

Historia
w Uniwersytecie Lwowskim
Badania i nauczanie
(do 1939 roku)

Historia

w Uniwersytecie Lwowskim

**Badania i nauczanie
(do 1939 roku)**

redakcja naukowa

**Jerzy Maternicki, Joanna Pisulińska
i Leonid Zaskilniak**

**WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2016**

Recenzował
prof. dr hab. ANDRZEJ WIERZBICKI

Redakcja tekstu i korekta
WŁADYSŁAW WÓJTOWICZ

Redakcja techniczna
EWA KUC

Łamanie
DOROTA KOCZĄB

Projekt okładki
SZCZEPAN KOZAK

Tłumaczenie z języka ukraińskiego
STANISŁAW STĘPIEŃ

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2016

ISBN 978-83-7996-259-4

1250

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 17 872 13 69, tel./faks 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I, format B5, ark. wyd. 44,50, ark. druk. 43,75, zlec. red. 142/2015

Druk: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego
Oprawa: Oficyna Wydawnicza Zimowit Sp. z o.o.

Spis treści

Wstęp , Jerzy Maternicki	7
---------------------------------------	---

Część pierwsza

SKROMNE POCZĄTKI. DŁUGA DROGA DO PROFESJONALIZACJI (1661–1869)

<i>W szkołach akademickich Lwowa (1661–1773)</i> , Wasyl Kmet'	35
<i>Pierwsze katedry (1784–1805)</i> , Mykoła Ilkiw-Swydnycki, Wołodymyr Kaczmar	51
<i>W Liceum Lwowskim (1805–1817)</i> , Mykoła Ilkiw-Swydnycki	65
<i>Po ponownym erygowaniu Uniwersytetu (1817–1848)</i> , Mykoła Ilkiw-Swydnycki, Wołodymyr Kaczmar	75
<i>U progu wielkich zmian (1849–1869)</i> , Olha Oseredczuk	87

Część druga

CZASY ŚWIETNOŚCI (1869–1939)

<i>Lwowskie studium historyczne 1869–1918</i> , Agnieszka Kawalec	99
<i>Studium historyczne w latach 1918–1939</i> , Joanna Pisulińska	147
<i>Historia starożytna</i> , Krzysztof Królczyk	177
<i>Historia średniowieczna</i> , Katarzyna Błachowska	203
<i>Historia nowożytna w latach 1869–1918</i> , Jerzy Maternicki	255
<i>Historia nowożytna 1918–1939</i> , Paweł Sierżęga	301
<i>Historia XIX wieku</i> , Lidia Michalska-Bracha	329
<i>Historia Ukrainy</i> , Leonid Zaskilniak	347
<i>Nauki pomocnicze historii 1869–1918</i> , Stefan Ciara	373
<i>Nauki pomocnicze historii 1918–1939</i> , Roman Ławrecki, Roman Szust	383
<i>Historia prawa</i> , Adam Redzik	397
<i>Historia gospodarcza</i> , Kamil Kowalski	429
<i>Historia Kościoła</i> , Alicja Puszcza	459
<i>Historia kultury</i> , Jolanta Kolbuszewska	479
<i>Edytorstwo źródeł historycznych</i> , Stefan Ciara	507

<i>Historia historiografii, metodologia historii i dydaktyka historii, Mariola Ho-</i> <i>szowska</i>	521
<i>Studenckie koła historyków, Iryna Hłuszyk</i>	549
Aneksy	
1. Wykładowcy historii, historii prawa i historii Kościoła w Uniwersytecie Lwowskim (profesorowie i docenci)	561
2. Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wy- dziale Filozoficznym/Humanistycznym Uniwersytetu Lwowskiego w la- tach 1871–1939	593
Bibliografia	611
Spis ilustracji	633
Indeks	637

Wstęp

Dzieje historiografii nowożytnej, w szczególności XIX i XX w., są nierozwalnie związane z historią uniwersytetów. Badania nad przeszłością prowadzono wprawdzie i poza nimi, ale to one właśnie, poczynając od przełomu XVIII i XIX w., najbardziej przyczyniły się do profesjonalizacji historii i uzyskania przez nią wysokiej rangi w strukturach nauki europejskiej. Wypracowane na gruncie uniwersytetów naukowe standardy badań historycznych stały się z czasem normą powszechnie obowiązującą. Nie mniejsze znaczenie miało podjęcie przez uniwersytety zadania kształcenia historyków badaczy, znających tajniki nowoczesnego warsztatu historycznego. Najpierw, bo już w pierwszych dziesięcioleciach XIX w., uczyniły to uniwersytety niemieckie, później także inne, m.in. polskie. Od obsady katedr historycznych, od działających na uniwersytetach seminariów historycznych, zależał w dużej mierze poziom rozwoju historiografii w poszczególnych krajach europejskich. To głównie w ich murach rodziły się nowe koncepcje metodologiczne, nowe idee i teorie historyczne przesądzające nieraz o dalszym rozwoju historiografii.

W XIX i pierwszej połowie XX w. historiografia akademicka w znaczący sposób oddziaływała również na świadomość i kulturę historyczną społeczeństwa, szczególnie jego warstw oświeconych, przygotowanych do percepcji naukowej myśli historycznej; niejednokrotnie też wywierała znaczący wpływ na myśl polityczną.

W świetle tego, co wyżej powiedzieliśmy, zastanowić musi fakt stosunkowo małego zainteresowania historyków historiografii dziejami uniwersyteckich studiów historycznych, ich dorobkiem na polu badań naukowych, a także – rzecz jasna – pierwszoplanową rolę w kształceniu historyków.

Stwierdzenie to może wydać się komuś dość zaskakujące, bowiem od dawna ukazują się u nas monografie poświęcone historykom wykładającym na uniwersytetach w Krakowie, Lwowie czy Warszawie. Rzecz jednak w tym, że z reguły koncentrują się one na dokonaniach twórczych poszczególnych historyków, czasami także na ich aktywności organizacyjno-naukowej i społeczno-politycznej, rzadko natomiast – działalności dydaktycznej. Nie wiele mamy monografii wchodzących głębiej w tę problematykę, uwzględniających w należyтым stopniu jej specyfikę, opartych przy tym na jasno sprecyzowanych założeniach teoretycznych.

Wiele publikacji książkowych poświęconych studiom historycznym (a także historycznoprawnym i historycznokościelnym) działającym na uniwersytetach polskich ma charakter okolicznościowy. Niejednokrotnie znajdujemy w nich szereg cennych informacji faktograficznych. Ich walory materiałowe są więc bezsporne. Martwi jednak to, że rzadko można w nich dostrzec próby bardziej pogłębionej analizy historiograficznej. Stosunkowo najlepiej pod tym względem prezentują się opracowania poświęcone (w całości lub tylko w części) historii na Uniwersytetach: Jagiellońskim i Warszawskim¹.

Niewiele mamy prac analitycznych o charakterze problemowym, dotyczących poszczególnych studiów historycznych, ich organizacji, preferencji metodologicznych, oblicza ideowo-politycznego, osiągnięć twórczych w poszczególnych subdyscyplinach historycznych, spraw programowych, stosowanych metod i środków kształcenia, a także, rzecz jasna, dorobku dydaktycznego. O tym ostatnim świadczy m.in. ilość i jakość wykonanych na danym studium historycznym rozpraw doktorskich, wkład jego absolwentów w rozwój poszczególnych dziedzin badań historycznych, ich działalność na polu edukacji historycznej itp.

Pierwsze przejawy zainteresowania tymi zagadnieniami odnotowujemy już wprawdzie w okresie poprzedzającym odzyskanie przez Polskę niepodległości, czego najlepszym świadectwem jest interesująca rozprawa Marceliego Handelsmana *Polska katedra historii powszechnej w Warszawie*², ale bardzo długo pozostawały one na uboczu zainteresowań historiograficznych polskich badaczy. M. Handelsman niewielu znalazł naśladowców. W okresie międzywojennym opublikowano kilka prac dotyczących interesującej nas tu problematyki. Jedną z nich była rozprawka Henryka Barycza *A. Z. Helcel i początki katedry historii prawa polskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim*³. Już po wybuchu II wojny światowej Janusz Iwaszkiewicz napisał

¹ Por. np. *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967; *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000; *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986; *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, red. J. Tyszkiewicz, Warszawa 2005; *Historia na Uniwersytecie Warszawskim. Materiały konferencji naukowej z okazji 80-lecia Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego*, red. M. Koczarska przy współpracy J. Adamczyk, Warszawa 2012.

² M. Handelsman, *Polska katedra historii powszechnej w Warszawie*, „Przegląd Historyczny” 1916, przedruk z istotnymi uzupełnieniami w tegoż, *Zagadnienia teoretyczne historii*, Warszawa 1919, s. 44–104.

³ W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938, s. 13–35.

rozprawę *Ignacy Żegota Onacewicz – historyk Litwy. Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*⁴.

Niewiele również uwagi poświęcono tej problematyce w dwu pierwszych dziesięcioleciach powojennych. Pierwsi polscy historycy historiografii w centrum swojej uwagi stawiali myśl historyczną i jej powiązania z życiem społeczno-politycznym. Jednym z nielicznych wyjątków był wspomniany wyżej H. Barycz, autor rozprawki *Jerzy Samuel Bandtkie, założyciel studium historycznego w Krakowie*⁵. Odnotować tu również należy artykuł Juliana Dybca *Michał Wiszniewski jako profesor historii powszechnej w Uniwersytecie Jagiellońskim*⁶. Z historiograficznego punktu widzenia największe znaczenie miała jednak opublikowana w 1958 r. monografia Mariana Henryka Serejskiego *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, przynosząca m.in. wnikliwą analizę wykładów tego historyka prowadzonych na uniwersytetach w Wilnie i Warszawie. Swoje rozważania na ten temat autor poprzedził szkicem *Historia powszechna na katedrach w Warszawie i Wilnie*⁷. Na uwagę zasługuje również pochodząca z tego okresu rozprawka Józefa Dutkiewicza *Seminarium Marcelego Handelsmana w świetle jego papierów*⁸. Jak dotychczas jest to jedyne tego typu opracowanie w polskiej historii historiografii.

Wyraźny wzrost zainteresowania funkcjonowaniem studiów historycznych na uniwersytetach polskich zaobserwować można na przełomie lat 60. i 70. XX w. Opublikowano wówczas kilka nowych przyczynków i szkiców⁹ oraz dwa obszerniejsze opracowania historiograficzne na ten temat. Najpierw ukazała się rozprawa Jerzego Maternickiego *Studium historyczne w Szkole Głównej Warszawskiej (1862–1869)*, wypełniająca drugą część

⁴ Rzecz ukazała się w druku dopiero w 1961 r. Por. J. Iwaszkiewicz, *Ignacy Żegota Onacewicz – historyk Litwy. Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria A, z. 4, 1961, s. 41–126.

⁵ W: tegoż, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. II, Kraków 1963, s. 35–50, 310–312. Por. też H. Barycz, *Jerzy Samuel Bandtkie, jego osobowość i rola w rozwoju kultury narodowej*, Katowice 1948.

⁶ Rzecz została opublikowana w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” 1964, nr 2, s. 211–227. Por. także monografię J. Dybca, *Michał Wiszniewski, życie i twórczość*, Wrocław 1970.

⁷ Por. M. H. Serejski, *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, Warszawa 1958, s. 169–200.

⁸ „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, Seria I, z. 34, Łódź 1964, s. 133–161.

⁹ Najbardziej wartościowe dotyczyły historii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Por. Z. Zieliński, *Historia Kościoła na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1918–1968*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1968, t. XV, nr 4, s. 5–52; R. Bender, *Historia na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL (1918–1968)*, „Roczniki Humanistyczne” 1970, t. XVIII, nr 2, s. 141–158.

książki tegoż autora *Warszawskie środowisko historyczne 1832–1869*¹⁰. Była to pierwsza w polskiej literaturze historiograficznej próba monograficznego opracowania działalności uniwersyteckiego studium historycznego. Autor omówił m.in. takie zagadnienia, jak organizacja studium historycznego w Szkole Głównej Warszawskiej, działalność funkcjonującej w jego ramach katedry historii powszechnej, starania o obsadzenie katedry historii polskiej, poglądy metodologiczne wykładowców warszawskich, ich osiągnięcia badawcze oraz zapatrywania na dzieje Polski. Osobny rozdział poświęcony został pierwszemu w Warszawie seminarium historycznemu prowadzonemu przez Józefa Kazimierza Plebańskiego, a także dorobkowi twórczemu historyków – wychowanków Szkoły Głównej Warszawskiej.

Nieco inny charakter ma opublikowana w 1972 r. praca zbiorowa *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedr historii polskiej UJ 1869–1969*¹¹. Stanowiła ona pokłosie konferencji naukowej zorganizowanej w Krakowie w 1969 r. Redaktorami naukowymi tego dzieła byli Celina Bobińska i Jerzy Wyrozumski. Zamieszczone w nim materiały dotyczyły z reguły szerszej problematyki. Analizowano m.in. dorobek badawczy Józefa Szujskiego, Stanisława Smolki, Michała Bobrzyńskiego i Władysława Konopczyńskiego, a także ich poglądy polityczne i zapatrywania na dzieje Polski. Na dalszym, nieraz nawet dość odległym planie, usytuowano działalność dydaktyczną wspomnianych wyżej historyków. Był wszakże jeden wyjątek, otóż Jan Hulewicz skupił swoją uwagę na *Seminarium Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861–1918*¹².

Kolejne przyczynki i szkice poświęcone interesującej nas tu problematyce opublikowano już w latach 80. i 90. XX w. Większość z nich odnosiła się do Uniwersytetu Warszawskiego. Dawnych jego dziejów dotyczył artykuł Alicji Bury *Nauki historyczne w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim*¹³, nowych zaś m.in. rozprawy Wiesława Majewskiego *Historia wojskowa w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego*¹⁴ oraz Aleksandra Gieysztor *Środowisko historyczne Warszawy w okresie międzywojennym*¹⁵. Także ta

¹⁰ Por. J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne 1832–1869*, Warszawa 1970, s. 167–282.

¹¹ Kraków 1972.

¹² W: *Spór o historyczną szkołę krakowską*, s. 47–69. W tym kontekście trzeba wspomnieć o opublikowanej wcześniej rozprawce A. Żeleńskiej-Chełkowskiej *Starania Józefa Szujskiego o utworzenie Seminarium historii polskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. Historia nauk społecznych”, z. 12, Warszawa 1968, s. 253–267.

¹³ „Przegląd Humanistyczny” 1884, nr 9–10, s. 117–132.

¹⁴ „Przegląd Historyczny” 1980, nr 4, s. 673–703.

¹⁵ W: *Nauka i szkolnictwo wyższe w Warszawie*, red. J. Kazimierski i in., Warszawa 1987, s. 88–106.

ostatnia praca była w całości poświęcona historykom związanym z Uniwersytetem Warszawskim. W mniejszym stopniu zajmowano się historią na innych uniwersytetach, m.in. w Krakowie i Wilnie¹⁶.

Podobnego typu opracowania ukazywały się również w pierwszym piętnastolecu XXI w. Były to zarówno prace drobne obejmujące wybrane fragmenty dziejów polskiej historiografii uniwersyteckiej, jak też okazały niejednokrotnie publikacje okolicznościowe związane z „okrągłymi” rocznicami założenia poszczególnych uniwersytetów i działających w ich ramach instytutów historycznych¹⁷. Z reguły, jak już o tym była mowa, cechują się one dużymi walorami materiałowymi, ale rzadko kiedy wchodzą głębiej w dydaktyczne aspekty kształcenia historyków. Innym ich mankamentem jest czysto opisowy charakter. Działalność poszczególnych studiów historycznych i funkcjonujących w ich ramach katedr rozważana jest z reguły w oderwaniu od analogicznych struktur istniejących w pozostałych uniwersytetach. Szerszym rozmachem wyróżnia się jedynie praca zbiorowa *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach II Rzeczypospolitej* (red. M. Pyter, Lublin 2008). Brak jest analogicznej publikacji dotyczącej pozostałych dyscyplin historycznych, np. historii gospodarczej czy historii kultury. Prace tego typu są bardzo potrzebne, mogą ułatwić porównawcze spojrzenie na działalność każdego z polskich studiów historycznych.

Jak na nakreślonym tu tle dociekań historiograficznych (i pokrewnych) poświęconych uniwersyteckim studiom historycznym, historycznoprawnym i historycznokościelnym w Krakowie i Warszawie, po części także w Poznaniu, Wilnie i Lublinie (ograniczyliśmy się tu jedynie do tych ośrodków akademickich) przedstawia się dorobek dotyczący analogicznych struktur we Lwowie?

Podstawowe wiadomości dotyczące historii (a także historii prawa i Kościoła) na Uniwersytecie Lwowskim znaleźć można w wydanej w 1894 r. *Historii Uniwersytetu Lwowskiego*, napisanej przez Ludwika Finkla i Stanisława Starzyńskiego¹⁸. Autorzy tego dzieła informowali o karierze akade-

¹⁶ Por. np. U. Perkowska, *Profesor Józef Szujski i jego uczniowie*, „Rocznik Krakowski” 1994, t. LX, s. 95–105; P. de Laval, *Katedry historii Uniwersytetu Stefana Batorego [w:] Z dziejów Alma Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. L. Piechnik i K. Puchowski, Kraków 1996, s. 56–60.

¹⁷ Por. np. *Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, red. B. Lapis i in., Poznań 2006; S. Brzeziński, K. Fudalej, *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny*, Warszawa 2012. Por. także prace wymienione w przyp. 1.

¹⁸ Por. L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I–II, Lwów 1894. Część I, doprowadzoną do 1869 r., napisał L. Finkel, cz. II obejmującą lata 1869–1894 – S. Starzyński. Kontynuacją tego dzieła była *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*. Pierwsza jej część, uwzględniająca lata 1894/95–1897/98, ukazała się w 1899 r., druga zaś, obejmująca lata

mickiej poszczególnych historyków, ich dorobku twórczym, a także działalności organizacyjno-naukowej i dydaktycznej.

Pierwsze szczegółowe prace dotyczące tej problematyki ukazały się jednak dopiero w okresie międzywojennym. Mamy tu m.in. na myśli artykuły L. Finkła *Wykłady „Dawnego Prawa Polskiego” w połowie XIX wieku. Przyczynek do dziejów Uniwersytetu Lwowskiego*¹⁹ i Adolfiny Mannówny *Józef Mauss, profesor Uniwersytetu Lwowskiego*²⁰.

O działalności dydaktycznej historyków lwowskich, m.in. T. Wojciechowskiego, L. Finkła, O. Balzera, S. Askenazego i S. Zakrzewskiego, pisano już w licznych artykułach wspomnieniowych opublikowanych po ich śmierci. Ukazywały się także wówczas opracowania specjalnie poświęcone tej problematyce. Tytułem przykładu wymienimy tu artykuł Stanisława Zajączkowskiego *Działalność pedagogiczna ś.p. Stanisława Zakrzewskiego*²¹. Dużo uwagi działalności dydaktycznej O. Balzera poświęcił jego uczeń Przemysław Dąbkowski w opublikowanej w 1934 r. książce *Oswald Balzer. Życie i dzieła (1858–1933)* (Lwów 1934).

Lata powojenne długo nie sprzyjały prowadzeniu badań nad Uniwersytetem Lwowskim i funkcjonującym w jego ramach studium historycznym, historycznoprawnym i historycznokościelnym. Na przeszkodzie stały tu zarówno względy polityczne, jak też niedostępność materiałów archiwalnych dotyczących Uniwersytetu Lwowskiego. W pierwszych monografiach historiograficznych poświęconych historykom lwowskim – Stanisławowi Zakrzewskiemu i Szymonowi Askenazemu – działalność dydaktyczna obu tych wykładowców potraktowana została po macoszemu. K. Śreniowska, pisząc o S. Zakrzewskim, za podstawowe swoje zadanie przyjęła „analizę treści ideologicznej poglądów historycznych” tego historyka²². Jego działalność dydaktyczna została przez nią całkowicie pominięta. J. Dutkiewicz w swojej książce o S. Askenazym napomknął wprawdzie o wykładach, ćwiczeniach i zajęciach typu seminaryjnego prowadzonych przez tego historyka, ale

1898/99–1909/10, w 1912 r. Wydawnictwo to było kontynuowane po 1918 r. Bliższe dane bibliograficzne znajdzie Czytelnik w zamieszczonej na końcu książki *Bibliografii*.

¹⁹ W: *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. I, Lwów 1925, s. 349–359 i odb., Lwów 1925.

²⁰ „Ziemia Czerwieńska” 1936, nr 2, s. 281–301. B. Wöller wspomina jeszcze o pracy M. Łaskawskiej *Studium historii w Uniwersytecie Lwowskim do połowy XIX wieku*, Lwów 1938. Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 26, оп. 4, спр. 951. Por. B. Wöller, *Joseph Mauss (1778–1896)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, s. 29.

²¹ „Kwartalnik Historyczny” 1936, nr 2, s. 229–234.

²² K. Śreniowska, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936*, Łódź 1956, s. 11.

rzadko kiedy wychodził poza znane od dawna fakty. Zasadą tego badacza było zwrócenie baczniejszej uwagi na efekty działalności dydaktycznej S. Askenazego, tj. na stworzoną przez niego szkołę historyczną²³. Jej charakterystyka nie była jednak wolna od wielu rażących uproszczeń i zafałszowań charakterystycznych dla polskiej historii historiografii tego okresu.

Z materiałów źródłowych opublikowanych w pierwszych latach powojennych największe znaczenie dla późniejszych badań nad interesującą nas tu problematyką miał niewielki, ale bardzo treściwy artykuł Jana Rutkowskiego *Wspomnienie o seminarium historycznym prof. Ludwika Finkla*²⁴.

Wyraźne ożywienie zainteresowań historykami związanymi z Uniwersytetem Lwowskim przyniosły dopiero lata 70., 80. i 90. XX w. W 1976 r. ukazało się cenne studium Heleny Madurowicz-Urbańskiej *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*²⁵. Autorka skupiła uwagę na Bujakowskiej wizji historii (w szczególności historii gospodarczej), natomiast działalność dydaktyczną tego historyka niemal całkowicie pominęła.

Lata 80. XX w. zaowocowały m.in. monografią Jerzego Topolskiego *O nowy model historii. Jan Rutkowski (1886–1949)*, Warszawa 1986. W głównej mierze poświęcona ona była poznańskiemu okresowi w biografii twórczej tego wybitnego przedstawiciela polskiej historiografii gospodarczej. Wyrósł on, jak wiadomo, we Lwowie i tu też uzyskał habilitację (na Wydziale Prawa w zakresie ekonomii politycznej). Także J. Topolski za przedmiot swoich dociekań obrał głównie „konceptje teoretyczne i historyczne” bohatera swej książki, w przeciwieństwie jednak do H. Madurowicz-Urbańskiej nieco uwagi poświęcił również jego działalności dydaktycznej zapoczątkowanej we Lwowie, choć rozwiniętej w pełni dopiero w Poznaniu.

Drugą publikacją lat 80. XX w. zasługującą tu na uwagę jest praca zbiorowa *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin* (red. A. Tomczak, Toruń 1983). Autorzy zamieszczonych w niej referatów zajmowali się najczęściej dorobkiem twórczym i organizacyjno-naukowym tego historyka, w latach 1936–1939 profesora historii polskiej w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie.

Spśród publikacji lat 90. XX w. na szczególną uwagę zasługują: studium Zbigniewa Romka *Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej (1908–1955)*, Warszawa 1997, monografia Romana Nowackiego *Oswald*

²³ Por. J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958, rozdział 6: *Szkoła Askenazego*, s. 186–231.

²⁴ W: *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa*, z. 1, red. J. Rutkowski, Poznań 1984, s. 83–84.

²⁵ W: F. Bujak, *Wybór pism*, t. I, Warszawa 1976, s. 7–167. Praca ta wydana została także osobno. Por. H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, Kraków 2001.

Balzer (1858–1933), Opole 1998 oraz dwie publikacje poświęcone docentowi, a od 1915 r. profesorowi języków semickich i historii starożytnego Wschodu – Mojżeszowi Schorrowi. Najpierw ukazała się książka Rafała Żebrowskiego *Mojżesz Schorr i jego listy do Ludwika Gumplowicza* (Warszawa 1994), później niewielkich rozmiarów praca zbiorowa *Prof. Mojżesz Schorr. Materiały z sesji naukowej*, Kraków 16 XI 1993 (Kraków 1995). Wszystkie te prace koncentrowały się na życiu, aktywności społecznej i organizacyjno-naukowej oraz na dorobku twórczym omawianych historyków, w małym natomiast stopniu uwzględniały ich działalność dydaktyczną. Częściowo zagadnienie to podjął Jan Kodrębski w szkicu *Oswald Balzer i jego szkoła w historii prawa polskiego*²⁶. Podobnie było w przypadku monografii R. Nowackiego poświęconej Przemysławowi Dąbkowskiemu²⁷.

Znaczący postęp w badaniach nad historią w Uniwersytecie Lwowskim dokonał się jednak dopiero po 2002 r. Jednym z pierwszych jego zwiastunów była rozprawa Stefana Ciary *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78 – 1918*²⁸. Część rozważań poświęcił autor naukom pomocniczym historii na Uniwersytecie Lwowskim, a także osiągnięciom pracujących w nim historyków na polu archiwistyki.

Badania historyczne i nauczanie historii na Uniwersytecie Lwowskim znalazło się w centrum uwagi działającego od 2002 r. polsko-ukraińskiego zespołu badawczego „Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku”, kierowanego przez niżej podpisanego oraz profesora Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki – Leonida Zaszkilniaka. Zespół ten przygotował m.in. 5-tomowe wydawnictwo *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*²⁹, dwa tomy *Złotej księgi historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*³⁰ oraz pięć tomów publikacji zbiorowej *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego oraz ukraińskiego*³¹. Pod egidą działającego od

²⁶ Por. R. Nowacki, *Przemysław Dąbkowski (1877–1950), profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza*, Opole 2002.

²⁷ W: *Z dziejów humanistycznych i matematycznych szkół naukowych*, red. M. Zgórzak, Warszawa 1993, s. 51–66.

²⁸ Warszawa 2002.

²⁹ Por. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004; toż, t. II–III, red. J. Maternicki i L. Zaszkilniak, Rzeszów 2004–2005; toż, t. IV, red. L. Zaszkilniak i J. Maternicki, Lwów–Rzeszów 2006; toż, t. V, red. J. Maternicki i L. Zaszkilniak, Rzeszów 2007.

³⁰ Por. *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkilniaka, Rzeszów 2007; toż, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2014.

³¹ Por. *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego oraz ukraińskiego w XIX i XX wieku*, red. J. Pisulińska, P. Sierżęga, L. Zaszkil-

roku 2011 Towarzystwa Historiograficznego i Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego wyszła natomiast drukiem praca zbiorowa *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*³². W wymienionych wyżej dziełach zbiorowych ukazało się kilkadziesiąt różnego rodzaju przyczynków i szkiców poświęconych historykom Uniwersytetu Lwowskiego, ich dokonaniom twórczym i działalności dydaktycznej.

Ostatnich kilkanaście lat zaowocowało też kilkunastoma tomami monografii i zbiorów studiów poświęconych poszczególnym historykom zatrudnionym w Uniwersytecie Lwowskim. Ze zrozumiałych względów najwięcej z nich dotyczy wykładowców Wydziału Filozoficznego (później Humanistycznego). L. Finklowi – formalnie profesorowi historii austriackiej – poświęcono dwa opracowania książkowe: Adam Nowak omówił jego dokonania na polu bibliografii, zaś Mariola Hoszowska – współpracę z Akademią Umiejętności w Krakowie³³. M. Hoszowska podjęła też próbę nowego spojrzenia na profesora historii nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem polskiej – Szymona Askenazego. Cennym uzupełnieniem jej książki dotyczącej tego historyka³⁴ są jego listy do L. Finkla z lat 1897–1926. Profesorowi historii powszechnej – B. Dembińskiemu poświęcono z kolei pracę zbiorową wydaną w 2004 r.³⁵ Kierownik katedry historii oświaty i wychowania – Stanisław Łempicki zainteresował m.in. Władysławę Szulakiewicz³⁶. Nowej książki doczekał się również profesor historii społecznej i gospodarczej –

niak, Rzeszów 2008; *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii historiografii i metodologii historii*, red. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzosek, L. Zaszkiłniak, Poznań 2010; *Історія – ментальність – ідентичність. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття (Historia – mentalność – tożsamość. Pamięć historyczna Ukraińców i Polaków w okresie kształtowania się ich świadomości narodowej (wiek ХІХ i pierwsza połowa ХХ))*, t. IV, red. L. Zaszkiłniak, J. Pisulińska, P. Sierzęga, Львів (Lwów) 2011; *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w ХІХ i ХХ wieku*, red. A. Czyżewski, R. Stobiecki, T. Toborek, L. Zaszkiłniak, Warszawa–Łódź 2012; *Historia – mentalność – tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii ХІХ i ХХ wieku*, red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaszkiłniak, Gdańsk 2013.

³² Por. *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2015.

³³ Por. A. Nowak, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa 2007; M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przełomie ХІХ i ХХ wieku*, Rzeszów 2011.

³⁴ Por. M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013.

³⁵ Por. *Bronisław Dembiński (1858–1939), wybitny historyk, polityk i działacz społeczny*. Zbiór studiów, red. W. Jastrzębski, Toruń 2004.

³⁶ Por. W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947). Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, Toruń 2012. Wcześniej o historyku tym pisała Ewa Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947) – człowiek i historyk*, Toruń 2003.

Franciszek Bujak³⁷. Docentowi historii nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem europejskiego Wschodu – Kazimierzowi Tyszkowskiemu wyczerpującą monografię poświęcił Paweł Sierżęga³⁸. O Łucji Charewiczowej, docent historii miast i ich kultury, pisała Jadwiga Suchmiel³⁹, zaś Jolanta Wadas zajęła się uczniem F. Bujaka, docentem historii gospodarczej w UJK – Stanisławem Hoszowskim⁴⁰.

Wymienione wyżej monografie w przytłaczającej większości przypadków skoncentrowane są na życiu, działalności organizacyjno-naukowej i społecznej, a także dokonaniach twórczych wybranych historyków. W niektórych jednak opracowaniach spotykamy również mniej lub bardziej rozbudowane rozdziały poświęcone działalności dydaktycznej omawianych historyków. Dotyczy to zwłaszcza książek: M. Hoszowskiej o S. Askenazym, W. Szulakiewicz o S. Łempickim oraz Bogny Szafraniec o F. Bujaku.

Spośród historyków działających poza Wydziałem Filozoficznym (Humanistycznym) największe zainteresowanie budzi nadal profesor historii prawa polskiego – Oswald Balzer. Poświęcono mu dwa nowe opracowania książkowe. Magdalena Pyter zajęła się wkładem tego historyka do polskiej historii prawa⁴¹; w centrum jej uwagi znalazł się jednak nie tyle sam O. Balzer, ile stworzona przez niego szkoła naukowa odgrywająca – wraz z Mistrzem – pierwszoplanową rolę w rozwoju tej subdyscypliny historycznej w Polsce. Nieco uwagi autorka ta poświęciła również seminarium tego historyka. Temat ten wymaga jednak jeszcze dalszego pogłębienia. Sprawa jest ważna m.in. dlatego, iż przez seminarium O. Balzera przewinęło się nie tylko wielu studentów Wydziału Prawa, ale także Filozoficznego (Humanistycznego), w przyszłości znakomitych niejednokrotnie historyków.

O. Balzer doczekał się też skromnej rozmiarami, ale interesującej monografii ukraińskiej napisanej przez Oksanę Rudą⁴².

Wymienione wyżej prace dotyczą działalności lwowskiego studium historycznego po 1869 r. Wcześniejsze dzieje historii w erygowanej w 1661 r. wszechnicy lwowskiej nigdy nie budziły większego zainteresowania badaczy polskich. Jak dotąd podejmowano tę problematykę jedynie w ramach szerszych rozważań poświęconych szkolnictwu jezuickiemu. Za najbardziej

³⁷ Por. B. Szafraniec, *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*, Toruń 2009.

³⁸ Por. P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011.

³⁹ Por. J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa. Życie i dzieło*, Częstochowa 2001.

⁴⁰ Por. J. Wadas, *Stanisław Hoszowski, uczonec i nauczyciel*, Kraków 2012.

⁴¹ Por. M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010.

⁴² Por. O. Руда, *Освальд Бальцер (1858–1933): наукова та громадська діяльність*, Львів 2012.

cenną trzeba tu uznać wnikliwą monografię Kazimierz Puchowskiego *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565–1773*⁴³. Podane w niej informacje dotyczące nauczania historii w kolegium lwowskim, aczkolwiek ważne, nie dają wszakże pełnego obrazu zagadnienia. Podobnie rzecz się ma z książką G. Łuszczka *Nauczyciele i wychowawcy szkół jezuickich we Lwowie 1608–1773*⁴⁴. Ona także przyniosła wiele nieznanych wcześniej szczegółów dotyczących interesującego nas problemu, ale jego całości nie zarysowała.

Nie prowadzono również w Polsce pogłębionych studiów nad nauczaniem historii w Uniwersytecie Józefińskim (1784–1805), w działającym później Liceum Lwowskim (1805–1817), jak też w erygowanym ponownie (w 1817 r.) Uniwersytecie Lwowskim (do 1869 r.). Mamy tu do odnotowania jedynie drobne szkice i przyczynki. O dwu z nich, autorstwa L. Finkla (o nauczaniu prawa polskiego w połowie XIX w.) i A. Mannówny (o J. Mausie), wspomnieliśmy wcześniej, teraz dodamy do nich artykuł Józefa Szymańskiego *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich*⁴⁵.

Uwaga polskich badaczy skupiona była, jak się rzekło, na „polskim” okresie działalności lwowskiego studium historycznego. Ale i on, jak widzieliśmy, rzadko kiedy był badany w sposób systematyczny.

Oceniając ogólnie aktualny stan badań w interesującej nas tu dziedzinie, należy zwrócić uwagę na brak opracowania syntetycznego obejmującego nie tylko lata 1661–1869, ale także 1869–1939. Całościowe ujęcie pierwszego okresu było dotychczas praktycznie niemożliwe ze względu na niedostateczne zaawansowanie badań analitycznych. Postęp badań szczegółowych dotyczących drugiego okresu ośmielił Krzysztofa Stopkę do opracowania szkicu syntetycznego *Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim*⁴⁶ poświęconego w zasadzie latom 1869–1939. W kolejnych jego rozdziałach autor krótko zaprezentował *Struktury Uniwersytetu Lwowskiego nauczające i badające historię*, scharakteryzował ogólnie *środowiska historyków uniwersyteckich*, a następnie – nieco szerzej – omówił *Główne kierunki i osiągnięcia badawcze*. Sprawy dydaktyczne nie zostały w tym opracowaniu całkowicie pominięte, omówiono je jednak w sposób fragmentaryczny, czasami nawet bardzo ogólny.

⁴³ Gdańsk 1999.

⁴⁴ Kraków 2010. Praca ta ukazała się w serii: „Studia i Materiały do Dziejów Jezuitów Polskich”, t. 17.

⁴⁵ W: *Personae, colligationes, facta. Profesorowi Kazimierzowi Jasińskiemu w 70 rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy i uczniowie*, red. J. Bieniak i in., Toruń 1991, s. 318–326.

⁴⁶ W: *Universitati Leopoliensi trecentessimum quingagesimum anniwersarium suae fundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 225–266.

Nieco krótszy zakres chronologiczny miały rozważania historyka niemieckiego Petera Lundgreena *Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju*⁴⁷. Skupiając uwagę na rodowodach naukowych wykładowców lwowskich, autor dostarczył przekonujących argumentów na rzecz tezy o przemożnym wpływie niemieckich ośrodków akademickich na kształtowanie się kadry profesorskiej Uniwersytetu Lwowskiego.

Kolejnym opracowaniem o szerszym zakresie chronologicznym była rozprawka Jerzego Maternickiego *Historycy lwowscy a szkoły historyczne w Polsce (do 1918 roku)*⁴⁸.

Dużo informacji o historykach Uniwersytetu Lwowskiego działających na nim do 1918 r. zebrał Alfred Toczek w monografii poświęconej lwowskiemu środowisku historycznemu w latach 1860–1918. W podrozdziale *Uniwersytet Lwowski* uwzględnił nie tylko działalność historyków związanych z Wydziałem Filozoficznym, ale także pracujących na Wydziałach: Prawa i Teologicznym⁴⁹. Podobnie uczyniła Joanna Pisulińska w monografii *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*. Ona także zamieściła osobny podrozdział poświęcony historii na poszczególnych wydziałach Uniwersytetu Lwowskiego⁵⁰. Podobnie jak to było w przypadku A. Toczka, w centrum jej uwagi znalazło się jednak studium historyczne zlokalizowane na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) UJK.

Wszystkie wymienione wyżej prace mają nie tylko ograniczony zakres chronologiczny, ale także rzeczowy. We fragmentach dotyczących Uniwersytetu Lwowskiego przypominają bardziej szkice syntetyczne niż syntezy w pełnym znaczeniu tego terminu.

Nie mamy też prac ukazujących w pełni działalność struktur zajmujących się badaniem i nauczaniem historii, zarówno na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym), jak też Prawa i Teologicznym. Chodzi tu przede

⁴⁷ W: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, s. 101–125.

⁴⁸ W: tegoż, *Historia i historycy*, Rzeszów 2005, s. 127–173. Już po złożeniu niniejszej pracy do druku ukazał się zbiór studiów poświęconych historii w Uniwersytecie Lwowskim opracowany przez badaczy ukraińskich i polskich. Por. *Історія та історіку у Львівському університеті: традиції та сучасність*, red. Л. Зашкільняк, П. Серженга, Львів 2015.

⁴⁹ Por. A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 71–116.

⁵⁰ Por. J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 44–76. Por. także J. Pisulińska, *Historia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza [w:] Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego oraz ukraińskiego w XIX i XX w.*, red. J. Pisulińska, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2008, s. 427–438.

wszystkim o historię katedr historycznych. Żadna z nich nie ma monografii. Brak ten jest tylko częściowo zrekomensowany opracowaniami dotyczącymi historyków zajmujących poszczególne katedry. Nie jest ich wiele. Weźmy dla przykładu lata 1869–1918. Spośród ówczesnych profesorów Wydziału Filozoficznego w miarę zadowolających monografii doczekali się S. Askenazy, L. Finkel i S. Zakrzewski⁵¹. Nie mają ich natomiast K. Liske, B. Dembiński⁵² i T. Wojciechowski. Spośród profesorów Wydziału Filozoficznego (Humanistycznego) UJK, oprócz S. Zakrzewskiego, opracowań monograficznych doczekali się tylko F. Bujak i S. Łempicki⁵³. Nie mamy monografii Konstantyna Chylińskiego, Ludwika Kolankowskiego⁵⁴, Teofila E. Modelskiego, Jana Ptaśnika i Adama Szelałowskiego⁵⁵.

Także nie wszyscy kierownicy katedr historycznych istniejących na innych wydziałach mają tego typu opracowania. Nie mają ich m.in. profesor prawa kanonicznego Władysław Abraham oraz profesorowie historii Kościoła: Jan Fijałek i Józef Umiński⁵⁶.

Artykuły biograficzne poświęcone wymienionym wyżej historykom znaleźć można w *Złotej księdze historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, a także, rzecz jasna, w *Polskim słowniku biograficznym*, doprowadzonym obecnie do końca litery „S”. Niestety, większość autorów opracowań tego typu, podobnie jak w przypadku monografii i prac zbiorowych, traktuje działalność dydaktyczną wykładowców lwowskich w sposób mniej lub bardziej pobieżny.

⁵¹ Mamy tu na myśli wspomniane wcześniej książki J. Dutkiewicza i M. Hoszowskiej o S. Askenazym, A. Nowaka i M. Hoszowskiej o L. Finklu oraz K. Śreniowskiej o S. Zakrzewskim. Por. przyp. 22, 23, 33, 34. Niektóre z tych prac są już mocno zdezaktualizowane (książki J. Dutkiewicza i K. Śreniowskiej). Ograniczamy się tu do opracowań dotyczących wykładowców polskich. O ukraińskich – Izidorze Szaraniewicz, a zwłaszcza Mychajle Hruszewskim – sporo prac pretendujących do miana monografii napisali badacze ukraińscy. Tytuły niektórych z nich znajdzie Czytelnik w *Bibliografii*. Historiografia polska dysponuje jednym tego typu opracowaniem, książką Ł. Adamskiego *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011.

⁵² Trudno uznać za monografię wspomnianą wcześniej pracę zbiorową poświęconą B. Dembińskiemu. Por. przyp. 35.

⁵³ Por. przyp. 25, 36, 37.

⁵⁴ Życiu i działalności naukowej tego historyka poświęcono już dwa opracowania zbiorowe. O jednym była już mowa, drugie nosi tytuł *Ludwik Kolankowski (1882–1956). W pięćdziesiątą rocznicę śmierci*, red. W. Sieradzan, Toruń 2006.

⁵⁵ Przy okazji zwrócimy tu uwagę na fakt, że opracowania monograficznego nie doczekała się także większość docentów prowadzących zajęcia na Uniwersytecie Lwowskim (UJK), obdarzonych nieraz tytułem profesora. Spośród działających przed 1918 r. dotyczy to Aleksandra Hirschberga, Aleksandra Semkowicza, Adama Szelałowskiego, Władysława Semkowicza i Adama M. Skałkowskiego, z młodszych m.in. Stefana Ingłota, Karola Maleczyńskiego, Czesława Nankego i Kazimierza Zakrzewskiego.

⁵⁶ Swoje monografie mają, jak już wiemy, O. Balzer i P. Dąbkowski.

Zaznaczyły się także duże dysproporcje w opracowaniu dziejów poszczególnych subdyscyplin historycznych. O historii starożytnej na Uniwersytecie Lwowskim (UJK) napisano dotychczas niewiele. Spośród opublikowanych dotychczas szkiców wyróżnić należy pracę Krzysztofa Królczyka *Polscy badacze starożytności na Uniwersytecie Lwowskim (1873–1939) – szkic do portretu*⁵⁷. Przypomnieć tu też należy artykuł J. Pisulińskiej poświęcony Konstantemu Chylińskiemu⁵⁸.

Nie mamy monografii lwowskiej mediewistyki uniwersyteckiej. Oprócz różnej wielkości i wartości prac poświęconych poszczególnym wykładowcom (m.in. T. Wojciechowskiemu, A. Semkowiczowi, S. Zakrzewskiemu, J. Ptaśnikowi, K. Maleczyńskiemu i in.) można tu tylko odnotować dwa niewielkie szkice syntetyczne autorstwa Karola Olejnika i Romana Ławreckiego⁵⁹.

Znacznie lepiej rzecz się ma z historią nowożytną. Dysponujemy tu nie tylko pracami poświęconymi poszczególnym nowożytnikom, takim jak K. Liske, A. Hirschberg, L. Finkel, B. Dembiński, L. Kolankowski czy C. Nanke, ale także monografią J. Maternickiego *Od Ksawerego Liskego do Adama Szelągowskiego. Historia nowożytna w Uniwersytecie Lwowskim 1871/72–1913/14*⁶⁰. W pracy tej, o charakterze problemowym, autor omówił poglądy metodologiczne, dorobek twórczy i działalność dydaktyczną trzech pokoleń wykładowców lwowskich zajmujących się historią nowożytną. Dużo uwagi poświęcił m.in. programowi studiów historycznych we Lwowie, dydaktycznym aspektem wykładów, a także sposobowi prowadzenia seminariów przez poszczególnych profesorów i stworzonym przez nich szkołom historycznym. Niestety, nie mamy podobnej monografii obejmującej lata 1918–1939.

Nie najlepiej prezentują się też badania nad historiografią XIX w. Przed 1918 r. historią XIX w. na Uniwersytecie Lwowskim zajmowali się głównie S. Askenazy i A. M. Skalkowski, później, już w okresie II Rzeczypospolitej, robił to m.in. A. Szelągowski. Mamy już wprawdzie sporo prac poświęconych tym historykom, brak jest jednak całościowego ujęcia tej problematyki.

Poważne braki dostrzegamy również w badaniach nad wyspecjalizowanymi dziedzinami historii uprawianymi na Uniwersytecie Lwowskim, ta-

⁵⁷ W: *Haec mihi in animis vestris templa. Studia Classica in Memory of Professor Lesław Morawiecki*, red. P. Berdowski, B. Błahaczek, Rzeszów 2007, s. 23–46.

⁵⁸ Por. J. Pisulińska, *Konstanty Chyliński – profesor historii starożytnej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (1921–1939)* [w:] *Znani i nieznani międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, red. M. Przeniosło, L. Michalska-Bracha, Kielce 2007, s. 25–34.

⁵⁹ Por. K. Olejnik, *Mediewistyka lwowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, t. IV, red. L. Zaszkilniak i J. Maternicki, s. 332–345; P.В. Лаврецький, *Історична освіта та наука у ніверситеті в 1918–1939 роках*; tamże, s. 449–460.

⁶⁰ W: J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, Rzeszów 2015, s. 21–212.

kimi jak historia prawa, historia gospodarcza, historia Kościoła i historia kultury.

Jeżeli chodzi o pierwszą z nich, tj. historię prawa, to tu, oprócz monografii i szkiców poświęconych O. Balzerowi, P. Dąbkowskiemu, W. Abrahamowi oraz kilku jeszcze innym historykom działającym na Wydziale Prawa, mamy do odnotowania dwa poważniejsze szkice syntetyczne. Pierwszy *O naukach historycznoprawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza* napisał Adam Redzik, drugi pt. *Prawo kościelne w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w II RP* – Jerzy Flaga⁶¹.

Jeżeli chodzi o lwowską historię gospodarczą, to tu na plan pierwszy wysuwają się opracowania poświęcone czołowym przedstawicielom tej subdyscypliny: A. Szelańskiemu i J. Rutkowskiemu, zwłaszcza działającemu później F. Bujakowi i jego uczniom (S. Hoszowskiemu, S. Ingotowi i in.). Brak jest natomiast jakiegokolwiek opracowania syntetycznego obejmującego zarówno lata 1869–1918, jak też 1918–1939.

Pod tym względem nieco lepiej prezentuje się lwowska historia Kościoła. W tym przypadku dysponujemy nie tylko opracowaniami poświęconymi poszczególnym wykładowcom, m.in. Janowi Fijałkowi i Józefowi Umińskiemu⁶², ale także próbami ujęć syntetycznych. Mamy tu na myśli artykuł Alicji Puszkii *Zarys dziejów nauczania historii Kościoła na Uniwersytecie Lwowskim w XIX wieku*⁶³ oraz dwa rozdziały dzieła Józefa Wołczańskiego *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*; jeden nosi tytuł *Katedra historii Kościoła powszechnego*, drugi – *Katedra historii Kościoła w Polsce i na Rusi*⁶⁴. Jest to, jak dotąd, najlepsze opracowanie tej problematyki w odniesieniu do lat 1918–1939⁶⁵.

Dość zaawansowane są też badania nad historią kultury. Nasza wiedza o rozwoju tej subdyscypliny w Uniwersytecie Lwowskim jest jednak jeszcze mocno niepełna. Najwięcej uwagi poświęcono dotychczas dwu czołowym jej

⁶¹ Obie te prace zostały opublikowane we wspomnianym wyżej dziele zbiorowym *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach*, s. 131–185 oraz 194–213. Podstawowe informacje dotyczące wcześniejszych losów historii prawa na Uniwersytecie Lwowskim znaleźć można w szkicu A. Redzika *Nauki prawne na Uniwersytecie Lwowskim*, zamieszczonym w dziele zbiorowym *Universitati Leopoliensi*, s. 161–163.

⁶² Są to najczęściej charakterystyki ogólne i różnego rodzaju przyczynki. Żaden z lwowskich historyków Kościoła nie ma monografii.

⁶³ „Roczniki Humanistyczne” 2006, nr 2, s. 37–53.

⁶⁴ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*.

⁶⁵ W innej pracy autor ten nieco uwagi poświęcił także wcześniejszemu okresowi rozwoju lwowskiej historii Kościoła. Por. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661–1939* [w:] *Universitati Leopoliensi*, s. 114–118.

przedstawicielom w okresie międzywojennym: J. Ptaśnikowi⁶⁶ i S. Łempickiemu⁶⁷ oraz K. Hartlebowi⁶⁸. Ważne są też prace W. Szulakiewicza *Institucjonalizacja lwowskiej historii oświaty i kultury*⁶⁹ oraz *Dzieje nauczania historii oświaty i wychowania na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*⁷⁰.

Skromniej przedstawia się również stan badań nad nauczaniem nauk pomocniczych historii. Brak jest prac szczegółowych poświęconych tej problematyce. Dorobek twórczy i dydaktyczny w tej dziedzinie T. Wojciechowskiego, S. Zakrzewskiego, W. Semkowicza (wykładał we Lwowie do 1916 r.), później także J. Ptaśnika, K. Maleczyńskiego i T. E. Modelskiego nie doczekał się, jak dotąd, monograficznego opracowania. Ogólny obraz rozwoju nauk pomocniczych historii na Uniwersytecie Lwowskim dał S. Ciara⁷¹. Jest to, jak dotąd, najlepsze polskie opracowanie tego zagadnienia.

Niewiele uwagi poświęcono też lwowskiej historii historiografii i metodologii historii. Obie te dziedziny zaistniały w Uniwersytecie Lwowskim dopiero w ostatnich dziesięcioleciach XIX w., a i później zajmowały w nim miejsce raczej skromne. O badaniach historiograficznych i nauczaniu historii historiografii na Uniwersytecie Lwowskim pisał J. Maternicki⁷², bardziej

⁶⁶ Por. np. J. Kolbuszewska, *Historia kultury jako samodzielna dziedzina badawcza a lwowskie prace Jana Ptaśnika* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. III, s. 430–440; tejże, *Historyczno-kulturowa refleksja Jana Ptaśnika na tle polskiej historiografii dwudziestolecia międzywojennego*, tamże, t. IV, s. 410–420.

⁶⁷ Por. wymienione w przyp. 36 monografie W. Szulakiewicza i E. Brodackiej-Adamowicz poświęcone Stanisławowi Łempickiemu

⁶⁸ M. Hoszowska, *Kazimierz Hartleb (1886–1951)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, s. 389–410; tejże, *Kobiety w twórczości Kazimierza Hartleba (1886–1951)* [w:] *Człowiek – społeczeństwo – źródło. Studia dedykowane prof. Jadwidze Hoff*, red. S. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek, S. Wieczorek, W. Zawitkowska, Rzeszów 2014, s. 560–575.

⁶⁹ W: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. II, s. 329–350.

⁷⁰ „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 365: *Historia wychowania*, Toruń 2004, s. 9–30. Wspominamy tu też o dwu ważnych dla nas opracowaniach poświęconych historii literatury i historii sztuki. Por. J. Starnawski, *Sylwetki lwowskich historyków literatury*, Łódź 1997; M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Uczony i opiekun narodowych dóbr kultury*, Warszawa 2013.

⁷¹ Por. S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. III, s. 199–211; tenże, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w dobie II Rzeczypospolitej* [w:] tamże, t. V, s. 195–480.

⁷² Por. J. Maternicki, *Początki i rozwój badań w dziedzinie historii historiografii (do 1939 r.)* [w:] *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, s. 111 i n.; tenże, *Złote lata lwowskiego studium historycznego. Oferta programowa w zakresie nauk pomocniczych, metodologii i historii historiografii (1892/93–1913/14)* [w:] *Człowiek – społeczeństwo – źródło*, s. 761 i n.

szczególne studia w zakresie tej problematyki podjęła ostatnio M. Hoszowska⁷³. Wspomnieć tu również należy o przeglądzie lwowskich dokonań twórczych w tej dziedzinie autorstwa A. Toczka⁷⁴.

Nieco częściej pisano o metodologii historii uprawianej we Lwowie, podobnie jak to było w innych ośrodkach akademickich, na marginesie badań historycznych poświęconych głównie epoce nowożytnej. Sporo uwagi historykom lwowskim i ich dociekaniom metodologicznym poświęcił J. Maternicki, m.in. w takich artykułach i rozprawkach, jak: *Polska refleksja teoretyczna i metodologiczna w dziedzinie historii w okresie neoromantyzmu i modernizmu*⁷⁵ oraz *Między tradycją a nowoczesnością. Spory metodologiczne na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie w 1900 r.*⁷⁶ Pełniejszy obraz lwowskiej metodologii historii w dobie pozytywizmu i neoromantyzmu znaleźć można w książce tegoż autora *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*⁷⁷ J. Maternicki jest też autorem kilku studiów analitycznych poświęconych poglądom metodologicznym A. Szelągowskiego⁷⁸. O udziale historyków lwowskich w sporach metodologicznych przełomu XIX i XX w. pisała też Jolanta Kolbuszewska⁷⁹. Pragniemy tu zwrócić uwagę na fakt, iż jak dotąd, nie mamy żadnej poważniejszej pracy poświęconej refleksji metodologicznej historyków lwowskich w latach 1918–1939, a także nauczaniu metodologii historii na UJK.

Osobno chcemy omówić stan badań nad sprawami kadrowymi lwowskich studiów historycznych, a także dydaktycznymi aspektami ich działalności. O tym, kto i jak kształcił historyków (na dobre, można o tym mówić dopiero od lat 60. XIX w.), dowiadujemy się z dość już licznych opracowań dotyczących poszczególnych wykładowców. Są to jednak często informacje cząstkowe, niedające obrazu całości. Dopiero od niedawna zaczęły ukazywać się prace poświęcone specjalnie tej problematyce, penetrujące ją w sposób mniej lub bardziej systematyczny.

⁷³ Por. M. Hoszowska, *Historia historiografii w twórczości naukowej i działalności dydaktycznej L. Finkla* [w:] *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, s. 173–186.

⁷⁴ Por. A. Toczek, *Lwowscy historycy historiografii i metodolodzy historii w okresie autonomii galicyjskiej* [w:] *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, s. 156–172.

⁷⁵ „Przegląd Humanistyczny” 1979, nr 7, s. 48 i n.

⁷⁶ „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1980, nr 2, s. 271 i n.

⁷⁷ Rzeszów 2009, s. 247 i n.

⁷⁸ Por. J. Maternicki, *Poglądy metodologiczne Adama Szelągowskiego* [w:] tegoż, *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 138–161; tenże, *Adam Szelągowski wobec idei historii socjologicznej* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu*, s. 418–437.

⁷⁹ Por. J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005, *passim*. Wcześniej problematyka tą zajmowali się m.in. M. H. Serejski i A. F. Grabski.

Sprawami kadrowymi, a także organizacją studiów historycznych we Lwowie zajmował się m.in. J. Maternicki⁸⁰. Ukazały się też już pierwsze prace dotyczące kontrowersji związanych z obsadą niektórych katedr historycznych. Tytułem przykładu wymienimy tu artykuł J. Pisulińskiej *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 r.*⁸¹ O kłopotach S. Askenazego z uzyskaniem katedry na Uniwersytecie Lwowskim pisał Jerzy Myśliński⁸², zaś o „trudnej profesurze” A. Szelągowskiego – J. Maternicki⁸³.

W drugiej połowie XIX w., a także w pierwszych dziesięcioleciach następnego stulecia na wydziałach filozoficznych uniwersytetów, także we Lwowie, preferowano dwie formy zajęć dydaktycznych: wykłady i seminaria. W wymienionych wcześniej opracowaniach poświęconych poszczególnym historykom działającym w Uniwersytecie Lwowskim znaleźć można niejednokrotnie szczegółowe informacje dotyczące tematyki prowadzonych przez nich wykładów. Dopiero od niedawna zaczęto również zwracać uwagę na ofertę dydaktyczną studium historycznego jako pewnej całości. Analiza publikowanych co semestr *Programów wykładów* pozwala zorientować się, jakie treści kształcenia historycznego były preferowane w poszczególnych okresach działalności tego studium. Problematykę tę podjął J. Maternicki we wspomnianych wcześniej pracach *Od Ksawerego Liskego do Adama Szelągowskiego. Historia nowożytna w Uniwersytecie Lwowskim 1871/72–1913/14* i *Złote lata lwowskiego studium historycznego. Oferta programowa w zakresie nauk pomocniczych, metodologii i historii historiografii (1892/93–1913/14)*, a także w rozprawce *Oferta programowa lwowskiego studium historycznego wobec nowych tendencji metodologicznych w historiografii europejskiej przełomu XIX i XX w.*⁸⁴

⁸⁰ Por. J. Maternicki, *Portret zbiorowy wykładowców historii nowożytnej w Uniwersytecie Lwowskim (1871/72–1913/14)* [w:] *Історія та історик у Львівському університеті: традиції та сучасність*, red. Л. Зашкільняк, П. Серженга, Львів 2015, s. 109–122; tenże, *Studia historyczne w Uniwersytecie Lwowskim: kadra naukowo-dydaktyczna i organizacja (1892/93–1913/14)* [w:] *Polskie dziedzictwo edukacyjne od XVI do XX w. – ciągłość i zmiana. Zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu z okazji Jubileuszu 80 urodzin*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, M. Brodnicki i T. Maliszewski, Toruń 2015, s. 118–136.

⁸¹ W: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. III, s. 441–454.

⁸² Por. J. Myśliński, *W sprawie katedry dla Szymona Askenazego we Lwowie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1962, s. 14, s. 209–214. Pisali też na ten temat: H. Barycz, *Szymon Askenazy wśród przeciwności i niepowodzeń życiowych i naukowych* [w:] tegoż, *Na przełomie dwóch stuleci*, Warszawa 1977, s. 266 i n.; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, s. 35 i n.

⁸³ Por. J. Maternicki, *Trudna profesura. Adam Szelągowski wśród przeciwności i niepowodzeń życiowych we Lwowie w latach 1909–1939* [w:] tegoż, *Historia i historycy*, s. 174–203.

⁸⁴ Praca ta została opublikowana w książce: J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*.

Szczególną rolę w kształceniu historyków – poczynając od lat 60. XIX w. – odgrywały seminaria. Informacje na ich temat (ale tylko w odniesieniu do drugiej połowy XIX i początków XX w.) przekazali – w znanych już nam pracach – L. Finkel i S. Starzyński oraz W. Hahn⁸⁵. Ostatnio problematykę tę podjęła Agnieszka Kawalec⁸⁶. W sposób bardziej szczegółowy o seminariach K. Liskego, L. Finkla i S. Askenazego pisał J. Maternicki⁸⁷. Brak jest analogicznej pracy obejmującej dwudziestolecie międzywojenne. Problematyka ta jest czasami podejmowana w monografiach poświęconych niektórym profesorom. Dotyczy to nie tylko F. Bujaka i S. Łempickiego, ale także A. Szelałowski⁸⁸.

W tym kontekście wspomnieć trzeba o pracach dotyczących szkół historycznych działających na Uniwersytecie Lwowskim. W sposób ogólny omówił je J. Maternicki we wspomnianej już wcześniej pracy *Historycy lwowscy a szkoły historyczne w Polsce (do 1918 roku)*. Największe zainteresowanie wzbudziła, jak dotąd, szkoła S. Askenazego. Pisali o niej m.in. J. Dutkiewicz, Mirosław Filipowicz, J. Maternicki i M. Hoszowska⁸⁹. Sporo uwagi poświęcono już także szkole F. Bujaka. Wyróżnia się tu rozprawka Zdzisława Budzyńskiego *Szkoła historii społeczno-gospodarczej Franciszka Bujaka na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*⁹⁰. Szkołą historyczną O. Balzera zajmowali się – we wspomnianych wyżej pracach – J. Kodrębski i M. Pyter.

O rozprawach doktorskich wykonanych na seminariach lwowskich mistrzów, a także pod kierunkiem profesorów utrzymujących jedynie indywidualne kontakty z zainteresowanymi studentami pisała J. Pisulińska⁹¹. Sporządzony przez nią wykaz prac doktorskich z zakresu historii, napisanych na Wydziale Humanistycznym UJK w latach 1918–1939, obejmuje 149 pozycji.

Nie zamierzamy tu wymieniać wszystkich polskich opracowań poświęconych historii w Uniwersytecie Lwowskim; uwzględniliśmy tylko te, które

⁸⁵ Por. prace wymienione w przyp. 18 oraz w *Bibliografii*.

⁸⁶ Por. A. Kawalec, *Seminaria historyczne na Uniwersytecie Lwowskim: podstawy prawne i organizacja (1852–1918)* [w:] *Історія та історіку у Львівському університеті*, s. 342–353.

⁸⁷ Por. J. Maternicki, *Mistrzowie dydaktyki uniwersyteckiej* [w:] *Współczesna edukacja historyczna. Doświadczenia. Oczekiwania*, red. J. Budzińska i J. Strykowska, Poznań 2005, s. 19–38.

⁸⁸ A. Szelałowski nie ma jeszcze monografii, ale o prowadzonym przez niego seminarium historii nowożytnej pisał J. Maternicki, *Adam Szelałowski – ostatni polski polihistor* [w:] *tegoż, Historia jako dialog*, s. 417 i n.

⁸⁹ Por. J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*; M. Filipowicz, *Wobec Rosji*, Lublin 2000; J. Maternicki, *Szkoła Szymona Askenazego*. „Annales Academie Pedagogicae Cracoviensis”, t. I: *Studia Ad Institutionem Et Educationem Pertinentia*, Kraków 2005, s. 96–109; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja*, s. 79 i n.

⁹⁰ W: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. II, s. 309–328.

⁹¹ Por. J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. I, s. 233–249.

uznać można za najważniejsze. Jest ich stosunkowo sporo. Są to jednak w większości prace drobne, publikowane w dziełach zbiorowych i czasopiśmie. Gruntownych monografii dotyczących interesującego nas tematu jest w gruncie rzeczy niewiele. Najbardziej odczuwa się brak opracowań o szerszym zakresie chronologicznym i rzeczowym, o charakterze syntetycznym, dotyczących poszczególnych okresów w dziejach lwowskiego studium historycznego, a także poszczególnych subdyscyplin historycznych uprawianych i nauczanych na Uniwersytecie Lwowskim.

Dotychczasowa wiedza na temat historii w Uniwersytecie Lwowskim jest wprawdzie pełna istotnych luk i intuicyjnych raczej uogólnień, niemniej na tyle już znacząca, iż – w naszej ocenie – może stanowić dobry punkt wyjścia dla dalszych badań analitycznych i prac syntetycznych dotyczących tej problematyki.

Podjęwając zadanie możliwie całościowego opracowania dziejów historii w Uniwersytecie Lwowskim (do 1939 r.), autorzy niniejszej książki mieli pełną świadomość tego, że wymagać to będzie nie tylko sumiennego wykorzystania dotychczasowego dorobku historiografii polskiej, ale także dość licznych już opracowań ukraińskich poświęconych interesującemu nas zagadnieniu. Najważniejsze z nich zostały wymienione w *Bibliografii*. Ze zrozumiałych względów uwaga badaczy ukraińskich skupiła się na narodowym, tj. ukraińskim, wątku dziejów Uniwersytetu Lwowskiego i jego studium historycznego. Najwięcej prac poświęcili oni działalności badawczej i dydaktycznej czołowego przedstawiciela historiografii ukraińskiej na Uniwersytecie Lwowskim – Mychajła Hruszewskiego⁹². Historycy ukraińscy mogą się jednak także pochwalić znaczącym dorobkiem dotyczącym wcześniejszych dziejów historii na Uniwersytecie Lwowskim (do 1869 r.); nieobce są im także dociekania odnoszące się do czasów późniejszych, łącznie z międzywojennym dwudziestoleciem.

⁹² Por. np. В. Тельвак, В. Тельвак, *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*, Київ–Дрогобич 2005; tenże, *Mychajło Hruszewski (1866–1934)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 343–358; R. Nowacki, В. Тельвак, *Михайло Грушевський на тлі доби*, Дрогобич–Орле 2008; В. Тельвак, *Теорча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*, Київ–Дрогобич 2008; R. Nowacki, В. Тельвак, В. Тельвак, *Біографічні нариси видатних представників європейської культури. Михайло Грушевський (1866–1934)*, Орле 2007; В. Педич, *Історична школа Михайла Грушевського у Львові*, Івано-Франківськ 1997; К.К. Кондратюк, *Науково-педагогічна діяльність Михайла Грушевського у Львові (1894–1914 рр.)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. IV, s. 199–208; Л. Винар, *Михайло Грушевський. Історик і будівничий нації: статті і матеріали*, Нью-Йорк–Київ 1995; Л. Винар, *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка 1892–1930*, Нью-Йорк–Дрогобич–Львів 2006.

Realizacja podjętego przez nas zadania wymagała w wielu wypadkach przeprowadzenia badań od podstaw, w oparciu zarówno o materiały drukowane, jak i archiwalne. Zakres kwerendy źródłowej przeprowadzonej przez poszczególnych autorów jest oczywiście zróżnicowany, w niektórych przypadkach większy, w innych mniejszy⁹³. W grupie materiałów drukowanych największe znaczenie miał dorobek twórczy historyków związanych z Uniwersytetem Lwowskim, pracujących na Wydziałach: Filozoficznym (później Humanistycznym), Prawa i Teologicznym. Wykorzystano również akty prawne regulujące działalność Uniwersytetu, a także takie wydawnictwa, jak *Programy wykładów*, *Kroniki Uniwersytetu* itp. Dla poznania działalności dydaktycznej mistrzów lwowskich istotne znaczenie miały też wspomnienia ich uczniów. Jest ich stosunkowo dużo. Sięgnięto także do publikowanej korespondencji historyków. Tej z kolei jest bardzo mało.

Jeżeli chodzi o dokumenty archiwalne, to największe znaczenie miały dla nas akta dawnego Uniwersytetu Lwowskiego przechowywane w Państwowym Archiwum Obwodowym we Lwowie (Державний архів Львівської області – ДАЛО). Na szerszą skalę wykorzystano także zespół akt wiedeńskiego Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie oraz akta Ministerstwa WRiOP w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W pojedynczych przypadkach spożytkowano także materiały znajdujące się w kilkunastu innych archiwach i rękopiśmiennych zbiorach bibliotecznych. Bliższe szczegóły dotyczące wykorzystanych materiałów źródłowych znajdzie Czytelnik w przypisach, którymi opatrzone poszczególne rozdziały książki.

Przedmiotem naszych dociekań jest historia w dość szerokim tego słowa znaczeniu; zajmujemy się zarówno historią „ogólną”, jak też polityczną, gospodarczą, prawa, Kościoła i kultury. Zasadniczo poza zasięgiem naszych zainteresowań znalazły się takie gałęzie wiedzy o przeszłości, reprezentowane również na Uniwersytecie Lwowskim, jak archeologia, historia literatury, historia sztuki czy historia filozofii. Są to dziedziny już tak bardzo wyspecjalizowane, iż badanie ich przeszłości wymaga – w każdym przypadku – odrębnych kompetencji.

Koncentrując uwagę na głównym nurcie nauk historycznych, dziedzinami „pobocznymi”, o których mowa była wyżej, zajmowaliśmy się tylko wtedy, kiedy ich przedstawiciele bliżej współpracowali z historykami i brali bezpośredni udział w kształceniu specjalistów z tego zakresu.

Jako cezurę początkową pracy przyjęliśmy erekcję Uniwersytetu Lwowskiego w 1661 r. przez Jana Kazimierza. Jak wiadomo, szkoły akademickie

⁹³ Zależało to od aktualnego stanu badań w danej dziedzinie.

Lwowa bardzo długo borykały się z dużymi trudnościami, które mocno zaciążły również na nauczaniu w nich historii, najpierw w ramach retoryki, później (poczynając od ok. 1740 r.) już jako osobnego przedmiotu. Cezurą końcową jest rok 1939. W wyniku zajęcia Lwowa przez Armię Czerwoną i „ukrainizacji” Uniwersytetu przestał on być siedliskiem nauki polskiej. Późniejsze losy historii w Uniwersytecie Lwowskim wymagają więc odrębnego opracowania.

Staraliśmy się badać losy historii we wszechnicy lwowskiej w ścisłym związku z jej „ogólnymi” dziejami⁹⁴, a także, rzecz jasna, przemianami w historiografii powszechnej, polskiej i ukraińskiej. Próbowaliśmy również rozpatrywać dzieje lwowskich studiów historycznych w możliwie szerokim kontekście historiograficznym. Głównymi punktami odniesienia były analogiczne struktury istniejące w innych uniwersytetach polskich, przede wszystkim w Krakowie i Warszawie. Niestety, niezadowolający stan badań nad tymi strukturami uniemożliwił przeprowadzenie na szerszą skalę badań porównawczych.

Dzieło podzieliliśmy na dwie zasadnicze części: pierwsza obejmuje lata 1661–1869, druga 1869–1939. Konstrukcja pierwszej z nich ma charakter chronologiczny. Wyodrębniliśmy tu okres funkcjonowania szkół akademickich we Lwowie (praktycznie do zniesienia zakonu jezuitów w 1773 r.), później tzw. Uniwersytet Józefiński (1784–1805), czasy Liceum Lwowskiego (1805–1817), działalność Uniwersytetu po jego ponownej erekcji w 1817 r. (lata 1817–1848) oraz funkcjonowanie tej wszechnicy w nowych ramach prawnych (1848–1869). Każdy z tych okresów miał swoją specyfikę. Ogólnie rzecz biorąc, historia aż do lat 60. XIX w. zajmowała na Uniwersytecie Lwowskim miejsce skromne. Z reguły wykladał ją jeden profesor, nie zawsze prowadzący badania w tej dziedzinie. Podobnie było z historią prawa i historią Kościoła. Wykłady historyczne prowadzone na Wydziale Filozoficznym miały przede wszystkim poszerzać horyzonty umysłowe studentów, a także wpajać im „zdrowe” zasady życia zbiorowego, w szczególności szacunek dla panujących. Na Wydziałach: Prawa i Teologicznym wykłady historyczne miały jeszcze bardziej pragmatyczny charakter, niemal w ca-

⁹⁴ Pragniemy przy sposobności zwrócić uwagę na fakt, iż historiografia polska jak dotąd nie zdobyła się na naukową syntezę dziejów Uniwersytetu Lwowskiego. Oprócz parokrotnie już przywoływanego zarysu L. Finkla i S. Starzyńskiego (por. przyp. 18) oraz znanej już nam publikacji jubileuszowej *Universitati Leopoliensi* (por. przyp. 46), na dobrą sprawę mamy tu do odnotowania jedynie książkę J. Drausa, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007. W tym kontekście przypomnieć też warto wartościową pod względem materiałowym książkę J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000.

łości podporządkowane były potrzebie kształcenia przyszłych urzędników i księży. Wykładowcy lwowscy aż do lat 60. XIX w. rzadko kiedy przejawiali większe ambicje naukowe. Nie prowadząc własnych badań historycznych, siłą rzeczy nie mogli w należyтым stopniu przygotowywać też do nich swoich wychowanków.

Przełom w tej dziedzinie dokonał się dopiero w latach 60. i 70. XIX w. Lwowskie studium historyczne zaczęło stopniowo nabierać charakteru naukowego. Początek tego procesu wiązać należy z powołaniem w 1863 r. Heinricha Zeissberga na katedrę „historii” (od 1869 był profesorem „historii powszechnej”). Przełomowe znaczenie miała tu jednak polonizacja Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1869–1871. W stosunkowo krótkim czasie wszechnica ta wspaniale rozwinęła badania historyczne i stała się jednym z głównych ośrodków kształcenia historyków.

Zasadniczy nacisk w niniejszej książce położony został na ten właśnie okres, tj. czasy, w których Uniwersytet Lwowski stał się jednym z najważniejszych instytucjonalnych filarów polskiej (a do 1914 r. także ukraińskiej) nauki historycznej.

Druga część książki obejmuje mniej lat niż pierwsza, ale ze zrozumiałych względów jest znacznie od niej obszerniejsza. Jej konstrukcja ma charakter problemowy. Dwa pierwsze rozdziały poświęcone zostały studium historii zlokalizowanemu na Wydziale Filozoficznym (później Humanistycznym), jego organizacji, sprawom kadrowym, a także przepisom prawnym regulującym kształcenie historyków⁹⁵. Pierwszy z tych rozdziałów obejmuje lata 1869–1918, drugi – okres międzywojenny.

Kolejne rozdziały książki poświęciliśmy subdyscyplinom „chronologicznym”, tj. historii starożytnej, średniowiecznej, nowożytnej oraz XIX w.⁹⁶ Ze względu na szczególną rolę historii nowożytnej w Uniwersytecie Lwowskim przeznaczono na nią dwa rozdziały; w jednym omówiono jej dzieje do 1918 r., w drugim – okres międzywojenny. W sumie więc dyscyplinom „chronologicznym” poświęcono pięć rozdziałów. W każdym z nich brano pod uwagę zarówno historię powszechną, jak i polską (do 1918 r. także austriacką).

Historia Rusi (Ukrainy) nie była w Uniwersytecie Lwowskim oficjalnie traktowana jako osobna subdyscyplina historyczna. Nie było katedry o tej nazwie. Do 1918 r. historię Rusi (Ukrainy) wykładano bądź to w ramach historii Austrii, bądź też historii powszechnej, później także historii Polski. Wyodrębnienie historii Ukrainy wydawało nam się z wielu względów wska-

⁹⁵ Sprawy związane z funkcjonowaniem studium historycznoprawnego i historycznokatolickiego znalazły omówienie w rozdziałach poświęconych tym subdyscyplinom historycznym.

⁹⁶ Z tą ostatnią związaliśmy także historię współczesną (XX w.).

zane. Najbardziej przemawia za tym fakt, iż dzięki M. Hruszewskiemu Uniwersytet Lwowski odegrał przed 1914 r. szczególną rolę w rozwoju ukraińskiej nauki historycznej. Napięcia polityczne lat 1918–1921 spowodowały, iż w okresie II Rzeczypospolitej nie było już na wszechnicy lwowskiej historyków ukraińskich, a dziejami Rusi (Ukrainy) zajmowali się jedynie Polacy (w dość ograniczonym zresztą zakresie).

Cztery kolejne rozdziały poświęcone zostały subdyscyplinom „dziedzinowym” czy „problemowym”, takim jak historia prawa, historia gospodarcza, historia Kościoła i historia kultury. W ramach każdego z tych rozdziałów – podobnie jak w pozostałych przypadkach – cezurą wewnętrzną wykładu był rok 1918, który dość gruntownie odmienił warunki funkcjonowania Uniwersytetu Lwowskiego i działających w jego ramach studiów historycznych (historycznego, historycznoprawnego i historycznokościelnego).

Cztery rozdziały książki przynoszą też omówienie wybranych zagadnień, a więc: wkładu historyków Uniwersytetu Lwowskiego w edytorstwo źródeł historycznych, dorobku wykładowców lwowskich w zakresie nauk pomocniczych historii⁹⁷, historii historiografii, metodologii i dydaktyki historii, a także działalności kół naukowych skupiających młodych adeptów Klio⁹⁸.

Przyjęta przez nas konstrukcja drugiej części książki ma wiele zalet (pozwala m.in. na pogłębioną analizę dorobku naukowego i dydaktycznego wszechnicy lwowskiej w poszczególnych subdyscyplinach historycznych), ale też nie jest pozbawiona pewnych wad. Jedną z jej konsekwencji są trudne niejednokrotnie do uniknięcia powtórzenia. W większości przypadków mają one charakter pozorny, bowiem dorobek twórczy i dydaktyczny poszczególnych wykładowców oświetlany jest z różnych punktów widzenia.

Niemal wszystkie opublikowane dotychczas opracowania o charakterze ogólnym poświęcone badaniom i nauczaniu historii na uniwersytetach ogniskują wykład wokół działalności poszczególnych profesorów i docentów. W jednym miejscu omawia się ich dorobek badawczy i dydaktyczny dotyczący często różnych dziedzin. W niniejszej książce staraliśmy się na plan pierwszy wysunąć nie osoby, a problemy. Nie znaczy to jednak, że nie przywiązujemy należytej wagi do czynnika osobowego. O wkładzie poszczególnych uniwersytetów do rozwoju nauki decydują zawsze pracujący w nich profesorowie. Działając w miarę sprzyjających warunkach, lwowscy profesorowie historii, historii prawa i historii Kościoła wywierali zasadniczy wpływ na poziom badań historycznych w Uniwersytecie, a także na jego

⁹⁷ Problemowi temu poświęcono dwa rozdziały; w jednym omówiono stan i nauczanie nauk pomocniczych do 1918 r., w drugim – to samo w odniesieniu do lat 1918–1939.

⁹⁸ W ich pracach uczestniczyli głównie studenci, ale nierzadko także absolwenci przygotowujący rozprawę doktorskie.

osiągnięcia na polu dydaktycznym. Część absolwentów prowadziła działalność naukową, większość zajmowała się jedynie pracą zawodową (w szkolnictwie, sądownictwie, administracji, duszpasterstwie itp.).

Pisząc o dorobku dydaktycznym lwowskich studiów historycznych, braliśmy głównie pod uwagę tych absolwentów Uniwersytetu, którzy prowadzili – w mniejszym lub większym zakresie – działalność naukową. Ich osiągnięcia w innych dziedzinach, m.in. na polu oświaty, archiwistyki, bibliotekarstwa, prasy, twórczości literackiej, a także ich udział w życiu społecznym i politycznym zasługują na odrębne opracowanie.

Książkę zamykają trzy aneksy. Pierwszy z nich to zwarte noty biograficzne dotyczące wykładowców historii (profesorów i docentów) na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym), Prawa i Teologicznym. Drugi to *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939*. Na trzeci zaś aneks składa się bibliografia selektywna obejmująca najważniejsze opracowania dotyczące a) historiografii powszechnej, polskiej i ukraińskiej, b) Lwowa, Uniwersytetu Lwowskiego i lwowskiego środowiska historycznego oraz c) historii na tej wszechnicy.

Historia w Uniwersytecie Lwowskim jest opracowaniem zbiorowym, wspólnym dziełem badaczy polskich i ukraińskich. W liczącym 21 osób zespole autorskim jest 13 historyków pracujących na uniwersytetach polskich (w takich ośrodkach, jak Kielce, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów i Warszawa) i 8 związanych z Lwowskim Narodowym Uniwersytetem im. Iwana Franki. Są to głównie historycy historiografii, ale – w pojedynczych przypadkach – także specjaliści reprezentujący inne subdyscypliny historyczne.

Redakcja podjęła wiele wysiłku, aby zapewnić dziełu możliwie jednolity charakter i wewnętrzną spójność. Nie dążyliśmy jednak do tego celu za wszelką cenę. Równie ważne było dla nas poszanowanie indywidualności autorów, ich predyspozycji i prawa do własnych sądów. Uważny czytelnik z łatwością dostrzeże pojawiające się nieraz różnice w interpretacji i ocenie jednych i tych samych dzieł historycznych, koncepcji oraz innego rodzaju zjawisk historiograficznych. Jest to zupełnie normalne, pod wieloma względami nawet korzystne. Różnice zdań mogą i powinny zachęcić Czytelnika do zajęcia postawy aktywnej, do samodzielnego przemyślenia wielu istotnych zagadnień. Zrozumiałe przy tym jest, że na niektóre sprawy inaczej patrzą historycy polscy, inaczej ukraińscy. Staraliśmy się szanować każdy punkt widzenia, o ile tylko przemawiały za nim jakieś argumenty natury merytorycznej.

Zaznaczały się także pewne różnice w sposobie prezentacji poszczególnych zagadnień. Niektóre z nich omówione zostały w sposób ogólny, inne

z kolei – bardziej szczegółowo. Ogólny charakter mają głównie rozdziały zamieszczone w pierwszej części książki; autorzy części drugiej operują z reguły bogatszym materiałem faktograficznym, wprowadzają do obiegu naukowego więcej nowych ustaleń i propozycji interpretacyjnych. Bardziej szczegółowe ujęcie okresu 1869–1939 wynika z faktu, iż były to lata wyjątkowo pomyślne w dziejach nauk historycznych uprawianych i wykładanych w lwowskiej *Alma Mater*.

Podjęta przez nas próba pełnego, całościowego ujęcia dziejów historii w Uniwersytecie Lwowskim, oparta w dużej mierze na własnych badaniach analitycznych, jest pierwszym tego typu opracowaniem w historiografii polskiej. Nie znaleźliśmy też analogicznych opracowań w historiografii innych krajów. Nie mieliśmy żadnych wzorów. Wypracowany przez nas model analizy tego typu zjawisk historiograficznych zapewne nie jest wolny od wad, ale – w naszej ocenie – sprawdził się dobrze w tym przypadku. Wydaje nam się, iż w istotny sposób wzbogaciliśmy dotychczasową wiedzę o historii na Uniwersytecie Lwowskim. W toku badań ujawniły się także liczne luki w dotychczasowej wiedzy na powyższy temat. Nie wszystkie z nich byliśmy w stanie wypełnić. Można mieć nadzieję, że książka nasza zachęci innych do dalszych badań nad historią nie tylko w Uniwersytecie Lwowskim, ale także w innych wszechnicach polskich.

Jerzy Maternicki
(Uniwersytet Rzeszowski)

Część pierwsza

**SKROMNE POCZĄTKI.
DŁUGA DROGA DO PROFESJONALIZACJI
(1661–1869)**

Wasył Kmeť

(Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki)

W szkołach akademickich Lwowa (1661–1773)

Tradycje nauczania historii we Lwowie sięgają początków działalności Kolegium Jezuickiego. Jesienią 1608 r. ogłoszono jego status prawny i uroczyste otwarto przy nim szkoły. W 1611 r. zostały otwarte oddzielne klasy retoryki i logiki. Od 1612 r. wprowadzono oddzielny kurs filozofii, a od następnego roku – wykłady z matematyki. Od 1633 r. w Kolegium prowadzono kurs teologii scholastycznej. Historia nie miała wówczas statusu odrębnego przedmiotu, nauczano ją – zrazu w sposób fragmentaryczny – w ramach innych dziedzin, głównie retoryki¹.

20 stycznia 1661 r. król polski Jan II Kazimierz wydał przywilej, dzięki któremu szkole została nadana „godność Akademii i tytuł Uniwersytetu” z prawem prowadzenia na każdym legalnym fakultecie studium generalnego, tj. studium teologii scholastycznej i teologii moralnej, filozofii, matematyki, obojga praw, medycyny, sztuk wolnych, a także nadawania stopni naukowych².

Także jednak i wówczas wśród przedmiotów, które wykładano na Uniwersytecie, nie było historii jako oddzielnego przedmiotu. Status historii utwierdziły *Konstytucje Towarzystwa Jezusowego* i fundamentalna ustawa dla oświaty zakonu *Ratio Studiorum* z 1599 r. Na podstawie tych dokumentów działała również Akademia Lwowska. W toku studiów językowych studenci opanowywali także pewien zakres wiedzy z historii i geografii. Nauczyciele rozmawiali z uczniami w języku łacińskim i pilnowali, żeby wychowankowie nie przechodzili na język ojczysty. Zaczynając od infimy, studenci równolegle uczyli się również języka greckiego. Oprócz tego skupiali uwagę na tekstach Pisma Świętego, utworach Ojców Kościoła, w szczególności św. Jana Złotoustego³. Metodyka wykładania teologii scholastycznej

¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894, s. 11 i n. O retoryce XVII w. pisał m.in. E. Ulčínaité, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII w. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Wrocław 1984.

² Dokument ten cytowany w przekładzie S. Cieślaka w: *Universitati Leopoliensi trecentesimo quinquagesimo anniversarium suae fundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 497.

³ T. Шевченко, *Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст.*, Львів 2005, s. 57–71; В. Кмеť, *Львівський єзуїтський університет*

i dogmatycznej, mimo podstaw tomistycznych, w wersji jezuickiej była niejednokrotnie wzbogacona o humanistyczną argumentację. Ważnym jej elementem były treści historyczne⁴.

Statut *Ratio Studiorum* kładł duży nacisk na zapewnienie uczelniom odpowiednich księzek. Na Uniwersytecie Lwowskim stworzono m.in. specjalistyczne księgozbiory dla nowicjatu, profesorów retoryki, filozofii, teologii itp. Na utrzymanie biblioteki przeznaczano osobne pieniądze: „Dlatego, żeby naszym nigdy nie brakowało księzek, on [rektor] ma co roku przeznaczać jakąś [część] dochodu – czy to z własnych majątków kolegium, czy z innych źródeł – na uzupełnienie biblioteki; i niech pod żadnym powodem nie wolno będzie wykorzystać tę [część] w innym celu”⁵. Dlatego do pożaru w 1734 r. biblioteka lwowska była jedną z najlepiej wyposażonych bibliotek uniwersyteckich. Książki tłoczone w drukarni uniwersyteckiej odzwierciedlały szerokie spektrum zainteresowań naukowych i edukacyjnych wykładowców i studentów, m.in. w zakresie nauk historycznych.

Cechą charakterystyczną organizacji nauczania w szkołach jezuickich było stałe przenoszenie kadry wykładowców; utrudniało to kształtowanie się miejscowych tradycji edukacyjnych⁶. Doświadczyli tego historycy kronikarze działający we Lwowie w XVII w., m.in. twórca pierwszej części *Historii Kolegium Lwowskiego*, rektor Uniwersytetu Maciej Wielewicz (1607–1665)⁷, oraz autor *Relacji* o wydarzeniach wojennych w Rzeczypospolitej w połowie XVII w. i historycznej informacji o kijowskim środowisku jezuitów Jan Zuchowicz (1602–1667)⁸. Tak też było w przypadku wykładowców historii w XVIII w.: Jakuba Kiliana (1714–1774)⁹, Floriana Markowskiego (1722–1784)¹⁰, Józefa Skobery (1735–1788)¹¹ i in. We Lwowie nauczali oni

(1661–1773) [w:] *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 томах*, t. I: A–K, Львів 2011, s. 31–32.

⁴ Zagadnienie to wymaga jeszcze szczegółowego zbadania.

⁵ *Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (Серія Studiarationis)*, Пер. з лат. Р. Паранько, пер з англ. А. Маслюх, Львів 2008, s. 55.

⁶ K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565–1773*, Gdańsk 1999, s. 11.

⁷ В. Кметь, *Велевич Мацей* (Wielewicz Maciej) [w:] *Енциклопедія Львова*, за ред. А. Козицького та І. Підкови, т. I, Львів 2007, s. 340.

⁸ В. Кметь, *Зухович Ян* (Zuchowicz Jan) [w:] *Енциклопедія Львова*, за ред. А. Козицького, т. II, Львів 2008, s. 501–502; tegoż, *Зухович Ян* [w:] *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 томах*, t. I: A–K, s. 542.

⁹ В. Кметь, *Кіліян Якуб* (KilianJakub) [w:] *Encyclopedia.*, t. I: A–K, s. 600.

¹⁰ В. Кметь, *Марковський Флоріан* (MarkowskiFlorian) [w:] *Encyclopedia*, t. II: Л–Я, Львів 2014, s. 98.

¹¹ В. Кметь, *Скобера Юзеф* (SkoberaJózef) [w:] *Encyclopedia*, t. II: Л–Я, s. 434–435.

przez krótki czas – najdłużej trzy lata. Resztę życia poświęcili na działalność administracyjną i wychowawczą w innych akademiach.

Jak wspomniano, rola dyscyplin historycznych w procesie nauczania była szczegółowo określona w dokumentach statutowych Towarzystwa Jezusowego¹². W *Konstytucjach* założyciela zakonu Ignacego Loyoli w 1558 r. podkreślano, że „o ile nauczanie, tak i praktyczne zastosowanie teologii w naszych czasach wymaga poznania nauk humanistycznych, języków łacińskiego, greckiego i hebrajskiego, dlatego trzeba postarać się o odpowiednich profesorów tych nauk w należytym ilości”¹³. Studia humanistyczne były oparte na krytyce i komentowaniu autorów antycznych. Kanon „humanistyki”, zgodnie z odpowiednim rozdziałem *Konstytucji*, przewidywał oprócz gramatyki retorykę, poetykę i historię: „Sub Humanioribus praeter Grammaticam intelligatur quod ad Rhetoricam, Poesim et Historiam pertinet”¹⁴.

Historia była traktowana jak część retoryki i ważny środek edukacji młodzieży w duchu moralności chrześcijańskiej. Charakterystyczne, że takie podejście, tj. uznawanie historii za „nauczycielkę życia” utrzymywało się w systemie oświatowym jezuitów aż do rozwiązania zakonu. Podstawą takiego traktowania wiedzy o przeszłości była także teoria retoryki. W literaturze naukowej wyróżnia się dwa charakterystyczne dla ówczesnej doby sposoby traktowania retoryki: pragmatyczny, oparty na nauce Arystotelesa, i etyczny, zbudowany na zasadach Platona, Cyserona i Kwintyliana¹⁵. Druga z tych koncepcji pozwoliła wprowadzić zasadę „vir bonus dicendi peritus”, która uznawała retorykę za środek służący „polepszaniu” ludzi i społeczeństwa i jednocześnie przybliżała do logiki takie części, jak „inventio”, „dispositio” i „memoria”¹⁶. Wykładowcy retoryki byli pierwszymi „historykami” na uniwersytecie jezuickim we Lwowie, a ich działalność była skierowana m.in. na spożytkowanie wiedzy o przeszłości w procesie wyjaśniania aktualnej politycznej rzeczywistości. Pomimo formalnego braku przedmiotu o nazwie „historia” treści historyczne zajmowały ważne miejsce w edukacji mło-

¹² Zasadnicze tendencje w rozwoju oświaty jezuickiej w Europie i jej regionalne właściwości zbadał francuski historyk F. De Dainville: F. de Dainville, *L'Éducation des jésuites (XVIe-XVIIIe siècles)*, Paris 1978, s. 570.

¹³ K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach*, s. 21.

¹⁴ *Institutum Societatis Jesu*, t. II: *Examen et Constitutiones. Decreta congregationum generalium. Formulae congregationum*, Florentiae 1893, Constitutiones, part IV, cap. 12.

¹⁵ J.Z. Lichański, *Retoryka od średniowiecza do baroku. Teoria i praktyka*, Warszawa 1992, s. 181. Zob. również analizę właściwości dyskursu retorycznego w badaniach J.V. Blanchard'a: J.V. Blanchard, *L'optique du discours au XVII-e siècle. De la rhétorique des jésuites au style de la raison moderne (Descartes, Pascal)*, [S.l.]: Laval 2005, s. 17–24.

¹⁶ J.Z. Lichański, *Retoryka od średniowiecza do baroku*, s. 268–270; J.V. Blanchard, *L'optique du discours au XVII-e siècle*, s. 37–59.

dzieży szlacheckiej. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że większość pouczeń ojcowskich dla młodzieży podkreślało doniosłość wiedzy historycznej¹⁷.

Analizując główne etapy wprowadzenia dyscyplin historycznych do nauczania jezuitów, trzeba zwrócić uwagę na szereg dokumentów z XVI w., których moc prawna i autorytet wyznaczały kierunki działalności w następnych stuleciach. Znaczący był tutaj wpływ praktyki szkół i uniwersytetów zachodnioeuropejskich. Już w 1547 r. hiszpański jezuita, prowincjonalny proboszcz w Toskanii Pedro de Rivandeneira w ramach retoryki rozpoczął wykładanie historii. Autor szeregu dokumentów oświatowych zakonu, generalny wikariusz Hieronim Nadal (1507–1580) w swoich regułach dla Kolegium Rzymskiego przewidywał obowiązkowe czytanie prac antycznych historyków i Ojców Kościoła, właśnie w celu poznania wydarzeń z przeszłości¹⁸. W publikacjach z lat 1560–70 zalecano czytanie utworów Cezara, Swetoniusza, Salustiusza w klasie poetyki, a w klasie retoryki – Tytusa Liwiusza. Ówczesne *Ordo studiorum* rekomendowało studentom szukanie przykładów i kształtowanie erudycji na podstawie antycznych autorów: Cezara, Diogenesa, Diogenesa Laertiosa, Waleriusza Maksymusa, Swetoniusza i Euzebiusza. Końcowy kanon lektur Kolegium Rzymskiego stanowiły: *Ex historicis, Salustius et Caesar frequentius: item aliquando T. Livius; et non numquam Suetonius, Cornelius Nepos, Justinus aut Valerius Maximus, sed raro, nec diutius*¹⁹. Zgodnie z takim wzorcem układano listy lektur historycznych także w innych szkołach jezuitów w Europie, chociaż mogły kształtować się również szczególne priorytety – na przykład w Wiedniu czy Monachium czytano przede wszystkim Justyna, we Francji – Tukidydesa, Liwiusza, Florusa, Waleriusza Maksymusa i Salustiusza²⁰.

Doświadczenia pierwszych dziesięcioleci działalności oświatowej zakonu stały się podstawą dla krytyki projektu oświatowego statutu *Ratio Studiorum*, którego omawianie zaczęło się w Rzymie w 1586 r. Wśród wniosków skierowanych do rozpatrzenia dużo dotyczyło historii – na przykład jezuici z Akwitanii domagali się wprowadzenia historii i chronologii, niemieccy uczestnicy podkreślali ważność historii i prawa²¹. Dla niemieckich ziem te pytania nabierały szczególnej aktualności ze względu na wykorzy-

¹⁷ J. Freylichówna, *Ideał wychowawczy szlachty polskiej w XVI i początku XVII wieku*, Warszawa 1938, s. 103–110.

¹⁸ Ж. Лакутюр, *Єзуїти*, t. I: *Завойовники*, Львів 2011, s. 526, 520.

¹⁹ *Monumenta Pedagogica Societatis Jesu*, ed. C. Gómez Rodeles, Madriti 1901, t. I, s. 350.

²⁰ K. Puchowski, *Edukacja historyczna*, s. 23. O kanonie lektur w szkołach polskich pisał m.in. A. Danysz, *Jezuicki kanon lektur starożytnych autorów i przykład jego stosowania w szkole polskiej* [w:] *Studia z dziejów wychowania w Polsce*, Kraków 1921, s. 157–194.

²¹ F. de Dainville, *L'Éducation des jésuites (XVI-e – XVIII-e siècles)*, s. 440.

stanie argumentacji historycznej w środowisku reformatorskim²². Stosowność wprowadzenia wykładów z historii uzasadniano koniecznością poznania dawnych epok (chodziło przede wszystkim o starożytność), a nie tylko potrzebą doskonalenia stylu.

Pomimo licznych argumentów zwolenników wyodrębnienia historii główna komisja redakcyjna propozycji tej nie poparła. W redakcji *Ratio Studiorum* z 1591 r. źródłami wiedzy historycznej miały być nadal utwory: Cezara, Salustiusza, Kurcjusza Rufusa, Justyna i Tacyta. Końcowa wersja statutu (1599) podkreślała religijny charakter nauczania. Na podstawie tego dokumentu prowadzono nauczanie na Uniwersytecie Lwowskim w XVII–XVIII w. Zgodnie z *Ratio Studiorum*, wiedza historyczna była uważana za ważny środek kształtowania „eruditio”, jako podstawy skutecznego opanowania teorii i sztuki retoryki. W regule dotyczącej profesorów retoryki podkreślono, że poziom tej klasy, ukierunkowanej na „wyćwiczenie doskonałego krasomówstwa”, wyznaczają trzy przedmioty – porady językowe, styl i erudycja. Porady polecano uczyć z ksiąg Cycerona, a także w razie potrzeby – *Retoryki* i *Poetyki* Arystotelesa. W uczeniu się stylu zalecano oprócz Cycerona, prace „najbardziej chwalonych historyków”. Erudycję należało „czerpać z historii i zwyczajów narodów”. Towarzyszyła temu reglamentacja „wolnego” czasu, który miał być wykorzystany na intelektualne i duchowe wzbogacenie. W sobotę, po krótkim powtórzeniu wyuczonego przez cały tydzień materiału, studenci byli zobowiązani „omówić jakiegoś historyka albo poetę”. Mieli to robić rano, po obiedzie i wieczorem.

W ten sposób do kanonu wiedzy w szkołach jezuickich włączono wiadomości z zakresu tradycji narodowych, folkloru, mitologii, historii państwa i prawa. Studenci uzyskiwali szerokie spektrum wiedzy z chronologii, genealogii, heraldyki, epigrafiki. Znaczenie wiedzy historycznej w językowo-retorycznym kształtowaniu studentów podnoszono także w zaleceniach metodycznych dotyczących tłumaczenia dzieł znanych oratorów. Prawidłowy komentarz analizowanych utworów miał być poprzedzony m.in. wyszukaniem, „co dodaje ozdobności dla tego miejsca [w utworze] – z historii, z przekazów, z każdej erudycji”.

Wykładowcy na tym wyższym poziomie nauczania mieli dbać o możliwie wysoki poziom przygotowania historycznego wychowanków, nauczyć ich posługiwania się argumentacją historyczną w dyskusjach.

Na niższym poziomie nauczania podejście do historii było bardziej umiarkowane. Zalecenia dla profesorów klas młodszych kładły nacisk na niedopuszczenie do przesadnego eksponowania treści historycznych. Pod-

²² K. Puchowski, *Edukacja historyczna*, s. 26.

kreślano, że w nauce języków wystarczy „trochę erudycji” („aliqua eruditione”): „Erudycję należy włączać umiarkowanie: niech gdzieniegdzie wzbudza zdolność i rozwesela, jednak profesor powinien w codziennych wykładach tłumaczyć z historyków – Cezara, Salustiusza, Liwiusza, Kurcjusza i podobnych”²³.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że lwowskie traktaty z retoryki z XVII w., zachowane w zbiorach Biblioteki Naukowej Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu imienia Iwana Franki, zaświadcza o wysokim poziomie erudycji autorów i dobrej znajomości historii starożytnej. Na przykład na stronach *Praecepta rhetorica* z 1731 r. alegoryczne obrazy, „figury” są interpretowane nie tylko w kontekście językowej stylistyki Cycerona, Demostenesa, Wergiliusza czy Ksenofonta, ale także w zakresie pojęciowego aparatu antycznej historiografii²⁴.

Ratio Studiorum krępowało wykładowców, ale przecież nie przekreślało możliwości własnych inicjatyw. Przykładem może tu być działalność wybitnego rzymskiego dyplomaty i misjonarza blisko związanego z Polską – Antonio Possevino (1533–1611)²⁵. W 1593 r. w Rzymie po raz pierwszy został opublikowany jego bibliograficzny poradnik z dedykacją królowi Zygmuntovi III i przeznaczeniem dla Polski, Litwy i Rusi – *Bibliotheca selecta de Ratione studiorum*²⁶.

Według koncepcji autora historię trzeba podzielić na cztery działy: 1) Historię divina (Historia święta – nauka Starego i Nowego Testamentu), 2) Historię Ecclesiastica (religii, Kościoła, rozłamów i herezji), 3) Historię naturalis („universae naturae” – przyrody), 4) Historię humana (państwa, prawa, nauki, ale także kronik, diariuszy, chronologii itp.).

W XVII i XVIII w. historię ludzkości studiowano w porządku chronologicznym, zaczynając od Pisma Świętego, a za pierwszego historyka uważano proroka Mojżesza, który zapoczątkował gramatykę, poetykę, dał podstawy kosmografii i geografii. A. Possevino przeanalizował też późniejszy dorobek

²³ *Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового*, s. 172–176, 165, 181.

²⁴ Наукова бібліотека ЛНУ ім. Івана Франка, фонд рукописних, стародрукованих та рідкісних книг, Рк 491 II, *Tullius ad eloquentiae perfectionem succedanei atque secundo labore compositus seu Praecepta rhetorica studio repetito ad elegantioris ideam styli in Kro-snoviano Leopoliensi S: Iesu Athenaeo proposta ex anno 1731 in annum 1732 die 1 octobris* [s. I], ark. 1–232.

²⁵ Т. Шевченко, „Руський світ” Антоніо Поссевіно з Костянтинном Василем Остро-зьким [w:] *Релігія в Україні*. [Źródło elektroniczne]. Tryb dostępu: <http://www.religion.in.ua/main/history/8324-ruskij-svit-antonio-possevino-z-kostyantynom-vasilem-ostroz-kim.html>.

²⁶ T. Bieńkowski, *Bibliotheca selecta de ratione studiorum Possevina jako teoretyczny fundament kontrreformacji* [w:] *Wiek XVII – kontrreformacja – barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970.

historiograficzny. Spośród historyków rekomendował Kurcjusza Rufusa, Eutropiusza, Waleriusza Maksymusa, Tacyta i Ojców Kościoła. W swoich uwagach metodycznych domagał się, aby każde źródło, każda księga historyczna były należycie skomentowane przez profesora. Historię antyczną trzeba było porównywać z biblijną, kościelną. Rozpustę cesarzy-pogan należało przeciwstawić moralności cesarzy-chrześcijan. Historia antyczna w kanonie oświatowym jezuitów była nie tyle przedmiotem krytycznej refleksji, ile niewyczerpanym źródłem alegorii, obrazów i aluzji²⁷.

Na uwagę zasługuje też sporządzona przez Possevino lista autorów i prac, według których trzeba było studiować dzieje różnych narodów. Na przykład historię Anglii polecał studiować według pracy Bedy Czcigodnego *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*. W zakresie historii Rzeczypospolitej rekomendował kronikę Marcina Kromera *De origine rebus Polonorum libri XXX*, a w odniesieniu do „najnowszych” wydarzeń – prace Reinholda Heidensteina *De bello Moscovitico* i Filippa Buonaccorsi (Callimachus) *Historia de rege Wladislao seu clade Varnensi*²⁸. W każdym następnym wydaniu *Biblioteki* lista ta zmieniała się – dodawano do niej nowe aktualne pozycje – prace Macieja Miechowity, Andrzeja Nideckiego, Antonia Bonfiniego. Do polecanych prac A. Possevino dołączył także własny tekst – wydanie wileńskie *Moscovii* (1586).

Za pierwszy specjalny podręcznik historii dla szkół jezuickich, znany także we Lwowie, uważa się pracę w dziesięciu księgach rektora rzymskiego seminarium, kolegów florentyńskiego i loretańskiego Horacego Tursellini (1545–1599) *Historiarum ab origine mundi usque ad annum 1598 epitome*. Wykład rozpoczynał on od czasów biblijnych, systematyzował zaś odpowiednio do rekomendacji Possevino, kładąc nacisk na działalność poszczególnych cesarzy i innych monarchów. Swój wykład doprowadził do powstania cesarstwa rzymskiego narodu niemieckiego. Dużo uwagi poświęcił historii ziem polskich i ukraińskich. Uwzględnił m.in. chrystianizację Polski i Litwy, historię królewskiej i wielkksiążęcej dynastii, objęcie tronu przez Ludwika Andegaweńskiego, koronację Władysława Jagiełły, utworzenie Akademii Krakowskiej, wybór Stefana Batorego na króla polskiego itp. Od rzymskiego wydania w 1598 r. do końca XVIII w. ukazało się kilkanaście edycji księgi Turselliniego; do każdego z nich kolejni wydawcy wprowadzali

²⁷ Tenże, *Antyk w literaturze i kulturze staropolskiej (1450–1750). Główne problemy i kierunki recepcji*, Wrocław 1975. W odniesieniu do drugiej połowy XXVIII w. ważna jest praca K. Puchowskiego, *Antyk w edukacji elit Rzeczypospolitej epoki oświecenia [w:] Antyk oświeconych. Studia i rozprawy o miejscu starożytności w kulturze polskiej XVIII wieku*, red. T. Chałulski przy współpracy A. Masłowskiej-Nowak, Warszawa 2012, s. 97–144.

²⁸ A. Possevino, *Bibliotheca selecta de Ratione studiorum*, Roma 1593, s. 252.

aktualizujące dzieło uzupełnienia dotyczące m.in. wojen Rzeczypospolitej z Moskwą, Turcją i Szwecją²⁹.

Mimo że generał jezuitów Klaudiusz Akwawiwa akceptował podręcznik A. Possevino, to jednak bardzo gwałtownie sprzeciwił się podjętej w 1609 r. inicjatywie jezuitów prowincji litewskiej, dotyczącej wyodrębnienia historii jako oddzielnego przedmiotu nauczania. „Historii poświęcono wystarczająco miejsca w klasach poetyki i retoryki” – twierdził³⁰.

W jaki sposób realizowano wskazania statutu oświatowego jezuitów, można zobaczyć na przykładzie poczynań nauczyciela lwowskiej szkoły jezuickiej – Andrzeja Hączela-Mokrskiego (1598–1649)³¹. Był on profesorem składni, poetyki, retoryki i teologii we Lwowie (gdzie był nauczycielem przyszłego hetmana Bohdana Chmielnickiego), Łucku, Kaliszu, Wilnie, Ostrogu, Krakowie. Jako kaznodzieja Hączel-Mokrski zostawił szereg utworów, w szczególności przemówienia-panegiryki poświęcone pamięci wojewody witebskiego Samuela Szymona Sanguszki i wojewody rawskiego Stefana Grudzińskiego. Świadczą one o wysokim poziomie jego erudycji. Wśród cytowanych przez niego dzieł widzimy nie tylko teksty Ojców Kościoła, ale także antycznych autorów – Herodota, Ksenofonta, Menandera, Pausaniasa, Plutarcha, Salustiusza, Horacego, Owidiusza, Swetoniusza i innych. A. Hączel-Mokrski przejawiał wysoki poziom wiedzy o dawnej i współczesnej jemu historiografii – w szczególności komentował utwory kronikarzy Macieja Miechowity i Macieja Strykowskiego.

Od połowy XVII w. Akademia Lwowska stała się jednym z ważniejszych ośrodków rozwoju jezuickiej historiografii. Wspomniany wyżej rektor Maciej Wielewicz został pierwszym znanym historykiem kronikarzem kolegium we Lwowie, ukazującym główne etapy historii tego ośrodka (misje, rezydencje i kolegia) od 1584 r. do lat 60. XVII w. Autor dokładnie opisał początki misji jezuickiej we Lwowie. W jego kronice znalazły omówienie różne aspekty historii jezuitów we Lwowie, m.in. konflikty z magistratem i żydowską społecznością miasta, stosunki z miejscowym duchowieństwem łańciskim i władzą państwową. *Historia M. Wielewicza* jest unikatowym źródłem do badań nad rozwojem szkoły jezuickiej we Lwowie.

W takim kontekście warto wspomnieć także o autorze *Relacji* o wydarzeniach z połowy XVII w. w Rzeczypospolitej i stratach Towarzystwa Jezusowego (*Relatio de caedibus patrum ac fratrum S.I. in provincia Poloniae a p. Ioanne Zuchowicz S.I. collecta A.D. 1665*), ważnego źródła do historii Kościoła

²⁹ K. Puchowski, *Edukacja historyczna*, s. 33–47.

³⁰ Tamże, s. 54.

³¹ В. Кметъ, *Гонцель-Мокрський Анджей* (Hączel-Mokrski Andrzej) [w:] *Енциклопедія Львова*, t. 1, s. 543–544.

ła katolickiego, stosunków międzykonfesyjnych, rozwoju szkolnictwa jezuickiego na ukraińskich ziemiach – Janie Zuchowiczu. Właśnie lwowski okres działalności J. Zuchowicza upamiętnił się opublikowaniem jego tekstów historycznych. W połowie lat 60. XVII w. duchowny otrzymał od prowincjała zadanie dokładnego przestudiowania sytuacji jezuickich klasztorów i szkół w celu wznowienia ich działalności po okresie klęsk wojennych. W 1665 r. na kongregacji prowincji w Krakowie duchowny przedstawił swoje sprawozdanie za okres od 1648 r.

Relacja J. Zuchowicza zaczynała się od refleksji na temat początków kozactwa i „strasznej rebelii”, a także opisu Ukrainy i zamieszkującej ją ludności. Jan Zuchowicz ukazywał liczne ofiary, których doznał zakon w czasie wojen kozackich. Oddzielną część jego opracowania stanowiły biogramy jezuitów, którzy zginęli podczas działań wojennych. Przedstawienie wydarzeń jest niezwykle żywe, pełne autorskich sądów i ocen. Dzieło J. Zuchowicza jest cennym zabytkiem narracyjnym zawierającym ważne dane odnoszące się do Lwowa, jego kościelnego i oświatowego środowiska w połowie XVII w. W 1666 r. J. Zuchowicz we Lwowie przygotował jeszcze jedną pracę historyczną – przegląd historii Kolegium Kijowskiego, przechowywaną obecnie w zbiorze Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie³².

Prace M. Wielewicza i J. Zuchowicza zajmują poczesne miejsce w dziejach historiografii Rzeczypospolitej. Sądy i oceny autorów wyrastały z doświadczeń wojennych połowy XVII w. Można przypuszczać, że swoim poglądom historycznym dawali oni także wyraz w prowadzonej przez siebie działalności edukacyjnej. Zmiany, jakie nastąpiły w nauczaniu retoryki w szkołach jezuickich, podyktowane były głównie potrzebami szlachty. Polityczne oratorstwo stało się jednym z najważniejszych aspektów nauczania, przeważało też w wykładach profesorów komentujących działalność różnych instytucji państwowych, ustrój Rzeczypospolitej itp. Często i chętnie odwoływali się oni do przeszłości, znajdując w niej uzasadnienie dla określonych poglądów politycznych.

Jednym z wykładowców historii na Uniwersytecie Lwowskim był jego rektor Aleksander Lorencowicz (1605–1675)³³. Pierwszą swoją drukowaną pracę przygotował i wydał we Lwowie w 1640 r. – *Centuria emeritae virtutis*. Był to jubileuszowy wierszowany panegiryk na cześć 96 jezuitów, który rozstał z zakonem w pierwszym stuleciu jego historii. W 1668 r. Lorencowicz poświęcił panegiryk *Vaticinium regale* koronacji Michała Wiśniowieckiego.

³² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (dalej: ЦДАУ), ф. 140, оп. 1, спр. 126, арк. 1–3.

³³ В. Кметь, Я. Притула, *Лоренцович Александер* (Lorencowicz Aleksander) [w:] *Encyclopediia*, t. II: Л–Я, с. 56.

W 1670 r. w Kaliszu zostały wydane jego *Kazania pogrzebowe*. Osobne kazania poświęcił miastu Lwów (1670). Kazania A. Lorencowicza wyróżniały się barwnym językiem, prostotą, często polityczną czy społeczną aktualnością. Przestrzegał lwowian przed pychą, poddawał krytyce niesprawiedliwość i sprzedajność sądów, potępiał wybryki szlachty.

Pod koniec XVII w. działalność jezuickich uczonych była skierowana m.in. na przygotowanie tłumaczeń z języków zachodnioeuropejskich literatury dydaktycznej i teologicznej. Profesor prawa kanonicznego i prefekt biblioteki Akademii Lwowskiej Tomasz Perkowicz (1652–1720) przetłumaczył na polski z francuskiego *Historię odstępstwa greckiego* L. Maimburga (Zamość 1689) i *Chrześcijańskie refleksje na wszystkie dni roku* F. Nepuena (Lwów 1720). Jako kapelan wojewody ułożył również opis podróży Jana Stanisława Jabłonowskiego do Francji³⁴.

W latach 1713–1714 profesorem retoryki we Lwowie był Michał Jurkowski – redaktor wybitnego zabytku nowelistycznej prozy *Historyje świeże i niezwyčajne*, w którym dał wyraz m.in. swoim zainteresowaniom historią Europy³⁵.

Żywe zainteresowanie przeszłością znalazło odzwierciedlenie w repertuarze teatralnych przedstawień szkół jezuickich. Popularne stały się szkolne dramaty pisane na podstawie utworów historycznych Jana Długosza, Marcina Kromera, Piotra Skargi, Szymona Okolskiego i in.³⁶ Uwzględniono także współczesne wydarzenia, na przykład w 1683 r. we Lwowie odbyła się uroczystość z okazji zwycięstwa króla Jana III Sobieskiego pod Wiedniem.

Wątki historyczne pojawiały się także w literaturze polemicznej. Przykładem może tu być twórczość krytyka kartezjanizmu i protestantyzmu, prefekta biblioteki, a z czasem rektora Akademii Lwowskiej Georga Gengella (1657–1727). W 1724 r. ukazało się we Lwowie drugie wydanie jego traktatu polemicznego, w którym autor podniósł wpływ makiawelizmu na postrzeganie religii i wiary w krajach europejskich. Porównywał historię kultury chrześcijańskiej z tradycją islamu. Ukazywał narodowe tradycje religijne i w tym kontekście omawiał specyfikę kalwinizmu, zwinglianizmu, luteranizmu, a także przyczyny ich popularności w określonych krajach³⁷.

³⁴ В. Кметь, Я. Прутула, *Перкович Тома* (Perkowicz Tomasz) [w:] *Encyclopedia*, t. II: Л–Я, с. 280.

³⁵ В. Кметь, *Юрковський Міхал* (Jurkowski Michał) [w:] *Encyclopedia*, t. II: Л–Я, s. 708.

³⁶ K. Puchowski, *Nauczanie historii w polskich kolegiach jezuickich (1565–1773). Zarys problematyki* [w:] *Jezuici a kultura polska. Materiały symposium*, red. L. Grzebień, S. Obirek, Kraków 1993, s. 284.

³⁷ G. Gengell, *Gradus ad atheismum. Primum genus graduum per quos in Voraginem Atheticam descenditur*, Leopoli 1724, s. 24, 32–33, 67–77, 77–111, 112–121.

Odnotowujemy też w ówczesnej retoryce lwowskiej duże zainteresowanie heraldyką i genealogią. Wybitny retor kaznodzieja i polemista, profesor i prefekt szkół lwowskich, aktywny uczestnik dyskusji z prawosławnymi teologami, Teofil Rutka (1622–1700), w swoim podręczniku retoryki *Rhetor Polonus* (1658 r.) podnosił znaczenie herbów szlacheckich³⁸. Ponieważ herb odzwierciedlał wojskowe zwycięstwo i status rodziny w państwie, to, według tego jezuita, każdej uroczystości rodzinnej czy pogrzebowej powinny towarzyszyć przemówienia nawiązujące do symboliki herbu. Po to, żeby ułożyć tekst przemówienia, niezbędna była gruntowna wiedza nie tylko z filozofii, etyki, teologii, a także z historii, genealogii, prawa i sztuki. Tłumaczenie symboliki herbów według T. Rutki opierało się także na aluzjach literatury nowołacińskiej i paralelach z autorami antycznymi.

Dobrym przykładem połączenia wykładu retoryki i wiedzy historycznej było doświadczenie lwowskiego jezuita Stanisława Łuczyńskiego, który w uporządkowanym w 1673 r. kursie (zachowanym w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie) skupił uwagę na epizodach z biografii wybitnych postaci polskiej historii. Analizując herby i ich pochodzenie, S. Łuczyński podkreślał znaczenie obywatelskiej moralności i pozycji rodu. Posiadacz herbu powinien sumiennie wykonywać swoje obowiązki względem ojczyzny. Autor zamieścił również krótkie biografie polskich monarchów: od legendarnego Lecha do Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Oczywiście, materiały te były wykorzystywane w pracy ze studentami w ramach kursu retoryki. Biogramy były związane z historią Polski, oprócz tego dodano kalendarz najważniejszych dat³⁹.

Zainteresowania genealogiczne i heraldyczne kadry profesorskiej Uniwersytetu Lwowskiego znalazły godną kontynuację w publikacjach znanego historyka zakonu Kaspra Niesieckiego (1682–1744). Swoją działalność rozpoczął on we Lwowie jako kaznodzieja, członek rady zakonu jezuitów (1719–1720, 1722–1723). Profesor był znany jako autor pięciotomowego herbarza *Korona Polska (Korona Polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego y W.X. Litewskiego kleynotami ozdobiona)*, wydanego w typografii Akademii Lwowskiej w latach 1728–1743. Dążenie autora do obiektywnego przedstawienia historii rodów szlacheckich i usunięcia z niej mitów i zafałszowań wywoływało oburzenie wśród części polskiej szlachty, która słała protesty do kierownictwa zakonu w Krakowie i Rzymie, a po pojawieniu się czwartego tomu w 1743 r. nawet groziła autorowi fizyczną rozprawą. Po śmierci Niesieckiego pracę nad piątym tomem zakończył historiograf zakonu

³⁸ В. Кметь, *Рутка Теофіл* (Rutka Teofil) [w:] *Encyclopedia*, t. II: Л-Я, s. 390.

³⁹ K. Puchowski, *Edukacja historyczna*, s. 63–67.

Stanisław Czapliński. Z powodu braku pieniędzy nie można było szybko wydać księgi; rękopis piątego tomu znajdował się w bibliotece Uniwersytetu Lwowskiego do 1773 r., a po likwidacji zakonu został przekazany do cesarskiej biblioteki w Wiedniu⁴⁰.

Rozwój wiedzy naukowej w XVIII w. stał się jednym z najważniejszych bodźców do reformowania jezuickiego systemu oświaty w Europie. Rozwijając w nowych warunkach zasady *Ratio Studiorum*, Towarzystwo Jezusowe zadeklarowało trzy główne kierunki reformowania szkolnictwa: 1) wprowadzenie nowych przedmiotów (nauk matematycznych, języków nowożytnych, historii, geografii, prawa); 2) reformę nauczania dyscyplin, które wykładano już wcześniej (gramatyka, języki klasyczne, retoryka); 3) podkreślenie społecznej funkcji szkoły, jej związków z życiem społeczno-politycznym⁴¹.

Od jesieni 1739 r. na Uniwersytecie Lwowskim zaczęto wykładać historię jako oddzielny przedmiot nauczania. Odstąpiono od niekończącego się wyliczania dat i imion, skupiono natomiast uwagę na związkach przyczynowo-skutkowych i aspektach moralno-wychowawczych. Głównym podręcznikiem, który miał służyć nowemu nauczaniu historii i geografii, było dzieło Maksymiliana Dufrenèa *Rudimenta Historica*, po raz pierwszy opublikowane na terenie Rzeczypospolitej w Braniewie w 1737 r. (później przedruki we Wrocławiu, Kaliszu, Lublinie i we Lwowie)⁴². Geografię wykładano jako część historii, co sprzyjało rozwojowi przestrzennego wyobrażenia o przeszłości; w podręcznikach historii pojawiły się mapy, zaś w publikacjach dotyczących chronologii i kalendarzach wyjaśniano kwestie ustroju administracyjnego kraju. Wyobrażenie o świecie zewnętrznym było nadal ograniczone do Europy. *Rudimenta Historica* było sześciotomowym wydawnictwem ułożonym w taki sposób, żeby każdy tom odpowiadał określonemu poziomowi nauczania. W klasie infimy uczono historii biblijnej; w klasie gramatyki – historii Asyrii, Persji, Grecji i Rzymu; w klasie składni – historii „imperium rzymsko-niemieckiego”; w klasie poetyki – historii in-

⁴⁰ I.M. Dacka, „Korona Polska” Kaspra Niesieckiego. Pomnik staropolskiego piśmiennictwa heraldycznego, Warszawa 2004, s. 272; В. Кметъ, *Несецькуй Каспер* (Niecielski Kasper) [w:] *Encyclopedia*, t. II: Л–Я, s. 196.

⁴¹ L. Piechnik, *Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku* [w:] *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Wybór artykułów*, Kraków 1994, s. 184. Por. także K. Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007.

⁴² Я. Ісаєвич, *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*, Львів 2002, s. 335–336; Н. Швець, *Репертуар навчальної літератури для гуманітарних студій видавництва Львівського єзуїтського колегіуму*, „Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського”, Київ 2010, t. 28, s. 318–341.

nych państw; na pierwszym roku retoryki wykładano geografę, a na drugim – historię Kościoła. Wszystkie kolejne wydania podręcznika, jakie ukażały się na terenie Rzeczypospolitej, zawierały uzupełnienia z zakresu historii Europy Wschodniej, w szczególności polskiej.

Ważnym ośrodkiem popularyzacji wiedzy historycznej i doskonalenia metod pedagogicznych było Kolegium Szlacheckie założone przy Kolegium Lwowskim w 1749 r.⁴³ Dążenie do objęcia edukacją większej liczby synów szlacheckich zmuszało jezuitów do szukania nowych rozwiązań organizacyjnych. Pojawienie się we Lwowie zakonu pijarów i otwarcie ich konwiktów skłoniło rektora Dominika Wereszczaka do aktywnych działań na tym polu. Wbrew oponentom, w szczególności gorącemu zwolennikowi pijarów, lwowskiemu biskupowi sufraganowi Samuelowi Głowińskiemu, założono Kolegium Szlacheckie we Lwowie. Stało się to na podstawie fundacji kijowskiego łowczego Franciszka Zawadzkiego. Koncepcję nowej szkoły opracował rektor Józef Głower. Nowa instytucja, która działała pod opieką Akademii, znajdowała się na ul. Ruskiej. Program kształcenia obejmował naukę języków: łacińskiego, polskiego, niemieckiego, francuskiego, a także architekturę wojskową i cywilną, historię Polski i historię powszechną, matematykę, geografę, chronologię, prawo, astronomię i inne. Przewidywano oddzielne wykłady historii świętej, świeckiej i polskiej. Podnosząc znaczenie narodowych tradycji, J. Głower pisał: „Bona est Gallia, pulchra Italia, opulenta Hispania, majestulosa Germania, caeterum his omnibus, charior Polonia”⁴⁴.

Bliższy wgląd w nauczanie dyscyplin historycznych na Uniwersytecie Lwowskim w XVIII w. umożliwiają zachowany program zadań dla studentów Kolegium Szlacheckiego od września 1772 do stycznia 1773 r.⁴⁵ Historia w tym programie jest drugą dyscypliną po retoryce. Na plan pierwszy wysunięto pytania dotyczące starożytnego Rzymu. Dalej stawiano pytania z zakresu prawa cywilnego i poetyki, potem znów z historii starożytnej, które teraz dotyczyły ustroju starożytnego Rzymu i „stanu obywatelstwa” w tym państwie. Później – po pytaniach dotyczących języka łacińskiego – pojawiało się zagadnienie *O królestwie asyryjskim*. Historia miała być wykładana

⁴³ K. Puchowski, *Езуїтський Collegium Nobilium у Львові (1749–1773)*, „Вісник Харківського Національного Університету імені В.Н. Каразіна. Історія України. Українознавство: Історичні та Філософські Науки”, nr 715, випуск 8, Харків 2006.

⁴⁴ *Idea Collegii Nobilium pro educatione juventutis in pietate, bonis nobilibusque moribus variis eiusdem statui convenientibus artibus et scientiis sub cura Patrum SJ ad publicam Patriae felicitatem Leopoli erecti MDCCXIX* [Leopoli 1749], s. 3–4.

⁴⁵ *Exercitationes literariae a mense septembri anni 1772 ad januarium 1773 habitae in Collegio Nobilium Leopoliensi Societatis Iesu*, Leopoli [s.d.].

w języku łacińskim. Po polsku miała być prowadzona „nauka o polskich wierszach”, „geografia narodowa”, „nauka liczenia”, „geografia polityczna” i „meteorologia”. W języku francuskim miano wykładać prawo publiczne, geografię i ustrój państw europejskich. Przewidziano też zadania w języku niemieckim dla tych, którzy uczyli się tego języka.

Są to informacje niepełne, świadczą one o poszukiwaniu nowego podejścia do nauczania historii na Uniwersytecie. Wykład historii zachowywał ścisły związek z nauczaniem geografii i naukami prawnymi, a także współczesnymi językami – francuskim i niemieckim. O szerokości kształcenia w lwowskim Kolegium Szlacheckim świadczy także kontrakt z 22 października 1751 r., zawarty między starostą kaniowskim Mikołajem Potockim a rektorem Józefem Głowerem w sprawie nauczania we Lwowie bratanka Potockiego, kasztelana braclawskiego. Starszy Potocki zobowiązywał się płacić sto czerwonych złotych rocznie za nauczanie młodzieńca języka „łacińskiego i jednego z nowych języków obcych, geografii, **historii** i innych umiejętności” (wyróżnienie – W.K.)⁴⁶.

W okresie reform nastąpiła częściowa specjalizacja kadry profesorskiej. Jeśli wcześniej historię wykładali profesorowie retoryki, to teraz w rocznych sprawozdaniach Uniwersytetu Lwowskiego wymieniano już wykładowców bliżej zainteresowanych historią. W latach 1750–1752 w Kolegium Szlacheckim historię wyklewał profesor matematyki i historii Jakub Kilian; w latach 1752–1754 profesor matematyki i historii Florian Markowski; w latach 1755–1756 profesor języka francuskiego, geografii i historii Kościoła Antoine Bovier; w latach 1759–1761 profesor matematyki i historii Józef Potoczyński; w latach 1761–1762 profesor historii Kościoła, dziekan Wydziału Filozoficznego, prefekt drukarni Tomasz Popiel, a także profesor matematyki, historii i geografii Piotr Malczewski; w latach 1762–1763 profesor teologii i historii Kościoła Józef Chrzanowski, w latach 1763–1766 profesor prawa kanonicznego, etyki i historii kościelnej, sekretarz Uniwersytetu, prefekt szkół i typografii Joseph Bertrand, w latach 1766–1767 profesor historii Kościoła Józef Żurowski, w latach 1767–1770 profesor teologii moralnej i historii Kościoła, dziekan Wydziału Języków i Sztuk Wyzwolonych Stanisław Chyczewski, w latach 1772–1773 profesor języków i historii powszechnej Józef Skobera.

Reforma nauczania w szkołach jezuickich Lwowa znalazła również odbicie w wydawnictwach Akademii Lwowskiej. Obok herbarza K. Niesieckiego z 1742 r. wydano książkę z zakresu heraldyki Józefa Aleksandra Ja-

⁴⁶ Наукова бібліотека ЛНУ ім. Івана Франка, фонд рукописних, стародрукованих та рідкісних книг, Рк. 1708 / IV, 2, № 140.

blonowskiego⁴⁷. Była to jedna z pierwszych teoretycznych prac z tej dziedziny. Autor zamieścił w niej także szkic o początkach Polski, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Rusi i Prus. Księga miała później jeszcze dwa wydania – w 1748 i 1752 r.

Na uwagę zasługuje też publikacja misjonarza Szymona Maychrowicza. Jego traktat został wydany w 1764 r. w Akademii Lwowskiej. Poświęcony był problemowi upadku królestw rozważanemu w kontekście chrześcijańskich priorytetów moralno-etycznych. Od czasów biblijnych główną wartością ludzkich królestw był, zdaniem autora, „dobry porządek”: „Czym dla człowieka jest zdrowie – tym dla królestw porządek”. Sława i dobrobyt państw zależą od moralności ich obywateli; pragnienie duchowej czystości i wierności Kościołowi jest gwarantem rozwoju i dobrobytu narodów. Natomiast rujnowanie tradycji, odejście od Kościoła staje się prostą drogą do zagłady. Autor nawiązywał do przykładów narodów azjatyckich i afrykańskich, „upadłych” przez bezbożność. Głównym wnioskiem traktatu było to, że historia ludzkości przekonuje, iż zasadniczy wpływ na przyszłość ma system wychowania. Wychowanie dzieci w duchu wiary chrześcijańskiej, uświadomienie im różnych niebezpieczeństw jest gwarancją dobrobytu i „szczęśliwej trwałości” królestw⁴⁸.

Zmiany w pojmowaniu historii znajdujące wyraz m.in. w dowartościowaniu historii narodowej, a także w rozdzielaniu historii świętej i świeckiej dostrzec można w podręczniku chronologii Józefa Rzewuskiego z 1766 r. *Zabawki dziejopiskie* starosty drohobyckiego i generała lejtnanta wojsk koronnych obejmowały historię od najdawniejszych czasów, ujętą w postaci odpowiednio skomentowanej chronologii. Historię powszechną (do 1701 r.) autor podzielił na dziesięć okresów: 1) od stworzenia świata do potopu; 2) od potopu do prawodawstwa synajskiego; 3) od prawodawstwa synajskiego do zniszczenia Troi; 4) od zniszczenia Troi do założenia Rzymu; 5) od założenia Rzymu do śmierci Aleksandra Wielkiego; 6) od śmierci Aleksandra Wielkiego do Narodzenia Pańskiego; 7) od Narodzenia Pańskiego do ogłoszenia chrześcijaństwa religią państwową; 8) od Konstantyna Wielkiego do koronacji Karola Wielkiego; 9) od koronacji Karola do odkrycia przez Krzysztofa Kolumba „drugiej połowy Ziemi, teraz nazwanej Ameryką”; 10) od odkrycia Nowego Świata do 1701 r. Książka była uzupełniona tablicami z listą europejskich monarchów i rzymskich papieży, a także *Krótką historią Polski*. W ostatnim szkicu znalazły zwięzłe omówienie m.in. takie wydarzenia,

⁴⁷ J.A. Jabłonowski, *Heraldica to jest osada klejnotów rycerskich y wiadomość znaków herbownych*, Leopoli 1742 (ark. 84, 14 tablic).

⁴⁸ S. Maychrowicz, *Trwałość szczęśliwa królestw albo ich smutny upadek...*, cz. III: *Znaki i przyczyny trwałości królestw albo ich upadku*, Lwów 1764, s. 25–26, 90, 382–430.

jak zawarcie Unii Lubelskiej, wojny kozackie, traktat hadziacki itp.⁴⁹ Autor oceniał je w sposób typowy dla ówczesnej historiografii szlacheckiej.

Wymienione wyżej prace były wykorzystywane w nauczaniu historii w Akademii Lwowskiej. Oczywiście, sięgano również do opracowań publikowanych w innych ośrodkach Rzeczypospolitej.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że w okresie XVII–XVIII w. w nauczaniu historii na Uniwersytecie Lwowskim dokonały się istotne zmiany. Ogólnie rzecz biorąc, opierano się na statucie *Ratio Studiorum* z 1599 r. Przez długi czas kierownictwo zakonu nie zgadzało się na wyodrębnienie historii jako oddzielnego przedmiotu nauczania. Aż do 1739 r. historia była wykładana w ramach retoryki, jako podstawowy składnik „erudition”, zapewniającej rozumienie języka i stylistyki. Czytanie i komentowanie dzieł Ojców Kościoła, a także dawnych historyków służyło też poznaniu przeszłości. Korzystając z przyzwolenia, wielu wykładowców szkół akademickich Lwowa wzbogacało repertuar sztuki oratorskiej nauką historii, geografii, genealogii, heraldyki, epigrafiki, numizmatyki, sfragistyki. Dziedziny te stopniowo zaczynały nabierać coraz większego znaczenia. Także historia starożytna zaczęła być wykładana w ścisłym związku z nauką prawa. Geografia, traktowana nierzadko jako „część” historii, służyła rozszerzeniu przestrzeni historycznej. Uniwersytet Lwowski odegrał znaczącą rolę w kształtowaniu się kultury historycznej tej części Rzeczypospolitej.

Warto też podnieść, że z czasem zaczęto przywiązywać coraz większą rolę do historii narodowej. Pozostawało to w związku z rosnącym zagrożeniem bytu politycznego Rzeczypospolitej i jej granic. W tym kontekście ważne stawały się nie tylko fakty, ale także ich związki przyczynowo-skutkowe. Obserwujemy też rosnące zainteresowanie historią kultury, handlu, stosunków międzynarodowych, itp. Niezmienny dla jezuickiej edukacji w okresie XVI–XVIII w. pozostał tylko stosunek do historii jako „nauczycielki życia”.

⁴⁹ J. Rzewuski, *Zabawki dziejopiskie, albo zebranie dziejów znakomitszych od stworzenia świata do początków wieku naszego*, Lwów 1766, s. 117–158, 159–276.

Mykoła Ilkiw-Swydnycki Wołodymyr Kaczmar

(Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki)

Pierwsze katedry (1784–1805)

W 1772 r. w rezultacie pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej Obojga Narodów jej południowo-wschodnie ziemie (województwo ruskie i bełskie), a także część województwa krakowskiego i sandomierskiego stały się częścią imperium austriackiego. Nowo powstała prowincja austriacka, z administracyjnym centrum we Lwowie, otrzymała nazwę „Królestwo Galicji i Lodomerii”. 21 lipca 1773 r. papież Klemens XIV pod presją katolickich monarchów Europy zlikwidował zakon jezuitów. W tym czasie zamknięto także Akademię Jezuicką we Lwowie.

W tych okolicznościach Józef II podjął myśl wznowienia działalności Uniwersytetu we Lwowie. W celu realizacji swojego planu cesarz zlecił komisji oświaty zaproszenie do pracy na Uniwersytecie Lwowskim znanych profesorów ze zlikwidowanych uniwersytetów m.in. w Innsbrucku i Brnie. Władze austriackie uważały, że głównym zadaniem uniwersytetów jest nauczanie i wychowanie przyszłych urzędników państwowych. Do nowo powstałej prowincji potrzebowano sędziów, nauczycieli, lekarzy oraz duchownych.

Nowy uniwersytet potrzebował nowego budynku. W tamtym czasie szereg pomieszczeń było pustych po likwidacji zakonów. Jednak znalezienie odpowiedniego budynku na potrzeby Uniwersytetu było trudne. Wiadomo, że podczas jednej ze swoich wizyt we Lwowie cesarz osobiście oglądał budynki w samym centrum miasta, aby je przeznaczyć na potrzeby Uniwersytetu. Takie pomieszczenie zostało znalezione. Pierwszeństwo miał klasztor i kościół pod wezwaniem Świętej Trójcy, które w przeszłości należały do zakonu trynitarzy. Cesarz powiadomił o tym swoich urzędników w czerwcu 1783 r. (obecnie jest to ulica Krakowska we Lwowie, przy której znajduje się kościół Przemienienia Pańskiego powstały w miejscu wcześniej wspomnianego kościoła zbudowanego koło Bramy Krakowskiej jeszcze na początku XVIII w.). W kwietniu 1784 r. cesarz wydał rozkaz otwarcia Uniwersytetu Lwowskiego z początkiem roku akademickiego. Swoim rozporządzeniem z 7 czerwca 1784 r. Józef II wyznaczył kadrę profesorską, jej wynagrodzenie oraz inne wydatki na Uniwersytet. Ostatecznie 21 października 1784 r. swoim dekretem wznowił Uniwersytet. Władze austriackie potrzebowały jedenastu lat, aby to mogło się stać po zlik-

widowaniu Akademii Jezuickiej. Od czasu, kiedy Uniwersytet zaczął funkcjonować jako szkoła świecka, przekazano mu wyposażenie i książki byłej Akademii Jezuickiej. Dołączono do nich część zbiorów wiedeńskiej Akademii Terezańskiej, w szczególności księgozbiór nadwornego lekarza i bibliofila Piusa Mikołaja Garelliego, który liczył 11 tys. tomów¹. Dodatkowo był uzupełniony zbiorami bibliotek 147 klasztorów Galicji i Bukowiny, zlikwidowanymi przez władze austriackie.

16 listopada 1784 r. odbyła się inauguracja nowego Uniwersytetu upamiętniona odrębną publikacją, w której znalazły się słowa: „Certe Josephus Augustus cum Anno 1784 die XVI Novembris Universitatem Leopopolitanam in Galicia instaurari... (16 listopada 1784 r. Józef August wznowił w Galicji Uniwersytet Lwowski...)”². Uroczystą przemowę wygłosił ówczesny gubernator Galicji hrabia Joseph Brigido. Wieczorem całe miasto było jaskrawo oświetlone, a w teatrze z okazji wznowienia Uniwersytetu we Lwowie odbyło się przedstawienie *Die zween Freunde* („Dwaj przyjaciele”). Premiera tej tragedii, którą napisał profesor Ludwig Eduard Zehnmark, odbyła się 3 listopada 1784 r.

Model i struktura organizacyjna Uniwersytetu Lwowskiego odpowiadały powszechnemu ustrojowi wszystkich innych uniwersytetów w monarchii austriackiej. Otworzono Wydziały: Filozoficzny, Teologiczny, Prawa i Medyczny. Należy pamiętać, że od początku swego funkcjonowania w austriackim systemie edukacji Uniwersytet Lwowski działał na religijnym, kulturowym oraz narodowym pograniczu³.

Obecność historii i historyków na Uniwersytecie byłaby niemożliwa bez istnienia dwóch Wydziałów – Filozoficznego i Teologicznego. Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Lwowskiego miał charakter studium przygotowawczego, ponieważ gimnazja (czy inne szkoły) nie zapewniały odpowiedniego przygotowania do studiów wyższych. Po ukończeniu Wydziału Filozoficznego studenci mieli prawo podjęcia nauki na innych wydziałach. Taki dwupoziomowy model uniwersytetu w Austrii przetrwał aż do reformy Leopolda Thuna w 1849 r.

W ramach reformy kościelnej przeprowadzonej w latach 1774–1776, powołano oddzielne studia teologiczne dla młodzieży ukraińskiej – wierzą-

¹ В. Кметь, *Наукова бібліотека у перспективі 400-річчя*, „Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології”, Львів 2008, wyd. 3, s. 4–5.

² *Acta Universitatis Leopolitanae in Galicia anno MDCCCLXXXIV inauguratae*, Leopoli 1786, p. 3.

³ J. Dybiec, *Uniwersytet Lwowski pod zaborem austriackim [w:] Universitati Leopoliensi. Trecentessimum quinquagesimum anniversarium suae fundationis celebranti: in memoriam*, Kraków 2011, s. 66.

cych Kościoła greckokatolickiego. Dekretem cesarskim z 9 marca 1787 r. na Uniwersytecie założono tak zwane Studium Ruthenum, które zgodnie z zamiarem Wiednia miało przygotowywać Rusinów do stanu duchownego⁴. Nauka na Wydziale Teologicznym trwała pięć lat, jednak już od 1785 r. liczbę lat nauki zmniejszono do czterech. Historia Kościoła jako przedmiot nauczania była wykładana na pierwszym roku.

Epoka oświecenia z właściwym dla niej racjonalizmem systematyzowała i porządkowała nagromadzone wiadomości o historii i krytyce dokumentów (w szerokim rozumieniu – źródeł pisemnych). Chodzi o osobną grupę badaczy, tak zwanych „antykwariuszy”. Niemiecki prawnik Christian Heinrich Eckhard (1716–1751)⁵ wydał dwie prace poświęcone dyplomatyce, a jednocześnie elementom paleograficznej krytyki dokumentów: *Introductio in rem diplomaticam, precipue Germanicam* („Wstęp do dyplomatyki, głównie niemieckiej”, Jena 1742)⁶, *De interrogationibus in iure apud Germanos commentatio* (Jena 1745). W swoich badaniach wykorzystywał dorobek poprzedników i współczesnych mu historyków. Na początku drugiej połowy XVIII w. wyszła drukiem syntetyczna praca o dyplomatyce, paleografii i sfragistyce – *Nouveau traité de diplomatique* („Nowy traktat o dyplomatyce”, 1750–1765), autorstwa Rene Prospera Tassina (1697–1777) i Charlesa-Françoisa Toustaina (1700–1754).

Poważnym osiągnięciem „antykwariuszy” było założenie katedr historii na europejskich uniwersytetach, zaczynając od 1716 r. aż do końca XVIII w.⁷ Prym w tym procesie wiodły niemieckie uniwersytety, w szczególności Uniwersytet w Getyndze. W ostatnim trzydziestoleciu XVIII w. zaczęto w nim wykładać jako osobne przedmioty dyplomatykę, paleografię, genealogię, chronologię i heraldykę. Szczególną rolę odegrał tu Johann Christoph Gatterer (1727–1799)⁸ jako organizator specjalnego seminarium z paleografii na Uniwersytecie w Getyndze⁹.

⁴ А. Андрохович, *Історія греко-католицької Генеральної духовної семінарії у Львові 1783–1810* [w:] *Греко-католицька духовна семінарія у Львові: матеріали і розвідки*, cz. II, Львів 1936, s. 141, 144.

⁵ E. J. H. Steffenhagen, *Eckhard Christian* [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, München – Leipzig 1877, Bd. 5, s. 615; F. A. Huch, *Versuch einer Litteratur der Diplomantik*, Erlangen 1792, pp. 112–116.

⁶ Wydanie drugie, zob.: Ch. H. Eckhard, *Introductio in rem diplomaticam, precipue Germanicam...*, Iena 1753.

⁷ Н. Яковенко, *Вступ до історії*, Київ 2007, s. 108.

⁸ Zob. inne podobne prace Gatterera: *Oratio de artis diplomaticae difficultate*, Nuremberg 1757; *Epitome artis diplomaticae*, Göttingen 1773; *Abriß der Diplomantik*, Göttingen 1798; L. G. Dohna, *Gatterer Johann Christoph* [w:] *Neue Deutsche Biographie*, 6 (1964), s. 89–91.

⁹ Я. П. Кісь, *Палеографія. Навчальний посібник*, Львів 1975, s. 9.

Na Uniwersytecie Wiedeńskim owocnie pracował pijar, archiwista, profesor katedry dyplomatyki i heraldyki Gregor Maximilian Gruber (1739–1799)¹⁰. Prace autorstwa Grubera, Gatterera oraz Karla Gottloba Schönmanna szybko zdobyły popularność w środowiskach akademickich na obszarze całej Europy¹¹.

W strukturze Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego po jego wznowieniu w 1784 r. istniało dziewięć katedr, a mianowicie: filozofii, fizyki, matematyki, geometrii; historii powszechnej, nauk pomocniczych historii, filologii i estetyki¹². Katedra historii powszechnej była stałą, czyli zwyczajną, natomiast katedry dyplomatyki, numizmatyki i heraldyki – nadzwyczajnymi.

Monarszym dekretem z 28 września 1784 r. stanowisko profesora katedry historii powszechnej na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego z roczną pensją w wysokości 1000 florenów otrzymał Ludwig Eduard Zehnmark (1753–1814)¹³. Był on synem urzędnika municypalnego, urodził się w Brnie (Czechy). Stopień doktora zdobył w Wiedniu. Podczas nauki zachwycał się Grekami oraz ich kulturą. Jako wykładowca na Uniwersytecie Lwowskim L. Zehnmark wpisywał się w dawny propedeutyczny plan nauki na Wydziale Filozoficznym. Uzyskał dobre wykształcenie, znał co najmniej kilka języków, nadawał istotne znaczenie naukom pomocniczym historii, dzięki czemu można go zaliczyć do grona godnych spadkobierców erudytów barokowych.

W 1776 r. w wieku 23 lat (!) L. Zehnmark został profesorem nadzwyczajnym historii literatury w Ołomuńcu, gdzie w następnym roku wyszły drukiem dwa przygotowane przez niego podręczniki poświęcone literaturze okresu starożytnego i nowożytnego. Przetłumaczył z francuskiego na niemiecki *Empfehlung der Geschichte* („Zalecenie historii”), co stało się przyczyną utraty stanowiska profesorskiego w liceum ołomuńskim. Napisał również kilka sztuk teatralnych i librett. Od 1779 r. wykładał historię powszechną na nowo otwartym Uniwersytecie w Brnie, a po przekształceniu go w liceum stracił katedrę i został prywatnym pedagogiem. Wsławił się

¹⁰ L. Wachler, *Geschichte der Historischen Forschung und Kunst: seit der Wiederherstellung der Litterarischen cultur in Europa*, Goettingen 1818, p. 866.

¹¹ J. Szymański, *Sto lat przemian metodologicznych nauk pomocniczych historii w Polsce* [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii*, Kraków 1995, s. 36.

¹² В. Качмар, Р. Тарнавський, *Філософський факультет Львівського університету в австрійський період (від відновлення до утраквізації навчального закладу)*, „Краєзнавство”, Київ 2013, nr. 1, s. 81–90.

¹³ B. Wöller, *Ludwig Zehnmark (1751–1814)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX w.*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, s. 15–16.

jako typowy przedstawiciel epoki oświecenia, erudyta z nieprzeciętnym talentem literackim i oratorskim. W jednej ze swoich mów zastanawiał się nad zasadami przygotowania uczonych – *Ueber die Ausbildung des Akademikers, inauguralrede 1779* (Brno 1780). Uważał, że sztuka powinna zajmować pierwsze miejsce w edukacji i wychowaniu, a już potem najbardziej skuteczna będzie historia, zbieranie i badanie zabytków, ponieważ bez historii niemożliwe jest uczenie się prawa państwowego.

W 1784 r. rozpoczął się lwowski okres jego uniwersyteckiej kariery, którego prologiem była inscenizacja już wspomnianej jego sztuki *Die zweien Freunde* („Dwaj przyjaciele”)14. Okres ten trwał ponad ćwierć wieku, aż do przejścia Zehnmarka na emeryturę w 1811 r. Cały ten czas był profesorem historii powszechnej. Był jednak bardziej literatem aniżeli historykiem. Miał skomplikowaną psychoneurotyczną osobowość, był niezwykle wrażliwy, a zarazem porywczy, stale i ciężko chorował na płuca, cierpiąc „wybuchy krwi”. W latach 1787/88 i 1791/92 był dziekanem Wydziału Filozoficznego.

Na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego L. Zehnmark nie cieszył się autorytetem ani popularnością. Często był krytykowany za niewywiązywanie się ze swoich obowiązków. Rektor Uniwersytetu, Wit Vrecha, oskarżał L. Zehnmarka o zaniedbywanie wykładów, odstępstwa od obowiązującego programu nauczania czy nieumiejętność przekazywania wiedzy oraz ignorowanie źródeł w badaniach naukowych. W marcu 1788 r. rektor W. Vrecha ganił L. Zehnmarka za to, że „uczy historii nie uwzględniając chronologii i nie podaje źródeł”15. Latem 1788 r. władza gubernialna zażądała od Zehnmarka respektowania programu nauczania; w roku 1797 i 1800 sytuacja się powtórzyła. L. Zehnmark nie uwzględnił w swych wykładach wielu zalecanych tematów16. Podejmował natomiast takie, które wykraczały poza program, np. w 1791 r. na zajęciach ze studentami czytał Cycerona17.

Postrzeganie historii przez L. Zehnmarka odpowiadało duchowi jego czasów. W pracy *Reflexionen über Wissenschaften und Künste* („Rozważania o nauce i sztuce”, Wiedeń 1777) historia była traktowana przez niego jako swoista sztuka, której zadaniem było służyć religii i być podstawą moralno-

14 (Franz) Kratter, *Briefe ueber den itzigend Zustand von Galizien*, Leipzig 1786, Erster Teil, p. 41.

15 М. Криль, *Історичні дисципліни у Львівському університеті (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)* [w:] *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*, Львів 1999, wyd. 2 (lata 1995–1997), s. 225.

16 Tamże, s. 225.

17 L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894, s. 71.

ści. Wykłady prowadził po łacinie i po niemiecku. Historię powszechną wykładał zasadniczo zgodnie z zatwierdzonym przez cenzurę trzytomowym podręcznikiem profesora Kolegium Karolińskiego w Brunzwicku Juliusa Augusta Remera (1738–1803) *Handbuch der allgemeinen Geschichte* („Podręcznik historii powszechnej”, Wiedeń 1786)¹⁸. Prowadził je w wymiarze ośmiu godzin tygodniowo: po dwie godziny dla pierwszego i drugiego roku, cztery – dla trzeciego roku studiów.

Podręcznik Remera nie wyróżniał się nowatorskim podejściem do historii, ale był wówczas bardzo popularny. Od 1771 r. wznowiono go czterokrotnie. L. Zehnmark posługiwał się nim dosyć długo. W 1801 r. rada szkolna zleciła L. Zehnmarkowi, aby w swoich wykładach opuszczał te fragmenty, które mogą mieć negatywny wpływ na studentów¹⁹.

Jedną ze swoich prac L. Zehnmark wydał w Sankt Petersburgu; były to *Denkwürdigkeiten der alten Geschichte* („Wspomnienia z historii starożytnej”, Sankt Petersburg 1787). We Lwowie L. Zehnmark był przez pewien czas suplentem numizmatyki. Opracował własny podręcznik nauk pomocniczych historii *Leitfaden der Vorlesungen über die historischen Wissenschaften* („Podręcznik z nauk pomocniczych historii”, Lwów 1796)²⁰. W jego części wstępnej podkreślał, że historia jest sztuką, a forma odgrywa w niej niezwykle ważną rolę. Był przekonany, tak jak i wcześniej, że zadaniem historii jest służba religii i moralności oraz „bycie żywą regułą w sztuce kierowania i treścią prawa narodów”²¹. Źródła do historii starożytnej (antycznej) podzielił na kilka grup: 1) szlachetne napisy na kolumnach, ołtarzach, świątyniach, grobowcach, przejściach itp.; 2) obrazy bitew, „morskich przechadzek”; 3) prezenty i broń wisząca w świątyniach; 4) słupy pamiątkowe, na których umieszczono ustawy, umowy, testamenty; zwyczaje, a także rzeźby; 5) monety. W całej historii L. Zehnmark wyróżnił: 1) historię przyrodniczą; 2) historię narodu; 3) historię religii, w ramach której były dwa specjalne kierunki – historia Starego i Nowego Testamentu; 4) historię mieszczaństwa; 5) historię państwa razem z historią władców. Podręcznik L. Zehn-

¹⁸ P. Zimmermann, *Remer Julius August* [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, München – Leipzig 1889, Bd. 28, s. 198–200.

¹⁹ Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка (dalej: НБ ЛНУ, ВРСРК), 3447 III. Історія університету. Львів 1976, ark. 32.

²⁰ Jakim Zapasko i Jarosław Isajewycz przypuszczali, że to wydanie mogło być opublikowane między 1780 a 1786 r. Zob.: Я. Запаско, Я. Ісаєвич. *Каталог стародруків, виданих на Україні, Книга друга, частина друга (1765–1800)*, Львів 1984, s. 91.

²¹ НБЛНУ, ВРСРК, 36202 I L. E. Zehnmark, *Leitfaden der Vorlesungen über die historischen Hilfswissenschaften*, Lemberg 1796 (?), p. 6. Książka z autografem i supereklibrisem na grzbiecie Jacquesa Glaize.

marka uwzględniał nauki pomocnicze: chronologię i geografę („dwa oka historii”), a także – genealogię, heraldykę, numizmatykę, dyplomatykę, krytykę historyczną, antropologię ogólną, naukę o starożytności (którą rozpatrywał też jako ważną część samej historii), statystykę.

W rozdziale poświęconym chronologii historycznej skoncentrował się na pojęciu „ery” i przedstawieniu historii kalendarza. W części zatytułowanej *Geografia* pisał o ziemiach i wyspach Europy w czasach starożytnych. Zarys genealogii napisał na podstawie prac Johanna Hübnera (1668–1731), genealoga Hieronima Henningsa²² i podręcznika Johanna Gatterera *Handbuch der neusten genealogie und Heraldik* (Norymberga 1763). Z kolei niewielki pod względem objętości zarys o krytyce historycznej opierał się na pracy znanego holenderskiego teologa, filologa i humanisty Gerardi Joannis Vossii (1577–1649)²³, a także Johanna Augusta Ernesti *De fide historica recte aestimanda disputatio* (Lipsk 1746). W rozdziale antropologii ogólnej L. Zehnmark zawarł przegląd różnych religii. Podstawą tego tekstu stały się prace Anthony’ego Ashleya Coopera Shaftesbury’ego, szwajcarskiego uczonego Isaaka Iselina (1728–1782) i duńskiego matematyka i filozofa Jensa Krafta (1720–1756). Książka kończyła się przeglądem wiadomości o dawnych historykach i geografach: Eratostenesie, Herodocie, Diodorze Sycylijskim i innych.

Podręcznik nauk pomocniczych historii L. Zehnmarka opierał się na najnowszych ustaleniach niemieckich historyków, w szczególności Johanna Christopha Gatterera. Podnieść też należy duży wpływ na L. Zehnmarka, niemieckiego dramaturga i teoretyka sztuki Gottholda Ephraima Lessinga (1729–1781) i historyka sztuki Johanna Joachima Winckelmanna (1717–1768). Od tego ostatniego L. Zehnmark zapożyczył tezę o szczególnej roli kultury starogreckiej oraz o historii jako sztuce²⁴. Ludwig Eduard Zehnmark zmarł w 1814 r. we Lwowie.

Pierwszym profesorem nadzwyczajnej katedry nauk pomocniczych historii na Uniwersytecie Lwowskim został austriacki uczoney i literat, doktor filozofii Gottfried Uhlich (1743–1794). Pochodził z Dolnej Austrii, z miasta Sankt Pölten. Mając piętnaście lat przyjął nowicjat, a rok później stał się pełnoprawnym członkiem zakonu pijarów. Później pracował m.in. w gimna-

²² Hieronimi Henninges Lunaeburgensis, *Theatrum Genealogicum ostentans omnes omnium aetatum familias: monarcharum, regum, ducum, marchionum, principum, comitum atque illustrium Heroum et Heroinarum...*, Magdeburg 1598.

²³ Zwraca uwagę dowolne interpretowanie przez Zehnmarka listów G. Vossii, zob. *Doctissimi clarissimique Gerardi Joannis Vossii et ad eum virorum eruditione celeberrimorum epistola-e...multi praeclara theologica, critica, historica, philosophica complexae...*, Londini 1693.

²⁴ НБЛНУ, ВРСРК, 3447 III. Історія університету, к. 46.

zjum²⁵. W tym okresie prowadził także zajęcia z historii powszechnej i kościelnej w szkole zakonu²⁶. Wykładał w Terezańskiej Akademii Wojskowej w Wiener Neustadt, przez trzy lata prowadził też zajęcia z retoryki w Kolegium Wiedeńskim św. Józefa, następnie przez jeden rok wykładał stylistykę w konwikcie klasztoru św. Emanuela²⁷ i przez sześć lat historię powszechną w „Collegium Nobilium” w klasztorze Löwenburg w Wiedniu²⁸.

Dekretem monarszym z 22 września 1784 r. został mianowany profesorem dyplomatyki, numizmatyki i heraldyki na Uniwersytecie Lwowskim. G. Uhlich, podobnie jak L. Zehnmark, przybył do Lwowa na własny koszt i otrzymał (jako osoba duchowna) wynagrodzenie w wysokości 400 florenów. W latach 1789–1793 był profesorem nadzwyczajnym. Opiekował się zbiorem numizmatycznym przekazanym do Uniwersytetu z Akademii Terezańskiej. Zajmował się układaniem katalogu biblioteki uniwersyteckiej, zorganizował też we Lwowie publiczną czytelną periodyków, m.in. niemieckich i francuskich (32 tytuły).

Podobnie jak L. Zehnmark, zachwycał się literaturą, pisał wiersze, ody, elegie, próbował swoich sił w dramaturgii. Spod jego pióra wyszedł szereg utworów literackich, m.in. *Die Trojanerinnen ein Gedicht in drey Gesängen* („Trojanie, poemat w trzech pieśniach”, Neustadt 1770) oraz *Leben der heiligen Agatha, ein Heldengedicht aus prosa und Versen abwechselnd* („Życie św. Agaty, poemat heroiczny w prozie i wierszach na przemian”, Graz 1775)²⁹. Publikował prace z zakresu historii powszechnej, historii Austrii, nauk pomocniczych historii, historii wojskowej i in. Szereg cennych prac G. Uhlich poświęcił wojennym oblężeniom miast: Wiednia i Belgradu. Opublikował m.in. *Historię drugiego tureckiego oblężenia Wiednia* (Wiedeń 1783), przygotowaną przez niego z okazji setnej rocznicy tego wydarzenia³⁰, oraz *Geschichte der ersten türkischen Belagerung Wiens 1529* („Historia pierwszego

²⁵ F. Kratter, *Briefe ueber den itzigend Zustand von Galizien*, p. 44; A. Horányi, *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri quorum ingenii monumenta exhibit Alexius Horányi Budensis eiusdem Instituti pluriumque Societatum eruditarum membrum*, Budae 1809, p. 762; C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien 1883, 48 Theil, s. 244.

²⁶ A. Horányi, *Scriptores Piarum Scholarum*, p. 762; J. Schaller, *Kurze Lebensbeschreibungen iener verstorbenen Gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen*, Prag 1799, s. 165.

²⁷ J. G. Meusel, *Lexikon vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen Teutschen Schriftsteller*, Leipzig 1815, Bd. 14, s. 181; F. Kratter, s. 44; C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, s. 244.

²⁸ Н. Швець, *Уліх Готфрід* (Uhlich Gotfryd) [w:] *Encyclopedia*, t. II: Л–Я, s. 550.

²⁹ M. Dieter, *Das deutsche Versepos im 18. Jahrhundert. Studien und kommentierte Gattungsbibliographie*, Berlin; New York 1993, p. 378.

³⁰ НБЛНУ, ВРСРК, 40904 I. G. Uhlich, *Geschichtede zweyten türkischen Belagerung Wiens bey der hundertjährigen Gedachtnis*, Wien 1783.

tureckiego oblężenia Wiednia w 1529”, Wiedeń 1784). Prace te były ilustrowane rycinami i planami. We Lwowie G. Uhlich napisał również historię oblężeń Belgradu od starożytności do współczesności *Die Belagerungen Belgrads von der Entstehung bis auf unsere Zeiten* (Lwów 1790).

Na potrzeby młodzieży studenckiej napisał dwutomowy podręcznik *Österreichische Geschichte zum Gebrauche des studierenden Jugend* („Historia austriacka, do wykorzystania dla młodzieży studenckiej”, Wiedeń 1783–1784). Najbardziej pełną bibliografię jego literackiego i dydaktyczno-naukowego dorobku w ogólnej liczbie 33 pozycji przedstawił pijar Alexius Horányi³¹.

Polski badacz Józef Szymański uznał G. Uhlicha za „typowy przykład austriackiego erudyty drugiej połowy XVIII w., nie pozbawionego skłonności do samodzielnego myślenia”³². W swych pracach G. Uhlich czasami odwoływał się do źródeł archiwalnych, najczęściej jednak kompilował istniejące już opracowania naukowe i dydaktyczne.

Zapalczywy charakter G. Uhlicha przyczynił się do tego, że często zmieniał miejsce pracy. We Lwowie G. Uhlich przez pewien czas pracował na stanowisku aktuarusza. W 1792 r. został pierwszym wybranym dziekanem Wydziału Filozoficznego³³. W czasie pracy na Uniwersytecie Lwowskim przygotował szereg podręczników z dyplomatyki i numizmatyki, z których dwa wydał w języku łacińskim. Inne książki wydawał po niemiecku. Pierwszy zarys nauk pomocniczych historii jego autorstwa wyszedł w Pradze w 1779 r. Jego praca *Praelectiones diplomaticae quas in usum auditorum suorum ex Gatterero, Eckhardo et Grubero adornavit* (dosłownie: „Wyjaśnienie dyplomatyki do wykorzystania we własnych zajęciach”, czyli „Wstęp do dyplomatyki”) była wydana we Lwowie już w roku 1785, po objęciu przez G. Uhlicha katedry³⁴. Praca ta świadczy, że jej autor znał dokumenty dotyczące polskich władców, znajdujące się w archiwach lwowskich.

G. Uhlich korzystał z wcześniej wydanych dzieł J. Gatterera, G.M. Grubera i Ch.H. Eckharda. Pierwsza część jego podręcznika nosiła tytuł: *O grafice albo pierwotna teoria dyplomatyki, część sztuki dyplomatyki, która wspierana*

³¹ A. Horányi, *Scriptores Piarum Scholarum*, p. 762–771. Niekompletną bibliografię Gottfrieda Uhlicha zamieścił także G. Meusel, *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen Teutschen Schriftsteller*, s. 181–183.

³² J. Szymański, *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich* [w:] *Personae, colligationes, facta*, Toruń 1991, s. 320.

³³ Р. Шуст, *Нумізматична наука у Львівському університеті (кін. XVIII – серед. XIX ст.)* [w:] *Львів: місто-супільство-культура: зб. наук праць*, за ред. М. Мудрого, Львів 1999, t. III, s. 251.

³⁴ НБЛНУ, ВРСРК, 39224 I, 279868 I. G. Uhlich, *Praelectiones Diplomaticae, quas in usum auditorium suorum ex Gatterero, Eckhardo et Grubero adornavit Godefridus Uhlich e Scholis Piis Diplomaticae et Numismaticae in Universitate Leopolitana Professor*, Leopoli 1785.

jest przez trzy nauki: grafikę, semiotykę i sztukę formularza (*arte Formulari*)³⁵. Nie używał terminu paleografia, ale jej sedno omawiał w miarę wyczerpująco. Pod pojęciem „Graphica” Gatterer rozumiał „nie tylko narzędzia pisma, jak pergamin, atrament, kalam, styl, a także samo pismo i jego klasy, grupy, pochodzenie, właściwości rozwoju”. Grafikę podzielił na pięć części: 1) wiadomości o instrumentach pisma; 2) Gramatologię; 3) Ortografię; 4) Stigmeologię; 5) Brachyografię. W jednym rozdziale pisał „O narzędziach pisma”, w drugim uwzględniał „Gramatologię albo naukę o piśmie”³⁶. Swoim wywodom nadał charakter nazbyt teoretyczny; nie zamieścił żadnych przykładów pisma³⁷. Do podręcznika włączył też rozdział poświęcony sfragistyce. Rozważania autora dotyczyły m.in. analizy materiału sfragistycznego, klasyfikacji pieczęci, formy, koloru oraz sposobów ich przymocowania³⁸. Cytowana praca Uhlich’a jest ciekawym zabytkiem historiografii, zwłaszcza dyplomatyki i paleografii końca XVIII w.

Podręcznik *Wyjaśnienie do numizmatyki dla wykorzystania we własnych zajęciach według Eckhela* ukazał się w tym samym roku co dyplomatyka³⁹. Według oceny J. Szymańskiego dziełko to było streszczeniem podręcznika Josepha Hilarius’a Eckhela (1737–1798), którego Uhlich uważał za swojego nauczyciela⁴⁰. Autor osobno omawiał numizmatykę ogólną i osobno specjalną. W części ogólnej G. Uhlich podawał definicję numizmatyki, omawiał jej zadania i historię.

Kompetencje G. Uhlich’a najlepiej przejawiały się w jego „numizmatyce dla artystów”⁴¹, która była zadedykowana staroście nowosieleckiemu Józefowi Rzewuskiemu. G. Uhlich korzystał z jego bogatego zbioru bibliotecznego, przygotowując do druku swoje prace. Podręcznik ten był napisany na podstawie publikacji niemieckich i francuskich badaczy, w szczególności Jeana-

³⁵ G. Uhlich, *Praelectiones Diplomaticae*, p. 11.

³⁶ Dokładniej zob.: М. Ільків-Свидницький, „Історіографія ерудитів” та її вплив на палеографічні студії у Львівському університеті (1784–1848 рр.) [w druku].

³⁷ Я. Кісь, *До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті*, „Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР”, 1963, № 4, s. 37.

³⁸ В. Гавриленко, *Нагромадження сфрагістичних знань з давніх часів до середини XIX ст. Початок української сфрагістики* [w:] tegoż, *Шлях до сфрагістики*, Київ – Львів 2014, s. 48–49.

³⁹ НБЛНУ, ВРСРК, 39973–74 I, G. Uhlich, *Praelectiones numismatice quas in usum auditorium suorum ex Clarissimo Eckhelio aliisque adornavit Godefridus Uhliche Scholis Pi is Diplomaticae et Numismatice in Universitate Leopolitana Professor*, Leopoli 1785.

⁴⁰ J. Szymański, *Pierwsza katedra*, s. 322.

⁴¹ НБЛНУ, ВРСРК, 33629 II. G. Uhlich, *Versuch einer Numismatik für Künstler oder Vorschriften, wie auf alle Fälle Münzen im Römischen Geschmack zu entwerfen und historische Gegenstände in passende Allegorien ein zukleiden ind*, Lemberg 1792.

Jacquesa Barthelémy'ego (1716–1795). Numizmatyka antyczna została uzupełniona średniowieczną; autor uwzględnił też kwestię karbowania monet i produkcji medali w epoce odrodzenia. W oddzielnym rozdziale podjął problem interpretowania symboliki i wyjaśnienia alegorii obecnych na monetach. Praca była ilustrowana rycinami z wizerunkami antycznych monet. Podręczniki G. Uhlicha zachęcały studentów do uczęszczania na jego wykłady. Przez cały okres jego pracy brało w nich udział około 1000 studentów.

Po śmierci G. Uhlicha 13 (30) stycznia 1794 r. wykłady z nauk pomocniczych historii prowadził przez pewien czas L. Zehnmark⁴². Zadbął on o odkupienie od spadkobierczyni G. Uhlicha jego niewielkiego zbioru odlewów monet i medali, które następnie wykorzystywał do celów dydaktycznych.

Konkurs na zwolnione stanowisko profesora dyplomatyki, numizmatyki i heraldyki odbył się 15 maja 1794 r.⁴³ Następcą G. Uhlicha został Chorwat Tomasz Wuchich (1768–1818), który kształcił się na Uniwersytetach Lwowskim i Jagiellońskim⁴⁴. W 1788 r. Wuchich został nauczycielem w gimnazjum w Rzeszowie⁴⁵. W 1794 r. powierzono mu katedrę po G. Uhlichu. Na stanowisku profesora Uniwersytetu Lwowskiego pracował do 1805 r. Dyplomatykę i heraldykę wykładał dla studentów pierwszego roku, a numizmatykę dla drugiego. Tę ostatnią wykładał według prac Uhlicha i Eckhela *Doctrina numorum veterum* („Nauka o dawnych monetach”, Wiedeń 1792). Podczas przewlekłej choroby profesora L. Zehnmarka prowadził za niego zajęcia z historii powszechnej, za co otrzymywał dodatkowe wynagrodzenie w wysokości 100 florenów. W r. akad. 1800/01 był dziekanem Wydziału Filozoficznego. Nie zostawił po sobie żadnych znaczących prac. W porównaniu z L. Zehnmarkiem i G. Uhlichem T. Wuchich nie posiadał odpowiednich kompetencji naukowych i dydaktycznych, sumiennie wykonywał jedynie zalecenia władz austriackich. Stefan Ciara wprost wskazywał na brak kompetencji Tomasza Wuchicha w zakresie nauk pomocniczych historii⁴⁶.

Historia była również wykładana na Wydziale Teologicznym ULw. Pierwszym dziekanem Wydziału Teologicznego na reaktywowanym Uniwersytecie był profesor Jan Baptysta Finsinger. W latach 1784–1791 był on

⁴² М. Криль, *Історична наука у Львові (кінець XVIII – початок XIX ст.)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, t. III, Rzeszów 2005, s. 84–85; tenże, *Історичні дисципліни у Львівському університеті*, s. 224–226, 230.

⁴³ „Dziennik patriotycznych polityków w Lwowie”, Dodatek do nr. 35, 1794, s. 285.

⁴⁴ Н. Швець, *Вучич (Wutschisch, Vuchich, Wuchich) Томас* [w:] *Encyclopedia*, t. I, s. 311.

⁴⁵ А. Андрохович, *Історія греко-католицької Генеральної духовної семінарії у Львові 1783–1810*, s. 116.

⁴⁶ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne*, t. III, s. 200.

profesorem historii Kościoła, dziekanem wydziału, dyrektorem studiów teologicznych. Historię Kościoła wykładał na pierwszym roku⁴⁷. Po tym, jak popadł w konflikt z lwowskim katolickim arcybiskupem Ferdynandem Kicim w 1786 r., zrezygnował ze stanowiska rektora, a w 1791 r. opuścił Uniwersytet i wyjechał ze Lwowa. Publikował we Lwowie niewiele.

Nieco uwagi problematyce historycznej poświęcił Ignacy (Innocenty) Aureliusz Fessler (1755–1839) – znany intelektualista i przedstawiciel masonerii. W 1783 r. otrzymał stopień doktora teologii w Wiedniu, a w roku następnym przeniósł się do Lwowa, gdzie stanął na czele katedry hermeneutyki Starego Testamentu i języka hebrajskiego. W 1785 r. zlecono mu cenzurę wszystkich ksiąg żydowskich w Galicji i Lodomerii. W okresie lwowskim została opublikowana jego praca historyczno-teologiczna: *Anthologia hebraica e sacris Hebraeorum libris depromta* (Leopoli 1787). W swoich komentarzach dotyczących fragmentów Biblii korzystał z informacji źródłowych, m.in. z prac Herodota, Pliniusza Młodszeo, Plutarcha, Tacyta i innych.

Katedrą historii Kościoła po kolei kierowali profesorowie: Jan Baptysta Finsinger (1784–1790), Rusin Andrzej Bielecki (1792–1799) i Franciszek Ksawery Zacharyasiewicz (1800–1815). Andrzej Bielecki (1769–1820) w 1790 r. ukończył naukę w Generalnym Greckokatolickim Seminarium Duchownym we Lwowie. Był doktorem teologii (*Positiones ex univertiis disciplinis theologicas*, 1789), a w latach 1791–1799 profesorem historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego. W 1799 r. zachorował i opuścił Uniwersytet. Jego następcą był ormiański teolog, erudyta, Franciszek Ksawery Zacharyasiewicz (1770–1845). Ukończył on gimnazjum w Stanisławowie. W latach 1799–1802 był dyrektorem oddziału studiów teologicznych na Uniwersytecie Lwowskim. Profesorem nadzwyczajnym został w 1800 r., a zwyczajnym w 1802 r.

Interesującą postacią był Teodor Zacharyasiewicz (1759–1808). Otrzymał on dobre wykształcenie na uniwersytetach austriackich. Studiował w Akademii Terecjańskiej, na Uniwersytecie Wiedeńskim, w Barbareum, Generalnym Seminarium Łacińskim (1784), Generalnym Greckokatolickim Seminarium Duchownym (1786) i na Uniwersytecie Lwowskim (1786). W latach 1791–1792 był suplentem katedry historii Kościoła, później suplentem katedry dogmatyki i katedry egzegezy *Studii Rutheni*. Jednocześnie w latach 1791–1792 i 1797–1798 był suplentem katedry historii Kościoła *Studii Latini*. Przetłumaczył na język ukraiński i opublikował podręcznik katolickiego historyka Kościoła, profesora we Fryburgu i Wiedniu Matthiasa

⁴⁷ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661–1939* [w:] *Universitati Leopoliensi. Trecentessimum quinquagesimum anniversarium suae fundationis celebranti: in memoriam*, Kraków 2011, s. 81.

Dannenmayera *Institutiones historiae ecclesiasticae* (Наставлення історію церковнія Матфея Даненмаера перевод изъ латинск. Языка Теодором Захаріясевичомъ въ 1790 г.)⁴⁸.

Spośród wykładowców Wydziału Teologicznego swymi zainteresowaniami historycznymi wyróżniał się również Modest Hryniewiecki (1758–1823) – doktor filozofii (1781) i teologii (1799). Wyższe wykształcenie otrzymał w Akademii w Zamościu (1779–1781), Generalnym Greckokatolickim Seminarium Duchownym we Lwowie (1785–1786) oraz na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego (1785–1789). W latach 1789–1798 był lektorem katedry dogmatyki *Studii Rutheni*, od 1792 r. suplentem. W 1793 r. został profesorem dogmatyki i polemiki *Studii Latini*. Interesował się w szczególności historią książki, zwłaszcza druków cyrylickich⁴⁹. Według jednego ze współczesnych badaczy M. Hryniewiecki był pod wpływem niemieckich intelektualistów, filozofów, historyków i pisarzy epoki oświecenia i romantyzmu, w szczególności Johanna Gottfrieda Herdera, Friedricha Schlegela, Friedricha Schellinga, Friedricha Schillera, Johanna Wolfganga von Goethego. Profesor Joseph Mauss uważał M. Hryniewieckiego za „chodzący mały leksykon”⁵⁰. Na początku XIX w. M. Hryniewiecki oprócz dogmatyki i hermeneutyki wykładał polemikę chrześcijańską. Zainteresowanie literaturą polemiczną prowadziło M. Hryniewieckiego w kierunku badań księgoznawczych. W tej dziedzinie był we Lwowie pionierem. Pracował m.in. nad katalogami klasztornych bibliotek Galicji, wykorzystując dorobek ówczesnej krytyki historycznej, a także paleografii⁵¹.

Warto również wspomnieć o Michale Harasiewiczzu (1763–1836). Ukończył on szkołę pijarów w Złoczowie. Jak większość znanych w tamtym czasie Ukraińców-teologów, uczył się w wiedeńskim Barbareum. Ukończył Generalne Łacińskie Seminarium Duchowne i Generalne Greckokatolickie Seminarium Duchowne we Lwowie (1784–1787), jednocześnie studiował na Uniwersytecie Lwowskim. W latach 1787–1789 pracował jako prefekt studiów konsystorza greckokatolickiego i lektor na Uniwersytecie. W latach 1789–1800 jako profesor zwyczajny wykładał w języku polskim teologię pastoralną. Krótko był też suplentem katedry hermeneutyki Nowego Testa-

⁴⁸ Я. Глистюк, *Захаріясевич Теодор* (Zacharyasiewicz Teodor) [w:] *Encyclopedia*. t. I: A–K, s. 524.

⁴⁹ М. Кріль, *Історична наука у Львові*, s. 90–91. Я. Глистюк, *Гриневецький Михайло; Мелетій Модест* [w:] *Encyclopedia*, t. I: A–K, s. 383.

⁵⁰ О. Купчинський, *Сторінки життя і творчості Модеста Гриневецького* [w:] *тегож, Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури: Вибрані статті та повідомлення*, Львів 2011, t. III, s. 39.

⁵¹ Тамże, s. 49.

mentu i języka greckiego. W latach 1792–1800 wykładał w *Studium Ruthenum*. Był dziekanem Wydziału Teologicznego (1795/1796) i prorektorem Uniwersytetu (1796/1797)⁵², redaktorem codziennego lwowskiego czasopisma „Dziennik Patryotycznych Polityków”. Przez długi czas pracował nad historią Kościoła greckokatolickiego, którą przygotował w języku łacińskim: *Annales Ecclesiae Ruthenae gratiam et communionem cum S. Sede Romana habentis, ritumque graeco-slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensem*. Została ona opublikowana prawie trzydzieści lat po śmierci autora, w 1863 r.

Problematyka historyczna była również w polu zainteresowań innych profesorów Uniwersytetu Lwowskiego. Można tu wspomnieć o profesorze historii naturalnej Baltazarze Hacquetcie (1739–1815). Pochodził z Bretanii, ukończył Wydział Filozoficzny Kolegium Jezuickiego w Pont-a-Mousson, medycynę zaś studiował w Montpellier i w Paryżu. Od 1787 r. był profesorem Wydziału Medycznego Uniwersytetu Lwowskiego⁵³. Cechował się rozległą wiedzą. B. Hacquet jako jeden z pierwszych zaczął kompleksowo studiować historię narodów i ziem Europy Środkowo-Wschodniej. Od 1801 r. w Lipsku zaczęto publikować w częściach jego pracę *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*⁵⁴.

Ogólnie rzecz biorąc, historia wykładana w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1784–1805 opierała się na funkcjonujących w historiografii ideach oświeceniowych, w części jednak także na dorobku barokowych erudytów i „antykwarystów”. Wykłady były z reguły ściśle podporządkowane określonemu programowi nauczania, dość kurczowo trzymano się też zatwierdzonych przez władze podręczników. Wpływało to ujemnie na proces nauczania, a także na działalność twórczą wykładowców. Niektórzy z nich nie uprawiali badań naukowych, pisali jedynie prace o charakterze kompilacyjnym lub – w niektórych przypadkach – w praktyce ograniczali się tylko do działalności dydaktycznej.

⁵² Я. Глистюк, *Гарасевич Михайло Григорович (барон де Нойштерн)* (Harasiewicz Michał) [w:] *Encyclopedія*, t. I: A–K, s. 326–327.

⁵³ Zob. *Бальтазар Гакет – дослідник Південно-Східної Центральної Європи: Дослідження і матеріали*, Львів 2000.

⁵⁴ М. Кріль, *Історична наука у Львові*, s. 89–90.

Mykoła Ilkiw-Swydnycki

(Lwowski Uniwersytet Narodowy im I. Franki)

W Liceum Lwowskim (1805–1817)

Uniwersytet Lwowski nie był wyjątkiem od praktyki, jaka była powszechna w Austrii jeszcze w II połowie XVIII w., kiedy to najwyższym rozporządzeniem uniwersytety przekształcano w licea. Podobny los spotkał uniwersytety w Grazu, Innsbrucku, Ołomuńcu¹. W 1803 r. gubernator Galicji hrabia Józef Úrményi wysłał do cesarza Franciszka I sprawozdanie o sytuacji w Galicji, w którym proponował zawieszenie działalności Uniwersytetu we Lwowie, argumentując to nieprzystosowaniem pomieszczeń do działalności uczelni oraz jej „nierentownością”. Ponadto J. Úrményi zaznaczył, że we Lwowie istnieje „zbyt duża ilość pokus i rozrywek, co przeszkadza studentom w nauce”. Dla rozpatrzenia sprawy powołano specjalną komisję. Jej członkowie zaproponowali cesarzowi przenieść Uniwersytet do Krakowa, a we Lwowie pozostawić tylko liceum.

Peter Lundgreen nazwał ten etap w dziejach Uniwersytetu Lwowskiego okresem „degradacji”². Przyczyny obniżenia rangi Uniwersytetu Lwowskiego należy szukać w trudnościach finansowych skarbu państwa, który szybko został opróżniony przez aktywne i wyniszczające kampanie wojskowe Austrii przeciwko Francji. Wówczas w Galicji działały dwa uniwersytety – Lwowski i Jagielloński w Krakowie³, które były trudne do utrzymania. 20 października 1803 r. Franciszek I wydał rozporządzenie o „przeniesieniu” Uniwersytetu Lwowskiego do Krakowa. Jednakże jeszcze przez dwa lata Uniwersytet funkcjonował we Lwowie. Ostateczne rozporządzenie o przeniesieniu Uniwersytetu do Krakowa cesarz wydał 9 sierpnia 1805 r. W ten sposób pod koniec 1805 r. Uniwersytet przerwał działalność we Lwowie. Struktura nowo utworzonego Liceum powieliła strukturę uniwersytecką. Istniały Wydziały: Filozoficzny, Teologiczny i Prawa, a zamiast czwartego Medycznego wprowadzono Studium Chirurgiczne.

¹ P. Lundgreen, *Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, t. I, Rzeszów 2004, s. 105.

² Tamże.

³ F. Jaworski, *Uniwersytet Lwowski. Wspomnienie jubileuszowe*, Lwów 1912, s. 65; В. Адауров, *Львів у наполеонівську епоху* [w:] *Львів: місто – суспільство – культура: збірник наук праць*, за ред. М. Мудрого, Львів 1999, s. 216.

Na Wydziale Filozoficznym i w Studium Chirurgicznym nauka trwała dwa lata, a na Wydziałach Teologicznym i Prawa – trzy⁴. Kadre wykładowców tworzyli pracownicy dawnego uniwersytetu, którzy nie wyjechali do Krakowa, oraz częściowo nowi pracownicy. Nauczaniu nadano charakter bardziej praktyczny, co nie sprzyjało tworzeniu we Lwowie środowiska naukowego⁵. Niemniej uczelnia w jakiejś mierze pełniła funkcję uniwersytetu, zachowując i kontynuując tradycje akademickie we Lwowie⁶. Status Liceum Lwowskiego nie przewidywał wyboru dziekanów i nadawania stopni doktorskich. Stan ten zmienił się w 1806 r. Zezwolono wówczas na nadawanie tego stopnia naukowego na Wydziałach Filozoficznym i Teologicznym. Innowacją stało się wprowadzenie przedmiotu „nauki religijne” (*Religionswissenschaft*), którego studenci uczyli się na pierwszym roku na Wydziałach Prawa i Teologicznym. Przedmiot ten został wprowadzony w celu wychowania religijno-moralnego studentów. W 1807 r. na trzech wydziałach liceum było 833 studentów⁷.

W Liceum Lwowskim nadal wykładano historię powszechną, historię Kościoła, nauki pomocnicze historii i historię prawa.

Na mocy decyzji cesarza Austrii w Liceum Lwowskim pozostawiono katedrę historii powszechnej, którą zajmował Ludwig Eduard Zehnmark. W 1809 r. wykłady z historii powszechnej odbywały się na Wydziale Filozoficznym na II roku w środę, piątek i sobotę⁸. W porównaniu z epoką Uniwersytetu Józefińskiego ilość godzin wykładu historii wyraźnie się zmniejszyła. Profesor nie wyróżniał się dobrym zdrowiem i często chorował, co prowadziło do zaniechania zajęć. Tak jak wcześniej, wykłady z historii powszechnej prowadził na podstawie podręcznika Juliusza Augusta Remera. Sięgał także do opracowań francuskiego duchownego, byłego jezuita i historyka Claude’a-François’a-Xaviera Millot’a (1726–1785), zwłaszcza jego dzieła *Éléments d’histoire générale ancienne et moderne* (Paris 1772–1783). L. Zehnmark w toku wykładów wykorzystywał też materiały kartogra-

⁴ В. Качмар, *Львівський національний університет імені Івана Франка. Історичний нарис* [w:] *Львівський національний університет імені Івана Франка. Літопис випускників*, Київ 2010, s. 14.

⁵ J. Dybiec, *Uniwersytet Lwowski pod zaborem austriackim* [w:] *Universitati Leopoliensi. Trecentesimo quinquagesimo anniversarium suae fundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 68.

⁶ М. Крикун, *Львівський університет австрійського періоду (1784–1918)* [w:] *Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 томах*, т. I: А-К, s. 41.

⁷ K. Twardowski, *Die Universität Lemberg. Materialien zur Beurteilung der universitätsfrage*, Wien 1907, s. 5–6.

⁸ *Ordnung der oeffentlichen Vorlesungen welche am k. k. Lycaeam zu Lemberg im Schuljahre 1809*, Lemberg 1809.

ficzne⁹. W 1811 r. przeszedł na emeryturę, nie zwracając ksiązek do biblioteki uniwersyteckiej, z których korzystał w pracy. W poprzednim rozdziale omówiono poglądy L. Zehnmarka na historię i jej badanie. Z dokumentów wynika, że profesor pracował nad podręcznikiem historii Galicji dla gimnazjum, na który został ogłoszony konkurs. Pracy tej nie napisał, gdyż zmieniły się warunki tego konkursu¹⁰. We Lwowie nie cieszył się najlepszą sławą, był znany z impulsywnych czynów i naruszeń dyscyplinarnych.

Po przejściu L. Zehnmarka na emeryturę katedrę historii powszechnej objął suplent Andrzej Pott, który wcześniej wykładał historię w Zamościu. Wykłady prowadził od 15 maja do listopada 1811 r., za co wyznaczono mu wynagrodzenie w wysokości 400 florenów.

Na czasy funkcjonowania we Lwowie Liceum przypada początek kariery dydaktycznej Josepha Maussa (1778–1856), wywodzącego się z Księstwa Badeńskiego. Stopień doktorski zdobył na Uniwersytecie Wiedeńskim. Przed podjęciem pracy w Liceum Lwowskim zajmował stanowisko profesora liceum w Lublanie, później pracował na Uniwersytecie w Salzburgu i w Wiedniu. Był nauczycielem arcyksięcia Franciszka Józefa¹¹, co bezsprzecznie miało wpływ na dalszą karierę uniwersytecką. 28 czerwca 1811 r. J. Mauss pomyślnie przeszedł konkurs na stanowisko profesora historii powszechnej Liceum Lwowskiego. Tydzień po przyjeździe do Lwowa, 15 listopada 1811 r., przeprowadził pierwszy wykład o metodologicznych problemach ówczesnej nauki historycznej, sposobach wykładania przedmiotów historycznych na uniwersytecie oraz roli i miejscu historii powszechnej w systemie nauk humanistycznych¹². Na wykładzie, według informacji zawartych w „Gazecie Lwowskiej”, obecni byli członkowie rady Wydziału Filozoficznego.

Dla studentów Wydziału Filozoficznego J. Mauss prowadził wykłady z historii powszechnej (6 godz. w tygodniu), a od 1813 r. nowy przedmiot –

⁹ М. Кріль, *Історичні дисципліни у Львівському університеті (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)* [w:] *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*, Львів 1999, wyd. 2 (lata 1995–1997), s. 226.

¹⁰ М. Кріль, *Історична наука у Львові (кінець XVIII – початок XIX ст.)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, t. III, s. 8.

¹¹ W. Bieńkowski, *Mauss Joseph* [w:] *PSB*, t. XX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 266; W. Bieńkowski, *Mauss Józeph* [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon Und biographische Dokumentation*, Bd. 6 (Lfg. 27, 1974), s. 159; B. Wöller, *Joseph Mauss, (1778–1856)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 21–30.

¹² М. Кріль, *Педагогічна і наукова діяльність Йозефа Маусса* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. L. Zaszkiłniak, J. Maternicki, t. IV, Lwów–Rzeszów 2006, s. 93–106.

„Historię Państwa Austriackiego”, który wcześniej był wykładany tylko na Uniwersytecie Wiedeńskim.

Dekretem z 18 grudnia 1812 r. kurs filozofii w Liceum Lwowskim wydłużono do trzech lat, a do programu dołączono historię państwa austriackiego. W tym czasie J. Mauss był chyba najlepiej wynagradzanym profesorem Liceum Lwowskiego (za nauczanie tylko historii Austrii dostawał 1000 florenów na rok, a także dodatkową wypłatę w wysokości 2000 florenów, jako były wychowawca imperatorskiego syna)¹³. Był utalentowanym pedagogiem, miał dobry kontakt ze studentami, potrafił zachęcić ich do samodzielnej nauki.

Na Wydziale Teologicznym wykładano historię Kościoła. Studenci pierwszego roku uczyli się tego przedmiotu przez dwa semestry. Pozyskiwali także wówczas wiedzę z zakresu języka hebrajskiego i archeologii. Jan Ławrowski (1773–1846) został pierwszym lektorem nowego przedmiotu – „nauki religioznawcze”. Ukończył Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Lwowskiego. Od czwartego roku studiów pracował jako pomocnik (suplent) profesora historii Kościoła w *Studium Ruthenum* (1798–1803)¹⁴, a później sam zdobył stanowisko profesora. W latach 1798–1810 był prefektem studiów w Generalnym Grekokatolickim Seminarium Duchownym¹⁵. W 1804 r. był profesorem „nauk religioznawczych” na Wydziale Filozoficznym. Jednocześnie był profesorem katedry teologii pastoralnej. „Nauki religioznawcze” wykładał dla studentów filozofii, prawa i teologii¹⁶.

Wykłady z „nauk religioznawczych” J. Ławrowski prowadził na podstawie podręcznika austriackiego teologa i profesora Uniwersytetu Wiedeńskiego Jakuba Frinta (1766–1834) *Handbuch der Religionswissenschaften für die Kandidaten der Philosophie* (Wiedeń–Baden–Triest 1806) i własnego konspektu. Od 1804 r. pracował nad przekładem podręcznika J. Frinta. Swoją pensję J. Ławrowski przeznaczał na kompletowanie prywatnej biblioteki, chętnie kupował rękopisy i starodruki pochodzenia rusko-ukraińskiego.

O J. Ławrowskim dobrą opinię pozostawił dyrektor studiów teologicznych. Otóż, jego zdaniem, wyróżniał się on „wielką wiedzą, niestrudzoną gorliwością w służbie, wzorowym stylem życia”. Miał szerokie zaintereso-

¹³ Tamże, s. 95.

¹⁴ A. Андрохович, *Іван Лаврівський один з піонерів українського відродження Галичині (1773–1820)*, „Записки НТШ”, Львів 1919, t. 128.

¹⁵ С. Степень, *Лаврівський Іван (Іоанн) Васильович* [w:] *Енциклопедія історії України*, t. VI (Ла–Мі), Київ 2009, s. 12.

¹⁶ *Ordnung der oeffentlichen Vorlesungen Welch am k. k. Lycaeum zu Lemberg im Schuljahre 1809*, p. 6; *Ordnung... 1812*, p. 4, 8–9; *Ordnung... 1813*, p. 3–4, 12–13; A. Андрохович, *Історія греко-католицької Генеральної духовної семінарії у Львові 1783–1810* [w:] *Греко-католицька духовна семінарія у Львові: матеріали і розвідки*, cz. II, Львів 1936, s. 417.

wania naukowe i kulturalne, utrzymywał kontakty z wieloma naukowcami, w szczególności prowadził korespondencję z rosyjskimi uczonymi: Piotrem Keppenem, Aleksandrem Wostokowem, hrabią Nikołajem Rumiancewem, polskim uczonym Samuelem Lindem i innymi. Napisał popularną historię Rusi (1806), ale o tej pracy nie ma bliższych wiadomości¹⁷. Pracował także nad przekładem na język polski *Powieści minionych lat* Nestora.

Znaną osobistością był też Michał Harasiewicz (1763–1836). Wykładał w języku polskim, co wzbudzało sprzeciw środowiska ukraińskiego. Do przygotowania wykładów wykorzystywał literaturę łacińską i niemiecką. Jego prace ukazywały się w niemieckich czasopismach; publikował w nich artykuły o historii ukraińskiego Kościoła¹⁸. Tematem jego pracy habilitacyjnej była *Metropolia Halicka obrządku wschodniego, w przeszłości wyodrębniona z Metropolii Kijowskiej (De metropolia Haliciensis ritus graeci in Russia minori olim distincta a metropolia Kioviensi)*¹⁹. W 1807 r. wydana została jego praca poświęcona chronologii metropolitów halickich (*Chronologia Metropolitum Haliciensium*).

Długoletnim wykładowcą historii Kościoła był ks. Franciszek Ksawery Zachariasiewicz (1770–1845), który wykładał ten przedmiot przez piętnaście lat²⁰. Po przeniesieniu Uniwersytetu do Krakowa, nie wykazał chęci przejścia na Uniwersytet Jagielloński i dalej pracował w Liceum. W 1807 r. zdał egzamin konkursowy na stanowisko profesora teologii pastoralnej, ale go nie otrzymał²¹. W rezultacie Zachariasiewicz pozostał na katedrze historii Kościoła. W 1816 r. opuścił ją i objął stanowisko dyrektora studiów gimnazjalnych w całej Galicji. Z czasem powrócił na Uniwersytet Lwowski. Historię Kościoła wykładał po łacinie na pierwszym roku Wydziału Teologicznego, opierając się na pracy Matthiasa Dannenmayera (1744–1805) – *Institutiones historiae ecclesiasticae* (wydanie drugie, Wiedeń 1806). Własne prace naukowe publikował już po wznowieniu Uniwersytetu Lwowskiego. Będzie o nich mowa w następnym rozdziale.

Od 1793 r. profesorem dogmatyki i polemiki *Studii Latini* był Modest Hryniewiecki (1758–1823). Po 1805 r. kontynuował swoją pracę na Wydziale Teologicznym Liceum Lwowskiego. W r. akad. 1809/10 wykładał dogmatykę i polemikę dla drugiego roku, a w 1812/13 dla trzeciego roku.

¹⁷ A. Андрохович, *Історія греко-католицької*, s. 423.

¹⁸ O. Купчинський, Михайло Гарасевич [w:] *Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури: Вибрані статті та повідомлення*, t. III, Львів 2011, s. 93.

¹⁹ M. Каровець, *Українці-ректори Львівського університету*, Жовква 1936, s. 5.

²⁰ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661–1939* [w:] *Universitati Leopoliensi*, s. 100.

²¹ A. Андрохович, *Історія греко-католицької*, s. 415.

Korzystał z podręcznika niemieckiego teologa rzymskokatolickiego Engelberta Klupfela (1733–1811) – *Institutiones Theologiae dogmaticae* (Wiedeń 1802)²², który gruntownie przerobił i dostosował do potrzeb w *Studium Ruthenum*²³. W nauczaniu dogmatyki i polemiki często sięgano do źródeł historycznych i ich krytyki, podejmowano problematykę historyczno-teologiczną. Rozważano m.in. autentyczność Starego Testamentu, omawiano historię patrystyki w okresie od III do XVIII w. i tym podobne zagadnienia. M. Hryniewiecki był dość życzliwy w stosunku do studentów, dbał o to, aby na Uniwersytecie studiowała zdolna młodzież²⁴.

Modest Hryniewiecki był parokrotnie dziekanem Wydziału Teologicznego. Wychowany na zasadach scholastycznej oświaty, był w wielu sprawach zwolennikiem tradycyjnych poglądów²⁵. Jego życie i twórczość przypadła na przełom XVIII i XIX w. i nosi piętno tych czasów.

Wielu współczesnych pozostawiło o M. Hryniewieckim dobre wspomnienia. Anton Petruszewycz tak go charakteryzował: „Był jednym z tych, którzy wyróżniali się w znajomości nauk religijnych, filozoficznych i historycznych oraz nabytkami intelektualnymi, z których korzystali współcześni”²⁶. Warto dodać, że oprócz łaciny i greki znał kilka nowożytnych języków obcych. Wyraźny postęp w jego postawie zauważalny jest z początkiem 1810 r., kiedy stał się bardziej liberalny w stosunkach ze studentami²⁷. W 1816 r. na podstawie swoich doświadczeń dydaktycznych przygotował plan systematycznych studiów teologicznych w seminarium w Czerniowcach. M. Hryniewiecki przy tej okazji sformułował swój pogląd na zadania historyka: „Dobrym historykiem należy uważać tego, kto z wiarygodnych źródeł w prawidłowej kolejności czerpie najbardziej charakterystyczne fakty wraz z ich przyczynami”. W *Planie studiów teologicznych* można zauważyć dobrą znajomość zachodnioeuropejskiej literatury historyczno-teologicznej XVI–XVIII w. W przypisach do *Planu* podnosił potrzebę uzupełnienia biblioteki seminaryjnej m.in. o prace z historii Kościoła, przede wszystkim autorstwa Claude’a Fleury’ego (1640–1723)²⁸. M. Hryniewiecki

²² *Ordnung... 1813*, p. 2.

²³ Я. Глистюк, *Гриневецький Михайло Мелетій Модест* (Hryniewiecki Modest) [w:] *Encyclopaedia*, t. I: A–K, Львів 2011, s. 383.

²⁴ О. Купчинський, *Сторінки життя і творчості Модеста Гриневецького* [w:] *тегож, Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури: Вибрані статті та повідомлення*, Львів 2011, т. III, s. 37.

²⁵ Там же, s. 25, 29.

²⁶ Там же, s. 26.

²⁷ Там же, s. 33.

²⁸ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, Санкт-Петербург 1902, т. 36: Фио-Флю, s. 128.

ceniał jego *Historię Kościoła*, która z uzupełnieniami innych autorów wyszła po łacinie w Augsburgu w 77 tomach. Jej wersja skrócona ukazała się w Wiedniu w 1783 r.²⁹ Nie ma żadnych wątpliwości, że M. Hryniewiecki korzystał z tej fundamentalnej pracy o szczególnym znaczeniu dla ówczesnej historii Kościoła. We Lwowie w latach 80. XVIII w. ukazały się co najmniej cztery edycje niektórych części dzieła C. Fleury'ego³⁰.

M. Hryniewiecki był o tyle wyjątkowy, że jego zainteresowania naukowe wychodziły poza problematykę historyczno-kościelną. Jak wynika z korespondencji z Janem Śnigurskim, wysoko ocenił *Gramatykę* Melecjusza Smotryckiego, wydaną drukiem w Wilnie w 1618 r., analizował cechy jej przedruków w XVIII i na początku XIX w. Kompletował własną bibliotekę, dbał też o książki przydatne w nauczaniu historii Kościoła i innych nauk teologicznych. Pisał: „Długo to ja szperałem przy 29 letniej Professurze moiey, poki napadłem na tych Authorów, którzy to fundamentalnie bronili zjednoczenia Kościoła Wschodniego z Zachodnim”³¹. Wśród kompletowanych przez niego książek można zauważyć prace: Ludovica Dupina *De Antiqua Ecclesiae disciplina dissertationes historicae* (1691 r.), Petera Arcudiusa, Leo Allatiusa, Giuseppe Assemaniego *Kalendaria Ecclesiae Universae* w sześciu tomach, a także innych autorów. Uznawany jest też za jednego z pierwszych archeologów zachodnioukraińskich. Znana jest jego korespondencja z Wasilijem Kukulnikiem i Nikołajem Rumiancewem w sprawie poszukiwań grobu Iwana Fedorowicza (Fedorowa)³². We wrześniu 1817 r. M. Hryniewiecki po raz pierwszy zrobił kopię resztek jego płyty nagrobkowej, która wtedy znajdowała się w klasztornej cerkwi św. Onufrego Wielkiego we Lwowie.

W 1805 r. w rezultacie przekształcenia Uniwersytetu Lwowskiego w Liceum zlikwidowano katedrę dyplomatyki, numizmatyki i heraldyki. Jej profesor Tomasz Wuchich przeniósł się do Krakowa. Starał się o przeniesienie lwowskich zbiorów numizmatycznych do tego miasta. Przeszkodziło temu włączenie Krakowa do Księstwa Warszawskiego. Nauki pomocnicze historii we Lwowie sporadycznie wykładał profesor Ludwig Zehnmark³³. W r. akad. 1809/10 prowadził je na podstawie podręcznika Josepha Hilariusza Eckhela i własnego opracowania, nie otrzymując za to żadnego dodatkowego wynagrodzenia.

²⁹ О. Купчинський, *Сторінки життя і творчості Модеста Гриневецького*, s. 83.

³⁰ Я. Запаско, Я. Ісаєвич. *Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга друга, частина друга (1765–1800)*, Львів 1984, s. 52.

³¹ *Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857* [w:] *Українсько-руський архів*, т. XIII–XIV, Львів 1920, s. 54.

³² О. Купчинський, *Сторінки життя і творчості Модеста Гриневецького*, s. 53.

³³ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894, s. 71.

W 1812 r. T. Wuchich wrócił do Lwowa i objął posadę bibliotekarza Liceum, ale prawo do wykładania dyplomatyki i heraldyki uzyskał dopiero w 1817 r., kiedy został wznowiony Uniwersytet Lwowski. Swoje prelekcje z dyplomatyki i heraldyki opierał na zarysie J. Gatterera *Abriß der Diplomantik*, (Göttingen 1798), z uwzględnieniem polskiego materiału źródłowego³⁴. Opierając się na podręczniku J. Gatterera³⁵, omawiał też różne dziedziny paleografii i historii pisma, poświęcając sporo uwagi klasyfikacji różnych form piśmiennictwa. W istniejącej literaturze spotykamy sprzeczne oceny jego działalności. Ambroży Androchowicz, a także polscy uczeni Józef Szymański i Stefan Ciara³⁶ bardzo powściągliwie oceniają poziom jego kompetencji w zakresie przedmiotu, który wykładał. Ukraińscy badacze Mychajło Kril i Roman Szust³⁷, przeciwnie, wypowiadają się o nich jednoznacznie pozytywnie, podnosząc zasługi T. Wuchicha tak na polu nauki, jak i dydaktyki.

Wykłady z historii państwa i prawa były prowadzone na Wydziale Prawa. W latach 1809–1810 kierownikiem katedry prawa kościelnego był Jan de Dobra Dobrzański (1780–1836) – potomek dawnego ukraińsko-polskiego rodu szlacheckiego³⁸. Studiował na Uniwersytetach: Lwowskim i Wiedeńskim. Dobrzański był tylko przez rok profesorem prawa kościelnego. Po włączeniu do programu Wydziału Prawa polskiego Jan de Dobra Dobrzański od razu zaczął wykładać ten przedmiot. 8 listopada 1811 r. po raz pierwszy wygłosił wykład z prawa polskiego. Na trzecim roku studiów prawniczo-politycznych, wykładając dawne prawo polskie³⁹, korzystał z pracy Teodora Ostrowskiego (1750–1802) *Prawo cywilne narodu polskiego* (Warszawa 1788).

Z czasem katedra prawa kościelnego została przekształcona na katedrę prawa kościelnego i rzymskiego. W latach 1810–1821 zasiadał na niej Ber-

³⁴ *Ordnung der öffentlichen Vorlesungen welche an der Gr. K. k. Maiestat Franz I hoehsten Namen führenden Universitat zu Lemberg im Schuljahre 1818*, Lemberg 1818, p. 18.

³⁵ J. Ch. Gatterer, *Abriß der Diplomantik*, Göttingen 1798, p. 5–63.

³⁶ J. Szymański, *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich* [w:] *Personae, colligationes, facta*, Toruń 1991, s. 324; S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, t. III, Rzeszów 2005, s. 200.

³⁷ М. Криль, *Кафедра дипломатики, геральдики і хронології у Львівському університеті (кінець XVIII перша чверть XIX ст.)*, „Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка”, Львів 1999, wyd. 2, s. 74; Р. Шуст, *Нумізматична наука у Львівському університеті (кін. XVIII – серед. XIX ст.)* [w:] *Львів: місто-суспільство-культура: зб. наук праць*, за ред. М. Мудрого, т. III, Львів 1999, s. 256.

³⁸ М. Мельник, А. Редзік, *Добжанський де Добра Ян* (Dobrzański de Dobra Jan) [w:] *Encyclopedia*, t. I, s. 449.

³⁹ *Ordnung... 1812*, p. 5.

nard Baron, pochodzący z Czech. Od 1812 r. był profesorem prawa rzymskiego i kościelnego.

W swoich wykładach z zakresu prawa rzymskiego, prowadzonych dla studentów drugiego roku, omawiał jego historię i właściwości. Swoje wykłady prowadził według podręcznika znanego prawnika, historyka i filozofa prawa Karola Antona de Martini (1726–1800) *Ordo historiae iuris civilis* (Wiedeń 1779).

Na Wydziale Prawa wykładano również historię prawa państwowego. W 1813 r. zajęcia z tej dyscypliny dla pierwszego roku prowadził profesor Maksymilian Alojzy Fuger. W swoich wykładach korzystał z pracy K. A. de Martini'ego *Positiones de iure civitatis in usum auditorii Vindobonnensis* (Wien 1779)⁴⁰.

Od 1806 r. w Liceum Lwowskim pracował Antoni Rosbierski (1763–1815). W latach 1810–1813 przy jego wsparciu wydawano pierwsze prawnicze czasopismo w Galicji „*Annales Jurisprudentiae pro regnis Galiciae et Lodomeriae*”. Publikowano w nim m.in. materiały dotyczące historii prawa Austrii i Galicji.

Burzliwe czasy napoleońskie nie sprzyjały badaniom i nauczaniu historii w Liceum Lwowskim. Pewne ożywienie w tej dziedzinie przyniosło dopiero ponowne otwarcie Uniwersytetu Lwowskiego w 1817 r.

⁴⁰ *Ordnung... 1813*, p. 4.

Mykoła Ilkiw-Swydnycki Wołodymyr Kaczmar

(Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki)

Po ponownym erygowaniu Uniwersytetu (1817–1848)

Rok 1816 – ostatni w dwunastoletnim okresie działalności Liceum Lwowskiego, był korzystny dla szkoły i, częściowo, dla nauki historycznej. Cesarz monarchii austriackiej Franciszek I 17 maja tego roku podjął decyzję o reaktywowaniu Uniwersytetu we Lwowie. Jednocześnie na Wydziale Filozoficznym Liceum z inicjatywy profesorów powstał projekt przywrócenia nauk pomocniczych historii (w projekcie mówiło się o potrzebie utworzenia katedry archeologii z numizmatyką, dyplomatyką i heraldyką starosłowiańską)¹. Pomysł ten zyskał poparcie członków Senatu Liceum. Ostatecznie podjęto decyzję o wykładaniu dyplomatyki, heraldyki i numizmatyki bezpłatnie.

Reaktywowanie Uniwersytetu Lwowskiego odbywało się w nowych warunkach, już po zakończeniu wojen napoleońskich², w okresie kształtowania się nowych porządków politycznych w Europie. Niektórzy historycy wznowienie działalności Uniwersytetu we Lwowie interpretują jako odpowiedź Austrii na polonofilską wówczas politykę cesarza rosyjskiego Aleksandra I³, który otworzył Uniwersytet w Warszawie. Perspektywa wyjazdu młodzieży z Galicji do Warszawy wywoływała niepokój rządu austriackiego. Nie bez znaczenia była tu też utrata Krakowa, który na kongresie wiedeńskim został formalnie uznany za wolne miasto⁴.

Reaktywowany we Lwowie w 1817 r. Uniwersytet otrzymał nazwę Universitas Franciscea – Cesarsko-Królewski Uniwersytet imienia Franciszka I we Lwowie. Był to więc uniwersytet franciszkański⁵. Nadal mieścił się

¹ J. Szymański, *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich* [w:] *Personae, colligationes, facta*, Toruń 1991, s. 325.

² M. Каровець, *Українці-ректори Львівського університету*, Жовква 1936, s. 7.

³ J. Dybiec, *Uniwersytet Lwowski pod zaborem austriackim* [w:] *Universitati Leopoliensi. Trecentiesimum quinquagesimum anniversarium suae fundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 68.

⁴ Ф. Среблій, *Культурне життя Львова в кінці XVIII – першій половині XIX ст.* [w:] *Львів: місто – суспільство – культура: збірник наук. праць*, red. M. Mudryj, Львів 1999, s. 235.

⁵ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894, s. 194–197.

w swoim dawnym budynku przy ulicy Krakowskiej. W jego skład miały wchodzić tradycyjne cztery Wydziały – Filozoficzny, Teologiczny, Prawniczy i Medyczny. Ten ostatni musiał jednak czekać na wznowienie aż do 1894 r. (wcześniej działał jedynie Instytut Medyczno-Chirurgiczny). Cesarz Franciszek I podpisał „Akt o wznowieniu Uniwersytetu Lwowskiego”⁶ 7 sierpnia 1817 r. Sam cesarz uzasadnił jego reaktywowanie w następujący sposób: „Rozpowszechnienie i udoskonalenie nauki oraz jej ważny wpływ na dobrobyt narodów, zamiar podarowania Naszemu królestwu Galicji i Lodomerii zabytek Naszej ojcowskiej i królewskiej troski i łaskowości są przyczynami, które skłaniały Nas do otworzenia we Lwowie, stolicy tych królestw, wyższej szkoły”⁷. Prawdziwym motywem cesarza była chęć kształcenia urzędników („nie chcemy naukowców, ale potrzebujemy urzędników”⁸. Poczynając od r. akad. 1824/25 język niemiecki stał się obowiązujący⁹.

Rektorem Uniwersytetu został rzymskokatolicki arcybiskup lwowski, prymas Galicji i Lodomerii, arcybiskup praski, prymas Czech Andrzej Alojzy Ankwicz (1774–1838)¹⁰, który 4 listopada 1817 r., w czasie otwarcia Uniwersytetu Franciszka I, wyraził słowa podziękowania za wznowienie uczelni. Z powitalnym słowem wystąpił również profesor literatury klasycznej i estetyki Czech Ignacy Pollak. W swoim przemówieniu zwracał uwagę, że Uniwersytet to instytucja, która przez swoich profesorów jednoczy całą wiedzę ludzką, a nad wszystkimi naukami stoi filozofia¹¹.

Pod względem liczby studentów Uniwersytet Lwowski w latach 1817–1848 pozostawał jednym z największych w ówczesnej Europie. Największy według liczebności był Wydział Filozoficzny. Ogólnie, edukacja uniwersytecka była dostępna dla dzieci z rodzin bogatych, jednak zdarzały się wyjątki, kiedy biedniejsi studenci mieli możliwość otrzymania wykształcenia. Zdecydowana większość studentów, która studiowała na Uniwersytecie, była narodowości polskiej. Drugą według liczebności była narodowość ukraińska.

⁶ F. Jaworski, *Uniwersytet Lwowski. Wspomnienie jubileuszowe*, Lwów 1912, s. 68–71.

⁷ *Сторінки історії Львівського університету за матеріалами німецькомовних документів: навч.-метод. посібник*, red. В. Качмар, М. Смолій, Львів 2014, s. 24 (dyplom cesarza Franciszka I).

⁸ W. Zawadzki, *Literatura w Galicji (1772–1848)*, Lwów 1878, s. 5.

⁹ Od 1817 r. w języku niemieckim wykładano jedynie niektóre przedmioty, zob. P. Lundgreen, *Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, t. I, Rzeszów 2004, s. 105.

¹⁰ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. 1, s. 209–210.

¹¹ F. Jaworski, *Uniwersytet Lwowski*, s. 71–72.

Historia na uniwersytecie franciszkańskim, podobnie jak w poprzednich okresach, zlokalizowana była głównie na Wydziałach Filozoficznym i Teologicznym, a także w niewielkiej części na Wydziale Prawa. Wykładanie nauk pomocniczych historii na reaktywowanym Uniwersytecie powierzono Tomaszowi Wuchichowi. Józef Szymański wątpił, czy Tomasz Wuchich w ogóle wykładał ten przedmiot, ponieważ niedługo, 18 czerwca 1818 r., zmarł. W oficjalnym programie studiów zapowiadano jego wykłady z numizmatyki w pierwszym semestrze, a dyplomatyki z heraldyką – w drugim¹². Następnie po Wuchichu w r. akad. 1818/19 nauki pomocnicze historii wykładał zastępca kustosa biblioteki, były porucznik piechoty J. Szperl¹³. W r. akad. 1820/21 na drugim semestrze studiów filozoficznych Joseph Mauss zaczął wykładać dyplomatykę i heraldykę ze szczególnym uwzględnieniem źródeł polskich¹⁴. Jego wykładów słuchało 28 studentów, spędzając w audytorium po dwie godziny w tygodniu.

12 listopada 1821 r. ukazał się podpisany przez cesarza austriackiego dekret o wznowieniu na Uniwersytecie Lwowskim nadzwyczajnej katedry nauk pomocniczych historii, którą w wyniku konkursu w 1822 r. powierzono J. Maussowi. Odtąd, aż do 1848 r., J. Mauss wykładał wszystkie nauki historyczne na Wydziale Filozoficznym¹⁵. Głównymi przedmiotami, którymi się zajmował, były: historia powszechna albo wszechświata i historia państwa austriackiego.

Nowy plan studiów na Wydziale Filozoficznym, wprowadzony w r. akad. 1825/26, wyznaczał historii i naukom pomocniczym historii miejsce w grupie „nauk nieobowiązkowych albo dowolnych” (fakultatywnych). Autorzy nowych programów traktowali historię jako przedmiot, „który dla ogólnego wykształcenia jest mniej więcej ważny i z tego względu dla wszystkich studentów bardzo korzystny, jednak nie może być warunkiem przejścia na jeden z wyższych wydziałów”. Wyjątek stanowili m.in. ubiegający się o stopień doktora, którzy byli zobowiązani do składania świadectw dotyczących

¹² *Ordnung der öffentlichen Vorlesungen welche an der Gr. K. k. Maiestat Franz I hoehsten Namen führenden Universitat zu Lemberg im Schuljahre 1818*, Lemberg 1818, p. 18.

¹³ Р. Шуст, *Нумізматична наука у Львівському університеті (кін. XVIII – серед. XIX ст.)* [w:] *Львів: місто-суспільство-культура: зб. наук праць*, red. M. Mudryj, t. III, Львів 1999, s. 256.

¹⁴ Р. Шуст, *Нумізматична наука у Львівському університеті*, s. 256; *Ordnung... im Schuljahre 1820*, p. 16; A. Mannówna, *Józef Mauss, profesor Uniwersytetu Lwowskiego (w 80-tą rocznicę śmierci)*, „Ziemia Czerwieńska” 1936, R. II, s. 292.

¹⁵ М. Кріль, *Історична наука у Львові (кінець XVIII – початок XIX ст.)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, t. III, Rzeszów 2005, s. 88.

kursów z historii powszechnej i historii Austrii. Stwierdzano, że przy „nauce historii powszechnej trzeba uważać, żeby wykłady prowadzić do czasów najnowszych. Nie trzeba zatrzymywać się długo przy historii państw starożytnych, ponieważ studiuje się ją w gimnazjach w dostatecznej objętości. Najwięcej uwagi należy poświęcać historii średniowiecznej i nowożytnej [...]. Przy wykładaniu historii austriackiej nie pomijać genealogii austriackich rodów rządzących, omawiać treść najważniejszych aktów państwowych i zwracać uwagę na historię poszczególnych prowincji”¹⁶. Na nauczanie historii powszechnej przeznaczano 5 godzin w tygodniu, austriackiej – 3 godziny, na nauki pomocnicze historii – 2 godziny.

Joseph Mauss cieszył się dużym autorytetem wśród wykładowców i studentów. Pozwolono mu prowadzić poszczególne wykłady według własnych konspektów¹⁷. Swoje przedmioty wykładał w języku niemieckim. Historię świata wykładał według podręcznika Austriaka Jakoba Branda *Allgemeine Weltgeschichte* (Wien 1825), napisanego w duchu koncepcji szkoły getyńskiej¹⁸ (później dodano do niego także *Metodologię historii*)¹⁹.

O zakresie i metodyce zajęć z nauk pomocniczych historii trudno coś konkretnego powiedzieć. Wiadomo jednakże, że prowadzący zajęcia z numizmatyki, dyplomatyki i heraldyki korzystał z własnych materiałów. W niektórych latach do wspomnianych wyżej nauk pomocniczych historii dodawał archeologię albo archeologię sztuki. Tak było w latach 1824, 1828, 1830, 1833, 1836, 1838, 1840 i 1842. Realizował program autorski²⁰. Na pewno J. Mauss miał szersze przygotowanie historiograficzne i źródłowe w porównaniu z G. Uhlichem. Wiemy, że wykłady z numizmatyki J. Mauss prowadził w 1822 r. na podstawie pracy J. H. Eckhela *Kurzgefaßte Anfangsgründe zur alten Numismatik* (Wiedeń 1786)²¹. Wykorzystywał też prawdopodobnie 8-tomowe dzieło J. H. Eckhela *Doctrina numorum veterum*.

W r. akad. 1825/26, w związku z chorobą J. Maussa, wykłady prowadził profesor gimnazjalny, słoweński filolog Matthias Czop (1797–1835)²², który korzystając z prac J. Mabillona i B. Montfaucona, mógł zapoznać swoich słuchaczy z niektórymi elementami krytyki źródeł.

¹⁶ М. Криль, Педагогічна і наукова діяльність Йозефа Маусса [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne w XIX i XX w.*, red. L. Zaskilniak, J. Maternicki, t. IV, Lwów–Rzeszów 2006, s. 97–98.

¹⁷ Tamże, s. 97.

¹⁸ Ф. Стеблій, *Культурне життя Львова в кінці XVIII – першій половині XIX ст.*, s. 236.

¹⁹ Lewitz, *Pädagogische Mitteilungen aus Oestreich* [w:] *Archiv für Philologie und Pädagogik*, Hrsg. Von J. Ch. Jahn und Prof. R. Klotz, Leipzig 1843, Bd. 9, Hf. 1, p. 564.

²⁰ *Ordnung der öffentlichen Vorlesungen... 1822*, p. 20.

²¹ *Ordnung... 1822*, p. 20.

²² *Ordnung... 1828*, p. 12.

Wykłady J. Maussa miały pewne polskie akcenty, co imponowało polskim studentom. Na wykładach z historii państwa austriackiego i historii powszechnej poświęcał on niemało uwagi historii państwa polskiego (z naciskiem na ostatnie dziesięciolecie XVIII w.) Dość krytycznie odnosił się do rozbiorów Rzeczypospolitej, które miały, według niego, destruktywne skutki dla społeczeństwa polskiego. Analizował również powstanie Tadeusza Kościuszki, wiążąc jego przebieg z wydarzeniami w Galicji. Był sympatykiem polskich idei. Jeden z polskich słuchaczy wykładów J. Maussa wspominał: „Z wyrazu jego twarzy można było zobaczyć, o której epoce mówi. Podobnie jak nasza historia szła do upadku, czoło profesora stawało się smutne, a w końcu, przygłuszonym głosem, niby zawstydzonym za działania swojego rządu, opisywał rozbiory Polski”²³. J. Mauss korespondował również m.in. z Józefem Ossolińskim w sprawie otwarcia katedry języka i literatury polskiej we Lwowie²⁴.

W stosunkach ze studentami J. Mauss kierował się szacunkiem, wzajemnym zaufaniem i szczerością. Spośród innych profesorów wyróżniał się swobodą na egzaminach, często przyjmował studentów u siebie w domu w miłej atmosferze. Zadawał studentom pytania nie tylko o charakterze faktograficznym, ale również wymagające rozumienia zjawisk i procesów historycznych. Często stawiał pytania o charakterze ogólnym, np: „Co z greckiej historii najbardziej Was zainteresowało?” Jeden z jego byłych studentów Ksawery Bronikowski we wspomnieniach podawał, że podczas egzaminu profesor prawie dwie godziny opowiadał mu o Galicji i o ważności badania jej historii, a gdy przypomniał sobie, że ma przeprowadzać egzamin, zapytał o wpływ rewolucji francuskiej na poglądy społeczne Polaków. Kiedy student odpowiedział, że rewolucja nie miała żadnego wpływu na Polskę, profesor aż odwrócił się od niego w emocjonalnym zrywie²⁵. Był niezadowolony, przypomniał studentowi o Kościuszcze, Kołłątaj, Kilińskim. W ten sposób egzamin zakończył się wykładem J. Maussa o wydarzeniach polskiej historii XVIII w.²⁶ Wszystko to, według innego studenta J. Maussa – Władysława Zawadzkiego, czyniło profesora prawdziwą „perłą wśród innych profesorów Uniwersytetu Lwowskiego”²⁷.

Należy podkreślić, że J. Mauss prowadził swoiste „seminarium”, zobowiązując studentów w ciągu semestru do przygotowania referatu na wybrany

²³ М. Кріль, *Славістична книга у Львові в кінці XVIII ст.* „Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2013, wyd. 49, s. 50.

²⁴ Там же.

²⁵ М. Кріль, *Педагогічна і наукова діяльність Йозефа Маусса*, s. 99.

²⁶ Там же, s. 98–99.

²⁷ W. Zawadzki, *Literatura w Galicji (1772–1848). Ustęp z pamiętników*, Lwów 1878, s. 8.

temat. Po recenzji profesora student referował swoją pracę w obecności kolegów. Profesor zachęcał studentów-Polaków do wybierania tematów z historii Polski i Galicji. Spośród utalentowanych i znanych uczniów profesora J. Maussa należy wyróżnić: Tytusa Dzieduszyckiego, Wincentego Pola, Karola Szajnochę, Władysława Zawadzkiego. W latach 30. XIX w. na Wydziale Filozoficznym studiował również Antoni Wacholz, który w 1840 r. otrzymał stopień doktora²⁸, oraz Sadok Barącz (1814–1892)²⁹.

Przez pewien czas J. Mauss był supletem w katedrze filologii klasycznej, gdzie uczył studentów języków greckiego i łacińskiego (1826–1827), ale ze względu na zbyt dużą ilość godzin (20 godzin tygodniowo), zmuszony był zrezygnować z tej pracy. Jako dziekan Wydziału Filozoficznego zajmował się pracą organizacyjną (w r. akad. 1825/26 i 1830/31), był też rektorem Uniwersytetu (w r. akad. 1824/25 i 1851/52). 31 grudnia 1848 r. z honorami odszedł na emeryturę, jednak po trzech latach został ponownie zatrudniony i wybrany rektorem.

Joseph Mauss napisał kilka prac naukowych i około stu publikacji o charakterze popularnonaukowym i publicystycznym. Wspólnie z profesorem Karolem Hüttnerem (1793–1822) opublikował w 1821 r. pierwsze wydanie kalendarza *Der Pilger von Lemberg*, który pod nazwą *Pielgrzym Lwowski* wydano również w języku polskim. Brał udział w przygotowaniu innych lwowskich periodyków: literacko-rozrywkowego dodatku do niemieckojęzycznej gazety „Mnemosyne”, rządowej gazety „Lemberger Zeitung”, kwartalnika „Pamiętnik Lwowski”. Jego prace historyczne miały często charakter popularnonaukowy. Opublikował m.in. ogólny zarys historii ludzkości *Kształcenie naszych przodków* (1822), który zawierał osobne rozdziały o powstaniu i rozwoju chrześcijaństwa, o wielkich wędrownikach ludów, o ustroju plemiennym, o państwie Karola Wielkiego itp. Taki sam ogólny charakter miało kilka jego prac o imperium osmańskim i podbojach tureckich. Interesowała go również tematyka regionalna. Zbierał materiały o Lwowie i okolicach, opublikował kilka artykułów o jaskiniach koło Janowa, ale większość zebranych przez niego materiałów z historii Galicji pozostała w rękopisach. Interesowała go również twórczość literacka, opublikował kilka opowiadań i powieści (*Krzyż koło Zaleszczyk, Stanisław Windyca, Warnęczycy, Turek i szlachcic pod Warną* i in.).

J. Mauss był za życia powszechnie szanowany. Otrzymał m.in. wysoki tytuł „nadwornego doradcy”. W 1921 r. został powołany w skład Towarzystwa

²⁸ P. Lundgreen, *Uniwersytet Lwowski i jego historycy*, s. 108.

²⁹ M. Miławicki, „Świat ode mnie zawsze rzeczy nadzwyczajnych wymagał, a ponadto nie-słusznie”. O. Sadok Wincenty Barącz OP (1814–1892) w świetle źródeł, „Lehahayer: Czasopismo poświęcone dziejom Ormian Polskich” 2013, 2, s. 165–166.

Naukowego Krakowskiego. Jednakże jego śmierć (11 września 1856 r.) została prawie niezauważona, został skromnie pochowany na cmentarzu Gródeckim (w roku 1880 jego grób został przeniesiony na Cmentarz Łyczakowski).

Interesującą, choć niejednoznaczną postacią był profesor filozofii, Czech z pochodzenia, Ignacy Jan Hanuš (Hanusch) (1812–1869), który był absolwentem Uniwersytetów w Pradze i w Wiedniu. W latach 1840 i 1847 był dziekanem Wydziału Filozoficznego. Katedrę filozofii przejął po F. Strońskim i kierował nią do 1847 r. Jego poglądy filozoficzne kształtowały się pod wpływem filozofii Georga Hegla i Friedricha Schellinga. Dążył do organicznego powiązania filozofii i historii³⁰. Interesował się historią filozofii, historią Austrii, historią kultury oraz słowianoznawstwem. Był autorem około trzydziestu prac naukowych, m.in. dzieła o mitologii słowiańskiej (*Die Wissenschaft des slavischen Mythus* „Mitologia Słowian”) (Wiedeń–Lwów 1842)³¹. Jego poszukiwania historiozoficzne zakończyły się skandalem, gdy w 1844 r. zarzucano mu uleganie wpływom źle widzianego w Austrii Hegla, a nawet poglądy antykatolickie³².

Problemy historii antycznej i historiografii w swoich wykładach podejmował profesor pedagogiki i sztuki oratorskiej, Czech z pochodzenia, Ignacy Pollak (1785–1825)³³. Na trzecim roku filozofii prowadził on cykl wykładów „Wprowadzenie do studiów klasycznych” (według własnego konspektu) oraz „Zajęcia praktyczne z [utworów] klasyków” na podstawie podręcznika *Exemplaria Eloquentia Romanae*³⁴.

W połowie lat 20. wśród przedmiotów nadzwyczajnych wykładanych na Wydziale Filozoficznym pojawiła się historia filozofii. Przedmiot ten według własnego konspektu prowadził młody adiunkt Wydziału Filozoficznego Franciszek Stroński (1803–1865). Od 1838 r. dyscyplinę tę wykładali: suplent Mikołaj Lipiński i Józef Jager. Ten drugi nauczał historii filozofii według podręcznika Johanna von Lichtenfelsa *Auszug des Wissenswürdigsten aus der Geschichte der Philosophie* („Wyciąg godnych uwagi wiadomości z historii filozofii”, Wiedeń 1836). Z kolei w 1840 r. przedmiot ten wykładał Ignacy Hanuš³⁵.

³⁰ Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка (dalej: НБ ЛНУ, ВРСРК), 3447 III. *Історія університету*, Львів 1976, ark. 45.

³¹ А. Синиця, Гануш (Hanus) Ігнацій Ян [w:] *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 томах*, т. I: А–К, s. 325; Ф. Стеблій, *Культурне життя Львова в кінці XVIII – першій половині XIX ст.*, s. 236.

³² „Русалка Дністрова”: *Документи і матеріали*, ред. Ф. Стеблій, О. А. Купчинський и др., Київ 1989, s. 143.

³³ Т. Лещак, *Поллак (Pollak) Ігнаці* [w:] *Encyclopedia*, т. II: Л–Я, Львів 2014, s. 304.

³⁴ *Ordnung... 1818*, p. 16.

³⁵ *Ordnung... 1840*, p. 14.

Na Wydziale Teologicznym wykładano historię Kościoła oraz szereg innych dyscyplin historyczno-teologicznych. Świątynnym reprezentantem nauki historycznej na Wydziale Teologicznym był Franciszek Ksawery Zachariasiewicz (1770–1845). W r. akad. 1826/27 został wybrany rektorem Uniwersytetu Lwowskiego, od 1835 r. – biskupem tarnowskim, a w latach 1840–1845 – przemyskim. Odnaczał się niezwykłym intelektem oraz talentem oratorskim, posiadał wielkie zdolności organizacyjne i razem z J. Maussem należał do największych erudytów Uniwersytetu Lwowskiego. W latach 1831–1835 kierował Wydziałem Teologicznym³⁶.

Jeden z najbardziej znanych uczniów F. Zachariasiewicza, Sadok Barącz, tak wspominał jego wykłady: „W odczytach jego, gruntowność treści, bez pedantycznego napuszenia naukowości, łatwy do pojęcia wykład, połączony z tą szczerą otwartością, jakąśmy do zgonu jego w nim uwielbiali, dla równie szanownej nauki jak i nauczyciela, słuchaczy jedna serca”³⁷. Przez całe swoje życie ten profesor i teolog interesował się historią, badał przeszłość Ormian w Galicji oraz stosunki kościelne, opublikował sporo artykułów i książek w językach łacińskim i polskim. Praca *Series canonicorum ecclesiae metropolitanae Leopoliensis ab anno 1429 ad 1824 chronologice conscripta* („Lista kanoników lwowskiego kościoła metropolitalnego ułożona chronologicznie od 1429 r. do 1824 r.”) pozostała w rękopisie³⁸. Geneza katedralnego kościoła łacińskiego została przedstawiona w pracy *Początki katedralnego kościoła łacińskiego we Lwowie* (Lwów 1829). Jednak najbardziej znaną publikacją F. Zachariasiewicza jest *Wiadomość o Ormianach w Polsce* (Lwów 1842), która stała się pierwszą syntezą historii Ormian w Polsce. Autor wykorzystał w niej bogaty materiał źródłowy.

Historię Kościoła wykładano na Wydziale Teologicznym studentom pierwszego roku. W latach 1817–1861 jej wieloletnim wykładowcą był Onufry Krynicki (1791–1867), który stanął na czele katedry po F. Zachariasiewiczu. Stopień doktora zdobył w Wiedniu w 1815 r. Od 1817 r. przez trzy lata wykładał historię Kościoła jako suplent³⁹, a od 1821 r. – już jako profesor⁴⁰. Oprócz historii Kościoła wykładał (jako suplent) przedmiot nad-

³⁶ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661–1939* [w:] *Universitati Leopoliensis*, s. 85.

³⁷ S. Barącz, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lwów 1856, s. 387; A. Андрохович, *Історія греко-католицької Генеральної духовної семінарії у Львові 1783–1810* [w:] *Греко-католицька духовна семінарія у Львові: матеріяли і розвідки*, cz. 2, Львів 1936, s. 415.

³⁸ Ю. Овсінський, *Захаріясевич (Zacharia[r]siewicz, Zacharyasiewicz) Францішек Ксаверій* [w:] *Encyclopaedia*, t. I: A–K, s. 525.

³⁹ *Ordnung... 1820*, p. 3.

⁴⁰ *Ordnung... 1821*, p. 3.

obowiązkowy – język hebrajski z dialektami. Profesor Onufry Krynicki cieszył się dużym autorytetem wśród wspólnoty uniwersyteckiej i kościelnej, o czym świadczy to, że wielokrotnie był wybierany na dziekana Wydziału Teologicznego (stał na czele wydziału przez dwanaście lat). Trzykrotnie pełnił obowiązku rektora (w latach 1833/34, 1855/56, 1858/59). Historię Kościoła wykładał początkowo według podręcznika Matthiasa Dannenmayera *Institutiones historiae ecclesiasticae* (wydanie 2, Wiedeń 1806)⁴¹. Od 1835 r. głównym podręcznikiem, wskazanym przez program nauczania⁴², została publikacja doktora teologii, profesora Uniwersytetu w Grazu Antoniego Kleina *Historia Ecclesiae Christianae* (Graz 1828)⁴³. O samodzielnych badaniach Krynickiego, oprócz kilku prac teologicznych, nic nie wiadomo. Nie zachowały się również opracowane przez niego konspekty wykładów⁴⁴.

Spośród dawnego zespołu profesorskiego po 1817 r. pracę kontynuował niezwykle erudyta bazylianin Modest Hryniewiecki (1758–1823). Aż do śmierci pracował jako profesor dogmatyki i polemiki, wykładając te dyscypliny na trzecim roku w semestrach pierwszym i drugim⁴⁵.

Znaczący dorobek w zakresie historii Kościoła miał były profesor Uniwersytetu lwowskiego Michał Harasiewicz (1763–1836), który pod koniec życia podjął systematyczne badania w tej dziedzinie. Główną jego pracą była *Annales Ecclesiae Ruthenae*. Iwan Franko, Mychajło Hruszewski, Omelan Terlecki i inni badacze ukraińscy uznawali ją za „cenną historyczną pracę”. Ukazywała ona sprawy kościelne na szerszym tle historycznym. M. Harasiewicz postrzegał Kościół jako podstawę rozwoju narodu⁴⁶. Książka była gotowa już na początku 1830 r. Jeden z czołowych przedstawicieli „Ruskiej Trójcy” Jakiw Hołowacki w 1846 r. w artykule *Sytuacja Rusinów w Galicji* napisał, że *Historia ruskiej hierarchii* M. Harasiewicza znalazła się wśród tych publikacji, które przez dziesięć lat nie mogły przejść cenzury⁴⁷. Pod koniec lat 20. i na początku 30. M. Harasiewicz pracował też nad histo-

⁴¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. I, s. 77–78.

⁴² Lewitz, *Pädagogische Mitteilungen aus Oestreich* [w:] *Archiv für Philologie und Paedagogik...*, p. 564.

⁴³ Po raz pierwszy Onufry Krynicki zaczął wykorzystywać podręcznik Antoniego Kleina w 1835 r., zob.: *Ordnung... 1835*, p. 3; pełna nazwa książki A. Kleina: *Historia Ecclesiae Christianae, a Nativitate Salvatoris, usque ad Obitum Pi I VII Pontificis Maximi*, Graz 1828.

⁴⁴ Г. Матвієнко, *Церковна історія у цісарсько-королівському університеті імені Франца І у Львові*, „Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2014, wyd. 50, s. 113.

⁴⁵ *Ordnung... 1818*, p. 7–8; 1820, 1821, 1822, 1823, p. 4–5.

⁴⁶ О. Купчинський, *Михайло Гарасевич* [w:] tegoż, *Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури: Вибрані статті та повідомлення*, Львів 2011, t. III, s. 93.

⁴⁷ „*Русалка Дністрова*”: *Документи і матеріали*, s. 250.

rią Stauropigii we Lwowie. Owocem tych wysiłków była wydana w 1835 r. w Wiedniu w języku niemieckim praca *Berichtigung der Umrisse zu einer Geschichte der Ruthenen* („Zastrzeżenia do zarysów historii Rusinów”).

Dorobek naukowy M. Harasiewicza oceniany jest różnie: zauważa się wąskość podejmowanej przez niego problematyki, jednostronność w wyjaśnianiu niektórych zjawisk historycznych, jednocześnie jednak podkreśla się jego istotny wkład w poszerzenie wiedzy historycznej z zakresu dziejów Ukrainy⁴⁸.

Historię Kościoła zajmował się również profesor Wydziału Teologicznego Sebastian Iwański (1800–1854). W latach 1830–1835 był kierownikiem katedry teologii pastoralnej z wykładowym językiem polskim i jednocześnie dyrektorem studiów teologicznych Uniwersytetu Lwowskiego. Później zaczął posługę w kościele rzymskokatolickim.

Archeologię biblijną we wznowionym Uniwersytecie oraz język hebrajski do 1821 r. wykładał znawca języków wschodnich profesor i senior Wydziału Teologicznego Arseniusz Radkiewicz. W latach 1822–1823 archeologię biblijną zmieniono na archeologię grecką. W języku łacińskim dyscyplinę tę wykładał suplent Tomasz Polański, adiunkt Wydziału Teologicznego. W 1828 r. archeologię biblijną według podręcznika F. Ackermanna wykładał kapłan diecezji tarnowskiej, profesor studiów biblijnych i Starego Testamentu Michał Król⁴⁹. Wspomniany podręcznik F. Ackermanna na długo stał się podstawą nauczania tego przedmiotu. Od 1837 r. wykłady z archeologii biblijnej rozpoczął doktor teologii Jan Kucharski (1806–1874)⁵⁰. W latach 1836–1857 był kierownikiem katedry nauk biblijnych Starego Testamentu, dwukrotnie wybieranym na dziekana Wydziału Teologicznego. W jego dorobku wyróżnia się praca, w której zebrał kazania rzymskokatolickich lwowskich duchownych (*Biblioteka kazań dobranych tegoczesnych kaznodziei słynniejszych Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego*, Lwów 1844–1846, t. 1–2).

W omawianym okresie na Wydziale Teologicznym pracowało grono doświadczonych wykładowców, zarówno Polaków, jak i Ukraińców. Zdecydowana ich większość była absolwentami gimnazjów i seminariów duchownych, a także Wydziałów Teologicznych największych austriackich uniwersytetów. Głównym zadaniem wykładowców duchownych było nauczyć studentów sztuki homiletycznych epistoł i pouczeń. Tylko niektórzy prowadzili własne badania naukowe.

Nauka prawna na ówczesnym Uniwersytecie opierała się głównie na romantycznych ideach niemieckiej szkoły historyczno-prawnej. Jej zada-

⁴⁸ Por. rozdział *Historia Ukrainy*.

⁴⁹ *Ordnung... 1828*, p. 3.

⁵⁰ *Ordnung... 1837*, p. 3.

niem było teoretyczne uzasadnienie reżimu monarchii absolutnej. Odbywało się to pod ścisłym nadzorem rządowym. Podnoszono walory ustroju państwowego monarchii habsburskiej. Wśród profesorów Wydziału Prawa były zarówno nowe twarze, jak i pracownicy byłego Liceum Lwowskiego.

Dawne prawo polskie na trzecim roku (w pierwszym semestrze) wykładał Jan de Dobra Dobrzański (1780–1836). Podobnie jak i w Liceum, swoje wykłady prowadził na podstawie pracy Teodora Ostrowskiego (1750–1802) *Prawo cywilne Narodu Polskiego* (Warszawa 1788)⁵¹. Trzy lata po śmierci Jana Dobrzańskiego wykłady z tego przedmiotu powierzono profesorowi Maurycemu Stubenrauchowi⁵².

Treści historyczne pojawiały się także w wykładach z zakresu umiejętności politycznych i statystyki. W czasie istnienia tej katedry najbardziej znanymi jej profesorami byli: Józef Rohrer (1806–1830), Michał Stöger (1830–1834), August Nowak (1834–1838), Edward Tomaschek (1838–1847) i Jan Pazdiera (od 1847).

Józef Rohrer studiował na Uniwersytetach w Wiedniu i w Innsbrucku. Pracował w wielu austriackich miastach, m.in. w latach 1818–1827 pracował jako profesor umiejętności politycznych i statystyki Uniwersytetu Lwowskiego. Był autorem wielu prac z zakresu sądownictwa, a także austriackiej statystyki (*Statistik des osterreichischen Kaiserthums*, Wien 1827, Bd. 1)⁵³.

Od 1818 r. statystykę dla studentów wykładał Karol Hüttner. Pochodził on z austriackiego miasta Linz, studiował na Wydziale Prawa na Uniwersytecie Wiedeńskim. W 1818 r., dzięki protekcji Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, został profesorem statystyki Wydziału Prawa Uniwersytetu Lwowskiego. K. Hüttner był inicjatorem wydania kalendarza *Pielgrzym Lwowski*, którego pierwszy numer za rok 1822 redagował wspólnie ze wspomnianym Jozefem Maussem.

Prawo rzymskie na drugim roku na Wydziale Prawa do 1821 r. wykładał profesor prawa rzymskiego i kościelnego Bernard Baron (1780–1829). W wykładach z tego przedmiotu B. Baron łączył metody pracy prawnika, historyka i filozofa prawa, wykorzystując pracę Karola Antoniego de Martini (1726–1800) *Ordo historiae iuris civili* (Wiedeń 1779), a także Johanna Gottlieba Heinecke'a (1681–1741) *Elementa iuris civilis secundum Ordinem institutionum* (Getynga 1806) i *Elementa iuris civilis secundum Ordinem Pandectarum* (Utrecht 1772). Baron był zwolennikiem omawiania prawa rzymskiego na tle historii starożytnej. Po śmierci B. Barona 28 stycznia 1821 r.

⁵¹ *Ordnung... 1837, 1838*, p. 6.

⁵² *Ordnung... 1839*, p. 6.

⁵³ A. Redzik, *Nauki prawne na Uniwersytecie Lwowskim* [w:] *Universitati Leopoliensi*, s. 149–150.

na czele katedry prawa kościelnego i rzymskiego stanął Austriak Antoni Haimberger (1795–1865), autor podręcznika rzymskiego prawa prywatnego. Wykłady z tego zakresu prowadził na podstawie podręcznika niemieckiego prawnika Christiana Augusta Günthera *Principia iuris Romani privati novissimi in usum academicum* („Zasady nowego prawa rzymskiego”, Jena 1805–1809). Zamykał on na Uniwersytecie Lwowskim erę „czystego prawa rzymskiego” z jego rozbudowanym historycznym kontekstem.

W reaktywowanym w 1817 r. Uniwersytecie Lwowskim wiedza historyczna była traktowana jako kluczowy element edukacji lojalnych wobec monarchii habsburskiej obywateli. Nowe trendy w historiografii lwowskiej rozwijały się poza murami Uniwersytetu.

Olha Oseredczuk

(Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki)

U progu wielkich zmian (1849–1869)

W 1848 r. wskutek wydarzeń rewolucyjnych w imperium austriackim doszło do zmian w systemie oświaty i organizacji nauczania w szkołach wyższych. Ich podstawą było podniesienie poziomu badań naukowych i nauczania. Ważną rolę w wydarzeniach rewolucyjnych odegrała młodzież akademicka. Charakteryzując stan oświaty w pierwszej połowie XIX w. w imperium, warto podkreślić jej zacofany charakter w porównaniu z innymi państwami europejskimi. Ostatnie przeprowadzone reformy w dziedzinie kształcenia wyższego odbyły się jeszcze na początku XIX w. i miały dosyć ograniczony charakter. Uniwersytety były instytucjami scentralizowanymi, podporządkowywanymi rozporządzeniom władz politycznych. Rola wydziałów uniwersyteckich w praktyce ograniczała się do przekazywania studentom określonego pensum wiedzy w oparciu o z góry wyznaczone podręczniki i przeprowadzenia egzaminów. Podejmowano działania hamujące rozpowszechnianie się nowych idei i nastrojów emancypacyjnych wśród młodzieży. Zacofanie kształcenia wyższego w Austrii stało się szczególnie odczuwalne na początku wydarzeń rewolucyjnych 1848 r., które następnie przyniosły dość istotne zmiany w organizacji nauczania i kadrze wykładowców¹.

Pierwsze zmiany na Uniwersytecie Lwowskim rozpoczęły się w kwietniu 1848 r. Najpierw dotyczyły organizacji zarządzania poszczególnymi strukturami uczelni. Innowacją było też wprowadzenie szeregu wolności osobistych dla studentów. Senat akademicki otrzymał prawo udzielania *veniam legendi* dla tzw. przedmiotów nadzwyczajnych². W pierwszym okresie wydarzeń rewolucyjnych władza centralna poszła na pewne ustępstwa, pozwalając na wykładanie niektórych przedmiotów w języku polskim. Od 4 maja 1848 r. wykłady z historii ekonomii politycznej na Wydziale Prawa odbywały się w języku polskim. Otwarto również katedrę języka i literatury polskiej. Jednocześnie władza dała pozwolenie na otwarcie katedry języka i literatury ruskiej, na której czele stanął Jakiw Hołowacki. Jednak takie

¹ F. Jaworski, *Uniwersytet Lwowski. Wspomnienie jubileuszowe*, Lwów 1912, s. 80.

² Б. Барвінський, *Предтеча університету ім. Франца I у Львові*, „Записки НТШ” 1918, т. 125, s. 12.

ustępstwo nie trwało długo, wkrótce język polski przestał być językiem wykładowym i przywrócono język niemiecki³.

2 listopada 1848 r. Uniwersytet spotkała jedna z największych katastrof w jego historii. Wskutek pożaru został zburzony budynek uniwersytecki, zniszczeniu uległy zbiory biblioteczne i materiały archiwalne. Działalność Uniwersytetu została tymczasowo wstrzymana; dopiero od stycznia 1850 r., kiedy udało się znaleźć sale zastępcze na trzecim piętrze Ratusza, nauczanie wznowiono⁴. Rok później natomiast przekazano Uniwersytetowi budynek przy ul. św. Mikołaja⁵. Latem 1851 r. przeniesiono do niego administrację, a jesienią rozpoczęto tam zajęcia.

Uniwersytet nadal składał się z wydziałów – Filozoficznego, Prawnego, Teologicznego. W ramach wydziałów funkcjonowały katedry. Miały one swoje pomieszczenia, odpowiednie wyposażenie, biblioteki⁶.

Największe zmiany dokonały się na Wydziale Filozoficznym, który przestał pełnić funkcję studium przygotowawczego dla studentów innych wydziałów, a stał się w pełni samodzielny. Jednym z jego zadań było przygotowanie nauczycieli dla szkół średnich. Wydział Filozoficzny wyróżniał się największą swobodą w kwestii wyboru przez studentów poszczególnych przedmiotów. W myśl obowiązujących przepisów miał się troszczyć o rozwój tych nauk humanistycznych i przyrodniczych, które nie wchodziły w skład innych wydziałów.

Ważne miejsce na Wydziale Filozoficznym zajmowała filologia, którą wybierało najwięcej studentów. Dużą innowacją w organizacji nauczania było utworzenie seminarium filologiczno-historycznego 23 września 1852 r.⁷ Zostało ono podzielone na dwa oddziały: filologiczny i historyczny; kierowali nimi odpowiednio profesorowie filologii i historii. W przyszłości funkcjonowały one odrębnie, stając się z czasem podstawą przygotowywania studentów do badań naukowych⁸.

³ *Die Universität Lemberg materialien zur beurteilung der universitätsfrage zusammengestellt von dr. Kasimir Twardowski universitätsprofessor*, Wien 1907, s. 7.

⁴ S. Brzozowski, *Uniwersytet Lwowski* [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. IV: 1863–1918, cz. II, Wrocław 1987, s. 263.

⁵ Budynek należał do szkolnej fundacji Głowińskiego, do tej pory znajdowały się tam koszary wojskowe. Umowa między fundacją a Uniwersytetem zawarta była na dziesięć lat, Uniwersytet zobowiązywał się płacić za wynajem lokalu 6500 zł rocznie.

⁶ М. Крикун, *Львівський університет австрійського періоду (1784–1918)* [w:] *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 томах*, t. I: А-К, Львів 2011, s. 52.

⁷ Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 26, оп. 7, спр. 15, Korespondencja z Ministerswem 1851–1852, k. 37.

⁸ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894, s. 317.

Rok akademicki podzielony był na dwa semestry – zimowy i letni. W semestrze zimowym w r. akad. 1850/51 wykłady z historii powszechnej powierzono Antoniemu Wacholzowi⁹. Podjął on dwa tematy: *Wschód w epoce antycznej i w średniowieczu* oraz *Historia państwa austriackiego (dzieje Czech i Węgier oraz ziem sąsiednich od czasów najdawniejszych do ich zjednoczenia z Węgrami przez Ferdynanda)*¹⁰. Podobne wykłady były prowadzone przez następnych pięć lat. W semestrze letnim 1855/56 r. A. Wacholz prowadził wykłady z historii dawnej Grecji i Rzymu (4 godziny tygodniowo) oraz z historii państwa i prawa rzymskiego (3 godz.). Powierzono mu także ćwiczenia z historii starożytnej dla przyszłych nauczycieli (2 godz.)¹¹. Studenci mogli również uczestniczyć w zajęciach z zakresu języków obcych i historii literatury, np. włoskiej¹².

Główną rolę nauczaniu historii na Uniwersytecie Lwowskim odgrywała katedra historii powszechnej. Do 1848 r. zajmował ją Joseph Mauss, a po jego odejściu na emeryturę przejął tę katedrę wspomniany wyżej Antoni Wacholz¹³. Pochodził on ze Śląska i był absolwentem Uniwersytetu Lwowskiego, dobrze znał języki polski i ruski (ukraiński). A. Wacholza określano jako człowieka „starej filozofii”, tzn. wytykano mu, iż swoje wykłady traktował jako przygotowanie studentów do kontynuowania nauki na innych wydziałach¹⁴. Po konflikcie z profesorem chemii Leopoldem Pebalem, w 1860 r. został przeniesiony na Uniwersytet Krakowski¹⁵.

Następcą A. Wacholza na katedrze historii powszechnej został Gottfried Muys¹⁶. Objął ją w 1859 r. Wykładał historię Austrii, Francji, Grecji i Rzy-

⁹ W literaturze przedmiotu można spotkać inny zapis jego nazwiska – „Wachholz”. Forma przez nas podana „Wacholz” występuje m.in. w dokumentach znajdujących się w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego (DALO).

¹⁰ *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1850/51*, Lemberg 1850, s. 16.

¹¹ *Personalstand der akademischen Behörden und Ordnung der öffentlichen Vorlesungen an der k.k. Franzens-Universität und der medicin.-chirurg. Lehranstalt zu Lemberg im Sommer-Semester des Jahres 1856*, Lemberg 1856, s. 16–17.

¹² В. Качмар, Р. Тарнавський, *Філософський факультет Львівського університету в австрійський період (від відновлення до утравкізації закладу)*, „Краєзнавство” 2013, wyd. 1, s. 85.

¹³ Antoni Wacholz (1814–1873) uczył się w Bochni, a później we Lwowie. W 1837 r. był adiunktem Wydziału Filozoficznego, profesorem historii powszechnej w Instytucie Filozoficznym w Tarnowie oraz w Czerniowcach, a 4 stycznia 1850 r. został przeniesiony do Lwowa. Później objął katedrę w Krakowie. W 1865 r. był rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego.

¹⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. I, s. 318.

¹⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 213, Тeczka osobowa Wacholza Antoniego.

¹⁶ Gottfried Muys (1828–1898) urodził się w Krefeld (Niemcy), studiował historię, filologię oraz orientalistykę na Uniwersytecie w Bonn. W 1853 r. otrzymał tytuł doktora, na-

mu¹⁷. Jego zainteresowania naukowe koncentrowały się na historii antycznej, zwłaszcza starożytnego Wschodu¹⁸. Wskutek negatywnej wypowiedzi G. Muysa dotyczącej króla Jana Kazimierza doszło do protestów młodzieży akademickiej, które były przyczyną jego odejścia z Uniwersytetu. G. Muys uznawał polskiego króla za przestępcę czy złodzieja („war ein Schurke”)¹⁹. Po protestach studentów rozpoczęto przeciwko G. Muysowi postępowanie dyscyplinarne. Zarzucono mu naruszenie przepisów prawa („wybryki przeciw narodowi”). W rezultacie G. Muys zmuszony był zrzec się stanowiska²⁰.

Od r. akad. 1861/62 do kwietnia 1863 r. na Uniwersytecie Lwowskim nie było profesora historii. Dla prawników historię Austrii wykładał tymczasowo Ferdynand Bischoff, zaś dla filologów historię starożytną Gustaw Linker²¹.

Katedra historii wakowała przez dwa lata akademickie. Dopiero 26 czerwca 1863 r. Ministerstwo Wyznań i Oświaty powołało suplenta historii w osobie młodego naukowca Heinricha Zeissberga²². W 1864 r. został on mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w 1865 r. zwyczajnym. W tym samym roku objął kierownictwo seminarium historycznego. Do 1869 r. wykładał także historię Austrii²³. Miał dość mocną pozycję na Uniwersytecie. Zjednał sobie wielu przyjaciół, czego dowodem było wybranie go w r. akad. 1867/68 na dziekana Wydziału Filozoficznego²⁴.

W 1869 r. wykłady na Uniwersytecie Lwowskim rozpoczął Ksawery Liske. Zaczął je w języku niemieckim, ale szybko uzyskał zgodę na ich prowa-

stąpienie w latach 1855–1859 był docentem tegoż Uniwersytetu. Od 1865 do 1867 r. kierował jedną z bibliotek w Lublanie.

¹⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 305.

¹⁸ A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 72.

¹⁹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. I, s. 318.

²⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1305, Teczka osobowa Muys’a Gotfryda.

²¹ Gustaw Linker (1827–1881) – studiował filologię i historię na Uniwersytecie w Kassel (Niemcy), w 1850 r. otrzymał tytuł doktora, w 1851 r. habilitował się. Na Uniwersytet Lwowski przeniósł się w 1861 r. W 1870 r. podjął wykłady w Pradze.

²² Heinrich Zeissberg (1839–1899) – urodził się w Wiedniu, od 1857 r. studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wiedeńskiego. W 1862 r. otrzymał tytuł doktora, w kwietniu 1863 r., zanim formalnie ukończył naukę w Wiedniu, został zaproszony jako suplent historii na Uniwersytet Lwowski, z płacą 1260 fl. Autor wielu prac, w szczególności z zakresu historii Polski. Po zakończeniu pracy we Lwowie wyjechał do Wiednia, gdzie był kierownikiem znanego Institut für Österreichische Geschichtsforschung, a także dyrektorem nadwornej biblioteki.

²³ B. Wöller, *Heinrich Zeissberg (1839–1899)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 96.

²⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2022, Teczka osobowa Zeissberga Henryka.

dzenie w języku polskim. Przyciągnął na swoją stronę znaczną ilość patriotycznie nastawionych polskich studentów.

W związku polonizacją Uniwersytetu w 1871 r. H. Zeissberg podjął decyzję o przejściu na Uniwersytet w Innsbrucku, a w 1872 r. osiadł w Wiedniu²⁵. Będąc na Uniwersytecie Lwowskim, aktywnie zajmował się pracą naukową. Korzystał m.in. ze źródeł miejscowych i księgozbioru Ossolineum. Dobrze przygotowany do pracy badawczej we Lwowie, zajmował się historią średniowieczną Polski. Poświęcił jej kilka poważnych prac. Wszystkie zostały opublikowane w języku niemieckim (tłumaczenia na język polski doczekało się jedynie dzieło dotyczące dawnego dziejopisarstwa polskiego). H. Zeissberg był wysoko oceniany przez studentów. Ukraiński historyk i polityk Ołeksandr Barwinski wspominał go jako bardzo utalentowanego dydaktyka, który swoje wykłady prowadził bez użycia notatek, urozmaicał zaś ciekawymi szczegółami. Szczególną uwagę poświęcał pracy studentów ze źródłami oraz ich krytyce. Wykładał historię powszechną (3–6 godz. tygodniowo) oraz historię Austrii (4–6 godz.). Umiejętnie łączył działalność nauczycielską ze swymi zainteresowaniami naukowymi. Na ćwiczeniach szczególną uwagę zwracał na historię średniowieczną, natomiast na wykładach podejmował m.in. takie zagadnienia, jak upadek starożytnego Rzymu, wędrówki ludów, chrystianizacja Europy, historia państwa Franków, wyprawy krzyżowe²⁶. Czasami omawiał też problemy z zakresu historii Polski. W semestrze zimowym r. akad. 1867/68 H. Zeissberg prowadził jednogodzinne wykłady ze źródłoznawstwa średniowiecznej Polski, a w semestrze letnim omawiał kronikę Wincentego Kadłubka²⁷.

W 1869 r. H. Zeissberg został kierownikiem katedry historii powszechnej, jednocześnie utworzono osobną katedrę historii Austrii, na którą powołano doktora Roberta Rösslera²⁸. W swych pracach naukowych zajmował się on historią średniowiecznej Rumunii. W 1871 r. został przeniesiony na katedrę geografii w Uniwersytecie w Grazu. We Lwowie nie odegrał większej roli.

²⁵ B. Wöller, *Heinrich Zeissberg (1839–1899)*, s. 101.

²⁶ С. Козловський, *Медієвістичні студії Генріха фон Цайсберга у Львівському університеті* [w:] Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць, Київ 2011, wyd. 55, s. 25.

²⁷ *Akademische Behörden an der k.k. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1867/68; Akademische Behörden an der k.k. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Sommer-Semester des Studien-Jahres 1867/68*, ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 120, Programy wykładów w semestrze letnim 1866/67 i w semestrze zimowym 1867/68.

²⁸ Robert (Eduard) Rössler (1836–1874) – docent Uniwersytetu Wiedeńskiego. Opublikował m.in.: *Die Kaiserwahl Karls V* (Wien 1868), *Römische Studien* (Leipzig 1868).

Inaczej trzeba ocenić działalność H. Zeissberga. Zapoczątkował on na Uniwersytecie Lwowskim proces profesjonalizacji badań historycznych, a także walczył o podniesienie standardów dydaktycznych. W swoich pracach naukowych, wykładach i na zajęciach seminaryjnych dawał wyraz dobrej znajomości nowych tendencji w historiografii. Studiując na Uniwersytecie Wiedeńskim filologię klasyczną, prawo i historię Austrii, w pełni opanował zdobycze nowoczesnego warsztatu naukowego. Wzorując się na uczonych niemieckich, na plan pierwszy wysuwał skrupulatne i krytyczne badanie źródeł, starał się też być obiektywny. Jego badania nad historią średnio-wieczną Polski były oparte na mocnej podstawie źródłowej²⁹.

W swoich badaniach H. Zeissberg koncentrował się na stosunkach niemiecko-polskich w epoce średniowiecza, w szczególności w okresie pierwszych Piastów. Swoje prace publikował wyłącznie w Wiedniu w takich periodykach i wydawnictwach, jak: „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien”, „Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, „Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen”. W 1867 r. wyszedł drukiem artykuł Zeissberga poświęcony epoce Mieszka I. Był on wstępem do serii prac o pierwszych chrześcijańskich władcach Polski. Szczególną uwagę zwracał na epokę Mieszka I, ponieważ uważał, że dopiero po przyjęciu chrześcijaństwa Polska stała się jednym z państw europejskich. Kilka następných prac poświęcił stosunkom króla Bolesława I z cesarzami Świętego Cesarstwa Rzymskiego: Ottonem III i Henrykiem II. W swoich pracach uważnie śledził ewolucję stosunków polsko-niemieckich prowadzącą do otwartej wojny³⁰. H. Zeissberg był nauczycielem kilku historyków polskich, m.in. Anatola Lewickiego i Aleksandra Semkowicza.

Istotne znaczenie dla rozwoju badań historycznych w Galicji miała też katedra historii literatury polskiej zajmowana od 1856 r. przez Antoniego Małeckiego. W monografiach poświęconych Janowi Andrzejowi Morsztynowi (1859), Andrzejowi Fryczowi Modrzewskiemu (1864) i Juliuszowi Słowackiemu (1866–1867) w szerokim zakresie wykraczał on poza sprawy czysto literackie, podejmując także zagadnienia z zakresu kultury oraz życia politycznego i umysłowego badanych przez siebie epok. Wykładał w języku polskim.

Katedrę literatury i języka ruskiego zajmował od 1848 r. Jakiw Hołowacki. Wygłosił on w 1849 r. pierwsze wykłady z historii Rusi (Ukrainy). Przedstawił w nich swój ogólny pogląd na historię Ukrainy. Nie bez znaczenia

²⁹ Por. np. H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. I–II, Warszawa 1877.

³⁰ B. Wöller, *Heinrich Zeissberg (1839–1899)*, s. 98.

dla historiografii ruskiej (ukraińskiej) była też jego praca wydana w 1867 r. *Памятники дипломатического и судебно-дѣлового языка русскаго в древнем Галицко-Володимирском княжестве и смежных русских областях в XIV и XV столетіях*. J. Hołowacki podkreślił w niej szczególną rolę dawnego Księstwa Halicko-Włodzimierskiego, które uznawał za spadkobiercę państwa kijowskiego.

Przedmioty historyczne wykładano też na innych wydziałach: Teologicznym i Prawniczym.

Na Wydziale Teologicznym prowadzono wykłady z historii Kościoła. Przedmiot ten obowiązywał na trzecim roku studiów teologicznych. Do 1861 r. prelekcje z tego zakresu miał Onufry Krynicki³¹. Opierał się na pracy Antoniego Kleina *Historia Kościoła chrześcijańskiego* („*Historia Ecclesiae Christianae*”, 1828). W 1864 r. utworzono oddzielną katedrę historii Kościoła, którą objął ks. Józef Delkiewicz³², najpierw jako suplent (zastępca profesora), a od 1864 r. – profesor zwyczajny. Swoje wykłady opublikował w pracy *Praelectiones ex historia ecclesiastica in c.r. Franciscea Universitate Leopoliensi habitat...*, która została wydana we Lwowie w 1873 r. J. Delkiewicz prowadził wykłady po łacinie.

Historyczne ukierunkowanie miały również niektóre przedmioty przypisane katedrze Starego Testamentu i języków wschodnich, zajmowanej od 1848 r. do r. akad. 1856/57 przez ks. Jana Kucharskiego. Prowadził on wykłady z archeologii biblijnej. Po nim katedrę tę przejął ks. Łukasz Solecki³³ i kierował nią do 1865 r. Później prowadził je adiunkt ks. Ignacy Chrzanowski. W 1866 r. katedra przeszła w ręce ks. Klemensa Sarnickiego³⁴. Ten

³¹ Ks. Onufry Krynicki (1791–1867) – urodził się we wsi Głębokie, wykształcenie zdobył na uniwersytetach w Koszycach oraz w Wiedniu, był doktorem filozofii i teologii. Od 1819 r. pracował jako profesor studium biblijnego oraz języków wschodnich na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu, od 1821 r. – profesor, kilka razy obejmował stanowisko dziekana, kilka razy był rektorem (lata 1833/34, 1855/56, 1858/59); Por. rozdział *Po ponownym erygowaniu Uniwersytetu (1817–1848)*.

³² Józef Delkiewicz (1822–1912) – urodził się w Leżajsku, studiował teologię na Uniwersytecie Lwowskim oraz w Greckokatolickim Seminarium Duchownym; doktorat teologii otrzymał w 1855 r. na Uniwersytecie Wiedeńskim. Tytuł profesora uzyskał 5 grudnia 1864 r. W r. akad. 1867/68 był rektorem Uniwersytetu oraz kilka razy dziekanem (w latach 1865/66, 1869/1870, 1874/75, 1880/81, 1889/90).

³³ Łukasz Solecki – biskup przemyski (od 1881 r.); w 1852 r. otrzymał tytuł doktora na Uniwersytecie Lwowskim, tam też otrzymał tytuł profesora (14 listopada 1860 r.).

³⁴ Klemens Sarnicki (1832–1909) – w latach 1854–1858 uczył się w ruskim seminarium duchownym w Wiedniu, studiował filozofię w Instytucie „Frintaneum”. W latach 1861–1864 był adiunktem, od 1865 r. suplentem, a następnie profesorem nauk biblijnych na Uniwersytecie Lwowskim. W r. akad. 1880/81 został wybrany na rektora Uniwersytetu. Od 1867 r. był ihumenem lwowskiego klasztoru św. Onufrego, w 1902 r. otrzymał tytuł archimandryty.

ostatni był z pochodzenia Rusinem (należał do zakonu o.o. bazylianów). On także wykładał archeologię biblijną.

Historia była obecna również na Wydziale Prawa. W połowie XIX w. w nauce prawniczej wprowadzono znaczące zmiany³⁵. Od 25 września 1855 r. obowiązywał nowy plan studiów prawniczych. Prawo rzymskie wykładano na pierwszym roku studiów prawniczych. Uwzględniano m.in. historię i funkcjonowanie instytucji. Na drugim roku nauczania poza prawem kanonicznym i niemieckim studentom wykładano historię Austrii, która obejmowała 5–6 godzin w tygodniu. Ponadto zapoznawano studentów z głównymi systemami filozoficznymi i ich rozwojem historycznym³⁶. Położenie dużego nacisku na historię powodowało, że po ukończeniu studiów znaczna część prawników zajmowała się badaniami historycznymi.

W latach 1855–1884 prawo polskie i prawo prywatne wykładał Andrzej Fangor (1814–1884), profesor prawa cywilnego. Był szanowany za to, że wychował szereg wykwalifikowanych prawników. Prac badawczych w zakresie historii prawa polskiego nie prowadził³⁷.

Habilitowany w 1865 r. Stanisław Zborowski w r. akad. 1869/70 w języku polskim prowadził wykłady poświęcone statutom Kazimierza Wielkiego i systemowi polskiego prawa prywatnego³⁸. Prawo rzymskie i kościelne w latach 1842–1857 wykładał Franciszek Kotter³⁹. Został przeniesiony do Pesztu, później jednak powrócił na Uniwersytet Lwowski i ponownie podjął w nim wykłady (1863–1874).

Ważne miejsce w strukturze Wydziału Prawa zajmował katedra prawa niemieckiego. Kierujący nią profesorowie nie stronili od badań historycznych. Katedrę tę zajmował Ferdynand Bischoff (od 1855 r. profesor nadzwyczajny, a od 1858 r. zwyczajny)⁴⁰. Wykłady F. Bischoffa były poświęcone historii prawa niemieckiego i ormiańskiego. W obu tych dziedzinach pro-

³⁵ Por. rozdział *Historia prawa*.

³⁶ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, s. 309.

³⁷ A. Redzik, *Prawo prywatne na Uniwersytecie Lwowskim w latach 1871–1939* [w:] *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали X регіональної науково-практичної конференції*, Львів 2004, s. 106.

³⁸ A. Puszka, *Zarys dziejów nauczania historii Kościoła na Uniwersytecie Lwowskim w XIX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 2006, t. LIV, z. 2, s. 46.

³⁹ Franciszek Kotter (1813–?) – urodził się w 1813 r. w Gresten (Austria), studiował w Wiedniu, gdzie w 1836 r. ukończył Uniwersytet. W 1838 r. uzyskał tytuł doktora prawa, od 1839 r. był praktykantem w prokuraturze nadwornej. W 1842 r. otrzymał tytuł profesora, w latach 1850/51 i 1872/73 był rektorem Uniwersytetu.

⁴⁰ Ferdynand Bischoff (1826–1915) – od 28 września 1855 r. stał na czele katedry prawa niemieckiego, do tej pory był docentem Uniwersytetu Wiedeńskiego. Do 1865 r. wykładał na Uniwersytecie Lwowskim, później został przeniesiony do Grazu. Głównym tematem jego badań było prawo niemieckie i ormiańskie w Polsce.

wadził badania naukowe. W latach 1861/62 i 1862/63 miał też wykłady z historii Austrii⁴¹. W 1865 r. F. Bischoff został przeniesiony do Grazu.

Oceniając ogólnie dorobek naukowy wykładowców lwowskich, trzeba stwierdzić, że do czasu H. Zeissberga był on niewielki i mało znaczący⁴². Austriaccy profesorowie historii – z wyjątkiem wspomnianego wyżej H. Zeissberga – nie prowadząc własnych badań lub prowadząc je w ograniczonym tylko zakresie – nie mogli wywrzeć znaczącego wpływu na historiografię polską i ruską (ukraińską). Obie rozwijały się w latach 50. i 60. XIX w. głównie poza Uniwersytetem, znajdując oparcie w polskich i ukraińskich instytucjach naukowych i paranaukowych. W latach 50. i 60. XIX w. działali we Lwowie – ale poza Uniwersytetem – tak wybitni historycy, jak August Bielowski, Karol Szajnocha czy Henryk Schmitt. Wnieśli oni znaczący wkład do dziejów historiografii polskiej⁴³. Zajmowali się zarówno historią średnio-wieczną, jak też czasami nowożytnymi. Należy tu również przypomnieć radcę Namiestnictwa we Lwowie Kazimierza Stadnickiego, który był wysoko ceniony jako specjalista w dziedzinie genealogii.

Lata 50 i 60. XIX w. to również okres rozwoju historiografii ruskiej (ukraińskiej). Jedną ze znaczących jej postaci był działający poza Uniwersytetem Dionizy Zubrzycki (1777–1862)⁴⁴.

Badania dotyczące dziejów Rusi (Ukrainy) koncentrowały się w dwóch instytucjach – Instytucie Staupigialnym i Matycy Hałycko-Ruskiej. Obie znalazły się pod kontrolą rusofilów. Instytut Staupigialny publikował swoje prace przeważnie w języku rosyjskim albo w tzw. jazycziju, czasem po polsku i niemiecku. Głównym kierunkiem badań naukowych Instytutu była historia Rusi Halickiej. Pewny wpływ na to miały badania naukowe Izydora Szaraniewicza⁴⁵, który w 1863 r. opublikował *Historię Rusi Halicko-Włodzimierskiej*.

⁴¹ A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, s. 106.

⁴² K. Stopka, *Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim [w:] Universitati Leopoliensi. Trecentesimo quinagesimo anniversarium suae foundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 238.

⁴³ A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, s. 10.

⁴⁴ Dionizy Zubrzycki (1777–1862) – historyk, etnograf, archiwista. Urzędnik w magistratach i zarządach powiatowych, w latach 1829–1847 pracował w Instytucie Staupigialnym, w latach 1838–1839 uporządkował Archiwum Miejskie we Lwowie. Reprezentował zdecydowane poglądy moskalofilskie.

⁴⁵ Izydor Szaraniewicz (1829–1901) – historyk, działacz społeczny, od 1871 r. docent Uniwersytetu Lwowskiego, a od 1873 r. – profesor, członek Akademii Umiejętności w Krakowie, senior Instytutu Staupigialnego. Zob. S. Stępień, *Pierwszy (staro)Rusin profesorem*

Problemem ukraińskiej historiografii był brak profesjonalnej kadry historyków. Tylko nieliczni badacze mieli za sobą wykształcenie uniwersyteckie, zdobyte we Lwowie albo za granicą. Uzyskanie przez Izydora Szaraniewicza stanowiska docenta (1871), a następnie profesora Uniwersytetu Lwowskiego miało duże znaczenie dla dalszego rozwoju historiografii ruskiej (ukraińskiej) w Galicji.

Ogólnie rzecz biorąc, lata 1848–1869 można określić jako etap przejściowy od historii półprofesjonalnej do w pełni profesjonalnej. Na Uniwersytecie Lwowskim historycy ograniczający się do prowadzenia wykładów ustąpili z czasem wykładowcom-badaczom, wdrażających studentów do prowadzenia badań historycznych zgodnie z wymogami metody krytycznej. Postęp w tej dziedzinie zaznaczył się już bardzo wyraźnie w latach 60. XIX w.

historii Uniwersytetu Lwowskiego. Prof. Izydor Szaraniewicz (1829–1901) – sylwetka uczonego [w:] *Między Odrą a Uralem. Księga dedykowana Profesorowi Władysławowi Andrzejowi Serczykowi*, red. W. Wierzbieniec, Rzeszów 2010, s. 165–195; tenże, *Szaraniewicz Izydor (Szaranewycz Isydor, Sydor) (1829–1901)* [w:] *PSB*, t. XLVII/1, z. 192, Warszawa–Kraków 2010, s. 66–70.

Część druga

**CZASY ŚWIETNOŚCI
(1869–1939)**

Agnieszka Kawalec

(Uniwersytet Rzeszowski)

Lwowskie studium historyczne 1869–1918

Studium historyczne na Uniwersytecie Lwowskim funkcjonowało w ramach Wydziału Filozoficznego. Mieściło się w tzw. starym gmachu Uniwersytetu, położonym pomiędzy ulicami św. Mikołaja, Długosza i Mochnackiego. Na przestrzeni niespełna półwiecza studium historyczne ULw. rozwinęło się pod względem kadry, oferty dydaktycznej i poziomu kształcenia.

W publikowanych corocznie programach wykładów historia łączona była z filozofią i geografiami, przez krótki czas również z historią sztuki. Do r. akad. 1883/84 studium historyczne funkcjonowało w ramach „filozofii i historii”, od semestru letniego tr. wyodrębniono filozofię, pozostawiając osobno „historię i geografiami”. W 1893/94 w sem. zimowym ponownie pojawiła się „historia i jej nauki pomocnicze oraz geografiami”. Po pięciu latach, w sem. letnim 1898/99, powrócono do „historii i geografii”. Dopiero od sem. letniego 1904/05 historia wymieniana była samodzielnie.

Perspektywę historyczną uwzględniały też katedry filologiczne, gdzie prowadzono zajęcia z historii literatury: polskiej, ruskiej (ukraińskiej) i słowiańskiej, niemieckiej, romańskiej i innych, a także z historii sztuki nowożytnej. W ramach filologii klasycznej odbywały się wykłady z historii starożytnej, historii starosemickiego Wschodu i języków semickich. Na Wydziale Filozoficznym wykładano też archeologię, historię muzyki, a na kierunku filozoficzno-pedagogicznym historię wychowania. Z biegiem lat poszczególne subdyscypliny uzyskiwały osobne katedry, a z czasem przekształciły się w samodzielne kierunki studiów.

Wyspecjalizowane dziedziny historyczne uprawiano również na innych wydziałach – na Wydziale Teologicznym wykładano historię Kościoła; na Wydziale Prawa historię prawa rzymskiego, niemieckiego, polskiego, kościelnego, historię gospodarczą i społeczną¹.

Ze względu na uwarunkowania polityczne, społeczne, a także zmiany pokoleniowe w dziejach lwowskiego studium historycznego można wydzielić cztery podokresy: 1) 1869/70–1870/71; 2) 1871/72–1891/92; 3) 1892/93–1913/14; 4) 1914/15–1917/18.

¹ Por. rozdziały *Historia kultury, Historia prawa, Historia Kościoła*.

W pierwszym, obejmującym lata 1869–1871, dokonywał się burzliwy proces polonizacji Uniwersytetu, połączony z wymianą kadry naukowej. Do r. akad. 1868/69 historię wykladał tylko jeden profesor – Heinrich Ritter von Zeissberg². W kolejnym r. akad. 1869/70 zatrudniono dwóch nowych historyków: Niemca – profesora Roberta Rösslera³ oraz Polaka – docenta Ksawerego Liskego. Było zatem dwóch profesorów zwyczajnych i docent prywatny.

Na Uniwersytecie panowała w tym czasie bardzo napięta atmosfera. W czerwcu 1869 r. wyszło cesarskie rozporządzenie o języku polskim jako urzędowym i wykładowym w szkołach. Nagle pojawiło się duże zapotrzebowanie na nauczycieli i urzędników z doskonałą znajomością języka polskiego. Szczególną troską w tej mierze wykazał się namiestnik Agenor Gołuchowski, który konsekwentnie odsuwał niemieckich urzędników i zatrudniał Polaków. Na Uniwersytecie Lwowskim jednak ciągle utrzymywał się język niemiecki jako wykładowy. Podjęto zatem twardą i nieustępliwą walkę o polski charakter Uniwersytetu. Niemcy stawiali nieprzejezdny opór, obawiali się, że w wyniku rywalizacji z Polakami nie utrzymają swej dotychczasowej pozycji, a studenci preferować będą zajęcia prowadzone przez Polaków. Dochodziło do ostrych konfliktów. W marcu 1869 r. Liske, jako docent prywatny, rozpoczął wykłady w języku niemieckim. W lipcu tego roku skierował prośbę do ministerstwa za pośrednictwem Rady Wydziału o zgodę na wykłady w języku polskim. H. Zeissberg wyraził sprzeciw, jednakże minister wyznań i oświecenia Leopold Hasner von Artha przychylił się do prośby Liskego i ten od sem. zimowego 1869/70 wykładał już w języku polskim.

Kolejne starcie nastąpiło w styczniu 1871 r., gdy Zeissberg odmówił Wincentemu Zakrzewskiemu zgody na przeprowadzenie habilitacji w języku polskim. W rezultacie W. Zakrzewski habilitował się rok później, po oficjalnym zrównaniu obydwu języków na Uniwersytecie⁴ i po wyjeździe Zeissberga ze Lwowa.

Studenci krytycznie ocenili postawę Zeissberga. Niektórzy, jak Stanisław Smolka – uczeń Liskego, demonstracyjnie unikali wykładów Zeissberga i Rösslera i występowali z ostrymi pamfletami pod adresem innych austriackich wykładowców⁵.

² *Akademische Behörden an der k.k. Universität zu Lemberg sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1868/69* (dalej: *Ordnung der Vorlesungen*), *im Sommer-Semester des Studien-Jahres 1869*, Lemberg 1869, s. 21.

³ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, cz. I, s. 319–320.

⁴ B. Wöller, *Heinrich Zeissberg (1839–1899)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 101.

⁵ H. Barycz, *Stanisław Smolka w życiu i nauce*, Kraków 1975, s. 16–17, 21.

Ostatecznie postanowieniem cesarskim z 4 lipca 1871 r. zniesiono wszelkie ograniczenia dotyczące języków wykładowych na Wydziale Prawa i Filozoficznym; wprowadzono zasadę wolnego wyboru języka, co w konsekwencji oznaczało polonizację⁶.

Mimo znajomości języka polskiego i prowadzonych badań nad historią Polski, a także dobrych relacji z wielu Polakami, Heinrich Zeissberg nie widział dla siebie perspektyw na polonizującym się Uniwersytecie. W sem. letnim 1871 r. przeniósł się do Innsbrucka. Podobnie postąpił Robert Rössler, który od r. akad. 1871/72 wykładał już w Grazu⁷.

Wyjazd historyków niemieckich otworzył nowy podokres w dziejach studium historycznego na ULw. Czołową postacią był odtąd Ksawery Liske, który objął po Zeissbergu katedrę historii powszechnej. Jego działalność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna wyznacza całą epokę, obejmującą lata 1871/72–1891/92.

Trzeci podokres – lata 1892/93–1913/14 to niewątpliwie czasy świetności nie tylko lwowskiego studium historycznego, ale także wyspecjalizowanych działów historii na Uniwersytecie Lwowskim. Czołowymi postaciami studium byli uczeni tej miary, co Tadeusz Wojciechowski, Bronisław Dembiński, Ludwik Finkel, Mychajło Hruszewski, Szymon Askenazy, Stanisław Zakrzewski. W ramach innych struktur Wydziału Filozoficznego różnymi wyspecjalizowanymi dziedzinami zajmowali się m.in.: Mojżesz Schorr, Jan Bołoz Antoniewicz, Karol Hadaczek, Adolf Chybiński. Na Wydziale Prawa ogromną popularnością wśród młodzieży cieszyły się wykłady i seminaria Oswalda Balzera, Władysława Abrahama, Przemysława Dąbkowskiego, na Wydziale Teologicznym zaś zajęcia ks. Jana Fijałka. Uniwersytet Lwowski stał się wówczas bodajże najsilniejszym ośrodkiem badań historycznych na ziemiach polskich.

Przełom wieków to również okres narastających napięć o podłożu narodowościowym wśród studentów pochodzenia ukraińskiego. Nastrojom tym sprzyjali niektórzy wykładowcy, w tym Mychajło Hruszewski. Władze uczelni nie dopuściły jednak do utrakwizacji, twardo broniły dotychczasowych praw, utrzymując polski charakter Uniwersytetu.

Najbardziej dramatyczny był czwarty podokres w dziejach wszechnicy lwowskiej, przypadający na lata I wojny światowej. Wojska rosyjskie ostrzeliwały miasto od 27 sierpnia 1914 r., wkroczyły zaś do niego 4 września⁸. Na dziewięciu historyków pracujących w studium przed wybuchem wojny

⁶ F. Jaworski, *Uniwersytet Lwowski. Wspomnienie jubileuszowe*, Lwów 1912, s. 85–86.

⁷ B. Wöller, *Heinrich Zeissberg*, s. 101.

⁸ A. Beck, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie podczas inwazji rosyjskiej w roku 1914/1915*, Lwów 1935, s. 1–4.

na Uniwersytecie pozostało tylko pięciu: Bronisław Dembiński (do 1916 r.), Ludwik Finkel, Władysław Semkowicz (do 1916 r.), Adam Mieczysław Skałkowski, Stanisław Zakrzewski. Rosyjskie władze okupacyjne nie wyraziły zgody na otwarcie Uniwersytetu dla studentów⁹. W r. akad. 1914/15 wykłady się nie odbywały (poza Wydziałem Teologicznym)¹⁰. Udało się jedynie prorektorowi uzyskać zgodę władz na przeprowadzenie egzaminów doktorskich¹¹. Zajęcia dydaktyczne i naukowe na Uniwersytecie wznowiono w r. akad. 1915/16, ale w mocno osłabionym składzie kadrowym.

Przez cały omawiany tu okres studium historyczne funkcjonowało w ramach Wydziału Filozoficznego jako zespół katedr historycznych, które odgrywały przemożną rolę w kształceniu historyków. Na czele katedry stał profesor zwyczajny lub nadzwyczajny. Oprócz nich wykłady prowadzili również docenci prywatni (czasami mający tytuł profesora, ale bez katedry i bez stałej pensji).

Profesorowie byli urzędnikami państwowymi, których wynagrodzenie zależało od stopnia zaszerogowania służbowego. Początkowo pensja profesora zwyczajnego wynosiła 1800 złr. Co pięć lat przysługiwał dodatek w wysokości 200 złr. Profesor nadzwyczajny zaś zarabiał 1500 złr rocznie. Dla przykładu Ksawery Liske w czerwcu 1873 r. jako prof. zwyczajny otrzymał pensję wysokości 1800 złr rocznie, od 1 stycznia 1878 r. przysługiwał mu pierwszy dodatek pięcioletni – jego zarobki wynosiły odtąd 2000 złr, 1 stycznia 1883 r. powiększyły się o kolejne 200 złr, a od 1888 r. wzrosły o trzeci dodatek pięcioletni i wynosiły 2400 złr. Do tego przysługiwał dodatek aktywacyjny w wysokości 480 złr rocznie¹². Po śmierci Liskego jego żonie przysługiwała „pensja wdowia według charakteru służbowego męża” w wysokości 500 złr.¹³ Z kolei Tadeusz Wojciechowski po nominacji na profesora nadzwyczajnego otrzymał z dniem 1 stycznia 1883 r. wynagrodzenie w wysokości 1500 złr plus 420 złr dodatku aktywacyjnego rocznie. Po nominacji na profesora zwyczajnego, od listopada 1887 r., jego pensja wynosiła już 1800 złr i 480 złr dodatku aktywacyjnego. W styczniu 1893 r. otrzymał pierwszy do-

⁹ Tamże, s. 11–12.

¹⁰ Za sprawą ks. prof. Adama Gerstmana realizowano „prywatne” wykłady w seminarium duchownym.

¹¹ W tym czasie doktorat z filozofii uzyskało 6 mężczyzn i 1 kobieta, w tym 2 mężczyzn z historii. A. Beck, *Uniwersytet Jana Kazimierza*, s. 59–60.

¹² Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 26, оп. 5, спр. 1111, Teczka osobowa Ksawerego Liskego, k. 48, 49, 63.

¹³ Tamże, k. 71, 74, 75; Jadwiga z Starorypińskich Liskowa otrzymała też w lutym 1891 r. zapomogę w wysokości 500 złr na pokrycie kosztów kuracji męża. Zwracała się również do ministerstwa za pośrednictwem Wydziału o podwyższenie renty z 500 do 800 złr, ale bezskutecznie. ДАЛО, Protokół Rady Wydziału z 14 III 1891, ф. 26, оп. 7, спр. 321, k. 53.

datek pięcioletni – 200 złr., w 1898 r. drugi dodatek. Po wymianie waluty Wojciechowski w 1902 r. zarabiał już 8800 kor., a w kwietniu 1907 r. otrzymał wyrównanie w myśl nowej ustawy, zgodnie z którą trzeci dodatek pięcioletni wynosił już 1000 kor. Odtąd jego wynagrodzenie wzrosło do 9000 kor. oraz 1472 kor. dodatku „aktywalnego”. Po przejściu w stan spoczynku, z dniem 1 czerwca 1907 r., otrzymywał pensję emerytalną w wysokości 9640 kor. rocznie¹⁴.

Natomiast Aleksander Semkowicz, jako docent prywatny otrzymywał 600 złr. remuneracji rocznej. Po nominacji na profesora nadzwyczajnego, bez katedry, jego wynagrodzenie od sem. zimowego 1888/89 wynosiło 800 złr. rocznie¹⁵.

Profesorowie zwyczajni, zgodnie z ustawą z 1907 r. należeli do VI klasy rangi urzędniczej, przysługiwała im pensja w wysokości 6400 kor. rocznie, kwota ta po 5 i 10 latach pracy ulegała podwyższeniu o 800 kor.; po 15 i 20 latach o 1000 kor., po 25 latach o 1200 kor. Oprócz tego profesorowie zwyczajni otrzymywali roczny dodatek niewliczany do pensji, w wysokości 800 kor. Było to wynagrodzenie stosunkowo wysokie, pozwalające na utrzymanie rodziny na odpowiednio wysokim poziomie.

Profesorowie nadzwyczajni zaszerzegowani byli do VII klasy stopnia służbowego. Zgodnie z ustawą z 1898 r. mieli posady bezpłatne lub z pensją w wysokości 3600 kor. rocznie oprócz dodatku służbowego. Po 5 i 10 latach służby pensja wzrasta o 800 kor., a po 10 i 15 latach o 600 kor. Za kierownictwo seminarium mogła być wypłacona dodatkowa suma. Wynagrodzenie za przedmioty, do których nie było systemizowanych katedr, ustalał każdorazowo minister oświaty. Profesorom niemającym katedry, a także docentom prywatnym zabezpieczano wynagrodzenia z czesnego wpłacanego przez studentów¹⁶ (dla przykładu S. Zakrzewski jako docent prywatny otrzymał w 1905 r. remunerację w wysokości zaledwie 2000 kor. rocznie, a Władysław Semkowicz w 1909 r. jedynie 1000 kor. rocznie, bez prawa do emerytury czy dodatków za staż pracy. Ten ostatni utrzymywał się z pensji nauczyciela gimnazjalnego¹⁷).

¹⁴ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, с. 288, Teczka osobowa Tadeusza Wojciechowskiego, k. 1, 6, 11, 40, 43.

¹⁵ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, с. 284, Protokół Rady Wydziału z 31 III 1886, k. 18; tamże, ф. 26, оп. 5, с. 1710, Teczka osobowa Aleksandra Semkowicza, k. 25, 32, 38, 39.

¹⁶ *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, oprac. J. Piwocki, wyd. 2, t. 6: *Sprawy szkolne*, Lwów 1913, s. 699–701.

¹⁷ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, t. III, Rzeszów 2005, s. 207.

Profesorowie mieli bezwzględny zakaz łączenia profesury z innymi stanowiskami w służbie państwowej. W przypadku wykonywania przez nich funkcji publicznych rektor winien powiadomić ministra, że czynności nauczycielskie nie doznają uszczerbku. Podczas trwania zajęć wszelkie wyjazdy i urlopy wykładowców wymagały akceptacji przełożonych. Urlopy dłuższe niż tydzień wymagały zgody ministra¹⁸.

Kandydaci na docentów prywatnych musieli posiadać tytuł doktora oraz przedłożyć rozprawę habilitacyjną. Minister wyznań i oświaty mógł jednak zwolnić kandydata od obowiązku posiadania doktoratu. Oprócz rozprawy trzeba było przedłożyć curriculum vitae oraz program wykładów. Rozprawa podlegała recenzji specjalistów, jeśli ocena wypadła pomyślnie, kandydat był dopuszczany do kolokwium. Dziekan wyznaczał termin wykładu próbnego, jednego z trzech zaproponowanych przez kandydata. Wykład próbny wygłaszano przed gronem profesorów. Całą procedurę kończyło głosowanie rady wydziału za przyjęciem bądź odrzuceniem habilitacji. W przypadku, gdy kandydat miał ugruntowaną pozycję naukową, grono profesorów mogło poprzestać na wykazie publikacji, zwalniając go z kolokwium i wykładu (tak stało się w przypadku K. Liskego i S. Askenazego). Docent prywatny miał prawo wykładać tylko ten przedmiot, z którego się habilitował, i tylko na tym wydziale, gdzie uzyskał pozwolenie. Rozszerzenie habilitacji wymagało uchwały rady wydziału i zgody ministra. Docent mógł utracić prawo do nauczania, jeśli przez cztery kolejne semestry nie ogłaszał wykładów lub ogłaszał, ale ich nie prowadził. Docenci prywatni mieli prawo wydawania świadectw frekwencyjnych oraz zaświadczeń potwierdzających postępy w nauce studentów. Prawo do piastowania godności uniwersyteckich, zasiadania w radach wydziału i w komisjach egzaminacyjnych oraz kierowania seminarium mieli wyłącznie profesorowie rzeczywiści – zwyczajni i nadzwyczajni. Profesorowie tytułarni takich przywilejów nie posiadali¹⁹.

O nominacjach profesorskich na Uniwersytecie Lwowskim decydowały głównie kryteria naukowe, choć nierzadko, zwłaszcza na przełomie XIX i XX w., przy obsadzie katedr historycznych brano również pod uwagę względy natury politycznej.

Początki studium historycznego były dość skromne. Do roku 1869 istniała tylko jedna katedra historii, którą objął Heinrich Zeissberg (1839–1899), jako 24-letni, doskonale zapowiadający się historyk²⁰.

W 1869 r. powołano katedrę historii austriackiej, którą 10 czerwca 1869 r. objął Robert Rössler (1836–1874), dotąd docent Uniwersytetu Wie-

¹⁸ *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. 6, s. 703–705.

¹⁹ Tamże, s. 708–709.

²⁰ Por. rozdział *U progu wielkich zmian (1849–1869)*.

deńskiego²¹. We Lwowie pracował zaledwie dwa lata, po czym wyjechał do Grazu, gdzie objął katedrę geografii; później wkrótce zmarł.

W sem. letnim 1868/69 r. do Zeissberga i Rösslera dołączył Ksawery Liske (1838–1891). Przyjechał do Lwowa z Wielkopolski w grudniu 1868 r. za namową Antoniego Małeckiego, który rekomendował go na kierownika wydawnictwa źródłowego „Aktów Grodzkich i Ziemskich”. Ambitny historyk już na początku 1869 r. habilitował się z historii powszechnej. Spotkał się z życzliwym przyjęciem ze strony niemieckich profesorów, którzy znali jego dorobek naukowy publikowany w niemieckich pismach, m.in. „Historische Zeitschrift”. Po polonizacji Uniwersytetu w listopadzie 1871 r. mianowano go profesorem nadzwyczajnym, a rok później zwyczajnym²².

Od razu po jego śmierci podjęto starania o obsadzenie katedry historii powszechnej. 20 kwietnia 1891 r. powołano komisję do przedstawienia kandydatów, a w jej skład weszli: Izydor Szaraniewicz, Tadeusz Wojciechowski, Roman Pilat i dziekan Ludwik Ćwikliński²³. Komisja zaproponowała trzy osoby – dra Ludwika Kubalę, nauczyciela gimnazjum lwowskiego, Ludwika Finkla, docenta prywatnego ULw. i Aleksandra Semkowicza, profesora nadzwyczajnego historii powszechnej na ULw. Wśród członków komisji nie było jednomyślności. T. Wojciechowski i L. Ćwikliński przedstawiali L. Kubalę jako głównego kandydata; R. Pilat i I. Szaraniewicz promowali A. Semkowicza, wymieniając na drugim miejscu L. Finkla, a na trzecim L. Kubalę. W toku burzliwej dyskusji 25 czerwca 1891 r. udało się większością głosów przeforsować Aleksandra Semkowicza jako głównego kandydata²⁴.

W sprawę obsadzenia katedry wmieszał się jednak Michał Bobrzyński, wówczas wiceprezydent Rady Szkolnej Krajowej. Konserwatywni politycy przedstawili ministerstwu własnego kandydata, Bronisława Dembińskiego (1858–1939), dotychczasowego docenta prywatnego UJ, dla którego władze tamtejszego Uniwersytetu wystąpiły o profesurę nadzwyczajną. Z początkiem sierpnia tr. szef sekcji do spraw uniwersyteckich w ministerstwie, Edward Rittner, w liście do Michała Bobrzyńskiego, przedstawiał rozwiązanie, jakiego ministerstwo by sobie życzyło: „Gdyby on [Dembiński] otrzymał

²¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894, s. 319–320.

²² W. Zakrzewski, *Ksawery Liske (1838–1891). Wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1891, s. 22–28.

²³ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, спр. 321, Protokoły Rady Wydziału Filozoficznego w roku 1890/91, k. 62.

²⁴ Tamże, k. 93 v–94; H. Barycz, *Ludwik Kubala, historyk XVII wieku [w:] Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwety życia umysłowego Galicji XIX w.*, t. II, Kraków 1963, s. 222–223.

katedrę po Liskem, Semkowicz dyrekturę biblioteki, a Finkel tymczasowo jakąś remunerację z aspektami na katedrę historii austriackiej, uważałbym to za najlepsze wyjście”²⁵. Niewątpliwie chodziło o odsunięcie Kubali (kandydata skompromitowanego w oczach stańczyków za działalność powstańczą i demokratyczne poglądy) i zadośćuczynienie dla pozostałych kandydatów.

Wkrótce na posiedzenie Rady Wydziału ULw. wpłynęło pismo namiestnika Kazimierza Badeniego z 26 listopada 1891 r. z poleceniem wydania opinii w sprawie powołania Bronisława Dembińskiego na katedrę historii powszechnej. Stanowisko lwowskich profesorów wobec narzuconej kandydatury było jednoznacznie negatywne. W odpowiedzi namiestnictwu pisano, że „doktor Dembiński latami pracy naukowej docentury jest [...] młodszy od najmłodszego z trzech powyższych kandydatów, a swoją twórczością nie dorównuje trzem powyżej wymienionym kandydatom”²⁶. Na posiedzeniu Rady Wydziału 21 stycznia 1892 r. T. Wojciechowski stwierdził, że grono profesorów jednomyślnie obstaje przy swoim stanowisku z 25 czerwca 1891 r. i prosi namiestnictwo, aby je właśnie przedłożyć ministerstwu²⁷.

Jak się wkrótce okazało, opinia Rady Wydziału nie miała w tym przypadku żadnego znaczenia. Dzięki protekcji M. Bobrzyńskiego i E. Rittnera (czego zainteresowany był świadomy²⁸) Dembiński został powołany 15 marca 1892 r. na stanowisko profesora nadzwyczajnego historii powszechnej, zaś 1 stycznia 1897 r. mianowany został profesorem zwyczajnym²⁹. Katedrą i seminarium kierował oficjalnie do 1919 r., choć ze Lwowa na stałe wyjechał w połowie roku 1916.

Katedrę historii austriackiej, zwolnioną przez Rösslera, objął w r. akad. 1871/72 Izidor Szaraniewicz (1829–1901). W 1871 r. uzyskał habilitację na Uniwersytecie Lwowskim, następnie został docentem prywatnym historii Galicji i Lodomerii oraz zastępcą profesora historii austriackiej. 27 czerwca 1873 r. uzyskał nominację na stanowisko profesora zwyczajnego historii austriackiej, a w 1899 r. przeszedł na emeryturę³⁰. Jego następcą został

²⁵ H. Barycz, *Ludwik Kubala*, s. 223.

²⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 557, Teczka osobowa Bronisława Dembińskiego, k. 1.

²⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 332, Protokoły Rady Wydziału Filozoficznego w roku 1891/ 92, k. 22v–23.

²⁸ T. Kawski, *Profesor Bronisław Dembiński – rektor i nauczyciel akademicki* [w:] *Bronisław Dembiński (1858–1939) wybitny historyk, polityk i działacz społeczny*, red. W. Jastrzębski, Toruń 2004, s. 28.

²⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 557, Teczka osobowa Bronisława Dembińskiego k. 9, 21. Postanowienie cesarskie z 1 X 1896 r. wchodzące w życie od 1 I 1897 r.

³⁰ R. Ławrecki, *Izidor Szaraniewicz (1829–1901)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, t. I, Rzeszów 2014, s. 133–134.

Ludwik Finkel (1858–1930), habilitowany w kwietniu 1886 r. z historii średniowiecznej i nowożytnej, od lutego 1885 r. docent prywatny historii i literatury polskiej w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach, w latach 1886–1892 docent prywatny na ULw., od wiosny 1892 r. profesor nadzwyczajny historii austriackiej, a od 29 sierpnia 1899 r. profesor zwyczajny. Katedrą historii Austrii kierował do 1918 r. Zrealizowano w ten sposób plan Bobrzyńskiego i Rittnera.

Przez ponad dekadę na Wydziale Filozoficznym istniały tylko dwie katedry historyczne. Zarówno profesorowie, jak i studenci odczuwali potrzebę rozwoju studium historycznego. 20 listopada 1880 r. ukraińscy studenci trzech wydziałów, głównie prawa i filozoficznego, upomnieli się o katedrę historii ruskiej. W tym celu wystosowali petycję do senatu ULw., jednocześnie złożyli adres na ręce Izidora Szaraniewicza, by rozpoczął systematyczne wykłady z tej dziedziny³¹. Profesorowie przyznali słuszność studentom, zastrzegając jednak, że wcześniej lub równocześnie z katedrą historii ruskiej powinna być utworzona katedra historii polskiej³².

Po wystąpieniu studentów w 1880 r. podjęto wzmożone starania o powołanie trzeciej katedry historycznej, tj. katedry historii Polski. Jednocześnie zapowiedziano rozszerzenie oferty programowej o wykłady z historii ruskiej. Orędownikiem w tej sprawie był prof. Euzebiusz Czerkawski. Jako poseł na Sejm Krajowy przedstawił wniosek wzywający rząd do powołania na Uniwersytecie Lwowskim stałej, zwyczajnej katedry historii polskiej. Wniosek jako pilny uchwalono 21 października 1881 r. 10 maja 1882 r. rząd poprosił Radę Wydziału Filozoficznego o opinię w tej sprawie, ta 1 czerwca tr. jednogłośnie opowiedziała się za utworzeniem katedry zwyczajnej. Powołano komisję w składzie: dziekan Izidor Szaraniewicz, Ksawery Liske, Euzebiusz Czerkawski, Zygmunt Węclewski, Roman Pilat³³, która wyłoniła pięciu kandydatów: profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisława Smolkę; pracownika Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego Tadeusza Wojciechowskiego; profesora rosyjskiego Uniwersytetu Warszawskiego Adolfa Pawińskiego; pracownika Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego Aleksandra Semkowicza i na końcu Aleksandra Hirschberga, który od siedmiu lat wykładał historię polską na ULw. jako docent prywatny. Kandydatura tego

³¹ Petycję podpisało 76 studentów, motywując ją tym, że: „tylko nauka historii własnej rozbudzić może prawdziwy patriotyzm i miłość ojczyzny [i że] pragną wszechstronnie i gruntownie obznajomić się z tradycją swej narodowej przeszłości”. ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 227, Sprawozdania z działalności seminariów 1880–1881, k. 57.

³² ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 227, k. 57–59.

³³ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 233, Protokoły Rady Wydziału Filozoficznego za 1881/82, k. 55 v.

ostatniego nie znalazła poparcia. Stanisław Smolka odmówił przyjęcia katedry we Lwowie, w końcu jedynym poważnym kandydatem pozostał Tadeusz Wojciechowski, którego popierał K. Liske. Ostatecznie, po konsultacjach, komisja na posiedzeniu Rady Wydziału 15 lipca 1882 r. przedstawiła tylko jednego kandydata na profesora historii Polski, w osobie Tadeusza Wojciechowskiego. Propozycję tę przyjęto jednogłośnie³⁴.

Nadzwyczajną katedrę historii polskiej formalnie ustanowiono 16 września 1882 r. 18 lutego 1883 T. Wojciechowski został mianowany profesorem nadzwyczajnym; zajęcia rozpoczął od letniego sem. 1883 r. Po ponad rocznych staraniach Wydziału³⁵, w 1887 r., „podniesiono” katedrę historii polskiej do rangi katedr zwyczajnych i stałych, jednocześnie awansowano T. Wojciechowskiego na profesora zwyczajnego³⁶. Historyk nie otrzymał jednak zgody na prowadzenie seminarium. Katedrą kierował formalnie do czerwca 1906 r., choć już w r. akad. 1905/06 przebywał na urlopie zdrowotnym z powodu pogarszającego się wzroku. Zajęcia w zastępstwie Wojciechowskiego prowadził wówczas Szymon Askenazy, i to w nim odchodzący profesor widział swego następcę. Z katedrą tą swoje nadzieje wiązał również Stanisław Zakrzewski, który swoimi pracami wpisywał się w dotychczasowy profil badawczy placówki. 13 czerwca 1906 r. powołano komisję wydziałową dla obsadzenia katedry w składzie: T. Wojciechowski, L. Finkel, B. Dembiński oraz dziekan Rudolf Zuber jako przewodniczący³⁷. Na posiedzeniu komisji 18 czerwca T. Wojciechowski wskazał Szymona Askenazego jako głównego kandydata. Propozycję tę poparli L. Finkel i dziekan. Sprzeciwił się jej B. Dembiński, który zgłosił Ludwika Kubalę, a w przypadku, gdyby to było niemożliwe, przedstawił Stanisława Zakrzewskiego. Będąc w mniejszości, Dembiński zgłosił votum separatum. Komisja zebrała się ponownie 25 czerwca, Finkel przedstawił referat zgodny z wnioskiem większości, wysuwając ponownie kandydaturę Askenazego, Dembiński proponował S. Zakrzewskiego³⁸. Wniosek komisji wszedł pod obrady Rady Wy-

³⁴ ДАЛО, Протоколы заседания профессорів Wydziału Filozoficznego w r. akad. 1881/1882, ф. 26, оп. 7, сп. 233, к. 55, 103; S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869–1894*, cz. II, Lwów 1894, s. 64–65. O kulisach wyborów: H. Barycz, *Tadeusz Wojciechowski. Odnowiciel polskiej mediewistyki* [w:] *Wśród gawędziarzy*, t. II, s. 167–169; A. Kawalec, *Aleksander Hirschberg (1847–1907)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 157–158.

³⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 284, Протокол Rady Wydziału Filozoficznego z 5 VII 1886 k. 47.

³⁶ S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu*, s. 64–65.

³⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 537, Протоколы Rady Wydziału Filozoficznego roku 1905/06, к. 72 v.

³⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 525, Протоколы Komisji Wydziału Filozoficznego 1904–1907, к. 111.

działu 27 czerwca 1906 r. L. Finkel proponował Askenazego na zwyczajnego profesora historii polskiej, jednocześnie postawił wniosek o powołanie S. Zakrzewskiego na nadzwyczajnego profesora nauk pomocniczych historii i historii średniowiecznej. Dembiński z kolei zaproponował, by S. Zakrzewskiego mianować profesorem nadzwyczajnym historii polskiej, a dla Askenazego wyjednać tytuł profesora zwyczajnego historii nowożytnej wraz z podwyższeniem remuneracji z 3000 do 5000 kor. rocznie. W głosowaniu imiennym grono profesorów było podzielone. 13 osób opowiedziało się za Askenazem, 12 za Zakrzewskim. Dembiński zgłosił do protokołu wotum mniejszości³⁹. Uważał, że żydowskie pochodzenie Askenazego dyskwalifikuje go jako kierownika katedry historii Polski. O nominacji zdecydować miały czynniki rządowe. Dembiński słał listy do Bobrzyńskiego, Askenazy szukał protekcji u Henryka Sienkiewicza. Wojciechowski, mimo nacisków ze strony Stanisława Tarnowskiego⁴⁰, osobiście udał się do namiestnika Andrzeja Potockiego. Widząc jednak, że szanse jego kandydata są znikome, zaproponował rozwiązanie kompromisowe, aby Askenazy otrzymał katedrę historii nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem polskiej. Decyzja cesarska z 4 maja 1907 r. miała charakter połowiczny, według formuły zaproponowanej przez Wojciechowskiego⁴¹. S. Zakrzewski otrzymał katedrę historii polskiej⁴², Askenazy profesurę zwyczajną historii nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem polskiej. Była to katedra nieetatowa, utworzona ad personam. Miała stanowić honorowe „zadośćuczynienie” dla Askenazego, wywołała jednak u niego niesmak, rozgoryczenie, poczucie krzywdy i uszczerbek na zdrowiu⁴³.

Rzecz ciekawa, że zwycięstwu S. Zakrzewskiego w rywalizacji z S. Askenazym nie przeszkodził fakt, iż był on w tym czasie aktywnym działaczem narododemokratycznym. Z czasem jednak ten fakt w jakiejś mierze zaciążył mu w dalszej karierze uniwersyteckiej. Gdy w lipcu 1910 r. Wydział Filozoficzny wystąpił z wnioskiem o przyznanie S. Zakrzewskiemu profesury zwyczajnej, ministerstwo poprosiło o opinię ówczesnego namiestnika M. Bobrzyńskiego. Ten w piśmie do ministerstwa napisał: „Kandydat jest

³⁹ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, спр. 537, к. 85–86.

⁴⁰ M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013, s. 39–41.

⁴¹ H. Barycz, *Szymon Askenazy wśród przeciwności i niepowodzeń życiowych i naukowych [w:] Na przełomie dwóch stuleci. Z dziejów polskiej humanistyki w dobie Młodej Polski*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1977, s. 266–281.

⁴² T. E. Modelski, *Naukowa działalność śp. Stanisława Zakrzewskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1936, s. 202.

⁴³ M. Hoszowska, *Szymon Askenazy*, s. 37–44.

człowiekiem o niekwestionowanym talencie i wiedzy, i nie można mieć zastrzeżeń do jego postawy moralnej. Natomiast co się tyczy jego postawy politycznej, muszę stwierdzić, że dr Zakrzewski w życiu publicznym przejawia skrajny szowinizm i usiłuje szermować swoimi ekstremalnymi poglądami w środowisku akademickim. Stosunki polityczne w Uniwersytecie Lwowskim stwarzają po temu dogodną sposobność. Zakrzewski nie waha się szerzyć swoich radykalnych, motywowanych pobudkami partyjnymi opinii w szeregach polskiej młodzieży akademickiej, co nie ułatwia osiągnięcia pożądanego porozumienia w skomplikowanej często sytuacji Uniwersytetu. Ze względu na powyższe nie mogę obecnie poprzeć wyżej wymienionego wniosku⁴⁴. Sprawa została odłożona ad akta 24 kwietnia 1911 r.

10 marca 1912 r. Wydział Filozoficzny ponowił prośbę o profesurę zwyczajną dla S. Zakrzewskiego. Podkreślano jego zasługi w zdobyciu środków na utworzenie nowej katedry historii Europy Południowej i Wschodniej. I tym razem o wszystkim zdecydował Bobrzyński, który w swej opinii stwierdził: „dr Zakrzewski, którego przekonania polityczne opisałem ostatnio w moim sprawozdaniu z 11 III 1911 r. należy chyba nadal do partii wszechpolskiej⁴⁵, jednakże w jego postawie nastąpiła pewna zmiana, tzn. nie popiera on już radykalnego nurtu tej partii, a raczej usiłuje zdecydowanie mu się przeciwstawić. Uznając tę okoliczność, jaką dr Zakrzewski rozwija na polu swojej pracy zawodowej i która znalazła uznanie w sprawozdaniu Rady Wydziału, uważam, że powinienem poprzeć wyżej wymieniony wiosek⁴⁶. S. Zakrzewski otrzymał nominację na profesora zwyczajnego 11 kwietnia 1913 r., z mocą prawą od 1 października 1913 r.⁴⁷

Starania o katedrę historii ruskiej trwały długo, w końcu jednak zakończyły się częściowym sukcesem. Władze centralne chciały dać wyraz szczególnej trosce rządu o „krajowy język ruski⁴⁸. W tym celu utworzono na ULw. drugą zwyczajną katedrę historii powszechnej; została ona zatwierdzona przez cesarza 31 marca 1892 r., z mocą prawną od r. akad. 1893/94. Namiestnictwo zwróciło się z prośbą o powołanie komisji do przedstawienia kandydatów, stawiając warunek konieczny, by wybrany profesor w szcze-

⁴⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), sygn. 88^u, s. 28–29, Pismo namiestnika do Ministerstwa z 11 III 1911 r.

⁴⁵ Zakrzewski był aktywnym działaczem Narodowej Demokracji we Lwowie, wystąpił z niej na początku 1912 r. T. E. Modelski, *Naukowa działalność*, s. 203, 207.

⁴⁶ AGAD, sygn. 88^u, s. 174, Pismo namiestnika M. Bobrzyńskiego z 18 IV 1912.

⁴⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 715, Teczka osobowa Zakrzewskiego Stanisława, k. 41, 61, 62 (5 VI 1919 r. został zatwierdzony na tym stanowisku przez warszawskie ministerstwo WRiOP z pensją 6400 kor. + dodatek aktywalny roczny 1472 kor., razem 7872 kor. rocznie + 600 kor. za prowadzenie seminarium).

⁴⁸ *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. I: 1894/95–1897/98, Lwów 1899, s. 26.

gólny sposób uwzględniał wschód Europy i wykładał w języku ruskim⁴⁹. Galicyjscy Ukraińcy już w 1891 r. wysunęli kandydaturę profesora Uniwersytetu Kijowskiego, Wołodymyra Antonowicza (1834–1908), ten jednak odmówił i zaproponował swego ucznia Mychajła Hruszewskiego, który 22 kwietnia 1894 r. został nominowany profesorem zwyczajnym historii powszechnej z prawomocnością od 1 października 1894 r.⁵⁰

Nominacja profesorska była równoznaczna z nadaniem obywatelstwa austriackiego. Hruszewski miał jednak spełnić kilka wymogów: wystąpić do władz rosyjskich z prośbą o zwolnienie go z dotychczasowego obywatelstwa i złożyć przysięgę poddaństwa w Austrii. Mimo kilkukrotnych wezwań rektora Hruszewski nie dopełnił tych obowiązków, prosząc o odłożenie sprawy „ad feliciora tempora”. Zastaniał się stosunkami majątkowymi i naukowymi w cesarstwie rosyjskim⁵¹. Hruszewski kierował katedrą faktycznie do roku 1914, oficjalnie zaś do kwietnia 1916 r.

W momencie, gdy S. Zakrzewski (1873–1936) otrzymał katedrę historii polskiej, niepowodzeniem zakończyły się starania o katedrę nauk pomocniczych historii (NPH). Już od 1902 r. pojawiły się plany, by „ściągnąć” S. Zakrzewskiego do Lwowa z myślą o utworzeniu samodzielnej, „systemizowanej” katedry nauk pomocniczych historii.

S. Zakrzewski był uczniem Stanisława Krzyżanowskiego, pioniera tych nauk na gruncie polskim, kierownika katedry NPH na UJ, utworzonej w 1898 r. Habilitował się w marcu 1903 r. na UJ w zakresie historii Polski i średniowiecznej historii powszechnej. W lipcu został zaproponowany przez ULw. na profesora nadzwyczajnego nauk pomocniczych historii, ale ministerstwo ze względów finansowych nie wyraziło na to zgody. Dopiero od 1 października 1905 r. w Uniwersytecie Lwowskim powołano go na docenta prywatnego NPH, proponując mu bardzo niekorzystne warunki finansowe. Będąc w trudniej sytuacji materialnej, zdecydował się je przyjąć⁵².

Objęcie przez S. Zakrzewskiego katedry historii polskiej zamknęło sprawę osobnej katedry NPH na kilka lat. Nadzieje na jej powołanie poja-

⁴⁹ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, сnp. 510, Teczka osobowa Hruszewskoho Mychajła, k. 1. Pismo namiestnictwa do WF z dnia 12 X 1892 r.

⁵⁰ Tamże, k. 44, Lwów 8 IX 1894 r. Od 1 X 1894 r. otrzymał 1800 złr. rocznej pensji z dodatkiem „aktywalnym” 480 złr.

⁵¹ Tamże, k. 65; pismo z 11 XII 1899; k. 68, pismo dziekana do rektora z 12 I 1900; s. 69, pismo z 24 V 1902.

⁵² S. Zakrzewski został zatrudniony jako docent remunerowany, otrzymujący wynagrodzenie pod koniec semestru w wysokości 2000 kor. rocznie. Taka forma zatrudnienia była niekorzystna, ale historyk musiał ją zaakceptować, ponieważ miał na utrzymaniu rodzinę – żonę i troje dzieci. K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)* [w:] *Złota księga*, t. I, s. 382–383.

wiły się ponownie w 1909 r., kiedy Władysław Semkowicz uzyskał veniam legendi w zakresie nauk pomocniczych historii. Była to druga na ziemiach polskich habilitacja w tej dziedzinie. Władze Uniwersytetu Lwowskiego zintensyfikowały wówczas starania w ministerstwie o erygowania katedry NPH, niestety, ze względów finansowych zakończyły się one porażką. Jak podaje S. Ciara, ULw. był jedną z najstabilniej dotowanych uczelni w Przedlitawii, mimo że liczbą studentów dorównywał uniwersytetowi w Wiedniu. W. Semkowicz pracował we Lwowie jako docent prywatny z remuneracją zaledwie 1000 kor. rocznie. Po śmierci S. Krzyżanowskiego, w 1916 r., zaoferowano mu posadę profesora nadzwyczajnego w Krakowie, którą niezwłocznie przyjął⁵³.

Nie doszło również do powołania we Lwowie katedry historii Europy Południowej i Wschodniej. Niezbędne środki na ten cel miała wyasygnować Rada Miejska we Lwowie (zabiegał o nie S. Zakrzewski⁵⁴). Na kierownika tej katedry upatrywany był uczeń S. Zakrzewskiego – Olgierd Górka⁵⁵. Plany te nie zostały jednak zrealizowane.

17 lipca 1914 r. Rada Wydziału Filozoficznego podjęła uchwałę o powołaniu katedry historii społecznej i gospodarczej z myślą o prof. nadzw. Adamie Szelańskim. Mogła to być pierwsza taka katedra na polskich uniwersytetach. Na przeszkodzie realizacji tych zamierzeń stanął wybuch I wojny światowej⁵⁶.

W okresie autonomicznym przez studium historyczne przewinęło się osiemnastu profesorów i docentów prywatnych. W pierwszym podokresie (1869/70–1870/71) pracowało trzech historyków. Główny ciężar wykładów spoczywał na niemieckich profesorach: H. Zeissbergu i E. Rösslerze. Ksawery Liske, jako docent prywatny, prowadził wówczas pojedyncze wykłady. Niewątpliwie w tej grupie największym autorytetem cieszył się H. Zeissberg. W opinii studentów należał do ścisłej czołówki profesorów Wydziału Filozoficznego. Ołeksandr Barwinski wspominał go jako uzdolnionego dydaktyka i wnikliwego badacza. Był zawsze doskonale przygotowany do zajęć, sumienny, wykladał z pamięci, mówił prostym językiem, swój wywód urozmaicał ciekawostkami, potrafił zainteresować słuchaczy⁵⁷. Ceniono go

⁵³ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim*, s. 204–207.

⁵⁴ AGAD, sygn. 88^v, s. 174.

⁵⁵ Olgierd Górka w 1916 r. uzyskał habilitację w zakresie historii południowego wschodu Europy.

⁵⁶ J. Maternicki, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 411.

⁵⁷ O. Барвінський, *Спомини з мого життя. Частина перша та друга*, Нью-Йорк – Київ 2004, s. 104–105.

za „ściśłość krytyczną i szersze traktowanie tematów naukowych z umiejętnym uwzględnieniem tła powszechno-dziejowego”⁵⁸.

Po ustąpieniu Niemców w lwowskim studium historycznym wykładali już tylko Polacy i Rusini (Ukraińcy).

W latach 1871/72–1891/92 skupiło ono łącznie 8 osób, początkowo było tylko 2 profesorów i 1 docent, zaś pod koniec okresu 3 profesorów, 1 docent z tytułem profesora i 2 „zwykłych” docentów. W gronie tym było trzech wychowanków Ksawerego Liskego: Aleksander Hirschberg, Aleksander Semkowicz i Ludwik Finkel. Wykładowcy lat 1871/72–1891/92 w zdecydowanej większości urodzili się w I połowie XIX w. (oprócz Dembińskiego i Finkla). Dwóch pochodziło ze Lwowa (Hirschberg i Semkowicz), trzech – Szaraniewicz, Wojciechowski i Finkel z innych ośrodków galicyjskich, Liske i Dembiński z Wielkopolski, a W. Zakrzewski z Królestwa Polskiego. Wszyscy, oprócz Rusina Szaraniewicza, byli Polakami, w tym Hirschberg, który uważał się za Polaka, choć miał korzenie niemieckie. Jeśli chodzi o pochodzenie społeczne, to 4 z nich wywodziło się z rodzin inteligenckich, 3 ze środowisk ziemiańskich (Liske, Dembiński, W. Zakrzewski) i Szaraniewicz z rodziny greckokatolickiego duchownego. Wszyscy, pomijając Hirschberga, studiowali na kilku uniwersytetach, oprócz lwowskiego (Szaraniewicz, Hirschberg, Semkowicz, Finkel) i krakowskiego (Wojciechowski), w Berlinie (Liske, Dembiński, Finkel), w Getyndze (A. Semkowicz), we Wrocławiu (Liske, W. Zakrzewski, Dembiński), w Lipsku (Liske, W. Zakrzewski), w Heidelbergu (W. Zakrzewski), w Wiedniu (Szaraniewicz, Wojciechowski), w Petersburgu (W. Zakrzewski), w Paryżu (Finkel). Większość osób uzyskała doktoraty we Lwowie (Szaraniewicz, Hirschberg, A. Semkowicz, Finkel), na UJ – Wojciechowski, natomiast Liske i W. Zakrzewski w Lipsku, a Dembiński we Wrocławiu.

Najwięcej osób uzyskało, rzecz jasna, habilitację we Lwowie: Liske (1869) z historii powszechnej, Szaraniewicz (1871) w zakresie historii Galicji i Lodomerii oraz historii austriackiej, W. Zakrzewski (1872) z historii powszechnej, A. Hirschberg (1875) z historii polskiej, A. Semkowicz (1884) z historii średniowiecznej, L. Finkel (1886) z historii średniowiecznej i nowożytnej. B. Dembiński uzyskał habilitację w Krakowie (1886) z historii nowożytnej, natomiast Wojciechowski profesurę otrzymał bez habilitacji.

Z tej grupy najkrócej we Lwowie pracował Wincenty Zakrzewski (1844–1918). To Liske ściągnął go do Lwowa, zachęcając do habilitacji i dając nadzieję na wykłady w języku polskim. Wincenty Zakrzewski habilitował się w 1872 r., wykładał we Lwowie tylko w sem. letnim 1871/72 jako docent

⁵⁸ W. Czermak, *Anatol Lewicki (1841–1899). Wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1899, s. 5–6.

prywatny historii powszechnej. Przy najbliższej okazji przeniósł się do Krakowa, gdzie został profesorem nadzwyczajnym historii powszechnej⁵⁹.

W 1892 r., po nominacji na stanowisko dyrektora Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego, zrezygnował z zajęć dydaktycznych A. Semkowicz.

Niemal wszyscy profesorowie tego okresu prowadzili badania naukowe już według standardów historiografii europejskiej. Wyjątkiem w tej grupie był Izidor Szaraniewicz. Jako absolwent teologii w Wiedniu, kontynuował studia na Wydziale Filozoficznym we Lwowie, gdzie uczęszczał na wykłady Antoniego Wacholza, reprezentującego historiografię przedkrytyczną. Szaraniewicz kształtował swój warsztat naukowy samodzielnie, nigdy też w pełni nie opanował wymogów nowoczesnego warsztatu naukowego (wytakano mu „braki metodyczne”). Starał się jednak skrupulatnie badać źródła, porównywać je; korzystał ze źródeł językowych i archeologicznych⁶⁰.

Z całej grupy wyróżniał się Ksawery Liske, doskonały badacz, propagator metody krytycznej, wydawca źródeł, organizator życia naukowego we Lwowie. Początkowo, jak wspominał S. Smolka, na jego wykłady przychodziło niewiele osób⁶¹. Później to się zmieniło, ale sam Liske preferował seminaryjną metodę kształcenia. T. Wojciechowskiego z kolei ceniono za nowatorstwo prac naukowych. A. Semkowicz miał opinię gorliwego pracownika nauki, dobrze przygotowanego do pracy badawczej, życzliwego wobec studentów i współpracowników⁶². Natomiast docent prywatny A. Hirschberg, niemający szans na katedrę, z czasem coraz rzadziej ogłaszał wykłady, tytuł profesora otrzymał dopiero w styczniu 1903 r., ale miało to już tylko znaczenie prestiżowe.

Wszyscy angażowali się w organizację życia naukowego m.in. w ramach Towarzystwa Historycznego. Włączali się również w prace społeczne. Wyróżniali się tu szczególnie I. Szaraniewicz, aktywnie wspierający Instytut Stauro-pigialny; A. Hirschberg, współtwórca i czołowy działacz Towarzystwa Oświaty Ludowej; A. Semkowicz, autor podręczników szkolnych; Liske, „człowiek instytucja”, inspirator wielu cennych przedsięwzięć, skuteczny obrońca Uniwersytetu Lwowskiego przed zakusami likwidacji w 1876 r., czy L. Finkel, aktywny działacz Macierzy Polskiej, Towarzystwa Kursów Akademickich dla Kobiet, Towarzystwa Oświaty Ludowej, autor podręczników szkolnych.

Historycy lwowscy interesowali się również polityką, ale z reguły nie brali w niej aktywnego udziału. Szaraniewicz sympatyzował z ideologią

⁵⁹ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, Rzeszów 2015, s. 29–30.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ S.A.S. [S. Smolka], Korespondencje: ze Lwowa i z Warszawy, „Tygodnik Wielkopolski, Naukowy, Literacki i Artystyczny”, Poznań 13 V 1871, R. 1, nr 20, s. 250.

⁶² J. Kolbuszewska, *Aleksander Semkowicz* [w:] *Złota księga*, t. II, s. 169, 171.

moskalofilską; Liske i Wojciechowski, niegdyś zaangażowani w powstanie 1863 r., później, doświadczeni przez życie, sympatyzowali z konserwatystami krakowskimi, ale tego nie manifestowali. Najbardziej rozpolitykowany w tej grupie był A. Hirschberg, gorący demokrata związany z Konfederacją Narodu Polskiego, współtwórca Ligii Polskiej, ale i on nie afiszował się ze swymi przekonaniem, działał w konspiracji (pod koniec życia zarzucano mu austrofilizm). Ogólnie rzecz biorąc, stwierdzić można, że historycy uniwersyteccy Lwowa byli znacznie mniej rozpolitykowani niż ich krakowscy koledzy. Skupiali się na pracy naukowej i społecznej.

W podokresie trzecim, obejmującym lata 1892/93–1913/14, następował sukcesywny wzrost liczby wykładowców. Na początku lat 90. było ich pięciu. Trzej to przedstawiciele starszej generacji: profesorowie I. Szaraniewicz (ur. 1829), T. Wojciechowski (ur. 1838) i docent A. Hirschberg (ur. 1847). Młodsze pokolenie reprezentowali prof. nadzw. L. Finkel (ur. 1858) oraz świeżo zatrudniony prof. B. Dembiński (ur. 1858). W 1894 r. studium historyczne zostało wzmocnione przez Mychajła Hruszewskiego (ur. 1866). Nominacja ta zapoczątkowała powolną wymianę pokoleniową. W 1898 r. zajęcia we Lwowie rozpoczął Szymon Askenazy (ur. 1865), rok później na emeryturę odszedł I. Szaraniewicz, a katedrę po nim przejął L. Finkel. Początek nowego wieku przyniósł większe ożywienie. W sem. letnim 1902 r. do grona lwowskich historyków dołączył doc. Adam Szelański (ur. 1873), a w 1905 Stanisław Zakrzewski (ur. 1873). Postępująca ślepotą zmusiła natomiast Tadeusza Wojciechowskiego do rezygnacji z wykładów. Po rocznym urlopie zdrowotnym, w 1907 r., przeszedł on w stan spoczynku. W tym też roku niespodziewanie zmarł A. Hirschberg.

Do najmłodszej generacji historyków, urodzonych po 1870 r., dołączył w 1909 r. Władysław Semkowicz (ur. 1878), syn Aleksandra Semkowicza, w 1912 r. Stepan Tomaszewski (ur. 1875) zaś w 1913 r. Adam Mieczysław Skałkowski (ur. 1877).

W przededniu I wojny światowej studium historyczne liczyło zatem 9 historyków, w tym 5 profesorów (Askenazy, Dembiński, Finkel, Hruszewski, S. Zakrzewski), 1 docent z tytułem profesora (A. Szelański) i 3 „zwykłych” docentów (Tomaszewski, W. Semkowicz, Skałkowski). W całym omawianym tu podokresie studium historyczne skupiało łącznie 12 badaczy.

W grupie tej było 9 Polaków (w tym jeden polski Żyd – S. Askenazy) i 3 Rusinów (Szaraniewicz, Hruszewski, Tomaszewski). Szaraniewicz wykładał w języku polskim i ruskim, a dwaj pozostali wyłącznie po rusku (ukraińsku).

Stosunkowo najwięcej badaczy tego podokresu pochodziło z Galicji (Szaraniewicz, Wojciechowski, Hirschberg, Finkel, Tomaszewski, W. Semko-

wicz, Skałkowski), w tym trzech ze Lwowa (Hirschberg, Skałkowski i W. Semkowicz). Aż cztery osoby przybyły do Lwowa z Królestwa Polskiego (Askenazy, Hruszewski, Skałkowski i S. Zakrzewski), jedna z Wielkopolski – B. Dembiński.

W porównaniu do okresu poprzedniego wyraźnie zmieniały się proporcje wynikające z pochodzenia społecznego. Zaledwie jeden historyk wywodził się z ziemiaństwa (B. Dembiński); Askenazy, jako jedyny, reprezentował środowisko z pogranicza bogatego mieszczaństwa i burżuazji (syn zamożnego kupca); aż siedmiu badaczy wychowało się w domach inteligentnych (głównie w rodzinach prawniczych i nauczycielskich), a trzy osoby miały pochodzenie plebejskie (A. Szelągowski był synem kominiarza, S. Zakrzewski stolarza, a S. Tomaszewski chłopą). Niewątpliwie było to wynikiem zmian politycznych i społeczno-kulturowych, które nastąpiły w Galicji i Królestwie Polskim⁶³.

Podobnie jak w poprzednim okresie, większość historyków zdobywała wykształcenie na kilku uczelniach. Spośród historyków średniego i młodszego pokolenia trzech studiowało na jednym uniwersytecie: Hruszewski w Kijowie, S. Tomaszewski i W. Semkowicz we Lwowie, przy czym W. Semkowicz ukończył Wydział Prawa, a następnie historię na Wydziale Filozoficznym. Na dwóch uczelniach kształcili się Dembiński (Berlin, Wrocław), Askenazy (Warszawa, Getynga), A. M. Skałkowski (Lwów, Getynga); na trzech i więcej Finkel (Lwów, Berlin, Paryż), A. Szelągowski (Kraków, Lwów, Berlin), S. Zakrzewski (Kraków, Wiedeń, Berlin, Rzym).

Większość historyków uzyskała doktorat we Lwowie, natomiast Stanisław Zakrzewski w Krakowie, a trzy osoby za granicą: Askenazy w Getyndze, Dembiński we Wrocławiu, a Hruszewski w Kijowie (uzyskał tam tytuł „magistra historii rosyjskiej” równoznaczny z niemieckim doktoratem). Wzorce zaszczerpione przez mistrzów przekazywane były kolejnym pokoleniom historyków. Niewątpliwie lwowscy historycy mieli szczęście do wybitnych nauczycieli. Askenazy napisał doktorat pod kierunkiem Maxa Lehmana, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli liberalnego nurtu w niemieckiej historiografii. Dembiński swą pracę napisał pod kierunkiem Jakoba Caro, mediewisty i nowożytnika specjalizującego się w dziejach Polski; Hruszewski kształcił się u Wołodymyra Antonowicza, jednego z twórców naukowej historiografii ukraińskiej. Stanisław Zakrzewski zdobył „szlify” pod kierunkiem Stanisława Smolki i Stanisława Krzyżanowskiego. Finkel był uczniem K. Liskego. Skałkowski – S. Askenazego, Tomaszewski – M. Hruszewskiego, W. Semkowicz – Oswalda Balzera, A. Szelągowski – L. Finkla.

⁶³ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 25.

Jeśli chodzi o habilitacje, wszystkie, poza jedną S. Zakrzewskiego (habilitował się w 1903 r. w Krakowie), zostały przeprowadzone we Lwowie: A. Szelański w 1902 r. w zakresie historii średniowiecznej i nowożytnej; W. Semkowicz w 1909 r. w zakresie nauk pomocniczych historii (w 1914 r. rozszerzył habilitację na historię średniowieczną⁶⁴); Stepan Tomaszewski w 1911 r. z historii austriackiej oraz A. M. Skałkowski w 1913 r. w zakresie „nowszej historii”. Podobnie jak wcześniej T. Wojciechowski, M. Hruszewski został mianowany profesorem pomimo braku habilitacji⁶⁵.

Historycy przełomu wieków XIX i XX byli zdecydowanie bardziej „rozpolitykowani” niż ich poprzednicy. S. Askenazy podkreślał swoją niezależność polityczną i ostro krytykował konserwatywnych lojalistów. Z kolei B. Dembiński związany był z obozem krakowskich stańczyków: postrzegany jako konserwatywny klerykał, nie ukrywał swego antysemityzmu⁶⁶. S. Zakrzewski w okresie krakowskim związany był z socjalistami; we Lwowie należał do najbardziej aktywnych działaczy Narodowej Demokracji. Podobną drogę polityczną przeszedł A. Szelański – na studiach w Krakowie należał do „czerwonych”, czyli socjalistów, a we Lwowie zmienił orientację polityczną i związał się z obozem narodowo-demokratycznym⁶⁷. Od czasów studenckich mocno zaangażowany w politykę był również A. M. Skałkowski. Początkowo uczestniczył w pracach Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, następnie należał do Ligi Narodowej⁶⁸. Z kolei M. Hruszewski i S. Tomaszewski żywo angażowali się w działania różnych organizacji ukraińskiego ruchu narodowego. Hruszewski był m.in. współzałożycielem Ukraińskiej Patrii Narodowo-Demokratycznej, obaj z Tomaszewskim w czasie I wojny patronowali działaniom Strzelców Siczowych⁶⁹. Hruszewskiego podejrzewano o wypowiedzi wrogie monarchii habsburskiej⁷⁰.

W gronie profesorów lwowskich przełomu wieków największą popularnością wśród studentów cieszył się Szymon Askenazy. Swą niezwykłą

⁶⁴ Na podstawie prac: *Miscellanea historyczne z XV w. – Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii horodelskiej z 1413 r. – Mazowieckie przywileje rodowe z XIV i XV w.* ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1336, Prace doktorskie od roku 1877 do 1917 (i niektóre habilitacyjne), pozycja 186, k. 24.

⁶⁵ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 29.

⁶⁶ T. Kawski, *Profesor Bronisław Dembiński*, s. 36; J. Maternicki, *Historia i życie narodu*, s. 375.

⁶⁷ J. Maternicki, *Adam Szelański [w:] Złota księga*, t. I, s. 362–363, 238.

⁶⁸ B. Klasa, *Adam Mieczysław Skałkowski [w:] Złota księga*, t. II, s. 290.

⁶⁹ O. Suchyj, *Stepan Tomaszewski [w:] Złota księga*, t. I, s. 443.

⁷⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 510, Kompromitujące doniesienia prasowe w sprawie Hruszewskiego – pismo dyrekcji policji, 17 XI 1915, k. 107; Oświadczenie Cyryla Studzińskiego z 14 III 1916 r., k. 109.

osobowością przyciągał najzdolniejszych studentów⁷¹. Nie był jednak człowiekiem towarzyskim, we Lwowie obracał się w kręgu zaledwie kilku przyjaciół. Dembiński przez studentów był różnie oceniany, nie zawsze pozytywnie. Na wykładach miał wprawdzie pełne audytorium, ale do wykładów się nie przygotowywał, opowiadał liczne anegdoty, uchodził za mało wymagającego egzaminatora⁷². Studenci wysoko natomiast cenili L. Finkla za jego gruntowne wykłady, które „przykuwały uwagę”, za rzetelną wiedzę, życzliwość i poświęcenie dla studentów. L. Finkel wprowadził również w r. akad. 1906/07 tzw. *privatissimum*, czyli spotkania naukowe w wąskim gronie, na których omawiano m.in. kwestie metodologiczne i historyczno-polityczne, wśród „swobodnej wymiany myśli”⁷³. Jerzy Topolski ocenił go jako „najwybitniejszego pod względem metodologicznym i warsztatowym spośród ówczesnych historyków lwowskich”⁷⁴.

Jak już wyżej wspomniano, w latach 1914/15–1917/18 lwowskie studium historyczne przeżywało poważny kryzys. Na dziewięciu historyków pracujących przed wybuchem wojny na Uniwersytecie pozostało pięciu. Wykładali wówczas (od r. akad. 1915/16) Ludwik Finkel, Stanisław Zakrzewski i Adam Skałkowski. Do czerwca 1916 r. wykładał też Bronisław Dembiński; w połowie 1916 r. wyjechał do Warszawy. W tym samym roku opuścił Lwów także Władysław Semkowicz, który osiadł w Krakowie.

Pozostali wykładowcy w momencie wybuchu wojny byli poza Lwowem. W 1916 r. dyscyplinarnie zwolniono z pracy M. Hruszewskiego, oficjalnym powodem było porzucenie wykładów w r. akad. 1915/16 r. i „dobrowolny wyjazd do Rosji, ale w tle były jeszcze oskarżenia o nieprzyjazną dla państwa austriackiego działalność publicystyczną”⁷⁵. W tym roku, pod naciskiem władz państwowych, za krytykę orientacji proaustriackiej zwolniono także A. Szelańskiego. Ostatnim „nabytkiem” lwowskiego studium był docent prywatny Teofil Emil Modelski, który w 1917 r. uzyskał habilitację w zakresie historii austriackiej i średniowiecznej historii powszechnej i od razu powierzono mu wykłady i ćwiczenia. Prowadził je w ostatnim półroczu r. akad. 1917/18.

⁷¹ J. Maternicki, *Historia i życie narodu*, s. 375.

⁷² T. Kawski, *Profesor Bronisław Dembiński*, s. 32.

⁷³ T. E. Modelski, *Ludwik Finkel (20 III 1858 – 24 X 1930). Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, z. 1–2, s. 143, 146; S. Wasylewski, *Czterdzieści lat powodzenia. Przebieg mojego życia*, Wrocław 1959, s. 318.

⁷⁴ J. Topolski, *O nowy model historii. Jan Rutkowski (1886–1949)*, Warszawa 1986, s. 26.

⁷⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 510, Teczka osobowa M. Hruszewskiego, k. 134. Faktycznie Hruszewski w 1914 r. został aresztowany w Kijowie, a następnie zesłany w głąb Rosji. W. Telwak, *Mychałło Hruszewski [w:] Żłota księga*, t. I, s. 353.

Nie podjął natomiast wykładów habilitowany w 1917 r. Olgierd Górka, który wstąpił do wojska.

Bilans I wojny okazał się dla studium historycznego katastrofalny. Spośród 9 profesorów i docentów pracujących na początku 1914 r., po czterech latach ubyło aż 7 osób. Do Lwowa nie wrócili już: S. Askenazy, B. Dembiński, M. Hruszewski, S. Tomaszewski, W. Semkowicz. L. Finkel na emeryturę przeszedł z dniem 1 listopada 1918 r. W 1918 r. zakończył również działalność na ULw. Adam M. Skałkowski, który po utworzeniu Uniwersytetu Poznańskiego stał się jego profesorem.

Pod koniec 1918 r. ze „starej” kadry naukowej pozostał tylko Stanisław Zakrzewski, najmłodszym pracownikiem był natomiast T. E. Modelski.

Zwróćmy teraz uwagę na organizację studiów historycznych.

Na uniwersytetach austriackich rok akademicki składał się z dwóch semestrów, zimowego i letniego. Obowiązywał pięciodniowy tydzień nauki, grono profesorów uzgadniało, który dzień, oprócz niedzieli, będzie wolny⁷⁶.

Bardzo długo zasady studiowania na Uniwersytecie Lwowskim regulowała ustawa z 1 października 1850 r. Była ona uzupełniana lub zmieniana szczegółowymi rozporządzeniami, w tym, dla Wydziału Filozoficznego, rozporządzeniem ministra wyznań i oświaty z 11 lutego 1888⁷⁷. Zgodnie z ustawą z 1 października 1850 r. na uniwersytet mogli uczęszczać studenci zwyczajni i nadzwyczajni. Członkami zwyczajnymi byli studenci immatrykulowani, tzn. absolwenci gimnazjów posiadający maturę, wpisani do metryki wydziałowej, a stamtąd wciągnięci do albumu Uniwersytetu. Tylko słuchaczom immatrykulowanym przysługiwały prawa studenta i tylko oni byli dopuszczeni do rygorozów doktorskich lub egzaminów rządowych wymaganych od kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Student mógł być immatrykulowany tylko na jednym wydziale, ale mógł uczęszczać na zajęcia na innych wydziałach⁷⁸. Student kontynuujący naukę nie potrzebował w następnym semestrze nowej immatrykulacji, wystarczył wpis na odczyty, pod warunkiem jednak, że przerwa w uczęszczaniu na wykłady nie była dłuższa niż jeden semestr,

⁷⁶ Pierwszy semestr rozpoczynał się 1 października każdego roku i trwał do czwartku włącznie „przed niedzielą kwietnią” według kalendarza gregoriańskiego. Drugie półrocze zaczynało się od pierwszego czwartku po Wielkiej Nocy i trwało do końca lipca. *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, § 64, § 66, s. 735.

⁷⁷ *Zbiór ustaw uniwersyteckich które uczniowie c.k. uniwersytetów [...] otrzymują przy immatrykulacji z dodaniem niektórych ustaw i przepisów uzupełniających*, Lwów 1896, s. 5.

⁷⁸ *Ogólne przepisy o pobieraniu nauki na wydziałach uniwersyteckich: w Wiedniu, Pradze, we Lwowie, Krakowie, w Ołomuńcu, Gracu, Insbruku (ogłoszone rozporządzenie ministra wyznań i oświaty 1 X 1850)*. *O immatrykulacji*, § 3, § 4 [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, s. 719–720.

a od roku 1889 dwa⁷⁹. Student nadzwyczajny musiał mieć ukończone przynajmniej 16 lat. Student taki otrzymywał od dziekana kartę przyjęcia, a także arkusz legitymacyjny. W 1898 r. zniesiono karty i wprowadzono książeczki podobne do indeksów studentów zwyczajnych⁸⁰.

Przez wiele lat kobiety nie miały wstępu na uniwersytet. Pierwszy wyłom wprowadziła jednak ustawa z 1878 r., umożliwiając kobietom słuchanie pojedynczych wykładów w charakterze hospitantek, i to za zgodą władz uczelni (nie wolno było ich immatrykulować ani przyjmować jako słuchaczki nadzwyczajne). Na Wydział Filozoficzny jako słuchaczki zwyczajne i nadzwyczajne uzyskały wstęp dopiero w 1897 r. Kandydatka musiała mieć ukończone 18 lat, obywatelstwo austriackie, świadectwo maturalne – o jej przyjęciu decydował dziekan, ale w razie nieprzyjęcia mogła się odwołać do ministra wyznań i oświaty. W sytuacji, gdy dziewczyna nie miała matury, a ukończyła np. seminarium nauczycielskie, mogła uczęszczać na uniwersytet jako słuchaczka nadzwyczajna, przy czym musiała zapisać się przynajmniej na 10 godzin wykładów⁸¹.

Studenci zapisywali się na wykłady na początku każdego semestru; podstawą wpisu była książeczka legitymacyjna, w której poświadczano uczestnictwo w zajęciach i uiszczenie opłat⁸²; pod koniec studiów stanowiła ona podstawę do wydania świadectwa uniwersyteckiego. Każdy słuchacz miał obowiązek przedstawić się osobiście profesorowi przed rozpoczęciem zajęć; było to odnotowywane w książeczce⁸³.

Aby ułatwić nowo przyjętym studentom wybór przedmiotów, organizowano wykłady informacyjne o zakresie tematycznym proponowanych zajęć⁸⁴.

⁷⁹ Ustawa z 12 IV 1889 r. wydłużała ten czas do dwóch semestrów dla studentów, którzy jako ochotnicy odbywali roczną czynną służbę wojskową. *Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 12 IV 1889 dotyczące się ulg przyznanych uczniom szkół wyższych, którzy odbywają czynną służbę jako jednorocznicy ochotnicy* [w:] *Zbiór ustaw uniwersyteckich które uczniowie...*, roz. VI, § 1, s. 67.

⁸⁰ Tamże, roz. III, § 33–37, s. 15–16.

⁸¹ *Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 23 III 1897 o dopuszczeniu kobiet na wydziały filozoficzne do c.k. uniwersytetów w przymocie słuchaczek zwyczajnych i nadzwyczajnych* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, § 1–10, s. 739–740.

⁸² Opłata immatrykulacyjna wynosiła 2 złr. m.k., stemplowa 15 kr m.k.; w r. akad. 1886/87 takse immatrykulacyjną podwyższono do 4 złr., a stemplową do 1 złr. Wszelkie należności opłacano w kwesturze.

⁸³ Miał na to 16 dni – 8 dni przed i 8 dni po rozpoczęciu każdego semestru. *Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 1 X 1850 [...] ogólne przepisy o pobieraniu nauk na wydziałach uniwersyteckich w Wiedniu [...] Lwowie [...] [w:] Zbiór ustaw uniwersyteckich które uczniowie...*, § 1–31, s. 11–18

⁸⁴ Tamże, § 45, s. 29–30.

Była to jednak tylko oferta programowa, która co semestr ulegała modyfikacjom. W rzeczywistości każdy student układał sobie indywidualny program zajęć.

Aby zaliczyć semestr, student musiał zapisać się przynajmniej na 10 godzin wykładów tygodniowo. Nie wliczano w to ćwiczeń seminaryjnych. Wyjątek przewidziano dla „uczniów, którzy ze szczególną usilnością poświęcają się pewnej nauce i usiłują ją więcej pogłębić”. Ustawa z roku 1850 znosiła egzaminy półroczne czy roczne, które miały potwierdzać postęp w nauce, jednak studenci, którzy starali się o stypendia, zwolnienie z chesnego czy planowali przystąpić do egzaminów rządowych, dobrowolnie poddawali się kolokwiom i egzaminom. Wszelkie świadectwa potwierdzające takie egzaminy były jednak traktowane jako „prywatne”⁸⁵. Studenci mieli obowiązek uczęszczać na wykłady, na które się zapisali. Pod koniec semestru profesorowie na posiedzeniach rady wydziału zdawali sprawozdanie z frekwencji; nieobecności nieusprawiedliwione mogły być podstawą do usunięcia studenta z uniwersytetu⁸⁶. Każdy student miał obowiązek uregulować wszelkie należności, a następnie w ciągu ostatnich ośmiu dni semestru udać się do profesora po potwierdzenie obecności; odpowiednie adnotacje wpisywano do indeksu⁸⁷. Po zakończeniu studiów student otrzymywał „świadectwo odejścia”⁸⁸.

Teoretycznie rzecz biorąc, studenci mogli wybierać sobie przedmioty dowolnie, kierując się jedynie własnymi zainteresowaniami⁸⁹. Pamiętać jednak należy, że studia na Wydziale Filozoficznym miały przygotować studentów głównie do pracy nauczycielskiej, ewentualnie naukowej. Stąd w praktyce wymogi stawiane przy egzaminach nauczycielskich czy doktorskich miały duży wpływ na indywidualne programy studiów realizowane przez studentów. Warunkiem dopuszczenia do egzaminów nauczycielskich było zaliczenie przynajmniej 7 semestrów studiów, w tym 5 na Wydziale Filozoficznym oraz uczęszczanie na semestr ósmy⁹⁰. Kandydat musiał też dowieść, że w toku studiów wysłuchał przynajmniej 4 godzin wykładu z filozofii i psychologii, 4 godzin wykładu z pedagogiki (w tym z historii wychowania

⁸⁵ Profesorowie mieli obowiązek poinformować grono profesorów o przeprowadzonym egzaminie lub wydać świadectwo potwierdzające zdany egzamin na prośbę studenta, zaznaczając jednak, w jakim celu zostało wystawione, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, § 51, s. 731.

⁸⁶ Tamże, § 52–55, s. 732.

⁸⁷ Tamże, § 56–63, s. 733–734, opłaty za wykłady, 30 hal. za semestr.

⁸⁸ Tamże, § 68–69, s. 735, potrzebne do egzaminów lub dalszej nauki na innych uczelniach.

⁸⁹ Tamże, § 44, s. 729.

⁹⁰ Tamże, art. III, § 2 b, s. 638.

od XVI w.); w miarę możliwości wykładów z metodyki dziedzin, w których chciał się specjalizować, wykładów z higieny szkolnej. Przy egzaminach żądano też świadectwa potwierdzającego znajomość w mowie i piśmie języka, w którym kandydat na nauczyciela chciał wykładać przedmiot lub wymagano rocznego albo półrocznego pobytu za granicą⁹¹. W przypadku kandydatów zdających egzamin z historii pożądanym było też uczestnictwo w zajęciach z historii sztuki Austrii.

Egzaminy nauczycielskie miały kilka etapów. Pierwszy, półgodzinny, był z filozofii i pedagogiki, drugi z języka wykładowego. W dwugodzinnym egzaminie klauzurowym, ustnym i pisemnym, kandydat musiał udowodnić, że potrafi wypowiadać się w mowie i piśmie oraz wykazać się znajomością najwybitniejszych dzieł literatury tego języka⁹².

Wyżej wspomniane wymagania sprawiały, że studenci, poczynając od lat 70. XIX w. po czasy I wojny, wybierali często nie jedną, a dwie, czasami trzy i więcej dziedzin. Stąd oprócz przedmiotów „podstawowych”: historii i geografii, uczęszczali także na wykłady z filozofii, pedagogiki, higieny szkolnej, filologii: polskiej, ruskiej lub niemieckiej. Niektórzy uczęszczali również na lektoraty z nowożytnych języków obcych (francuski, angielski, czeski). Większość tych zajęć realizowano poza studium historycznym, w ramach jednak Wydziału Filozoficznego.

Przyszli historycy najczęściej historię łączyli z geografią, filologią nowożytną i/lub klasyczną, filozofią i historią prawa. Wynikało to z narzuconych przez ustawodawcę bloków przedmiotowych przewidzianych przy egzaminach nauczycielskich.

Wydzielono następujące bloki przedmiotów egzaminacyjnych: a) historia i geografia jako przedmioty główne, b) historia i język wykładowy, jako przedmioty główne, geografia zaś jako przedmiot poboczny; c) filozofia i historia jako przedmioty główne oraz geografia jako przedmiot poboczny⁹³.

W przypadku, gdy głównym przedmiotem była historia, egzamin obejmował historię powszechną i austriacką, języki i geografię. Co do historii powszechnej, obowiązywały następujące wymogi: znajomość przedmiotu w ujęciu chronologicznym, związku głównych wydarzeń, znaczenia epok (z uwzględnieniem historii kultury, gospodarczej, społecznej, ustroju, literatury, sztuki), znajomości rozwoju historiografii, szczególnie w czasach greckich i rzymskich, epoki, w której kandydat się specjalizuje, oraz znajomości źródeł. Z reguły studenci starali się studiować historię powszechną, poczy-

⁹¹ Tamże, art. IV, § 1, 2, 3, s. 640.

⁹² Tamże, art. VII, s. 643.

⁹³ Tamże, art. IX, § 1c, § 1h, s. 645.

nając od starożytnej po współczesną. Wielu uczęszczało na wykłady z historii starożytnej prowadzone w studium filologii klasycznej. Znajomość kwestii ustrojowych, administracyjnych, prawnych uzyskiwali na Wydziale Prawa, zaś kościelnych – na Teologii. Starali się też przejść cały kurs historii austriackiej; na egzaminie z tego zakresu sprawdzano też wiadomości dotyczące ustroju, administracji, stosunków społecznych i gospodarczych, a także kultury monarchii austro-węgierskiej. Przy egzaminie ustnym należało również dowieść znajomości metodyki badań historycznych i nauk pomocniczych historii⁹⁴.

O dopuszczeniu do egzaminu z przedmiotu głównego decydowała „praca domowa”, czyli rozprawa naukowa przygotowana na zadany temat, podlegająca ocenie egzaminatora. Czas na jej realizację wynosił trzy miesiące. Komisja uwzględniała jednak prace doktorskie, seminaryjne i opublikowane artykuły naukowe⁹⁵. Mogły one zastąpić wspomnianą wyżej „pracę domową”.

Egzamin pisemny (klausurowy) z przedmiotu głównego trwał 8 godzin, z pobocznego 4 godziny. W przypadku historii z geografiami były to egzaminy z historii powszechnej i austriackiej, a także geografii; w przypadku historii i języka, historia i język były przedmiotami głównymi, geografia zaś przedmiotem pobocznym. Specjalizujący się w historii i filozofii musieli zdać egzaminy z obu tych dziedzin, a także z języka „żyjącego”.

Kolejny etap to egzamin ustny – z przedmiotu głównego trwał godzinę, z pobocznego pół godziny. Podczas egzaminu ustnego z historii studenci musieli też udowodnić znajomość łaciny i greki lub łaciny i języka nowożytnego pozostającego w zależności z wybraną epoką, by wykazać, że jako przyszli nauczyciele będą umieli przetłumaczyć źródła lub obcojęzyczne opracowania. W związku z tym studenci dość często uczęszczali na wykłady i proseminaria z filologii klasycznej: łacińskiej i greckiej lub łacińskiej i wybranej nowożytnej.

Komisje nauczycielskie powoływano we wszystkich miastach uniwersyteckich c.k. monarchii. Prawo do przeprowadzania egzaminów rządowych mieli wyłącznie profesorowie zwyczajni, powołani przez ministra. Wśród egzaminatorów z historii byli m.in.: Liske, Szaraniewicz, Wojciechowski, Dembiński, Finkel, Askenazy, S. Zakrzewski. Ponadto egzaminowali geografowie, filologowie etc.

Studia kończyły się absolutorium, po uzyskaniu którego studenci mogli przystąpić do egzaminów nauczycielskich lub doktorskich. Dysertacje wypracowywano na seminariach lub ćwiczeniach historycznych. Zgodnie z decyzją

⁹⁴ Tamże, art. XIII, s. 652.

⁹⁵ Tamże, art. XXI, s. 657.

ministra wyznań i oświaty z 27 kwietnia 1871 r. pieczę nad seminariami sprawował dziekan i to on nadawał stopień doktora „pod powagą uniwersytetu”⁹⁶.

Prawo do przeprowadzania egzaminów ścisłych (rygorozów) mieli wyłącznie profesorowie zwyczajni (lub nadzwyczajni, którym przyznano tytuł profesora zwyczajnego)⁹⁷.

Aby być dopuszczonym do tych egzaminów, należało okazać świadectwo uczęszczania na uniwersytet przez okres czterech lat (przed r. akad. 1888/89 wystarczyły trzy lata).

Egzamin doktorski na wydziale filozoficznym obejmował cztery przedmioty: filozofię, matematykę, fizykę i historię powszechną. Egzaminy te można było zdawać w czasie trwania studiów.

Ustawa z 1850 r. zniósła możliwość „nauki prywatnej”, a więc przystępowanie do rygorozów bez uprzedniego uczęszczania na wykłady publiczne na danym wydziale⁹⁸.

W marcu 1899 r. nastąpiła zmiana przepisów dotyczących egzaminów ścisłych. Poczynając od r. akad. 1899/1900⁹⁹ każdy, kto chciał uzyskać doktorat na Wydziale Filozoficznym, musiał zdać dwa egzaminy ścisłe (rygorozą). Warunkiem dopuszczenia do egzaminu było uczęszczanie przez cztery lata na uniwersytet (jako student immatrykulowany na Wydziale Filozoficznym). W przypadku krótszego terminu studiów należało uzyskać zgodę ministra. Rozprawa naukowa (rękopis lub druk) powinna dotyczyć tematu z dziedziny reprezentowanej przez jedną z katedr na Wydziale Filozoficznym. Przedłożoną pracę dziekan oddawał do recenzji dwóm profesorom specjalizującym się w danej dziedzinie wiedzy. Profesorowie przygotowywali recenzję na piśmie i decydowali, czy dany kandydat może być dopuszczony do egzaminu ścisłego czy też nie. W przypadku opinii rozbieżnych decyzję podejmowało zgromadzenie profesorów (rada wydziału).

⁹⁶ *Ustawa z dnia 27 IV 1871 r. o urządzeniu władz uniwersyteckich* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, s. 696.

⁹⁷ *Reskrypt ministerstwa wyznań i oświecenia z 14 I 1879 o stanowisku akademickim odznaczonem tytułem i charakterem zwyczajnego względnie nadzwyczajnego profesora – profesora nadzwyczajnego względnie docenta prywatnego* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, s. 709.

⁹⁸ Tamże, § 49, 50, 55, s. 732–733.

⁹⁹ *Rozporządzenie ministra wyznań i oświaty z dnia 16 III 1899 zmieniony porządek egzaminów ścisłych na wydziale filozoficznym uniwersytetów królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych* [w:] *Zbiór ustaw uniwersyteckich, które uczniowie c.k. uniwersytetów w myśl § 17 Rozporządzenia ministra wyznań i oświecenia z 1 października 1850 roku L. 8214 D.P.P., otrzymują przy imatrykulacji z dodaniem niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych*, Lwów 1903, s. 212–223, [http://polona.pl/item/3771683/70/\(01.10.2014\)](http://polona.pl/item/3771683/70/(01.10.2014)).

Egzamin ustny składał się z dwu części: egzaminu dwugodzinnego oraz jednogodzinnego. Dwugodzinny egzamin obejmował przedmiot należący do grupy filozoficzno-historycznej (lub matematyczno-przyrodniczej) i był zdawany „łącznie z innym przedmiotem tych grup”. Przedmioty egzaminacyjne wybierał dziekan (student miał prawo jedynie wskazać swe preferencje). Przedmioty uzależnione były od dziedziny wiedzy, jakiej dotyczyła rozprawa. Przy doktoratach z historii można było zdawać np. egzamin z historii i nauk pomocniczych historii.

W skład komisji egzaminu dwugodzinnego, oprócz przewodniczącego – dziekana lub prodziekana – wchodziło czterech profesorów (w tym dwóch recenzentów), zaś w przypadku jednogodzinnego, tylko dwóch. Egzaminatorami byli profesorowie zwyczajni wykładający dany przedmiot. Egzamin odbywał się publicznie. W przypadku niezdania egzaminu student miał prawo do poprawki, nie wcześniej jednak niż za trzy miesiące.

Aby otrzymać stopień doktora filozofii, należało przedłożyć komplet dokumentów: świadectwo chrztu / akt urodzenia, świadectwo dojrzałości, świadectwo odejścia z uniwersytetu potwierdzające ukończenie czterech lat studiów i curriculum vitae.

Wymagano, by dysertacja była napisana w języku wykładowym uniwersytetu (na filologii klasycznej obowiązywała łacina). Manuskrypt należało złożyć w jednym, druk w czterech egzemplarzach. Jeśli dysertacja nie została uznana za wystarczającą, kandydat miał prawo złożyć nową, na ten sam lub inny temat. Dokumenty składało się w kwesturze z należną taksą egzaminacyjną¹⁰⁰. Pieniądze wpłacone przez zainteresowanego były przeznaczone na wynagrodzenie dla recenzentów i egzaminatorów. Promocji doktorskiej dokonywał profesor zwyczajny pod przewodnictwem rektora i dziekana¹⁰¹.

Zgodnie z ustawą uniwersytety publikowały programy wykładów na każdy semestr akademicki. W przypadku Wydziału Filozoficznego była to oferta programowa, z której student mógł wybrać to, co go interesowało.

W okresie przejściowym (1869/70–1870/71) pod względem problemowym była ona dość uboga, choć szeroka pod względem chronologicznym. Teoretycznie rzecz biorąc, studenci w ciągu jednego roku mogli przejść niemal pełny kurs historii powszechnej i austriackiej.

Warto podkreślić, że w latach 1869/70 i 1870/71 sporo miejsca w ofercie zajmowała historia najnowsza. W sem. letnim 1869/70 Rössler prowadził wykład z rewolucji francuskiej, a K. Liske z najnowszej historii Francji w latach 1830–1852, oba w wymiarze 5 godz.

¹⁰⁰ Tamże, s. 218–223, <http://polona.pl/item/3771683/114/> (01.10.2014).

¹⁰¹ Tamże, s. 212–217.

W r. akad. 1870/71 Zeissberg ogłosił wykłady dotyczące wędrówek ludów, historii Austrii oraz seminarium z historii powszechnej, Liske zaś scharakteryzował epokę rewolucji francuskiej (1789–1814), co stanowiło łącznie 13 godz. tygodniowo. W kolejnym semestrze Rössler wykładał historię starożytnego Rzymu, prowadził ćwiczenia z historii średniowiecznej, a wykład i seminarium poświęcił historii austriackiej. W tym też czasie Liske przeprowadził „charakterystykę postaci dziejowych”, głównie z okresu historii nowożytnej. Łącznie było to 15 godz. Zatem w ramach tak krótkiego podokresu liczba godzin wzrosła z 20 do 28, a liczba wykładów z 7 do 9 rocznie.

W kolejnym podokresie oferta programowa ulegała znacznemu rozszerzeniu. W sem. zimowym 1871/72 liczba przedmiotów wzrosła do 7 (4 wykłady z historii Austrii, Lwowa, Galicji do czasów Kazimierza Wielkiego oraz z historii powszechnej XVI i XVII w., 2 seminaRIA oraz ćwiczenia paleograficzne). Przeznaczono na nie 18 godzin. Podobnie było w semestrze letnim: 7 przedmiotów w wymiarze 17 godz. Oprócz wykładów Liskego (historia starożytnego Rzymu, historia pierwszej rewolucji i republiki angielskiej, seminarium) oraz zajęć Szaraniewicza (historia średniowieczna Austrii IX–XIII w., seminarium) w semestrze tym Wincenty Zakrzewski mówił o historii starożytnego Wschodu (2 godz.) oraz po raz pierwszy o historii Polski („Dzieje Polski za panowania Zygmunta Augusta od r. 1540 do 1572”, 3 godz.)¹⁰². Zatem studenci mieli już do wyboru 14 wykładów w łącznym wymiarze 35 godz. tygodniowo. Po wyjeździe W. Zakrzewskiego oferta dydaktyczna studium nieco się zmniejszyła, ale później, poczynając od r. akad. 1873/74 uległa ponownie wydatnemu zwiększeniu. Przez kolejnych 9 lat proponowano studentom w roku od 11 do 14 wykładów i ćwiczeń (średnio w wymiarze 34 godz. tyg.)

Znacznym wzmocnieniem studium historycznego w tym okresie był A. Hirschberg, który od r. akad. 1876/77 prowadził wykłady z historii nowożytnej Polski.

Kolejny wzrost oferty (ponad 15 wykładów i 36 godz. zajęć) nastąpił wraz z powołaniem mediewisty T. Wojciechowskiego na katedrę historii polskiej. Dwa lata później do zespołu wykładowców lwowskich dołączył A. Semkowicz (1884/85), co zaowocowało wzrostem liczby przedmiotów średnio do 18,5 i 42,5 godz. W r. akad. 1886/87 w gronie tym pojawił się Ludwik Finkel, dzięki któremu oferta wzbogaciła się o nowe wykłady. Teraz było ich blisko 20. Przeznaczono na nie średnio 48 godz. (od 46 do 51).

¹⁰² ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с. 716, Kopie absolutoriów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego, 1870–1880, k. 48.

Warto w tym miejscu podkreślić, że od roku 1882 Ksawery Liske ze względu na zły stan zdrowia nie prowadził już wykładów na uczelni¹⁰³, choć ogłaszane one były nadal aż do r. akad. 1888/89, najczęściej w wymiarze 3 godz. tyg. Wykłady z historii powszechnej zaliczano tym studentom, którzy zapisali się na nie, a uczestniczyli w seminariach profesora¹⁰⁴. W maju 1884 r. Szaraniewicz zadeklarował, że przejmie wykłady z historii powszechnej po Liskem, ale to nigdy nie nastąpiło¹⁰⁵.

Biorąc pod uwagę ilość zajęć proponowanych studentom, oferta programowa studium historycznego w okresie dwudziestu lat uległa podwojeniu. W pierwszej dekadzie wyraźnie preferowano historię nowożytną, stanowiła ona wtedy 28,1% wszystkich zajęć. Nie dziwi ten fakt, zważywszy, że niemal wszyscy wykładowcy tego okresu uprawiali głównie historię nowożytną. Wykłady z historii starożytnej wynosiły 9,9% oferty, sporadycznie natomiast ogłaszano wykłady ze średniowiecza (2,5%). Niewiele więcej, bo 3,5% zajęć, poświęcono XIX stuleciu. Znacznie lepiej wypadają wówczas nauki pomocnicze historii i źródłoznawstwo, gdyż przeznaczono na nie 18,2% oferty programowej. Sporą grupę stanowiły natomiast przedmioty, które nie miały wyraźnego zakresu chronologicznego, wynosiły one 38% oferty (głównie były to seminaria). Na seminariach Liskego i Szaraniewicza dominowały tematy z historii nowożytnej, średniowiecznej i źródłoznawstwa.

Proporcje te uległy pewnym modyfikacjom w następnym dziesięcioleciu. W latach 1882/83–1891/92 historia starożytna wynosiła 8% (wykłady z tego zakresu ogłaszał głównie A. Semkowicz); historia średniowieczna blisko 14% (głównie za sprawą Wojciechowskiego i A. Semkowicza). Na pierwszym miejscu plasowała się nadal historia nowożytna – ponad 20%. Było to nieco mniej niż w poprzednim okresie. Wzrosła natomiast oferta z historii XIX w. (7,5%), głównie dzięki Finklowi. Nauki pomocnicze i źródłoznawstwo zajmowały blisko 21%. Po raz pierwszy, za sprawą F. Finkla, zaczęły pojawiać się wykłady z metodologii historii (1,07%) i historii historiografii (0,53%). Przedmioty trudne do sklasyfikowania zajmowały 28% oferty. Były to głównie seminaria¹⁰⁶.

¹⁰³ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, снр. 233, Протоколъ Рады Wydziału Filozoficznego z 17 XII 1881 r., k. 17.

¹⁰⁴ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 15, снр. 717, Kopie absolutoriów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego za lata 1881–1900, B–Z, k. 51–52, F. Bostel; k. 67–68, W. Czermak.

¹⁰⁵ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, снр. 255, Протоколъ Рады Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego z 13 V 1884 r., k. 68.

¹⁰⁶ Źródło: obliczenia własne oparte na *Programach wykładów* ogłaszanych w latach 1868/69–1891/92.

Zdecydowanie dominowały w ofercie wykłady, ćwiczeń historycznych było niewiele, najczęściej były to zajęcia z nauk pomocniczych historii i źródłoznawstwa. Warto zaznaczyć, że w latach 1871/72–1891/92 rzadko pojawiały się wykłady z historii Rusi. Prowadził je – w języku ukraińskim – Izydor Szaraniewicz.

W latach 1892/93–1913/14 studium historyczne rozwijało się dynamicznie. Na początku tego podokresu proponowano studentom w roku 20 wykładów (w wymiarze 24–27 godz. tygodniowo). Z czasem oferta ta się systematycznie poszerzała, a po 10 latach (w r. akad. 1902/03) obejmowała już 13–15 wykładów. Po kolejnych 10 latach (1912/1913) – ich liczba wzrosła do 38 w skali roku. Zatem oferta dydaktyczna w tym czasie uległa podwojeniu. Wydatnie wzrosła także liczba godzin proponowanych zajęć, w r. akad. 1902/03 wynosiła ona 27–29, a w r. akad. 1912/13 w granicach 38–44 godz. tygodniowo w semestrze.

W omawianym tu okresie zmienił się też zakres chronologiczny proponowanych studentom zajęć. Rezygnacja A. Semkowicza z wykładów (1892) skutkowałą wyraźnym spadkiem ilości prelekcji z historii starożytnej. Nikt nie prowadził badań w tej dziedzinie. Na początku okresu historia starożytna stanowiła 2,27% oferty programowej, po 10 latach wzrosła zaledwie do 2,48%, a tuż przed wojną spadła do 2,19%. Także historia średniowieczna przeżywała pewien regres. Początkowo odsetek wykładów i ćwiczeń z tego zakresu wynosił 15%, na początku XX w. – 12,4%, – w latach 1910–1914 wskaźnik ten spadł do 9,49%. Ciągle największą popularnością cieszyła się historia nowożytna. Niemal wszyscy wykładowcy studium (z wyjątkiem W. Semkowicza) prowadzili badania w tym zakresie. Wskaźnik wykładów i ćwiczeń z tej dziedziny wynosił 19,32% na początku okresu, 29,75% w pierwszych latach nowego stulecia, a tuż przed wojną 21,17%. Wraz z przybyciem S. Askenazego i A. M. Skałkowskiego stale rosło zainteresowanie historią XIX w. Początkowo poświęcano jej 4,55%, a w XX w. powyżej 9% proponowanych wykładów i ćwiczeń. Nauki pomocnicze historii i źródłoznawstwo stanowiły początkowo prawie 16%, w latach 1902–1906 spadły do 12,4%, natomiast po zatrudnieniu W. Semkowicza, specjalizującego się w tej dziedzinie badań, wzrosły do 21,17% całej oferty. Nieco bogatsza, w stosunku do poprzedniego okresu, była oferta w zakresie metodologii historii i historii historiografii. Pierwsza wypełniała ją w latach 1892–1896 w 2,27%, w 1902–1906 w 0,83%, a w 1910–1914 w 1,46%; druga zajmowała odpowiednio 0%, 3,31% i 2,92%.

W ostatnim okresie, obejmującym lata pierwszej wojny światowej, mimo bardzo uszczuplonej kadry udało się zapewnić studentom historii w miarę przyzwoity poziom kształcenia. Pomijając r. akad. 1914/15, na który

ogłoszono wprawdzie wykłady, ale zajęcia się nie odbyły, ilość zapowiedzianych wykładów wyglądała następująco: w r. akad. 1915/1916 – 17 i 15 w poszczególnych semestrach (34 i 32 godz.); w 1916/1917 – 15 i 11 (35 i 28 godz.) a w 1917/ 1918 – 18 i 12 wykładów oraz 39 i 26 godz. Znaczna część zapowiedzianych zajęć nigdy się jednak nie odbyła. Dotyczy to m.in. wykładów Askenazego i O. Górki, a także częściowo Dembińskiego.

Wspomniano wyżej, że na Wydziale Filozoficznym nie było „sztynnych”, obowiązkowych dla wszystkich studentów programów zajęć. Istotą „wolnych studiów” historycznych była dowolność w doborze przedmiotów, zgodnie z indywidualnymi zainteresowaniami. Studenci mogli uczęszczać na wykłady, ćwiczenia i seminaria prowadzone na wszystkich wydziałach Uniwersytetu. W praktyce obowiązywał jednak szereg ograniczeń, o których była już wyżej mowa, a które wymuszały określone wybory. Nie bez znaczenia były również opłaty za zajęcia. Większość wykładów i ćwiczeń była płatna¹⁰⁷, stąd nie każdy student mógł sobie pozwolić na dużą liczbę zajęć, wielu ograniczało się do liczby minimalnej, umożliwiającej zaliczenie semestru. Studenci tak konstruowali program swych studiów, by stworzyć sobie jak najlepsze perspektywy zawodowe na przyszłość. Nieliczni myśleli o pracy naukowej (lub pokrewnej), większość – o nauczycielskiej.

Dość często zdarzało się, że studenci Uniwersytetu Lwowskiego studiowali także za granicą. Niektórzy wyjeżdżali na takie studia na pewien czas, po czym wracali do Lwowa, by kontynuować naukę. Przykładem może być Antoni Prochaska, który po zaliczeniu pierwszego roku studiów udał się w r. akad. 1872/73 do Wiednia na studia historyczne, po dwóch semestrach wrócił na uczelnię lwowską¹⁰⁸. Adam Skałkowski po zaliczeniu 7 semestrów we Lwowie studiował w półroczu letnim 1899/1900 r. na Uniwersytecie w Getyndze, po czym dokończył studia na rodzimej uczelni¹⁰⁹. Częściej jednak historycy decydowali się na zagraniczne studia uzupełniające po ukończeniu historii we Lwowie (m.in. A. Semkowicz, S. Lukas, H. Biegeleisen, L. Finkel, S. Kętrzyński, A. Szelaḡowski i inni). Czasami rozpoczynano studia w Krakowie, a kończono we Lwowie. Tak było w przypadku Adama Szelaḡowskiego, który po trzech semestrach spędzonych na Uniwersytecie Jagiel-

¹⁰⁷ Każdy profesor zwyczajny miał obowiązek, obok swych zwyczajnych wykładów, co trzeci semestr ogłaszać wykłady bezpłatne (collegium publicum) w wymiarze 1 lub 2 godz. tygodniowo, mógł je wliczać do swych wykładów głównych. *Rozporządzenie ministra wyznań i oświecenia z 12 lipca 1850 co do zaprowadzenia czesnego na Uniwersytetach [...]* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, § 8, s. 849.

¹⁰⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 716, Kopie absoltoriów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego za lata 1870–1880, k. 322–323.

¹⁰⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 718, k. 91–92

łońskim kontynuował studia we Lwowie, począwszy od sem. letniego 1894/95¹¹⁰. Mojżesz Schorr z kolei przez siedem semestrów studiował historię, filozofię i języki na Uniwersytecie Wiedeńskim, po czym przybył do Lwowa (w sem. letnim 1896/97). Tu kształcił się zaledwie jeden semestr, ale były to studia bardzo intensywnie. Zapisał się na 10 wykładów w wymiarze 28 godzin¹¹¹. Studia te zaowocowały doktoratem uzyskanym pod kierunkiem B. Dembińskiego.

Nie do rzadkości należały też przypadki, kiedy to późniejsi historycy rozpoczynali studia na Wydziale Prawa, a następnie przenosili się na Wydział Filozoficzny, nie rezygnując jednak z przedmiotów prawnych. Swoje studia w ten sposób rozpoczęli Aleksander Semkowicz¹¹² i Eugeniusz Barwiński¹¹³, którzy po pierwszym semestrze przenieśli się na Wydział Filozoficzny; Adam M. Skałkowski zaś przeniósł się dopiero po 4 semestrach¹¹⁴, a Władysław Semkowicz dopiero po ukończeniu studiów prawnych rozpoczął studia historyczne¹¹⁵.

Choć przepisy ministerialne regulowały czas trwania studiów (do r. akad. 1888/89 wymagano od historyków 3 lat; od tego roku obowiązywały 4 lata), w praktyce wyglądało to różnie. Na początku lat 70. XIX w. niektórzy studenci kształcili się przez 6 semestrów (Bolesław Czerwiński¹¹⁶, S. Lukas¹¹⁷, czy A. Semkowicz), ale byli i tacy, którzy studiowali dłużej, np. Kacper Algierski 7 semestrów¹¹⁸, czy 8 jak Józef Drzewicki¹¹⁹ i A. Prochaska¹²⁰ (ten ostatni studiował łącznie 8 semestrów, 6 we Lwowie i 2 w Wiedniu). Począwszy od II połowy lat 70., z reguły studiowano przez 8 semestrów (np. H. Biegeleisen¹²¹, L. Finkel¹²²), ale byli i tacy, którzy byli

¹¹⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 717, Kopie absolutoriiów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego 1881–1900, B–Z, k. 529–530.

¹¹¹ Tamże, k. 463–464.

¹¹² ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 716, k. 358.

¹¹³ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 717, k. 17–18.

¹¹⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 718, k. 91–92.

¹¹⁵ *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 468–469.

¹¹⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 716, Kopie absolutoriiów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego za lata 1870–1880, k. 38. B. Czerwiński studiował w latach 1870/1871 – 1872/1873.

¹¹⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 716, k. 216.

¹¹⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 716, k. 1, Kacper Algierski, 1871/1872–1874/1875, sem. zim.

¹¹⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 716, Kopie absolutoriiów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego za lata 1870–1880, k. 60–61. J. Drzewicki studiował w latach 1868/1869 – 1871/1872.

¹²⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 716, k. 322–323.

¹²¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 716, k. 11–12.

¹²² ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 717, k. 111–112.

słuchaczami dłużej niż 8 sem. Wiktor Czermak studiował przez 10 semestrów (1882/83–1886/87)¹²³, a Ferdynand Bostel 11 semestrów (1878/79–1884/85)¹²⁴.

Zdarzało się jednak, że niektórzy studenci kształcili się krócej, jak np. Kazimierz Tyszkowski – przez 6 semestrów¹²⁵. Inni zaś z różnych powodów studiowali dłużej, np. Helena Polackówna 10 semestrów¹²⁶, Adam Skałkowski 11 (złożyły się na to studia prawnicze i historyczne we Lwowie i Getyndze).

Do zaliczenia semestru wymagano co najmniej 10 godzin zajęć tygodniowo (w tych rozliczeniach nie uwzględniano seminariów). Początkowo nie zawsze skrupulatnie przestrzegano tego przepisu. S. Lukas w dwóch pierwszych semestrach zapisał się na 8 godzin wykładów i jedno seminarium, a mimo to obydwie semestry zostały mu zaliczone. F. Bostelowi nie zaliczono jednak 3 semestrów studiów ze względu na zrealizowane zajęcia w wymiarze mniejszym niż 10 godz.

Indywidualne programy studiów były bardzo zróżnicowane. Nie zawsze też długość trwania studiów przekładała się na większą ilość zajęć. A. Semkowicz czy A. Prochaska planowali średnio od 10 do 15 godzin zajęć tygodniowo, S. Lukas natomiast w pierwszych 3 semestrach wybierał minimalną liczbę godzin, po czym w kolejnych 3 podwoił liczbę godzin. Wszyscy trzej historycy mieli jednak w ostatecznym rozrachunku porównywalną liczbę wykładów i godzin, mimo że Prochaska studiował o 2 semestry dłużej niż pozostali. Wszyscy mieli też podobne proporcje w poszczególnych blokach przedmiotowych. A. Semkowicz (student w latach 1869/70–1871/72) wybrał 34 wykłady (w sumie 94 godz.), z tego na studium historycznym zaliczył 18 (45 godz.). Uczęszczał na 4 seminaria (Zeissberga, Rösslera, Liskego i Szaraniewicza). W ramach Wydziału Filozoficznego studiował też historię literatury polskiej i filologię klasyczną (35 godz.). Uczęszczał również na wykłady z prawa, a na Wydziale Teologicznym słuchał wykładu z pedagogiki (2 godz.). Natomiast Prochaska i Lukas wybrali po 39 wykładów, pierwszy w wymiarze 100 godz., drugi 109. Obydwaj uczestniczyli tylko w zajęciach prowadzonych w ramach Wydziału Filozoficznego, przy czym Prochaska skoncentrował się głównie na historii (25 wykładów, 62 godz., w tym 2 seminaria: 6 semestrów u Liskego, 4 u Szaraniewicza), ale uczęszczał także na wykłady z zakresu geografii, psychologii, pedagogiki, filozofii oraz filologii

¹²³ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с. 717, к. 67–68.

¹²⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с. 717, к. 51–52.

¹²⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с. 719, к. 651–652.

¹²⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с. 718, к. 79–80.

polskiej i niemieckiej (14 przedmiotów, 38 godz.). Lukas wybrał 19 wykładów historycznych (53 godz.) i 20 innych (56 godz.). Uczęszczał m.in. na lektoraty z języka francuskiego i angielskiego.

W drugiej połowie lat 70. i w latach 80. w sposób widoczny wzrosła liczba wybieranych wykładów, jak i godzin wykładowych. Henryk Biegeleisen (1876/77–1879/80) wybrał 76 wykładów i 179 godz., Ludwik Finkel (1877/78–1880/81) 72 wykłady, 184 godz., Ferdynand Bostel (1878/79–1884/85) 58 wykładów, 147 godz., zaś Wiktor Czermak (1882/83–1886/87) 63 wykłady i 138 godz.

Liderem w tej grupie był L. Finkel, który zapisał się na 42 wykłady historyczne (123 godz.). W poszczególnych semestrach miał od 16 do 28 godz. zajęć tygodniowo. Przez cały okres studiów uczęszczał równolegle na seminarium K. Liskego i I. Szaraniewicza. Wybierał wykłady Liskego (z wyjątkiem dyplomatyki i paleografii, na którą zapisał się tylko raz w wymiarze 1 godz.), Hirschberga i Szaraniewicza, w tym poświęcone geografii. Unikał natomiast wykładów z historii w języku ruskim. Ponadto wybierał wykłady z historii starożytnej (na studium filologii klasycznej), regularnie też słuchał wykładów z historii literatury polskiej, a w jednym semestrze zapisał się na filologię niemiecką. Przez 4 semestry uczęszczał na proseminarium greckie, przez 2 semestry na proseminarium łacińskie. Zaliczył też seminarium germanistyczne. Zrealizował również wymagane kursy z psychologii, pedagogiki i filozofii.

Z kolei H. Biegeleisen nieco więcej czasu poświęcił na studia polonistyczne u Romana Pilata. W ramach studium historycznego zapisał się na 39 wykładów (111 godz.), a spośród innych dziedzin dominowały historyczno-literackie, prowadzone w ramach studium filologicznego (37 wykładów i 68 godz.).

F. Bostel wybrał 42 wykłady z historii (108 godz.), natomiast znacznie mniej uwagi, w przeciwieństwie do Finkla, poświęcił dyscyplinom uzupełniającym. Starał się maksymalnie wykorzystać czas na studiowanie historii i geografii. Na seminarium Liskego chodził przez 9 semestrów, a do Szaraniewicza przez 7. Zapewne nie myślał o pracy w szkole, bowiem nie wybierał wykładów z zakresu pedagogiki, psychologii i filozofii. W 1890 r. uzyskał doktorat u Liskego, a dopiero w 1892 r., czyli 7 lat po skończeniu studiów, zdał egzaminy nauczycielskie¹²⁷. Wygląda na to, że do obowiązkowych egzaminów z zakresu filozofii i pedagogiki przygotował się samodzielnie.

Zwraca uwagę fakt, iż W. Czermak wybrał mało wykładów historycznych, bo tylko 32 (69 godz.), miał jednakże bardzo sprecyzowane zainteresowania. Konsekwentnie zapisywał się na wykłady i ćwiczenia T. Wojciechowskiego.

¹²⁷ A. Puszka, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii*, Lublin 1999, s. 276.

Do A. Semkowicza i L. Ćwiklińskiego uczęszczał na historię starożytną. Chodził wyłącznie na seminarium Liskego. W ramach Wydziału Filozoficznego uczęszczał też na wykłady z geografii, filologii polskiej oraz lektoraty z języka angielskiego i francuskiego. Spośród oferty Wydziału Prawa wybrał wykłady O. Balzera z historii prawa polskiego. Podobnie jak Bostel, Czermak zupełnie zrezygnował z filozofii, psychologii i pedagogiki. Zapewne celowo nie obciążał się zbyt zajęciami, a to ze względu na dodatkowe obowiązki w Ossolineum, w którym w latach 1883–1887 był stypendystą¹²⁸.

W latach 90. XIX w. oferta programowa uległa wprawdzie podwojeniu, ale studenci rzadko kiedy wybierali więcej zajęć niż w latach 80. Analizie poddano indywidualne programy studiów 5 historyków: Eugeniusza Barwińskiego (1891/92–1894/95; 61 wykładów, 160 godz.), Stanisława Kętrzyńskiego¹²⁹ (1895/96–1898/99; 61 wykładów, 149 godz.), Mojżesza Schorra (1896/97, sem. letni; 10 wykładów, 28 godz.), Stepana Tomaszewskiego¹³⁰ (1895/96–1898/99; 80 wykładów, 179 godz.) i Adama Szelałagowskiego (na UJ: 1893/94–1894/95, sem. zimowy; 30 wykładów, 83 godz.; UL: 1894/95 sem. letni – 1896/97; 55 wykładów, 126 godz.; ogółem: 85 wykładów, 209 godz.) Wszyscy studiowali przez pełne 4 lata, choć niektórzy, jak widzieliśmy, na dwóch uczelniach.

Studenci w tym czasie mieli dostęp do większej liczby seminariów i ćwiczeń seminaryjnych. Dla przykładu E. Barwiński uczęszczał na 5 seminariów: Dembińskiego przez 7 sem., Szaraniewicza – przez 2 sem., Hruszewskiego – przez 1 sem., oraz ks. Omelana Ogonowskiego z filologii ruskiej – 2 sem. i Bronisława Kruczkiewicza z filologii greckiej – 1 sem. S. Tomaszewski brał udział w ćwiczeniach Hruszewskiego, a także w seminariach Dembińskiego, Szaraniewicza i Balzera, A. Szelałagowski zaś w seminariach Finkla, Szaraniewicza, Dembińskiego i Balzera.

Niektórzy, jak S. Kętrzyński czy M. Schorr, zapisali się tylko na dwa seminary: do Dembińskiego i Szaraniewicza.

W analizowanej grupie najmniejszą liczbę przedmiotów wybrali E. Barwiński i S. Kętrzyński. Ten ostatni rzadko uczęszczał na wykłady i ćwiczenia niehistoryczne. Można odnieść wrażenie, że była to decyzja przemyślana. Na 61 wykładów aż 47 było „czysto historycznych”. Zapisał się m.in. na 2 wykłady ks. prof. J. Fijałka z historii Kościoła na Wydziale Teologicznym. Wykłady historyczne stanowiły u niego aż 80% indywidualnego programu studiów. Pozostałe 12 wykładów (34 godz.) to przede wszystkim geografia (15 godz.),

¹²⁸ A. Fischer, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Zarys dziejów*, Lwów 1927, s. 110.

¹²⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 717, к. 191–192.

¹³⁰ Tamże, k. 463–464.

a także wykłady z etyki, pedagogiki, psychologii, zrealizowane w studium filologicznym. Kętrzyński miał też, w porównaniu do innych, najmniej godzin w semestrze (od 12 do 28), ale znów – jako jedyny – przez cały okres studiów (1895–1898) był stypendystą Ossolineum¹³¹. Godził zatem swoje zajęcia uniwersyteckie z obowiązkami w Zakładzie Narodowym.

E. Barwiński, jako jedyny w tej grupie, rozpoczął studia na Wydziale Prawa, gdzie 89% godzin przeznaczył na przedmioty historyczno-prawne i historyczne. Po pierwszym semestrze przeniósł się na Wydział Filozoficzny. Spośród 61 wykładów (149 godz.) historia stanowiła 64% (39 wykładów, 92 godz.). Studiował ponadto geografii, historię sztuki, filozofię, pedagogikę, psychologię, higienę oraz przedmioty filologiczne. E. Barwiński uczęszczał nie tylko na zajęcia historyczne, ale także na wykłady z językoznawstwa i seminaria z filologii ruskiej, jak również chodził na prelekcje z literatury polskiej, niemieckiej, ponadto na proseminarium greckie.

Jednym z najbardziej obciążonych zajęciami studentów był Stepan Tomaszewski. Wybrał 80 wykładów (179 godz.). 61% planu jego studiów wypełniała historia (49 wykładów, 101 godz.). Uczęszczał na zajęcia Hruszewskiego, Szaraniewicza, Finkła, Wojciechowskiego i Dembińskiego. Spośród 25 wykładów „niehistorycznych” (60 godz.) najwięcej czasu poświęcił na geografii (27 godz.) oraz historię literatury i język ruski (10 wykładów, 15 godz.). Pozostałe zajęcia miały charakter filozoficzno-pedagogiczny. Ważne miejsce w studiach Tomaszewskiego zajmowały wykłady z prawa polskiego i seminarium O. Balzera. Średnie obciążenie zajęciami w semestrze wynosiło w jego przypadku od 16 do 28 godz.

Studia Adama Szelągowskiego we Lwowie trwały tylko 5 semestrów, ale były bardzo intensywne i skoncentrowane na historii, podobnie jak to było w Krakowie. Szelągowski w toku swych studiów zaliczył 85 wykładów w wymiarze 209 godz., z czego na Lwów przypada 55 wykładów i 126 godz. Z tego 60% (33 wykłady, 71 godz.) to historia, głównie nowożytna (m.in. wykłady Dembińskiego, Finkła, Szaraniewicza, T. Wojciechowskiego, Hruszewskiego). Spośród przedmiotów dodatkowych wykładanych na Wydziale Filozoficznym najważniejsza dla Szelągowskiego była geografia (18 godz.). Uczęszczał również na lektoraty języków obcych: francuskiego (7 godz.) i czeskiego (3 godz.), a także, o czym już była mowa, na seminarium O. Balzera na Wydziale Prawa. Szelągowski miał średnio od 18 do 23 godz. zajęć w tygodniu, w jednym semestrze były to nawet 44 godziny.

Studenci lat 90. z reguły łączyli historię z geografii, Ukraińcy studiowali ponadto literaturę i język ruski, Polacy zaś w tym okresie wybierali litera-

¹³¹ A. Fischer, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, s. 111.

turę polską, ale najczęściej w niewielkim wymiarze godzin. Większość osób zaliczała pojedyncze przedmioty z zakresu filozofii, pedagogiki oraz proseminaria „klasyczne”.

W XX w. daje się zauważyć spory wzrost ilości wybieranych wykładów w porównaniu do lat 90. XIX w. (średnio o 12–19). Adam M. Skałkowski (1896/97–1901/02) wybrał we Lwowie 70 wykładów, 196 godz., Helena Polackówna (1902/03–1906/07) wybrała 99 wykładów (203 godz.), Zofia Lorkiewicz¹³² (1911/12–1915/16) 74 wykłady, 198 godz., zaś Kazimierz Tyszkowski (1913/14–1916/17) 77 wykładów, 201 godz.

Adam M. Skałkowski przez pierwsze 4 semestry studiował na Wydziale Prawa, po czym przeniósł się na Wydział Filozoficzny, ale nie zrezygnował całkowicie z prawa. Indywidualny plan studiów Skałkowskiego był bardzo bogaty. Na 70 wykładów zaliczonych we Lwowie zaledwie 14 (34 godz.) dotyczyło historii; przeważały wykłady i seminaria prawnicze oraz najróżniejsze przedmioty niehistoryczne wykładane w ramach Wydziału Filozoficznego, takie jak filozofia i psychologia, geografia, historia literatury polskiej, niemieckiej i romańskiej, biologia (4 wykłady), historia wychowania. Skałkowski wybrał też kilka seminariów: najdłużej uczęszczał na seminarium O. Balzera (5 sem.). Po jednym semestrze spędził u Finkla, Ryszarda Marii Wenera (filologia niemiecka), Kazimierza Twardowskiego (filozofia). Po powrocie do Lwowa ze studiów w Getyndze nie uczestniczył już w żadnym seminarium, natomiast liczbę godzin zajęć zredukował do 10 tygodniowo. Słuchał jedynie wykładów S. Askenazego, promotora swej pracy doktorskiej¹³³.

Na szczególną uwagę zasługują studentki Helena Polackówna i Zofia Lorkiewiczówna, które wyróżniały się na tle mężczyzn wyjątkową pracowitością. Polackówna spośród 99 wykładów (203 godz.) aż 57 przeznaczyła na historię (57,57%); wybierała głównie wykłady Finkla, Askenazego, Dembińskiego i S. Zakrzewskiego. Przez 9 semestrów uczęszczała na seminarium L. Finkla, 4 semestry na seminarium B. Dembińskiego, a przez 3 semestry na seminarium O. Balzera. Wykłady i seminaria z historii prawa zajmowały jej 18 godzin. Spośród 34 wykładów niehistorycznych prowadzonych na Wydziale Filozoficznym największym jej zainteresowaniem cieszyła się filozofia – 16 wykładów (przede wszystkim wykłady K. Twardowskiego) oraz geografia. Pozostałe zajęcia to pedagogika, higiena oraz proseminaria greckie i łacińskie¹³⁴ (średnie obciążenie w tygodniu 17–32 godz.).

¹³² ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с. 719, к. 332–334.

¹³³ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с. 718, к. 91–92.

¹³⁴ Tamże, k. 79–80.

Dla Zofii Lorkiewiczówny¹³⁵ historia stanowiła tylko 43,24% indywidualnego programu studiów (32 wykłady, 80 godz.). Wybrała tylko jedno seminarium (L. Finkla, 5 semestrów). Dużo uwagi poświęciła geografii (21 godz., 10,6%), archeologii, historii sztuki, historii literatury polskiej i niemieckiej, lektoratom języków obcych. Nie zapomniała też o wykładach z pedagogiki, psychologii, higieny, potrzebnych do egzaminu nauczycielskiego. O ile Polackówna przygotowywała się do pracy badawczej, Lorkiewiczówna wiązała swą przyszłość z pracą w szkole.

Kazimierz Tyszkowski¹³⁶ w okresie swych 3-letnich studiów zapisał się na 77 wykładów. Miał 201 godz. zajęć. Wymagało to od niego ogromnego wysiłku, na zajęciach spędzał tygodniowo od 22 do 32 godz. W jednym semestrze uczęszczał średnio na 13 wykładów (dla porównania Polackówna na 10, a Lorkiewiczówna na 9).

Prawie połowę wszystkich zajęć wybranych przez Tyszkowskiego wypełniała historia (36; 84 godz.). Studiował też geografię (15 wykładów, 27 godz.), w mniejszym wymiarze gramatykę i literaturę polską, niemiecką, historię sztuki, pedagogikę, psychologię i inne dziedziny. Uczęszczał na 4 seminaria: 2 historyczne (Finkel, 6 sem.; Dembiński, 3 sem.) jedno historyczno-prawne (Balzer, 6 sem.) i jedno pedagogiczne (Bolesław Mańkowski, 2 sem.).

W omawianym okresie zauważyć można tendencję do specjalizacji w określonej dziedzinie badań historycznych. Historycy nadal łączyli historię z geografiami, uczęszczał na zajęcia filozoficzne i filologiczne, a także z zakresu historii sztuki oraz historii prawa.

Szczególną uwagę przywiązywano do seminariów. Tę formę kształcenia uniwersyteckiego zaczęto wprowadzać we Lwowie w połowie XIX w. Seminarium filologiczno-historyczne powstało tu na mocy rozporządzenia ministra oświaty z 23 września 1852 r. i było przeznaczone głównie dla przyszłych nauczycieli gimnazjalnych. Miało ono charakter pracowni wydziałowej z podręczną biblioteką i czytelnia¹³⁷. Szczegółowe zasady jego funkcjonowania określał statut wydany we Lwowie w 1852 r.¹³⁸ Seminarium to zostało podzielone na dwa oddziały: filologiczny i historyczny, jednak każdy z oddziałów, pod kierunkiem właściwego profesora, działał odrębnie, realizując program nauczania odpowiadający określonej dziedzinie wiedzy.

¹³⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с.п. 719, Absolutoria Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego za lata 1905–1920, k. 332–334.

¹³⁶ Tamże, k. 651–652.

¹³⁷ *Historiografia polska w dobie pozytywizmu (1865–1900)*, red. R. Przelaskowski, Warszawa 1968, s. 168.

¹³⁸ *Statuten des Philologisch-Historischen Seminars zu Lemberg*, Lemberg 1852, s. 1–8.

Seminarium, w myśl zapisów statutu, miało trwać trzy lata. Zajęcia odbywały się w wymiarze 2 godzin tygodniowo. Ćwiczenia obejmowały historię starożytną, średniowieczną, czasów nowożytnych, w części politykę zagraniczną, sprawy państwowe, życie prywatne, religię, obyczaje, kulturę i naukę. Statut podkreślał potrzebę zwracania szczególnej uwagi na te materiały historyczne, których dokładna znajomość była konieczna dla nauczycieli szkół średnich (gimnazjalnych).

Studenci, w ramach pracy na seminarium, mieli przygotowywać, w formie pisemnej, wykłady powiązane ze sobą tematycznie. Po ich wygłoszeniu odbywała się dyskusja. Członkowie seminarium zobowiązani byli również przygotować prace pisemne, które podlegały recenzji i ocenie kierownika seminarium. Odbywały się też dyskusje na określone tematy historyczne pomiędzy dwoma seminarzystami wyznaczonymi przez profesora. Uczestnicy seminarium musieli zaliczyć w połowie roku kolokwium z omawianego na ćwiczeniach materiału, co miało na celu utrwalenie i kontrolę wiedzy studentów¹³⁹.

W seminarium uczestniczyli członkowie zwyczajni i nadzwyczajni, jednak tylko ci pierwsi mogli być dopuszczeni do egzaminów ścisłych lub rządowych¹⁴⁰.

Statut precyzyjnie określał warunki przyjęcia na seminarium. Członek zwyczajny musiał posiadać maturę, uczestniczyć co najmniej przez jeden rok w zajęciach studium historycznego oraz przedłożyć pracę pisemną z zakresu historii. Członka nadzwyczajnego obowiązywały podobne wymogi, z tą różnicą, że żądano od niego jedynie półrocznego uczestnictwa w zajęciach studium historycznego. Decyzja o przyjęciu lub nieprzyjęciu studenta należała do kierownika seminarium¹⁴¹.

Pierwszym historykiem Uniwersytetu Lwowskiego, który prowadził systematyczne seminarium historyczne, był Heinrich Zeissberg (od 1865 r. profesor zwyczajny, i od tego momentu, zgodnie ze statutem, mógł formalnie objąć kierownictwo seminarium).

Badacz ten skupił się na niemiecko-polskich stosunkach w czasach średniowiecza, szczególnie w epoce pierwszych Piastów¹⁴². Tematyka podejmowa-

¹³⁹ Tamże, § 3, s. 4.

¹⁴⁰ *Ogólne przepisy o pobieraniu nauki na wydziałach uniwersyteckich: w Wiedniu, Pradze, we Lwowie, w Krakowie, Ołomuńcu, Gracu, Insbruku (ogłoszone rozporządzenie ministra wyznań i oświaty z 1 X 1850 r.). O immatrykulacji*, § 3, 4 [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, wyd. 2, oprac. J. Piwocki, t. 6: *Sprawy szkolne*, Lwów 1913, s. 719.

¹⁴¹ Tamże, § 4, 5, s. 5–7.

¹⁴² L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, s. 318–319.

na na seminarium wiązała się z tą, jaka była poruszana na wykładach i ćwiczeniach (od historii starożytnej po najnowszą, z przewagą średniowiecza)¹⁴³.

Od r. akad. 1869/70 Zeissberg dzielił zajęcia seminaryjne z Robertem Rösslerem, który objął wówczas osobną katedrę historii austriackiej¹⁴⁴. W sem. letnim r. akad. 1869/70 seminarium historyczne prowadził tylko Rössler, w sem. zimowym 1870/71 – Zeissberg, zaś w sem. letnim tego roku ponownie Rössler¹⁴⁵.

Niewątpliwie Zeissberg potrafił zachęcić młodzież do samodzielnej pracy badawczej, „przyuczyć do pracy krytycznej, wedle ścisłej metody niemieckiej” oraz rozbudzić w niej ambicje naukowe¹⁴⁶. W stosunku do studentów był życzliwy i przyjacielsko nastawiony, stąd – mimo młodego wieku – studenci go szanowali i lubili¹⁴⁷.

W latach 1866–1871 doktoryzowało się co najmniej 10 jego podopiecznych, trudno jednak określić, jak daleko ingerował w powstające prace. Według Jerzego Maternickiego, w latach 60. XIX w. instytucja promotora zaczynała się dopiero kształtować. W tym czasie dominowało przekonanie, że autor rozprawy doktorskiej może i powinien napisać swoje dzieło całkowicie samodzielnie. Z czasem niemal wszyscy „doktoranci” mieli już swoich opiekunów naukowych, niekiedy było ich nawet dwóch lub trzech¹⁴⁸.

Za uczniów Zeissberga uważali się m.in. historyk literatury Roman Pilat, bibliotekarz Karol Reifenkugel, Aleksandr Hirschberg, Aleksander Semkowicz, Władysław Łoziński, August Sokołowski, Ołeksandr Barwinski, Anatol Lewicki, choć w zdecydowanej większości doktoraty napisali głównie pod kierunkiem innych osób. Uczniowie Zeissberga z okresu wiedeńskiego (po 1871 r.) to: Fryderyk Papée, Stanisław Krzyżanowski, Myron Korduba¹⁴⁹.

W latach 70. XIX w. seminarium historyczne przechodziło swoistą ewolucję. W r. akad. 1871/72 podzieliło się na dwa oddziały: historii powszechnej i historii austriackiej. Pierwszy objął K. Liske, drugi I. Szaraniewicz¹⁵⁰. Faktycznie funkcjonowały one jak dwa oddzielne seminaria. Począt-

¹⁴³ *Ordnung der Vorlesungen*, 1868/69, sem, zim. s. 21; sem. let. s. 21.

¹⁴⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, s. 319–320

¹⁴⁵ *Ordnung der Vorlesungen*, 1869–1870, sem. let. 1870, s. 24, 27; 1870/71, sem. zim. s. 24; sem. let. 1871, s. 22.

¹⁴⁶ W. Czermak, *Anatol Lewicki (1841–1899). Wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1899, s. 5–6.

¹⁴⁷ O. Барвінський, *Спомини з мого життя. Частини перша та друга*, s. 104–105; B. Wöller, *Heinrich Zeissberg*, s. 100.

¹⁴⁸ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 104.

¹⁴⁹ B. Wöller, *Heinrich Zeissberg*, s. 100–102.

¹⁵⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 217, Програмы wykładów, Lwów 23 I 1879, k. 12.

kowo były przeznaczone wyłącznie dla kandydatów na nauczycieli (nur für Lehramts – Candidaten)¹⁵¹. W kolejnym r. akad. 1872/73 Liske prowadził w swoim seminarium „ćwiczenia z dziejów starożytnych i wieków średnich”, natomiast Szaraniewicz „ćwiczenia w dziedzinie historii austriacko-węgierskiej monarchii”¹⁵².

Kolejny rok przyniósł dalsze zmiany. 29 kwietnia 1873 r. formalnie już rozdzielono dawne seminarium filologiczno-historyczne na dwa odrębne: filologiczne¹⁵³ i historyczne. W seminarium historycznym utrzymano dwa oddziały: historii powszechnej i historii austriackiej i nadano mu nowy statut. Kierownictwo seminarium historii powszechnej pozostawiono w rękach K. Liskego, zaś kierownikiem seminarium historii austriackiej został ponownie I. Szaraniewicz¹⁵⁴. Jeszcze przez dwa najbliższe lata Szaraniewicz prowadził ćwiczenia „w oddziale dla historii austriackiej seminarza nauczycielskiego”, ale już od r. akad. 1875/76 były to „ćwiczenia w oddziale austriackim seminarium historycznego”¹⁵⁵.

Seminaria na Wydziale Filozoficznym zostały zorganizowane jako samoistne instytuty, z dotacją dla kierownika. Wynagrodzenie to było jednak niewielkie (200 złr. rocznie¹⁵⁶, od r. akad. 1900/01 – 400 kor.; od 1906/07 – 600 kor.¹⁵⁷), wysoko opodatkowane i wypłacane dość opieszale (na co uskarżali się wykładowcy). Profesorowie, zgodnie ze statutem, mieli obowiązek pod koniec każdego roku akademickiego wysyłać sprawozdania z działalności seminarium do ministerstwa i od tego uzależniona była wypłata „remuneracji”¹⁵⁸.

W oddziale historii powszechnej mogło być sześciu członków zwyczajnych uprawnionych do pobierania stypendium, a w oddziale historii austriackiej – czterech. Budżet seminarium na dany rok wynosił 360 złr.¹⁵⁹ Grupy seminaryjne liczyły zazwyczaj od kilku do trzydziestu kilku osób. Studenci mogli uczęszczać na jedno lub dwa seminaria historyczne, a także na inne seminaria prowadzone bądź to w ramach Wydziału Filozoficznego,

¹⁵¹ *Ordnung der Vorlesungen*, 1871/1872, sem. zim., s. 24.

¹⁵² *Ordnung der Vorlesungen*, 1872/73, sem. let., s. 25–26.

¹⁵³ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 227, Sprawozdania z działalności seminariów 1880–1882, k. 50. Osobno wydzielono seminaria filologiczne – filologii klasycznej z dwoma oddziałami (łaciny i greki) oraz literatury polskiej, literatury ruskiej i literatury niemieckiej.

¹⁵⁴ Tamże, ф. 26, оп. 5, спр. 2091, Teczka osobowa Szaraniewicza Izydora, k. 32, 54.

¹⁵⁵ *Ordnung der Vorlesungen*, 1872/73, sem. let., s. 25–26; 1873/74, sem. let., s. 29; 1874/1875, sem. zim., s. 28, sem. let., s. 29; 1875/1876, sem. zim., s. 26, sem. let., s. 8–9.

¹⁵⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 397, k. 16, 43.

¹⁵⁷ Tamże, ф. 26, оп. 5, спр. 557, Teczka osobowa Dembińskiego Bronisława, k. 45, 56.

¹⁵⁸ Tamże, ф. 26, оп. 7, спр. 227, Sprawozdania z działalności seminariów 1880–1882, k. 50.

¹⁵⁹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 2, s. 391.

bądź też na innych wydziałach. Najbardziej popularne wśród historyków były seminaria prawnicze (głównie O. Balzera) i filologiczne. Podobnie studenci innych kierunków zgłaszali się na seminaria historyczne.

Początkowo studenci wpisywali się na seminaria dowolnie. W kwesturze wnosili odpowiednią opłatę i wskazywali nazwisko profesora, pod którego kierownictwem chcieli pracować. W 1882 r. profesorowie poprosili senat o zmianę zasad. Chcieli sami decydować o doborze studentów. Odtąd można było wpisywać na zajęcia tylko tych słuchaczy, którzy wcześniej uzyskali zgodę kierownika seminarium¹⁶⁰.

Integralną częścią seminarium była biblioteka podręczna, która miała służyć studentom i profesorom, ułatwiając im dostęp do podstawowych źródeł i opracowań. Seminaria miały wyznaczoną roczną dotację na jej potrzeby: uzupełnianie zbiorów i pensję dla bibliotekarza, która wynosiła 300 złr. rocznie¹⁶¹. Jednak ze względów lokalowych przez wiele lat biblioteki seminaryjne znajdowały się w pomieszczeniach Biblioteki Głównej, co było dość kłopotliwe. W 1891 r. profesorowie Wydziału Filozoficznego wystąpili z prośbą do senatu o przeniesienie bibliotek seminaryjnych do gmachu Wydziału¹⁶². Stało się to możliwe dopiero w roku 1909 (po przeniesieniu Biblioteki Głównej do nowego budynku). Korzystanie z bibliotek seminaryjnych unormowane było ogólnymi przepisami obowiązującymi w Bibliotece Uniwersyteckiej¹⁶³.

Niewątpliwie największą rolę w dziejach lwowskiego studium historycznego odegrało seminarium K. Liskego. Przywiązywał on ogromną wagę do tej formy zajęć dydaktycznych. Miał prawdziwy talent pedagogiczny¹⁶⁴. Prowadził seminarium raz w tygodniu, zazwyczaj w środy od godz. 3 do 5 po południu. Chętnie uczęszczali na jego zajęcia studenci filologii i prawa. Szczególny nacisk kładł na sprawy warsztatowe – odczytywanie i analizę dokumentów; wpajał swoim uczniom nowoczesne metody krytyki i edycji źródeł. Zlecał pisanie recenzji, przygotowanie referatów i koreferatów, prowokował do dyskusji. „Głównym celem seminarium uniwersyteckiego – jak pisał – jest wykształcenie członków do samodzielnych badań przez prace pisemne i krytyczną analizę źródeł”¹⁶⁵.

¹⁶⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 240, Pismo z dnia 18 VII 1882, podpisane przez profesorów Szaraniewicza i Ćwiklińskiego, k. 15.

¹⁶¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 402, Korespondencja z Ministerstwem 1896–1897, k. 61.

¹⁶² ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 333, Korespondencja z Ministerstwem 1891–1892, k. 28.

¹⁶³ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. 2: 1898/9–1909/10, Lwów 1912, s. 645.

¹⁶⁴ W. Zakrzewski, *Ksawery Liske 1838–1891*, s. 8, 28.

¹⁶⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 12, спр. 466, Korespondencja z Ministerstwem 1872–1909, sprawozdania seminariów historycznych, k. 16.

Gdy zachorował, otrzymał 17 grudnia 1881 r. zgodę Wydziału na prowadzenie ćwiczeń paleograficznych i seminarium w domu¹⁶⁶. Jego zajęcia cieszyły się dużą popularnością, liczba studentów wahała się w przedziale od 13 do 34, średnio było 21 osób. Trudno było dostać się na jego seminarium. Liske wybierał najlepszych studentów, stawiał im wysokie wymagania. Wypromował 13 doktorów¹⁶⁷. W pracach jego seminarium uczestniczyli nie tylko studenci, ale i absolwenci Uniwersytetu. Dla przykładu w r. akad. 1873/74 oprócz 34 studentów w sem. zim. i 28 w sem. letnim na ćwiczenia uczęszczało 3 suplentów gimnazjalnych: dr Stanisław Kubisztal (doktorat 1872), Józef Drzewicki oraz Aleksander Semkowicz (doktorat 1874)¹⁶⁸. Na seminarium Liskego uczęszczał także dr A. Hirschberg, przygotowujący pod jego kierunkiem swoją rozprawę habilitacyjną. Najlepsze prace seminaryjne Liske kierował do druku. Niektórym seminarzystom zlecał także przygotowanie do druku określonych tekstów źródłowych, np. w r. akad. 1876/77 studenci przygotowali teksty do III tomu *Monumenta Poloniae Historica* wydanego we Lwowie w 1878 r. Stanisław Lukas opracował *Spominki bocheńskie 1423–1447*, Antoni Lorkiewicz *Zdarzenia godne pamięci 966–1516*, zaś Emil Kalitowski *Rocznik Jana z Targowiska 1386–1461*.

Po śmierci Liskego seminarium historii powszechnej tymczasowo prowadził profesor historii polskiej Tadeusz Wojciechowski (reskrypt ministra zatwierdzony z 17 marca 1891). W sem. letnim 1890/91 na seminarium miał 23 słuchaczy, w sem. kolejnym 21. Wypromował dwóch doktorów¹⁶⁹.

W sem. letnim 1891/92 seminarium historii powszechnej objął Bronisław Dembiński i kierował nim formalnie do roku 1919. Początkowo liczba studentów na jego seminarium znacznie zmalała, później jednak wzrosła i ustaliła się na poziomie 12–25 osób. W r. akad. 1903/04 na seminarium Dembińskiego zapisało się aż 83 osoby w sem. zimowym i 88 w sem. letnim¹⁷⁰.

Dembiński na swoje seminarium przyjmował także kobiety. Pod jego kierunkiem powstało 16 rozpraw doktorskich, w tym 3 obronione przez kobiety. Były to prace głównie z historii nowożytnej, rzadziej średniowiecz-

¹⁶⁶ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, с. 233, Protokół Rady Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego z 17 XII 1881 r., k. 17.

¹⁶⁷ J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939*; zob. *Aneks*.

¹⁶⁸ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 12, с. 466, k. 16.

¹⁶⁹ W przypadku Aleksandra Czołowskiego T. Wojciechowski podpisał dyplom doktorski tuż po śmierci Liskego, faktycznego promotora. Natomiast prace doktorskie pod kierunkiem Wojciechowskiego napisali: T. Troskoleński (1893) i K. Gorzycki (1895); J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich*.

¹⁷⁰ A. Puszka, *Nauczyciele historii i geografii*, s. 92.

nej¹⁷¹. Dembiński był lubiany przez studentów. Na seminarium sporo uwagi poświęcał krytyce źródeł, wdrażał studentów do samodzielnej pracy badawczej. Uważany był za antysemitę, a pomimo to na swoje seminarium przyjmował także studentów żydowskiego pochodzenia (dawał im tematy z historii Żydów¹⁷²). Wyróżniającym się seminarzystom umożliwiaił publikowanie prac (m.in. na łamach „Kwartalnika Historycznego”)¹⁷³. Wśród jego wychowanków było kilku wybitnych później historyków, m.in. Mojżesz Schorr, Ludwik Kolankowski, Czesław Nanke.

Seminarium historii austriackiej kierował przez blisko trzydzieści lat Izidor Szaraniewicz (1871/72–1898/99). Prowadził je dwa razy w tygodniu po godzinie¹⁷⁴. Miało ono charakter bardziej pedagogiczny niż naukowy. Szaraniewicz starał się przede wszystkim przygotować swoich podopiecznych do nauczania historii austriackiej w szkołach galicyjskich, dopiero na drugim miejscu – do pracy naukowej. Być może zdecydowało o tym jego wykształcenie. W Wiedniu studiował teologię, a na ULw. historię u Antoniego Wacholza, który reprezentował historiografię przedkrytyczną¹⁷⁵. Stąd Szaraniewicz kształtował swój warsztat naukowy samodzielnie, nigdy w pełni nie opanował jego nowoczesnych wymogów, niemniej starał się skrupulatnie badać źródła.

Tematy, jakie poruszał na seminariach, dotyczyły głównie historii krajów należących aktualnie do c.k. monarchii. Studenci często podejmowali tematy dotyczące relacji Polski z Austrią i Węgrami, a także dziejów Rusi. Zalecał im źródła i opracowania polskie, czeskie, węgierskie, ruskie, niemieckie. Wykonywane przez nich prace rzadko owocowały doktoratem, były to raczej „wprawki”, prace zaliczeniowe, przygotowujące przyszłych nauczycieli do pracy z młodzieżą. Na seminarium Szaraniewicza uczęszczało od 4 do 27 osób, średnio 13. Jedynym wypromowanym przez niego doktorem był Eugeniusz Barwiński (1898)¹⁷⁶.

Po przejściu Szaraniewicza na emeryturę w 1899 r. jego seminarium przejął Ludwik Finkel, wychowanek Liskego i Szaraniewicza. Od kilku lat prowadził już ćwiczenia historyczne, które de facto były nieoficjalnymi seminariami. Pierwszym uczniem Finkla, który przygotował dysertację pod jego kierunkiem, był Adam Szelański.

¹⁷¹ J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich*.

¹⁷² Doktorat Mojżesza Schorra: *Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do 1772 r., czy prace seminarzysty Joachima Fraenkela*, nt.: *Pogląd na literaturę o Żydach w Polsce; Żydzi w Polsce u schyłku XIV stulecia*. ДАЛЮ, ф. 26, оп. 15, спр. 1336, Prace seminaryjne od roku 1872 do roku 1906, poz. 133, 134, k. 7.

¹⁷³ T. Kawski, *Profesor Bronisław Dembiński*, s. 27–29, 32–33.

¹⁷⁴ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, спр. 217, Program wykładów 1878/79, k. 16, 32.

¹⁷⁵ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 37.

¹⁷⁶ J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich*.

L. Finkel był wyjątkowo „płodnym” promotorem, zaszczepiającym swoim uczniom „postulaty dobrej metody naukowej”¹⁷⁷. Na seminarium wpisywali się zarówno początkujący, jak i zaawansowani studenci. Podobnie jak kiedyś jego mistrz K. Liske wymagał od nich czynnego udziału w zajęciach. Wszyscy obowiązkowo pisali prace i koreferaty. Wykonywane pod jego kierunkiem prace doktorskie oparte były na wyczerpującej dla danego tematu bazie źródłowej, często archiwalnej. Finkel dbał o to, by w rozprawach nie powtarzać znanych informacji, wystrzegać się kompilacji. Istotą pracy naukowej, według niego, było ustalanie nowych faktów¹⁷⁸. Dawał tematy z historii średniowiecznej, nowożytnej, a także XIX w. W latach 1900–1918 formalnie wypromował 37 doktorów, w tym 13 kobiet. Wśród jego uczniów byli m.in.: Adam Szelaḡowski, Jan Rutkowski, Maria i Helena Polackówny, Kazimierz Hartleb, Teofil Emil Modelski, Józef Krajewski, Hermina Fiszówna, Kazimierz Tyszkowski¹⁷⁹.

Najpóźniej, bo dopiero na początku XX w., pojawiło się we Lwowie seminarium historii Polski. Jego twórcą był Stanisław Zakrzewski, który już od r. akad. 1907/08 prowadził ćwiczenia historyczne z tego zakresu, będące w rzeczywistości nieformalnym seminarium. Oficjalne „Seminarium historii Polski” zostało wymienione po raz pierwszy w *Programie wykładów sem. let. 1909/10*¹⁸⁰.

Seminarium początkowo było skromne, mieściło się w jednym pokoiku. Później, staraniem S. Zakrzewskiego, otrzymało osobną pracownię w kamienicy przy ul. Długosza 1/5, na którą składały się dwa pokoje, gabinet profesora i pracownia połączona z biblioteką. Rok przed wybuchem wojny seminarium przeniesiono do obszerniejszego lokum. Zakrzewski zdobył środki na działalność seminarium, była to: nadzwyczajna subwencja rządowa w wysokości 2000 kor. na organizację seminarium, stała subwencja 400 kor. rocznie na książki i czasopisma oraz 360 kor. na nagrody dla słuchaczy¹⁸¹.

Początkowo na ćwiczeniach seminaryjnych i seminarium S. Zakrzewskiego frekwencja była niewielka, gdyż historia Polski nie była przedmiotem obowiązkowym na egzaminach nauczycielskich, ponadto uchodził on

¹⁷⁷ J. Topolski, *O nowy model historii. Jan Rutkowski (1886–1949)*, s. 26–28.

¹⁷⁸ J. Rutkowski, *Wspomnienie o seminarium historycznym prof. Ludwika Finkla* [w:] *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa. Praca zbiorowa*, z. 1, red. J. Rutkowski, Poznań 1948, s. 83–84.

¹⁷⁹ J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich*.

¹⁸⁰ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 155, AGAD sygn. 88^u, k. 41.

¹⁸¹ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, s. 567–568.

za bardzo wymagającego. Z czasem seminarium S. Zakrzewskiego stało się bardzo popularne, tuż przed 1914 r. skupiało już najwięcej studentów. W czasie wojny liczba studentów z oczywistych powodów zmalała. Seminarzyści cenili profesora za wysoki poziom zajęć i życzliwy stosunek do studentów (choć z pozoru sprawiał on wrażenie surowego, wręcz szorstkiego). Uczył interpretacji i krytyki źródeł oraz budowania na ich podstawie konstrukcji historycznych. Był wymagający, ale też poświęcał swoim uczniom wiele czasu, odbywał z nimi „nieskończoną ilość rozmów i konferencji”¹⁸². Dbał o druk prac swych podopiecznych, jeśli tylko były na odpowiednim poziomie. Jeszcze przed wojną zainicjował „Wydawnictwo Seminarium Historii Polski” pod swoją redakcją, w którym publikował prace doktorskie; ukazywały się one także osobno¹⁸³. Swoim uczniom dawał tematy głównie z historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii, ale też, choć rzadziej, z historii nowożytnej¹⁸⁴. W latach 1907–1912 wypromował 12 doktorów, w tym 3 kobiety¹⁸⁵. Profesor interesował się też dalszymi losami swych wychowanków, w miarę możliwości starał się im pomagać¹⁸⁶.

Oprócz trzech wymienionych wyżej oficjalnych seminariów istniały też na Wydziale Filozoficznym „seminaria prywatne” nieujęte w publikowanych „Programach wykładów”. Prowadził je m.in. Szymon Askenazy. Były one poświęcone historii Polski XVIII i XIX w., odbywały się nieregularnie, często korespondencyjnie, ale przynosiły owoce i cieszyły się popularnością wśród studentów. W latach 1909–1911 Askenazy wypromował formalnie 7 doktorów, w tym 3 kobiety¹⁸⁷.

Nieformalne seminarium – w postaci ćwiczeń – prowadził również Mychajło Hruszewski. Dawał on tematy z zakresu średniowiecznej i nowożytnej historii Rusi, historii Galicji oraz źródłoznawstwa. W latach 1902–1914 był opiekunem 9 prac doktorskich, głównie z zakresu nowożytnej historii Rusi¹⁸⁸.

¹⁸² S. Zajączkowski, *Działalność pedagogiczna śp. Stanisława Zakrzewskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1936, s. 229–232.

¹⁸³ W ramach „Wydawnictwa Seminarium...” ukazały się prace: Olgierd Górka, *Studia nad dziejami Śląska. Najstarsza tradycja opactwa cystersów w Lubiążu*, Lwów 1911; Eustachy Nowicki, *Studia nad kancelarią koronną Kazimierza Jagiellończyka*, Lwów 1912. Poza tym wydawnictwem ukazała się m.in. praca Jana Rutkowskiego, *Klucz brzozowski biskupstwa przemyskiego w w. XVIII*, AU, Kraków 1910; AGAD, C.K. Ministerstwo Wyznań i Oświaty, Uniwersytet Lwowski, sygn. 88^a, s. 35–36 [pismo z 15 VII 1910 r. do namiestnictwa w sprawie profesury zwyczajnej dla S. Zakrzewskiego]; S. Zajączkowski, *Działalność pedagogiczna*, s. 232–234.

¹⁸⁴ *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, s. 568

¹⁸⁵ J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich*.

¹⁸⁶ S. Zajączkowski, *Działalność pedagogiczna*, s. 233–234.

¹⁸⁷ J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich*.

¹⁸⁸ Tamże.

Studenci Wydziału Filozoficznego uczęszczali również na seminaria prowadzone na innych wydziałach. Szczególną popularnością cieszyło się seminarium Oswalda Balzera, historyka prawa, w mniejszym stopniu – seminarium Władysława Abrahama z zakresu prawa kościelnego oraz seminarium ks. Jana Fijałka z historii Kościoła.

Seminaryjna forma studiów okazała się bardzo skuteczna¹⁸⁹. Znakomicie sprzyjała rozwojowi naukowemu młodych adeptów Klio, umożliwiła powstanie we Lwowie wielu znakomitych szkół historycznych o charakterze dydaktycznym¹⁹⁰.

¹⁸⁹ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 147–166; K. Stopka, *Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim* [w:] *Universitati Leopoliensi trecentiesimum quinquagesimum anniversarium suae foundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 229.

¹⁹⁰ J. Maternicki, *Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 2005, s. 128–132, 136–173.

Joanna Pisulińska

(Uniwersytet Rzeszowski)

Studium historyczne w latach 1918–1939

4 listopada 1918 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego skierowało do Senatu Uniwersytetu Lwowskiego pismo informujące, że od 31 października tego roku zaczął on podlegać władzy „zwierzchniej rządu polskiego”. Z powodu konfliktu polsko-ukraińskiego pismo to dotarło do Lwowa 26 listopada, a dwa dni później do wiadomości władz Wydziału Filozoficznego¹ tegoż Uniwersytetu, które niezwłocznie powiadomiły o tym fakcie wszystkich jego profesorów. 18 grudnia profesorowie WF złożyli przysięgę na wierność Rzeczypospolitej Polskiej. Normalną jednak działalność dydaktyczną Uniwersytet Lwowski podjął jesienią 1919 r. Dopiero wówczas „udało się przezwyciężyć przeszkody, które utrudniały wznowienie całej pełni [...] życia uniwersyteckiego” – pisał ówczesny prorektor prof. Alfred Halban². Pierwsza uroczysta inauguracja odbyła się 25 października 1919 r., a prawie miesiąc później, 8 listopada tego roku, Naczelnik Państwa zatwierdził używanie przez Uniwersytet imienia Jana Kazimierza. Pierwszym dziekanem Wydziału Filozoficznego na r. akad. 1919/20 został profesor zwyczajny historii Polski Stanisław Zakrzewski³. Kolejna jednak wojna, tym razem z Rosją sowiecką, odsunęła na następny rok normalną pracę dydaktyczną i naukową na Uniwersytecie. Wprawdzie „wpisy rozpoczęły się 15 października [1920 r.], a wykłady miały się rozpocząć 1 grudnia, do którego dnia miała nastąpić demobilizacja służących w wojsku słuchaczy szkół akademickich, [ale] demobilizacja jednakże się opóźniła, skutkiem czego rozpoczęcie wykładów należało odłożyć”. Wydziały świeckie, w tym Filozoficzny, rozpoczęły wykłady dopiero 2 stycznia 1921 r.⁴ Spowodowało to zmianę trwania roku akademickiego, który wydłużono do 31 lipca. Należy jednak podkreślić, że już od 16 października 1920 r. odbywały się regularne posiedzenia rady Wydziału Filozoficznego,

¹ Dziekanem był wówczas profesor astronomii Marcin Ernst.

² *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, za rok akademicki 1920/21*, Lwów 1921, s. 3.

³ Najpierw dziekanem wybrano Jana Kasprowicza, prof. zw. porównawczej historii literatury, który z powodu choroby już 7 października 1919 r. zrezygnował z tej funkcji.

⁴ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, za rok akademicki 1920/21*, Lwów 1921, s. 44.

a od listopada tegoż roku w miarę systematycznie dochodziło do spotkań studentów ze swoimi profesorami w ramach poszczególnych zakładów⁵.

Studium historyczne było już w tym czasie względnie dobrze przygotowywane na przyjęcie studentów, choć jeszcze w końcu roku 1918 jego sytuacja kadrowa wyglądała bardzo źle. Spośród czterech katedr obsadzona była tylko jedna – historii Polski. Od 1907 r. kierował nią Stanisław Zakrzewski⁶. Jemu też powierzono w 1919 r. stanowisko dziekana; skupił się przede wszystkim na obsadzeniu opuszczonych katedr i tworzeniu nowych. Dzięki swoim kontaktom naukowym i osobistym udało mu się namówić do powrotu do Lwowa Adama Szelągowskiego (1873–1961)⁷ oraz pozyskać dla Uniwersytetu Franciszka Bujaka (1875–1953)⁸ i Jana Ptaśnika (1876–1930)⁹ – cenionych w środowisku naukowym historyków¹⁰. W 1921 r. do grona wymienionych profesorów dołączył Konstanty Chyliński (1881–1939), profesor zwyczajny historii starożytnej¹¹.

W okresie tym – nazywanym organizacyjnym – czyli w latach 1918/19–1920/21 w ramach studium historycznego wykładali również docenci: Olgierd Górka (historia południowego wschodu Europy), Teofil Emil Modelski (historia austriacka i średniowieczna powszechna) i Kazimierz Hartleb (1886–1951) (historia kultury).

W 1924 r. powołano katedrę nadzwyczajną historii oświaty i szkolnictwa. Jej kierownikiem został prof. nadzw. Stanisław Łempicki (1886–1947)¹². Od tego czasu aż do wybuchu II wojny światowej liczba katedr się nie zwiększyła. Łącznie do 1939 r. było ich więc sześć.

⁵ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, спп. 793, к. 142 i n. Protokoły Rady Wydziału Filozoficznego 1920/21. Zakłady nazywano także instytutami. Według *Ustawy o szkołach akademickich z dnia 13 lipca 1920 roku* (Dziennik Ustaw nr 72, poz. 494): zakłady (instytuty) były tworzone do „celów nauczania” przy poszczególnych katedrach kierowanych przez profesora (art. 67 i 46).

⁶ Por. rozdział *Lwowskie studium historyczne 1869–1918*.

⁷ Szelągowski został decyzją wiedeńskiego ministra wyznań i oświaty usunięty z Uniwersytetu Lwowskiego w lipcu 1916 r. z powodów politycznych. Por. rozdział *Lwowskie studium historyczne 1869–1918*; J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, t. I, s. 368.

⁸ Por. rozdział *Historia gospodarcza*.

⁹ Por. rozdział *Historia kultury*.

¹⁰ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: ZNiO we Wrocławiu), Dział Rękopisów, sygn. 15369II, Szkic autobiograficzny napisał S. Zakrzewski, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza 1873–1931, k. 20.

¹¹ Por. rozdział *Historia starożytna*.

¹² Por. m.in. E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947) – człowiek i historyk*, Toruń 2003; W. Szulakiewicz, *Łempicki Stanisław (1886–1947)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 553–568; teźże, *Stanisław Łempicki (1886–1947). Twórca lwowskiej*

S. Zakrzewski, kierujący katedrą historii Polski, należał do najbardziej popularnych profesorów wśród studiujących historię¹³. Wynikało to, jak wspominali jego uczniowie, z umiejętności sugestywnego przekazywania wiedzy. Wykłady Stanisława Zakrzewskiego „należały do najlepszych, najbardziej wartościowych, jakie kiedykolwiek w murach uniwersyteckich rozbrzmiewały. Za czym szły ćwiczenia i seminaria na odpowiednim postawione poziomie”¹⁴. S. Zakrzewski wypromował w okresie II Rzeczypospolitej najwięcej doktorów (aż 35)¹⁵. Podejmowali oni przede wszystkim badania nad polskim średniowieczem, w mniejszym stopniu historią nowożytną. Niektórzy z nich byli asystentami¹⁶ w kierowanym przez niego zakładzie. W różnym czasie obowiązki te pełnili: Mieczysław Gębarowicz, Ewa Schweigerówna (Maleczyńska), Karol Maleczyński, Michał Antonów, Józef Skrzypek. S. Zakrzewski szczególnie cenił Maleczyńską, za jej „zamiłowanie do studiów nad XV w., umysł bystry, analityczny i syntetyczny”¹⁷.

szkoły historii wychowania, Toruń 2012. S. Łempicki w 1933 r. został mianowany profesorem zwyczajnym.

¹³ Por. rozdział *Historia średniowiecza*.

¹⁴ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów, rkps 17191 II, t. III, DE-2816, Dorobek naukowy lwowskich szkół wyższych, k. 117; por. M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, Wrocław 1991, s. 120.

¹⁵ Por. J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (1918–1939)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, t. I, Rzeszów 2004, s. 235.

¹⁶ W studium historycznym WF (WH) UJK zatrudniano osoby na stanowiskach asystentów starszych i młodszych i zastępców asystentów. Byli oni zaliczani (obok adiunktów, kustoszy, konstruktorów, czyli instruktorów, prosektorów, obserwatorów) do pomocniczych sił naukowych. Asystentem starszym mogła zostać osoba posiadająca dyplom szkoły akademickiej (a od 1928 r. co najmniej stopień magistra). Byli oni mianowani na jeden rok lub dwa lata i ta nominacja nie mogła być ponawiana dłużej niż przez 6 lat. Asystenci młodszy lub zastępcy asystenta byli powoływani nie dłużej niż na rok. Asystentura ta mogła być przedłużana przez asystentów młodszych przez najwyżej trzy lata, zastępców asystentów przez dwa lata. Mogli nimi być studenci, którzy ukończyli przynajmniej trzy lata studiów. Byli oni zobowiązani do pomocy profesorom w ich pracy naukowej, pedagogicznej i administracyjnej w wymiarze powyżej 20 godz. tyg. (asystenci starsi) i co najwyżej 20 godz. tyg. (asystenci młodszy); *Rozporządzenie Prezydenta RP z 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół w uwzględnieniu w brzmieniu ustalonym obwieszczeniem Ministra WRiOP z dnia 21 lipca 1933 r.* (Dz. U. R. P. nr 76, poz. 551) [w:] *Zbiór przepisów o szkolnictwie akademickim. Ustawy, rozporządzenia, okólniki*, zebrał A. Ostrowski, Lwów–Warszawa 1938, s. 95 in.

¹⁷ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego. Korespondencja, lata 1892–1935, t. IX, sygn. 7351/ II, List Stanisława Zakrzewskiego do Dyrekcji Funduszu Kultury Narodowej w Warszawie ok. 1931–1932 r., k. 7.

Katedrę S. Zakrzewskiego po jego nagłej śmierci w 1936 r. przejął Ludwik Kolankowski (1882–1956)¹⁸, uczeń Ludwika Finkla i Bronisława Dembińskiego. Nominację otrzymał w grudniu 1936 r.¹⁹ Także i jego wykłady, ćwiczenia i seminaria z historii Polski cieszyły się ogromnym zainteresowaniem studentów²⁰. Jako pedagog nie mógł jednak w tak krótkim czasie osiągnąć znacznych sukcesów. Jego asystentami byli Kazimierz Lewicki, Adam Osuchowski i krótko Jan Kropp.

Adam Szelaḡowski²¹ najpierw, 1 października 1919 r., został powołany na stanowisko profesora zwyczajnego historii społecznej i gospodarczej czasów nowożytnych, ale już niebawem zaproponowano mu katedrę opuszczoną przez Szymona Askenazego, którą „bez zastrzeżeń przyjął”. Komisja historyczna Wydziału Filozoficznego UJK, która jednomyślnie zaproponowała A. Szelaḡowskiego na to stanowisko, przekonywała MWRiOP, że „jest on bodaj jedynym wśród obecnego pokolenia historyków, który badał na długi szereg lat przed wojną tak żywe problemy polityczne w dziejach naszych nowożytnych, jak problem Bałtyku, Wisły i Śląska”²². 1 kwietnia 1920 r. A. Szelaḡowski objął katedrę historii powszechnej nowożytnej, która w 1925 r. została przemianowana na katedrę historii nowożytnej²³. Jego asystentami w różnych latach byli: Wanda Natalli, Jadwiga Lechicka, Zygmunt Zborucki, Zofia Des Loges, Adam Dygdała i Witold Nowosad. Pod jego kierunkiem powstało 19 rozpraw doktorskich.

Funkcję kierownika katedry A. Szelaḡowski oficjalnie sprawował do przejścia na emeryturę 31 marca w 1939 r. Wówczas opiekę nad jego zakładem powierzono L. Kolankowskiemu. Jednocześnie wysłano zapytanie

¹⁸ Por. m.in. *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin*, red. A. Tomczak, Toruń 1983; J. Pisulińska, *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 roku* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, t. III, Rzeszów 2005, s. 441–454; R. Stobiecki, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)* [w:] *Złota księga*, t. I, s. 509–524; por. rozdziały: *Historia średniowiecza*, *Historia nowożytna*.

¹⁹ J. Pisulińska, *Sprawa obsadzenia katedry historii polski na UJK w 1936 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. III, s. 441–453.

²⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, сnp. 1584, Katedra historii Polski, k. 55.

²¹ Por. rozdziały *Historia nowożytna 1918–1939*; *Historia XIX w.*

²² ДАЛО, ф. 26, оп. 5, сnp. 2110. Pismo dziekana do ministerstwa WRiOP z 18 lutego 1920, cyt. za J. Maternicki, *Trudna profesura. Adam Szelaḡowski wśród przeciwności i niepowodzeń życiowych we Lwowie w latach 1909–1939* [w:] tegoż, *Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 2005, s. 186–193.

²³ J. Maternicki, *Początki kariery profesorskiej Adama Szelaḡowskiego na Uniwersytecie Lwowskim (1909–1919)* [w:] *Historyk i historia. Studia dedykowane pamięci Prof. Mirosława Franćicia*, red. A. Wałaszek, K. Zamorski, Kraków 2005, s. 115–127; tenże, *Trudna profesura. Adam Szelaḡowski*, s. 186–193.

do badaczy dziejów nowożytnych w innych ośrodkach uniwersyteckich – kto powinien objąć katedrę historii nowożytnej. Najczęściej proponowano na to stanowisko wychowanków Uniwersytetu Lwowskiego – Kazimierza Tyszkowskiego (ucznia L. Finkla i S. Zakrzewskiego), wykładającego na tymże Uniwersytecie od r. akad. 1932/33, oraz Adama Skałkowskiego (ucznia S. Askenazego), będącego już wówczas profesorem zwyczajnym historii nowożytnej na Uniwersytecie Poznańskim. Wybuch wojny nie pozwolił jednak na zakończenie procedur związanych z obsadzeniem tej katedry²⁴.

Opuszczoną przez A. Szelańskiego katedrę historii społecznej i gospodarczej powierzono Franciszkowi Bujakowi – 1 października 1920 r.²⁵ Pierwsze jednak wykłady z historii gospodarczej ogłosił on na Uniwersytecie Lwowskim dopiero w r. akad. 1921/22, z powodu trudności ze znalezieniem we Lwowie odpowiedniego mieszkania²⁶. F. Bujak, podejmując pracę na UJK, zrezygnował z lepiej płatnej posady w Ministerstwie Rolnictwa, bo jak sam pisał, pragnął pracować we Lwowie, by „skupić siły swe wyłącznie na terenie badań naukowych, w możliwym zaciszu, czego stolica dać nie może”²⁷. Obiecywał sobie nawet, jak to wynika z jednego z listów do S. Zakrzewskiego, że nie zaangażuje się w żadne prace organizacyjne i polityczne; zamierzał również zrezygnować z tworzenia seminarium i osobnej biblioteki²⁸. Niewiele z tych jego planów wyszło. F. Bujak w okresie lwowskim publikował już niewiele nowych prac źródłowo-badawczych i żadna z nich nie dorównywała wcześniejszym, wydanym przed 1920 r., ale stworzył za to prężnie działający ośrodek studiów nad zagadnieniami ekonomicznymi, społecznymi, geografiami historyczną, historią klęsk elementarnych, miar, wag, kredytu. Umiał przyciągać młodych adeptów historii, którym nie szczędził sił ani czasu. Zatrudniał też wielu z nich na stanowiskach pomocniczych. W jego zakładzie w różnym czasie obowiązkami asystenckimi

²⁴ Por. P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 594; tenże, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011, s. 342–344.

²⁵ Por. m.in. H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, Kraków 2001; tejże, *Franciszek Bujak 1875–1953* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 208–211; Z. Budzyński, *Franciszek Bujak (1875–1953)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 423–440; B. Szafraniec, *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*, Toruń 2009.

²⁶ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, цп. 793, Sprawozdanie z działalności Wydziału Filozoficznego, k. 155.

²⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN w Warszawie). Akta osobowe – Bujak Franciszek, B-10897, Uchwała Grona Profesorów Wydziału Filozoficznego UJK z 18 II 1920 r., k. 95.

²⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. I, Listy od różnych osób, litery A–B, lata 1896–1935, sygn. 7343/II, List Franciszka Bujaka do Stanisława Zakrzewskiego z 1919 r., k. 305–307.

pełnili: Zofia Żabska, Jadwiga Turska, Adolf Hirschberg, Jan Wareżak, Stanisław Hoszowski, Józef Skrzypek, Antoni Walawender, Jan Szewczuk, Aleksander Tarnawski, Julian Pelc, Franciszek Kącki, Franciszek Junkiewicz, Adam Fastnacht. Prawie wszyscy z nich napisali pod kierunkiem F. Bujaka rozprawy doktorskie z zakresu historii społeczno-gospodarczej. Łącznie w okresie międzywojennym wypromował 32 doktorów. Była to liczba niespotykana wówczas na innych polskich uczelniach. Dwóch uczniów Bujaka – Stefan Inglot i S. Hoszowski uzyskało na UJK habilitacje²⁹.

Duże znaczenie miało też sprowadzenie do Lwowa Jana Ptaśnika, najaktywniejszego wówczas historyka kultury w Polsce³⁰. 1 grudnia 1919 r. został on mianowany profesorem zwyczajnym historii powszechnej średniowiecznej oraz historycznych nauk pomocniczych. Wcześniej propozycję tę złożono Janowi Dąbrowskiemu, który ją początkowo przyjął, ale po otrzymaniu katedry na Uniwersytecie Jagiellońskim ostatecznie z niej zrezygnował. Ptaśnik wybrał Lwów, choć w lipcu 1919 r. przyznano mu na UJ stanowisko profesora nadzwyczajnego historii kultury, „o które tak długo trzeba było walczyć”³¹ – jak pisał. Był jednak przekonany, że postępuje słusznie. Uważał, że w tamtejszych „niepewnych czasach posterunek lwowski był ważnym pod względem narodowym jak Poznań i Wilno, a w każdym razie bez porównania ważniejszym od Krakowa”³². Wierzył również, że we Lwowie znajdzie odpowiednią atmosferę naukową, pozwalającą mu na szersze poszukiwania badawcze i napisanie syntezy historii kultury wieków średnich w Polsce na tle powszechnym. Cel ten udało się J. Ptaśnikowi w dużej mierze zrealizować³³, choć początki jego pracy we Lwowie były trudne. Wynikało to z przyczyn prozaicznych: kłopotów ze znalezieniem odpowiedniego mieszkania oraz braku środków finansowych na zorganizowanie powierzonego mu zakładu historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii. Zwłaszcza organizacja tego ostatniego szła z ogromnymi oporami. W 1921 r. pisał: „najważniejsze potrzeby to meblowanie, nie ma szaf na książki, gablotek na wzory pism i na cenne

²⁹ Por. rozdział, *Historia gospodarcza*.

³⁰ Por. m.in. Ł. Charewiczowa, *Jan Ptaśnik (1876–1930)*, „Przegląd Humanistyczny” 1930, R. V, s. 242–250; A.K. Banach, *Jan Ptaśnik [w:] Uniwersytet Jagielloński. Złota księga*, s. 214–223; J. Kolbuszewska, *Jan Ptaśnik (1876–1930) [w:] Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 423–440.

³¹ Por. A.K. Banach, *Jan Ptaśnik (1876–1930) [w:] Uniwersytet Jagielloński. Złota księga*, s. 220–221.

³² ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. I, Listy od różnych osób, litery P–R, lata 1903–1936, sygn. 7348/II, List Jana Ptaśnika z 1919 r., k. 145.

³³ Por. rozdział *Historia kultury*.

odlewy pieczęci”. W salach wykładowych było zimno i brakowało „należytego oświetlenia”³⁴.

Najwybitniejszą uczennicą J. Ptaśnika była Łucja Charewiczowa (1897–1943)³⁵, jego długoletnia asystentka w zakładzie nauk pomocniczych historii. Najbliższe były jej zagadnienia z zakresu obyczajowości dawnego Lwowa, kultury materialnej i dziejów kobiet³⁶. Młodszy współpracownikami Jana Ptaśnika byli: Wanda Natalli, Józef Zieliński, Bolesław Stachoń, Walenty Artur Wagner. W kierowanym przez niego zakładzie zaczynali swoje kariery naukowe m.in. Maria Świeżawska, Zygmunt Wojciechowski i Zofia Dymnicka. W ciągu dziesięciu lat pracy na UJK Ptaśnik wypromował siedem osób.

Po śmierci J. Ptaśnika, w 1930 r., jego katedrę powierzono Teofilowi Emilowi Modelskiemu (1881–1967), wychowankowi Uniwersytetu Lwowskiego, uczniowi L. Finkla³⁷. Wcześniej był docentem na UJK, a od 1924 r. kierownikiem katedry historii średniowiecznej na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. T.E. Modelski otrzymał nominację profesorską na UJK w listopadzie 1930 r. i w tym też miesiącu zgłosił wykłady: *Źródła dziejowe wczesnego średniowiecza* oraz *Kwestia autentyczności dokumentów*, a także zapowiedział seminarium historii średniowiecznej³⁸. Przez wiele jeszcze miesięcy podróżował między Lwowem a Wilnem. Ostatecznie przeniósł się do Lwowa w maju 1931 r., systematycznie wypełniając już swe obowiązki dydaktyczne. Pierwszym współpracownikiem T.E. Modelskiego był Stanisław Pazyra; asystentami byli również – w różnych latach – Marian Haisig, Alojzy Jan Kuczyński i Jan Adolf Kropp. W kierowanym przez T.E. Modelskiego zakładzie nauk pomocniczych historii starszym asystentem był nadal Walenty Wagner, później przeszedł do niego również Marian Haisig. Wagner był uczniem S. Zakrzewskiego, natomiast Haisig uważał się za

³⁴ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, стр. 793, Sprawozdanie z działalności Wydziału Filozoficznego, k. 142.

³⁵ Por. J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa (1897–1943). Życie i dzieło*, Częstochowa 2001; D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa (1897–1943)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 517–534.

³⁶ A. Kusiak, *Łucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich* [w:] *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, red. A. Żarnowska i A. Szwarc, t. IV, Warszawa 1996, s. 99–103; Por. J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa*.

³⁷ Por. m.in. M. Haisig, *Modelski Teofil Emil (1881–1967)* [w:] *PSB*, t. XXI, Wrocław 1976, s. 519–520; J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 497–506.

³⁸ ZNiO we Wrocławiu, Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. I, Listy od różnych osób, litery L–O, lata 1899–1936, sygn. 7347/II, List Teofila Emila Modelskiego do Stanisława Zakrzewskiego z 17 XI 1930, k. 354.

ucznią Modelskiego. Napisał pod jego kierunkiem rozprawę doktorską z zakresu sfragistyki. T.E. Modelski wypromował jeszcze dwie inne osoby, a tematyka ich prac dotyczyła historii Kościoła³⁹.

Po 1918 r. postanowiono powołać na Uniwersytecie Lwowskim katedrę historii starożytnej. W 1921 r. do Lwowa zaproszono Konstantego Chylińskiego (1881–1939)⁴⁰, absolwenta Uniwersytetu w Petersburgu, posiadającego dyplom I stopnia nauk humanistycznych ze szczególnym uwzględnieniem historii starożytnej⁴¹, który po przyjeździe z Rosji do Polski najpierw został zatrudniony na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Przyjmując profesurę zwyczajną UJK we Lwowie, K. Chyliński zachował jednocześnie wykłady i seminarium na KUL (do 1935 r.).

Pierwszym asystentem Chylińskiego mianowano w 1925 r. dra Kazimierza Zakrzewskiego⁴², absolwenta historii i filologii klasycznej UJ. W zakładzie historii starożytnej znaleźli również zatrudnienie Jerzy Kulczycki, Tadeusz Lewicki i Tadeusz Siuta. Po śmierci K. Chylińskiego – 5 lutego 1939 r. – zastępstwo kierownika katedry objął prof. zw. archeologii klasycznej Edmund Bulanda, wykłady zaś przejęli prof. Stanisław Witkowski i doc. Kazimierz Majewski.

W 1924 r. powołano nadzwyczajną katedrę historii oświaty i szkolnictwa. Jej kierownikiem został Stanisław Łempicki, habilitowany z tego zakresu na UJK w 1922 r. Miała ona także służyć polonistom i pedagogom⁴³. Pierwszym młodszym współpracownikiem Łempickiego został Antoni Knot, powołany w r. akad. 1925/26 na stanowisko demonstratora. Zastąpił go następnie Łukasz Kurdybacha, a asystentami wolontariuszkami były Maria Głuchowska i Maria Jaworkówna.

Mankamentem studium historycznego UJK był brak osobnych katedr nauk pomocniczych historii i *historii nowoczesnej*. Uważano, że są one potrzebne „zarówno dla kandydatów na nauczycieli jak i do egzaminów magisterskich i doktorskich”⁴⁴, ale brakowało odpowiednich środków finanso-

³⁹ Zob. *Wykaz rozpraw doktorskich*.

⁴⁰ Por. m.in. K. Zakrzewski, *Śp. Konstanty Chyliński*, „Kwartalnik Historyczny” 1939, R. LIII, s. 373–377; J. Pisulińska, *Konstanty Chyliński – profesor historii starożytnej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (1921–1939)* [w:] *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, red. M. Przeniosło, L. Michalska-Bracha, Kielce 2007, s. 25–34; K. Królczyk, *Konstanty Chyliński* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 343–364.

⁴¹ Tytuł ten odpowiadał polskiej habilitacji.

⁴² Por. rozdział *Historia starożytna*.

⁴³ Por. rozdział *Historia kultury*; W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947). Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, s. 31–37.

⁴⁴ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27*, Lwów 1928, s. 128.

wych na ich utworzenie. Mniej kosztowne dla Uniwersytetu było prowadzenie wykładów z tych dziedzin na zasadzie zajęć zleconych⁴⁵.

Od r. akad. 1921/22 powiększała się sukcesywnie liczba docentów⁴⁶. W latach 1921/22–1929/1930 wykłady ogłosili: Czesław Nanke (od 1926 r., z historii nowożytnej Polski), Witold Kamieniecki (w 1926 r. z historii Europy Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem historii Litwy) oraz Kazimierz Zakrzewski (od 1927 r. z historii starożytnej z uwzględnieniem dziejów wczesnego Bizancjum). Prawdziwy jednak „wysyp” wykładów docenckich nastąpił po roku 1930. Prowadzili je: Karol Maleczyński (docentura w 1929 r. z zakresu nauk pomocniczych historii), Stanisław Zajączkowski (od 1930 r. docent historii średniowiecznej), Kazimierz Tyszkowski (od 1932 r. docent historii nowożytnej Polski), Bronisław Włodarski (od 1934 r. docent historii średniowiecznej powszechnej), Franciszek Smolka (od 1924 r. docent papirologii), Łucja Charewiczowa (od 1937 r. docent historii miast i ich kultury), Stefan Ingot (od 1932 r. docent historii społeczno-gospodarczej), Stanisław Hoszowski (od 1935 r. docent historii społeczno-gospodarczej). Krótko wykładali też docenci innych dyscyplin naukowych: filolog klasyczny Marian Auerbach (od 1931 r.), historyk literatury polskiej Karol Badecki (od 1937 r.), historyk sztuki Mieczysław Gębarowicz (od 1928 r.) i prawnik Marian Zimmermann (od 1934 r.). Osobno należy wspomnieć o wykładach Waława Lipińskiego, prowadzonych w trzecim trymestrze 1938/39 r. z zakresu historii najnowszej.

Kilku docentów zostało wyróżnionych profesurą tytularną. Otrzymywały ją osoby wykładające na danej uczelni przez co najmniej pięć lat, za „wybitną działalność naukową”⁴⁷. W okresie międzywojennym najwcześniej tytuł ten nadano Kazimierzowi Hartlebowi (w 1929 r.), następnie otrzymali go: Franciszek Smolka (1933), Olgierd Górka (1934), Mieczysław Gębarowicz (1936), Czesław Nanke (1938), Stefan Ingot (1939) i Karol Maleczyński (także w 1939).

Wykłady powierzano również osobom niemającym habilitacji. W 1925 r. zlecono dr Łucji Charewiczowej wykład „Wiadomości wstępne do nauk

⁴⁵ Powierzono je w r. akad. 1929/30 dr Łucji Charewiczowej, a rok później także doc. Karolowi Maleczyńskiemu.

⁴⁶ Docentem zostawało się po otrzymaniu habilitacji, czyli uzyskaniu prawa wykładania (*veniam legendi*) na danej uczelni. W przypadku zaprzestania wykładów przez okres jednego roku akademickiego (według ustawy z 1933 r. przez dwa lata) prawo wykładania wygasало. Można było go jednak przenieść na inny wydział czy uczelnię (Ustawa o szkolnictwie akademickim z 1920 r., art. 57–58; ustawa z 1933 r., art. 30).

⁴⁷ *Ustawa o szkołach akademickich z 15 marca 1933 roku*, Dz. U. MWRiOP, poz. 246 i 247, art. 32.

historycznych”. W r. akad. 1934/35 dr Ewie Maleczyńskiej powierzono dwie godziny wykładu z dydaktyki historii, włącznie z hospitowaniem lekcji. Pod koniec lat 30. XX w. powołano też „studium dla kandydatów na nauczycieli historii w szkołach średnich”, na którym wykładali: Stanisław Hoszowski, Józef Wąsowicz, Władysław Podlacha, Mieczysław Gębarowicz i Marian Zimmermann.

W latach 30. kierownicy poszczególnych zakładów historycznych, obarzeni teraz większymi obowiązkami związanymi głównie z egzaminowaniem, coraz częściej powierzali prowadzenie zajęć (pod swoim kierunkiem) asystentom. Możliwość tę zapewniła im też ustawa o szkołach akademickich z 1933 r.⁴⁸ Wspólnie z F. Bujakiem „Wstęp do historii gospodarczej” prowadził S. Hoszowski, a Franciszek Junkiewicz i Julian Pelc razem z F. Bujakiem oferowali studentom „Wskazówki praktyczne do pracy naukowej z historii gospodarczej”. Pod kierunkiem S. Łempickiego starsi asystenci Antoni Knot i Łukasz Kurdybacha prowadzili proseminarium. W.A. Wagner, S. Pazyra, M. Haisig i J. Kropp wspólnie z T.E. Modelskim prowadzili m.in. ćwiczenia sfragistyczne, paleograficzno-dyplomatyczne oraz proseminarium.

Ogólnie patrząc na studium historyczne, zauważyć można jego rozwój (tab. 1). Wprawdzie nie zwiększała się liczba katedr historycznych, ale wielu wychowanków Uniwersytetu uzyskiwało habilitacje z zakresu dziedzin historycznych, co uprawniało ich do ogłoszenia wykładów. W r. akad. 1920/21 studium skupiło 5 profesorów i 3 docentów, zaś pod koniec okresu międzywojennego wykłady oferowało już 11 profesorów (w tym 6 zwyczajnych i 5 tytularnych) oraz 10 docentów. Przybywało też ludzi młodych, zatrudnianych na stanowiskach sił pomocniczych. W r. akad. 1920/21 było ich czterech, pod koniec lat 20. już 8, a w r. akad. 1938/39 – 13.

Asystenci ówczesznie znajdowali się w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Zwłaszcza w latach 30., z powodu kryzysu gospodarczego, uposażenie przez nich otrzymywane często nie wystarczało na zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych ich samych i ich rodzin. Najmniej spośród nich zarabiali wówczas zastępcy asystentów, zaszeregowani do X grupy uposażenia⁴⁹. Ich miesięczne uposażenie wynosiło 160 zł. Niewiele więcej wynosiła pensja młodszego asystenta – 210 zł. Z kolei zarobki adiunktów i asystentów starszych nie przekraczały 335 zł. Dopiero po otrzymaniu

⁴⁸ Asystenci mogli prowadzić zajęcia, ale tylko „pod opieką naukową profesora, wyznaczonego przez radę wydziałową”; *Ustawa o szkołach akademickich z 15 marca 1933 r.* (art. 37).

⁴⁹ Por. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 października 1933 r. o uposażeniu funkcjonariuszów państwowych* [w:] *Zbiór przepisów o szkolnictwie akademickim. Ustawy, rozporządzenia, okólniki*, zebrał A. Ostrowski, Lwów–Warszawa 1938, s. 108–119.

**Tabela 1. Kadra lwowskiego studium historycznego
w wybranych latach***

Rok akad.	Profesorowie zwyczajni i nadzwyczajni	Profesorowie tytułarni	Pomocnicze siły naukowe	Wykłady zleczone (docenci)	Ogółem
1	2	3	4	5	6
1920/21	F. Bujak (historia społeczno-gospodarcza) K. Chyliński (historia starożytna) J. Ptaśnik (historia średniowieczna) A. Szelański (historia nowożytna) S. Zakrzewski (historia Polski)	–	Asystenci młodszy: Ł. Charewiczowa (sem. historii powszechnej średniowiecznej) M. Gębarowicz (sem. historii Polski) Z. Stroński (zakład pomocniczych nauk historycznych) J. Zieliński (sem. historii powszechnej średniowiecznej)	O. Górka K. Hartleb T.E. Modelski	5 prof. zw. 3 doc. 4 asystentów
1929/30	F. Bujak, K. Chyliński, S. Łempicki (historia oświaty szkolnictwa, prof. nadzw.) J. Ptaśnik, A. Szelański, S. Zakrzewski	–	Asystenci starszy: Dr Ł. Charewiczowa (zakład nauk pomocniczych historii) Dr S. Hozzowski (sem. historii społecznej i gospodarczej) Dr A. Knot (sem. historii oświaty i szkolnictwa) J. Kulczycki (sem. historii starożytnej) Mgr J. Skrzypek (sem. historii polskiej) Dr Z. Zborucki (sem. historii powszechnej nowożytnej) Asystenci młodszy: W. A. Wagner (sem. historii powszechnej średniowiecznej) Zastępca asystenta: A. Walewender (sem. historii społecznej i gospodarczej)	O. Górka K. Harleb C. Nanke K. Zakrzewski	5 prof. zw. 1 prof. nadzw. 4 doc. 8 asystentów (6 asystentów starszych, 1 asystent młodszy i 1 zastępca asystenta)

1	2	3	4	5	6
1938/39	F. Bujak, K. Chyliński (zastępował go od lutego 1939 r. E. Bulanda) L. Kolankowski (historia Polski) S. Łempicki T.E. Modelski (historia średniowieczna) W. Podlacha (historia sztuki, wykłady zalecane historykom)	O. Górka K. Hartleb S. Inglot C. Nanke M. Gębarowicz (wykłady zalecane historykom)	Adiunkci: Doc. dr S. Hoszowski (zakład historii społecznej i gospodarczej) Asystenci starsi: Mgr A. Dygdała (zakład historii powszechnej nowożytnej) Dr M. Haisig (zakład nauk pomocniczych historii) Dr F. Kącki (zakład historii społecznej i gospodarczej) Doc. dr Ł. Kurdybacha (zakład historii oświaty i szkolnictwa) Mgr J. Kropp (zakład historii średniowiecznej powszechnej) Dr K. Lewicki (zakład historii Polski) Dr T. Lewicki (zakład historii starożytnej) Mgr T. Siuta (wolontariusz) (zakład historii starożytnej) Mgr F. Junkiewicz (wolontariusz.) (zakład historii społecznej i gospodarczej) Asystenci młodszy: Mgr A. Fastnacht (zakład historii społecznej i gospodarczej) Dr M. Głuchowska (wolontariusz.) (zakład historii oświaty i szkolnictwa) Zastępca asystenta Dr A. Jaworkówna (wolontariusz) (zakład historii oświaty i szkolnictwa)	Ł. Charewiczowa S. Hoszowski (zatrudniony na stanowisku adiunkta) W. Lipiński Ł. Kurdybacha (zatrudniony na stanowisku starszego asystenta) K. Maleczyński K. Tyszkowski B. Włodarski K. Badecki M. Zimmermann J. Wąsowicz (zajęcia zalecane) Dr E. Maleczyńska	6 prof. zw., w tym 1 spoza studium historycznego 5 prof. tyt., w tym 1 spoza studium historycznego 10. doc. w tym 1 spoza studium historycznego 1 adiunkt z tyt. doc. 13 asystentów (1 as. starszy z tytułem doc., 7 as. st., 2 as. st. wol., 1 as. mł., 1 as. mł. wol., 1 zast. as. wol.) 1 doktor prowadzący wykłady zlecane

* Źródło: ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 810, Sprawozdanie z działalności Wydziału Filozoficznego UJK we Lwowie za lata 1920–1921, k. 122 i n.; ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 1616, Sprawozdanie dziekana Wydziału Humanistycznego UJK za rok 1938/39, k. 3 i n.; *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, za rok akademicki 1920/21*, Lwów 1921; *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1929/30*, Lwów 1931.

tytułu docenta naukowcy na stanowiskach asystentów starszych i adiunktów przechodzili do VI grupy uposażenia zasadniczego i otrzymywali 450 zł. Natomiast docenci niezatrudnieni na stanowisku sił pomocniczych za jedną godzinę wykładu zleconego w tygodniu otrzymywali 50 zł miesięcznie, a za jego powtórzenie 20 zł mniej. W lepszej sytuacji materialnej byli już profesorowie nadzwyczajni otrzymujący 700 zł miesięcznie (V grupa) i zwyczajni zarabiający 1000 zł (IV grupa), którzy otrzymywali również dodatek za kierowanie zakładem w wysokości 40–60 zł.

Największe znaczenie dla studium historycznego UJK miała działalność kierowników poszczególnych katedr historycznych. Urodzeni przed 1880 r. byli, ze zrozumiałych względów, najdłużej związani z Uniwersytetem Lwowskim. W okresie dwudziestolecia międzywojennego na studium historycznym wykładali: A. Szelański (formalnie 19 lat), S. Zakrzewski (17) i F. Bujak (18). Do historyków urodzonych jeszcze przed rokiem 1880 zaliczyć należy także Jana Ptaśnika, ale z powodu przedwczesnej śmierci wykladał tylko przez 10 lat. Zmarł, mając zaledwie 54 lat. Historycy ci mieli też największy wpływ na działalność studium historycznego UJK. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż żaden z nich nie urodził się we Lwowie, a studiował w nim tylko A. Szelański. J. Ptaśnik i S. Zakrzewski ukończyli studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim i tam otrzymali stopień doktora i uzyskali habilitację. Wszyscy z nich uzupełniali swoje wykształcenie w innych europejskich uczelniach: w Berlinie (S. Zakrzewski, A. Szelański), Wiedniu (S. Zakrzewski) i Lipsku (F. Bujak).

Drugą grupę wykładowców tworzą historycy urodzeni w latach 1881–1890 (K. Chyliński, O. Górka, K. Hartleb, S. Łempicki, T. E. Modelski, C. Nanke). Do grupy tej należy również zaliczyć Ludwika Kolankowskiego urodzonego w 1882 r. (wykłady na UJK miał on dopiero od r. akad. 1937/38) oraz Witolda Kamienieckiego (ur. w 1883 r.), ucznia profesora UJ Wincentego Zakrzewskiego. Kamieniecki ogłosił tylko jeden wykład *Litwa jako teren skrzyżowania wpływów Wschodu i Zachodu w wiekach XIV–XVI* (1927/ 28). Wszyscy oprócz K. Chylińskiego, urodzonego na Podolu i kształcącego się w Petersburgu, oraz W. Kamienieckiego, pochodzili z Galicji i byli wychowankami lwowskiej wszechnicy. T.E. Modelski był uczniem L. Finkla, L. Kolankowski – L. Finkla i B. Dembińskiego, K. Hartleb i O. Górka – S. Zakrzewskiego, C. Nanke – B. Dembińskiego i L. Finkla. Studiujący polonistykę S. Łempicki napisał rozprawę doktorską pod kierunkiem historyka literatury Józefa Kallenbacha. Także habilitacje, w większości przypadków, uzyskali na Uniwersytecie Lwowskim (UJK). Niektórzy z nich, jak O. Górka, T.E. Modelski, L. Kolankowski i W. Kamieniecki odbyli również studia uzupełniające

za granicą, m.in. na Uniwersytecie w Wiedniu (O. Górka, T.E. Modelski, W. Kamieniecki) i w Berlinie (T.E. Modelski i L. Kolankowski).

Ostatnią grupę wykładowców tworzyły osoby urodzone po 1891 r.: Łucja Charewiczowa, Kazimierz Zakrzewski, Karol Maleczyński, Kazimierz Tyszkowski, Stefan Inglot, Stanisław Hoszowski, Bronisław Włodarski, Stanisław Zajączkowski i Waław Lipiński. Dwaj ostatni oferowali wykłady tylko w jednym roku akademickim. Do grupy tej można również zaliczyć Ewę Maleczyńską, która jednakże habilitowała się (na UMK) dopiero po II wojnie światowej. Wszyscy oprócz W. Lipińskiego pochodzili z Galicji, niektórzy z samego Lwowa (E. Maleczyńska, S. Zajączkowski) i byli wychowankami UJK. Byli uczniami S. Zakrzewskiego (E. Maleczyńska, K. Maleczyński, K. Tyszkowski, B. Włodarski, S. Zajączkowski), F. Bujaka (S. Hoszowski, S. Inglot), J. Ptaśnika (Ł. Charewiczowa) i K. Chilińskiego (K. Zakrzewski). W. Lipiński ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim. Tylko niektórzy przedstawiciele tej generacji mieli za sobą studia uzupełniające za granicą (podejmowali je, posiadając już w ręku dyplom doktora). Jako stypendyści wyjeżdżali głównie do Paryża, do *École Pratique des Hautes Études* (K. Zakrzewski, Ł. Charewiczowa, S. Zajączkowski) lub do *École des Chartes* (K. Maleczyński, S. Zajączkowski). B. Włodarski studiował historię na Uniwersytecie w Pradze, Inglot zdecydował się podjąć studia prawnicze w Strasburgu, a Hoszowski dzięki Fundacji Rockefellera przebywał na kilku uczelniach w Wielkiej Brytanii i Holandii, uczestnicząc w wykładach i seminariach zarówno historyków, jak i ekonomistów¹.

Zajęcia dydaktyczne na studium historycznym UJK prowadzili też czasami przedstawiciele innych dyscyplin naukowych. Wykładali tam: filolodzy klasycyści (Marian Aurebach, Ryszard Ganszyniec, Franciszek Smolka, Stanisław Witkowski), historycy sztuki (Mieczysław Gębarowicz i Władysław Podlacha), orientalista Władysław Kotwicz, językoznawca Jerzy Kuryłowicz, historyk literatury Karol Badecki, geograf Michał Wąsowicz oraz prawnik Marian Zimmermann.

Zainteresowania badawcze wykładowców studium historycznego były, rzecz jasna, mocno zróżnicowane. Historię starożytną uprawiało sześciu historyków (M. Aurebach, R. Ganszyniec, K. Chiliński, F. Smolka, S. Witkowski, K. Zakrzewski). Mieli oni niemały udział w rozwoju tej subdyscypliny historycznej nie tylko we Lwowie, ale również w całej Polsce.

W porównaniu do okresu poprzedzającego pierwszą wojną światową znacznie wzrosła liczba mediewistów. Niektórzy z nich mogli się poszczycić wysoką pozycją naukową w Polsce. Historię średniowieczną zajmowało się

¹ Por. J. Wadas, *Stanisław Hoszowski uczyony i nauczyciel*, Kraków 2012, s. 23–24.

12 osób (F. Bujak, Ł. Charewiczowa, O. Górka, W. Kamieniecki, W. Kotwicz, E. Maleczyńska, K. Maleczyński, T.E. Modelski, J. Ptaśnik, B. Włodarski, S. Zajączkowski, S. Zakrzewski). Historię nowożytną reprezentowało 12 osób (K. Badecki, M. Gębarowicz, K. Hartleb, S. Hoszowski, S. Inglot, L. Kolankowski, S. Łempicki, C. Nanke, W. Podlacha, A. Szelański, K. Tyszkowski, M. Wąsowicz). Przeważali w tej grupie badacze średniego i młodszego pokolenia. Brakowało natomiast specjalistów zajmujących się czasami porobiorowymi. W porównaniu z okresem wcześniejszym można zaobserwować w tej dziedzinie pewien regres. Najwybitniejszym historykiem lwowskim prowadzącym badania nad historią porobiorową był A. Szelański. Bez porównania mniejszy dorobek w tej dziedzinie miał W. Lipiński. Okresem tym częściowo zajmowali się również: F. Bujak, S. Hoszowski, S. Inglot, T.E. Modelski; łącznie było to 6 osób.

Lwów odegrał ważną rolę w rozwoju polskiej historii społeczno-gospodarczej. Tematykę tę poruszali głównie Franciszek Bujak i jego uczniowie, ale również K. Zakrzewski, w mniejszym już wówczas stopniu A. Szelański². Wiele także do polskiej nauki wnieśli lwowscy historycy kultury, tacy jak Jan Ptaśnik, Stanisław Łempicki i Kazimierz Hartleb. Określili oni profil badań nad obu tymi dziedzinami, rozwijającymi się na dobre dopiero w Polsce niepodległej. Wyróżniali się też rozległością zainteresowań badawczych. Duże znaczenie miały m.in. prace historyków lwowskich ukazujące związki pomiędzy kulturą polską i zachodnioeuropejską³.

W pierwszym pięcioleciu okresu międzywojennego studenci wybierający studia humanistyczne stanowili ok. 30–40% wszystkich studiujących na UJK. Wskaźnik ten utrzymał się do początku lat 30. XX w., również po podziale Wydziału Filozoficznego w lipcu 1924 r.⁴ i utworzeniu Wydziału Humanistycznego⁵. Od r. akad. 1931/32 można zauważyć spadek zainteresowania wśród młodzieży dyscyplinami humanistycznymi. Od połowy lat 30. „humaniści” stanowili nieco ponad 15% wszystkich studentów UJK. Przez cały jednak okres międzywojenny najwięcej studentów

² Por. rozdział *Historia gospodarcza*.

³ Por. rozdział *Historia kultury*.

⁴ Wydział Filozoficzny został podzielony na Humanistyczny składający się z 28 katedr (kierownikami 6 z nich byli historycy) oraz Matematyczno-Przyrodniczy z 17 katedrami. Pierwszym dziekanem Wydziału Humanistycznego został historyk Jan Ptaśnik, a prodziekanem S. Zakrzewski. Por. *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924/25*, Lwów 1925, s. 128.

⁵ W r. akad. 1920/22 studiowało na WF/ WH 1406 studentów (27,1% wszystkich studentów UJK), w 1924/25 – 1696 (30%), w 1929/30 – 2153 (35%), w 1934/35 – 892 (15%), w 1937/38 – 819 (16,3%); *Kroniki Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za poszczególne lata*.

Wydziału Filozoficznego/Humanistycznego UJK poświęcało się studiom historycznym⁶. Stanowili oni ok. 30–40% wszystkich studiujących na tym Wydziale.

W okresie międzywojennym organizację studiów określały rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W latach 1918–1925 studia na wydziałach filozoficznych kończyły się absolutoriami potwierdzającymi jedynie uczestnictwo studenta w wykładach w ciągu czterech lat (ośmiu semestrów). Pozostawiono dużą swobodę w wyborze zajęć. Nie było określonego planu studiów, wykłady miały z reguły charakter monograficzny, nie było też obowiązkowych egzaminów cząstkowych. Uważano, że „Wydział Filozoficzny jest zbiorem studiów wolnych, indywidualnych dla każdego przedmiotu innych i dla każdego studenta odmiennych”⁷.

Student wybierający wykład był zobowiązany do przedstawienia się wykładowcy. Początkowo wykładowca musiał potwierdzać (w odpowiedniej książeczce legitymacyjnej) obecność studenta na wykładzie. Od 1921 r. przestało to obowiązywać. Od tej pory wystarczył składany na zakończenie zajęć podpis wykładowcy potwierdzający czynny udział studenta w ćwiczeniach i seminariach. Student pilnie uczęszczający na zajęcia mógł (ale nie musiał) poprosić wykładowcę o tzw. „świadczenie kollokwialne, zawierające ocenę postępu na podstawie kollokwium z przedmiotu wykładu lub na podstawie czynnego udziału (pracy wykonanej) w pracowni [...] seminarium”. Świadczenia te miały „jedynie znaczenie prywatne”⁸. Studentom na nich jednak zależało, zwłaszcza tym, którzy zamierzali przystąpić do egzaminu na nauczyciela szkół średnich. Na przykład w dokumentach Ewy Maleczyńskiej, przyszłej nauczycielki historii i języka polskiego, wykładowcy dydaktyki historii na UJK, zachowało się aż trzynaście świadectw jej uczestnictwa w wykładach, ćwiczeniach i seminariach oraz potwierdzających zaliczenie przez nią w latach 1920–1922 określonych kolokwium. E. Maleczyńska uczestniczyła w wykładach Oswalda Balzera (*Historia ustroju Polski*), Jana Ptaśnika (*Paleografia łacińska; Dyplomatyka papieska wieków średnich*), Stanisława Zakrzewskiego (*Przegląd dziejów za Piastów*), oraz w ćwiczeniach paleograficzno-dyplomatycznych prowadzonych przez S. Zakrzewskiego i J. Ptaśnika,

⁶ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924–1925*, Lwów 1925, s. 128; H. Wójcik-Łagan, *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych w latach 1918–1939*, Kielce 1999, s. 96–98.

⁷ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, спр. 829, Rozporządzenie w sprawie immatrykulacji i wpisu na wykłady oraz świadectw szkół akademickich, 20 lipca 1921 r., k. 90.

⁸ Tamże.

a także w seminariach: historii Polski (S. Zakrzewski), historii średnio-wiecznej (J. Ptaśnik) i społeczno-gospodarczej (F. Bujak)⁹.

W jakimś stopniu wybór zajęć narzucały studentom przepisy dotyczące egzaminów nauczycielskich¹⁰. Według rozporządzenia z 1 listopada 1920 r. absolwent szkoły wyższej chcący przystąpić do egzaminów nauczycielskich był zobowiązany do okazania książeczki legitymacyjnej poświadczającej, że „spędził na uniwersytecie” przynajmniej trzy lata na Wydziale Filozoficznym. Wymagano od niego także przedstawienia „wypracowania domowego”. Mogła nim być praca seminaryjna wykonana w czasie studiów, ale i również inna praca naukowa, w tym doktorska. Następnie dopuszczano kandydata do egzaminu składającego się z dwóch części: naukowej i pedagogicznej. W pierwszej z nich kandydat pisał pracę pisemną „pod ścisłym nadzorem” na określony temat oraz przystępował do egzaminu ustnego. Kandydatowi na nauczyciela historii zadawano kilkanaście pytań. Sprawdzano poziom jego wiedzy z zakresu dziejów powszechnych i Polski oraz nauk pomocniczych historii, a także umiejętności warsztatowe (dobór źródeł, ustalanie faktów i ich interpretacja). Wymagano również znajomości historiografii polskiej, zwłaszcza „wybitniejszych dzieł historycznych”. Egzamin pedagogiczny sprawdzał natomiast przede wszystkim poprawność posługiwania się językiem polskim oraz znajomość zasad dydaktycznych i wychowawczych¹¹.

Każdy z kandydatów na nauczyciela obierał przedmiot główny (z którego chciał uzyskać kwalifikację nauczycielską) oraz przedmiot dodatkowy. Dla wybierających historię jako przedmiot główny przedmiotem dodatkowym mogły być: język polski wraz z historią literatury, filologia klasyczna, języki obce (francuski, angielski, niemiecki albo jeden z języków słowiańskich), geografia i geologia, matematyka, fizyka, chemia i mineralogia, nauki biologiczne, nauka obywatelska, wychowanie fizyczne, rysunki z historią sztuk plastycznych, muzyka z historią muzyki, roboty ręczne¹².

Niektórzy ze studentów decydowali się na uzyskanie stopnia doktora. Osoba pragnąca uzyskać ten stopień była zobowiązana, zgodnie jeszcze z rozporządzeniem austriackiego ministra wyznań i oświaty z 16 marca 1899 r., do przedstawienia dowodu, że studiowała „przez cztery lata na uniwersytecie krajowym lub zagranicznym jako zapisany uczeń zwyczaj-

⁹ Por. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Dział Rękopisów, Rkps 14966/III/1–2, Papiery Ewy i Karola Maleczyńskich z lat 1900–1972. Papiery osobiste Ewy Maleczyńskiej, t. 1–2, k. 47–62.

¹⁰ Por. rozdział *Lwowskie studium historyczne 1869–1918*.

¹¹ *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 1 listopada 1920 w sprawie egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich*, Dz. U. MWRiOP nr 2, 1921, poz. 16.

¹² Tamże.

ny”¹³. Była też zobowiązana do przedłożenia pracy naukowej i zdania dwóch egzaminów ścisłych (rygorozów). Jeden z nich był z filozofii, drugi z dyscypliny właściwej rozprawie doktorskiej. Praca ta była oceniana przez dwóch recenzentów, przeważnie profesorów zwyczajnych. Rozporządzenie to obowiązywało do 15 września 1926 r. wszystkich studentów, którzy rozpoczęli studia na wydziale filozoficznym przed 15 września 1922 r.¹⁴

Od 1921 r. trwały jednak dyskusje nad organizacją studiów na wydziałach filozoficznych, ich programem i egzaminami, co wymusiła zmiana organizacji studiów dokonana przez ustawę o szkołach akademickich z 13 lipca 1920 r. Wprowadzała ona dwa stopnie naukowe – niższy – magistra i wyższy – doktora¹⁵. Zamierzeniem Ministerstwa WRiOP wprowadzenie stopnia magistra miało umożliwić studentom ukończenie studiów wyższych „z pewnych specjalnych dziedzin jak i ogólniejszych działów wiedzy”, przygotowujących młodych ludzi już do praktycznych zawodów.

Prace nad określeniem zasad funkcjonowania wydziałów filozoficznych trwały dość długo. Zaznaczyły się w tej sprawie daleko idące różnice stanowisk. Na ten temat zabierali głos również przedstawiciele środowiska lwowskiego, m.in. Juliusz Kleiner, Franciszek Bujak, Adolf Chybiński, Stanisław Witkowski. Ministerstwo opracowało główne założenia organizacji studiów na wydziałach filozoficznych w marcu 1923 r. Kwestiami, wokół których toczyła się dyskusja, były założenia egzaminów magisterskich oraz procedury nadawania stopnia doktora filozofii¹⁶. Dyskusje te zakończyło rozporządzenie ministerstwa z 26 listopada 1925 r. „w sprawie egzaminów magisterskich na wydziałach filozoficznych (humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych)”, dopełnione następnie rozporządzeniami szczegółowymi określającymi program studiów i egzaminów w zakresie poszczególnych dyscyplin naukowych. Dla historii takie rozporządzenie zostało ogłoszone 2 kwietnia 1926 r.¹⁷

¹³ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 829, Rozporządzenia Ministerstwa, Ogłoszenie z 15 lipca 1921, k. 62. Brzmiało tak: „Dopuszczenie do tego [egzaminów stwierdzających, w jakim stopniu kandydat jest uzdolniony do badania naukowego] zawisło od dowodu, że kandydat uczęszczał przez cztery lata do uniwersytetu krajowego lub zagranicznego jako zapisany uczeń zwyczajny”. Niektórzy z kandydatów mogli być z tego obowiązku zwolnieni przez Ministra Oświaty na wniosek grona profesorów.

¹⁴ *Rozporządzenie Wyznań i Oświaty z 16 marca 1899 L. 56 Dz. Rozp. Min. W. i O. którem wydaje się zmieniony Porządek egzaminów ścisłych na Wydziałach filozoficznych uniwersytetów królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych.*

¹⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 828, List dziekana UJ do MWRiOP z 16 grudnia 1921 r., k. 40.

¹⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 828; Por. J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–39*, Kraków 2000, s. 223–226; J. Chodakowska, *Pierwsze magisteria w Uniwersytetach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2000, t. XXXIX, s. 98.

¹⁷ Były to pierwsze w dziejach polskiego szkolnictwa wyższego rozporządzenie określające zasady studiowania na wydziale filozoficznym; do tej pory kierowano się rozporządze-

Zgodnie z rozporządzeniem z 1925 r. student chcący uzyskać niższy stopień naukowy – magistra filozofii – był zobowiązany do zaliczenia przynajmniej 11 trymestrów¹⁸. Ostatnie trymestry studiów (przynajmniej dwa) musiały być spędzone przez studenta na wydziale, na którym przyjęta została jego praca magisterska i na którym też zamierzał uzyskać stopień magistra.

Studenta pragnącego uzyskać ten stopień w zakresie historii obowiązywało pięć egzaminów: 1) z metod badań historycznych, podstawowych wiadomości z nauk pomocniczych oraz źródeł historycznych w zakresie historii Polski, 2) z zakresu dziejów starożytnych, 3) historii średniowiecza polskiego i powszechnego, 4) dziejów nowożytnych i nowoczesnych (polskich i powszechnych) oraz 5) głównych zasad nauk filozoficznych. Jeden lub dwa egzaminy¹⁹ były nie tylko ustne, ale także pisemne – „pod nadzorem”²⁰.

Dopiero po złożeniu wspomnianych wyżej egzaminów student mógł wybrać temat pracy magisterskiej. Temat mógł dotyczyć „pewnego okresu dziejów politycznych polskich lub powszechnych” lub „pewnego działu historii gospodarczej lub ustrojowej lub kulturalnej” albo „nauk pomocniczych historii oraz geografii historycznej”²¹. Temat pracy, według rozporządzenia, miał być tak sformułowany, aby można go było „starannie wykonać w ciągu około dwóch trymestrów”²². Ostatni egzamin polegał na dyskusji na temat zaprezentowanej przez studenta pracy magisterskiej oraz „kontrolowaniu” przez komisję egzaminacyjną wiedzy z zakresu wybranej dziedziny²³.

Uzyskanie stopnia magisterskiego uprawniało do ubiegania się o stopień wyższy – doktora – oraz do zdawania egzaminu państwowego na nauczyciela

niami określającymi wymagania w celu otrzymania stopnia doktora oraz złożenia egzaminu na nauczyciela w gimnazjach i szkołach realnych.

¹⁸ Podział roku akademickiego w uniwersytetach na trymestry (po 10 tygodni każdy) wprowadzała *Ustawa o szkołach akademickich z 13 lipca 1920 roku* (art. 83).

¹⁹ Decydowała o tym Komisja Egzaminacyjna.

²⁰ *Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego z dnia 26 listopada 1925 r. w sprawie egzaminów magisterskich na wydziałach filozoficznych (humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych) uniwersytetów* [w:] *Zbiór rozporządzeń na stopień magistra filozofii i egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich*, Poznań 1931, s. 6.

²¹ *Rozporządzenie MWRiOP z dnia 2 kwietnia 1926 roku*, [...] w sprawie programu studjów i egzaminów w zakresie historii na stopień magistra filozofii (Dz. Urz. M.W.R. i O.P. nr 8, poz. 80) [w:] *Zbiór przepisów o szkolnictwie akademickim. Ustawy, rozporządzenia, okólniki*, zebrał A. Ostrowski, Lwów–Warszawa 1938, s. 258–259.

²² *Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego z dnia 26 listopada 1926 r. w sprawie egzaminów magisterskich na wydziałach filozoficznych (humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych) uniwersytetów* [w:] *Zbiór rozporządzeń na stopień magistra filozofii i egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich*, Poznań 1931, s. 6.

²³ *Rozporządzenie MWRiOP z dnia 2 kwietnia 1926 roku*, [...] w sprawie programu studjów..., s. 259.

szkół średnich. Rozporządzenie określające zasady uzyskania stopnia doktora zostało ogłoszone przez MWRiOP jeszcze w 1924 r., zaczęło jednak obowiązywać od 1 stycznia 1925 r. Stopień wyższy można było otrzymać po uzyskaniu stopnia niższego, złożeniu egzaminów doktorskich, przedstawieniu pracy naukowej, wydrukowanej w języku polskim, łacińskim „lub języku wykładowym przedmiotu, w którego zakres ona wchodzi”²⁴. Zasadnicze więc wymagania stawiane osobom ubiegającym się o stopień doktora nie zmieniły się w stosunku do tych, jakie obowiązywały wcześniej.

Tryb egzaminu na nauczyciela szkół średnich określało rozporządzenie MWRiOP z 9 października 1924 r. Mogły być do niego dopuszczone jedynie osoby posiadające dyplom magisterski potwierdzający m.in. zdanie egzaminów z zakresu danej dziedziny wiedzy. Egzamin ten składał się z trzech części: praktycznej, pisemnej i ustnej. Sprawdzano m.in. umiejętność prowadzenia lekcji, wiedzę ogólnopedagogiczną i dydaktyczną, a także znajomość programów szkolnych, rozporządzeń i ustaw szkolnych, podręczników i pomocy dydaktycznych potrzebnych do nauczania danego przedmiotu²⁵. Historycy mogli się również ubiegać o prawo do nauczania innych przedmiotów (nauki o Polsce współczesnej, geografii, języka polskiego, francuskiego, niemieckiego, angielskiego, propedeutyki filozofii, języka łacińskiego i greckiego), wymagało to jednak zdania dodatkowych egzaminów „przewidzianych programem magisterium” wybranej dodatkowo dyscypliny naukowej²⁶.

Zachowane rejestry dyplomów magisterskich na Wydziale Humanistycznym UJK świadczą o tym, że w latach 1928–1939 najczęściej nadano stopni magistra w zakresie historii. Stanowiły one 44% wszystkich dyplomów na Wydziale Humanistycznym UJK²⁷. Warto nadmienić, że w tym okresie studia historyczne kończyło więcej kobiet niż mężczyzn (od 1935 r. stanowiły one ok. 70% wszystkich osób otrzymujących dyplomy magisterskie w zakresie historii). Sfeminizowane były także inne kierunki studiów humanistycznych²⁸.

²⁴ Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 11 listopada 1924 roku w sprawie uzyskania stopnia doktora na wszystkich wydziałach państwowych szkół akademickich, Dz. Urz. Min. W.R. i O. P. nr 20, poz. 207, ust. 3.

²⁵ Rozporządzenie MWRiOP z dnia 9 października 1924 roku w sprawie egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich.

²⁶ Rozporządzenie MWRiOP z dnia 22 marca 1927 roku w sprawie stopnia magistra filozofii... oraz Rozporządzenie MWRiOP z dnia 2 maja 1930 roku w sprawie uzupełnienia dotychczasowych przepisów o uprawnieniach magistrów filozofii do nauczania w szkołach średnich.

²⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спп. 1382–1384, Księgi dyplomów magistrów filozofii, 1928–1939.

²⁸ W latach trzydziestych stanowiły nawet ponad 80% studiujących na Wydziale Humanistycznym UJK.

Zdarzało się, że wśród ubiegających się o stopień magistra były osoby, które ukończyły studia przed 1925 r. Spośród historyków pierwsze dyplomy magisterskie na UJK w 1928 r. otrzymali Jadwiga Lechicka i Marian Tyrowicz, seminarzyści Adama Szelałowskiego, posiadający już stopień doktora²⁹.

Rok akademicki trwał przynajmniej 30 tygodni i był podzielony na trymestry. Za prawo słuchania wykładów i pracy w seminariach studenci musieli wnieść odpowiednie opłaty³⁰. Ofertę dydaktyczną każdego roku zatwierdzały poszczególne rady wydziału³¹. Profesorowie i docenci mieli zupełną swobodę w wyborze tematyki i formy zajęć³².

Na studium historycznym w r. akad. 1919/20 oferowano studentom w jednym trymestrze tylko 6–7 wykładów, 4 ćwiczenia i 2 seminaaria (przeznaczono na to 24 godziny tygodniowo). Nie było ich wiele w porównaniu z okresem przedwojennym, wówczas studentom oferowano o ponad 1/3 więcej zajęć i godzin tygodniowo³³. Należy jednak dodać, że już po trzech latach, wraz z powstaniem nowych katedr, liczba zajęć osiągnęła stan z r. akad. 1913/14. Następane lata to stopniowe zwiększanie liczby oferowanych zajęć. Dziesięć lat później było ich już 28–29 w trymestrze (58–60 godz. tyg.). Przed wybuchem II wojny światowej studenci historii mogli wybierać spośród 37–40 zajęć, na które przeznaczono aż 75–76 godzin tygodniowo w trymestrze. Profesorowie zwyczajni i nadzwyczajni wykładali i prowadzili ćwiczenia co najmniej w liczbie godzin oznaczonych przy ich nominacji³⁴. Przeważnie obowiązkiem profesorów zwyczajnych było wygłoszenie 5 godz. wykładów tygodniowo oraz przeprowadzenie 2 godz. seminarium.

²⁹ J. Lechicka uzyskała go 1924 r., a M. Tyrowicz w 1926 r. ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1383, Spis dyplomów magistrów filozofii, k. 27.

³⁰ Według rozporządzenia z 1920 r. studenci Wydziału Filozoficznego powinni wносить wpisowe w wysokości 50 Mkp rocznie, za wykłady 450 Mkp rocznie, za seminaaria 150 Mkp oraz opłatę roczną 60 Mkp za korzystanie z biblioteki uniwersyteckiej (*Rozporządzenie MWRiOP z dnia 6 listopada 1920 w sprawie opłat wnoszonych przez studentów i wolnych słuchaczy*). Wysokość opłat oraz ich ilość zmieniały się. Od 1936 r. rozpoczęto pobieranie opłaty manipulacyjnej (w wysokości 10 zł) oraz opłat egzaminacyjnych (*Rozporządzenie MWRiOP z 6 lipca 1936 roku o opłatach w państwowych szkołach akademickich*).

³¹ Była ona następnie przedstawiona przez rektora danej uczelni do wiadomości MWRiOP, *Ustawa o szkołach akademickich z 15 marca 1933 roku, art. 39*.

³² *Ustawa o szkołach akademickich z 13 lipca 1920 r.*, art. 6.

³³ W latach 1912/13 – 1913/14 oferta dydaktyczna studium historycznego Uniwersytetu Lwowskiego *wahała się w granicach 38–44 godzin tygodniowo*; J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, Rzeszów 2015. Por. rozdział *Lwowskie studium historyczne 1869–1918*.

³⁴ *Rozporządzenie PR z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów...* (art. 3, art. 10).

W r. akad. 1936/37 uruchomiono „studium dla kandydatów na nauczycieli historii w szkołach średnich”. Wykłady i ćwiczenia prowadzone przez S. Hoszowskiego, M. Gębarowicza, W. Podlachę, J. Wąsowicza i M. Zimmermanna stały się obowiązkowe „dla wszystkich studentów historyków, a poświadczenia z odbycia ich z wynikiem dodatnim” miały być warunkiem dopuszczenia studenta do ostatecznego egzaminu magisterskiego z historii³⁵. W tej formie studium to funkcjonowało jednakże tylko przez dwa lata. W r. akad. 1938/39 wykłady wymienionych wyżej osób stały się jedynie zaleconymi dla historyków³⁶.

Student miał prawo wyboru wykładów, także spośród tych, jakie proponowały inne kierunki i wydziały. Szeroko korzystano z tej możliwości. Wielu studiujących historię (jako kierunek główny) nie ograniczało się do przedmiotów historycznych. Najczęściej wybierano zajęcia profesorów Wydziału Filozoficznego/Humanistycznego. Popularni byli wykładowcy historii literatury, językoznawstwa, geografii, filozofii, filologii klasycznej. Często było to związane z planami uzyskania uprawnień do nauczania określonego dodatkowego przedmiotu. Wśród wykładowców spoza Wydziału Filozoficznego wybierano głównie profesorów Wydziału Prawa, m.in. Oswalda Balzera (historia ustroju Polski), Stanisława Głębińskiego (ekonomia społeczna), Stanisława Starzyńskiego (prawo polityczne i ustrój polityczny państwa polskiego), Stanisława Grabskiego (ekonomia polityczna). W tym wypadku kryterium wyboru były indywidualne zainteresowania studenta.

Aby móc uczestniczyć w określonych ćwiczeniach, student musiał uzyskać pozwolenie prowadzącego³⁷. Studenci już na pierwszym roku chcieli się dostać na ćwiczenia, a nie było to zawsze rzeczą łatwą. Głównym tego powodem była ograniczona liczba miejsc oraz wysokie wymagania stawiane młodzieży; na przykład Kazimierz Zakrzewski przyjmował na ćwiczenia z historii starożytnej wyłącznie osoby dobrze znające język starogrecki, a mediewista S. Zakrzewski osoby dobrze znające język łaciński. Zaliczenie ćwiczeń umożliwiało przyjęcie na seminarium przez określonego profesora już na II roku studiów.

Po 1926 r. słuchacze rozpoczynający studia wybierali ćwiczenia przygotowawcze. Prowadzili je m.in. O. Górka (m.in. *Metodologiczne ćwiczenia historyczne*) i Ł. Charewiczowa (*Wstęp do nauk historycznych z ćwiczeniami*)³⁸.

³⁵ *Spis wykładów w roku akademickim 1937/38*, Lwów 1937, s. 52.

³⁶ Por. H. Wójcik-Łagan, *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych w latach 1918–1939*, s. 72–80.

³⁷ *Ustawa o szkołach akademickich z dnia 13 lipca 1920 roku*, s. 1291.

³⁸ Niektórzy prowadzący te zajęcia, np. O. Górka, zaznaczali w spisie wykładów, że pierwszeństwo na jego ćwiczenia będą mieli studenci pierwszego roku.

Według S. Giza bez ćwiczeń tej ostatniej „nie można było dostać się na seminarium, a bez seminarium nie sposób było ukończyć studiów”³⁹. Na ćwiczeniach najczęściej analizowano wybrane teksty źródłowe, a także przygotowywano i omawiano referaty dotyczące wybranych zagadnień historycznych.

Szczególną wagę przywiązywano do seminariów. Było ich sześć: historii Polski, historii starożytnej, historii powszechnej średniowiecznej, historii powszechnej nowożytnej, historii społecznej i gospodarczej oraz historii oświaty i szkolnictwa. Zdarzało się, że w danym trymestrze jeden student wybierał tylko jedno seminarium, a inny cztery. Na przykład Karol Maleczyński w 1922 r. w czwartym roku swych studiów uczęszczał na cztery seminaria (Stanisława Zakrzewskiego, Jana Ptaśnika, Franciszka Bujaka i spoza wydziału Oswalda Balzera). Stanowiły one ponad 1/3 wszystkich jego zajęć⁴⁰. Po wprowadzeniu magisterium student chcący otrzymać dyplom magistra filozofii przeważnie wybierał tylko jedno seminarium, na którym pracował nad interesującym go tematem pracy magisterskiej.

Seminaria skupiały często dużą liczbę studentów – z wszystkich lat studiów. W latach 20. w zajęciach seminaryjnych, prowadzonych przez Jana Ptaśnika brało udział od 60 do 90 studentów; Franciszek Bujak, Stanisław Zakrzewski i Adam Szelański podawali, że w ich seminariach uczestniczyło 30–50 osób; na seminarium historii oświaty i szkolnictwa uczęszczało z kolei 50–70 osób. Zdarzały się lata, że brało w nim udział nawet sto osób⁴¹. W latach 30. liczby te uległy zwiększeniu. Najpopularniejsze, jak się wydaje, było seminarium Konstantyna Chylińskiego. Skarżono się, że: „Profesorowie [...] zmuszeni byli wyklądać w ciasnych salach tłumom młodzieży, do seminariów ich cisnęły się setki studentów z żądaniem przyjęcia na obowiązkowe dla nich ćwiczenia seminaryjne, mimo to profesorowie tylko z ogromnym uszczerbkiem dla swej pracy naukowej zadaniu swemu wydołać mogli”⁴². Tylko nieliczni studenci przygotowywali prace seminaryjne, niektóre z nich stawały się pracami magisterskimi. Na licznym seminarium historii powszechnej Jana Ptaśnika (ponad 100 uczestników) w jednym

³⁹ S. Giza, *Na ekranie życia. Wspomnienia z lat 1908–1939*, 1972, s. 137.

⁴⁰ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 15, снр. 660, Katalog studentów, k. 629.

⁴¹ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924/25...*, Lwów 1925, s. 123–124; *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27...*, Lwów 1928, s. 136–137; *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1929/30...*, Lwów 1931, s. 98–109.

⁴² *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27...*, Lwów 1928, s. 127.

r. akad. 1929/30 złożono 18 prac seminaryjnych, z których 7 zostało uznanych za magisterskie⁴³.

Na zajęciach seminaryjnych przygotowywano i dyskutowano referaty dotyczące określonych zagadnień, niekiedy o charakterze metodologicznym. Odczytywano i omawiano także prace seminaryjne (od 1926 r. również magisterskie), oparte na badaniach źródłowych. Studenci przygotowali recenzje prac swoich kolegów. Stanisław Giza, uczestniczący w latach 1928–1932 w seminarium S. Zakrzewskiego, wspominał, że było to „nieraz sprawą niełatwą, a zarazem delikatną. Musiało się przebrnąć przez cały gąszcz nie tylko literatury, lecz i źródeł, zarówno drukowanych jak i rękopiśmiennych. Należało nie tylko wyłowić wszystkie błędy rzeczowe, recenzja musiała być z jednej strony krytyczna, z drugiej musiała prezentować wytyczne dla autora pracy. Utarte powiedzenie w recenzji, że «praca wypełnia dotkliwą lukę w dotychczasowej literaturze przedmiotu» doprowadzało profesora do białej gorączki. Lepiej było sformułować, że praca «stanowi dalsze pogłębienie tematu»⁴⁴.

Od r. akad. 1925/26 niektórzy z profesorów prowadzili zajęcia proseminaryjne, najczęściej skoncentrowane wokół określonego tematu. Jako pierwsze proseminarium prowadził Konstanty Chyliński, a głównym jego tematem był ustrój państwowy Aten. W latach późniejszych ćwiczenia proseminaryjne prowadzili A. Szelański i S. Łempicki. Ten drugi miał „Ćwiczenia proseminaryjne z historii oświaty i szkolnictwa (dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich)”. Uczęszczało na nie rocznie ponad sto osób.

Od 1926 r. studenci zdawali obowiązkowo egzaminy. Egzamin z metod badań historycznych przyjmowali kierownicy katedr: A. Szelański, T.E. Modelski, S. Zakrzewski i F. Bujak. Jedynym egzaminatorem z historii starożytnej był K. Chyliński. Z zakresu historii średniowiecznej prawo egzaminowania mieli: S. Zakrzewski, F. Bujak, S. Łempicki i T.E. Modelski. Z historii nowożytnej egzaminowali: A. Szelański, F. Bujak, S. Zakrzewski, L. Kolanowski (od 1937 r.). Natomiast z głównych zasad nauk filozoficznych egzaminowali filozofowie – Kazimierz Ajdukiewicz, Mściśław Wartenberg i Roman Ingarden. Kolejność egzaminów nie była określona. Często studenci składali je na pierwszym i drugim roku swych studiów. W ten sposób nie mogli, jak pisał F. Bujak, „zaznajomić się naprawdę z danym działem nauki, wnikać w jego ducha, poznać metodę, zbliżyć się do źródeł”⁴⁵. Niektórzy więc z profe-

⁴³ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1929/30*, Lwów 1931, s. 90–91.

⁴⁴ S. Giza, *Na ekranie życia*, s. 142.

⁴⁵ F. Bujak, Odpowiedź na ankietę z 25 października 1930 r. „Biuletyn nr 1 Związku Kół Historyków Studentów Uniwersytetów Rzeczypospolitej Polskiej”, Warszawa 1930, s. 4.

sorów narzekali na mierny poziom przygotowania studentów do egzaminów. A przyczyną tego był nie tylko brak czasu na przygotowanie się do nich, ale również brak odpowiednich opracowań naukowych. Nierzadko studenci przygotowywali się do egzaminu w oparciu o podręczniki gimnazjalne.

F. Bujak wystąpił z propozycją opracowania jednakowych wymagań wobec studentów przystępujących do egzaminu z „metodologii historycznej” i znajomości warsztatu naukowego. Był przekonany, że dzięki temu kierownicy seminariów zyskają studentów dobrze przygotowanych do pracy seminaryjnej. W ramach tego egzaminu, według F. Bujaka, powinno się sprawdzać znajomość *Historyki* Marcelego Handelsmana, umiejętność posługiwania się *Bibliografią historii Polski* L. Finkla i bibliografiami publikowanymi w „Kwartalniku Historycznym”; student musiał także wykazać się poprawnością tłumaczenia łacińskiego tekstu źródłowego, znajomością kalendarza średniowiecznego oraz wiedzą z zakresu nauk pomocniczych historii oraz polskiej historiografii. Student powinien też dowieść przeczytania prac kilku polskich historyków. Bujak zalecał prace T. Wojciechowskiego, K. Potkańskiego, S. Zakrzewskiego, J. Ptaśnika, W. Semkowicza, K. Tymienieckiego, W. Sobieskiego, W. Konopczyńskiego. S. Askenazego, W. Tokarza i M. Handelsmana. Zachęcał również do „przestudiowania praktycznych wskazówek do pracy naukowej”, znajdujących się w publikacjach: *Studium historyczne na Uniwersytecie*, Warszawa 1926; K. Sochaniewicza, *Nauka historii*, Lwów 1928 oraz A. Meisnera, *Richtlinien für das Studium der Geschichte*⁴⁶.

Przeprowadzona analiza oferty programowej, oparta na publikowanych programach, pozwala stwierdzić, że wykładowcy lwowscy dbali o możliwe szerokie prezentowanie przeszłości, m.in. dużą wagę przykładali do historii powszechnej. Przez cały okres międzywojenny tematy z tego zakresu stanowiły ponad 45% wszystkich wykładów proponowanych studentom; z zakresu dziejów Polski było ich mniej, bo tylko 35%. Są lata, kiedy te różnice są niewielkie, ale są też i takie, kiedy nabierają one istotnego znaczenia. Na przykład w r. akad. 1933/34 aż 2/3 oferowanych tematów dotyczyło dziejów powszechnych. Na jednakowym poziomie utrzymywała się natomiast liczba tzw. tematów „stykowych”, z pogranicza dziejów Polski i powszechnych. Z reguły było ich ok. trzech w ciągu roku. Jedynie w r. akad. 1937/38 było ich aż siedem, m.in.: *Polska a sprawa bałtycka w dziejach* (A. Szelażowski), *Dzieje stosunków Chanatu Krymskiego z Polską XV–XVI wieku* (L. Kolankowski), *Polityka Watykanu wobec Polski i Moskwy* (K. Tyszkowski).

⁴⁶ ZNiO we Wrocławiu. Dział Rękopisów. Papiery Stanisława Zakrzewskiego, t. I. Listy różnych osób do Stanisława Zakrzewskiego, Litery A–B 1896–1935, sygn. 7343/II, List F. Bujaka do S. Zakrzewskiego z 22 VI 1929 r., k. 339–340; ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, с. 1128, Protokół z posiedzenia Komisji Historycznej z 28 czerwca 1929 r., k. 29.

Duży wpływ na dominację historii powszechnej miała aktywność dydaktyczna specjalistów w zakresie dziejów starożytnych: Konstantego Chylińskiego, Kazimierza Zakrzewskiego, Franciszka Smolki, Jerzego Man-teuffela, Ryszarda Ganszyna, Mariana Auerbacha, Stanisława Witkowskiego, orientalisty Władysława Kotwicza i językoznawcy – Jerzego Kuryłowicza. Dyscypliny przez nich reprezentowane rozwijały się we Lwowie bardzo pomyślnie.

Wiele tematów z zakresu dziejów powszechnych proponował Adam Szelaḡowski. Na 26 oferowanych przez niego wykładów tylko 2 dotyczyły dziejów Polski, 6 natomiast zagadnień stykowych. Pozostałe 18 tematów odnosiło się do dziejów powszechnych XVIII i XIX w. A. Szelaḡowski najczęściej omawiał okres rewolucji francuskiej, panowanie Napoleona i powstanie Stanów Zjednoczonych.

Jan Ptaśnik koncentrował się na dziejach europejskich. Żaden z zaproponowanych przez niego 21 wykładów nie dotyczył wyłącznie spraw polskich. Jego wykłady uniwersyteckie, które bardzo rzadko powtarzał, dotyczyły życia prywatnego, politycznego i religijnego czasów średniowiecza i wczesnego odrodzenia. Także Teofil Emil Modelski koncentrował się na historii powszechnej. Jego wykłady miały charakter syntetyczny („Merowingowie i Karolingowie”, „Czasy wczesnego średniowiecza”). Kilka jego wykładów dotyczyło dziejopisarstwa.

Historię powszechną preferował również Olgierd Górka. Wśród 13 tematów, które zgłaszał od r. akad. 1924/25 (z dwuletnią przerwą w latach 1935–37), jest tylko jeden z zakresu dziejów narodowych. Pozostałe 12 odnosiło się do dziejów Europy Środkowo-Wschodniej i stosunków polsko-rumuńskich.

Franciszek Bujak starał się zachować równowagę pomiędzy dziejami powszechnymi i narodowymi. W każdym semestrze przeważnie jeden ze swoich wykładów poświęcał powszechnej historii gospodarczej, jeden zaś dziejom gospodarczym Polski (najczęściej czasom średniowiecza). Podobnie postępowali jego uczniowie – Stefan Inḡlot i Stanisław Hoszowski.

Wyłącznie na historii Polski koncentrował się natomiast Stanisław Zakrzewski i jego następcą na stanowisku kierownika katedry – L. Kolankowski. Wykłady pierwszego z nich obejmowały dwie epoki: piastowską i jagiellońską. Wyjątkowo tylko podejmował tematy dotyczące czasów późniejszych, np. wojen kozackich XVII w. Z kolei L. Kolankowski skupiał się w swych wykładach na epoce jagiellońskiej oraz dziejach Litwy.

Na dziejach Polski koncentrowali się również historycy kultury: Stanisław Łempicki i Kazimierz Hartleb. Pierwszy z nich proponował studentom wysłuchanie wykładów poświęconych historii polskiej oświaty, szkolnictwa, mecenatowi, życiu umysłowemu, prądom wychowawczym XVIII i XIX w.

oraz wybitnym pedagogom i twórcom kultury. Na 45 wykładów S. Łempickiego tylko siedem dotyczyło historii powszechnej – m.in. szkolnictwa amerykańskiego i pedagogiki zachodnioeuropejskiej. Więcej tematów, bo 9, dotyczyło stosunków kulturalnych Polski z innymi krajami. K. Hartleb tej ostatniej problematyce poświęcił tylko jeden wykład, pozostałe 14 jego prelekcji dotyczyło wyłącznie spraw polskich.

Biorąc pod uwagę zakres chronologiczny proponowanych wykładów i ćwiczeń, to najczęściej obejmowały one zagadnienia dotyczące historii średniowiecznej i nowożytnej. Wykłady i ćwiczenia mediewistyczne stanowiły ponad 20% oferty programowej⁴⁷. Było to więcej niż przed 1914 r. Jak zauważył J. Maternicki, historia średniowieczna straciła wówczas na znaczeniu i ustępowała historii XIX stulecia⁴⁸. Po 1918 r. jej ranga wzrosła, do czego w dużej mierze przyczynili się wybitni badacze dziejów średniowiecza – S. Zakrzewski, J. Ptaśnik, a także F. Bujak.

W okresie międzywojennym obniżył się natomiast odsetek wykładów z zakresu historii nowożytnej. W latach 1919–1939 zajęcia z tej dziedziny wypełniały ofertę programową w prawie 25%, ale nie dominowała ona już jak poprzednio, przed 1914 r. Wykłady z tej tematyki prowadzili przede wszystkim: Stanisław Łempicki, Kazimierz Hartleb, Czesław Nanke, Adam Szelaǳowski, Kazimierz Tyszkowski.

W latach 1918–1939 można natomiast zauważyć dalszy, choć raczej nieznaczny wzrost zainteresowania historią XIX w. Przez cały interesujący nas tu okres zaproponowano 41 wykładów i ćwiczeń z tego zakresu, co stanowiło ok. 13% całej oferty programowej. Najczęściej historii XIX w. dotyczyły prelekcje A. Szelaǳowskiego, F. Bujaka i T.E. Modelskiego. Odsetek wykładów z tej dziedziny stopniowo obniżał się. W latach 30. straciła ona na znaczeniu na rzecz m.in. historii starożytnej. W pierwszym dziesięcioleciu Polski niepodległej było 16 wykładów (ok. 13%) z zakresu historii starożytnej, ale w latach 30. już 27 (16%). Z roku na rok wzrastało też zainteresowanie tą tematyką wśród studentów⁴⁹.

Biorąc pod uwagę zakres problemowy prowadzonych we Lwowie wykładów i ćwiczeń, to podobnie jak we wcześniejszym okresie, dominowała historia polityczna (stanowiła ona ponad 40% wszystkich wykładów i ćwiczeń). Znajdowała się ona w centrum uwagi S. Zakrzewskiego i jego uczniów, jak również badaczy dziejów starożytnych (K. Chylińskiego, K. Za-

⁴⁷ 24% w latach 20. i 21% w latach 30. XX w.

⁴⁸ Por. J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, Rzeszów 2015, s. 220.

⁴⁹ K. Zakrzewski, *Polskie prace w dziedzinie historii starożytnej*, „Przegląd Historyczny” 1926–1927, t. VI, z. 1, s. 263.

krzewskiego), nowożytnych (C. Nankego, O. Górki) i XIX stulecia (A. Szela-gowskiego, T.E. Modelskiego).

W latach 1918–1939 wydatnie jednak wzrosła ilość wykładów z za-kresu historii gospodarczej i społecznej. W latach 30. wypełniały one ofertę dydaktyczną w blisko 20%. Obok Franciszka Bujaka problematykę społecz-no-gospodarczą podejmowali: J. Ptaśnik, A. Szela-gowski, T.E. Modelski, K. Chyliński, K. Zakrzewski, F. Smolka, Ł. Charewiczowa.

Sporo miejsca w ofercie dydaktycznej lwowskiego studium historycz-nego zajmowała historia kultury. Problematykę z tego zakresu podejmowali J. Ptaśnik, S. Łempicki, K. Hartleb. Poświęcono jej ok. 15% wszystkich pro-ponowanych studentom wykładów. Bardzo rzadko poruszano natomiast tematy dotyczące historii wojskowości, historii religii i Kościoła. W całym okresie międzywojennym zaproponowano tylko 4 wykłady z historii wojen i wojskowości oraz 6 z historii Kościoła.

W latach 20. XX w. można zauważyć spadek zainteresowania naukami pomocniczych historii i źródłoznawstwem w porównaniu do okresu po-przedzającego wybuch I wojny światowej⁵⁰. W latach 30. liczba wykładów z tego zakresu uległa już jednak podwojeniu (stanowiły one 17% całej ofer-ty). W okresie tym notuje się również znaczący przyrost ilości zajęć z histo-rii historiografii; zaczęto też przywiązywać coraz większą wagę do zagad-nień metodologicznych⁵¹.

Studium historyczne UJK było otwarte na współpracę z indywidualno-ściami reprezentującymi inne dyscypliny naukowe. Wykłady dla historyków prowadzili m.in. wybitny orientalista Władysław Kotwicz. Miał on w latach 1934–1937 prelekcje poświęcone dziejom Turków i Mongołów (do XIII w.), ludom koczowniczym Azji Środkowej i ich ekspansji na Zachód. W 1936 r. dołączył do niego Jerzy Kuryłowicz – kierownik katedry gramatyki porów-nawczej. Studentom historii przedstawił temat *Ludy indoeuropejskie i ich wędrówki*⁵². Pojedyncze wykłady powierzano również filologom klasycz-nym, historykom sztuki, literatury czy prawa.

Ogólnie oceniając studium historyczne UJK, należy podkreślić, że miało ono kadrę naukowo-dydaktyczną zapewniającą kształcenie studentów na wysokim, europejskim poziomie. Pod tym względem dorównywało innym znaczącym polskim ośrodkom nauki historycznej – Uniwersytetom War-szawskiemu i Jagiellońskiemu. Należy jednak zauważyć, że w końcu lat 30. lwowskie studium historyczne nie rozwijało się już tak dynamicznie, jak

⁵⁰ Stanowiły one ok. 10% oferty programowej.

⁵¹ Zob. rozdział *Historia historiografii, metodologia historii i dydaktyka historii*.

⁵² *Spis wykładów UJK na rok ak. 1936/37*, Lwów 1936, s. 49.

warszawskie, krakowskie czy nawet poznańskie. Było to spowodowane m.in. śmiercią S. Zakrzewskiego i K. Chylińskiego oraz stopniowym ograniczaniem działalności dydaktycznej przez A. Szelągowskiego. Były jednak dziedziny, w których nadal ośrodek lwowski dzierżył prymat. Tak było w przypadku historii gospodarczej oraz – jak się wydaje – historii kultury.

Nie należy też zapominać, że problematyka historyczna była podejmowana również na Wydziale Teologicznym, gdzie zajmowano się historią Kościoła w Polsce i na Rusi⁵³. Wykłady z historii Kościoła prowadzone były m.in. przez ks. Mieczysława Tarnawskiego (1886–1928), ks. Henryka Cichowskiego (1892–1936), ks. Teofila Długosza (1887–1971) oraz ks. Józefa Umińskiego (1888–1954). Przez cały okres międzywojenny postacią mającą największy autorytet w kwestiach historycznokościelnych był jednakże, związany z Wydziałem Prawa, Władysław Abraham. Stanowił on wraz z Oswaldem Balzerem i Przemysławem Dąbkowskim (1877–1950) „triumwirat uczonych, którzy wspólnym wysiłkiem sprawili, iż reprezentowanemu przez nich ośrodkowi przypadła główna rola w polskiej nauce historycznoprawnej okresu międzywojennego”⁵⁴. W prowadzonych przez nich zajęciach często uczestniczyli studenci historii. Wykształcili oni też wielu wybitnych specjalistów w zakresie uprawianych przez siebie subdyscyplin historycznych⁵⁵.

W ramach Wydziału Prawa funkcjonowało od 1930 r. Studium Dyplomatyczne, które było nie tylko „jedyną w Polsce państwową instytucją, w której odbywało się zorganizowane w odrębną całość nauczanie zagadnień międzynarodowych, ale i [...] także ośrodkiem badań naukowych w tym zakresie”⁵⁶. Współpracowali z nim niektórzy historycy. Stanisław Zakrzewski wykładał historię polityki mocarstwowej Polski, A. Szelągowski historię dyplomacji, a Czesław Nanke historię powszechną do wojny siedmioletniej i historię dyplomacji⁵⁷.

W dniu 23 września 1939 r. do Lwowa wkroczyła Armia Czerwona. Na zreorganizowanym Uniwersytecie Lwowskim, któremu 8 stycznia 1940 r. nadano imię Iwana Franki⁵⁸, zostało zatrudnionych niewielu historyków polskich, na Wydziale Humanistycznym żaden z dotychczasowych kierow-

⁵³ Por. rozdział *Historia Kościoła*.

⁵⁴ L. Pauli, *W setną rocznicę urodzin Przemysława Dąbkowskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1978, t. 30, nr 2, s. 200.

⁵⁵ Por. rozdział *Historia prawa*.

⁵⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 6, спр. 1271, к. 10.

⁵⁷ Por. rozdział *Historia prawa*.

⁵⁸ Więcej na ten temat: A. Podraza, *Uniwersytet Lwowski w latach II wojny światowej* [w:] *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945. O Jakubie Karolu Parnasie*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa 1993; M. Inglot, *Polska kultura*; A. Redzik, *Wydział Prawa*.

ników katedr nie powrócił na swoje stanowisko. Natomiast wraz z wejściem wojsk niemieckich w 1941 r. zamknięto Uniwersytet i inne wyższe lwowskie uczelnie. Wielu historyków zaangażowało się w tajne nauczanie. Organizacją studiów historycznych zajął się Stefan Ingot, a wykładali na nim m.in.: Kazimierz Hartleb, Kazimierz Majewski, Karol Maleczyński, Jerzy Manteuffel, Teofil E. Modelski, Czesław Nanke, Bronisław Włodarski.

Po ponownym wkroczeniu wojsk radzieckich naukowcy, w tym niektórzy historycy, zaangażowali się w odbudowę Uniwersytetu, którego działalność została wznowiona już 1 sierpnia 1944 r. Powrócili doń m.in. Polacy: Ryszard Ganszyniec, Przemysław Dąbkowski (dziekan Wydziału Prawa), Karol Koranyi, Kazimierz Majewski, Jerzy Manteuffel, i Ukraińcy: Iwan Krypiakiewicz (dziekan Wydziału Historycznego), Myron Korduba. Wielu historyków znalazło zatrudnienie w innych instytucjach o charakterze naukowo-kulturalnym. Władzom radzieckim zależało jednak na jak najszybszym opuszczeniu Lwowa przez Polaków, wywierały silną presję w tym kierunku, nie cofając się przed aresztowaniami⁵⁹. Tylko nieliczni zdecydowali się pozostać we Lwowie. Z wykładowców uniwersyteckich zostali m.in. P. Dąbkowski, Marceli Chlamtacz i M. Gębarowicz.

Pozostali – po zakończeniu wojny – udali się do ówczesnych najważniejszych krajowych ośrodków uniwersyteckich, odgrywając nierzadko dużą rolę w ich rozwoju. Ogólnie jednak rzecz biorąc, utrata posiadanych wcześniej warsztatów pracy oraz zanik znaczenia badań nad ziemiami wschodnimi, ziemią czerwieńską, Galicją Wschodnią, epoką jagiellońską, stosunkami polsko-rosyjskimi i polsko-ukraińskimi (czyli nad zagadnieniami, które przed 1939 r. były w głównym polu widzenia historyków lwowskich), w poważnym stopniu ograniczyły ich działalność twórczą. Były jednak dziedziny historyczne, w których wkład lwowian do powojennego dorobku historiografii polskiej był na pewno znaczący, np. w historii gospodarczej (Stanisław Hoszowski, Stefan Ingot), historii Kościoła (Józef Umiński, Tadeusz Silnicki, Zdzisław Obertyński) czy historii XIX w. (Henryk Wereszycki, Marian Tyrowicz)⁶⁰.

⁵⁹ Por. J. Czerniakiewicz, *Przesiedlenie ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa 1987; G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948*, Toruń 2005, s. 315–333; P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994.

⁶⁰ Por. J. Pisulińska, *Powojenne losy historyków lwowskich* [w:] *Історія-ментальність-ідентичність. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття (Historia – mentalność – tożsamość. t. IV, red. L. Zaskilniak, J. Pisulińska, P. Sierżęga, Lwów 2011, s. 138–150.*

Krzysztof Królczyk

(Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Historia starożytna

Historia starożytna – funkcjonująca zrazu w ramach szeroko rozumianej filologii klasycznej, uważanej za naukę o czasach antycznych – jako odrębna dyscyplina naukowa narodziła się stosunkowo późno, tj. dopiero na przełomie XVIII i XIX w. Jej ostateczne ukształtowanie się było zasługą przede wszystkim Bartholda G. Niebuhra (1776–1831), który w swojej pomnikowej historii państwa rzymskiego jako pierwszy zastosował metodę krytycznej analizy źródeł historycznych¹. Następne dziesięciolecia XIX w. przyniosły znaczące osiągnięcia w tej dziedzinie. Prym wiedli tu zwłaszcza uczeni niemieccy, w tym tacy wybitni badacze, jak Johann G. Droysen (1808–1884), Theodor Mommsen (1817–1903) i Eduard Meyer (1855–1930)².

Także na gruncie polskim historia starożytna, jako przedmiot refleksji naukowej i nauczania uniwersyteckiego, funkcjonowała przez długi czas w ramach filologii klasycznej. Polscy filologowie w swoich publikacjach i w prowadzonych przez siebie wykładach uniwersyteckich często jednak poruszali zagadnienia wchodzące w zakres historii starożytnej, wpływając w decydujący sposób na rozwój studiów w tej dziedzinie³. Sporadycznie badania nad epoką starożytną prowadzili również historycy, spośród których na pierwszym miejscu należałoby wymienić Joachima Lelewela (1786–1861)⁴. W dalszej kolejności wspomnieć trzeba Wacława Macie-

¹ B.G. Niebuhr, *Römische Geschichte*, t. 1–2, Berlin 1811–1812 (tom trzeci ukazał się dopiero w 1832 r.). Zob. także T. Zawadzki, *Vita magistra historiae. Czy przeszłość może się uczyć od teraźniejszości?*, Poznań 1993, s. 7–11.

² Krótkie wprowadzenie do dziejów historii starożytnej jako dyscypliny naukowej: M. Clauss, *Einführung in die Alte Geschichte*, München 1993, s. 12–14. Zob. także K. Zakrzewski, *Polskie prace w dziedzinie historii starożytnej*, „Przegląd Historyczny” 26, 1926–1927, s. 258; J. Kolendo, *Historycy świata antycznego 1918–1939* [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji naukowej w Krynicy w 1989 roku*, red. J. Maternicki, Warszawa 1990, s. 201; T. Zawadzki, *Vita magistra historiae, passim*; W. Schuller, *Wprowadzenie do studium historii starożytnej*, Warszawa 1997, s. 45 nn.

³ L. Piotrowicz, *Badania nad historią starożytną w Polsce w okresie 50-lecia 1887–1937*, Lwów 1937, s. 5.

⁴ J. Lelewel był autorem pierwszego polskiego podręcznika uniwersyteckiego historii starożytnej (*Dzieje starożytne*, Wilno 1822).

jowskiego (1793–1883), Jana Sz wajnica (1795–1867), Józefa Sz ujskiego (1835–1883) i Stefana Waszyńskiego (1872–1908), pierwszego w Polsce docenta historii starożytnej, zmarłego jednak przedwcześnie w pełni sił twórczych⁵.

Moment ostatecznego uformowania się historii starożytnej jako odrębnej nauki na gruncie polskim nastąpił dopiero po zakończeniu I wojny światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Wtedy też na większości polskich uniwersytetów, w tym także i we Lwowie, powstały odrębne katedry historii starożytnej⁶. W stosunku do większości krajów europejskich proces ten był mocno opóźniony⁷.

Początki naukowej refleksji nad dziejami starożytnymi na Uniwersytecie Lwowskim sięgają pierwszej połowy XIX w. i są związane z działalnością filologów klasycznych. Z chwilą ponownego erygowania Uniwersytetu we Lwowie przez cesarza Franciszka I w 1817 r. została na nim utworzona katedra filologii klasycznej. Kilkanaście lat później funkcjonowały już dwie takie katedry – łacińska i grecka. Ówczesni lwowscy filologowie, w znakomitej większości Niemcy, koncentrowali się jednak przeważnie na dydaktyce uniwersyteckiej i niezbyt często publikowali własne prace badawcze, z których tylko nieliczne trafiły do obiegu naukowego⁸. Przełom dokonał się dopiero w latach 70. XIX w., kiedy to we Lwowie, w krótkim odstępie czasu, pojawili się dwaj filologowie z Wielkopolski – Zygmunt Węclewski (1824–1887) i Ludwik Ćwikliński (1853–1942), którzy prowadzone nad Pełtwią badania nad starożytnością pchnęli na całkowicie nowe tory.

Z. Węclewski studiował filologię klasyczną na uniwersytecie we Wrocławiu, a po kilkunastu latach – w 1863 r. – doktoryzował się w Halle⁹. Od

⁵ L. Piotrowicz, *Badania nad historią starożytną*, s. 4–6.

⁶ W 1919 r. powstały katedry historii starożytnej na uniwersytetach w Poznaniu i w Lublinie, w 1920 r. – na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, natomiast w 1922 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Warszawskim. Katedry historii starożytnej nie zdołano utworzyć na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie.

⁷ K. Zakrzewski, *Polskie prace w dziedzinie historii starożytnej*, s. 258; L. Piotrowicz, *Badania nad historią starożytną*, s. 3–4.

⁸ Na temat początków filologii klasycznej we Lwowie zob. J. Smereka, *Filologia klasyczna w Uniwersytecie Lwowskim do czasów Zygmunta Węclewskiego i Ludwika Ćwiklińskiego*, „Eos” 1937, 38, z. 1, s. 61–75.

⁹ Doktorat uzyskał na podstawie komentarza do tragedii Sofoklesa „Król Edyp”: Z. Węclewski, *De Sophoclis Oedipo Rege commentatio*, Halae Sax. 1863. Więcej na temat postaci Z. Węclewskiego: ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спп. 239, Teczka osobowa Węclewskiego Zygmunta, k. 1–3; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, Lwów 1894, s. 156–158; F. Majchrowicz, *O życiu i pracach Zygmunta Węclewskiego*, „Eos” 1894, 1, s. 113–126; S. Węclewski, *Wspomnienia o Zygmuncie Węclewskim, jego pochodzeniu, rodzinie i zawodzie*

1863 r. wykładał historię starożytną w warszawskiej Szkole Głównej¹⁰. W 1869 r., w momencie przekształcenia Szkoły Głównej w uniwersytet rosyjski, został zwolniony ze stanowiska wykładowcy¹¹. Trzy lata później, 27 listopada 1872 r., mianowano go profesorem filologii klasycznej na Uniwersytecie Lwowskim¹². W chwili objęcia katedry uczoney posiadał już spory dorobek naukowy. Spod jego pióra wyszły prace historyczne, które zostały poświęcone m.in. dramatowi i teatrowi greckiemu, dziejom literatury greckiej i dziejopisarstwa grecko-rzymskiego, a także roli kobiet w starożytnej Grecji¹³.

Wkrótce po uzyskaniu nominacji profesorskiej przez Z. Węclewskiego, na mocy reskryptu ministerialnego z 29 kwietnia 1873 r., na Uniwersytecie Lwowskim utworzono seminarium dla filologii klasycznej, wyodrębnione z dotychczas funkcjonującego seminarium filologiczno-historycznego. Przypuszczać można, że jego powstanie było w znacznej mierze zasługą uczonego, który też od samego początku kierował oddziałem rzymskim tegoż seminarium¹⁴.

W swoich wykładach uniwersyteckich poruszał tak zagadnienia ściśle filologiczne, jak również – i to w dużym wymiarze – kwestie wchodzące w zakres historii starożytnej. Wymienić w tym miejscu powinniśmy prelek-

naukowym, wyd. ks. A. Mańkowski, Pelplin 1934; J. Smereka, *Pierwszy filolog-Polak w Uniwersytecie Jana Kazimierza – Zygmunt Węclewski. W 50-tą rocznicę śmierci*, „Eos” 1938, 39, fasc. 2, s. 217–238; B. Brzuska, *Filologia klasyczna w Szkole Głównej Warszawskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 113–122; K. Królczyk, *Polscy badacze starożytności na Uniwersytecie Lwowskim (1873–1939) – szkic do portretu* [w:] *Haec mihi in animis vestris templa. Studia Classica in Memory of Professor Lesław Morawiecki*, red. P. Berdowski, B. Błahaczek, Rzeszów 2007, s. 24–26.

¹⁰ Na temat działalności Z. Węclewskiego w warszawskiej Szkole Głównej por. S. Mieczynski, *Zygmunt Węclewski* [w:] *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*, t. I: *Wydział Filologiczno-Historyczny*, Kraków 1900, s. 161–178; L.T. Błaszczuk, *Filologia klasyczna na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1915*, cz. II: *1862–1915*, Warszawa 2003, zwłaszcza s. 90–92 i 108–112.

¹¹ Według niektórych relacji przyczyną była odmowa prowadzenia wykładów w języku rosyjskim; zob. S. Węclewski, *Wspomnienia*, s. 32; A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 87.

¹² ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, с. 239, Teczka osobowa Zygmunta Węclewskiego, k. 9.

¹³ Pełen wykaz prac Z. Węclewskiego: J. Smereka, *Pierwszy filolog-Polak*, s. 232–235.

¹⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, Lwów 1894, s. 384–387; por. też *Statut des philologischen Seminars an der k.k. Universität in Lemberg* [w:] Georg R. von Thaa (red.), *Sammlung der für die österreichischen Universitäten giltigen Gesetze und Verordnungen. Supplement-Heft I zu der im Auftrage und mit Benützung der amtlichen Quellen des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht herausgegebenen Sammlung*, Wien 1876, s. 741–744.

cje o starożytnościach greckich, o rzymskich starożytnościach prywatnych i publicznych, o życiu prywatnym starożytnych Greków czy o dziejach wojny peloponeskiej¹⁵. W opinii współczesnych był Z. Węclewski doskonałym wykładowcą¹⁶.

W okresie lwowskim Zygmunt Węclewski ukończył zaczęte już wcześniej prace nad przetłumaczeniem wszystkich zachowanych dzieł trójki antycznych dramaturgów greckich (Ajschylosa, Sofoklesa i Eurypidesa) na język polski; jego przekłady ukazały się w Poznaniu nakładem Biblioteki Kórnickiej. Napisał również obszerne studium na temat Gotfryda E. Grodka¹⁷, wybitnego filologa wileńskiego, ponadto mniejsze prace o sztuce rzymskiej i wykładach publicznych w starożytnym Rzymie¹⁸.

Z grona licznych uczniów Z. Węclewskiego¹⁹, z których większość nie zrobiła jednak karier uniwersyteckich, powinniśmy wymienić Michała Jezienickiego (1859–1935). Zajmował się on m.in. badaniem twórczości Platona, a w latach 1895–1906 był docentem prywatnym filologii klasycznej na Uniwersytecie Lwowskim, na którym prowadził wykłady zlecone poświęcone greckim starożytnościom sakralnym²⁰.

Zygmunt Węclewski zmarł we Lwowie 19 sierpnia 1887 r.²¹ W opinii wielu badaczy uczony był „w swoim czasie najlepszym znawcą świata starożytnego w Polsce”²².

W 1876 r. na Uniwersytecie Lwowskim został zatrudniony kolejny polski filolog klasyczny i po części historyk starożytności – Ludwik Ćwikliński

¹⁵ Informacje o tematach wykładów Z. Węclewskiego (jak i pozostałych lwowskich badaczy starożytności, o których będzie mowa w niniejszych rozważaniach), zaczerpnięto z cyklicznie wydawanego spisu wykładów na Uniwersytecie Lwowskim.

¹⁶ Majchrowicz, *O życiu i pracach*, s. 119; S. Węclewski, *Wspomnienia*, s. 42; por. Toczek, *Lwowskie środowisko*, s. 87. Krytycznie o wykładach Z. Węclewskiego, co warto tu odnotować, wypowiedział się jedynie Iwan Franko, który uważał je za „bezsensowne” (*безглузді*) i miał w ich trakcie ziewać – zob. I. Франко, *Професор Омелян Огоновський* [w:] *Зібрання творів*, t. 43, Київ 1986, s. 367; tenże, *Як це сталося* [w:] *тамże*, t. 34, Київ 1981, s. 372. Trudno jednak dziś ocenić, czy wyrażona przezeń opinia była do końca sprawiedliwa.

¹⁷ Z. Węclewski, *Wiadomość o życiu i pismach Godfryda Ernesta Grodka*, Kraków 1876.

¹⁸ J. Smereka, *Pierwszy filolog-Polak*, s. 232–235.

¹⁹ Nie należał jednak do nich, jak błędnie utrzymuje A. Toczek (*Lwowskie środowisko*, s. 87), Bronisław Kruczkiewicz.

²⁰ J. Smereka, *Pierwszy filolog-Polak*, s. 232; *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego I. (1894/95 – 1897/89)*, Lwów 1899 (dalej cyt. *Kronika I*), s. 221–223; W. Hahn (opr.), *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego II. (1898/9 – 1909/10)*, Lwów 1912 (dalej cyt. *Kronika II*), s. 592; W. Hahn, *Śp. Dr. Michał Jezienicki 1859 – 1935*, „Eos” 1935, 36, s. 477–480.

²¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 239, к. 35; zob. też S. Węclewski, *Wspomnienia*, s. 43–44.

²² Tak S. Hammer, *Historia filologii klasycznej w Polsce*, Kraków 1948, s. 16. Podobne opinie: S. Mieczyski, *Zygmunt Węclewski*, s. 176; por. B. Brzuska, *Filologia klasyczna*, s. 113.

(1853–1943)²³. Studiował we Wrocławiu i w Berlinie (gdzie był uczniem m.in. Johanna Droysena i samego Theodora Mommsena). W 1873 r. uzyskał doktorat na podstawie błyskotliwej dysertacji poświęconej chronologii powstania pierwszej części *Wojny peloponeskiej* Tukidydesa, napisany pod kierunkiem J. Droysena²⁴. Zainteresowania naukowe L. Ćwiklińskiego były niezwykle szerokie, a dowodem tego są zróżnicowane tematycznie i warsztatowo publikacje, które wyszły spod jego pióra. Uczony poruszał w nich problemy związane m.in. z *Wojną peloponeską* Tukidydesa, z okolicznościami powstania *Dziejów* Herodota, z tzw. kwestią homerycką, poświęcał swą uwagę głośnym odkryciom H. Schliemanna w Mykenach, napisał wreszcie obszerne studium na temat niedawno odnalezionego *Ustroju politycznego Aten* Arystotelesa²⁵.

Bardzo szeroka była również tematyka wykładów Ludwika Ćwiklińskiego. Dotyczyły one kwestii ściśle filologicznych (które jednak wcale nie dominowały), jak i zagadnień czysto historycznych (m.in. starożytności greckiej, Attyki i Ateny w starożytności, Afryka pod panowaniem rzymskim), a ponadto kwestii religijnych oraz archeologii i topografii wybranych miast antycznych. Uczony prowadził również zajęcia z epigrafiki greckiej (od r. akad. 1886/87, prawdopodobnie jako pierwszy w Polsce). Warto wspomnieć, iż L. Ćwikliński wyraźnie odczuwał brak odrębnej katedry archeologii klasycznej na lwowskiej *Alma Mater* i w związku z tym, z własnej inicjatywy, odbywał cotygodniowe wykłady z archeologii klasycznej wychodzące poza jego zobowiązania na uczelni. Dzięki jego zabiegom rozpoczęto również tworzenie na Uniwersytecie zbioru środków naukowych dla prowadzenia wykładów filologiczno-archeologicznych. W 1893 r. zbiór ten został przekształcony w gabinet archeologiczny kierowany osobiście przez Ćwiklińskiego, którego uznaje się często za jednego z pionierów archeologii klasycznej na gruncie polskim, czy wręcz za twórcę tej dyscypliny naukowej w Polsce²⁶.

²³ Na temat postaci L. Ćwiklińskiego: ДАЛО, ф. 26, оп. 12, спр. 931, Biografie profesorów Uniwersytetu Lwowskiego, k. 127–132; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, t. II, s. 245–248; *Kronika I*, s. 192–197; *Kronika II*, s. 474–476; ostatnio także K. Królczyk, *Pomiędzy Lwowem, Wiedniem i Poznaniem – Ludwik Ćwikliński (1853–1942) i jego badania nad światem starożytnym* [w:] *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*, red. L. Mrozewicz, K. Balbuza, Poznań 2011, s. 141–172 (tu cytowane źródła i starsza literatura przedmiotu).

²⁴ L. Ćwikliński, *Quaestiones de tempore quo Thucydides priorem historiae suae partem composuerit*, Gnesnae 1873.

²⁵ Ważniejsze publikacje naukowe L. Ćwiklińskiego z okresu lwowskiego omawiam w artykule *Pomiędzy Lwowem, Wiedniem i Poznaniem*, s. 147–150.

²⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 12, спр. 931, k. 130; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, t. II, s. 321–322; *Kronika I*, s. 195–196. Zob. także J. Sajdak, W. Klinger i in., *Dr. Ludwik Ćwikliński*, Archiwum UAM, akta Rektoratu, sygn. 15/604, k. 101; J. Lech, *Z badań polsko-ukraińskich związków*

Spośród wielu uczniów Ludwika Ćwiklińskiego, którzy przewinęli się przez jego wykłady i seminaria, powinniśmy na pierwszym miejscu wymienić Piotra Bieńkowskiego (1865–1925) i Karola Hadaczka (1873–1914). P. Bieńkowski rozpoczął swoją karierę naukową jako historyk starożytnego Rzymu, jednak wkrótce poświęcił się archeologii, kładąc w późniejszym okresie zręby tej dyscypliny badawczej na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie specjalnie dla niego utworzono katedrę archeologii klasycznej²⁷. Z kolei Karol Hadaczek – również archeolog – pozostał we Lwowie (będzie jeszcze o nim mowa poniżej). Uczniem Ćwiklińskiego był ponadto Leon Sternbach (1864–1940), który następnie został profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego i zarazem jednym z twórców polskiej bizantynologii, a także filolog Jan Oko (1875–1946), od 1920 r. profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Swoje pierwsze szlify uniwersyteckie pod kierunkiem L. Ćwiklińskiego zdobywał również Iwan Franko (1856–1916)²⁸.

W latach 1883/84 oraz 1890/91 uczony był dziekanem Wydziału Filozoficznego, natomiast w r. akad. 1893/94 piastował godność rektora Uniwersytetu Lwowskiego²⁹. L. Ćwikliński prowadził również niezwykle ożywioną działalność organizacyjno-naukową. Był m.in. prezesem Towarzystwa Filologicznego i pierwszym redaktorem nowo założonego we Lwowie czasopisma polskich filologów „Eos”³⁰.

W 1902 r. Ludwik Ćwikliński zrezygnował z pracy na Uniwersytecie Lwowskim i wyjechał do Wiednia, uzyskał bowiem awans na szefa sekcji w austro-węgierskim Ministerstwie Wyznań i Oświaty. W 1917 r. został mianowany ministrem wyznań i oświaty w gabinecie E. V. Seidlera³¹.

w dziedzinie archeologii do II wojny światowej, „Przegląd Archeologiczny” 2006, 54, s. 26; Ситник О., *Археологічна наука у Львові: перша половина ХХ століття*, Львів–Жешів 2012, s. 29.

²⁷ Zob. J. Śliwa, *Piotr Bieńkowski (1865–1925). Badacz – nauczyciel akademicki – organizator nauki* [w:] *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897–1997. Materiały sympozjum naukowego Kraków, 21–23 października 1997*, red. J. Śliwa, Kraków 1998, s. 15–17.

²⁸ I. Franko pod kierunkiem L. Ćwiklińskiego napisał pracę semestralną poświęconą piarszowi Lukianowi z Samosat – zob. В. М Кислий, *Студентська робота Івана Франка „Про Лукіана і його епоху”, 1877 рік*, „Архіви України” 2011, 1, s. 140–173; 2–3, s. 181–195.

²⁹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, t. II, s. 246.

³⁰ Zob. S. Dworacki, *Stulecie „Eos”* [w:] *Antiquorum non immemores... Polskie Towarzystwo Filologiczne (1893–1993)*, red. J. Łanowski, A. Szastyńska-Siemion, Warszawa–Wrocław 1999, s. 90–96.

³¹ *Kronika II*, s. 93; por. też. W. Leitsch, *Ludwig Ćwikliński (1853–1943), Sektionchef und Minister im k.k. Ministerium für Kultus und Unterricht* [w:] W. Leitsch, S. Trawkowski, *Polen im alten Österreich. Kultur und Politik*, Wien–Köln–Weimar 1993, s. 56–78.

W 1888 r. katedrę filologii klasycznej na Uniwersytecie we Lwowie, wającą od chwili śmierci Z. Węclewskiego, powierzono Bronisławowi Kruczkiewiczowi (1849–1918), który po studiach w Krakowie, Wiedniu i Lipsku habilitował się w 1877 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie prac poświęconych cenzurze L. Appiusza Klaudiusza oraz filozofii Seneki³². Z publikacji B. Kruczkiewicza, powstałych w okresie jego pobytu we Lwowie, na uwagę zasługują artykuły poświęcone twórczości Enniusa, kwestii autentyczności dzieł Tacyta, czy też miejsca pochodzenia i statusu społecznego Cn. Naeviusa³³. Jako profesor filologii klasycznej Bronisław Kruczkiewicz prowadził wykłady poświęcone zagadnieniom filologicznym, a także różnym kwestiom z zakresu historii starożytnej, w tym religii rzymskiej, ustrojowi państwa rzymskiego i jego instytucjom politycznym, rzymskiej wojskowości, topografii miasta Rzymu. Nowatorskie na gruncie polskim były niewątpliwie wykłady dotyczące epigrafiki rzymskiej, których przed B. Kruczkiewiczem nikt nie prowadził³⁴.

Do jego uczniów należał wspomniany wyżej Jan Oko, a ponadto filologowie: Wiktor Hahn (1871–1959; studiował również u L. Ćwiklińskiego) oraz Franciszek Smolka (1882–1842), którzy zostali później pracownikami Uniwersytetu Lwowskiego.

Kruczkiewicz był też, obok L. Ćwiklińskiego, jednym ze współzałożycieli „Towarzystwa Filologicznego”; w roku 1902 r. został jego prezesem³⁵. Zmarł we Lwowie 27 lutego 1918 r.

Jak już wyżej wspomniano, w 1902 r. z Uniwersytetu odszedł Ludwik Ćwikliński. Opuszczoną przezeń katedrę powierzono wówczas Stanisławo-

³² ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, с. 983, Teczka osobowa Kruczkiewicza Bronisława, k. 14; zob. też L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, t. II, s. 270; szerzej na temat postaci B. Kruczkiewicza: S. Witkowski, J. Sajdak, *Bronisław Kruczkiewicz (1849–1918)*, „Eos” 1917, 22, s. 154–160; J. Skowrońska, *Kruczkiewicz Bronisław Ignacy* [w:] *PSB*, t. 15, 1970, s. 382–383; K. Królczyk, *Polscy badacze*, s. 28–29; A. Toczek, *Lwowskie środowisko*, s. 88–89. Prace będące podstawą habilitacji B. Kruczkiewicza: *Rozprawa o cenzurze Apijusza Klaudyjusza Słepego (od roku 312 do 308 przed. Chr.) oparta na materyjale czerpanym z źródeł rzymskich*, Kraków 1874; *O filozofii Lucyjusza Anneusza Seneki*, Kraków 1875; zob. też M. Plezia, *Z dziejów filologii klasycznej w Polsce*, Warszawa 1993, s. 165–167.

³³ Prace naukowe B. Kruczkiewicza wymieniają i pokrótce charakteryzują S. Witkowski, J. Sajdak, *Bronisław Kruczkiewicz*, s. 156–160.

³⁴ Rękopis tych wykładów pt. *Epigrafika rzymska. Wykłady uniwersyteckie Prof. Dr. Kruczkiewicza* (Lwów 1913/14) został powielony jako odbitka litograficzna i był następnie rozpowszechniany, podobnie zresztą jak rękopisy innych wykładów uczonego (*O zarządzie państwa rzymskiego*, Lwów 1910; *Historia literatury rzymskiej czasów cesarstwa*, Lwów 1911). Trudno jednak ustalić, jak duży rezonans prace te wywołały.

³⁵ S. Witkowski, J. Sajdak, *Bronisław Kruczkiewicz*, s. 155.

wi Witkowskemu (1866–1950)³⁶, który studia odbył na Uniwersytecie Jagiellońskim (tu uzyskał doktorat) oraz na uniwersytetach niemieckich w Berlinie i Getyndze. W 1898 r. habilitował się na Uniwersytecie Lwowskim na podstawie rozprawy z zakresu papirologii³⁷, którą to dyscypliną naukową zajmował się jako pierwszy badacz w Polsce. Poczynając od 1899 r., młody uczoney stopniowo zastępował w wykładach L. Ćwiklińskiego, gdy ten uczestniczył w sesjach parlamentarnych. Wraz z objęciem katedry S. Witkowski przejął również kierownictwo zbioru archeologicznego.

Stanisław Witkowski był jednym z najwybitniejszych polskich uczonych zajmujących się czasami antycznymi, a spośród lwowskich filologów klasycznych najczęściej też wkraczał na obszar badawczy ścisłej historii starożytnej. Z jego licznych i ważkich publikacji, które ukazały się przed 1918 r., na szczególne uznanie zasługuje opublikowanie zespołu papirusów z czasów ptolemejskich, wydane w prestiżowej niemieckiej serii „Bibliotheca Teubneriana scriptorum Graecorum et Romanorum”³⁸.

We wspomnieniach studentów pozostał Stanisław Witkowski jako osoba surowa i niekiedy nieprzystępna oraz jako niezwykle wymagający egzaminator. Nie przeszkodziło mu to jednak zgromadzić wokół siebie liczne grono uczniów. Należeli do nich m.in. wspominani już wyżej Jan Oko i Franciszek Smolka, a także Jan Parandowski (1895–1978), wybitny polski pisarz, tłumacz i popularyzator kultury antycznej, oraz Tadeusz Kotarbiński (1886–1981), uznany filozof. Już po odzyskaniu niepodległości S. Witkowski wychował kolejnych uczniów, z których Jan Smereka został pracownikiem naukowym Uniwersytetu Jana Kazimierza (będzie jeszcze o nim mowa w dalszej części niniejszych rozważań).

Stanisław Witkowski aktywnie włączył się w działalność Towarzystwa Filologicznego, zostając w 1916 r. jego prezesem. Po ustąpieniu Ludwika Ćwiklińskiego z funkcji redaktora pisma „Eos” (1902 r.), przejął jego obowiązki i kierował czasopismem do 1909 r. W 1913 r. zapoczątkował wydawanie serii „Studia Leopolitana”. Pozostał na katedrze aż do 1935 r., kiedy

³⁶ Szerzej na temat S. Witkowskiego zob. ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спп. 268, Teczka osobowa Witkowskiego Stanisława, k. 283–285; także *Kronika I*, s. 226–227; *Kronika II*, s. 531–533; Hammer, *Historia filologii*, s. 22–24; J. Żuławska, *Stanisław Witkowski 1866–1950*, „Meander” 1955, 10 (z. 5), s. 273–276; K. Królczyk, *Polscy badacze*, s. 29–31; A. Toczek, *Lwowskie środowisko*, s. 88.

³⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спп. 268, k. 283; Rozprawa habilitacyjna: S. Witkowski, *Prodromus grammaticae papyrorum Graecarum aetatis Lagidarum*, Cracoviae 1897.

³⁸ S. Witkowski, *Epistulae privatae graecae quae in papyris aetatis Lagidarum servantur*, Lipsiae 1906 (2. wyd. – 1911 r.). Lista publikacji uczonego (wydanych do 1930 r.): J. Smereka, *Index scriptorum quae Stanislaus Witkowski publici iuris fecit*, „Eos” 1929, 32, s. I–XV.

to przeszedł na emeryturę (jego działalność po 1918 r. zostanie scharakteryzowana w następnej części niniejszych rozważań).

Pośród filologów klasycznych, czynnych na Uniwersytecie Lwowskim przed wybuchem I wojny światowej, powinniśmy wymienić jeszcze Tadeusza Sinkę (1877–1966) i Jana Sajdaka (1882–1967), niezwykle zasłużonych dla polskiej nauki. Pierwszy z nich wykładał na lwowskiej *Alma Mater* w latach 1907–1913, po czym przeszedł do Krakowa, gdzie objął katedrę filologii klasycznej na UJ³⁹. Z kolei J. Sajdak pojawił się nad Pełtwią jesienią 1916 r., by zastąpić chorego B. Kruczkiewicza. Pracownikiem Uniwersytetu Lwowskiego był do roku 1919, kiedy to przeniósł się na nowo utworzony Uniwersytet Poznański⁴⁰.

Wykłady z zakresu historii starożytnej nie były prowadzone wyłącznie w obrębie filologii klasycznej, podejmowali je także historycy w ramach kursu historii powszechnej. Przeważnie badawczo zajmowali się oni historią nowożytną. W realiach europejskich XIX w. było to zresztą rzeczą standardową⁴¹. W r. akad. 1871/72 dzieje starożytne wykładał docent prywatny Wincenty Zakrzewski (1844–1918). Następnie do 1887 r. wykłady z historii starożytnej prowadził Ksawery Liske (1838–1891), później po nim także Władysław Semkowicz (1878–1949), Bronisław Dembiński (1858–1939) i Adam Szelaḡowski (1873–1961). Co ciekawe, uczeni ci nie ograniczali się wyłącznie do prezentowania dziejów starożytnej Grecji i Rzymu, ale omawiali również historię cywilizacji i państw starożytnego Bliskiego Wschodu. Zdarzało się, że badacze czasów nowożytnych, czynni na Uniwersytecie Lwowskim, publikowali również opracowania dotyczące historii starożytnej. W tym kontekście na wyróżnienie zasługuje zwłaszcza wielotomowe dzieło Adama Szelaḡowskiego⁴².

Wybitnym specjalistą w dziedzinie historii starożytnej był Mojżesz Schorr (1874–1941), absolwent Uniwersytetów lwowskiego i wiedeńskiego⁴³. Ob-

³⁹ K. Królczyk, *Polscy badacze*, s. 32.

⁴⁰ I. Lewandowski, *Per aspera ad astra. Z dymnej chaty galicyjskiej do najwyższych godności akademickich, czyli Jana Sajdaka życie i dzieło (1882–1967)* [w:] J. Sajdak, *Pod urokiem literatury patrystycznej i bizantyńskiej*, Poznań 2009, s. 16–17.

⁴¹ J. Kolendo, *Historycy świata antycznego*, s. 201–202.

⁴² A. Szelaḡowski, *Dzieje powszechne i cywilizacji*, t. 1–4, Warszawa [1913–1918]; tegoż, *Historja starożytna: 3000 r. przed Chr. – 1000 r. po Chr.*, Warszawa 1918.

⁴³ Zob. J. Chonigsman, W. Wierzbieniec, *Z badań nad lwowskim okresem działalności naukowej, dydaktycznej i społecznej Mojżesza Schorra* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, t. II, Rzeszów 2004, s. 219–239; także W. Wierzbieniec, *Mojżesz Schorr (1874–1941)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, t. I, Rzeszów 2007, s. 399–420; M. Gotzen-Dold, *Mojżesz Schorr und Majer Bałaban. Polnisch-jüdische Historiker der Zwischenkriegszeit*, Göttingen 2014, s. 169–175.

szarem jego zainteresowań była historia ludów starożytnego Bliskiego Wschodu, a więc tematyka znajdująca się dotąd wyraźnie na uboczu zainteresowań polskich uczonych. Stosując współczesne kategorie pojęciowe, należałoby nazwać M. Schorra asyriologiem. Uczony habilitował się w grudniu 1906 r. na podstawie prac traktujących o starobabilońskich źródłach prawniczych z okresu I dynastii oraz o państwie i społeczeństwie babilońskim⁴⁴. Od 1909 r. M. Schorr był docentem języków semickich i historii starosemickiego Wschodu na Uniwersytecie Lwowskim. Spośród jego licznych publikacji naukowych wyróżnić należy rozprawy na temat prawa babilońskiego i asyryjskiego, zwłaszcza dotyczących niedawno odkrytego kodeksu Hammurabiego, jak również prace dotyczące historii gospodarczej Babilonii oraz historii Żydów i Palestyny w starożytności. Niektóre z nich ukazały się w prestiżowych czasopiśmie zagranicznych⁴⁵. Zajęcia uniwersyteckie Mojżesza Schorra dotyczyły różnych aspektów historii ludów bliskowschodnich. Uczony zapoznawał też słuchaczy z językiem akadyjskim i pismem klinowym, bodajże jako pierwszy w Polsce. Niestety, nie zdołał wychować swojego następcy we Lwowie.

Znaczący wkład w rozwój badań nad starożytnością na Uniwersytecie we Lwowie wnieśli również archeolodzy. O dużej roli, jaką w rozwoju tej dyscypliny naukowej odegrał Ludwik Ćwikliński, była już mowa. Z kolei jeden z jego uczniów, wspomniany wyżej Karol Hadaczek (1873–1915)⁴⁶, po odbyciu dodatkowych studiów w Wiedniu habilitował się w 1903 r. we Lwowie z zakresu archeologii klasycznej. Następnie przez pewien czas wykładał jako docent prywatny na Uniwersytecie Lwowskim, a w 1905 r. objął nowo utworzoną katedrę archeologii klasycznej i prahistorii. Uczony ten zajmował się nie tylko archeologią świata grecko-rzymskiego (m.in. brał udział w austriackich wykopaliskach w Gizie, marzył o organizowaniu polskiej misji archeologicznej w Egipcie⁴⁷), ale również – i to w dodatku czyn-

⁴⁴ M. Schorr, *Altbabylonische Rechtsurkunden aus der Zeit der I. babylonischen Dynastie: Umschrift, Übersetzung und Kommentar*, Wien 1907 (później ukazały się t. 2, Wien 1909 i t. 3, Wien 1910); tenże, *Państwo i społeczeństwo babilońskie w okresie tzw. Dynastii Hammurabiego*, Lwów 1906. Na temat habilitacji M. Schorra: J. Chonigsman, W. Wierzbieniec, *Z badań nad lwowskim okresem*, s. 226–228 oraz 234–239.

⁴⁵ Niepełny wykaz prac naukowych M. Schorra: *Kronika II*, s. 621–622.

⁴⁶ Zob. ostatnio N. Bulyk, J. Lech, *Karol Hadaczek (1873–1914) and the Beginnings of Archaeology in Universities of the North-East Borderland of the Austro-Hungarian Monarchy*, „*Archaeologia Polona*” 2009, 47, s. 59–89; Булик Н. *Львівська археологія XIX – початку XX століття*, Львів 2014, s. 210–229. Praca habilitacyjna K. Hadaczka: *Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker*, Wien 1903.

⁴⁷ P. Bieńkowski, *Śp. Karol Hadaczek (24 stycznia 1873 – 21 grudnia 1914)*, „*Eos*” 1914–1915, 20, s. 193; K. Stopka, *Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim [w:] Universitas Leopoliensi trecentisimum quinquagesimum anniversarium suae fundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 248.

nie – archeologią pradziejową, kierował bowiem pracami wykopaliskowymi na różnych stanowiskach archeologicznych w Galicji Wschodniej. Opublikowanie wyników prowadzonych przezeń wykopalisk w miejscowości Gać koło Przeworska przyczyniło się do powstania powszechnie dziś stosowanego w międzynarodowej nauce terminu „kultura przeworska”⁴⁸.

Wykłady uniwersyteckie Karola Hadaczka dotyczyły zarówno archeologii klasycznej, jak i prahistorii, przy czym zdecydowanie dominowała w nich ta pierwsza. W publikacjach uczonego proporcje były jednak bardziej zrównoważone i obok prac poświęconych zagadnieniom archeologii i sztuki starożytnych Greków, Rzymian i Etrusków pojawiały się również monografie i artykuły na temat pradziejów Galicji⁴⁹. K. Hadaczek wykształcił ponadto szereg uczniów. Do najbardziej znanych spośród nich należeli Włodzimierz Antoniewicz (1893–1973), w późniejszym okresie profesor archeologii uniwersytetów w Poznaniu i Warszawie, a także Jarosław Pasternak (1892–1969), Wołodmyr Hrebieniak (1892–1915) i Bohdan Janusz (1889–1930). Trzej ostatni byli narodowości ukraińskiej.

Po samobójczej śmierci Karola Hadaczka w grudniu 1914 r.⁵⁰ katedra archeologii przez pewien czas wakowała. Starania o jej ponowne obsadzenie podjęto dopiero po wycofaniu się Rosjan ze Lwowa. Ostatecznie w grudniu 1916 r. powierzono ją Edmundowi Bulandzie (1882–1951), ówczesnemu docentowi na Uniwersytecie Jagiellońskim⁵¹. Wkrótce po uzyskaniu nominacji rozpoczął on wykłady z architektury i rzeźby greckiej, epigrafiki rzymskiej oraz historii i topografii starożytnego Rzymu. Zasadniczą część jego działalności na Uniwersytecie Lwowskim przypadła jednak na okres powojenny.

Na Uniwersytecie Lwowskim reprezentowana była również archeologia chrześcijańska, stosunkowo młoda dyscyplina naukowa, za której twórcę

⁴⁸ Autorem tego określenia był czeski archeolog Lubor Niederle (1865–1944) – zob. A. Lasota, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Gaci koło Przeworska w świetle nowych badań* [w:] *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebišť Germánů mezi Labem a Dunajem. Sborník příspěvků ze VI. Protohistorické Konference Hradec Králové, 6.–9. září 2010*, red. E. Droberjar, Olomouc 2011, s. 151.

⁴⁹ Wykaz publikacji naukowych K. Hadaczka doprowadzony do 1909 r.: *Kronika II*, s. 558–559.

⁵⁰ Zob. A. Beck, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie podczas inwazji rosyjskiej w roku 1914/15*, Lwów 1935, s. 26–30 (rozdział *Zgon profesora Hadaczka*).

⁵¹ Habilitacja na podstawie pracy: *Bogen und Pfeil bei der Völkern des Altertums*, Wien–Leipzig 1913. Na temat E. Bulandy zob. ostatnio J. Ziomecki, *Edmund Bulanda (1882–1951)* [w:] *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897–1997*, s. 35–39. Pełną listę prac uczonego podaje K. Majewski, *Edmund Bulanda. W trzydziestą rocznicę śmierci*, „Archeologia” 1981, 32, s. 166–167.

powszechnie uznawany jest włoski archeolog Giovanni Battista de Rossi (1822–1894)⁵². W lwowskim środowisku akademickim specjalistą w tej dziedzinie był ks. Józef Bilczewski (właściwie Józef Biba, 1860–1923)⁵³, który po studiach odbytych na Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Wiedeńskim i na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (gdzie jego mistrzem był sam G.B. de Rossi) habilitował się w Krakowie⁵⁴. Od r. akad. 1890/91 J. Bilczewski wykładał na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie objął katedrę dogmatyki szczegółowej należącą do struktur Wydziału Teologicznego⁵⁵. Był autorem licznych prac naukowych, które zostały poświęcone m.in. katakumbom rzymskim (w tej materii uchodził za wybitnego specjalistę), sztuce w pierwotnym Kościele, położeniu prawnemu chrześcijan w starożytnym państwie rzymskim, eucharystii w kontekście archeologiczno-historycznym (z uwzględnieniem testimoniów literackich, ikonograficznych i epigraficznych), wreszcie prześladowaniom chrześcijan w Cesarstwie Rzymskim⁵⁶.

Po nominacji na arcybiskupa Lwowa rytu łacińskiego (w 1900 r.) nie prowadził już wykładów uniwersyteckich, ale czasami powracał w swych pracach do zagadnień związanych z archeologią chrześcijańską.

Problemy z zakresu historii starożytnej były również obiektem zainteresowania przedstawicieli innych dyscyplin naukowych na Uniwersytecie Lwowskim. W tym miejscu powinniśmy wymienić m.in. profesora prawa rzymskiego Leona Pinińskiego (1857–1938), który w roku 1911 ogłosił większą pracę poświęconą *Rozmyślaniom cesarza Marka Aureliusza*⁵⁷ oraz

⁵² Definicja archeologii chrześcijańskiej jako dyscypliny naukowej: B. Filarska, *Archeologia chrześcijańska zachodniej części imperium rzymskiego*, Warszawa 1999, s. 7; na temat postaci de Rossiego zob. m.in. A. Baruffa, *Giovanni Battista de Rossi. L'archeologo esploratore delle catacombe*, Città del Vaticano 1994.

⁵³ Najnowsza biografia J. Bilczewskiego: M. Dziedzic, S. Dziedzic, *Arcybiskup Józef Bilczewski*, Kraków 2012.

⁵⁴ Podstawą była praca pt. *Archeologia chrześcijańska (sic!) wobec historii Kościoła i dogmatu*, Kraków 1890.

⁵⁵ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, t. II, s. 188–189.

⁵⁶ Pełen wykaz prac J. Bilczewskiego: ks. J. Wołczański, *Biogram i bibliografia prac drukowanych błogosławionego Józefa Bilczewskiego za lata 1888–1929* [w:] *Błogosławiony Józef Bilczewski arcybiskup metropolita lwowski obrządku łacińskiego. Sesja naukowa na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków, 4–5 czerwca 2002*, Kraków 2003, s. 21–47, zwłaszcza 21–25. Zob. także O. Osadczy, *Świętego Józefa Bilczewskiego badania nad archeologią chrześcijańską* [w:] W. Osadczy (red.), *Święty Arcybiskup Lwowa Józef Bilczewski. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej poświęconej św. Józefowi Bilczewskiemu, arcybiskupowi metropolii lwowskiemu obrządku łacińskiego, w 150. rocznicę urodzin i 5. rocznicę kanonizacji. 18–21 listopada 2010 roku Lublin-Lwów*, Lublin-Lwów 2011, s. 133–142.

⁵⁷ L. Piniński, *Pod wrażeniem „Rozmyślań” Marka Aurelega*, Kraków 1911.

filozofa i psychologa Władysława Witwickiego (1878–1948), wielkiego znawcy twórczości Platona i autora tłumaczeń jego dzieł na język polski.

Po zakończeniu I wojny światowej oraz polsko-ukraińskich walk o Lwów i Galicję Wschodnią działalność Uniwersytetu Lwowskiego, noszącego odąd nazwę Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, została wznowiona jesienią 1919 r. W kontekście badań nad starożytnością okres międzywojenny przyniósł absolutnie nową jakość: na lwowskiej *Alma Mater*. Powstała wówczas odrębna katedra historii starożytnej. Projekt jej powołania, o czym świadczą dokumenty zachowane w lwowskim archiwum obwodowym, pojawił się już wiosną 1919 r., bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych. Nową katedrę zamierzano powierzyć Konstantemu Chylińskiemu (1881–1939), do niedawna docentowi uniwersytetu w Petersburgu, aktualnie profesorowi historii starożytnej na nowo utworzonym uniwersytecie w Lublinie⁵⁸.

Katedra dziejów starożytnych na UJK powstała ostatecznie wiosną 1920 r. w miejsce dotychczas funkcjonującej „katedry historii powszechnej (wschodu Europy) z językiem wykładowym ruskim”, jako trzecia w Polsce (po Poznaniu i Lublinie, ale przed Warszawą i Krakowem). Z uwagi na początkowy brak zgody Konstantego Chylińskiego na przeniesienie się do Lwowa, czasowo (na jeden rok) powierzono ją filologowi S. Witkowskiemu. Nadal trwały jednak pertraktacje z K. Chylińskim, by przyjął propozycję objęcia katedry we Lwowie, które ostatecznie zakończyły się pomyślnie. 3 listopada 1921 r. K. Chyliński został oficjalnie mianowany zwyczajnym profesorem historii starożytnej na Uniwersytecie Jana Kazimierza⁵⁹. Uczony na czele powierzonej mu katedry stał aż do swej śmierci w lutym 1939 r., z krótką przerwą w latach 1934–1935, kiedy to pełnił funkcję podsekretarza stanu, a następnie kierownika Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Jednak i wówczas dojeżdżał w weekendy do Lwowa, by prowadzić seminaria na UJK.

⁵⁸ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, спр. 2016, Teczka osobowa Chylińskiego Konstantyna, k. 2–3. Na temat K. Chylińskiego zob. ostatnio K. Królczyk, *Konstanty Chyliński (1881–1939)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkielniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 343–364.

⁵⁹ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, спр. 775, k. 113 (utworzenie katedry historii starożytnej na UJK); ф. 26, оп. 7, спр. 775, k. 135 (czasowe powierzenie katedry S. Witkowskiemu); ф. 26, оп. 5, спр. 2016, k. 15–16 i 19–20 (pertraktacje w sprawie przeniesienia się K. Chylińskiego do Lwowa); ф. 26, оп. 5, спр. 2016, k. 11 (mianowanie K. Chylińskiego profesorem historii starożytnej na UJK). Zob. także P.В. Лаврецький, *Історична освіта та наука у ніверситеті в 1918–1939 роках*. Автореферат дис. [...] канд. іст. наук, Львів 2000, s. 60–61; tenże, *Студії з давньої історії у Львівському університеті (1918–1939)* „Науковізшити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Вип. 7. – Львів 2005, s. 274–275; J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 56–57.

Sądzić należy, że Uniwersytet Jana Kazimierza wiązał z rozwojem badań nad epoką starożytną spore nadzieje. Zostały one – przynajmniej do pewnego stopnia – spełnione, gdyż historia starożytna *sensu stricto*, tak jako dyscyplina naukowa, jak i przedmiot dydaktyki uniwersyteckiej, na dobre zadomowiła się w murach uczelni. Stało się tak pomimo tego, że w okresie lwowskim Konstanty Chyliński opublikował jedynie niewielką liczbą prac naukowych. Na ten okres przypada pięć artykułów jego autorstwa (w tym jeden o charakterze popularnym), w dodatku niezbyt obszernych; ostatni z nich ukazał się w 1929 r.⁶⁰ Uczonemu nie udało się wydać monografii ukazującej dzieje polityczne świata greckiego i relacje grecko-perskie od bitwy pod Salaminą (480 r. przed Chr.) do czasów Aleksandra Wielkiego, której zasadnicze zręby powstały jeszcze w Petersburgu. Nie zrealizował również powziętego zamiaru napisania obszerniejszej pracy na temat rzymskiej tradycji historycznej w odniesieniu do pierwszych wieków Republiki, jak również podręcznika historii starożytnej przeznaczonego dla słuchaczy polskich uniwersytetów⁶¹. Był to zapewne rezultat jego ogromnego zaangażowania w życie naukowe i organizacyjne na Uniwersytecie Jana Kazimierza, aktywnej działalności w towarzystwach naukowych Lwowa i ogólnopolskich, wreszcie włączenia się w działalność polityczną na szczeblu lokalnym i centralnym. Taki stan rzeczy spowodował, że choć Konstanty Chyliński był niezwykle ceniony w gronie międzywojennych polskich starożytników i szerzej – w gronie ówczesnych polskich uczonych, to jednak nie zdołał wyraźnie zaznaczyć swej działalności twórczej w pamięci potomnych.

Wykłady uniwersyteckie K. Chylińskiego, o niezwykle zróżnicowanej tematyce, ukazujące różne aspekty dziejów antycznych państw greckich, imperium rzymskiego, a także cywilizacji starożytnego Bliskiego Wschodu, jak również prowadzone przezeń seminaria cieszyły się natomiast olbrzymią popularnością wśród studentów⁶². Swojego profesora nazywali „królem asyryjskim”. Uczony był też promotorem licznych rozpraw doktorskich poświęconych czasom starożytnym. W sumie pod jego opieką naukową powstało 26 takich prac⁶³.

⁶⁰ Wykaz prac naukowych K. Chylińskiego: K. Królczyk, *Konstanty Chyliński*, s. 363.

⁶¹ Informacje na temat planów wydania publikacji książkowych we Lwowie: ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 2016, к. 2–3, 15, 20; K. Chyliński, *O powstaniu urzędów cenzorów* [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Lwów 1925, s. 2.

⁶² K. Zakrzewski, *Śp. Konstanty Chyliński*, „Kwartalnik Historyczny” 1939–1945, s. 376.

⁶³ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, t. I, Rzeszów 2004, s. 238–239.

Spośród uczniów Konstantego Chylińskiego niewątpliwie najwybitniejszym był Kazimierz Zakrzewski (1900–1941), uznany specjalista od historii późnego antyku. W 1925 r. został on zatrudniony jako asystent przy kierowanej przez K. Chylińskiego katedrze. Pod koniec 1927 r. habilitował się na UJK. Tu też znalazł dalsze zatrudnienie jako asystent przy katedrze archeologii klasycznej (od 1929 r.). Rozpoczął wówczas wykłady z historii starożytnej (tematycznie związane przede wszystkim z epoką późnego antyku), jak również ćwiczenia z tego przedmiotu. Dużo publikował, a część z jego prac ukazała się w języku francuskim, co umożliwiło uczonemu zaistnienie na arenie międzynarodowej⁶⁴.

Pod koniec 1933 r. z inicjatywy profesorów Konstantego Chylińskiego oraz Edmunda Bulandy Rada Wydziału Humanistycznego UJK powzięła uchwałę o powołaniu na uczelni odrębnej katedry historii Bizancjum; na jej kierownika przewidywano doc. Kazimierza Zakrzewskiego⁶⁵. Argumentowano przy tym, że powstanie takiej katedry w Polsce byłoby niezwykle pożądane, a Lwów – będący jedynym polskim ośrodkiem akademickim położonym w obrębie dawnej kultury bizantyńskiej – z założenia był predysponowany do zostania centrum polskich badań nad dziejami Bizancjum. Zwracano uwagę, że powstanie takiej katedry mogłoby się również przyczynić do przyciągnięcia młodzieży ukraińskiej do „twórczej współpracy z nauką polską”. Niestety, ministerstwo nie uwzględniło powyższego wniosku i katedra nie powstała. To, co nie powiodło się we Lwowie, zrealizowano za to na Uniwersytecie Warszawskim. W 1935 r. powołano tam pierwszą w Polsce katedrę historii Bizancjum. Jej kierownictwo powierzono Kazimierzowi Zakrzewskiemu, który wkrótce opuścił Lwów. Była to niewątpliwie spora strata dla Uniwersytetu Jana Kazimierza.

Kolejnym z uczniów prof. Konstantego Chylińskiego, zatrudnionym na UJK, był Jerzy Kulczycki (1898–1974), wychowanek uniwersytetów lwowskiego i poznańskiego, a także Akademii Weterynaryjnej we Lwowie. W 1922 r. został zatrudniony jako asystent młodszy przy katedrze archeologii klasycznej UJK. W 1927 r. J. Kulczycki pod kierunkiem K. Chylińskiego obronił doktorat poświęcony analizie form meblarstwa greckiego, a w marcu 1928 r. został starszym asystentem przy katedrze historii starożytnej. Opuścił to stanowisko we wrześniu 1934 r. Objął je wówczas Tadeusz Lewicki (1906–1992), który w 1931 r. napisał doktorat pod kierunkiem Zyg-

⁶⁴ Najnowszy biogram K. Zakrzewskiego: K. Królczyk, *Kazimierz Zakrzewski (1900–1941)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 551–564, tam też wymieniono opublikowane przezeń prace naukowe.

⁶⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, сир. 1311, Rozporządzenia Ministerstwa 1932–1934, k. 155–165, 167 i 154, por. także P.B. Лаврецький, *Історична освіта*, s. 63–64.

munta Smogorzewskiego (1884–1931) w katedrze orientalistyki UJK. Dzięki zabiegom Chylińskiego T. Lewicki wyjechał na dwuletnie stypendium do Francji (lata 1932–1934). W 1934 r. został zatrudniony, jak już wspomniano, na UJK w charakterze starszego asystenta; pracował na tym stanowisku do wybuchu II wojny światowej⁶⁶. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że publikacje naukowe Tadeusza Lewickiego z tego okresu, poświęcone przede wszystkim średniowiecznym źródłom arabskim, nie miały tematycznie nic wspólnego ze starożytnością⁶⁷.

Najmłodszym z uczniów prof. Chylińskiego był Tadeusz Siuta (1913–1978), który na UJK studiował historię („przeważnie starożytną”) i filologię klasyczną, a studia ukończył w 1936 r., uzyskawszy stopień magistra historii. W r. akad. 1936/37 przebywał w Italii na stypendium rządu włoskiego, a po powrocie do Polski został – od 1 października 1937 r. – asystentem starszym wolontariuszem w zakładzie historii starożytnej⁶⁸. Napisana przez niego większa praca na temat buntu satrapy perskiego Datamesa nie zdążyła się ukazać drukiem z uwagi na wybuch II wojny światowej⁶⁹.

Z pozostałych uczniów K. Chylińskiego powinniśmy wymienić Stefana Przeworskiego (1900–1940) i Wacława Osuchowskiego (1906–1988). Pierwszy z nich w 1926 r. uzyskał doktorat na UJK na podstawie pracy na temat pochodzenia ludności Krety, we Lwowie opublikował też swoje pierwsze rozprawy naukowe z dziedziny hetytologii (tj. nauki zajmującej się dziejami starożytnego ludu Hetytów zamieszkującego Azję Mniejszą). W 1931 r. został profesorem Uniwersytetu Warszawskiego⁷⁰. Osuchowski był z kolei prawnikiem i zarazem filologiem. W 1937 r. objął katedrę prawa rzymskiego na Uniwersytecie Jana Kazimierza.

Po śmierci Chylińskiego propozycję objęcia kierownictwa zakładu historii starożytnej otrzymał Kazimierz Zakrzewski, który jednak nie zdecydował się na powrót z Warszawy do Lwowa. Wykłady z historii starożytnej

⁶⁶ A. Małecka, *Profesor Tadeusz. Wspomnienie o Profesorze Tadeuszu Lewickim (1906–1992)*, <http://www.lwow.com.pl/lewicki.html>.

⁶⁷ W okresie międzywojennym prace popularnonaukowe z dziedziny historii starożytnej publikowała osoba o identycznym nazwisku: Tadeusz M. Lewicki (1865–1943), który nieraz jest mylony z asystentem UJK; był to jednak filolog klasyczny, a zarazem lwowski nauczyciel gimnazjalny. Zob. K. Lewicki, *Lewicki Tadeusz Marian (1865–1943)* [w:] *PSB*, t. 17, 1972, s. 234–235.

⁶⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1849, Teczka osobowa Siuty Tadeusza, k. 10 (życiorys) i 5 (mianowanie na asystenta).

⁶⁹ Jej rękopis zachował się w zbiorach rodziny T. Siuty; za informację na jej temat dziękuję Panu Michałowi Rybickiemu.

⁷⁰ M. Popko, *Przeworski Stefan* [w:] *PSB*, t. XXIX, 1986, s. 33–34; Pisulińska, *Lwowskie środowisko*, s. 195.

zlecono zatem Stanisławowi Witkowskiemu i Kazimierzowi Majewskiemu (będzie o nim mowa poniżej). Warto w tym miejscu zaznaczyć, choć wychodzi to już poza ramy chronologiczne tych rozważań, że późną jesienią 1939 r., w warunkach okupacji radzieckiej, w zakładzie historii starożytnej został zatrudniony Zdzisław Zmigryder-Konopka (1897–1939), docent historii starożytnej z Warszawy (m.in. badacz historii ustroju rzymskiego), który we Lwowie szukał schronienia przed wkraczającymi do Polski Niemcami. Los okazał się dla niego wyjątkowo niełaskawy. Zasłabł 4 listopada 1939 r., podczas prowadzonego przez siebie wykładu na Uniwersytecie. Niestety, nie udało się go już odratować. Zmarł jeszcze tego samego dnia⁷¹.

Badania nad starożytnością na Uniwersytecie Jana Kazimierza w okresie II Rzeczypospolitej były prowadzone nie tylko w obrębie katedry historii starożytnej. Podejmowali je również uczeni zatrudnieni w innych jednostkach uczelni. Spośród historyków nadal czynny był we Lwowie wspomniany już wyżej Mojżesz Schorr, profesor języków semickich i historii starosemickiego Wschodu, choć tylko do 1923 r., kiedy to przeniósł się na stałe do Warszawy. W okresie tym zdołał jednak wydać pracę poświęconą ustawodawstwu asyryjskiemu z okresu tzw. średniego państwa, jak również przygotować wybór tekstów źródłowych do dziejów Babilonii i Asyrii, który ukazał się w roku 1924⁷². Po wyjeździe M. Schorra ze Lwowa wykłady z historii starożytnego Bliskiego Wschodu prowadził Konstanty Chyliński, natomiast bliskowschodnie systemy religijne omawiał ks. Szczepan Szydelski (1872–1967)⁷³. W okresie tym Uniwersytet pozyskał również szereg starożytnych zabytków z Mezopotamii, wśród których znajdowały się tabliczki zapisane pismem klinowym⁷⁴.

Tradycyjnie już znaczący wkład w rozwój badań nad cywilizacjami starożytnymi wnosili filologowie klasycyści. Okres międzywojenny był zresztą dla lwowskiej filologii klasycznej niezwykle pomyślny. Funkcjonowały wówczas na Uniwersytecie Jana Kazimierza aż trzy odrębne katedry tej dyscypliny naukowej. Katedrą pierwszą (grecką) jeszcze od czasów przed-

⁷¹ Uczniowie, *Zdzisław Zmigryder-Konopka (1897–1939)*, „Kwartalnik Historyczny” 1946, 53, z. 3–4, s. 655–659; I. Bieżyńska-Małowist, *Zdzisław Zmigryder-Konopka 1897–1939* [w:] *W kręgu wielkich humanistów. Kultura antyczna w Uniwersytecie Warszawskim po I wojnie światowej*, red. I. Bieżyńska-Małowist, Warszawa 1991, s. 150.

⁷² M. Schorr, *Pomnik prawa staroassyryjskiego (z XIV w. przed Chr.)*, Lwów 1923; *Babilonia i Assyria w świetle źródeł*, Kraków 1924.

⁷³ M. Kapełuś, *Badania nad Wschodem starożytnym w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (okres międzywojenny)*, „Przegląd Orientalistyczny” 2001, nr 3–4, s. 224.

⁷⁴ J. Bromski, M. Schorr, *Inscription votive du roi Šulgi*, „Rocznik Orientalistyczny” 1919–1924, 2, s. 188–189; S. Szachno-Romanowicz, *Napisy królów asyryjskich i babilońskich ze zbiorów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Rocznik Orientalistyczny” 1938, 13, s. 42–59.

wojennych zawiadywał – do przejścia na emeryturę w 1935 r. – nestor lwowskich filologów Stanisław Witkowski, zajmujący się również badawczo – jak pamiętamy – historią starożytną. W latach 1925–1927 ukazało się jego monumentalne trzytomowe dzieło, poświęcone historiografii greckiej. W 1934 r. ujrzał światło dzienne drugi tom „Wielkiej Historii Powszechnej” Trzaski, Everta i Michalskiego, obejmujący historię starożytnej Grecji; S. Witkowski był w nim autorem części poświęconej czasom Peryklesa. Do ważnych prac uczonego należy też zaliczyć dwutomowe dzieło na temat tragedii greckiej oraz prace powstałe już na emeryturze, a mianowicie studium na temat historii ustroju państw greckich (1938), historię hellenistycznego Egiptu (1938) oraz biografię królowej egipskiej Kleopatry (1939). Również wykłady uniwersyteckie Stanisława Witkowskiego nie ograniczały się wyłącznie do tematów ściśle filologicznych; badacz poruszał w nich często kwestie *stricte* historyczne, naświetlając słuchaczom wybrane aspekty dziejów świata starożytnego.

Po odejściu S. Witkowskiego na emeryturę katedrę po nim objął Jerzy Manteuffel (1900–1954)⁷⁵, dotychczasowy profesor Uniwersytetu Warszawskiego, uznany w Polsce papirolog, współautor pierwszego polskiego podręcznika papirologii opublikowanego wspólnie z lwowskim filologiem doc. Franciszkiem Smolką w 1933 r.⁷⁶ Już we Lwowie wydał interesującą popularnonaukową pracę na temat książki w starożytności (1937; została ona wznowiona we Wrocławiu w 1947 r.). W latach 1937–1939 uczonego brał też udział w pracach polsko-francuskiej ekspedycji archeologicznej w egipskim Edfu, m.in. publikując odnalezione w wyniku wykopalisk starożytne papirusy i ostraka⁷⁷.

Od 1930 r. asystentem przy pierwszej katedrze filologii klasycznej UJK był uczeń S. Witkowskiego – Jan Smereka (1883–1943), który w 1936 r. habilitował się na podstawie studiów poświęconych Eurypidesowi. Zajmował się on przede wszystkim tematami *stricte* filologicznymi⁷⁸. Trzeba jednak odnotować, że interesowała go również historia własnej dyscypliny naukowej w ośrodku lwowskim. Przy katedrze filologii klasycznej asystentem był (od

⁷⁵ Por. J. Łanowski, *Jerzy Manteuffel 3 III 1900 – 14 I 1954. Wspomnienie*, „Eos” 1954/55, 47, s. 3–22 (tu pełna lista prac uczonego); A. Świderkówna, *Jerzy Manteuffel 1900–1954* [w:] *W kręgu wielkich humanistów*, s. 114–123.

⁷⁶ F. Smolka, J. Manteuffel, *Papyrologia*, Lwów 1933.

⁷⁷ Zob. J. Manteuffel, *Les papyrus et les ostraca grecs* [w:] *Wykopaliska polsko-francuskie. Sprawozdania*, t. I: *Tell Edfou 1937*, Kair 1937, s. 142–191, t. 2, cz. 1: *Tell Edfou 1938*, Kair 1938, s. 138–165.

⁷⁸ Red., *Smereka Jan Piotr (1895–1943)* [w:] *PSB*, t. XXXIX, 1999–2000, s. 200–201; habilitację uzyskał na podstawie pracy *Studia Eurypidea*, t. 1, Leopoli 1936 (t. 2 ukazał się w 1937 r.).

1938 r.) również Bronisław Biliński (1913–1996), uczeń Jerzego Kowalskiego, który w okresie lwowskim opublikował swoje pierwsze prace naukowe⁷⁹.

Drugą katedrę filologii klasycznej (łacińską) objął wspomniany przed momentem Jerzy Kowalski (1893–1948), pochodzący z Krakowa specjalista w zakresie starożytnej retoryki, przygotowujący kompletną edycję dzieł retora Hermogenesa z Tarsu. Interesowały go również zagadnienia związane z archeologią klasyczną (głównie świata greckiego) i dziejami Grecji antycznej⁸⁰.

Trzecią katedrę filologii klasycznej, przekształconą w późniejszym okresie w zakład kultury starożytnej, objął Ryszard Ganszyniec (1888–1958; po II wojnie światowej używał nazwiska Gansiniec), uczeń m.in. takich sław europejskiej nauki, jak Wilhelm Kroll i Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, były profesor Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Poznańskiego, niewątpliwie najbardziej wszechstronny z lwowskich filologów⁸¹. Jego zainteresowania naukowe były niezwykle szerokie. Koncentrowały się przede wszystkim na problemach religii, zwłaszcza greckiej, oraz zagadnieniach starożytnego dramatu, literatury i nauki. Ich rezultatem były nie tylko zróżnicowane tematycznie wykłady uniwersyteckie (m.in. poświęcone religii greckiej i rzymskiej, magii w starożytności, kultowi władców, literaturze antycznej, filozofii), ale przede wszystkim szereg prac naukowych, wśród których przeważają rzeczy niewielkie objętościowo, jednak niesłychanie erudycyjne i zawsze oryginalne, poświęcone w dużej mierze szeroko rozumianej problematyce religijnej i religioznawczej, a ponadto zagadnieniom magii i wróżbiarstwa, dziejom dramatu greckiego, medycyny, filozofii, czy wreszcie pisowni imion starożytnych. Wielką zasługą Ryszarda Ganszyńca była niewątpliwie prowadzona przezeń działalność popularyzująca wiedzę o czasach starożytnych, o niezwykłym wprost rozmachu. W tym miejscu wspomnimy tylko, że od 1929 r. wydawał i redagował popularne czasopismo „Filomata”, przeznaczone dla uczniów szkół średnich i wszystkich zainteresowanych antykiem; do września 1939 r. ukazało się w sumie 111 zeszytów, które rozchodziły się po całej Polsce⁸².

Poza strukturami katedr filologicznych na UJK działał Franciszek Smolka (1882–1942), filolog klasyczny (uczeń S. Witkowskiego), który w 1926 r.,

⁷⁹ J. Ślaski, *Bronisław Biliński (1913–1996)*, „Przegląd Humanistyczny” 1997, z. 6, s. 87–93. Zob. B. Biliński, *Hannibal. Wódz kartagiński*, Lwów 1935.

⁸⁰ B. Biliński, *Jerzy Kowalski 1893–1948. Życie i prace*, „Eos” 1948–1949, s. 3–45 (tu pełen wykaz publikacji uczonego).

⁸¹ Zob. m.in. J. Rostropowicz, *Ryszarda Ganszyńca badania nad antykiem* [w:] *Prof. dr Ryszard Gansiniec: z życia i twórczości. Materiały posesyjne*, Katowice 1997, s. 21–32; J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko*, s. 196–197.

⁸² Zob. np. W. Appel, *60 lat Filomaty*, „Filomata” 1989, nr 393, s. 375–396.

po uzyskaniu habilitacji na podstawie pracy poświęconej polityce handlowej Ptolemeusza w Egipcie, został docentem papirologii na UJK. Wyżej wspomniano, że wraz z Jerzym Manteufflem w 1933 r. napisał pierwszy polski podręcznik papirologii. Opublikował ponadto szereg tekstów dotyczących hellenistycznego Egiptu oraz Dura Europos, starożytnego ośrodka miejskiego położonego nad środkowym Eufratem⁸³. Docentem Uniwersytetu Jana Kazimierza był także Marian Auerbach (1882–1941), również uczeń S. Witkowskiego, znawca matematyki w starożytności i autor podręczników do gramatyki języka greckiego.

Ważny wkład w badania nad czasami starożytnymi wnieśli również lwowscy archeolodzy. W okresie międzywojennym w miejsce funkcjonującej dotychczas jednej katedry archeologii powstały dwie odrębne jednostki: katedra archeologii klasycznej i katedra prahistorii⁸⁴. Pierwszą z wymienionych kierował wspomniany już wyżej Edmund Bulanda, mianowany – jako następca K. Hadaczka – profesorem nadzwyczajnym w 1916 r., a w styczniu 1920 r. profesorem zwyczajnym. Jego zainteresowania badawcze, znajdujące swój wyraz w opublikowanych rozprawach naukowych oraz w tematyce prowadzonych przez niego wykładów (na Wydziale Humanistycznym i Wydziale Teologicznym UJK), koncentrowały się m.in. wokół waz greckich i malarstwa wazowego, starożytnej gliptyki, rzeźby (przede wszystkim greckiej), twórczości wybitnych rzeźbiarzy antycznych czy wreszcie etruskologii. Książka E. Bulandy poświęcona historii starożytnej Etrurii i Etrusków, wydana w 1934 r. w założonej przez R. Ganszyńca serii „Biblioteka Filomaty”, przyniosła uczonemu wielkie uznanie w Polsce i poza jej granicami.

Przy katedrze archeologii klasycznej zatrudnieni byli, w charakterze asystentów i adiunktów, również i inni uczeni, przede wszystkim uczniowie Edmunda Bulandy. Najwybitniejszym z nich był niewątpliwie Kazimierz Michałowski (1901–1981), jeden z najbardziej uznanych polskich archeologów klasycznych w ogóle, rzeczywisty twórca polskiej szkoły archeologii śródziemnomorskiej. K. Michałowski od 1924 r. był asystentem E. Bulandy. W 1926 r. na Uniwersytecie Jana Kazimierza obronił doktorat, a następnie w 1929 r. habilitował się. Dwa lata później przeszedł na utworzoną specjalnie dla niego katedrę na Uniwersytecie Warszawskim⁸⁵.

⁸³ T. Hucalenko, *Smolka Franciszek Ksawery* [w:] *PSB*, t. XXXIX, 1999–2000, s. 318–319.

⁸⁴ O. Sytnyk, *Katedry archeologii Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1905–2005*, „Przełęcz Archeologiczny” 2006, s. 128.

⁸⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 1269, Teczka osobowa Michałowskiego Kazimierza, k. 50–51 (życiorys naukowy), 48–49 (habilitacja); rozprawa habilitacyjna: *O sztuce doryckiej*, Lwów 1929. Zob. także A. Sadurska, *Kazimierz Michałowski (1901–1981)*, „Archeologia” 1981, s. 243–246.

W 1928 r. etat asystenta w zakładzie archeologii klasycznej otrzymał Kazimierz Majewski (1903–1981), który w roku następnym obronił doktorat (dotyczył tańca w starożytności), po czym habilitował się w 1935 r. na podstawie pracy poświęconej figuralnej plastyce cykladzkiej⁸⁶. Obszarem szczególnych zainteresowań uczonego w tym okresie była przede wszystkim archeologia basenu Morza Egejskiego; ich rezultatem była praca poświęcona kulturze egejskiej⁸⁷. Wykłady K. Majewskiego dotyczyły także i innych zagadnień, jak np. topografii i architektury miast starożytnych. Przy okazji licznych podróży zagranicznych do krajów basenu Morza Śródziemnego docent Majewski miał możliwość wzięcia udziału w pracach archeologicznych na Peloponezie i na Krecie, w Polsce natomiast kierował m.in. wykopaliskami prowadzonymi przez zakład w powiecie borszczowskim. Był zresztą, co warto podkreślić, nie tylko archeologiem, ale i historykiem starożytności, bowiem w 1932 r. uzyskał magisterium z historii starożytnej. Po śmierci prof. K. Chylińskiego w lutym 1939 r., o czym już była mowa, uczonemu zlecono prowadzenie wykładów z historii starożytnej, zaś w okresie okupacji radzieckiej został kierownikiem zakładu historii starożytnej.

Asystentem, a później adiunktem w kierowanym przez E. Bulandę zakładzie był również Jan (Iwan) Starczuk (1894–1950), uczonego narodowości ukraińskiej, zatrudniony na Uniwersytecie Jana Kazimierza w 1930 r.⁸⁸ Zajmował się on przede wszystkim historią sztuki antycznej. Swoje prace naukowe publikował w kraju i za granicą, również w tzw. językach kongresowych. Do niewątpliwych osiągnięć J. Starczuka z całą pewnością należały opracowania poświęcone tzw. Ołtarzowi Pokoju cesarza Augusta (*Ara Pacis Augustae*), które przyniosły mu uznanie nie tylko na rodzimym gruncie, ale również poza granicami Polski⁸⁹.

Działalność naukowa pracowników drugiej katedry archeologicznej, a mianowicie katedry prahistorii, wybiega nieco poza ramy tematyczne ni-

⁸⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1154, Teczka osobowa Majewskiego Kazimierza, k. 26–43 i 66–69 (habilitacja); L. Press, *Kazimierz Majewski* [w:] *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, red. S.K. Kozłowski, J. Kolendo, Warszawa 1993, s. 319–329; na temat lwowskiego okresu w życiu uczonego zob. J. Kolendo, *Kazimierz Majewski we Lwowie – okres kształtowania się osobowości naukowej badacza* [w:] *Profesor Leon Kozłowski*, red. S.K. Kozłowski, O. Sytnyk, Lwów–Warszawa 2010, s. 526–540.

⁸⁷ K. Majewski, *Kultura aigajska*, Lwów 1933.

⁸⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1802, Teczka osobowa Starczuka Jana, k. 8 i 21; O. Купчинський, *Античне мистецтво у дослідженнях Івана Старчука (листу до вченого і відгуку на його праці)*, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва”, 1998, t. 236, s. 555–600; E. K[onik], *Iwan Starczuk (1894–1950)*, „Archeologia” 1951, s. 165 (tu pełna lista prac naukowych J. Starczuka).

⁸⁹ J. Starczuk, *Ornament roślinny na Ara Pacis Augustae i jego rekonstrukcja*, „Przegląd Klasyczny” 1937, 3, s. 399–420; tenże, *Zum Figurenfries der Ara Pacis Augustae*, Leopoli 1938.

niejszego opracowania. Jednak wydaje się, że nie powinna ona zostać całkowicie pominięta choćby z racji tego, że na gruncie polskim prahistoria bywa niekiedy określana mianem „historii starożytnej ziem polskich”⁹⁰. Jak pamiętamy, na Uniwersytecie Lwowskim pradzieje były już obiektem badań Karola Hadaczka. W okresie Polski niepodległej, w 1920 r., została utworzona odrębna katedra prahistorii (ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich). Powierzono ją Leonowi Kozłowskiemu (1892–1944)⁹¹, który wiosną tego roku habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie pracy o grobach megalitycznych położonych na wschód od Odry. W okresie lwowskim L. Kozłowski pisał bardzo dużo. Był autorem szeregu prac naukowych, w tym kilku większych monografii, m.in. zarysu historii starożytnej ziem południowo-wschodniej Polski⁹².

Współpracownikami Leona Kozłowskiego na Uniwersytecie Jana Kazimierza (i zarazem – w zdecydowanej większości – jego uczniami)⁹³ byli m.in. Karol Stojanowski (1895–1947)⁹⁴, Jan Bryk (1899–1940)⁹⁵, dalej Tadeusz Sulimirski (1898–1983) oraz Marcjjan Śmiszko (1900–1981), uczony narodowości ukraińskiej, badacz okresu wpływów rzymskich⁹⁶. Z tej grupy T. Sulimirski, który w 1936 r. został profesorem archeologii przedhistorycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim, interesował się zagadnieniami z pogranicza historii starożytnej, badając dzieje ludów barbarzyńskich Scytów, Sarmatów i Traków, niejednokrotnie wchodzących w interakcje z Cesarstwem Rzymskim⁹⁷.

⁹⁰ Por. K. Godłowski, J.K. Kozłowski, *Historia starożytna ziem polskich*, wyd. 6, Warszawa 1985.

⁹¹ Najnowsza publikacja na jego temat: *Profesor Leon Kozłowski* (dz. cyt.).

⁹² L. Kozłowski, *Zarys pradziejów Polski Południowo-Wschodniej*, Lwów 1939.

⁹³ Wszystkich asystentów L. Kozłowskiego wymienia N. Bilas, *Leon Kozłowski – profesor katedry archeologii prehistorycznej ze specjalnym uwzględnieniem ziem polskich (1921–1939) Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Profesor Leon Kozłowski*, s. 330.

⁹⁴ O. Ситник, *Археологічна наука у Львові*, s. 134–135.

⁹⁵ O. Ситник, *Археологічна наука у Львові*, s. 145. Jan Bryk, który po odejściu z UJK został burmistrzem Kamionki Strumiłowej, zginął zamordowany przez NKWD; data i miejsce jego śmierci pozostają, jak dotąd, nieznane – por. M.M. Blombergowa, *Archeologa Jana Bartyśa pamiętnik z Kozielska*, „Analecta” 2006, z. 1–2, s. 279 (według O. Sytnyka, j.w., został rozstrzelany w Bykowni pod Kijowem).

⁹⁶ Na temat M. Śmiszki zob. J. Gurba, A. Kokowski, *Działalność naukowa Marcjana Śmiszki w okresie przed II wojną światową* [w:] *Spotkania polsko-ukraińskie*, red. Z. Mańkowski, Lublin 1992, s. 87–94; O. Ситник, *Археологічна наука у Львові*, s. 138–145.

⁹⁷ T. Sulimirski, *Scytowie na zachodnim Podolu*, Lwów 1936; por. też W. Rojek, *W służbie Polski i nauki. Tadeusz Sulimirski (1898–1983)* [w:] *Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Księga poświęcona pamięci profesora Tadeusza Sulimirskiego*, red. J. Chochorowski, Kraków 2004, s. 33–41; O. Ситник, *Археологічна наука у Львові*, s. 136–138.

W latach międzywojennych na Uniwersytecie Jana Kazimierza, podobnie jak i w okresie wcześniejszym, w ramach Wydziału Teologicznego reprezentowana była archeologia biblijna (starotestamentowa i chrześcijańska). W pierwszej połowie lat 20. wykłady z tej dziedziny prowadził ks. Józef Poplich (1889-?), który w 1920 r. habilitował się na UJK na podstawie pracy dotyczącej babilońskich i biblijnych przekazów o potopie, a później opublikował kilka mniejszych artykułów na ten temat⁹⁸. Wykłady z archeologii biblijnej prowadzili także ks. Piotr Stach (1886–1961)⁹⁹, profesor nauk biblijnych Nowego Testamentu, oraz ks. Aleksy Klawek (1890–1969), profesor nauk biblijnych Starego Testamentu. Co ciekawe, ks. Klawek często poruszał zagadnienia wchodzące bezpośrednio w obręb historii starożytnej (np. historia antycznego Izraela, dzieje starożytnej Syrii i Palestyny)¹⁰⁰.

Z grona lwowskich uczonych, czynnych w latach 1919–1939 na Wydziale Prawa UJK, w kontekście badań nad starożytnością na wspomnienie zasługuje także Kazimierz Mosing, który tuż przed wybuchem II wojny światowej opublikował rozprawę dotyczącą prawa w starożytnej Grecji¹⁰¹.

Z powyższych rozważań wyłania się obraz niezwykle prężnego środowiska badaczy czasów starożytnych, czynnych na Uniwersytecie Lwowskim w czasach jego świetności, tj. w okresie autonomii galicyjskiej oraz w dwudziestoleciu międzywojennym. Należeli doń przedstawiciele wszystkich dyscyplin naukowych zaliczanych do szeroko rozumianej *Altertumswissenschaft*. Na lwowskiej *Alma Mater* była uprawiana historia starożytna *sensu stricto* (jednakże dopiero od 1921 r.), dalej filologia klasyczna (wykazująca najściślejsze powiązania z historią starożytną), wreszcie asyriologia, papirologia, prawo rzymskie, historia sztuki antycznej, archeologia klasyczna, archeologia biblijna, a także prahistoria. Uczeni, którzy zawodowo zajmowali się badaniem czasów starożytnych, nie tylko prowadzili zajęcia dydaktyczne na uczelni i przekazywali swą wiedzę kolejnym rocznikom studentów, ale także, a może przede wszystkim, dużo publikowali (z wyjątkiem Konstantego Chylińskiego). Prace naukowe ich autorstwa, tak monografie, jak i artykuły, recenzje oraz edycje źródeł historycznych, ukazywały się w Polsce i poza jej granicami, niejednokrotnie w językach kongresowych. Powodowało to, iż niektóre z nich miały szansę zaistnieć na arenie między-

⁹⁸ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002, s. 189–190, 218–223.

⁹⁹ Tamże, s. 222.

¹⁰⁰ Tamże, s. 195–196; także R. Zimny, *Całe życie z Biblią. Aleksy Klawek (1890–1969)*, Poznań 2004, zwłaszcza s. 70–94.

¹⁰¹ K. Mosing, *Prawo starożytnej Grecji a zagadnienie usiłowania przestępstwa*, Lwów 1938.

narodowej i wejść do szerszego obiegu naukowego. Że tak rzeczywiście było, świadczą omówienia dokonań polskich badaczy, które dość często ukazywały się na łamach zagranicznych czasopism. Lwowscy starożytnicy utrzymywali liczne kontakty z uczonymi z uniwersytetów krajowych i zagranicznych. Wielu z nich podnosiło także swe kwalifikacje na uczelniach za granicą, a po powrocie do kraju wykorzystywało we własnych badaniach zdobyte tam doświadczenia i nowo poznane metody badawcze.

Grono lwowskich badaczy czasów starożytnych było przy tym bardzo aktywne. Brali oni często udział w kongresach naukowych, krajowych i międzynarodowych. We Lwowie pod ich egidą ukazywały się liczne serie wydawnicze („Studia Leopolitana”, „Eus Supplementa”, „Acta Seminarii Philologici II Universitatis Ioan.-Casimirianae”, „Biblioteka Filomaty”, „Biblioteczka Filomaty” „Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego”), seryjne edycje starożytnych źródeł historycznych („Teksty Filomaty”), czasopisma naukowe („Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum”, „Kwartalnik Klasyczny”, „Przegląd Klasyczny”) i popularnonaukowe („Filomata”, „Palaestra”), z których „Eos”, redagowany w okresie świetności Uniwersytetu Lwowskiego przez L. Ćwiklińskiego, S. Witkowskiego, T. Sinkę, J. Sajdaka, R. Ganszyńca, F. Smolkę, J. Kowalskiego, od początku posiadał i posiada po dziś dzień rangę międzynarodową. Lwów został wybrany na główną siedzibą (Polskiego) Towarzystwa Filologicznego, najważniejszej ówczesnej organizacji grupującej badaczy antyku, i pozostawał nią aż do 1939 r. Sporo czyniono także dla popularyzacji wiedzy o czasach starożytnych w całej Polsce; nieoceniona była tu zwłaszcza działalność Ryszarda Ganszyńca.

Nie można także zapominać o tym, że lwowscy starożytnicy pozostawili po sobie liczne grono uczniów, którzy po naukowym usamodzielnieniu się kontynuowali działalność swych uniwersyteckich mistrzów i sami stawali się założycielami własnych szkół naukowych. Wymienić tu trzeba m.in. Kazimierza Zakrzewskiego, twórcę bizantynistyki w Warszawie i w Łodzi, oraz Kazimierza Michałowskiego, twórcę polskiej szkoły archeologii śródziemnomorskiej.

Patrząc pod kątem wąsko rozumianej historii starożytnej Lwów zapewne ustępował ośrodkom krakowskiemu i warszawskiemu¹⁰². Gdy jed-

¹⁰² Por. zasadniczo słuszne, ale tylko w kontekście okresu międzywojennego i historii starożytnej sensu stricto, uwagi J. Wolskiego, *Wkład historyków w rozwój historii starożytnej w Polsce w okresie międzywojennym* [w:] *Ideologia i propaganda w starożytności. Materiały konferencji Komisji Historii Starożytnej PTH Rzeszów 12–14 września 2000*, red. L. Morawiecki, P. Berdowski, Rzeszów 2004, s. 12.

nak uwzględnimy wszystkie dyscypliny naukowe, których przedstawiciele zajmowali się badawczo poznawaniem świata starożytnego, to z pełnym przekonaniem możemy postawić tezę, że w okresie autonomii galicyjskiej oraz w okresie międzywojennym lwowskie środowisko badaczy antyku było – uwzględniając dokonania naukowe i popularnonaukowe – jednym z najlepszych w całej ówczesnej Polsce, porównywalnym ze środowiskami Warszawy i Krakowa, a być może je nawet przewyższającym, natomiast z całą pewnością dystansującym pozostałe uniwersytety w kraju. Lwowska *Alma Mater* i związani z nią uczeni wniesli niewątpliwie znaczący wkład w rozwój nauki polskiej (może w mniejszym stopniu również ukraińskiej) w zakresie badań nad starożytnością.

Katarzyna Błachowska

(Uniwersytet Warszawski)

Historia średniowieczna

W latach 1869–1918 nie było na Uniwersytecie we Lwowie odrębnej katedry historii średniowiecznej. Badania nad tą epoką, a także jej nauczanie prowadzono w ramach działalności innych katedr.

W czerwcu 1863 r. decyzją Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Wiedniu wykładowcą historii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu we Lwowie został młody austriacki historyk Heinrich Zeissberg (1839–1899)¹. Swe zainteresowania badawcze koncentrował na epoce średniowiecza. W 1863 r. uzyskał habilitację na podstawie pracy *Arno, pierwszy arcybiskup Salzburga (785–821)*² i został docentem prywatnym na Uniwersytecie Wiedeńskim. Niedługo potem otrzymał propozycję objęcia katedry na Uniwersytecie we Lwowie.

We Lwowie Zeissberg prowadził – w języku niemieckim – wykłady zarówno z historii powszechnej, w wymiarze 3–6 godzin w tygodniu, jak i austriackiej, w wymiarze 4–6 godzin. Zgodnie z tradycją – zainicjowaną na uniwersytetach niemieckich przez Wilhelma von Humboldta, a do uniwersytetów monarchii habsburskiej wprowadzoną wraz z reformami hr. Leo von Thun und Hohensteina – tematyka wykładów Zeissberga była związana z jego aktualnymi zainteresowaniami badawczymi. Te zaś koncentrowały się wokół zagadnień dotyczących średniowiecza. Prowadził także ćwiczenia poświęcone źródłom wytworzonym w tej epoce.

W 1869 r. w miejsce jednej dotychczas istniejącej katedry historii utworzono dwie: katedrę historii powszechnej i katedrę historii austriackiej. Od tej pory Zeissberg wykładał tylko historię powszechną. W celu prowadzenia wykładów z historii austriackiej przybył – także z Wiednia – Robert Rössler (1836–1874)³. Trzy lata starszy od Zeissberga, podobnie jak

¹ Por. rozdział *U progu wielkich zmian (1849–1969) i Lwowskie studium historyczne 1869–1918*.

² H. Zeissberg, *Arno, erster Erzbischof von Salzburg (785–821)*, „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophis-historische Classe”, Bd. 43, Wien 1863, s. 305–381.

³ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. I, Lwów 1894, s. 319–320; A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 71–72.

on ukończył Instytut Historii Austriackiej, a przed przyjazdem do Lwowa był prywatnym docentem na Uniwersytecie Wiedeńskim.

Obaj historycy reprezentowali nową niemiecką szkołę metodyczną. Obaj specjalizowali się w epoce średniowiecza, a po przybyciu do Lwowa kontynuowali pracę naukową. Robert Rössler podczas pobytu w stolicy Galicji przygotował, najważniejsze w swym dorobku, *Studia rumuńskie. Badania nad dawną historią Rumunów*⁴, na kartach których rozwinął tzw. teorię migracyjnej etnogenezy Rumunów. Praca ta odbiła się szerokim echem w ówczesnym świecie naukowym. Jej autor nie rozbudził jednak wśród studentów Uniwersytetu Lwowskiego zainteresowania tą tematyką. Opuścił Lwów w 1871 r.

Istotne znaczenie dla rodzącej się na Uniwersytecie Lwowskim mediewistyki i w ogóle lwowskich badań historycznych miała natomiast naukowa i dydaktyczna aktywność Heinricha Zeissberga. Po przyjeździe do Lwowa pozostał wierny epoce średniowiecza, lecz zmienił tematyczny obszar eksploracji badawczych. Mając do dyspozycji bogate zbiory Biblioteki Ossolińskich, skierował swe zainteresowania ku dziejom Polski we wczesnym średniowieczu⁵. W efekcie powstała pierwsza w austriackiej historiografii praca poświęcona księciu Mieszkowi I – *Mieszko I (Mieczysław), pierwszy chrześcijański władca Polski* (1867), a także artykuły na temat stosunków Cesarstwa z Polską w dobie pierwszych Piastów: *O spotkaniu cesarza Ottona III z księciem Bolesławem I Polskim w Gnieźnie* (1867), *Powszechna opinia w XI w. o polityce Niemiec przeciw Polsce* (1868) oraz opracowanie *Wojna cesarza Henryka II z księciem Bolesławem I Polskim* (1868). Wszedłszy głębiej w problematykę historii Polski w średniowieczu, Zeissberg zwrócił swe zainteresowania ku samym źródłom, co zaowocowało już w 1869 r. publikacją monografii *Vincentus Kadlubek. Biskup krakowski (1208–1218, †1223) i jego Kronika Polska. Do historii piśmiennictwa dwunastego wieku* (1869)⁶. W roku 1873 – już po wyjeździe ze Lwowa – opublikował swą najważniejszą pracę z tego zakresu *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*. W 1872 r.

⁴ R. Rössler, *Römische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig 1871.

⁵ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, t. I, s. 319.

⁶ Wymienione prace: H. Zeissberg, *Mieszko I. (Mieczysław), der erste christliche Beherrscher der Polen*, „Archiv für österreichische Geschichte”, Bd 38, Wien 1867; tenże, *Über die Zusammenkunft Kaiser Otto's III. mit Herzog Boleslaw I. von Polen zu Gnesen*, „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien”, Vol. 18, Wien 1867, S. 313–348; tenże, *Die öffentliche Meinung im XI Jahrhundert über Deutschland Politik gegen Polen*, „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien”, Vol. 19, Wien 1868, S. 83–100; tenże, *Vincentus Kadlubek. Bischof von Krakau (1208–1218, †1223) und seine Chronik Polens. Zur Literaturgeschichte des dreizehnten Jahrhunderts*, „Archiv für österreichische Geschichte”, Bd. 42, Wien 1869.

otrzymał za nią nagrodę Towarzystwa Naukowego Jabłonowskich w Lipsku. Dzieło zostało przetłumaczone na język polski⁷.

Pracami tymi Heinrich Zeissberg wprowadził polskie średniowiecze w obszar badawczy ówczesnej nauki akademickiej; stworzył też we Lwowie podstawy dla rozwoju nauki historycznej opartej na założeniach nowej szkoły metodycznej. Miało to istotne znaczenie w sytuacji, gdy od niemal trzydziestu lat historycy polscy prowadzili badania nad przeszłością ojczyzną poza ośrodkami akademickimi.

Wraz z uzyskaniem przez Galicję autonomii polscy wykładowcy zaczęli występować do władz uczelni o zgodę na prowadzenie wykładów w języku polskim. Heinrich Zeissberg – choć po przyjeździe do Lwowa nauczył się języka polskiego – był temu przeciwny. Po decyzji cesarza Franciszka Józefa o polskim języku wykładowym on i Robert Rössler opuścili Lwów. Wakującą po wyjeździe Zeissberga katedrę historii powszechnej objął Ksawery Liske, który w następnych latach stworzył prężne środowisko badaczy epoki nowożytnej. Natomiast mediewistykę w pierwszych dziesięcioleciach po „polonizacji” Uniwersytetu uprawiali dwaj profesorowie – Izydor Szaraniewicz (1829–1901)⁸ i Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)⁹. Pierwszy w 1871 r. objął katedrę historii austriackiej, najpierw jako zastępca profesora, a – od 27 czerwca 1873 r. – jako profesor zwyczajny.

Przez ponad dekadę Izydor Szaraniewicz był jedynym mediewistą wykładającym na Wydziale Filozoficznym. Sytuacja zmieniła się, gdy utworzona została nowa katedra historii Polski. Objął ją, specjalizujący się w epoce średniowiecza, Tadeusz Wojciechowski. Z Uniwersytetem Lwowskim związany był od roku 1875 jako skryptor w Bibliotece Uniwersyteckiej. W dniu 18 lutego 1883 r. mianowany został profesorem nadzwyczajnym, a 15 października 1887 r. profesorem zwyczajnym historii polskiej.

Grono mediewistów wykładających na Wydziale Filozoficznym powiększył w semestrze zimowym 1884 r. docent prywatny, a od roku 1890 profesor nadzwyczajny – Aleksander Semkowicz (1850–1923)¹⁰. Pierwszym

⁷ Tenże, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig 1873; wydanie polskie: tenże, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. I–II, red. A. Pawiński, Warszawa 1877.

⁸ Por. R. Ławrecki, *Izydor Szaraniewicz (1829–1901)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, t. I, Rzeszów 2007, s. 131–138.

⁹ Por. K. Olejnik, *Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 201–214.

¹⁰ Por. J. Kolbuszewska, *Aleksander Semkowicz (1850–1923)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 167–178.

i najważniejszym miejscem jego zatrudnienia na Uniwersytecie była jednak Biblioteka Uniwersytecka.

Krótko, bo tylko od semestru letniego r. akad. 1878/79 do końca r. akad. 1880/81, z Wydziałem Filozoficznym związany był Aleksander Brückner (1856–1939)¹¹. Działal poza studium historycznym, wykładając – jako docent prywatny – porównawczą gramatykę języków słowiańskich. W przyszłości znakomity badacz wczesnego średniowiecza debiutował więc właśnie we Lwowie.

Historia średniowieczna była także uprawiana na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych. Badania i wykłady z tego zakresu prowadzili Oswald Balzer (1858–1933)¹² i Władysław Abraham (1860–1941)¹³. Pierwszy w semestrze letnim r. akad. 1884/85 rozpoczął wykłady prawa polskiego jako docent prywatny, od maja roku 1887 jako profesor nadzwyczajny, a od czerwca roku 1890 jako profesor zwyczajny. Władysław Abraham w 1888 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1890 r. profesorem zwyczajnym prawa kanonicznego. W roku 1893 profesorem honorowym prawa polskiego i niemieckiego na Uniwersytecie Lwowskim mianowany został Michał Bobrzyński (1849–1935)¹⁴. W swoich wykładach poświęconych historii włościan w Polsce i historii polskiego parlamentaryzmu uwzględnił także okres średniowiecza.

W połowie lat 90. XIX w., wraz z objęciem przez ks. Jana Fijałka (1864–1936)¹⁵ katedry historii Kościoła, Wydział Teologiczny zyskał wybitnego badacza epoki średniowiecza. W 1896 r. ks. Jan Fijałek został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w 1899 r. profesorem zwyczajnym historii kościelnej.

Przełom wieków przyniósł istotne zmiany w gronie lwowskich wykładowców historii średniowiecznej. W 1894 r. na Wydziale Filozoficznym utworzona została katedra historii powszechnej z językiem wykładowym ruskim (ukraińskim). Do prowadzenia wykładów zaproszony został Mychajło Hruszewski (1866–1934)¹⁶. W swych wykładach, ale także publika-

¹¹ Por. H. Barycz, *Aleksander Brückner*, Kraków 1947.

¹² Por. A. Wierzbicki, *Oswald Balzer (1858–1933)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 253–268; R. Nowacki, *Oswald Balzer (1858–1933)*, Opole 1998.

¹³ Por. J. Pisulińska, *Władysław Abraham (1860–1941)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 309–320.

¹⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, t. II, Lwów 1894, s. 228.

¹⁵ Por. L. Michalska-Bracha, K. Bracha, *Jan Fijałek (1864–1936)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 179–190.

¹⁶ Por. W. Telwak, *Mychajło Hruszewski (1866–1934)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 343–358.

cjach poświęcał on sporo uwagi historii średniowiecznej Ukrainy, choć na pierwszym miejscu stawiał badania dotyczące epoki nowożytnej.

W maju 1907 r. na emeryturę przeszedł Tadeusz Wojciechowski, a katedrę objął – także specjalizujący się w epoce średniowiecza – Stanisław Zakrzewski (1873–1936)¹⁷. Wykłady na Uniwersytecie Lwowskim rozpoczął już w listopadzie 1905 r. jako docent remunеровany, czyli otrzymujący stałe wynagrodzenie. W 1907 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w 1913 r. profesorem zwyczajnym.

W roku 1909, po uzyskaniu habilitacji z zakresu nauk pomocniczych historii, wykłady na Uniwersytecie Lwowskim – jako docent prywatny – podjął Władysław Semkowicz (1878–1949). W 1914 r. poszerzył *veniam legendi* w zakresie historii średniowiecznej, lecz już w 1916 r. na stałe opuścił Lwów, by objąć katedrę na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Do grona badaczy epoki średniowiecza na Uniwersytecie Lwowskim zaliczyć także należy Fryderyka Papée (1856–1940). Profesurę uniwersytecką otrzymał późno, bo dopiero w roku 1920, i to nie we Lwowie, lecz w Krakowie. Z Uniwersytetem Lwowskim związany był jako pracownik Biblioteki (od 1883 r. – od 1895 jako zastępca dyrektora) do roku 1905. W tym kontekście wspomnieć też należy o Antonim Małeckim (1821–1913), profesorze historii literatury polskiej, który po przejściu na emeryturę (1874) podjął z czasem rozległe studia historyczne nad dziejami Polski średniowiecznej, osiągając w tej dziedzinie znaczące rezultaty (*Studia heraldyczne*, t. 1–2, 1890; *Lechici w świetle historycznej krytyki*, 1897).

Grono mediewistów pracujących w latach 1871–1918 na Uniwersytecie Lwowskim nie było liczne, ale skupiało wybitnych badaczy. Niektórzy stworzyli własne szkoły historyczne, każdy zaś wywarł znaczący wpływ na rozwój mediewistyki polskiej i ruskiej (ukraińskiej).

Różnorodność zainteresowań, stanowisk metodologicznych, a także postaw ideowo-politycznych uczonych powodowała, że w latach 1871–1918 na Uniwersytecie Lwowskim pojawiły się różne nurty badań nad średniowieczem. Pierwszy z nich to dzieje Rusi Halickiej i Włodzimierskiej.

Zagadnienie to zostało podjęte na Uniwersytecie Lwowskim już w 1871 r., gdy wykłady historii austriackiej objął Izydor Szaraniewicz jako „docent «dla historii terytoriów Halicza i X. Włodzimierskiego (Galicji i Lodomerii)»”¹⁸. Posiadał on znaczący dorobek w dziedzinie badań nad przeszłością Rusi Halickiej i Włodzimierskiej, które prowadził, będąc jeszcze nauczycie-

¹⁷ Por. K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 377–398.

¹⁸ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, t. II, s. 129.

lem historii i geografii – od 1855 r. w Gimnazjum w Przemyślu, a od 1857 do 1871 w Gimnazjum Akademickim we Lwowie. W 1864 r. uzyskał doktorat na Uniwersytecie Lwowskim. Rok wcześniej opublikował w języku ruskim (ukraińskim) najbardziej znaną ze swych prac: *Historię Rusi Halicko-Włodzimierskiej od najdawniejszych czasów do roku 1453*¹⁹. Na jej kartach przedstawił rozwiniętą koncepcję dziejów tego obszaru. Podzielił je na dwa podstawowe okresy: „okres samodzielności Rusi Halicko-Włodzimierskiej i okres walki między Litwą i Polską o ziemię Rusi Halicko-Włodzimierskiej po utracie jej samodzielności”²⁰. W *Przedmowie* pisał: „Obejmuje ono [prezentowane dzieło] szczegółową opowieść o wydarzeniach w tych ruskich ziemiach, które na początku [od 1097 r.] tworzyły dwa udzielne księstwa, Halickie i Włodzimierskie. W drugiej połowie XII stulecia połączyły się w jedną całość, i tworzyły w XIII i w pierwszej połowie XIV stulecia [do 1337 r.] samodzielne państwo, rozciągające się od Karpat aż po Dniepr. Po utracie samodzielności ziemi Księstwa Halicko-Włodzimierskiego znów rozdzieliły się na dwie części, jedna była podległa Polsce, druga Litwie, lecz mimo tego pozostawały one przez wspólne wyznanie i język, handel i ogólne dążenie swoje w ścisłych wzajemnych relacjach”²¹. W okresie samodzielnego rozwoju Szaraniewicz wyodrębnił dwa podokresy „państwowe”. Pierwszy: „od zjazdu w Lubeczu (1097 r.) do złączenia księstw nad Dniestrem i Sanem w jedno wielkie Księstwo Przemysko-Halickie 1125 roku, i od tego czasu do wygaśnięcia dynastii Rościszawowiczów [1198]” i drugi: czasy „Księstwa Halickiego i Włodzimierskiego od zjednoczenia ich za Romana [Mściszawowicza, zm. 1205] i za jego następców, aż do wygaśnięcia dynastii w 1337 roku”²². Jako cezurę końcową wykładu – czyli okresu walki Wielkiego Księstwa Litewskiego i Polski o Ruś Halicko-Włodzimierską – Szaraniewicz przyjął rok 1453, gdy oba kraje podzieliły między siebie jej obszary. Ostatnie niezależne księstwo tego obszaru – Księstwo Bełskie – stało się lennem Korony w 1463 r.

Przyjęta przez Szaraniewicza periodyzacja *Historii Rusi Halicko-Włodzimierskiej* stanowiła punkt wyjścia dla dociekań i ujęć innych historyków, a także dla jego własnych badań szczegółowych. Prowadził je z wielką intensywnością – jego bibliografia liczy 125 prac pisanych w języku ruskim, polskim i niemieckim. Aktywność twórczą historyka wzmogło objęcie przez niego katedry na Uniwersytecie Lwowskim. Swe zainteresowanie kierował

¹⁹ И. Шараневич, *Исторія Галицько-Володимирської Русі от найдавніших времен до року 1453*, Львов 1863.

²⁰ Tamże, s. III.

²¹ Tamże.

²² Tamże, s. 1.

ku wielu problemom, wśród których ważne miejsce zajmowało zagadnienie etnicznego oblicza obszaru Rusi Halickiej. W 1871 r. opublikował – w języku niemieckim – pracę *Krytyczne spojrzenie na historię ludów karpackich w starożytności i średniowieczu*²³, która stała się podstawą jego habilitacji.

Zainteresowanie Szaraniewicza problematyką osadnictwa w regionie Karpat, ale także najdawniejszych dziejów Halicza i Lwowa, spowodowało, iż zwrócił się ku źródłom materialnym. Sam prowadził wykopaliska. Odwoływał się także do toponomastyki, choć źródła pisane były mu – jako historykowi – najbliższe. Szczególne znaczenie w jego dorobku ma opublikowana w 1872 r. w języku niemieckim praca *Kronika hipacka jako przyczynek źródłowy do historii austriackiej*²⁴.

Izydor Szaraniewicz zainicjował na Uniwersytecie profesjonalne badania nad dziejami Rusi Halickiej. Ich wyniki prezentował w swych wykładach historii krajowej, które na ogół prowadził w języku ruskim (ukraińskim). W r. akad. 1872/73 była to *Historia krajowa Galicji za panowania Jagiellonów*. Wykład odbywał się w wymiarze 2 godz. w tygodniu²⁵. W następnych latach zwracał się raczej ku wiekowi XVII, omawiając *Historię Rusi Herbowej*. Wykłady z zakresu historii krajowej prowadził także w jęz. polskim. W letnim półroczu r. akad. 1874/75 prezentował po polsku *Opis historyczno-etnograficzny na geograficznej podstawie Krajów Korony św. Szczepana włącznie z Galicją i Bukowiną* (4 godz.)²⁶, a w półroczu letnim r. akad. 1876/77 *Geografię historyczną Austro-Węgier z przeważnym uwzględnieniem Galicji* (2 godz.)²⁷, zaś w r. akad. 1894/95 *Historię ludów słowiańskich w obrębie terytorium austriackiego państwa* (2 godz.)²⁸. W niektórych latach w ogóle nie prowadził wykładu z historii krajowej. Natomiast przez cały okres swej pracy dydaktycznej kontynuował w języku polskim wykład „historii monarchii austriacko-węgierskiej” w wymiarze 3–6 godz. w tygodniu. Poświęcał go z reguły historii nowożytnej, czasami także średniowiecznej. W letnim półroczu r. akad. 1896/97 przedstawiał, w wymiarze 2 godz. tygodniowo, *Rys historii austriackiej w okresie średnim od drugiej połowy wieku XIII*²⁹. W półroczu zimowym r. akad. 1897/98 *Historię au-*

²³ I. Szaraniewicz, *Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-Völker im Altertum und im Mittelalter*, Lemberg 1871. Rok wcześniej: tenże, *Zaczątki słowiańskie u stoku Karpat*, we Lwowie 1870.

²⁴ Tenże, *Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte*, Lemberg 1872.

²⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 161, Programy wykładów 1872/73.

²⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 177, Program wykładów 1874/75–1875/76.

²⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 202, Program wykładów 1876/77–1877/78.

²⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 365, Program wykładów 1894/95.

²⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 389, Program wykładów 1896/97.

striacką ze szczególnym uwzględnieniem źródeł historycznych w XIV i XV stuleciu (1 godz.), a w półroczu letnim tego roku *Historię austriacko-węgierskiej monarchii w okresie dynastii mieszanych zwłaszcza w drugiej połowie XV i pierwszych latach XVI stulecia do bitwy pod Mohaczem 1526* (2 godz.)³⁰.

Z dniem 30 września 1899 r. I. Szaraniewicz został przeniesiony „w stały stan spoczynku” z prawem do prowadzenia wykładów³¹. W półroczu zimowym roku akad. 1899/1900 – ostatnim w swej pracy dydaktycznej – omawiał całość dziejów „austriacko-węgierskiej monarchii”. Epokę średniowiecza przedstawiał w wykładzie *Historia austriacko-węgierskiej monarchii od najdawniejszych czasów do 1526 r.* (2 godz.)³². Zrezygnował natomiast z prowadzonych od lat – w wymiarze 2 godz. tygodniowo – *Ćwiczeń z historii austriackiej w seminarium historycznym*, podczas których koncentrował się na pracy ze źródłami.

Izydor Szaraniewicz zmarł 3 grudnia 1901 r. Podczas 28 lat pracy na Uniwersytecie Szaraniewicz zaskarbił sobie szacunek środowiska. Od 1873 r. był członkiem czynnym Akademii Umiejętności. Doceniony został też w Rosji – Uniwersytet św. Włodzimierza w Kijowie nadał mu doktorat *honoris causa*. Od roku 1857 Szaraniewicz związany był z Instytutem Staupigialnym jako członek, od roku 1863 członek Wydziału Wykonawczego, a od roku 1882 – jego kierownik. W 1889 r. założył przy Instytucie Muzeum Historyczno-Archeologiczne. Nie do przecenienia są także sukcesy Szaraniewicza na niwie popularyzacji wiedzy o dziejach Rusi Halickiej, prezentowanych z ruskiej (ukraińskiej) perspektywy.

Droga Tadeusza Wojciechowskiego do katedry uniwersyteckiej – podobnie jak w przypadku Izydora Szaraniewicza – była długa i wyboista. Urodzony w Krakowie Wojciechowski należał – jak jego kolega z czasów gimnazjalnych Józef Szujski – do tego pokolenia, które boleśnie doświadczyło tragedii upadku powstania styczniowego. Wcześniej, w latach 1854–1858 – odbył studia prawnicze i historyczne w Krakowie. W latach 1859–1860 studiował także w Wiedniu. Podczas studiów nie spotkał jednak badacza, który stałby się jego mistrzem.

W 1860 r. Tadeusz Wojciechowski podjął nieudaną próbę uzyskania doktoratu w Krakowie. Ostatecznie uzyskał ten stopień w 1865 r. na podstawie dysertacji poświęconej stosunkom Kazimierza Jagiellończyka z Maciejem Korwinem w 1468 r. Temat wyznaczył mu Antoni Wacholz. Praca nie została

³⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 408, Program wykładów 1897/98.

³¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2091, Teczka osobowa Szaraniewicza Izydora.

³² ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 438, Program wykładów 1899/1900.

opublikowana. W 1867 r. Wojciechowski został zatrudniony w Bibliotece Jagiellońskiej. W 1872 r. złożył na Uniwersytecie Jagiellońskim podanie o habilitację na podstawie pracy przedłożonej w rękopisie. Prawdopodobnie był to I tom *Chrobacji*. Komisja złożona z Antoniego Wacholza i Józefa Szujskiego odrzuciła podanie, uznając, że rozprawa nie jest ukończona.

W 1873 r. Wojciechowski pracę swą opublikował jako pierwszy tom dzieła *Chrobacja. Rozbiór starożytności słowiańskich*³³. Według Stanisława Zakrzewskiego „kiedy ogłosił «Chrobację», zdobył szturmem wybitną pozycję naukową i utrzymał ją do końca życia”³⁴.

Na kartach tego dzieła Wojciechowski zaprezentował nowatorskie pod względem metodologicznym badanie: „o tej części Słowiańszczyzny, która leży na północnej stronie Karpat, od górnej Odry aż po Pilicę, Wisłę, Bug, do źródeł Dniestru i Sanu. W kraju tym mieściły się w przyszłym wieku trzy województwa składające odrębną całość, którą nazywano Małopolską. Zanim nastały województwa, kraj ten w tych samych rozmiarach stanowił całość kościelno-polityczną, o ile odpowiadała granicom diecezji krakowskiej. W czasach jeszcze wcześniejszych niż fundacja biskupstwa, nazywano tę część Słowiańszczyzny zwyczajnie jednym mianem Białej czyli Wielkiej Chrobacji”³⁵. Podstawą źródłową swych rozważań uczynił Wojciechowski nazwy miejscowe, dokonując krytycznego ich rozbioru metodą, którą sam nazwał odwróconą (retrogresywną). Omówił ją szczegółowo w rozbudowanym wstępie metodologicznym: *O metodzie badania starożytności słowiańskich*. W rozdziale analitycznym, zatytułowanym *Etnografia*, zamieścił krytyczny i historyczny rozbiór nazw miejscowych. Niezrealizowanym elementem zamierzenia badawczego było omówienie historii osadnictwa regionu na podstawie analizy „nazw rzecznych i górskich” oraz „nazw ludowych”.

W podsumowaniu wyników swoich ówczesnych badań Wojciechowski stwierdził jednoznacznie: „łącząc razem powyższe wnioski historyczno-etnograficzne w jedno zdanie, wynika z nich oczywiście ogólny i naczelny dowód prawnieku słowiańskiego w naszym kraju. Nazywam go naczelnym, bo wyrasta z rodzimego źródła dziejowego tj. z materiału nazw miejscowych i stawia nam dowód o istnieniu Słowianów w ich obecnych siedliskach w tak dawnej epoce, że poza nią nie znamy nic dawniejszego w naszej historii. [...] I każdy przyzna, że kilka tysięcy nazw miejscowych patronimicznych, o których starożytności powyższe badanie dostatecznie przekonało, są ważniej-

³³ T. Wojciechowski, *Chrobacya. Rozbiór starożytności słowiańskich*, t. I, Kraków 1873.

³⁴ S. Zakrzewski, *Wstęp. Charakterystyka naukowej działalności Tadeusza Wojciechowskiego* [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, wyd. 2, Warszawa 1925, s. III.

³⁵ T. Wojciechowski, *Chrobacya*, s. 2.

szym dowodem starożytności naszej, aniżeli imiona Lugiów lub Bulanów, które nam podali pisarze starożytni, ale bez możliwości zapewnienia nas o tym, czy były to istotnie imiona naszych własnych przodków?”³⁶ Słowem, na kartach *Chrobacji* Wojciechowski – wykorzystując oryginalną metodę – przeprowadził dowód twierdzenia, że pierwszymi mieszkańcami ziem rozciągających się „na północnej stronie Karpat” byli zachodni Słowianie.

Ustalenia Tadeusza Wojciechowskiego zostały dość powszechnie przyjęte przez polskich historyków, choć oczywiście pojawiały się głosy krytyczne. Były one bliskie konkluzjom Wojciecha Kętrzyńskiego (1838–1918), który pięć lat wcześniej – podejmując dyskusję z historykami niemieckimi – wydał w Poznaniu (w języku niemieckim) pracę *Lugiwie. Przyczynek do prehistorii zachodnich Słowian i Germanów*³⁷. Na jej kartach przeprowadził dowód pierwotności osadnictwa zachodniosłowiańskiego na północnej stronie Karpat, choć przy użyciu – krytykowanej przez Wojciechowskiego – metody filologicznej. Stanisław Zakrzewski wysunął przypuszczenie, że to właśnie ukazanie się pracy Kętrzyńskiego stało się dla autora *Chrobacji* „ostateczną pobudką” do publikacji wyników własnych badań, choć nie były one jeszcze ukończone. Jednak na decyzję Wojciechowskiego istotny wpływ mogło mieć ukazanie się w 1871 r. pracy Izidora Szaraniewicza *Krytyczne spojrzenie na historię ludów karpaccich w starożytności i średniowieczu* oraz innych jego publikacji. Rozstrzygnięcie tej sprawy nie jest możliwe. Nie ulega jednak wątpliwości, że podjęta przez Wojciechowskiego problematyka budziła żywe zainteresowanie historyków polskich, ukraińskich i niemieckich.

Opublikowawszy „na wskroś oryginalną” *Chrobację*, Tadeusz Wojciechowski skierował swe zainteresowania ku historii Polski piastowskiej. Także i w tych badaniach wykazał się nowatorskim i kompleksowym podejściem do źródeł. O wydanej w 1900 r. pracy *Kościół katedralny w Krakowie*³⁸ – pięćdziesiąt lat po jej ukazaniu się – Aleksander Gieysztor napisał, że jest to „kopalnia niezmiernie ważnych szczegółów historycznych i architektonicznych, niezastąpiony do dziś instrument badawczy, np. w zakresie zdjęć pomiarowych, opublikowanych tam po raz pierwszy, a także, że jest to pierwsza i na długo jedyna próba konkretnego wciągnięcia w orbitę zainteresowań historyka zabytków plastycznych i odczytania z nich treści społecznych”³⁹.

³⁶ Tamże, s. 339, 340.

³⁷ W. Kętrzyński, *Die Lygier. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Westslawen und Germanen*, Posen 1868.

³⁸ T. Wojciechowski, *Kościół katedralny w Krakowie*, Kraków 1900.

³⁹ A. Gieysztor, *Wstęp* [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, wyd. 3, przygotował do druku i wstępem poprzedził A. Gieysztor, Warszawa 1951, s. 14.

Ukoronowaniem naukowego dorobku Tadeusza Wojciechowskiego było opublikowanie w 1904 r. *Szkiców historycznych jedenastego wieku*⁴⁰. We *Wstępie* do ich drugiego wydania Stanisław Zakrzewski napisał: „Książka ta znaczy wiele w nauce naszego średniowiecza, jako śmiała reakcja przeciw rutynie i powierzchownej, niewolniczej zależności od zewnętrznej strony stanu i rozwoju źródeł. Jest ona nadto rodzajem «credo» autora [...], zostawiając jako swoją syntezę dziejów Polski w XI–XII w., w których główny ton stanowił rozbrat między ideą konsolidacji i jedności państwa, a buntowniczą działalnością książąt «juniorów» i biskupów”⁴¹. Sam Tadeusz Wojciechowski w podsumowaniu szkicu *V Królestwo Polskie i koronacja Bolesława II* napisał: „Mijało czterdzieści lat od czasu, kiedy królestwo polskie upadło pierwszy raz, w roku 1031, a upadło skutkiem buntu, wznieconego podówczas przez juniora Otona [syna Bolesława Chrobrego, zm. 1033]. Wskreszenie królestwa było dziełem pracowicie przygotowanym. Fundowane na wznowionej metropolii, opierało się na przymierzach zawartych z Rusią i Węgry, a nie mniej też na głębokim rozłamie, jaki był zaszedł w Niemczech. Były widoki powodzenia, bo rozłam niemiecki jeszcze nieprędko miał ustać. Ale czy w Polsce nie pojawi się nowy buntowniczy junior?”⁴² Pojawił się – Władysław Herman – i otrzymał wsparcie ze strony dwóch hierarchów Kościoła. I ono, łącznie z działaniami ówczesnego króla niemieckiego Henryka IV, a przede wszystkim księcia czeskiego Wratysława II, zadecydowało o sukcesie „juniora” i klęsce odnowionego królestwa.

Dostojnikami kościelnymi, którzy tak pomogli Władysławowi Hermanowi, byli biskup krakowski Stanisław i Henryk, opat klasztoru w Waltenburgu, później arcybiskup gnieźnieński, który do Polski przybył – jak uważał Wojciechowski – jako wysłannik Henryka IV. Wojciechowski jako pierwszy historyk – w szkicu *IV Arcybiskup Henryk* – wskazał na rolę Henryka w dramacie, który rozegrał się w 1079 r. W tekście czytamy: „nie śmiem twierdzić, ale tak wszystko wygląda, że przyjazd Henryka z Otonem [z Bambergu] do Polski (do Hermana) był w związku z robotą spiskową przeciw Bolesławowi. Musiał też Henryk nie lada zasłużyć się Hermanowi, skoro «w krótkim czasie» otrzymał od niego infulę gnieźnieńską”⁴³. Wykazanie istoty działalności Henryka w Polsce wymagało od Tadeusza Wojciechowskiego niezwykłego kunsztu warsztatowego i odwagi formułowania nowych hipotez. Natomiast opublikowanie wniosków na temat roli biskupa Stanisława

⁴⁰ T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, Kraków 1904.

⁴¹ S. Zakrzewski, *Wstęp*, s. I.

⁴² T. Wojciechowski, *Szkice historyczne*, wyd. 2, Warszawa 1925, s. 179.

⁴³ Tamże, s. 214.

w konflikcie z królem Bolesławem II wymagało także odwagi cywilnej. We wstępie do szkicu VII *Strącenie i zegnanie króla Bolesława II* Wojciechowski napisał wprost: „Ten szkic, jak i następny [VIII *Faktum biskupa Stanisława*], mogą być przykre do czytania z powodu ustępów, jakie czytelnik tu znajdzie o św. Stanisławie. Zapewniam, że nie było też łatwo pisać je; oprócz trudności rzeczowych niepokoiła obawa, czy się nie jest oszczercą, który kala narodową świętość”⁴⁴. Tadeusz Wojciechowski „oszczercą” oczywiście nie był, a przedstawiony przez niego dowód tezy, iż biskup Stanisław zdradził króla i przystąpił do buntu, na którego czele stał Władysław Herman, przekonał wielu historyków. A zaproponowane przez Wojciechowskiego odczytanie „niezrozumiałego do owego czasu w szczegółach ustępu kroniki Galla” na temat śmierci biskupa Stanisława i wygnania króla Bolesława, Stanisław Kościałkowski w swym podręczniku dla adeptów nauki historycznej przytoczył jako modelowy przykład „intuicji interpretacyjnej”⁴⁵.

Przedstawivszy skomplikowaną grę polityczną, której skutkiem było wygnanie Bolesława II, Tadeusz Wojciechowski stwierdził: „Strącenie Bolesława było, można powiedzieć, arcydziełem polityki niemieckiej i czeskiej. Królestwo polskie, co było «hańbą królestwa niemieckiego» (Lambert), upadło powtórnie, a tym razem na dłuższy czas, bo odtąd nie było w Polsce królestwa aż dopiero w siódmym pokoleniu, po upływie więcej niż dwóch wieków (1296). Było to dzieło głównie Wratysława”⁴⁶.

Zaprezentowany przez Tadeusza Wojciechowskiego wykład i objaśnienie wydarzeń XI i początku XII w., a przede wszystkim zastosowana przez niego metoda wyłuskiwania informacji z nad wyraz skąpych źródeł uczyniły *Szkice historyczne jedenastego wieku* dziełem fundamentalnym polskiej mediewistyki.

Począwszy od letniego półrocza r. akad. 1882/83 wyniki swych dociekań Tadeusz Wojciechowski prezentował studentom Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego, prowadząc wykłady z historii Polski. Wśród tematów dotyczących epoki średniowiecza regularnie omawiał *Dzieje narodów słowiańskich do roku 1000* oraz *Dzieje Polski, Rusi i Litwy*. Przy czym w niektórych semestrach do tego tytułu dodawał cezurę czasową: *do końca XIV w., od początku XI w., w XIV i w XV w.*, lub po prostu *w średnich wiekach*. Równocześnie z wykładami historycznymi prowadził wykłady z zakresu nauk pomocniczych historii: dyplomatyki, paleografii łacińskiej i polskiej. Były one trudne i wymagające od słuchaczy pewnego przygo-

⁴⁴ Tamże, s. 215.

⁴⁵ S. Kościałkowski, *Historyka. Wstęp do studiów historycznych*, Londyn 1954, s. 102–103.

⁴⁶ T. Wojciechowski, *Szkice historyczne*, wyd. 2, s. 243–244.

towania i z tego też zapewne powodu nie cieszyły się dużą popularnością. Wojciechowski nie miał w zasadzie uczniów⁴⁷, a seminarium – z dziejów powszechnych – prowadził tylko w zimowym półroczu r. akad. 1891/92, zastępując zmarłego Ksawerego Liskego⁴⁸.

Tadeusz Wojciechowski był bardzo ceniony w środowisku. Od 1887 r. był członkiem czynnym Akademii Umiejętności. Rok wcześniej został wiceprezesem Towarzystwa Historycznego, a w 1891 r. – po śmierci Ksawerego Liskego – jego prezesem. Godność tę piastował do roku 1914. Przeszedłszy na emeryturę z dniem 31 maja 1907 r. nadal pozostawał czynnym naukowo. Cieszył się powszechnym szacunkiem.

W 1884 r. grono mediewistów na Wydziale Filozoficznym powiększyło się o Aleksandra Semkowicza. W maju tego roku uzyskał on habilitację na podstawie pracy *Krytyczny rozbiór dzieśięciu ksiąg Jana Długosza*⁴⁹. Została ona bardzo wysoko oceniona przez recenzenta, którym był Izydor Szaraniewicz⁵⁰. Po habilitacji Semkowicz rozpoczął na Uniwersytecie wykłady jako docent prywatny. Na półroczu zimowe r. akad. 1884/85 zgłosił tematy *Historia wieków średnich od wędrówek ludów do końca wojen krzyżowych* oraz *Historia wieków średnich od drugiej połowy XIII wieku do odkrycia Ameryk*⁵¹. W czerwcu 1888 r. Semkowiczowi powierzono prowadzenie wykładów z historii powszechnej „na czas choroby” Ksawerego Liskego. W roku 1890 został profesorem nadzwyczajnym historii powszechnej.

Aleksander Semkowicz był cenionym wykładowcą, lecz na pierwszym miejscu stawiał swą pracę badawczą i organizacyjną w Bibliotece Uniwersytetu, z którą był związany od 1876 r. do przejścia na emeryturę w 1912 r. Od 1892 r. był jej dyrektorem. W styczniu 1894 r. „z powodu licznych zajęć, połączonych z kierownictwem c.k. Biblioteki Uniwersyteckiej” zrezygnował z prowadzenia wykładów⁵².

Dwaj pierwsi mediewiści działający na Wydziale Filozoficznym – Izydor Szaraniewicz i Tadeusz Wojciechowski – uczynili Uniwersytet Lwowski ważnym ośrodkiem badań nad średniowieczem. W ich pracach wyraźnie zarysowało się zainteresowanie dziejami ziem położonych na północnych

⁴⁷ O Tadeuszu Wojciechowskim jako pedagogu por. H. Barycz, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. 2, Kraków 1963, s. 171–172.

⁴⁸ *Spis wykładów Tadeusza Wojciechowskiego na Uniwersytecie Lwowskim* [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne*, wyd. 3, Warszawa 1951, s. 26–28.

⁴⁹ A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór „Dziejów polskich” Jana Długosza do roku 1384*, Kraków 1887.

⁵⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, с.п. 1710, Teczka osobowa Semkowicza Aleksandra.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże.

stokach Karpat i dwa nurty ich interpretacji właściwe historiografiom narodowym – ruskiej (ukraińskiej) reprezentowanej przez Izydora Szaraniewicza, i polskiej, którą reprezentował Tadeusz Wojciechowski.

Izydor Szaraniewicz jednoznacznie wskazywał na swoistość drogi dziejowej Rusi Halickiej w średniowieczu, jej odrębność wobec Polski i przynależność do „świata ruskiego”. Wspólnoty kulturowej, która – jak chciał twórca tego terminu Michał Pogodin (1800–1875), rosyjski historyk, reprezentujący oficjalny nurt rosyjskiej historiografii czasów Mikołaja I – ukształtowała się na obszarach objętych panowaniem Rurykowiczów przed najazdem mongolskim. Koncepcja istnienia „świata ruskiego” została powszechnie przyjęta w nauce rosyjskiej.

Tadeusz Wojciechowski stał na stanowisku, że od zarania obszary rozciągające się między Odrą a źródłami Sanu i Dniestru stanowiły wspólny obszar osadniczy zachodnich Słowian. Uczynienie nazwy *Chrobacja* tytułem pracy poświęconej temu zagadnieniu stanowiło nawiązanie do myśli koryfeusza polskiej historiografii naukowej Adama Naruszewicza (1733–1796) i Joachima Lelewela (1786–1861).

Zarówno Izydor Szaraniewicz, jak i Tadeusz Wojciechowski, obejmując katedry na Wydziale Filozoficznym, mieli już ukształtowany pogląd na temat najdawniejszych dziejów ziem przyszłej Rusi Halickiej. Izydor Szaraniewicz przez cały okres swej uniwersyteckiej profesury prowadził poświęcone im badania źródłowe. Tadeusz Wojciechowski w swoich badaniach zwrócił się ku dziejom Polski w XI–XII w. W wykładach objaśniał studentom historyczne relacje Polski, Rusi i Litwy. Zarys swego poglądu na ich temat przedstawił w wykładzie *Podział i zakres dziejów polskich*, który wygłosił podczas uroczystości otwarcia r. akad. 1884/85⁵³.

Zaprezentował w nim koncepcję historycznej jedności dziejów Polski, Rusi i Litwy. Słuszności swej tezy dowiódł, wskazując na tożsamość epok i okresów w ich dziejowym rozwoju. Jako podstawę ich wyodrębnienia przyjął „definicję okresu, która uczy nas, że: ponieważ dzieje, w najogólniejszym znaczeniu, są masą działań podjętych w celu utrzymania bytu [...]; czyli okres trwa tak długo, póki nie zajdzie jakaś stanowcza odmiana w warunkach bytu”⁵⁴. Te ostatnie zaś – na poziomie elementarnym – to: „1) ilość i jakość ludzi, składających naród, 2) ilość i jakość ziemi, którą zajmuje – a więc, warunki etniczne i terytorialne”⁵⁵. Na tej podstawie Wojciechowski

⁵³ T. Wojciechowski, *Podział i zakres dziejów polskich. Odczyt w Sali Inauguracyjnej Wszechnicy Lwowskiej przy otwarciu roku szkolnego 1884/85 – po przemówieniu Rektora*, Lwów 1884.

⁵⁴ Tamże, s. 3.

⁵⁵ Tamże.

uznał, że w historii Polski, Rusi i Litwy można wyodrębnić dwie wielkie epoki. Pierwsza obejmowała okres od ukształtowania się poszczególnych organizacji państwowych do roku 1386. Historyk twierdził jednoznacznie, że w historii Polski „jest tylko jeden fakt główny, rzeczywiście epokowy, bo zmieniający elementarne warunki bytu – fakt roku 1386, kiedy to Królestwo Polskie połączyło się z W[ielkim] Ks[ięstwem] Litewskim poprzez unię, zrazu personalną, a następnie parlamentarną i konstytucyjną. Powstało nowe ciało historyczne, w nowych warunkach bytu”⁵⁶ – terytorialnych i etnicznych. Podobnie: „ten sam fakt był też główną epoką w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego, przez to, że unia oprócz całkowitej przemiany stosunków mocarstwowych tego Wielkiego Księstwa, zmieniła stan wewnętrzny tego państwa”⁵⁷. Ale: „W[ielkie] Księstwo Litewskie, pod względem terytorialnym i etnicznym, było w małej części Litwą, a głównie była to Ruś; w rzeczy samej było to W[ielkie] Ks[ięstwo] Litewsko-Ruskie. A stąd wynika, że to, co powiedziałem o dziejach W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego, iż stanowią jedność historyczną z dziejami Polski, to samo odnosi się też do dziejów Rusi”⁵⁸. Rozpoczęły się one – tak jak dzieje Polski i Litwy – wraz z utworzeniem państwa. Państwo ruskie ukształtowało się „odmiennym sposobem” niż polskie i litewskie, bo na drodze podporządkowania obszarów zamieszkałych przez Słowian i inne ludy normańskim „kupcom i korsarzom”. Istniało ono do najazdu Mongołów, który stanowił też cezurę wewnętrzną pierwszej epoki w dziejach Polski. Najazd „zniszczył bezpowrotnie” państwo ruskie. Na jego gruzach „podniosła się Litwa”, a ludy wschodniosłowiańskie podzieliły się, tworząc nowe związki państwowe: „jedne, nad Wołgą, poszły odtąd osobną koleją dziejową, drugie dostały się od razu pod panowanie Litwy, a inne zostały najdłużej pod władzą tatarską”⁵⁹. Okres ten i cała epoka dobiegły końca w 1386 r. Wojciechowski wyjaśniał: „Znaczenie epokowe unii litewsko-polskiej w dziejach Rusi jest wielorakie. A naprzód, przez Unię powstało to mocarstwo, które, idąc za przykładem Kazimierza i Olgierda, oswobodziło Ruś od Tatarów, a następnie pod osłoną Rzeczypospolitej, Ruś sama rozszerzyła się daleko na wschód, i zdobyła dla siebie, a razem dla Słowiaństwa, szeroką ziemię na Donie, która nigdy przedtem nie była słowiańską. Tutaj na wschodzie nabyła Ruś więcej, niż mogła stracić na zachodzie na rzecz ludności polskiej. Wreszcie, przez unię z Polską zetknęła się Ruś z oświatą zachodnią”⁶⁰.

⁵⁶ Tamże, s. 5.

⁵⁷ Tamże, s. 8.

⁵⁸ Tamże, s. 9.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

W roku 1386 rozpoczęła się epoka wspólnych dziejów Polski i Rusi. Przed najazdem tatarskim państwo ruskie miało z Polską zwykłe stosunki sąsiedzkie. Po najeździe Ruś zaczęła wyraźnie ciążyć ku Zachodowi. Daniel Romanowicz zawarł unię kościelną z Rzymem. Nie weszła ona w życie, lecz – jak podkreślił Wojciechowski: „Dla historyka ważniejsze to, że księżę tej miary jak Daniło [...] widział potrzebę unii”⁶¹. Zawarta została też unia polityczna Rusi z Litwą, która jednak nie przetrwała. Niemniej, najwybitniejszy władca Księstwa Halickiego wprowadził do swej polityki ideę unii.

A przed objęciem tronu przez Daniela Ruś Halicko-Wołyńska w sposób naturalny zbliżała się do Polski, czego wyraz stanowiła liczba małżeństw dynastycznych. Przez całą pierwszą epokę dziejów Polski i Rusi zawarto ich dwadzieścia jeden, z tego dziewięć to były małżeństwa między Piastami i przedstawicielami dynastii halicko-włodzimierskiej⁶². W tym czasie doszło tylko do dwóch małżeństw między reprezentantami dynastii halicko-włodzimierskiej i Rurykowiczami panującymi nad górną Wołgą. „Ta cyfra [...] – konstatował Wojciechowski – tłumaczy nam plastycznie, jak Ruś zachodnia nachylała się wtedy ku Polsce, a zarazem oddalała od Moskwy”⁶³. Połączenie Rusi Halickiej z Polską nastąpiło, gdy wygasła dynastia halicko-włodzimierska i było to połączenie krajów bliskich sobie od dawna.

Rozważania dotyczące dziejów Polski i Rusi Tadeusz Wojciechowski podsumował, formułując jednoznaczny wniosek: „Oto – że jeżeli dwa narody, sąsiednie i jedнопlemienne, miały takie losy, że ich dzieje przedstawiają te same epoki i okresy; jeżeli dalej te dwa narody spędziły drugą połowę swego bytu w jedności państwowej, a w pierwszej połowie dążyły do nawiązania tej jedności, to trzeba powiedzieć, że między tymi narodami była taka spójność dziejowa, że historia nie może ich rozłączać, nie tylko w drugiej, ale i w pierwszej połowie, i musi traktować te dzieje jako jedną całość historyczną. W rzeczy samej, nie można zrozumieć, ani badać, ani pisać, ani uczyć historii polskiej bez ruskiej, i nawzajem – ruskiej bez polskiej”⁶⁴. W tej historii: „spólnym zachodem, wypracowano rzecz jedyną na świecie – szereg unii, kościelnych i świeckich, politycznych i narodowych. Te unie, a raczej powiedzmy – ta jedna myśl unii, ów tradycyjny sposób załatwiania najtrudniejszych kwestii, to była sprawa niewątpliwie więcej i wyżej niż narodów”⁶⁵.

⁶¹ Tamże, s. 11.

⁶² Jako *Dodatek* do opublikowanego tekstu wykładu Wojciechowski zamieścił zestawienie *Liczba związków małżeńskich, zawartych w przeciągu trzech wieków między Piastami i Rurykowiczami*. Tamże, s. 14–17.

⁶³ Tamże, s. 11.

⁶⁴ Tamże, s. 12.

⁶⁵ Tamże, s. 13.

W wykładzie wygłoszonym podczas inauguracji r. akad. 1884/85 Tadeusz Wojciechowski sformułował zasadnicze założenia interpretacji, w świetle której przedstawiał dzieje Polski, Rusi i Litwy, prowadząc przez następne ćwierć wieku wykłady dla studentów. Był w pełni świadom, że dzieje te inaczej interpretuje Izydor Szaraniewicz, lecz swoje rozważania zakończył optymistycznym stwierdzeniem: „stoją tu [na Uniwersytecie Lwowskim] obok siebie katedry w dwóch językach, w których uczymy naszą młodzież o Nestorze i o Długoszu, o Prawdzie Ruskiej i o Statutach Polskich, o Mickiewiczu i o Szewczence. A w tej pracy, z dawnej wspólności dziejowej trzymamy to, co do nas należy – wspólność szkolną i naukową”⁶⁶.

Stając na stanowisku, że dzieje Polski, Rusi i Litwy od zarania miały cechy wspólne, Tadeusz Wojciechowski przyjął w istocie – nieco ją oczywiście modyfikując – myśl Joachima Lelewela, który przedstawiał te kraje jako wspólny słowiańsko-bałtycki krąg cywilizacyjny. Tym samym odrzucił – nowy w polskiej historiografii – pogląd Michała Bobrzyńskiego, który w opublikowanym w 1879 r. artykule *W imię prawdy dziejowej* jednoznacznie twierdził, że przedstawianie dziejów Polski, Litwy i Rusi przed unią 1386 r. w jakiegokolwiek łączności jest „rzeczą wprost niemożliwą” i dopuszczają się tego tylko „brukowi historycy”⁶⁷. Tadeusz Wojciechowski sam więc umieścił się w ich szeregu, ale w dobrym towarzystwie Joachima Lelewela, Stanisława Smolki (1854–1924), w przyszłości Oskara Haleckiego (1891–1973) i wielu innych.

W *Dodatku* do opublikowanej wersji wykładu *Podział i zakres dziejów polskich* Tadeusz Wojciechowski sformułował postulat badawczy adresowany do mediewistów specjalizujących się w naukach pomocniczych, stwierdzając, że: „w ogóle genealogia Piastów wymagałaby osobnej pracy na kształt Grotefendowej – o Piastach śląskich”⁶⁸. Postulat ten spełnił dekadę później profesor Uniwersytetu Lwowskiego – Oswald Balzer, wydając w roku 1895 r. monumentalną *Genealogię Piastów*⁶⁹. Dzieło to po dzień dzisiejszy służy historykom.

Na kartach *Genealogii Piastów* Balzer niejako rozwinął tezę Wojciechowskiego. W obszernym biogramie Eufemii, córki Kazimierza I księcia kujawskiego i łęczyckiego, siostry Władysława Łokietka, a żony Jerzego I Lwowicza,

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ M. Bobrzyński, *W imię prawdy dziejowej. Rzecz o zadaniu historii i dzisiejszym jej stanowisku*, Warszawa 1879, s. 11–12.

⁶⁸ T. Wojciechowski, *Podział i zakres dziejów polskich*, s. 14. Przywołana praca: H. Grotefend, *Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740*, Breslau 1875; 2 wyd.: Breslau 1889.

⁶⁹ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895; wyd. 2: Kraków 2005.

księcia halickiego i włodzimierskiego, Balzer stwierdził, że od roku 1300, tj. od chwili objęcia rządów w Krakowie przez Wacława II czeskiego, aż do śmierci w 1323 r. książąt halicko-włodzimierskich Andrzeja i Lwa II, synów Eufemii, książęta halicy ściśle współdziałali z Władysławem Łokietkiem⁷⁰.

Dwadzieścia lat młodszy od Tadeusza Wojciechowskiego Oswald Balzer należał do grona wychowanków Uniwersytetu Lwowskiego⁷¹. Pochodził spod Lwowa, z rodziny austriackiego urzędnika, i – jak pisał Jan Tęgowski: „urodził się Austriakiem, ale umierał już stuprocentowym Polakiem”⁷².

W 1881 r. Ksawery Liske skierował Balzera na dalsze studia do Krakowa, polecając go uwadze i naukowej opiece Michała Bobrzyńskiego. Pod jego kierunkiem Oswald Balzer przez rok studiował historię prawa polskiego. Tu też w ostatnim dniu października 1883 r. uzyskał stopień doktora praw. W tym samym roku udał się na studia uzupełniające z zakresu historii prawa niemieckiego do Berlina, gdzie uczestniczył w seminarium wybitnego znawcy zagadnienia, w przeszłości profesora Uniwersytetu Lwowskiego, Austriaka – Heinricha Brunnera (1840–1915). Na renomowanej uczelni berlińskiej uczył się także na wykłady polskiego profesora sławistyki – Aleksandra Brücknera. Słuchał także wykładów współtwórcy tzw. pruskiej szkoły w historiografii niemieckiej – Johanna Gustava Droysena (1808–1884).

Na początku lutego 1885 r. Oswald Balzer – na podstawie pracy *Geneza Trybunału Koronnego*⁷³ – uzyskał habilitację na Uniwersytecie Lwowskim i rozpoczął wykłady z historii prawa polskiego jako docent prywatny. W maju 1887 r. został profesorem prawa polskiego.

W swych wykładach z zakresu historii prawa polskiego Oswald Balzer szczególnie nacisk kładł na czasy najdawniejsze. W 1896 r. ukazało się pierwsze litograficzne wydanie jego wykładów⁷⁴ – ponad dwie trzecie tematów dotyczyło ustroju Polski w epoce średniowiecza. Idąc za Bobrzyńskim, Balzer wyodrębnił cztery okresy w dziejach ustroju Polski. Pierwszy, to okres prawa książęcego – od powstania państwa do pierwszych przywilejów immunitetowych dla Kościoła, czyli do roku 1214, 1215. Drugi, trwający do 1505 r., to czasy względnej równowagi stanów. Trzeci – okres Rze-

⁷⁰ Tamże, Kraków 1895, s. 350–351.

⁷¹ Por. rozdział *Historia prawa*

⁷² J. Tęgowski, *Genealogia Piastów w historiografii* [w:] O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 2005, s. 6.

⁷³ O. Balzer, *Geneza Trybunału Koronnego. Studium z dziejów sądownictwa polskiego w XVI wieku*, Warszawa 1886.

⁷⁴ Tenże, *Historia ustroju Polski. Skrypt wykładów uniwersyteckich*, Lwów 1896, nast. wyd.: 1898, 1902, 1911; tenże, *Historia ustroju Polski. Przegląd wykładów uniwersyteckich*, „Sprawozdania Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1905.

czypospolitej szlacheckiej 1505–1788 i czwarty – okres reform od Sejmu Wielkiego do upadku państwa w 1795 r.

Wykłady Balzera cieszyły się dużym zainteresowaniem słuchaczy. Jeden z nich – Zdzisław Dębicki (1871–1931), studiujący na Wydziale Prawa w latach 1895–1898 – tak je wspominał po latach: „Dawały one niejako wizję Polski dawnej, niepodległej, opartej o swój własny ustroj prawny, o swoją «magnum chartam libertatum» z 1505 r.”⁷⁵ Także prowadzone przez Balzera seminarium wzbudzało zainteresowanie i uczęszczali nań również studenci Wydziału Filozoficznego. Seminarzyści otrzymywali od Balzera tematy do samodzielnego opracowania, a on sam starał się, by szczególnie dobre teksty były publikowane. Do grona jego uczniów należeli m.in. Helena Polackówna (1881–1942), choć doktorat napisała pod kierunkiem Ludwika Finkla (1858–1930), i Antoni Prochaska (1852–1930) – archiwista i wybitny badacz dziejów Litwy i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W badaniach własnych Balzera szczególnie interesowały kwestie dotyczące ustroju rodowego, osadnictwa słowiańskiego, początków państwa polskiego, zasad następstwa tronu w dynastii Piastów, stolic piastowskich do 1138 r. i in. Podjął też badania porównawcze praw słowiańskich. Od 1891 r. był dyrektorem Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich.

Balzer cieszył się ogromnym poważaniem na Uniwersytecie, a także wielkim szacunkiem społeczeństwa. Uczynił Uniwersytet Lwowski ważnym ośrodkiem badań nad historią prawa i ustroju Polski w średniowieczu. Podobna zasługa, lecz w dziedzinie historii prawa i instytucji Kościoła katolickiego, przypadła w udziale profesorowi prawa kanonicznego (od 1888 r.) – Władysławowi Abrahamowi (1860–1841).

W latach 1878–1883 studiował on na Wydziale Prawa w Krakowie. Uczęszczał na seminarium Michała Bobrzyńskiego, pod którego kierunkiem napisał swe pierwsze prace naukowe. Pod koniec studiów uczęszczał też na seminarium Stanisława Smolki.

W 1883 r. Władysław Abraham uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim stopień doktora praw. Później dzięki wsparciu Michała Bobrzyńskiego udał się na studia uzupełniające do Berlina, gdzie uczęszczał na seminarium wybitnego profesora prawa kościelnego Paula Hinschiusa (1835–1898).

W 1886 r. Władysław Abraham uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim habilitację, której podstawą była praca *Proces inkwizycyjny w ustawach Innocentego III i we współczesnej nauce*⁷⁶. Jej wartość naukowa

⁷⁵ Z. Dębicki, *Iskry w popiołach*, Warszawa 1932, s. 31.

⁷⁶ W. Abraham, *Proces inkwizycyjny w ustawach Innocentego III i we współczesnej nauce*, Kraków 1887.

umocniła pozycję Abrahama i otworzyła mu drogę do katedry prawa kanonicznego we Lwowie.

Objąwszy ją w 1888 r., Władysław Abraham skierował swe zainteresowania ku dziedzinie dotychczas niemal niebadanej – historii prawa i organizacji Kościoła w Polsce. Rozpoczął od czasów najdawniejszych. W 1890 r. wydał pracę *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*⁷⁷. Drugie jej wydanie, które ukazało się w 1893 r., zostało wyróżnione przez Akademię Umiejętności nagrodą im. Barczewskiego. Siedemdziesiąt lat od czasu jego pierwszego wydania Tadeusz Silnicki pisał: „Autor łączy zmysł historyka z precyzją prawnika i dzięki temu połączeniu daje dzieło prawnohistoryczne w swoim rodzaju doskonałe, godne stanąć obok najpierwszych dzieł literatury naukowej, nie tylko polskiej, lecz europejskiej. Co więcej, można powiedzieć, że z wyjątkiem jednej nauki niemieckiej, która posiada cenną książkę Loeninga *Geschichte des deutschen Kirchenrechts*, t. 1–2, z r. 1878, inne narody nie zdobyły się na dzieła podobne do Abrahama, a i Loening poprzestał tylko na początkach samych, bo na połowie VIII wieku”⁷⁸. Na kartach *Organizacji Kościoła w Polsce* Abraham sformułował tezy, które do dziś są przyjmowane w nauce, jak chociażby ta, że pierwszy przybyły do Polski biskup – Jordan – rezydujący w Poznaniu, był biskupem misyjnym, a więc podlegającym bezpośrednio Rzymowi.

Władysław Abraham od 1896 r. był zastępcą kierownika ekspedycji rzymskiej – Stanisława Smolki, a od roku 1902 do 1914 jej kierownikiem. W tym okresie rokrocznie prowadził kwerendy w Archiwum Watykańskim. Był też pierwszym historykiem, który – jak podkreślał ks. Jan Fijałek: „naukowo zbadał archiwa kościelne w Wilnie”. Zebrane źródła wykorzystał w kolejnej fundamentalnej pracy, którą opublikował w 1904 r., a która nosi tytuł *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*⁷⁹. Swój wykład doprowadził do początków XV w. Druga część dzieła *Początki organizacji* poświęcona jest przede wszystkim metropolii w Haliczu. Pierwsza – *Działalność misyjna* – misjom łacińskim na Rusi Kijowskiej, w Nowogrodzie Wielkim, ale – z powodów oczywistych – także w tej części najwięcej uwagi poświęcił obszarom późniejszej Rusi Czerwonej.

Bardzo ważnym obszarem działalności Władysława Abrahama były publikacje źródeł.

⁷⁷ Tenże, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Lwów 1890; 2 wyd.: Lwów 1893, 3 wyd.: Poznań 1962.

⁷⁸ T. Silnicki, *Władysław Abraham (1860–1941)* [w:] W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce*, Poznań 1962, s. 36.

⁷⁹ W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, t. I, Lwów 1904.

Od chwili objęcia katedry prawa kościelnego Władysław Abraham prowadził wykłady oraz seminarium z zakresu prawa kościelnego; ze względu na specyfikę poruszanej problematyki nigdy nie było ono zbyt liczne. Profesor wiele uwagi poświęcał wprowadzaniu seminarzystów w tajniki krytyki i interpretacji źródeł. Dawał też studentom tematy do samodzielnego opracowania.

W. Abraham koncentrował się przede wszystkim na pracy naukowej, ale pełnił wiele funkcji na Uniwersytecie. Od roku 1893 był członkiem korespondentem, a od 1903 członkiem czynnym Akademii Umiejętności.

W latach 80. i 90. XIX w. Oswald Balzer i Władysław Abraham stworzyli na Wydziale Prawa silny ośrodek badań w zakresie historii prawa i organizacji państwa i Kościoła w Polsce średniowiecznej.

W 1896 r. przybył do Lwowa jeszcze jeden wybitny badacz historii Kościoła w średniowieczu, ks. Jan Fijałek, który objął katedrę historii Kościoła na Wydziale Teologicznym. Ks. Fijałek – podobnie jak Abraham – naukowo ukształtował się w środowisku krakowskim. W latach 1884–1887 studiował na Wydziale Teologicznym UJ. W 1893 r. uzyskał tu habilitację na podstawie pracy *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*⁸⁰. Katedrę we Lwowie objął tuż po powrocie z kwerendy w Archiwum Watykańskim, odbytej w ramach ekspedycji rzymskiej. Pełnił wiele funkcji akademickich. W roku 1904 – jako pierwszy – otworzył na Wydziale Teologicznym seminarium z zakresu historii Kościoła. W 1912 r. powrócił do Krakowa na Wydział Teologiczny UJ. Wcześniej, w 1903 r. został członkiem korespondentem Akademii Umiejętności.

W okresie profesury na Uniwersytecie Lwowskim ks. Jan Fijałek opublikował m.in. pracę *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego*⁸¹ oraz artykuły poświęcone Kościołowi na Rusi⁸². Natomiast na początku 1914 r. – niespełna dwa lata od wyjazdu ze Lwowa – ukazała się jego najważniejsza praca poświęcona Kościołowi na Litwie *Kościół rzymskokatolicki na Litwie. Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu pod koniec Rzeczypospolitej*. Została ona

⁸⁰ J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków 1894; nast. wyd.: Kraków 1997; Kraków 2002.

⁸¹ Tenże, *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, t. 1–2, Kraków 1900.

⁸² Tenże, *Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich*, „Kwartalnik Historyczny” 1896, s. 487–521; tenże, *Biskupstwa greckie na ziemiach ruskich do połowy w. XIV. Na podstawie źródeł greckich*, „Kwartalnik Historyczny” 1897, s. 1–63; tenże, *Biskupstwa wołyńskie Polski i Litwy w swoich początkach. Wiek XIV–XV*, „Sprawozdania Akademii Umiejętności w Krakowie” 1911.

opublikowana jako część – przygotowanego „ku czci 500-setnej rocznicy unii horodelskiej” – wydawnictwa *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*⁸³. We wprowadzeniu do swej pracy ks. Jan Fijałek podkreślał, że „wyjątkowość faktu chrztu i nawrócenia Litwy przez Polskę [leżała] w charakterze bezkrwawym apostołstwa Jagiełły i Polski. Rzecz w nawracaniu dotychczasowym ludów pogańskich, w historii misji chrześcijańskiej od czasów Karola Wielkiego przez całe wieki średnie aż po Kraków–Wilno nieznaną, niesłychaną”⁸⁴. A szczególnie nieznaną zakonowi krzyżackiemu, który przez niemal dwieście lat prowadząc mieczem misję „nad Bałtykiem od ujścia Wisły do Niemna i Dźwiny”, zbudował własne państwo, skolonizował ziemie Prusów, ale „ludów prusko-litewskich” nie nawrócił. Pokojowa chrystianizacja dokonana przez Jagiełłę, wspieranego przez Kościół polski, przebiegła szybko i bez oporów. Ks. Fijałek omówił szczegółowo relacje między Polską, Litwą i Rzymem w tym okresie, metody chrystianizacji oraz kształtowanie się struktur Kościoła na Litwie. Podkreślił, że Piotr Jastrzębiec (zm. 1421) – czwarty w kolejności biskup wileński (1414/1415–1421) – „znał dobrze język ludu, jako też i pierwszy biskup żmudzki, mistrz Maciej, Litwin z Wilna” [zm. 1453]⁸⁵. *Nawróceniu Żmudzi* ks. Fijałek poświęcił odrębny rozdział, podobnie jak zagadnieniu *Przysposabianie księży Litwinów w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*⁸⁶. Przypomniał, że po odnowieniu Wszechnicy Krakowskiej w 1400 r. drugim jej rektorem był nie kto inny, jak wnuk Kiejstuta Giedyminowicza (zm. 1382) „wielkiego bohatera i obrońcy starej Litwy” – Jan Wajduta (zm. 1402)⁸⁷. Ks. Fijałek zamieścił poczet „scholarów” z Litwy, którzy studiowali w Krakowie w XV w. wraz z informacją o ich pochodzeniu i dalszej karierze. W kolejnych dwóch częściach pracy omówił działalność Kościoła na Litwie przede wszystkim w wiekach XV i XVI, choć wykład doprowadził do końca istnienia Rzeczypospolitej. Ostatni rozdział swej pracy poświęcił zagadnieniu *Zabezpieczenie języka litewskiego ludu w Kościele*⁸⁸.

W wydawnictwie *Polska i Litwa w dziejowym stosunku* znalazły się artykuły jeszcze dwóch uczonych lwowskich – Władysława Abrahama *Polska a chrzest Litwy*⁸⁹, w którym omówił katolicką działalność misyjną na

⁸³ Tenże, *Kościół rzymskokatolicki na Litwie* [w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa 1914, s. 37–333.

⁸⁴ Tamże, s. 41.

⁸⁵ Tamże, s. 69–70.

⁸⁶ Rozdziały III i IV: tamże, s. 70–121, 121–192.

⁸⁷ Tamże, s. 126.

⁸⁸ Tamże, s. 258–331.

⁸⁹ Tamże, s. 3–36.

Litwie w wiekach XIII i XIV, aż do przyjęcia chrztu, oraz Władysława Semkowicza *Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii horodelskiej 1413 roku*⁹⁰.

Profesorem Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego, który interesował się średniowieczem, był także Mychajło Hruszewski. Jak pisał po latach Michał Bobrzyński: „Powołano go do Lwowa w myśli, że wyrósłszy z dala od sporu naukowego Galicji i przebywając w Kijowie, gdzie Polacy i Ukraińcy łączyli się od dawna we wspólnej obronie narodowej przeciw uciskowi rosyjskiemu, reprezentować będzie na Uniwersytecie Lwowskim element zgodnej pracy zarówno w gronie profesorów, jako też pomiędzy młodzieżą”⁹¹. Tak się jednak nie stało.

Hruszewski był poddanym rosyjskim. Studia odbył na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. Jego mistrzem był Wołodymyr Antonowicz (1834–1908), twórca pierwszej szkoły naukowej w ukraińskiej historiografii. Pierwsza praca naukowa Hruszewskiego – wydany w 1891 r. *Zarys historii ziemi kijowskiej od śmierci Jarosława do XIV w.*⁹² – została wyróżniona. Przed wyjazdem do Lwowa Hruszewski uzyskał w 1894 r. na Uniwersytecie św. Włodzimierza stopień magistra historii rosyjskiej. W dniu 27 marca 1894 r. został powołany na stanowisko profesora zwyczajnego historii powszechnej z ruskim językiem wykładowym na Uniwersytecie Lwowskim. W dniu 12 października 1894 r. wygłosił wykład inauguracyjny, w którym mówił m.in. o jedności narodu ruskiego w czasach Rusi Kijowskiej. Jego dzieje uznał za główny przedmiot badań historyka.

O kredycie zaufania, jakim Hruszewskiego tuż po przyjeździe obdarzyło środowisko polskie, świadczy m.in. to, że szybko został przyjęty do Towarzystwa Historycznego (jego członkiem był w latach 1894–1896), a w 1895 r. został członkiem korespondentem Akademii Umiejętności.

Podczas pracy na Uniwersytecie Lwowskim Hruszewski przygotował i wydał siedem – z dziesięciu – tomów fundamentalnego dla historiografii ukraińskiej dzieła *Historia Ukrainy-Rusi*⁹³. Jej wykład doprowadził do roku 1625. W swoim dziele wyodrębnił trzy okresy dziejów narodu ukraińskiego. Pierwszy – od czasów najdawniejszych do upadku ukraińskiej państwo-

⁹⁰ Tamże, s. 393–446.

⁹¹ Cyt. za. Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011, s. 74.

⁹² М. Грушевський, *Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия*, Киев 1891.

⁹³ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, Львів, t. 1 – 1898, t. 2 – 1899, t. 3 – 1900, t. 4 – 1903, t. 5 – 1905, t. 6 – 1907, t. 7 – 1909.

ści, czyli czasy Wielkiego Księstwa Kijowskiego, a następnie państwa halicko-włodzimierskiego; drugi – od XIV do końca XVI w. – czasy upadku narodu ruskiego ciemżonego przez Polaków. Wtedy to, jak pisał: „Szeroką ławą posuwali się ci kulturträgerzy na Wołyń, Kijowszczyznę i dalej [...] narzucając autochtonom z naiwną arogancją człowieka przeświadczonego o swej wyższej rasie, poniżający pogląd na wszystko, co ruskie⁹⁴. A w tej – samej w sobie fatalnej – sytuacji: „Przekleństwem społeczeństwa ukraińskiego było to, że «nauczyciele», którzy za swą kulturalną misję tak drogo sobie płacić kazali ukraińskiemu narodowi, byli sami tak niekulturalni i ciemni; za swe narodowe i społeczne poniżenie, za ekonomiczne obrabowanie, nie mogła Ruś nawet pożywić się czymkolwiek pozytywnym na polu kultury (jak np. Czesi od Niemców)”⁹⁵. Trzeci okres ukraińskich dziejów rozpoczął się w XVII w. wraz z ukształtowaniem się Kozaczyzny, która stała się zarzewiem odrodzenia narodowego.

Swe wykłady, prowadzone w języku ruskim (ukraińskim), Hruszewski poświęcał historii Rusi i Europy Wschodniej przede wszystkim w epoce nowożytnej, ale nie pomijał epoki średniowiecza. W r. akad. 1894/1895 – pierwszym roku swej pracy na Uniwersytecie Lwowskim – w obu półroczach prowadził *Kurs historii Rusi, okres dawny*, czyli epoka średniowiecza, w wymiarze 3 godz. w tygodniu. Ponadto w półroczu zimowym wykładał *Historiografię ruską, okres dawny (przegląd ogólny i rozbiór krytyczny ważniejszych źródeł)* (2 godz.). W półroczu letnim r. akad. 1894/95 przedstawił wykład, dzięki któremu studenci, ale także mieszkańcy Lwowa – wykład był publiczny – mogli po raz pierwszy posłuchać o dziejach zapomnianej nieco przez historyków republiki kupieckiej *Nowogród Wielki – historia ustroju i jego upadku, do końca XV w.* (1 godz.)⁹⁶. W r. akad. 1895/96 Hruszewski kontynuował – w wymiarze 1 godz. w tygodniu – *Kurs historii Rusi*, lecz teraz poświęcił go *okresowi średniemu*, czyli XVI w. Kontynuował też wykład *Przegląd źródeł do historii Rusi*, tym razem koncentrując się na źródłach z XIV–XVI w. (1 godz.)⁹⁷. W r. akad. 1896/97 i zimowym półroczu r. akad. 1897/98 rozpoczął dwa nowe wykłady *Wielki ruch narodów* i *Starożytna i starsza historia wschodniej Europy* – oba w wymiarze 1 godz. w tygodniu⁹⁸. W półroczu zimowym r. akad. 1898/99 omawiał *Historię wschodniej Europy w XV–XVI w.* (2 godz.), w letnim *Historię wschodniej Europy w XIII–XIV w.*

⁹⁴ Tamże, t. 5, s. 26.

⁹⁵ Tamże, t. 6, s. 478.

⁹⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 365, Program wykładów 1894/55.

⁹⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 384, Program wykładów 1895/96.

⁹⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 389, 408, Program wykładów 1896/97; Program wykładów 1897/98.

(4 godz.). W półroczu zimowym r. akad. 1904/05 jego wykład nosił tytuł *Z historii wschodniej Europy, X wiek* (2 godz.)⁹⁹.

W r. akad. 1898/99 Hruszewski rozpoczął wykład poświęcony kulturze Rusi. W półroczu zimowym omawiał *Ustrój i kulturę ruskich ziem w X–XIII w.* (2 godz.), a w letnim *Historię ruskiej kultury XI–XVIII w.* (1 godz.)¹⁰⁰. W r. akad. 1901/02 po raz pierwszy poświęcił jeden ze swoich wykładów dziejom Wielkiego Księstwa Litewskiego. W półroczu letnim prezentował – w wymiarze 4 godz. w tygodniu – wieki XIV i XV¹⁰¹. W półroczu zimowym r. akad. 1902/03 mówił o *Historii unii Litwy z Polską* (2 godz.)¹⁰², a w półroczu letnim r. akad. 1903/04 o *Społeczno-politycznym ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVI wieku*. W półroczu letnim r. akad. 1902/03 podjął temat dotychczas przez siebie nieomawiany, a także niepodejmowany przez innych wykładowców – *Historia Krymu w XIII–XVIII wiekach*. Wykład odbywał się w wymiarze 1 godz. w tygodniu¹⁰³.

W r. akad. 1903/04 M. Hruszewski po raz pierwszy do tytułu swego wykładu wprowadził termin Ukraina-Ruś i odniósł go do ziem ruskich w średniowieczu. Wcześniej oczywiście stosował każdą z tych nazw, ale w odniesieniu do innych obszarów i okresów. Termin Ruś wprowadzał, gdy wykład był poświęcony okresowi średniowiecza lub zagadnieniom ogólnym, np. kulturze ruskiej, termin Ukraina, gdy wykład obejmował dzieje tejsze w XVII–XVIII w. W semestrze letnim r. akad. 1903/04 swój wykład zatytułował *Historia Ukrainy-Rusji, XI–XII w.* Wykład odbywał się w wymiarze 2 godz. w tygodniu¹⁰⁴.

W półroczu zimowym r. akad. 1904/05 Hruszewski omawiał *Stosunki społeczne i życie kulturalne na Rusi w wiekach XIV–XVI* (2 godz.)¹⁰⁵, a w półroczu zimowym r. akad. 1905/06 *Ekonomiczne i kulturalne życie na ziemiach ukraińsko-ruskich XV–XVI w.* (2 godz.)¹⁰⁶.

Wykłady M. Hruszewskiego nie były pasjonujące. Składały się „z wyliczniki dat, imion oraz danych”. Początkowo uczęszczało na nie regularnie 15–20 słuchaczy¹⁰⁷. Z czasem ich liczba stawała się coraz większa, lecz – jak zauważył Łukasz Adamski: „Swą popularność Hruszewski zawdzięczał więc raczej nie temu, jak mówił, ale co mówił”¹⁰⁸.

⁹⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 527, Program wykładów 1904/1905.

¹⁰⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 438, Program wykładów 1899/1900.

¹⁰¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 478, Program wykładów 1901/1902.

¹⁰² ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 496, Program wykładów 1902/03.

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 512, Program wykładów 1903/04.

¹⁰⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 527, Program wykładów 1904/05.

¹⁰⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 528, Program wykładów 1905/06.

¹⁰⁷ Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy*, s. 81.

¹⁰⁸ Tamże, s. 82.

Począwszy od r. akad. 1895/96 Hruszewski prowadził ćwiczenia historyczne, na których starał się inspirować studentów do samodzielnej pracy. Spotykał się ze studentami nie tylko na Uniwersytecie, lecz także w swym domu. Były to jakby seminaria prywatne, w których brali udział wybitni później historycy ukraińscy Stepan Tomaszewski (1875–1930), Myron Korduba (1876–1947), Iwan Krypiakiewicz (1886–1967) i inni.

M. Hruszewski był zdecydowanym zwolennikiem utworzenia odrębnego uniwersytetu ukraińskiego. Bardzo też angażował się w dzieło umacniania ukraińskiej tożsamości narodowej, rozwijania i upowszechniania ukraińskiej nauki. Od 1897 r. był członkiem (później prezesem) Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki i redaktorem jego „Zapisków”. Na Uniwersytecie Lwowskim wykładał do roku 1914.

Mocnym oparciem dla badań mediewistycznych na Uniwersytecie Lwowskim była katedra historii polskiej, którą od roku 1907 zajmował Stanisław Zakrzewski. Studia historyczne odbył w Krakowie w latach 1893–1897, 1899–1900 pod kierunkiem Stanisława Smolki i Wincentego Zakrzewskiego. Studiował też w Wiedniu i Berlinie. Stopień doktora filozofii uzyskał w Krakowie w roku 1900 na podstawie pracy – napisanej pod kierunkiem Stanisława Smolki i Stanisława Krzyżanowskiego – *Najdawniejsze dzieje klasztoru cystersów w Szczyrzycu (1238–1382). Przyczynek do dziejów osadnictwa na Podhalu*¹⁰⁹. W latach 1900–1902 studiował w Rzymie, gdzie pracował także w archiwach. Kwerenda ta zaowocowała artykułami z dziedziny dyplomatyki i historii sztuki *Nadania na rzecz Chrystiana biskupa pruskiego w latach 1217–1224* i *Ze studiów nad bullą z r. 1136, Malowidła w podziemnej bazylice św. Klemensa w Rzymie*, które Stanisław Zakrzewski opublikował w „Rozprawach” Akademii Umiejętności¹¹⁰. Przede wszystkim jednak zaowocowała pracą, która stała się podstawą jego habilitacji – *Opactwo benedyktyńskie św. Bonifacego i św. Aleksego na Awentynie w latach 977–1085*¹¹¹. Starał się w niej określić ewentualne związki tego benedyktyńskiego opactwa z Polską.

Stanisław Zakrzewski habilitację uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 1903. W wykładzie habilitacyjnym przedstawił zarys swego spojrzenia na epokę Piastów, proponując jej podział na cztery okresy. Pod-

¹⁰⁹ Publikacja w: „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1901, t. XLI, s. 1–75.

¹¹⁰ „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1901, t. XLII, s. 237–332; 1901, t. XLIII, s. 1–80; 1903, t. XLV, s. 1–37.

¹¹¹ Publikacja w: „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1903, t. XLV, s. 38–124.

stawę ich wyodrębnienia stanowiły zjawiska i procesy istotne z punktu widzenia państwa. W pierwszym okresie – od pojawienia się dynastii Piastów do przyjęcia chrztu – ukształtowała się drużyna. W drugim – od przyjęcia chrztu do statutu Bolesława Krzywoustego, 966–1138 – wykształciła się w pełni organizacja kościelna oraz idea królestwa, którą Piastowie zaczęli konsekwentnie realizować. W trzecim – od śmierci Bolesława Krzywoustego do najazdu mongolskiego, 1138–1241 – kluczowe znaczenie miał podział państwa na dzielnice, rozwój immunitetu i kolonizacji na prawie niemieckim oraz to, że „zaniedbana zostaje całkowicie polityka sięgająca środkowej Łaby. Zostaje zatem zerwany związek ze Słowiańszczyzną nadłabską”. Okres czwarty – od najazdu mongolskiego do końca panowania Kazimierza Wielkiego, 1241–1370 – to czas kształtowania w społeczeństwie świadomości narodowej, a także istotnego wpływu Czech i Rusi (Hallickiej) na Polskę; okres ten zakończył się sukcesem tej tendencji i restytucją królestwa. Tekst swego wykładu habilitacyjnego Stanisław Zakrzewski opublikował w nieco zmienionej formie pod tytułem *Epoka Piastowska*¹¹².

Po uzyskaniu habilitacji Stanisław Zakrzewski pozostał wierny badaniom nad historią Polski w XI i XII w. W 1905 r. opublikował artykuł *Polacy nad Łabą w XII wieku*¹¹³, w którym omówił zagadnienie utraty przez Polskę wpływów politycznych i kościelnych w ziemi braniborskiej. W tym samym roku przygotował swój pierwszy artykuł poświęcony południowo-wschodniej rubieży państwa Piastów – *Nad Wieprzem i Bugiem w wieku XI i XII*¹¹⁴. Podjął w nim kwestię zasięgu osadnictwa polskiego i ruskiego na wskazanym obszarze i w oparciu o analizę nazw miejscowych uznał, że w XI i XII w. tereny nad Wieprzem zamieszkiwała ludność polska, natomiast tereny nadbużańskie były zamieszkane przez ludność polską i ruską i nie istniała tu ostra granica osadnictwa.

Ukazanie się tego artykułu – jak można sądzić – miało związek z faktem, iż właśnie w 1905 r. Stanisław Zakrzewski rozpoczął wykłady na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. We Lwowie historyk kontynuował badania poświęcone dynastii Piastów. A spośród jej reprezentantów szczególnie zainteresował się Bolesławem Śmiałym, poświęcając mu dwa ważne artykuły. Pierwszy *Ossjak i Wilten. Przyczynek do poznania związków dynastycznych Bolesława Śmiałego*, ukazał się jeszcze w 1903 r.¹¹⁵ W artyku-

¹¹² S. Zakrzewski, *Zagadnienia historyczne*, Lwów 1908, s. 199–258.

¹¹³ W: „Świat Słowiański” 1905, nr 8, s. 81–98.

¹¹⁴ W: „Przegląd Historyczny” 1905, t. I, s. 358–371.

¹¹⁵ W: „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności”, 1903, t. XLVI, s. 265–340.

le tym Zakrzewski dokonał analizy dwu tradycji dotyczących miejsca śmierci króla – zgodnie z jedną zmarł on w klasztorze benedyktynów w Karyntii, zgodnie z drugą w opactwie kanoników regularnych pod Innsbruckiem. Zakrzewski nie rozstrzygnął, która z tradycji zawiera informację prawdziwą, lecz potraktował je jako świadectwo związku obu klasztorów z Polską oraz związków Piastów z rodami fundatorów tych klasztorów. Uważał, że rozpoznanie tych koneksji mogło stanowić istotny element objaśnienia wydarzeń politycznych. Drugi artykuł poświęcony wygnanemu monarsze – *Bolesław Szczodry, próba portretu*¹¹⁶ – Stanisław Zakrzewski opublikował w 1912, a więc już w lwowskim okresie swej aktywności.

W badaniach nad historią polityczną Stanisław Zakrzewski odwoływał się do genealogii. W opublikowanym w 1906 r. artykule *Piast czy Przemyślidzi*¹¹⁷ podważył sformułowane przez Oswalda Balzera w *Genealogii Piastów* twierdzenie, zgodnie z którym Otton (Odon), proboszcz katedry w Magdeburgu w latach 1207–1225, był Piastem – wnukiem Mieszka Starego po jego najstarszym synu Odonie¹¹⁸. Sam Zakrzewski dowodził, iż Otton należał do rodu Teobaldowiczów, bocznej linii Przemyślidów. Rozstrzygnięcie tej kwestii uważał za istotne, gdyż – jak sądził – właśnie ów Otton odegrał kluczową rolę „w chwili genezy sprawy krzyżacko-pruskiej”.

W 1910 r. Akademia Umiejętności powierzyła Stanisławowi Zakrzewskiemu opracowanie dziejów polskich do końca XII w. dla planowanego wydawnictwa *Encyklopedia Polska*. Wydawnictwo ukazało się już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Częściowe wyniki badań Zakrzewski zaczął publikować w latach 1914–1917, głównie na łamach „Kwartalnika Historycznego”¹¹⁹. W 1917 r. przedstawił całość swych ustaleń – z uwzględnieniem wyników wcześniejszych badań – w wydanej w Krakowie pracy *Historia polityczna Polski. Okres do schyłku XII*¹²⁰. Na jej kartach zaproponował niestandardową interpretację wybranych problemów. Zaprezentowane ujęcie niektórych zagadnień wywołało żywą reakcję historyków. Aleksander Brückner stwierdził nawet, że Zakrzewski jest „rewolucjonistą burzą-

¹¹⁶ W: *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, t. II, Lwów 1912, s. 1–34.

¹¹⁷ W: „Kwartalnik Historyczny” 1906, t. XX, s. 451–462.

¹¹⁸ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 2005, s. 340.

¹¹⁹ Artykuły: S. Zakrzewski, *Źródła podań tyniecko-wiślickich*, „Kwartalnik Historyczny” 1914, t. XXVIII, s. 351–486; tenże, *Czeski charakter Krakowa za Mieszka I w świetle krytyki źródeł*, „Kwartalnik Historyczny” 1916, t. XXX, s. 221–308; tenże, *Śląsk i Morawy za Mieszka I*, „Kwartalnik Historyczny” 1917, t. XXXI, s. 1–14.

¹²⁰ Tenże, *Historia polityczna Polski. Okres do schyłku XII wieku*, Kraków 1917.

cym to, czego burzyć nie wolno”. Ale w pracy swej Zakrzewski przedstawił spójną interpretację historii politycznej Polski do schyłku XII w., którą oparł na założeniu, że w okresie tym rolę państwowotwórczą odgrywała dynastia Piastów. Praca została opublikowana ponownie w 1920 r., jako pierwszy rozdział V tomu *Encyklopedii Polskiej*¹²¹.

W maju 1907 r. Stanisław Zakrzewski objął – jak już mówiono – katedrę historii Polski. Z tej okazji wygłosił wykład *Zachód i Wschód w historii Polski*¹²², w którym przedstawił zarys swych koncepcji historiograficznych. Eksponował specyfikę kultury polskiej, która ukształtowała się na fundamencie chrześcijaństwa zachodniego, lecz pozostawała w ścisłym kontakcie z cywilizacją chrześcijaństwa wschodniego i cywilizacją muzułmańską.

Kilka miesięcy później, 14 października 1907 r., Stanisławowi Zakrzewskiemu przypadł zaszczyt wygłoszenia wykładu inauguracyjnego roku akademickiego. Poświęcił go *Genezie narodowości polskiej*¹²³, gdyż – jak wyjaśnił: „Dziś, gdy proces polskiej historii rozwija się przeważnie na narodowej podstawie, umysł badacza zwraca się do tego pytania niemal z konieczności”¹²⁴. Odpowiadając na nie, omówił kolejne etapy kształtowania się „pojęcia polskości”, a więc świadomości narodowej, wskazując na to, że w XIII i XIV w. „sprężynę główną tego dojrzewania [poczucia narodowego] stanowi walka, i to walka toczona z Niemcami wewnątrz naszego kraju”. W podsumowaniu wykładu, jako konstytutywne elementy „pojęcia polskości u schyłku doby piastowskiej, kiedy zabrakło Piastów”, Zakrzewski wskazał „następujące pierwiastki: 1) ziemi i rodu, 2) języka, 3) solidarności narodowej, które razem wzięte tworzą ówczesną ideę narodową polską”. Podkreślił, że „Idea ta była ogromną zdobyczą kulturalną, która stworzyła główną dźwignię odrodzenia ówczesnej Polski. Trzymając się jej, naród rozwinął wielką politykę unii”. Wykład zakończył jednak gorzką konstatacją: „i ta właśnie zdobycz Polski piastowskiej poniosła największe koszty, związane z przeprowadzeniem Unii”¹²⁵. Stało się tak, ponieważ – jak uważał: „Zwłaszcza w dziejach Polski – od chwili Unii Polski z Litwą – idea narodowości miała znacznie mniejszą wartość od idei państwa”¹²⁶.

¹²¹ *Encyklopedia Polska*, t. V: *Historia polityczna Polski*, cz. 1: *Wiek średni*, oprac. S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papée, Warszawa 1920, s. 1–133.

¹²² S. Zakrzewski, *Zagadnienia historyczne*, s. 109–195.

¹²³ W: „Ateneum Polskie. Miesięcznik poświęcony sprawom kultury”, t. I, nr 1, Lwów 1908, s. 1–16.

¹²⁴ Tamże, s. 2.

¹²⁵ Tamże, s. 15–16.

¹²⁶ Tamże, s. 2.

Na Uniwersytecie Lwowskim, od chwili przybycia, Stanisław Zakrzewski prowadził wykłady dla studentów z zakresu nauk pomocniczych historii – w wymiarze 3 godz. tygodniowo oraz historii Polski¹²⁷. W półroczu zimowym r. akad. 1905/06, odbywający się w wymiarze 2 godz. tygodniowo, wykład z historii Polski poświęcił *Wyprawom krzyżowym w Polsce Piastowskiej*. W półroczu letnim r. akad. 1905/06 i półroczu zimowym r. akad. 1906/07 Zakrzewski przedstawił *Zarys dziejów Polski – Doba Piastowska* i *Zarys dziejów polskich*. W obu półroczach wykład odbywał się w wymiarze 3 godz. w tygodniu. Zakrzewski prowadził także ćwiczenia historyczne.

Po objęciu katedry swój wykład historii Polski, odbywający się w wymiarze 3 godz. tygodniowo, Stanisław Zakrzewski ułożył w dwuletni kurs *Dzieje Polski*, który rozpoczął w półroczu zimowym r. akad. 1907/08: *Część pierwsza. Epoka Piastowska*, a w kolejnych trzech półroczach – *Dzieje Polski (część druga) – Epoka Jagiellońska*. Równocześnie prowadził ćwiczenia z zakresu nauk pomocniczych historii, które poświęcał paleografii i dyplomatyce epoki piastowskiej oraz ćwiczenia historyczne. W półroczu zimowym r. akad. 1909/10 prowadził jednogodzinny wykład *Historiografia polska doby Piastowskiej*. W 1908 r. opublikował litograficzny skrypt swych wykładów „do użytku studentów Uniwersytetu Lwowskiego” *Dzieje Polski do połowy XIII wieku*¹²⁸.

Od r. akad. 1909/10 S. Zakrzewski odszedł od koncepcji dwuletniego kursu dziejów Polski na rzecz wykładów poświęconych wybranym okresom lub zagadnieniom epoki piastowskiej lub jagiellońskiej. W latach 1909/10 i 1910/11 wykładał kolejno *Dzieje Polski – Doba Jagiellońska (od r. 1447 do 1506)*, *Dzieje Polski w Epoce Jagiellońskiej ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polsko-krzyżackich*, *Dzieje Polski w Dobie Piastowskiej, poprzedzone wstępem o związkach państw słowiańskich*, *Dzieje Polski w XIV wieku*. W r. akad. 1911/12 znów powrócił do dwuletniego kursu, ale rozpoczął od trwającego rok wykładu *Dzieje Polski w epoce Jagiellońskiej*, by w r. akad. 1912/13 omówić *Dzieje Polski Piastowskiej* i *Zarys dziejów Polski za Jagiellonów*. W r. akad. 1913/14 przedstawiał *Dzieje Polski w XIII i XIV w. (od 1241 r.)* i *Dzieje Polski w epoce Jagiellonów (stosunki zewnętrzne)*.

Wykłady Stanisława Zakrzewskiego z zakresu dziejów Polski cieszyły się bardzo dużym zainteresowaniem studentów. Jeden z nich napisał po latach, że „należały do najlepszych, najbardziej wartościowych, jakie kiedykolwiek w murach uniwersyteckich rozbrzmiewały”¹²⁹.

¹²⁷ *Spis wykładów S. Zakrzewskiego* [w:] *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. XXVII–XXXV.

¹²⁸ J. Skrzypek, *Bibliografia prac profesora dr. Stanisława Zakrzewskiego* [w:] *Prace historyczne w 30-lecie*, s. XIII.

¹²⁹ Cyt. za J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 49.

W letnim półroczu r. akad. 1909/10 Stanisław Zakrzewski otworzył seminarium historii Polski. Regularnie – w wymiarze 2 godz. tygodniowo – zaczęło się ono odbywać, począwszy od letniego półrocza r. akad. 1910/11. Seminarium było liczne, a uczęszczali na nie m.in. Jan Rutkowski (1886–1949), Stanisław Zajączkowski (1890–1977), Kazimierz Sochaniewicz (1892–1930). Stanisław Zakrzewski zainicjował też serię „Wydawnictwo Seminarium Historii Polski”, w której miały się ukazywać prace absolwentów Wydziału Filozoficznego. W 1911 r. w serii tej wyszła praca Olgierda Górki (1887–1955) *Studia nad dziejami Śląska*, a w 1912 praca Eustachego Nowickiego (1885–1954) *Studia nad Kancelarią Kazimierza Jagiellończyka*. Biorąc aktywny udział w życiu naukowym Lwowa, Stanisław Zakrzewski angażował się także w życie polityczne i społeczne.

W wykładach obejmujących okres średniowiecza profesorowie Wydziału Filozoficznego omawiali wyczerpująco dzieje Polski, Rusi i Litwy. Te ostatnie pozostawały jednak nieco na uboczu ich zainteresowań badawczych. Lukę wypełniali swymi badaniami pracownicy Biblioteki Uniwersytetu, m.in. Fryderyk Papée. Ten ostatni nie prowadził wykładów, lecz wyniki jego eksploracji miały istotne znaczenie naukowe. Fryderyk Papée jako pierwszy polski historyk podjął badania nad szczególnie ważnym w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego okresem panowania Kazimierza Jagiellończyka. Wówczas Wielkie Księstwo ostatecznie zaprzestało rozszerzania swego terytorium o kolejne ziemie ruskie, starając się jedynie zachować te, które już posiadało. F. Papée postawił pytanie o przyczynę tej zmiany. W odpowiedzi sformułował tezę, zgodnie z którą była ona spowodowana tym, iż właśnie pod rządami Kazimierza Jagiellończyka Wielkie Księstwo weszło w okres głębokich przemian wewnętrznych. Z organizmu federacyjnego, jakim było od czasów Giedymina, Kazimierz zaczął je przekształcać – likwidując kolejne księstwa – w spójne wewnętrznie państwo nowożytne¹³⁰. Dowód swej tezy Fryderyk Papée przeprowadził w publikowanych systematycznie artykułach¹³¹ i na kartach swego najważniejszego dzieła *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, którego pierwszy tom *Ostatnie dwudziestolecie Kazimierza Jagiellończyka* wydał w Krakowie w 1904 r. A uczynił to tak przekonująco, że jego koncepcja została powszechnie przyjęta przez polskich historyków.

Okres I wojny światowej był trudny dla Lwowa i dla Uniwersytetu. Zajęcia nie odbywały się regularnie, wielu profesorów wyjechało, a znaczna część studentów przywdziała mundur.

¹³⁰ Omówienie koncepcji: K. Błachowska, *Fryderyk Papée pogląd na czasy Jagiellońskie* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. L. Zaskilniak i J. Martnicki, t. IV, Lwów–Rzeszów 2006, s. 281–293.

¹³¹ Zebrane w: F. Papée, *Studia i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka*, Warszawa 1907.

Po I wojnie światowej zmieniła się państwowa przynależność Lwowa. Pozostali w nim nieliczni dawni profesorowie, którzy zapewnili ciągłość nauczania i badań nad epoką średniowiecza – Stanisław Zakrzewski kierujący katedrą historii Polski na Wydziale Filozoficznym, a na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych – Oswald Balzer, od 1919 r. profesor historii ustroju Polski, oraz Władysław Abraham, który w tym samym roku został profesorem prawa kościelnego. Spośród nich najmłodszy, wiekiem i profesorskim stażem, był Stanisław Zakrzewski.

Stanisław Zakrzewski jeszcze w trakcie wojny z energią angażował się w działania na rzecz włączenia w granice odradzającego się państwa ziem dawnej Rusi Czerwonej. W odpowiedzi na traktat brzeski, w odczycie wygłoszonym na specjalnym zebraniu w auli Uniwersytetu w dniu 20 lutego 1918 r., zatytułowanym *Granica polsko-ruska w świetle historii*, bronił praw Polski do ziemi chełmskiej i Podlasia. Opublikował też broszurę *Protest przeciwko traktatowi brzeskiemu z ramienia Lwowskich Towarzystw Naukowych*¹³². W kolejnych miesiącach zamieszczał na łamach prasy cykle felietonów, m.in. na temat *Pogranicza polsko-ruskiego* i *Wyprawy Chrobrego na Kijów*. Nawiązał w tym czasie współpracę z wybitnym geografem i profesorem Uniwersytetu Lwowskiego Eugeniuszem Romerem (1871–1954). Wspólnie z nim i Stanisławem Pawłowskim (1882–1940), profesorem gimnazjum, a od 1919 r. profesorem nowo utworzonego Uniwersytetu Poznańskiego, przygotowali niewielką, adresowaną do szerokiego odbiorcy, pracę *W obronie Galicji Wschodniej*¹³³. W artykule *Polacy i Rusini w ziemi czerwieńskiej* Zakrzewski przedstawił zarys dziejów regionu. Był też współautorem opracowanego na Uniwersytecie Lwowskim *Memoriału o konieczności przywrócenia Państwu Polskiemu całej tzw. Galicji Wschodniej*, który podpisało kilkudziesięciu profesorów, wśród nich Władysław Abraham, Oswald Balzer i sam Stanisław Zakrzewski.

W 1919 r. Stanisław Zakrzewski objął stanowisko dziekana. Pełniąc je, położył duże zasługi dla rozwoju kadry naukowej Wydziału Filozoficznego. W pełni systematyczną aktywność dydaktyczną Wydział rozpoczął dopiero w styczniu 1921 r.¹³⁴

Czasy naznaczone walkami o Lwów, a także wojną polsko-bolszewicką nie sprzyjały prowadzeniu na Uniwersytecie Lwowskim działalności naukowej i dydaktycznej. A jednak wówczas ukazało się dzieło o znaczeniu fundamentalnym dla historii średniowiecznej – *Królestwo Polskie 1295–1370*

¹³² S. Zakrzewski, *Protest przeciwko traktatowi brzeskiemu z ramienia Lwowskich Towarzystw Naukowych*, Lwów 1918.

¹³³ E. Romer, S. Zakrzewski, S. Pawłowski, *W obronie Galicji Wschodniej*, Lwów 1919.

¹³⁴ Por. rozdział: *Studium historyczne w latach 1918–1939*.

Oswalda Balzera¹³⁵. Dedykacja, jaką autor zamieścił na początku pierwszego tomu, brzmiała: „Na terazniejsze odrodzenie państwa polskiego spisana ta pamiątka odnowienia dawnego Królestwa Polskiego”.

Opublikowana u progu niepodległości praca *Królestwo Polskie 1295–1370* była ukoronowaniem badań prowadzonych przez Oswalda Balzera niemal od początku jego naukowej kariery. Historyk przedstawił m.in. dowód twierdzenia, że od czasu „królestwa Przemysłowego” koronujący się władcy dążyli do zjednoczenia wszystkich ziem polskich. O okresie 1287/88–1320 Balzer pisał następująco: „Dwie pierwszorzędnie doniosłe myśli przenikają i zapładniają treść całej ewolucji dziejowej tego czasu: sprawa zjednoczenia Polski i odnowienia królestwa [...]. Rozgorzała walka dlatego, że myśl odnowienia królestwa wyszła równocześnie z dwu stron [...]. Po jednej stronie stoją zmieniające się częściowo z biegiem czasu związki Piastów lub poszczególni ich przedstawiciele zmierzający do odnowienia królestwa narodowego w całej budowie swojej opartego na żywiołach rodzimych, pojętego jako cel sam w sobie, służącego wyłącznie interesom polskim; po drugiej władca obcy, z ideą stworzenia królestwa narzuconego, opartego wprawdzie o polską podstawę terytorialną i polski materiał etniczny, ale oddanego w ręce obcych żywiołów kierowniczych, pojętego tylko jako środek do urzeczywistnienia innych celów, do ukrzepienia potęgi domowej dynastii i mocarstwowego stanowiska – państwa innego”¹³⁶. Ostatecznie zwyciężyła idea królestwa narodowego, choć zwycięstwo okupione zostało utratą dwóch „pereł” monarchii Piastów – Pomorza i Śląska. Odnowienie królestwa było jednak sukcesem, którego „Wykończenie, niejako kopułę całego gmachu opartej na zasadzie uniwersalnej państwowości polskiej stanowi ustalona w tym czasie ostateczna budowa nowej organizacji ustrojowej, określona nazwą Korony królestwa polskiego”¹³⁷.

W dziele *Królestwo Polskie 1295–1370* Oswald Balzer – w oparciu o pełen dostępny mu materiał źródłowy – dowiódł, że odbudowie państwa polskiego od początku przyświecała idea uniwersalna, idea zjednoczenia wszystkich jego ziem. Czyniąc to, zakończył dyskusję nad kształtem ustrojowym jednoczonego państwa polskiego, którą zapoczątkował w 1905 r. Stanisław Kutrzeba w dziele *Historia ustroju Polski*¹³⁸. Przebieg dyskusji

¹³⁵ O. Balzer, *Królestwo Polskie 1295–1370*, Lwów, t. 1, 2 – 1919; t. 3 – 1920; nast. wyd.: t. 1–3 – 2005.

¹³⁶ Tamże, t. 3, Lwów 1920, s. 342–343.

¹³⁷ Tamże, s. 350–351.

¹³⁸ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, Lwów, t. I: *Korona* – 1905; t. 2: *Litwa* – 1913; t. 3, 4: *Po rozbiorach* – 1917.

O. Balzer omówił w rozdziale *Status causae et controversiae*¹³⁹. Podkreślił w nim, że wyjaśnienie, czym była idea królestwa, „to nie spór o słowa, czy oderwane pojęcia; to zagadnienie naukowe pierwszorzędnie doniosłe, od którego rozwiązania zależy trafne ujęcie i należyte wyrozumienie zarówno całej ewolucji wypadków dziejowych, jako też całej wewnętrznej budowy państwowości polskiej z końca doby piastowskiej”¹⁴⁰. Rozstrzygnięcie tej kwestii O. Balzer przedstawił w czasie, gdy ponownie kształtowało się państwo polskie. Tym samym u progu niepodległości wprowadził do polskiej historiografii koncepcję idei uniwersalnej jako podstawy zjednoczenia ziem polskich w XIV w. oraz zwycięstwa idei królestwa narodowego w ostatnim stuleciu panowania dynastii Piastów.

Na kartach dzieła *Królestwo Polskie 1295–1370* Oswald Balzer przedstawił także objaśnienie kwestii prawno-ustrojowego położenia Rusi Halickiej po objęciu nad nią panowania przez Kazimierza Wielkiego. Wniosek, jaki sformułował w tej sprawie, był jednoznaczny. Uznał, że w czasach Kazimierza Wielkiego „Ruś złączona jest organicznie z innymi ziemiami królestwa w jednolitą całość państwową; lub, jak ta rzecz da się również wyrazić, że jest już wtedy wcielona do Polski”¹⁴¹. Stało się to: „mimo że nie było jeszcze ustalone zagadnienie polityczne, w jaki sposób na trwałe ułożyć się mają przyszłe losy ziemi ruskiej”¹⁴². Podsumowując, Oswald Balzer podkreślił: „Jest w tym pośrednia wskazówka, jak silna w chwili nabycia tego kraju [Rusi Halickiej] była wewnętrzna spójność państwowa samych ziem polskich, skoro mimo piętrzących się trudności nowy ten nabytek terytorialny mógł być zaraz wchłonięty przez kompleks tamtych ziem i od razu pod względem ustrojowym w jednolitą z nimi całość połączony”¹⁴³.

Publikując swoje *Królestwo Polskie* w latach 1919–1920, a więc w dobie budowy państwa polskiego po okresie zaborów, Oswald Balzer zaproponował nowe spojrzenie na budowę i kształt tegoż państwa w XIV w.

Sformułowana przez O. Balzera koncepcja, zgodnie z którą Ruś Halicka już w czasach Kazimierza Wielkiego w sposób naturalny – dzięki wcześniejszym bliskim relacjom Romanowiczów z Piastami, szczególnie w czasach Władysława Łokietka – stała się integralną częścią Królestwa Polskiego, została w pełni przyjęta przez Stanisława Zakrzewskiego, choć w innych kwestiach dotyczących zagadnień ustrojowych ten ostatni żywo z O. Balzerem dyskutował. Wyczerpujący wykład swojego stanowiska – wyraźnie nawiązującego do

¹³⁹ O. Balzer, *Królestwo Polskie*, t. 1, Lwów 1919, s. 1–39.

¹⁴⁰ Tamże, t. 3, s. 351.

¹⁴¹ Tamże, s. 512.

¹⁴² Tamże.

¹⁴³ Tamże, s. 512–513.

poglądu O. Balzera – S. Zakrzewski przedstawił w odczycie *Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV w.*, który wygłosił w dniu 21 maja 1921 r. na pierwszym po wojnie posiedzeniu lwowskiego Towarzystwa Naukowego¹⁴⁴.

W 1920 r. ukazał się piąty tom *Encyklopedii Polskiej*. Otwierał go rozdział autorstwa S. Zakrzewskiego – opublikowany już w 1917 r. – na temat historii politycznej Polski do schyłku XII w. opowiedzianej przez pryzmat kształtowania państwa. W następnych latach swą uwagę S. Zakrzewski zwrócił ku dwóm pierwszym Piastom, co zaowocowało wydanymi w latach 1922 i 1925 monografiami *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego* i *Bolesław Chrobry Wielki*¹⁴⁵. Historyk zdecydowanie podkreślał rolę tych mądrych i silnych władców w budowie państwa polskiego.

Publikacje Oswalda Balzera i Stanisława Zakrzewskiego z początku lat 20. XX w. pokazują, że w tym okresie obaj profesorowie Uniwersytetu Lwowskiego skoncentrowali swe zainteresowania badawcze na dwóch kwestiach. Pierwsza – to kształt państwa polskiego w okresie piastowskim. Druga – to charakter związku Rusi Halickiej z państwem Piastów po roku 1340 i relacje ostatnich Romanowiczów z Piastami. Były to zagadnienia bardzo istotne, także w działalności dydaktycznej obu historyków.

Stanisław Zakrzewski w r. akad. 1921/22 – pierwszym po wojnie, w którym zajęcia dydaktyczne na Wydziale Filozoficznym odbywały się systematycznie – swój wykład w I i II trymestrze poświęcił właśnie budowniczym państwa polskiego w XIV w. Wykład ten prowadzony w wymiarze 3 godz. tygodniowo nosił tytuł *Czasy Łokietka i Kazimierza Wielkiego*. Tematem ćwiczeń była *Lektura i rozbiór dyplomatów z czasów Łokietka i Kazimierza Wielkiego* (2 godz.). Należy zaznaczyć, że o dwóch ostatnich Piastach S. Zakrzewski mówił nie po raz pierwszy. Temat ten podjął już w r. akad. 1910/11. Później powrócił do niego jeszcze w r. akad. 1926/27 wykładem *Czasy Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, który prowadził w I i II trymestrze w wymiarze 5 godz. tygodniowo.

W pozostałych latach S. Zakrzewski poświęcał swe prelekcje głównie dziejom Polski za panowania dynastii Piastów lub Jagiellonów, które

¹⁴⁴ S. Zakrzewski, *Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV w. Odczyt wygłoszony na pierwszym publicznym posiedzeniu Towarzystwa Naukowego we Lwowie 21 maja 1921 r.*, Zamość 1922; także: „Przegląd Historyczny”, t. 3 (23), z. 1, Warszawa 1921 (czerwiec 1922), s. 86–121. Omówienie przedstawionej w nim koncepcji por. K. Błachowska, *Dzieje średniowiecznej Rusi w pracach historyków lwowskich przełomu XIX i XX w.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, t. II, Rzeszów 2004, s. 180–183.

¹⁴⁵ S. Zakrzewski, *Mieszko I. jako budowniczy państwa polskiego*, Warszawa 1922; tenże, *Bolesław Chrobry Wielki*, Lwów 1925.

omawiał głównie w perspektywie politycznej. Od tematyki tej odszedł tylko w r. akad. 1922/23, gdy w I i II trymestrze prowadził w wymiarze 3 godz. tygodniowo wykład *Historiografia polska czasów najdawniejszych*, a w III trymestrze *Historiografia polska doby porozbiorowej*. Wykłady dopełniał ćwiczeniami, które poświęcone były zwykle analizie źródeł. W każdym roku prowadził seminarium historii Polski¹⁴⁶. Cieszyło się ono dużym zainteresowaniem. W r. akad. 1922/23 w semestrze zimowym uczęszczało na nie 19 osób. Warunkiem dopuszczenia do udziału w seminarium w następnym semestrze było przygotowanie zaakceptowanej przez profesora pracy seminaryjnej. W semestrze letnim seminarium liczyło więc już tylko 13 uczestników¹⁴⁷.

Stanisław Zakrzewski wymagał od swych seminarzystów systematycznej pracy, co dało znakomite efekty. W latach 1921–1936 wypromował 36 doktorów, z których połowa (18) uzyskała stopień na podstawie prac z historii średniowiecznej. W tej grupie znaleźli się przyszli znamienici uczeni. Już w 1921 r. Mieczysław Gębarowicz (1893–1984) został doktorem filozofii na podstawie pracy *Aleksander, biskup płocki (od roku 1129 do roku 1156)*, a Stanisław Zajączkowski (1890–1977) na podstawie opracowania *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*¹⁴⁸. Stanisław Zajączkowski był jedynym uczniem Stanisława Zakrzewskiego, który swą pracę doktorską poświęcił historii Litwy. Inni – jak Bronisław Włodarski (1895–1974)¹⁴⁹ i Karol Maleczyński (1897–1968)¹⁵⁰ – zwracali się ku dziejom Rusi Halickiej. Bronisław Włodarski uzyskał w 1923 r. stopień doktora na podstawie – opublikowanej w 1925 r. – pracy *Polityka ruska Leszka Białego (1195–1227)*¹⁵¹. Rok później doktorem został Karol Maleczyński, który napisał rozprawę *Polska a Ruś w czasie zabiegów ks. halickiego o unię 1245–1254*. W tym samym 1924 r. stopień doktora uzyskała też przyszła żona Maleczyńskiego – Ewa Szweigerówna (1900–1972), autorka pracy *Uposażenia węgierskich grodów (materiały porównawcze dla polskiej organizacji grodowej)* oraz Michał Mendys (1892–1944) na podstawie rozprawy *Władysław II na wygnaniu (1146–1159)*¹⁵². Spośród wymienionych uczniów Zakrzewskiego już w okresie międzywojennym trzej – Karol Maleczyński w 1929 r.,

¹⁴⁶ *Spis wykładów S. Zakrzewskiego [w:] Prace historyczne w 30-lecie, s. XXVII–XXXV.*

¹⁴⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, снр. 905, Sprawozdanie z działalności seminariów 1923 r.

¹⁴⁸ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939 [w:] Wielokulturowe środowisko historyczne, t. I, s. 241–249.*

¹⁴⁹ Por. K. Błachowska, *Bronisław Włodarski (1895–1974) [w:] Złota księga, t. II, s. 497–518.*

¹⁵⁰ Por. też, *Karol Maleczyński (1897–1968) [w:] Złota księga, t. II, s. 535–550.*

¹⁵¹ B. Włodarski, *Polityka ruska Leszka Białego*, Lwów 1925.

¹⁵² J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne.*

Stanisław Zajączkowski w 1930 r. i Bronisław Włodarski w 1934 r. – uzyskali habilitację. Dwaj – Stanisław Zajączkowski i Karol Maleczyński – zostali profesorami. S. Zajączkowski w 1932 r. otrzymał katedrę historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii na Uniwersytecie Stefana Bato­rego w Wilnie, zaś K. Maleczyński we wrześniu 1939 r. został profesorem tytularnym – bez katedry – na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Wszyscy trzej prowadzili wykłady na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Stanisław Zajączkowski krótko, bo tylko do 1932 r., Karol Maleczyński w latach 1929–1939, a Bronisław Włodarski w latach 1936–1939.

Tematy prac doktorskich powstałych pod kierunkiem Stanisława Zakrzewskiego na początku lat 30. dotyczyły zagadnień, które od dawna zajmowały jego samego, czyli dziejów Polski we wczesnym średniowieczu oraz stosunków Piastów i Romanowiczów.

Wśród prac poświęconych epoce średniowiecza, będących podstawą doktoratów uzyskanych przez uczniów S. Zakrzewskiego w późniejszych latach, przeważały tematy dotyczące XIV i XV w. Sam profesor szczególnie po 1926 r. – będąc zaangażowanym na różnych polach – nieco już mniej publikował. Pozostał jednak wierny swym zainteresowaniom epoką Piastów oraz dziejami Rusi Czerwonej. Doprowadził nawet do utworzenia przy lwowskim oddziale Polskiego Towarzystwa Historycznego rocznika „Ziemia Czerwieńska”. Pierwszy jego numer ukazał się w marcu 1935 r., ostatni w 1938 r., dwa lata po śmierci założyciela.

Stanisław Zakrzewski pozostawił po sobie znaczący dorobek naukowy w dziedzinie badań nad dziejami Polski wczesnośredniowiecznej i – co rów­nie ważne – zainspirował też swych uczniów do źródłowego zgłębiania zagadnień dotychczas słabo poznanych. Wśród nich dwa wysuwają się na plan pierwszy. Jedno to stosunki Piastów i Rurykowiczów halicko-wołyńskich od schyłku XII w. do połowy XIV w. Badania w tym kierunku zainicjował przy okazji opracowywania *Genealogii Piastów* (1895) już Oswald Balzer, ale w pełni rozwinął je uczeń Stanisława Zakrzewskiego – Bronisław Włodarski. Należy zaznaczyć, że podobnie jak znaczna część uczniów Zakrzewskiego uczęszczał on także na seminarium O. Balzera, które ten wybitny historyk prawa i ustroju prowadził do roku 1932¹⁵³. Bronisław Włodarski opublikował w latach 1933–1938 szereg prac monograficznych¹⁵⁴. Dowiódł

¹⁵³ M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010, s. 143.

¹⁵⁴ B. Włodarski, *Wołyń pod rządami Rurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza*, „Rocznik Wołyński”, t. III, Równe 1934, s. 105–146; tenże, *Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich*, Lwów 1936; tenże, *Alians rusko-mazowiecki z drugiej połowy XIII wieku. Karta z dziejów Konrada II Mazowieckiego* [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938, s. 611–629.

w nich istnienia ścisłych i przyjaznych relacji między Piastami-seniorami – Kazimierzem Sprawiedliwym i Leszkiem Białym – a Romanem Mściśławowiczem, zaś w późniejszym okresie między Piastami mazowieckimi – począwszy od Konrada II Mazowieckiego – a Romanowiczami. Ukazał też dynamikę zmian tych relacji. W 1935 r. na łamach „Ziemi Czerwieńskiej” Bronisław Włodarski wspólnie z Ewą Maleczyńską, Kazimierzem Lewickim i Marianem Tyrowiczem opublikowali pierwszy w polskiej historiografii *Przegląd literatury do dziejów politycznych Ziemi Czerwieńskiej*. Włodarski był autorem części poświęconej średniowieczu¹⁵⁵. U schyłku życia na kartach pracy *Polska i Ruś 1194–1340*¹⁵⁶ Bronisław Włodarski przedstawił całościowe ujęcie zagadnienia, pierwsze i dotychczas jedyne w polskiej historiografii.

Bronisław Włodarski podjął także – niemal zupełnie niebadany przez polskich historyków – problem relacji polsko-czeskich w drugiej połowie XIII i w pierwszych dziesięcioleciach XIV w. W 1928 r. na łamach „Kwartalnika Historycznego” opublikował *Przegląd literatury o stosunkach polsko-czeskich za ostatnich Przemysławów*, a podczas V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie wygłosił referat *Czechy a Polska w okresie rozbitcia dzielnicowego (Postulaty)*, w którym stwierdził, że badania nad tym zagadnieniem zostały w polskiej nauce historycznej zaniedbane, w konsekwencji czego – jak stwierdził: „Jesteśmy zdani jeszcze ciągle na obcą literaturę czeską i niemiecką, gdzie wypadki są przedstawiane nieraz zbyt jednostronnie”. Nie poprzestając na stwierdzeniu tego faktu, w latach 1931 i 1933 opublikował dwie monografie, z których pierwsza poświęcona była stosunkom polsko-czeskim w latach 1250–1306, a druga polityce Jana Luksemburczyka wobec Władysława Łokietka¹⁵⁷. Prace te stały się podstawą do nadania B. Włodarskiemu w 1934 r. przez Radę Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza stopnia doktora habilitowanego.

W pracach na temat relacji Przemysławów, a następnie Luksemburgów i Piastów w XIII i na początku XIV w. Bronisław Włodarski podejmował kwestie dotyczące dziejów Śląska. Po II wojnie światowej – w innym miejscu i zupełnie innych warunkach – wiele uwagi tej problematyce poświęcał Karol Maleczyński. Natomiast w okresie lwowskim, w 1926 r., wydał on pionierską monografię z dziedziny historii gospodarczej *Najstarsze targi w Polsce*¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Tenże, *Okres średniowiecza do 1385 r.*, „Ziemia Czerwieńska”, R. I, z. 1, Lwów 1935, s. 106–111.

¹⁵⁶ Tenże, *Polska i Ruś. 1194–1340*, Warszawa 1966.

¹⁵⁷ Tenże, *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i na początku XIV wieku (1250–1306)*, Lwów 1931; tenże, *Polityka Jana Luksemburczyka wobec Polski za czasów Władysława Łokietka*, Lwów 1933.

¹⁵⁸ K. Maleczyński, *Najstarsze targi w Polsce i stosunek ich do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim*, Lwów 1926. W jęz. niemieckim: tenże, *Die ältesten Märkte in*

Przygotował też książkę na temat panowania Bolesława Krzywoustego. W pełnej, opatrzonej aparatem naukowym wersji została ona wydana dopiero w 1975 r.¹⁵⁹

Ku słabo zbadanym zagadnieniom polityki Polski wobec Mołdawii, czy szerzej, polskiej polityki czarnomorskiej zwrócił swe zainteresowania Olgierd Górka (1887–1955), który habilitację uzyskał w 1916 r., a od roku 1924 prowadził na UJK zajęcia jako docent prywatny¹⁶⁰. Jego wykłady miały charakter przekrojowy i obejmowały chronologicznie zarówno epokę średniowiecza, jak i nowożytną, a dotyczyły takich kwestii, jak *Dzieje Rumunii (do roku 1601)*, *Polityka polska wobec Węgier, Mołdawii i Rusi południowej od Kazimierza Wielkiego do pokoju karłowickiego*, *Wschód i Zachód w życiu politycznym, gospodarczym i kulturalnym Polski od końca XIV do końca XVII w.*, *Stosunki Polski z Turcją i Tatarszczyzną od zajęcia Rusi Czerwonej do roku 1699*, *Polska a Rumunia od 1340 r. do 1699*. Tematy te Olgierd Górka omawiał kolejno w latach 1925–1931 w wymiarze 3 lub 2 godz. w tygodniu. W r. akad. 1930/31 prowadził także wykład *Przegląd historiografii średniowiecznej Czech, Węgier i Rumunii*, w wymiarze 1 godz. tygodniowo¹⁶¹. W 1934 r. Olgierd Górka został profesorem tytularnym Uniwersytetu Jana Kazimierza.

Szczególnie owocna była działalność badawcza i dydaktyczna Jana Ptaśnika, który od 1920 r. kierował katedrą historii średniowiecznej powszechniej.

Jan Ptaśnik był rówieśnikiem Stanisława Zakrzewskiego i, podobnie jak on, kształcił się w Krakowie. Tu studiował historię pod kierunkiem Wincen-tego Zakrzewskiego i Stanisława Krzyżanowskiego oraz geografię u Franciszka Czerny-Schwarzenberga i już w czasie studiów zafascynowała go historia dawnej stolicy¹⁶². Efektem fascynacji J. Ptaśnika Krakowem były ukazujące się od 1900 r. publikacje, w których przedstawiał wyniki swych bardzo systematycznych badań źródłowych nad rodzinami patrycjuszowskiemi¹⁶³. Tematyce tej poświęcił też swą pracę doktorską, którą napisał pod

Polen und ihr Verhältnis zu den Städten vor der Kolonisierung nach dem deutschen Recht, Breslau 1930.

¹⁵⁹ Tenże, *Bolesław III Krzywousty*, Wrocław 1975; nast. wyd.: Kraków 2010. Publikacja bez aparatu naukowego: Wrocław 1946.

¹⁶⁰ Z. Romek, *Olgierd Górka (1887–1955)* [w:] *Złota księga*, t. II, s. 414–434.

¹⁶¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спп. 939, 1045, 1136, 1222, 1317, Programy wykładów 1924/25–1932/33.

¹⁶² A.K. Banach, *Jan Ptaśnik* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 214–223; J. Kolbuszewska, *Jan Ptaśnik (1876–1930)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 467–482.

¹⁶³ J. Ptaśnik, *Bonerowie*, „Rocznik Krakowski” 1905, t. VII, s. 1–134; tenże, *Włoski Kraków za Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły*, „Rocznik Krakowski” 1910, t. XIII, s. 49–

kierunkiem Wincentego Zakrzewskiego. W latach 1903–1911 pięciokrotnie brał udział w ekspedycji rzymskiej Akademii Umiejętności, którą wówczas kierował Władysław Abraham i w której kilkakrotnie brał udział także Stanisław Zakrzewski. Owocem przeprowadzonych kwerend były publikacje źródeł – Jan Ptaśnik był redaktorem trzech tomów *Monumenta Poloniae Vaticana*¹⁶⁴, napisał też prace poświęcone stosunkom Polski ze Stolicą Apostolską *Kollektorzy Kamery Apostolskiej w Polsce Piastowskiej* i *Denar świętego Piotra*¹⁶⁵.

Po uzyskaniu w 1907 r. habilitacji na Uniwersytecie Jagiellońskim otrzymał stanowisko docenta prywatnego, a w 1910 r. tytuł profesora nadzwyczajnego UJ. W czasie I wojny światowej wykładając – z przerwami – na Uniwersytecie Jagiellońskim i w gimnazjum, zaangażował się w działalność na rzecz odzyskania niepodległości¹⁶⁶.

Rok 1918 przyniósł Janowi Ptaśnikowi zaproszenie do grona członków korespondentów Akademii Umiejętności. Choć, jak zauważył Franciszek Bujak, było to zaproszenie o pięć lat spóźnione, gdyż powinno było nastąpić wraz z wydaniem trzech tomów *Monumenta Poloniae Vaticana*. W lipcu 1919 r. Ptaśnik został powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego historii kultury na Uniwersytecie Jagiellońskim. I znów – jak napisał Bujak: „Nominacja ta była nie tylko o 6 lat spóźniona, ale i za niska w stosunku do zasług naukowych Ptaśnika”¹⁶⁷. Wtedy też rozżalony nieco Ptaśnik przyjął zaferowane mu przez Stanisława Zakrzewskiego stanowisko profesora zwyczajnego historii średniowiecznej powszechnej wraz z naukami pomocniczymi na Wydziale Filozoficznym UJK.

Na Uniwersytecie Jana Kazimierza Jana Ptaśnika ceniono. I to do tego stopnia, że gdy w marcu 1924 r. przyjął stanowisko profesora na Uniwersytecie Stefana Batorego, „zawrzało po prostu we Lwowie”. Sam Oswald Balzer jako prezes Towarzystwa Naukowego napisał do Stanisława Zakrzewskiego, prezesa Polskiego Towarzystwa Historycznego, list, w któ-

109; tenże, *Kupcy* [w:] J. Ptaśnik, S. Kutrzeba, *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1911, t. XIV, s. 1–183; tenże, *Studia nad patrycjatem krakowskim wieków średnich*, cz. I, „Rocznik Krakowski” 1913, t. XV, s. 23–95; cz. 2, t. XVI, 1914, s. 1–90.

¹⁶⁴ *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. I: *Acta Camerae Apostolicae*, Vol. I: 1207–1344, Cracoviae MCMXIII; t. II: *Acta Camerae Apostolicae*, Vol. I: 1344–1374, Cracoviae MCMXIII; t. III: *Annalecta Vaticana 1202–1366*, Cracoviae MCMXIV.

¹⁶⁵ J. Ptaśnik, *Kollektorzy Kamery Apostolskiej w Polsce piastowskiej*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1907, t. L, s. 1–80; tenże, *Denar świętego Piotra obrońcą jedności politycznej i kościelnej w Polsce*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1908, t. LI, s. 133–218.

¹⁶⁶ F. Bujak, *Życiorys Jana Ptaśnika*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, t. I, s. XXXIII.

¹⁶⁷ Tamże, s. XXXIV.

rym „dał wyraz swemu przerażeniu i obawie szkód poważnych, które by życiu naukowemu Lwowa przyniósł wyjazd Ptaśnika”¹⁶⁸. Rada Wydziału Filozoficznego uchwaliła oficjalny protest, a sprawa otarła się nawet o Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ostatecznie decyzją Senatu UJK Ptaśnik otrzymał większe mieszkanie i pozostał we Lwowie. Chciał się poświęcić już tylko temu, co uważał za najważniejsze – badaniom naukowym. W 1925 r. objął jednak ważną funkcję dla polskiej nauki, była nią redakcja „Kwartalnika Historycznego”. Sprawował ją do końca życia.

Wyzwanie, jakim było objęcie katedry na Uniwersytecie Jana Kazimierza, wyzwoliło w Janie Ptaśniku pokłady energii. Doprowadził m.in. do wyodrębnienia w jej ramach zakładu nauk pomocniczych historii, jednostki naukowo-dydaktycznej o kluczowym znaczeniu w kształceniu przyszłych mediewistów. Prowadził seminarium historii średniowiecznej i rozbudował jego bibliotekę.

Prowadzone przez siebie zajęcia dzielił – zgodnie z profilem katedry – między wykłady z historii i jej nauk pomocniczych. W r. akad. 1921/22 – pierwszym roku systematycznych zajęć – prowadził wykład *Czasy wczesnego Odrodzenia, Dyplomatykę cesarską dla zaawansowanych* oraz seminarium¹⁶⁹, wszystkie zajęcia w wymiarze 2 godzin tygodniowo. W kolejnych latach w zakresie historii podejmował tematy monograficzne. W latach 1925/26 i 1926/27 w pierwszym i drugim trymestrze była to *Historia średniowiecznego rycerstwa*, a w trzecim trymestrze r. akad. 1926/27 – *Komuny włoskie w wiekach średnich*. W r. akad. 1927/28 powrócił do tematyki bardziej ogólnej, omawiał *Czasy wczesnego średniowiecza*. Rozbudowywał też swoje zajęcia z zakresu nauk pomocniczych¹⁷⁰.

Nad pracą dydaktyczną Jan Ptaśnik przedkładał jednak pracę naukową, bo – jak pisał w jednym z listów do narzeczonej Zofii Małachowskiej: „Z tego bowiem tylko, co człowiek napisze, potomność go osądza, o pracach nad uczniami nikt nie pamięta, nawet sami uczniowie”¹⁷¹. Ostatnie stwierdzenie w odniesieniu do jego własnych uczniów było jednak chyba nazbyt pesymistyczne.

Przekonanie Jana Ptaśnika o tym, że praca naukowa powinna wieść prymat w aktywności historyka, nie odbijało się na jego pracy dydaktycznej. Ulubiona uczennica J. Ptaśnika, Łucja Charewiczowa (1897–1943), tę ostat-

¹⁶⁸ Tamże, s. XXXIX.

¹⁶⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 833, Program wykładów 1921/22.

¹⁷⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 939, 1045, 1046, 1136, Programy wykładów 1924/25; 1926/27; 1927/28; 1928/29.

¹⁷¹ List z 12.03.1925 r.; cyt. za F. Bujak, *Życiorys Jana Ptaśnika*, s. XLI.

nią opisała następująco: „Tematem wykładów Jego bywały nieraz, siłą konieczności, z racji zasięgu obowiązujących przedmiotów, kwestie nader suche, nieporywające; sposób opracowania ich przede wszystkim był treściwy, nie jednający słuchaczy pięknem słów, a mimo to przyciągały nas one gromadnie gruntownością przygotowania i głębią ujęcia. Na ćwiczeniach i seminariach nie obiecywał On nam bynajmniej łatwości dojścia do celu, lecz bezustannie wskazywał, że jedynie ten stanie się historykiem, kto poprzez źródłową pracę do sumiennej krytyki osiągniętej prawdy zdążyć będzie, że praca historyczna nie jest i nie może być rzemiosłem, opartym na bezdusznej kompilacji, lecz musi być przede wszystkim twórczością myśli”¹⁷². Swym uczniom stawiał więc profesor bardzo wysokie wymagania, mimo to jego seminarium było liczne. W r. akad. 1922/23 uczęszczało na nie 25 osób¹⁷³. Ostatecznie, podczas dziesięcioletniej profesury na UJK, siedmioro uczniów J. Ptaśnika uzyskało stopień doktora, a dwoje – Jadwiga Samborska i Michał Seredyński – się do tego przygotowywało. Pięć prac dotyczyło epoki średniowiecza. Dwie – *Handel Lwowa w XV wieku*¹⁷⁴, *Podział Małopolski na kasztelanie do końca XIII wieku*¹⁷⁵ – stały się w 1924 r. podstawą do uzyskania stopnia doktora kolejno przez Łucję Charewiczową i Zygmunta Wojciechowskiego (1900–1955). Oboje pozostali w zakładzie jako asystenci, Ł. Charewiczowa do 1930 r., a Z. Wojciechowski do 1925 r., gdy przeniósł się na Uniwersytet Poznański, na którym otrzymał stanowisko profesorskie. W 1925 r. na podstawie pracy *Celibat w Polsce średniowiecznej na tle dziejów powszechnych* doktoryzował się, zatrudniony w Bibliotece Uniwersytetu, Józef Zieliński (1899–1976). Po doktoracie podjął pracę jako nauczyciel gimnazjalny. W 1926 r. doktorat uzyskała Maria Świeżawska-Wojciechowska (1902–1990) – na podstawie pracy *Z dziejów książki w Poznaniu w XV i XVI wieku*. Pozostała na uczelni do czasu wyjazdu z mężem do Poznania. W tym samym roku doktoryzował się Józef Skoczek (1903–1966) – na podstawie pracy *Historia rodziny Stecherów. Z dziejów patrycjatu krakowskiego w XIII i XIV wieku*. Michał Seredyński (1904–1940) napisał pracę *Udział miast polskich i pruskich w wojnie trzynastoletniej (1454–1466)*. Ukończył ją już po śmierci Jana Ptaśnika, pod opieką Emila Teofila Modelskiego. Na podstawie przygotowanej pod kierunkiem J. Ptaśnika pracy stopień doktora filozofii uzyskała w 1926 r. nauczycielka gim-

¹⁷² Ł. Charewiczowa, *Wspomnienie uczniowskie*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, t. I, s. LXXXIV.

¹⁷³ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 905, Sprawozdania z działalności seminariów 1923 r.

¹⁷⁴ Por. Ł. Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa*, Lwów 1925.

¹⁷⁵ Por. Z. Wojciechowski, *Ze studiów nad organizacją państwa polskiego za Piastów*, Lwów 1924.

nazjalna, a w przyszłości osławiona pracownica Urzędu Bezpieczeństwa – Julia Brüstigerowa (1902–1975)¹⁷⁶.

Tematyka dysertacji doktorskich przygotowywanych przez uczniów J. Ptaśnika odzwierciedlała zainteresowania badawcze jego samego. A dotyczyły one zagadnień, które dopiero zwracały uwagę historyków. Prowadzone przez niego w Krakowie badania nad rodzinami patrycjatu krakowskiego, ale także życiem krakowskich żaków i innych grup społeczeństwa zaowocowały publikacjami, które należą do pierwszych w polskiej historiografii poświęconych historii społecznej. Szerokim ujęciem zagadnień J. Ptaśnik łączył historię społeczną z historią kultury. I właśnie po przyjeździe do Lwowa podjął pracę nad syntetycznym przedstawieniem kwestii, które wcześniej doskonale opracował źródłowo. W 1922 r. wydał książkę *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*¹⁷⁷. Na jej kartach, jako pierwszy polski historyk, postawił sobie pytanie „o wpływ włoskiego żywiołu świeckiego na rozwój naszej kultury”. Odpowiedział na nie niezwykle systematycznie i wszechstronnie. Rozpoczął od omówienia przyczyn imigracji z Italii do Polski od momentu przybycia pierwszych zakonników do XV w., wskazując na zmianę charakteru imigracji u schyłku XIV i na początku XV w. Następnie przedstawił takie zagadnienia, jak udział Genuńczyków, Wenecjan, Florentyńczyków w tworzeniu górnictwa węgla i soli w Polsce w XIV i XV w. W dynamicznym ujęciu pokazał aktywność handlową Genuńczyków i innych mieszkańców Italii. Odrębny rozdział poświęcił migracji w XIV i XV w. na obszary Rusi Czerwieńskiej (wykazał, że miała ona przede wszystkim genueński charakter) oraz aktywności gospodarczej przybyszów na tym obszarze. Przybliżył postacię pozostałych w służbie polskich władców dyplomatów, a także udział włoskich rzemieślników i artystów w kształtowaniu architektury i rzeźby na ziemiach polskich oraz wpływ przybyszów na polską naukę i literaturę, poczynając od XI w. Opisał też działalność Polaków w Italii. Praca *Kultura włoska wieków średnich w Polsce* po dzień dzisiejszy zachowuje wartość naukową, a kiedy się ukazała, była nowatorską nie tylko w odniesieniu do podjętej tematyki, ale także sposobu jej ujęcia.

W 1925 r. Jan Ptaśnik opublikował kolejną syntetyczną pracę – *Kultura wieków średnich w Polsce*¹⁷⁸. Jest to część pierwsza większego zamierzenia, którą autor poświęcił życiu religijnemu i społecznemu. W tym okresie J. Pta-

¹⁷⁶ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne*.

¹⁷⁷ J. Ptaśnik, *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*, Warszawa 1922.

¹⁷⁸ Tenże, *Kultura wieków średnich w Polsce*, cz. 1: *Życie religijne i społeczne*, Warszawa 1925.

śnik zwrócił się także ku badaniom nad wprowadzaniem w Polsce wynalazku druku, co stanowiło naturalną konsekwencję jego szerokiego podejścia do badań nad społeczeństwem i jego kulturą.

Objąwszy we Lwowie katedrę historii średniowiecznej powszechnej J. Ptaśnik uczynił z niej miejsce nowatorskich badań nad średniowieczem, poznawanym przez pryzmat kultury. A tę postrzegał, dając temu wyraz w swych publikacjach, jako wszelkie przejawy aktywności społeczeństwa. Społeczeństwo polskie epoki pokazywał w szerokim kontekście europejskim, opisując wpływ, jaki nań wywierali przybysze z religijnego i kulturalnego centrum ówczesnej Europy – Italii, ale także przybysze z Niemiec i innych krajów¹⁷⁹.

Jan Ptaśnik przywiązywał dużą wagę do spraw gospodarczych. Sam je badał, dochodząc do cennych ustaleń, lecz to jego przyjaciel – Franciszek Bujak (1875–1953) – stworzył na Uniwersytecie prężny ośrodek badań nad historią gospodarczą. Zarówno w swoich badaniach, jak i w kształceniu studentów uwzględniał także średniowiecze. Co pewien czas tematem wykładu czynił zagadnienia gospodarcze tej epoki. W r. akad. 1921/22 mówił o *Pracy gospodarczej Kazimierza Wielkiego*. Wykład ten odbywał się w wymiarze 2 godz. tygodniowo. Na seminarium historii gospodarczej analizował ze studentami *Księgi sądowe wieku XIV i XV jako źródła do historii gospodarczej*¹⁸⁰. Uczestnicy seminarium opracowywali źródłowo wybrane zagadnienia. W r. akad. 1922/23 Adolf Hirschberg (1900–1960) i Stefan Ingot (1902–1994) przygotowali rozprawy *Obrót ziemią w województwie krakowskim u schyłku XIV w. (1398–1400), na podstawie Akt Grodzkich i Ziemskich* oraz *Obrót ziemią w ziemi zakroczymskiej i ciechanowskiej na podstawie „Najdawniejszych ksiąg sądowych mazowieckich”*. Łucja Charewiczowa i Józef Zieliński na seminarium Franciszka Bujaka zajmowali się pracami *Obrót ziemią w ziemi halickiej w latach 1435–75, na podstawie Akt Grodzkich i Ziemskich* oraz *Ceny na obszarze ziemi lwowskiej i miasta Lwowa w latach 1440–1456, na podstawie Akt Grodzkich i Ziemskich*¹⁸¹.

Współpraca Jana Ptaśnika i Franciszka Bujaka w kształceniu przyszłych historyków była stała. Sam F. Bujak był także opiekunem naukowym prac doktorskich poświęconych historii gospodarczej średniowiecza. Spośród trzydziestu rozpraw napisanych pod jego kierunkiem, które w latach 1925–1937 stały się podstawą uzyskania przez autorów stopnia doktora, sześć dotyczyło średniowiecza, z czego cztery – demografii historycznej. W 1925 r. stopień doktora uzyskali Adolf Hirschberg na podstawie pracy *Stosunki*

¹⁷⁹ Por. rozdział *Historia kultury*.

¹⁸⁰ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, с.п. 833, Program wykładów 1921/22.

¹⁸¹ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, с.п. 905.

osadnicze w dobrach klasztoru tynieckiego w początkach jego istnienia i Franciszek Persowski (1895–1980) – w przyszłości współtwórca i pierwszy rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie – na podstawie pracy *Kształty osad na prawie ruskim, polskim, niemieckim i wołoskim w ziemi lwowskiej*. W kolejnych latach powstały dysertacje poświęcone osadnictwu w ziemi krakowskiej i chełmińskiej. W 1929 r. Tadeusz Ladenberger (1905–1995) uzyskał stopień doktora na podstawie pracy *Zaludnienie ziem polskich w pierwszych latach panowania Kazimierza Wielkiego*, która – jak można sądzić – była pokłosiem zainteresowania tym władcą ze strony samego F. Bujaka. Ponadto jedna rozprawa dotyczyła stosunków kredytowych w ziemi przemyskiej w połowie XV w., jedna też uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i działalności gospodarczej arcybiskupów Janisława (zm. 1341) i Jarosława Bogorii Skotnickiego (zm. 1376)¹⁸².

W całym okresie pracy dydaktycznej na UJK Franciszek Bujak często uwzględniał historię gospodarczą średniowiecza. W r. akad. 1929/30 i 1930/31 poświęcił jej osobny wykład *Historia gospodarcza Polski średniowiecznej*. Odbywał się on w wymiarze 3 godz. tygodniowo i adresowany był również dla studentów słowianoznawstwa. Podobnie było z wykładem w r. akad. 1930/31 na temat *Stosunków gospodarczych Słowian do początku IX wieku* (1 godz.)¹⁸³.

Po śmierci Jana Ptaśnika, w lutym 1930 r., katedrę historii średniowiecznej powszechnej wraz z podlegającym jej zakładem nauk pomocniczych historii powierzono Teofilowi Emilowi Modelskiemu (1881–1967). W momencie powołania był on profesorem na Uniwersytecie Stefana Batorego. T.E. Modelski był uczniem Ludwika Finkla, pod którego kierunkiem napisał, obronioną w 1909 r., a wydaną w 1910 r., pracę doktorską *Król Gebalim w liście Chasdaja*. Po uzyskaniu doktoratu został pracownikiem Archiwum Uniwersytetu. Habilitował się w 1917 r., otrzymując specjalizację: historia średniowieczna powszechna i historia krajów naddunajskich, a następnie prowadził wykłady jako docent. Po powrocie do Lwowa T.E. Modelski objął też stanowisko dyrektora Archiwum Uniwersyteckiego, które piastował do roku 1939. W latach 1932–1936 był redaktorem „Kwartalnika Historycznego”¹⁸⁴.

Teofil Emil Modelski kierował swe zainteresowania badawcze ku wczesnemu średniowieczu, szczególnie ku – trudnym i niezbyt często podejmowanym – zagadnieniom geografii historycznej, onomastyki, źródłoznaw-

¹⁸² J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne*.

¹⁸³ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 1222, Program wykładów 1930/31.

¹⁸⁴ J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)* [w:] *Złota księga*, t. I, s. 495–506.

stwa. Poświęcił im swą pracę doktorską, artykuły¹⁸⁵, a także teksty nieopublikowane. Interesował się problematyką południowej granicy Polski, podejmując badania nad osadnictwem wołoskim na Pogórzu Karpackim. Zainteresowania te znajdowały odzwierciedlenie w prowadzonych przez niego, jako docenta, wykładach na UJK. W r. akad. 1921/22 omawiał, w wymiarze 2 godz. tygodniowo, następujące tematy: *Kolonizacja niemiecka na terenie Małopolski w wiekach średnich i jej formy późniejsze do r. 1918* oraz *Stosunki etnograficzne ziemi sanockiej i ziemi sądeckiej w wieku XV i XVI*. Ćwiczenia historyczne, także w wymiarze 2 godz., poświęcił „czytaniu i objaśnianiu tekstu Jordana o Słowianach”, zaznaczając, że zajęcia te są „dla znających łacinę”¹⁸⁶.

Podczas IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, który odbył się w Poznaniu w 1925 r., T.E. Modelski zabrał głos w dyskusji na temat osadnictwa na pograniczu polsko-ruskim, która toczyła się od wielu lat między historykami polskimi i ukraińskimi. W referacie *Sprawa pogranicza polsko-ruskiego w badaniach ruskich* dokonał prezentacji dotychczasowych stanowisk. W konkluzji przekonywał, że „czas już podjąć się ze strony polskiej rewizji kwestii pogranicza polsko-ruskiego, skoro głos przeważnie w tej kwestii zabierali pisarze ruscy i to zawsze jako strona pokrzywdzona. Skoro zbada się najdokładniej stosunki etnograficzne wieku XV na całym pograniczu polsko-ruskim, będzie można o wiele łatwiej mówić o stosunkach tak etnograficznych jak i o granicach politycznych całego pogranicza polsko-ruskiego w wiekach wcześniejszych”¹⁸⁷.

Objąwszy w 1930 r. stanowisko profesora historii średniowiecznej powszechnej na UJK, T.E. Modelski w prowadzonych przez siebie wykładach poruszał tematy ogólne. W r. akad. 1932/33 omawiał *Czasy Karolingów* (2 godz.), a w roku 1936/37 *Niemcy i Polska w X w.* (3 godz.). Prowadził także ćwiczenia z dyplomatyki, sfragistyki, paleografii w wymiarze 4–6 godz. w tygodniu, a także proseminarium z historii średniowiecznej powszechnej oraz seminarium – po 2 godz. w tygodniu¹⁸⁸. Na seminarium objął opieką naukową uczniów swego poprzednika. Dwoje z nich – Jadwiga Samborska i Michał Seredyński – uzyskali stopień doktora w 1932 r. Spośród uczniów samego T.E. Modelskiego trzech przygotowało prace doktor-

¹⁸⁵ T.E. Modelski, *Lechia Pseudo-Focjusza*, „Przewodnik Naukowy o Literacki” 1914–1916, s. 35–48, 129–142, 224–235, 323–330, 422–432; tenże, *Z onomastyki i terminologii średniowiecznej*, „Kwartalnik Historyczny” 1920, s. 1–29.

¹⁸⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 833, Program wykładów 1921/22.

¹⁸⁷ T.E. Modelski, *Sprawa pogranicza polsko-ruskiego w badaniach ruskich* [w:] *Pamiętnik IV Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, cz. I: *Referaty*, Lwów 1925, s. 12.

¹⁸⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 1317, 1513; Program wykładów 1932/33; 1936/37.

skie. Częściowo średniowiecza dotyczyła praca księdza Edmunda Nowaka (1891–1940) *Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968–1831*. Stopień doktora uzyskał on w 1934 r. Dwa lata później, w 1936 r., Marian Haisig (1908–1996) – w przyszłości profesor Uniwersytetu Wrocławskiego – doktoryzował się na podstawie pracy z zakresu nauk pomocniczych: *Bolesław Podczaszyński (1822–1876) i jego zbiory sfragistyczne*. W tym samym roku stopień doktora uzyskał trzeci uczeń T.E. Modelskiego – jezuita, ksiądz Jan Poplatek (1903–1955) – na podstawie pracy z epoki nowożytnej: *Błogosławiony Andrzej Bobola Towarzystwa Jezusowego*¹⁸⁹. W tym samym roku została ona opublikowana nakładem jezuickiego Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy w Krakowie.

Liczba uczniów Teofila Emila Modelskiego nie była duża, natomiast on sam chętnie zapraszany był przez Franciszka Bujaka, Stanisława Zakrzewskiego, Stanisława Łempickiego do recenzowania prac powstających pod ich kierunkiem. Jak zauważył Jan Tyszkiewicz: „T.E. Modelski nie należał do głównych filarów historiografii lwowskiej, był jednak niewątpliwie pracowitym i bardzo pomocnym współpracownikiem najwybitniejszych uczonych tego kręgu: L. Finkla, F. Bujaka i S. Zakrzewskiego”¹⁹⁰. Po nagłej śmierci tego ostatniego T.E. Modelski objął kierownictwo zakładu (instytutu) historii Polski. Wówczas też o prowadzenie wykładów historycznych w trybie nagłym poproszony został uczeń Zakrzewskiego – na stałe zatrudniony jako nauczyciel historii w VI Gimnazjum we Lwowie – Bronisław Włodarski. W pierwszym i drugim trymestrze r. akad. 1936/37 temat jego wykładu brzmiał *Wyprawy krzyżowe a Polska* (1 godz.), a w trzecim trymestrze tego roku *Piastowie i Przemysłidzi* (2 godz.). W drugim i trzecim trymestrze tegoż roku Karol Maleczyński – od 1929 r. prowadzący wykłady z nauk pomocniczych historii, na stałe zatrudniony w Archiwum Ziemięskim – podjął temat *Dzieje ziemi czerwieńskiej do 1340 r.* Wykład ten prowadził w wymiarze 1 godz. w tygodniu¹⁹¹.

W dniu 1 stycznia 1937 r. nowym kierownikiem zakładu historii Polski został Ludwik Kolankowski (1882–1956)¹⁹². Ten wybitny badacz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego i epoki jagiellońskiej był absolwentem Uniwersytetu Lwowskiego. Tu też uzyskał w 1905 r. stopień doktora. W 1906 r. przeniósł się do Krakowa, gdzie rozpoczął pracę w Bibliotece Jagiellońskiej. Równocześnie pracował naukowo. Całość swych ustaleń przedstawił w ob-

¹⁸⁹ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne*.

¹⁹⁰ J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski*, s. 503.

¹⁹¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 1513.

¹⁹² Por. R. Stobiecki, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)* [w:] *Złota księga*, t. I, s. 507–524.

szernej pracy *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*, która ukazała się w 1913 r. Na jej podstawie habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim z zakresu historii Europy Wschodniej.

Po 1918 r. Ludwik Kolankowski prowadził działalność polityczną i dyplomatyczną. Do pracy naukowej powrócił w 1924 r. – ponownie podjął pracę w Bibliotece Jagiellońskiej, a na UJ prowadził wykłady z historii Wielkiego Księstwa Litewskiego. W latach 1927–1928 starał się bezskutecznie o profesurę na Uniwersytecie Poznańskim. W 1929 r. został powołany na stanowisko dyrektora Biblioteki Ordynacji Zamojskich w Warszawie, a w 1930 r. został zaproszony do prowadzenia w Wilnie wykładów zleconych. Kontynuował je przez następnych sześć lat, dojeżdżając z Warszawy. W 1931 r. otrzymał z nadania prezydenta Ignacego Mościckiego tytuł profesora.

Po objęciu w 1937 r. stanowiska kierownika zakładu historii Polski na UJK zajął się poprawą warunków jego funkcjonowania¹⁹³ i oczywiście pracą dydaktyczną. W r. akad. 1937/38 prowadził kilka wykładów. Jeden poświęcony był relacjom polsko-krymskim: *Polska a Kipczak w XIII–XIV w.* (2 godz.) oraz *Dzieje stosunków Chanatu Krymskiego z Polską w XV–XVI w.* (3 godz.). Odrębny wykład L. Kolankowskiego dotyczył *Zygmunta Augusta* (2 godz.). Omawiał też *Stosunki Polski i Litwy z Moskwą Iwana Groźnego* (1 godz.). Jego ćwiczenia odbywały się w wymiarze 2 godz. tygodniowo. Na początku roku akademickiego udział w nich zadeklarowało 22 studentów, a ukończyło 17¹⁹⁴.

Od początku swej drogi naukowej Ludwik Kolankowski podejmował problemy bliskie zainteresowaniom swego promotora – Ludwika Finkla – związane z dziejami Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania ostatnich Jagiellonów, a więc we wczesnej epoce nowożytnej. Z czasem L. Kolankowski rozszerzył obszar swych naukowych eksploracji o zagadnienia dotyczące dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIV i XV w. Ten kierunek jego badań zaowocował fundamentalną syntezą *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*¹⁹⁵. Pierwszy tom tej pracy ukazał się w roku 1930 w Warszawie i zgodnie z informacją podaną na stronie tytułowej, poświęcony był okresowi od objęcia przez Jagiełłę władzy zwierzchniej w Wielkim Księstwie w 1377 r. do podpisania 6 maja 1499 r. „aktu krakowskiego” – dokumentu „wzajemnej asekuracji i najściślejszego związku sprzy-

¹⁹³ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 1504, Katedra historii Polski 1936/37.

¹⁹⁴ Tamże.

¹⁹⁵ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. I: 1377–1499, Warszawa 1930; nast. wyd.: Oświęcim 2014.

mierzeńczego dwu równorzędnych jagiellońskich państw, Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego”¹⁹⁶. We *Wstępie* do dzieła Kolankowski zakresił całościową koncepcję politycznych dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego od 1377 do 1572 r. Zakres chronologiczny wykładu tomu pierwszego uzasadnił tymi słowami: „W opracowaniu całości przedmiotu skreślona tu została pierwsza część [...] procesu, tj. dzieje Wielkiego Księstwa w XIV i XV w., aż do generalnego ataku Moskwy w 1500 r., tj. do początku wielkich strat terytorialnych. Zwarty ten okres litewskich dziejów zamknięty zostaje w poźyciu z Polską znamiennym sojuszem dwóch równorzędnych państw samodzielnych. Oba te momenty: atak Moskwy i defensywny związek polsko-litewski z 1499 r., to proste następstwo załamania się jagiellońskiej polityki czarnomorskiej w latach 1496–8. Stąd to, okres ma charakter nawskroś swoisty, obejmując niemal całokształt jagiellońskiej inicjatywy. XVI wiek z kolei będzie miał charakter obronny”¹⁹⁷. Niestety, drugiego tomu *Dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w którym omówiony miał być okres późniejszy, Kolankowski nie wydał. Natomiast w 1932 r. opublikował pracę o charakterze podręcznikowym – bez aparatu naukowego – poświęconą dziejom politycznym Polski w czasach Jagiellonów¹⁹⁸.

Podjąwszy szeroko zakrojone badania nad dziejami politycznymi Wielkiego Księstwa Litewskiego, L. Kolankowski zainteresował się także jego niebezpiecznym sąsiadem, a do pewnego czasu zwierzchnikiem części jego ruskich ziem – Chanatem Krymskim. Jako pierwszy historyk polski podjął badania nad polityczną rolą Chanatu Krymskiego w regionie. Po latach Aleksander Gieysztor wskazywał, że stanowiły one ważne osiągnięcie naukowe, stając się punktem odniesienia dla historyków kolejnych pokoleń¹⁹⁹. Wyniki swych badań Kolankowski przedstawiał na wykładach studentom Uniwersytetu Jana Kazimierza. Niestety, tylko przez dwa lata akademickie.

Fakt, iż Ludwik Kolankowski był pierwszym historykiem, który rozwinął badania nad relacjami państw jagiellońskich z Krymem, nie oznaczał, że wcześniej tematyka ta nie była na Uniwersytecie Lwowskim podejmowana. W r. akad. 1928/29 Olgierd Górka omawiał w ujęciu przekrojowym relacje Polski z Turcją i Tatarszczyzną. Ponadto dość regularnie wykłady poświę-

¹⁹⁶ Tamże, Oświęcim 2014, s. 398.

¹⁹⁷ Tamże, Warszawa 1930, s. VIII.

¹⁹⁸ Tenże, *Dzieje polityczne Polski Jagiellońskiej* [w:] *Wiedza o Polsce*, oprac. J. Bystroń i in., t. I, Warszawa 1932, s. 173–326; nast. wyd.: tenże, *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*, Lwów 1936; wyd. 3: Olsztyn 1991.

¹⁹⁹ A. Gieysztor, *Ludwik Kolankowski* [w:] *PSB*, t. XIII, z. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 290–291.

cone dziejom Tatarszczyzny w średniowieczu prowadził Władysław Kotwicz (1872–1944), wybitny orientalista, profesor katedry filologii Dalekiego Wschodu na Wydziale Filozoficznym, a następnie utworzonego w ramach Wydziału Instytutu Orientalistycznego. W latach 1925–1929 w swych wykładach omawiał *Dzieje Złotej Hordy*, *Zagadnienia ustroju Złotej Hordy* oraz *Mongołowie i handel światowy w XIII–XIV w.*, następnie *Tamerlan (Timur) i jego epoka*, a w końcu *Upadek Złotej Hordy (XV wiek)*²⁰⁰.

Tylko przez dwa lata Ludwik Kolankowski prowadził seminarium historii Polski. Jego liczebność była zbliżona do tej, jaką miało ono w czasach Stanisława Zakrzewskiego. W r. akad. 1937/38 na początku uczęszczało na nie 15 osób, na końcu roku – 11²⁰¹. Jednak w ciągu dwóch lat niemożliwe było, by L. Kolankowski mógł doprowadzić do ukończenia jakiegokolwiek pracy doktorskiej, która w całości napisana byłaby pod jego naukową opieką.

Trwający na Uniwersytecie Lwowskim niemal osiemdziesiąt lat rozwój polskich badań nad epoką średniowiecza znalazł swój kres w latach 1939–1940. Odrębny w sensie instytucjonalnym rozwój badań ukraińskich zakończył się wcześniej, w roku 1914. W rozwoju polskiej mediewistyki naturalną cezurę stanowiło odzyskanie przez Polskę niepodległości, jednak w aspekcie metodologii badań i ich tematyki, a także w aspekcie dydaktycznym – metod i treści kształcenia – stanowił on w rozwoju polskiej mediewistyki całość. Bo też studia i wykłady poświęcone średniowieczu na Uniwersytecie Jana Kazimierza prowadzili w większości ci sami profesorowie, którzy czynili to na Uniwersytecie Franciszka I, oraz ich uczniowie. Dokonania naukowe i aktywność dydaktyczna tych ostatnich przypadają już na czasy Uniwersytetu Jana Kazimierza. Natomiast najważniejszym ośrodkiem naukowym, który kształtował ich mistrzów, był Uniwersytet Jagielloński. Jego absolwentem był twórca polskiej mediewistyki na Uniwersytecie Lwowskim i „odnowiciel polskiej mediewistyki” w ogóle, Tadeusz Wojciechowski. Także jego następcą na katedrze – Stanisław Zakrzewski – ukończył krakowską uczelnię i choć nie był uczniem swego poprzednika, kontynuował zainicjowane przez niego badania nad epoką wczesnopiastowską, by – już w okresie II Rzeczypospolitej – znacząco rozszerzyć ich obszar. Z Uniwersytetu Jagiellońskiego przybyli na Uniwersytet Jana Kazimierza także Jan Ptaśnik i Franciszek Bujak, którzy na Uniwersytecie Jana Kazimierza tworzyli nowe ujęcia – kulturowe i gospodarcze – w badaniach nad epoką. Uniwersytet

²⁰⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 939, 1045, 1046, 1136, Programy wykładów 1924/25; 1926/27; 1927/28; 1928/29.

²⁰¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 1504.

Jagielloński ukształtował także Władysława Abrahama i – w pewnym stopniu – Oswalda Balzera. Dwaj ostatni stworzyli odrębne kierunki badań nad średniowieczem na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych. Przez niemal cały omawiany tu okres Uniwersytet Lwowski (UJK) był prężnym ośrodkiem badań nad średniowieczem i kształcenia mediewistów.

W dniu 23 września 1939 r. do Lwowa wkroczyła Armia Czerwona. Uniwersytet Jana Kazimierza przestał istnieć. W dniu 8 stycznia 1940 r. władze sowieckie nadały Uniwersytetowi imię Iwana Franki. Żaden spośród historyków, zajmujących się epoką średniowiecza, nie prowadził w nim zajęć dydaktycznych.

Jerzy Maternicki

(Uniwersytet Rzeszowski)

Historia nowożytna w latach 1869–1918

Historia nowożytna zajmowała w Uniwersytecie Lwowskim miejsce szczególne¹. W lwowskim studium historycznym, zlokalizowanym na Wydziale Filozoficznym, była pod wieloma względami uprzywilejowana. O jej dominacji nad pozostałymi działami historii, a więc historią średniowieczną, starożytną i najnowszą (tj. XIX w.), świadczy m.in. fakt, iż po polonizacji Uniwersytetu w 1871 r. przytłaczającą większość katedr historycznych skupionych na Wydziale Filozoficznym zajmowali nowożytnicy. Dla Ksawerego Liskego (1858–1891), Bronisława Dembińskiego (1858–1939) i Ludwika Finkla (1858–1930) był to niewątpliwie główny obszar ich dociekań naukowych. W przypadku Mychajła Hruszewskiego (1866–1934) i Szymona Askenazego (1865–1935) ową palmę pierwszeństwa historia nowożytna dzieliła bądź to z historią średniowieczną (M. Hruszewski), bądź też XIX w. (S. Askenazy). Także dla docentów lwowskich historia nowożytna była najczęściej głównym lub jednym z głównych kierunków ich badań historycznych. Jedni i drudzy, a więc zarówno profesorowie, jak i docenci, z reguły wysuwali ją też na plan pierwszy w swej działalności dydaktycznej.

Trzeba tu jednak zaznaczyć, że ową dominującą pozycję historia nowożytna uzyskała we Lwowie nie od razu, ale dopiero po upływie pewnego czasu. Ogólnie rzecz biorąc, jej dzieje na ULw. w omawianym tu przez nas okresie można podzielić na cztery zasadnicze podokresy: przejściowy (1869/70–1870/71), pionierski (1871/72–1891/92), pełnego rozkwitu (1892/93–1913/14) i wojennego załamania (1914/15–1917/18).

Początki były skromne. Pod koniec funkcjonowania „niemieckiego” ULw., w r. akad. 1868/69, studium historyczne miało obsadę jednoosobową. Jedynym profesorem „historii” (bez żadnych dodatkowych określeń) był Heinrich Zeissberg (1839–1889)². Działając we Lwowie od 1863 r., zapoczątkował on proces odrodzenia historiografii uniwersyteckiej w tym mie-

¹ W pracy niniejszej wykorzystujemy ustalenia i wnioski zawarte w monografii *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, Rzeszów 2015.

² Por. B. Wöller, *Heinrich Zeissberg (1839–1899)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 93–104.

ście, jej wejście na tory nowoczesnego rozwoju. Jego zainteresowania naukowe w okresie lwowskim nie wychodziły jednak poza średniowiecze i temu też okresowi poświęcał on wówczas najwięcej uwagi w swej działalności dydaktycznej³. W czerwcu 1869 r. pojawił się na ULw. drugi, dobrze przygotowany do pracy badawczej historyk – Robert Rössler (1836–1874), któremu powierzono katedrę historii austriackiej⁴, ale i on jako mediewista (badacz średniowiecznych dziejów Rumunii), w swej działalności dydaktycznej poświęcał historii nowożytnej stosunkowo niewiele uwagi⁵.

Częściowa poprawa tego stanu rzeczy nastąpiła w okresie przejściowym, a więc w latach 1869/70 i 1870/71, kiedy do dwu wymienionych wyżej Niemców austriackich dołączył Polak – K. Liske⁶.

Szczegółowa analiza oferty programowej lat 1869/70 i 1870/71⁷ przekonuje, że podjęcie wykładów przez K. Liskego przyczyniło się do tego, iż historii nowożytnej zaczęto teraz poświęcać nieco więcej uwagi niż dotychczas, ale do jej zrównania z historią średniowieczną było jeszcze daleko. Niemniej, to właśnie K. Liskemu – zajmującemu zrazu skromne stanowisko docenta prywatnego – przypisać należy zasługę odnowienia studiów nowożytnych we Lwowie, zaszczepienia na tym polu badań wysokich standardów naukowych. Żaden inny nowożytnik polski nie dysponował w tym czasie równie dobrym warsztatem badawczym, co K. Liske. Studiował najpierw we Wrocławiu (pod kierunkiem Richarda Roepella), później w Ber-

³ Por. rozdział *Historia średniowiecza*.

⁴ Por. L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. I, Lwów 1894, s. 210, 320. H. Zeissberg, poczynając od roku 1869, był profesorem historii powszechnej.

⁵ Szczegółowe informacje o zajęciach obu historyków w r. akad. 1868/69 znaleźć można w wydawnictwie *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1868/9*, Lemberg (1868); toż za semestr letni (Lemberg 1869).

⁶ Por. O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Ćwikliński, H. Sawczyński, Z. Hordyński, *Ksawery Liske. Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1891, s. 465–539; A. Knot, *Liske Franciszek Ksawery (1838–1891)* [w:] *PSB*, t. XVII, 1972, s. 462–465; T. Kondracki, *Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego* [w:] *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986*, red. S. K. Kuczyński, Wrocław 1990, s. 77–84; J. Maternicki, *Historycy lwowscy a szkoły historyczne w Polsce (do 1918 roku)* [w:] tegoż, *Historia i historycy*, Rzeszów 2005, s. 144–149; V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838–1891)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkiłniaka, t. I, Rzeszów 2007, s. 181–200; I. Czornowół, *Pracownia Ksawerego Liskego we wspomnieniach Omelana Kotyłowskiego (Materiały ze „Słownika Iwana Łewyćkoho”)* (w języku ukraińskim) [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. V, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2007, s. 199–210.

⁷ Por. wymienione wyżej wydawnictwo, informujące także o programach w sem. letnim r. akad. 1869/70 oraz zimowym i letnim 1879/71. Niestety, mimo podejmowanych wysiłków, autorowi nie udało się odszukać programu wykładów w sem. zimowym 1869/70.

linie (m.in. pod kierunkiem Leopolda Rankego i Johanna Gustava Droysena), w końcu w Lipsku, gdzie doktoryzował się u Georga Voigta. Habilitował się już na Uniwersytecie Lwowskim w 1869 r.

Rozpoczął swoje wykłady w sem. zimowym 1869/70 w języku niemieckim; były one poświęcone najnowszej historii Francji. Kontynuował ten temat w sem. letnim tego roku, ale już w języku polskim. Swój wykład doprowadził do zamachu stanu Napoleona III w 1852 r. Historią nowożytną w ściślejszym znaczeniu tego terminu (XVI–XVIII w.), zajął się w r. akad. 1870/71. W sem. zimowym omawiał *Historię epoki rewolucji francuskiej 1789–1814*), zaś w sem. letnim miał prelekcję *Charakterystyczne postacie dziejowe: Maria Stuart i Elżbieta, Dziewica Orleańska, Katarzyna II rosyjska, Lafayette, Voltaire*. Trudno powiedzieć, dlaczego świetny znawca XVI stulecia nie podjął wykładów ze swojej „koronnej” epoki; także zresztą i później, już jako profesor (od 1871), poświęcił jej stosunkowo niewiele prelekcji. Można przypuszczać, że nie chciał mówić studentom o sprawach obrosłych już w obszerną literaturę przedmiotu, o których zresztą nie rzadko sam już wcześniej pisał.

Wykłady K. Liskego od początku cieszyły się dużym zainteresowaniem studentów. Można przypuszczać, że niejednego z nich zainspirowały do podjęcia badań nad epoką nowożytną. Jego wpływ na studentów był jednak wówczas jeszcze dość ograniczony; jako docent prywatny nie mógł prowadzić seminarium, a tym samym nie miał możliwości kształcenia specjalistów w dziedzinie historii nowożytnej.

Stan ten zmienił się w 1871 r., kiedy to na fali postępującej polonizacji Uniwersytetu doszło do „rewolucji” kadrowej na Wydziale Filozoficznym ULw. Niemieccy profesorowie historii opuścili Lwów, a ich stanowiska przejęli przedstawiciele nacji miejscowych: Polak – K. Liske i Rusin (Ukrainiec) – Izidor Szaraniewicz (1829–1901)⁸. Zasadniczo był on mediewistą (w tej dziedzinie miał największy dorobek naukowy), ale dość poważnie – jako badacz – interesował się także historią nowożytną. K. Liske objął katedrę historii powszechnej, a I. Szaraniewicz – historii austriackiej.

W epoce K. Liskego, a więc w latach 1871/72–1891/92, nauczaniem historii nowożytnej na ULw. zajmowało się ośmiu historyków. Oprócz wspomnianych wyżej byli to: profesor historii polskiej, mediewista, po części także nowożytnik Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)⁹ oraz docenci: zra-

⁸ Por. R. Ławrecki, *Isydor Szaraniewicz (1829–1901)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 131–138; S. Stępień, *Szaraniewicz Izidor (Szaraniewicz Isydor, Sydor) (1829–1901)* [w:] *PSB*, t. XLVII, 2010, s. 66–70; rozdział *Historia średniowieczna*.

⁹ Por. S. Zakrzewski, *Charakterystyka naukowej działalności Tadeusza Wojciechowskiego* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. I, Lwów 1936, s. 277–321; H. Barycz, *Tadeusz Wojcie-*

zu mediewista, później nowożytnik Wincenty Zakrzewski (1844–1907)¹⁰, uczeń H. Zeissberga i K. Liskego, nowożytnik Aleksander Hirschberg (1847–1907)¹¹, mediewista Aleksander Semkowicz (1850–1923)¹², uczeń K. Liskego nowożytnik L. Finkel (1858–1930)¹³, nowożytnik Bronisław Dembiński (1858–1939)¹⁴. Dwaj ostatni z czasem awansowali; B. Dembiński zajął w 1892 r. katedrę historii powszechnej, a L. Finkel w 1899 – katedrę historii austriackiej. Osobnej katedry historii nowożytnej jeszcze wówczas we Lwowie nie było, powstała dopiero w 1907 r.¹⁵

Przewaga nowożytników w składzie osobowym lwowskiego studium historycznego powodowała, że po 1871 r. uprawiana przez nich dziedzina wiedzy historycznej wysunęła się na plan pierwszy w publikowanych wówczas co semestr programach studiów historycznych¹⁶. Przeprowadzona przez nas szczegółowa analiza tych programów objęła dwa czteroletnie okresy: lata 1875/76–1878/79 i 1882/83–1885/86. W obu historia nowożytna zdecydowanie górowała nad historią starożytną, średniowieczną

chowski, odnowiciel polskiej mediewistyki [w:] tegoż, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. II, Kraków 1963, s. 147–176 i 324–329; A. Gieysztor, *Wstęp* [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, Warszawa 1970, s. 5–36; K. Olejnik, *Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 201–214.

¹⁰ Por. L. Boratyński, *Wincenty Zakrzewski*. „Kwartalnik Historyczny” 1918, s. 393–407; S. Szczur, *Wincenty Zakrzewski (1844–1918)* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 79–85. Bierzymy tu pod uwagę zainteresowania badawcze tego historyka w okresie jego współpracy z ULw. Prowadził wykłady tylko w jednym semestrze. Po przeniesieniu się do Krakowa zajmował się już niemal wyłącznie historią nowożytną. Od 1872 r. był na UJ profesorem historii powszechnej.

¹¹ Por. K. Lewicki, *Hirschberg Aleksander (1847–1907)* [w:] *PSB*, t. IX, 1960–1961, s. 527–528; A. Kawalec, *Aleksander Hirschberg (1847–1907)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 149–166.

¹² Por. W. Bieńkowski, *Semkowicz Aleksander (1850–1923)* [w:] *PSB*, t. XXXVI, 1995, s. 231–232; J. Kolbuszewska, *Aleksander Semkowicz (1850–1923)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 165–178.

¹³ Por. T. E. Modelski, *Ludwik Finkel (20 III 1858 – 23 X 1930). Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, s. 98–147; O. Halecki, *Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów*, „Kwartalnik Historyczny” 1931, s. 235–253; K. Błachowska, *Ludwik Finkel (1858–1930)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 285–308; A. Nowak, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa 2007; M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności*, Rzeszów 2011.

¹⁴ Por. M. Serwański, *Bronisław Dembiński* [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, Poznań 1989, s. 172–181; *Bronisław Dembiński (1858–1939). Wybitny historyk, polityk i działacz społeczny*, red. W. Jastrzębski, Toruń 2004; T. Pawelec, *Bronisław Dembiński (1858–1939)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 269–284.

¹⁵ Por. rozdział *Lwowskie studium historyczne 1869–1918*.

¹⁶ Szczegółową ich analizę przeprowadzamy w pracy *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*.

i najnowsza (XIX w.). Wykłady i ćwiczenia z historii nowożytnej w latach 1875/76–1878/79 stanowiły 80,77% wszystkich oferowanych studentom zajęć dydaktycznych mających wyraźnie sprecyzowany zakres chronologiczny; w latach 1882/83–1885/86 wskaźnik ten obniżył się wprawdzie do 51,51% ale był nadal bardzo wysoki (zob. tabela 1).

Liczba wykładów i ćwiczeń z historii nowożytnej w poszczególnych semestrach była mocno zróżnicowana. W latach 1875/76–1878/79 wahała się w granicach od 1 do 6. Najczęściej było ich 2–3¹⁷. W latach 1882/83–1885/86 wykładów takich było od 1 do 4 (przeciętnie również 2–3)¹⁸.

W dostępnych nam *Programach wykładów* z lat 1871/72–1891/92¹⁹ znaleźliśmy 82 prelekcje i ćwiczenia z zakresu historii nowożytnej. 26 z nich zapowiadał I. Szaraniewicz, 16 – K. Liske, tyleż samo A. Hirschberg, 10 – T. Wojciechowski, 6 – A. Semkowicz, 5 – L. Finkel, 2 – B. Dembiński i 1 – W. Zakrzewski.

Główny ciężar nauczania historii nowożytnej na ULw. w latach 1871/72–1891/92 wzięt na swoje barki mediewista I. Szaraniewicz. Dopiero na drugim miejscu w tej statystyce znalazł się nowożytnik K. Liske. Nie mógł on poświęcić zbyt wiele uwagi swej subdyscyplinie „koronnej”, gdyż jednocześnie musiał prowadzić wykłady m.in. z nauk pomocniczych historii i... historii starożytnej.

W nauczaniu historii nowożytnej wspierał go od sem. letniego r. akad. 1875/76 A. Hirschberg. Podział zadań pomiędzy nimi polegał na tym, że pierwszy, tj. K. Liske, wykładał historię powszechną, zaś A. Hirschberg – historię Polski. Jemu to przypadła zasługa zapoczątkowania na ULw. systematycznych wykładów z tego zakresu. T. Wojciechowski w swoich wykładach preferował historię średniowieczną Polski i Słowiańszczyzny. Dużo uwagi poświęcał też naukom pomocniczym historii. Także habilitowany w 1884 r. A. Semkowicz traktował zajęcia z historii nowożytnej jako uboczny nurt swej działalności dydaktycznej.

W epoce K. Liskego najczęściej podejmowano tematykę z zakresu dziejów powszechnych. Wypełniała ona wówczas ofertę nowożytniczą w 39,02%. Przeważała zarówno w latach 70., jak i 80. XIX w. Historycy polscy doby pozytywizmu uprawiali wprawdzie głównie historię ojczystą, ale starali się ją rozważać w szerokim kontekście wydarzeń i zjawisk powszechnodziejo-

¹⁷ Ogólna liczba wykładów historycznych ze wszystkich dziedzin wahała się wówczas w poszczególnych semestrach w granicach 6–10.

¹⁸ Wszystkich wykładów w poszczególnych semestrach było wówczas od 8 do 10.

¹⁹ Wykorzystaliśmy wszystkie z wyjątkiem niedostępnych dla nas wykazów za sem. letni r. akad. 1871/72 oraz letni 1879/80.

wych²⁰. Ważne też były względy natury praktycznej. Uniwersyteckie studium historyczne miało przede wszystkim przygotowywać studentów do pracy w szkole, a w niej uczono wówczas głównie historii powszechnej, dalej austriackiej, w najmniejszym natomiast zakresie – polskiej i ukraińskiej²¹. Oczywiście nie bez znaczenia był również fakt, iż we Lwowie katedra historii Polski powstała 14 lat później niż w Krakowie.

Najwięcej wykładów z historii powszechnej nowożytnej miał w latach 1871/72–1891/92 K. Liske. W dostępnych nam *Programach wkładów* wymieniono ich 16. Najczęściej miały one charakter przeglądu i obejmowały jedno lub dwa stulecia. Zainaugurował je w sem. zimowym 1871/72 prelekcją *Historia powszechna wieku XVI i XVII*, później prowadził często powtarzany wykład *Historia powszechna od połowy XV wieku*. Wykładał też m.in. *Historię epoki wielkiej rewolucji francuskiej*. Raz zdarzyło się, że K. Liske zajął się dziejami tylko jednego kraju, zaprezentował swój *Pogląd na dzieje Anglii od Henryka VIII*.

Udział pozostałych wykładowców w nauczaniu historii powszechnej nowożytnej był bez porównania mniejszy. A. Semkowicz wykładał historię powszechną nowożytną zaledwie przez trzy lata. W pierwszym roku (1888/89) przez dwa semestry omawiał *Wiek Ludwika XIV*, w drugim (1889/90) – *Historię XVIII w.*, w trzecim natomiast (1890/91) *Historię rewolucji francuskiej*. Wykłady te – w porównaniu do prelekcji K. Liskego – miały więc z reguły mniejszy zakres chronologiczny, zbliżały się już swoim charakterem do wykładów monograficznych.

L. Finkel prowadził najczęściej wykłady przeglądowe, troszczył się jednak o to, aby nie miały one nazbyt szerokiego zakresu chronologicznego. W r. akad. 1886/87 omawiał *Dzieje powszechne w epoce Reformacji*, rok później *Epokę wojny trzydziestoletniej 1618–1648*, następnie (1888/89), *Historię powszechną od pokoju westfalskiego do wielkiej rewolucji (1648–1789)*. Później podjął m.in. temat *Dzieje epoki rewolucji francuskiej (1789–1815)*.

I. Szaraniewicz poświęcił historii powszechnej nowożytnej zaledwie dwa wykłady. W sem. letnim 1872/73 mówił o *Wojnie sukcesyjnej hiszpańskiej (1701–1714) z przeważnym uwzględnieniem udziału w niej austriacko-węgierskiej monarchii*. Później zajmował się *Historią powszechną w wieku XVIII (1881/82)*.

²⁰ Szerzej na ten temat J. Maternicki, *Badania nad historią powszechną średniowieczną i nowożytną w Polsce (do 1918 r.)* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku*, red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaskilniak, Gdańsk 2013, s. 30 i n.

²¹ Por. C. Majorek, *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990, s. 146 i n.

Również tylko dwa wykłady z historii powszechnej nowożytnej zdołał wygłosić do 1892 r. B. Dembiński. Jeden z nich był poświęcony *Historii politycznej Europy w drugiej połowie XVIII w.*

Oceniając ogólnie program wykładów z historii powszechnej nowożytnej, trudno nie zauważyć, iż nacechowany on był europocentryzmem. Zwracano przy tym uwagę głównie na dzieje Europy Zachodniej. Polskich wykładowców bardziej interesowały dzieje Francji czy Anglii niż Rosji i Niemiec.

Na drugim miejscu w wykładach poświęconych dziejom nowożytnym znalazła się w latach 1871/72–1891/92 historia Polski (27 prelekcji). W r. akad. 1875/76. A. Hirschberg omawiał *Dzieje Polski za panowania Zygmunta I*. Kontynuacją tego wykładu były *Dzieje Polski w wieku XVI, ciąg dalszy*, a następnie *Dzieje Polski za panowania królów wolno obranych* (1877/78–1882/83). A. Hirschberg omawiał kolejno panowanie: Zygmunta III, Władysława IV, Jana Kazimierza, Michała Wiśniowieckiego, Jana III Sobieskiego, Augusta II, Augusta III i Stanisława Augusta. Bardziej monograficzny charakter miały m.in. wykłady: *Początki wojen kozackich i O stronnictwach politycznych w Polsce pod koniec panowania Jana Kazimierza*. Łącznie z historią Polski nowożytnej A. Hirschberg miał w interesującym nas tu okresie 16 prelekcji.

W r. akad. 1884/85 wykłady z historii Polski nowożytnej podjął T. Wojciechowski. Omawiał *Dzieje polskie od r. 1572*. W r. akad. 1885/86 kontynuował ten wykład, mówiąc o *Dziejach Polski pod panowaniem Augusta II i III*. Także i tym razem doprowadzał je do końca panowania Augusta III. W trzecim cyklu wykładów podjął m.in. temat *Dzieje Polski w XVIII w.* (1891/92). Ogółem dziejom Polski nowożytnej T. Wojciechowski poświęcił 10 prelekcji. Ważniejsze dla niego były takie dziedziny, jak historia średniowieczna i nauki pomocnicze historii.

Trzecie miejsce w programach wykładów z zakresu historii nowożytnej zajmowała w latach 1871/72–1891/92 historia monarchii austro-węgierskiej. W omawianym tu przez nas okresie jedynym jej wykładowcą był I. Szaraniewicz. Jedną z pierwszych jego prelekcji, dotyczących czasów nowożytnych, był wykład *Historia austriacko-węgierska za panowania Marii Teresy* (1875/76). W tym samym roku omawiał również *Nową historię Węgier*. Później (1876/77) mówił o *Historii austriacko-węgierskiej monarchii ze szczególnym uwzględnieniem 17. i 18. wieku*. Czasami cofał się do XVI w., prowadząc m.in. wykłady: *Historia reformacji w Austro-Węgrzech z przeważnym uwzględnieniem ruchu reformacji u ludów słowiańskich* (1878/79) i *Historia austriacko-węgierskiej monarchii przeważnie wieku XVI i XVII*.

Wykłady nowożytnicze I. Szaraniewicza obejmowały z reguły dłuższe odcinki czasu i miały charakter przeglądowny. Historyk nie prowadził badań

dotyczących nowożytnych dziejów Austrii czy Węgier, wiedzę na ten temat czerpał więc z „drugiej ręki”, głównie z opracowań austriackich i niemieckich. Ogółem w latach 1871/72–1891/92 miał 17 wykładów dotyczących nowożytnych dziejów Austro-Węgier.

Niewątpliwie z większą kompetencją mógł się I. Szaraniewicz wypowiadać na temat nowożytnych dziejów Rusi (Ukrainy), gdyż jako badacz interesował się nie tylko jej najdawniejszymi dziejami, ale także – co prawda, w ograniczonym tylko zakresie – jej historią w czasach nowożytnych. Nikt inny poza I. Szaraniewiczem nie podejmował wówczas na studium historycznym ULw. tej tematyki. Wykłady z historii Rusi zajmowały w nowożytniczej ofercie lwowskiego studium historycznego miejsce skromne; w sumie było ich tylko sześć. I. Szaraniewicz prowadził je najczęściej w języku ruskim²².

Pierwszy odnotowany przez nas wykład I. Szaraniewicza, poświęcony w części dziejom nowożytnym Rusi, miał miejsce w r. akad. 1874/75. Historyk mówił wówczas o *Historii Rusi Czerwonej do końca XVII wieku*. Później zajmował się m.in. *Historią Rusi Czerwonej w XVIII w.* oraz *Historią Halicko-Włodzimierskiej Rusi od 1586–1647*²³.

Wygłaszał nie tylko prelekcje na temat nowożytnych dziejów Ukrainy, ale czasami prowadził także ćwiczenia z tego zakresu.

Historia Rusi nie była traktowana na ULw. jako samodzielna subdyscyplina historyczna; z reguły uznawano ją za część historii monarchii austro-węgierskiej. I. Szaraniewicz zajmował się więc głównie tymi ziemiami ukraińskimi, które aktualnie znajdowały się w składzie c. k. Monarchii.

Z przeprowadzonych przez nas analiz wynika, że w ofercie dydaktycznej lwowskiego studium historycznego w latach 1871/72–1891/92 zdecydowanie przeważała historia polityczna (zob. tab. 2). Poświęcono jej 47,56% wszystkich wykładów i ćwiczeń. Gdyby pominąć te, które zakwalifikowaliśmy do historii „ogólnej”, to okazałoby się, że na historię polityczną przeznaczono 79,59% wykładów mających mniej lub bardziej sprecyzowany zakres problemowy. Biorąc pod uwagę fakt, że przytłaczająca większość wykładów „ogólnych” poświęcona była także historii politycznej, można zaryzykować stwierdzenie, że w latach 1871/72–1891/92 wypełniała ona ofertę dydaktyczną lwowskiego studium historycznego w ok. 85%. Nie odnotowaliśmy wówczas żadnego wykładu z historii nowożytnej ustroju czy gospodarki. Historia społeczna reprezentowana była przez 1 wykład, histo-

²² Wykłady z historii austro-węgierskiej I. Szaraniewicz prowadził w języku polskim.

²³ Bliższe informacje na temat wykładów I. Szaraniewicza czytelnik znajdzie w rozdziale *Historia Ukrainy*.

ria wojskowa przez 4²⁴, historia kultury przez 2, zaś historia Kościoła przez 3 wykłady. Było to doprawdy niewiele. W latach 70. i 80. XIX w. historycy lwowscy hołdowali jeszcze tradycyjnym zapatrywaniom na przedmiot historii. Tzw. historia wewnętrzna była wówczas we Lwowie w niełasce. Bardzo rzadko mówiono o niej na wykładach²⁵.

Osobną sprawą jest ocena merytorycznych i dydaktycznych walorów wykładów. Materiał źródłowy dotyczący tej kwestii jest na ogół skąpy, z reguły cechuje się daleko posuniętym subiektywizmem, fragmentarycznością, a nierzadko i ogólnikowością. Stosunkowo najwięcej wiemy o wykładach K. Liskego, który już za życia stał się postacią legendarną.

Jak wynika z przekazu jednego z jego uczniów, K. Liske swoje wykłady czytał z wcześniej przygotowanego manuskryptu; robił to „monotonnie, szybko i bez wytchnienia, nerwowo”²⁶. Pod względem formy jego prelekcje nie były więc dla studentów zbyt atrakcyjne, a pomimo to przykuwały w najwyższym stopniu ich uwagę. Ważna była ich treść, a zwłaszcza osobowość profesora, niezwykła, fascynująca.

Wykłady K. Liskego nawiązywały do najlepszych wzorów niemieckiej dydaktyki uniwersyteckiej. Przygotowywał je bardzo starannie, dbając nie tylko o ich wysoki poziom merytoryczny, ale także o przejrzystość konstrukcji oraz jasność i precyzję wywodów. Starał się przy tym wykorzystać każdą okazję, aby pokazać słuchaczom, w jaki sposób nauka dochodzi do prawdy o przeszłości. Zachowując ostrożność w ocenie wydarzeń i ludzi, swój stosunek do nich wyrażał najczęściej pośrednio, poprzez odpowiedni dobór i konstrukcję materiału faktograficznego. Wykłady K. Liskego stanowiły dobre wprowadzenie dla dalszego, bardziej już specjalistycznego kształcenia się w dziedzinie historii nowożytnej.

Odbywało się ono najpierw na ćwiczeniach paleograficzno-dyplomatycznych, a później na seminarium. Prowadzone przez K. Liskego seminarium historii powszechnej było w ocenie uczniów prawdziwą „szkołą badania przeszłości”. Student musiał najpierw wykonać szereg stosunkowo prostych prac przygotowanych, aby otrzymać temat do samodzielnego opracowania. Profesor wymagał najpierw zapoznania się z całą literaturą przedmiotu, później solidnej kwerendy i wnikliwej analizy źródeł. Traktował swoich seminarzystów jako „współpracowników”, poszukujących, jak on, prawdy o przeszłości. Oceniał ich pierwsze poczynania badawcze krytycz-

²⁴ Historycy lwowscy rozważali wojny i ich przebieg głównie pod kątem spraw politycznych.

²⁵ Niewiele lepiej było zresztą wówczas także i w Krakowie.

²⁶ O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Ćwikliński, H. Sawczyński, Z. Hordyński, *Ksawery Liske*, s. 519–520. Autorem cytowanych słów był H. Sawczyński.

nie, wytykał im błędy i uchybienia. Domagał się od swoich uczniów, aby ich teksty nie były powtórzeniem wcześniejszych prac, ale wносиły do nauki nowe, istotne ustalenia. Już współcześni zauważyli, że K. Liske dbał przede wszystkim o zapoznanie swoich uczniów z warsztatem badawczym historii, w szczególności przygotowywał ich do ścisłych pod względem metodycznym studiów analitycznych²⁷. Jak to ujął W. Smoleński, swoje badania zamykali „w zakresach szczupłych, prowadzili je zaś drobiazgowo, z pedantyzmem niemieckim”²⁸.

Przez seminarium K. Liskego przeszło wielu adeptów Klio, znanych później ze swych znakomitych niejednokrotnie prac badawczych i popularyzatorskich. Byli to nie tylko Polacy, ale także Ukraińcy.

Najpełniejszy zestaw „wybitnych uczniów” K. Liskego sporządził swego czasu Antoni Knot²⁹, który do tego grona zaliczył: Oswalda Balzera (1858–1933), Henryka Biegeleisena (1855–1934), Ferdynanda Bostela (1860–1935), Michała Chylińskiego (1853–1925), Bronisława Czarnika (1858–1918), Wiktora Czerbaka (1863–1913), Aleksandra Czołowskiego (1865–1944), Ludwika Finkla (1858–1930), Bronisława Gorczaka (1854–1918), Kazimierza Górskiego (1851–1910), Zdzisława Hordyńskiego (1856–1895), Saturnina Kwiatkowskiego (1856–1902), Michała Lityńskiego (ur. 1860), Antoniego Lorkiewicza (1849–1899), Stanisława Lukasa (1855–1882), Romana Maurea (1852–1884), Fryderyka Papée (1856–1940), Stanisława Schnür-Pełłowskiego (1859–1900), Antoniego Prochaskę (1852–1930), Karola Rawera (1852–1907), Wilhelma Rolnego (1872–1941), Henryka Sawczyńskiego (1861–1923), Aleksandra Semkowicza (1850–1923) i Stanisława Smolkę (1854–1924). Sądzimy, że na tę listę wpisać też należy Maksymiliana Gumpłowicza (1864–1897), a także Aleksandra Hirschberga (1847–1907)³⁰.

Uczniowie K. Liskego opracowywali na jego seminarium tematy dotyczące różnych okresów, głównie jednak z historii nowożytnej.

Osiągnięcia dydaktyczne drugiego z profesorów lwowskich – I. Szaraniewicza były bez porównania mniejsze. Wiadomo, że swoje zajęcia – wy-

²⁷ Por. M. Bobrzyński, *Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa* [w:] M. H. Serejski, *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775–1918*, Warszawa 1963, s. 155.

²⁸ W. Smoleński, *Szkoły historyczne w Polsce*, Warszawa 1898, s. 93–94. Szersze omówienie działalności dydaktycznej K. Liskego w rozprawie J. Maternickiego *Mistrzowie dydaktyki uniwersyteckiej* [w:] *Współczesna edukacja historyczna. Doświadczenia. Oczekiwania*, red. J. Budzińska i J. Strykowska, Poznań 2015, s. 19–38.

²⁹ Por. A. Knot, *Liske Franciszek Ksawery*, s. 464.

³⁰ Por. J. Maternicki, *Historycy lwowscy a szkoły historyczne w Polsce*, s. 145–146. V. Julkowska uzupełniła ten wykaz o kilkanaście innych, mniej znanych postaci. Por. V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838–1891)*, s. 198.

kłady, ćwiczenia i seminaria – prowadził systematycznie i z dużym zaangażowaniem. Jako mediewista nie znał jednak historii nowożytnej w takim stopniu, jak K. Liske, nie dorównywał mu też pod względem znajomości nowoczesnego warsztatu naukowego i talentu dydaktycznego. Starał się jednak jak mógł, aby sprostać zadaniu. Wedle jednego ze słuchaczy – L. Finkla, zapał, który ożywiał I. Szaraniewicza w toku wykładów, „udzielał się uczniom jego i zagrzewał ich do studiów historycznych”³¹. Bardzo długo prowadził on swoje seminarium w starym stylu, tj. na plan pierwszy wysuwał jego funkcje pedagogiczne, a nie naukowe. Za główny cel przyjmował należyte przygotowanie studentów do nauczania historii austriackiej w szkołach galicyjskich. Z czasem jednak także i jego seminarium zaczęło nabierać charakteru naukowego. Swoim seminarzystom, nie tylko Ukraińcom, ale nierzadko także Polakom, dawał do opracowania tematy zarówno z historii średniowiecznej, jak też i nowożytnej. Szkoły historycznej nie stworzył, nie miał chyba nawet takich ambicji³². W jakiejś mierze uzupełniał jednak działalność K. Liskego, wspierał też niektórych jego uczniów, chociażby wspomnianego wyżej L. Finkla.

Powołany w 1883 r. na katedrę historii polskiej T. Wojciechowski nie miał, jak się wydaje, większego talentu pedagogicznego. H. Barycz wystawił mu pod tym względem nie najlepszą notę. Przytaczał wprawdzie opinię K. Estreichera, że wykłady T. Wojciechowskiego były starannie przygotowane i nosiły w sobie „wszystkie cechy jego niepospolitej umysłowości”, zaraz jednak dodawał, że były „mało pociągające i niezbyt urozmaicone jeśli chodzi o stronę zewnętrzną”, do tego „odczytywane ze skryptów głosem cichym, jednostajnym – nie potrafiły oddziaływać silniej na wyobraźnię i porywać słuchaczy”³³. Nie prowadząc na szerszą skalę badań nad dziejami Polski nowożytnej, swoje prelekcje na ten temat opierał głównie na istniejącej literaturze przedmiotu. Nic nie wskazuje na to, aby jego wykłady nowożytnicze wzbudzały większe zainteresowanie studentów³⁴.

Wyżej były oceniane wykłady A. Hirschberga. Był on sumiennym badaczem dziejów Polski nowożytnej. W przedstawionym w 1875 r. Radzie Wydziału Filozoficznego ULw. programie wykładów zapewniał, że omówi w nich

³¹ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego II (1898/99–1909/10)*, Lwów 1912, s. 82.

³² Szersze informacje na temat działalności dydaktycznej I. Szaraniewicza w rozdziale *Historia Ukrainy*.

³³ H. Barycz, *Tadeusz Wojciechowski, odnowiciel polskiej mediewistyki*, s. 171.

³⁴ Inaczej było w przypadku wykładów T. Wojciechowskiego poświęconych historii średniowiecznej; budziły one bez porównania większe zainteresowanie. Autor *Chrobacji* wpływał na młode pokolenie historyków także poprzez kontakty osobiste. Uczniów miał niewielu (nie miał własnego seminarium).

najnowszy stan badań w każdej z omawianych kwestii, będzie się też starał wdrożyć studentów do samodzielnych studiów³⁵. We wstępie do każdego „szeregu prelekcji” miał omawiać źródła odnoszące się do danej epoki, literaturę przedmiotu oraz opinie „powag naukowych” na temat ważniejszych zagadnień.

A. Hirschberg starał się pod wieloma względami naśladować K. Liskego, jednakże śmieiej niż on podejmował szerszą refleksję historyczną. Według L. Finkla, zarówno w swych pracach naukowych, jak i w wykładach uniwersyteckich „badał początki choroby społecznej, która zdaniem jego sprawiła straszną katastrofę [tj. upadek Polski – J.M.]. W odpowiedzi nie znał kompromisu – zdanie swoje bez ogródek wypowiadał – wierny syn prawdziwej nauki, podawał obnażoną z legendy, nieraz twardą i gorzką prawdę”³⁶.

Najmniej możemy powiedzieć o wykładach A. Semkowicza. Będąc mediewistą, swoją wiedzę na temat dziejów nowożytnych zmuszony był opierać na lekturze prac napisanych przez innych historyków. Biografowie A. Semkowicza nic nie wspominają o walorach jego wykładów nowożytnych; prawdopodobnie nie odznaczały się niczym szczególnym.

Osobną sprawą jest dorobek naukowy wspomnianych wyżej historyków w zakresie historii nowożytnej. Był on przed 1892 r. niezbyt może imponujący pod względem ilościowym, ale za to bardzo nieraz znaczący pod względem jakościowym.

Współcześni najwyżej cenili prace K. Liskego, zwłaszcza te, które powstały jeszcze przed przybyciem historyka do Lwowa. Niemal wszystkie one ukazały się najpierw w języku niemieckim, a dopiero później po polsku jako *Studia z dziejów wieku XVI* (Poznań 1867). W zamyśle autorskim miały one być przykładem i wzorem, jak należy pisać monografie historyczne³⁷.

W pierwszym roku pobytu we Lwowie K. Liske ogłosił dwie dalsze rozprawy poświęcone ulubionej przez siebie epoce panowania Zygmunta Starego: *Dyplomacja polska w roku 1527* (Lwów 1869) oraz *Przyczynki do panowania Zygmunta I (z archiwum Magdeburgskiego i Królewieckiego) 1520–1527* (1869). Spośród późniejszych prac historyka dotyczących czasów Zygmunta Starego, na wyróżnienie zasługuje m.in. rozprawa *Zjazd w Poznaniu w roku 1510* (1875). Nie ulega wątpliwości, że pracami tymi historyk rzucił dużo nowego światła na politykę polską pierwszej połowy XVI w. Niektóre z nich zachowały aktualność do naszych czasów.

³⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 4. A. Hirschberg. Program wykładów.

³⁶ Słowa te L. Finkel wypowiedział na pogrzebie A. Hirschberga 29 lipca 1907 r. W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*. II, s. 221.

³⁷ Por. O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Ćwikliński, H. Sawczyński, Z. Hordyński, *Ksawery Liske, Zarys biograficzny*, s. 475.

Dorobek badawczy K. Liskego w okresie lwowskim nie był imponujący. Przyczyn tego stanu rzeczy upatrywać należy nie tylko w absorbujących K. Liskego zajęciach dydaktycznych czy pogarszającym się stanie zdrowia, ale także, a może nawet przede wszystkim w pochłaniających wiele czasu i energii pracach przygotowawczych związanych z edycją *Akt grodzkich i ziemskich z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie...* (t. II–XIV, Lwów 1872–1889). Wydawał też źródła dotyczące czasów nowożytnych (m.in. *Ulryk Werdum i dziennik podróży jego po Polsce*, 1876), ale nie miały już one tego znaczenia, co wspomniana wyżej edycja źródeł średniowiecznych.

K. Liske wpłynął na rozwój historii nowożytnej w Polsce także poprzez owocną działalność informacyjno-krytyczną. W swoich recenzjach, publikowanych w polskich i niemieckich czasopismach naukowych³⁸, zwracał uwagę przede wszystkim na sprawy warsztatowe. Tępił wszelkie uchybienia w tej dziedzinie. Preferował badania analityczne; uważał, że mają one zasadnicze znaczenie dla nauki.

W tym też duchu K. Liske oddziaływał na swoich uczniów. Wielu z nich już za życia mistrza osiągnęło na polu badań nad historią nowożytną liczące się rezultaty naukowe. Wymienić tu należy przede wszystkim A. Hirschberga, W. Czermaka i L. Finkla.

A. Hirschberg przed 1892 r. zajmował się niemal wyłącznie XVI stuleciem, kontynuując w wielu przypadkach badania K. Liskego. Pierwszą poważniejszą pracę poświęcił Decjuszowi (*O życiu i pismach Justa Ludwika Decjusza 1485–1545*, Lwów 1876), rzucając sporo nowego światła na życie gospodarcze, polityczne i kulturę Polski ostatnich Jagiellonów. Kolejną znaczącą pozycją w dorobku naukowym A. Hirschberga był „szkic” *Jan Łaski, arcybiskup gnieźnieński, sprzymierzeńcem sułtana tureckiego* (Lwów 1879). Najważniejszą jego publikacją naukową w latach 80. XIX w. była monografia *Hieronim Łaski* (Lwów 1888).

L. Finkel ocenił dorobek badawczy A. Hirschberga bardzo wysoko: „W tych wszystkich badaniach usiłował dotrzeć aż do dna rzeczy [...]. Nie szczędził trudów i zabiegów, aby zgromadzić wszystko, co mogło złożyć świadectwo w sprawie, którą się zajmował [...]. Staranność jego i sumienność w badaniach nie znały wprost granic [...]. Dlatego też każde jego dzieło, każda nawet drobna rozprawka, posiada trwałą wartość naukową, wnosi

³⁸ Obszerny, choć niepełny ich wykaz zawierają bibliografie prac historyka. Jedną tuż po jego śmierci opublikował L. Finkel, drugą parę lat później S. Starzyński. Por. L. F[inkel], *Bibliografia prac Xawerego Liskego*. „Kwartalnik Historyczny” 1891, s. 540–548; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, s. 137–142.

mniejszą lub większą, ale rzeczywistą zdobycz do skarbnicy wiedzy naszej o przeszłości narodu”³⁹. Co najmniej kilka publikacji historyka z lat 70. i 80. XIX w. wytrzymało próbę czasu i jest nadal przywoływanym w opracowaniach naukowych.

Znaczący dorobek badawczy miał też W. Czermak. Już po dwu latach studiów pod okiem K. Liskego opublikował obszerny i wartościowy szkic *Przeprawa Czarnieckiego na wyspę Alsen* (Lwów 1884). Nieco później ukazało się gruntowne studium W. Czermaka *Sprawa Lubomirskiego w roku 1664* (1885–1886). Kolejne ważne rozprawy naukowe tego historyka to *Szczęśliwy rok. Dzieje wojny moskiewsko-polskiej z r. 1660* (1886, 1887, 1893), *Jan Kazimierz. Próba charakterystyki* (1889) i *Potrójne śluby Jana Sobieskiego* (1890). Wszystkie te prace spotkały się po blisko stu latach z wysoką oceną wybitnego znawcy dziejów Polski XVII w. – Adama Kerstena; niektóre z nich doczekały się wznowienia.

Owocna była również działalność naukowa L. Finkla. Pod wpływem mistrza zainteresował się m.in. dyplomacją polską za rządów Zygmunta I. Rezultatem jego dociekań w tej dziedzinie była rozprawa *Poselstwo Jana Dantyszka* (1879) – solidne opracowanie polskich misji dyplomatycznych w Wiedniu, później w Hiszpanii, w latach 1515–1532. Młody historyk objął swoimi badaniami także niektóre dziedziny życia wewnętrznego Polski XVI w. Świadectwem tego była m.in. nowatorska rozprawa historiograficzna *Marcin Kromer, historyk polski XVI w., rozbiór krytyczny* (1882)⁴⁰.

Poczynając od połowy lat 80. XIX w., L. Finkel coraz więcej uwagi poświęcał *Bibliografii historii polskiej*. Pomagali mu w tym dwaj inni uczniowie K. Liskego: H. Sawczyński i F. Bostel. Pierwsza część tego dzieła, uważanego nieraz za największe osiągnięcie naukowe L. Finkla, ukazała się w Krakowie w 1891 r.⁴¹

Największe nadzieje K. Liske wiązał z przedwcześnie zmarłym (w 1882 r.) S. Lukasem. Mistrz zatroszczył się o to, aby jego uczeń odbył również solidne studia uzupełniające za granicą. Najważniejszą jego rozprawą było wysoko oceniane przez współczesnych studium *Rozbiór podługoszowej części Kroniki Bernarda Wapowskiego* (Kraków 1880). Przedwczesna śmierć uniemożliwiła S. Lukasowi wykorzystanie gromadzonych przez lata wypisów z licznych materiałów archiwalnych i rękopiśmiennych dotyczących

³⁹ Słowa te padły na pogrzebie A. Hirschberga 29 lipca 1907 r. W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, II, s. 220.

⁴⁰ Znaczenie tego studium podniosła ostatnio M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności*, s. 25–39.

⁴¹ Kolejne części ukazały się w latach 1895–1914. Walory tego opracowania, ważnego także dla historiografii dziejów nowożytnych, omówił A. Nowak, *Złote lata bibliografii polskiej*.

stosunków polsko-francuskich w XVII w. Z bogatych *Tek* S. Lukasa korzystało później wielu historyków, m.in. wspomniany wyżej W. Czermak⁴².

Tylko częściowo z K. Liskem i jego szkołą można wiązać dorobek nowożytny historyka prawa Oswalda Balzera, autora takich prac, jak *Geneza trybunału koronnego* (Warszawa 1886) i *Reformy społeczne i polityczne konstytucji Trzeciego maja* (Kraków 1891)⁴³.

Wkład pozostałych seminarzystów K. Liskego do badań na historię nowożytną Polski był przed 1892 r. dość zróżnicowany. W sumie opublikowali oni kilkanaście wartościowych przyczynków z tej dziedziny. F. Bostel ogłosił m.in. *Przeniesienie lenna pruskiego na elektorów brandenburskich* (1883), A. Czołowski rozpoczął swoje owocne badania nad dziejami wojskowości polskiej; przed 1892 r. opublikował m.in. solidne studium *Bitwa pod Oberbytynem 22 sierpnia 1531* (1890). A. Lorkiewicz był autorem udanej rozprawki *Bunt gdański 1525. Przyczynek do historii reformacji w Polsce* (1880). M. Chyliński napisał przywoływaną jeszcze dziś w publikacjach naukowych pracę *Hugo Kołłątaj wobec Targowicy. Ustęp z politycznych dziejów Polski od roku 1792–1794* (1874), z kolei H. Sawczyński opublikował rozprawę *Sprawa reformy sejmowania za Jana Kazimierza (1658–1661)* (1893). Wspomnimy tu jeszcze o monografii B. Czarnika *Żywot Łukasza Górnickiego* (Lwów 1883) i wydawnictwie B. Gorczaka *Sapiechowie. Materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe* (t. I–III, Petersburg 1890–1894).

Spod pióra uczniów K. Liskego wychodziły na ogół prace analityczne, nierzadko o charakterze przyczynkarskim, nienaganne, czasami wręcz wzorowe pod względem warsztatowym, ale dotyczące z reguły wąskich tematów. Zdarzały się też oczywiście monografie poświęcone szerszym zagadnieniom, ale tych było stosunkowo niewiele. Ogólnie rzecz biorąc, trzeba stwierdzić, że zasługą K. Liskego i jego uczniów było nie tyle wydatne wzbogacenie historiografii polskiej o nowe, ważne ustalenia dotyczące Polski nowożytnej, ile rozwinięcie we Lwowie w pełni już krytycznych badań nad tym okresem. Nacisk kładziono na historię polityczną i działalność wybitnych jednostek. Badania nad tzw. historią wewnętrzną odgrywały już mniejszą rolę, ale ich całkowicie nie zaniedbywano. Uczyniono m.in. sporo dla poznania życia umysłowego Polski, w szczególności jej historiografii w XVI i XVII w.

Dorobek nowożytny pozostałych historyków związanych ze studium historycznym ULw. był w interesującej nas tu dziedzinie dość zróżnicowa-

⁴² Por. A. Knot, *Lukas Stanisław (1855–1882)* [w:] *PSB*, t. XVIII, 1973, s. 115–116.

⁴³ Szerzej na ten temat w pracach J. Maternickiego *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 232 i n. oraz *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 115 i n.

ny, na ogół jednak niewielki. Stosunkowo najwięcej uwagi poświęcał jej jeszcze I. Szaraniewicz, którego interesowały dzieje „kościół ruskich” i bractw religijnych na Rusi. Były to prace nie w pełni jeszcze krytyczne, ale niewątpliwie wartościowe pod względem materiałowym⁴⁴. T. Wojciechowski w okresie lwowskim wpisał się do historiografii dziejów nowożytnych tylko jedną pracą: *O powtórnej elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1733)* (1888), która w niczym jednak nie dorównywała jego studiom mediewistycznym. Spod pióra historyków lwowskich związanych z ULw. nie wyszła żadna synteza czy parasynteza dziejów polskich. Pod tym względem Lwów ustępował wyraźnie Krakowowi, a nawet Warszawie. Wykładowcy lwowscy byli też stosunkowo mało aktywni w toczącej się w dobie pozytywizmu burzliwej dyskusji na temat dawnej państwowości polskiej i przyczyn jej upadku w XVIII w. Nie znaczy to jednak wcale, aby nie zajmowali stanowiska w tej sprawie.

K. Liske należał do pokolenia, które po klęsce powstania styczniowego wzięło rozbrat z romantyczną apologią dziejów Polski. Oceniał je, jak inni, krytycznie⁴⁵. W 1868 r. z wielkim uznaniem wypowiedział się o niezwykle gorzkich w swej wymowie *Ostatnich latach panowania Stanisława Augusta* W. Kalinki. Wcześniej, w 1867 r., chwalił J. Szujskiego za to, że tenże „w rozstroju wewnętrznym państwa i dysharmonii między rządem a społeczeństwem” upatrywał przyczynę upadku Polski w XVIII w. Nie podzielał jednak wszystkich jego poglądów, przeciwstawiał się m.in. traktowaniu konspiracji porozbiorowych jako przedłużenia zgubnego dla Polski *liberum veto*⁴⁶. Stanowczo też występował przeciwko potępianiu całej przeszłości narodowej. W polemice z Michałem Bobrzyńskim krytycznie ocenił przesadne wyekspozowanie przez tego historyka negatywnych zjawisk w dziejach Polski, w szczególności zaś niedoceniecie przez niego „wielkiego postępu”, jaki dokonał się w wielu dziedzinach wewnętrznego życia Polski w XVIII w. Antycypując nieco późniejsze ustalenia i oceny T. Korzona i W. Smoleńskiego, wskazywał na liczne objawy wewnętrznego odrodzenia Rzeczypospolitej w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zarzucał M. Bobrzyńskiemu „pesymistyczne przedstawienie” dziejów narodowych, dowodził też, że usywa on Polakom „wszelkie podstawy z pod nóg”, pogłębia u wielu „rozpaczą” i „zwątpienie”.

⁴⁴ Por. rozdział *Historia Ukrainy*.

⁴⁵ Por. V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838–1891)*, s. 193.

⁴⁶ K. Liske, *Prof. Bobrzyńskiego Dzieje Polski*, Kraków 1879, odb. z „Przeglądu Polskiego”. Por. A. F. Grabski, *Jeszcze o sporach wokół „Dziejów Polski w zarysie”* [w:] tegoż, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983, s. 287 i n.; J. Maternicki, *Historycy lwowscy a szkoły historyczne*, s. 139 i n.

Przytoczone wyżej opinie świadczą, iż z czasem K. Liske zdystansował się od poglądów szkoły krakowskiej, antycypował natomiast ten obraz „odrodzenia w upadku”, który w latach 80. i 90. XIX w. szeroko nakreśliła szkoła warszawska.

Uczniowie K. Liskego w przeważającej większości podzielali poglądy mistrza⁴⁷. Ich zapatrywania na przeszłość narodową oscylowały między poglądami szkoły krakowskiej i warszawskiej. Niektórzy (na przykład L. Finkel) bliżsi byli, jak się wydaje, tej drugiej, inni z kolei – tej pierwszej (O. Balzer, M. Chyliński). Ku poglądom szkoły krakowskiej skłaniał się też wówczas T. Wojciechowski, ale i on nie podzielał wszystkich jej skrajności.

Ogólnie rzecz biorąc, wykładowcy lwowskiego studium historycznego i ich uczniowie na ogół trzeźwo, nierzadko nawet surowo oceniali przeszłość Polski, ale jednocześnie – pisząc o upadku Rzeczypospolitej – mocniej niż historycy szkoły krakowskiej podkreślali wagę czynników zewnętrznych, tj. zaborczość sąsiadów. Ich opinie o Polsce nowożytnej nie zawsze były jasne i spójne wewnętrznie, jednak ich ogólna wymowa była dość jednoznaczna. Odżegnywali się od romantycznej apologetyki i spychania całej winy za upadek państwa na złych sąsiadów, ale nie popadali też w drugą skrajność, w przesadny pesymizm. Dostrzegali nie tylko negatywne, ale i pozytywne zjawiska w dziejach Polski; szczególny nacisk kładli na sukcesy państwowości polskiej w XVI w. oraz na wewnętrzne odrodzenie się narodu po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej.

W epoce K. Liskego zapoczątkowano w ULw. „krytyczne” badania w zakresie dziejów nowożytnych, uzyskano także liczące się rezultaty w kształceniu kadr naukowych dla tej subdyscypliny historycznej. Osiągnięcia w obu tych dziedzinach były niewątpliwie duże, ale przecież nie w pełni satysfakcjonujące. Kiedy mistrz odchodził (1891), żaden z jego uczniów nie miał na tyle mocnej pozycji naukowej, aby przejąć po nim schedę. Wybór padł na zadomowionego już nieco w Krakowie Wielkopolanina Bronisława Dembińskiego. To jemu, a nie A. Hirschbergowi czy L. Finklowi, powierzono w 1892 r. katedrę historii powszechnej. Ten ostatni, tj. L. Finkel, musiał się zadowolić przyznaną mu w marcu 1892 r. profesurą nadzwyczajną historii austriackiej.

Nominacje B. Dembińskiego i L. Finkla zapoczątkowały kadrową przebudowę lwowskiego studium historycznego. Dwa lata później, w roku 1894, utworzono drugą katedrę historii powszechnej z ruskim językiem nauczania, którą objął przybyły z Kijowa Mychajło Hruszewski⁴⁸. Duże znaczenie

⁴⁷ Por. J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 119 i n.

⁴⁸ Пор. В. Тельвак, В. Тельвак, *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*, Київ-Дрогобич 2005; tenże *Mychajło Hruszewski (1866–1934)* [w:] *Złota księga*

dla rozwoju historii nowożytnej na ULw. miało też podjęcie wykładów przez Szymona Askenazego, zrazu (1898) jako docenta prywatnego, później (od 1902) profesora tytularnego, w końcu (1907) kierownika katedry historii nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem polskiej⁴⁹.

W publikowanych co semestr oficjalnych *Programach wykładów* ULw. historia nowożytna zajmowała w latach 1892/93–1913/14 nie mniej znaczące miejsce niż w okresie poprzednim. Odsetek wykładów i ćwiczeń, poświęconych temu okresowi, ulegał wprawdzie pewnym wahaniam, ale był nadal wysoki. Jak wynika z tab. 1, w latach 1892/93–1895/96 było to 19,32%, w latach 1902/03–1905/06 – 29,75%, zaś w latach 1910/11–1913/14 – 21,17%. Żadna inna dziedzina historii nie miała przez cały ten okres wyższych wskaźników.

W latach 1892/93–1913/14 liczba wykładów i ćwiczeń z zakresu dziejów nowożytnych, oferowanych studentom w poszczególnych semestrach, uległa wydatnemu zwiększeniu; najczęściej słuchacze mieli w jednym semestrze do wyboru 4–5 wykładów z tej dziedziny.

W *Programach wykładów* z lat 1892/93–1913/14 znajdujemy nazwiska 10 wykładowców historii nowożytnej⁵⁰. Pięciu z nich (B. Dembiński, L. Finkel, A. Hirschberg, I. Szaraniewicz i T. Wojciechowski) prowadziło zajęcia dydaktyczne z tego zakresu już w poprzednim okresie, pięciu natomiast podjęło je dopiero po 1892 r. Byli to: Mychajło Hruszewski (od 1895/96), Szymon Askenazy (1897/98), Adam Szelągowski (1902/03), Stanisław Zakrzewski (1906/07) i Stepan Tomaszewski (1912/13).

historiografii lwowskiej, t. I, s. 343–358; R. Nowacki, В. Тельвак, Михайло Грушевський на тлі доби, Дрогобич–Opole 2008; В. Тельвак, Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття), Київ–Дрогобич 2008; R. Nowacki, В. Тельвак, В. Тельвак, Біографічні нариси видатних представників європейської культури. Михайло Грушевський (1866–1934), Opole 2007; Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011.

⁴⁹ Por. J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958; A. Zahorski, *Szymon Askenazy i jego dzieło* [w:] S. Askenazy, *Książę Józef Poniatowski 1763–1813*, Warszawa 1974, s. 5–34; H. Barycz, *Szymon Askenazy wśród przeciwieństw i niepowodzeń życiowych i naukowych* [w:] tegoż, *Na przełomie dwóch stuleci. Z dziejów polskiej humanistyki w dobie Młodej Polski*, Wrocław 1977, s. 237–318; M. Filipowicz, *Wobec Rosji*, Lublin 2000, rozdz. III–IV, s. 237–318; J. Maternicki, *Szkoła Szymona Askenazego*, „Annales Academie Pedagogica Cracoviensis”, t. I: *Studia Institutionem ad Educationem Pertinentia I*, red. J. Krukowski, Kraków 2005, s. 96–109; tenże, *Historyk i historia. Szymon Askenazy (1865–1935)* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu*, Rzeszów 2009, s. 375–403; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013.

⁵⁰ Faktycznie było ich 11. Nazwisko Adama Mieczysława Skałkowskiego przed 1914 r. nie pojawiło się w *Programach wykładów*, gdyż w 1913 r. zastępował on jedynie S. Askenazego, kiedy ten prowadził badania archiwalne w Petersburgu.

Podobnie jak i w poprzednim okresie, wykłady i ćwiczenia z historii nowożytnej prowadzili po 1892 r. nie tylko badacze zajmujący się głównie (czasami nawet wyłącznie) tą dziedziną (B. Dembiński, L. Finkel, A. Hirschberg, A. Szelaǳowski) czy też traktujący ją jako jeden z głównych kierunków swoich badań (S. Askenazy, M. Hruszewski i S. Tomaszewski), ale także – w dwu przypadkach – mediewiści. Udział tych ostatnich w nauczaniu historii nowożytnej był jednak stosunkowo niewielki.

Najwięcej wykładów i ćwiczeń z tej dziedziny mieli: B. Dembiński – 51 i M. Hruszewski – 44. Następnymi w kolejności – L. Finkel zapowiedział w *Programach wykładów* 16 prelekcji. Powyżej 10 prelekcji ogłosili jeszcze: I. Szaraniewicz – 13, S. Askenazy i A. Szelaǳowski – po 11. Wszystkich wykładów i ćwiczeń, objętych naszą statystyką, było 159.

Podane wyżej dane dotyczą „typowych” wykładów i ćwiczeń, a więc tych, które poświęcone były określonym wydarzeniom i zjawiskom. Nie obejmują one zajęć z zakresu źródłoznawstwa. Znaczna ich część dotyczyła także czasów nowożytnych. Najwięcej zajęć tego typu miał S. Askenazy. Prowadził on m.in. *Ćwiczenia nad krytyką źródeł dziejowych XVIII i XIX wieku* (1906/07) oraz *Ćwiczenia o źródłach dziejowych nowożytnych Polski, swoich i obcych* (1913/14).

Podobnie jak i w poprzednim okresie większość wykładów i ćwiczeń prowadzonych w ramach studium historycznego dotyczyła historii powszechnej. Wskaźnik zajęć z tego zakresu wyraźnie nawet wzrósł: z 37,97% do 42,77%. Dokonało się to w jakiejś mierze kosztem historii Polski: w latach 1892/93–1913/14 wypełniała ona ofertę dydaktyczną w 16,35%. Nie należy jednak z tego faktu wyciągać zbyt daleko idących wniosków. Otóż, jednocześnie w omawianym tu okresie pojawiły się w *Programach wykładów* dość liczne tematy z zakresu historii „stykowej”, z pogranicza dziejów Polski i powszechnych. Wcześniej, przed 1892 r., na dobrą sprawę ich nie było. W latach 1892/93–1913/14 stanowiły one 15,09% całej oferty nowożytniczej. Stan „posiadania” historii Polski został więc niemal w całości utrzymany na dotychczasowym poziomie. Różnica polegała na tym, że po 1892 r. częściej rozważano ją łącznie z historią powszechną.

Najbardziej jednak zmieniła się sytuacja historii austriackiej i ukraińskiej. Odsetek wykładów i ćwiczeń z historii nowożytnej Austro-Węgier spadł z 20,25% w latach 1871/72–1891/92 do 10,69% w latach 1892/93–1913/14.

Zupełnie inaczej było z historią Rusi (Ukrainy). Wskaźnik wykładów i ćwiczeń z tego zakresu uległ niemal podwojeniu. W latach 1871/72–1891/92 wypełniały one ofertę dydaktyczną w 8,86%, zaś w latach 1892/93–

1913/14 w 15,09%. Była to w praktyce zasługa tylko jednego wykładowcy – M. Hruszewskiego⁵¹.

Historia powszechna nowożytna była, rzecz jasna, domeną profesorów zajmujących odpowiednie katedry – B. Dembińskiego i M. Hruszewskiego.

B. Dembiński poświęcił jej 45 wykładów i ćwiczeń. W tytułach wielu z nich dość często pojawia się termin *Europa Zachodnia*. Tytułem przykładu wymienimy tu prelekcje: *Historia zachodniej Europy w XVII w.* (1896/97) i *Historia zachodnio-europejskiego społeczeństwa aż do rewolucji religijnej w XVI w.* (1898/99). Tendencja do zawężania dziejów Europy do jej części zachodniej jest w wykładach i ćwiczeniach B. Dembińskiego bardzo wyraźna. Poza Europę wychodził tylko wówczas, kiedy wypadło mu mówić o polityce kolonialnej mocarstw; zdarzyło się to jednak tylko raz (1904/1905).

M. Hruszewski, jako wykładowca historii powszechnej, zajmował się w praktyce wyłącznie Europą Wschodnią (15 prelekcji). Rozważał jej dzieje z perspektywy ukraińskiej. Polscy wykładowcy wykazywali z kolei tendencję do patrzenia na Europę (głównie zachodnią) przez pryzmat spraw polskich. Spośród pozostałych wykładowców stosunkowo najwięcej uwagi historii powszechnej nowożytnej poświęcał A. Szelański.

Przechodzimy do wykładów i ćwiczeń z historii Polski, a także powiązanej z nią historii „stykowej”. Było ich w sumie 50.

Udział T. Wojciechowskiego w nauczaniu historii nowożytnej polskiej był stosunkowo skromny (tylko 6 prelekcji). Podejmował m.in. takie tematy, jak *Bezkrólowie po śmierci Zygmunta Augusta 1572–1573* (1894/95) i *Dzieje Polski w XVII w.* (1896/97). Także następca T. Wojciechowskiego na katedrze historii polskiej – S. Zakrzewski, poświęcał temu okresowi niewiele uwagi (4 wykłady).

Największy ciężar nauczania historii nowożytnej Polski spoczywał na barkach L. Finkla, A. Szelańskiego, B. Dembińskiego i S. Askenazego.

L. Finkel był wprawdzie profesorem historii austriackiej, ale w swoich wykładach koncentrował się bardziej na dziejach Polski XVI w. Poświęcił im 12 swoich prelekcji. Przytłaczająca większość z nich dotyczyła stosunków polsko-czesko-węgiersko-austriackich. Tytułem przykładu wymienimy tu następujące prelekcje: *Państwa Jagiellońskie od r. 1496 do 1526* (1900/01, 1901/02), *Historia Czech, Węgier i Polski w latach 1515–1526* (1902/03) oraz *Państwa Jagiellońskie w wieku XVI* (1906/07).

Historia Polski XVII w. była głównie domeną A. Hirschberga i A. Szelańskiego. Pierwszy poświęcił jej m.in. prelekcję: *Dzieje bezkrólowia po*

⁵¹ Bliższe dane na ten temat w pracy J. Maternickiego *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 133.

abdykacji Jana Kazimierza (1892/93). A. Szelański miał 8 prelekcji dotyczących XVII w., m.in. *Okres Wazów w dziejach Polski* (1905/06) i *Wiek XVII w Polsce – historia polityczna* (1913/14).

Historia Polski i „stykowa” XVIII w. była domeną B. Dembińskiego i S. Askenazygo. Pierwszy miał 5 wykładów z tego zakresu, a drugi – 9. Prelekcje B. Dembińskiego dotyczyły właściwie jednej tylko sprawy, a mianowicie międzynarodowych uwarunkowań rozbiórów Polski. Problemem tym zajmował się także konkurujący z B. Dembińskim S. Askenazy, który jednakże podejmował również inne tematy, np. *Przegląd rządów saskich w Polsce od konfederacji tarnogrodzkiej (1715–1763)*, (1904/05, 1905/06).

Nauczanie historii nowożytnej Polski było utrudnione z powodu braku odpowiednich podręczników. W latach 70. i 80. XIX w. podstawowym kompendium z tego zakresu były dwa ostatnie tomy (III i IV) *Dziejów Polski* Józefa Szujskiego. Dzieło to na przełomie XIX i XX w. było już w znacznej części zdezaktualizowane. Przygotowując się do zajęć, kolokwiów i egzaminów doktorskich, studenci korzystali przede wszystkim z opracowań monograficznych, których na przełomie XIX i XX w. było już całkiem sporo (m.in. prace W. Kalinki, K. Liskego, B. Dembińskiego, W. Zakrzewskiego, S. Askenazygo, L. Finkla, W. Czerbaka i in.).

Zajęcia z historii Ukrainy nabrały wysokiej rangi naukowej dopiero za sprawą M. Hruszewskiego. Dziejom nowożytnym swej ojczyzny poświęcił on 24 prelekcje. Najczęściej omawiał przełomowe wydarzenia XVII w.

Do 1899 r. głównym wykładowcą historii austro-węgierskiej był I. Szaraniewicz. Czasom nowożytnym Austro-Węgier poświęcił on 13 prelekcji. Jego wykłady pomyślane były jednak dość tradycyjnie; niemal wszystkie dotyczyły wydarzeń politycznych oraz życia i działalności poszczególnych monarchów. Następca I. Szaraniewicza na katedrze – L. Finkel wykazywał, jak się wydaje, mniej gorliwości w nauczaniu tego przedmiotu. Najczęściej, o czym była już mowa, podejmował tematy z pogranicza dziejów Polski, Austrii, Czech i Węgier.

W latach 1892/93–1913/14 zaobserwować można istotne zmiany w strukturze prowadzonych wykładów: wydatnie wzrosła liczba prelekcji monograficznych, a zwłaszcza „problemowych”. Działo się to kosztem wykładów przeglądowych prezentujących studentom wiedzę „w pigułce”, odnoszącą się z reguły do dłuższych okresów historycznych.

Po 1892 r. w ofercie dydaktycznej studium historycznego ULw. wciąż jeszcze dominowała historia polityczna, ale jednocześnie wzrosło zainteresowanie tzw. historią wewnętrzną, która na przełomie XIX i XX w. zaczęła nabierać coraz większego znaczenia. Ogółem poświęcono jej w latach 1892/93–1913/14 35 wykładów i ćwiczeń. Było to trzy i pół raza więcej niż w epoce K. Liskego.

Jak wynika z tab. 2, w *Programach wykładów* z lat 1892/93–1913/14 wymieniono 12 prelekcji z historii społecznej, 8 z historii Kościoła, po 6 z historii gospodarczej i kultury, 2 z historii prawno-ustrojowej i 1 z historii wojen i wojskowości. W przypadku historii społecznej był to wzrost dwunastokrotny, w historii kultury – trzykrotny, zaś w historii Kościoła – blisko trzykrotny. Pojawiły się też wykłady z dziedzin wcześniej całkowicie pomijanych, tj. historii gospodarczej i prawno-ustrojowej.

Wydatny wzrost liczby wykładów i ćwiczeń z zakresu tzw. historii wewnętrznej pozostawał w ścisłym związku z nowymi tendencjami metodologicznymi w nauce europejskiej. Wzmogło się dążenie do poszerzenia pola badań historycznych, do objęcia nimi wszystkich dziedzin życia człowieka, nie tylko polityki, ale także stosunków społecznych i gospodarczych, prawodawstwa, oświaty, życia umysłowego, kultury artystycznej itp.⁵² Idea historii integralnej, kładącej nacisk na całościowe ujmowanie przeszłości, na potrzebę objęcia badaniami wszystkich sfer życia ludzi, bliska była wielu historykom lwowskim. Mniej lub bardziej konsekwentnie opowiadali się za nią m.in. B. Dembiński, L. Finkel, M. Hruszewski i A. Szelański⁵³. S. Askenazy i S. Zakrzewski traktowali jednak „historię wewnętrzną” jako dziedzinę drugiego planu, podporządkowaną historii politycznej.

Systematyczne wykłady z historii społecznej zapoczątkował w ULw. B. Dembiński prelekcją *Historia zachodnio-europejskiego społeczeństwa od XIII do XVI w.* (1891/92). Powracał do tej problematyki m.in. w latach 1898/99, 1902/03, 1903/04 i 1908/09.

M. Hruszewski problematykę społeczną wiązał z reguły z kulturą, gospodarką i polityką. Świadectwem tego są m.in. takie wykłady historyka, jak *Stosunki społeczne i życie kulturalne na ziemiach ukraińsko-ruskich w XIV–XVI w.* (1904/05), *Stosunki społeczno-polityczne i gospodarcze na ziemiach ukraińsko-ruskich w XIV–XVI w.* (1904/05) czy *Życie gospodarcze i kulturalne na ziemiach ukraińsko-ruskich w XVI i XVII w.* (1906/07). Przytoczone wyżej tytuły wykładów M. Hruszewskiego wskazują, iż ideą historii integralnej przejął się on znacznie bardziej niż B. Dembiński.

Spośród historyków polskich najgłębiej w problematykę społeczną, a zwłaszcza gospodarczą wchodził A. Szelański⁵⁴. W r. akad. 1903/04

⁵² Por. A. F. Grabski, *Dzieje historiografii*, wprowadzenie R. Stobiecki, Poznań 2003, s. 558 i n.; D. R. Kelley, *Losy historii. Badania przeszłości od Herdera do Huizingi*, tłum. J. Dobrowolski, Warszawa 2010, s. 358 i n.

⁵³ Por. J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 50 i n.

⁵⁴ Por. W. Czaplinski, H. Wereszycki, *Dorobek naukowy Adama Szelańskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, nr 3, s. 629–634; J. Maternicki, *Adam Szelański – ostatni polski polihistor* [w:] tegoż, *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 70–137; tenże, *Poglądy metodolo-*

zamierzał omawiać *Rozwój Polski na tle ekonomicznym*, później podejmował takie tematy, jak: *Przewrót ekonomiczny w Polsce XV i XVI w.* (1903/04), *Dzieje porównawcze społeczeństwa w Polsce i w zachodniej Europie* (1911/12), *Dzieje porównawcze wsi w Polsce i na Zachodzie* (1912/13) oraz *Dzieje miast w Polsce i na Zachodzie* (1913/14). Bardzo nowocześnie był też pomysły wykład A. Szelągowskiego *Ekonomiczne podstawy wojny północnej (z ćwiczeniami)* (1912/13).

B. Dembiński, M. Hruszewski i A. Szelągowski poświęcili problematyce społecznej i gospodarczej czasów nowożytnych po 6 swoich wykładów; łącznie było ich więc 18.

Zainteresowanie pozostałymi dziedzinami tzw. dziejów wewnętrznych było już wyraźnie mniejsze. Na historię ustroju przeznaczono tylko 2 wykłady. Historycy polscy z reguły nie podejmowali na Wydziale Filozoficznym tej problematyki, gdyż była ona domeną studium historyczno-prawnego zlokalizowanego na Wydziale Prawa ULw. Studiujący historię uczęszczali tam na wykłady i seminaria O. Balzera.

Słabo była też reprezentowana w *Programach wykładów* Wydziału Filozoficznego historia wojen i wojskowości. Problematykę z tego zakresu podejmowano wyłącznie na marginesie innych dziedzin, przede wszystkim historii politycznej.

Więcej uwagi poświęcano historii kultury. Żywe zainteresowanie tą problematyką wykazywał M. Hruszewski. Omawiał on m.in. *Życie polityczne i kulturalne na Ukrainie w latach 1630–1640* (1910/11). Historyk ten miał również prelekcje w całości dotyczące kultury: *Zmiany kulturalne w Europie Wschodniej XVI w.* (1906/07) oraz *Życie kulturalne i duchowe na ziemiach ukraińskich XV do XVIII w.* (1907/08).

Historią kultury nowożytnej zajmował się także B. Dembiński (*Główne prądy kultury europejskiej od rewolucji XVI do rewolucji XVIII w.* (1910/11); *Epoka odrodzenia* (1912/13).

On też wykazywał największe zainteresowanie dziejami Kościoła. Poświęcił im 8 wykładów. Szczególny nacisk kładł na „rewolucję religijną” XVI w.

Historia nowożytna Kościoła dość żywo interesowała także M. Hruszewskiego, który jednakże rozważał ją zawsze w szerszym kontekście hi-

giczne Adama Szelągowskiego, tamże, s. 138–161; tenże, *Trudna profesura. Adam Szelągowski wobec przeciwności i niepowodzeń życiowych we Lwowie w latach 1909–1939* [w:] tegoż, *Historia i historycy*, s. 174–203; tenże, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 359–376; tenże, *Adam Szelągowski wobec idei historii socjologicznej* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu*, s. 418–437; tenże, *Szelągowski Adam Wiktor (1873–1961)* [w:] *PSB*, t. XLVII, 2011, s. 616–619; A. Korytko, *Historyk i jego dzieło* [w:] A. Szelągowski, *O ujście Wisły. Wielka wojna pruska*, oprac. A. Korytko, Dąbrówno 2012, s. 7–21.

storycznym, w ścisłym związku ze sprawami społecznymi i kulturą Rusi oraz Europy Wschodniej XVI i XVII w.

Wkład L. Finkla w nauczanie tzw. historii wewnętrznej czasów nowożytnych był stosunkowo niewielki. W przeciwieństwie jednak do S. Askenazego nie pomijał on całkowicie tej problematyki, podporządkowywał ją jedynie sprawom politycznym.

Pod względem dydaktycznym wykłady i ćwiczenia nowożytników lwowskich reprezentowały poziom dość zróżnicowany.

B. Dembiński nie miał już tych zdolności pedagogicznych, jakimi dysponował K. Liske. Wykazywał wprawdzie sporo życzliwości dla studentów, ale nie potrafił ich zachwycić, związać ze sobą. Jego prelekcje były nawet efektowne pod względem formy, żywe i błyskotliwe, ale, jak się wydaje, nie tak solidne i usystematyzowane, jak wykłady K. Liskego.

L. Finkel w swojej działalności dydaktycznej niemal we wszystkim naśladował swego mistrza – K. Liskego. Podobnie jak on, swoją ogromną życzliwością potrafił zdobyć serca słuchaczy. Jego wykłady, jak wspominał Teofil E. Modelski, były „gruntowne” i „przykuwały” uwagę studentów⁵⁵. Stanisław S. Nicieja, opierając się na wspomnieniach uczniów L. Finkla, podniósł, że choć jego wykłady „od strony formy były nieciekawe”, to jednak prezentowały wysokie walory naukowe⁵⁶.

Studenci ukraińscy wysoko cenili sobie wykłady M. Hruszewskiego⁵⁷. Jego prelekcje inspirowały ukraińskich adeptów Klio do podejmowania badań nad dziejami swej ojczyzny.

Studenci polscy najwyżej cenili wykłady S. Askenazego. Cieszyły się one ogromną popularnością⁵⁸. S. Askenazy referował często wyniki swoich badań, ale robił to z ogromną pasją, eksponując własny, subiektywny punkt widzenia na omawiane zagadnienia. Studentów urzekła nieprzeciętna osobowość wykładowcy, wysoko też cenili jego erudycję i kunszt oratorski. Jeden z nich – Stefan Górski, wspominając S. Askenazego, podkreślał, że jego wykłady były „arcydziełem sztuki i nauki. Nigdy powtórzeniem tego, co już poprzednio ogłaszał w druku. Mówił nam zawsze rzeczy nowe. Oparte na ostatnich dociekaniach mozolnych w archiwach i zdobytych rękopisach. Język artysty-literata, synteza uczonego, sylwety żywe przesuwających się przed nami ludzi minionej epoki; dla wrogów-zaborców zgryźliwy i krytyczny, dla swoich mężów stanu wyro-

⁵⁵ T. E. Modelski, *Ludwik Finkel*, s. 146.

⁵⁶ Por. S. S. Nicieja, *Adam Próchnik, historyk – polityk – publicysta*, Warszawa 1986, s. 38.

⁵⁷ Por. W. Telwak, *Mychajło Hruszewski (1866–1934)*.

⁵⁸ Nie stało się to jednak od razu. Początkowo S. Askenazy miał tylko jednego słuchacza.

zumiały, apoteozujący ich zasługi, zawsze czujny strażnik polskiej „racji stanu”, którą wynosił ponad wszystko”⁵⁹.

Z wielkim entuzjazmem o swoim mistrzu i jego wykładach pisał też Włodzimierz Dzwonkowski. Podkreślał, iż S. Askenazy: „Skrót wykładu miał wynotowany w głównych tezach, cytatach [...]. Tajemnica potęgi oddziaływania tych wykładów polegała na ich improwizacji. Profesor miał wytknięte tylko punkty oparcia. I dopiero w trakcie wykładu sam, twórczo, zestawiał dane, analizował, wywodził. Intensywny proces myślenia prelegenta udzielał się audytorium, które uczestniczyło w tym akcie twórczym”⁶⁰.

Urzeczony S. Askenazym i jego wykładami był również Adam Próchnik. Według niego: „Wykładów Askenazego nie mogła zastąpić żadna lektura [...]. Askenazy wznosił się w swych wykładach na szczyty harmonii między pięknem a wiedzą. Było to podwójne piękno – treści i formy”⁶¹.

Żaden z wykładowców lwowskich nie miał na początku XX w. takiego wpływu na poglądy młodych adeptów Klio, jak S. Askenazy. Nikt nie potrafił tak jak on rozbudzić wyobraźni historycznej młodzieży, ożywić przeszłości i powiązać jej z dniem dzisiejszym, z rosnącymi aspiracjami niepodległościowymi narodu.

Zamykając ten wątek, wypada stwierdzić, że nie wszyscy wykładowcy historii nowożytnej potrafili w pełni sprostać oczekiwaniom studentów. Kładąc nacisk na stronę merytoryczną wykładów, zaniedbywano czasami ich formę dydaktyczną.

Największą wagę przywiązywano we Lwowie do seminariów i ćwiczeń seminaryjnych. Często, nie bez racji, stawiano je wyżej niż wykłady. Studenci rzadko kiedy ograniczali się do jednego seminarium, z reguły uczęszczali na dwa, a czasami nawet na trzy lub cztery.

Seminarium historii powszechnej prowadził B. Dembiński. Wychowany na wzorach niemieckich, starał się mu nadać charakter w pełni naukowy. Wdrażał studentów do samodzielnych studiów historycznych, głównie w zakresie swej specjalności, tj. historii nowożytnej, nie tylko polskiej, ale i powszechnej.

Na jego seminarium uczęszczali nie tylko Polacy, ale także Żydzi i Ukraińcy. W latach 90. XIX w. byli to m.in. Stepan Tomaszewski, Mojżesz Schorr, Eugeniusz Barwiński, A. Szelański i Andrzej Wondaś. B. Dembiński był promotorem rozprawy M. Schorra, a razem z L. Finklem doprowadził do

⁵⁹ S. Górski, *Szymon Askenazy jako profesor (ze wspomnień b. słuchacza)*, „Świat” nr 26 z 29 czerwca 1935 r., s. 4. Cyt. za M. Hoszowską, *Szymon Askenazy i jego korespondencja*, s. 83–84.

⁶⁰ W. Dzwonkowski, *Szymon Askenazy*, „Droga” 1935, nr 1, s. 131.

⁶¹ A. Próchnik, *Wspomnienie o prof. Askenazym*. „Przegląd Historyczny” 1935, s. 363–364.

doktoratu E. Barwińskiego i Ludwika Kolankowskiego. A. Szelaḡowski uzyskał doktorat u L. Finkla.

W II t. *Kroniki Uniwersytetu Lwowskiego* znaleźliśmy informacje o 9 pracach wykonanych lub tylko dyskutowanych na seminarium B. Dembińskiego w latach 1898/99–1909/10. Ich autorami byli m.in. Czesław Nanke i Ludwik Kolankowski. Promotorem rozprawy doktorskiej pierwszego był B. Dembiński.

Na seminarium B. Dembińskiego powstały jeszcze dwie dysertacje kobiece poświęcone historii nowożytnej, ale o ile nam wiadomo, nie ukazały się one drukiem.

Dorobek dydaktyczny B. Dembińskiego, mierzony ilością wykonanych pod jego kierunkiem prac doktorskich, był więc raczej niewielki. Na dobrą sprawę, poza C. Nankem, samodzielnie nie wychował on żadnego liczącego się historyka. Pomagał wielu adeptom Klio, ale szkoły historycznej nie stworzył.

Bez porównania większe sukcesy na niwie dydaktycznej odniósł L. Finkel, który w sposobie prowadzenia seminarium nawiązywał do swego mistrza – K. Liskego⁶². Jako profesor nadzwyczajny historii austriackiej prowadził zrazu (w latach 90. XIX w.) „ćwiczenia historyczne”, będące w gruncie rzeczy nieoficjalnym seminarium. Uczęszczał na nie Eugeniusz Barwiński, zaś pracę doktorską napisał Adam Szelaḡowski.

Poczynając od 1899 r., L. Finkel prowadził już oficjalnie seminarium historii austriackiej. W rzeczywistości poświęcone było ono w głównej mierze historii Polski. Swoje prace na seminarium L. Finkla pisali tacy badacze, jak Włodzimierz Lenkiewicz, Zygmunt Wurst, Aleksander Suszko, Ludwik Kolankowski, Majer Bałaban, Tadeusz Urbański, Władysław Szumowski, Helena Polaczkówna, Kazimierz Hartleb, Piotr Hrabyk, Jan Rutkowski, Mieczysław Gawlik i Józef Krajewski. L. Finkel był z reguły promotorem ich rozpraw doktorskich. Pod jego kierunkiem bądź przy jego znacznym udziale powstało do 1914 r. co najmniej 20 rozpraw doktorskich z zakresu historii nowożytnej.

Uczniowie L. Finkla, podobnie jak sam mistrz, uprawiali głównie historię polityczną; swoją uwagę koncentrowali z reguły na międzynarodowej sytuacji Polski i jej stosunkach z innymi państwami. Nie zaniedbywali jednak całkowicie tzw. historii wewnętrznej, choć tylko nieliczni osiągnęli jakieś znaczące sukcesy w takich dziedzinach, jak historia gospodarcza, prawo-ustrojowa czy kultury. W przeciwieństwie do B. Dembińskiego L. Finkel

⁶² Por. J. Rutkowski, *Wspomnienia o seminarium historycznym prof. Ludwika Finkla* [w:] *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa*, z. 1, red. J. Rutkowski, Poznań 1948, s. 83–84; J. Maternicki, *Mistrzowie dydaktyki uniwersyteckiej*.

stworzył własną szkołę historyczną, skupiając wokół siebie wiele wybitnych indywidualności twórczych. W sposobie prowadzenia seminarium nawiązywał do doświadczeń swego mistrza – K. Liskego. Starał się wdrażać swoich wychowanków do solidnych pod względem warsztatowym badań analitycznych. O sprawy swoich uczniów troszczył się jak mało kto: zabiegał o to, aby mieli odpowiednie warunki do pracy naukowej, wspierał ich w staraniach o stypendia, ułatwiał publikację wyników badań itp. Na jego seminarium uczęszczali nie tylko Polacy, ale także Ukraińcy i Żydzi. Bodajże jako pierwszy z historyków lwowskich otworzył je dla kobiet. Nie narzucał nikomu swoich poglądów, był tolerancyjny i wyrozumiały.

Seminarium S. Zakrzewskiego skupiało uwagę na historii średniowiecznej. Czasami jednak podejmowano także na nim prace dotyczące czasów nowożytnych. Zdarzało się to jednak rzadko. J. Rutkowski referował u S. Zakrzewskiego rozprawę *Klucz brzoźowski biskupstwa przemyskiego w XVIII w.* (Kraków 1910).

Trzecim – obok L. Finkla i B. Dembińskiego – filarem historii nowożytnej na ULw. był S. Askenazy. Od 1907 r. był kierownikiem katedry, ale, podobnie jak M. Hruszewski, prowadził jedynie wykłady i ćwiczenia. Te drugie były w gruncie rzeczy nieformalnymi seminariami. Zapoznawał na nich studentów nie tylko ze źródłami, ale także z aktualnym stanem badań nad różnymi zagadnieniami i podsuwał im tematy do opracowania.

Zdarzało się, że S. Askenazy zapraszał swoich uczniów do wynajmowanego przez siebie mieszkania we Lwowie nie tylko na rozmowy indywidualne (przywiązywał do nich ogromne znaczenie), ale także na dysputy naukowe w szerszym gronie. Spotkania tego typu nie odbywały się jednak regularnie. Częściej, jak się wydaje, S. Askenazy kontaktował się z uczniami listownie, udzielając im w tej formie różnych rad i wskazówek. Wspólnota badawcza, jaką stworzył, funkcjonowała w znacznej mierze w rozproszeniu, a tym samym wymagała niestandardowych działań z jego strony.

S. Askenazy uznawał swoich uczniów za współpracowników realizujących razem z nim określone zadania naukowe. Większość z nich rekrutowała się spośród uczestników jego wykładów i ćwiczeń. Drugą grupę stanowili ci studenci i absolwenci ULw., którzy doktoryzowali się wprawdzie pod kierunkiem innych profesorów, ale pozostawali pod jego silnym wpływem. Mamy tu na myśli m.in. Bronisława Pawłowskiego i Adama Próchnika. Do trzeciej grupy zaliczamy tych, którzy pojawili się na wykładach czy seminarium S. Askenazego już jako ludzie w miarę dojrzały, mający za sobą studia na innych uczelniach. Tak było m.in. w przypadku Władysława Konopczyńskiego⁶³.

⁶³ Wcześniej ukończył on prawo na Uniwersytecie Warszawskim.

Według B. Pawłowskiego S. Askenazy „Był [...] surowym krytykiem prac swych uczniów – prawdę im mówił bez ogródek [...]. Mimo jednak tę surowość i wysokie bardzo wymagania – był powszechnie kochany. Uczniów swych wspierał nie tylko radą, ale częstokroć, zwłaszcza gdy chodziło o wyjazdy za granicę w celu wydobycia materiału archiwalnego, i zasiłkami pieniężnymi, a nieraz też wyjednywał dla nich odpowiednie posady”⁶⁴.

S. Askenazy był, jeśli tak rzecz można, mistrzem „pełnym”, „totalnym”; wyposażał swoich uczniów nie tylko w umiejętności warsztatowe, ale także – nie wdając się w szersze rozważania teoretyczne – zaszczeniał w ich umysłach określony pogląd na historię jako dziedzinę wiedzy, wpływał też na ich zapatrywania na przeszłość narodową. Stworzona przez niego szkoła historyczna miała więc zarazem charakter dydaktyczny i historiozoficzny.

Większość uczniów S. Askenazego koncentrowała uwagę na historii porobiorowej, a więc na XIX w., nie brakowało jednak takich, dla których głównym polem badań było stulecie upadku i odrodzenia Rzeczypospolitej, tj. wiek XVIII. Była to także grupa dość liczna, licząca kilkanaście osób.

W założonej i redagowanej przez S. Askenazego serii „Monografie w Zakresie Dziejów Nowożytnych (1902–1919)”, będącej wizytówką szkoły i zarazem największym jej zbiorowym osiągnięciem, ukazało się 16 monografii historycznych: 8 z nich dotyczyło XIX w., 7 – XVIII w., w jednym przypadku zainteresowania autora obejmowały oba te stulecia. Wiekiem XVIII zajmowali się: Adam Mieczysław Skałkowski, Kazimierz Rudnicki, Władysław Konopczyński, Maciej Lorek, Cecylia Łubieńska, Kazimierz Marian Morawski, Marian Kukiel, a po części także Michał Sokolnicki.

Spośród innych uczniów A. Askenazego piszących o XVIII w. wymienić należy m.in. Mieczysława Skibińskiego, Henryka Mościckiego i Włodzimierza Dzwonkowskiego.

Kształceniem specjalistów w zakresie historii Ukrainy zajmował się Mychajło Hruszewski. Osiągnął na tym polu rezultaty wybitne; stworzył, jak wiadomo, własną szkołę historyczną, odgrywającą pierwszoplanową rolę w historiografii ukraińskiej pierwszej połowy XX w.⁶⁵

Lata 1892/93–1918/14 były wyjątkowo pomyślne dla rozwoju badań nowożytniczych w ULw. Dorobek naukowy B. Dembińskiego, L. Finkła, S. Askenazego i M. Hruszewskiego, a także ich uczniów, kilkakrotnie przewyższył to, czego dokonano w tym zakresie w poprzednim okresie, tj. w epoce K. Liskego.

⁶⁴ B. Pawłowski, *Szymon Askenazy ur. 28 XII 1866 – 22 VI 1935*, „Kwartalnik Historyczny” 1935, s. 555–556.

⁶⁵ Bliższe informacje na ten temat w rozdziale *Historia Ukrainy*.

Największe osiągnięcia w badaniach nad wiekiem XVI miał L. Finkel. Wprawdzie nie pozostawił po sobie zbyt wielu monografii, jednakże niemal każda z napisanych przez niego rozpraw miała duży ciężar gatunkowy, stanowiła istotny krok naprzód w badaniach nad epoką ostatnich Jagiellonów. Przywiązywał ogromną wagę do precyzji w analizie źródeł i ustalaniu faktów historycznych. Jedną z istotnych cech jego dziejopisarstwa było też ujmowanie „historii ojczystej na szerokim tle dziejów europejskich”⁶⁶.

Najważniejszym dziełem L. Finkla dotyczącym czasów świetności Polski była jego monografia *Elekcja Zygmunta I. Sprawy dynastii jagiellońskiej i unii polsko-litewskiej* (Kraków 1910). Jej autor w sposób wszechstronny oświetlił stosunek dynastii jagiellońskiej do unii, ukazał relacje Polski z Zachodem, omówił także sytuację Litwy i jej politykę wobec Moskwy i Tatarów.

Spośród drobniejszych prac L. Finkla poświęconych XVI stuleciu na szczególną uwagę zasługuje jego niewielki objętościowo, ale ważny dla badań nad tym okresem, referat *Polityka ostatnich Jagiellonów*, wygłoszony w 1906 r. na Zjeździe historyczno-literackim im. Mikołaja Reja. Pewnego rodzaju dopełnieniem monografii L. Finkla o Zygmuncie I był jego artykuł *W sprawie udziału lenników w elekcjach Jagiellońskich* (1913). Zajmował się też m.in. *Sprawami wschodu przed soborem laterańskim r. 1512* (1900) oraz *Polityką polską w sprawie węgierskiej w r. 1528* (1899).

L. Finkel wpłynął na dalszy rozwój badań nad wiekiem XVI także poprzez swoją działalność dydaktyczną. O. Halecki stwierdził w 1931 r., że stworzył on, podobnie jak wcześniej K. Liske, „całą szkołę, z której wyszli najlepsi dziś znawcy Zygmunto-wskich czasów”⁶⁷.

Spośród uczniów L. Finkla najbardziej znaczące osiągnięcia w badaniach nad XVI w. miał L. Kolankowski (1882–1956). Mistrz skierował jego uwagę na czasy zygmunto-wskie. Na seminarium L. Finkla L. Kolankowski przygotował dwie pierwsze swoje poważniejsze prace naukowe: *Elekcję Zygmunta Augusta* (1905) i *Elekcję Zygmunta I* (1906). Pod kierunkiem L. Finkla i B. Dembińskiego napisał rozprawę *Kandydatura Jana Albrechta Hohenzollerna na biskupstwo płockie (1522–1523)* (1906). Później opublikował m.in. rozprawę habilitacyjną *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548* (Lwów 1913). Było to już dzieło w pełni dojrzałe. Rządy Zygmunta Augusta na Litwie ukazane zostały przez L. Kolankowskiego „wszechstronnie pod względem politycznym, gospodarczym i ustrojowym”⁶⁸. Swoją

⁶⁶ O. Halecki, *Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów*, s. 236.

⁶⁷ Tamże, s. 233.

⁶⁸ Z. H. Nowak, *Rola Ludwika Kolankowskiego w historiografii polskiej* [w:] *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały*, s. 18–19.

habilitację L. Kolankowski przeprowadził już jednak w Krakowie, z którym związał się w 1906 r.⁶⁹

Istotne znaczenie dla badań nad wiekiem XVI miały też niektóre prace Jana Rutkowskiego (1886–1949)⁷⁰. Prowadził on głównie badania nad wiekiem XVII i XVIII, ale podejmował też problematykę dotyczącą wieku XVI. Na seminarium L. Finkla opracował gruntowne studium *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka* (1909). Stało się ono podstawą doktoratu uzyskanego przez J. Rutkowskiego w 1909 r.⁷¹

W tym kontekście wspomnieć też trzeba innego ucznia L. Finkla – Majera Bałabana (1877–1942)⁷², który z kolei położył ogromne zasługi na polu badań nad dziejami Żydów polskich. Na seminarium L. Finkla napisał nowatorską pod wieloma względami rozprawę doktorską *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w.* (Lwów 1906). Szeroki zakres chronologiczny miały także inne prace historyczne M. Bałabana (m.in. monografia *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu*, t. I: 1304–1655, Kraków 1912).

Inną problematyką zajmował się Kazimierz Hartleb (1886–1951)⁷³. Największym jego osiągnięciem badawczym przed 1918 r. było studium *Jan z Ocieszyna Osiecki, jego działalność polityczna i dziariusz podróży do Rzymu 1500–1548* (Lwów 1917)⁷⁴.

Jeszcze większe sukcesy badawcze odnotowano w badaniach nad wiekiem XVII.

Kilka liczących się prac poświęconych temu stuleciu opublikował Aleksander Hirschberg (1847–1907). Po 1892 r. skoncentrował swoją uwagę na stosunkach polsko-moskiewskich. Rezultatami jego sumiennych studiów

⁶⁹ Do Lwowa historyk powrócił dopiero z początkiem 1937 r., obejmując katedrę historii Polski po zmarłym w 1936 r. S. Zakrzewskim.

⁷⁰ Por. J. Topolski, *O nowy model historii*; tenże, *Rutkowski Jan (1886–1949)* [w:] *PSB*, t. XXXIII, 1991, s. 227–230.

⁷¹ Na dyplomie doktorskim J. Rutkowskiego jako promotor podpisał się B. Dembiński. Praca była, co prawda, referowana także i na jego seminarium (jak również na seminarium S. Zakrzewskiego), ale największy wpływ na jej kształt miał L. Finkel.

⁷² Por. J. M. Biderman, *Majer Bałaban: historian of Polish Jewry, his influence on the younger generation of Jewish historians*, New York 1976; J. Goldberg, *Majer Bałaban – czołowy historyk polskich Żydów*, „Kwartalnik Historyczny” 1991, nr 3, s. 85–97; W. Wierzbieniec, *Z badań nad lwowskim okresem życia i działalności Majera Bałabana* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki i L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, s. 296–316; tenże, *Majer Bałaban (1877–1942)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 265–282.

⁷³ Por. M. Hoszowska, *Kazimierz Hartleb (1886–1951)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 389–410.

⁷⁴ Była to poprawiona i rozszerzona wersja jego rozprawy doktorskiej z roku 1910.

źródłowych były m.in. dwie monografie: *Dymitr Samozwaniec* (Lwów 1898) oraz *Maryna Mniszchówna* (Lwów 1906). Historyk ten wydał też dzieło *Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII. Zbiór materiałów do historii stosunków polsko-rosyjskich za Zygmunta III* (Lwów 1901). Prace te dostarczały czytelnikowi polskiemu „znaczej porcji rzetelnych informacji o Rosji początków XVII wieku”⁷⁵.

Jeszcze większy wkład do badań nad wiekiem XVII wniósł uczeń L. Finckla, polihistor Adam Szelaǳowski (1873–1961). W swojej rozprawie doktorskiej *Paweł Piasecki, historyk XVII wieku* (Lwów 1898) nie ograniczył się do przedstawienia życiorysu swego bohatera, ale w szerokim zakresie uwzględnił również jego poglądy metodologiczne, warsztat i zapatrywania na dzieje Polski. Rychło jednak zmienił problematykę swoich studiów i opublikował rozprawę *Układy Królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632* (Lwów 1900). Opierając się na materiałach zagranicznych wyjaśnił niektóre kulisy polityki szwedzkiej i polskiej w okresie bezkrólestwa po śmierci Zygmunta III. Następnie opublikował nowatorską pod wieloma względami monografię *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce* (Lwów 1902). Dziełem tym wkroczył na nowy dla siebie teren badawczy, na obszar dynamicznie rozwijającej się na Zachodzie, w Polsce zaś wciąż jeszcze mocno zaniedbanej, historii gospodarczej. Był to, w jakiejś mierze, zwłaszcza w swej warstwie metodologiczno-koncepcyjnej, owoc pobytu historyka w Berlinie i terminowania u boku Gustawa Schmollera.

Później powrócił do problematyki politycznej, opracowując m.in. trylogię *Sprawa północna w wiekach XVI i XVII*. Złożyły się na nią monografie: *Walka o Bałtyk 1544–1621* (Lwów 1904), *Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego* (Lwów 1904) oraz *O ujście Wisły. Wielka wojna pruska* (Warszawa 1905). Zrywając w sposób zdecydowany z tradycyjnym, wąskim rozumieniem dziejów politycznych, A. Szelaǳowski położył nacisk na ich związek ze sprawami gospodarczymi. Dzieło Szelaǳowskiego rzuciło duży snop światła na pomijane dotąd i mało znane sprawy polityki bałtyckiej Polski w XVI i XVII w. Na podkreślenie zasługują również zainteresowania A. Szelaǳowskiego sprawami Śląska, o którym pisał bardzo ciepło, jako o prastarej ziemi polskiej.

Parę lat później A. Szelaǳowski ogłosił ciekawe studium *Rozkład Rzeszy a Polska za czasów Władysława IV* (Kraków 1907), przynoszące obszerny i solidnie opracowany, głównie na podstawie zagranicznych materiałów archiwalnych, wykład polskiej polityki zagranicznej w pierwszych latach rządów Władysława IV. W 1910 r. we Lwowie wydał rozprawę *Z dziejów*

⁷⁵ M. Filipowicz, *Wobec Rosji*, s. 44.

współzawodnictwa Anglii i Niemiec, Rosji i Polski. Powrócił w niej do problemu bałtyckiego w XVI i XVII w., który teraz został pogłębiony na podstawie nowych materiałów źródłowych wydobytych m.in. z archiwów francuskich i angielskich.

A. Szelański pisał dużo, często nazbyt pośpiesznie, co czasami prowadziło do przykrych pomyłek. Na krytykę reagował nerwowo, czego konsekwencją była pogłębiająca się izolacja historyka w środowisku naukowym. Niemniej przed I wojną światową był jednym z czołowych modernizatorów historiografii polskiej. Otwarty na zdobycze innych nauk, nie tylko głosił, ale także w dużej mierze realizował ideę historii pełnej, ogarniającej wszystkie dziedziny życia człowieka. Jak mało kto potrafił wiązać politykę z gospodarką i kulturą. Głębiej też niż inni, współcześni mu badacze XVII w., potrafili osadzać sprawy polskie w szerokim kontekście europejskim. Podnieść w końcu należy i to, iż A. Szelański jako pierwszy podjął systematyczne badania nad polityką morską Polski.

Poważnym badaczem dziejów Polski XVII w., zwłaszcza czasów Zygmunta III, był też Eugeniusz Barwiński (1874–1947)⁷⁶. Duży wpływ na formowanie się jego osobowości twórczej, oprócz L. Finkla, wywarli B. Dembiński i I. Szaraniewicz. Swoją pierwszą pracę naukową przygotował jednak na seminarium L. Finkla. Była to rozprawa *Przymierze polsko-austriackie z 1613 r.* (1895). Później wydał w języku ukraińskim *Przyczynki do historii stosunków cesarza Rudolfa II i papieża Klemensa z Kozakami w latach 1593 i 1594* (Lwów 1896). W 1897 r. E. Barwiński opublikował „szkic historyczny” zatytułowany *Karta z dziejów sejmowania w Polsce*, zaś w 1900 r. na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie wygłosił referat *Przegląd dziejów Polski za Zygmunta III*. Miał też liczące się osiągnięcia na polu edytorstwa źródeł historycznych.

Przypomnijmy tu jeszcze, że Włodzimierz Lenkiewicz przygotował na seminarium L. Finkla rozprawę *Udział Rosji w pokoju Karłowickim* (1901), Tadeusz Urbański pracę *Rok 1683 na Podolu w Ukrainie i w Mołdawii* (1907) zaś Mieczysław Gawlik – studium *Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej połowie XVII w.* (1909). Wiekiem XVII zajmował się także J. Rutkowski. Owocem jego dłuższego pobytu naukowego we Francji były *Studia nad organizacją własności ziemskiej w Bretanii w XVII w.* Praca ta ukazała się najpierw (w 1912 r.) w języku francuskim, a rok później także po polsku.

Oceniając ogólnie dokonania wykładowców ULw., a także ich uczniów, na polu badań nad wiekiem XVII, pragniemy stwierdzić, iż zarówno pod

⁷⁶ Por. A. Kamiński, *Barwiński Eugeniusz (1874–1947)* [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. I, Warszawa–Łódź 1988, s. 34–36; P. Sierżęga, *Eugeniusz Barwiński (1874–1947)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 247–264.

względem ilościowym, jak i jakościowym, były one w latach 1892/93–1913/14 parokrotnie większe niż w epoce K. Liskego. Koncentrując uwagę na dziejach Polski i Ukrainy, wykładowcy lwowscy i ich uczniowie śmielej niż poprzednio wychodzili teraz poza opłotki ojczyste, poszerzyli też znacznie problematykę swoich badań o zagadnienia społeczne, gospodarcze i kulturalne.

Historycy lwowscy wnieśli również znaczący wkład do badań nad wiekiem XVIII.

Systematyczne studia nad tym stuleciem podjął w latach 90. XIX w. B. Dembiński⁷⁷. Pierwszą poważniejszą jego pracą dotyczącą XVIII w. była monografia *Rosja a rewolucja francuska* (Kraków 1896). W sposób wnikliwy omówił w niej stosunki dyplomatyczne między Rosją i rewolucyjną Francją w latach 1789–1792, ukazał także oddziaływanie rewolucji francuskiej na politykę Katarzyny II wobec Polski. Z czasem punkt ciężkości badań historyka zaczął przesuwać się z historii powszechnej na dzieje Polski. Te drugie rozpatrywał jednak zawsze w szerokim kontekście europejskim. Szczególną uwagę poświęcał działaniom dyplomatycznym. W 1902 r. we Lwowie wydał I tom *Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski*. Poświęcony on był – jak głosił podtytuł dzieła – *Polityce Rosji i Prus wobec Polski od początków Sejmu Czteroletniego do ogłoszenia Konstytucji Trzeciego Maja 1788–1791*. Bardzo krytycznie o tej publikacji, zawierającej archiwalia berlińskie i moskiewskie, wypowiedział się na łamach „Kwartalnika Historycznego” konkurent B. Dembińskiego na niwie naukowej – S. Askenazy. Przedmiotem sporu była m.in. ocena polityki zagranicznej Sejmu Czteroletniego, w szczególności sojuszu Polski z Prusami. B. Dembiński oceniał go surowo, zbliżając się do stanowiska zajętego wcześniej przez W. Kalinkę. Dał temu wyraz w swym najważniejszym dziele *Polska na przełomie* (Lwów 1913). Hołdując indywidualistycznemu historyzmowi, w sposób bardzo szczegółowy przedstawił grę dyplomatyczną państw ościennych, tj. Rosji, Prus i Austrii w sprawach dotyczących Polski. Opierając się na bogatym materiale źródłowym, wnikliwie przez siebie analizowanym, dowiódł, że polityka zagraniczna Sejmu Czteroletniego oparta była na złudzeniu, bowiem Prusy nigdy nie zamierzały dotrzymywać swych sojuszniczych zobowiązań wobec Rzeczypospolitej. W przeciwieństwie do W. Kalinki B. Dembiński nie popadał jednak w pesymizm; wysoko cenił „uzdrowieńcze” przemiany w życiu wewnętrznym ówczesnej Polski. *Polska na przełomie*, pomimo upływu 100 lat od jej wydania, wciąż pozostaje dziełem żywym, do którego sięgają wszyscy badacze zajmujący się epoką Stanisława Augusta.

⁷⁷ Wcześniej zajmował się głównie XVI stuleciem.

Jak już wcześniej wspomnieliśmy, B. Dembiński miał tylko garstkę uczniów. Najbardziej z nich znany – Czesław Nanke (1883–1950) zajmował się zrazu wiekiem XVIII⁷⁸. Jego rozprawa doktorska *Szlachta wołyńska wobec Konstytucji Trzeciego Maja* (Lwów 1907) oparta była na szerokiej podstawie źródłowej. Autor poświęcił ją głównie sprawom politycznym, ale częściowo dotykał także niektórych zagadnień społecznych.

Swoje badania nad wiekiem XVIII S. Askenazy rozpoczął na dobre rozprawą doktorską *Die letzte polnische Königshwal* (Göttingen 1894), przygotowaną na seminarium życzliwego Polakom Maxa Lehmana. Już po rozpoczęciu wykładów w Uniwersytecie Lwowskim dokończył pracę nad monografią *Przymierze polsko-pruskie* (Warszawa 1900)⁷⁹. Z uznaniem odniósł się w niej do polityki zagranicznej Sejmu Czteroletniego. Podejmując polemikę z W. Kalinką, starał się dowieść, że miała ona dobre widoki powodzenia. Teza ta została później skutecznie podważona przez B. Dembińskiego. S. Askenazy, myśląc się w swych ocenach generalnych, zdołał przecież ustalić wiele istotnych faktów dotyczących relacji Rzeczypospolitej z Prusami.

W wydanym w 1901 r. zbiorze prac S. Askenazego *Dwa stulecia XVIII i XIX* ukazały się m.in. takie studia i szkice, jak *Przedostatnie bezkrólowie; Fryderyk II i August III; Sprawa Wschodnia przed Wielkim Sejmem i Odgłosy Targowicy. Sprawy XVIII w.* zajmowały również poczesne miejsce w innych zbiorach prac historyka, takich jak *Wczasy historyczne* (t. I, Warszawa 1902, t. II, Warszawa 1904), *Dwa stulecia. XVIII i XIX* (t. II, Warszawa 1910).

W ostatnich latach poprzedzających wybuch I wojny światowej cały niemal wysiłek twórczy S. Askenazego skierowany był na opracowanie wielkiego, obliczonego na 6 tomów, dzieła: *Napoleon a Polska*. Do sierpnia 1914 r. zdołał napisać 3 pierwsze tomy; pierwszy z nich był w całości poświęcony XVIII stuleciu. Z powodu wypadków wojennych ukazał się on dopiero w 1918 r. Zasadniczą jego część, zatytułowaną *Upadek Polski a Francja*, S. Askenazy zdołał jednak opublikować w „Bibliotece Warszawskiej” w 1913 r.

Zainteresowania wiekiem XVIII S. Askenazy ograniczał do dziejów politycznych. Celował w analizie sytuacji międzynarodowej Polski tak w epoce saskiej, jak i w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego. Szczególną wagę przywiązywał do gry dyplomatycznej sąsiadów Polski i ich działań na szkodę Rzeczypospolitej. Wydarzenia polityczne wiązał zazwyczaj z działalnością wybitnych jednostek, którym przypisywał w dziejach rolę szcze-

⁷⁸ Por. H. Barycz, *Nanke Czesław (1883–1950)* [w:] *PSB*, t. XXII, 1977, s. 511–513; J. Pisułńska, *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 525–536.

⁷⁹ Wcześniej opublikowana została w odcinkach w „Bibliotece Warszawskiej” (1898–1899).

gólną. Pisał z pasją, nie ukrywając swoich stanów emocjonalnych, mając na względzie nie tylko specjalistów, ale także szerszy krąg odbiorców. Dbał o walory literackie swych dzieł; pod tym względem żaden inny historyk przełomu XIX i XX w. nie mógł mu dorównać. Jego piarstwo historyczne cieszyło się w kręgach inteligencji polskiej ogromną popularnością.

S. Askenazy miał też liczny dorobek wydawniczy. Największym jego osiągnięciem w tej dziedzinie były *Akty powstania Kościuszki* (Kraków 1918), przygotowane do druku wspólnie z Włodzimierzem Dzwonkowskim.

Na dalszy rozwój polskich badań nad wiekiem XVIII S. Askenazy wpłynął nie tylko poprzez swoje prace, ale także, a może nawet przede wszystkim, poprzez wyjątkowo owocną działalność dydaktyczną⁸⁰.

Uczniowie S. Askenazego, podobnie jak on sam, w swych pracach poświęconych XVIII w., zajmowali się zarówno epoką saską, jak i czasami Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Zwrócimy tu najpierw uwagę na badania poświęcone temu pierwszemu okresowi. S. Askenazy przywiązywał do nich dużą wagę. W. Konopczyński napisał swego czasu, że „zrehabilitował” on epokę saską, jako „ciekawy przedmiot badań”⁸¹. Spośród uczniów S. Askenazego największe osiągnięcia w tej dziedzinie miał Władysław Konopczyński (1880–1952)⁸². Jego dwutomowa monografia *Polska w dobie wojny siedmioletniej* (Kraków–Warszawa 1909–1911) obejmowała lata 1755–1763. Było to szczegółowe studium analityczne poświęcone historii politycznej tego okresu. Autor przeprowadził niezwykle sumienną kwerendę źródłową w archiwach Drezna, Wiednia, Paryża, Londynu, Kopenhagi i Berlina, a także, rzecz jasna, w licznych zbiorach krajowych. Zebrał ogromny materiał, zyskując miano „archiwożercy”. Praca ta do dziś pozostaje jednym z fundamentalnych opracowań dotyczących historii Polski XVIII w. Czasom saskim W. Konopczyński poświęcił także kilka innych swoich prac, m.in. rozprawę *Sejm grodzieński 1752 roku*

⁸⁰ Por. J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, s. 186 i n.; M. Filipowicz, *Wobec Rosji*, s. 147 i n.; J. Maternicki, *Szkoła Szymona Askenazego, passim*; tenże, *Historyk i historia, passim*; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, s. 90 i n.

⁸¹ W. Konopczyński, *Rozwój badań nad dziejami Polski Nowożytnej*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, s. 294.

⁸² Por. E. Rostworowski, *Władysław Konopczyński jako historyk* [w:] *Spór o historyczną szkołę krakowską*, red. C. Bobińska i J. Wyrozumski, Kraków 1973, s. 209–235; J. Maternicki, *Władysław Konopczyński i jego synteza dziejów Polski nowożytnej* [w:] W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. I, Warszawa 1986, s. 5–61; P. Biliński, *Władysław Konopczyński, historyk i polityk II Rzeczypospolitej (1880–1952)*, Warszawa 1999; *Władysław Konopczyński 1880–1952. Materiały z posiedzenia naukowego PAU w dniu 21 czerwca 2002 r.*, red. J.A. Gierowski, Kraków 2005; *Władysław Konopczyński jako badacz dziejów Polski XVIII wieku*, red. Z. Zielińska i W. Kriegeseisen, Warszawa 2014.

(1907), a także zbiór mniejszych studiów *Mrok i świt* (Warszawa 1911). W latach 1911–1912 wydał też dwa tomy *Diariuszy sejmowych z wieku XVIII*.

Drugim uczniem S. Askenazego, zajmującym się poważnie epoką saską, był Mieczysław Skibiński (1874–1956)⁸³. Swoją uwagę skierował on na lata 40. XVIII w. Prowadził rozległe badania archiwalne. Ich rezultatem była dwutomowa monografia *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką w latach 1740–1745* (Kraków 1912–1913). Poróżniony z S. Askenazym, przeprowadził swój przewód doktorski na UJ (1912).

Więcej uczniów S. Askenazego zajmowało się czasami późniejszymi, epoką Stanisława Augusta Poniatowskiego. Niektórzy z nich zainteresowanie tym okresem dzielili z badaniami nad dziejami porozbiorowymi. Tak było m.in. w przypadku Adama Mieczysława Skałkowskiego (1877–1951)⁸⁴, autora rozprawy *Jan Henryk Dąbrowski, cz. I: Na schyłku dni Rzeczypospolitej 1755–1795* (Kraków 1904). A. M. Skałkowski przed 1914 r. wydał także kilka innych wartościowych prac dotyczących czasów stanisławowskich, m.in. studium *Kołłątaj i Jakobini Polscy*⁸⁵.

Cecylia (właściwie Zofia) Łubieńska (1874–1937)⁸⁶ była autorką rozprawy *Sprawa dysydencka 1764–1766* (Kraków–Warszawa 1911), zaś Kazimierz Rudnicki (1879–1959)⁸⁷ napisał monografię *Biskup Kajetan Sołtyk 1715–1788* (Kraków–Warszawa 1906). Dziejów Kościoła dotyczyła także książka Macieja Loreta (1880–1949)⁸⁸ *Kościół katolicki a Katarzyna II 1772–1784* (Kraków–Warszawa 1910).

Liczący się dorobek naukowy miał również Kazimierz Marian Morawski (1884–1944)⁸⁹. Bliższy kontakt z S. Askenazym nawiązał już po studiach historycznych w Monachium i w Krakowie i uzyskaniu stopnia doktorskiego na UJ na podstawie pracy *Młodość Ignacego Potockiego*. Po znaczących poprawkach i uzupełnieniach, dokonanych pod kierunkiem S. Askenazego, została ona wydana pt. *Ignacy Potocki, cz. I: 1750–1788* (Warszawa 1911).

⁸³ Por. Z. Zielińska, *Skibiński Mieczysław (1874–1956)* [w:] *PSB*, t. XXXVIII, 1997, s. 138–139.

⁸⁴ Por. D. Łukasiewicz, *Skałkowski Adam Mieczysław (1877–1951)* [w:] *PSB*, t. XXXVII, 1997, s. 649–653; B. Klasa, *Adam Mieczysław Skałkowski (1877–1951)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 283–300.

⁸⁵ Zamieszczone ono zostało w książce A. M. Skałkowskiego. *O cześć imienia polskiego*, Lwów 1908.

⁸⁶ Por. B. Suchoniówna, *Łubieńska Zofia, w zakonie Maria Cecylia (1874–1937)* [w:] *PSB*, t. XVIII, 1973, s. 467–468.

⁸⁷ Por. H. Korczyk, *Rudnicki Kazimierz (1879–1959)* [w:] *PSB*, t. XXXII, 1991, s. 636–637.

⁸⁸ Por. A. Szklarska-Lohmanowa, *Loret Sydon Maciej (1880–1949)* [w:] *PSB*, t. XVII, 1972, s. 554–557.

⁸⁹ Por. C. Lechicki, *Morawski (Dzierżykraj-Morawski) Kazimierz (1884–1944)* [w:] *PSB*, t. XXI, 1976, s. 733–735.

Spośród pozostałych uczniów S. Askenazego liczący się dorobek w badaniach nad wiekiem XVIII mieli jeszcze: Henryk Mościcki, Waclaw Mejbaum i Bronisław Pawłowski. H. Mościcki (1881–1952)⁹⁰ opublikował m.in. monografię *Generał Jasiński i powstanie kościuszkowskie* (Warszawa 1917). Wcześniej ukazały się jego *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, t. I: 1772–1800 (Wilno 1913). W. Mejbaum (1887–1948)⁹¹ był autorem studium *O tron Stanisława Augusta* (Lwów 1914). Opublikował także rozprawę *Polityka Kaunitza a konfederacja barska* (1913). B. Pawłowski (1883–1962)⁹² zajmował się głównie historią wojen i wojskowości na schyłku XVIII w. i w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. Przed 1914 r. opublikował m.in. obszerny szkic *Zajęcie Lwowa przez Austrię 1772 r.* (Lwów 1911).

Ogólnie rzecz biorąc, można stwierdzić, że szkoła S. Askenazego była przed I wojną światową najliczniejszym i niewątpliwie najważniejszym zespołem badawczym zajmującym się wiekiem XVIII. Na dobrą sprawę nie było dla niej odpowiednika w pozostałych ośrodkach uniwersyteckich kraju, tj. w Krakowie i w Warszawie.

Uczniowie S. Askenazego koncentrowali uwagę na sytuacji międzynarodowej Polski, w szczególności na stosunkach polsko-rosyjskich. Kiedy nawet przychodziło im pisać o dziejach Kościoła, to rozważali je niemal wyłącznie pod kątem historii politycznej. Ich prace były z reguły solidne pod względem warsztatowym. Inną ich zaletą było rozważanie spraw polskich w szerokim kontekście międzynarodowym. Do słabych stron szkoły S. Askenazego zaliczyć natomiast należy przesadne koncentrowanie uwagi na działalności wybitnych jednostek, widoczny w wielu pracach psychologizm, a także nadmierną czasami drobiazgowość wykładu. Wychowankowie S. Askenazego w swych ocenach historycznych kierowali się polską „racją stanu”. Byli, podobnie jak mistrz, przekonani o tym, że historyk nie tylko może, ale i powinien służyć swemu narodowi, wspierać jego niepodległościowe dążenia.

Osobno chcemy wspomnieć o dwu ważnych pracach J. Rutkowskiego, jego monografii *Klucz brzozowski biskupstwa przemyskiego w w. XVIII* (Kraków 1910) oraz *Studiach nad położeniem włościan w Polsce w XVIII wieku* (1914). J. Rutkowski wykazał w nich, że sytuacja chłopów w XVIII w. nie była tak beznadziejna, jak to przedstawiała wcześniejsza historiografia.

⁹⁰ Por. J. Dutkiewicz, *Henryk Mościcki jako uczeń Askenazego*, „Przegląd Historyczny” 1958, s. 69–90; E. Kozłowski, *Mościcki Henryk Stanisław (1881–1952)* [w:] *PSB*, t. XXII, 1977, s. 140–143.

⁹¹ Por. M. Tyrowicz, *Mejbaum Waclaw (1887–1948)* [w:] *PSB*, t. XX, 1975, s. 396–398.

⁹² Por. J. Serczyk, *Pawłowski Bronisław August (1883–1962)* [w:] *PSB*, t. XXV, 1980, s. 490–493; *Sesja naukowa poświęcona Bronisławowi Pawłowskiemu w setną rocznicę urodzin*, red. W. Lewandowski, Toruń 1988.

Przełom XIX i XX w. to także okres wielkich sukcesów badawczych nowożytników ukraińskich: M. Hruszewskiego i jego uczniów.

Po objęciu stanowiska profesorskiego we Lwowie wysiłek twórczy M. Hruszewskiego skierowany był głównie na opracowanie wielotomowej, opartej na solidnej podstawie źródłowej *Historii Ukrainy-Rusi*. Pierwszy tom tego fundamentalnego dla historiografii ukraińskiej dzieła ukazał się w 1898 r. i obejmował – podobnie jak dwa dalsze i część tomu IV – średniowiecze. Czasom nowożytnym autor poświęcił pozostałą część t. IV, przeważającą część t. V i VI oraz t. VII, VIII, IX i X. Niektóre tomy jego dzieła dotyczyły historii politycznej, inne z kolei dziejów społeczno-ustrojowych i gospodarczych, a także Kościoła i kultury. Przed opuszczeniem Lwowa, a więc do 1914 r., M. Hruszewski doprowadził wykład dziejów Ukrainy do roku 1638.

Położenie przez M. Hruszewskiego dużego nacisku na wewnętrzne dzieje Ukrainy wynikało zarówno z przesłanek natury metodologicznej (historyk skłaniał się ku idei historii integralnej), jak i historiozoficznej, tj. z ogólnego poglądu autora na rozwój historyczny Ukrainy. Był przekonany, że Ukraińcy nie mieli wpływu na sprawy polityczne; treść ich życia wypełniały głównie procesy społeczno-gospodarcze i kulturowe. Przyłączenie ziem ukraińskich do Polski traktował jako nieszczęście narodowe. Jego zdaniem Polacy zahamowali rozwój ziem ukraińskich, prowadzili też na nich aktywną politykę polonizacyjną.

Szczególne miejsce w dorobku M. Hruszewskiego zajmowała walka narodu ukraińskiego o niezależność polityczną, społeczno-ekonomiczną i narodowo-kulturalną w połowie XVII w. Określał ją mianem Chmielniczyny⁹³.

Swoje poglądy na całość nowożytnych dziejów Ukrainy M. Hruszewski rozwinął szerzej w dwu pracach o charakterze popularnonaukowym: w *Zarysie historii narodu ukraińskiego* (Petersburg 1904; rzecz wydana w języku rosyjskim) oraz w *Ilustrowanej historii Ukrainy* (Kijów–Lwów 1911).

Poglądy M. Hruszewskiego budziły w środowisku polskim wiele zastrzeżeń. Historycy polscy (m.in. L. Kolankowski) wytykali mu daleko posuniętą tendencyjność w ocenie roli Polski i Polaków na ziemiach ukraińskich. Przyznać jednak trzeba, że swoją *Historią Ukrainy-Rusi* ogromnie wzbogacił wcześniejszą wiedzę na temat Ukrainy XVI i XVII w. i dał silny impuls do dalszych badań w tej dziedzinie.

Uczniowie M. Hruszewskiego interesowali się różnymi okresami, głównie jednak, jak się wydaje, historią nowożytną Ukrainy. Najbardziej znaczący dorobek naukowy w tej dziedzinie mieli Iwan Dzydżora (1880–1918),

⁹³ W. Telwak, *Mychajło Hruszewski (1866–1934)*, s. 351.

Wasył Herasymczuk (1880–1944) i Iwan Krypiakiewicz (1886–1967). Poważnym badaczem nowożytnych dziejów Ukrainy był też Stepan Tomaszewski (1875–1930)⁹⁴.

Uwzględniając całość dokonań badawczych wykładowców lwowskich i ich uczniów, można zaryzykować twierdzenie, iż na przełomie XIX i XX w. były one doprawdy imponujące. Uniwersytet Lwowski był w tym czasie głównym ośrodkiem badań nowożytniczych tak w przypadku historiografii polskiej, jak i ukraińskiej. Szczególnie pomyślnie rozwijały się tu badania nad XVII i XVIII w.

Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż zakres przestrzenny prowadzonych we Lwowie badań nowożytniczych był w gruncie rzeczy dość ograniczony. Zarówno badacze polscy, jak i ukraińscy rzadko kiedy wychodzili poza dzieje własnych ojczyzn. Pojawiały się już jednak prace z zakresu „czystej” historii powszechnej (m.in. monografie B. Dembińskiego i J. Rutkowskiego). Znacznie więcej ukazywało się natomiast prac z pogranicza historii narodowej i dziejów powszechnych. Szczególnie interesujący dorobek w tej dziedzinie miał A. Szelański; także inni badacze, jak na przykład B. Dembiński, L. Finkel czy S. Askenazy, przykładali dużą wagę do badania historii Polski w szerokim kontekście dziejów powszechnych. Postęp w tej dziedzinie był wyraźnie dostrzegalny.

Przez cały interesujący nas tu okres (1871/72–1913/14) dominowała na ULw. historia polityczna, nierzadko pojmowana dość wąsko, jako dzieje dyplomacji i stosunków międzynarodowych. Ale i w tej dziedzinie zaobserwować można korzystne zmiany. Wychodząc naprzeciw nowym tendencjom w historiografii europejskiej, poczynając od lat 90. XIX w. historycy ULw. coraz częściej zaczęli podejmować problematykę z zakresu stosunków społecznych, gospodarczych, prawno-ustrojowych czy kultury. Najbardziej konsekwentni w dążeniu do integralnego ujmowania dziejów byli M. Hruszewski i A. Szelański. Historycy lwowscy w niemałym też stopniu przyczynili się do powstania w Polsce historii gospodarczej jako odrębnego kierunku badań historycznych⁹⁵.

Odrębnym zagadnieniem jest to, jak historycy polscy związani z ULw. zapatrywali się na sprawę przyczyn upadku Rzeczypospolitej w XVIII w. W dobie renesansu polskiej myśli niepodległościowej problem ten nabrał jeszcze większego znaczenia niż w latach 70. i 80. XIX w.⁹⁶ Na przełomie XIX i XX w. wykładowcy lwowscy i ich uczniowie znacznie śmieiej niż dawniej

⁹⁴ Bliższe dane na temat ich dorobku naukowego w rozdziale *Historia Ukrainy*.

⁹⁵ Szersze informacje na ten temat w rozdziale *Historia gospodarcza*.

⁹⁶ Por. J. Maternicki, *Historia i życie narodu*, s. 272 i n.

podejmowali polemikę z zapatrywaniami szkoły krakowskiej. Najbardziej zdecydowanym jej przeciwnikiem był S. Askenazy. Nawiązując do poglądów T. Korzona i innych historyków warszawskich, przeciwstawiał się poglądom J. Szujskiego, jakoby w wadach ustroju dawnej Rzeczypospolitej tkwiły przyczyny upadku Polski w XVIII w. Twierdził, że w całej ówczesnej Europie urządzenia ustrojowe pozostawały w stanie „zupełnej degeneracji i rozprężenia”⁹⁷. Historyk lwowski wprowadził jednak do polemiki z poglądami szkoły krakowskiej element nowy, a mianowicie analizę sytuacji międzynarodowej w dobie upadku państwa polskiego. Wyciągał z niej wnioski, że jego upadek nie był nieuchronny, a tylko przypadkowy. Szkodliwość polityczną „pesymizmu” upatrywał w tym, że nadweręża on „samowiedzę polityczną” społeczeństwa i sprzyja szerzeniu się postaw ugodowych.

Walkę ze szkołą krakowską prowadzili także uczniowie S. Askenazego. Najbardziej zaangażował się w nią M. Sokolnicki. Dowodził on, iż: „Rozważania i wnioski tej szkoły były zaprzeczeniem kwestii państwa i osłabieniem naszych narodowych dążeń”⁹⁸. J. Szujski potępił przeszłość, aby usprawiedliwić ugodę⁹⁹. Uczniowie S. Askenazego czerpali z prac mistrza wiarę w możliwość odbudowy państwowości polskiej, a także zachętę do dalszej walki na rzecz urzeczywistnienia tej idei.

Przeciwno teorii samozawinonego upadku Polski opowiadał się również związany przed 1914 r. z obozem narodowym A. Szelągowski¹⁰⁰. Już w roku 1898, kończąc studia historyczne, wyraźnie i jednoznacznie dystansował się od poglądów szkoły krakowskiej¹⁰¹. Później umocnił się w swym „optymizmie”, a nawet – na jakiś czas – przeszedł na pozycje skrajnie apologetyczne (*Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w.*, Lwów–Warszawa 1904). Trwało to jednak stosunkowo krótko. W późniejszych pracach A. Szelągowski wypowiadał się na temat Rzeczypospolitej w sposób bardziej wyważony, starając się sprawiedliwie rozkładać blaski i cienie w ocenie dawnej państwowości polskiej.

Historycy lwowscy przełomu XIX i XX w. z większą wyrozumiałością niż ich poprzednicy odnosili się do wad dawnej Rzeczypospolitej. Tendencji tej

⁹⁷ S. Askenazy, *Pisma Włodzimierza Spasowicza* [w:] tegoż, *Wczasy historyczne*, Warszawa 1902, s. 383.

⁹⁸ M. Sokolnicki, *Porozbiorowe dzieje Polski w świetle nowych badań*, „Krytyka” 1910, t. I, s. 19.

⁹⁹ Por. M. Sokolnicki, *Upadek państwa polskiego w świetle nowych badań*, „Krytyka” 1910, t. I, s. 235.

¹⁰⁰ Por. J. Maternicki, *Adam Szelągowski – ostatni polski polihistor*, s. 83 i n.; tenże, *Historia i życie narodu*, s. 439 i n.

¹⁰¹ A. Szelągowski, *O socjologicznym traktowaniu dziejów*, Lwów 1898, s. 17–18.

uległ także O. Balzer, który stopniowo zaczął coraz wyraźniej przechodzić na pozycje neoromantyczne¹⁰².

Wzrost tendencji „optymistycznych” w środowisku lwowskim nie był czymś wyjątkowym; w podobnym kierunku ewoluowała także myśl historyczna w pozostałych ośrodkach naukowych kraju, nie wyłączając Krakowa¹⁰³. Renesans ideologii niepodległościowej spowodował konieczność przewartościowania dotychczasowych poglądów na przeszłość narodową. We Lwowie unikano jednak skrajności, w większości przypadków zachowywano umiar w jej ocenie. Zaangażowani w sprawy swego narodu byli również nowożytnicy ukraińscy, ale i oni, podobnie jak Polacy, starali się respektować podstawowe zasady naukowych badań historycznych¹⁰⁴.

Świetny na przełomie XIX i XX w. rozwój badań nowożytniczych we Lwowie (nie tylko na Wydziale Filozoficznym, ale także – w mniejszym co prawda stopniu – Prawnym i Teologicznym)¹⁰⁵ został gwałtownie przerwany w 1914 r.

Wybuch I wojny światowej w sierpniu 1914 r. spowodował ogromne trudności w działalności Uniwersytetu i jego studium historycznego. Lwów stał się miastem frontowym, a przez kilka miesięcy był nawet okupowany przez wojska rosyjskie. W r. akad. 1914/15 wykładów nie było, a kiedy je wznowiono (z początkiem 1915/16), studium historycznemu przyszło działać z bardzo uszczuploną kadrą naukowo-dydaktyczną. Dotknęło to w szczególności historię nowożytną. Nie podjęli zajęć S. Askenazy, M. Hruszewski i A. Szelągowski¹⁰⁶. Wybuch wojny zaskoczył ich poza granicami c.k. Monarchii; dwaj pierwsi nigdy już do Lwowa nie powrócili, trzeci uczynił to dopiero w 1919 r. Dużym osłabieniem lwowskiego studium historycznego było też przeniesienie się w połowie 1916 r. B. Dembińskiego do Warszawy. Na posterunku pozostało tylko dwóch nowożytników: schorowany L. Finkel i daremnie czekający na profesurę docent prywatny A. M. Skałkowski. Pierwszy poważnie już ograniczył swoją działalność dydaktyczną (wykładał

¹⁰² Por. J. Maternicki, *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918*, Warszawa 1975, s. 192–194; A. Wierzbicki, *Oswald Balzer (1858–1933)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 260 i n.

¹⁰³ Szerzej na ten temat: J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. I: *Lata 1900–1918*, Wrocław 1982, s. 59 i n.; J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005, s. 152 i n.

¹⁰⁴ Por. rozdział *Historia Ukrainy*.

¹⁰⁵ Por. rozdziały *Historia prawa* i *Historia Kościoła*.

¹⁰⁶ Przyczyny były różne. S. Askenazy starał się służyć sprawie polskiej w Szwajcarii, a kiedy powrócił do kraju (w początkach 1918 r.) osiadł w Warszawie. M. Hruszewski i A. Szelągowski zostali usunięci ze składu Uniwersytetu z pobudek politycznych. Por. rozdział *Lwowskie studium historyczne 1869–1918*.

do sem. zimowego 1917/18), drugi natomiast skierował swoją uwagę głównie na historię porozbiorową.

W publikowanych *Programach wykładów* za lata 1915/16–1917/18 wymieniono 20 wykładów i ćwiczeń z zakresu historii nowożytnej; faktycznie odbyło się ich tylko 10¹⁰⁷. I tak B. Dembiński wygłosił w r. akad. 1915/16 trzy prelekcje (*Machiavelli i jego wiek, Polityka kolonialna państw europejskich w nowożytnej dobie, Rewolucja francuska 1789–1795*), później już zajęć we Lwowie nie prowadził. L. Finkel w tym samym roku akad. miał dwa wykłady: *Habsburgowie i Jagiellonowie (1526–1572)* i *Historia Monarchii austriacko-węgierskiej od r. 1526*. Były to ostatnie jego zajęcia z historii nowożytnej. Dwa wykłady z tego zakresu miał też S. Zakrzewski, który w sem. letnim 1916/17 i zimowym 1917/18 dał *Przegląd dziejów Polski za Wazów*. S. Tomaszewski omawiał w jednym semestrze (1915/16) *Historię Galicji od 1772 r.*, zaś A. M. Skałkowski przez trzy semestry (1915/16, 1917/18) prowadził *Ćwiczenia historyczne (z doby nowożytnej)*.

Łatwo zauważyć, że w omawianych tu latach nie tylko drastycznie spadła liczba wykładów i ćwiczeń z historii nowożytnej, ale także zubożona została znacznie ich problematyka. Niemal wszystkie skupiały się na sprawach politycznych; nie znaleźliśmy żadnego wykładu z zakresu historii społecznej czy gospodarczej.

Wojna i związane z nią kłopoty wpłynęły również bardzo niekorzystnie na badania naukowe. Utrudniony dostęp do źródeł (szczególnie archiwalnych) powodował, że tempo prac pozostałych we Lwowie nowożytników uległo znacznemu osłabieniu. Tylko niektórzy, jak na przykład J. Rutkowski (od wiosny 1917 r. docent prywatny Wydziału Prawa i Nauk Politycznych), zdołali osiągnąć znaczące rezultaty naukowe¹⁰⁸. Opublikował on wówczas m.in. dwie ważne rozprawy: *Przebudowa wsi w Polsce po wojnach z połowy XVII w.* (Lwów 1917) i *Statystyka zawodowa ludności wiejskiej w Polsce w drugiej połowie XVI w.* (Kraków 1918).

Także nowożytnicy skupieni na Wydziale Filozoficznym starali się kontynuować swoje wcześniejsze prace, ale rezultaty tych wysiłków były na ogół skromne. Przykładem może tu być L. Finkel. W 1914 r. ogłosił on rozprawę *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy w r. 1494*, ale była ona napisana wcześniej, przed wybuchem I wojny światowej. Jedyłą większą pracą L. Finkla, opublikowaną po 1914 r. był *Inwentarz Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego* (Lwów 1917). Pozostałe publikacje historyka z lat 1915–1918 to rzeczy

¹⁰⁷ Nie odbyło się 5 zapowiadanych wykładów B. Dembińskiego i tyleż samo S. Askenazego.

¹⁰⁸ Por. J. Topolski, *O nowy model historii*, s. 69 i n.

drobne, głównie recenzje i artykuły prasowe¹⁰⁹. Niewielki też dorobek naukowy w okresie I wojny światowej miał A. M. Skałkowski (zajmował się w tym czasie głównie historią porozbiorową).

Sprawa kształcenia specjalistów z zakresu historii nowożytnej spoczywała głównie na barkach L. Finkla i S. Zakrzewskiego¹¹⁰. Pierwszy wypromował w latach 1915–1918 czterech doktorów zajmujących się tym okresem. Dwóch z nich: Adam Próchnik (1892–1942) i Kazimierz Tyszkowski (1894–1940) zdobyło z czasem znaczącą pozycję naukową. Ich rozprawy doktorskie nie były jednak olśniewające. Praca A. Próchnika *Generał Stanisław Fiszer*¹¹¹ nigdy nie ukazała się drukiem; rozprawa K. Tyszkowskiego *Poselstwo Lwa Sapiechy do Moskwy r. 1600* została opublikowana dopiero w 1927 r., i to po różnych poprawkach i uzupełnieniach (liczyła 88 stron).

S. Zakrzewski wypromował w okresie I wojny światowej dwóch doktorów zajmujących się historią nowożytną. Mieczysław Jabczyński uzyskał ten stopień na podstawie rozprawy ogłoszonej jeszcze w 1911 r. *Statystyka miasta Poznania w roku 1870*. Praca doktorska Julii Thumanówny *Studia nad Stanisławem Orzechowskim* nigdy – o ile nam wiadomo – nie została opublikowana. Podobnie rzecz się miała z rozprawą Felicji Mellerówny *Głosy współczesne w Niemczech o rewolucji francuskiej*, wykonaną pod kierunkiem B. Dembińskiego. W sumie był to dorobek skromny, trudno się zresztą temu dziwić, zważywszy na warunki pracy naukowej w okresie I wojny światowej.

Historycy lwowscy, podobnie jak krakowscy i warszawscy, ulegając presji chwili, włączyli się aktywnie do działań na rzecz odbudowy państwa polskiego. Jedni wstępowali do rodzącego się wojska polskiego, inni działali w ówczesnych organizacjach politycznych, jeszcze inni, pozostając przy swej historycznej profesji, bronili na tym gruncie praw narodu polskiego do niepodległego bytu. Wybuch I wojny światowej spowodował gwałtowne nasilenie się tendencji „optymistycznych” w historiografii polskiej. Wielką rolę odegrało tu opublikowane w 1915 r. dziełko O. Balzera *Z zagadnień ustrojowych Polski*.

Jego wagę wyznaczały trzy okoliczności: wybitna pozycja naukowa autora, jego duży autorytet moralny oraz fakt, iż nadał swojej pracy charakter rozważań ściśle naukowych, niezamąconych rzekomo żadnymi ubocznymi

¹⁰⁹ T.E. Modelski, *Bibliografia prac Ludwika Finkla*. „Kwartalnik Historyczny” 1932, s. 271–272.

¹¹⁰ Por. J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1869–1939*.

¹¹¹ O tym, że taki właśnie tytuł miała rozprawa doktorska A. Próchnika, informują zbędane przez J. Pisulińską akta Uniwersytetu Lwowskiego. S. S. Nicieja podaje, że A. Próchnik doktoryzował się na podstawie pracy *Demokracja Kościuszkowska* (druk w 1920 r.). Por. S.S. Nicieja, *Adam Próchnik*, s. 69 i n.

względami. Były to tylko pozory mające wzmocnić efekt, w rzeczywistości bowiem za „obiektywnymi” wywodami uczonego kryła się gorąca myśl patrioty i obywatela. Skrajnie „optymistyczny” pogląd na wartość naszej spuścizny dziejowej i przyczyny upadku państwa polskiego oparł O. Balzer w głównej mierze na ocenie ustroju dawnej Rzeczypospolitej. Porównanie urządzeń ustrojowych Polski z epoki przed reformami drugiej połowy XVIII w. z urządzeniami ustrojowymi niektórych innych państw europejskich, w tym także państw zaborczych, doprowadziło O. Balzera do wniosku, że ustrój Rzeczypospolitej nie był gorszy od ustroju innych państw. Wręcz przeciwnie, według O. Balzera, był „wartością na ogół dodatnią”. Historyk lwowski starał się przekonać czytelników, że „właściwą, rozstrzygającą przyczyną upadku naszej państwowości, istotną «causa efficiens» tego zdarzenia, jest: pożądlivość złączonych, a więc przemożnych, na zgubę Polski sprzysiężonych sąsiadów”. Według O. Balzera „nie istniała ani konieczność dziejowa upadku, ani też nie brakło warunków po temu, żeby Polska, przetworzywszy w stosownym czasie urządzenia swe na równi z innymi państwami, przetrwała razem z nimi przez dalsze stulecia jako organizm żyjący – i żywotny”¹¹².

Pisząc tę pracę, historyk dobrze zdawał sobie sprawę z jej aktualności. Jego zamierzeniem było usunięcie nadmiernego pesymizmu, który – jak stwierdził w *Zagadnieniach ustrojowych* – wykorzystywany był przez wrogię Polsce „żywioty do pohańbienia przeszłości polskiej, do podkopywania interesów naszych narodowych w chwili obecnej”¹¹³.

Wystąpienie O. Balzera zostało przyjęte z ogromnym entuzjazmem przez wielu ówczesnych historyków, w tym dwóch lwowian: Przemysława Dąbkowskiego i Stefana Sochaniewicza¹¹⁴. Obaj byli uczniami O. Balzera. P. Dąbkowski, podobnie jak on, był związany z Wydziałem Prawa ULw. (od 1910 r. był tam profesorem tytularnym prawa polskiego). Historycy wykładający na Wydziale Filozoficznym zachowywali wobec dziełka O. Balzera pewną powściągliwość; nie angażowali się w popularyzację zawartych w nim poglądów, ale też – poza jednym wyjątkiem – ich nie krytykowali. Otwarcie przeciwko balzerowskiej wizji dziejów Polski wystąpił S. Zakrzewski¹¹⁵, co stało się powodem poważnych rozdźwięków w lwowskim środowisku historycznym.

¹¹² O. Balzer, *Z zagadnień ustrojowych Polski*, Lwów 1915, s. 75.

¹¹³ Tamże, s. 5. Szerzej na temat tej pracy i dyskusji, jaką wywołała, piszą: J. Maternicki, *Idee i postawy*, s. 195 i n.; A. Wierzbicki, *Przedmowa* [w:] O. Balzer, *Z zagadnień ustrojowych Polski*, Warszawa 1985.

¹¹⁴ Por. P. Dąbkowski, *Nauka prawa polskiego w r. 1915*, „Gazeta Wieczorna” nr 2659 z 5 stycznia 1916; Eses (S. Sochaniewicz), *Zapowiedź zwrotu w historiografii polskiej a szkoła krakowska*, Lwów 1916.

¹¹⁵ Por. S. Zakrzewski, *Ideologia ustrojowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1918, s. 1–40; J. Maternicki, *Idee i postawy*, s. 264 i n.

Ogólnie rzecz biorąc, lwowskie studium historyczne w ostatnich latach I wojny światowej przeżywało głęboki kryzys. Najbardziej dotknął on historię nowożytną; w sem. letnim 1917/18 wykładał ją tylko jeden nowożytnik – A. M. Skałkowski, zainteresowany jednak teraz bardziej historią XIX niż XVIII w. Odbudowa lwowskiego studium historycznego i jego roli w badaniach nowożytnicznych stała się więc dużym wyzwaniem dla tych historyków, którzy związali swój los z ULw. po 1918 r.

Tabela 1. Oferta programowa studium historycznego Uniwersytetu Lwowskiego w wybranych okresach. Liczba wykładów, ćwiczeń i seminariów dotyczących poszczególnych dziedzin*

Okres	Historia starożytna	Historia średniowieczna	Historia nowożytna	Historia XIX w.	Nauki pomocn. historii i źródłoznawstwo	Metodologia historii	Historia historiografii	Zajęcia bez sprecyzowanego zakresu	Ogólna liczba wykładów, ćwiczeń i seminariów
1875/76 – 1878/79	3 5,43%	0 0%	21 38,18%	2 3,64%	9 16,36%	0 0%	0 0%	20 36,36%	55 100%
1882/83 – 1885/86	6 8,70%	8 11,59%	17 24,64%	2 2,90%	14 20,29%	2 2,90%	0 0%	20 28,98%	69 100%
1892/93 – 1895/96	2 2,27%	15 17,05%	17 19,32%	4 4,55%	14 15,91%	2 2,27%	0 0%	34 38,64%	88 100%
1902/03 – 1905/06	3 2,48%	15 12,40%	36 29,75%	12 9,92%	15 12,39%	1 0,83%	4 3,31%	35 28,92%	121 100%
1910/11 – 1913/14	3 2,19%	13 9,49%	29 21,17%	13 9,49%	29 21,17%	2 1,46%	4 2,92%	44 32,11%	137 100%

* Źródło: obliczenia własne oparte na *Programach wykładów* lat 1875/76–1878/79, 1882/83–1885/86, 1892/93–1895/96, 1902/03–1905/06 i 1910/11–1913/14. Por. J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, tab. 1, s. 204.

**Tabela 2. Historia nowożytna
w Uniwersytecie Lwowskim 1871/72 - 1913/14.
Zakres problemowy wykładów, ćwiczeń i seminariów***

Okres	Historia polityczna	Historia społeczna	Historia gospodarcza	Historia ustroju	Historia wojskowa	Historia kultury	Historia Kościoła	Historia „ogólna”; zajęcia trudne do sklasyfikowania
1871/72	39	1	0	0	4	2	3	33
-1891/92	47,56%	1,22%	0	0	4,88%	2,44%	3,66%	40,24%
1892/93	81	12	6	2	1	6	8	43
-1913/14	50,94%	7,55%	3,77%	1,26%	0,63%	3,77%	5,03%	27,04%

* Źródło: obliczenia własne oparte na *Programach wykładów*. Dane niepełne z powodu niedostępności programów sem. letniego 1871/72 oraz letniego 1879/80. Por. J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, tab. 3 i 5, s. 207 i n.

Paweł Sierżęga

(Uniwersytet Rzeszowski)

Historia nowożytna 1918–1939

Odzyskanie przez Polskę niepodległości nie przyniosło oczekiwanej po I wojnie stabilizacji na Uniwersytecie Lwowskim. Wojny polsko-ukraińska (1918–1919) i polsko-bolszewicka (1919–1921) spowodowały przerwy w działalności Uniwersytetu¹. Studium historyczne na Wydziale Filozoficznym przeżywało w tym okresie głęboki kryzys. Dotknął on zwłaszcza historię nowożytną, która do tej pory zajmowała miejsce szczególne. Należy podkreślić, że tej pozycji, pomimo podejmowanych starań, do końca 1939 r. nie udało się w pełni odbudować.

W latach akademickich 1918–1940 na studium historycznym zgłosiło wykłady 37 osób, z czego z zakresu historii nowożytnej 17 (zob. tabela 1).

Byli to profesorowie: Franciszek Bujak (1875–1953), Kazimierz Hartleb (1886–1951), Stanisław Łempicki (1886–1947), Stanisław Zakrzewski (1873–1936), Adam Szelągowski (1873–1961), Ludwik Kolankowski (1882–1956), Mieczysław Gębarowicz (1893–1984) oraz docenci: Łucja Charewiczowa (1897–1943), Olgierd Górka (1887–1955), Stanisław Hoszowski (1904–1987), Stefan Ingot (1902–1994), Witold Kamieniecki (1883–1964), Łukasz Kurdybacha (1907–1972), Teofil Emil Modelski (1881–1967), Czesław Nanke (1883–1950), Kazimierz Tyszkowski (1894–1940) i Stefan Truchim (1896–1967). Dla niektórych z nich historia nowożytna stanowiła poboczne pole badań historycznych (S. Zakrzewski, T.E. Modelski, W. Kamieniecki, Ł. Charewiczowa). Inni uprawiali ją na gruncie historii społeczno-gospodarczej, historii oświaty i historii kultury. Tak było w przypadku F. Bujaka, S. Hoszowskiego, S. Ingota, S. Łempickiego, Ł. Kurdybachy, S. Truchima czy K. Hartleba². Największe osiągnięcia badawcze w zakresie historii nowożytnej mieli Adam Szelągowski, Czesław Nanke, Kazimierz Tyszkowski i Ludwik Kolankowski.

Impas zapoczątkowany I wojną światową sięgał głęboko w pierwsze lata po odzyskaniu niepodległości. Najtrudniejszy był okres 1918–1920. Obsada kadrowa studium historycznego w zakresie historii nowożytnej była w tym czasie nader skromna.

¹ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 15–17.

² Szerzej zob. rozdziały *Historia gospodarcza* i *Historia kultury*.

Tabela 1. Wykładowcy historii nowożytnej w studium historycznym Uniwersytetu Lwowskiego 1919–1939*

Prowadzący	1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39	1939/40
S. Zakrzewski	+	+	+		+				+		+	+	+								
A. Szelański	+		+	+	+	+	+	+	+	+			+	+	+	+			+	+	
T.E. Modelski	+	+	+														+				
K. Hartleb		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+
F. Bujak						+	+		+		+		+								
S. Łempicki						+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
O. Górka							+	+	+	+		+	+	+	+	+					
C. Nanke								+	+	+	+	+	+								
W. Kamieniecki									+												
K. Tyszkowski															+	+	+	+	+	+	
S. Hoszowski																		+	+	+	+
L. Kolankowski																			+	+	+
S. Ingot																	+				
Ł. Charewiczowa																			+		+
M. Gębarowicz																		+			
Ł. Kurdybacha																					+
S. Truchim																					+

* Źródło: Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Programy wykładów z lat 1919–1939.

Wpisany do programu wykładów Szymon Askenazy, kierujący formalnie katedrą historii nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski, nigdy na katedrę nie powrócił i nie podjął wykładów. Ostatecznie rozstał się z Uniwersytetem Lwowskim 25 listopada 1919 r.³ W studium historycznym dzieje nowożytne wówczas wykładali Stanisław Zakrzewski, kierujący katedrą historii polskiej, oraz średniowiecznik, uczeń Ludwika Finkla, docent Teofil Emil Modelski⁴. Na Uniwersytet powrócił natomiast Adam Szelański.

³ J. Maternicki, *Szymon Askenazy (1865–1935)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkiłniaka, t. I, Rzeszów 2007, s. 339.

⁴ M. Haisig, *Teofil Emil Modelski 16 XI 1881–5 III 1967*, „Kwartalnik Historyczny” 1968, s. 257–260; J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 495–506.

1 kwietnia 1920 r. objął on katedrę historii powszechnej nowożytnej, która w 1925 r. została przemianowana na katedrę historii nowożytnej⁵.

Niewiele lepiej przedstawiała się obsada kadrowa w kolejnym pięcioleciu, tj. latach akademickich 1920/21–1924/25. Historię nowożytną wykładało 6 osób. Do wyżej wymienionych dołączył docent Kazimierz Hartleb oraz profesorowie Franciszek Bujak i Stanisław Łempicki. Kazimierz Hartleb był uczniem Ludwika Finkla i Stanisława Zakrzewskiego. Po uzyskaniu w 1920 r. habilitacji z zakresu historii kultury w Polsce związał się na stałe z UJK. W 1929 r. uzyskał profesurę tytularną. W czasie okupacji sowieckiej nadal pracował na Uniwersytecie, kierując katedrą historii Polski i historii powszechnej nowożytnej⁶. Z kolei Franciszek Bujak, przybywając na UJK w 1920 r., objął katedrę historii społecznej i gospodarczej. W okresie blisko dwudziestoletniego pobytu we Lwowie dał się poznać jako znakomity organizator życia naukowego⁷. Równie ważną rolę w środowisku naukowym Lwowa odegrał badacz kultury odrodzenia, historyk oświaty i wychowania Stanisław Łempicki, związany z Uniwersytetem Lwowskim od czasu studiów. Dwa lata po uzyskanej w 1924 r. habilitacji objął na UJK katedrę historii szkolnictwa i oświaty. Profesurę zwyczajną otrzymał w 1933 r. Jego rozległa działalność naukowo-dydaktyczna spowodowała, iż z czasem został uznany za twórcę lwowskiej szkoły historii wychowania⁸.

W kolejnym pięcioleciu (1925/26–1929/30) historię nowożytną wykładało 8 osób. Z wymienionego wyżej grona odszedł T.E. Modelski, który przeniósł się na Uniwersytet Stefana Batorego. Dołączyli natomiast O. Górka, C. Nanke i W. Kamieniecki. Historyk średniowiecza, po części także nowożytnik, późniejszy dyplomata O. Górka studiował we Lwowie. Tutaj też pod kierunkiem S. Zakrzewskiego uzyskał doktorat, a w 1917 na Wydziale Filozoficznym udzielono mu veniam legendi z zakresu historii południowego wschodu Europy⁹. Jako docent prywatny wykładał na Uniwersytecie do

⁵ J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 369; por. rozdział *Studium historyczne w latach 1918–1939*.

⁶ M. Hoszowska, *Kazimierz Hartleb (1886–1951)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 392–398.

⁷ B. Szafraniec, *Franciszek Bujak (1875–1953)*. *Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*, Toruń 2009; H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak (1875–1953)* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 207–211; A. Janeczek, *Franciszek Bujak: historyk w nurcie życia* (posłowie) [w:] F. Bujak, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Poznań 2001, s. 207–233.

⁸ E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947)*. *Człowiek i historyk*, Toruń 2003; W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947)*. *Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, Toruń 2012.

⁹ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, кнр. 525. Teczka osobowa Olgierda Górki, k. 6–33.

1940 r.¹⁰ Podobnie jak Górka, politykiem był też historyk ustroju Litwy Witold Kamieniecki, który w 1926 r. uzyskał na UJK habilitację z zakresu historii Europy Wschodniej. Na Uniwersytecie wykładał tylko przez jeden rok akademicki – 1927/28¹¹. Najważniejszą w tym gronie postacią, wzmacniającą pozycję historii nowożytnej, był Czesław Nanke. Student Uniwersytetu Lwowskiego, związany z seminarium Bronisława Dembińskiego, doktoryzował się w 1907 r. W 1925 r. habilitował się na UJK w zakresie historii nowożytnej Polski, którą systematycznie wykładał studentom Wydziału Humanistycznego do 1931 r. jako docent prywatny. W 1938 r. uzyskał profesurę tytularną¹².

W kolejnym pięcioleciu (lata 1930/31–1934/35) historię nowożytną, jak w poprzednim okresie, wykładało 8 osób. Odszedł W. Kamieniecki, a do grona nowożytników dołączył Kazimierz Tyszkowski. Był uczniem L. Finkla. Na Uniwersytecie Lwowskim uzyskał doktorat, a w 1932 r. veniam legendi z historii nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem europejskiego wschodu¹³.

Najwięcej zmian kadrowych dokonało się w ostatnim pięcioleciu 1935/36–1939/40. Z grona wymienionych wyżej historyków historię nowożytną wykładały (nie zawsze w sposób systematyczny) 4 osoby: A. Szlągowski, K. Hartleb, S. Łempicki i K. Tyszkowski, ponadto zgłosili wykłady T.E. Modelski, L. Kolankowski, S. Hoszowski, S. Ingot, Ł. Charewiczowa, Ł. Kurdybacha i S. Truchim. Wybijał się w tym gronie znawca dziejów Polski XV–XVI w. Ludwik Kolankowski. Studiował na Uniwersytecie Lwowskim, zaś rozprawę doktorską napisał pod kierunkiem Ludwika Finkla i Bronisława Dembińskiego. Po uzyskaniu habilitacji na Uniwersytecie Jagiellońskim (w 1913 r.) z zakresu historii Europy Wschodniej, zaangażował się w działalność polityczną. W 1931 r. uzyskał profesurę tytularną na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Po śmierci Stanisława Zakrzewskiego, w 1937 r. objął katedrę historii Polski na UJK, a w r. akad. 1937/38 zastę-

¹⁰ Z. Romek, *Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej (1908–1955)*, Warszawa 1997; tenże, *Olgierd Górka (1887–1955)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 411–434.

¹¹ A. Juzwenko, *Od wydawcy* [w:] W. Kamieniecki, *Historycy i politycy warszawscy 1900–1950*, Wrocław 1992, s. I–XII.

¹² H. Barycz, *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *PSB*, t. XXII, 1977, s. 511–513; J. Pisulińska, *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. IV, red. L. Zaszkiłniak, J. Maternicki, Lwów–Rzeszów 2006, s. 461–473; tejże *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 525–536.

¹³ P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011; tenże, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 579–595.

powoł A. Szelaŕowski, kierując zakładem historii nowożytniej¹⁴. Kolejni dwaj historycy: S. Hoszowski i S. Inglot zajmowali się historią społeczno-gospodarczą. Obaj studiowali na UJK pod kierunkiem F. Bujaka. Obaj też uzyskali habilitację z zakresu historii gospodarczej: S. Hoszowski w 1935 r. (z historii gospodarczej powszechnej), a S. Inglot w 1932 r. Ten ostatni w 1939 r. został profesorem tytularnym¹⁵. Cennym nabytkiem był Mieczysław Gębarowicz. Habilitował się w 1928 r. w zakresie historii sztuki (średniowiecznej i nowożytniej), a w 1936 r. uzyskał na UJK profesurę tytularną. Był uznanym specjalistą z zakresu kultury i sztuki europejskiej¹⁶. Jedyną kobietą w gronie wykładowców historii nowożytniej była historyk kultury i dziejów społeczno-gospodarczych Ł. Charewiczowa. Studiowała na UJK, gdzie związała się z seminarium Jana Ptaśnika, mediewisty, historyka kultury i miast doby przedrozbiorowej, kierującego katedrą historii powszechnej średniowiecznej wraz z naukami pomocniczymi historii¹⁷. W 1937 r. uzyskała veniam legendi z zakresu historii miast i ich kultury¹⁸. Ostatni dwaj historycy: Łukasz Kurdybacha¹⁹ i Stefan Truchim²⁰ zajmowali się historią

¹⁴ Ludwik Kolankowski 1882–1982. *Materiały sesji w stulecie urodzin*, red. A. Tomczak, Toruń 1983; Ludwik Kolankowski 1882–1956. *W pięćdziesiątą rocznicę śmierci*, red. W. Sieradzian, Toruń 2006; Ludwik Kolankowski (1882–1956). *Zapiski pamiętnikarskie*, do druku przygotowała, wstępem i przypisami opatrzyła S. Grochowina, Toruń 2012, s. 241–244; J. Pisulińska, *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2005, s. 441–454; R. Stobiecki, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. 1, s. 507–524; tenże, *Ludwik Kolankowski (1882–1956). Wokół metafory Polski Jagiellońskiej* [w:] tegoż, *Historycy polscy wobec wyzwań XX wieku*, Poznań 2014, s. 19–56.

¹⁵ J.M. Małeki, *Stanisław Hoszowski (1904–1987)* [w:] *Non omnis moriar. Wybitni profesorowie Akademii Ekonomicznej w Krakowie (1925–2000)*, red. A. Iwasiewicz, Kraków 2000, s. 145–163; J. Szpak, *Pięćdziesiąt lat działalności Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (1958–2008)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2010, nr 835, s. 8–9; J. Wadas, *Stanisław Hoszowski uczonej i nauczyciel*, Kraków 2012, s. 15–26.

¹⁶ M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Uczony i opiekun narodowych dóbr kultury*, Warszawa 2013, s. 52, 64.

¹⁷ J. Kolbuszewska, *Jan Ptaśnik (1876–1930)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 474.

¹⁸ J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa 1897–1943. Życie i dzieło*, Częstochowa 2001; D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa (1897–1943)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 517–534.

¹⁹ K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha (1907–1972). Stan badań i problematyka badawcza*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1998, t. 30, s. 103–145; tenże, *Kurdybacha Łukasz (1907–1972)* [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, red. A. Meissner i W. Szulakiewicz, Toruń 2008, s. 445–454.

²⁰ E. Podgórska, *Stefan Truchim (1896–1967)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 3, s. 325–330; T. Jałmużna, *Truchim Stefan (1896–1967)* [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, s. 827–829.

wychowania, oświaty i kultury. Pierwszy z nich studiował na UJK pod kierunkiem Stanisława Łempickiego. Po uzyskaniu habilitacji w 1938 r. miał na uniwersytecie prowadzić zajęcia z historii oświaty. Z kolei S. Truchim studiował na UJ pod kierunkiem Władysława Konopczyńskiego. Habilitował się w 1929 r. na Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. Był wpisany do programu wykładów UJK w r. akad. 1939/40.

Trudno jest precyzyjnie określić, ile dokładnie miejsca zajmowała historia nowożytna w ofercie dydaktycznej studium historycznego UJK. Kierując się spisami wykładów z lat 1919–1939, można ustalić, ile zgłoszono wykładów, ćwiczeń i seminariów z zakresu dziejów nowożytnych, lub też wyliczyć, ile godzin dydaktycznych przewidziano na ich realizację. Nie bez znaczenia będzie usytuowanie historii nowożytnej na tle innych dziedzin. Podążając za drugim rozwiązaniem, widać, że w programach studiów za lata 1918/19–1939/40 dominowała historia polityczna – 44,7%. Dalej uplasowały się dzieje społeczno-gospodarcze (18,5%), nauki pomocnicze historii (10,7%), historia kultury (9,6%), historia oświaty (7,4%) oraz dzieje historiografii (4,6%). W ramach historii politycznej 12,9% zajmowały dzieje XV–XVIII w. (zob. tabela 2). Ilość godzin na realizację zajęć z zakresu historii politycznej nowożytnej była podobna do ilości godzin z zakresu historii starożytnej i średniowiecza. Zajmowały one odpowiednio 12,0% i 13,6%. Wyraźnie ustępowała im historia XIX w. (5,1%) i dzieje XX w. (1,1%). W tym ostatnim przypadku trudno wszak porównywać historię nowożytną z początkującymi dopiero badaniami nad wiekiem XX.

W okresie międzywojennym najwięcej miejsca w ofercie dydaktycznej zajmowała historia średniowiecza. Jeżeli doliczyć do niej godziny nauk pomocniczych historii (niemal w całości dotyczące średniowiecza) oraz tematy z zakresu innych dziedzin, odnoszące się do średniowiecza, można stwierdzić, iż stanowiła ona blisko 30% oferty programowej. Czasom nowożytnym poświęcono część zajęć z zakresu historii kultury – 5,5%, a także z historii gospodarczej – 2,0%, historii oświaty – 4,6% czy dziejów historiografii – 0,6%.

Historia polityczna dominowała w ofercie programowej UJK przez cały okres, ale stopniowo jej pozycja słabła. Z początkowych 54,8% w latach 1918/19–1924/25 do 35,0% w okresie 1935/36–1939/40. Ów trend dotknął zwłaszcza historii nowożytnej. O ile w latach 1925/26–1929/30 stanowiła ona jeszcze 16,5%, to w ostatnim okresie lat 30. XX w. zajmowała już tylko 8,6% oferty, plasując się za historią starożytną i średniowieczną. W ostatnim, najbardziej kryzysowym okresie (1935/36–1939/40), spadek odsetka zajęć z historii nowożytnej spowodowany był w dużej mierze kłopotami kadrowymi. Znaczny, bo aż ponad 5% spadek oferty programowej w zakresie dziejów XV–XVIII w. związany był ze śmiercią Stanisława Za-

krzewskiego i powolnym wycofywaniem się z prowadzenia zajęć A. Szelągowskiego. Chociaż na UJK przyszedł L. Kolankowski, który objął katedrę po zmarłym S. Zakrzewskim, liczba zajęć z historii nowożytnej zmalała.

Tabela 2. Oferta programowa studium historycznego UJK za lata akademickie 1918/19–1939/40 z uwzględnieniem poszczególnych okresów i dziedzin historii (dane w %)*

Lata akademickie	1918/19– 1924/25	1925/26– 1929/30	1930/31– 1934/35	1935/36– 1939/40	1918–1940	
Oferta programowa	509 godz. – 100%	641 godz. – 100%	770 godz. – 100%	884 godz. – 100%	2804 godz. – 100%	
Historia polityczna, w tym:	54,8%	50,3%	44,6%	35,0%	44,7%	
Historia nowożytna	14,8%: Pl – 8,3% Pw – 6,5%	16,5%: Pl – 6,4% Pw – 10,1%	13,7%: Pl – 7,9% Pw – 5,8%	8,6%: Pl – 6,9% Pw – 1,7%	12,9%: Pl – 7,3% Pw – 5,6%	
Historia starożytna	10,2%	12,2%	16,5%	9,0%	12,0%	
Historia średniowiecza	21,5%	16,8%	8,2%	11,4%	13,6%	
Historia XIX wieku	8,3%	4,8%	6,2%	2,5%	5,1%	
Historia XX wieku	-	-	-	3,5%	1,1%	
Historia gospodarcza	17,3% (w tym HN: 3,1%)	12,8 (w tym HN: 1,0%)	18,2% (w tym HN: 0,5%)	23,5% (w tym HN: 3,2%)	18,5% (w tym HN: 2,0%)	
Historia kultury	9,0% (w tym HN: 5,7%)	9,4 (w tym HN: 8,0%)	7,8% (w tym HN: 3,9%)	11,7% (w tym HN: 4,2%)	9,6% (w tym HN: 5,5%)	
Historia oświaty	3,5% (w tym HN: 1,4%)	12,5 (w tym HN: 9,5%)	7,8% (w tym HN: 3,3%)	7,0% (w tym HN: 4,2%)	7,4% (w tym HN: 4,6%)	
NPH	7,3%	10,1%	13,0%	11,0%	10,7%	
Historia historiografii	6,9% (w tym HN: 0,7%)	1,7% (w tym HN: 0,0%)	6,1% (w tym HN: 1,6%)	2,6% (w tym HN: 0,0%)	4,6% (w tym HN: 0,6%)	
Inne	1,2%	3,2%	2,5%	9,2%	4,5%	

* Źródło: Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Programy wykładów z lat 1919–1939 (obliczenia własne). W obliczeniach pominięte zostały seminaria i proseminaria. Skróty: Pl – historia Polski; Pw – historia powszechna; HN – historia nowożytna

Do 1925 r. oferta programowa studium historycznego z zakresu historii nowożytnej była słabo zróżnicowana²¹. Stanisław Zakrzewski w wykładach koncentrował się niemal wyłącznie na epoce jagiellońskiej; jedynie część jego wykładów wykraczała poza okres średniowiecza. Epoce nowożytnej w całości poświęcone były wykłady prowadzone w r. akad. 1920/21: *Czasy Zygmunta (1506–1548)* oraz osobny wykład dotyczący działalności Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Wcześniej zapoznawał słuchaczy z *Dziejami Polski za Jagiellonów (1919/20)* oraz dał *Przegląd dziejów Polski w epoce Jagiellońskiej (1921/22)*. Obok historii politycznej zwracał uwagę na zagadnienia historiograficzne. Osobno omawiał *Dzieje wojen kozackich* (zagadnieniu temu poświęcił też ćwiczenia).

Adam Szelański w r. akad. 1919/20 zgłosił wykłady odpowiadające zakresowi powierzonej mu w 1919 r. katedry historii społecznej i gospodarczej czasów nowożytnych. Zaplanował, że będą to *Rywalizacje ekonomiczne w czasach nowożytnych* oraz *Ćwiczenia w zakresie nowożytnej historii gospodarczej*. Po objęciu w 1920 r. katedry historii powszechnej nowożytnej prowadził wykłady zarówno z historii XVI–XVIII w., jak i XIX w., Polski i powszechnej. Z historii nowożytnej zapowiedział sześć tematów. Dwa dotyczyły dziejów Polski: *Polityka morska Władysława IV Wazy (1921/22)* oraz *Stefan Batory wobec powstania Niderlandów (1922/23)*. Kolejne poświęcił historii powszechnej. Omawiał *Wielką rewolucję francuską (1921/22 i 1923/24)*, temat *Pieniądz i finanse za czasów wielkiej rewolucji (1923/24)* oraz *Rzecz demokracji w Ameryce i na zachodzie Europy (1924/25)*.

Również T.E. Modelski wykładał dzieje średniowieczne i nowożytne, a także Galicji. W latach akad. 1919/20 i 1920/21 były to: *Dzieje ziemi spiskiej (od najdawniejszych czasów do r. 1772)* oraz *Spory i zabiegi dyplomatyczne o ziemię spiską (1412–1772)*. Oba te tematy tylko częściowo wiązały się ze stuleciami XVI–XVIII. Podobny charakter miał wykład *Stosunki etnograficzne ziemi sanockiej w wieku XV–XVI (1921/22)*. W kolejnych latach, do czasu odejścia z UJK, Modelski nie zgłaszał wykładów z zakresu dziejów nowożytnych.

Systematyczne zajęcia z historii nowożytnej prowadził w tym okresie jedynie K. Hartleb, koncentrując się na kulturze XVI w. Interesowały go zwłaszcza zagadnienia reformacji w Polsce. Omawiał je szczegółowo, poczynając od r. akad. 1920/21. Najczęściej jego prelekcje miały tytuł *Rozkwit i upadek Reformacji w Polsce* czy też *Dzieje rozkwitu i upadek Reformacji w Polsce (1924/25)*. Ponadto omawiał *Życie kulturalne na dworze ostatnich Jagiellonów (1921/22)*,

²¹ Analiza wykładów została przeprowadzona na podstawie: *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu...* za lata 1919/1920–1938/1939, Lwów 1919–1938; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów...* za lata 1919/1920–1939/40, Lwów 1919–1939.

miał też wykład *Czasy i ludzie odrodzenia w Polsce* (1923/24). Prelekcjom tym zawsze towarzyszyły ćwiczenia dotyczące źródeł do dziejów kultury XVI w. Przyjmował na nie wyłącznie osoby znające łacinę.

W r. akad. 1924/25 historia nowożytna była też uwzględniana przez F. Bujaka w ramach wykładu *Historia społeczna i gospodarcza od połowy XVIII wieku*. Z kolei S. Łempicki skoncentrował się na *Oświacie w Polsce za ostatnich Jagiellonów* oraz *Dziejach oświaty polskiej za Batorego i Zygmunta III*. Jeden wykład poświęcił na charakterystykę Jana Amosa Komeńskiego i jego propozycje reformy szkolnictwa.

W latach 1919/20–1924/25 dominowały zagadnienia z zakresu dziejów narodowych, zwłaszcza Polski XVI w. Historia drugiej połowy XVII i XVIII w. została zmarginalizowana. Podobnie potraktowano historię powszechną, którą wykładano incydentalnie, najczęściej w ścisłym związku z zagadnieniami dziejów ojczystych. Wyjątkiem były wykłady A. Szelągowskiego poświęcone drugiej połowie XVIII w., Francji i Stanom Zjednoczonym Ameryki Północnej.

W kolejnym pięcioleciu niewiele się w tym zakresie zmieniło. Stanisław Zakrzewski dzieje Polski XVI w. omawiał dwukrotnie; w ramach wykładu *Dzieje Polski za Jagiellonów* (1928/29) oraz *Polska, Litwa i Ruś od XIII do XVI w.* (1929/30). Dziejami Litwy zajmował się także Witold Kamieniecki. Częściowo czasów nowożytnych dotyczył jego wykład *Litwa jako teren skrzyżowania wpływów Wschodu i Zachodu w wiekach XIV–XVI* (1927/28).

Adam Szelągowski podejmował wyłącznie tematy z zakresu historii powszechnej. Na pięć zgłoszonych wykładów trzy poświęcił na omówienie rewolucji francuskiej. Rozpoczął wykładem *Dzieje wielkiej rewolucji francuskiej I. republiki* (1925/26). Później omawiał *Jedynowładztwo Robespierre'a* (1928/29), a następnie *przewrót 9 thermidora i panowanie termidorianów* (1928/29). Osobny wykład poświęcił porównaniu konstytucjonalizmu amerykańskiego z polskim (1925/26), mówił też o *Powstaniu i rozwoju demokracji w Ameryce w Stanach Zjednoczonych* (1926/27). Prowadzone przez niego ćwiczenia były zapewne podporządkowane tematyce wykładów.

Ćwiczenia z historii Polski nowożytnej prowadził systematycznie od r. akad. 1927/28 Czesław Nanke. W r. akad. 1929/30 zawęził je do *Lektury źródeł do czasów Stefana Batorego*. C. Nanke prowadził też wykłady z historii nowożytnej powszechnej i Polski. Począwszy od r. akad. 1926/27, przez kolejne trzy lata wykladał zagadnienia dotyczące ligi antytureckiej w XVI i XVII w., a w r. akad. 1929/30 przedstawił działalność nuncjatury papieskiej w Polsce.

Tematyka prowadzonych przez C. Nankego wykładów ząbebiała się z wykładami zgłoszonymi przez Olgierda Górkę. Ten w r. akad. 1926/27

(i 1928/29) omawiał polityczne relacje Polski z Turcją i tatarszczyzną od zajęcia Rusi Czerwonej przez Kazimierza Wielkiego do pokoju karłowickiego (1699), kończącego wojnę państw Ligi Świętej z Imperium Osmańskim. Interesowały go dzieje narodowe na styku z historią powszechną. Wykładał *Relacje między Wschodem a Zachodem w życiu politycznym, gospodarczym i kulturalnym Polski od końca XIV do końca XVII w.* (1927/28), a osobną prelekcję poświęcił dziejom Rumunii do roku 1601 (1925/26).

Tematykę z zakresu dziejów nowożytnych uwzględnił też F. Bujak, który w r. akad. 1925/26 ponownie omawiał *Historię gospodarczą od połowy XVIII w.* Rozwinięciem tego tematu była *Historia gospodarcza Polski od 1760–1914* (1927/28). Wykładał też historię doktryn ekonomicznych w Polsce w XVI w. (1929/30).

Jedynym historykiem, podobnie jak w poprzednim okresie, realizującym zajęcia wyłącznie z dziejów nowożytnych był K. Hartleb. Poświęcał im zarówno wykłady, jak i ćwiczenia. Interesowały go zwłaszcza zagadnienia związane z kulturą polskiego renesansu, ze szczególnym uwzględnieniem czasów panowania Zygmunta Augusta. Zajmował się kulturą umysłową i materialną w epoce Jagiellonów (1929/30). Nie stronił również od zagadnień politycznych. W latach akademickich 1927/28 i 1928/29 zgłosił wykład zatytułowany *Jagiellonowie. Dzieje i polityka dynastii. Kultura narodu*. Z kolei na ćwiczeniach omawiał *Żywoty biskupów krakowskich* (1926/27) oraz dwukrotnie analizował twórczość wybranych historyków XVI w. (*Lektura i analiza wybranych ustępów z historyków XVI w.*, 1927/28 i 1928/29).

Interesującą ofertę wykładów zgłosił też S. Łempicki. Znaczący blok jego zajęć dotyczył europejskiej myśli pedagogicznej epoki renesansu. Starał się zainteresować studentów teoriami edukacyjnymi hiszpańskiego humanisty Juana Luis Vivesa (1925/26), a w kolejnym roku akademickim omawiał znaczenie dla dziejów kultury i wychowania działalności niderlandzkiego filozofa i pedagoga Erazma z Rotterdamu (1926/27). W tym samym roku zgłosił wykład poświęcony reformatorom religijnym Marcinowi Lutrowi i Filipowi Melanchtonowi oraz niemieckiemu reformatorowi szkolnictwa Johannesowi Sturmowi i ich wkładowi w przemiany systemów szkolno-wychowawczych w Europie. Dopiero na tym tle w r. akad. 1929/30 omawiał działalność biskupa Jana Lubrańskiego, założyciela tzw. Collegium Lubranscianum (1519–1780) oraz *Kulturę umysłową w Polsce XVI w.* (1928/29). Sporo uwagi w wykładach poświęcał również okresowi oświecenia. W r. akad. 1925/26 omawiał reformę szkolną Stanisława Konarskiego, a w roku następnym działalność Komisji Edukacji Narodowej. Osobny jego wykład traktował o *Reformie oświatowej XVIII w. w Europie (ze szczególnym uwzględ-*

nieniem Polski) (1929/30). Z kolei na ćwiczeniach zwracał uwagę na szkolnictwo jezuickie i pijarskie (1925/26).

W omawianym pięcioleciu oferta programowa w zakresie dziejów politycznych była nadal dość skromna. W systematycznym kursie sprowadzała się do dziejów Polski w okresie Jagiellonów. Więcej uwagi poświęcano stosunkom z Turcją do końca XVII w. oraz historii powszechnej drugiej połowy XVIII w. (Francja i Stany Zjednoczone Ameryki). Najbardziej rozbudowana oferta dotyczyła dziejów kultury i edukacji. Rozważano je w kontekście historii powszechnej i Polski; najczęściej dotyczyło to okresu odrodzenia, a w przypadku myśli pedagogicznej także oświecenia.

Oferta programowa studium historycznego w pierwszej połowie lat 30. nie odbiegała zasadniczo od okresu poprzedniego. Stanisław Zakrzewski, koncentrując się na historii politycznej, nadal zgłaszał wykłady dotyczące dziejów Polski za Jagiellonów (1930/31). W r. akad. 1931/32 charakteryzował okres panowania Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta oraz historiografię polską w XVI w. W kolejnych latach omawiał *Dzieje Polski*, trudno jednakże jednoznacznie określić ich ramy chronologiczne.

Adam Szelągowski na siedem zgłoszonych wykładów trzy poświęcił na historię XIX w., w pozostałych koncentrował się wyłącznie na zagadnieniach rewolucji francuskiej. Podobnie jak w poprzednim okresie, od r. akad. 1931/32 rozważał je w ujęciu chronologiczno-problemowym. Rozpoczął omówieniem zagadnień z okresu I republiki, dalej charakteryzował „jedynowładztwo Robespierre’a”, „panowanie termidorianów”, a kończył dziejami „Dyrektoriatu” (1934/35). Prowadził także ćwiczenia z zakresu historii nowożytnej, adekwatne do tematyki wykładów.

Przez kolejne dwa lata (1930/31 i 1931/32) historię nowożytną wykladał C. Nanke. Najpierw była to *Zagraniczna polityka Polski za Stefana Batorego* (wraz z ćwiczeniami z tego zakresu), a następnie *Wazowie na tronie polskim*. W kolejnych latach wykładał wyłącznie historię XIX w. Z kolei O. Górka, podobnie jak w okresie poprzednim, zgłosił wykłady zatytułowane *Polska a Rumunia od r. 1340 do 1699* (1930/31 i 1932/33) oraz odnoszące się tematycznie do zagadnień polsko-tureckich XV–XVIII w. (*Źródła tureckie do dziejów Polski*, 1933/34). W zakresie omawianej wcześniej problematyki mieścił się także wykład *Zagadnienia „wołoskie” w dziejach Polski* (1931/32).

Do wykładowców dziejów nowożytnych dołączył również Kazimierz Tyszkowski, który omawiał stosunki polsko-moskiewskie w czasie Wielkiej Smuty (*Polska i Moskwa w epoce Samozwańców*, 1933/34). W kolejnym roku akademickim koncentrował uwagę słuchaczy na zagadnieniach źródłoznawczych okresu nowożytnego (wykłady wraz z ćwiczeniami).

Do dziejów nowożytnych nawiązywał F. Bujak, ale był to jeden tylko wykład, poświęcony życiu gospodarczemu Polski w XVI w. (1931/32). K. Hartleb corocznie omawiał temat *Dzieje kultury umysłowej i materialnej w Polsce*; wykłady te wraz z ćwiczeniami uwzględniały zarówno epokę średniowiecza, jak i czasy nowożytne (panowanie Jagiellonów). S. Łempicki natomiast przez trzy kolejne lata (1931/32–1933/34) prowadził wykład *Dwór królewski jako ośrodek kultury w dawnej Polsce* (w r. akad. 1933/34 miał on podtytuł *Od Jagiellonów do upadku Rzeczypospolitej*). Podejmował też zagadnienia związane z działalnością KEN i dziejami myśli pedagogicznej (*Pedagogika Zachodu w czasach humanizmu i reformacji*, 1930/31). W r. akad. 1934/35 powrócił do wykładów poświęconych Erazmowi z Rotterdamu oraz Janowi Komeńskiemu.

W okresie 1930–35 zwraca uwagę mniejsza różnorodność tematyki wykładów. Ich zakres chronologiczny uległ zawężeniu. O ile stosunkowo dobrze przedstawiała się epoka ostatnich Jagiellonów, to pozostałe okresy znamionowała epizodyczność.

W ostatnim pięcioleciu (1935–39) historia nowożytna przeżywała największy kryzys. Na r. akad. 1935/36 Stanisław Zakrzewski zgłosił jedynie wykład z historii średniowiecza (zmarł w marcu 1936 r.). Adam Szelągowski przez pierwsze dwa lata wykładał historię XX w. W kolejnych latach 1937/38 i 1938/39 zapowiadał tematy: *Polska a sprawa bałtycka w dziejach* oraz *Polska a sprawa północna od XVI do XVIII w.* Wiadomo jednak, że faktycznie tych wykładów już nie prowadził.

L. Kolankowski koncentrował się na historii XVI stulecia. W r. akad. 1937/38 omawiał okres panowania Zygmunta II Augusta oraz *Dzieje stosunków Chanatu Krymskiego z Polską*. Starał się też zainteresować słuchaczy *Stosunkami Polski i Litwy z Moskwą Iwana Groźnego*. Ten sam wykład, choć pod zmienionym tytułem, planował wygłosić dwa lata później. W planach studiów na r. akad. 1938/39 ponownie zapowiedział wykłady dotyczące czasów panowania Zygmunta I Starego i Zygmunta II Augusta. Wykładał stosunki Polski z chanami krymskimi (Sachibem I Girejem i Dewletem I Girejem) oraz dzieje wojen o dominium Maris Baltici. Podobnie jak S. Zakrzewski, sporą wagę przywiązywał do dziejów historiografii. Z tego zakresu zgłosił dwa wykłady: *Historiografia polska* oraz *Dziejopisarstwo polskie w XV i XVI w.* (1938/39 i 1939/40).

K. Tyszkowski w r. akad. 1935/36 zapoznawał studentów ze źródłami archiwalnymi do dziejów Polski nowożytnej. W kolejnym roku analizował okres panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana II Kazimierza. Osobny wykład poświęcił na omówienie *Dziejów Kozaczyzny*. Na zajęciach chętnie wracał do przełomu XVI i XVII w. W r. akad. 1937/38 skupił się na dyplo-

macji, charakteryzując *Politykę Watykanu wobec Polski i Moskwy*. Natomiast w przeglądowym wykładzie omówił *Główne kierunki polskiej polityki mocarstwowej od Kazimierza Wielkiego do Sobieskiego* (1938/39).

Stosunkowo dużo miejsca w programie studium historycznego zajmowały wykłady z historii gospodarczej. Stefan Inglot podjął temat *Rozwój społeczny i gospodarczy Polski w XVI w.* (1935/36). Częściowo historii nowożytnej dotyczył też wykład *Historia wsi w Polsce (X–XX w.)* (1937/38–1939/40). Szerokim ujęciem chronologicznym charakteryzowały się też zajęcia prowadzone przez S. Hoszowskiego. Jego wykłady miały charakter przeglądowy i dotyczyły dziejów powszechnych. Począwszy od roku 1936/37, przez kolejne trzy lata przedstawiał *Dzieje gospodarcze Europy w XVI–XVIII w.*, a na r. akad. 1939/40 zgłosił temat *Początki ekspansji kolonialnej państw europejskich XVI–XVIII w.*

Łucja Charewiczowa omawiała *Procesy urbanizacyjne doby nowożytnej i nowoczesnej* (1937/38) oraz zamierzała w roku 1939/40 wygłosić wykład poświęcony historii XVII–XVIII w. zatytułowany: *Urbanizacja ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*. Historyk kultury Kazimierz Hartleb nie wychodził poza ramy swojej dziedziny. Wciąż starał się zainteresować słuchaczy dziejami polskiej kultury XVI–XVIII w. na tle europejskim. Mówił o kulturze dworu królewskiego w epoce Jagiellonów (1935/36), Europie i Polsce w okresie humanizmu i reformacji (1936/37), a na r. akad. 1939/40 przygotował temat: *Dzieje kultury umysłowej i materialnej w Polsce XVI–XVIII w.* Na ćwiczeniach, które prowadził, analizował źródła pisane (w tym epistolograficzne) z zakresu kultury umysłowej Polski i powszechnej.

Do grona wykładowców historii kultury dołączył Mieczysław Gębarowicz, który od r. akad. 1936/36 na studium pedagogicznym wykładał *Dzieje sztuki nowożytnej jako przedmiot szkolny (zasady dydaktyki)*. W porównaniu z okresem poprzednim S. Łempicki zgłosił niewiele wykładów odnoszących się do historii nowożytnej. Jeden poświęcił polskim pedagogom okresu oświecenia (1935/36), dwukrotnie zaś omawiał *Renesans i humanizm w Polsce (prądy umysłowe, oświata, życie naukowe i literackie)* (1936/37 i pod zmienionym tytułem 1938/39). Na rok 1939/40 wykłady z zakresu historii oświaty i wychowania zgłosiło dwóch innych pedagogów i historyków wychowania: Ł. Kurdybacha i S. Truchim. Pierwszy zamierzał przedstawić *Ideologię wychowawczą szlachty polskiej w XVI i XVII w.*, drugi *Szkolnictwo polskie w pierwszej połowie XVIII w.*

Pod koniec II Rzeczypospolitej historia nowożytna na UJK przeżywała wyraźny kryzys. Perspektywa zmian na lepsze pojawiła się wraz z przyjściem na Uniwersytet L. Kolankowskiego. Był to jednak postęp dość ograni-

czony. Niemniej w większym zakresie starano się wówczas uwzględnić, obok dominującego wciąż wieku XVI, także XVII i XVIII stulecie. Było to zauważalne zwłaszcza w zakresie historii społeczno-gospodarczej.

Oceniając ogólnie ofertę programową studium historycznego w latach 1918–1939, należy zauważyć, że dominowały w niej wykłady monograficzne. Najczęściej ich tematy pokrywały się z zainteresowaniami badawczymi prowadzących je osób. Przykładem może być Adam Szelaḡowski, który zgłaszał wykłady z zakresu rewolucji francuskiej, czy Tyszkowski zajmujący się przełomem XVI i XVII w. Najczęściej skupiano się na dziejach narodowych, uwzględniając perspektywę powszechnodziejową. Należy jednak podkreślić, że zapoznawano słuchaczy z nowymi dziedzinami, takimi jak historia kultury i historia społeczno-gospodarcza. Nadal dominowała historia narodu. W zakresie historii politycznej stanowiła ona blisko 60% zajęć. Podobnie, lub w jeszcze większym zakresie, realizowano ją w ramach zajęć z historii oświaty czy historii kultury. W zakresie historii gospodarczej przeważały tematy odnoszące się do dziejów powszechnych.

Trudno jednoznacznie odpowiedzieć, jakimi wykładawcami byli wspomniani wyżej nauczyciele akademicki. Skąpy materiał źródłowy pozwala jedynie na charakterystykę nielicznych. Marian Tyrowicz, wspominając elity intelektualne Lwowa, sporo uwagi poświęcił pracy dydaktycznej Stanisława Zakrzewskiego. Zachował w pamięci obraz historyka jako osoby apodyktycznej, oschłej czy wręcz gburowatej. Jego wykłady miały charakter monograficzny i ściśle analityczny. M. Tyrowicz cenił sobie jego zajęcia z dziejów Polski wczesnopiastowskiej; wykłady dotyczące późniejszych okresów, zwłaszcza epoki królów elekcyjnych, uważał za nieporównanie mniej gruntowne, pełne hipotez i niedomówień. Narzekał też na stosowaną przez S. Zakrzewskiego metodę przerywania wykładu pytaniami o fakty, co nie przysparzało mu wśród studentów sympatii. Frekwencja na jego wykładach była zawsze wysoka, wyższa niż w przypadku zajęć prowadzonych przez innych średniowieczników: Jana Ptaśnika czy Teofila Emila Modelskiego. Ten ostatni wprawdzie „nie grzeszył kunsztem oratorskim”, ale za to był znakomitym przewodnikiem i znawcą archiwów lwowskich²². Ceniono wykłady Adama Szelaḡowskiego, które zawsze gromadziły spore grono studentów. Jeśli wierzyć Stanisławowi Gizie, miał on talent krasomówczy, potrafił skupić uwagę słuchaczy, a jego zajęcia poświęcone rewolucji francuskiej „stały na najwyższym poziomie”²³.

²² M. Tyrowicz, *W poszukiwaniu siebie... Wspomnienia i refleksje*, t. I, Lublin 1988, s. 103–104; tegoż, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, z przedmową J. Maślanki, Wrocław 1991, s. 119–120, 122.

²³ S. Giza, *Na ekranie życia*, s. 139; Zgoła odmiennie wspominała je Jadwiga Lechicka, stwierdzając, że wykłady A. Szelaḡowskiego „nie były efektowne zewnątrz, to jest od strony

M. Tyrowicz zwracał uwagę na fakt, iż miały one charakter monograficzny i cechowała je pogłębiona analiza źródeł. Niemniej zaznaczał, że były korzystne przede wszystkim dla tych, którzy zamierzali związać swój los z badaniami naukowymi. Ich zaletą był „szeroki pogląd na rolę przywódczej jednostki w dziejach, wiązanie oficjalnych pociągnięć politycznych, szczególnie w dyplomacji, z zapleczem kulis, często z dramatyczną strukturą działań. Szelągowski operował szerokimi obrazami tła, szczegóły czerpiąc z listów, fragmentów pamiętnikarskich, z prasy współczesnej wypadkom. W ten sposób trudna dla przeciętnego studenta struktura wykładu, dla tych, co chcieli w przyszłości pisać, była inicjacją pożyteczną”²⁴.

Cenionym przez studentów wykładowcą był też Franciszek Bujak. Zawsze starannie przygotowany, życzliwy dla studentów, gromadził słuchaczy także spoza Wydziału Humanistycznego²⁵. Dobrym przygotowaniem pedagogicznym legitymował się też Stanisław Hoszowski, posiadający bogate doświadczenie w pracy nauczycielskiej²⁶. Studenci chętnie uczęszczali również na wykłady historyków kultury: Kazimierza Hartleba, dysponującego rozległą wiedzą z historii sztuki okresu Jagiellonów, znawcy inkunabułów i starodruków, dobrze obeznanego w księgozbiorach i zasobach archiwalnych²⁷, oraz Mieczysława Gębarowicza, cenionego za życzliwość, ale przede wszystkim za umiejętność jasnego wyrażania myśli, erudycję i uwzględnianie europejskiego kontekstu poruszanych zagadnień²⁸. Studenci chętnie wybierali też zajęcia prowadzone przez doświadczonego wykładowcę i dydaktyka Czesława Nankego²⁹. Z relacji Krystyny Śreniowskiej, absolwentki UJK, wynika, że również dobrym wykładowcą był Kazimierz Tyszkowski, posługujący się barwnym i plastycznym językiem, utrzymujący wież ze słu-

ich formy stylistycznej”, ceniła je za staranne przygotowanie i wszechstronną analizę źródeł. Zob. J. Lechicka, *Adam Szelągowski jako dydaktyk historii*, „Wiadomości Historyczne” 1962, nr 1, s. 285–286.

²⁴ M. Tyrowicz, *W poszukiwaniu siebie*, s. 112; J. Zdrada, *Henryk Wereszycki jako historyk dyplomacji polskiej* [w:] *Henryk Wereszycki (1898–1990). Historia w życiu historyka*, red. E. Orman i A. Cetnarowicz, Kraków 2001, s. 161.

²⁵ B. Szafraniec, *Franciszek Bujak (1875–1953)*, s. 178–179.

²⁶ J. Wadas, *Stanisław Hoszowski uczony i nauczyciel*, Kraków 2012, s. 126–135.

²⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, с. 379. Teczka Kazimierza Hartleba. Pismo Dziekana Wydziału Humanistycznego UJK do MWRiOP z 25 maja 1929 r. w sprawie mianowania tytularnym profesorem doc. dra Kazimierza Hartleba, k. 79–81; M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, s. 117; J. Wojtowicz, *Moi nauczyciele akademicy – garść wspomnień historyka: studenta i pracownika naukowego UMK* [w:] *Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Wspomnienia pracowników*, red. A. Tomczak, Toruń 1995, s. 368.

²⁸ T. Źuchowski, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984)*, „Rocznik Historii Sztuki” 2011, t. 36, s. 57–68; M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Uczony i opiekun*, s. 34–119.

²⁹ J. Pisulińska, *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 533.

chaczami. Wprawdzie jego zajęcia nie były oblegane, ale istotnym tego powodem była ich pora. Obarczony obowiązkami w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich prowadził swoje zajęcia w późnych godzinach wieczornych, pomiędzy godz. 19 a 20³⁰. Sporą frekwencją ciszyły się natomiast wykłady Stanisława Łempickiego³¹. Ogólnie rzecz biorąc, stwierdzić można, że o wyborze wykładów przez studentów decydował w większym zakresie ich poziom merytoryczny niż walory dydaktyczne. Ceniono zwłaszcza te, na których dokonywano wnikliwych analiz historycznych, umiejętnie łączono zagadnienia dziejów Polski z historią powszechną. Ważna była też znajomość źródeł i archiwaliów, niezbędna do podejmowania przez studentów własnych badań.

Osobną kategorię zajęć stanowiły seminaria. W okresie 1918/19–1938/39 studenci mogli zgłębiać dzieje nowożytne nie tylko na seminariach A. Szelańskiego, S. Zakrzewskiego, F. Bujaka, S. Łempickiego, ale też J. Ptaśnika i T.E. Modelskiego.

Adam Szelański prowadził seminarium na trzecim piętrze gmachu UJK, najczęściej popołudniami. W różnych okresach w ich organizacji pomagali mu: przyszły historyk oświaty i wychowania Jadwiga Lechicka, nauczyciel Zygmunt Zborucki, Zofia Józefa Des Loges oraz wolontariusze: Adam Dygdała i Witold Nowosad. A. Szelański dla studentów zawsze znajdował czas, nierzadko także poza Uniwersytetem. Jego uczeń Marian Tyrowicz wspominał, że zajęcia seminaryjne nie były szczególnie wymagające. Posiedzenia rozpoczynały się referatem i koreferatem, a zebranie kończyło wystąpienie profesora. Dyskusji w zasadzie nie było. Niemniej Tyrowicz nie zgadzał się z krzywdzącą, jego zdaniem, opinią wypowiedzianą przez Stanisława Lama, że seminaria Szelańskiego gromadziły wyłącznie tę część studenckiej społeczności, której zależało na uzyskaniu łatwego absolutorium³². Pod kierunkiem A. Szelańskiego powstało 19 rozpraw doktorskich, z czego 8 z zakresu historii nowożytnej. Dotyczyły one głównie okresu drugiej połowy XVIII w., zarówno historii powszechnej, jak i polskiej³³.

Seminarium S. Zakrzewskiego obejmowało zarówno dzieje średniowiecza, jak i nowożytne. Z reguły były to zajęcia prowadzone w wymiarze

³⁰ Wywiad z Krystyną Śreniowską, Łódź, 5 grudnia 2008 r. (notatki w zbiorach autora).

³¹ Szerzej zob. rozdziały: *Historia gospodarcza* i *Historia kultury*.

³² S. Lam, *Życie wśród wielu*, Warszawa 1968, s. 34.

³³ Zob. J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, s. 241–249; tejsze, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939*.

2 godzin tygodniowo. W pracach seminarium S. Zakrzewskiego brali udział m.in. znani później badacze: historyk sztuki Mieczysław Gębarowicz, mediewistka Ewa Maleczyńska, archiwista Michał Antonów, historyk dziejów społeczno-gospodarczych Stanisław Hoszowski oraz mediewista Józef Skrzypek. W różnych okresach byli oni asystentami S. Zakrzewskiego. Do ich obowiązków należało zarówno systematyczne uzupełnianie księgozbioru, przygotowywanie materiałów do zajęć seminaryjnych, jak i udzielanie konsultacji studentom w czasie nieobecności profesora oraz prowadzenie zajęć z zakresu nauk pomocniczych historii³⁴. Uczestnikiem seminarium można było zostać tylko za uprzednią zgodą profesora, który za każdym razem sprawdzał znajomość łaciny. Na wstępie Zakrzewski wyznaczał tematy referatów, które później były dyskutowane na posiedzeniu seminarium. Dopiero kolejnym etapem było ustalenie tematu pracy magisterskiej. Ponadto każdy student był zobligowany do napisania 2–3 krytycznych recenzji prac powstających na seminarium. S. Zakrzewski nie znosił powierzchowności, cenił wnikliwość, umiejętność krytycznego analizowania źródeł, twórcze myślenie. Nie tolerował nieobecności i spóźnień. Od studentów wymagał rzetelności, uczciwości zawodowej i – jak wspomina Stanisław Giza – „tej zwyczajnej, ludzkiej”³⁵. W pracy dydaktycznej S. Zakrzewski był zdeklarowanym przeciwnikiem metod pamięciowych³⁶. Na jego seminarium powstało 35 prac doktorskich, z których 14 dotyczyło dziejów nowożytnych. W tej dziedzinie najczęściej zajmowano się historią polityczną XVII w., zwłaszcza okresem powstania Bohdana Chmielnickiego. Kilka rozpraw dotyczyło historii ustroju, gospodarczej i społecznej³⁷.

Po śmierci S. Zakrzewskiego, od 1937 r., seminarium historii Polski prowadził Ludwik Kolankowski. W ciągu nieco ponad dwóch lat działalności dydaktycznej na UJK wypromował tylko jednego doktora – Ludwika Bazyłowa³⁸. Należy jednak pamiętać, że w zasadniczym zrebie jego rozprawa została napisana jeszcze na seminarium S. Zakrzewskiego. Jerzy Serczyk, wspominając swe pierwsze studenckie kontakty z Ludwikiem Kolankow-

³⁴ M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Uczony i opiekun*, s. 34–35.

³⁵ S. Giza, *Na ekranie życia*, s. 140–144.

³⁶ M. Tyrowicz, *W poszukiwaniu siebie... Wspomnienia i refleksje*, t. I, Lublin 1988, s. 103–105; tenże, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa*, s. 119–120.

³⁷ Zob. J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939*.

³⁸ Praca doktorska Ludwika Bazyłowa: *Starania Stefana Batorego o polską koronę* (1939). Praca ta została opublikowana przez autora w wersji rozszerzonej po II wojnie światowej pt. *Siedmiogród a Polska 1576–1613*, Warszawa 1967.

skim w latach powojennych, podkreślał jego apodyktyczność, stanowczość i dystans wobec otoczenia. L. Kolankowski prezentował jednak postawę tolerancyjną i otwartą na nowe pomysły badawcze. Cenił samodzielność i oryginalność naukowych dokonań, ale wymagał przy tym gruntownej wiedzy i umiejętności warsztatowych³⁹.

Najbardziej oblegane przez studentów było seminarium prowadzone przez Franciszka Bujaka. Decydował o tym nie tylko profesjonalizm naukowy badacza, ale i ogromna życzliwość dla adeptów historii społeczno-gospodarczej. Zajęcia seminaryjne gromadziły zwykle 30–45 osób. W ich organizacji pomagali profesorowi asystenci, m.in. Zofia Żabska, Jadwiga Turska, Adolf Hirschberg, Jan Warężak, Stanisław Hoszowski, Józef Skrzypek, Antoni Walawender, Aleksander Tarnawski, Franciszek Kącki. Studenci zapoznawali się ze stanem badań nad historią społeczno-gospodarczą, metodami badawczymi i krytyką źródeł⁴⁰. W okresie międzywojennym na seminarium F. Bujaka powstały 32 rozprawy doktorskie, z których 18 należy wiązać z zakresem historii nowożytnej. Były one poświęcone m.in. zagadnieniom gospodarki finansowej, przemysłowi, handlowi i kłeskom elementarnym⁴¹.

Równie dużą popularnością cieszyło się seminarium Stanisława Łempickiego. Ci, którzy chcieli brać w nim udział, musieli uczestniczyć w wykładach i zajęciach proseminaryjnych z zakresu historii wychowania. Studenci byli zobligowani do systematycznego przygotowywania referatów, prac bibliograficznych, recenzji, a także zaliczania lektur. S. Łempicki dbał o dobre przygotowanie warsztatowe studentów, głównie w zakresie umiejętności krytycznej analizy źródeł⁴². Na seminarium powstało 10 prac doktorskich dotyczących dziejów nowożytnych. Podejmowano w nich szerokie spektrum tematów z historii oświaty, kultury i nauki w Polsce oraz w Europie⁴³. Wychowankami S. Łempickiego byli znani później badacze, tacy jak Antoni Knot czy Łukasz Kurdybacha.

³⁹ J. Serczyk, *Ludwik Kolankowski – polityk i człowiek* [w:] *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin*, red. A. Tomczak, Toruń 1983, s. 59–61.

⁴⁰ H. Madurowicz, *Wspomnienia z seminarium profesora Franciszka Bujaka*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1958, R. I, z. 3/4, s. 18–19; B. Szafranec, *Franciszek Bujak (1875–1953)*, s. 178–192; Zob. rozdz. *Historia gospodarcza*.

⁴¹ J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939*.

⁴² E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki*, s. 37–39; W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki*, s. 33–42. Szerzej zob. cz. II, rozdz. *Historia kultury*.

⁴³ J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939*

Kilka prac doktorskich z zakresu dziejów nowożytnych powstało także na seminariach historii Polski średniowiecznej powszechnej prowadzonych przez Jana Ptaśnika⁴⁴ i Teofila Emila Modelskiego⁴⁵.

Należy podkreślić, że dzieje nowożytne cieszyły się sporym zainteresowaniem studentów. W okresie międzywojennym na blisko 150 rozpraw doktorskich, wykonanych na studium historycznym UJK, ponad 1/3 dotyczyła historii Polski i powszechnej XVI–XVIII w. Obok historii politycznej duże zainteresowanie budziły dzieje społeczno-gospodarcze i kultury.

Renoma Uniwersytetu Lwowskiego przed 1914 r. opierała się na dokonaniach wielkich indywidualności, które przyciągały na uczelnię kolejne pokolenia studentów; historia nowożytna była dla nich podstawowym nurtem samodzielnych badań⁴⁶. Jednak w okresie międzywojennym prowadzone na UJK studia nad okresem XVI–XVIII w. uległy zahamowaniu, nie miały już też takiego znaczenia, jak na przełomie XIX i XX w.

Adam Szelański w okresie międzywojennym niemal zupełnie zaniedbał badania nad XVI i XVII w. Skoncentrował się na historii powszechnej drugiej połowy XVIII stulecia, otwierającej, jego zdaniem, dzieje najnowsze (nowoczesne). W opinii historyka ich początek wyznaczały rewolucja przemysłowa w Anglii, rewolucja francuska i powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Dwóm ostatnim zagadnieniom poświęcił szczególną uwagę. W 1927 r., na łamach popularnej serii wydawniczej „Biblioteka Dzieł Wyborowych” wydał dwa tomy swej historii rewolucji francuskiej: *Rok 1789. Monarchia a rewolucja* oraz *Rok 1792. Upadek tronu*. W 1934 r. opublikował uzupełnioną wersję tej pracy pt. *Rewolucja Francuska 1789–1793*. Nowy był tu trzeci rozdział: *Rok 1792/3. Pierwsza Republika*. Jednocześnie przygotowywał do druku kolejny tom (*Rewolucja francuska II. 1793–94*). W założeniu miał się on składać z trzech części: I. *Rewolucja i jej prorok*, II. *Dyktatura rewolucyjna autorytetu moralnego* i III. *Matka boska Termidora (Notre-dame de Thermidor)*. Pracował nad nimi do wybuchu wojny w 1939 r. Nigdy jednak nie ukazały się drukiem⁴⁷. Jeszcze większe znaczenie miała książka *Stany Zjednoczone Północnej Ameryki USA. Tworzenie państwa i konstytucji* (Warszawa

⁴⁴ Zob. rozdział *Historia kultury* i J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939*.

⁴⁵ Zob. rozdział *Historia średniowiecza* oraz J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym (Humanistycznym) Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939*.

⁴⁶ Szerzej zob. rozdział *Historia nowożytna 1869/70–1917/18*.

⁴⁷ W. Czaplinski, H. Wereszycki, *Dorobek naukowy Adama Szelańskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, nr 3, s. 626; J. Maternicki, *Adam Szelański – ostatni polski polihistor [w:]* tegoż, *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996, s. 103.

1929). W polskiej literaturze stanowiła novum, dotąd nikt nie zajmował się poważnie tą problematyką. Wymienione wyżej prace oparte zostały na literaturze przedmiotu, z wykorzystaniem wydawnictw źródłowych. Ich zaletą było nie tyle wprowadzenie do naukowego obiegu nowych ustaleń, ile zapoznanie polskiego odbiorcy z genezą współczesnego świata. W okresie międzywojennym u A. Szelągowskiego nastąpił odwrót od historii socjologizującej. Coraz większe znaczenie zyskiwała teraz historia polityczna, wysuwająca na pierwszy plan wybitne jednostki. Historyk lwowski był też autorem podręczników dziejów ojczyźnych (*Obrazy z dziejów Polski*, 1920; *Dzieje Polski w zarysie*, 1921) i ambitnie pomyślanej *Historii powszechnej* (1936–1938)⁴⁸.

W niewielkim zakresie badania nad historią nowożytną prowadził S. Zakrzewski. Inklinacje w tym kierunku zdradzał już w 1908 r., publikując na łamach „Sprawozdań Akademii Umiejętności” tekst poświęcony nuncjuszowi apostołskiemu w Polsce Janowi Andrzejowi Caligariemu. Szersza potrzeba eksploracji historii XVI–XVIII w. została przez Zakrzewskiego doceniona po fiasku przedsięwzięć wydawniczych dotyczących źródeł średnio-wiecznych⁴⁹. Odtąd coraz częściej zachęcał swoich seminarzystów do badań nad historią nowożytną⁵⁰. Sam interesował się zagadnieniami relacji polsko-ruskich i polsko-litewskich. Napięte stosunki polsko-ukraińskie po odzyskaniu niepodległości skłoniły S. Zakrzewskiego do napisania pracy *Polacy i Rusini na Ziemi Czerwieńskiej w przeszłości* (1919)⁵¹. Miała ona charakter publicystyczny; autor podnosił odwieczne ciężenie ziem ruskich ku Zachodowi i Polsce. Analizując wspólne dzieje na przestrzeni XVI–XVIII w., podkreślał silne związki ziem ruskich z Europą. Uważał, że współpraca ekonomiczna i polityczna tworzyły fundament wspólnoty, a spory wynikały głównie z różnic religijnych. W tym samym roku S. Zakrzewski opublikował też tekst poświęcony unii lubelskiej⁵². Nawiązywał w nim do zasadniczych problemów budowania współczesnych relacji polsko-litewskich. W ocenie

⁴⁸ J. Maternicki, *Poglądy metodologiczne Adama Szelągowskiego* [w:] tegoż, *Historia jako dialog*, s. 138–161; tenże, *Trudna profesura. Adam Szelągowski*, s. 174–203; tenże, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 359–376; tenże, *Adama Szelągowskiego parasynteza dziejów Polski* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 438–477.

⁴⁹ P. Dąbkowski, *Profesor Stanisław Zakrzewski. Jego praca w Towarzystwie Naukowym Lwowskim*. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1936, R. XVI, red. P. Dąbkowski, Lwów 1937, s. 105–107.

⁵⁰ J. Tyszkiewicz, *Stanisław Zakrzewski był nie tylko mediewistą* [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. III: *Materiały konferencji naukowej w Krakowie w 1988 r.*, red. J. Maternicki, Warszawa 1989, s. 119–131.

⁵¹ Odbitka z pracy *W obronie Galicji Wschodniej*, Lwów 1919, s. 1–47.

⁵² *Unia Lubelska*, „Gazeta Poranna”, Lwów sierpień–wrzesień 1919. Przedruk [w:] S. Zakrzewski, *Zagadnienia historyczne*, t. II, Lwów 1936, s. 205–229.

S. Zakrzewskiego unia z 1569 r. stanowiła moment zwrotny w polskiej polityce międzynarodowej, w relacjach z Moskwą i Szwecją, a także w dziejach wewnętrznych, zwłaszcza gospodarczo-społecznych. Wyraźnie sprzeciwiał się krytycznemu stanowisku tych historyków, którzy wiązali ją z momentem przesilenia państwa polskiego. Zdaniem S. Zakrzewskiego, gdyby nie unia lubelska, sąsiedztwo Moskwy nad Bugiem i utrata ziemi czerwieńskiej byłyby bardzo realne. „Kto tego nie rozumie – pisał – ten nie umie patrzeć na dzieje XVI w. ze stanowiska ówczesnych trudności, zawiązań i w ogóle ówczesnych stosunków, a przykłada do nich miarę stosunków XIX czy XX w., łącząc w antyhistoryczny i antyprzyczynowy związek zjawiska XVI w. z dzisiejszymi wypadkami. Jest to po prostu krótkowzroczność i ciasnota poglądu, sprzeczna z elementarnymi wymaganiami nauki historycznej”⁵³. S. Zakrzewski stał na stanowisku konieczności prowadzenia wnikliwych badań nad problemami polityczno-ustrojowymi dawnego państwa polskiego. Zagadnienia unii polsko-litewskich odgrywały w nich rolę zasadniczą. Do oceny unii z XVI w. wracał w 1929 r. w artykule napisanym pod wpływem czwartego wydania *Dziejów Polski w zarysie* Michała Bobrzyńskiego⁵⁴. Nie zgadzał się z tezami historyka krakowskiego dotyczącymi unii, protestował przeciwko czynieniu z niej punktu zwrotnego, od którego rozpoczyna się upadek państwa polskiego⁵⁵. W ocenie unii 1569 r. należał do kontynuatorów idei jagiellońskiej. Do dziejów nowożytnych nawiązywał też w odczycie wygłoszonym w 1934 r. w Instytucie Wschodnim w Wilnie nt. „*Ogniem i mieczem*” Sienkiewicza w świetle krytyki historycznej⁵⁶ oraz w artykule prasowym poświęconym Konstytucji 3 maja („*Kurier Lwowski*” 1924). Lapidarne ujęcie dziejów nowożytnych znajdziemy natomiast w syntetycznym omówieniu historii Polski opublikowanym przez S. Zakrzewskiego na łamach zarysu encyklopedycznego z 1937 r.⁵⁷ S. Zakrzewski należał do historyków, którym bliska była historia polityczna, akcentująca rolę wybitnych jednostek w dziejach. Był też jedną z czołowych postaci intuicjonizmu⁵⁸.

⁵³ Tamże, s. 219.

⁵⁴ S. Zakrzewski, *Z powodu czwartego wydania „Dziejów Polski w zarysie” Michała Bobrzyńskiego* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. I, s. 229–243 (przedruk z miesięcznika warszawskiego „Droga” 1929).

⁵⁵ Por. J. Pisulińska, *Wschód i Zachód w poglądach Stanisława Zakrzewskiego* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia*, s. 292–293.

⁵⁶ Druk [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. I, Lwów 1936, s. 71–101.

⁵⁷ S. Zakrzewski, *Dzieje Polski* [w:] *Świat i życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury*, t. IV, red. Z. Łempicki i red. tomu A. Chorowiczowa, P-Ż, Lwów–Warszawa, s. 207–222.

⁵⁸ T.E. Modelski, *Działalność naukowa ś.p. Stanisława Zakrzewskiego*. „*Kwartalnik Historyczny*” 1936, R. L, z. 1, s. 193–221; K. Śreniowska, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do*

Większy dorobek w zakresie historii nowożytnej miał niewątpliwie L. Kolankowski. Należał on do grona wybitnych znawców epoki jagiellońskiej. Umiejętnie łączył pracę analityczną z ujęciami syntetycznymi. Kiedy w 1937 r. objął katedrę historii Polski na UJK, był badaczem o dużym dorobku naukowym. Już jako profesor USB i dyrektor Biblioteki Ordynacji Zamoyskich w Warszawie w 1930 r. ogłosił pierwszy tom swego pomnikowego dzieła dedykowanego Uniwersytetowi w Wilnie – *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, obejmującego lata 1377–1499. Wiadomo, że rozpoczął pracę nad przygotowaniem tomu drugiego, ten jednak nigdy nie został ukończony. Najbardziej znaną pozycją w dorobku historyka było dzieło *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne* (1936), obejmujące okres 1385–1572. Było ono zwieńczeniem wieloletnich studiów i poszukiwań autora w europejskich archiwach. Praca ta zyskała uznanie historyków i ugruntowała naukową pozycję Kolankowskiego. Później publikował już niewiele. Pracując na UJK, ogłosił zaledwie jeden artykuł, tj. *Rycerstwo obertyńskie 1531* opublikowany na łamach „Ziemi Czerwieńskiej” (1938). Pochłaniały go prace organizacyjne w Polskim Towarzystwie Historycznym oraz polityka⁵⁹. Władysław Konopczyński, bilansując w okresie międzywojennym dorobek nowożytników zajmujących się dziejami Polski Jagiellonów, obok Oskara Haleckiego, a także historyków rosyjskich Matwieja Lubawskiego i Iwana Łappo, wymieniał Ludwika Kolankowskiego⁶⁰.

Wiele wskazywało na to, że katedrę po emerytowanym A. Szelańskim obejmie w 1939 r. kustosz ZNiO oraz wykładowca UJK, Kazimierz Tyszkowski⁶¹. Przemawiał za tym dorobek historyka, który od momentu uzyskania doktoratu poświęcił się badaniom dziejów nowożytnych. Pierwsza poważna jego praca *Poselstwo Lwa Sapiehy do Moskwy w 1600 r.* (1927), była usystematyzowaniem i pogłębieniem rozproszonych informa-

charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936, Łódź 1956; J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. I: lata 1900–1918, Wrocław 1982, s. 54; K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 377–398.

⁵⁹ A. Gieysztor, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)* [w:] *PSB*, t. XIII–1, 1967, s. 289–292; K. Górski, *Ludwik Kolankowski jako historyk* [w:] *Z dziejów nauki polskiej*, red. A. Hutnikiewicz i L. Janiszewski, Warszawa 1975, s. 149–155; Z.H. Nowak, *Rola Ludwika Kolankowskiego w historiografii polskiej* [w:] *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin*, red. A. Tomczak, Toruń 1983, s. 15–31; R. Stobiecki, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 507–524; tenże, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)* [w:] *Historycy polscy wobec wyzwań XX wieku*, Poznań 2014, s. 19–56.

⁶⁰ W. Konopczyński, *Historia nowożytna 1506–1795*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, z. 1–2, s. 297.

⁶¹ Szerzej zob. rozdział *Studium historyczne w latach 1918–1939*.

cji o misji Sapiehy oraz przedstawieniem jej na szerokim tle stosunków międzynarodowych. Studia nad epoką Zygmunta III Wazy zaowocowały kolejnymi pracami, m.in. artykułem *Przejście Lwa Sapiehy na katolicyzm w 1586 r.* (1922). Osobny szkic poświęcił jego misji dyplomatycznej w Moskwie w 1584 r.⁶² Opracowując zagadnienia dyplomacji polskiej, zwrócił uwagę na sprawy wołoskie, związki Konstantego Wasyla Ostrońskiego z hospodarem multańskim Michałem⁶³. Interesował się też zmaganiem o tron szwedzki Zygmunta III i Karola Sudermańskiego⁶⁴. W 1925 r. na IV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu K. Tyszkowski zwrócił uwagę na potrzebę podjęcia systematycznych badań nad stosunkami polsko-rosyjskimi i dziejami Rosji. Podsumowaniem jego studiów nad polityką wschodnią był artykuł *Plany unii polsko-moskiewskiej na przełomie XVI i XVII wieku* („Przegląd Współczesny” 1928), w którym dokonał oceny ówczesnych szans na zbliżenie polsko-rosyjskie. W ścisłym związku z wojną moskiewską pozostawały kolejne prace poświęcone drugiemu Dymitrowi, Aleksandrowi Lisowskiemu, Gustawowi Adolfowi i Inflantom⁶⁵. Jedną z ważniejszych pozycji w dorobku naukowym K. Tyszkowskiego była *Wojna o Smoleńsk 1613–1615* (Lwów 1932), stanowiąca podstawę habilitacji z historii nowożytnej Polski ze szczególnym uwzględnieniem europejskiego Wschodu. Analizując zmagania polsko-moskiewskie, autor koncentrował się na zagadnieniach dyplomatycznych. K. Tyszkowski hołdował tradycyjnym wzorcom nawiązującym do indywidualistycznego historyzmu. uprawiał historię polityczną, ale nie lekcewał innych obszarów życia zbiorowego, zwłaszcza kultury. Był typowym analitykiem dysponującym rzetelnym warsztatem naukowym. Jego prace często kwalifikowano też do historii wojskowości⁶⁶.

⁶² K. Tyszkowski, *Poselstwo Lwa Sapiehy do Moskwy w 1584 r.*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1921, nr 49, s. 122–134 i odb.

⁶³ Tenże, *Stosunki Ks. Konstantego Wasyla Ostrońskiego z Michałem, hospodarem multańskim*, odb. z *Księgi pamiątkowej ku czci Oswalda Balzera*, Lwów 1925.

⁶⁴ Tenże, *Z dziejów wyprawy Zygmunta III do Szwecji w roku 1598. Relacje i diariusze*, „Rocznik ZNiO” 1927/1928, t. 1–2, s. 461–515.

⁶⁵ *Wer war der zweite Pseudo-Demetrius? Neue Beiträge und Notizen*, „Jahrbücher f. Kultur u. Geschichte d. Slaven” 1931, Bd. VII, s. 341–350 i odb. 1932; *Aleksander Lisowski i jego zagony na Moskwę*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1932, t. 5, z. 1, s. 1–28 i odb., Warszawa 1932, 28 ss.; *Gustaw Adolf wobec Polski i Moskwy 1611–1616*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1930, t. III/IV i odb., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1930, 44 ss.; *Polska polityka kościelna w Inflantach 1581–1621* [w:] *Polska a Inflanty. Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego*, t. XXXIX, przedmowa S. Kutrzeba, Gdynia 1939, s. 55–97 i odb., Nakładem Instytutu Bałtyckiego w Gdyni, Gdynia 1939, 44 ss.

⁶⁶ M. Kukiel, *Dzieje wojskowe*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, z. 1–2, s. 374.

Badania nad końcem XVI w. prowadził też Czesław Nanke. W 1921 r. opublikował monografię będącą pokłosiem poszukiwań archiwalnych w Rzymie, w której analizował stanowisko Stolicy Apostolskiej w rywalizacji o tron w Polsce po śmierci Stefana Batorego⁶⁷. Praca została przedłożona przez Nankego jako habilitacyjna. W tym czasie historyk zaangażował się w prace ekspedycji rzymskiej. Po kilku latach, wspólnie z Edwardem Kuntze, wydał stanowiące kontynuację prac Ludwika Boratyńskiego źródła do dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce w okresie Stefana Batorego⁶⁸. Był też znanym i cenionym autorem podręczników szkolnych do historii nowożytnej⁶⁹. W latach 30. skupił się na problemach wieku XIX. Należał do tych historyków, którzy ogniskowali swe badania wokół historii politycznej, przede wszystkim dyplomacji i stosunków międzynarodowych⁷⁰.

Na historię polityczną kładł także nacisk Olgierd Górka, zajmujący się dziejami południowego wschodu Europy. W 1925 r. dokonał podsumowania historiografii dotyczącej relacji polsko-rumuńskich i sformułował postulat podjęcia systematycznych badań w tym zakresie⁷¹. Sam początkowo uprawiał je na gruncie historii średniowiecznej, dopiero w latach 30. zaczął szerzej uwzględniać wiek XVI i XVII. Przykładem mogą być prace z zakresu wojen i wojskowości: *Liczebność Tatarów krymskich i ich wojsk* („Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1935) oraz *Uwagi orientacyjne o Tatarach polskich i obcych* („Rocznik Tatarski” 1935). Na przełomie lat 1933/34 O. Górka wywołał bodaj najbardziej ożywioną w II Rzeczypospolitej dyskusję dotyczącą oceny państwowości polskiej w XVII w. Na łamach tygodnika literacko-politycznego „Pion” ogłosił cykl artykułów *Ogniem i mieczem a rzeczywistość historyczna*. Krytykował w nich zafałszowany w trylogii Henryka Sienkie-

⁶⁷ C. Nanke, *Z dziejów polityki Kurii rzymskiej wobec Polski (1587–1589)*, „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Wydział II Historyczno-Filozoficzny”, t. I, Lwów 1921; Kilkustronicowe omówienie pracy zostało zamieszczone przez C. Nankego w „Sprawozdaniach Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1921, z. 2, red. P. Dąbkowski, s. 94–96.

⁶⁸ *Alberti Bolognetii nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta 1581–1585 a Ludovico Boratyński p.m. collecta. Pars I 1581–1582 Edward Kuntze et Czesław Nanke editare, Cracoviae 1923–1933.*

⁶⁹ C. Nanke, *Historia nowożytna. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich*, cz. I i II, Lwów–Warszawa 1924–1926;

⁷⁰ H. Barycz, *Czesław Nanke (1883–1950)*, „Życie i Myśl” 1952, nr 1/6, s. 365–368; J. Pisułińska, *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego*, s. 461–473; też, *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 525–536.

⁷¹ O. Górka, *Stan badań i zadania historiografii stosunków polsko-rumuńskich* [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, sekcja II, s. 1–27.

wicza obraz państwa polskiego. W ten sposób ponownie nakierował uwagę badaczy na zagadnienie wojen kozackich i potopu szwedzkiego. Był analitykiem, którego wyróżniała umiejętność syntetyzowania i prowadzenia badań porównawczych. Dzięki jego pracom zwrócono większą uwagę na marginalizowaną dotąd problematykę czarnomorską⁷².

Bogatym dorobkiem z zakresu historii nowożytnej legitymował się Stanisław Łempicki. W okresie międzywojennym rozpoczął systematyczne badania nad mecenatem magnackim i kościelnym w Polsce. Do najważniejszych prac z tego zakresu należy zaliczyć *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa (1573–1605)* (1921), *Opiekunowie kultury w Polsce* (1938), *Biskupi polskiego renesansu jako opiekunowie kultury* (1933) oraz *Biskupi polskiego renesansu* (1938). Interesował się też dziejami polskiego humanizmu i jego związków z kulturą europejską. Artykułem *Erazm z Rotterdamu i jego stosunki z Polską* (1936) zainicjował badania nad polskim „erazmianizmem”. W jego dorobku ważne są też opracowania o charakterze syntetycznym. Warto tu wymienić takie prace, jak: *Humanizm* (1932), *Renesans i humanizm w Polsce* (1932 i 1938) czy *Rola złotego wieku w dziejowym procesie formowania się polskiej kultury duchowej* (1938). Pozostawił po sobie bogaty dorobek naukowy, zajmujący szczególną pozycję w polskiej historii oświaty i wychowania⁷³.

Sporo prac z historii nowożytnej pozostawił po sobie także Kazimierz Hartleb. Do najwyższej cenionych, powstałych w latach 20., należy zaliczyć publikacje: *Zambocki Jan, sekretarz króla Zygmunta I. Przyczynek do dziejów i charakterystyki dworu królewskiego w epoce Odrodzenia* (1926), *Biblioteka Zygmunta Augusta* (1929), *Działalność kulturalna biskupa-dyplomaty Erazma Ciołka* (1929). Najbardziej intensywny okres pisarstwa historycznego K. Hartleba przypadł na lata 30. Opublikował wówczas m.in. *Ostatni Jagiellonowie. Sylwety monarchów i ludzi. Ocena wydarzeń* (1937) oraz *Piotr Gamrat w świetle nieznanego życiorysu* (1938). Zalicza się go do grona prekursorów wyodrębniającej się w XX w. polskiej historii kultury⁷⁴.

Badania z zakresu nowożytnej historii gospodarczej podejmował jeden z najzdolniejszych uczniów Franciszka Bujaka – Stanisław Hoszowski. Dał się poznać głównie jako badacz cen we Lwowie w okresie XVI–XX w. Do jego najważniejszych osiągnięć badawczych należy zaliczyć: *Ceny we Lwowie*

⁷² Z. Romek, *Olgiard Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej*, s. 24–59, 124–131; tenże, *Olgiard Górka (1887–1955)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 411–434.

⁷³ E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki*, s. 43–63; W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki*, s. 89–151; też, *Stanisław Łempicki (1886–1947)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 559–561. Zob. rozdział *Historia kultury*.

⁷⁴ Zob. rozdz. *Historia kultury*.

w XVI i XVIII w. (1928), *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914* (1934) oraz *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914* (1935)⁷⁵.

Z obliczeń Joanny Pisulińskiej wynika, że w środowisku historycznym Lwowa w latach 1918–1939 historią nowożytną zajmowało się ponad 41% badaczy, co dawało jej uprzywilejowaną pozycję w stosunku do plasujących się kolejno: historii XIX w., historii średniowiecznej, historii starożytnej i historii współczesnej⁷⁶. Podobnie było w środowisku badaczy krakowskich (tu historią nowożytną zajmowało się ponad 60% badaczy) i warszawskich (ponad 47%)⁷⁷. W porównaniu do lat 1869–1918 studia nad historią nowożytną uległy we Lwowie wyraźnemu osłabieniu. Brak było wielkich indywidualności pokroju Ksawerego Liskego, Ludwika Finkla czy Szymona Askenazego i Bronisława Dembińskiego⁷⁸. Prace z zakresu XVI–XVIII w. były wprawdzie po 1918 r. kontynuowane, ale nie miały już tak dużego znaczenia jak wcześniej. Poza Uniwersytetem badania nad historią nowożytną prowadził m.in. dyrektor Archiwum Miejskiego we Lwowie Aleksander Czołowski. Ceniono zwłaszcza jego prace z zakresu dziejów wojskowości i marynistyki⁷⁹. Jeżeli chodzi o historyków uniwersyteckich, to obok A. Szelańskiego poważnym dorobkiem z zakresu dziejów politycznych legitymizowali się uczniowie L. Finkla: Ludwik Kolankowski i K. Tyszkowski. Pierwszy z nich należał do czołowych w kraju badaczy epoki Jagiellonów, drugi był uznanym w środowisku specjalistą z zakresu stosunków polsko-rosyjskich przełomu XVI–XVII w. Spore grono badaczy dziejów nowożytnych wykształcił Stanisław Zakrzewski. Wymienić tu należy m.in. Mykołę Andrusiaka, zajmującego się historią Kościoła grekokatolickiego przełomu XVII i XVIII w. (*Józef Szumlański, pierwszy lwowski biskup unicki (1667–1708). Zarys biograficzny*, 1934) oraz okresem hetmanatu Iwana Mazepy (*Зв'язки Мазепи з Станіславом Ліщинським і Карлом XII*, 1933; *Мазепа і Правобережжя*, 1938)⁸⁰, Kazimierza Socha-

⁷⁵ J.M. Małecki, *Stanisław Hoszowski (1904–1987)* [w:] *Non omnis moriar. Wybitni profesorowie Akademii Ekonomicznej w Krakowie (1925–2000)*, red. naukowy A. Iwasiewicz, Kraków 2000, s. 145–163; J. Wadas, *Stanisław Hoszowski uczony i nauczyciel*, Kraków 2012, s. 45–125.

⁷⁶ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 193.

⁷⁷ W. Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995, s. 110; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999, s. 104.

⁷⁸ Por. rozdz. *Historia nowożytna 1869–1918*.

⁷⁹ E. Laszak, *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944)*, Łódź 2004, s. 41–55; I. Zima, *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011, s. 241–270.

⁸⁰ M. Czeban, *Mykoła Andrusiak (1902–1985)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 565–578.

niewicz – etnografa, archiwistę i metrologa zajmującego się ziemiami południowo-wschodnimi (*Ze studiów nad rozszedleniem szlachty w Ziemi chełmskiej. Smokowie – Ślepowrony w XV i XVI wieku na Chełmszczyźnie, przybysze z Mazowsza*, 1924; *Rozwody na Rusi Halickiej w XV i XVI wieku*, 1929), a przede wszystkim wspomnianych już Kazimierza Hartleba i Mieczysława Gębarowicza. Z seminarium Adama Szelągowskiego wyszli Jadwiga Lechicka, która poświęciła się badaniu epoki saskiej (*Pisma polityczne z czasów przedostatniego bezkrólewia*, 1927; *Stronnictwa polityczne i opozycja litewska w latach 1725–1736*, 1935) oraz badacz dziejów KEN Józef Lewicki (*Komisja Edukacji Narodowej w świetle ustawodawstwa szkolnego, szkic historyczny*, 1923; *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne 1773–1793*, 1925).

Historia polityczna, wciąż dominująca w badaniach nowożytniczych, systematycznie traciła na znaczeniu, zyskiwała natomiast historia społeczno-gospodarcza i kultury. Ogólnie rzecz biorąc, UJK ustępował w badaniach nad historią nowożytną Uniwersytetowi Jagiellońskiemu. We Lwowie nie było badaczy tej miary, co Władysław Konopczyński i Waław Sobieski. Braki w zakresie historii politycznej nowożytnej były na UJK w jakiejś części rekompensowane osiągnięciami na polu historii społeczno-gospodarczej i historii kultury. W pierwszej dziedzinie znaczący dorobek miał zwłaszcza Stanisław Hoszowski. Pokażne osiągnięcia naukowe mieli też historycy kultury: Kazimierz Hartleb, Stanisław Łempicki, Antoni Knot czy Łukasz Kurdybacha. W środowisku lwowskim historię nowożytną z powodzeniem uprawiali też badacze literatury (Ludwik Bernacki, Karol Badecki, Wilhelm Bruchnalski), historycy Kościoła (Henryk Cichowski), historycy prawa (Jan Gerlach, Juliusz Makarewicz), historycy muzyki (Adolf Chybiński), historycy sztuki (Jan Bołoz-Antoniewicz, Mieczysław Gębarowicz, Zbigniew Hornung, Karolina Lanckorońska) i in.⁸¹

Osobną kwestią pozostają poglądy nowożytników lwowskich na dzieje Polski. W przypadku Adama Szelągowskiego, po 1918 r., wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości początkowo związany z obozem narodo-demokratycznym, ostatecznie ok. 1925 r. opowiedział się za koncepcjami Józefa Piłsudskiego. Przed I wojną światową zaliczany był do grona historyków patrzących na przeszłość w kategoriach raczej „optymistycznych”, w okresie międzywojennym zajął stanowisko bliskie historycznemu realizmowi⁸². Wcześniej z Narodową Demokracją zerwał Stanisław Za-

⁸¹ Por. rozdziały *Historia prawa, Historia Kościoła, Historia kultury*.

⁸² J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 371; tenże, *Adam Szelągowski – ostatni polski polihistor*, s. 112–115.

krzewski. On także, podobnie jak A. Szelaḡowski, związał się z obozem piłsudczykowskim. W poglądach na dzieje Polski prezentował stanowisko bliskie historycznej szkole krakowskiej. W programowym artykule *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa* („Kwartalnik Historyczny” 1923, R. XXXVII) wskazywał na nowe wyzwania stojące przed historykami w Polsce niepodległej. Bronił koncepcji historycznych M. Bobrzyńskiego. Historia była dla niego ważnym elementem państwowotwórczym⁸³. Do poglądów szkoły krakowskiej nawiązywał też Olgierd Górka. W wystąpieniu na VI Powszechnym Zjeździe historyków Polskich w Wilnie wygłosił referat, w którym postulował odwrócenie pojęć „pesymizmu” i „optymizmu” w historiografii polskiej⁸⁴. Jego poglądy dotyczyły aktualnych sporów toczonych między zwolennikami i przeciwnikami J. Piłsudskiego⁸⁵. Z kolei Kazimierz Tyszkowski opowiadał się za realistyczną oceną przeszłości narodowej, odrzucając poglądy skrajne, zarówno przesadny pesymizm, jak i wybujały optymizm.

⁸³ J. Tyszkiewicz, *Uwagi o działalności politycznej Stanisława Zakrzewskiego* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego*, s. 462–463; J. Pisulińska, *Wschód i Zachód w poglądach Stanisława Zakrzewskiego* [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia*, s. 284–297.

⁸⁴ O. Górka, *Optymizm i pesymizm w historiografii polskiej. Odwrócenie pojęć* [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie*, t. II, Lwów 1936.

⁸⁵ Z. Romek, *Olgierd Górka. Historyk*, s. 78–81; tenże, *Olgierd Górka (1887–1955)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 429–431.

Lidia Michalska-Bracha

(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Historia XIX wieku

Historia XIX wieku nie należała do dominujących kierunków badań historycznych na Uniwersytecie Lwowskim. Pod tym względem ustępowała miejsca historii nowożytnej preferowanej przez historyków lwowskich¹. Pozycja jej była jednak znacząca, głównie w działalności naukowej i dydaktycznej Szymona Askenazego i Adama Szelągowskiego.

W latach 1860–1918 w całym środowisku lwowskim (również w pozauniwersyteckim) historią najnowszą (po 1795 r.) zajmowało się 110 historyków. Z tej grupy dla 81 osób (21%) historia XIX w. stanowiła główny obszar badań naukowych, a dla 29 (7,5%) – wyłącznie poboczny². Pod względem liczebności badacze XIX stulecia zajmowali tym samym drugą pozycję po historykach dziejów nowożytnych. Wyprzedzali natomiast historyków średniowiecza i starożytności. Wzrost zainteresowania historią najnowszą na Uniwersytecie Lwowskim był pochodną rozwoju studiów nowożytniczych³. Nastąpiło chronologiczne poszerzenie badań przez historyków dziejów nowożytnych, którzy pod koniec XIX w. coraz chętniej wkraczali w obszar naukowych dociekań z zakresu XIX stulecia, jak miało to miejsce w przypadku Szymona Askenazego (1865–1935) i jego uczniów. W ten sposób powstał na Uniwersytecie Lwowskim prężnie działający ośrodek badań nad dziejami Polski przełomu XVIII/XIX w.⁴

Analiza oferty programowej studium historycznego Uniwersytetu Lwowskiego za wybrane lata (w okresie 1875/1876–1913/1914), opracowana przez Jerzego Maternickiego, wyraźnie dowodzi, że liczba wykładów i ćwiczeń z historii XIX w. nie była wielka. Pod tym względem historia naj-

¹ Por. rozdział: *Historia nowożytna w latach 1869–1918*.

² A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 205; tenże, *Historycy amatorzy i popularyzatorzy nieprofesjonalni we Lwowie (1860–1918)* [w:] *Lwów miasto – społeczeństwo – kultura*, t. 5: *Ludzie Lwowa*, red. K. Karolczak, Kraków 2005, s. 306–323.

³ Por. rozdział: *Historia nowożytna w latach 1869–1918*, tabela 1.

⁴ J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958; J. Maternicki, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 375–403; tenże, *Szymon Askenazy (1865–1935)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, t. I, Rzeszów 2007, s. 321–342.

nowsza ustępowała miejsca nie tylko historii nowożytnej, ale i średnio-wiecznej. Liczba zajęć z historii XIX w. na Uniwersytecie Lwowskim wzrastała od poziomu 2,90% w latach 1882/83–1885/86 do 9,49% w latach 1910/11–1913/14⁵. Ich inaugurację na Uniwersytecie Lwowskim można łączyć z nazwiskiem Ksawerego Liskego (1838–1891), badacza XVI stulecia, który prowadził zajęcia obejmujące wszystkie okresy historyczne. W r. akad. 1869/70 wykładał najnowsze dzieje Francji do 1852 r., a w roku 1870/71 *Historię epoki rewolucji francuskiej 1789–1814*⁶.

Tematy dotyczące XIX w. podejmowali w swoich badaniach niektórzy, choć nieliczni, uczniowie K. Liskego (Ludwik Finkel, Henryk Biegeleisen). W najnowsze dzieje powszechne tematyką swoich wykładów wkraczał Ludwik Finkel (1858–1930), nowożytnik i uczeń K. Liskego. Jedną ze swoich prelekcji poświęcił on, podobnie jak jego mistrz, *Dziejom epoki rewolucji francuskiej (1789–1815)*. W r. akad. 1911/12 omawiał temat: *Wiek XIX ze szczególnym uwzględnieniem historii austriackiej*⁷. W pracach badawczych incydentalnie wkraczał w obszar dziejów najnowszych, czego przykładem jest opracowana przez niego wspólnie ze Stanisławem Starzyńskim *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* (1894), *Bibliografia historii polskiej* (1891–1906, 1914), obejmująca również okres 1795–1815 oraz szkic: *Księstwo Warszawskie* (1893)⁸. L. Finkel problematyce XIX w. poświęcał także inne prace, w tym popularnonaukowe: *Ostatnie lata 1904–1908* (1909) oraz wydaną wspólnie ze Stanisławem Głabińskim *Historię i statystykę monarchii austriacko-węgierskiej* (wyd. II 1904).

Spośród uczniów Finkla w obszar badań nad XIX w. wkraczali m.in.: Irena Porębska, Stanisław Loewenstein, Henryk Mościcki. Do roku 1918 L. Finkel był formalnym promotorem 13 rozpraw doktorskich poświęconych temu stuleciu. Były to monografie: Macieja Loreta, *Między Jeną a Tylżą 1806–1807* (1902, faktycznie praca ta powstała pod kierunkiem S. Askana-zego), Gizeli Dubieńskiej, *Geneza sejmów stanowych i pierwszy sejm stanowy w Galicji 1817 r.* (1904), Herminy Fischówny, *Józef Zaliwski i jego partyzantka 1833 r.* (1911), Heleny Dolnickiej, *Po odzyskaniu Galicji przez Austrię w 1809–1812* (1911), Zofii Kolischer-Feuersteinowej, *Sprawa polska w rękach Napoleona, Aleksandra i Metternicha 1812/1813* (1911), Augusta Paszkudzkiego, *Ks. August Longin Lobkowicz – gubernator Galicji (1826–1832)*,

⁵ Por. rozdział: *Historia nowożytna w latach 1869–1918*, tabela 1.

⁶ V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838–1891)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 188.

⁷ *Program wykładów w półroczu letnim 1911/1912. C.k. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1911*, s. 42.

⁸ K. Błachowska, *Ludwik Finkel (1858–1930)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, 285–307.

cz. I (1911), Klary Melwiekówny, *Galicja w czasie powstania listopadowego 1830/31* (1911), Stefanii Szepietowskiej, *Rząd centralny galicyjski w r. 1809* (1912), Adeli Stadlerówny Grossowej, *Rada Narodowa Lwowska w r. 1848* (1916), Adama Próchnika, *Generał Stanisław Fiszer* (1917), Salomei Aronówny, *Stosunek generała Willisena do powstania poznańskiego r. 1848* (1917), Ireny Porębskiej (z Ostaszewskich), *Spółeczeństwo polskie w Galicji przed 1846 r. z szczególnym uwzględnieniem Lwowa* (1917), Stanisława Loewensteina, *Działalność emigracji polskiej w Paryżu w dobie rewolucji 1848 r. (luty-czerwiec)* (1918). Recenzentem tych rozpraw był Bronisław Dembiński (1858–1939), a w jednym przypadku S. Askenazy⁹.

Rozwój studiów historycznych nad dziejami najnowszymi na Uniwersytecie Lwowskim wiąże się jednak głównie z działalnością naukowo-dydaktyczną Szymona Askenazego¹⁰. To od niego rozpoczął się zasadniczy zwrot w badaniach Polski porozbiorowej. Tak po latach pisał o historyku lwowskim Marceju Handelsman: „On pierwszy w Polsce i jako uczony i jako pedagog przełamał uparte uprzedzenia i zdobył dla dziejów najnowszych miejsce równe w nauce oficjalnej. Odtąd nikt więcej nie będzie mógł kwestionować jej naukowości”¹¹.

Praca Askenazego, znakomitego badacza dziejów nowożytnych i pierwszego trzydziestolecia XIX stulecia, przypadła we Lwowie na lata 1898–1914. W 1897 r. uzyskał habilitację z historii nowożytnej na Uniwersytecie Lwowskim. W 1902 r. mianowano go profesorem nadzwyczajnym, a następnie w 1907 r. profesorem zwyczajnym historii nowożytnej, ze szczególnym uwzględnieniem polskiej¹². Utrzymywał ścisłe kontakty naukowe z Akademią Umiejętności w Krakowie (od 1907 r. członek korespondent, a od 1910 r. członek czynny).

Wykłady na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego Askenazy rozpoczął w 1898 r. jako docent prywatny. Stałe wykłady z historii nowożytnej i najnowszej powierzono mu dopiero kilka lat później, w 1905 r.¹³ W początkowym okresie poświęcał je w całości problematyce nowożytnej, prezentując dzieje Polski na tle powszechnodziejowym. W kolejnych latach rozszerzył zakres chronologiczny wykładów na historię po-

⁹ Zob. J. Pisulińska, *Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym/Humanistycznym Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939. Aneks 2.*

¹⁰ J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku, cz. 1: lata 1900–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982.

¹¹ Cyt. za M. Kukiel, *Szymon Askenazy (24 grudnia 1867 r. – 22 czerwca 1935 r.)*, „Przełęcz Współczesny” 1935, t. 54, s. 317.

¹² J. Maternicki, *Historia i życie narodu*, s. 381–383.

¹³ Tenże, *Szymon Askenazy (1865–1935)*, s. 326.

rozbiorową¹⁴. Marcei Handelsman, oceniając wkład historyka w rozwój badań nad dziejami najnowszych, podkreślił, że Askenazy od 1900 r. prawie wyłącznie poświęcał się czasom porozbiorowym, dziejom Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego¹⁵. Z uwagi na podejmowaną problematykę wykłady Askenazego wzbudzały zainteresowanie i przyciągały słuchaczy również z zaboru rosyjskiego: „Wykłady jego pełne głębokiej i nowej zupełnie treści, o pięknej formie, gromadziły mnóstwo słuchaczy”¹⁶. Jak wspominał Marian Kukiel: „Rola jego [Askenazego] nauczycielska była rewelacyjna. Przewrót wywoływał wykład z katedry uniwersyteckiej o rzeczach bliskich (od czasów saskich do mikołajowskich), aktualnością nabrzmiałych, dotąd przez naukę uniwersytecką w Polsce prawie nietykanych”¹⁷.

Opierając się na ustaleniach Marioli Hoszowskiej, stwierdzić można, że S. Askenazy w latach 1899/1900–1913/14 przeprowadził na Uniwersytecie Lwowskim 10 cykli wykładów poświęconych dziejom najnowszym. Jak sam napisał w 1907 r., omawiał historię Polski od czasów Sobieskiego aż do powstania styczniowego¹⁸. Oprócz tego odbywał ćwiczenia z krytyki źródeł do dziejów XVIII–XIX w. oraz prowadził nieformalne seminarium historyczne¹⁹. W r. akad. 1899/1900 swoje wykłady poświęcił dziejom Europy w dobie napoleońskiej, a rok później problematyce Królestwa Polskiego²⁰. W następnych latach skupiał się na zagadnieniach dotyczących rządów Mikołaja I (1901/02–1902/03); czasów Księstwa Warszawskiego (1904/05); genezy Królestwa Polskiego (1905/06); dziejów Królestwa do 1830 r. (1906/07). Już jako profesor zwyczajny w r. akad. 1907/08 wygłosił wykład na temat dziejów Księstwa Warszawskiego, a rok później omawiał kwestię: Napoleon I a Polska 1796–1815²¹. W r. akad. 1911/12 podejmował problematykę doty-

¹⁴ M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013, s. 82–83.

¹⁵ M. Handelsman, *Czasy porozbiorowe 1795–1918*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, s. 306.

¹⁶ B. Pawłowski, *Szymon Askenazy ur. 28 XII 1866 – zm. 22 VI 1935*, „Kwartalnik Historyczny” 1935, s. 554–555.

¹⁷ M. Kukiel, *Szymon Askenazy*, s. 326–327.

¹⁸ M. Hoszowska, *Szymon Askenazy*, s. 86.

¹⁹ B. Pawłowski, *Szymon Askenazy*, s. 554–555.

²⁰ *Skład Uniwersytetu i program wykładów w zimowym półroczu 1899/1900. C.k. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie*, Lwów 1899, s. 48; *Skład Uniwersytetu i program wykładów w letnim półroczu 1899/1900. C.k. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie*, Lwów 1900, s. 47; *Skład Uniwersytetu i program wykładów w zimowym półroczu 1900/1901. C.k. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie*, Lwów 1900, s. 48; *Skład Uniwersytetu i program wykładów w letnim półroczu 1900/1901. C.k. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie*, Lwów 1901, s. 48.

²¹ M. Hoszowska, *Szymon Askenazy*, s. 83–88.

czącą wojny 1812 r., a w r. akad. 1913/14 dziejów emigracji i legionów polskich w okresie 1795–1807²².

Wykłady Askenazygo miały ścisły związek z badaniami źródłowymi historyka. Na okres lwowski przypadły niemal wszystkie najważniejsze jego prace z zakresu dziejów porozbiorowych, jak również opracowanie programu badań naukowych z historii najnowszej. Przełomowe stało się w tym względzie wystąpienie historyka na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie w 1900 r., na którym przedstawił przegląd polskich dziejów porozbiorowych do 1830 r.²³ Do tych kwestii powracał także w innych swoich publikacjach²⁴.

Askenazy, propagując badania nad dobą porozbiorową, postulował za stosowanie w nich metody krytycznej. Inspirował się przy tym stanowiskiem zachodnioeuropejskiej nauki historycznej, mającej większy dorobek w zakresie studiów historycznych nad epoką nowożytną i najnowszą. Podkreślał, że rodzima nauka w dziedzinie „dziejów nowych i najnowszych nie dotrzymała bynajmniej kroku historiografii europejskiej, która właśnie w tej dziedzinie pracuje dziś najwięcej, najintensywniej i która też tutaj zdystansowała nas najzupełniej”²⁵. Wyrażna, jego zdaniem, dysproporcja pomiędzy stanem badań epok wcześniejszych a studiami nowożytnymi wpływała na niedocenianie naukowego znaczenia tych ostatnich. Askenazy sprzeciwiał się tym poglądom, w których dzieje porozbiorowe uznano za niedojrzałe do naukowego badania, pozostające w sferze sporów publicystycznych i pamiętnikarskich²⁶.

Na III zjeździe historyków Askenazy wyodrębnił dwa główne kierunki prac w zakresie najnowszych dziejów Polski. Wzorem historiografii niemieckiej kładł nacisk na rozwój ściśle naukowych studiów monograficznych i edycji źródłowych. Zwracał również uwagę na konieczność publikowania wy-

²² Program wykładów w półroczu letnim 1911/1912, s. 44; Skład Uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1913/1914. C.k. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie, Lwów 1913, s. 14.

²³ S. Askenazy, *Epoka porozbiorowa 1795–1830* [w:] *Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie*, t. I: *Referaty*, Kraków 1900, s. 1–11; tamże, t. II, *Protokoły obrad*, Kraków 1901, s. 21.

²⁴ S. Askenazy, *Stan i potrzeby historiografii polskiej w zakresie dziejów nowożytnych i najnowszych*, „Biblioteka Warszawska” 1900, t. II, s. 1–30; tenże, *Metody i warunki krytyki naukowej w zakresie dziejów nowożytnych*, „Kwartalnik Historyczny” 1903, t. XVII, s. 175–205.

²⁵ S. Askenazy, *O krytyce naukowej* [w:] tegoż, *Wczasy historyczne*, t. II, Warszawa 1904, s. 393.

²⁶ Tenże, *Szkice i portrety* (wydanie pośmiertne), Warszawa 1937, s. VIII; B. Pawłowski, *Szymon Askenazy*, s. 548–549; J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005, s. 154–155.

dawnictw popularnonaukowych, z uwagi na społeczną i edukacyjną funkcję historii²⁷. Jak stwierdził M. Handelsman: „W ten sposób postawiony został na porządku dziennym badań naukowych historycznych w Polsce nowy program: granica historii polskiej, którą należało badać z uwzględnieniem wszystkich wymagań nowoczesnej metody historycznej, została przesunięta po r. 1830 [...] i jako postulat nieodzowny postawiono wymaganie równoległego traktowania zagadnień wewnętrznych i zewnętrznych przy opracowywaniu historii politycznej własnego narodu czasów najnowszych”²⁸.

Formułując postulaty badawcze dotyczące dziejów najnowszych, miał już S. Askenazy w swoim dorobku naukowym drobniejsze szkice i rozprawy oraz w przygotowaniu znaczące dzieła z zakresu dziejów porozbiorowych, dotyczące lat 1795–1830. Do tej problematyki sięgał już od lat 90. XIX w., co znajdowało odbicie w powiększającym się dorobku naukowym historyka. Tylko w latach 1895–1902 opublikował 70 prac, w tym rozprawy i szkice dotyczące dziejów najnowszych²⁹. Zaliczyć do nich należy m.in. szkice: *Cesarz Mikołaj I w Warszawie* (1897), *Z działalności ministra Lubeckiego* (1897), *Konwencja 1810 r. przeciw odbudowaniu Polski* (1897), *Ministerium Wielhorskiego* (1897), *Napoleon a wojsko polskie w 1813* (1899), *Przyczyny Wielkiej Wojny 1812* (1899). Wspomnieć należy tu także te prace, które inaugurowały szerzej zakrojone studia z dziejów porozbiorowych, m.in. *Pożegnanie stulecia* (1901), w którym dał przegląd wydarzeń pierwszego trzydziestolecia XIX w., zbiór studiów *Dwa stulecia XVIII i XIX* (1901) oraz szkic *Sto lat Zarządu w Królestwie Polskim (1800–1900)* (1901).

Askenazy podejmował zagadnienia mało znane, nieprzebadane przez ówczesnych historyków, takie jak dzieje „okresu międzypaństwowego” (1795–1806), stosunek Napoleona do sprawy polskiej, Księstwo Warszawskie, Królestwo Kongresowe, międzynarodowe znaczenie sprawy polskiej, którym nadał wysoką rangę³⁰. Zwracał m.in. uwagę na to, że „historia Księstwa Warszawskiego zarówno wewnętrzna jak dyplomatyczna pozostaje jedną niewiadomą”³¹. Wiele kwestii podjętych w szkicach i rozprawach Askenazy rozwinął w późniejszych swoich dziełach poświęconych dziejom porozbiorowym Polski. W latach 1903–1914 jego dorobek obejmował kolejne 103 pozycje bibliograficzne³². W 1914 r., w chwili wybuchu I wojny

²⁷ *Pamiętnik III Zjazdu Historyków*, t. II, s. 21–22.

²⁸ M. Handelsman, *Czasy porozbiorowe 1795–1918*, s. 305.

²⁹ M. Szulkin, *Bibliografia prac Sz. Askenazego*, „Kwartalnik Historyczny” 1935, s. 560–565.

³⁰ S. Askenazy, *Stan i potrzeby historiografii polskiej w zakresie*, s. 1–30.

³¹ Tamże, s. 27.

³² M. Szulkin, *Bibliografia prac*, s. 566–572.

światowej, znajdował poza granicami ziem polskich; później nie powrócił już na Uniwersytet Lwowski, mimo iż formalnie z katedry zrezygnował dopiero w 1919 r.³³

Pośród najważniejszych dzieł Askenazego dotyczących dziejów XIX w. wymienić należy pracę *Księżę Józef Poniatowski 1763–1813* (1904), która doczekała się do lat 30. XX w. kilku wydań polskich i obcojęzycznych. Biografia księcia Józefa, z racji pełnionych przez niego funkcji i roli, jaką odegrał w życiu narodu, stała się pretekstem dla historyka do zaprezentowania dziejów narodowych w okresie napoleońskim. Uzasadniała przy tym ideę walki zbrojnej o niepodległość. Ten walor aktualności pisarstwa historycznego S. Askenazego ma również kolejna z jego prac: *Łukasiński*, t. 1–2 (1908). Umocniła ona nie tylko wysoką pozycję S. Askenazego w badaniach nad dziejami porozbiorowymi. Stała się również pretekstem do szerszego zaprezentowania dziejów społeczeństwa pokongresowego. Jak podkreślił B. Pawłowski, S. Askenazy przez pryzmat postaci Łukasińskiego „rozświetlił na podstawie ogromnego materiału źródłowego” mroki panujące w zakresie najważniejszych zagadnień Królestwa Polskiego³⁴. Aktualna wymowa polityczna dzieła sprowadzała się do odrzucenia możliwości współpracy z carską Rosją, podobnie jak w przypadku *Księcia Józefa Poniatowskiego*, uzasadniało ono potrzebę podjęcia na nowo walki o niepodległość³⁵. Drugie wydanie *Łukasińskiego* ukazało się w 1929 r., choć pierwotnie planowano publikację na rok 1914, ale uniemożliwił to wybuch I wojny światowej.

Trzecie w kolejności wielkie dzieło S. Askenazego: *Napoleon a Polska*, t. 1–3 (1918–1919), oparte na szerokiej kwerendzie źródłowej, planowane było na sześciotomową edycję obejmującą m.in. dzieje Legionów Polskich we Włoszech i Księstwa Warszawskiego. Historyk dał wnikliwy przegląd stosunków francusko-polskich od czasów konfederacji barskiej, z omówieniem poglądów Napoleona na sprawę polską. S. Askenazy, niestety, nie ukończył swojego dzieła w kształcie, jaki pierwotnie nakreślił. Do wybuchu I wojny światowej udało mu się przygotować wyłącznie trzy pierwsze tomy omawiające jedynie okres do 1805 r. B. Pawłowski twierdził, że z tego powodu polska nauka poniosła bardzo dotkliwą stratę, „nikt bowiem tak świetnie, jak Askenazy, nie znał dziejów Księstwa Warszawskiego i nikt, tak jak on, nie był predysponowany do ich napisania”³⁶. Niepозbawione zna-

³³ J. Maternicki, *Szymon Askenazy*, s. 329.

³⁴ B. Pawłowski, *Szymon Askenazy*, s. 551.

³⁵ J. Maternicki, *Historia i życie narodu*, s. 394–395.

³⁶ B. Pawłowski, *Szymon Askenazy*, s. 553.

czenia naukowego były także takie szkice S. Askenazego, jak *Polska i Rosja* (1907), *Dwa stulecia*, t. 2 (1910) i *Nowe wczasy* (1910)³⁷.

Swoje prace Askenazy opierał na gruntownej podstawie źródłowej. Wykorzystywał materiały z wielu archiwów europejskich (Wiedeń, Paryż, Rzym, Berlin, Drezno). Miał również wgląd do trudno dostępnych dla polskich historyków archiwaliów petersburskich³⁸. W toku postępowania badawczego przywiązywał szczególne znaczenie do krytyki źródeł i precyzyjnego ustalania faktów historycznych.

Tak jak w wykładach uniwersyteckich wykraczał poza cezurę 1830 r., tak również w swoich publikacjach omawiał Askenazy sporadycznie zjawiska późniejsze. Miało to miejsce w przypadku sytuacji międzynarodowej doby powstania styczniowego oraz dziejów Żydów³⁹. Wysoko cenił umiejętności warsztatowe historyka. Od badacza dziejów nowożytnych i najnowszych oczekiwał stosowania metody krytycznej na tym samym poziomie, jaki reprezentują historycy epok wcześniejszych⁴⁰. Jak podkreślił J. Maternicki, Askenazy „był pierwszym historykiem, który nowoczesny warsztat naukowy w sposób rygorystyczny i konsekwentny stosował w badaniach nad historią porozbiorową”⁴¹. Jako zwolennik idiografizmu historycznego zasadniczym przedmiotem naukowych zainteresowań objął historię polityczną. Reprezentował przy tym personalistyczny punkt widzenia, czemu dał wyraz m.in. w *Księżu Józefie Poniatowskim* oraz w *Łukasińskim*. Historię postrzegał przez pryzmat działalności wybitnych jednostek, miała być pokazywana jednak z reguły na tle dziejów społeczeństwa. Sprawy polskie omawiał zawsze w kontekście sytuacji międzynarodowej. Szczególną wagę przywiązywał do społecznej funkcji historii⁴². Bronisław Pawłowski wspominał, że „Askenazy oceniał zdarzenia historyczne ze stanowiska o wiele wyższego, mierzył je użytecznością ich dla sprawy narodowej”. Przed 1914 r.

³⁷ A. Zahorski, *Szymon Askenazy i jego dzieło* [w:] S. Askenazy, *Księżę Józef Poniatowski 1763–1813*, Warszawa 1974, s. 5–34; tenże, *Szymon Askenazy – napoleonista* [w:] S. Askenazy, *Napoleon a Polska*, Warszawa 1994, s. 5–28.

³⁸ M. Hoszowska, *Szymon Askenazy*, s. 45–51.

³⁹ S. Askenazy, *U grobu Żyda-Polaka (Henryk Wohl)*, „Tygodnik Ilustrowany” 1909, nr 45, s. 921–922; tenże, *Dyplomacja rosyjska w sprawie polskiej* [w:] tegoż, *Wczasy historyczne*, t. I, wyd. 2, Warszawa 1902, s. 255–269; tenże, *Aleksander Kłobukowski* [w:] tegoż, *Wczasy historyczne*, t. II, Warszawa 1904, s. 334–469; tenże, *Wspomnienia. Bismarck i A. Kłobukowski*, „Życie i Sztuka” dodatek do „Kraju” 1903, R. 22, nr 46, s. 8–9.

⁴⁰ J. Maternicki, *Historia i życie narodu*, s. 368–388.

⁴¹ Tenże, *Szymon Askenazy*, s. 330.

⁴² Tenże, *Historia i życie narodu*, s. 388–392; tenże, *Szymon Askenazy*, s. 329–332; K. Dąszyk, *Szymona Askenazego neoromantyczna apoteoza czynu*, „Studia Historyczne” 1995, R. 38, s. 225–242.

wpisywał się w optymistyczny nurt polskiej historiografii, co miało bezpośredni związek ze wzrostem aktywności politycznej i nastrojów niepodległościowych społeczeństwa⁴³. Jego twórczość historyczna stała się swoistą podbudową dla niepodległościowych koncepcji politycznych.

Tworząc na Uniwersytecie Lwowskim ważny ośrodek badań historycznych nad dziejami Polski porozbiorowej, S. Askenazy skupił wokół siebie liczne grono uczniów⁴⁴. M. Handelsman stwierdził, że „Askenazy potrafił stworzyć we Lwowie zespół ludzi zdolnych, złączyć ich wspólnym zainteresowaniem naukowym, pchnąć w kierunku badań nad dziejami nowożytnymi i nowoczesnymi Polski”⁴⁵. Jego uczniowie w przeważającej mierze podejmowali badania z zakresu XIX w., koncentrując się przede wszystkim na problematyce dziejów politycznych, stosunkach dyplomatycznych i sprawie polskiej w Europie (Maciej Loreta, Emil Kipa, Janusz Iwaszkiewicz, Eugeniusz Wawrzakowicz, Józef Bojasiński, Jan Leszczyński, Antoni Plutyński, Bronisław Pawłowski). W drugiej kolejności wkraczali w obszar historii kultury (Aleksander Jan Rodkiewicz i Natalia Gąsiorowska) oraz dziejów wojen i wojskowości (Marian Kukiel i Michał Sokolnicki). Częstym tematem ich naukowych dociekań była problematyka walki zbrojnej Polaków o niepodległość. W mniejszym stopniu interesowali się historią społeczną i gospodarczą (Natalia Gąsiorowska)⁴⁶.

Jako mistrz był surowym krytykiem prac swych uczniów – prawdę mówił im bez ogródek. Wróg wszelkich frazesów, domagał się zawsze jasnego i zwięzłego przedstawiania danej kwestii⁴⁷. W zainicjowanej przez Askenazego w 1902 r. serii „Monografie w Zakresie Dziejów Nowożytnych” do 1919 r. ukazało się drukiem 16 monografii autorstwa jego uczniów, z czego 9 poświęconych było w całości lub częściowo problematyce dziejów porozbiorowych (rozprawy J. Bojasińskiego, M. Loreta, J. Leszczyńskiego, A. J. Rodkiewicza, J. Iwaszkiewicza, M. Sokolnickiego, E. Kipy, E. Wawrzakowicza, N. Gąsiorowskiej)⁴⁸.

⁴³ B. Pawłowski, *Szymon Askenazy*, s. 553; J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna*, s. 152–158; J. Maternicki, *Historia i życie narodu*, s. 392–393.

⁴⁴ M. Hoszowska, *Szymon Askenazy*, s. 79–107.

⁴⁵ M. Handelsman, *Czasy porozbiorowe 1795–1918*, s. 305.

⁴⁶ J. Maternicki, *Szymon Askenazy*, s. 335–336; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy*, s. 95–107.

⁴⁷ B. Pawłowski, *Szymon Askenazy*, s. 555.

⁴⁸ J. Bojasiński, *Rządy tymczasowe w Królestwie Polskim. Maj–grudzień 1815*, Warszawa 1902 (t. 1 serii); M. Loreta, *Między Jeną a Tylżą*, Warszawa 1902 (t. 2 serii); J. Leszczyński, *Rządy rosyjskie w kraju tarnopolskim 1809–1815*, Kraków 1903 (t. 3 serii); A. J. Rodkiewicz, *Pierwsza politechnika polska 1825–1831*, Kraków–Warszawa 1904 (t. 6 serii); J. Iwaszkiewicz, *Litwa w roku 1812*, Kraków 1912 (t. 9 serii); M. Sokolnicki, *Generał Michał Sokolnicki (1860–1815)*,

Spośród uczniów S. Askenazego działalność naukowo-dydaktyczną na Uniwersytecie Lwowskim podjął Adam Skałkowski (1877–1951). Początkowo związany był z Biblioteką Uniwersytecką. Po uzyskaniu habilitacji w 1913 r., na podstawie pracy *O kokardę Legionów* (1912), podjął w 1913 r. w zastępstwie Askenazego wykłady dotyczące XIX w. Później prowadził własne wykłady poświęcone epoce rozbiorowej i historii Europy w okresie 1795–1806. W swoich badaniach skupiał się przede wszystkim na przełomie XVIII/XIX stulecia. Ze Lwowem związany był jeszcze w okresie I wojny światowej i brał udział w walkach w obronie Lwowa. W 1919 r. przeniósł się do Poznania i od września prowadził już wykłady na Uniwersytecie Poznańskim⁴⁹. Uczniem S. Askenazego był również Bronisław Pawłowski (1883–1962). Zawodowo związany z Biblioteką Uniwersytecką, wniósł znaczący wkład w badania z zakresu historii wojen i wojskowości. Koncentrował się w swoich pracach na dziejach militarnych XVIII–XIX w. Zaangażowany był w działalność niepodległościową i wraz z wybuchem I wojny światowej wstąpił do Legionów Polskich⁵⁰.

Do grona badaczy wojen i wojskowości zaliczyć też należy Mariana Kukiela (1885–1973), który doktorat obronił na Uniwersytecie Lwowskim jeszcze w 1909 r. Działacz organizacji paramilitarnych i Legionów Polskich miał w swoim dorobku przed 1914 r. m.in. następujące prace: *Próby powstańcze po trzecim rozbiorze 1795–1797* (1912) oraz *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej* (1913). W tym czasie zainicjował w Poznaniu w 1913 r. serię wydawniczą „Boje Polskie”. Znaczna część badań M. Kukiela z zakresu dziejów porozbiorowych przypada na okres późniejszy⁵¹.

Po odzyskaniu niepodległości w badaniach i nauczaniu historii XIX w. nastąpiły istotne zmiany. Historia porozbiorowa uległa chronologicznemu poszerzeniu i obejmowała już także drugą połowę XIX w. Poszerzył się również zakres problemowy badań, na co wpływ miały ogólne tendencje w rozwoju historiografii. Badania nad historią XIX w. w środowisku history-

Kraków 1912 (t. 11 serii); E. Kipa, *Fryderyk Gentz a Polska 1794–1831*, Kraków 1911 (t. 15 serii); E. Wawrzkowicz, *Anglia a sprawa polska 1813–1815*, Kraków 1919 (t. 18 serii); N. Gąsiorowska, *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815–1830*, Warszawa 1916 (t. 23 serii).

⁴⁹ B. Klasa, *Adam Mieczysław Skałkowski (1877–1951)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 289–291; D. Łukasiewicz, *Skałkowski Adam* [w:] *PSB*, t. XXXVII, Warszawa–Kraków 1996, s. 649.

⁵⁰ J. Willaume, *Bronisław Pawłowski (17 VIII. 1883 – 6 I. 1962)*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, z. 2, s. 554–557; B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa*, Poznań 1996, s. 194–200.

⁵¹ B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa*, s. 168–193; R. Stobiecki, *Miejsce w historiografii polskiej* [w:] *Marian Kukiel. Historyk w świecie polityki*, red. R. Habielski, M. Jabłoński, Warszawa 2010, s. 233–259.

ków uniwersyteckich straciły jednak swoją dawną wysoką pozycję, osiągniętą w czasach S. Askenazego. W całym środowisku historycznym Lwowa (także pozauniwersyteckim) historia XIX w. uprawiana była teraz przez trzecią co do wielkości grupę historyków lwowskich (najwięcej było badaczy dziejów nowożytnych i średniowiecza). Jako głównym przedmiotem badań zajmowało się nią 66 historyków, tj. 17,7%, podobnie jak historią starożytną. Dzieje XIX w. były specjalnością poboczną dla 33 historyków, tj. 8,9%. Łącznie była to grupa 99 historyków (tj. 26,6% całej populacji)⁵². W porównaniu z Krakowem czy Warszawą był to wskaźnik zdecydowanie niższy: we wszystkich ośrodkach historia XIX w. rozwijała się przede wszystkim poza murami uniwersytetów⁵³. Jak podkreśliła Joanna Pisulińska, ośrodek lwowski w okresie międzywojennym „przestał odgrywać rolę pierwszoplanową w badaniach nad dziejami politycznymi XIX wieku”. Zabrakło indywidualności takich, jak Askenazy i Skałkowski. Wyjątek stanowiły badania gospodarcze, a także studia nad dziejami Galicji Wschodniej w okresie austriackiego panowania⁵⁴.

Dla badań nad dobą porzoborową duże znaczenie miała działalność naukowo-dydaktyczna Adama Szelągowskiego (1873–1961) i jego uczniów⁵⁵. Szelągowski, jeden z najwybitniejszych nowożytników polskich, należał do grupy historyków o rozległych zainteresowaniach badawczych, obejmujących wszystkie okresy historyczne. Na okres dwudziestolecia międzywojennego przypadły zasadnicze zmiany w jego zainteresowaniach badawczych; po 1918 r. obejmowały one głównie historię „nowoczesną”, tj. od końca XVIII w. po czasy współczesne⁵⁶. Historyk w większym stopniu poświęcał teraz swoje badania dziejom politycznym, zwłaszcza historii powszechnej⁵⁷.

⁵² J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 193, 210.

⁵³ W. Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995, s. 53, 111–116; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 101–111.

⁵⁴ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne*, s. 214.

⁵⁵ J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961) – sylwetka historyka* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu*, s. 404–417; tenże, *Adam Szelągowski i jego trudna profesura historii nowożytnej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (1920–1939)* [w:] *Polska, Europa, świat XX w. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Włodzimierzowi A. Bonusiakowi*, red. W. Wierzbieniec, Rzeszów 2005, s. 769–785; tenże, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 359–376.

⁵⁶ J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961) – sylwetka historyka*, s. 408–412; tenże, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 366–369.

⁵⁷ W. Czapliński, H. Wereszycki, *Dorobek naukowy Adama Szelągowskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, nr 3, s. 615–635; J. Maternicki, *Adam Szelągowski i jego poglądy na histo-*

Głosząc potrzebę studiów nad epoką porozbiorową, „sferą” – jak podkreślał – „niedoceniają” przez historyków, zwracał uwagę na konieczność jej obiektywnej oceny. Świadomie odchodził od określania tego okresu mianem czasów niewoli narodowej, stosując termin epoka insurekcyjna⁵⁸. W zakresie historii powszechnej, obok prowadzonych w latach 20. XX w. badań nad rewolucją francuską, skoncentrował się na dziejach Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, co znajdowało odbicie w jego uniwersyteckich wykładach. Z tego zakresu opublikował m.in. pracę: *Stany Zjednoczone Północnej Ameryki USA. Tworzenie państwa i konstytucji* (1929).

Ważnym kierunkiem jego historycznych zainteresowań były także dzieje polityczne dziewiętnastowiecznej Polski. Szelągowski należał nie tylko do wąskiego grona historyków uniwersyteckich podejmujących w okresie międzywojennym problematykę powstania styczniowego, ale również do nielicznej grupy historyków, którzy pokusili się wówczas o całościowe przedstawienie sprawy polskiej w dobie popowstaniowej. Współpraca ze Stanisławem Lamem, Janem Michalskim i Władysławem Trzaską (wydawcami dzieła: *Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*), zaowocowała dwoma obszernymi szkicami: *Dzieje Polski w czasach powstania styczniowego* oraz *Sprawa polska w latach 1864–1914*. Zagadnienia te omawiał w szerszej perspektywie porównawczej, z uwzględnieniem sytuacji międzynarodowej w Europie. *Dzieje Polski w czasach powstania styczniowego* poprzedził dodatkowo systematycznymi studiami źródłowymi z tego zakresu, co podnosiło wartość merytoryczną jego ustaleń⁵⁹. Omawiając *Dzieje Polski w czasach powstania styczniowego*, uwzględnił m.in. stosunki wewnętrzne, kładąc nacisk na zjawiska polityczne i nastroje społeczne. W charakterystyce wydarzeń lat 1861–1864 podnosił dwuetapowość powstania styczniowego, tzw. walkę tajną z najazdem i wojnę jawną. Wiele miejsca poświęcił zagadnieniom „rewolucji moralnej” i kwestiom społecznym. Problematykę powstania styczniowego omawiał w ujęciu porównawczym, w ścisłym powiązaniu z sytuacją międzynarodową⁶⁰. *Dzieje Polski w czasach powstania styczniowego* oparł na szerokiej podstawie źródłowej,

rię, cz. 1–2, „Przegląd Humanistyczny”, 1989, nr 11–12; tenże, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 359–376.

⁵⁸ „Insurrekcje. Materiały i opracowania do dziejów powstań oraz ruchów społeczno-narodowych w Polsce” 1929, z. 1. s. 1.

⁵⁹ L. Michalska-Bracha, *Adam Szelągowski jako badacz powstania styczniowego* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak t. V, Rzeszów 2007, s. 464–475.

⁶⁰ J. Maternicki, *Adam Szelągowski – ostatni polski polihistor*, s. 70–137; W. Czapliński, H. Wereszycki, *Dorobek naukowy Adama Szelągowskiego*, s. 615–636.

na archiwaliach już dzisiaj niedostępnych, rozproszonych lub zniszczonych. *Sprawa polska w latach 1864–1914* ma mniejszą wartość merytoryczną niż jego *Dzieje Polski w czasach powstania styczniowego*, opublikowane w tym samym tomie *Polski, jej dziejów i kultury*.

Poszerzając chronologiczny zakres swoich badań, Szelągowski stał się również inicjatorem naukowych studiów nad dziejami Galicji w XIX w. Podnosił ich rangę w referacie zgłoszonym na IV Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 r., opracowanym wspólnie z uczniami: Marianem Tyrowiczem, Zygmuntem Zboruckim oraz Edmundem Hydzikiem (*W sprawie badań nad historią porozbiorową Galicji*)⁶¹. Możliwość prowadzenia tych badań uzasadniano m.in. zasobami źródłowymi lwowskich instytucji archiwalnych i bibliotecznych⁶².

Zmiany zachodzące w okresie międzywojennym w badaniach Szelągowskiego znalazły odbicie w jego wykładach. Koncentrował się przede wszystkim na problematyce XVIII–XIX w., wkraczając wielokrotnie w obszar dziejów współczesnych. W przeważającej mierze omawiał zagadnienia polityczne z zakresu dziejów powszechnych, w tym dzieje Francji, międzynarodowe stosunki dyplomatyczne, konstytucjonalizm amerykański, dzieje Stanów Zjednoczonych oraz czasy napoleońskie. Sprawy polskie starał się zawsze ujmować w szerszym kontekście. W r. akad. 1921/22 prowadził wykład *Rozwój demokracji na Zachodzie w wieku XIX i XX*, a rok później omawiał *Dzieje trzeciej republiki we Francji* (1922/23). W dalszej kolejności prezentował: *Dzieje dyplomatyczne Europy od pokoju frankfurckiego do wybuchu wojny światowej (1871–1914)*; *Rozwój demokracji w Ameryce i na zachodzie Europy* (1923/24–1924/25); *Pieniądz i finanse za czasów Wielkiej rewolucji Francuskiej* (1923/24); *Konstytucjonalizm amerykański i polski* (1925/26); *Powstanie i rozwój demokracji w Ameryce* (1926/27); *Polska a Europa w dobie powstaniowej* (1927/28); *Napoleon III. Europa i Polska* (1929/30); *Dzieje zjednoczenia Włochów i powstania Królestwa Italii* (1930/31); *Dzieje Rewolucji Francuskiej* (1931/32–1932/33); *Dzieje XIX wieku od kongresu wiedeńskiego*

⁶¹ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 2, спр. 30, к. 1–6; *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. II: *Protokoły*, wyd. K. Tyszkowski, Lwów 1927, s. 76; M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 137; J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 375.

⁶² W 1937 r. z inicjatywą gromadzenia materiałów źródłowych do dziejów Galicji wystąpiło lwowskie Ossolineum, zob. P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)*, s. 165–172; M. Tyrowicz, *Lwowski ośrodek historyczny w okresie międzywojennym (1918–1939). Garść wspomnień* [w:] *Środowisko historyczne II Rzeczypospolitej*, t. III, red. J. Maternicki, Warszawa 1986, s. 325–326.

(1933/34); *Dzieje polityczne Europy od r. 1864 do 1914 r.* (1934/35); *Niepodległość Polski w polityce europejskiej i w literaturze historycznej* (1936/37). Podjął również temat: *Polska a sprawa bałtycka w dziejach* (1937/38)⁶³.

Na swoim seminarium historycznym Szelaǳowski zlecał słuchaczom opracowywanie tematów głównie z zakresu dziejów Polski XVIII–XIX stulecia, w dalszej dopiero kolejności dotyczących dziejów powszechnych. Łącznie wypromował 19 doktorów, z których dziejami porozbiorowymi zajmowało się 10 osób (Marian Delawski, Gheorghe Duzinchevici, Janina Aleksandra Grodek, Maria Jarosiewicz, Jan Karpiniec, Franciszek Konieczny, Maria Prydatkiewicz, Helena Zofia Struc-Filasiewiczowa, Marian Tyrowicz, Henryk Wereszycki). Połowa z nich wkroczyła w obszar drugiej połowy XIX w., w tym dziejów Galicji⁶⁴.

Na swoim seminarium Szelaǳowski skupił znaczące grono uczniów, późniejszych badaczy XIX stulecia, m.in. dziejów Galicji. Należała do nich Henryk Wereszycki (1898–1990), który pracę na seminarium A. Szelaǳowskiego podjął w 1920 r. Prowadził wielokierunkowe studia historyczne dotyczące dziejów Galicji, powstania styczniowego i ówczesnej dyplomacji⁶⁵. Był autorem

⁶³ *Program wykładów na rok akademicki 1923–1924. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1923, s. 37; *Program wykładów na rok akademicki 1924–1925. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1924, s. 38; *Program wykładów na rok akademicki 1929–1930. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929, s. 27; *Program wykładów na rok akademicki 1930–1931. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1930, s. 30; *Program wykładów na rok akademicki 1931–1932 i skład Uniwersytetu w latach akademickich 1930/31 i 1931/32. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1931, s. 44; *Program wykładów na rok akademicki 1932/1933. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1932, s. 44; *Program wykładów na rok akademicki 1933/1934. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1933, s. 44; *Program wykładów na rok akademicki 1934/1935. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1934, s. 41; *Program wykładów na rok akademicki 1935/1936. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1935, s. 45; *Program wykładów na rok akademicki 1936/1937. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1936, s. 45; *Program wykładów na rok akademicki 1937/1938. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1936, s. 48; J. Maternicki, *Adam Szelaǳowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 372–373.

⁶⁴ M. Delawski, *Andrzej W. Zamojski prezes Towarzystwa Rolnego w Królestwie w latach 1858–1861 (na podstawie nowych źródeł)*, 1931 r.; G. Duzinchevici, *Przyczynki do stosunków polsko-rumuńskich w okresie powstania styczniowego*, 1932 r.; J. A. Grodek, *Dzieje pierwszego sejmiku r. 1818* (1932 r.); M. Jarosiewicz, *Galicja a sprawa polska 1806–1809* (1924 r.); J. Karpiniec, *Kwestie miast byłej Galicji (od 1772 do poł. XIX w.)*, (1932 r.); M. Prydatkiewicz, *Leon Sapieha i jego rola w odrodzeniu ekonomicznym Galicji przed r. 1860* (1932 r.); H.Z. Struc-Filasiewiczowa, *Emigracja polska w okresie wojny krymskiej* (1934 r.); M. Tyrowicz, Jan Tyssowski. *Działalność polityczna i społeczna dyktatora krakowskiego (1811–1857)*, (1926 r.); H. Wereszycki, *Polityka rządu austriackiego w Galicji w czasie powstania styczniowego* (1925 r.). J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, s. 241–249.

⁶⁵ E. Orman, *Historyk i jego historia. Próba biografii Henryka Wereszyckiego* [w:] *Henryk Wereszycki (1898–1990). Historia w życiu historyka*, red. E. Orman i A. Cetnarowicz, Kraków 2001, s. 46–50; J. Zdrada, *Henryk Wereszycki jako historyk dyplomacji polskiej* [w:] tamże, s. 182–188.

prac: *Austria a powstanie styczniowe* (1930), opartej na źródłach c.k. Namiestnictwa Galicyjskiego oraz Archiwum Wiedeńskiego, a także *Anglia a Polska w latach 1860–1865* (1934), która doczekała się uznania ze strony J. Feldmana, M. Handelsmana i H. Mościckiego. Z grona uczniów Szelałowskiego dziejami Galicji zajmował się Marian Tyrowicz (1902–1989)⁶⁶. Napisał studium *Jan Tyssowski dyktator krakowski r. 1846. Działalność polityczna i społeczna* (1930). W latach 30. XX w. ogłosił też inne studia biograficzne z zakresu XIX w. Asystentem w zakładzie historii nowożytnej UJK został kolejny z uczniów Szelałowskiego, Zygmunt Zborucki, autor rozpraw: *Galicyjska rezolucja sejmowa 1868* (1928) i *Lwów w dobie powstania listopadowego* (1930)⁶⁷. Uczniowie Szelałowskiego publikowali też prace w założonym przez niego (1929 r.) czasopiśmie naukowym: „Insurrekcje. Materiały i opracowania do dziejów powstań oraz ruchów społeczno-narodowych w Polsce”.

Spośród pozostałych historyków związanych z UJK w wiek XIX wkraczał Kazimierz Tyszkowski (1894–1940), któremu po uzyskaniu habilitacji z historii nowożytnej w 1932 r. powierzono wykłady na Wydziale Humanistycznym UJK. Poświęcał je w przeważającej mierze epoce XVI–XVII w., niemniej w r. akad. 1938/39 omawiał *Dzieje Galicji w XIX wieku*. Na r. akad. 1939/40 zaplanował temat: *Dzieje Galicji w okresie autonomicznym*⁶⁸. Podobnie rzecz się miała w przypadku Czesława Nankego (1883–1950), ucznia Bronisława Dembińskiego, który po otrzymaniu w 1926 r. habilitacji z dziejów nowożytnych wykładał historię powszechną i polską nowożytną. Poczynając od r. akad. 1932/33 prowadził on wykłady z historii dyplomacji XIX w., a w latach 1932–1938 powierzono mu wykłady dotyczące historii politycznej XIX w. W r. akad. 1932/33 miał wykład *Sprawa polska w okresie wojen napoleońskich*; później omawiał *Prądy liberalne na Zachodzie i w Polsce w XIX wieku. Orientacje polskie w czasie wojen napoleońskich* (1935/36), *Kongres wiedeński* (1936/37), *Polityczną sylwetkę Talleyranda; Z historii dyplomatycznej XIX w.* (1937/38)⁶⁹. Incydentalnie problematykę dziewiętnastowieczną podejmowali też niektórzy seminarzyści Stanisława Zakrzewskiego⁷⁰, który

⁶⁶ J. Hampel, *Mariana Tyrowicza wkład w badania dziejów Galicji* [w:] *W setną rocznicę urodzin Profesora Mariana Tyrowicza*, red. J. Hampel i H. Żaliński, Kraków 2004, s. 10–14.

⁶⁷ M. Tyrowicz, *Zygmunt Zborucki*, „Kwartalnik Historyczny” 1947, s. 71–72.

⁶⁸ P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 320–322.

⁶⁹ *Program wykładów na rok akademicki 1932/1933*, s. 46; *Program wykładów na rok akademicki 1937/1938*, s. 50; J. Pisulińska, *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 527–536; też, *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. IV, red. L. Zaszkiłniak, J. Maternicki, Lwów–Rzeszów 2004, s. 461–473.

⁷⁰ J. Pawlikowska, *Starania ks. Leona Sapiehy o budowę kolei żelaznej w Galicji* (1931); A. Robakowska, *Stanisław Barzykowski członek Rządu Narodowego 1831 r.* (b.d.); Z. Zborucki,

wypromował 3 doktoraty z zakresu XIX w. Będąc już na emeryturze, Ludwik Finkel wypromował 2 rozprawy z zakresu z dziejów porozbiorowych⁷¹.

Istotną rolę w rozwoju badań nad XIX w. na UJK odegrało środowisko historyków społeczno-gospodarczych, skupione wokół Franciszka Bujaka (1875–1953), który już wcześniej, jeszcze przed 1914 r., w swoich pracach wkraczał w obszar XIX stulecia, publikując m.in. takie prace, jak: *Wieś zachodniogalicyska u schyłku XIX w.* (1904), *Galicja*, t. 1: *Kraj, Ludność, Społeczeństwo, Rolnictwo*; t. II: *Leśnictwo, Górnictwo i Przemysł* (1908 i 1910)⁷². Powrócił do tej problematyki w wykładach prowadzonych w latach 30. XX w. na UJK: *Historia społeczna i gospodarcza Polski pod zaborami* (1932/33 oraz 1936/37); *Historia gospodarcza XIX wieku* (1933/34); *Historia gospodarcza powszechna XIX w.* (1935/36)⁷³. Wiekiem XIX interesowali się także niektórzy jego uczniowie, m.in. Franciszek Kącki, Iwan Karpiniec, Erazm Kostołowski, Henryk Lepucki, Tadeusz Lutman⁷⁴. Koncentrowali oni swoje zainteresowania na problematyce cen i klęsk elementarnych, prowadzili studia nad pieniądzem i kredytem, historią zaludnienia oraz nad osadnictwem. Jeśli chodzi o historię cen, to badania te dotyczyły czterech miast w Polsce: Krakowa 1369–1914; Lwowa 1501–1914; Gdańska 1501–1815; Warszawy 1501–1914.

W zakresie badań historyczno-oświatowych problematykę XIX stulecia podejmował na UJK Stanisław Łempicki (1885–1947)⁷⁵. Na wykładach oraz na seminarium omawiał zagadnienia historyczno-oświatowe oraz dzieje kultury i życia umysłowego, w szczególności XVI–XIX w. Uczniowie Łempickiego podejmowali w swoich pracach problematykę dotyczącą pierwszej połowy XIX stulecia (Adam Ursel, *Proces kleryków seminarium łacińskiego we Lwowie 1836–1839*; Karol Lewicki, *Uniwersytet Lwowski w 1809*, 1936 oraz *Uniwersytet Lwowski a powstanie listopadowe*, 1937; Jan Dobrzański, *Szkolnictwo średnie w b. Galicji 1772–1848*, 1932; Ewa Grodecka, *Ruch oświatowy w Wielkim Księstwie Poznańskim w świetle czasopism polskich*, 1931; Adolfinna Mannówna, *Szkoła galicyjska 1772–1867 w świetle pamiętników*, 1938⁷⁶.

dotyczyła procesu odrodzenia narodowego narodowości Rusinów 1772–1866 (1929); J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne*, s. 241–249.

⁷¹ S. Loewenstein, *Działania emigracji polskiej w Paryżu w dobie rewolucji 1848 (lutyczewiec)*, (1926); I. Porębska, *Społeczeństwo polskie w Galicji przed 1846 z szczególnym uwzględnieniem Lwowa*, (b.d.), tamże.

⁷² Z. Budzyński, *Franciszek Bujak (1875–1953)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 423–440.

⁷³ *Program wykładów na rok akademicki 1933/1934*, s. 44; *Program wykładów na rok akademicki 1935/1936*, s. 47; *Program wykładów na rok akademicki 1932/1933*, s. 44.

⁷⁴ Por. rozdział: *Historia gospodarcza*; J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne*, s. 212.

⁷⁵ W. Szulakiewicz, *Zainteresowania badawcze lwowskich historyków oświaty i wychowania lat międzywojennych* [w:] *Wielokulturowe środowisko*, t. I, s. 222–232.

⁷⁶ W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947)* [w:] *Złota księga historiografii*, s. 562–563.

W lwowskim środowisku uniwersyteckim prowadzono w okresie międzywojennym znaczące badania z zakresu historii literatury XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem doby romantyzmu, zwłaszcza twórczości Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Zygmunta Krasińskiego, Aleksandra Fredry i kultury duchowej Galicji. Jeszcze przed 1914 r. tematykę tę podejmował na Uniwersytecie Lwowskim Roman Pilat (1846–1906), uczeń Antoniego Małeckiego (1821–1913), oraz Józef Kallenbach (1861–1929)⁷⁷.

Po 1918 r. badania te prowadzili m.in. Bronisław Gubrynowicz (1870–1933), Wilhelm Bruchnalski (1859–1938), Juliusz Kleiner (1886–1957), Eugeniusz Kucharski (1880–1952) i Wiktor Hahn (1871–1959)⁷⁸. Wiekiem XIX zajmowano się także na wykładach. Gubrynowicz poświęcał je Słowackiemu, początkom romantyzmu, poezji międzypowstaniowej i popowstaniowej⁷⁹. Hahn prowadził wykłady docenckie z zakresu historii dramatu polskiego do 1863 r. oraz twórczości Słowackiego⁸⁰.

Kleiner w latach 1924/25–1928/29 mówił o twórczości Słowackiego, a następnie o Mickiewicza. Kontynuował te wykłady później, w latach 1929/30, 1932/33–1936/37 i 1938/39. Wykładał także o romantyzmie (1924/25 i 1931/32, 1937/38–1938/39)⁸¹. Kucharski, badacz Aleksandra Fredry, w swoich wykładach zajmował się m.in. dziejami literatury polskiej w latach 1822–1831 (1922/23 i 1923/24), a także twórczością Fredry, Norwida i Malczewskiego (od 1928/29)⁸². Na obszar badań nad literaturą polskiego romantyzmu wkraczał także Bruchnalski (1859–1938), w latach 1907–1931 kierownik II katedry historii literatury polskiej. Jego zainteresowania badawcze obejmowały m.in. historię kultury duchowej Galicji w XIX w.⁸³

Wiekiem XIX zajmowali się również uniwersyteccy historycy sztuki⁸⁴. Badania z tego zakresu prowadził jeszcze przed 1914 r. Jan Bołoz Antoniewicz (1858–1922), twórca uniwersyteckiej historii sztuki we Lwowie, który kierował utworzoną w 1893 r. katedrą historii sztuki. Jednym z głównych obszarów jego badań była sztuka nowoczesna, w tym dziewiętnastowieczna

⁷⁷ J. Starnawski, *Antoni Małecki* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich historyków literatury*, Łódź 1997, s. 7–17; tenże, *Józef Kallenbach* [w:] tamże, s. 66–74; tenże, *Roman Pilat* [w:] tamże, s. 18–31.

⁷⁸ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne*, s. 213.

⁷⁹ J. Starnawski, *Bronisław Gubrynowicz* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich*, s. 100–103.

⁸⁰ Tenże, *Wiktor Hahn* [w:] tamże, s. 112–113.

⁸¹ Tenże, *Juliusz Kleiner* [w:] tamże, s. 150–175.

⁸² Tenże, *Eugeniusz Kucharski* [w:] tamże, s. 209–219.

⁸³ Tenże, *Wilhelm Bruchnalski* [w:] tamże, s. 75–87.

⁸⁴ A. Małkiewicz, *Historia sztuki na Uniwersytecie Lwowskim 1893–1939* [w:] *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*, red. A.S. Labuda, Poznań 1996; tenże, *Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice*, Kraków b.d., s. 34–57.

sztuka polska, której poświęcił część swoich wykładów uniwersyteckich oraz niektóre z publikacji, m.in.: *Grottger* (1910) oraz „*Wojna*” *Artura Grottgera* (1911). Kierunek badań, jaki nadał Antoniewicz lwowskiej historii sztuki, nie był kontynuowany w okresie międzywojennym. Przeważały w nim studia z zakresu sztuki średniowiecznej i nowożytnej⁸⁵. Analiza oferty programowej UJK za lata 1924/25 oraz 1929/30–1937/38 dowodzi, że problematyka XIX w. nie stanowiła wiodącego nurtu zainteresowań badawczych i dydaktycznych lwowskich historyków sztuki. Nie pomijali jej jednak tacy badacze i wykładowcy, jak Władysław Kozicki (1879–1936), Władysław Podlacha (1875–1951) i Mieczysław Gębarowicz (1893–1984)⁸⁶. Ten ostatni pod koniec lat 30. prowadził wykłady na temat: *Dzieje sztuki nowożytnej jako przedmiot szkolny* (1936/37–1937/38).

Studia nad dziejami porozbiorowymi podejmowano również na Wydziale Prawa UJK, gdzie działalność naukową i dydaktyczną z tego zakresu prowadzili m.in. Stanisław Hubert, autor pracy *Rozbiory i odrodzenie Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawa międzynarodowego* (1937) oraz Stanisław Starzyński, który m.in. wydał *Materiały do sprawy polskiej na Kongresie Wiedeńskim 1814/1815* (1920), *Historię ustroju Polski porozbiorowej* (1921) oraz rozprawkę *O niezmienności ustaw w Polsce dawnej i dzisiejszej* (1928)⁸⁷.

Reasumując, podkreślić należy, że rozkwit lwowskich badań z zakresu historii XIX stulecia przypada na lata poprzedzające wybuch I wojny światowej i wiąże się z działalnością naukową i dydaktyczną Szymona Askenazego. Wtedy to lwowskie studium historyczne wiodło prym w tej dziedzinie. W okresie międzywojennym rozwijała się ona we Lwowie już znacznie słabiej. Pewne osiągnięcia w zakresie badań nad wiekiem XIX mieli Adam Szlągowski i jego uczniowie, ogólnie jednak rzecz biorąc, Lwów dał się tu wyprzedzić Warszawie (studia M. Handelsmana i jego uczniów), a także Poznaniowi (badania A. M. Skałkowskiego i jego uczniów). Wydaje się, że w latach 1918–1939 także Kraków miał na tym polu większy dorobek niż Lwów.

⁸⁵ K. Piwocki, *Lwowskie środowisko historyków sztuki*, „Folia Historiae Artium” 1967, t. 4.

⁸⁶ M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1894). Uczony i opiekun narodowych dóbr kultury*, Warszawa 2013.

⁸⁷ A. Redzik, *O naukach historycznoprawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008, s. 131–183.

Leonid Zaskilniak

(Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki)

Historia Ukrainy

Pod pojęciem historia Ukrainy należy rozumieć wiedzę historyczną o przeszłości terytorium i ludności tych ziem, które obecnie wchodziły w skład państwa ukraińskiego. Powstanie tego państwa jest nierozdzielnie związane z historią ukraińskiego etnosu, który stał się podstawą kształtowania nowoczesnego narodu ukraińskiego. Korzenie ukraińskiego etnosu i – szerzej ujmując – ludności, narodu, sięgają słowiańskiego osadnictwa na terenach Europy Środkowo-Wschodniej w I tysiącleciu n.e. Od tego czasu na obszarze współczesnej Ukrainy tworzy się dawne ruskie państwo z centrum w Kijowie i kształtuje się naród ruski, który później staje się podstawą rusko-ukraińskiego etnosu, jaki w czasach najnowszych otrzymał etnonim „Ukraińcy” (XIX w.).

Uniwersytet Lwowski, który znajdował się na zachodnich krańcach rozsiadania rusko-ukraińskiej ludności z dość głębokimi tradycjami historycznymi (Ruś Halicko-Włodzimierska), nie mógł zostawać neutralnym w stosunku do procesów narodotwórczych, jakie objęły rusko-ukraińską ludność Galicji pod koniec XVIII i w XIX w. Osobliwą sytuacją w Galicji, która od 1772 r. znajdowała się w składzie wielonarodowościowego imperium Habsburgów, polegała na tym, że dosyć silne pozycje w życiu gospodarczym, publicznym i kulturalnym tej prowincji posiadali przedstawiciele narodu polskiego, przede wszystkim pochodzący ze stanu arystokratyczno-szlacheckiego, którzy również mieli zamiar tworzenia nowoczesnego polskiego narodu i odbudowy zburzonej państwowości polskiej. Wszystkie te, a także inne czynniki związane z procesami modernizacji życia publicznego prowincji wyznaczały ewolucję Uniwersytetu Lwowskiego do 1918 r.

Badanie dokumentów i materiałów dotyczących historii Uniwersytetu Lwowskiego pozwala rozpatrzyć obecność wiedzy historycznej o Ukrainie w tej wszechnicy w określonych ramach chronologicznych, które, w zasadzie, zbiegają się z etapami rozwoju Uniwersytetu: od końca XVIII w. do 1848 r., w latach 1848–1849–1869, 1869–1894, 1894–1918, oraz w latach 1918–1939.

W XIX w. narody imperium Habsburgów znalazły się pod wpływem idei oświeceniowych, które sprzyjały rozszerzeniu racjonalnego myślenia i odej-

ściu od średniowiecznej scholastyki w ujmowaniu wszystkich głównych pytań dotyczących bytu, świadomości, człowieka i ustroju społecznego. „Przebudzenie” narodów odbywało się zgodnie ze scenariuszem dostrzeżonym przez znanego czeskiego historyka Miroslava Hrocha¹: najpierw zainteresowanie warstw wykształconych językiem, a wtedy także historią, a z czasem – dążenie do politycznej samodzielności. W podobny sposób odbywało się także ukraińskie „odrodzenie”, w szczególności w Galicji².

W odbudowanym w 1784 r. Uniwersytecie Lwowskim system nauczania, tak jak i w innych austriackich uniwersytetach, był w całości reglamentowany i zbiurokratyzowany. Wykłady prowadzone były najpierw wyłącznie po łacinie, a od 1825 r. – częściowo po niemiecku i polsku.

W 1784 r. utworzono dwie katedry historii – historii powszechnej i nauk pomocniczych historii. W 1812 r. zgodnie z dekretem cesarza powstała katedra historii Austrii, która wkrótce została zlikwidowana i wznowiona dopiero w 1869 r. W rzeczywistości przez całą pierwszą połowę XIX w. główne przedmioty historyczne wykładali profesorowie historii powszechnej³.

Historię jako oddzielny przedmiot wykładano na Wydziale Filozoficznym. Pierwszym profesorem historii powszechnej był Ludwik Zehnmark (1751–1814). Historia Rusi go nie interesowała.

Po L. Zehnmarku katedrę historii powszechnej objął inny Niemiec – Joseph Mauss (1778–1856). Pracował we Lwowie do 1852 r. Wykładał różne przedmioty: historię powszechną i Austrii, nauki pomocnicze historii, archeologię. W tych ramach sporo uwagi poświęcał polskiej problematyce, nie interesował się natomiast dziejami Rusi. Żaden z niemieckich profesorów, o ile można sądzić, nie znał opublikowanej w 1796 r. w języku niemieckim *Historii Ukrainy i ukraińskich kozaków* autorstwa węgiersko-niemieckiego historyka i propagatora oświaty Johanna Christiana Engela (1770–1814). Autor tej pracy wysoko oceniał „Kozacką republikę” Bohdana Chmielnickiego⁴.

Rozwojowi świadomości rusko-ukraińskiej sprzyjała polityka monarchii, skierowana na podniesienie poziomu wykształcenia wśród rusińskiej

¹ Zob.: М. Хрох, *От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе* [w:] *Нации и национализм*, ред. Б. Андерсон, О. Бауэр. М. Хрох и др., Москва 2002, s. 121–146.

² І. Райківський, *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття*, Івано-Франківськ 2012, s. 144–180 i n.

³ Р. Шуст, В. Кметь, *Історична наука у Львівському університеті: 350 років розвитку*, „Вісник Львівського університету. Серія історична” (Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету), Львів 2013, Спеціальний випуск 49, s. 11–13.

⁴ Zob.: Й.Х. Енгель, *Історія України та українських козаків*, „Схід-Захід. Історико-культурний збірник”, Харків 1998–2004, вип. 1–6.

ludności Galicji. Działające przy Uniwersytecie Lwowskim *Studium Ruthenum* (1787–1808) przygotowywało grekokatolickich duchownych do kształtowania wśród rusko-ukraińskich chłopów państwowego lojalizmu. Z drugiej strony *Studium Ruthenum* sprzyjało aktywizacji duchowieństwa ruskiego i jego „zwróceniu się” do dawnych czasów.

Wśród pierwszych wykładowców, a z czasem profesorów *Studium Ruthenum* byli grekokatolicki duchowni, którzy później odegrali znaczącą rolę w rusko-ukraińskim odrodzeniu, jego uczniami (studentami) byli zaś Rusini grekokatolickiej lwowskiej i przemyskiej eparchii (łącznie wykształcenie w *Studium Ruthenum* otrzymało około 470 studentów). W *Studium Ruthenum* stworzono dwa Wydziały – Filozoficzny i Teologiczny, na których studenci kolejno przyswajali wiedzę – najpierw na Filozoficznym (2 lata), a następnie na Teologicznym (5 lat). Nie ma dokumentów, które pozwoliłyby dokładnie określić treści nauczania; można przypuszczać, że podczas wykładu historii Kościoła profesorowie nie pomijali wątków łączących się z historią Rusi.

Wśród pierwszych wykładowców *Studium Ruthenum* był Teodor Zachariasiewicz (1759–1808), który wykładał historię Kościoła. Przetłumaczył on na język ruski książkę niemieckiego teologa M. Dannenmayera *Настанови церковної історії* [Wskazówki historii Kościoła] (1790). W pracy tej nie było odniesień do historii Rusi. Wiadomo jednak skądinąd, że T. Zachariasiewicz, a także jego koledzy ze *Studium Ruthenum* podnosili patriotyczne uczucia Rusinów-Ukraińców. Odwoływali się w tym celu do dawnych czasów i języka. Dotyczy to takich profesorów, jak: Andrzej Bielecki (1769–1820), Arseniusz Radkiewicz (1787–1821), Michał Harasiewicz (1763–1838)⁵, Modest Hryniewiecki (1758–1823)⁶, Michał Lewicki (1774–1858), Jan Ławrowski (1773–1846)⁷.

W pierwszej połowie XIX w. historia Rusi była jednak badana i upowszechniana głównie poza Uniwersytetem. Wśród budzicieli „ruskiego patriotyzmu” w Galicji ważną rolę odegrał historyk Dionizy Zubrzycki (1777–

⁵ M. Harasiewicz przez całe życie zajmował się badaniem historii Galicji i historią Kościoła grekokatolickiego, przygotował edycję *Annales Ecclesiae Ruthene* (1863), w której przytoczył również fakty z historii Galicji. – *Енциклопедія історії України*, т. II: Г–Д, Київ 2004, s. 688.

⁶ Bazylianin Modest Hryniewiecki najpierw pracował w *Studium Ruthenum*, a potem na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego, w 1822 r. był jego rektorem; zbierał starodruki z cyrylicy, napisał przedmowę do *Хроніки Львова* [Kroniki Lwowa] J.B. Zimorowica, bronił etnicznej i kulturalnej jedności Ukraińców Galicji i Naddnieprza. – *Енциклопедія історії України*, т. II: Г–Д, Київ 2004, s. 688.

⁷ Ом. Огоновський, *Історія літератури рускої*, Львов 1889, часть II, s. 51–54.

1862). Był on zwolennikiem rosyjskiego panslawizmu. Pod egidą Stauropigii stworzył historyczną szkołę, która wywierała duży wpływ na świadomość historyczną galicyjskich Ukraińców prawie do końca XIX w. Upowszechniała idee kulturalnego i politycznego rusofilstwa i jego skrajnej formy – moskalofilstwa. Do grona jej zwolenników należeli prawie wszyscy czołowi wówczas w Galicji historycy ukraińscy: J. Hołowacki, I. Szaraniewicz, A. Petruszewicz, B. Didycki, I. Huszałowycz i inni.

W latach 30.–40. XIX w. rusko-ukraiński czynnik stał się zauważalny w życiu społecznym Galicji, m.in. dzięki literackiej i społecznej działalności działaczy znanej „Ruskiej Trójcy” (M. Szaszkiewicz, J. Hołowacki, J. Waglewicz). Na Uniwersytecie dalej panował przestarzały austriacki system nauczania, który był mało atrakcyjny dla studentów. Wówczas to J. Hołowacki i jego koledzy zanurzyli się w naukę „ludowego” języka ukraińskiego, historii i etnografii, którym poświęcali więcej uwagi aniżeli nauce na Uniwersytecie⁸.

Przełomowe znaczenie w kształtowaniu się ruchu rusko-ukraińskiego miały wydarzenia Wiosny Ludów. Rząd wiedeński czuł się zmuszony do pójścia na pewne ustępstwa wobec Rusinów. Utworzył się skomplikowany węzeł stosunków między Ukraińcami, Polakami i austriacką administracją.

W latach 1848–1849 w Uniwersytecie Lwowskim zostały przeprowadzone pewne zmiany: zwiększono ilość katedr, zaś Wydział Filozoficzny stał się samodzielny. Z czasem wprowadzono seminaria i zajęcia praktyczne. Jednocześnie nadano profesorom większą swobodę w wykładach. Stopniowo praca naukowa stała się jednym z obowiązków wykładowców.

Jednym z osiągnięć Ukraińców było utworzenie katedry języka i literatury ukraińskiej („języka ruskiego i literatury”), którą kierować miał absolwent Uniwersytetu Lwowskiego i działacz społeczny J. Hołowacki (1814–1888). Na początku 1849 r. na Uniwersytecie Lwowskim po raz pierwszy odbyły się jego prelekcje z historii Ukrainy, w ramach wykładu filologicznego (*Три вступні лекції про руську словесність* [Trzy wstępne wykłady o literaturze ruskiej]). J. Hołowacki wyłożył w nich ogólny schemat historii Ukrainy o wyraźnie romantycznym zabarwieniu. Dowodził, że każdy naród ma swoje fizyczne i duchowe właściwości, wśród których język i zwyczaje pełnią ważną rolę; przedstawicielem tych cech kulturalnych jest „naród”, a nie oddzielni jego reprezentanci; życie ludowe odbywa się pod opieką Bożą w trzech „żywiołach” – nauce, życiu społecznym i sztuce; naród ruski, jako jeden z narodów słowiańskich, od dawna przejawiał swoje kulturalne

⁸ Я. Головацький, *Пережитое и перестраданное* [w:] *Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст.*, Київ 1965, s. 229–245.

zdolności, pozostawiając wybitne pamiątki języka i piśmiennictwa. Historia rusko-ukraińska jest historią oddzielnego narodu, który w swojej ewolucji przeszedł trzy okresy: od przyjęcia chrześcijaństwa do połowy XIV w., od tego czasu do końca XVIII w., a dalej do współczesności. Ruś Kijowska była wielkim i potężnym europejskim państwem, które upadło pod ciosami Tatarów, ale Rusini utrzymali swoją odrębność w składzie państwa polskiego i litewskiego. Rusini zrodzili kozaczyznę i prowadzili wojnę ludowo-religijną pod przewodnictwem B. Chmielnickiego. Po rozbiorach Rzeczypospolitej Rusini w Galicji i Naddnieprzu zaczęli ponownie „budzić się” ze snu i przyjmować europejską oświatę i kulturę⁹.

Wizja dziejów Rusi, głoszona przez J. Hołowackiego na Uniwersytecie do 1867 r., określała podstawy odrębności rozwoju Rusinów-Ukraińców w przeszłości i przyszłości. Apelował on do patriotyzmu Rusinów-Ukraińców, łącząc ich z Ukraińcami („Małorusinami”) żyjącymi pod panowaniem Rosji. I chociaż z czasem J. Hołowacki coraz bardziej przekonywał się do moskalofilstwa, a po 1867 r. wyjechał na zawsze do Rosji, jednak zasiane przez niego ziarna odrębności ukraińskiego „ducha” okazały się bardzo żywotne. W opublikowanym w przeddzień wyjazdu z Galicji zbiorze dokumentów dotyczących historii Galicji kolejny raz powtórzył swój schemat ukraińskiej historii, podkreślając szczególną rolę dawnego Księstwa Halicko-Wołyńskiego, które stało się spadkobiercą państwa kijowskiego i rozwinęło szereg korzystnych cech ukraińskiego społeczeństwa¹⁰.

J. Hołowacki korzystał głównie z rosyjskiej historiografii, coraz bardziej ulegając jej wpływowi. Wybitny ukraiński historyk i polityk Ołeksandr Barwinski, który w połowie lat 60. XIX w. studiował na Uniwersytecie Lwowskim, we wspomnieniach zaznaczał, że mocno rozczarował się na wykładach J. Hołowackiego, który prowadził wykłady „z dawnych skryptów, ułożonych na podstawie moskiewskiego piarstwa Szewyriowa tak monotennie i cicho, że ledwie kto mógł go rozumieć, a do tego moskiewskimi cerkiewizmami [w języku cerkiewnosłowiańskim, «jazyczije» – L.Z.]”¹¹.

Po 1848 r. większość przedmiotów na Uniwersytecie wykładano już po niemiecku, a niektóre w języku polskim i ruskim (bardziej prawidłowo „jazyczijem”). Ilość profesorów nie-Niemców stopniowo jednak rosła. Katedrę

⁹ Я. Головацькій, *Три вступительніи преподаванія о руской словесности*, Львов 1849, s. 1–28.

¹⁰ Я.Ф. Головацькій, *Памятники дипломатического и судебно-ділового языка руского в древнем Галицко-Володимирском княжестве и смежных русских областях в XIV и XV столетіях*, Львов 1867, s. 1–3.

¹¹ О. Барвінський, *Спомини з мого життя. Частина перша і друга*, Нью Йорк; Київ 2004, s. 103–104.

historii powszechnej zajmował spolonizowany Niemiec Antoni Wacholz (1814–1873), absolwent Uniwersytetu Lwowskiego. Po nim przez pewien czas (1863–1871) kierował nią austriacki historyk Heinrich von Zeissberg (1839–1899).

H. Zeissberg zapoczątkował na Uniwersytecie Lwowskim nowe tendencje w traktowaniu pracy naukowej i pedagogicznej. Otrzymał on dobre wykształcenie na Uniwersytecie Wiedeńskim, przejmując doświadczenie znanych austriackich i niemieckich badaczy preferujących obiektywizm i krytyczne badanie źródeł. Przyniósł do Uniwersytetu Lwowskiego „powiew” pozytywizmu i nowatorstwa. Ołeksandr Barwinski wspominał, że wykładał historię powszechną i Austrii „pięknie i zajmująco”, zaś seminarium historyczne prowadził „mądrze i umiejętnie”¹².

H. Zeissberg, pozostając przekonanym zwolennikiem monarchii austriackiej, sprzyjał naukowej karierze polskich i ukraińskich studentów. Jeżeli chodzi o tych drugich historyków, byli to m.in. O. Barwinski, O. Partycki, Julian Celewicz, Filip Swystun, Myron Korduba. Uczęszczali oni na seminarium H. Zeissberga albo konsultowali z nim swoje prace naukowe.

Stopniowo na Uniwersytecie Lwowskim wzmocniły się pozycje Ukraińców. Na Wydziale Teologicznym zaczęli wykładać: Franciszek Kostek (1828–1883), który w języku ruskim prowadził kurs teologii pastoralnej, przyszły greckokatolicki metropolita Sylwester Sembratowicz (1836–1898), wykładowca dogmatyki religijnej (po łacinie), a także doktor Józef Delkiewicz (1822–1912), który w języku łacińskim prowadził wykłady z historii Kościoła¹³. Te ostatnie zostały opublikowane (*Praelectionis ex historia ecclesiastica...*, Leopoli 1870) i wywołały ostrą reakcję Polaków. Wydali oni specjalną broszurę, w której oskarżyli autora o wiele „błędów” i „niedokładności”, wytykali mu też, że „większą część wykładów poświęcił on Polsce i Rusi”, a także „schizmatycznemu” (prawosławnemu) Kościołowi, co rzekomo miało świadczyć o „schizmatycznych dążeniach” autora. Zarzucano też J. Delkiewiczowi próbę pojednania „Małej Rusi” z innymi „Rusiami” – Czerwoną, Czarną i Ukrainą. W końcu stwierdzono, że J. Delkiewicz przedstawiał na wykładach nie „historię Kościoła”, a historię *Małej i Wielkiej Rusi*. Zdaniem oponentów, historia Kościoła była dla J. Delkiewicza jedynie „przyczynkiem do politycznej historii Rusi...”¹⁴.

¹² Tamże, s. 104–105.

¹³ Zob.: *Akademische Behörden an der k.k. Univrsität zu Lemberg sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1868/69 (vom 1.October 1868 bis 20. März 1869)*, Lemberg 1868, s. 17–23.

¹⁴ *Wykłady historii kościelnej na Wszechnicy Lwowskiej przez x. Dra Delkiewicza* (prze-druk z „Przeglądu Lwowskiego”), Lwów 1873, s. 35–48.

Przytoczony fakt pośrednio świadczy o tym, że przynajmniej niektórzy wykładowcy ukraińscy starali się wykorzystywać katedrę uniwersytecką do kształtowania i rozpowszechnienia wśród młodzieży studenckiej własnej wizji historii Rusi-Ukrainy. Tworząc ją, korzystali z dorobku rosyjskiej historiografii oficjalnej. U podstaw jej poglądów na dzieje Rusi-Ukrainy leżała idea „przenikania dawnej Kijowskiej państwowości do Moskiewskiej i Rosyjskiej”.

Na przełomie lat 60. i 70. XIX w., kiedy pojawiły się realne skutki „autonomizacji” dualistycznego imperium Habsburgów, zaszły głębokie i daleko sięgające zmiany w funkcjonowaniu Uniwersytetu Lwowskiego. Rozpoczął się proces polonizacji Uniwersytetu. Stopniowo przekształcił się on w prężne intelektualne i kulturalne centrum życia polskiego w Galicji. Sprzyjała temu bliska współpraca konserwatystów krakowskich z monarchią habsburską¹⁵.

Na przeszkodzie zamiarom polskiego społeczeństwa, dążącego do przekształcenia Galicji w wyłącznie polską enklawę, stanęła rosnąca siła ukraińskiego ruchu narodowego, który pod koniec XIX w. już wystąpił z programem skupienia wszystkich ziem ukraińskich w jedynym samodzielnym państwie ukraińskim¹⁶. Ukraińskie partie polityczne i organizacje społeczne rozpoczęły aktywną parlamentarną i społeczną walkę o zrównywanie praw Polaków i Ukraińców, w szczególności o utrakwizację Uniwersytetu Lwowskiego. Ostatnie żądanie było szczególnie aktualne pod koniec XIX w., ponieważ Ukraińcy w tym czasie mieli na Uniwersytecie tylko pięć katedr z „wykładowym językiem ruskim”¹⁷. Upośledzenie Ukraińców przejawiało się we wszystkich dziedzinach życia Uniwersytetu. Wystarczy przytoczyć przykład, że w latach 1877–1917 z 263 przeprowadzonych na Uniwersytecie doktoratów tylko 12 było udziałem Ukraińców¹⁸. Polskie koła polityczne pragnęły zachować dla Polaków czołowe stanowiska. W rezultacie nastąpiło zaostrzenie stosunków między Ukraińcami i Polakami.

Ostatnie 30 lat XIX w. stało się czasem przyśpieszonej profesjonalizacji nauki, a także modernizacji metod nauczania i wzmocnienia kadrowego Uniwersytetu. Dla ukraińskiej nauki w tym okresie duże znaczenie miało mianowanie profesorem historii Austrii Ukraińca Izidora Szaraniewicza

¹⁵ W. Łazuga, *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii*, Poznań 2013, s. 396.

¹⁶ І. Райківський, *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття*, s. 780–781.

¹⁷ Szerzej zob.: В. Качмар, *За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.)*, Львів 1999.

¹⁸ Obliczono na podstawie *Spisu dysertacji doktorskich od r. 1877 do r. 1917; sporządzonego przez Tadeusza Kuczkiwicza asystenta Archiwum w r. 1926*, ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1336, к. 19–26 i *Wykazu rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych na Wydziale Filozoficznym/Humanistycznym Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1871–1939. Aneks 2*.

(1829–1901). Kierował nią do 1899 r. Pojawili się także inni ukraińscy wykładowcy. Katedrę języka i literatury ruskiej (ukraińskiej) po odejściu J. Hołowackiego, objął Omelan (Emilian) Ogonowski (1833–1894). W 1882 r. jego brat – Ołeksandr Ogonowski (1848–1891) został profesorem austriackiego prawa prywatnego i jako pierwszy na Wydziale Prawa zaczął prowadzić zajęcia w języku ukraińskim. Jan Dobrzański (1842–1919) został docentem prywatnym na Wydziale Prawa i wykładał austriackie prawo kryminalne.

Największy wkład w krzewienie wiedzy historycznej o Ukrainie w latach 70 i 80. XIX w. wniósł jednak I. Szaraniewicz. Pochodził z rodziny greckokatolickich duchownych. Po ukończeniu Uniwersytetów Wiedeńskiego i Lwowskiego zaczął pracować jako nauczyciel. Zafascynował się historią rodzimego kraju. Po udanej habilitacji na Uniwersytecie Lwowskim (1871 r.) objął katedrę historii Austrii; utrzymał ją aż do przejścia na emeryturę w 1899 r. Obok pracy na Uniwersytecie brał aktywny udział w rozbudowie i działalności ukraińskich organizacji społecznych i oświatowych, w szczególności Towarzystwa *Proswita*, Instytutu Stauropigialnego i innych. Odczuwając swoją przynależność do ukraińskiej inteligencji, dużo zrobił dla rozpowszechnienia wiedzy o staroruskim okresie w dziejach Galicji, prowadził wykopaliska archeologiczne, organizował wystawy w celu pokazania stałej obecności Ukraińców i ukraińskiej kultury w Galicji.

Swoje wykłady na Uniwersytecie prowadził w językach ukraińskim i polskim. Większość z nich dotyczyła dziejów Austrii i historii Galicji, a także geografii historycznej. I. Szaraniewicz zorganizował również seminarium historyczne. Dla przykładu w r. akad. 1875/76 wykładał: *Historię Austro-Węgier za panowania Marii Teresy* (w języku polskim, 3 godz. w tygodniu), *Nową historię Węgier* (w języku polskim, 2 godz.), *Zarys geografii porównawczej w zastosowaniu do kartografii* (w języku polskim, 1 godz.), *Historię Rusi Czerwonej* (w języku ukraińskim, 2 godz.)¹⁹. W r. akad. 1880/81 podjął następujące tematy: *Historia Monarchii Austro-Węgierskiej od bitwy na Białej Górze (1620) do śmierci Józefa I (1711)* (3 godz.), *Zarys geografii porównawczej i główne reguły kartografii w zastosowaniu do geograficzno-historycznego opisu Monarchii Austro-Węgierskiej* (2 godz.), *Historia Rusi Halicko-Włodzimierskiej w latach 1586–1647* (2 godz.). Prowadził także seminarium historyczne (2 godz.)²⁰.

Wyobrażenie o treści wykładów I. Szaraniewicza przynoszą publikacje historyka, w których dawał wyraz swoim poglądom i pedagogicznym za-

¹⁹ Wykaz wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka we Lwowie w letnim półroczu roku 1875/76, Lwów 1876, s. 8.

²⁰ Program wykładów w c.k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka I we Lwowie w letnim półroczu roku 1880/1 odbywać się mających, Lwów 1881, s. 7.

miarom. Największą pracą historyka była monografia *Historia Rusi Halicko-Włodzimierskiej od najdawniejszych czasów do 1453 r.*, opublikowana „jazyczijem” jeszcze przed jego przybyciem na Uniwersytet²¹. Opierała się na źródłach kronikarskich i literaturze, przeważnie rosyjskiej; ich krytyczny rozbiór dokonany został w duchu romantycznym. Czołową ideą dzieła było przekonanie o istnieniu Księstwa Halicko-Wołyńskiego jako samodzielnego państwa w XII–XIV w. W centrum uwagi autora znajdowały się przede wszystkim sprawy polityczne, zwłaszcza stosunki międzynarodowe; rzadko poruszał kwestie społeczne, gospodarcze i kulturalne. Księga była podzielona na dwie części: 1) samodzielne państwo halicko-wołyńskie i 2) walka między Polską i Litwą o jego podbój. W oparciu o kroniki staroruskie i inne źródła I. Szaraniewicz dokładnie opisał powstanie i rozwój Rusi Kijowskiej, której przedłużeniem, jak uważał, były dwa państwa: Księstwo Halicko-Wołyńskie na południowym zachodzie i Księstwo Włodzimiersko-Suzdalskie na północnym wschodzie. Rozwój Rusi Halicko-Włodzimierskiej pozostawał w ścisłym związku z innymi europejskimi krajami, z których czerpano polityczne i kulturalne impulsy. Spowodowało to specyfikę ustroju Rusi Halicko-Włodzimierskiej, która ostatecznie ukształtowała się w czasach panowania króla Daniela Romanowicza. Upadek państwa halicko-wołyńskiego, zdaniem I. Szaraniewicza, był związany z walką między ruskimi, polskimi, litewskimi i węgierskimi dynastiami. Zwyciężyły dynastie polskie i litewskie, które podzieliły terytorium Rusi Halicko-Włodzimierskiej między sobą. Ale lud ruski pozostał wierny swoim tradycjom, religii, językowi i kulturze. I. Szaraniewicz nie ukrywał swoich intencji. Jego praca miała rozpowszechnić wśród Rusinów Galicji miłość do własnego języka i historii, przypominać wielkość dawnej państwowości i wyjaśniać powody jej upadku.

W innych swoich pracach, powstałych już na podstawie wykładów prowadzonych na Uniwersytecie, I. Szaraniewicz omawiał przedpaństwowy okres słowiańskich narodów. Korzystał ze źródeł archeologicznych, toponomastycznych i antycznych pisanych. Dowodził m.in. że karpackie góry i pobliskie ziemie były tym terenem, na którym słowiańskie plemiona aktywnie kontaktowały się z innymi. Termin „Ukraina” był wówczas rozpowszechniony u wszystkich Słowian²².

Wykłady historyczno-geograficzne uczonego koncentrowały się wokół Galicji i sąsiednich krajów – dotyczyły głównie szlaków komunikacyjnych, łączących Rusinów z Polakami. Jego studia historyczno-geograficzne miały przeważnie charakter opisowy i podkreślały udział Rusinów-Ukraińców

²¹ И. Шараневич, *Исторія Галицько-Володимирської Русі от найдавніших времен до року 1453*, Львов 1863, s. 462.

²² Zob. И. Шараневич, *Словяньски начатки у склонів Карпат*, Львов 1870, s. 113–123.

w kontaktach międzynarodowych IX–XIV w.²³ Można stwierdzić, że wykłady i prace I. Szaraniewicza były prześlaknięte ukraińskim patriotyzmem, pragnieniem podkreślania odrębności historycznej i dokonau Rusinów-Ukraińców, których sąsiednie narody niesłusznie uważały za „mało cywilizowane”. Konserwatywno-romantyczne przesłanie wykładów i prac I. Szaraniewicza nie może budzić wątpliwości.

Izydor Szaraniewicz nie był jedynym, który propagował „ruską historię” na Uniwersytecie Lwowskim. Aktywnie zajmował się tym również długoletni profesor języka ruskiego i literatury – Omelan Ogonowski. Ukończył Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego (1865), a potem Uniwersytetu Wiedeńskiego (1870), co dało mu dobre podstawy do pracy naukowej z zabytkami literatury. Wykładał historię literatury ukraińskiej w szerokim kontekście społecznym. Zajmował się także analizą porównawczą języka ruskiego, porównując go z innymi językami słowiańskimi. Wszystkie zajęcia na Wydziale Filozoficznym prowadził w języku ukraińskim. W r. akad. 1869/70, nie będąc jeszcze profesorem, O. Ogonowski wykładał *Historię literatury ruskiej, drugi okres, od unii kościelnej do końca XVIII w.* (2 godz. w tygodniu), *Gramatykę porównawczą języków starosłowiańskiego i ruskiego* (chodzi o cerkiewnosłowiański i staroukraiński – L.Z.) (3 godz.), *Ocenę działalności literackiej Tarasa Szewczenki i wyjaśnienie jego „Neofitów”* (2 godz.)²⁴. A w r. akad. 1880/81 prowadził następujące prelekcje: *Wyjaśnienie niektórych rozdziałów latopisu halicko-wołyńskiego* (2 godz.), *Ogólny pogląd na wszystkie trzy okresy literatury ruskiej* (3 godz.)²⁵. Oprócz tego w swoich wykładach zajmował się także rozbiorem kroniki Nestora, *Ruskiej Prawdy* i innych zabytków staroruskiego piśmiennictwa, jak również analizą literatury ukraińskiej późniejszych epok, m.in. XIX w.

O treści wykładów O. Ogonowskiego na Uniwersytecie dają wyobrażenie jego liczne publikacje. Największym naukowym osiągnięciem O. Ogonowskiego stała się fundamentalna *Historia literatury ruskiej* w sześciu księgach, która wyszła w latach 1887–1893 nakładem Towarzystwa imienia Szewczenki (od 1892 r. – Towarzystwo Naukowe imienia Szewczenki)²⁶. Pracę tę autor zaczął od stwierdzenia, że literaturę ma tylko ten naród, „któ-

²³ И. Шараневич, *Изследование на поли Отечественной географии и истории*, Львов 1869, s. 94.

²⁴ Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 26, оп. 7, к. 17.

²⁵ *Program wykładów w c.k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka I we Lwowie w letnim półroczu roku 1880/1 odbywać się mających*, Lwów 1881, s. 8.

²⁶ О. Огоновскій, *Исторія литературы руской. Часть 1*, Львов, 1887; часть II, Львов 1889; часть II, відділ 2, Львов 1889; часть III, відділ 1, Львов 1891; часть III, відділ II, Львов 1893; часть IV, Львов 1894.

ry ma historię, swój właściwy światopogląd i swój język”. Autor twierdził, że naród ruski ma to wszystko, jest oddzielnym narodem, który stanowczo różni się od rosyjskiego i dlatego powinien mieć nazwę „rusko-ukraińskiego”, a „Rusini-Ukraińcy są cudzym narodem dla Rosji”²⁷. Uczony podkreślał, że literatura ukraińska nie zawsze była „ludowa”, czyli taka, która odzwierciedla tradycje i „duszę” Ukraińców; „ludową” stała się dopiero we współczesnych autorowi czasach, kiedy to uczeni i pisarze zwrócili się do jej ludowego „źródła” – ustnej twórczości ludowej (pieśni, dумы, przekazy). W ten sposób stały się zrozumiałe język narodu, jego zwyczaje i tradycje.

Periodyzacja historii „Rusi-Ukrainy”, którą proponował O. Ogonowski, istotnie różniła się od spotykanej w pracach romantyków (D. Zubrzycki, Mykoła Kostomarow, Wołodymyr Antonowicz i inni). Brali oni za podstawę zmiany w sytuacji politycznej Rusinów-Ukraińców. Periodyzacja O. Ogonowskiego obejmowała pięć okresów, w których odnotowano zmiany w rozwoju kultury Ukraińców, przede wszystkim pojawienie się i rozwój twórczości pisemnej: pierwszy okres – od XI w. do 1240 r. (pojawienie się i rozwój piśmiennictwa ruskiego pod wpływem Bizancjum i Greków); drugi – od 1240 r. do 1386 r. (kiedy Litwa uratowała Ukrainę od Tatarów i Moskwy, a na piśmiennictwo zaczęły wywierać wpływ idee z Europy Zachodniej); trzeci – lata 1386–1632 (zmiany w piśmiennictwie i kulturze tego okresu były skutkiem oporu ukraińskiego społeczeństwa przeciwko zagrożeniom ze strony Polski – doprowadziło to do powstania kozactwa i „odrodzenia” tradycyjnych ruskich wartości, czego symbolem było założenie Akademii Kijowsko-Mohylańskiej); czwarty okres, trwający do 1794 r. charakteryzował się zniewoleniem Ukraińców przez Polaków i Moskali, zniszczeniem ustroju kozackiego na Ukrainie i przywłaszczeniem przez Moskwę dorobku ukraińskiej oświaty i kultury. Od pełnego upadku Rusinów-Ukraińców uratowała Austria, której dostała się znaczna część Rusi-Ukrainy w rezultacie rozbioru Rzeczypospolitej. Władze austriackie pozwoliły Rusinom rozwijać swój język, religię i kulturę, i to spowodowało nowe „odrodzenie”, które objęło nie tylko Galicję, ale także „rosyjską” Ukrainę²⁸.

Swoje dzieło poświęcił autor szerokiemu opisowi postępu społeczno-politycznego i zmianom w społecznym i kulturalnym rozwoju Rusinów-Ukraińców. Charakteryzował okoliczności, w których przyszło im żyć i tworzyć, oraz osobno zabytki i literaturę każdego okresu, dzieląc ją na kościelną, świecką i ludową. Każdy okres rozpoczynał się od rozległego rozdziału wstępnego, w którym przedstawiał sytuację ukraińskiego narodu

²⁷ О. Огоновскій, *Исторія літератури рускою. Часть 1*, s. V–X.

²⁸ Тамże, s. 4–5.

i okoliczności jego życia społecznego i kulturalnego. Praca O. Ogonowskiego liczyła około 3100 stron druku.

Dzieło to zostało entuzjastycznie przyjęte przez Ukraińców w Galicji, a także przez ukraińską społeczność w Rosji, ponieważ nic podobnego wtedy jeszcze nie istniało. O. Ogonowski uzasadniał istnienie oddzielnego narodu ukraińskiego, który zachował swoją tożsamość i wniósł istotny wkład w rozwój światowej cywilizacji.

Praca O. Ogonowskiego spotkała się także z krytycznymi recenzjami, w szczególności ze strony rosyjskich uczonych, którzy nie uważali ukraińskiej kultury za oddzielną, niezależną od rosyjskiej. Ostre krytyczne opinie opublikował znany rosyjski liberalny historyk literatury Aleksandr Pypin. Zarzucił O. Ogonowskiemu sztuczne oddzielenie literatury ukraińskiej od „ogólnorosyjskiej”. O. Ogonowski stanowczo replikował. Zarzucał swoim krytykom ignorowanie znanych faktów o odmiennych szlakach rozwoju ukraińskiego narodu, sztuczne połączenie historii Kijowa i Moskwy w jeden łańcuch przy odmiennościach języka, zwyczajów i tradycji narodów tych państw²⁹.

Oprócz wspomnianej historii literatury ukraińskiej O. Ogonowski opublikował także wiele prac o działaczach kultury ukraińskiej, kładąc nacisk na ich twórczość (monografie o Tarasie Szewczenko, Markijanie Szaszkiwiczu itp.). Swoją pracę naukową i pedagogiczną łączył z energiczną działalnością społeczną w ukraińskich organizacjach oświatowych i naukowych, włącznie z Towarzystwem Naukowym im. Szewczenki.

Należy podkreślić, że tematyka ukraińska w XIX w. cieszyła się również zainteresowaniem ze strony polskich historyków. Aż do powstania styczniowego w Królestwie Polskim (1863–1864) w polskiej myśli historycznej przeważały tendencje romantyczne ukierunkowane na „rehabilitację” narodu polskiego, który po klęsce pragnął się „odrodzić”. Cechą charakterystyczną ówczesnej polskiej historiografii był swoisty polonocentryzm. Silne było przekonanie o wspólnym pochodzeniu Polaków i Ukraińców oraz o szczególnej misji polskiej państwowości i kultury na ziemiach ukraińskich.

Jednak, do czasu polonizacji Uniwersytetu Lwowskiego, polska myśl historyczna nie mogła być eksponowana w procesie nauczania, ponieważ władze austriackie uważnie pilnowały, żeby idee polskiego „irredentyzmu” nie trafiły do uszu studentów. Wykłady historyczne dotyczyły historii austriackiej, historii powszechnej, głównie historii politycznej. Sytuacja zaczęła się stopniowo zmieniać po przybyciu na Uniwersytet historyka z Po-

²⁹ О. Огоновський, *Моєму критикови. Відповідь А. Пупинову на єго статтю „Особая історія русскої літератури”*, Львов 1890, s. 47.

znania Ksawerego Liskego, który stanął na czele katedry historii powszechnej. Uważany jest on za założyciela szkoły historycznej o charakterze dydaktycznym, charakteryzującej się skrupulatną pracą ze źródłami historycznymi. Zagadnień dotyczących historii Ukrainy w swoich wykładach, o ile wiadomo, nie poruszał. Były one natomiast podejmowane na jego seminarium.

W tym ostatnim brali udział zarówno Polacy, jak i Ukraińcy. Usuwał na bok kwestie natury politycznej, koncentrował się na krytycznej analizie źródeł. Bardzo dobrze ukazał to uczestnik jego seminarium Ukrainiec Omelan Kałytownski³⁰, który pisał: „Z korzeniami on [Liske – L.Z.] wyrывał z nas zwyczajny proch młodych pisarzy, powierzchowność i jeszcze częściej kradzież. W tych sprawach reagował bezwzględnie, brutalnie”. O. Kałytownski zaznaczał, że K. Liske był niezbyt głębokim znawcą historii powszechnej i lektorem, ale podkreślał jego dydaktyczne walory: „Jego [Liskego – L.Z.] główna siła znajdowała się nie w wykładaniu, a w niezwykłym pedagogicznym sposobie prowadzenia seminarium historycznego, zapoznania się z krytycznym aparatem. Nikt nie był w stanie tak szybko i tak pewnie zapoznać studenta z warsztatem historycznym”. O. Kałytownski pisał: „[Moja] praca z drugiego semestru 1874 r., recenzja na wydane wtedy przez Zeissberga «Cronicon fratrum minorum Joannis de Comorowo» była tak udana, że Liske sam zaniósł ją do ówczesnego redaktora «Gazety Lwowskiej» Władysława Łozińskiego, a ten umieścił ten artykuł w dodatku do «Gazety Lwowskiej» – «Przewodniku Literackim i Naukowym». Pomyślcie sami, jaki byłem szczęśliwy, że znalazłem się wśród pisarzy i to do poważnej publikacji; pomyślcie, z jaką satysfakcją inkasowałem 20 zł autorskiego honorarium. To była moja pierwsza drukowana praca”³¹.

W seminarium historycznym K. Liske brało udział w różnym okresie ponad 50 studentów – przyszłych znanych polskich i ukraińskich historyków, literatów i działaczy społecznych. Jeżeli chodzi o Ukraińców, to byli to m.in. Omelan Kałytownski, Kornel Zakliński (1857–1884), Michał Wagi-

³⁰ Omelan Kałytownski (1855–1924) – historyk, literat, pedagog. Urodził się w rodzinie proboszcza we wsi Butyny w rejonie sokalskim. Studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego, brał udział w seminarium historycznym K. Liskego. W latach 1877–1882 – zastępca nauczyciela niemieckiego gimnazjum we Lwowie, od 1882 r. – nauczyciel Akademickiego Gimnazjum we Lwowie, w latach 1901–1905 – dyrektor ukraińskiego gimnazjum w Tarnopolu. W 1905 r. przeniesiony na stanowisko dyrektora polskiego gimnazjum w Rzeszowie, które zajmował do przejścia na emeryturę w 1913 r. Główna część twórczej spuścizny O. Kałytownskiego to czytanki języka niemieckiego i pierwszy ukraiński podręcznik geografii.

³¹ І. Чорновол, *Робітня Францішка Ксаверія Ліске у спогадах Омеляна Калитовського (матеріали зі „Словника Івана Левицького”)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. V, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007, s. 205–208.

lewicz (1851–1912), Włodzimierz Kocowski (1860–1921). Podejmowali oni tematykę ukraińską, na przykład K. Zakliński na seminarium K. Liskego pracował nad tematem *Stosunki kozaków ze Szwedami i z księciem Jerzym II Rakoczym*.

Uczniami K. Liskego byli głównie, rzecz jasna, polscy historycy, m.in. O. Balzer, z czasem profesor historii prawa polskiego na Uniwersytecie Lwowskim. W swoich wykładach z *Historii ustroju Polski* rzadko podejmował kwestie dotyczące historii Rusi-Ukrainy. Ujmował te zagadnienia w sposób dość powierzchowny, za co był krytykowany przez ukraińskich uczonych, w szczególności przez M. Hruszewskiego. Jego wykłady cieszyły się dużą popularnością, także w gronie ukraińskich studentów. Wielu z nich uczęszczało również na seminarium O. Balzera (B. Barwinski, S. Tomaszewski, K. Łyczkowski, M. Czuby i in.). Na początku XX w. O. Balzer przeszedł pewną światopoglądową ewolucję i pod wpływem idei neoromantycznych traktował Ukraińców jako odwiecznych mieszkańców Polski.

Wykłady z historii Polski na Uniwersytecie Lwowskim jako pierwszy zaczął prowadzić docent Aleksander Hirschberg (1847–1907)³². Wykładał przeważnie polityczną historię Polski w XVI, XVII i XVIII w. W swoich licznych pracach koncentrował się na polityce Rzeczypospolitej. Odegrał także pewną rolę w badaniach nad przeszłością Lwowa. „Kronika” lwowskiego księdza Jana Tomasza Józefowicza o wydarzeniach we Lwowie w XVII – na początku XVIII w. posłużyła mu jako podstawa do pracy *Z czasów niedoli i upadku. Ustęp z dziejów miasta Lwowa*.

W 1883 r. nowo utworzoną katedrę historii polskiej objął Tadeusz Wojciechowski. Był badaczem wczesnej historii Polski. Opanowanie ziem ruskich przez Polskę traktował jako europejski postęp cywilizacyjny³³. Niejednokrotnie poruszał temat powstania państw słowiańskich, w tym także dawnej Rusi. Wykazywał tendencję do utożsamiania dziejów narodu z historią państwa.

Jego wyobrażenie o historii Rusi-Ukrainy oddaje inauguracyjny wykład, jaki miał na początku r. akad. 1884/85. Przedstawiając periodyzację historii polskiej, dużo uwagi poświęcił dziejom Rusi. Podkreślał, że państwo ruskie powstało w przybliżeniu w tym samym czasie, co i państwo polskie, ale w inny sposób, ponieważ zostało utworzone przez plemiona normandzkie (Waregów), a więc jego ludność była mieszanką „słowiańsko-normandzko-

³² A. Kawalec, *Aleksander Hirschberg (1847–1907) [w:] Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, t. II, Rzeszów 2014, s. 151–166.

³³ A. Stępnik, *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczyźnych okresu porozbiorowego 1795–1918*, Lublin 1998, s. 165.

fińsko-azjatycką”. Państwo ruskie przetrwało do najazdu Tatarów-Mongolów w XIII w., potem rozdzieliło się na dwie części, które rozwijały się oddzielnie. Jedna część utworzyła „litewsko-ruskie państwo”, które z czasem połączyło się z Polską w jedną Rzeczpospolitą. Do tej części dotarły zachodnie wpływy cywilizacyjne, oświata i kultura. Druga część byłej Rusi znalazła się pod władzą Moskwy, a potem Rosji; rozwijała się także pod wpływem Tatarów i cywilizacji azjatyckiej. Kozaczyzna była „wojną Rusi przeciw Rusi”, a jej skutkiem był ostateczny podział ziem ruskich między Polskę, Rosję i Turcję. Według T. Wojciechowskiego Polska i Ruś utworzyły jedną „wspólnotę historyczną”. Już zresztą wcześniej władcy obu tych krajów byli ściśle ze sobą związani więzami rodzinnymi. „W istocie – podsumowywał historyk – nie można zrozumieć, zbadać, napisać, nauczyć polskiej historii bez ruskiej i, przeciwnie – ruskiej bez polskiej”³⁴. Podobne poglądy na historię Rusi-Ukrainy T. Wojciechowski rozwijał także w innych swoich pracach. Często wykładał na Uniwersytecie *Dzieje narodów słowiańskich do 1000 r.*

Nie można także pominąć naukowej i pedagogicznej działalności Ludwika Finkla, ucznia K. Liskego, który w 1899 r. objął katedrę historii Austrii. Był historykiem wszechstronnym. W swoich pracach nieraz zajmował się także historią Ukrainy, interpretując ją jako część składową historii Polski. Polską obecność na ziemiach ukraińskich traktował jak misję cywilizacyjną. W 1897 r. razem z S. Głębińskim wydał podręcznik historii monarchii austro-węgierskiej. Historia Ukrainy była w nim przedstawiona przez skąpy zestaw faktów dotyczących Galicji po 1772 r. Panujące w niej stosunki polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturalne zostały ujęte z perspektywy polityki Wiednia³⁵. L. Finkel pracował z wieloma młodymi ukraińskimi historykami, którzy m.in. pod jego kierunkiem napisali prace doktorskie. Byli to: B. Barwinski, M. Czuby, I. Dżydzora, I. Krewecki, O. Suszko³⁶.

Dla ukraińskiej historiografii szczególne znaczenie miało utworzenie katedry „historii powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem historii Europy Wschodniej z wykładowym językiem ruskim” i powierzenie jej młodemu i utalentowanemu historykowi, uczniowi Wołodymyra Antonowicza – Mychajłowi Hruszewskiemu (1866–1934). Otwarcie katedry, która faktycznie stała się katedrą historii Ukrainy na Uniwersytecie Lwów-

³⁴ T. Wojciechowski, *Podział i zakres dziejów Polskich. Odczyt w Sali Inauguracyjnej Wszechnicy Lwowskiej przy otwarciu roku szkolnego 1884/85 – po przemówieniu Rektora*, Lwów 1884, s. 9–12.

³⁵ L. Finkel, S. Głębiński, *Historia i statystyka monarchii austriacko-węgierskiej*, Lwów 1897, s. 92.

³⁶ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 1 спр. 1336, к. 20–26.

skim, stało się możliwe na skutek skomplikowanej sytuacji w Galicji. Była to tzw. nowa era w polsko-ukraińskich stosunkach w Galicji, która miała doprowadzić do rozszerzenia kulturalno-oświatowych i społecznych praw i możliwości Ukraińców w tej prowincji³⁷. Młody profesor (M. Hruszewski miał wtedy 28 lat) był już znany w „rosyjskiej” Ukrainie ze swojego patriotyzmu i niezwykle aktywnej działalności pisarskiej. Pragnął stworzyć naukową syntezę historii Ukrainy, która służyłaby uzasadnieniu politycznych aspiracji Ukraińców.

Swoje naukowo-pedagogiczne credo przedstawił w inauguracyjnym wykładzie na Uniwersytecie Lwowskim 30 września (12 października) 1894 r. Podkreślił w nim, że historia Ukrainy jest ciągła i nierozzerwalna od starożytnej Rusi do współczesności, a jej głównym elementem jest ukraiński „naród-nacja”, który egzystując przez długi czas w składzie różnych państw, zachował swoje etniczne cechy i właściwości. Historyk powinien poznać duchowy, kulturalny i gospodarczy stan narodu, jego pragnienia i ideały. Historia powinna być przy tym naukowa, opierać się na krytycznej analizie źródeł i dążeniu do prawdy. Twórczość M. Hruszewskiego była związana z tzw. narodnickim kierunkiem w rozwoju ukraińskiej historiografii. Miała też bezsprzecznie aspekty polityczne, związane z dążeniem do realizacji ogólnoukraińskiej idei narodowej.

Naukowa, organizacyjna, społeczna i pedagogiczna działalność M. Hruszewskiego we Lwowie miała ogromne znaczenie dla ukraińskiej nauki, a także dla świadomości narodowej Ukraińców³⁸. Pobyt we Lwowie uczony wykorzystał dla przygotowania i napisania swojego opus magnum – wielotomowej *Historii Ukrainy-Rusi*, przygotowania licznej kadry historyków i przedstawicieli innych nauk humanistycznych i społecznych oraz umocnienia Towarzystwa Naukowego imienia Szewczenki („ukraińskiej akademii nauk”), a także rozpowszechniania wiedzy o Ukrainie i Ukraińcach. Dzięki Hruszewskiemu Galicja przekształcała się w prawdziwy „Piemont” ukraińskiej kultury i nauki.

Wykłady na Wydziale Filozoficznym M. Hruszewski rozpoczął w r. akad. 1894/95. Wykładał wówczas *Historię Rusi, okres dawny* (3 godz. w tygo-

³⁷ Dokładniej okoliczności otwarcia katedry zostały omówione w pracy: I. Чорновол, *Польсько-українська угода 1890–1894 рр.*, Львів 2000. Zob. także: O. Барвінський, *Заснованне катедри історії України в львівському університеті*, Львів 1925.

³⁸ Zob.: P. Новацькі, В. Тельвак, В. Тельвак, *Біографічні нариси видатних представників європейської культури: Михайло Грушевський (1866–1934)*, Ополе 2007, s. 376; Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychałło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011, s. 370.

dniu) i *Ruską historiografię, okres dawny* (2 godz.). Swoje zajęcia prowadził w języku ukraińskim³⁹. W istocie, rozpoczął wówczas przedstawianie i komentowanie materiałów zgromadzonych do napisania *Historii Ukrainy-Rusi*. W następnych latach uwzględniał też późniejsze okresy. Na jego wykłady zapisywało się od 15 do 20 studentów Wydziału Filozoficznego; byli to przeważnie Ukraińcy. W r. akad. 1895/96 M. Hruszewski wykladał *Historię Rusi, okres średniowiecza* (3 godz. w tygodniu), dał też *Przegląd źródeł do historii Rusi, wiek XIV–XVII* (1 godz.). Prowadził również *Ćwiczenia historyczne* (1 godz.)⁴⁰.

Z czasem jego wykłady tematycznie zostały wzbogacone, zawsze jednak na pierwszym planie była historia ukraińska. Od r. akad. 1899/00 wykladał *Ustrój i kulturę ziem ruskich w X–XIII w.* (2 godz. tyg.), *Historię Europy Wschodniej w XV–XVI w.* (2 godz.), prowadził też zajęcia praktyczne (1 godz.)⁴¹. W następnych latach M. Hruszewski proponował studentom takie wykłady, jak *Państwo halicko-wołyńskie* (w r. akad. 1900/01, 2 godz.), *Historia Wielkiego Księstwa Litewskiego do połowy XV w.* (w r. akad. 1901/02, 2 godz.), *Historia unii Litwy i Polski* (w r. akad. 1902/03, 2 godz.), *Stosunki społeczne i życie kulturalne na Rusi w XIV–XVI w.* (w r. akad. 1904/05, 2 godz.), *Chmielnicyzna* (w r. akad. 1912/13, 3 godz.).

M. Hruszewskiemu, podobnie jak S. Askenazemu, nie dano możliwości prowadzenia seminarium historycznego. Dlatego skupiał ukraińskich studentów wokół Towarzystwa Naukowego imienia Szewczenki, a także prowadził „prywatne” seminarium u siebie w domu. Dzięki temu można mówić o „lwowskiej szkole historycznej” M. Hruszewskiego, z której wyszli tacy znani i wpływowi ukraińscy historycy nowego pokolenia, jak W. Herasymczuk, I. Dżydzora, S. Tomaszewski, M. Korduba, I. Krypiakiewicz, I. Krewecki, O. Terlecki i wielu innych.

Na uniwersyteckie wykłady i ćwiczenia M. Hruszewskiego uczęszczali przeważnie Ukraińcy. Dla nich prace i wykłady tego historyka były źródłem ich świadomości narodowej, a działalność społeczna w Towarzystwie Naukowym imienia Szewczenki (i innych kulturalno-oświatowych organizacjach Ukraińców w Galicji) – bodźcem dla bronienia praw narodowych. M. Hruszewski starał się rozdzielać naukę i politykę. Skłaniał swoich stu-

³⁹ C.K. *Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i program wykładów w zimowym półroczu 1894/5*, Lwów 1894, s. 32.

⁴⁰ C.K. *Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i program wykładów w letnim półroczu 1895/6*, Lwów 1896, s. 35.

⁴¹ C.K. *Uniwersytet imienia cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład Uniwersytetu i program wykładów w zimowym półroczu 1899/1900*, Lwów 1899, s. 48.

dentów do poszukiwania i studiowania źródeł historycznych, do recenzowania publikacji historycznych, a także do pisania rozpraw naukowych. Działalność historyka sprzyjała kształtowaniu się świadomości narodowej Ukraińców, dawała im do rąk potężny ideologiczny czynnik w postaci ich historycznej „biografii”.

Pod względem formy czytane przez M. Hruszewskiego wykłady nie wyróżniały się niczym szczególnym. Mówił cicho, wymieniał daty, imiona, nazwiska. Ożywiał się natomiast na zajęciach praktycznych, ćwiczeniach, gdzie opracowywał ze studentami źródła historyczne. Dawał im pożyteczne rady, komentował teksty, przejawiając przy tym wysoką erudycję. Jednak, według współczesnych, do M. Hruszewskiego przyciągał młodych głównie jego demokratyzm i szczere oddanie idei ukraińskiej⁴².

Działalność dydaktyczna M. Hruszewskiego na Uniwersytecie była w dużej mierze podporządkowana kształtowaniu świadomości historycznej Ukraińców, ich tożsamości narodowej. Swoje wykłady i ćwiczenia dostosował przede wszystkim do przygotowania i wydania wielotomowej *Historii Ukrainy-Rusi*, której pierwszy tom ukazał się w 1898 r. we Lwowie. Publikował też jednotomowe syntezy historii Ukrainy, tłumaczone następnie na języki europejskie.

Treść wykładów M. Hruszewskiego odzwierciedla strukturę jego ogólnej koncepcji historii narodowej. Ta koncepcja, z jednej strony, była zaprzeczeniem rosyjskiej doktryny ideologicznej i odrzuceniem tezy o istnieniu jednego „ogólnoruskiego” narodu, który z czasem został „sztucznie” podzielony. Z drugiej strony, M. Hruszewski występował przeciwko poglądom historyków polskich, według których Ukraińcy byli częścią polskiego politycznego narodu. Prowadząc walkę na dwie strony, M. Hruszewski łączył romantyczne „narodnictwo” z „dokumentalnym” pozytywizmem.

Głównym przedmiotem zainteresowań naukowych M. Hruszewskiego był naród ukraiński i jego ewolucja zarówno w czasach, kiedy miał własny byt państwowy, jak i w czasach, kiedy go nie miał. Naród ten rozumiał etnograficznie. Podnosił, że ukraińskie elity często swój naród zdradzały i asymilowały się z innymi narodami. Historyk wykorzystał dużą ilość źródeł historycznych. Wywodził Ukraińców od słowiańskiego plemienia Antów. Odrzucał normańską teorię genezy państwa ruskiego, zasługę jego powstania przypisywał plemieniu Polan. Według niego Ruś Kijowska była ważnym czynnikiem konsolidacji plemion ukraińsko-ruskich, które przekształciły ją w jedno z najpotężniejszych państw średniowiecznej Europy. Jej spuściznę

⁴² В. Педич, *Історична школа Михайла Грушевського у Львові*, Івано-Франківськ 1997, s. 73–78.

polityczno-kulturalną przejęło nie Księstwo Moskiewskie, ale Księstwo Halicko-Wołyńskie. Później naród ukraiński stanowił ważny element polsko-litewskich tworów państwowych, nie tracąc swoich cech etnicznych. Zmienia się to w okresie kozackiej państwowości (Sicz Zaporoska, Hetmańszczyzna), która zanika pod ciosami rosyjskich carów. Nowy okres, jaki zaczął się pod koniec XVIII w., powinien skończyć się powstaniem nowoczesnego ukraińskiego tworu państwowego. Nastąpi to w epoce ruchów demokratycznych i emancypacyjnych⁴³. M. Hruszewski zastosował tu heglowską triadę: Ruś Książęca (teza) – Kozaczyzna (antyteza) – ukraińskie odrodzenie (synteza), demonstrując przy tym przychylność dla pozytywistycznego ewolucjonizmu.

Stworzywszy ogólny obraz dziejów narodu ukraińskiego M. Hruszewski na podstawie źródeł dokładnie opisał ewolucję jego społecznego i kulturowego rozwoju, zmienne formy polityczne, w których przyszło mu funkcjonować w różnych epokach historycznych. Określił właściwości warunków kształtowania się i rozwoju ukraińskiej wspólnoty narodowej, wytyczył też obszar ukraińskiej kolonizacji. Historyk pisał: „Walka ze stepowymi hordami, która przez stulecia była przyczyną ruchu kolonizacyjnego ukraińskiej ludności, stanowi chwałę i zasługę narodu ukraińskiego przed historią cywilizacji europejskiej, obronionej od napływu koczowniczych hord ukraińskim przedpiersiem, które wzięło na siebie ciosy, jakie inaczej spadłyby na narody zachodnie z ich kulturą i dobrobytem. Ale ta walka drogo kosztowała naród ukraiński i pochłonęła ogromną część jego energii. Geograficzne, a dopiero później kolonizacyjne i ekonomiczne warunki ukraińskiego terytorium – podkreślał uczony – w znacznej mierze spowodowały ewolucję historyczną narodu ukraińskiego, który doświadczył podziału zamieszkiwanego terytorium między różne organizmy państwowe”⁴⁴.

Historyk potraktował swoje dzieło jako próbę ujęcia historii Ukrainy w postaci „jednolitego organizmu narodowego”. Takie podejście M. Hruszewskiego do konstruowania historii Ukrainy zbiegało się z podobnymi dążeniami historyków innych narodów środkowoeuropejskich i wschodnioeuropejskich.

Na przełomie XIX i XX w. na Uniwersytecie Lwowskim zaostroszyły się stosunki między Polakami i Ukraińcami; ci ostatni domagali się zwiększenia ilości katedr z językiem wykładowym ukraińskim i równoprawnego trakto-

⁴³ Zob.: М. Грушевський, *Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное*, Санкт-Петербург 1906; М. Грушевський, *Люстрована історія України*, Київ 1911.

⁴⁴ М. Грушевський, *Очерк истории украинского народа*, s. 12.

wania języka ukraińskiego z polskim. Władze austriackie pragnęły załagodzić konflikt, idąc na pewne ustępstwa wobec Ukraińców, ale napotkały opór ze strony polskiej. Udało się jednak otworzyć kilka nowych katedr z ukraińskim językiem nauczania, ale nie było wśród nich historycznych. W 1899 r. została utworzona druga katedra języka i literatury ruskiej ze specjalnością cerkiewno-słowiańską, na której czele stanął profesor Kyryło Studynski (1868–1941)⁴⁵.

Od 1901 r. katedrą austriackiego prawa cywilnego z wykładowym językiem ukraińskim kierował prawnik Stanisław Dnistrianski, a uczeń M. Hruszewskiego Stepan Rudnicki (1877–1937) od 1908 r. zasiadał na katedrze geografii, również z ukraińskim językiem wykładowym. Historia Ukrainy przedstawiana była przez nich tylko fragmentarycznie. Działalność wykładową w pierwszej katedrze filologii ukraińskiej kontynuował profesor Ołeksandr Kołessa (1867–1945), który idąc za swoim poprzednikiem Omełanem Ogonowskim, sporo uwagi poświęcał historycznym aspektom rozwoju literatury rusko-ukraińskiej od czasów Rusi Kijowskiej XIII w. włącznie. Dzieje Ukrainy i Ukraińców były też omawiane na wykładach docenta prywatnego Uniwersytetu Lwowskiego, filologa-slawisty, a zarazem historyka sztuki Iłariona Świącickiego (1876–1956).

W 1912 r. na Wydziale Filozoficznym ULw. zaczął pracować jako docent prywatny historii Austrii uczeń M. Hruszewskiego Stepan Tomaszewski (1875–1930). W semestrze zimowym r. akad. 1912/13 prowadził on wykład *Historia Galicji, część 1 i 2*, w wymiarze 2 godz. wykładu i 1 godz. ćwiczeń tygodniowo. W semestrze letnim omawiał temat *Z dziejów tzw. kwestii wschodniej?* (2 godz. wykładu i 2 godz. ćwiczeń). W następnym roku akademickim prezentował: *Zarys historii Austrii i Węgier* (3 godz.) i *Ukraińską historiografię XIX w.* (2 godz. wykładu oraz 2 godz. ćwiczeń). W r. akad. 1914/15 S. Tomaszewski miał prowadzić wykład *Historia Austrii po 1848 r.* (2 godz.), ale wojna przeszkodziła tym planom. W r. akad. 1915/16 omawiał na Uniwersytecie *Historię Galicji po 1772 r.* (2 godz.), *Sytuację przed wojną światową* (1 godz.), później, w r. akad. 1917/18 – *Historię Austro-Węgier po 1866 r.* (2 godz.), *Walkę o Morze Czarne na przestrzeni wieków* (1 godz.), a także *Historię Galicji i Lodomerii* (3 godz.). Jesienią 1918 r. wobec zaangażowania politycznego musiał, po porażce Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, opuścić Galicję i udać się na emigrację.

S. Tomaszewski swe badania rozpoczął od studiów nad epoką kozacką i reakcjami społeczeństwa galicyjskiego na powstanie 1648 r. pod przywództwem B. Chmielnickiego, później zajął się studiowaniem źródeł do

⁴⁵ S. Stępień, *Studziński Cyryl (1868–1941)* [w:] *PSB*, t. XLV, 2007–2008, s. 141–145.

dziejów wojny północnej w pierwszej ćwierci XVIII w., a także dorobkiem ukraińskiej historiografii XIX w. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej przygotował dwa tomy syntezy dziejów Ukrainy, które jednakże zaginęły podczas zawieruchy wojennej. Po zakończeniu wojny udało się mu odtworzyć rękopis i opublikować pierwszy tom pt. *Українська історія. Нарис I: Старинні і середні віки* (Lwów 1919). Rozwinął w nim idee nowego, „państwowego” (derżawnickiego) kierunku w ukraińskiej historiografii, który do pewnego stopnia przeciwstawiał się kierunkowi „narodnickiemu”, reprezentowanemu przez Hruszewskiego i wielu jego uczniów. W centrum uwagi S. Tomaszewskiego znalazły się elity polityczne narodu rusko-ukraińskiego, a także ukraińskie twory państwowe. Twierdził, że dla ukraińskiego procesu historycznego pierwszoplanowe znaczenie miały trzy główne czynniki: przyrodniczo-geograficzny (rozsiedlanie przyszłych Ukraińców między „lasem i stepem” i wymuszona walka z koczownikami), polityczno-kulturalny (oddziaływanie wpływów zachodnich i wschodnich) i polityczno-ekonomiczny (rywalizacja „północy i południa” albo Moskwy i Kijowa). Czynniki te wyznaczały kierunek rozwoju narodu ukraińskiego i jego instytucji państwowych. One też spowodowały rozpad wspólnego waresko-ruskiego państwa wschodnich Słowian – Rusi Kijowskiej i utworzenie pierwszego, w pełni ukraińskiego państwa – halicko-wołyńskiego. Wprawdzie historyk nie negował roli państwowości staroruskiej w procesie tworzenia ukraińskiego organizmu państwowego, ale za pierwszy twór polityczny Ukraińców uważał średniowieczną Galicję. Ziemiom włodzimiersko-suzdalskim przypisywał rolę centrum przyszłej państwowości moskiewskiej (rosyjskiej). Tym sposobem centrum pierwotnej państwowości ukraińskiej przesunął na zachód, zdecydowanie oddzielając ją od załączków państwa rosyjskiego. S. Tomaszewski badał też historię ziem ukraińskich w składzie państwowości polsko-litewskiej. Podnosił, iż związek z nią wpłynął korzystnie na kształtowanie się narodu ukraińskiego. Jednocześnie wskazywał na niewykorzystane możliwości dla ustalenia równoprawnej egzystencji głównych narodów Rzeczypospolitej. Pozwoliło to carom moskiewskim rozpocząć „zbieranie ruskich ziem” pod hasłami prawosławia i dynastycznej dziedziczości.

Tematyka ukraińska znajdowała także pewne odzwierciedlenie w wykładach polskich profesorów i docentów. Ci rozważali ją z pozycji dawnej Rzeczypospolitej i jej „politycznego narodu”. Tak rozumiane elementy ukraińskiej historii były obecne w wykładach i zajęciach seminaryjnych wielu polskich profesorów: L. Finkla, T. Wojciechowskiego, B. Dembińskiego, A. Szęłgowskiego i innych.

W 1905 r. na Uniwersytecie została otwarta katedra archeologii klasycznej i prahistorii, którą objął Karol Hadaczek (1873–1914). Prowadził on

przeważnie wykłady z zakresu archeologii antycznej, ale jego zainteresowania naukowe skupiały się przede wszystkim na badaniu zabytków archeologicznych Galicji. Interesowały go m.in. osady wczesnosłowiańskie (z pierwszego tysiąclecia n.e.). Wykształcił grupę ukraińskich archeologów, którzy kontynuowali jego badania nad archeologicznymi kulturami Galicji: Jarosława Pasternaka (1892–1969), Wołodymyra Hrebeniaka (1892–1915) i Bohdana Janusza (1887–1930)⁴⁶. W r. akad. 1906/07 Hadaczek prowadził – w ramach filologii klasycznej – cykl wykładów, pt. *Początki cywilizacji i historii w Europie Wschodniej i Środkowej* (2 godz.).

Po rozpoczęciu I wojny światowej działalność Uniwersytetu wskutek okupacji Lwowa przez wojska rosyjskie została wstrzymana. Stan taki trwał od sierpnia 1914 do czerwca 1915 r. Pracę Uniwersytetu wznowiono po wyparciu wojsk rosyjskich.

Rozpad Austro-Węgier wpłynął na reaktywowanie państwowości polskiej. Decyzją władz polskich Uniwersytet Lwowski przekształcono w wyłącznie polską uczelnię. Ukraińskie katedry zostały zamknięte, a dla ukraińskiej młodzieży wstęp na Uniwersytet ograniczono koniecznością przyjęcia polskiego obywatelstwa i służby w polskiej armii.

Podjęmowane przez ukraińską inteligencję próby uzyskania od władz polskich zgody na otwarcie we Lwowie ukraińskiego uniwersytetu zakończyły się niepowodzeniem. W związku z tym już w sierpniu 1919 r. na zebraniu członków Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki postanowiono zorganizować ukraińskie „kursy uniwersyteckie” na dwóch wydziałach – Filozoficznym i Prawniczym. Zatwierdzono także wówczas programy: prawa, filologii i historii (I. Krypiakiewicz)⁴⁷.

„Kursy uniwersyteckie”, które z powodu zakazu władz polskich w 1921 r. przekształciły się w tajny „Uniwersytet Ukraiński”, stały się ważnym elementem ukraińskiego życia narodowo-kulturalnego w międzywojennej Polsce. W latach 1921–1924 tajny „Uniwersytet Ukraiński” kształcił wielu ukraińskich studentów, w tym historyków, którzy z czasem odegrali znaczącą rolę w rozwoju ukraińskiej nauki.

Działalność tajnego „Uniwersytetu Ukraińskiego”, pomimo zakazu władzy, trwała prawie pięć lat⁴⁸. Na Wydziale Filozoficznym w 1920 r. ukształ-

⁴⁶ Н. Булик, *Львівська археологія ХІХ – початку ХХ століття: дослідники, наукові установи, музеї*, Львів 2014, s. 209–234; О.С. Ситник, *Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття*, Львів 2012, s. 120–182 i inne.

⁴⁷ ЦДІА у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 38, к. 1.

⁴⁸ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (dalej: ВР ЛННБ НАНУ). Архів І.П. Крип'якевича, № 149 („Український університет 1920–1922”), „Список викладачів і студентів 1921–1922 рр.”, б/к.

tował się oddział historii („Seminarium dla ukraińskiej historii”), na którym prawie wszystkie zajęcia prowadził. Krypiakiewicz, tylko niektóre przedmioty wykładali M. Korduba i B. Barwinski. Początkowo na historię zapisał się tylko jeden student, ale pod koniec semestru letniego 1921 r. na dwóch oddziałach seminarium („niższym” i „wyższym”) było już 30 studentów; w r. akad. 1921/22 – 55, a w 1922/23 – 45⁴⁹. Program zajęć z historii w r. akad. 1920/21 obejmował wykłady: *Historia powszechna, Przegląd historii Ukrainy* i seminarium. W r. akad. 1921/22 na oddziale historycznym były prowadzone następujące zajęcia: *Metodologia historii* (M. Korduba), *Historia państwa ukraińskiego w XVII–XVIII w.* (I. Krypiakiewicz), a także dwa seminaria – z historii powszechnej i „dla historii Ukrainy”. W r. akad. 1922/23 studenci słuchali wykładów *Epoka Ludwika XIV* (M. Korduba) i *Ukraińska historiografia XIX–XX w.* (I. Krypiakiewicz), a także brali udział w seminariach z historii powszechnej i ukraińskiej. Większość zajęć w tym roku prowadził I. Krypiakiewicz⁵⁰.

Niektóre wykłady zostały opublikowane. Tak było w przypadku *Metodologii historii* M. Korduby. Treść tego wykładu, zanotowana przez studentów, została opublikowana w 1922 r. Był to pierwszy kurs uniwersytecki z zakresu metodologii historii przygotowany przez ukraińskiego historyka. M. Korduba opierał się głównie na niemieckich i francuskich autorach, traktował przy tym metodologię jako ważną dziedzinę wiedzy historycznej. Historię uznawał za „naukę o kulturze”. Szczególne miejsce w jego rozważaniach zajmowała praca ze źródłami historycznymi. Z tekstu wykładu można wyciągnąć wnioski o pozytywistycznej orientacji historyka. Także wykład M. Korduby *Epoka Ludwika XIV* został dla studentów wydany na powielaczu.

Nie mniej owocna była dydaktyczna i organizacyjna działalność w tajnym „Uniwersytecie Ukraińskim” innego ucznia M. Hruszewskiego – Iwana Krypiakiewicza (1886–1967). W okresie międzywojennym intensywnie pracował on nad syntezą historii ukraińskiej, a także nad historią Kozaczyzny i biografią B. Chmielnickiego. Na tajnym „Uniwersytecie Ukraińskim” wykladał *Historię państwa ukraińskiego XVII–XVIII w.* Także i ten wykład w 1922 r. został wydany techniką litograficzną. Osobne wykłady poświęcił *Ukraińskiej historiografii XIX–XX w.* (również opublikowane w taki sam sposób w 1923 r.). W pierwszym z wymienionych wykładów omawiał proces kształtowania się państwowości kozackiej, która z czasem otrzymała nazwę Hetmańszczyzny. I. Krypiakiewicz dowodził, że ruch kozacki zmierzał do

⁴⁹ ВР ЛННБ НАНУ. Архів І.П. Крип'якевича, № 170 („Семинар Українського університету 1920–1923”), „Історичний вістник. Орган студентів істориків Українського Університету у Львові. Виходить неперіодично”, 1923, число 1, б/к.

⁵⁰ Там же, „З Українського Університету у Львові”, б/к.

utworzenia niezależnej ukraińskiej państwowości i w ten sposób ukształtował jej fundamenty. Nowatorski charakter miał również wykład o ukraińskiej historiografii, który historyk rozpoczął od omówienia latopisów, prowadził dalej poprzez „kroniki” kozackie z XVI–XVIII w., aż do wieku XIX. Kładł nacisk na zmianę form pisarstwa historycznego. Przewodnią myślą, jaka przyświecała I. Krypiakiewiczowi, była idea „dziedziczności” państwowości ukraińskiej, która stawiała go w jednym szeregu z przedstawicielami „państwowego” kierunku w ukraińskiej historiografii.

Student ówczesnego tajnego „Uniwersytetu Ukraińskiego” Stepan Wołyneć w swoich wspomnieniach podkreślał wysoki poziom prowadzonych przez I. Krypiakiewicza zajęć seminaryjnych. Przy wsparciu I. Krypiakiewicza studenci zaczęli wydawać czasopismo „Istorycznyj Wistnyk”, w którym drukowali swoje prace przygotowane na seminariach M. Korduby i I. Krypiakiewicza (ukazały się trzy numery tego pisma).

Sam Iwan Krypiakiewicz w swych wspomnieniach odnotował, że „była to niezwykle sympatyczna praca, a to, że była to organizacja tajna i niedozwolona, jeszcze bardziej zachęcało i wykładowców, i studentów”. A wspomniany już wyżej Stepan Wołyneć tak opisywał odbywające się na tajnym „Uniwersytecie Ukraińskim” zajęcia: „Żeby wprowadzić w błąd policję, która śledziła «Akademicką Hromadę», nie świeciliśmy światła elektrycznego, a robiliśmy zapiski z wykładów profesora I. Krypiakiewicza przy świetle świec parafinowych i to odpowiednio przysłonionych. Przy bramie wejściowej do Narodnego Domu dyżurowali studenci, którzy nie mieli w tych godzinach wykładów. Kiedy zbliżała się policja dawali nam o tym znać i odpowiednio zacieraliśmy za sobą ślady, że niby mamy niewinne obrady akademickiej hromady, a profesor zniknął w jakiejś klasie gimnazjalnej na wyższych piętrach”⁵¹.

W 1923 r. zajęcia na tajnym „Uniwersytecie Ukraińskim” zostały wstrzymane, przede wszystkim z powodu zakazu władz polskich, gróźb, prześladowania i aresztowań studentów oraz wykładowców. Tajny „Uniwersytet Ukraiński” działał jeszcze prawie dwa lata. Jednakże wydawane przez niego dyplomy nie były uznawane. Brakowało pieniędzy i warunków do nauczania, a studenci i wykładowcy mieli poważne problemy ze znalezieniem pracy. Na r. akad. 1925/26 zapisało się zaledwie 100 studentów. Wszystko to uniemożliwiało dalsze istnienie tajnego „Uniwersytetu Ukraińskiego”. W czerwcu 1925 r. podjęto decyzję o rozwiązaniu Uniwersytetu; jego studenci kontynuowali naukę w różnych europejskich szkołach wyższych.

⁵¹ *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві*, red. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, Львів 2001 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць Випуск 8), s. 567–568 i inne.

Od drugiej połowy lat 20. XX w. liczba Ukraińców studiujących na Uniwersytecie Lwowskim stopniowo się zwiększała, ale ukraińskich katedr i profesorów nadal tam nie było. Problematyka ukraińska była podejmowana przez polskich historyków w ramach wykładów dotyczących dziejów polskich i powszechnych. Polscy uczeni w większości nadal określali Ukraińców jako „Rusinów” bądź „Małorusów”, dopiero przed II wojną światową nieco częściej zaczęto używać terminu „Ukraińcy”. Jednakże zamiast „Galicji Wschodniej” używano nazwy „Małopolska Wschodnia” lub „Ziemia Czerwieńska”⁵². Należy jednak podkreślić, że w działalności dydaktycznej historycy polscy starali się zachować pewien umiar – z reguły nie prowadzono ideologicznych czy politycznych sporów z ukraińskimi uczonymi, kładziono nacisk na materiał faktograficzny.

Szczególną uwagę problematyce ukraińskiej poświęcał znany badacz europejskiego i polskiego średniowiecza, długoletni kierownik katedry historii Polski na Uniwersytecie Lwowskim, Stanisław Zakrzewski (1873–1936). Jeszcze przed I wojną światową propagował on neoromantyczne idee w historiografii, podnosił też „historyczne prawo” Polaków do Galicji, Chełmszczyzny i Podlasia. Na pierwszym zebraniu lwowskiego Towarzystwa Naukowego 21 maja 1921 r. wystąpił z odczytem pt. *Rola Ziemi Czerwieńskiej w procesie tworzenia polskiego państwa w XIV w.* Dowodził w nim, że od czasów Kazimierza Wielkiego Ruś Czerwona była integralną częścią Polski. Dzięki jego inicjatywie w latach 1935–1939 ukazywało się czasopiśmo „Ziemia Czerwieńska”, którego celem było uzasadnienie polityki polskiej w Galicji Wschodniej. W licznych pracach naukowych uczony ten, wbrew twierdzeniom ówczesnej ukraińskiej historiografii, starał się udowodnić autochtoniczność Polaków w Galicji. S. Zakrzewski negował tezę M. Hruszewskiego o politycznej i cywilizacyjnej ciągłości historii ukraińskiej, przekonywał, że przez wieki Ruś Czerwona kulturalnie i politycznie była zbliżona do państwa polskiego i rozwijała się niezależnie od reszty Rusi, jako oddzielny organizm polityczny. Koncepcja ta miała potwierdzać prawo Polaków do posiadania tego terytorium. Ideę tę rozwijał w swych wykładach ze średniowiecznej i nowożytnej historii Polski, które prowadził na Uniwersytecie w okresie międzywojennym⁵³.

W r. akad. 1923/24 S. Zakrzewski wykładał dla studentów historii Uniwersytetu Lwowskiego *Historię wojen kozackich* (3 godz. na tydzień i 1 godz. ćwiczeń). Wykłady te nie zostały opublikowane, ale poglądy uczonego na tę

⁵² Szerzej o polsko-ukraińskiej „wojnie językowej” zob.: K. Hibel, *„Wojna na mapy”, „wojna na słowa”,* Münster 2014, s. 257, *passim*.

⁵³ K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 379–397.

kwestię można zrekonstruować na podstawie jego publikacji. Rozróżniał on „dwie Kozaczyzny” – „przed i po 1648 r.” Pierwsi Kozacy byli obrońcami Polski i Rzeczypospolitej. Wojny pod przewodnictwem B. Chmielnickiego spowodowały oderwanie Ukrainy od europejskiego rozwoju cywilizacyjnego i przekazanie ziem ukraińskich pod wpływ Turcji i Moskwy. S. Zakrzewski starał się wykazać, że Ruś Czerwona pozostawała neutralna w stosunku do Chmielnickiego i nie poparła Kozaków⁵⁴. Historyk dał się poznać jako zwolennik „idei jagiellońskiej”, uzasadniając ekspansję Polski na Wschód.

Podobne poglądy na ukraińską historię dostrzec można w wykładach innych polskich historyków. Adam Szelągowski (1873–1961) prowadził przeważnie zajęcia z historii powszechnej, ale poruszał również problemy związane z dziejami Polski i Ukrainy⁵⁵. Przed I wojną światową znaczny wpływ na jego przedstawienie średniowiecznej przeszłości ziem polskich i ukraińskich miała współpraca z obozem narodowych demokratów. Poszukiwał argumentów uzasadniających odwieczną przynależność Rusi Czerwonej do Polski i „historyczne prawa Polaków na Rusi”. Będąc pod wpływem historycznego „optymizmu” i apologetyki, badacz ten za główne historyczne zadanie państwa polskiego uważał rozszerzenie zachodnioeuropejskiej cywilizacji na Wschód, na Litwę i Ruś, i podniesienie tych narodów do ideałów opartych na wolności chrześcijańskiej⁵⁶. A. Szelągowski podkreślał wspólny rozwój narodów: polskiego, litewskiego i ruskiego.

Podobne poglądy w swoich wykładach i publikacjach prezentowali również inni polscy historycy, m.in. Władysław Abraham, Franciszek Bujak, Ludwik Kolankowski, Teofil Emil Modelski i Kazimierz Hartleb.

W przededniu drugiej wojny światowej uczeń S. Zakrzewskiego, docent prywatny Bronisław Włodarski (1895–1974), miał dla studentów historii wykład *Polityczna historia Rusi do najazdu Tatarów* (1 godz. na tydzień). Także i on, jak wielu innych polskich historyków, uznawał terytorium państwa halicko-wołyńskiego za „etniczne ziemie polskie”.

Początek II wojny światowej i okupacja Lwowa przez wojska radzieckie, a później hitlerowskie położyły kres działalności Uniwersytetu Jana Kazimierza, co tragicznie odbiło się na losach wielu jego profesorów i studentów.

⁵⁴ O. Руда, *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*, Львів 2010, s. 263–264.

⁵⁵ J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. 1, s. 359–375.

⁵⁶ A. Szelągowski, *Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych*, Lwów–Warszawa 1904, s. 166.

Stefan Ciara

(Uniwersytet Warszawski)

Nauki pomocnicze historii 1869–1918

Wyjątkowo liczne i różnorodne we Lwowie zbiory archiwalne, biblioteczne i muzealne tworzyły i nadal tworzą znakomite warunki dla „nauk dających poznać źródła historyczne”. Nieprzypadkowo zatem przed ponad 230 laty, w 1784 r., we Lwowie – od 12 lat stolicy austriackiej Galicji – miały miejsce dwa bardzo ważne dla tych nauk wydarzenia: powstała tu instytucja gromadząca staropolskie księgi sądowe znana pod nazwą Archiwum Bernardyńskiego, a miejscowy Uniwersytet stał się siedzibą pierwszej na historycznych ziemiach polskich akademickiej katedry nauk pomocniczych historii obejmujących dyplomatykę, heraldykę i numizmatykę¹. Pierwszym jej wykładowcą był Gottfried Uhlich (1743–1794), poprzednio profesor wiedeńskiego Theresianum. Swoich kompetencji w zakresie nauk pomocniczych dowiódł jako autor podręczników: jednego syntetycznego obejmującego całość ówczesnej wiedzy w tym zakresie (*Historische Hilfswissenschaften*, Praha 1780) oraz wydanych już we Lwowie dwóch o charakterze monograficznym: *Praelectiones diplomaticae, quas in usum auditorum ex Gattero, Ekhardo et Grubero adornavit*, Leopoli 1785 (poświęconego nie tylko tytułowej dyplomatyce, ale także heraldyce) oraz *Praelectiones numismaticae, quasi in usum auditorum quorum ex clarissimo Ekhelio aliisque adornavit*, Leopoli bd. Wykłady te zyskały mu liczne grono słuchaczy – w sumie około tysiąca studentów. Przyczyniło się do tego zapewne także utworzenie przez Uhlicha gabinetu numizmatycznego zasilonego hojnie przez cesarza Józefa II siedmioma tysiącami monet i medali. Po śmierci Uhlicha w 1794 r. nauki pomocnicze na

¹ J. Szymański, *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich* [w:] *Personae, colligationes, facta*, red. J. Bieniak, Toruń 1991. Niniejszy artykuł nawiązuje do wcześniejszych publikacji autora, m.in. *Zbiory Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego przed I wojną światową jako warsztat naukowy i dydaktyczny dla nauk pomocniczych historii*, „Miscellanea historico-archivistica” 2000, t. 11, s. 25–33; *Wykształcenie i pozycja zawodowa archiwistów w Galicji w okresie autonomii*, „Archiwista Polski” 2001, t. 6, nr 3–4 (23–24), s. 113–114; *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002; *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, s. 199–211 oraz B. Wyrozumskiej, *Władysław Semkowicz (1878–1949)* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 226–227.

lwowskiej wszechnicy podupadły; nie sprzyjała im dokonana w 1805 r. degradacja Uniwersytetu do rzędu liceum. Następca Uhlicha na katedrze Tomasz Wuchich zdecydowanie ustępował poprzednikowi. Jedynie numizmatyka utrzymała niezły poziom dzięki wykładom Ludwika Zehnmarka (1851–1814), autora podręcznika nauk pomocniczych *Leitfaden der Vorlesungen über die historischen Hilfswissenschaften*².

Załamania rozwoju nauk pomocniczych, jakie nastąpiło na przełomie XVIII i XIX w., nie udało się odrobić w pierwszych dziesięcioleciach po reaktywowaniu Uniwersytetu w 1817 r. Sytuacja zmienia się dopiero w drugiej połowie XIX w., gdy nauki pomocnicze znów znalazły należne im miejsce wśród wykładanych dyscyplin akademickich. Niemały wpływ na te korzystne przemiany miało powołanie w Wiedniu w 1854 r. Institut für Österreichische Geschichtsforschung, prowadzącego fundamentalne badania w dziedzinie nauk pomocniczych historii (zwłaszcza w zakresie dyplomatyki i heraldyki), kształcącego na najwyższym poziomie archiwistów, bibliotekarzy, a obecnie także pracowników muzeów. Wśród lwowskich wykładowców „nauk dających poznać źródła historyczne“ (m.in. Stanisław Zakrzewski i Władysław Semkowicz) nie było wprawdzie, tak jak w Krakowie, absolwentów wiedeńskiego Instytutu (na UJ był nim Stanisław Krzyżanowski, autor pierwszej polskiej rozprawy habilitacyjnej z zakresu nauk pomocniczych), ale w księgozbiorach galicyjskich bibliotek archiwalnych znajdowały się dzieła czołowych luminarzy tej uczelni – Theodora von Sickla (np. *Beiträge zur Diplomatie*) czy Juliusza Fickera. Solidnego warsztatu obejmującego naturalnie nauki pomocnicze można się było też nauczyć na wielu innych uniwersytetach niemieckich pod kierunkiem tak znakomitych uczonych, jak Johann Gustav Droysen, Leopold Ranke, Harry Bresslau, Colmar Grünhagen, Philipp Jaffé.

Grünhagen i Jaffé byli mistrzami Ksawerego Liskego (1838–1891). Studiując najpierw we Wrocławiu, słucał on wykładów z zakresu dyplomatyki pierwszego z wymienionych oraz Wilhelma Junkmanna, poświęconych wiekom średnim, szeroko poruszającego zagadnienia z chronologii i sfragistyki. Studia berlińskie K. Liskego pod kierunkiem Jaffego obejmowały przede wszystkim dyplomatykę i paleografię³, a praktyka w archiwach pruskich umożliwiła mu utrwalenie i rozwinięcie wiedzy i umiejętności nabytych w audytoriach uniwersyteckich. Nabyte praktyczne i teoretyczne kwalifikacje sprawiły, że w 1878 r. K. Liske objął stanowisko dyrektora Archiwum

² B. Wöller, *Ludwik Zehnmark (1751–1814)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, zwłaszcza s. 15–16.

³ Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 26, оп. 5, спр. 1111, Teczka osobowa Liskego Ksawerego, k. 333v – 352v: Notatki Liskego z tych wykładów.

Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich (wspomnianego na początku Archiwum Bernardyńskiego). Zgodnie z regulacjami prawnymi obowiązującymi w autonomicznej Galicji stanowisko dyrektorskie w archiwum mógł piastować tylko profesor uniwersytetu. Stał się też nim Liske. Dobrze poznał on zgromadzone w Archiwum Bernardyńskim materiały archiwalne, które wykorzystywał na zajęciach dydaktycznych na Wydziale Filozoficznym. Prowadził tam m.in. ćwiczenia dyplomatyczno-paleograficzne, uzupełniane wiedzą z zakresu chronologii oraz sfragistyki. Kierując Archiwum, mógł bez trudu wykorzystywać jako pomoce dydaktyczne „ustępy z języzków Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich wyjęte do odczytania i przepisania”⁴. Liske wprawdzie nie odnotował na swym koncie poważniejszych publikacji poświęconych specjalnie naukom pomocniczym, ale spożytkował szeroko wiedzę z tego zakresu w działalności edytorskiej, zwłaszcza jako wydawca licznych tomów pomnikowej serii „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z tzw. Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie”. Zajęcia z nauk pomocniczych prowadził zwykle w niewielkim wymiarze czasu (1 godz. tygodniowo); ich uczestnikami byli m.in. Oswald Balzer i Ludwik Finkel⁵.

W roku 1883 z powodu postępującego pogorszenia stanu zdrowia Liskego (seminaria prowadził w domu, leżąc w łóżku!) musiał znacznie ograniczyć swą aktywność dydaktyczną. Jego obowiązki w zakresie nauk pomocniczych historii, wraz z nowo powołaną katedrą historii Polski, objął Tadeusz Wojciechowski (1838–1919). Od dawna cieszył się dobrą renomą jako jeden „z bardzo nielicznych reprezentantów nauk pomocniczych historii, jako dyplomatyk i paleograf, jako miłośnik językoznawstwa, archeologii i historii sztuki a zwłaszcza historii Kościoła”⁶. W porównaniu z poprzednikiem Wojciechowski podwoił tygodniowy wymiar czasu przeznaczony na nauki pomocnicze. Dzięki temu, nie ograniczając się do kanonicznego zestawu dyplomatyki oraz paleografii polskiej i łacińskiej, mógł prowadzić zajęcia także z innych nauk pomocniczych. Jednak w połowie lat 90. XIX w. publikowane spisy wykładów Uniwersytetu Lwowskiego wskazują na ograniczenie roli nauk pomocniczych; traktowano je teraz jako część wykładu ogólnohistorycznego. Być może wiązało się to z pia-

⁴ O. Balzer, L. Ćwikliński i in., *Xawery Liske. Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1891, s. 521.

⁵ Ujęte w żartobliwej formie echa tych zajęć można znaleźć w korespondencji obu panów, m.in. w liście L. Finkla do O. Balzera z 20 X 1881. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów, rkps 7668/II, k. 333 v.

⁶ S. Zakrzewski, *Charakterystyka naukowej działalności Tadeusza Wojciechowskiego* [w:] *tegoż, Zagadnienia historyczne*, t. I, Lwów 1936, s. 285.

stawianiem w tych latach przez Wojciechowskiego pracochłonnej i odpowiedzialnej funkcji rektora Uniwersytetu. Uczestniczący w jego zajęciach dydaktycznych Władysław Semkowicz, znakomity później – jak wiadomo – badacz dyscyplin pomocniczych, a szczególnie paleografii łacińskiej, po latach ocenił je nader surowo, pisząc, że Wojciechowski „nauki pomocnicze traktował dość lekko”⁷.

Nasilające się z wiekiem zdrowotne kłopoty Tadeusza Wojciechowskiego zmusiły go w 1906 r. do przejścia na emeryturę. Wakującą katedrę historii Polski wraz z przypisanymi do niej wykładami z nauk pomocniczych objął (formalnie od maja 1907 r.) Stanisław Zakrzewski (1873–1936). Do Lwowa został ściągnięty z Krakowa i zatrudniony początkowo jako docent kontraktowy (remunerowany) jeszcze jesienią 1905 r. Na UJ działał pod kierunkiem Stanisława Krzyżanowskiego, prekursora modernizacji nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich. Krzyżanowski, jako absolwent wiedeńskiego Institut für Oesterreichische Geschichtsforschung, był pierwszym polskim uczonym habilitowanym z zakresu nauk pomocniczych i kierownikiem pierwszej na polskich uczelniach katedry tych nauk, erygowanej w 1898 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim. S. Zakrzewski nie był gorszy od swego mistrza: studiował w watykańskiej Scuola Pontifica di Paleografia, Diplomatica e Archivistica. W momencie objęcia lwowskiej katedry historii polskiej miał już pokaźny dorobek badawczy. Uczestniczył m.in. w przygotowaniu edycji jednego z tomów serii „Monumenta Poloniae Vaticana”, opublikował też kilka poważnych i obszernych opracowań ogłoszonych w „Rozprawach Akademii Umiejętności” z zakresu dyplomatyki (m.in. *Ze studiów nad bullą 1136 r. oraz Nadania na rzecz Christiana, biskupa pruskiego w latach 1217–1224*) i chronologii (*Analecta Cisterciensia*). W swej wczesnej twórczości naukowej interesował się także genealogią; w ogłoszonym w 1906 r. w „Kwartalniku Historycznym” artykule *Piast czy Przemyślida* podjął uzasadnioną polemikę z samym Oswaldem Balzerem jako autorem monumentalnej *Genealogii Piastów*⁸.

Obowiązki dydaktyczne S. Zakrzewskiego obejmowały m.in. 3 godz. wykładów i ćwiczeń z zakresu nauk pomocniczych; miał koncentrować uwagę na dyplomatyce, paleografii oraz chronologii. W trakcie ćwiczeń czytano i analizowano dokumenty od IX do XV w. O wysokich kompetencjach wykładowcy może świadczyć fakt, że dwoje uczestników tych zajęć – Wła-

⁷ W. Semkowicz, *Rozwój nauk pomocniczych w Polsce* (dalej cyt. *Rozwój*), Kraków MCMXLVIII, s. 17.

⁸ K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. I, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2007, s. 381.

dysław Semkowicz, a w okresie międzywojennym Helena Polackówna – habilitowało się właśnie w dziedzinie „nauk dających poznać źródła historyczne”. Wraz zatrudnieniem S. Zakrzewskiego jako wykładowcy nauk pomocniczych podjęto próbę ich instytucjonalnej stabilizacji przez reaktywowanie specjalistycznej katedry. W memoriale adresowanym do wiedeńskiego Ministerstwa Wyznań i Oświaty kolegium profesorów Wydziału Filozoficznego podkreśliło, że katedry nauk pomocniczych istnieją we wszystkich większych uniwersytetach monarchii habsburskiej, a jej brak we Lwowie powoduje dotkliwie luki w zakresie „metodyczno-krytycznego przygotowania historyków, tym bardziej, że wprowadzone właśnie rozporządzenie o zatrudnianiu urzędników w archiwach państwowych wymagało zdania egzaminu z nauk pomocniczych”⁹. Ale ministerialnych urzędników nie przekonały żadne argumenty – ani te pragmatyczne, ani historyczne, przypominające tradycje nauk pomocniczych historii na przełomie XVIII i XIX w. (Uhlich i Wuchich). Sam Stanisław Zakrzewski słusznie dostrzegał finansowe przyczyny odmownej decyzji wiedeńskiego Ministerstwa¹⁰.

Z czasem równoległe z S. Zakrzewskim zajęcia z nauk pomocniczych prowadził wspomniany już jego uczeń Władysław Semkowicz (1878–1949). W przeciwieństwie do wymienionych wyżej uczonych, traktujących te nauki jako jeden z kilku kierunków prowadzonych przez nich badań, dla W. Semkowicza stanowiły one główny nurt jego dociekań twórczych. Miał też do nich szczególne predyspozycje i wyjątkowo solidne przygotowanie. Zawdzięczał je intelektualnej atmosferze rodzinnego domu, był wszak synem mediewisty Aleksandra Semkowicza, wieloletniego dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej¹¹. Studiował pod kierunkiem znakomitych profesorów z Wydziału Prawa (Władysława Abrahama i Oswalda Balzera) oraz Wydziału Filozoficznego (Bronisława Dembińskiego, Ludwika Finkla, Tadeusza Wojciechowskiego). Podczas studiów odbył bardzo pożyteczną aplikację w Archiwum Krajowym Aktów Grodzkich i Ziemskich. O zainteresowaniach i wysokich kompetencjach W. Semkowicza w zakresie nauk pomocniczych świadczy fakt, że w 1908 r. objął on redakcję „Miesięcznika Heraldycznego”. Sui generis podsumowaniem tego etapu jego aktywności naukowej było uzyskanie w 1909 r. *veniam legendi*; była to w polskiej nauce druga po Stanisławie Krzyżanow-

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), C.k. Ministerstwo Wyznań i Oświaty (dalej cyt. MWiO), nr 116u, nlb, L. 5593: pismo kolegium profesorów do Ministerstwa z 14 II 1905.

¹⁰ ДАЛО, f. 26, on. 5, сnp. 715, Teczka osobowa Zakrzewskiego Stanisława, k. 37, życiorys S. Zakrzewskiego w jego aktach osobowych datowany 30 VI 1920.

¹¹ J. Kolbuszewska, *Aleksander Semkowicz (1850–1923)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 170–178.

skim habilitacja w zakresie nauk pomocniczych. Podstawą jej był dorobek naukowy Semkowicza, a zwłaszcza pionierska rozprawa *Ród Pałuków* opublikowana w 1907 r. w „Rozprawach Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności”. Naukowe znaczenie tej monografii wykracza ponad skrupulatną rekonstrukcję dziejów tego wielkopolskiego rodu. We wstępnym rozdziale książki, zatytułowanym *O potrzebie i metodzie badań nad historią rodów rycerskich w Polsce*, jej autor, wskazując konieczność monograficznego opracowania dziejów najważniejszych średniowiecznych polskich rodów rycerskich, napisał: „Tu właśnie powinna dziś przyjść historykowi z pomocą heraldyka i jej pokrewne nauki (sfragistyka, genealogia i topografia historyczna)”¹². Integralną częścią takich monografii powinny być tablice genealogiczne, ilustracje przedstawiające różne wersje pieczęci i herbów, mapy obrazujące ce rozsiedlenie rodu i jego posiadłości ziemskie.

Wytyczony w dysertacji o Pałukach wzorzec realizował W. Semkowicz w kolejnych publikacjach (m.in. w rozprawie o rodzie Awdańców, wydanej już po przeniesieniu się na Uniwersytet Jagielloński). Ważną publikacją o charakterze metodologicznym był wykład habilitacyjny *Paleografia w służbie dyplomatyki* opublikowany w 1909 r. Przyszły autor akademickiego podręcznika *Paleografii łacińskiej* tak określił wzajemne związki obu tych nauk pomocniczych oraz ich zadania: „paleografia jest już dzisiaj umiejętnością w całym tego słowa znaczeniu samoistną, rozporządzającą zasobem własnych środków metodycznych i stawiającą szereg własnych postulatów. Jako nauka pomocnicza dyplomatyki, dostarcza jej kryteriów do określenia chronologii dokumentu, zbadania jego autentyczności oraz poznania systemu kancelaryjnego epok ubiegłych”¹³.

Kilkuletnia naukowa i dydaktyczna działalność W. Semkowicza na Uniwersytecie Lwowskim umożliwiła znaczne rozszerzenie liczby badanych i wykładanych dyscyplin pomocniczych. Po habilitacji W. Semkowicza lwowscy profesorowie w opinii adresowanej do wiedeńskiego Ministerstwa Wyznań i Oświaty podkreślali jego „niepospolite znanstwo tych gałęzi nauk pomocniczych, które dotąd na uniwersytetach naszych były bardzo zaniedbane”. Doceniano go za to, „że zamierza wykładać kursa, które dotychczas z wielką ujmą dla wychowania młodzieży nie mogły być traktowane, mianowicie sfragistykę i heraldykę a także kartografię historyczną”¹⁴. Aplikacja w Archiwum Bernardyńskim, umożliwiająca poznanie „od środka” staropolskich dokumentów i ksiąg sądowych, rodziła nadzieję, że „będzie umiał mło-

¹² W. Semkowicz, *Ród Pałuków*, Kraków 1907, s. 7–8.

¹³ „Przegląd Historyczny” 1909, t. 9, z. 2 oraz osobna odbitka, s. 227.

¹⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 171, Teczka osobowa Semkowicza Władysława, k. 51 i 52–53.

dzień do odnośnych badań przyuczać”¹⁵. Semkowicz zatroszczył się o to, by wzbogacić zbiory pomocy naukowych dla celów badawczych i dydaktycznych w zakresie nauk pomocniczych. Dzięki jego staraniom w 1912 r. zakupiony został w Petersburgu dla Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego „ogromny zbiór odlewów pieczęci po Bolesławie Podczaszyńskim, architekcie warszawskim, archeologu i sfragistyku. W. Semkowicz zwracał uwagę, iż jest w nim wiele materiału, dotąd nigdzie nie reprodukowanego. Zbiór powstał w siódmym dziesiątku XIX w., głównie w Królestwie. Mogłem stwierdzić, że są tam odlewy pieczęci, których oryginały bądź już dziś nie istnieją, bądź niełatwo odszukać się dadzą”¹⁶. W początkach XX w. biblioteka lwowskiej wszechnicy pozyskała także inne materiały, np. archiwalia przydatne dla badaczy i wykładowców nauk dających poznać źródła historyczne¹⁷.

Habilitacja Władysława Semkowicza w zakresie nauk pomocniczych oraz osiągnięcia we wzbogacaniu warsztatu tychże stały się podstawą do kolejnej próby erylowania we Lwowie katedry nauk pomocniczych u progu lata 1913 r. Kolegium profesorów Wydziału Filozoficznego powołało komisję w tej sprawie złożoną z Szymona Askenazego, Bronisława Dembińskiego, Ludwika Finkla i Stanisława Zakrzewskiego. 10 lipca tegoż roku podjęła ona uchwałę rekomendującą Władysława Semkowicza na „katedrę historycznych nauk pomocniczych”¹⁸. Wniosek ten nie został zrealizowany; władze wiedeńskie, dyskryminujące finansowo Uniwersytet Lwowski, nie były skłonne wyasygnować kilku tysięcy koron na katedrę dla tak wybitnego uczonego. Dopóki przedwczesna śmierć Stanisława Krzyżanowskiego nie otworzyła W. Semkowiczowi drogi do katedry na Uniwersytecie Jagiellońskim, prowadził on zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Lwowskim jako „privatdozent”, opłacany skromną remuneracją w kwocie 1000 koron rocznie. Utrzymywał się głównie z pracy w szkole jako nauczyciel gimnazjalny.

W czerwcu 1914 r. przy okazji starań o rozszerzenie veniam legendi na dzieje średniowieczne, zestawiając *Przebieg życia i prac naukowych*, swe dokonania dydaktyczne opisał tymi słowami: „Habilitation w 1909 r. na docenta nauk pomocniczych historii [...] pracę moją na uniwersytecie poświę-

¹⁵ Tamże, k. 40, to samo w jęz. niemieckim – wniosek grona profesorów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego z 22 VII 1909 w sprawie zatwierdzenia veniam legendi dla Semkowicza: AGAD, MWiO, nr 121u, nlb, Z. 1362.

¹⁶ W. Semkowicz, *Potrzeby w zakresie nauk pomocniczych historii* [w:] *Historycy o historii, 1918–1939*, oprac. M.H. Serejski, Warszawa 1966, s. 495.

¹⁷ S. Ciara, *Zbiory Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego*, s. 25–33.

¹⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с.п. 657: Protokoły kolegium profesorów Wydziału Filozoficznego z lat 1912–1913, k. 32, L. 1235, punkt 4c; tamże, с.п. 678: Akta komisji Wydziału Filozoficznego, k. 15 v.

ciłem zarówno teoretycznemu, jak i praktycznemu kształceniu młodzieży uniwersyteckiej w zakresie tychże nauk. W teoretycznych jednogodzinnych wykładach starałem się w ciągu 8 półroczy objąć całokształt nauk pomocniczych, wyładałem więc: paleografię łacińską, dyplomatykę ogólną, cesarską, papieską, prywatną i polską, chronologię, sfragistykę, i heraldykę. W dwugodzinnych zaś ćwiczeniach paleograficzno-dyplomatycznych położyłem głównie nacisk na praktyczną wprawę w czytaniu pisma średniowiecznego, w zakresie dyplomatyki zaś na metodyczne wykształcenie w kierunku badania dokumentów średniowiecznych¹⁹. Uzupełniając te informacje, warto dodać, że wykłady z dyplomatyki, oprócz cesarskiej i papieskiej, obejmowały też dokumenty i kancelarie „królów Francji, Niemiec oraz Włoch”, a nawet dyplomatykę prywatną tych krajów²⁰. Natomiast zabrakło wśród przeprowadzonych zajęć dydaktycznych geografii czy też kartografii historycznej, zapowiadanej przez W. Semkowicza i tak intensywnie przez niego uprawianej. Zapewne przesądził o tym brak katedry nauk pomocniczych; skromna remuneration W. Semkowicza pozwalała tylko na opłacenie trzech „kanonicznych” dyscyplin: dyplomatyki, paleografii oraz chronologii.

Dopiero jako profesor UJ W. Semkowicz miał okazję pełnego wykorzystania swej rozległej wiedzy z zakresu geografii historycznej. Znalazło to wyraz m.in. w odczycie na temat Chełmszczyzny wygłoszonym 17 lutego 1918 r. dla kadry naukowej i studentów protestujących przeciw traktatowi brzeskiemu, oddającemu tę ziemię Ukrainie²¹.

Niektóre z dyscyplin zaliczanych do nauk pomocniczych historii były przedmiotem badań i wykładów profesorów ukraińskich pracujących na Uniwersytecie Lwowskim. Jednym z nich był Izydor Szaranewicz (1829–1901), piewca historii Rusi Halicko-Włodzimierskiej i Galicji, autor opublikowanego w 1869 r. cennego studium z zakresu geografii historycznej *Starodawne rusko-węgierskie linie komunikacyjne przez Karpaty i rusko-polskie przez San i Wisłę*²² (6 lat później wydanego też w języku ukraińskim). Z głoszonych przezeń wykładów przytoczmy tytuł z semestru letniego 1877 r.: *Geografia historyczna Austro-Węgier z przeważnym uwzględnieniem Galicji*²³.

Inna z nauk pomocniczych – paleografia ruska była wykładana później przez Mychajłę Hruszewskiego²⁴.

¹⁹ AGAD, MWiO, nr 121u, nlb, L. 28386.

²⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 13, спр. 419, к. 13–14.

²¹ U. Perkowska, *Uniwersytet Jagielloński w latach I wojny światowej*, Kraków 1990, s. 82.

²² R. Ławrecki, *Izydor Szaranewycz (1829–1901)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 137.

²³ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 202, к. 9.

²⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 528, к. 16: *Program wykładów na zimowe półrocze 1905/1906*.

Na osobne omówienie zasługują problemy związane z archiwistyką i archiwalnym „przedpołem“, czyli historią kancelarii. W dobie autonomii Galicji i rozkwitu jej uniwersytetów wzrastała nieustannie rola lwowskiego „zagłębia archiwalnego“. Istniejące już placówki archiwalne – Archiwum Bernardyńskie, Archiwum Akt Dawnych m. Lwowa i Archiwum Namiestnictwa (przeobrażone w Archiwum Państwowe) pozyskiwały kolejne archiwalia z urzędów i sądów. Wielką rolę w ratowaniu zabytków archiwalnych odnajdywanych na prowincji odgrywały Grona Konserwatorskie Galicji Wchodniej i Zachodniej, z którymi współpracowali też wykładowcy Uniwersytetu. W 1894 r. powstało nowoczesnie zorganizowane Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego, kierowane przez Ludwika Finkla. Podczas wojny światowej z inicjatywy lwowskich profesorów, m.in. Władysława Semkowicza, Oswalda Balzera i in. przebywających czasowo – z powodu inwazji rosyjskiej – poza Galicją, zrodziła się i rozwinęła cenna inicjatywa gromadzenia wszelkiego rodzaju materiałów (archiwaliów, prasy, druków ulotnych, kartek żywnościowych etc.), związanych z różnymi aspektami wojny, a zwłaszcza jej wpływem na losy narodu polskiego, w Polskim Archiwum Wojennym. Zasygnalizowane wyżej działania tworzyły podstawy do badań w zakresie archiwistyki, a jeszcze bardziej – historii kancelarii i jej personelu. W pracach badawczych nad tymi zagadnieniami aktywni byli, co rozumiałe, pracownicy archiwów legitymujący się wysokim cenzusem naukowym (co najmniej doktoratem) i długoletnim stażem pracy. W tym zacnym gronie znajdowali się m.in. wybitni uczeni z Wydziału Prawa – Oswald Balzer i Przemysław Dąbkowski. Pierwszy z wymienionych, jeszcze zanim na 42 lata objął stanowisko dyrektora Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich, opublikował w 1882 r. na łamach „Przewodnika Naukowego i Literackiego“ obszerną rozprawę *Kancelarie i akta grodzkie w XVIII w.*, wprowadzając klasyczny podział ksiąg (na serie inscriptiones, relationes, Ducreta) obowiązujący w nauce polskiej niemal do ostatnich czasów. Na uwagę zasługuje też archiwoznawcza publikacja O. Balzera *Skarbiec i archiwum koronne w dobie przedjagiellońskiej* ogłoszona we Lwowie w 1917 r.

Uczeń Balzera – Przemysław Dąbkowski skromną edycją źródłową *Dwie taksy kancelaryjne sądu halickiego* zainaugurował w 1903 r. wieloletni cykl artykułów, rozpraw i wydawnictw źródłowych poświęconych księgom staropolskich sądów szlacheckich dawnego województwa ruskiego i bełskiego oraz urzędnikom kancelaryjnym wytwarzającym i przechowującym owe księgi. Tytułem przykładu wymieńmy takie publikacje, jak m.in. *Z przeszłości ksiąg ziemskich i grodzkich buskich* (Warszawa 1915), *Z przeszłości ksiąg ziemskich i grodzkich żydaczowskich* (Lwów 1916), bardziej synte-

tyczne *Księgi sądowe polskie: jak je chowano i wskutek czego niszczały (na podstawie aktów województwa ruskiego)*²⁵ oraz *Urzędnicy kancelaryjni sądów ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce* (Lwów 1918). Publikacje tego rodzaju wychodziły spod pióra Dąbkowskiego także w okresie II Rzeczypospolitej. W owych czasach miały one prekursorski charakter, i do dziś zresztą zachowały niemałą wartość materiałową. Ich autor nie podjął jednak dogłębnie kwestii funkcjonowania kancelarii oraz ich „produkcji aktowej”, trwając w rutynowych schematach metodologicznych²⁶.

Próba porównania dwóch najważniejszych w latach 1869–1918 polskich ośrodków akademickich, w których uprawiano nauki pomocnicze historii, prowadzi do wniosku, że zarówno we Lwowie, jak i w Krakowie wykładowcy tych nauk starali się przedstawić możliwie pełny ich kurs. Natomiast jeśli chodzi o badania naukowe, Uniwersytet Jagielloński mógł się poszczycić, zwłaszcza dzięki S. Krzyżanowskiemu²⁷, większymi osiągnięciami w zakresie średniowiecznej paleografii i dyplomatyki, natomiast Lwów nader obiecująco rozwijał badania w dziedzinie genealogii, geografii historycznej, także nowożytnej kancelarii sądowej. Można zaryzykować twierdzenie, że historycy działający w obu tych ośrodkach wzajemnie się uzupełniali. Wnieśli oni także wielki wkład do edytorstwa źródeł – w Krakowie m.in. dzięki kodeksom wydawanym przez Franciszka Piekosińskiego, we Lwowie zaś dzięki „Aktom grodzkim i ziemskim z Archiwum Bernardyńskiego”.

²⁵ „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1916 i osobna odb.

²⁶ S. Ciara, *Przemysław Dąbkowski (1877–1950)* [w:] *Złota księga*, t. I, s. 489–490.

²⁷ B. Wyrozumska, *Stanisław Krzyżanowski (1865–1917)* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, s. 174–177.

Roman Ławrecki, Roman Szust

(Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki)

Nauki pomocnicze historii 1918–1939

W okresie międzywojennym w historiografii polskiej za nauki pomocnicze historii uważane były: paleografia, dyplomatyka, sfragistyka, heraldyka, numizmatyka, genealogia, geografia historyczna, filigranistyka, papirologia i szereg innych¹. Nie wszystkie one były jednak uwzględniane w wykładach i badaniach naukowych pracowników Uniwersytetu Lwowskiego. Trzeba jednakże podkreślić, że w wielu tych dziedzinach historycy lwowscy mieli znaczny dorobek naukowy.

Rozwój nauk pomocniczych historii na Uniwersytecie Lwowskim w latach 1918–1939 odbywał się w kontekście postępu europejskiej nauki historycznej, jej specjalizacji i profesjonalizacji. Nie zawsze jednak potrzeby tych nauk spotykały się z należyтым zrozumieniem ze strony ówczesnych władz oświatowych.

Struktura historycznych jednostek dydaktyczno-naukowych Uniwersytetu Lwowskiego w latach 20.–30. XX w. przeszła znaczną transformację i była związana ze zmianą państwowej polityki oświatowej, z pogłębieniem specjalizacji naukowej, a także zmianami kadrowymi. Uniwersytet Lwowski dążył do powoływania na stanowiska naukowo-dydaktyczne najlepszych polskich historyków i utworzenia nowych katedr. Niestety, na przeszkodzie takim planom stanęły trudności ekonomiczne państwa, w szczególności w pierwszych latach powojennych, a także w latach światowego kryzysu ekonomicznego.

Brak osobnej katedry nauk pomocniczych historii na Uniwersytecie Lwowskim utrudniał kształcenie historyków. Wielokrotnie podnosili to członkowie komisji historycznej Wydziału Filozoficznego/Humanistycznego. Wyrażano przekonanie, że fachowe przygotowanie historyków wymaga pogłębionej znajomości podstaw paleografii, dyplomatyki, chronologii, sfragistyki, numizmatyki, geografii historycznej i innych nauk pomocniczych historii. Nie utworzono wprawdzie osobnej katedry nauk pomocniczych historii, ale mimo to studenci zdobywali odpowiednie przygotowanie w tej dziedzinie dzięki staraniom historyków zainteresowanych tą tematyką.

¹ W. Semkowicz, *Nauki pomocnicze historii*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. 51, s. 227–257.

Kształcenie i badania naukowe w dziedzinie nauk pomocniczych historii realizowali przeważnie wykładowcy związani z katedrą historii powszechnej średniowiecznej. Studenci, którzy specjalizowali się w mediewistyce, musieli na zajęcia z nauk pomocniczych historii uczęszczać obowiązkowo.

Tworzenie katedry historii powszechnej średniowiecznej rozpoczęło się od razu po zakończeniu I wojny światowej. Po przejściu na emeryturę L. Finkla (22 października 1918 r.) pozostała wolna katedra historii Austrii; jego obowiązki przejął docent prywatny Teofil Emil Modelski². Rada Wydziału Filozoficznego podjęła uchwałę, aby jak najszybciej doprowadzić do obsady tej katedry. W lipcu 1919 r. zdecydowano zamienić katedrę historii Austrii na katedrę historii powszechnej średniowiecznej. Komisja historyczna odrzuciła kandydaturę T. E. Modelskiego, który pomimo świetnych perspektyw naukowych, nie miał dostatecznej ilości opublikowanych prac naukowych. Na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 18 sierpnia 1919 r. kierownictwo katedry miał objąć docent prywatny Uniwersytetu Jagiellońskiego Jan Konstanty Dąbrowski³, jednakże do tego nie doszło.

4 listopada 1919 r. Rada Wydziału przyjęła dymisję J. K. Dąbrowskiego i jednocześnie zaproponowała Ministerstwu mianowanie profesorem zwyczajnym historii powszechnej średniowiecznej i nauk pomocniczych historii Jana Ptaśnika⁴. Do momentu jego nominacji kierownictwo seminariów historycznych, prowadzonych wcześniej przez Ludwika Finkla i Bronisława Dembińskiego, tymczasowo powierzono A. Szelągowskiemu.

W nazwie nowej katedry (historii powszechnej średniowiecznej i nauk pomocniczych historii) przewidywano połączenie dwóch osobnych przedmiotów kształcenia, choć Rada Wydziału Filozoficznego starała się wznowić działalność katedry nauk pomocniczych historii zlikwidowanej jeszcze w 1824 r. Najaktywniejszym zwolennikiem i inicjatorem jej utworzenia był S. Zakrzewski. On też jako jedyny prowadził wówczas zajęcia z dyplomatyki i paleografii⁵.

Pod wpływem żądań S. Zakrzewskiego Rada Wydziału Filozoficznego podjęła decyzję, by do momentu utworzenia osobnej katedry nauk pomoc-

² Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 26, оп. 5, спр. 2110, Teczka osobowa Szelągowskiego Adama, k. 98; 230; J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2007, s. 495–506.

³ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 602, Teczka osobowa Dąbrowskiego Jana, k. 9–20.

⁴ Tamże, спр. 1566, k. 1; J. Kolbuszewska, *Jan Ptaśnik (1876–1930)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 467–482.

⁵ J. Skrzypek, *Bibliografia prac profesora Stanisława Zakrzewskiego* [w:] *Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej Stanisława Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 32.

nicznych wykłady z tej tematyki powierzyć profesorowi historii powszechnej średniowiecznej J. Ptaśnikowi, który jednocześnie objął zakład nauk pomocniczych historii. Oficjalnym początkiem pracy zakładu był r. akad. 1920/21. Od r. akad. 1928/29 w oficjalnych dokumentach Uniwersytetu pojawia się nazwa „Instytut Nauk Pomocniczych”⁶. Zakład nauk pomocniczych historii miał pomieszczenia w budynku uniwersyteckim pod adresem Mickiewicza 5a (I piętro).

Profesor J. Ptaśnik bez wątpienia był jednym z najbardziej utalentowanych historyków Uniwersytetu Lwowskiego, płodnym naukowcem, badaczem średniowiecznej historii miast, ich kultury materialnej i duchowej oraz stosunków polsko-włoskich. Wybór jego kandydatury nie był przypadkowy, ponieważ J. Ptaśnik był uczniem profesora Stanisława Krzyżanowskiego, kierownika pierwszej katedry nauk pomocniczych historii w Polsce, utworzonej na UJ. J. Ptaśnik sporo czasu spędził na studiach archiwalnych w Archiwum Watykańskim, archiwach niemieckich, węgierskich, belgijskich i angielskich. Wybitny archiwista i znawca źródeł średniowiecznych, paleografii i chronologii, J. Ptaśnik świetnie rozumiał wagę nauk pomocniczych historii w fachowym przygotowaniu historyków. Jeszcze przed podjęciem pracy na Uniwersytecie Lwowskim historyk ten w korespondencji z dziekanem wydziału S. Zakrzewskim pytał o książki i inne materiały z zakresu nauk pomocniczych znajdujące się na Uniwersytecie oraz wyposażenie gabinetu. Od profesora W. Semkowicza J. Ptaśnik dowiedział się, że na Uniwersytecie Lwowskim jest kolekcja sfragistyczna, która należy do gabinetu nauk pomocniczych, oraz szereg albumów i zbiorów źródeł z zakresu paleografii⁷. Na własny koszt J. Ptaśnik nabył po 10 egzemplarzy wydawnictw: *Album Paleographicum*, *Specimina Paleographica* i *Monumenta Poloniae Paleographica*.

W 1924 r. J. Ptaśnik, borykający się z problemami mieszkaniowymi, zamierzał opuścić Lwów i przenieść się na Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie⁸. Rada Wydziału Filozoficznego UJK zdecydowała do tego nie dopuścić⁹. Ważnym argumentem na korzyść pozostawienia J. Ptaśnika we Lwowie było funkcjonowanie przy jego katedrze dwóch oddziałów edukacyjno-naukowych: seminarium historii średniowiecznej i zakładu nauk po-

⁶ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1928–1929*, Lwów 1928, s. 27.

⁷ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w dobie II Rzeczypospolitej* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX w.*, t. V, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2007, s. 396–397.

⁸ F. Bujak, *Życiorys Jana Ptaśnika*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, R. 44, s. 38–39.

⁹ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, спр. 1566, Teczka osobowa Ptasnika Jana, k. 50, 51.

mocniczych historii. Ten ostatni utworzony został na żądanie J. Ptaśnika. Ostatecznie, rozumiejąc potrzeby lwowskiego studium historycznego, J. Ptaśnik zrezygnował z przeniesienia się do Wilna.

W działalności dydaktycznej J. Ptaśnik znaczną uwagę poświęcał naukom pomocniczym historii. Wśród przeprowadzonych przez niego na Uniwersytecie Lwowskim wykładów i ćwiczeń warto wyróżnić takie, jak: *Prywatna dyplomatyka* (r. akad. 1923/24), *Ćwiczenia paleograficzno-dyplomatyczne* (1923/24, 1924/25, 1928/29), *Ćwiczenia z paleografii łacińskiej* (1923/24), *Dyplomatyka papieska* (1924/25, 1926/27, 1929/30), *Cesarska dyplomatyka w połączeniu z ćwiczeniami paleograficznymi* (1926/27), *Ćwiczenia paleograficzne* (1926/27, 1929/30), *Paleografia łacińska – wykłady, połączone z ćwiczeniami praktycznymi* (1927/28), *Encyklopedia nauk pomocniczych* (1928/29), *Seminarium w dziedzinie nauk pomocniczych historii* (1928/29), *Paleografia łacińska* (1929/30), *Dyplomatyka cesarska* (1929/30)¹⁰. Przeprowadzanie ćwiczeń praktycznych badacz stopniowo przekazywał na barki swoich asystentów – Zygmunta Wojciechowskiego i Łucji Charewiczowej.

W dorobku naukowym J. Ptaśnika z okresu jego pobytu we Lwowie naukom pomocniczym historii, w szczególności bibliologii, poświęcony był m.in. zbiór źródeł z historii drukarstwa *Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum* (Lwów 1922) i monografia *Drukarze i księgarze krakowscy XV i XVI w.* (Lwów 1922). W swoich pracach przedstawił on rozwój polskiej książki w XV–XVI w., szeroko omówił dzieje drukarstwa, działalność księgarń i przemysł papierniczy. Badacz postawił sobie za cel opracowanie historii drukarstwa na podstawie materiałów archiwalnych.

Pierwszym drukarzem na terytorium Polski J. Ptaśnik nazywał Szwajpolda Fiola, który założył drukarnię w 1483 r. Badacz przeanalizował powstanie drukarni, proces drukowania książek, podał opis wydanych prac i przestudiował źródła ich druku. Wskazywał m.in. na dobroczynną rolę rodziny Turzonów, którzy opiekowali się drukarzem do końca jego życia¹¹. J. Ptaśnik zgłębił też działalność wydawniczą innych znanych drukarzy: Jana Hallera,

¹⁰ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów w roku akademickim 1923–1924*, Lwów 1923, s. 33; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na wydziale filozoficznym w trymestrze III roku akademickiego 1923–1924*, Lwów 1924, s. 3; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1924–1925*, Lwów 1924, s. 37; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1926–1927*, Lwów 1926, s. 40; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1927–1928*, Lwów 1927, s. 39; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1928–1929*, Lwów 1928, s. 26–27; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1929–1930*, Lwów 1929, s. 27.

¹¹ J. Ptaśnik, *Drukarze i księgarze krakowscy XV i XVI w.*, Lwów 1922, s. 17–25.

Floriana Unglera, dynastii Szarffenbergów i Siebeneicherów, braci Malec-
kich, Stanisława Murmeliusa, Łazarza Januszowskiego, Stanisława Siennika
i wielu innych.

Ważnym elementem postępu technicznego, który był nierozdzielnie
związany z drukowaniem książek, była produkcja papieru. J. Ptaśnik do-
kładnie zbadał i przeanalizował przemysł papierniczy w Polsce w XVI w. Za
organizatora przemysłu papierniczego uznał Fryderyka Schidlinga, który
otworzył pierwszą papiernię w Krakowie na początku XVI w. Badacz przed-
stawił też działalność papierni Hallerów i Szarffenbergów, opisał działal-
ność papierni w Mogile i fabryk papieru koło Krakowa. Podkreślał, że ów-
czesny przemysł papierniczy znacznie przewyższał potrzeby drukarstwa.
Na potwierdzenie tego J. Ptaśnik przytaczał średnią roczną produkcję pa-
pieru w Polsce w XVI w., która wynosiła 200 tys. ryz, a dla drukarstwa po-
trzeba było w tym czasie tylko 100–120 tys. ryz. Oczywiście, znaczna część
wyprodukowanego papieru szła na eksport.

J. Ptaśnik przeanalizował również początki kartografii krakowskiej. Wśród
najbardziej znaczących ówczesnych kartografów wyróżnił Hanusza z Bolesła-
wa, Pawła Czipsera, Mikołaja Zahorowskiego i in.¹²

W swojej działalności naukowo-dydaktycznej J. Ptaśnik dużo uwagi po-
święcał przygotowaniu kadry naukowej. Wśród jego uczniów była Łucja
Charewiczowa. W latach 1925–1933 była ona asystentką katedry historii
powszechnej średniowiecznej i nauk pomocniczych historii, od 1931 r.
wykładała jako docent. Ł. Charewiczowa pomagała J. Ptaśnikowi w pro-
wadzeniu ćwiczeń i zajęć praktycznych z paleografii i dyplomatyki¹³. Od
r. akad. 1925/26 samodzielnie prowadziła kurs dla początkujących: *Wia-
domości wstępne do nauk historycznych*. Badaczka otrzymała gruntowne
przygotowanie z chronologii, sfragistyki, paleografii. Jednak większość jej
prac naukowych była poświęcona historii miast, ich kulturze duchownej
i materialnej. Oprócz tego Ł. Charewiczowa badała rolę kobiety w śre-
dniowiecznej Polsce.

H. Polackówna, uczennica profesorów O. Balzera, T. Wojciechowskie-
go, L. Finkla i S. Zakrzewskiego, była znaną badaczką heraldyki i sfragistyki.
J. Ptaśnik powierzył jej opracowanie katalogu kolekcji sfragistycznej zakła-
du nauk pomocniczych historii. H. Polackówna przez wiele lat pracowała
w Archiwum Bernardyńskim we Lwowie, pomagała O. Balzerowi przygoto-

¹² Tamże, s. 127, 129–131.

¹³ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1927–1928*, s. 39; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1929–1930*, s. 27.

wywać kolejne tomy wydawnictwa „Akta grodzkie i ziemskie”. J. Ptaśnik proponował H. Polaczkównie przeprowadzenie habilitacji z heraldyki i sfragistyki na Uniwersytecie Lwowskim. Ostatecznie uzyskała ją w Poznaniu (1930 r.).

Po nagłej śmierci J. Ptaśnika (20 lutego 1930 r.) Rada Wydziału Humanistycznego zdecydowała się doprowadzić do utworzenia oddzielnej katedry nauk pomocniczych historii. 7 maja 1930 r. S. Zakrzewski w imieniu komisji historycznej zaproponował rozdzielenie dotychczasowej katedry na dwie oddzielne: historii powszechnej średniowiecznej oraz nauk pomocniczych historii. Zaproponował kandydaturę T.E. Modelskiego na kierownika połączonej katedry do czasu jej podziału. Historyk ten cieszył się dużym uznaniem; związany był m.in. z Polskim Towarzystwem Historycznym i „Kwartalnikiem Historycznym”¹⁴. 20 września 1930 r. został mianowany profesorem zwyczajnym historii powszechnej wieków średnich, jednocześnie zobowiązano go do prowadzenia wykładów z nauk pomocniczych historii do momentu utworzenia oddzielnej katedry tych nauk¹⁵. Niestety, nigdy do jej utworzenia nie doszło. Na przeszkodzie stanęły trudności finansowe.

T.E. Modelski poświęcił naukom pomocniczym historii kilka cykli wykładów teoretycznych i ćwiczeń. Podejmował następujące tematy: dyplomatyka (r. akad. 1931/32), dyplomatyka papieska (932/33), zajęcia paleograficzno-dyplomatyczne (1932/33, wspólnie z asystentem Walentynem Arturem Wagnerem: 1934/35, 1935/36, 1936/37), dyplomatyka cesarska (1933/34), ćwiczenia paleograficzno-dyplomatyczne w połączeniu z zajęciami sfragistycznymi (1933/34), nauki pomocnicze historii (1934/35), ćwiczenia praktyczne ze sfragistyki (wspólnie ze starszym asystentem Marianem Haisigiem: 1934/35, 1935/36, 1936/37), ćwiczenia z dziedziny nauk pomocniczych historii (1937/38), paleografia łacińska (1938/39)¹⁶.

¹⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 1172, Ogłoszenia i protokoły Rady Wydziału 1929–1931; k. 56, 76; спр. 1175, Protokoły Dziekana Wydziału 1928–1930, k. 19; J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 1, s. 499.

¹⁵ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (dalej: ALNU im. I. Franki), ф. 119, (Львівський державний університет імені Івана Франка), оп. 1 (Відділкадрів), спр. 126, к. 2.

¹⁶ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1931–1932*, s. 45; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akademicki 1933–1934*, Lwów 1933, s. 45; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akademicki 1935–1936*, Lwów 1935, s. 46; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1936–1937*, Lwów 1936, s. 48; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1937–1938*, Lwów 1937, s. 49; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1938–1939*, Lwów 1938, s. 49.

T.E. Modelski znaczne sukcesy osiągnął m.in. w badaniu geografii historycznej, onomastyki i nazewnictwa. Sam badacz wyjaśniał wybór tego ostatniego kierunku licznymi błędami ówczesnych historyków dotyczącymi nazw i terminów, o których wspomina się w źródłach średniowiecznych¹⁷.

Jednym z głównych kierunków zainteresowań naukowych T.E. Modelskiego były badania związane z historią polsko-ukraińskiego pogranicza. Należy tu zaznaczyć, że historyk poszedł inną drogą aniżeli większość jego polskich kolegów poszukujących argumentów potwierdzających przynależność etniczną Grodów Czerwieńskich do polskiego terytorium. Dostrzegał brak prac biorących pod uwagę także poglądy ukraińskich historyków. Był zdania, że z częścią ich argumentów można się zgodzić, choć jednocześnie zarzucał badaczom ukraińskim jednostronną interpretację wielu faktów historycznych¹⁸.

W latach 30. XX w. komisja historyczna Wydziału Humanistycznego, biorąc przykład z innych polskich uniwersytetów, niejednokrotnie starała się o powołanie nowych katedr i seminariów. Chodziło głównie o stworzenie katedry nauk pomocniczych historii. 28 kwietnia 1936 r. prof. A. Szelągowski zaproponował wprowadzenie znaczących korektur w strukturze katedr historycznych wydziału. Ówczesne ich nazwy uważał za archaizm polityki uniwersyteckiej czasów Austro-Węgier. Nalegał na stworzenie, obok katedr historii starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej, katedry nauk pomocniczych historii. Postulat ten także i tym razem nie został zrealizowany.

Obowiązek wykładania nauk pomocniczych historii T.E. Modelski wykonywał z pomocą asystentów zakładu nauk pomocniczych historii, W.A. Wagnera i Mariana Haisiga¹⁹. Od 1926 r. w tym zakładzie pracował również znany później historyk-mediewista i archiwista Stanisław Zajączkowski. W II i III trymestrze r. akad. 1925/26 Ł. Charewiczowa przekazała mu wykłady *Wiadomości wstępne do nauk historycznych*. W 1930 r. odbyła się habilitacja S. Zajączkowskiego, niebawem jednak wyjechał on ze Lwowa i zaczął pracę na Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie²⁰.

Liczące się osiągnięcia naukowe w dziedzinie sfragistyki miejskiej i szlacheckiej miał uczeń T.E. Modelskiego, M. Haisig. Pracował jako asystent-

¹⁷ T.E. Modelski, *Z onomastyki i terminologii średniowiecznej*, „Kwartalnik Historyczny” 1920, 34, s. 1.

¹⁸ T.E. Modelski, *Sprawa pogranicza polsko-ruskiego w badaniach ruskich* [w:] *Pamiętnik IV Zjazdu historyków polskich w Poznaniu*, osobna odbitka [b.r. i b.m.], sekcja 2, s. 1–2.

¹⁹ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów oraz skład Uniwersytetu w roku akademickim 1932–1933*, Lwów 1932, s. 45.

²⁰ *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 570.

wolontariusz (w latach 1933–1935), a następnie od 1935 r. – starszy asystent zakładu nauk pomocniczych historii; pomagał T.E. Modelskiemu prowadzić zajęcia praktyczne²¹. W drugiej połowie lat 30. M. Haisig opublikował szereg artykułów poświęconych sfragistyce miejskiej Lwowa i Sandomierza oraz sfragistyce szlacheckiej. Jedną ze znaczących prac naukowych tego badacza była monografia *Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich*. Została ona napisana na podstawie materiałów archiwalnych Lwowa. M. Haisig przedstawił w niej tradycje sfragistyczne ponad osiemdziesięciu polskich rodów szlacheckich, a także stworzył dokładne ich tablice heraldyczne (165 herbów)²².

W latach 30. najbardziej znanym badaczem Uniwersytetu Lwowskiego w dziedzinie nauk pomocniczych historii był docent Karol Maleczyński. Urodził się 28 października 1897 r. w Grębowie koło Tarnobrzega. We Lwowie w 1915 r. ukończył gimnazjum, w latach 1915–1920 (z przerwą) studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. W latach 1922–1924 K. Maleczyński był stypendystą Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Lwowie. W 1924 r. otrzymał stopień doktora filozofii Uniwersytetu Lwowskiego, w latach 1924–1925 pracował jako starszy asystent przy katedrze historii Polski, od 1 kwietnia 1925 r. był archiwistą w Archiwum Bernardyńskim we Lwowie. Od 1 lutego do 30 czerwca 1928 r. brał udział w pracach ekspedycji rzymskiej Polskiej Akademii Umiejętności²³.

Po habilitacji (zatwierdzonej 14 grudnia 1929 r.) K. Maleczyński prowadził specjalne kursy z paleografii, dyplomatyki, chronologii, numizmatyki, a także ćwiczenia z nauk pomocniczych historii. Programy zajęć K. Maleczyńskiego z paleografii łacińskiej, chronologii, dyplomatyki prywatnej, przechowywane w Archiwum Państwowym Obwodu Lwowskiego, świadczą o dobrym przygotowaniu naukowym i metodycznym wykładowcy do prowadzenia zajęć w tym zakresie, zgodnie ze standardami ówczesnej nauki historycznej. W latach 1929–1939 K. Maleczyński prowadził na UJK następujące wykłady i ćwiczenia: *Paleografia łacińska wieków średnich* (r. akad. 1930/31, 1933/34, 1936/37, 1938/39), *Ćwiczenia paleograficzno-dyplomatyczne* (1930/31, 1932/33, 1933/34), *Ćwiczenia paleograficzne (kurs wyższy)* (1930/31, 1931/32), *Dyplomatyka papieska* (1931/32, 1932/33), *Dyplomatyka polska* (1935/36, 1937/38) *Dyplomatyka ogólna* (1930/31, 1937/38), *Dyplomatyka cesarska* (1932/33, 1938/39), *Elementy główne*

²¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, с. 340, Teczka osobowa Haisiga Mariana, k. 1, 4, 13.

²² M. Haisig, *Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich* [w:] *Prace Zakładu Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jana Kazimierza, Lwów 1939*, t. I, z. 1, s. 62–76.

²³ ALNU um. I. Franki, ф. 119, оп. 1, с. 114, k. 3, 5, 7.

chronologii średniowiecznej (1930/31, 1931/32, 1933/34), *Paleografia łacińska* (1933/34), *Zarys dyplomatyki polskiej* (1935/36), *Ćwiczenia ze sfragistyki* (1936/37), *Zarys numizmatyki średniowiecznej* (1936/37)²⁴.

W trakcie pracy na Uniwersytecie Lwowskim K. Maleczyński niejednokrotnie wyjeżdżał za granicę w celu podwyższenia kwalifikacji naukowych, zbierania literatury i materiałów archiwalnych. Swobodnie posługiwał się kilkoma językami obcymi. Za wybitne osiągnięcia na polu naukowym i dydaktycznym w 1939 r. nadano mu tytuł profesora. Do 1939 r. opublikował około czterdziestu prac naukowych z zakresu nauk pomocniczych historii. Największe uznanie w kołach naukowych zdobyły jego prace *Studia nad dyplomami i kancelarią Odonica i Laskonogiego (1202–1239)* (Lwów 1928), *O kancelariach polskich XII wieku* (Lwów 1928), *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261* (Wilno 1936), *Stanowisko dokumentu w polskim prawie prywatnym i przewodzie sądowym do połowy XIII w.* (Lwów 1935).

Prace naukowe K. Maleczyńskiego były poświęcone głównie średniowiecznej dyplomatyce polskiej. Uczony zajmował się również badaniami w dziedzinie paleografii, chronologii oraz dziejów handlu w Polsce w XI–XVI w. Znaczące osiągnięcia naukowe Maleczyński osiągnął w badaniu średniowiecznych dokumentów i w ujawnieniu ich falsyfikatów. W pracy *Stanowisko dokumentu w polskim prawie prywatnym i przewodzie sądowym do połowy XIII w.* badacz przeanalizował narodziny i rozwój polskiej kancelarystyki, przedstawił stan prawny ówczesnych szkół pisarskich, metody tworzenia dokumentów, ich właściwości paleograficzne. Dokładnie zgłębił materiały, na podstawie których przygotowywano dokumenty²⁵. Inną pracą z tego cyklu była rozprawa *O wpływie szkoły pisarskiej leodyjskiej na dukt dokumentów lekneńskich z r. 1153* (Lwów 1930). Analiza paleograficzna ówczesnych dokumentów, przeprowadzona przez badacza, charakteryzowała stan polskiego pisma w XII w. W szczególności udało się mu przeprowadzić paralele między dwoma polskimi klasztorami, w których działały szkoły piśmienne, a także ukazać wpływ szkoły pisarskiej leodyjskiej na lekneńską²⁶.

²⁴ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1930–1931*, Lwów 1930, s. 32; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1931–1932*, s. 46; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów oraz skład Uniwersytetu w roku akademickim 1932–1933*, Lwów 1932, s. 46; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akademicki 1935–1936*, s. 47; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1936–1937*, s. 49–50; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów w roku akademickim 1937–1938*, s. 50.

²⁵ K. Maleczyński, *Stanowisko dokumentu w polskim prawie prywatnym i przewodzie sądowym do połowy XIII w.* [w:] *Studia nad historią prawa polskiego*, Lwów 1935, t. 14, z. 4, s. 56.

²⁶ K. Maleczyński, *O wpływie szkoły pisarskiej leodyjskiej na dukt dokumentów lekneńskich z r. 1153. Odbitka z Księgi pamiątkowej ku czci Władysława Abrahama*, Lwów 1930, s. 4–42.

W 1936 r. uczony opublikował jeszcze jedną pracę z tego cyklu, a mianowicie artykuł pt. *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261*. Przeanalizował w nim materiał 10 dokumentów (darowizny, przywileje i dyplomy) powstałych w kancelarii księcia litewskiego Mendoga. Za pomocą analizy paleograficznej i papirologicznej historyk doszedł do wniosku, że cztery z nich (dokumenty z lat 1253, 1254, 1255 i 1259) były falsyfikatami²⁷. Po opublikowaniu tegoż artykułu wywiązała się dyskusja między K. Maleczyńskim a W. Semkowiczem. Ten ostatni krytykował autora za niedostateczne uzasadnienie swoich wniosków.

Innym kierunkiem studiów naukowych K. Maleczyńskiego były analizy dotyczące urzędników lwowskich miejskich i ziemskich (*Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783*, Lwów 1939). Praca ta stanowiła opracowanie statystyczne, jednakże autor w sposób skrupulatny przedstawił w niej także obowiązki starostów, podstarostów, wojewodów, kasztelanów i innych urzędników. Analiza opierała się na licznych dokumentach archiwalnych²⁸.

Prace historyczne K. Maleczyńskiego z zakresu dyplomatyki były istotnym wkładem w rozwój polskich nauk pomocniczych historii. T.E. Modelski w referacie o działalności naukowej badacza mówi, że jego badania znacznie wzbogaciły skarbiec nauki historycznej o nowe ustalenia. W. Semkowicz charakteryzował K. Maleczyńskiego znacznie ostrożniej, określając go jako „historyka ruchliwego i spostrzegawczego, ale nie zawsze dokładnego we wnioskach, które opierały się na wynikach analizy paleograficznej”²⁹.

Działalność naukowo-dydaktyczna K. Maleczyńskiego nie mogła rozwiązać wszystkich problemów; nadal odczuwano brak osobnej katedry nauk pomocniczych historii. Z roku na rok na zajęcia z tego zakresu, obowiązkowe dla „mediewistów”, zapisywało się coraz więcej słuchaczy, dlatego prowadzono je w dwóch grupach³⁰. Tak było na przykład w r. akad. 1924/25, kiedy to zajęcia praktyczne z dyplomatyki (2 godziny w tygodniu) i paleografii (2 godziny w tygodniu) odbywały się w dwóch grupach liczących po 30 osób. Podczas wykładów poznawano zasady paleografii, a na ćwiczeniach studenci czytali i komentowali wybrane dyplomy kancelarii polskiej na podstawie zbioru S. Krzyżanowskiego *Monumenta Poloniae Pale-*

²⁷ K. Maleczyński, *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261*. *Odbitka z „Ateneum Wileńskiego”*, Wilno 1936, s. 52–54.

²⁸ K. Maleczyński, *Urzędnicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783*, Lwów 1939, s. 240.

²⁹ W. Semkowicz, *Nauki pomocnicze historii*, s. 237; ALNU im. I. Franki, f. 119, on. 1, cnp. 114.

³⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, cnp. 1616, Sprawozdania dziekana Wydziału Filozoficznego 1938/39, k. 201; cnp. 1620, Katedra nauk pomocniczych historii, k. 52.

ographica. W tym roku 37 studentów pomyślnie zdało kolokwium z tej dziedziny. Ogółem w r. akad. 1924/25 na ćwiczenia z zakresu nauk pomocniczych historii uczęszczało 137 osób³¹.

W r. akad. 1928/29 uczestnikami zajęć dyplomatyczno-paleograficznych było 130 studentów. Odbyło się także wówczas 17 posiedzeń seminarijnych, na których wysłuchano 17 referatów³². W r. akad. 1938/39 na zajęcia praktyczne z nauk pomocniczych historii (kierownik profesor T. E. Modelski oraz starszy asystent M. Haisig) zapisało się 68 osób, a przedmiot ten zaliczyło 58.

Pracownicy zakładu nauk pomocniczych historii (profesor i asystenci) otrzymywali dodatkowe środki finansowe na delegacje do bibliotek i archiwów znajdujących się poza Lwowem, a także na kontynuację rozpoczętych prac naukowych. Na przykład w roku 1923 przeznaczono na te potrzeby 150 000 marek polskich³³.

Zakład nauk pomocniczych historii miał do swojej dyspozycji solidną bibliotekę i dużą kolekcję sfragistyczną Bolesława Podczaszyńskiego, zakupioną w 1913 r. w Petersburgu, dzięki staraniom pracującego jeszcze wówczas we Lwowie docenta W. Semkowicza. Kolekcja, inwentaryzowana przez Łucję Charewiczową w latach 1935–1938, przewyższała inne zbiory tego typu w Polsce (około 8600 egzemplarzy)³⁴. Stale ją uzupełniano, a także zwiększano ilość tablic paleograficznych. Na przykład w r. akad. 1938/39 starszy asystent M. Haisig odbył podróż naukową do archiwów i bibliotek w Przemyślu, Krakowie i w innych miastach Galicji Zachodniej. Przywiózł stamtąd nowe cenne materiały z zakresu sfragistyki szlacheckiej. W tym samym roku w laboratorium sfragistycznym zakładu odlano około stu nowych kopii gipsowych. Mimo to jego pracownicy skarżyli się na niedostateczne środki finansowe na zakup nowych książek, fotokopii dokumentów, reprodukcji, klisz pieczęci³⁵.

Ogólnie jednak rzecz biorąc, stwierdzić należy, że biblioteka zakładu nauk pomocniczych historii oraz Biblioteka Uniwersytecka posiadały w okresie międzywojennym znaczną kolekcję źródeł i opracowań z nauk pomocniczych historii. Najlepiej były one zaopatrzone w materiały dotyczące paleografii i dyplomatyki. Przy prowadzeniu zajęć praktycznych z paleografii

³¹ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 7, спр. 799, Sprawozdanie z działalności katedry nauk pomocniczych historii, k. 3.

³² Tamże, k. 6.

³³ Tamże, спр. 779, k. 2.

³⁴ Tamże, оп. 7, спр. 1620, k. 50.

³⁵ Tamże, спр. 799, k. 4, 6; спр. 1616, k. 201.

wykorzystywano albumy K. Jabłońskiego (*Podpisy i wzory pism sławnych w Polsce osób, począwszy od końca XV. wieku, aż do nowszych czasów, w naśladowaniach (fak-symilach) z dołączeniem krótkich biografij*, Lwów 1840; *Wzory pism dawnych w przerysach wystawione, i objaśnione drukowanem ich wyczytaniem. Cz. 1 obejmująca pismo dyplomatów od roku 1228 do 1536*, Warszawa 1839; Maurice Prou, *Nouveau recueil de fac-similés d'écritures du XIIe au XVIIe siècle*, Paryż 1896; S. Ptaszyckiego, *Wzory średniowiecznego pisma łacińskiego dla słuchaczy Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 1927; A. Pietrowa, *Древнѣишія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 гг. Репродукція фотографическихъ факсимиле*, Praga 1930; podręcznik Wilhelma Wattenbacha (*Das Schriftwesen im Mittelalter*, Lipsk 1871 i *Anleitung zur Lateinischen Palaeographi*, Lipsk 1872) i wiele innych.

Podkreślić też należy dobre wyposażenie zbiorów lwowskich w materiały ułatwiające nauczanie (uczenie się) dyplomatyki. Biblioteka zakładu nauk pomocniczych historii oraz Biblioteka Uniwersytecka dysponowały bogatymi zbiorami dokumentów, takimi jak: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (Lwów 1868–1935 – 25 tomów); *Ortyle Magdeburskie* (z objaśnieniami M. Bobrzyńskiego), Poznań 1876; *Zbiór dokumentów, znajdujących się w Bibliotece hr. Przeździeckich w Warszawie* (wydawca A. Chmiel, Kraków 1890); *Zbiór dokumentów średniowiecznych do objaśnienia prawa polskiego ziemskiego służących* (wydawca F. Piekosiński, Kraków 1897); *Acta officii consistoriales leopoliensis antiquissima 1482–1489* (wydawca W. Rolny, Lwów 1927); E. Rykaczewskiego, *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum scripturarum et monumentorum quaecunque in archivo Regni in arce Cracoviensi continentur* (Paryż 1862); J. Serugi, *Dokumenty pergaminowe w zbiorach biblioteczno-muzealnych hr. Tarnowskich w Suchej* (Kraków 1936) i Z. Kozłowskiej-Budkowej, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, z. I: *Do końca wieku XII* (Kraków 1937). Wymienić tu też należy popularne podręczniki Octave Morela, *La grande chancellerie Royale et l'expédition des lettres royales de l'avènement de Philippe de Valois à la fin du XIVe siècle (1328–1400)* (Paryż 1900); Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien* (Lipsk 1912); S. Kętrzyńskiego, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich* (Warszawa 1934, t. 1); K. Maleczyńskiego, *Studia nad dyplomami i kancelaryą Odonica i Laskonogiego 1202–1239* (Lwów 1928) i inne.

Wyniki badań naukowych przeprowadzonych w zakładzie nauk pomocniczych historii postanowiono publikować w specjalnej serii pt. „Prace Zakładu Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jana Kazimierza”. Zeszyt

pierwszy wyszedł w r. akad. 1938/39. Zawierał on rozprawę starszego asystenta zakładu M. Haisiga pt. *Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich* oraz katalog kolekcji sfragistycznej zakładu.

W zakładzie nauk pomocniczych historii istniały miejsca pracy dla kierownika, asystentów i studentów. Biblioteka gromadziła źródła, opracowania, czasopisma, a także kolekcje i zbiory. Opiekę nad pomieszczeniami zakładu i biblioteką sprawowali asystenci. Wraz z profesorem pomagali oni studentom w przygotowywaniu referatów naukowych, recenzji, odczytów i pierwszych samodzielnych prac naukowych. Na przykład w r. akad. 1926/27 zostały ukończone 2 rozprawy: Adama Dułębowskiego *Kancelarja m. Lwowa w wiekach średnich* i Fridy Rosenblumówny *Notariusze w Krakowie do 17 w. włącznie*³⁶.

W czasie funkcjonowania zakładu karierę naukową rozpoczęło w nim wielu młodych, utalentowanych uczonych. Z reguły pełnili oni obowiązki asystentów. Oprócz wspomnianych wyżej zauważalny ślad w naukach pomocniczych pozostawili Zygmunt Wojciechowski, Maria Świeżawska, Walenty Artur Wagner, Zdzisław Stroński, Zofia Dymnicka i inni.

Pewien wkład w rozwój nauk pomocniczych na Uniwersytecie Lwowskim wnieśli też tacy uczeni, jak: Franciszek Bujak, Konstanty Chyliński, Franciszek Smolka, Józef Wąsowicz. Geografią historyczną w okresie międzywojennym zajmowali się m.in. profesor historii społecznej i gospodarczej F. Bujak oraz profesor historii starożytnej K. Chyliński. F. Bujak przez dwa lata prowadził kurs *Historyczna geografia Polski* (r. akad. 1926/27, 1934/35)³⁷. K. Chyliński miał cykl wykładów pt. *Geografia historyczna starożytnego świata w zarysie* (1928/29, 1932/33)³⁸. Zlecane wykłady z papirologii na Wydziale Filozoficznym prowadził docent prywatny papirologii, współpracownik komisji filologicznej Polskiej Akademii Umiejętności Franciszek Smolka³⁹. Razem z Jerzym Manteufflem wydał on wysoko ceniony podręcznik akademicki *Papirologia* (Lwów 1933).

W latach 1918–1939 Uniwersytet Lwowski był jednym z głównych ośrodków akademickich Polski kształcących studentów w zakresie dypl-

³⁶ Tamże, op. 7, спр. 799, арк. 4.

³⁷ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1926–1927*, s. 40; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akademicki 1934–1935*, Lwów 1934, s. 42.

³⁸ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1928–1929*, s. 27; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów oraz skład Uniwersytetu w roku akademickim 1932–1933*, s. 45.

³⁹ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów na rok akademicki 1931–1932. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1930–1931 i 1931–1932*, s. 119.

matyki, paleografii, sfragistyki, papirologii i geografii historycznej. Pomimo wielu starań nie udało mu się uzyskać osobnej katedry nauk pomocniczych. Jak o tym była mowa wcześniej, zajęcia z tego zakresu prowadzono w ramach katedry historii powszechnej średniowiecznej i nauk pomocniczych historii (w latach 1919–1930), a następnie katedry historii powszechnej średniowiecznej (w latach 1930–1939). Także i w tej drugiej katedrze istniał zakład nauk pomocniczych historii. Był on dobrze zaopatrzony we współczesną literaturę naukową polską i zagraniczną oraz źródła, miał też solidne kolekcje i zbiory wydawnictw źródłowych. Wśród wykładowców nauk pomocniczych historii byli profesorowie: J. Ptaśnik, T. E. Modelski, F. Bujak, K. Chyliński, docenci K. Maleczyński i Ł. Charewiczowa, oraz starsi asystenci: S. Zajączkowski i M. Haisig. Kwalifikacje wykładowców były bardzo wysokie. Utrzymywano kontakty z zachodnioeuropejskimi uniwersytetami, archiwami i bibliotekami. Wykładowcy lwowscy brali udział w konferencjach międzynarodowych, uzyskiwali też stypendia zagraniczne na kontynuację badań naukowych.

Studenci lwowscy otrzymywali w toku studiów solidne przygotowanie naukowe w zakresie nauk pomocniczych historii, szczególnie wysokie w latach 30. XX w. Zaowocowało to w pełni po II wojnie światowej, kiedy to wykładowcy i absolwenci Uniwersytetu Lwowskiego kontynuowali swoją działalność naukową na innych uniwersytetach polskich.

Adam Redzik

(Uniwersytet Warszawski)

Historia prawa

1. Historia prawa w programie studiów prawnych

Historia prawa i ustroju państwa stanowi dziś element kształcenia na uniwersyteckich studiach prawnych, a sama specjalizacja naukowa jest dziedziną nauk prawnych a nie humanistycznych, do których zalicza się historię. Takie usadowienie historii prawa jest efektem procesów historycznych sięgających XIX w., gdy w uniwersytetach niemieckich i austriackich przyjęto, że kształcenie w zakresie dziejów prawa stanowi konieczny element wykształcenia prawniczego i ma być pierwotne w stosunku do studiów nad prawem aktualnie obowiązującym.

Historia prawa, czy też historia państwa i prawa, jak też często określa się dyscyplinę historycznoprawną, związana dziś z wydziałami prawniczymi, ma w Polsce bardzo odległą tradycję, bo sięgającą jeszcze czasów Akademii Jezuickiej.

W programach nauczania prawa historia prawa polskiego na Uniwersytecie Lwowskim pojawiła się po tym, jak wprowadzono na ziemiach zaboru austriackiego prawo austriackie, czyli przede wszystkim Kodeks karny zachodniogalicyski z 1796 r. oraz Kodeks cywilny zachodniogalicyski z 1797 r. W wykładach prawa uwzględniano zarówno nowe prawo, jak i historyczne polskie prawo, mające w praktyce ciągle znaczenie. Wprowadzenie w Austrii 1 stycznia 1812 r. powszechnego kodeksu cywilnego (ABGB) z 1811 r. zbiegło się z reformą nauczania prawa autorstwa Franciszka Zeillera, w wyniku której wprowadzono na Wydziale Prawa zdegradowanej wówczas do liceum (szkoły półwyższej – jak ją określano) wszechnicy lwowskiej, obowiązkową naukę prawa polskiego – w części historycznego, ale mającego jeszcze znaczenie praktyczne. Odtąd wykładano je nieprzerwanie do 1855 r. Pierwszym profesorem prawa polskiego został adwokat dr Jan de Dobra Dobrzański (1780–1836), który objął też wykłady prawa wekslowego i handlowego oraz tzw. praktykę prawną. Wcześniej prowadził on wykłady prawa kościelnego i prawa rzymskiego. Ludwik Finkel podaje, że pierwszy wykład prawa polskiego, oparty na podręczniku Teodora Ostrowskiego pt. *Prawo cy-*

wilne narodu polskiego, wygłosił Dobrzański 8 listopada 1811 r.¹ Wypada w tym miejscu przypomnieć, że Teodor Ostrowski to wybitny prawnik i historyk, urodzony 5 listopada 1750 r. w miejscowości Kopina koło Łukowa, zaangażowany w prace kodyfikacyjne schyłku Rzeczypospolitej. Ostatni okres swego życia spędził on we Lwowie, gdzie zmarł 12 lutego 1802 r.

Reforma Zeillerowska i wprowadzone nią zasady obowiązywały na Uniwersytecie Lwowskim po jego odtworzeniu przez cesarza Franciszka I w 1817 r. Celem studiów prawnych na uniwersytecie było zaznajomienie słuchaczy z prawem pozytywnym i jego interpretacją, bez potrzeby rozbudowywania wątków historycznoprawnych. Prawo rzymskie i prawo kościelne miały być tylko na tyle uwzględniane w wykładach, na ile służyło to zrozumieniu obowiązującego prawa. Podobny status miały wykłady z prawa polskiego. W czasie Wiosny Ludów władze austriackie zezwoliły na zmianę języka wykładu z niemieckiego (który upowszechnił się stopniowo po odnowieniu uniwersytetu, wypierając łacinę) na polski, ale na krótko. W czerwcu 1848 r. wydano zezwolenie na wykład z historii ekonomii po polsku, a uzyskał je adiunkt wydziału Albin Ruebenbauer (1817–1883), znany polski działacz polityczny².

Druga znacząca reforma studiów prawnych w uniwersytetach austriackich, w tym na Uniwersytecie Lwowskim, miała miejsce w 1855 r. Rozszerzono wówczas program studiów o obowiązkowe wykłady historii prawa i filozofii. Obowiązkowym wykładem historii prawa stało się „prawo niemieckie”, czyli dzieje prawa niemieckiego. Pierwszym profesorem tego przedmiotu został mianowany 23 września 1855 r. Ferdynand Bischoff, dotychczasowy docent w Wiedniu³. W 1865 r. przeniesiony został on do Grazu, a na jego miejsce na katedrę lwowską powołano również dotychczasowego docenta z Wiednia Heinricha Brunnera (1840–1915), od 1866 r. profesora nadzwyczajnego, a od 1869 r. zwyczajnego. We Lwowie pracował do 1870 r., kiedy to – w związku z postępującą polonizacją Uniwersytetu – przeniesiony został na katedrę do Pragi, a potem do Berlina⁴. Stworzył

¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894, s. 187.

² Tamże, s. 298–299.

³ Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 26, оп. 5, спр. 124 – Teczka osobowa Bischoffa Ferdynanda; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. I, s. 311.

⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 163 – Teczka osobowa Brunnera Heinricha; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. I, s. 312; J. Liebrecht, *Heinrich Brunner (1840–1915)* [w:] S. Grundmann, M. Kloepfer, C. G. Paulus, R. Schröder, G. Werle (Hrsg.), *Festschrift 200 Jahre Juristische Fakultät der Humboldt-Universität zu Berlin. Geschichte, Gegenwart und Zukunft*, Berlin/New York: De Gruyter 2010, s. 305–326.

on potem w Berlinie znane seminarium, w którym uczestniczyło wielu polskich uczonych, w tym historyków prawa, jak Oswald Bazler i Przemysław Dąbkowski. Brunner był autorem wielu pionierskich rozpraw z zakresu dziejów prawa niemieckiego, w tym cenionego systematycznego podręcznika pt. *Deutsche Rechtsgeschichte (Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft)* (wyd. 2, w dwóch tomach: Duncker & Humblot, Berlin 1906).

Od połowy lat 60. XIX w. następowała stopniowa utrakwizacja uniwersytetu (wprowadzenie wykładów w językach krajowych), a w jej efekcie właściwie polonizacja Uniwersytetu. Wykłady historii prawa i prawa rzymskiego w języku ruskim (późniejszym ukraińskim) nigdy na Wydziale Prawa nie pojawiły się⁵. Pierwszym wykładem po polsku, wprowadzonym na Wydziale pod wpływem przemian w monarchii rozpoczętych w 1861 r., był wykład prawa rzymskiego. Po wieloletnich zabiegach w lutym 1867 r. postanowiono, że jedna z katedr prawa rzymskiego będzie z językiem wykładowym polskim (była to istniejąca od 1856 r. katedra prof. Jozafata Zielonackiego), a dla przedmiotów wchodzących w skład rządowego egzaminu sądowego zostaną utworzone nadzwyczajne katedry polskie. Ostatecznie 22 kwietnia 1867 r. wykłady w języku polskim powierzono: Maurycemu Kabatowi (proces cywilny), Feliksowi Szczęsnemu Gryzieckiemu (prawo karne) oraz Ferdynandowi Źródłowskiemu (prawo cywilne)⁶. Oczywiście, nadal po polsku prowadzono wykłady z prawa rzymskiego. W kolejnych czterech latach udział wykładów w języku polskim lawinowo wzrastał kosztem wykładów w języku niemieckim, które w początkach lat 70. zniknęły (z wyjątkiem wykładu prawa niemieckiego, który prowadzony był w zasadzie po niemiecku do 1883 r., tj. do śmierci wykładowcy).

Oprócz prawa rzymskiego wśród pierwszych wykładających po polsku w okresie autonomicznym byli uczeni, w których dorobku wiele prac miało charakter historyczny. Jednym z nich był znakomity ekonomista i polityk Leon Biliński, zwolennik szkoły realistycznej w ekonomii⁷. W roku 1876 Biliński wspólnie z Tadeuszem Pilatem i romanistą (znawcą prawa rzymskiego) Leonardem Piętakiem upominał się o zaliczenie dawnego prawa polskiego i historii prawa do przedmiotów obowiązujących przy rygorozum historycznym na Uniwersytecie Lwowskim i Uniwersytecie Jagiellońskim. Wkrótce postulat ten zrealizowano.

⁵ Zob. A. Redzik, *Kilka uwag na temat języka wykładowego w Uniwersytecie Lwowskim w XIX i początkach XX wieku*, „Rocznik Lwowski” 2007, s. 67–76.

⁶ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. II, Lwów 1894, s. 17.

⁷ S. Głabiński, *Biliński Leon (1846–1923)* [w:] PSB, t. II, Kraków 1936, s. 97.

Tabela 1. Program studiów prawniczych wprowadzony ustawą z 20 kwietnia 1893 r.*

Typ egzaminu rządowego	Przedmioty obowiązkowe	Liczba godzin wykładu	Przedmioty nadobowiązkowe
Prawno-histeryczny	<ul style="list-style-type: none"> – Prawo rzymskie – Prawo kościelne – Prawo niemieckie (historia źródeł prawa i historia prawa publicznego, historia i system prawa prywatnego) – Historia państwa austriackiego (historia formacji państwa i historia prawa publicznego) – <i>Filozofia i inny wykład (z Wydz. Fil.)</i> – <i>Historia filozofii prawa</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – 20 godz./2 sem. – 7 godz./1 sem. – 9 godz./2 sem. – 5 godz./1 sem. – 4 godz./1 sem. – 3 godz./1 sem. – 4 godz./1 sem. 	<ul style="list-style-type: none"> – Prawo polskie (na uniwersytetach we Lwowie i Krakowie) – Encyklopedia nauk prawnych i politycznych – Prawo górnicze austriackie – Prawo narodów – Medycyna sądowa – Rachunkowość rządowa – Ustawodawstwo rolne austriackie ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju historycznego stosunków rolnych – Prawo skarbowe austriackie – „Umiejętność porównawcza prawa” (prawo porównawcze)
Sądowy	<ul style="list-style-type: none"> – Prawo prywatne austriackie – Prawo handlowe i wekslowe austriackie – Postępowanie sądowocywilne austriackie – Prawo karne i postępowanie karne austriackie 	<ul style="list-style-type: none"> – 18 godz./2 sem. – 7 godz./1 sem. – 12 godz./2 sem. – 10 godz./2 sem. 	
Polityczny	<ul style="list-style-type: none"> – Prawo państwowe ogólne i austriackie – Nauka administracji i prawo administracyjne austriackie – Nauka i polityka gospodarstwa społecznego (ekonomia społeczna) – Skarbowość ze szczególnym uwzględnieniem ustawodawstwa skarbowego austriackiego – Statystyka ogólna porównawcza i austriacka 	<ul style="list-style-type: none"> – 5 godz./1 sem. – 6 godz./1 sem. – 10 godz./2 sem. – 5 godz./1 sem. 4 godz./1 sem. 	

Legenda: Kursywą oznaczono wykłady obowiązkowe niebędące przedmiotami egzaminów rządowych.

* Źródło: Ustawa z 20 kwietnia 1893 r. – o odbywaniu nauk prawnych i politycznych i o zdawaniu z nich egzaminów rządowych; Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 24 grudnia 1893 r. – o urzędzeniu nauk prawnych i politycznych i egzaminów rządowych teoretycznych.

Program nauczania prawa z 1855 r. został zmodyfikowany w 1893 r.⁸, ale jego istota nie uległa zmianie. Regulacje z 1893 r. utwierdziły klasyczny układ czteroletnich studiów prawniczych zgrupowanych w trzy bloki przedmiotów: prawno-historyczny, prawno-polityczny i prawno-sądowy. Przed pierwszym egzaminem rządowym, historycznoprawnym, należało zaliczyć co najmniej trzy pierwsze semestry poprzez zebranie podpisów od prowadzących wykłady profesorów lub docentów⁹. Niedopuszczalne było zapisanie się na przedmioty z trzeciego lub czwartego roku, jeśli nie zdało się wcześniej egzaminu historycznoprawnego. Pomyślny wynik z trzech egzaminów teoretycznych rządowych był warunkiem uzyskania absolutorium i tym samym ukończenia studiów.

Pierwszy teoretyczny egzamin rządowy, określane jako prawno-historyczny, obejmował: prawo rzymskie, prawo kościelne (kanoniczne), prawo niemieckie i austriackie, historię państwa austriackiego oraz w uniwersytetach we Lwowie i w Krakowie „prawo polskie”, czyli historię prawa polskiego.

Piszząc o historii prawa na Uniwersytecie Lwowskim, nie można nie odnotować sporu, jaki później toczył się pomiędzy profesorami Wydziału Prawa tego Uniwersytetu w przedmiocie roli nauczania historii prawa na studiach prawniczych. Powstał on tuż po odzyskaniu niepodległości, jeszcze w 1918 r. Na posiedzeniu grona profesorów Wydziału Prawa 3 grudnia 1918 r. Alfred Halban postawił wniosek o powołanie komisji w celu przygotowania projektu programu studiów prawniczych dostosowanych odpowiednio do zmienionych stosunków państwowych. W skład owej komisji weszli: Stanisław Starzyński (dziekan), Alfred Halban, Oswald Balzer i Juliusz Makarewicz¹⁰. Na posiedzeniu grona profesorów 24 kwietnia 1919 r. dziekan Starzyński przedstawił sprawę reformy studiów prawniczych i wnioski, do jakich doszła komisja. Proponowano m.in., aby studium prawa zostało podzielone na trzy grupy przedmiotów, wykładanych w stałej kolejności: grupę polityczną, sądową i historyczną. Studia można byłoby rozpocząć tylko od półroczna zimo-

⁸ *Gesetz vom 20 April 1893 betreffend die rechts- und staatswissenschaftliche Studien und Staatsprüfungen* [w:] L. Beck von Mannagetta, K. von Kelle, *Die österreichischen Universitätsgesetze*, Wien 1906, s. 805–824; po polsku zob.: Ustawa z 20 kwietnia 1893 r. – *O odbywaniu nauk prawnych i politycznych i o zdawaniu z nich egzaminów rządowych*, Dz.P.P., L. 68 [w:] *Zbiór ustaw uniwersyteckich [...] z dodaniem niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych*, Lwów 1903, s. 44–48. Szczegółowy program nauk prawnych określało Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 24 grudnia 1893 r. – *o urządzeniu nauk prawnych i politycznych i egzaminów rządowych teoretycznych* [w:] *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, s. 48–60.

⁹ Ustawa z 20 kwietnia 1893 r. – *O odbywaniu nauk prawnych i politycznych i o zdawaniu z nich egzaminów rządowych* [w:] *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, s. 44–48.

¹⁰ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 6, снр. 889 – Protokół z posiedzenia Grona Profesorów WP ULw. z 3 grudnia 1918 r.

wego, a przejście do wyższej grupy studiów uzależnione byłoby od zdania egzaminów z przedmiotów poprzedniej grupy. W celu uzyskania doktoratu (nie było wówczas stopnia magistra, a studia kończyło otrzymanie absolutorium) kandydat musiałby zdać trzy teoretyczne egzaminy ścisłe (dotychczasowe rygoroza) i przedłożyć pracę pisemną z któregośkolwiek z przedmiotów egzaminacyjnych – mogła być to też praca seminaryjna¹¹. Różnice w stosunku do dotychczasowych regulacji polegały m.in. na przeniesieniu części historycznoprawnej na koniec studiów prawnych. Propozycja ta nie spotkała się z jednogłośnym poparciem grona profesorów, tym bardziej że był jej przeciwnikiem także jeden z członków komisji wydziałowej opracowującej propozycje reformy – Oswald Balzer.

W efekcie powstał trwający kilka lat spór o kształt studiów prawnych w całym państwie, toczony pomiędzy dwoma profesorami Uniwersytetu Jana Kazimierza – Juliuszem Makarewiczem, zwolennikiem przeniesienia grupy studiów historycznoprawnych na koniec całego studium prawa¹² – i Oswaldem Balzerem, opowiadającym się za pozostawieniem dotychczasowej kolejności studiów. Jak wspomniano, propozycja Juliusza Makarewicza spotkała się z poparciem większości grona profesorów Wydziału Prawa UJK¹³, ale nie Oswalda Balzera. Podnosił on, że historia prawa musi być wstępem do studiów prawa obowiązującego¹⁴. Spór trwał kilka lat i zaowocował wieloma artykułami polemicznymi¹⁵. Argumenty Balzera poparły wydziały prawa w Krakowie i Warszawie¹⁶, w rezultacie minister wydał 16 października

¹¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 6, нсп. 889 – Protokół z posiedzenia Grona Profesorów WP ULw. z 24 kwietnia 1919 r.

¹² J. Makarewicz, *Reforma metody nauczania prawa*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, s. 113 i n.

¹³ Zob. wypowiedzi innych członków grona profesorów: E. Till, *Urządzenie studiów prawnych a potrzeby służby publicznej*, „Gazeta Lwowska” 1919, nr 72; A. Peretiatkowicz, *O reformie nauki prawa w uniwersytetach polskich*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, nr 20.

¹⁴ R. Nowacki, *Oswald Balzer (1858–1933)*, Opole 1998, s. 253–260.

¹⁵ O. Balzer, *W sprawie reformy nauki prawa w uniwersytetach polskich*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, nr XLIV, s. 1–14; J. Makarewicz, *Reforma metody nauczania prawa*; O. Balzer, *Nauka uniwersytecka a kolejność studiów w uniwersyteckiej nauce prawa*, Warszawa 1921; J. Makarewicz, *Kolejność studiów prawnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1921, nr XLVI, s. 217 i n.; O. Balzer, *Głosy do artykułu o kolejności studiów prawa*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1922, nr XLVII, s. 133 i n.; J. Makarewicz, *Dwa światy*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1922, t. II, s. 701–721; O. Balzer, *Dwa światy*, Kraków 1923.

¹⁶ Zob. G. M. Kowalski, *O miejsce historii prawa w programie studiów uniwersyteckich. Polemika między Oswaldem Balzerem a Juliuszem Makarewiczem (1919–1923)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2004, t. LVI, z. 2, s. 345–362; A. Redzik, *Działalność dydaktyczna Profesora Juliusza Makarewicza [w:] Karno-polityczne koncepcje Profesora Juliusza Makarewicza. W 50. rocznicę śmierci*, red. I. Nowikowski, P. Strzelec, Lublin 2007; R. Nowacki, *Oswald Balzer*, s. 255.

1920 r. *Rozporządzenie w sprawie organizacji studiów prawnych na uniwersytetach państwowych*¹⁷, które w zasadzie potwierdzało dotychczasową kolejność studiów. Obowiązywało ono do wybuchu II wojny światowej.

W okresie II RP oprócz obowiązkowych wykładów historycznoprawnych, takich jak historia ustroju Polski, historia prawa polskiego, historia prawa zachodnioeuropejskiego, z których przewidziane były też ćwiczenia (prowadzone od lat 20. XX w. przez asystentów pod kierunkiem profesora), na Wydziale Prawa UJK były także zajęcia nieobowiązkowe, wykłady głoszone przez docentów. Już w 1910 r. docent prywatny Alojzy Winiarz wykladał niemieckie prawo prywatne spadkowe, a w roku 1932 docent Karol Koranyi prowadził wykład z historii ustroju państw romańskich oraz ćwiczenia z polskiego prawa ludowego (zwyczajowego), zaś w 1939 r. docent Wojciech Hejnosz wykladał historię źródeł dawnego prawa polskiego oraz początki i rozwój poddaństwa w dawnej Polsce.

Wykłady historyczne i historycznoprawne prowadzono też na utworzonych w 1930 r. studiach specjalistycznych. Na kierowanym przez Ludwika Ehrlicha Studium Dyplomatycznym w 1939 r. odbywały się wykłady: *Historia polityki mocarstwowej Polski* (doc. Kazimierz Tyszkowski), *Historia powszechna od wojny siedmioletniej* (doc. Czesław Nanke), *Historia dyplomacji* (Czesław Nanke). Prowadzono też *Seminarium z historii dyplomacji i praktyki dyplomatycznej* (Czesław Nanke i dr Karol Bertoni)¹⁸. Na Studium Sądowym wykład z organizacji i historii adwokatury, notariatu oraz sądownictwa miał prof. Maurycy Allerhand. Na Studium Ekonomicznym dr Marian Karpiński prowadził wykład pn. *Historia ustrojów społeczno-gospodarczych* (po jego śmierci na początku 1939 r. wykład kontynuował doc. Wincenty Styś)¹⁹.

2. Historia prawa niemieckiego i zachodnioeuropejskiego

Najwcześniej na Uniwersytecie Lwowskim wprowadzono obowiązkowe wykłady z historii prawa niemieckiego. Przez wiele lat prowadzili je profesorowie niemieccy – do 1870 r. Heinrich Brunner, a następnie od zimowego

¹⁷ Rozporządzenie Min. WRiOP z dn. 16 października 1920 r. – w sprawie organizacji studiów prawnych w uniwersytetach państwowych, Dz. Urz. Min. WRiOP 1920, nr 22, poz. 140, § 13.

¹⁸ A. Redzik, *Lwowska szkoła dyplomatyczna. Zarys historii Studium Dyplomatycznego przy Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1930–1939)*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2006, t. 6, nr 5 (33), s. 121–149.

¹⁹ Szerzej: A. Redzik, *Wydział Prawa* [w:] A. Redzik (red.), *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków 2015.

półrocza r. akad. 1870/71 do zimowego semestru r. akad. 1882/83 Eduard (Edward) Buhl (1825–1883), autor dwuczęściowego *Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte* (Lemberg 1877).

W 1882 r. z historii państwa i prawa niemieckiego dla wykładu w języku polskim habilitował się (na podstawie rozprawy pt. *O świadkach. Studium z prawa niemieckiego*, Lwów 1883) Polak – Aleksander Radwan Janowicz (1843–1919), rok wcześniej habilitowany z procesu cywilnego²⁰. Po śmierci Buhla, w 1883 r., został Janowicz profesorem nadzwyczajnym prawa niemieckiego, a w roku 1887 profesorem zwyczajnym. Historię prawa niemieckiego w Uniwersytecie Lwowskim wykładał do 1914 r.²¹

Janowicz był autorem licznych opracowań, m.in.: *Kupno renty. Studium historyczno-prawne* (Lwów 1883), *O westfalskich sądach Femy* (1886). Najcenniejsze jednak jest dzieło, nad którym pracował ponad osiem lat – *Historia prawa niemieckiego* (Lwów 1893; wyd. 3, Lwów 1912). Ogłosił tylko tom pierwszy z zapowiadanych kilku, obejmujący najwcześniejszy okres i frankoński. Praca przyjęta została z uznaniem przez krytykę. Oswald Balzer napisał, że „z książki tej nie tylko z łatwością, ale z przyjemnością można studjować historię prawa niemieckiego”, a po latach Przemysław Dąbkowski stwierdził, że książka „jest unikatem w literaturze polskiej i tym unikatem pozostanie zapewne na długie bardzo lata”²².

Jeszcze przed ustąpieniem Janowicza wykłady prawa niemieckiego zaczął prowadzić habilitowany w 1913 r. z historii prawa niemieckiego (wcześniej w 1906 r. habilitowany z historii prawa polskiego) Przemysław Dąbkowski, który trzy lata później objął po Janowiczu katedrę²³. W 1916 r. Dąbkowski został profesorem nadzwyczajnym prawa niemieckiego. W 1919 r. – w związku z odzyskaniem przez Polskę niepodległości – katedra zmieniła nazwę na katedrę historii prawa zachodnioeuropejskiego, którą Dąbkowski zajmował do 1939 r., kierując połączonym z nią zakładem naukowym.

Jeszcze przed I wojną światową postanowieniem cesarskim z 9 lipca 1905 r. utworzono dla Alfreda Halbana zwyczajną katedrą prawoznaw-

²⁰ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 202. Zob. też ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, спр. 2249 – Teczka osobowa Aleksandra Radwana Janowicza; P. Dąbkowski, *Prof. Aleksander Janowicz. Wspomnienie pozgonne*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1919, nr 16, s. 157, nr 17, s. 164–165.

²¹ *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1919/1920*, Lwów 1920, s. 56; P. Dąbkowski, *Prof. Aleksander Janowicz*, s. 157, 164.

²² P. Dąbkowski, *Prof. Aleksander Janowicz*, s. 164.

²³ Szerzej: A. Redzik, *O naukach historyczno-prawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie [w:] Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008, s. 137.

stwa porównawczego. Była to pierwsza tego typu katedra na polskim uniwersytecie²⁴.

Alfred Halban od 1 października 1894 r. był profesorem prawa niemieckiego i historii ustroju Austrii na Uniwersytecie w Czerniowcach²⁵ i znanym uczonym, autorem m.in. głośnych prac: *Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten*, t. 1–3 (1899–1901), *Studia nad historią własności nieruchomości u ludów germańskich* (1892) oraz *Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine* (1896)²⁶. Urodził się 22 września 1865 r. w Krakowie jako Alfred Blumenstock. Ukończył Gimnazjum św. Anny i Wydział Prawa UJ, uzyskując w 1887 r. stopień doktora praw. W czasie studiów uczestniczył m.in. w seminariach profesorów: Michała Bobrzyńskiego, Lotara Darguna i Udalryka Heyzmana. Pracując w 1886 r. w Prokuratorii Skarbu w Wiedniu, jednocześnie uczestniczył w seminariach profesorów Heinricha Marii Schustera, historyka prawa, i Josefa Zhismanna, orientalisty i profesora prawa kościelnego. W 1887 r. wyjechał do Berlina, gdzie pracował pod kierunkiem m.in. profesorów: Heinricha Brunnera, Paula Hinschiusa, Samuela Löwenfelda i Karla Zeumera. Po powrocie porzucił pracę w Prokuratorii Skarbu i przeniósł się do Lwowa, gdzie podjął pracę w Namiestnictwie Galicyjskim, w którym pozostawał zatrudniony do 1894 r. W 1889 r. przedłożył na Wydziale Prawa UJ jako rozprawę habilitacyjną pracę *O opiece papieskiej w średniowieczu* (Kraków 1889), wydaną rok później po niemiecku. Jeszcze w tym roku został docentem prawa kościelnego UJ²⁷. W następnych dwóch latach prowadził badania archiwalne w Paryżu i w Petersburgu, do którego powracał kilkakrotnie. W lutym 1892 r. na podstawie pracy *Studia nad historią własności nieruchomości u ludów germańskich* (Kraków 1891) uzyskał rozszerzenie habilitacji na prawo niemieckie (właściwie historię prawa niemieckiego). 22 września 1894 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym prawa niemieckiego i historii ustroju Austrii na niemieckojęzycznym Uniwersytecie im. Franciszka Józefa I w Czerniowcach. Trzy lata później został profesorem zwyczajnym²⁸. W 1905 r. trafił do Lwowa, gdzie pracował jako uczyony, dydaktyk i polityk do ostatnich chwil życia.

²⁴ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, lata 1898/99–1909/10, s. 326.

²⁵ Tamże, s. 325–326.

²⁶ Szerzej zob. ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, спп. 352 – Teczka osobowa Alfreda Halbana; A. Redzik, *Alfred Halban (1865–1926)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2014, s. 203–218.

²⁷ Szerzej: A. Redzik, *Alfred Halban (1865–1926)*.

²⁸ W Czerniowcach wykładał też prawo górnicze, a przejściowo prawo kościelne, handlowe i filozofię prawa.

W 1919 r. na prośbę Halbana jego katedra zmieniła nazwę na katedrę prawoznawstwa porównawczego i historii prawa zachodnioeuropejskiego. Istniała ona do 1926 r., tj. do śmierci Halbana. Karol Koranyi tak wspominał Halbana: „W wykładach swych podkreślał ważność zapoznania się z dawnym prawem dla zrozumienia prawa współczesnego. Na przykładach wyjaśniał prawdziwość twierdzenia prawnika francuskiego z XVI wieku Balduina, że sine historia ceaca est iurisprudencia, że myśl przewodnia jakiejś instytucji prawnej nie może być rozumiana, jeśli się nie zna jej rozwoju historycznego”²⁹.

Choć Alfred Halban miał dobrego następcę, Karola Koranyiego, to jego młody wiek i brak habilitacji spowodowały, że 4 października 1926 r. dziekan Wydziału Prawa UJK wysłał do Ministerstwa WRiOP prośbę o powierzenie obowiązków wykładowych po śmierci Halbana prof. Przemysławowi Dąbkowskiemu³⁰. Katedra pozostała nieobsadzona.

Karol Wilhelm Koranyi (1897–1964)³¹ urodził się 18 lutego 1897 r. we Lwowie. Tu też w lipcu 1915 r. ukończył VII Gimnazjum. W tym samym roku zapisał się na studia prawnicze. 10 czerwca 1922 r. na podstawie egzaminów rygorystycznych uzyskał stopień doktora praw. Z dniem 1 czerwca 1925 r. został pierwszym asystentem przy katedrze historii prawa zachodnioeuropejskiego Alfreda Halbana. Po jego śmierci kontynuował pracę przy katedrze Przemysława Dąbkowskiego. Uchwałą Rady Wydziału Prawa UJK z 23 czerwca 1931 r. habilitowany został z zakresu historii prawa na zachodzie Europy na podstawie rozprawy *Podstawy średniowiecznego prawa spadkowego* (Lwów 1930) oraz kilku drobniejszych opracowań. Od 1931 r. prowadził wykład historii prawa na zachodzie Europy (m.in. *Historia ustroju państw romańskich*). Formalnie do wybuchu II wojny światowej był asystentem przy zakładzie prawa zachodnioeuropejskiego, kierowanego przez P. Dąbkowskiego³².

Drugim mistrzem Koranyiego był prof. Adam Fischer, twórca lwowskiej szkoły etnologicznej. Efektem zainteresowań etnologicznych Koranyiego była m.in. publikacje *Łysa Góra. Studium z dziejów wierzeń ludowych w Polsce XVII i XVIII wieku* (Lwów 1929) oraz *Ze studjów nad wierzeniami w historii prawa karnego*, t. I (Lwów 1928).

²⁹ [K. Koranyi], *Ś.p. prof. Dr. Alfred Halban*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, s. 490–492.

³⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 352, к. 90.

³¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 6, спр. 918 – Teczka osobowa Karola Wilhelma Koranyiego.

³² ДАЛО, ф. 26, оп. 6, спр. 918 – Teczka osobowa Karola Wilhelma Koranyiego; Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Spuścizna Karola Koranyiego.

Od stycznia 1940 r. do czerwca 1941 r. Karol Koranyi, obdarzony przez Sowietów tytułem profesora, był kierownikiem katedry historii państwa i prawa narodów ZSRS³³. W czasie okupacji niemieckiej (1941–1944) ukrywał się. Po ponownym zajęciu Lwowa przez Sowietów, w sierpniu 1944 r., powrócił na stanowisko kierownika katedry historii państwa i prawa narodów ZSRS, którą kierował do 1945 r. Po wojnie był profesorem Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, a od 1949 r. profesorem Uniwersytetu Warszawskiego³⁴.

3. Historia prawa polskiego

Dla Polaków studiujących na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego przed 1918 r. najważniejsze znaczenie miały bez wątpienia wykłady historii prawa polskiego. Jak wyżej wskazano, po raz pierwszy pojawiły się one w 1811 r. i prowadzone były do 1855 r. Od 1858 r. historię prawa, w tym także elementy historii prawa polskiego, wykładał Ferdynand Bischoff. Potem przez wiele lat wykład z prawa polskiego łączony był z wykładem innych przedmiotów i traktowany jako drugorzędny (a prowadził go m.in. Polak, profesor prawa prywatnego Andrzej Fangor, 1814–1884). W r. akad. 1869/70 prawo polskie zaczął wykładać po polsku pochodzący z Sokala Stanisław Zborowski (1842–1870), który habilitował się w lipcu 1869 r. dla tego przedmiotu na podstawie pracy napisanej po niemiecku o prawie rodzinnym w Statutach wiślickich. Wykład Zborowskiego obejmował Statuty wiślickie Kazimierza Wielkiego i cały system polskiego prawa cywilnego z okresu pierwszej Rzeczypospolitej. Niestety, ten dobrze zapowiadający się młody uczoney po roku zmarł (7 sierpnia 1870 r.)³⁵. Po jego śmierci wykłady prawa polskiego ponownie objął Andrzej Fangor, który prowadził je do 1884 r. Kilka miesięcy później, w semestrze letnim r. akad. 1884/85 wykłady prawa polskiego rozpoczął dwudziestosiedmioletni Oswald Balzer – późniejszy twórca lwowskiej szkoły historycznoprawnej.

Oswald Marian Balzer przyszedł na świat 23 stycznia 1858 r. w miasteczku Chodorów, położonym niedaleko Żydaczowa. Jego rodzinnym językiem był niemiecki, polski poznał dopiero w szkole. Można rzec, że Pola-

³³ A. Redzik, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946*, s. 321–322.

³⁴ Zob. Karol Koranyi (1897–1964). *Studia w stulecie urodzin*, red. S. Salmonowicz, Toruń 1998; K. Sójka-Zielińska, *Karol Koranyi. W piętnastą rocznicę śmierci*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1979, t. XXXI, z. 2.

³⁵ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 115–116.

kiem stał się w toku edukacji i wychowywania w środowisku polskim. Ukończył III Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie. Jesienią 1878 r. rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Lwowskim³⁶. Nie było jednak na Wydziale Prawa w tym czasie historyka prawa, który mógłby pociągnąć za sobą młodego pasjonata dziejów polskich. Balzer znalazł takiego na Wydziale Filozoficznym, a był nim Ksawery Liske. Z jego inspiracji Balzer wyjechał na ostatni rok studiów do Krakowa, gdzie trafił pod pieczę Michała Bobrzyńskiego. Balzer uczestniczył w jego seminarium. Wkrótce zdał egzaminy doktorskie i w 1883 r. wyjechał na studia uzupełniające do Berlina, gdzie był uczestnikiem seminarium Heinricha Brunnera. Po przybyciu z Niemiec opracował studium pt. *Geneza Trybunału Koronnego* (Lwów 1885, wyd. 2, Warszawa 2009), na podstawie którego w 1885 r. habilitował się na Uniwersytecie Lwowskim z prawa polskiego. W tym samym roku rozpoczął wykłady z dziejów prawa i ustroju Polski. Po dwóch latach, 26 kwietnia 1887 r., został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a 29 czerwca 1890 r. profesorem zwyczajnym. Bardzo szybko zyskał wysoką pozycję w świecie polskiej, i nie tylko, nauki prawa, a jego prace naukowe w dziedzinie historii Polski do dziś mają znaczenie fundamentalne³⁷. Wymieńmy tylko kilka z nich: *Kancelarye i akta grodzkie w wieku XVIII* (Lwów 1882), *Genealogia Piastów* (Lwów 1895), *O następstwie tronu w Polsce* (Lwów 1897), *Historia ustroju Austrii w zarysie* (Lwów 1899), *O kilku kwestiach spornych z historii ustroju Polski* (Lwów 1907), *Państwo polskie w pierwszym siedemdziesięcioleciu XIV i XVI wieku* (Lwów 1907), *Stolice Polski 963–1138* (1916), *Skarbiec i Archiwum koronne w dobie przedjagiellońskiej* (Lwów 1917) oraz monumentalne trzypięciotomowe *Królestwo Polskie 1295–1370* (Lwów 1919–1920). Był też wydawcą źródeł – wydał m.in. tom III *Corpus iuris Polonici 1506–1522* oraz część I tomu IV obejmującą lata 1523–1534 (1906; 1910). Pisał też o prawie ormiańskim (np. *Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604*, 1912).

Początkowo Balzer związany był z krakowską szkołą historyczną, co było bez wątpienia efektem studiów u Bobrzyńskiego, jednego z filarów stańczyków młodszej generacji. Mimo iż naukowo zajmował się głównie średniowieczem, to potrafił patrzeć na całe dzieje polskie i zabierać głos w tak ważnej sprawie, jak upadek Rzeczypospolitej w XVIII w. Początkowo w peł-

³⁶ Szerzej: P. Dąbkowski, *Oswald Balzer, życie i dzieła (1858–1933). Z portretem śp. prof. Balzera*, Lwów 1933; R. Nowacki, *Oswald Balzer (1858–1933)*, Opole 1998; M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010; A. Wierzbicki, *Oswald Balzer (1858–1933)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 253–268.

³⁷ A. Redzik, *O naukach historyczno-prawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, s. 131–185.

ni podzielał pesymistyczne poglądy szkoły krakowskiej. Dopiero lektura czterech tomów *Wewnętrznych dziejów Polski za Stanisława Augusta* Tadeusza Korzona spowodowała, że Balzer zrewidował w znacznej mierze swoje stanowisko. W 1891 r. opublikował broszurę okolicznościową *Reformy społeczne i polityczne Konstytucji 3 Maja*. Choć przywołał w niej znaczną część zarzutów pod adresem ówczesnej Rzeczypospolitej, które formułowali stańczycy, to w konkluzji podnosił zasługi Stanisława Augusta Poniatowskiego i przeprowadzone za jego panowania reformy. Konstytucja 3 maja, zdaniem Balzera, dowodzi, że Polacy sami przewyżczyli ułomności dawnego ustroju i sami zlikwidowali najbardziej destrukcyjne urządzenia prawno-polityczne; wprowadzili reformy, które spowodowały, że w momencie upadku Rzeczypospolita nie była już „dziwolągiem”, ale państwem w gruncie rzeczy nowoczesnym. Tezy o jej naturalnej śmierci nie da się utrzymać, ostateczny rozbiór Polski nastąpił „o cztery lata za późno”³⁸. W ten sposób Balzer zbliżył się do tzw. optymistów, choć nie w pełni podzielał ich poglądy. Nawiasem mówiąc, w podobnym duchu w tym czasie wypowiedział się o Konstytucji 3 maja i ustroju Polski ówczesnej kolega Balzera z wydziału Stanisław Starzyński. Ostatecznie zmianę swoich poglądów na przyczyny upadku Rzeczypospolitej przypieczętował Balzer w 1915 r. rozprawką pt. *Z zagadnień ustrojowych Polski*, w której przeprowadził gruntowną krytykę poglądów, według których ustrój Polski przedrozbiorowej nie był anomalny. Balzer widział w ustroju pierwszej Rzeczypospolitej „przeciętny ustrój ówczesnego państwa zachodnioeuropejskiego”. Według Balzera upadek Polski spowodowała zaborczość potężnych sąsiadów.

Pisząc o Oswaldzie Balzerze, nie można nie wspomnieć jego polemiki z rasistowskimi tezami antysłowiańskimi (szczególnie antyczeskimi), które w 1897 r. na łamach „Neue Freie Presse” sformułował niemiecki historyk Theodor Mommsen. Balzer na łamach tego samego periodyku (i wielu innych, w kilku językach), odnosząc się z szacunkiem do Germanów, przypominał wkład Słowian w dzieje Europy, wskazując, że Słowianie nie tylko znakomicie potrafią szerzyć cywilizację zachodnią na wschodzie Europy, ale także bronić całej Europy przed zakusami półksiężycy.

Znaczną część swojego pracowitego życia Balzer poświęcił pracy archiwalnej, szczególnie w Archiwum Krajowym Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie, którego od 1891 r. był dyrektorem. Wielu z jego uczniów nie tylko uczestniczyło w zajęciach dydaktycznych Balzera, ale też pracowało w archiwum, np. Przemysław Dąbkowski czy Wojciech Hejnosz. Był też znakomitym

³⁸ Zob. A. Wierzbicki, *Oswald Balzer (1858–1933)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 257–262.

organizatorem nauki. W 1901 r. doprowadził do utworzenia Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, a w 1920 r. na jego bazie utworzył Towarzystwo Naukowe we Lwowie. W 1899 r. powołał do życia i redagował do śmierci cenną serię rozpraw naukowych pt. „Studia nad historią prawa polskiego”, w której zamieszczał głównie prace swoich seminarzystów i współpracowników³⁹.

Na progu niepodległości Balzer zapraszany był do objęcia katedry na odbudowywanym Uniwersytecie Warszawskim, ale propozycji nie przyjął. 10 grudnia 1918 r. na posiedzeniu Rady Wydziału Prawa złożył wniosek zmiany nazwy swojej katedry z katedry prawa polskiego na katedrę historii ustroju Polski⁴⁰, co też uczyniono.

Mimo iż Balzer nigdy nie był praktykiem prawa, to jako obrońca interesów krajowych wziął udział w sporze pomiędzy Austrią a Węgrami o Morskie Oko w Tatrach. Legitymację otrzymał od Wydziału Krajowego we Lwowie. Spór toczył się w latach 1901–1902 przed specjalnie stworzonym trybunałem rozjemczym w Grazu (Międzynarodowy Sąd Rozjemczy ds. ustalenia granicy w Tatrach). Dzięki trafnym argumentom Balzera⁴¹ przyznał on ogromną większość spornych terenów Austrii, a w praktyce autonomicznej Galicji.

Balzer prowadził wykłady niemal do końca życia. Zmarł 11 stycznia 1933 r. we Lwowie i spoczął po niemal królewskim pogrzebie na cmentarzu Łyczakowskim.

Na posiedzeniu Rady Wydziału Prawa UJK 18 stycznia 1933 r. zdecydowano o powierzeniu wykładu i seminarium prowadzonego dotychczas przez Balzera profesorowi Przemysławowi Dąbkowskiemu. Wybrano również dwuosobową komisję – w składzie Stanisław Starzyński i Przemysław Dąbkowski – w celu obsadzenia katedry⁴². Niestety, komisja nie dokończyła swej pracy, bo wkrótce – mocą rozporządzenia Min. WRiOP z 25 września 1933 r. katedra została „zwinęta” (zlikwidowana)⁴³.

Fenomen Oswalda Balzera do dziś zastanawia. Jak ten ułomny na zdrowiu fizycznym człowiek pochodzący z niemieckiej rodziny mógł stać się jednym z najbardziej znanych uczonych polskich? Nie bez powodu też w sierpniu 1920 r. Rada Obrony Państwa powierzyła Balzerowi funkcję

³⁹ A. Redzik [w:] S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 2011, s. 304–305.

⁴⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 6, спр. 889 – Protokoły z posiedzenia Grona Profesorów za 1918/19 r., Protokół z 10 grudnia 1918 r.

⁴¹ Zob. O. Balzer, *O Morskie Oko. Wywód praw polskich przed sądem polubownym w Gradcu. Z planem sytuacyjnym*, Lwów 1906, 258 ss.

⁴² ДАЛО, ф. 26, оп. 6, спр. 1157 – Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Prawa UJK 1932/1933, k. 14–14v, Protokół z 18 stycznia 1933 r.

⁴³ Rozporządzenie Min. WRiOP z dnia 25 września 1933 r. – *Zwinięcie niektórych katedr i zakładów naukowych w szkołach akademickich*, DzU z 1933 r., nr 71, poz. 527, § 1.

przewodniczącego Trybunału Obrony Państwa, której jednak z powodu stanu zdrowia nie przyjął. Rok później został, jako pierwszy uczyony polski, odznaczony Orderem Orła Białego, a w 1928 r. został honorowym obywatelem miasta Lwowa. Miał swój udział w wyborze godła państwa czy nazwy waluty.

Magnetyzm Balzera powodował, że skupiało się wokół niego liczne grono uczniów. Trzeba dodać, że o swoich seminarzystów Balzer potrafił zadbać. Zatrudniał ich w kierowanym przez siebie archiwum i, jako asystentów, przy katedrze, wreszcie dbał o druk ich najlepszych prac. Wielu spośród uczniów Balzera osiągnęło potem katedry uniwersyteckie. Byli wśród nich historycy, historycy prawa, ale też juryści, którzy w następnych latach zajmowali się innymi dziedzinami prawa, jak Zbigniew Pazdro czy Ludwik Ehrlich. Najbardziej znanymi uczniami Balzera spośród historyków prawa byli: Alojzy Winiarz, Przemysław Dąbkowski, Jan Adamus, Wojciech Hejnosz, Leon Halban, Zygmunt Wojciechowski oraz równolegle uczniowie Władysława Abrahama: ks. Michał Wyszyński, Tadeusz Silnicki⁴⁴, a spośród historyków: Stanisław Łempicki, Karol Maleczyński, Helena Polackówna, Jan Rutkowski, Władysław Semkowicz, Józef Siemieński, Adam Skałkowski, Józef Widajewicz⁴⁵.

Balzer nie tylko dbał o uczniów, ale także dużo od nich wymagał. Seminarium Balzera nie należało do najłatwiejszych. Posiedzenia odbywały się raz w tygodniu. Interpretowano na nich wybrane źródła dotyczące dziejów polskiego prawa i ustroju państwa. Analizowali je poszczególni członkowie seminarium, którego liczebność wahała się od 20 do 40 osób. Balzer wymagał obecności, zastrzegając, że trzy kolejne nieobecności lub pięć łącznie w ciągu semestru będą skutkować wyłączeniem z grupy seminarzystów. Początkowo większość członków seminarium stanowili studenci prawa (II–IV roku), z czasem jednak Balzer wprowadził parytet pomiędzy studentami prawa a studentami historii z Wydziału Filozoficznego (Humanistycznego) UJK. Na początku roku akademickiego uświadamiał seminarzystom, że sprawą priorytetową jest praca naukowa oparta na żmudnych badaniach źródłowych. Zostawali zatem pasjonaci, ci, którzy zamierzali poświęcić się nauce. Trzeba dodać, że uczniowie Balzera uważali swego mistrza za nieomylnego; wyrocznię. Tylko nieliczni po latach potrafili poddać krytyce niektóre jego ustalenia – jednym z nich był Jan Adamus⁴⁶.

Nieco zapomnianym uczniem Balzera jest Alojzy Winiarz, jeden z pierwszych jego uczniów. Urodził się we Lwowie w 1868 r. W stolicy Galicji ukoń-

⁴⁴ Por. M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, s. 22, 154.

⁴⁵ A. Wierzbicki, *Oswald Balzer (1858–1933)*, s. 256.

⁴⁶ Zob. J. Adamus, *Ś.p. Oswald Balzer*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1933, R. LVIII, s. 1–7.

czył gimnazjum, a następnie Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego (doktorat praw w 1890 r.). Studiował potem na uniwersytetach w Berlinie i Wiedniu. W 1896 r. został członkiem komisji prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie i razem z Władysławem Abrahamem brał udział w tzw. ekspedycji rzymskiej w archiwach watykańskich. W tym samym roku habilitował się z prawa polskiego. Przez wiele lat był dyrektorem Archiwum Państwowego we Lwowie, sekretarzem uniwersytetu oraz docentem. Naukowo zajmował się głównie średniowieczem. Opublikował m.in.: *Sądy boże w Polsce* („Kwartalnik Historyczny” 1891); *Prejudykaty w Statutach Kazimierza Wielkiego* (tamże 1895); *O zwodzie zwyczajów prawnych mazowieckiego układu Wawrzyńca z Prażmowa* („Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności”, t. XXXII); *Polskie prawo dziedziczenia kobiet w wiekach średnich* (tamże 1897); *Polskie prawo majątkowe małżeńskie w wiekach średnich* (Kraków 1898).

Alojzy Winiarz zmarł w sierpniu 1912 r. Jego przedwczesna śmierć związana była z ciężkimi ranami, których doznał jako sekretarz Uniwersytetu 23 stycznia 1907 r., w czasie napadu studentów ukraińskich na aulę uniwersytecką⁴⁷.

Najwybitniejszym uczniem Balzera i jego następcą był Przemysław Dąbkowski (1877–1950), autor fundamentalnego studium o dziejach polskiego prawa prywatnego, znakomity organizator, twórca, wydawca i redaktor jedynych w II RP czasopism historycznoprawnych: „Pamiętnika Historyczno-Prawnego” (1925–1939) i „Przewodnika Historyczno-Prawnego” (1930–1937)⁴⁸. Od 1916 r. kierował on drugą katedrą prawa polskiego, noszącą potem nazwę katedra historii prawa sądowego polskiego. Istniała ona do 1939 r.

Przemysław Roman Dąbkowski urodził się 23 lutego 1877 r. we Lwowie. Tu też odbył studia prawnicze i uzyskał stopień doktora praw. W trakcie studiów uczęszczał na seminarium Oswalda Balzera⁴⁹. W latach 1898–1915 pracował w Archiwum Krajowym Aktów Grodzkich i Ziemskich. W tym czasie odbył też studia zagraniczne w Berlinie (1903–1904) i Paryżu (1907–1908). W 1906 r. na podstawie pracy pt. *Rękojemstwo w prawie polskim średniowiecznym* habilitował się z prawa polskiego we Lwowie. W 1910 r. został profesorem tytularnym. Jak wspomniano – trzy lata później rozszerzył habilitację na prawo niemieckie (podstawą była praca *Prawo*

⁴⁷ P. Dąbkowski, *Ś.p. Alojzy Winiarz*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1912, s. 1125–1132. Zob. też: *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. I (1894/95–1897/98), Lwów 1899, s. 134.

⁴⁸ S. Milewski, A. Redzik, *Themis i Pheme*, s. 305–308.

⁴⁹ R. Nowacki, *Przemysław Dąbkowski (1877–1950). Profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza*, Opole 2002.

zastawu w zwierciadłach saskim, szwabskim i niemieckim). W 1916 r. został profesorem nadzwyczajnym, a niedługo potem profesorem zwyczajnym. Na progu II RP miał dwie katedry – dawnego prawa polskiego oraz prawa niemieckiego, której nazwę zmieniono na katedrę historii prawa zachodnio-europejskiego. Dąbkowski był członkiem wielu towarzystw naukowych, znakomitym organizatorem nauki. Przez studentów był lubiany. Postrzegano go jako człowieka niekonfliktowego, oddanego nauce i uniwersytetowi.

Opus vitae Dąbkowskiego była wspomniana wyżej synteza historii polskiego prawa cywilnego (*Prawo prywatne polskie*, 2 tomy, Lwów 1910–1911), która jednak nie stała się pomnikiem spiżowym, czemu winien był sam autor. Dzieło zostało tak skonstruowane, iż było bardzo trudne w percepcji. Już ówcześni recenzenci zarzucali Dąbkowskiemu stosowanie anachronicznej terminologii. Pomoc w posługiwaniu się tym obszernym dziełem stanowi opublikowana w 1932 r. w „Pamiętniku Historyczno-Prawnym” *Księga alfabetyczna dawnego prawa polskiego*⁵⁰.

Nie ulega wątpliwości fakt, że wszystkie prace Dąbkowskiego oparte są na solidnej analizie materiału źródłowego. Dotyczą one m.in. dziejów instytucji prawa cywilnego, urzędów, rzemiosł i zawodów dawnej Polski. Ważniejsze z nich to: *Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej połowie wieku XVI* (Lwów 1897–1898), *O utwierdzeniu umów pod groźbą łajania w prawie polskim średniowiecznym* (Lwów 1903), *Załoga w prawie polskim średniowiecznym* (Lwów 1906), *Litkup* (Lwów 1906), *Wierna ręka czyli pokład. Studium z prawa polskiego* (Lwów 1909), *Przewóz wodny* (Lwów 1914). W 1912 r. Dąbkowski opublikował też rozprawę z prawa litewskiego – *Stanowisko cudzoziemców w prawie litewskim w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, a później *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI wieku*. Podobnie jak Balzer Dąbkowski był archiwistą, badaczem źródeł do dziejów prawa polskiego. Z tego zakresu napisał m.in. rozprawy: *Z przeszłości ksiąg grodzkich i ziemskich żydaczowskich* (Lwów 1916), *Urzednicy kancelaryjni sądów ziemskich i grodzkich w dawnej Polsce* (1918), *Szkice z życia szlachty sanockiej w XV stuleciu* (1922). Interesował się także dziejami bartnictwa (*Bartnictwo w dawnej Polsce*, 1923) i historią poczty w dawnej Polsce (*Rys urzędzeń pocztowych w dawnej Polsce*, Lwów 1903). Opublikował też *Zbiór dokumentów do historii urzędzeń pocztowych w Polsce* („Przewodnik Historyczno-Prawny” 1928).

Liczne prace poświęcił dziejom nauki prawa i nauki historii prawa, a także nauczaniu prawa. Cenna jest jego praca o Tadeuszu Czackim (*Tade-*

⁵⁰ S. Ciara, *Przemysław Dąbkowski (1877–1950)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 485–494.

usz Czacki jako prawnik, Lwów 1913) oraz studium o mistrzu (*Oswald Balzer. Życie i dzieło (1858–1933)*, Lwów 1934). Opublikował też rozprawę *Nauka prawa w szkołach wydziałowych i podwydziałowych Komisji Edukacji Narodowej* (Lwów 1915).

Profesor Dąbkowski w sowiezizowanym Uniwersytecie, w latach 1940–1941, kierował katedrą historii prawa. W czasie okupacji niemieckiej Lwowa pracował w oddziale lwowskim Ostinstytutu. W latach 1944–1946 był dziekanem Wydziału Prawa Państwowego Uniwersytetu im. Iwana Franki⁵¹. We Lwowie pozostał do śmierci 18 grudnia 1950 r.

Jednym z młodszych uczniów Balzera był Wojciech Hejnosz (1895–1976) – znakomity archiwista i znawca historii prawa polskiego (po wojnie prof. UMK)⁵², habilitowany na UJK w 1936 r. z zakresu prawa polskiego na podstawie pracy *Zagadnienie niewoli na Rusi Czerwonej pod koniec średniowiecza w świetle stosunków prawnych Polski i krajów sąsiedzkich*. Działał jako archiwista oraz historyk prawa polskiego. Być może z racji chłopskiego pochodzenia przez całe życie bliskie były mu badania nad niewolą w Polsce średniowiecznej i nowożytnej, w tym nad pozycją prawną stanu kmiecego. Bliska była mu także metoda porównawcza. Liczne jego prace są dowodem na ogromną wiedzę i erudycję⁵³. Ważniejsze prace Hejnosza z okresu lwowskiego to: *„Ius Ruthenicae”*. *Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej XV wieku* (Lwów 1928), *Rzut oka na dzieje skarbowości Polski przedrozbiorowej* (Lwów 1931), *Kilka uwag o niewoli w I Statucie Litewskim*, (Lwów 1934) oraz *Deklaracja królewska z roku 1661* (Lwów 1936).

Wielu uczniów Balzera swoją aktywność naukową jeszcze przed 1939 r. przeniosło do innych ośrodków naukowych – np. Jan Adamus (1896–1962) na Uniwersytet Wileński czy Zygmunt Wojciechowski (1900–1955) na Uniwersytet Poznański. Wieloletni asystent przy katedrze Dąbkowskiego Ziemowit Zbigniew Socha zajmował się dziejami prawa kościelnego oraz skarbowości.

Jednym z najmłodszych uczniów Balzera był Jan Loho-Sobolewski (ur. 1908), ostatni asystent przy katedrze uczonego, autor cennej pracy pt. *Prawo opiekuńcze w dawnej Litwie* (1937) oraz zapisków o seminarium Balzera.

Swoich uczniów pozostawił też Przemysław Dąbkowski, przy czym część z nich była wspólnymi uczniami Balzera i Dąbkowskiego (np. Jan Adamus). Ponadto byli to m.in.: Stanisław Śreniowski (1912–1957) – po

⁵¹ A. Redzik, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946*, Lublin 2006, s. 286.

⁵² Szerzej zob.: A. Redzik, *Wojciech Hejnosz (1895–1976)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 481–496.

⁵³ Tamże, s. 483.

wojnie profesor Uniwersytetu Łódzkiego, Lesław Pauli (1919–1986) – po wojnie profesor UJ, czy asystent z lat 1937–1939 poeta i liryk Henryk Eugeniusz Gréb (1916 –1956) piszący pod pseudonimem Jan Obuch.

4. Historia prawa kościelnego (kanonicznego)

W ramach pierwszego egzaminu na studiach prawniczych zdawano prawo kościelne. O ile wykład prawa kościelnego obejmował zarówno prawo obowiązujące, jak i – choć w mniejszym stopniu – jego historię, to badania naukowe lwowscy kanoniści prowadzili, w większości, z zakresu historii prawa kościelnego, z wyjątkiem pierwszego Polaka wykładającego ten przedmiot.

Owym pierwszym polskim wykładowcą prawa kościelnego w okresie autonomicznym był Edward Rittner (1845–1899), który w 1872 r. został supletem prawa kanonicznego. Habilitował się on z prawa kanonicznego w 1873 r. na podstawie pracy *Ist der Kirchenpatron zur Kirchenbaulast verpflichtet*, opublikowanej w 1874 r. W tym samym 1874 r. mianowany został profesorem nadzwyczajnym. W 1877 r. został profesorem zwyczajnym prawa kanonicznego. W latach 1877–1886 Rittner wykładał także prawo prywatne austriackie (głównie prawo małżeńskie)⁵⁴. Najważniejsze dzieła naukowe Rittnera to: *Österreichisches Eherecht systematisch und mit Berücksichtigung anderer Gesetzgebung dargestellt* (Lwów 1876) oraz wielokrotnie wydawany i tłumaczony na język czeski podręcznik pt. *Prawo kościelne katolickie* (t. I, 1877, t. II, 1879, wyd. 2, 1879)⁵⁵, ważny także dla historyków prawa. Po odejściu z Uniwersytetu Rittner był w latach 1886–1893 radcą w Ministerstwie Wyznań i Oświaty w Wiedniu, a w 1895 r. ministrem tego resortu. Był też ministrem ds. Galicji (1895–1898).

Postanowieniem z 26 czerwca 1886 r. katedrę prawa kościelnego objął przybyły z Warszawy wybitny uczony Józef Kasznica⁵⁶. Pochodził z Galicji (urodził się 20 maja 1834 r. w Dynowie). Studia prawnicze odbył na UJ. Przez kilka lat pracował w Prokuratorii Skarbu, a w 1862 r. wyjechał do Paryża, zostając współpracownikiem Hotelu Lambert. W 1865 r. wrócił do Warszawy, gdzie w Szkole Głównej objął katedrę encyklopedii prawa. Do likwidacji Szkoły Głównej w 1869 r. i przekształceniu jej w Cesarski Uniwersytet Warszawski Kasznica wykładał także prawo kanoniczne. Później

⁵⁴ A. Redzik, *Prawo prywatne*, s. 251–252.

⁵⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, нсп. 1623 – Akta osobowe E. Rittnera; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 120–122.

⁵⁶ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 125–127.

kontynuował działalność naukowo-dydaktyczną w Uniwersytecie Warszawskim, ale nieprzychylność środowiska rosyjskich profesorów spowodowała, że bez wahania przyjął w 1886 r. zaproszenie do objęcia lwowskiej katedry prawa kanonicznego. Pracował tu krótko. Zmarł nagle 7 października 1887 r. Publikował głównie prace z zakresu filozofii prawa i socjologii. Po jego śmierci na katedrę zaproszono docenta prawa kościelnego Uniwersytetu Jagiellońskiego Władysława Abrahama (1860–1941). Przybył on wkrótce do Lwowa i związał się z nim naukowo na ponad pięćdziesiąt lat, skupiając wokół siebie grono uczniów i współpracowników.

Władysław Abraham urodził się 10 października 1860 r. w Samborze⁵⁷. W mieście rodzinnym ukończył gimnazjum (1878), studiował zaś na Wydziale Prawa i Administracji UJ. Uczestniczył w seminariach Michała Bobrzyńskiego, Udalryka Heyzmanna, Stanisława Smolki i Wincentego Zakrzewskiego; słuchał też wykładów Stanisława Tarnowskiego. W 1883 r. uzyskał stopień doktora praw, a w następnym roku wyjechał na studia do Berlina, gdzie uczestniczył m.in. w zajęciach Paula Hinschiusa. W tym samym roku prowadził z ramienia Akademii Umiejętności w Krakowie badania historyczne w Archiwum Watykańskim w zakresie średniowiecznej historii Polski. Habilitował się z prawa kościelnego na UJ w 1886 r. na podstawie pracy przygotowanej na studiach w Berlinie pt. *Proces inkwizycyjny w ustawach Innocentego III i we współczesnej nauce* (Kraków 1887). 10 października 1888 r. został powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego prawa kościelnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego. Dwa lata później, 11 listopada 1890 r., mianowany został profesorem zwyczajnym tego przedmiotu. Wkrótce zaczął prowadzić seminarium, które z czasem stało się bardzo popularne.

Władysław Abraham ogłosił liczne prace na temat dziejów prawa w Polsce i organizacji Kościoła w średniowieczu, m.in.: *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII* (Lwów 1890), *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi* (Lwów 1904), *Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie* (Lwów 1909). Liczne opracowania poświęcił instytucjom prawnym w Polsce okresu średniowiecza, szczególnie z zakresu prawa małżeńskiego, np. obszerne studium pt. *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie pol-*

⁵⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снп. 1 – Akta osobowe; AAN, Zespół Min. WRiOP, akta osobowe; Archiwum PAN, sygn. III-170 – spuścizna prof. W. Abrahama; J. Sawicki, *Władysław Abraham*, „Kwartalnik Historyczny”, t. LIII, 1939–1945, s. 408–413; M. Pyter, *Władysław Abraham – historyk prawa kościelnego (1860–1941)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LVIII (2006), z. 2; K. Pol, *Poczet Prawników Polskich XIX i XX wieku*, wyd. 2, Warszawa 2011, s. 573–588; J. Pisulińska, *Władysław Abraham (1860–1941)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 309–320.

skiem („*Studia nad Historią Prawa Polskiego*”, t. IX, Lwów 1925) oraz: *Z dziejów prawa małżeńskiego w Polsce. Zezwolenie panującego lub panów na małżeństwa poddanych i świeckie opłaty małżeńskie (Księga Pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. I, Lwów 1916); *Dziwostęb. Studium z dziejów pierwotnego prawa małżeńskiego w Polsce* („*Studia nad Historią Prawa Polskiego*”, t. VIII, z. 2, Lwów 1922); *Forma zawarcia zaręczyn i małżeństwa w najnowszym ustawodawstwie kościelnym* (Lwów 1909, wyd. 2 przejrzone i poprawione, Lwów 1913). Rzadziej badał zagadnienia z zakresu dziejów państwa, tu można wskazać prace dotyczące zagadnień relacji państwa do Kościoła, a właściwie chrystianizacji Polski i Litwy: *Polska a chrzest Litwy* (Lwów 1914), *Gniezno i Magdeburg* (Lwów 1921). Wiele prac W. Abrahama na trwałe wpisało się do dorobku historiografii i do dziś nie straciło na wartości. Dodać należy, że Abraham był też wydawcą licznych źródeł do dziejów średniowiecznej Polski.

Abraham publikował również prace na temat nowego prawa kanonicznego – np. *Nowy kodeks prawa kanonicznego* („*Polonia Sacra*” 1918, nr 1; odbitka, Kraków 1918). Był współautorem konkordatu ze Stolicą Apostolską z 1925 r., a także członkiem Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej.

Zakładem prawa kościelnego (kanonicznego) kierował do 1936 r. Rok wcześniej otrzymał godność profesora honorowego, co pozwoliło mu prowadzić nadal seminarium. Uczestniczyło w nim liczne grono historyków prawa z całego kraju. W maju 1937 r. profesorowi Abrahamowi mocą jednogłośnie uchwały Rady Wydziału Prawa UJK nadano godność doktora honoris causa prawa UJK. Zmarł 15 października 1941 r.

Władysław Abraham był obok Oswalda Balzera najjaśniejszą gwiazdą lwowskiego środowiska historycznoprawnego, choć formalnie kierował katedrą prawa kanonicznego. Wychował pokolenia uczniów, przy czym niektórzy z nich – jak Leon Halban, Tadeusz Silnicki i ks. Michał Wyszzyński (1890–1972) – byli także wychowankami Oswalda Balzera. Z seminarium W. Abrahama wyszli m.in.: Leszek Winowski (1910–1979) – po wojnie profesor KUL oraz Uniwersytetu Wrocławskiego, ks. Piotr Kałwa (1893–1974), jeszcze przed wojną profesor KUL, a po wojnie m.in. arcybiskup lubelski, ks. Jerzy Jaglarz (1912–1941), wieloletni asystent przy katedrze, zamordowany przez Sowieców w 1941 r. Wszyscy wymienieni kontynuowali badania swego mistrza, zajmując się w znacznej mierze studiami nad dziejami prawa kościelnego, co sprawia, że można dziś mówić o lwowskiej szkole historii prawa kościelnego⁵⁸.

⁵⁸ Szerzej zob. M. Pyter, *Nurt historycznoprawny w kanonistyce polskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, Lublin 2006.

Spośród wymienionych najbliższym uczniem Abrahama i jego następcą był Leon Halban, który kierownikiem zakładu prawa kościelnego UJK został 1 stycznia 1937 r.⁵⁹

Leon Halban urodził się 23 września 1893 r. Był synem wspomnianego wyżej Alfreda Halbana. W czasie studiów prawniczych na lwowskim Wydziale Prawa uczestniczył w seminarium Balzera. W 1916 r. zdał rygoroza doktorskie, po czym wyjechał na studia zagraniczne do Wiednia i Grenoble⁶⁰. Później pracował w różnych ważnych instytucjach i urzędach państwowych. W początkach lat 20. wrócił do badań nad prawem kościelnym. Leon Halban habilitował się na UJK w 1926 r. z prawa kościelnego na podstawie pracy *Lichwa w nauce i prawie kościelnem do soboru wiedeńskiego* (Lwów 1926) oraz kilku drobniejszych rozpraw (m.in. *Powstanie i rozwój zapowiedzi małżeńskich w wiekach średnich* (Lwów 1925). Od 1926 r. był docentem prawa kościelnego w UJK. Zakładem prawa kościelnego UJK kierował do końca 1939 r. Z pracy na Uniwersytecie został zwolniony z dniem 4 stycznia 1940 r. W latach 1941–1944 ukrywał się we Lwowie, biorąc także udział w nauczaniu na Wydziale Prawa Tajnego UJK. W 1945 r. przyjechał do Lublina, gdzie do 1952 r. był profesorem prawa kościelnego KUL. Jednocześnie od 1949 r. wykładał na utworzonym wówczas Wydziale Prawa UMCS w Lublinie. Tu też zmarł 3 maja 1960 r.

Leon Halban jest autorem licznych rozpraw naukowych z zakresu historii prawa, prawa kanonicznego, a także prawa publicznego i ekonomii. Ważniejsze z nich to: *Supremacja państwa nad Kościołem. Nauka Van Espena* (Lwów 1927), *Konflikt papieżstwa z cesarstwem* (Lwów 1939), *Religia w Trzeciej Rzeszy* (Lwów 1936).

Zainteresowania naukowe Abrahama podzielał też Tadeusz Silnicki (1889–1968). Urodził się on 5 października 1889 r. w Wierchosławicach w powiecie tarnowskim. W 1908 r. rozpoczął studia historyczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego, od początku wiążąc się też z seminarium Balzera. W 1914 r. na podstawie pracy napisanej pod jego kierunkiem: *Prawo elekcji królów w dobie jagiellońskiej* (Lwów 1913) otrzymał stopień doktora filozofii. Przez następne lata był nauczycielem w gimnazjach lwowskich. Jednocześnie w latach 1919–1921 ukończył studia uzupełniające na Wydziale Prawa UJK i w 1921 r. został asystentem przy katedrze prawa kościelnego. W 1923 r. odbył studia uzupełniające w Paryżu.

⁵⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 6, спр. 1356 – Odczyty katedr Wydziału Prawa za rok 1936/37, k. 4.

⁶⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 353 – Teczka osobowa Leona Halbana; K. Koranyi, *Leon Halban*, „Państwo i Prawo” 1960, z. 10 (176), s. 626–627; W. Witkowski, *Lubelscy historycy prawa: Leon Halban, Witold Sawicki i Józef Mazurkiewicz* [w:] *Prawo. Kultura. Uniwersytet. 80 lat ośrodka prawniczego KUL*, red. A. Dębiński, Lublin 1999, s. 105–116.

Habilitował się w 1927 r. z zakresu prawa kościelnego na podstawie pracy pt. *Organizacja archidiakonatu w Polsce* (Lwów 1927). W styczniu 1929 r. mianowany został profesorem nadzwyczajnym prawa kościelnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Poznańskiego, gdzie pracował do 1939 r.⁶¹ Powrócił na ten Uniwersytet w 1945 r. W 1948 r. został profesorem UJ. Po likwidacji wykładów z prawa kościelnego w 1952 r. został odsunięty od zajęć dydaktycznych. W październiku 1957 r. ponownie zatrudniono go w Poznaniu jako profesora w katedrze powszechnej historii państwa i prawa. Zmarł 18 grudnia 1968 r. w Warszawie⁶². Większość prac naukowych Silnickiego dotyczy historii Kościoła katolickiego. Oprócz wymienionej habilitacji były to przed wojną m.in. *Rola dziejowa Kościoła polskiego na Śląsku w wiekach XI–XIII* (Katowice 1937), *Dzieje i ustrój Kościoła na Śląsku do końca wieku XIV* (Kraków 1939, wyd. 2, Warszawa 1953).

5. Prawo rzymskie

Pierwszy wykład prawa rzymskiego w języku polskim prowadził wspomniany wyżej Jozafat Zielonacki. Po nim wykłady objęli Ferdynand Źródłowski oraz Leonard Piętaś.

Ferdynand Źródłowski (1843–1894) był wychowankiem Wydziału Prawa Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie w 1866 r. habilitował się dla wykładu prawa cywilnego w języku polskim. 4 października 1868 r. uzyskał pierwszą nadzwyczajną katedrę prawa cywilnego z polskim językiem wykładowym. W lutym 1872 r., po odejściu na emeryturę Zielonackiego, to Źródłowskiemu powierzono także wykłady z prawa rzymskiego w języku polskim. 12 grudnia 1872 r. Źródłowski mianowany został profesorem zwyczajnym prawa rzymskiego. Wkrótce potem zrezygnował z wykładania prawa cywilnego. W stan spoczynku przeniesiony został w 1889 r. Zmarł 20 grudnia 1894 r. we Lwowie⁶³. Najcenniejszymi opracowaniami Źródłowskiego wydają się podręczniki do prawa rzymskiego: *Instytucje i historia prywatnego prawa rzymskiego* (Lwów 1889) i niedokończone *Pandekta*

⁶¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 1727 – Teczka osobowa Tadeusza Silnickiego; Archiwum Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, sygn. 208/66.

⁶² Szerzej: J. Sawicki, *Tadeusz Silnicki (1889–1968)*, „Prawo Kanoniczne” 1970, nr 3–4, s. 274–285. M. Pyter, *Tadeusz Silnicki (1889–1968)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 445–454.

⁶³ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 752 – Teczka osobowa Źródłowskiego Ferdynanda; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II; „Przegląd Prawa i Administracji” 1894; *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. I (1894/95–1897/98), Lwów 1899, s. 28.

prywatnego prawa rzymskiego, t. I – *Wstęp i Część ogólna* (Lwów 1889) oraz praca z 1877 r. pt. *Das römische Privatrecht. Bd I. Das Recht im objectiven Sinn und die Personen*.

Leonard Piętak (1841–1909) urodził się 24 lutego 1841 r. w Przemyślu. W 1864 r. ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego. W 1867 r. uzyskał tamże doktorat praw. W 1868 r. habilitował się z prawa handlowego. W 1870 r. mianowany został profesorem nadzwyczajnym prawa handlowego i wekslowego. Rok później habilitował się z prawa rzymskiego i w 1872 r. został profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego. 1 kwietnia 1876 r. otrzymał mianowanie na profesora prawa rzymskiego, handlowego i wekslowego. Wykładał te przedmioty do 1900 r. Był aktywnym politykiem i działaczem samorządowym. Zmarł 25 lutego 1909 r. w Wiedniu⁶⁴. Z zakresu prawa rzymskiego opublikował niewiele, z czego najcenniejsze jest dwutomowe *Prawo spadkowe rzymskie* (t. 1, Lwów 1882, t. 2, Lwów 1888). Poza tym odnotować też można skrypty jego wykładów: *Historia i źródła prawa rzymskiego...* (Lwów 1892); *Historia procesu rzymskiego cywilnego czyli postępowania sądowego...* (Lwów 1894); *Historia i źródła prawa rzymskiego* (Lwów 1892; 1899/1900); *Zobowiązania. Część ogólna i szczegółowa* (Lwów 1911); *Pandekta o zobowiązaniach...* (Lwów 1912). Napisał ponadto obszernie wspomnienia pośmiertne poświęcone Jozafatowi Zielonackiemu (1884) oraz Bernardowi Windscheidowi (1892)⁶⁵.

W 1880 r. habilitował się z prawa rzymskiego przybyły z Francji uczestnik powstania styczniowego Stanisław Krzysztof Szachowski (1838–1906). Urodził się on 8 maja 1838 r. w „mieście okręgowym Błoniu w powiecie warszawskim”⁶⁶. Studiował prawo w Haidelbergu (1864/65), a następnie w Paryżu. 10 kwietnia 1872 r. na paryskim Wydziale Prawa uzyskał stopień doktora praw. Jako ochotnik walczył w wojnie francusko-pruskiej, za co prezydent republiki nadał mu 14 maja 1872 r. obywatelstwo francuskie. Wkrótce potem wyjechał do Galicji⁶⁷. W grudniu 1877 r. uzyskał docenturę z prawa rzymskiego, a w kwietniu 1880 r. rozszerzył prawo wykładania na cywilne prawo francuskie. 7 maja 1888 r. Szachowski „otrzymał tytuł i cha-

⁶⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 1479 – Teczka osobowa Leonarda Piętaka.

⁶⁵ Szerzej zob.: K. Szczygielski, *Leonard Piętak – wspomnienie w setną rocznicę śmierci*, „Miscellanea Historico-Juridica”, t. VIII, Białystok 2009, s. 59–72.

⁶⁶ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 224; ДАЛО, ф. 26, оп. 5, снр. 2098 – Akta osobowe Stanisława Szachowskiego, k. 1–2.

⁶⁷ Szerzej: A. Redzik, *Od powstańca styczniowego do profesora Uniwersytetu Lwowskiego – casus Stanisława Szachowskiego* [w:] *Galicja a powstanie styczniowe*, red. M. Hoszowska, A. Kawalec i L. Zaskilniak, Warszawa–Rzeszów 2013, s. 553–564.

rakter nadzwyczajnego profesora uniwersytetu”, ale bez katedry. Dopiero 25 października 1894 r. objął katedrę nadzwyczajną prawa rzymskiego, a 16 listopada 1902 r. cesarz mianował go profesorem zwyczajnym⁶⁸. Zmarł 18 marca 1906 r. we Lwowie. Spośród prac Szachowskiego z zakresu historii prawa wymienić należy: *O symonii* (Kraków 1891); *Prawo spadkowe Hebrajczyków i Indów. Studium* (Lwów 1900) oraz *Dziedziczenie przeciwtestamentowe w prawie rzymskiem, cz. I* (Lwów 1902).

W 1886 r. z prawa rzymskiego habilitował się Leon Piniński (1857–1938)⁶⁹. Urodził się 8 marca 1857 we Lwowie, gdzie ukończył gimnazjum i studia prawnicze (1878). Studia zagraniczne odbywał w Berlinie, Lipsku i Wiedniu⁷⁰. W ich trakcie zetknął się z Rudolfem Iheringiem i Heinrichem Dernburgiem. W 1886 r. habilitował się z prawa rzymskiego. Profesorem zwyczajnym został w 1891 r. Wykłady z prawa rzymskiego prowadził do roku 1898, kiedy to porzucił katedrę uniwersytecką na rzecz aktywności politycznej. W 1904 r. został profesorem honorowym na Wydziale Prawa, ale do czynnej dydaktyki wrócił dopiero na progu II Rzeczypospolitej. Jako uczyony Piniński swymi śmiałymi poglądami zyskał uznanie wielu autorytetów w dziedzinie prawa cywilnego i rzymskiego. Jednym z najważniejszych dzieł Pinińskiego jest praca powstała na bazie rozprawy habilitacyjnej *Der Thatbestand des Sachbesitzerwerbesnach gemeinem Rechte*, opublikowana w latach 1885 i 1888. Spotkała się ona z wysoką oceną specjalistów⁷¹. Inne ważniejsze prace Pinińskiego z zakresu prawa rzymskiego to: *Pojęcie i granice prawa własności według prawa rzymskiego* (Lwów 1900), *O wpływie błędu „in corpore” i „in qualitate” na ważność umów według prawa rzymskiego* (Lwów 1930) oraz *W 1400 letnią rocznicę kodyfikacji Justyniana* (Warszawa 1935).

⁶⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2098, к. 131, 170; [E. Till], *Stanisław Szachowski*, s. 1031–1032; *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1898/9–1909/10*, t. II, zestawili Wiktor Hahn, Lwów 1912, s. 304–305, 324.

⁶⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1515 – Akta osobowe Leona Pinińskiego.

⁷⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1515 – Akta osobowe Leona Pinińskiego; S. Witkowski, R. Longchamps de Bérier, *Leon Piniński – z okazji pięćdziesięciolecia doktoratu*, Lwów 1931; W. Osuchowski, *Śp. Leon hr. Piniński*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, t. XVIII, s. 731–733; K. Przybyłowski, *Prof. hr. Leon Piniński (Przemówienie [...] dziekana Wydziału Prawa UJK wygłoszone 6 kwietnia 1938 na pogrzebie prof. hon. Dr Leona Pinińskiego)*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1938, s. 153–154; R. Wiaderna-Kuśnierz, *Leon Piniński – profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie Lwowskim [w:] Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, red. J. Pisulińska, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2008, s. 471–479; M. Jońca, *Leon hr. Piniński – historyk sztuki stworzony przez podróże [w:] Aksjologia podróży*, red. Z. Krawczyk, E. Lewandowska-Tarasiuk, J. W. Sienkiewicz, Warszawa 2012, s. 175–198.

⁷¹ R. Longchamps de Bérier, *Leon hr. Piniński jako prawnik*, s. 12.

Jako polityk Piniński związany był z tzw. podolakami, czyli konserwaty-stami wschodniogalicyskimi. Był też wybitnym znawcą sztuki i działaczem na polu kultury⁷². Zmarł 4 kwietnia 1938 r. we Lwowie.

Kolejnym romanistą doby autonomicznej był Maurycy Chlamtacz (1865–1947). Urodził się 26 kwietnia 1865 r. w Szarpańcach na Podolu⁷³. Ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego, a wkrótce potem uzyskał tamże w 1891 r. stopień doktora praw⁷⁴. W r. akad. 1891/92 studiował na Uniwersytecie Wiedeńskim, a w latach 1892/93 i 1893/94 na uniwersytecie w Berlinie, specjalizując się w prawie rzymskim. W roku 1898 habilitował się z tego zakresu. Postanowieniem cesarskim z 12 czerwca 1900 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego, a później w 1904 r. profesorem zwyczajnym⁷⁵.

Katedra prawa rzymskiego Marceliego Chlamtacza została zlikwidowana rozporządzeniem Min. WRiOP z 25 września 1933 r. Nie przerwało to jednak związków uczonego z wydziałem. Do wybuchu wojny prowadził wykłady zleczone. W latach 1941–1945 brał udział w nauczaniu na Wydziale Prawa Tajnego UJK, prowadząc zajęcia z prawa rzymskiego. Zmarł we Lwowie 7 stycznia 1947 r.⁷⁶ Marceli Chlamtacz był cenionym znawcą prawa rzymskiego i prawa cywilnego⁷⁷. Za główne jego prace uznaje się: *Die rechtliche Natur der Übereignungsart durch Tradition im römischen Recht* (Lwów 1897), *O extenzyi prawa zastawu na owoce rzeczy w prawie rzymskim i cywilnem prawie niemieckiem* (1910–1911), *Zagadnienie posiłkowej poręki w prawie rzymskim i w prawach nowożytnych. Studium historyczno-dogmatyczne* (Lwów 1932).

W 1900 r. przybył do Lwowa z Fryburgu Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864–1945)⁷⁸. W stolicy Galicji na katedrze prawa rzymskiego spędził 15 lat. W chwili przybycia do Lwowa był już uznanym uczonym. Odbył studia prawnicze na Uniwersytecie w Berlinie, gdzie w 1888 r. uzy-

⁷² W. Osuchowski, *Śp. Leon hr. Piniński*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, t. XVIII, s. 731–733. M. Jońca, *Leon hr. Piniński – historyk sztuki stworzony przez podróżę*, s. 175–176.

⁷³ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1989 i 1990 – Akta osobowe M. Chlamtacza; AGAD, Zespół MiO, sygn. 101 u; W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego, t. II lata 1898/99–1909/10*, Lwów 1910, s. 328.

⁷⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1989, k. 52.

⁷⁵ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego, t. II lata 1898/99–1909/10*, s. 328.

⁷⁶ A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 248–265.

⁷⁷ Szerzej zob. A. Redzik, *Prawo prywatne*, s. 194–195, 198–199, 206–207.

⁷⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1133 – Akta osobowe I. Koschembahr-Łyskowskiego, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), zespół: Ministerstwo Wyznań i Oświaty (dalej: MWiO), sygn. 101 u; W. Wołodkiewicz, *Ignacy Koschembahr-Łyskowski – romanista, cywilista, kodyfikator*, „Studia Iuridica” 1995, t. XXIX, s. 51–58.

skął stopień doktora prawa na podstawie pracy *Die collegia seniorom der Romer* (Berlin 1888). W 1894 r. habilitował się we Wrocławiu z prawa rzymskiego na podstawie pracy *Die Theorie der Exceptionen nach klassischen romischen Recht* (1893). 1 kwietnia 1895 r. objął katedrę prawa rzymskiego na utworzonym w 1889 r. państwowym katolickim uniwersytecie we Fryburgu w Szwajcarii. 27 marca 1900 r. mianowany został profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego ze skutkiem od dnia 1 października 1900 r.⁷⁹ 12 grudnia 1906 r. został profesorem zwyczajnym. Od listopada 1915 r. prowadził wykłady na odrodzonym Uniwersytecie Warszawskim. Aktywnie uczestniczył w międzynarodowym życiu naukowym. Głównym wątkiem twórczości Koschembahr-Łyskowskiego było zagadnienie pojęć ogólnych oraz klauzul generalnych w prawie rzymskim.

W 1918 r. Koschembahr-Łyskowski zrezygnował ostatecznie ze lwowskiej katedry, a wykłady po nim zaczął prowadzić profesor honorowy Leon Piniński. 28 stycznia 1923 r. Rada Wydziału Prawa UJK podjęła jednogłośnie uchwałę o reaktywowaniu go na stanowisku profesora zwyczajnego prawa rzymskiego. Po jego odejściu w stan spoczynku, 1 października 1937 r., zakład prawa rzymskiego objął uczeń Pinińskiego – Waław Osuchowski.

Waław Osuchowski urodził się w 26 stycznia 1906 r. w Tarnopolu. Na Wydziale Prawa UJK studiował w latach 1924–1928, a w latach 1929–1931 filozofię na Wydziale Humanistycznym UJK, uzyskując stopień doktora filozofii⁸⁰. Od 1 października 1928 r. do 30 września 1937 r. był starszym asystentem przy katedrze prawa rzymskiego. 3 lipca 1930 r. uzyskał stopień doktora praw na podstawie pracy: *Media sententia. Studium nad zagadnieniem specyfikacji w klasycznym prawie rzymskim* (Lwów 1930), napisanej na seminarium Pinińskiego. W r. akad. 1931/32 odbył studia naukowe w Rzymie. Habilitował się w 1933 r. na podstawie pracy *Problem przerobienia rzeczy w kodyfikacjach współczesnych* (1932–1933). Na Uniwersytecie Osuchowski pracował do końca I trymestru r. akad. 1939/40. Zwolniony został z pracy w styczniu 1940 r. W okresie 1941–1945 brał udział w nauczaniu na Wydziale Prawa Tajnego UJK⁸¹. Po opuszczeniu Lwowa w 1945 r. osiadł w Krakowie. Był profesorem UJ, ale wykładał też na KUL i UW⁸².

⁷⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1133.

⁸⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1425; Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (dalej: ALNU im. I. Franki), ф. 119, оп. 1, спр. 647.

⁸¹ A. Redzik, *Wydział Prawa*, s. 289.

⁸² H. Kupiszewski, *Waław Osuchowski 1906–1988*, „Prawo Kanoniczne” 1990, nr 3, 4, s. 201–204; R. Wiaderna-Kuśnierz, *Droga Waława Osuchowskiego do profesury – w 100-lecie urodzin (1906–1988)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2006, t. VIII, s. 167–176.

Osuchowski publikował głównie prace z zakresu prawa rzymskiego, m.in.: *Homer w Digestach* (Lwów 1927); *Na pograniczu między akcesją a specyfikacją. Szkice z prawa rzymskiego* (Lwów 1930); *O nieoznaczonych prawnie stosunkach kontraktowych w klasycznym prawie rzymskim* (Lwów 1933); *Kontrakt astymatoryjny w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim* (Lwów 1936); *Znaczenie doktryny Aristena dla obrony umów synallagmatycznych w prawie rzymskim* (Lwów 1936), *Hereditas iacens. Poglądy juretyczne na istotę spadku leżącego w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim* (Kraków 1964) oraz ceniony do dziś podręcznik *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu* (Warszawa 1981). Wyjątkiem w jego dorobku naukowym była praca z 1930 r. poświęcona dziejom polskiego prawa – *Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI–XVIII w.* (Lwów 1930). Po wojnie Osuchowski opublikował opracowanie o dziejach nauki prawa rzymskiego w Polsce: *Les Etudes de droit romain en Pologne* (1949).

Wychowankami profesorów prawa rzymskiego UJK byli też: Edward Gintowt Dziewiąłtowski (1899–1965), Adam Wojtunik (1915–1975) oraz Mieczysław Pojnar. Pierwszy z nich po wojnie był profesorem na UW.

6. Prace historycznoprawne prawników dogmatyków

Oprócz uczonych, którzy zainteresowania naukowe historyczne i historycznoprawne wiązali z katedrą lub zakładem, przy której pracowali, wśród wykładowców Wydziału Prawa UJK byli i tacy, którzy wykładali prawo obowiązujące (cywilne, karne, administracyjne, konstytucyjne), ale w swym dorobku naukowym mieli też liczące się prace historycznoprawne⁸³.

Spośród specjalistów prawa karnego rozprawy historycznoprawne pozostawili: Władysław Ostrożyński, Piotr Stebelski, Juliusz Makarewicz, Kazimierz Mosing. Najwięcej z nich opublikował Władysław Ostrożyński (1857–1898). Były to m.in. rozprawy: *O przestępstwie cudzołóstwa ze stanowiska prawno-historycznego* (Lwów 1885), *Perduellio i Crimen Laesae Maiestatis* (Warszawa 1886), *Ostatni projekt reformy prawa i procesu karnego w Polsce* (Kraków 1890), *Sprawa zamachu na Stanisława Augusta z 3 listopada 1771 przed sądem sejmowym* (Lwów 1891), *Proces Żółkiewski – Stwiertnia* (Lwów 1886). Współcześni zauważają, że studia historyczne Ostrożyńskiego zachowały większą wartość od jego prac karnistycznych.

⁸³ Por. A. Redzik, *O naukach historyczno-prawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Nauki historycznoprawne*, s. 131–185. Szerzej zagadnienie to będzie omówione w przygotowywanym artykule pt. *Historycy wśród prawników na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego*.

Piotr Stebelski (1857–1923)⁸⁴ oprócz licznych prac o prawie i procesie karnym opublikował studia historycznoprawne: *Proces kryminalny Teofila Wiśniowskiego i towarzyszy o zbrodni zdrady stanu. Na podstawie źródeł urzędowych* (Lwów 1909) oraz *Lwów w r. 1848. Na podstawie aktów śledczych* (Lwów 1910), a także opracował dzieje Polskiego Towarzystwa Prawniczego we Lwowie. Najwybitniejszy lwowski, i nie tylko lwowski karnista, główny autor kodeksu karnego z 1932 r. Juliusz Makarewicz (1872–1955)⁸⁵ opublikował wiele prac dotyczących dziejów i filozofii prawa karnego. Najcenniejsze z nich to słynne, dające mu światową pozycję *Einführung in die Philosophie des Strafrechts auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage* (Stuttgart 1906). W 1919 r. wydał obszerne studium pt. *Polskie prawo karne. Część ogólna* (Lwów 1919), będące znakomitym opracowaniem prawa karnego Polski przedrozbiorowej. Uczeń Makarewicza Kazimierz Mosing (1907–1941)⁸⁶ historii prawa karnego poświęcił swoją pracę doktorską pt. *Pojęcie usiłowania przestępstwa w rozwoju historycznym, cz. I: Prawo karne starożytnej Grecji* (Lwów 1938) – z przedmową Makarewicza.

Także znawcy prawa prywatnego posługiwali się w swych badaniach metodą historyczno-prawoporównawczą⁸⁷, a wiele ich publikacji było w istocie studiami prawnohistorycznymi. Ernest Till (1846–1926)⁸⁸ opublikował cenne opracowania o obradach Trybunału szlacheckiego w Tarnowie w 1797 r. nad projektem przyszłego austriackiego kodeksu cywilnego (*Przyczynek do materyałów kodeksu cywilnego austriackiego: Obrady Komisji Wschodniogalicyskiej o kodeksie cywilnym r. 1797, 1902; Obrady Trybunału szlacheckiego w Tarnowie o kodeksie cywilnym w r. 1797, 1909*) oraz *Intromisyse polskie. Epizod z pierwszych czasów panowania austriackiego w Galicyi* (Lwów 1916). Obszerłą część historyczną ma znakomity pod-

⁸⁴ Na temat Piotra Stebelskiego zob.: A. Redzik, *Z dziejów nauki i nauczania prawa karnego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Profesor dr Piotr Stebelski (1857–1923)* [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie: studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, Białystok–Katowice 2010, księga pierwsza, s. 767–787.

⁸⁵ Na temat J. Makarewicza zob. m.in.: Z. Papierkowski, *Juliusz Makarewicz*, „Prawo Kanoniczne” 1977, R. 20, nr 3–4, s. 237–243; K. Pol, *Poczet prawników XIX i XX wieku*, wyd. 2, przejrzał i uzupełnił A. Redzik, Warszawa 2011, s. 841–865; A. Redzik, *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło* [w:] *Prawo karne w poglądach Profesora Juliusza Makarewicza*, red. A. Grzeškowiak, Lublin 2005, s. 23–92.

⁸⁶ A. Redzik, *Profesor Juliusz Makarewicz – życie i dzieło*, s. 59–60.

⁸⁷ Szerzej: A. Redzik, *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009.

⁸⁸ A. Redzik, *Profesor Ernest Till (1846–1926) – w stuśsześćdziesięciolecie urodzin i osiemdziesięciolecie śmierci*, „Palestra” 2006, nr 3–4, s. 125–132; tenże, *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza*.

ręcznik ucznia Tilla Romana Longchamps de Bérier (1883–1941)⁸⁹ pt. *Wstęp do nauki prawa cywilnego ze szczególnym uwzględnieniem kodeksów obowiązujących w b. Królestwie Kongresowym, w Małopolsce i W. Ks. Poznańskim* (Lublin 1922). Prace historycznoprawne pisał też Kazimierz Przybyłowski (1900–1987)⁹⁰, np. *Klauzula rebus sic stantibus w rozwoju historycznym* (Lwów 1926). Wychowanek lwowskiej szkoły cywilistycznej Alfred Ohanowicz (1888–1984)⁹¹ na seminarium Oswalda Balzera napisał cenną pracę pt. *Ciężary państwowe duchowieństwa w Polsce w drugiej połowie XV i w początkach XVI wieku (1447–530)* (Lwów 1911). Poza tym treści historyczne odgrywały istotną rolę w pracach Aleksandra Dolińskiego i Maurycego Allerhanda.

Liczne prace historycznoprawne i historyczne można też znaleźć w dorobku naukowym lwowskich administratywistów (znawców prawa administracyjnego). Już Tadeusz Pilat (1844–1923) publikował studia o charakterze historycznym dotyczące zagadnień własności ziemi i organizacji gminy, np. *Urządzenia gminne w dawnej Polsce* (Lwów 1879) i *Pogląd historyczny na urządzenia gminne w Galicji przed r. 1848* (Lwów 1878). Prace historycznoprawne i historyczne pisał też prof. Józef Buzek (1873–1936), autor takich prac, jak *Historia polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków od traktatów wiedeńskich do ustaw wyjątkowych z roku 1908* (Lwów 1909) czy bardzo ważne dla historyków wychowania *Studia z zakresu administracji wychowania publicznego, I – szkolnictwo ludowe* (Lwów 1904). Najwięcej opracowań ściśle prawno-historycznych i historycznych, przygotowywanych zresztą pod kierunkiem Oswalda Balzera, opublikował twórca lwowskiej szkoły administracyjno-prawnej Zbigniew Pazdro (1873–1939)⁹². Był autorem takich rozpraw, jak *Statut czeladzi kupieckiej krakowskiej w XVII w.* (Lwów 1899), *Sądy konfederacyjne z roku 1672/73* (Lwów 1900), *Uczniowie i towarzysze dawnych cechów krakowskich* (Lwów 1900) oraz *Lichwa w świetle ustawodawstwa synodalnego polskiego w wiekach średnich* (Lwów 1902). Bardzo interesujące dla historyków są opracowania uczniów i współpracowników Pazdry, m.in. autorstwa docenta Wilhelma

⁸⁹ Zob. A. Redzik, *Roman Longchamps de Berier (1883–1941)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2006, z. 1, s. 5–108; osobna nadbitka, Kraków 2006, 104 ss.

⁹⁰ A. Redzik, *Kazimierz Przybyłowski (1900–1987)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2007, z. 4, s. 917–990; osobna nadbitka, Kraków 2007, 74 ss.

⁹¹ Szerzej: Z. Radwański, *Alfred Ohanowicz. Ojciec poznańskiej cywilistyki (z serii: MAGI-STRI NOSTRI. Profesorowie Wydziału Prawa Poznańskiego Uniwersytetu)*, Poznań 2006, zob. też recenzja: A. Redzik, „Rejent” 2007, nr 4, s. 192–200.

⁹² S. Fundowicz, *Zbigniew Pazdro (1873–1939)* [w:] *Profesorowie Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. A. Dębiński, W. Sz. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2008.

Edmunda Rappé (1883–1975)⁹³, takie jak: *Wpływ art 90 Konstytucji na tzw. „Fundacje szlacheckie* (1924), *Fundacje* (Warszawa 1926) czy znakomite studium pozostawione w maszynopisie o fundacjach wyznaniowych i kościelnych (trwają prace nad jego wydaniem).

Duże zainteresowanie problematyką historyczną zaobserwować można także wśród lwowskich konstytucjonalistów. Mentor tego środowiska Stanisław Starzyński (1853–1935)⁹⁴ opublikował wiele opracowań o tym charakterze. Był m.in. współautorem (obok Ludwika Finkla) fundamentalnej *Historii Uniwersytetu Lwowskiego* (Lwów 1894), a ponadto opublikował wiele rozpraw z zakresu historii prawa konstytucyjnego, np. *O pierwszej konstytucji austriackiej: jej geneza i ocena* (Kraków 1889) i *Projekt galicyjskiej konstytucji 1790/1 (Charta Leopoldina)* (Lwów 1893). Spod jego pióra wyszła także interesująca rozprawa *Konstytucja Trzeciego Maja na tle współczesnego ustroju państw europejskich* (Lwów 1892). Uczeń Starzyńskiego i jego następcą na katedrze, prof. Ludwik Ehrlich (1889–1968)⁹⁵, swoje badania naukowe zaczął od historii prawa. W 1914 r. opublikował pracę przygotowaną na seminarium Oswalda Balzera pt. *Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich* (Lwów 1914). Do badań historycznoprawnych powrócił po II wojnie światowej. To jemu zawdzięczamy wiedzę o polskiej szkole prawa narodów w XV w. (Paweł Włodkowiec i Stanisław ze Skarbimierza). Publikacje zawierające treści historyczne odnajdujemy też w dorobku naukowym Edwarda Dubanowicza (1881–1943) i Antoniego Wereszczyńskiego (1878–1948)⁹⁶ – autora bardzo ważnej pracy z zakresu dziejów i teorii państwa pt. *Państwo antyczne i jego renesansy* (Lwów 1934). Z młodych lwowskich konstytucjonalistów żywe zainteresowanie historią wykazywał Zenon Wachlowski (1900–1940)⁹⁷, autor dwóch cennych prac historycznoprawnych: *Rys organizacji policji w Polsce przedrozbiorowej* (Warszawa 1925) oraz *Dylacje procesowe w sądownictwie Ziemi Ruskiej XV i XVI wieku* (Lwów 1926).

Prace z zakresu historii, w tym dziejów ekonomii, znajdują się w dorobku lwowskich profesorów ekonomii i ich uczniów. Sama nauka ekonomii w znacznej mierze oparta była na historii, dlatego też część dorobku naukowego, szczególnie z zakresu teorii ekonomii i dziejów myśli ekonomicznej,

⁹³ A. Redzik, K. Rzemieniecki, *Wilhelm Edmund Rappé (1883–1975) i prawo fundacyjne*, „Palestra” 2010, nr 7–8, s. 177–186.

⁹⁴ A. Redzik, *Stanisław Starzyński (1853–1935) a rozwój polskiej nauki prawa konstytucyjnego*, Warszawa–Kraków 2012, 356 ss.

⁹⁵ Tamże, s. 193–197.

⁹⁶ A. Redzik, *Antoni Wereszczyński [w:] Konstytucjonalści polscy 1918–2011. Sylwetki uczonych*, red. A. Szmyt, P. Sarnecki, R. Mojak, Warszawa 2012, s. 392–396.

⁹⁷ A. Redzik, *Zenon Wachlowski [w:] Konstytucjonalści polscy 1918–2011*, s. 380–386.

zaliczana jest do opracowań historycznych. Stanisław Głębiński (1862–1941) był m.in. autorem dzieła napisanego wspólnie z Ludwikiem Finklem pt. *Historia i statystyka monarchii austrowęgierskiej* (Lwów 1897) i *Wykładu ekonomii społecznej* (Lwów 1912). Stanisław Grabski (1871–1949) opublikował m.in. *Wiek XIX. Rzut oka na rozwój ekonomii i socjologii w XIX stuleciu* (1900), *Zarys rozwoju idei społeczno-gospodarczych w Polsce*, t. 1–2 (Kraków 1903–1904). Leopold Caro (1864–1939) był autorem m.in. prac: *Problemy skarbowe Polski* (Kraków 1919), *Zmierzch kapitalizmu* (Poznań 1933). Docentem ekonomii Uniwersytetu Lwowskiego był też późniejszy wybitny historyk gospodarczy Jan Rutkowski. Wątki historyczne odnaleźć można również w twórczości Zdzisława Henryka Stahla (1901–1987). Na uwagę zasługują ponadto publikacje Wincentego Ignacego Stysia (1903–1959)⁹⁸ – z pogranicza prawa administracyjnego oraz ekonomii, np. *Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródło do historii gospodarczej Galicji* (Lwów 1932), *Rozdrobnienie gruntów chłopskich w byłym zaborze austriackim od roku 1787 do 1931* (Lwów 1934) czy *Wpływ uprzemysłowienia na ustrój rolny* (Lwów 1936). Zmarły przedwcześnie na gruźlicę w 1939 r. uczeń Stanisława Grabskiego Marian Karpiński (1906–1939) opublikował artykuł poświęcony swojemu mistrzowi pt. *Historyczne podstawy ekonomii prof. Stanisława Grabskiego* („Przegląd Prawa i Administracji” 1937) oraz wydaną już pośmiertnie przez W. Stysia pracę pt. *Ewolucja ideologii spółdzielczej* (Lwów 1939).

Rola uczonych związanych z Wydziałem Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w rozwoju badań historycznoprawnych jest nie do przecenienia. Realizowali je przede wszystkim wykładowcy związani z tzw. katedrami historycznymi, stanowiący główne filary lwowskiego środowiska historycznego w ogóle, tacy jak Oswald Balzer, Władysław Abraham czy Przemysław Dąbkowski, ale cenne rozprawy naukowe z zakresu historii wychodziły także spod piór prawników specjalizujących się w prawie pozytywnym – cywilnym, karnym, konstytucyjnym czy administracyjnym. Model kształcenia prawniczego wprowadzony w połowie XIX w. obowiązuje do dziś, a jego stałym elementem jest blok przedmiotów historycznoprawnych. Każdy absolwent studiów prawniczych na Uniwersytecie Lwowskim przed 1939 r. słuchał wykładów historycznoprawnych i musiał zdać egzamin z przedmiotów historycznoprawnych. Być może ów model kształcenia prawniczego powoduje, że tak wielu jurystów niebędących zawodowymi historykami zostawiło cenne prace historyczne.

⁹⁸ A. Redzik, *Wincenty Styś (1903–1960) – prawnik, historyk, statystyk i wybitny ekonomista wsi* [w:] *W kręgu nowożytniej i najnowszej historii ustroju Polski. Księga dedykowana Profesorowi Marianowi Kallasowi*, red. S. Godek, D. Makiła, M. Wilczek-Karczewska, Warszawa 2010, s. 917–932.

Kamil Kowalski

(Uniwersytet Łódzki)

Historia gospodarcza

Już sama lista nazwisk historyków gospodarczych związanych dłużej lub krócej z lwowskim Uniwersytetem pokazuje, że mamy do czynienia z uczelnią, na której historia gospodarcza odgrywała poważną rolę. Ósrodek lwowski, kojarzony tradycyjnie z Adamem Szelańskim i Franciszkiem Bujakiem, był również miejscem studiów, pracy, zdobywania stopni naukowych przez wybitnych uczonych, których główne osiągnięcia zwykło się wiązać z ośrodkiem wrocławskim (Stefan Inglot) i poznańskim (Jan Rutkowski). Świadczy to jak najlepiej o lwowskim środowisku historii gospodarczej, które w okresie międzywojennym cieszyło się zasłużoną sławą wiodącego ośrodka tego działu historiografii¹.

Poziom zainteresowania problematyką gospodarczą, doniosłość i liczba powstających prac z tego zakresu, wreszcie pojawienie się wybitnych postaci historiografii gospodarczej pozwoliły na wyodrębnienie pewnych podokresów w rozwoju tej dyscypliny we Lwowie. Proponowaną przez nas periodyzację wyznaczają następujące cezury: 1869–1902 (okres ten zamyka opublikowanie rozprawy habilitacyjnej A. Szelańskiego); 1902–1920 (do objęcia zakładu historii społeczno-gospodarczej przez F. Bujaka²); 1920–1939 (działalność Bujaka i jego uczniów). Najwięcej miejsca w niniejszym rozdziale przeznaczone zostanie na przedstawienie dziejów lwowskiej historii gospodarczej w okresie międzywojennym, kiedy to wraz ze szkołą poznańską, Lwów wyznaczał kierunki rozwoju tej dyscypliny w Polsce. Najmniej obszerną częścią opracowania będzie okres pierwszy, w którym nie można jeszcze mówić o powstaniu historii gospodarczej jako wyodrębnionej dziedziny badań historycznych – dopiero początek XX w. otworzył nowy etap badań nad dziejami gospodarki³. Zaproponowane tu cezury są dość zbliżone do periodyzacji rozwoju całej polskiej historii społecznej i gospodarczej przyjętej przez S. Inglota na łamach „Kwartalnika Historycz-

¹ W. Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1963, s. 47.

² Za przyjęciem cezury 1902–1920 przemawia również porzucenie przez A. Szelańskiego – pomimo dalszej aktywności naukowej we Lwowie – szerszych badań na gruncie społeczno-gospodarczym i skoncentrowanie się na historii politycznej.

³ W. Morawski, *Czego historią jest historia gospodarcza?* [w:] *Przegląd badań nad historią gospodarczą w XX w.*, red. R. Matera, A. Pieczewski, Łódź 2011, s. 16–17.

nego” w 1937 r. U Inglota pierwszy okres trwa do końca XIX w., kiedy omawiana dyscyplina nie ma specjalistów ani nie stanowi odrębnej i usamodzielnionej gałęzi nauk historycznych. To czas, gdy „historycy prawa, polityczni i kultury interesują się niektórymi dziedzinami historii społecznej i gospodarczej”, poświęcając im osobne studia lub przynajmniej osobne rozdziały⁴. Wzmiankowane usamodzielnienie, któremu towarzyszył silniejszy rozwój, rozpoczęło się na początku XX stulecia i znajdowało oparcie głównie w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie działał F. Bujak. Ten drugi okres kończy się, zdaniem Inglota, w 1918 r., gdy dochodzi do ukształtowania się „ważnych ognisk studiów historii społecznej i gospodarczej wokół katedr uniwersyteckich”. W ocenie tego historyka przoduje wśród nich Lwów z Bujakiem na czele, następnie zaś Poznań z Rutkowskim i Kazimierzem Tymienieckim, z kolei Kraków z Romanem Grodeckim, a w końcu Warszawa z Stanisławem Arnoldem. Jak konkluduje Inglot: „Jest to okres pełnego rozkwitu badań, w którym historia społeczna i gospodarcza znalazła sobie poważne miejsce wśród innych nauk humanistycznych”⁵.

W dziewiętnastowiecznym Lwowie historia gospodarcza nie była przedmiotem systematycznego nauczania uniwersyteckiego. Wykładano ją jedynie okazjonalnie, niejako na uboczu rozważań zdominowanych przez kwestie polityczne. Wątki społeczno-gospodarcze były również obecne niekiedy w pracach na temat dziejów prawa oraz teorii ekonomii. Autorzy poświęcali im osobne rozdziały, rzadziej osobne studia. Do grona lwowskich badaczy, wykazujących zainteresowanie problematyką społeczną i inspirujących do tych badań, Jerzy Topolski zaliczył: Ludwika Finkla, Oswalda Balzera, Tadeusza Wojciechowskiego, Szymona Askenazego, Władysława Abrahama, Bronisława Dembińskiego i Stanisława Zakrzewskiego⁶. Ich rozważaniom nie towarzyszyła jednak refleksja na temat swoistości badań nad dziejami gospodarczymi – ich metod i celów. W omawianym okresie historia gospodarcza nie cieszyła się statusem odrębnej i samodzielnej gałęzi nauk historycznych. Należną rangę naukowo-społeczną zyskała dopiero w nowym stuleciu (a i to nie od razu), czego potwierdzeniem było uzyskanie uniwersyteckiej „nobilitacji” w postaci wprowadzenia specjalnych wykładów i ćwiczeń⁷.

⁴ S. Inglot, *Rozwój historii społecznej i gospodarczej*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, z. 1–2, s. 377–378.

⁵ Tamże, s. 378.

⁶ J. Topolski, *O nowy model historii. Jan Rutkowski (1886–1949)*, Warszawa 1986, s. 26.

⁷ H. Madurowicz-Urbańska, *Historia gospodarcza w Polsce jako dyscyplina uniwersytecka (okres organizacyjny 1905/06–1921/22, koncepcja i program)*, „Studia Historyczne” 1974, 17/4, s. 609–610.

Przykładem opracowania, w którym marginesowo pojawiły się wątki historyczno-gospodarcze, był podręcznik *Historia i statystyka monarchii austro-węgierskiej* (pierwsze wydanie 1897 r.) historyka L. Finkla i ekonomisty Stanisława Głębińskiego, obejmujący dzieje krajów wchodzących w skład monarchii austro-węgierskiej. Książka dostarczała informacji na temat związków handlowych obu części monarchii, charakterystyki ich finansów (m.in. podrozdział *Pieniądz i papiery kredytowe*) oraz statystyki ludności. Dość szczegółowo przedstawiono „zawody gospodarcze”: rolnictwo, górnictwo, przemysł, handel, komunikację, zakłady ubezpieczeń, banki i zrzeszenia gospodarcze⁸. Wszystkie te informacje znajdowały się w drugiej części podręcznika – przygotowanej przez Głębińskiego. Jego dorobek naukowy, zdominowany przez publikacje z dziedziny ekonomii (*Pojęcie nauki skarbowej* (1889) i historii myśli ekonomicznej (rozprawa habilitacyjna *O systemie fizjokratów w ekonomice społecznej*, przyjęta na lwowskim Wydziale Prawa w 1889 r.), zawierał pewne ślady zainteresowania historią gospodarczą. Jako zwolennik niemieckiej młodszej szkoły historycznej, poddawał krytyce ekonomię opartą na abstrakcyjnych założeniach, w tym zwłaszcza jej nurt matematyczny⁹. W jego opinii ekonomia teoretyczna w sposób nazbyt jednostronny ujmowała zagadnienia związane z całością kształtem gospodarczej działalności człowieka.

Nawiązania do historii gospodarczej odnaleźć można również u Stanisława Grabskiego (*Zarys rozwoju idei społeczno-gospodarczych w Polsce*, 1903). Większe jednak znaczenie miała działalność świetnego zespołu historyków, którzy przygotowali grunt pod dalszy rozwój lwowskiego środowiska historycznego (w tym historii gospodarczej). Szczególne sukcesy na tym polu odnieśli L. Finkel i O. Balzer¹⁰. Wyposażyli oni swoich uczniów w znakomite przygotowanie warsztatowe i źródłoznawcze. Nabyte umiejętności w zakresie techniki badawczej i wykształcona solidność stanowiły dobrą bazę do rozwoju naukowego. Jednym z beneficjentów seminariów wymienionych wyżej historyków był Adam Szelągowski.

Opublikowanie przez A. Szelągowskiego rozprawy habilitacyjnej *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce* (1902) może być traktowane jako data początkowa kolejnego etapu rozwoju historiografii gospodarczej w ośrodku lwowskim. Odtąd bowiem dostrzec można zwiększenie liczby wykładów, na których podnoszone były kwestie społeczno-gospodarcze.

⁸ L. Finkel, S. Głębiński, *Historia i statystyka monarchii austro-węgierskiej*, Lwów 1897, s. 58–81.

⁹ W. Giza, *Stanisław Głębiński – przedstawiciel kierunku historycznego na Uniwersytecie Lwowskim*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2004, nr 640, s. 98.

¹⁰ O szkole O. Balzera zob. J. Maternicki, *Historia i historycy*, Rzeszów 2005, s. 152–156.

Szelągowski nie był rdzennym lwowianinem – pochodził z Królestwa Polskiego. W 1893 r. podjął studia historyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim, ale półtora roku później przeniósł się na Uniwersytet Lwowski. Studia we Lwowie ukończył w 1898 r. To właśnie na tej drugiej uczelni zainteresował się mocniej kwestiami społeczno-gospodarczymi.

Na przełomie lat 1898–1899 Szelągowski odbył studia uzupełniające w Berlinie, gdzie miał okazję przysłuchiwać się wykładom Gustawa Schmollera – najważniejszego przedstawiciela tzw. nowszej szkoły historycznej w niemieckiej ekonomii politycznej. Dzięki pobytowi w Berlinie miał szansę zapoznania się z nowymi trendami historii gospodarczej oraz zyskał nowe umiejętności warsztatowe w tej dziedzinie. Po powrocie do kraju w 1902 r. uzyskał, jak już wiemy, habilitację na Uniwersytecie Lwowskim (formalnie z historii średniowiecznej i nowożytnej, gdyż historia społeczna i gospodarcza nie cieszyła się jeszcze wówczas statusem odrębnej subdyscypliny historycznej).

Przygotowując swoją pracę habilitacyjną *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce*, Szelągowski przeprowadził rozległą kwerendę źródłową. Spenetrował Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie, Bibliotekę Jagiellońską i Muzeum Czartoryskich w Krakowie, Bibliotekę Królewską w Berlinie, archiwum miasta Gdańska, Bibliotekę Raczyńskich oraz zbiory Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Charakterystyczne, że w przedmowie nie wspominał o wpływie Schmollera na inspirację, kształt pracy i jej oblicze metodologiczne. Wprost przeciwnie, autor ten umniejszał rolę Schmollera czy też Karła Lamprechta¹¹, wskazując na znaczenie wcześniejszego dorobku polskich badaczy poruszających wątki ekonomiczne w swoich pracach¹². Do najistotniejszych z nich zaliczył historyków związanych z oświeceniowymi początkami historii gospodarczej: Tadeuszem Czacim, Feliksem Łojką, Wawrzyńcem Surowieckim oraz, piszącym nieco później, Hieronimem Łabęckim.

Dzieło Szelągowskiego składa się z dziewięciu rozdziałów i jest typowym studium historyczno-gospodarczym. Książka imponuje szerokim za-

¹¹ Mimo to wpływ Lamprechta był zauważalny u Szelągowskiego choćby w podzielanym przekonaniu o roli czynników ekonomicznych w dziejach, a także zasadności badań metodycznych w tym obszarze. Zob. J. Maternicki, *O nowy kształt historii. Z badań nad recepcją zachodnioeuropejskiej myśli metodologicznej w historiografii polskiej w dobie modernizmu i neoromantyzmu*, „Dzieje Najnowsze” 1980, nr 1, s. 140.

¹² Szelągowski pisał: „Łatwiej jest u nas wyrastać pod skrzydłami szkół obcych, zwłaszcza niemieckich, aniżeli nawiązywać nić tradycyi do dawnej nauki i dawnych szkół historycznych w Polsce”. Zob. A. Szelągowski, *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce*, Lwów 1902, s. V.

kresem tematycznym. Znaleźć w niej można rozważania dotyczące nie tylko – jak głosi tytuł – samego systemu monetarnego Polski w XVI i XVII w., ale również charakterystykę polityki ekonomicznej, udziału Polski w handlu międzynarodowym („wszechświatowym”), a zwłaszcza wymiany handlowej Gdańska. Jako główny cel pracy wskazane zostało „śledzenie kierunków polityki ekonomicznej, badanie rozwoju ekonomicznego, tudzież postępu myśli ekonomicznej”¹³. W innym zaś miejscu mowa jest o potrzebie „wyświetlenia kwestii pieniądza jako czynnika ekonomicznego w XVI w. u nas”¹⁴. Rozważaniom tym towarzyszyła pewna refleksja na temat roli i znaczenia czynnika ekonomicznego w historii. Szelaǳowski był daleki od determinizmu ekonomicznego; rezerwował dla kwestii ekonomicznych miejsce „pewnej funkcji i objawu życia ogólnozbiorowego narodowego”. Co jednak zdaje się najistotniejsze, siły te są „podwładne woli i rozumowi ludzkiemu”. Autor *Pieniądza i przewrotu cen...* celnie zidentyfikował kwestie monetarne jako swoisty barometr życia politycznego, społecznego i gospodarczego. Nie postrzegał pieniądza jedynie jako nerwu wojny, ale upatrywał w nim „nerw wszystkich spraw” (*omnium rerum gerendarum nervus*). Integralne postrzeganie procesu historycznego, uwzględniające powiązania między ekonomią, polityką i uwarunkowaniami kulturowymi, stanowi zaletę dzieła Szelaǳowskiego.

Szelaǳowski dostrzegał i trafnie interpretował proces dostosowywania się cen towarów do wartości pieniądza, rozróżniając wielkości nominalne i realne. Nie wszystkie jednak zjawiska umiał wyjaśnić – co nie musi dziwić, zważywszy, że autor nie ukończył studiów ekonomicznych. Szelaǳowski przykładowo wskazywał dwukrotny niemalże wzrost cen zboża w Polsce w drugiej połowie XVI w., powstrzymując się jednak od jednoznacznej odpowiedzi, czy miał on związek ze zmniejszeniem się nabywczej siły pieniądza („siły kupna pieniądza”) czy też może zależało to od „jakowychś specjalnych warunków handlu zbożowego”. Szelaǳowski poprzestawał na stwierdzeniu, że na ceny towarów w Polsce wpływała drożyzna na Zachodzie. Wątpliwości co do ekonomicznej natury rozprzestrzenienia się rewolucji cen nie przeszkodziły mu we wskazaniu jej konsekwencji politycznych uosabianych przez rywalizację między ziemiaństwem a kupcami na tle sprzecznych interesów.

W kwestii przyczyn upadku systemu monetarnego, jak i handlu jako takiego Szelaǳowski daleki był od podkreślania znaczenia uwarunkowań wewnętrznych, typowych dla szkoły krakowskiej. Wskazywał raczej „specjalne warunki rozwoju gospodarczego i handlowego oraz zawikłania poli-

¹³ Tamże, s. VII.

¹⁴ Tamże, s. VIII.

tyczne zewnętrzne” jako najważniejsze czynniki, które zgubnie oddziaływały na stosunki finansowe, ekonomiczne i handlowe Rzeczypospolitej. W ocenie Szelałowskiego zasady krajowej polityki handlowej były „wspólne z zasadami powszechnie przyjętymi wówczas w polityce ekonomicznej”, tj. merkantylizmem, uznającym pieniądź za główną podstawę bogactwa państwa¹⁵. Praktyczną konsekwencją przyjęcia tej doktryny była polityka handlowa polegająca na powstrzymaniu odpływu pieniądza za granicę. Inaczej jednak niż w przypadku merkantylizmu zachodnioeuropejskiego, dowodził Szelałowski, zabrakło w Rzeczypospolitej polityki ochrony i popierania przemysłu krajowego. Miał to być rezultat braku styczności szlachty z tą gałęzią gospodarki. Jednocześnie rezygnowano z regulacji przywozu towarów zagranicznych. Jak jednak wspomniano już wcześniej, okoliczności te miały zdaniem autora *Pieniądza i przewrotu cen...* znaczenie drugoplanowe. Większy cios rozwojowi handlu polskiego od „konstytucji sejmowych i polityki ekonomicznej szlachty” zadały wojny ze Szwecją za Zygmunta III i Jana Kazimierza oraz zmiana koniunktury handlowej w wymiarze międzynarodowym – tu Szelałowski podkreślał zwłaszcza przesunięcie się jego punktu ciężkości na Wschód, ku Inflantom i Rosji.

Do czasu późniejszych badań, podjętych przez Bujaka, rozprawa Szelałowskiego pozostawała jednym z najważniejszych opracowań zajmujących się problematyką kształtowania się cen („Najważniejsza z nich, dotąd niezastąpiona w niejednym” – pisał Witold Kula¹⁶).

Szelałowski był autorem płodnym. Już w 1904 r. wydał popularnonaukowy *Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych*. Licząca 400 stron pozycja zawierała 3 (na 22) rozdziały, w których omówienie znalazły kwestie społeczno-gospodarcze (tytuły tych rozdziałów są następujące: *Układ społeczny*, *Stosunki ekonomiczne* oraz *System gospodarstwa społecznego w Polsce*)¹⁷.

W latach 1904–1905 Szelałowski opublikował obszerną (prawie 1300 stron) trylogię *Sprawa północna w wiekach XVI i XVII*. Składały się na nią monografie: *Walka o Bałtyk 1544–1621* (1904), *Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego* (1904) i *O ujście Wisły. Wielka wojna pruska* (1905). Władysław Czapliński i Henryk Wereszycki zwrócili uwagę na kwestię inspiracji Szelałowskiego tą tematyką, wskazując czynniki takie, jak końcowa faza kolonizacji, rozwój handlu międzynarodowego, wreszcie książkę Alfreda Ma-

¹⁵ Tamże, s. 279.

¹⁶ W. Kula, *Problemy i metody*, s. 539.

¹⁷ Równie popularnonaukowy charakter miał szkic *Rozwój ekonomiczny i społeczny w Polsce do roku 1795 z 1907 r.*

hana *The Influence of Sea Power upon History*¹⁸. Powodowały one zwiększone zainteresowanie badaczy zagadnieniem znaczenia mórz i roli, jaką polityka morska odegrała w dziejach. Tym tropem miał podążać Szelałowski.

Kwestia północna, w tym udziału Polaków w walce o Bałtyk, została potraktowana szeroko. W pierwszej części odnaleźć można rozważania o znacznym stopniu generalizacji – Szelałowski traktuje morze jako ważny żywioł dziejowy. Wartością dodaną tego cyklu jest szerokie uwzględnienie uwarunkowań ekonomicznych w grze o *Dominium Maris Baltici*, które odgrywały niebagatelną rolę w rywalizacji mocarstw. Szelałowski sprawnie operował danymi rejestru cła pobieranego na Sundzie, przekonująco dowodząc handlowego znaczenia Gdańska w drugiej połowie XVI w. Pisał o nim barwnie jako o mieście, które „w gardło Rzeczypospolitej łało złoto – złoto, które ją ubezwładniło, pogrążyło w gnuśność i bezczynność”¹⁹.

W ostatniej części trylogii Szelałowski czytelnie wyklada swój pogląd na temat zależności pomiędzy polityką a ekonomią. Ta ostatnia wybija się na pierwszy plan jedynie wyjątkowo – wtedy, gdy „przedmiot walki jest powszechnym targowiskiem światowym, a wynik jej pociąga za sobą zmianę konjunktur ogólnych handlowych”²⁰. W opinii lwowskiego historyka tak właśnie było w czasie wojny 1626–1629, co wynikało z przekonania powziętego przez agresora, iż z *zajęciem tego ujścia* (Wisły – KK), „czyli z odcięciem Polski od Gdańska i od morza Bałtyckiego, będzie podcięty nerw polityki polskiej ogólnie-europejskiej”²¹. Jednocześnie wydarzenia rozgrywające się na obrzeżach Rzeczypospolitej oddziaływały na politykę międzynarodową: „W żadnym innym okresie czasu ten walor ekonomiczny nie występuje tak wyraźnie jak właśnie w tym momencie, kiedy wojna w Polsce oddziałuje na ceny targowe w Sewilli i Amsterdamie...”²². Refleksja ekonomiczna towarzyszyła Szelałowskiemu również przy finalnej ocenie wojny, gdy stwierdzał, że o ile terytorialnie Gdańsk i ujście Wisły pozostały jeszcze w rękach polskich, to jednak pod względem handlowym „ta główna arteria życia ekonomicznego Rzpltej została już podcięta”²³.

Oprócz ogólnych rozważań badacza lwowskiego na temat zależności czynników ekonomicznych i politycznych w omawianej książce odnaleźć

¹⁸ W. Czaplinski, H. Wereszycki, *Dorobek naukowy A. Szelałowskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, nr 3, s. 619.

¹⁹ A. Szelałowski, *Walka o Bałtyk 1544–1621*, Lwów 1904, s. 23.

²⁰ Tenże, *O ujście Wisły. Wielka wojna pruska*, Kraków 1905, s. 157.

²¹ Tamże.

²² Tamże, s. III.

²³ Tamże, s. 384.

można cenne i szczegółowe szacunki kosztów wojny pruskiej, ilustrowane dochodami skarbowymi. Prowadzi to autora do oszacowania wysokości sumarycznego długu zaciągniętego przez Rzeczpospolitą. Stwierdzić należy, że Szelaḡowski był pionierem, jeśli chodzi o wyjaśnianie tła ekonomicznego tej wojny na gruncie polskiej historiografii²⁴.

Tematyka bałtycka nie została porzucona przez Szelaḡowskiego wraz z ukończeniem trylogii. Jeszcze w 1910 r. opublikował on rozprawę *Z dziejów współzawodnictwa Anglii, Niemiec, Rosji i Polski*, przez którą przebiegało się ciągle silne zainteresowanie autora sprawami ekonomicznymi i ich oddziaływaniem na decyzje polityczne. Praca oparta na archiwach francuskich i szwedzkich charakteryzuje m.in. angielskie dążenia do opanowania zyskowej wymiany handlowej na Bałtyku. Warstwa statystyczna analizy handlu w poszczególnych portach jest niestety słabo zaawansowana. Szelaḡowski opierał się na współczesnej korespondencji państwowej, ale – ze szkodą dla analizy warstwy historyczno-gospodarczej – nie sięgał do opublikowanych już wtedy tablic sundzkich.

W istotnym, choć pośrednim stopniu tematyka gospodarcza została uwypuklona w rozprawie Szelaḡowskiego z obszaru geografii historycznej *Najstarsze drogi z Polski na wschód w okresie bizantyjsko-arabskim* (1909), w której autor przedstawił charakterystykę najważniejszych szlaków handlowych obszaru środkowej i wschodniej Europy²⁵. W rozprawie tej na pierwszy plan wysunął aspekt przestrzenny szlaków i wędrówek. Opierając się na źródłach historycznych, numizmatycznych, przy zastosowaniu metody kartograficznej, autor starał się zaobserwować i krytycznie scharakteryzować szeroki obszar związany z handlem i szlakami wymiany w Europie wczesno-średniowiecznej²⁶. Szelaḡowski był ostrożny w podawaniu danych liczbowych (co wynika zapewne z ich braku dla badanego okresu). Jeśli się już one pojawiają, to dotyczą raczej długości (odległości i czasu) wędrówki aniżeli wartości sprzedanych dóbr²⁷.

Kolejne publikacje Szelaḡowskiego przedstawiały już mniejsze walory dla odbiorcy zainteresowanego historią gospodarczą. Tendencja, polegająca na odchodzeniu od tej tematyki, utrzymała się aż do końca twórczości na-

²⁴ W. Czapliński, H. Wereszycki, *Dorobek naukowy*, s. 623.

²⁵ W czasie studiów historycznych w Krakowie Szelaḡowski uczęszczał dodatkowo na seminarium z geografii fizycznej prowadzone przez Franciszka Czernego. Być może dlatego czynnik geograficzny był tak eksponowany w jego niektórych pracach.

²⁶ J. Tyszkiewicz, *Dzieje Chazarów w badaniach A. Szelaḡowskiego: lata 1906–1908* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, s. 332.

²⁷ Tak np. A. Szelaḡowski, *Najstarsze drogi z Polski na wschód w okresie bizantyjsko-arabskim*, Kraków 1909, s. 32.

ukowej historyka. Po 1918 r. w centrum jego uwagi znajdowała się już niemal wyłącznie historia polityczna.

Starania Szelałowskiego o profesurę na Uniwersytecie Lwowskim stanowią dobry punkt wyjścia dla charakterystyki miejsca i znaczenia historii gospodarczej na Uniwersytecie Lwowskim. Po uzyskaniu *veniam legendi* (październik 1902 r.) został docentem prywatnym historii średniowiecznej i nowożytnej. Wykłady zaczął prowadzić nieco później (*Rozwój Polski na tle ekonomicznym* (sem. zimowy 1903/04); *Przezwrot ekonomiczny w Polsce w XV i XVI w.* (sem. letni 1903/04); *Statystyka w badaniach historycznych na podstawie Źródeł Dziejowych Pawińskiego i Jabłonowskiego* (sem. zimowy 1904/05).

Pierwsza próba uzyskania stanowiska profesorskiego podjęta w 1907 r. zakończyła się niepowodzeniem. Później, poczynając od grudnia 1908 r., sprawą profesury zajmowała się specjalna komisja. Zasiadający w niej L. Finkel zaproponował, aby na posiedzeniu Rady Wydziału Filozoficznego podnieść, że „Dr Szelałowski reprezentuje kierunek handlowo-ekonomiczny w swych pracach i wykładach i że istnieje potrzeba, by na Uniwersytecie kierunek ten miał przedstawiciela”²⁸. 29 stycznia 1909 r. Komisja przystała na powierzenie Szelałowskiemu stałych wykładów z historii gospodarczo-społecznej. Jednocześnie większość jej członków opowiedziała się za nadaniem mu tytułu profesora nadzwyczajnego, co po spełnieniu wszystkich wymogów proceduralnych nastąpiło 3 września 1909 r. W efekcie wniosku Rady Wydziału Filozoficznego z kwietnia 1910 r. Ministerstwo Wyznań i Oświaty przyznało Szelałowskiemu remunerację (2000 koron) za „cztero- lub pięciogodzinny wykład zlecony z zakresu historii gospodarstwa i socjalnych stosunków, poczynając od 1 października roku akad. 1911/1912”²⁹. Zlecenie obejmowało prowadzenie zajęć w każdym semestrze. W semestrze zimowym tego roku akademickiego Szelałowski prowadził wykład *Dzieje porównawcze społeczeństwa w Polsce i w zachodniej Europie*, a w letnim *Dzieje starorzymskiego miasta i społeczeństwa*. W kolejnym roku akademickim były to: w semestrze zimowym ponownie *Dzieje porównawcze...* oraz dodatkowo *Osiedlenie kresowe Mazowsza* (być może z ćwiczeniami), zaś w semestrze letnim *Ekonomiczne podstawy wojny północnej* (z ćwiczeniami). W ostatnim przedwojennym cyklu zimowym historyk wykladał *Dzieje miast w Polsce i na Zachodzie*.

²⁸ Cyt za: J. Maternicki, *Trudna profesura. Adam Szelałowski [w:] tegoż, Historia i historycy*, Rzeszów 2005, s. 174–203. Tam również szczegółowa charakterystyka zabiegów Szelałowskiego o profesurę lwowską.

²⁹ Tamże, s. 177.

W lipcu 1914 r. Rada Wydziału przyjęła uchwałę w sprawie powołania Szelągowskiego na stanowisko profesora nadzwyczajnego historii gospodarczej i społecznej. W uzasadnieniu podkreślano gruntowne przygotowanie ekonomiczne badacza. Miała to być profesura rzeczywista, z pełnymi poborami. Gdyby wniosek został sfinalizowany, byłaby to pierwsza katedra historii społeczno-gospodarczej na polskich uniwersytetach³⁰. Wypadki wojenne, a także oskarżenie Szelągowskiego o działalność antyaustriacką i w konsekwencji „tymczasowe skreślenie” (grudzień 1916 r.) z Uniwersytetu, zdezaktualizowały sprawę postępowania awansowego³¹. W maju 1918 r., w dobie schyłku monarchii Habsburgów, senat lwowskiej wszechnicy przyjął uchwałę o anulowaniu decyzji o tymczasowym skreśleniu badacza ze składu Uniwersytetu. Już w sierpniu 1918 r. dziekan Wydziału Filozoficznego ponowił wniosek o mianowanie Szelągowskiego profesorem nadzwyczajnym historii gospodarczej i społecznej. Sprawa nie została doprowadzona do końca ze względu na rozpad monarchii habsburskiej.

Do sprawy profesury Szelągowskiego Rada Wydziału Filozoficznego wróciła w lipcu 1919 r., kiedy w rezultacie niejednomyślnego głosowania opowiedziano się za przyznaniem mu profesury zwyczajnej historii społecznej i gospodarczej czasów nowożytnych. We wniosku zwracano uwagę na doniosłość badań historyczno-gospodarczych i historyczno-społecznych, których Szelągowski był niewątpliwie jednym z pionierów. Starania zakończyły się powodzeniem, gdy 1 października 1919 r. Szelągowski objął pierwszą „zwyczajną” katedrę historii gospodarczej na studium historycznym. Zgodnie z treścią nominacji Naczelnika Państwa z 5 września 1919 r. Szelągowski został profesorem zwyczajnym historii społecznej i gospodarczej czasów nowożytnych. Wykład inauguracyjny wygłosił 20 października 1919 r.

Na r. akad. 1919/20 zgłosił wykład *Rywalizacje ekonomiczne w czasach nowożytnych* (3 godz. tygodniowo), w półroczu letnim zaś *Rozwój społeczny i gospodarczy Polski w okresie od utraty do odzyskania niepodległości* (3 godz. tygodniowo) oraz ćwiczenia historyczne i seminarium historii powszechnej (2 godz. tygodniowo)³². Nie prowadził jednak tych wykładów w sposób systematyczny. Na stałe powrócił do Lwowa zapewne w końcu marca 1920 r.³³

³⁰ J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961) – sylwetka historyka* [w:] tegoż, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 411.

³¹ Zob. szerzej: J. Maternicki, *Trudna profesura. Adam Szelągowski*, s. 179.

³² *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku szkolnym 1920–1921*, Lwów 1921.

³³ J. Maternicki, *Trudna profesura. Adam Szelągowski*, s. 186.

Naznaczona trudnościami profesura historii społecznej i gospodarczej trwała formalnie kilka miesięcy, a faktycznie zaledwie kilka tygodni. W lutym 1920 r. Rada Wydziału Filozoficznego uchwaliła wniosek o powołaniu A. Szelańskiego na katedrę historii powszechnej nowożytnej³⁴ jako profesora zwyczajnego – co nastąpiło formalnie 1 kwietnia 1920 r. Objął wówczas katedrę wakującą po rezygnacji S. Askenazego.

Efemeryczna, jak się okazało, profesura historyczno-gospodarcza Szelańskiego oraz zmiana jego zainteresowań naukowych w kierunku historii politycznej pozwalają na konstatację, iż wpływ Szelańskiego na rozwój historii gospodarczej jako dyscypliny naukowej w Polsce kończy się wraz z objęciem przez niego nowej katedry. W okresie 1920–1939 był promotorem 19 prac doktorskich, z których tylko trzy tematycznie pozostawały w kręgu historii gospodarczej (Marian Delawski, *Andrzej W. Zamojski prezes Towarzystwa Rolnego w Królestwie w latach 1858–1861*, 1931 r., Maria Prydatkiewicz, *Leon Sapieha i jego rola w odrodzeniu ekonomicznym Galicji przed r. 1860*, 1932 r., oraz Irma Józefa Nalepowa, *Fizjokratyzm a Rewolucja*, 1938 r.)³⁵. Marginalizacja tematyki gospodarczej w twórczości Szelańskiego po 1920 r. znalazła zatem odzwierciedlenie w obszarze tematycznym prac studentów, którymi się opiekował. Spośród bogatego zasobu tematycznego wykładów w okresie międzywojennym raz tylko Szelański zgłosił zajęcia poświęcone sprawom gospodarczym. A i w tym wyjątkowym przypadku były to zagadnienia pozostające w ścisłym związku z wydarzeniami politycznymi (*Pieniądz i finanse za czasów Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, 1923/1924).

Szelański nie stworzył szkoły historycznej, żadnego ze swoich uczniów nie doprowadził przed 1939 r. do habilitacji, choć kilku seminarzystów osiągnęło sukces naukowy³⁶. Ani jednak Jadwiga Lechicka, ani Marian Tyrowicz czy też Henryk Wereszycki nie byli historykami gospodarczymi. W tym zakresie dorobek Szelańskiego jest skromny. Jako wykładowca przygotowywał swoje prelekcje starannie, choć jak pisała jego uczennica J. Lechicka, „Wykłady A. Szelańskiego nie były efektowne od zewnątrz, to jest od ich strony stylistycznej”³⁷. Nie był zbyt dobrym mówcą, ale studenci cenili jego erudycję.

³⁴ Od 1925 r. przemianowanej na katedrę historii nowożytnej.

³⁵ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, s. 241–249.

³⁶ Najbliższy uzyskania habilitacji przed wojną był wybitny historyk Henryk Wereszycki.

³⁷ J. Lechicka, *Adam Szelański jako dydaktyk historii*, „Wiadomości Historyczne” 1962, nr 1, s. 285.

Drugim historykiem zajmującym się na Uniwersytecie Lwowskim problematyką gospodarczą przed 1918 r. był Jan Rutkowski (1886–1949). Dorobek naukowy tego wybitnego badacza dziejów społeczno-gospodarczych i współtwórcy historii gospodarczej jako odrębnej dyscypliny naukowej, kojarzony jest głównie z latami pracy na Uniwersytecie Poznańskim (1919–1949), niemniej już we lwowskim okresie swojego życia miał istotne osiągnięcia w tej dziedzinie³⁸. Rutkowski pochodził z Warszawy, ale z powodów politycznych (strajk szkolny 1905 r.) zmuszony był emigrować do autonomicznej Galicji, do Lwowa, gdzie zdał maturę i rozpoczął studia historyczne. Tam uczęszczał na zajęcia L. Finkla, O. Balzera, T. Wojciechowskiego, S. Askenazego i S. Zakrzewskiego. Wiele zyskał, uczestnicząc w zajęciach z ekonomii u S. Grabskiego, geografii u Eugeniusza Romera czy filozofii u Kazimierza Twardowskiego. Ukoronowaniem tego etapu była praca doktorska *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, ukończona w 1909 r. na seminarium L. Finkla³⁹ i opublikowana w „Kwartalniku Historycznym”⁴⁰. Jeszcze w 1910 r. nakładem Akademii Umiejętności Rutkowski opublikował obszerną monografię *Klucz brzozowski biskupstwa przemyskiego w wieku XVIII*. Stanowiła ona swoistą inaugurację późniejszych badań nad historią polskiej wsi ostatniego stulecia Rzeczypospolitej. Bazując głównie na danych lustracji z 1748 r., Rutkowski uporządkował i szczegółowo przedstawił m.in. przeciętne miesięczne ceny zbóż, liczebność zwierząt rolnych, średnie zbiory pszenicy i owsa. Opublikowanie wspomnianych wyżej prac w czołowych wydawnictwach polskiej nauki historycznej wystawiało lwowskiemu badaczowi jak najlepszą ocenę. Po latach autor przyznawał jednak, że nie stawiał ich na równi z późniejszymi publikacjami. Tłumaczył, że „nie doszedł w nich jeszcze do samodzielnie stawianej problematyki naukowej, która zdolną by była pchnąć naukę na nowe tory i przez to rozszerzyć naprawdę horyzonty wiedzy historycznej”⁴¹.

Następnie, jako członek ekspedycji Akademii Umiejętności, pracował w Archiwum Watykańskim, a potem, po uzyskaniu stypendium Wiktora Osławskiego, wyjechał do Francji (1910–1911, 1911–1912), gdzie studiował w paryskiej École Pratique des Hautes Études. Tam też wyspecjalizował

³⁸ A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 24.

³⁹ Zob. J. Rutkowski, *Wspomnienia o seminarium historycznym prof. Ludwika Finkla* [w:] *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa*, z. 1, Poznań 1948, s. 83–84.

⁴⁰ J. Rutkowski, *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, „Kwartalnik Historyczny” 1909, t. XXIII, s. 1–77.

⁴¹ K. Tymieniecki, *Jan Rutkowski jako uczony* [w:] *Uczczenie pamięci śp. prof. Jana Rutkowskiego*, Poznań 1950, s. 218.

się w metodach statystycznych, z powodzeniem wykorzystywanych w kolejnych pracach. W Paryżu uczęszczał na seminaria Adolphe'a Landry'ego i Charlesa Bèmonta, nawiązał bliższy kontakt z badaczem dziejów wsi francuskiej Henrykiem Sèe i zainspirowany studiami społeczno-gospodarczymi prowincji francuskich opublikował w „*Annales de Bretagne*” *Etude sur la répartition et l'organisation de la propriété foncière en Bretagne au XVIIIe siècle* (1912). W języku polskim ukazała się ona rok później w „Przeglądzie Historycznym” jako *Studia nad organizacją własności ziemskiej w Bretanii w XVII w.* Rutkowski stawał się osobą znaną w środowisku historyków. W tym czasie udało mu się nawiązać kontakt z F. Bujakiem⁴².

W okresie lwowskim stworzył Rutkowski jeszcze przynajmniej dwie ważne prace. *Studia nad położeniem włościan w Polsce w XVII w.* (1914) stanowiły kontynuację badań zapoczątkowanych we Francji i wyróżniały się szerokim wykorzystaniem metod statystycznych, pomimo zachowanego ułamkowego materiału historycznego. Zaletą rozprawy było również przedstawienie stosunków prawnych poddaństwa oraz charakterystyka organizacji wielkiej własności ziemskiej, w tym ciężarów i powinności poddanych⁴³. Było to jedno z pierwszych całościowych studiów z zakresu historii chłopów przedrozbiorowej Polski, tak mocno oparte na materiale źródłowym (lustracje dóbr)⁴⁴.

W *Przebudowie wsi w Polsce po wojnach w połowie XVII w.* (1916) Rutkowski zapoczątkował badania nad wpływem zniszczeń wojennych na stosunki wiejskie i szerzej – na strukturę społeczno-gospodarczą zbiorowości. Na przykładzie trzech ziem województwa lwowskiego oraz województwa podolskiego Rutkowski wskazywał skalę zmniejszenia się liczby ludności i gospodarstw w zależności od danego typu własności. Udowodnił większe zniszczenia w dobrach królewskich i duchownych, a mniejsze w szlacheckich. Wywody autora obejmowały również zagadnienie trudności powojennej odbudowy, m.in. problem powiększającej się liczby mało- i bezrolnych, przy jednoczesnej koniunkturze dla gospodarstw folwarcznych. Równie wartościowym opracowaniem była *Statystyka zawodowa ludności wiejskiej w Polsce w drugiej połowie XVI w.* (1918), będąca w pewnym sensie zapowiedzią podstawowej dla polskiej historii gospodarczej rozprawy *Poddaństwo włościan w XVIII w. w Polsce i niektórych innych krajach Europy*, wydana w 1921 r., a zatem już po przeniesieniu się historyka do Poznania.

⁴² Tamże, s. 220.

⁴³ S. Arnold, *Wspomnienia pośmiertne: Jan Rutkowski (1886–1949)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1949, nr 42, s. 210.

⁴⁴ J. Topolski, *Jan Rutkowski 1886–1949* [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, Poznań 1989, s. 233.

Pomimo liczącego się dorobku naukowego zażyłość instytucjonalna Rutkowskiego z Uniwersytetem Lwowskim była słaba. Po powrocie do kraju, w 1911 r., nie mając perspektyw zatrudnienia na Uniwersytecie Lwowskim, rozpoczął pracę w Krajowym Biurze Statystycznym przy Wydziale Krajowym Królestwa Galicji i Lodomerii, gdzie pracował do 1918 r. Nieco wcześniej, w 1917 r., habilitował się na lwowskim Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych, uzyskując *veniam legendi* w zakresie ekonomii politycznej. Jakkolwiek nie była to kolejna (po Franciszku Bujaku i Ignacym Baranowskim) habilitacja z historii gospodarczej, to jak pisze Helena Madurowicz-Urbańska, „była to wszakże trzecia habilitacja zadeklarowanego już w swoich zainteresowaniach, badaniach i pozycji naukowej historyka dziejów gospodarczych”⁴⁵. W półroczu zimowym 1917/18 Rutkowski zgłosił wykład *Ustrój rolny w Polsce w czasach nowożytnych*. Później zajęć we Lwowie już nie prowadził. Przeniósł się do Warszawy, gdzie na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego i w Wyższej Szkole Handlowej krótko wykładał dzieje gospodarcze czasów nowożytnych oraz miał ćwiczenia w zakresie krytyki źródeł do historii gospodarczej Polski (sem. zimowy 1918/19). W lutym 1919 r. objął katedrę historii gospodarczej na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego, z którym pozostał związany naukowo już do końca swojego życia⁴⁶.

Szelągowski i Rutkowski byli niewątpliwie pierwszoplanowymi postaciami lwowskiej historiografii gospodarczej przed 1918 r. Krzywdzące byłoby jednak nie wspomnieć o niektórych innych badaczach zajmujących się, niechby tylko fragmentarycznie, tą tematyką⁴⁷. Ograniczymy się do osób wymienionych w katalogu prac doktorskich z zakresu historii gospodarczej, wykonanych na Wydziale Filozoficznym w latach 1902–1920. Wraz z rozprawą Rutkowskiego było 9 takich prac. Pierwsza z nich to *Żydzi lwowscy na przełomie XV i XVI wieku* Majera Bałabana napisana na seminarium L. Finckla. W obszernym (ponad 600 stron) dziele Bałaban zajął się organizacją lwowskich gmin żydowskich, przedstawił porządek wyboru władz oraz

⁴⁵ H. Madurowicz-Urbańska, *Historia gospodarcza w Polsce*, s. 613.

⁴⁶ H. Olszewski, K. Sikorska-Dzięgielewska, *Poznańskie środowisko historycznoprawne w latach 1919–1939*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2002, nr 7, s. 263.

⁴⁷ Problematyka gospodarcza, przedstawiana w szerszym kontekście polityczno-społecznym i kulturowym, była obecna w wykładach Mychajły Hruszewskiego. W okresie 1904–1907 prowadził on m.in. następujące wykłady: *Stosunki społeczne i życie kulturalne na ziemiach ukraińsko-ruskich w XIV–XVI w.* oraz *Życie gospodarcze i kulturalne na ziemiach ukraińsko-ruskich w XIV–XVI w.* Zob. szerzej: Ł. Adamski, *Naukowo-polityczna działalność Mychajła Hruszewskiego a konflikty narodowościowe na Uniwersytecie Lwowskim*, „Kwartalnik Historyczny” 2009, nr 2, s. 129–155.

strukturę rabinatu. Szczegółowo omówił wydatki i dochody miejscowych gmin, wiele miejsca poświęcając zwłaszcza kwestiom podatkowym. W *Drogach handlowych w Polsce w wiekach średnich* Stanisława Lewickiego (1906) odnaleźć można z kolei mapy i opisy średniowiecznych szlaków handlowych, takich jak drogi włodzimierskie i arteria kijowska. Aspekt geograficzny Lewicki traktował na równi z ekonomicznym, opisując znaczenie m.in. przymusu drożnego i związane z nim kary⁴⁸. Związany ze Lwowem do 1919 r. Józef Widajewicz był autorem rozprawy *Powołowe-poradłne: Danina* (1913). W 1914 r. stopień doktora filozofii Uniwersytetu Lwowskiego uzyskał Stefan Sochaniewicz, autor rozprawy *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej*. Przedwcześnie zmarły adept seminariów L. Finkla i S. Zakrzewskiego poddał analizie zarówno ustawy, przywileje lokacyjne, akty skarbowo-gospodarcze, jak również zapiski sądowe i lauda sejmikowe. Przekonywał, że „wójtostwa i sołtystwa pozwalają objąć całokształt treści wewnętrznej prawa niemieckiego, oświetlić wszystkie jego dodatnie i ujemne strony, śledzić przekształcenia tego prawa, a wreszcie zlanie się go z prawami miejscowymi”⁴⁹. Niezbyt obszerna (110 stron) *Statystyka miasta Poznania w r. 1780* była podstawą nadania stopnia doktora Mieczysławowi Jabczyńskiemu (1916). Autor podał, że w badanym okresie Poznań liczył 309 kamienic. Mimo to brak wielkiego przemysłu fabrycznego powodował, że „w porównaniu do ówczesnych zachodnich centrów przemysłu, Poznań był typowym okazem miasta, zasklepionego w dawnej średniowieczynie”⁵⁰. Do powyższego wykazu dodać należy również *Ekonomiczną politykę rosyjskiego prawyctielstwa suproty Ukrainy w 1710–1730* (1912) Iwana Dżydzory oraz *Spółeczeństwo polskie w Galicji przed 1846 r. z szczególnym uwzględnieniem Lwowa* Ireny Porębskiej (1917). Cechą wspólną wszystkich wymienionych wyżej rozpraw było to, że za każdym razem bądź to w funkcji promotora, bądź to recenzenta występował L. Finkel.

Okres świetności badań na historią gospodarczą prowadzonych w ośrodku lwowskim wiąże się nierozzerwalnie z postacią Franciszka Bujaka. Piętno, jakie odcisnął ów wybitny badacz na kierunku rozwoju historii gospodarczej, sposobie jej rozumienia czy wreszcie poprzez wykształcenie licznej grupy specjalistów, uprawomocnia wykorzystywanie terminu „lwow-

⁴⁸ „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie” 1906, nr 8, s. 12.

⁴⁹ S. Sochaniewicz, *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej*, Lwów 1921, s. 12.

⁵⁰ M. Jabczyński, *Statystyka miasta Poznania w r. 1780 ułożona na podstawie spisu dokonanego przez poznańską Komisję Dobrego Porządku*, Poznań 1911, s. 102.

ska szkoła historii gospodarczej” czy też wprost „bujakowska” szkoła tejże dyscypliny. W momencie przenosin do Lwowa Bujak był już badaczem o ugruntowanej pozycji naukowej, cenionym zwłaszcza po opublikowaniu *Studiów nad osadnictwem Małopolski* – będących podstawą habilitacji w zakresie historii gospodarczej (1905), pierwszej w dziejach polskiej nauki. Jego wykład inauguracyjny *Historia stosunków gospodarczych* wygłoszony 15 listopada 1905 r. uznawany był (i jest) nie tylko za pierwszy w Polsce przejaw odrębności historii gospodarczej jako dyscypliny naukowej, ale jako jeden z najważniejszych głosów w dyskusji nad określeniem jej przedmiotu⁵¹.

Prawie piętnastoletni okres pobytu Bujaka w Krakowie zakończył się w r. akad. 1919/20, gdy Bujak związał się na krótko z Uniwersytetem Warszawskim (tu dopiero uzyskał profesurę zwyczajną) i Wyższą Szkołą Handlową⁵². W lipcu 1920 r. został – na jeden miesiąc – ministrem rolnictwa w gabinecie Władysława Grabskiego⁵³. I jakkolwiek okoliczności pojawienia się Bujaka we Lwowie nie są do końca wyjaśnione, to prawdopodobnie wydaje się, że mogła to być próba ucieczki z „absorbującej siły i czułe nerwy” Warszawy⁵⁴. Wiadomo, że Bujak objął wakującą katedrę historii społecznej i gospodarczej (dekret nominacyjny Naczelnika Państwa z 18 września 1920 r. z ważnością od 1 października 1920 r.), po powierzeniu Szelągowskiemu kierownictwa katedry historii powszechnej nowożytniej (nominacja 16 marca 1920 r., objęcie katedry 1 kwietnia 1920 r.)⁵⁵.

Początkowy okres lwowskiej profesury Bujaka łączy się z licznymi owocnymi wysiłkami organizacyjnymi. Wskazać tu należy m.in. udane starania o uzyskanie i powiększenie bazy lokalowej dla swojego zakładu przy ul. Mickiewicza 5a. Obejmował on w sumie 6 pomieszczeń (gabinet kierownika, pracownia kartograficzna, sala seminaryjna, pokój asystenta, pracownia dla starszych członków seminarium). Bujak zadbał też o odpowiednie

⁵¹ F. Bujak, *Wybór pism*, red. H. Madurowicz-Urbańska, Warszawa 1976, t. I, s. 434–448. Por.: W. Piątkowski, *Rozważania Franciszka Bujaka o stosunku historii gospodarczej do ekonomii politycznej* [w:] *Historia gospodarcza i historia myśli ekonomicznej a teoria ekonomii*, red. J. Skodlarski, Łódź 2008, s. 205–209.

⁵² O okresie przejściowym pomiędzy opuszczeniem Uniwersytetu Jagiellońskiego a objęciem katedry UJK zob. H. Madurowicz-Urbańska, *Historia gospodarcza w Polsce*, s. 613–614.

⁵³ A. Janeczek, *Franciszek Bujak: historyk w nurcie życia* [w:] F. Bujak, *Studia na osadnictwem Małopolski*, Poznań 2001, s. 220.

⁵⁴ Por. S. Inglot, *Prof. Dr. Franciszek Bujak. Z powodu 30-lecia pracy naukowej i 10-lecia pracy pedagogiczno-naukowej na Uniwersytecie Lwowskim*, „Historia. Organ Wydziału Kół Historyków Ogólnopolskiego Związku Akademickich Kół Naukowych” 1932, nr 2, s. 9.

⁵⁵ Rozpoczęcie faktycznej działalności Bujaka we Lwowie nastąpiło więc dopiero w III trymestrze r. akad. 1920/21.

jego wyposażenie⁵⁶. Dzięki zapomudze uzyskanej z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (grudzień 1920 r.) udało się stworzyć załączek biblioteki podręcznej, która z czasem przybrała całkiem pokaźne rozmiary (w sumie 5011 tomów w 1931 r., do tego kilkadziesiąt map)⁵⁷. Księgozbiór, z którego korzystali uczestnicy ćwiczeń i seminarium z historii społecznej i gospodarczej, był odpowiednio skatalogowany.

Świadectwem rozwoju organizacyjnego zakładu były również zakończone sukcesem starania o uzyskanie etatów dla młodszego asystenta (1922), zastępcy asystenta (1924) oraz starszego asystenta (1930). W okresie 1921–1931 kadre sił pomocniczych zakładu tworzyli: Adolf Hirschberg, Jadwiga Turska, Zofia Żabska, Stefan Ingot, Jan Warężak, Marian Ungeheuer, Stanisław Hoszowski (jako pierwszy uzyskał ministerialny etat starszego asystenta), Antoni Walawender i Stanisław Pazyra. Zadaniem członków powyższej grupy była pomoc i odciążenie profesora w obowiązkach dydaktycznych. W tygodniu prowadził 8–9 godz. zajęć, na które składały się: wykłady (4–5 godz.), ćwiczenia (2 godz.) oraz seminarium (2 godz.)⁵⁸.

Przyjęcie na seminarium było warunkowane zaliczeniem ćwiczeń oraz złożeniem kolokwiiów z ekonomii społecznej (niekiedy również z historii gospodarczej Polski). Ćwiczenia cieszyły się, właściwie od samego początku, ogromnym zainteresowaniem⁵⁹. Dość powiedzieć, że w latach 1925–1928 o jedno miejsce starało się trzech kandydatów. Dopiero w r. akad. 1930/31 wszyscy chętni zgłaszający się na zajęcia zostali na nie przyjęci⁶⁰. W latach 1921–1931 na ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej zapisywało się średnio po 40 studentów. Celem zajęć tego typu było zaznajomienie studentów z metodami badań historii gospodarczej oraz uzyskanie pewnego poziomu odczytania w literaturze przedmiotu. Uczestnicy ćwiczeń wykonywali zleczone referaty, które z kolei były omawiane na zajęciach. Ćwiczenia były wstępem do bardziej samodzielnej pracy na seminarium.

Także w przypadku seminarium liczba chętnych przewyższała liczbę miejsc (początkowo było kilkunastu, a po poprawieniu się warunków loka-

⁵⁶ S. Hoszowski, *Kronika Seminarjum historii społecznej i gospodarczej Uniw. J. K. we Lwowie za pierwszych jego dziesięć lat istnienia 1921–1931* [w:] *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 566.

⁵⁷ Tamże s. 567.

⁵⁸ Zob. zestawienie zajęć w tabeli, s. 454–458.

⁵⁹ Znaczną grupę pierwszych seminarzystów stanowili zdemobilizowani żołnierze. Autorem pierwszego doktoratu wykonanego na seminarium Bujaka (1925) był Franciszek Persowski – zdemobilizowany żołnierz armii austriackiej (a następnie polskiej).

⁶⁰ S. Hoszowski, *Kronika*, s. 570.

lowych zakładu – średnio 30 seminarzystów). Wymagania stawiane przez Bujaka były wysokie, o czym świadczy fakt, iż seminarium kończyło zaledwie połowa uczestników. Istota zajęć polegała na wykonywaniu samodzielnych prac naukowych (kandydackich, magisterskich lub doktorskich) w zakresie szeroko pojętej problematyki społeczno-gospodarczej. W sumie sfinalizowano 32 rozprawy doktorskie, a także znaczną liczbę rozpraw kandydackich i magisterskich. Zasadą było referowanie swoich osiągnięć na cotygodniowych posiedzeniach, po czym następowała dyskusja w gronie uczestników seminarium i publiczna ocena profesora. Autorzy najlepszych opracowań mogli liczyć na ogłoszenie prac drukiem⁶¹. W latach 1921–1931 tak się stało w przypadku 10 doktoratów, 2 prac kandydackich i 7 innych opracowań. Publikacje uczestników seminarium ukazywały się najczęściej w ramach serii wydawniczej „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, zapoczątkowanej przez Bujaka w 1925 r. Do wybuchu wojny ukazało się łącznie 35 tomów tej serii. Dodatkowo kilkanaście prac opublikowano w ramach „Biblioteki Puławskiej” (Seria Prac Społeczno-Gospodarczych) oraz w periodykach wydawanych przez towarzystwa naukowe, np. w „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie” i „Roczniku Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemysłu”⁶².

Dzięki sporządzonemu przez S. Hoszowskiego wykazowi wszystkich 128 prac przygotowanych na seminarium Bujaka w latach 1921–1931 możliwe jest prześledzenie zainteresowań studentów i pośrednio również samego profesora. Zakres tematyczny prac nie może dziwić. Są to głównie opracowania z dziejów gospodarczych. Sporadycznie zgłaszano tematy z geografii historycznej, historii społecznej i ekonomii. Największą popularnością cieszyły się studia nad historią cen, klęskami elementarnymi, historią kredytu oraz miarami i wagami. Charakterystyczne, że niemal wszystkie prace dotyczyły dziejów Polski. Ich zakres chronologiczny był szeroki (od średniowiecza do czasów Polski odrodzonej). Aż 20 prac dotyczyło epoki Kazimierza Wielkiego. Zasadą i wymogiem było oparcie rozważań na materiałach źródłowych. Seminarium Bujaka wyróżniał wysoki odsetek (prawie 20%) prac wykorzystujących częściowo lub wyłącznie materiały archiwalne, głównie lwowskie.

Inną cechą charakterystyczną działalności dydaktycznej Bujaka było szybkie wdrażanie studentów do prac badawczych: początkowo o elemen-

⁶¹ Dodatkowo, przed zgłoszeniem do druku, prace te były referowane na posiedzeniach Towarzystwa Naukowego we Lwowie lub Lwowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego.

⁶² Z. Budzyński, *Szkoła historii społeczno-gospodarczej Franciszka Bujaka na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX w.*, t. II, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2004, s. 318.

tarnym stopniu trudności, z czasem zaś coraz bardziej skomplikowanych i wymagających samodzielności. Seminarium nie tylko stwarzało szansę uzyskania stopnia naukowego, ale umożliwiało również podjęcie ambitnych badań naukowych, prezentację ich wyników i szansę na karierę naukową. W okresie 1921–1931 spośród 157 uczestników seminariów aż 44 (35%) publikowało na łamach różnych czasopism. Były to najczęściej recenzje i sprawozdania. Tzw. produkcja naukowa, oprócz obowiązkowych prac seminaryjnych, obejmowała również opracowania dobrowolnie przygotowywane przez uczniów Bujaka. W pierwszej dekadzie seminarium najaktywniejsi na tym polu byli S. Ingot (12 tekstów), Tadeusz Lutman (6 tekstów) i A. Hirschberg (2 teksty)⁶³.

Nowym forum wymiany poglądów na tematy społeczno-gospodarcze stały się „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, utworzone przez Bujaka i Rutkowskiego w 1931 r. Spośród 10 rozpraw zamieszczonych w pierwszym numerze aż 8 było autorstwa uczniów Bujaka. Wysoki udział autorów ośrodka lwowskiego utrzymał się w kolejnych tomach, których do wojny ukazało się w sumie 8 (w 1939 r. tylko 1 zeszyt)⁶⁴. Rola, jaką odegrały „Roczniki” w polskiej (i nie tylko) historiografii gospodarczej, jest trudna do przecenienia. W 1931 r. redaktorzy pierwszego tomu pisali: „Staniem naszym będzie skupić koło Roczników wszystkich polskich historyków, pracujących w dziedzinie historii społecznej i gospodarczej, otwierając łamy czasopisma dla każdej rzetelnej pracy naukowej”⁶⁵. Te zamierzenia ziściły się. Czasopismo, reprezentując europejski poziom, stworzyło możliwości zamieszczania rozpraw, recenzji i polemik.

Wychowanek Bujaka S. Hoszowski wskazywał, że tak dobre rezultaty osiągnięte przez seminarzystów były konsekwencją metod dydaktycznych stosowanych przez profesora. Polegały one na „traktowaniu nowoprzyjętego członka seminarjum jako wyrobionego już pracownika naukowego i co zatem idzie na powierzaniu mu poważnych tematów do opracowania”⁶⁶. Okazane zaufanie działało na ambicje adeptów i motywowało ich do pracy. Istotne znaczenie miała również charyzmatyczna osobowość i autorytet Bujaka. Na to nakładały się nieprzeciętne jego zdolności organizacyjne, umożliwiające pozyskiwanie zasiłków i stypendiów⁶⁷. Zdarzało się również,

⁶³ Por. wykaz sporządzony przez S. Hoszowskiego: tegoż, *Kronika*, s. 587.

⁶⁴ Na temat genezy „Roczników” zob. H. Madurowicz-Urbańska, *Geneza Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1989, s. 9–20.

⁶⁵ „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1931, s. VIII.

⁶⁶ S. Hoszowski, *Kronika*, s. 586.

⁶⁷ Głównie dzięki wydatnemu udziałowi S. Hoszowskiego udało się natomiast nawiązać współpracę z Fundacją Rockefellerowską, dzięki której, począwszy od 1931 r., szkoła buja-

że kierownik seminarium dofinansowywał publikacje podopiecznych z własnej kieszeni. Dowodem na sprawność Bujaka jako menedżera wydawniczego – jakbyśmy dzisiaj powiedzieli – było już samo wydanie 35 tomów wspomnianej serii „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”.

Nie bez wpływu pozostawała w końcu atmosfera seminarium, bezpośrednio relacji profesora z wychowankami⁶⁸. Zakład (podniesiony do rangi instytutu na mocy uchwały Senatu Akademickiego UJK z 8 czerwca 1931 r.) był miejscem żywiołowych debat, ośrodkiem autentycznej wymiany poglądów. Pewną rolę odgrywało również „Kółko historyków społecznych i gospodarczych studentów UJK”, które uzupełniało działalność seminarium „w kierunku naukowo-samopomocowym i towarzyskim”⁶⁹.

Bujak interesował się także zagadnieniami dydaktycznymi związanymi z nauczaniem historii gospodarczej⁷⁰. W 1933 r. pisał: „dydaktyka to młynek: jeżeli się weń sypie liche ziarno, to i mąka musi być licha. Nauczyciel musi przede wszystkim umieć dobrze to, czego ma uczyć, a następnie musi umieć uczyć”⁷¹. Apelowwał m.in. o to, aby proces kształcenia historyków wzbogacić o znajomość elementów prawa politycznego, ekonomii społecznej oraz statystyki i geografii. Optował za integralnym ujęciem przeszłości. Wyrazem troski o jakość kształcenia były m.in. zajęcia *Wskazówki praktyczne do pracy naukowej z historii gospodarczej*, rozpoczęte w r. akad. 1935/36, prowadzone wspólnie z Franciszkiem Junkiewiczem i Julianem Pelcem⁷².

Zdzisław Budzyński zauważył, że „okres lwowski w życiu tego wybitnego uczonego, a szczególnie już lata trzydzieste, przyniósł przeniesienie punktu ciężkości w jego aktywności twórczej z pola badań własnych na organizację pracy zespołu, tak więc ten dorobek bardziej niż osobiste dokonania mistrza określa profil i efekty działania szkoły lwowskiej”⁷³. W okresie działalności na UJK Bujak nie zdecydował się na oddanie do druku żadnej większej nowej pracy. Pisał sporo, ale przeważnie były to rzeczy drobne.

kowska była beneficjentem subwencji na badania historii cen (J. Wadas, *Stanisław Hoszowski. Uczony i nauczyciel*, Kraków 2012, s. 23.).

⁶⁸ M. Tyrowicz, *Lwowski ośrodek historyczny w okresie międzywojennym (1919–1919)*, „Przegląd Humanistyczny” 1985, nr 34, s. 83–89.

⁶⁹ S. Hoszowski, *Kronika*, s. 590.

⁷⁰ F. Bujak, *Drogi mojego rozwoju umysłowego* [w:] tegoż, *Wybór pism*, t. I, red. H. Madurwicz-Urbańska, Warszawa 1976, s. 290.

⁷¹ Tenże, *Reforma studiów historycznych na Uniwersytecie z punktu widzenia przygotowania do zawodu nauczycielskiego* [w:] tegoż, *Wybór pism*, s. 370.

⁷² *Spis wykładów w roku akademickim 1935/36*, Lwów 1935, s. 45; *Spis wykładów w roku akademickim 1936/37*, Lwów 1936, s. 38.

⁷³ Z. Budzyński, *Szkoła historii*, s. 321.

Chociaż nie tworzył już prac na miarę *Studiów nad osadnictwem Małopolski* czy *Galicji* (t. I 1908, t. II 1910), to jednak jego głos w środowisku naukowym był słyszalny. Refleksje Bujaka częściej przybierały teraz formę referatów i innych wystąpień naukowych. Wśród poruszanych tematów pojawiały się: typologia źródeł do dziejów zaludnienia (1935), mitologia litewsko-pruska (1923), traktat Kopernika o monecie (1924), zagadnienie naroku (1925), polityka gospodarcza szlachty w XVI w. (1930), poddaństwo chłopów w świetle mowy Jana z Ludziska (1930), wiece wielkopolskie w XIII w. i inne⁷⁴. *Studia historyczne i społeczne* (1924) były zbiorem dziesięciu drobniejszych prac pochodzących z lat 1905–1923, zamieszczanych wcześniej w czasopismach, których wspólną cechą była – jak pisał Bujak – „dążność do wyrażenia ogólniejszych poglądów historycznych albo socjologicznych”⁷⁵. Wśród nich szczególnie cenne są rozważania dotyczące zagadnienia syntezy w historii oraz umocowania historii gospodarczej w systemie innych nauk. Tom *Z odległej i bliskiej przeszłości. Studia historyczno-gospodarcze* (1924) zbierał rozprawy z lat 1903–1918. *Studia geograficzno-historyczne* (1925) stanowiły reminiscencję kierunku badań jeszcze z wczesnego okresu krakowskiego, ubogaconą o rozdział na temat stolic Polski⁷⁶. *Nauka a społeczeństwo. Szkice z dziedziny naukoznawstwa* (1930) były z kolei zbiorem 10 wcześniejszych wypowiedzi Bujaka na temat m.in. społecznej funkcji nauki „i znaczenia dyscyplin społecznych i humanistycznych dla społeczeństwa.

Zmianę formy aktywności Bujaka, której przejawem była koncentracja na działalności organizacyjnej i dydaktycznej, dobrze podkreśliła Zofia Kozłowska-Budkowa: „Nie pisał książek, bo je wykładał, bo je zaczęli pisać jego uczniowie”⁷⁷. Badania zespołu stworzonego przez Bujaka były prowadzone „w czterech zasadniczych kierunkach: historii klęsk elementarnych, historii cen, demografii historycznej oraz rozwoju osadnictwa. Ich ramowy plan był spójny z tezami programowymi ogłoszonymi przez Bujaka już w jego wykładzie habilitacyjnym, a następnie w *Uwagach o potrzebach historii gospodarczej*⁷⁸.

Badania nad klęskami elementarnymi od samego początku cieszyły się dużym zainteresowaniem seminarzystów F. Bujaka. Najważniejsze opracowania książkowe zostały wydane dopiero w latach 30. XX w. Zainicjował je

⁷⁴ Kompletny wykaz zob. A. Janeczek, *Franciszek Bujak: historyk*, s. 223.

⁷⁵ F. Bujak, *Studia historyczne i społeczne*, Lwów 1924, s. V.

⁷⁶ W 1899 r. Bujak uzyskał doktorat z geografii.

⁷⁷ Z. Kozłowska-Budkowa, *Działalność naukowa Franciszka Bujaka*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1958, t. I, nr 3–4, s. 5.

⁷⁸ Tamże. Por. F. Bujak, *Uwagi o potrzebach historii gospodarczej*, „Nauka Polska” 1918, t. I, s. 275–286.

Antoni Walawender, publikując dwa tomy *Kronik klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586* (t. I w 1932 r., t. II w 1935 r.). Stanisława Namaczyńska przebadła źródła pod tym samym kątem dla lat 1648–1696; wyniki tych badań złożyły się na książkę *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich w latach 1648–1696*. Kierunek ten był kontynuowany przez Jana Szewczuka w *Kronice klęsk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848* (1939). W rękopisie pozostała część zlecona Ryszardowi Werchackiemu, mająca wypełniać lukę pozostawianą przez wcześniejsze dwie prace. Zarys koncepcji tej pracy ukazał się w formie komunikatu⁷⁹, podobnie jak plan rozszerzenia badań Walawendra na lata 1696–1750, zgłoszony przez Franciszka Junkiewicza⁸⁰. Charakterystyczną cechą badań zespołu Bujaka było łączenie tematyki klęsk elementarnych z badaniami zniszczeń wojennych. Zasadniczą zaletą programu było – co podkreślał W. Kula – skrupulatne zebranie materiału źródłowego. Słabiej prezentowała się część metodologiczna oraz analityczna w odniesieniu do zgromadzonego materiału faktograficznego⁸¹.

Drugą, oprócz studiów na klęskami elementarnymi, wizytówką szkoły Bujaka były badania cen i płac, które zaowocowały serią 11 tomów obejmujących Lwów (1501–1914), Warszawę (1501–1914), Kraków (1369–1914), Gdańsk (1501–1815) i Lublin (XVI–XVIII w.). Wojna przerwała prace nad cenami z rynków Poznania, Torunia i Wilna. Serię zapoczątkowała rozprawa doktorska Hoszowskiego *Ceny we Lwowie w XVI w. i XVII w.* (1928, a następnie w wydaniu z 1934 r. rozszerzona chronologicznie do 1914 r.). Monografia o cenach lwowskich była nie tylko pierwszym, obszernym dziełem na ten temat, ale stała się również pierwowzorem naukowym dla pozostałych prac lwowskiego seminarium⁸². Wiele z nich stanowiło podstawę uzyskania doktoratu (rozprawy Władysława Adamczyka, Kazimierza Arłamowskiego, Tadeusza Furtaka, Juliana Pelca, Edwarda Tomaszewskiego, Stanisława Siegła).

Metoda zaproponowana przez Hoszowskiego i stosowana konsekwentnie przez badaczy lwowskich została poddana dość ostrej krytyce. Kwestio-

⁷⁹ R. Werchacki, *Klęski elementarne w Polsce w latach 1587–1647. I. Zjawiska meteorologiczne, stan urodzajów i pomory bydła. II. Mory*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1938, z. 3, s. 321–326.

⁸⁰ O spójności badań na etapie ich planowania świadczyły słowa Junkiewicza: „Zakres pracy, poza zmianą ram chronologicznych na lata 1697–1750, pozostaje taki sam, jak w pracy poprzednika referenta, A. Walawendra”. Zob. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1937, z. 1, s. 64.

⁸¹ W. Kula, *Problemy i metody*, s. 640.

⁸² J. Wadas, *Stanisław Hoszowski*, s. 53.

nowano zwłaszcza przywiązanie szkoły lwowskiej do równoważnika cen przeliczanego w gramach kruszcu przy rezygnacji ze wskaźników opartych na cenach nominalnych. Podejściu temu sprzeciwiał się m.in. Rutkowski. Pewne niejasności wzbudzało również stosowanie metody reprezentatywnej, polegającej na analizie jedynie wyodrębnionych grup asortymentów w wyznaczonych ramach czasowych. Stwarzało to zagrożenie eliminacji istotnych niekiedy artykułów, co skutkowało zawężeniem postrzegania stosunków cenowych. Krytyka metod historyków lwowskich była prowadzona również po wojnie. W. Kula wśród mankamentów wskazywał m.in. niedostateczne uwzględnianie płacy realnej (przecenienie zaś „ogólnego poziomu cen”) oraz eliminację danych nietypowych⁸³. Jak widać, wspólnym mianownikiem krytyki badań nad klęskami elementarnymi i historią cen były nie tyle zarzuty co do rzetelności gromadzonego materiału – tu dorobek bujakowców był oceniany wysoko – ale metody jego opracowania i obróbki statystycznej.

Zbliżone tematycznie były studia nad handlem, które z największym powodzeniem prowadzili: Tadeusz Lutman, badający handel Brodów w latach 1773–1855 (doktorat w 1930 r.), Michał Wąsacz – autor rozprawy doktorskiej (1932) nt. kontraktów lwowskich w latach 1676–1682 oraz Roman Zubyk, który w 1930 r. doktoryzował się na podstawie studium *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635*. Do grupy tej zaliczyć należy również Mariana Ungeheuera. W obszernych (ponad 300 stron), świetnie udokumentowanych *Stosunkach kredytowych w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku* (rzecz wydana w 1929 r. po śmierci autora) Ungeheuer pokazał, że w badanym regionie kredyt był wykorzystywany i pełnił rolę stałego czynnika pomocniczego. Bujak w *Przedmowie* zaznaczał, że „świętą po prostu można nazwać analizę zjawiska gospodarczego zastawów i przeprowadzenie dowodu o średniej stopie oprocentowania pożyczek pod zastaw (10%)”⁸⁴.

Wśród prac badaczy lwowskich, ale spoza kręgu najbliższych współpracowników Bujaka, zajmujących się sprawami handlowymi, należy wymienić Łucję Charewiczową⁸⁵. Podopieczna Jana Ptaśnika w wydanej w 1925 r. i świetnie przyjętej przez krytykę pracy doktorskiej pt. *Handel średniowiecznego Lwowa* scharakteryzowała kondycję gospodarczą miasta „w rozkwicie

⁸³ W. Kula, *Problemy i metody*, s. 539–569.

⁸⁴ F. Bujak [Przedmowa do:] M. Ungeheuer, *Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku*, Lwów 1929, s. IV.

⁸⁵ Ł. Charewiczowa uczyła się na seminarium Bujaka w r. akad. 1922/23. Bujak był również referentem jej rozprawy doktorskiej. Zob. D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa (1897–1943)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, s. 522.

i zwolna postępujące kurczenie się światowego stanowiska”⁸⁶. Pomimo fragmentaryczności materiału autorce udało się zarysować relacje handlowe mieszkańców miasta m.in. z Wołoszczyzną, Turcją, Krakowem, Poznaniem i Norymbergą.

Znaczące miejsce w dorobku szkoły lwowskiej mają badania nad demografią historyczną – tak bliską Bujakowi w początkowej fazie kariery naukowej. W referacie wygłoszonym na zjeździe historyków w Wilnie w 1935 r. Bujak mówił: „Obecnie kiedy zorganizowane przeze mnie badania na historią cen i klęsk elementarnych w Polsce zbliżają się do końca, uważam za swój obowiązek podjąć na nowo to bardzo ważne, a przez historyków nie zawsze doceniane zagadnienie, starając się zorganizować pracę nad nim”⁸⁷. Tym zagadnieniem były sprawy ludnościowe. O ich znaczeniu dla Bujaka mógł świadczyć wysunięty przez niego w Wilnie w 1935 r. postulat naukowy „opracowania historii zaludnienia Polski”⁸⁸. Wśród wybijających się dorobkiem lwowskich badaczy w tej dziedzinie wymienić należy Waleriana Kramarza (badania nad ludnością Przemyśla w latach 1521–1921), Tadeusza Ladenbergera (badania nad zaludnieniem ziem polskich w pierwszych latach panowania Kazimierza Wielkiego oparte na podatku świętopietrza) i Stanisława Pazyrę, dla którego przedmiotem analizy były lokacje miejskie na Mazowszu. Dopiero w latach 70. XX w. ogłoszono drukiem obszerne studium demograficzne parafii Brzeżany, które wykonał Bohdan Puczyński⁸⁹. Pewną aktywność na polu badań ludnościowych wykazywał jeszcze przed wojną S. Hoszowski. W przywoływanym już *Ekonomicznym rozwoju Lwowa...* pokazał, w jaki sposób przyrost ludności wpływa na rozrost urbanizacyjny, a w konsekwencji również na postęp gospodarczy w skali miasta i kraju⁹⁰.

Ostatnim ważnym nurtem badań lwowskiej szkoły historii gospodarczej były studia osadnicze regionów historycznych. Do grupy tej zaliczyć można pracę Konstantego Hładyłowicza nt. zmian krajobrazu i rozwoju osadnictwa Wielkopolski, w której autor przekonywał, że wzrost przestrzeni uprawnej oraz wzrost liczby osad może służyć za miarę wzrostu produkcji rolniczej i ludności rolniczej, tj. „za miarę całego życia gospodarczego kraju, znajdującego się jeszcze w prymitywnych warunkach”⁹¹. Badania w zakresie geogra-

⁸⁶ Ł. Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa*, Lwów 1925, s. 1.

⁸⁷ F. Bujak, *Źródła do historii zaludnienia Polski [w:] Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r., t. II: Protokoły*, s. 298.

⁸⁸ Tamże, s. 318.

⁸⁹ Z. Budzyński, *Szkoła*, s. 325.

⁹⁰ J. Wadas, *Stanisław Hoszowski: historyk*, s. 78.

⁹¹ F. Bujak [Przedmowa do:] K. J. Hładyłowicz, *Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku*, Lwów 1932, s. V.

fii historycznej podjęli również: Tadeusz Nowakowski (Kujawy), F. Persowski (ziemia lwowska), Maria Myćkówna (Kraków); na gruncie badań nad wyodrębnionymi kompleksami majątkowymi J. Wareżak (arcybiskupstwo gnieźnieńskie) i Adolf Hirschberg (klasztor tyniecki). Na granicy prac tego obszaru i demografii historycznej należałoby sytuować rozprawę doktorską S. Inglota (1926) *Stosunki społeczno-gospodarcze ludności w dobrach biskupstwa wrocławskiego w pierwszej połowie XVI. w. – na podstawie inwentarza z 1534 r.*

Do powyższego grona badaczy dziejów gospodarczych dodać należy również Wincentego Stysia, zatrudnionego w katedrze ekonomii społecznej kierowanej przez S. Grabskiego, ale pozostającego pod dużym wpływem Bujaka. Współpraca z Instytutem Bujaka pozwoliła mu uzyskać stypendium Fundacji Rockefellera i odbyć studia w Austrii, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Francji i Włoszech⁹². Styś – pionier ekonomii we wrocławskim ośrodku naukowym po 1945 r. – w okresie lwowskim opublikował dwie ważne prace z dziedziny studiów agrarnych. W *Rozdrobieniu gruntów chłopskich w byłym zaborze austriackim w latach 1782–1931* (1934) zbadał proces rozdrabniania gruntów rolnych na przykładzie próby złożonej z 20 wsi położonych w 3 województwach i pokazał w oparciu o materiał statystyczny tempo przemian w strukturze wsi w różnych okresach. W rozprawie habilitacyjnej *Wpływ uprzemysłowienia na ustrój rolny* dowodził, że tam, gdzie liczba ludności wiejskiej ulega zmniejszeniu, ustrój rolny wykazuje niezmienność, zaś tradycyjne formy utrzymują się mocą bezwładności⁹³.

Lista osiągnięć historyków gospodarczych ośrodka lwowskiego musi budzić szacunek. Imponuje rozmach i interdyscyplinarność podejmowanych badań. Bujakowi udało się skupić wokół siebie zespół utalentowanych i pracowitych współpracowników, z których wielu, również po wojnie, udanie podtrzymywało tradycję szkoły mistrza. Najwybitniejsi z nich: Hoszowski (habilitacja w 1935 r.) i Ingot (habilitacja w 1932 r.), organizowali katedry historyczno-gospodarcze w Toruniu i Wrocławiu. Jak wspominała H. Madurowicz-Urbańska: „[prof. Bujak] związał równocześnie bardzo wielu ludzi między sobą i ze samym sobą osobiście, ludzi, którzy starali się iść po linii jego wskazówek i którzy z dumą mogą mówić, że są ze «szkoły Bujaka»”⁹⁴.

⁹² S. Urban, *Twórczość naukowa profesora Wincentego Stysia*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2010, t. 97, z. 1, s. 8; E. Kowalczyk, *Poglądy ekonomiczne i polityczne Wincentego Stysia*, Wrocław 2013, s. 10.

⁹³ Na temat osiągnięć naukowych Stysia zob. szerzej: A. Pieczewski, *Dorobek i metoda badawcza Wincentego Stysia* [w:] *Historia gospodarcza i historia myśli ekonomicznej*, s. 210–225.

⁹⁴ H. Madurowicz-Urbańska, *Wspomnienie z seminarium profesora Franciszka Bujaka*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1958, z. 3–4, s. 20.

Lwowska katedra historii gospodarczej była, obok ośrodka poznańskiego, wizytówką tej dyscypliny, również poza granicami kraju. Inaczej jednak niż zespół Rutkowskiego lwowska szkoła słynęła głównie z praktycznej strony badań społeczno-gospodarczych. Jerzy Topolski podsumował te różnice następująco: „Dla rozwijającej się historii gospodarczej zasługi F. Bujaka były w większym stopniu oryganizacyjno-naukowe, a J. Rutkowskiego w większym stopniu naukowo-metodyczne”⁹⁵. Ośrodkowi wielkopolskiemu przypisuje się większe zasługi na gruncie teoretyczno-metodologicznym. Jednakże Bujak i Rutkowski stworzyli szkoły historii gospodarczej, które uzupełniały się wzajemnie w wielu aspektach. Dzięki nim historia gospodarcza była w Polsce w chwili wybuchu II wojny światowej dyscypliną dobrze rozwiniętą, mającą na swym koncie poważne osiągnięcia badawcze.

Zajęcia prowadzone w ramach zakładu (instytutu) historii społecznej i gospodarczej UJK (1920–1939)

1920/1921
Historia osadnictwa na ziemiach polskich – F. Bujak
Źródła do historii gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
1921/1922
Zarys historii gospodarczej powszechnej – F. Bujak
Praca gospodarcza Kazimierza Wielkiego – F. Bujak
Seminarium z historii gospodarczej. Księgi sądowe XIV i XV w. jako źródła do historii gospodarczej – F. Bujak
Historia gospodarcza Polski w zarysie – F. Bujak
Osadnictwo polskie – F. Bujak
Ćwiczenia z historii gospodarczej dla początkujących – F. Bujak
Seminarium historyczno-gospodarcze – F. Bujak
1922/1923
Geografia historyczna jako nauka pomocnicza historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
O źródłach do historii gospodarczej – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Historia gospodarcza Polski w zarysie – F. Bujak
Polityka agrarna – F. Bujak

⁹⁵ J. Topolski, *Badania historycznogospodarcze w Polsce*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1963, t. XXV, s. 17.

1923/1924
Historia gospodarcza Polski w zarysie – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
O historiozofii i historii ogólnej – F. Bujak
Ustrój społeczny i gospodarczy Polski na tle Księgi Fundacyjnej Kl. Henrykowskiego – F. Bujak
1924/1925
Historia społeczna i gospodarcza od połowy XVIII w. – F. Bujak
Zarys historyczny osadnictwa słowiańskiego – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej (dla początkujących) – F. Bujak
1925/1926
Historia gospodarcza powszechna – F. Bujak
Historia gospodarcza od połowy XVIII w. – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia wstępne z historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
1926/1927
Historia gospodarcza Polski – F. Bujak
Geografia historyczna Polski – F. Bujak
O metodzie badań życia społeczno-gospodarczego – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących – F. Bujak
1927/1928
Historia osadnictwa w Polsce i innych krajach słowiańskich – F. Bujak
Historia gospodarcza od 1760 do 1914 – F. Bujak
Geografia historyczna Polski – F. Bujak
Główne teorie społ. XIX i XX w. z lekturą tekstów – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących – F. Bujak
1928/1929
Historia społeczna i gospodarcza ludów stojących na niższych stopniach kultury – F. Bujak
Historia gospodarcza ziem polskich w czasach porozbiorowych – F. Bujak
Seminarium historii gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak

1929/1930
Historia gospodarcza i społeczna Polski w wiekach średnich – F. Bujak
Zasady i obecny stan historii gospodarczej – F. Bujak
Poglądy ekonomiczne w Polsce w wieku XVI – F. Bujak
Metodyka opisów społecznych i gospodarczych (monografii) – F. Bujak
Wstęp do historii gospodarczej – F. Bujak wspólnie z S. Hoszowskim
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
1930/1931
Historia gospodarcza Polski średniowiecznej (dokończenie) – F. Bujak
Stosunki gospodarcze Słowian na początku XI w. – F. Bujak
Zarys powszechnej historii gospodarczej – F. Bujak
Wstęp do historii gospodarczej – F. Bujak wspólnie z S. Hoszowskim
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
1931/1932
Początki kapitalizmu – F. Bujak
Życie gospodarcze Polski w XVI w. – F. Bujak
Wpływy czynników ekonomicznych na polityczne dzieje Polski – F. Bujak
Wstęp do historii gospodarczej – F. Bujak wspólnie z S. Hoszowskim
Socjologia wsi – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
1932/1933
Historia społeczna i gospodarcza Polski pod zaborami – F. Bujak
Socjologia wsi – F. Bujak
Wstęp do historii gospodarczej – F. Bujak wspólnie z S. Hoszowskim
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
1933/1934
Historia gospodarcza XIX w. – F. Bujak
Historia gospodarcza w zarysie – F. Bujak
Socjologia wsi – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Wstęp do historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak wspólnie z S. Hoszowskim

1934/1935
Geografia historyczna Polski – F. Bujak
Źródła do historii zaludnienia Polski – F. Bujak
Wstęp do historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak wspólnie z S. Hoszowskim
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Wieś a miasto XI–XVI w. – S. Inglot
1935/1936
Historia gospodarcza powszechna XIX w. – F. Bujak
Czasy Kazimierza Wielkiego – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących – F. Bujak
Wskazówki praktyczne do pracy naukowej z historii gospodarczej – F. Bujak wspólnie z F. Junkiewiczem i J. Pelcem
Wstęp do historii gospodarczej – S. Hoszowski
Rozwój społeczny i gospodarczy Polski w XVI w. – S. Inglot
1936/1937
Ważniejsze zagadnienia społeczne i gospodarcze świata powojennego – F. Bujak
Historia społeczna i gospodarcza Polski średniowiecznej – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Wskazówki praktyczne do pracy naukowej z historii gospodarczej – F. Bujak wspólnie z F. Junkiewiczem
Gospodarstwo naturalne a gospodarstwo pieniężne w średniowieczu – S. Inglot
Ćwiczenia historyczne dla początkujących – S. Inglot
Dzieje gospodarcze Europy w czasach nowożytnych (XVI–XVIII w.) – S. Hoszowski
Wstęp do historii gospodarczej – S. Hoszowski
1937/1938
Historia gospodarcza powszechna – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Wskazówki praktyczne do pracy naukowej z historii gospodarczej – F. Bujak wspólnie z F. Junkiewiczem
Zarys historii wsi polskiej (X–XX w.) – S. Inglot
Ćwiczenia historyczne dla początkujących – S. Inglot
Historia gospodarcza Europy w XVI–XVIII w. – S. Hoszowski
Zasady ekonomii społecznej, historii doktryn ekonomicznych i statystyki – S. Hoszowski
Ćwiczenia z zasad ekonomii społecznej, historii doktryn ekonomicznych i statystyki – S. Hoszowski

1938/1939
Życie społeczne i gospodarcze XX w. – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Zarys historii wsi w Polsce (X–XX w.) – S. Inglot
Historia społeczna i gospodarcza średniowiecza – S. Inglot
Dzieje gospodarcze Europy Zachodniej w okresie nowożytnym – S. Hoszowski
Zasady ekonomiki, statystyki i historii doktryn społecznych (z ćwiczeniami) – S. Hoszowski
1939/1940 (zajęcia zamierzone)
Osadnictwo na ziemiach polskich i sąsiednich – F. Bujak
Seminarium historii społecznej i gospodarczej – F. Bujak
Ćwiczenia z historii społecznej i socjologii dla starszych – F. Bujak
Zarys historii wsi polskiej (X–XX w.) – S. Inglot
Ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej – S. Inglot
Zarys historii handlu – S. Inglot
Zasady ekonomiki, historii doktryn ekonomicznych i statystyki dla historyków – S. Hoszowski
Początki ekspansji kolonialnej państw europejskich (XVI–XVIII w.) – S. Hoszowski

Źródło: A. Walawender, *Bibliografia prac profesora dr. Franciszka Bujaka*, Lwów 1931, s. XXXIII–XXXVIII; Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1919/1920. Lwów 1919 i lata kolejne; Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Program wykładów w 1. i 2. trymestrze roku akademickiego 1920–1921, Lwów 1920 i lata kolejne.

Alicja Puszk

(Katolicki Uniwersytet Lubelski)

Historia Kościoła

Od początku istnienia Uniwersytetu Lwowskiego nauki teologiczne, w tym historia Kościoła, zajmowały ważne miejsce w programie i strukturze studiów przeznaczonych dla kandydatów do stanu duchownego. W początkach XIX w. na Uniwersytecie Lwowskim gruntowniejsze badania historii Kościoła raczej nie były prowadzone, jednakże wykładano ją na Wydziale Teologicznym, a nierzadko także Prawnym i Filozoficznym. Na Wydziale Filozoficznym działo się to w ramach historii powszechnej, austriackiej czy, w późniejszym okresie, także polskiej. Na Wydziale Prawnym dzieje Kościoła wiązały się ściśle z nauką prawa kanonicznego.

Systematyczne badania nad historią Kościoła zostały podjęte w Europie i w Polsce w połowie XIX w. Opracowywano biografie pierwszych biskupów polskich, żywoty świętych. Pojawiły się pierwsze rozprawy charakteryzujące wybrane pontyfikaty, dzieje papieża i stosunki Rzeczypospolitej z Watykanem, a także gruntowniejsze opracowania historii Kościoła wschodniego. Zostały też zainicjowane liczne edycje źródeł historycznych kościelnych. Powstały wówczas również prace poświęcone ustawodawstwu i prawu kościelnemu.

Po ponownej reaktywacji uczelni w 1817 r. Wydział Teologiczny był wprawdzie mały, ale odgrywał ważną rolę w działalności i życiu Uniwersytetu. Zawarcie konkordatu między Austrią a Stolicą Apostolską w 1855 r. umożliwiło nadzór nad fakultetem teologicznym biskupom lwowskim obu obrządków: łacińskiego i grekokatolickiego. Ministerstwo Wyznań i Oświaty w 1857 r. unormowało obsadę katedr uniwersyteckich, dopuszczając kandydatów obu obrządków katolickich. Seminarium historii Kościoła oficjalnie powstało w r. akad. 1905/06, ale nieformalnie funkcjonowało ono od roku 1896/97¹.

Wykładowcami historii Kościoła od drugiej połowy XIX w. do roku 1939 było 16 profesorów Wydziału Teologicznego. Byli wśród nich znakomici niejednokrotnie uczeni, autorzy cenionych publikacji naukowych.

¹ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002, s. 7–9.

Po roku 1869 wykład *Historii ecclesiastica* kontynuował ksiądz grecko-katolicki Józef Delkiewicz i prowadził go do 1890 r.² Po jego przejściu na emeryturę wykłady te objął zmartwychwstaniec Eustachy Skrochowski (1843–1895). Wykładał on w latach 1890–1895. Studiował na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, uzyskał tam doktorat filozofii. W 1886 r. habilitował się na Wydziale Teologicznym UJ z historii i estetyki liturgii chrześcijańskiej na podstawie rozprawy *Sarkofag chrześcijański z IV wieku*. W 1891 r. nominowano go na profesora zwyczajnego historii Kościoła. Interesował się archeologią chrześcijańską. Publikacja *Wykopaliska asyryjsko-babilońskie wobec Biblii* („Przewodnik Naukowy i Literacki” 1894) uważana jest za najcenniejszą w całym jego dorobku³. W swoich wykładach koncentrował się przede wszystkim na historii Kościoła katolickiego w okresie wczesnego średniowiecza.

Od roku 1896 do 1912 katedrę historii Kościoła zajmował ksiądz Jan Fijałek (1864–1936), wybitny badacz dziejów Kościoła⁴. Ukończył Wydział Teologiczny UJ, w Rzymie uzyskał dyplom paleografa-archiwisty Stolicy Apostolskiej i doktorat prawa kanonicznego. W latach 1887–1889 brał udział w ekspedycji rzymskiej Akademii Umiejętności. Na UJ uzyskał w 1891 r. doktorat z teologii, a w 1893 r. habilitował się na podstawie pracy *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego* („Roczniki Wydziału Hist. Filozoficznego Akademii Umiejętności”, 1894). Wykładał historię kościelną na Wydziale Teologicznym UJ. W 1896 r. został powołany na katedrę historii Kościoła powszechnego na Uniwersytecie Lwowskim. Profesorem zwyczajnym został w 1899 r. Pełnił także funkcje dziekana, a w r. akad. 1903/04 rektora. W 1912 r. objął katedrę historii Kościoła Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przed przeniesieniem się do Krakowa J. Fijałek napisał wiele znakomitych dzieł historycznych o trwałej wartości naukowej. Dotyczyły one dziejów Kościoła katolickiego i prawosławnego, prawa i organizacji kościelnej, Pisma św. oraz kultu Matki Bożej w Polsce. Do zagadnień, które badał ze szczególnym pietyzmem, należały także dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego. Opublikował m.in.: *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku* (Kraków 1898). Zwieńczeniem tych studiów

² Por. rozdział *U progu wielkich zmian (1848–1869)* i *Historia Ukrainy*

³ T. Długosz, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, Lwów 1934, s. 20; B. Micewski, *Skrochowski Eustachy Tomasz* [w:] *PSB*, Warszawa–Kraków 1997–1998, t. XXXVIII, s. 392–393; B. Micewski, *Skrochowski Eustachy ks., ur. 18 IX 1843 r. w Kotowej Woli, zm. 16. IX 1895 w Czerniowcach* [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2013, t. XVIII, s. 312.

⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. II, Lwów 1894, s. 92, 94.

było dzieło o jednym z najwybitniejszych pisarzy kościelnych XV w. i profesorze UJ: *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego* (t. I–II, Kraków 1900). Praca ta otrzymała nagrodę Akademii Umiejętności. Warto tu też wymienić publikację poświęconą krakowskiej uczelni *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku. W Pięćsetną rocznicę założenia Wydziału Teologicznego w Krakowie* („Rozprawy Wydziału Teologicznego Akademii Umiejętności” 1899).

Ustawodawstwu i organizacji kościelnej ks. Fijałek poświęcił m.in. pracę *Odprowadzanie godzin kanonicznych przez kler parafialny w Polsce średnio-wiecznej* („Prawo Kościelne” 1894). W okresie późniejszym, uzupełniwszy materiały przygotowane przez B. Ulanowskiego, opublikował *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie arcybiskupa Mikołaja Trąby z roku 1420* (*Studia i materiały do ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, nr 4, Kraków 1920).

Kolejna grupa zagadnień opracowywanych przez ks. J. Fijałkę wiązała się z misyjną rolą Kościoła polskiego na Wschodzie litewsko-ruskim. Tematyki tej dotyczyły m.in. następujące prace: *Biskupi z Rusi na stolicy krakowskiej* („Czas” 1895), *Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich* („Kwartalnik Historyczny” 1896–1897), *Biskupstwa wołyńskie Polski i Litwy w swoich początkach. Wiek XIV–XV* („Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności” 1911)⁵.

Fijałek wykładał historię Kościoła na III roku studiów teologicznych w wymiarze 9 godz. tygodniowo. Wykłady dotyczyły m.in. historii instytucji kościelnych, dziejów Kościoła grekokatolickiego w Austrii i na Wschodzie oraz metropolii halickiej. Cieszyły się one zainteresowaniem nie tylko wśród studentów Wydziału Teologicznego, ale również Filozoficznego⁶. Od

⁵ W. Semkowicz, *Fijałek Jan Nepomucen (1864–1936)* [w:] *PSB*, t. VI, s. 441–443; P. Pałka, *Fijałek Jan* [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 1989, t. V, s. 178–188; A. Śródka, P. Szczawiński, *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU, TNW, PAU, PAN*, cz. 1: *Nauki społeczne*, z. 1, Wrocław 1983, s. 361–367; T. Glemma, *Prace naukowe św. pamięci ks. Jana Fijałki*, „Kwartalnik Historyczny” 1936, s. 416–426; S. Łempicki, *Śp. Ks. Dr Jan Fijałek*, „Pamiętnik Literacki” 1936, z. 4, s. 1067–1074; A. Vetulani, *Ks. Jan Fijałek, historyk Kościoła polskiego* [w:] *Portrety uczonych polskich*, wyb. A. Biernacki, Kraków 1974, s. 167–181; A. Toczek, *Historycy Kościoła w środowisku lwowskim (1867–1918)* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX w.*, t. II, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2004, s. 138–139; J. Wołczański, *Nauczanie historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939* [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, red. J. Walkusz, t. V, Lublin 2006, s. 95–98; L. Michalska-Bracha, K. Bracha, *Jan Fijałek (1864–1936)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierzęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, s. 181–190.

⁶ Por. rozdział *Lwowskie studium historyczne 1869–1918*.

r. akad. 1898/99 Fijałek prowadził również ćwiczenia z historii Kościoła, które przekształcone zostało w seminarium, oficjalnie w r. akad. 1905/06. Uczestniczyło w nich 20–30 studentów. Wymagał od nich, tak jak i od siebie, skrupulatności i dokładności w prowadzeniu badań historycznych. Przy seminarium została utworzona również biblioteka, licząca w pierwszym pięcioleciu swej działalności 230 dzieł⁷.

Fijałek nie pozostawił we Lwowie zbyt wielu uczniów, najbardziej znany był zastępujący go na stanowisku kierownika katedry historii Kościoła ks. Mieczysław Tarnawski. Habilitację uzyskał na Wydziale Teologicznym ULw. w 1913 r. na podstawie pracy *Kuria rzymska a Kodeks Zamoyskiego* (Lwów 1913), a nominację na profesora nadzwyczajnego w 1916 r. Profesorem zwyczajnym został w 1919 r. W latach 1922–1926 pełnił funkcję dziekana Wydziału Teologicznego. Z pracy na Uniwersytecie zrezygnował w 1926 r. i został zatrudniony w kurii metropolitarnej. Opublikował *Kodeks Zamoyskiego na tle stosunków kościelno-państwowych za czasów Stanisława Augusta* (Lwów 1916). Głównym obszarem badań ks. Tarnawskiego była problematyka Kościoła greckokatolickiego; z tego zakresu napisał m.in. prace *Cerkiew unicka we Wschodniej Małopolsce w czasie inwazji rosyjskiej, 1914–1917* (Lwów 1920), *Powojenne trudności Cerkwi unickiej w Małopolsce* (Lwów 1926). Po śmierci Józefa Wilczewskiego opublikował jego biografię (*Arcybiskup Józef Wilczewski*, Lwów 1924, Kraków 1991)⁸. M. Tarnawski cieszył się dużym autorytetem wśród studentów. Ceniono go m.in. za umiejętność jasnego przedstawiania trudnych problemów z dziejów Kościoła. W jego wykładach dominowały tematy dotyczące głównie średniowiecza. Podejmował również takie zagadnienia, jak: *Historia kościoła pierwszych trzech wieków* (r. akad. 1920/21); *Historia kościoła starożytna* (1922/23; *Początki państwa kościelnego* (1923/24). Prowadził także seminarium, na którym interpretowano źródła historyczne oraz opracowywano referaty z zakresu historii Kościoła powszechnego i polskiego. Pod kierunkiem Tarnawskiego zostały przygotowane dwie rozprawy doktorskie: ks. Adolfa Podoleckiego *Dzieje parafii łacińskiej w Tłumaczu* i ks. Józefa Nowackiego *Szpital św. Gotarda pod Włocławkiem – klasztor cystersów w latach 1228–1358*⁹.

⁷ T. Długosz, *Wydział Teologiczny*, s. 19.

⁸ J. Wołczański, *Nauczanie historii Kościoła*, s. 98–105; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002, s. 337–345; W. Biliński, *Tarnawski Mieczysław ks., ur. 24 XI 1886 w Tartakowie, zm. 21 I 1928 r. we Lwowie* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. XIX, Lublin 2013, s. 513–514; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 39–40.

⁹ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, s. 342–343.

Przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości wykłady z historii Kościoła prowadzono również na Wydziale Filozoficznym. Problematykę tę podejmował już Heinrich Zeissberg¹⁰. Po polonizacji Uniwersytetu katedrę historii powszechnej objął Ksawery Liske. Z historią Kościoła wiązały się dwie jego publikacje: *Marcin Kromer, biskup warmiński, dziejopis wieku XVI* („Dziennik Poznański” 1869) i *Katalogi arcybiskupów gnieźnieńskich (Monumenta Poloniae Historica, t. III, Lwów 1878)*¹¹. Po śmierci Liskego od 1892 do 1916 r. katedra ta obsadzona była przez Bronisława Dembińskiego (1858–1939), historyka dziejów nowożytnych. Specjalizował się on także m.in. w historii Kościoła. Badał dzieje papieżstwa i jego stanowisko wobec Polski. Habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie pracy *Studia nad pontyfikatem Piusa IV. Wybór Piusa IV* (Kraków 1886). Później ogłosił drukiem m.in. rozprawę *Die Beschickung des Tridentinums durch Polen Und die Frage vom Nationalconcil* (Breslau 1883). Interesował się narastaniem konfliktów wyznaniowych w Europie i przywracaniem jedności religijnej Zachodu. Z zamierzonego cyklu powstała praca: *Rzym i Europa przed rozpoczęciem trzeciego okresu soboru Trydenckiego* (t. I, Kraków 1890). Opublikował też takie prace, jak: *Sprawa soboru narodowego w Polsce w w. XVI* (Lwów 1890), *Papieżstwo wobec upadku Polski* (Kraków 1893); *Postać Leona XIII w dziejach* (Lwów 1903)¹².

Problematyka historyczno-kościelna podejmowana była także przez profesora historii austriackiej Izydora Szaraniewicza (1829–1901). Zajmował się on głównie historią Rusi, ale także Kościoła wschodniego. Ogłosił drukiem m.in. następujące prace poświęcone historii Kościoła: *Sprawy kościelne na Rusi za Kazimierza Wielkiego* („Biblioteka Ossolińskich”, 1863), *Rzut oka na be-*

¹⁰ Por. rozdział *Historia średniowiecza*; „Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie”, R. 1874, s. 100–101; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894, s. 319; B. Wöller, *Heinrich Zeissberg (1839–1899)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 95–104.

¹¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. 1, s. 136–144; A. Śródka, *Uczni polscy XIX–XX stulecia*, t. II, Warszawa 1995, s. 509–511; A. Knot, *Liske Franciszek Ksawery, pseud. Poznańczyk (1838–1891)* [w:] *PSB*, t. XVII, Wrocław 1972, s. 462–465.

¹² L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. I, s. 281–282; *Historiografia polska w dobie pozytywizmu (1865–1900)*, red. R. Przelaskowski, Warszawa 1968, s. 59; M. Serwański, *Bronisław Dembiński* [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1989, s. 171–181; *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919–20, 1920–21, 1921–22, 1922–23) za rektoratu Heliodora Świącickiego. Księga pamiątkowa*, red. A. Wrzosek, Poznań 1924, s. 385–387; *Bronisław Dembiński (1858–1939). Wybitny historyk, polityk i działacz społeczny*, red. W. Jastrzębski, Toruń 2004; T. Pawelec, *Bronisław Dembiński (1858–1939)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 269–284.

neficja Kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej Polskiej pod względem historii, a przede wszystkim o stosunku świeckiego duchowieństwa ruskiego w Galicji do ziemi w tym okresie (Lwów 1875), *Patryarchat wschodni wobec kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej polskiej z źródeł współczesnych* (Kraków 1879), *Rozbiór rękopiśmiennej księgi Karmelitanek bosych we Lwowie* (Lwów 1885), *Monografia o Stauropigijskiej Cerkwi uśpionia Przenajświętszej Bogarodzicy we Lwowie* (Lwów 1888), *Mikołaj Krassowski senior Stauropigijskiego bractwa we Lwowie, z dołączeniem współczesnych zapisków w sesjonalnych księgach i rejestrach lwowskiego Stauropigijskiego Bractwa* (Lwów 1894)¹³.

W 1899 r. katedrę historii Austrii objął Ludwik Finkel (zajmował ją do 1918 r.). Na temat dziejów Kościoła pisał mało, tylko dwie jego publikacje można zaliczyć do tej problematyki. Są to: *Notatka o „Hymnie na Dzień Zwiastowania N.P. Marji”* („Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza” (1898) i *Sprawy Wschodu przed Soborem Laterańskim. Rok 1512* (Lwów 1900)¹⁴.

Wykłady z dziejów Polski XV–XVIII w. prowadzone były od 1875 r. przez Aleksandra Hirschberga (1847–1907). Doktorat uzyskał w 1872 r. na ULw., profesurę nadzwyczajną w 1903 r. Historii Kościoła dotyczyły dwie jego prace: *Kronika klasztoru trzemeszeńskiego* i *Wspominki o Łaskich* (*Monumenta Poloniae Historica*, t. III), *Jan Łaski, arcybiskup gnieźnieński, sprzymierzeniec sułtana tureckiego. Szkic historyczny* (Lwów 1879)¹⁵.

Więcej uwagi historii Kościoła poświęcił w swych pracach Tadeusz Wojciechowski (1838–1919), od 1883 do 1907 r. kierownik katedry historii

¹³ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 236–240; A. Śródka, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. IV, Warszawa 1998, s. 247–249; „Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie” 1873, s. 97; także, 1874, s. 55–56; tamże, 1901/1902, s. 67. Por. R. Ławrecki, *Isydor Szaranewicz (1829–1901)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 131–138; S. Stępień, *Szaranewicz Izidor (Szaranewicz Isydor, Sydor) (1829–1901)* [w:] *PSB*, t. XLVII, 2010, s. 66–70; rozdziały *Historia średniowiecza i Historia nowożytna w latach 1869/70–1917/18; Historia Ukrainy*.

¹⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 279–280; *Finkel Ludwik Michał Emanuel (1858–1930)* [w:] *PSB*, red. W. Konopczyński, t. VI, s. 466–469; T. E. Modelski, *Ludwik Finkel (1858–1930). Zarys biograficzny*, Lwów 1932, s. 1–68; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków 2007, s. 33; K. Błachowska, *Ludwik Finkel (1858–1930)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 285–308; A. Nowak, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa 2007; M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności*, Rzeszów 2011.

¹⁵ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 64–65, 130, 287–288; *Św. pamięci Aleksander Hirschberg. Nekrolog*, „Kwartalnik Historyczny” 1907; K. Lewicki, *Hirschberg Aleksander (1847–1907)* [w:] *PSB*, t. IX, Wrocław 1960–1961, s. 527–528; A. Kawalec, *Aleksander Hirschberg (1847–1907)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, Rzeszów 2014, s. 149–166.

polskiej. Zajmował się historią średniowiecza, głównie polityczną. Najobszerniejszym jego dziełem jest publikacja pt. *Kościół katedralny na Wawelu*, wydana w 1900 r. Opracował w niej gruntownie historię katedry, m.in. chronologię jej poszczególnych części. W 1904 r. wydał głośne *Szkice historyczne XI wieku*, w których pisał o początkach organizacji kościelnej w Polsce i św. Stanisławie, formułując tezę o zdradzie biskupa. Wzbudziła ona zastrzeżenia niektórych historyków i środowisk kościelnych. W 1909 r. wydał szkic pt. *Plemię Kadłubka*, przyczyniając się do zaostrzenia polemik naukowych na ten temat¹⁶.

Z Uniwersytetem związany był Aleksander Semkowicz. Był edytorem ważnych źródeł dotyczących historii Kościoła, m.in. poświęconych życiu św. Jadwigi Śląskiej (*Monumenta Poloniae Historica*, t. IV, Lwów 1884)¹⁷.

Profesorowie pracujący na Wydziale Filozoficznym podejmowali w niektórych latach wykłady poświęcone historii Kościoła. Według J. Maternickiego odbywały się one w latach 1878/79–1913/14 cyklicznie. Stosunkowo najwięcej uwagi historii Kościoła poświęcił B. Dembiński. W sem. letnim 1892/93 podjął on temat: *Historia reformacji w XVI w.* Powrócił do niego w sem. zimowym 1897/98. W sem. zimowym 1900/01 historyk ten zajmował się *Historią papieżstwa w epoce odrodzenia i rewolucji religijnej (XV i XVI w.)*. Cztery lata później, w sem. zimowym i letnim 1904/05 mówił o *Reformie i rewolucji religijnej (XV i XVI w.)*. Tematyka ta była także przedmiotem jego wykładów w sem. zimowym 1909/10 i 1910/11. Dziejami religii i Kościoła interesował się też kierownik drugiej katedry historii powszechnej z językiem wykładowym ruskim (od 1894 r.) M. Hruszewski. W sem. letnim 1904/05 omawiał on *Stosunki kościelne Europy Wschodniej w XIV–XV wieku*¹⁸.

Historią Kościoła zajmowali się także uczeni pracujący na Wydziale Prawa. Najwięcej uwagi poświęcał jej tu Władysław Abraham (1860–1941). Był on niewątpliwie jednym z największych ówczesnych znawców dziejów Kościoła nie tylko na Uniwersytecie Lwowskim¹⁹. Przyjmuje się, iż był naj-

¹⁶ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 267–268; A. Śródka, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. IV, s. 511–513; *Historiografia polska w dobie pozytywizmu*, s. 131–132; A. Gieysztor, *Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)* [w:] *Portrety uczonych polskich*, s. 487–500; S. Kętrzyński, *Św. pamięci Tadeusz Wojciechowski*, „Przegląd Historyczny” 1919–1920, s. 279–284; K. Olejnik, *Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 203–214.

¹⁷ W. Bieńkowski, *Semkowicz Aleksander, krypt.: A.S. (1850–1923), historyk, pedagog, archiwista i bibliotekarz* [w:] *PSB*, t. XXXVI, Warszawa–Kraków 1995, s. 231–232; *Św. Pamięci Aleksander Semkowicz*, „Kwartalnik Historyczny” 1923, s. 806–807; J. Kolbuszewska, *Aleksander Semkowicz (1850–1923)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 167–178.

¹⁸ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, Rzeszów 2015, s. 140.

¹⁹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 102–104. Por. rozdział *Historia prawa*.

wybitniejszym przedstawicielem nurtu historycznoprawnego w zakresie prawa kościelnego. Ukończył Wydział Prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim, uzyskał tam w 1883 r. stopień doktora prawa. Studia w dziedzinie nauk historycznoprawnych kontynuował w Berlinie pod kierunkiem Paula Hinschiusa. W 1885 r. jako członek komisji historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie został wysłany do Rzymu w celu zbadania materiału źródłowego znajdującego się w Archiwum Watykańskim, dotyczącego dziejów Polski, jej stosunków ze Stolicą Apostolską oraz polskiego prawa kościelnego. Po powrocie z Rzymu habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim z prawa kanonicznego na podstawie książki *Proces inkwizycyjny w ustawach Innocentego III i we współczesnej nauce* (Kraków 1887). Kierował katedrą prawa kanonicznego w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1888–1935; tytuł profesora zwyczajnego uzyskał w 1890 r. Był specjalistą w dziedzinie prawa kościelnego oraz polskiego prawa kanonicznego w jego rozwoju historycznym i stanie aktualnym²⁰.

W. Abraham na Uniwersytecie Lwowskim wykładał przede wszystkim *Prawo kościelne*, ale również *Prawo małżeńskie kościelne*, z uwzględnieniem prawa austriackiego; *Prawo majątkowe kościelne* oraz *O stosunku kościoła do państwa*. Prowadził również zajęcia seminaryjne od 1888 r. aż do wybuchu drugiej wojny światowej²¹, w których uczestniczyli studenci Wydziałów Prawa, Teologicznego i Filozoficznego (Humanistycznego).

Liczne prace badawcze W. Abrahama dotyczą historii Kościoła powszechnego i polskiego, historii Polski wieków średnich, a także dziejów ustroju i prawa sądowego dawnej Polski. Władysław Abraham przyczynił się szczególnie do naukowego opracowania stosunków między Kościołem a państwem. Do ważnych rozpraw z tego zakresu zaliczyć należy następujące publikacje historyka: *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII* (Lwów 1890), *O powstaniu dziesięciny swobodnej. Studium z dziejów prawa kościelnego* („Biblioteka Warszawska” 1891), *Sprawa Muskaty* (Kraków 1893), *Pierwszy spór kościelno-polityczny w Polsce* (Kraków 1895), *Zjazd łęczycki z r. 1180* (Lwów 1889), *Początki prawa patronatu w Polsce* (Lwów 1889), *Początek biskupstwa i kapituły katedralnej w Krakowie* („Rocznik Krakowski” 1900), *Z dziejów Kościoła* (Lwów 1904), *Gniezno i Magdeburg* (Kraków 1921). W 1901 r. W. Abraham opublikował w *Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej* siedem biogramów biskupów: Henryka Kietlicza, Henryka von Strittberga, Henryka Fleminga, Henryka

²⁰ Por. rozdział *Historia prawa*.

²¹ M. Pyter, *Nurt historycznoprawny w kanonistyce polskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, Lublin 2006, s. 54–55.

z Breny, Henryka biskupa kijowskiego, Henryka Firleja, Hieronima biskupa wrocławskiego.

Dużo uwagi W. Abraham poświęcał też zagadnieniom związanym z organizacją i działalnością Kościoła na Wschodzie. Był autorem takich ważnych dzieł, jak: *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi* (Lwów 1904), *Jakób Strepa, arcybiskup halicki 1391–1409* (Kraków 1908), *Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie* (Lwów 1909), a także *Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim* (Lwów 1912). Zasłużył się także na polu edycji kościelnych źródeł historycznych, m.in. opracował: *Statuta synodu prowincjonalnego w Kaliszu z r. 1420* (Kraków 1888), *Exhortatio visitationis synodalis z diecezji włocławskiej z w. XIV* (Kraków 1889), *Statuta legata Gentilisa, wydane dla Polski na synodzie w Preszburgu 10 listopada roku 1309* (Kraków 1893), *Najdawniejsze statuty synodalne archidiecezji gnieźnieńskiej oraz statuty z rękopisu Oss. Nr 1627 z uwzględnieniem materiałów zebranych przez ś. p. B. Ulanowskiego* (Kraków 1920). W czasach II Rzeczypospolitej W. Abrahama opublikował m.in. *Pontificale biskupów krakowskich w XII wieku* (Kraków 1927), *Stosunek Polski do Kościoła: repetytorium wedle wykładów uniwersyteckich* (Lwów 1930), *Osobowość prawna biskupstwa a Statut Łęczycki z roku 1180* (Lwów 1936), a także *Prawne podstawy królewskiego mianowania biskupów w dawnej Polsce* (Kraków 1938)²².

W dwudziestoleciu międzywojennym na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie pracowało wielu innych wybitnych profesorów zajmujących się głównie lub tylko pobocznie dziejami Kościoła. Powstanie państwa polskiego i duże swobody, które zagwarantowano Kościołowi w konkordacie zawartym w 1925 r., wpłynęły pozytywnie na rozwój nauk teologicznych, a wśród nich i historii Kościoła. W dwudziestoleciu międzywojennym opublikowano we Lwowie wiele prac z zakresu historii kościelnej, bibliistyki i prawa kanonicznego. Głównymi ogniskami badań historyczno-kościelnych na UJK były seminaria W. Abrahama, a później ks. J. Umińskiego. Badano postacie wielkich biskupów, dzieje poszczególnych diecezji itp.²³

²² L. Finkel, S. Starzyński, *Historia*, cz. II, s. 208–209; *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, Lwów 1912, t. I, s. 1–39; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, s. 194–200; A. Śródka, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. I, Warszawa 1994, s. 17–19; *Słownik historyków polskich*, z. cyt., s. 17; J. Sawicki, *Abraham Władysław* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1973, s. 26; J. Adamus, *Bibliografia prac Władysława Abrahama (1881–1930)*, Lwów 1931; J. Pisulińska, *Władysław Abraham (1860–1941)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 311–320.

²³ Por. A. Klawek, *Zarys dziejów teologii katolickiej w Polsce*, Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Zakopane 1949, s. 37–53.

W Polsce międzywojennej Wydział Teologiczny ULw. pełnił w pewnym stopniu rolę wyższego seminarium duchownego kształcącego kadry dla Kościoła rzymskokatolickiego. Historię Kościoła wykładali okresowo różni specjaliści z obszaru nauk teologicznych.

Po wprowadzeniu 5-letnich studiów teologicznych (1924/25) nauczano ten przedmiot w wymiarze 10 godzin tygodniowo (po 5 godzin na I i II roku studiów). Na III roku obowiązywał 2-godzinny wykład z historii Kościoła w Polsce i na Rusi, do którego dodano 2 godziny ćwiczeń. Na tym roku studenci uczęszczali także na 2-godzinny wykład z historii religii. W późniejszych latach wprowadzono pewne modyfikacje. Od r. akad. 1932/33 na I roku wprowadzono 5-godzinny wykład z historii Kościoła powszechnego, a na II 5-godzinny wykład z historii Kościoła w Polsce i na Rusi. Wykłady z historii religii, prowadzone na III roku, zmniejszono do jednej godziny tygodniowo. Do 1918 r. wykłady odbywały się w języku łacińskim, po odzyskaniu niepodległości, poczynając od roku 1920, w języku polskim. Studenci piszący prace z historii Kościoła uczęszczali na 2-godzinne seminaria²⁴.

Ksiądz M. Tarnawski kontynuował swoją pracę naukową i dydaktyczną do roku 1926 (z powodu choroby zmuszony był przejść na urlop zdrowotny). Rada Wydziału Teologicznego zastępstwo na katedrze historii Kościoła powszechnego powierzyła ks. Stanisławowi Narajewskiemu, moralisście, i ks. Michałowi Wyszyńskiemu, prawnikowi. Następnie, od r. akad. 1927/28, prowadzenie wykładów powierzono ks. Franciszkowi Koniecznemu i ks. Szczepanowi Szydelskiemu²⁵. Ks. S. Szydelski podejmował w swoich pracach problemy z zakresu historii religii. Doktorat uzyskał w 1905 r. na Wydziale Teologicznym UJ, habilitował się w 1911 r. na ULw. z apologetyki, na podstawie pracy *Początki chrześcijaństwa. Studium* (Warszawa 1911). Na UJK wykładał teologię fundamentalną i historię religii (1911–1939). W 1919 r. został profesorem zwyczajnym, w latach 1919–1922 pełnił funkcję prodziekana i dziekana Wydziału Teologicznego. Działal w licznych stowarzyszeniach społecznych, samorządowych, w okresie 1930–1938 był posłem na Sejm RP. Był współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Teologicznego we Lwowie i kierował nim w latach 1927–1939. Publikował prace z zakresu apologetyki, biblistyki, początków chrześcijaństwa. Opublikował m.in. studium *Kilka słów o obrazie N. Maryi Panny Łaskawej w katedrze lwowskiej w 250 rocznicę ślubów królewskich* (Lwów 1906). Dziejów Kościoła dotyczyły też inne jego prace, m.in.: *Archidiecezja lwowska na synodzie w roku 1641* (Lwów 1910), *Konstanty*

²⁴ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu*, s. 46, 48–52, 54.

²⁵ Tenże, *Nauczanie historii Kościoła*, s. 104–105.

Zieliński arcybiskup lwowski (Kraków 1910), *Arcybiskup Sierakowski i szkoły parafialne w archidiecezji lwowskiej* (Lwów 1911), *Historia religii a religia objawiona* (Lwów 1916). Z późniejszego okresu na uwagę zasługują publikacje: *W pięćsetletnią rocznicę Kapituły lwowskiej* („Gazeta Kościelna” 1930) i *Pierwotne chrześcijaństwo wobec cywilizacji grecko-rzymskiej* (Lublin 1937)²⁶.

Po śmierci ks. Tarnawskiego katedra historii Kościoła powszechnego wakowała. Na mocy decyzji Rady Wydziału Teologicznego powierzono zastępstwo w niej na r. akad. 1928/29 ks. dr Henrykowi Cichowskiemu z Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie. Ks. Cichowski w latach 1923–1925 studiował w Papieskim Instytucie Orientalistycznym w Rzymie, po powrocie do kraju w 1925 r. uzyskał dwa doktoraty na UJ. W 1926 r. został wykładowcą teologii wschodniej w Instytucie Misyjnym w Lublinie oraz na KUL. W latach 1928–1930 wykładał historię Kościoła na UJK. Opublikował m.in. następujące prace: *O polemice kardynała Hozjusza z reformatorem Janem Łaskim* („Przegląd Teologiczny” 1928), *Ks. Stanisław Sokołowski a Kościół Wschodni. Studia z dziejów teologii w Polsce w wieku XVI* (Lwów 1929), *Stan orientalistyki chrześcijańskiej w Kościele katolickim* („Ruch Teologiczny” 1929), *Teolog moskiewski XVI w. Maksym Grek w walce z katolicyzmem* (Lwów 1930)²⁷. Przez trzy lata pracy na Uniwersytecie Lwowskim H. Cichowski wykładał m.in. historię teologii w Polsce w czasach nowożytnych.

Po odejściu ks. Cichowskiego wykłady z historii Kościoła ponownie zostały powierzone księdzu Franciszkowi Koniecznemu, absolwentowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Lwowskiego. Tu także uzyskał doktorat w 1920 r. W latach 1927/28 i 1930/31 był zastępcą profesora historii powszechnej Kościoła, wykładał także teologię fundamentalną w seminarium duchownym we Lwowie. Był autorem pracy *Modlitwa u ludów pierwotnych. Studium historyczno-religijne* (Lwów 1934)²⁸.

Kolejnym wykładowcą historii Kościoła powszechnego był ksiądz Michał Wyszynski. W czasach II Rzeczypospolitej uchodził za jednego z najwy-

²⁶ T. Długosz, *Wydział Teologiczny*, s. 113, 115; A. Beck, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie podczas inwazji rosyjskiej w roku 1914/15*, Lwów 1935, s. 31; J. Mandziuk, *Szydelski Szczepan, krypt.: X.S Sz.* [w:] *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 253–263; M. Mikołajczyk, *Warszawski i lwowski ośrodek katolickiego religioznawstwa w Polsce międzywojennej*, Opole 1987, s. 60–61, 65, 80; B. Wąlicki, *Szydelski Szczepan ks.* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. XIX, Lublin 2013, s. 198–199.

²⁷ B. Brzuszek, *Cichowski Henryk OFM* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. III, Lublin 1979, s. 459–460; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 346–348.

²⁸ J. Wołczański, *Konieczny Franciszek ks., ur 24 IX 1886* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. IX, Lublin 2002, s. 624; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 340–341, 349; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza*, s. 207.

bitniejszych kanonistów. W 1918 r. uzyskał doktorat z teologii na uniwersytecie w Innsbrucku. Studiował także prawo pod kierunkiem W. Abrahama i O. Balzera. W 1925 r. uzyskał habilitację w zakresie prawa kanonicznego na podstawie rozprawy: *Reguły de annali possessore i de triennali possessore a nowy kodeks prawa kanonicznego* (Lwów 1924–1925). W latach 1925–1929 jako zastępca profesora wykładał prawo kanoniczne, a od 1927 r. historię Kościoła. W latach 1929–1930 przebywał w Rzymie na stypendium, pracując w Bibliotece Watykańskiej, Rocie Rzymskiej i Kongregacji Soboru. W latach 1933–1935 pełnił funkcję dziekana Wydziału Teologicznego. Zajmował się historią polskiego prawa kościelnego. Był jednym z głównych badaczy stosunków dziesięcinnych panujących w średniowiecznej Polsce. Pozostawił m.in. następujące opracowania dotyczące tego zagadnienia: *Stosunek ustawodawstwa państwowego za Władysława Łokietka i Kazimierza W. w sprawie dziesięcin do kościelnego ustawodawstwa powszechnego i partykularnego w Polsce* („Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1928), *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce. Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego* („Kwartalnik Historyczny” 1929), *Interwencja soboru bazylejskiego w polskiej sprawie dziesięciny* (Lwów 1929), *W sprawie drugiego statutu dziesięcinnego arcybiskupa Pełki* (Lwów 1930). Podejmował także tematykę związaną z rozbudową sieci parafialnej – w pracy *Z dziejów ustroju parafialnego w Polsce średniowiecznej* („Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1931)²⁹.

Badaczem historii Kościoła na Rusi był ksiądz Teofil Długosz, który zajmował się dziejami Kościoła polskiego na wschodnich terenach i wydawnictwem źródeł watykańskich³⁰. Ks. T. Długosz doktoryzował się na UJ w 1919 r.; swoją rozprawę napisał pod kierunkiem J. Fijałka. Później, w latach 1930–1931, prowadził badania naukowe w Archiwum Watykańskim. W latach 1931–1939 był zastępcą profesora historii Kościoła powszechnego UJK; habilitował się w 1937 r. Równoległe wykładał historię Kościoła w Seminarium Duchownym we Lwowie. Był jednym z organizatorów Polskiego Towarzystwa Teologicznego. Założył i kierował w latach 1920–1925 „Przeglądem Teologicznym”. Był autorem podręcznika dla szkół

²⁹ T. Długosz, *Wydział Teologiczny*, s. 131–132; J. Mandziuk, *Wyszyński Michał (1890–1972 [w:] Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, s. 458–460; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu*, s. 395–404; M. Pyter, *Nurt historycznoprawny w kanonistyce*, Lublin 2006, s. 19–20, 71–73, 166; E. Wilemska, *Wyszyński Michał ks. ur. 21 XI 1890 [w:] Encyklopedia katolicka*, t. XX, Lublin 2014, s. 1094–1095.

³⁰ B. Kumor, *Okres od roku 1815 do 1973 [w:] Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. III, Lublin 1976, cz. 1, s. 379; *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939*, oprac. J. Wołczański, Kraków 2009, t. I, s. 9–10.

średnich *Historia Kościoła Katolickiego* (t. 1–2, Lwów 1923–1925). Ks. Długosz zwrócił uwagę w swoich badaniach, że sprawozdania biskupów mogą służyć do ukazania dziejów religijności w Polsce. Z tego zakresu wydał *Biskupia visitatio liminum* (Lwów 1937) i *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595–1794* (Lwów 1937), a także pracę pt. *Monografia parafii* („Przegląd Teologiczny” 1928). Dziejom Kościoła katolickiego we wschodniej Polsce poświęcił m.in. rozprawy: *Z dziejów biskupstwa kijowskiego* (Lwów 1932), *Seminarium duchowne we wschodniej Polsce do 1800 roku* („Collectanea Theologica” 1935), *Dzieje diecezji smoleńskiej* (Lwów 1937), *Niedoszły synod unicko-prawosławny we Lwowie 1629 r.* („Collectanea Theologica” 1938), *Triumf szarego pracownika. Św. Andrzej Bobola* (Lwów 1939)³¹.

T. Długosz wykładał na UJK historię powszechną Kościoła katolickiego, prowadził też seminarium historii kościelnej w latach 1931/32–1938/39. Niekiedy ogłaszał wykłady o charakterze monograficznym (m.in. *Metody misyjne z początkiem średniowiecza; Święci o swoich współczesnych*).

Specyficzną cechą lwowskiego Wydziału Teologicznego stanowiło podejmowanie badań nad historią Kościoła na Rusi. Pracownicy wydziału od odzyskania niepodległości dążyli do utworzenia, ze względu na potrzeby kościelno-wyznaniowe Małopolski Wschodniej, osobnej katedry poświęconej dziejom Kościoła w Polsce i na Rusi. Po wielu latach starań katedra ta została utworzona w 1930 r.; powierzono ją ks. Józefowi Umińskiemu, który kierował nią do września 1939 r. Ksiądz J. Umiński studiował historię w dominikańskim Collegium Angelicum w Rzymie i w szkole paleografii i dyplomatyki przy Archiwum Watykańskim, a następnie we Fryburgu szwajcarskim i Monachium, gdzie uzyskał w 1918 r. doktorat. Pracę naukową rozpoczął na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w 1922 r. Habilitował się już na Wydziale Teologicznym UJK w 1925 r. W latach 1927–1930 sprawował urząd rektora seminarium duchownego w Płocku. W 1930 r. przeniósł się do Lwowa i zajął się organizowaniem powierzonej mu katedry historii Kościoła w Polsce i na Rusi. W latach 1935–1937 pełnił funkcję dziekana Wydziału Teologicznego. Nominację na profesora zwyczajnego uzyskał w 1937 r. W listopadzie 1939 r. przeniósł się do Warszawy.

Ks. J. Umiński prowadził wielokierunkowe badania. Napisał liczne prace z dziejów Kościoła polskiego w średniowieczu, był znawcą epoki kardynała S. Hozjusza (*Stanisław Hozjusz*, Płock 1928; *Kandydatura Stanisława*

³¹ J. Kracik, *Długosz Teofil*, ks. ur. 2 XII 1887 [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. III, Lublin 1979, s. 1357; H.E. Wyczawski, *Długosz Teofil, pseud. Jan Oboźny, Jan Radlica (1887–1971)*, t. V, Warszawa 1983, s. 302–307; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu*, s. 349–358; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza*, s. 204–205.

Hozjusza na Stolicę Apostolską, Kraków 1931; *Opinie o cnotach, świętobliwości i zasługach Stanisława Hozjusza*, Lwów 1932; *Polityczna rola Stanisława Hozjusza*, Warszawa 1938). Drugim obszarem jego badań była biografistyka poświęcona dostojnikom Kościoła polskiego; opublikował z tego zakresu rozprawę: *Henryk arcybiskup gnieźnieński, zw. Kietliczem* (Lublin 1926), a także biogramy biskupów płockich zamieszczone w *Polskim słowniku biograficznym*. Interesowały go też relacje Polski ze Stolicą Apostolską, którym poświęcił m.in. prace: *Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XII w. a papież Innocenty IV* (Lwów 1922) oraz *Czwarty Sobór Laterański i udział w nim Polski* („Przegląd Powszechny” 1925). Miał też w swoim dorobku publikacje o charakterze podręcznikowym. Jego *Historia Kościoła* (Lwów 1933) wykorzystywana była we wszystkich seminariach duchownych. Był również autorem podręczników do nauczania historii Kościoła dla szkół gimnazjalnych *Królestwo Boże na ziemi* (Lwów 1938, 1939). Opracował ponadto artykuł *Polska historiografia kościelna w latach 1886–1936* („Kwartalnik Historyczny” 1937)³².

J. Umiński koncentrował się w swych wykładach na historii Kościoła w Polsce. Proponował również studentom wstęp do studiów historyczno-kościelnych i paleografię łacińską w wymiarze 1 godz. tygodniowo przez trzy semestry³³; w ten sposób przygotowywał ich do pracy naukowej. Prowadził też seminarium. Zajęcia J. Umińskiego cieszyły się niemałą popularnością³⁴. Jego najbardziej znanym lwowskim uczniem był ks. Marian Rechowicz, późniejszy profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Tematykę historyczno-kościelną podejmowali także w swoich badaniach historycy sztuki kościelnej. Od r. akad. 1919/20 istniała na UJK katedra archeologii i historii sztuki kościelnej. Powierzono ją księdzu Władysławowi Żyle (był on jedynym w owym czasie w Polsce profesorem historii sztuki kościelnej). Ks. W. Żyła studiował teologię w Innsbrucku, w 1902 r. uzyskał doktorat z teologii. Historię sztuki studiował na uniwersytetach zachodnioeuropejskich. W 1913 r. rozpoczął pracę na ULw. Doktorat z filozofii w zakresie historii sztuki i archeologii klasycznej uzyskał w 1916 r. na

³² T. Długosz, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, s. 129–131; L. Grzebień, *Umiński Józef (1888–1954)* [w:] *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, t. VII, Warszawa 1983, s. 339–343; G. Karolewicz, *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*, cz. 2: *Biogramy*, Lublin 1994, s. 227–230; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu*, s. 358–378; A. Weiss, *Umiński Józef ks., ur. 10 XI 1888* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. XIX, Lublin 2013, s. 1327–1328; A. Stępnik, *Józef Umiński (1888–1954)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, Rzeszów 2014, s. 437–444.

³³ Jedynie w r. akad. 1937/38 w I trymestrze.

³⁴ Por. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 371–375.

Wydziale Filozoficznym ULw. W 1917 r. habilitował się na Wydziale Teologicznym w oparciu o rozprawę *Kościół oo. Dominikanów w Tarnopolu (1749–1779)* (Lwów 1917). W latach 1917–1919 wykładał historię sztuki kościelnej; w 1919 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1921 r. zwyczajnym. Ks. Żyła zmarł w 1925 r., a jego katedrę zlikwidowano. Ks. Żyła miał w swoim dorobku cenne monografie świętyń katolickich: *Katedra ormiańska we Lwowie* (Kraków 1919), *Kościół i klasztor Dominikanów we Lwowie* (Lwów 1923). Ogłosił także popularyzatorskie artykuły poświęcone zabytkom Polski i Małopolski Wschodniej, m.in.: *Zabytki kościelne w Wilnie* („Gazeta Kościelna” 1918), *Kościół gotycki w Małopolsce i na Mazowszu* („Gazeta Kościelna” 1920), *Zniszczone przez wojnę pomniki kultury polskiej* („Gazeta Kościelna” 1920)³⁵.

W. Żyła w swoich wykładach koncentrował się z jednej strony na historii sztuki kościelnej od średniowiecza do końca XVIII stulecia, a z drugiej strony chciał zapoznać swoich słuchaczy ze sztuką sakralną Lwowa. Te ostatnie tematy (m.in. *Lwowska sztuka kościelna w XIX w.; Lwowskie kościoły i cerkwie XVIII w.*) były ściśle związane z prowadzonymi przez niego badaniami naukowymi.

Z UJK był także związany ksiądz Zdzisław Obertyński, historyk Kościoła i sztuki. Studiował prawo na Uniwersytecie Wiedeńskim, następnie teologię w seminarium duchownym w Krakowie, w Innsbrucku i Rzymie. Na UJK doktoryzował się w 1926 r. z archeologii i historii sztuki kościelnej. Uczestniczył w seminarium W. Abrahama. W latach 1925–1931 był zatrudniony na stanowisku asystenta. Habilitował się w zakresie archeologii chrześcijańskiej i liturgii historycznej w 1930 r. na podstawie rozprawy *Pontyfikale arcybiskupa lwowskiego Jana Rzeszowskiego w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie* (Lwów 1930). Zajmował się też liturgiką historyczną i ikonografią chrześcijańską. W 1932 r. został powołany na stanowisko zastępcy profesora historii Kościoła w Polsce na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. We Lwowie opublikował następujące prace: *Pontyfikale lwowskie z XIV w. w wiedeńskiej Nationalbibliothek* („Kwartalnik Historyczny” 1929), *Dwa zabytki skarbcza Santo Sepolcro w Arletta (Księga Pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama, Lwów 1930)*, *Pontyfikale Halickie zwane pontyfikalem Boryszewskiego* („Nasza Myśl Teologiczna” 1930)³⁶.

³⁵ E. Bulanda, *Śp. Ks. Władysław Żyła*, „Kwartalnik Historyczny” 1925, s. 417–418; *Słownik polskich teologów katolickich*, Warszawa 1983, t. IV, s. 559–569; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu*, s. 378–390.

³⁶ *Słownik polskich teologów katolickich 1918–1981*, Warszawa 1983, t. 6, s. 575–577; M. Grygiel, *Obertyński Zdzisław* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. XIV, Lublin 2010, s. 151–152. J. Pisulińska, *Zdzisław Obertyński* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 465–480.

Z. Obertyński w r. akad. 1931/32 prowadził wykłady zleczone w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Skoncentrował się w nich na przedstawieniu historii paramentyki kościelnej i niemieckiego malarstwa miniaturowego we wczesnym średniowieczu, co wynikało z jego ówczesnych zainteresowań liturgiką.

W okresie międzywojennym, tak jak poprzednio, dziejami Kościoła interesowali się również historycy związani z Wydziałem Filozoficznym (później Humanistycznym)³⁷. Niektórzy z nich badania w tej dziedzinie podjęli jeszcze przed 1914 r. Tak było w przypadku Stanisława Zakrzewskiego. Doktoryzował się na UJ w 1900 r. na podstawie rozprawy *Najdawniejsze dzieje klasztoru cystersów w Szczyrzycu (1238–1382). Przyczynek do dziejów osadnictwa na Podhalu* (Kraków 1901). W okresie tym opublikował także m.in. *Studia nad Bullą z r. 1136* („Rozpr. Wydz. Hist.-Filozof. AU” 1901), *Nadania na rzecz Chrystiana, biskupa pruskiego w latach 1217–1224* („Rozpr. Wydz. Hist.-Filozof. AU” 1902), *Ksiązę-biskup św. Stanisław. Przyczynek do poznania pochodzenia św. Stanisława* („Słowo Polskie”, Lwów 1902). W latach 1900–1902 przebywał na stypendium w Rzymie, gdzie studiował i pracował w archiwach. Badania te zaowocowały kilkoma kolejnymi pracami dotyczącymi historii Kościoła. Habilitował się w 1903 r. na podstawie pracy *Opactwo benedyktyńskie św. Bonifacego i św. Aleksego na Awentynie w latach 977–1085* („Rozpr. Wydz. Hist.-Filozof. AU” 1903). Opublikował również rozprawę *Malowidła w podziemnej bazylice św. Klemensa w Rzymie* („Rozpr. Wydz. Hist.-Filozof. AU” 1903). Napisał także pracę *Piast czy Przemysłida* (Lwów 1906), w której wykazał, że proboszcz magdeburski Otto, żyjący w XIII w., nie był Piastem, lecz wywodził się z młodszej gałęzi Przemysłidów. Po przeniesieniu się do Lwowa w latach 1907–1936 kierował katedrą historii Polski na Uniwersytecie Lwowskim. Po 1918 r. skoncentrował uwagę na dziejach politycznych Polski średniowiecznej. Poddał wszakże analizie dokument *Dagome iudex* w publikacji *Najdawniejsza bulla dla Polski* (Lwów 1920)³⁸.

Od problematyki historyczno-kościelnej nie stronił również Jan Paśnik. Był historykiem kultury, dziejów mieszczaństwa i miast w Polsce. Uzyskał na UJ doktorat w 1903 r. i habilitację w 1907 r. Kilkakrotnie wyjeżdżał do Rzymu w ramach ekspedycji AU w celu badania zbiorów Archiwum Watykańskiego. Zaowocowało to edycją źródeł w serii *Monumenta Poloniae Vati-*

³⁷ J. Starnawski, *Humanistyka lwowska w okresie międzywojennym*, Toruń 2010, s. 8–11.

³⁸ K. Śreniowska, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936*, Łódź 1956; J. Maternicki, *Historiografia polska XX*, cz. I, s. 82–83; K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873–1936)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 379–398; Por. rozdział *Historia średniowiecza*.

cana (1913–14) oraz pracami monograficznymi poświęconymi stosunkom Polski z Kurią papieską w średniowieczu. W 1919 r. J. Ptaśnik uzyskał nominację we Lwowie na profesora zwyczajnego historii średniowiecznej powszechnej i nauk pomocniczych historii. Z tego okresu pochodzi jego książka *Kultura wieków średnich. Życie religijne i społeczne* (Warszawa 1925, 1959). Największy nacisk położył w niej autor na wiarę i przesady szerokiich mas ludowych, stosunek instytucji kościelnych do pogańskich wierzeń i kultu świętych³⁹.

Historii Kościoła dotyczyły także niektóre prace Czesława Nankego. Doktorat uzyskał w 1907 r. na Wydziale Filozoficznym UL. W latach 1910–1912 był członkiem ekspedycji rzymskiej AU. Wraz z E. Kuntzem dla *Monumenta Poloniae Vaticana* przygotował wydanie akt nuncjatury Alberta Bolognietiego z czasów Stefana Batorego (*Alberti Bolognietii Nuntii Apostolici in Polonia epistolae et acta 1581–1585*, Cracoviae 1923–1933). Podróże naukowe do Rzymu kontynuował w latach 1921, 1930. Zajmował się dyplomacją, historią powszechną nowożytną. Opublikował studium dotyczące stosunku Kurii Rzymskiej wobec trzeciej elekcji w Polsce *Z dziejów polityki Kurii Rzymskiej wobec Polski (1587–1589)* (Lwów 1921). Od 1925 r. pracował na UJK, habilitował się w 1926 r., a w 1938 r. został profesorem tytularnym na Wydziale Humanistycznym⁴⁰.

Tematyka kościelna nie była obca również Ludwikowi Kolankowskiemu, wybitnemu znawcy dziejów dynastii Jagiellonów. Doktorat uzyskał w 1906 r. na Uniwersytecie Lwowskim. Opublikował rozprawę *Kandydatura Jana Albrechta Hohenzollerna na biskupstwo płockie (1522–1523)* (Lwów 1906), która ukazała się także w języku niemieckim w 1908 r. W 1913 r. habilitował się na UJ z zakresu historii Europy Wschodniej. Po śmierci Stanisława Zakrzewskiego związał się ponownie z UJK i otrzymał katedrę historii Polski. Opublikował m.in. następujące prace dotyczące historii Kościoła: *Sprawy polskie przed Stolicą Apostolską w okresie rewolucji religijnej w Niemczech* („Kwartalnik Historyczny” 1908), *Kościół a cerkiew w Galicji Wschodniej* („Świat Sło-

³⁹ W. Bieńkowski, *Ptaśnik Jan, krypt. J. P., Pt. (1876–1930)* [w:] *PSB*, t. XXIX, s. 303–308; A. Lewandowska, *Ptaśnik Jan* [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 730; A. Śródka, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. III, Warszawa 1997, s. 508–509; J. Kolbuszewska, *Historia kultury jako samodzielna dziedzina badawcza a lwowskie prace Jana Ptaśnika* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2005, s. 430, 434–435, 438–439. Por. rozdziały *Historia średniowiecza i Historia kultury*

⁴⁰ H. Barycz, *Nanke Czesław (1883–1950)* [w:] *PSB*, t. XXII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 511–513; J. Pisulińska, *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 527–536. Por. rozdział *Historia nowożytna 1918–1939*.

wiański” 1909), *Mapa kościelna Galicyi Wschodniej* („Świat Słowiański” 1914)⁴¹. W późniejszych latach rzadko już wracał do tej problematyki.

Incydentalnie sprawami kościelnymi zajmował się Teofil Modelski. Doktorat uzyskał na Wydziale Filozoficznym ULw. w 1909 r. Okresowo przebywał na studiach w Berlinie i Wiedniu. Habilitował się w 1917 r. Kierował katedrą historii średniowiecznej powszechnej na Uniwersytecie we Lwowie w latach 1930–1939. Pozostawił jedną publikację dotyczącą diecezji krakowskiej *Spory o południowe granice diecezji krakowskiej od strony Spisza* (Zakopane–Kraków 1928)⁴².

W nieco większym zakresie historią Kościoła zajmował się Kazimierz Hartleb. Doktorat uzyskał w 1909 r., habilitował się z dziejów kultury w Polsce w 1920 r. W 1929 r. został profesorem tytularnym UJK. Interesującą nas problematyce dotyczą rozprawy: *Stosunek hetmana Tarnowskiego do reformy Kościoła w XVI wieku i jej przedstawicieli* (Lwów 1912), *Działalność kulturalna biskupa dyplomaty Erazma Ciołka* (Lwów 1929), *Piotr Gamrat w świetle nieznanego życiorysu* (Lwów 1938)⁴³.

Sporo uwagi dziejom Kościoła poświęcił także Stanisław Łempicki, twórca pierwszej w Polsce katedry historii oświaty i szkolnictwa. Pozostawił po sobie różnorodną i bogatą spuściznę naukową. S. Łempicki interesował się m.in. szkolnictwem jezuickim, a także mecenatem kulturalnym Kościoła w Polsce. Problematyki tej dotyczą m.in. następujące prace: *Jan Zamoyski, jezuici i Skarga* (Lwów 1912), *„Wielki tolerant”: jezuici i Skarga* (Zamość 1920), *Biskupi polskiego renesansu jako opiekunowie kultury* (Lwów 1933), *Biskupi polskiego renesansu* (Lwów 1938), *Działalność kulturalna Piotra Tomickiego, biskupa krakowskiego* (Lwów 1939)⁴⁴.

⁴¹ Ludwik Kolankowski 1882–1956. W pięćdziesiątą rocznicę śmierci, red. W. Sieradzan, Toruń 2006, s. 13–20, 142, 143; R. Stobiecki, *Metafora Polski Jagiellońskiej w twórczości Ludwika Kolankowskiego* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne*, t. III, s. 365–367; J. Pisulińska, *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko Lwowa*, t. III, s. 451–453; R. Stobiecki, *Ludwik Kolankowski (1882–1956)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 509–524. Por. rozdział *Historia średniowiecza i Historia nowożytna 1918/1919–1938/1939*.

⁴² M. Haisig, *Modelski Teofil Emil (1881–1967)* [w:] *PSB*, t. XXI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 519–520; J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, 497–506. Por. rozdziały *Historia średniowiecza i Historia nowożytna 1918/1919–1938/1939*.

⁴³ B. Włodarski, *Hartleb Kazimierz (1886–1951)* [w:] *PSB*, t. IX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–61, s. 297; A. Śródka, *Uczni polscy XIX–XX stulecia*, t. II, Warszawa 1995, s. 22–23; M. Hoszowska, *Kazimierz Hartleb (1886–1951)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 391–410. Por. rozdział *Historia kultury*.

⁴⁴ A. Śródka, *Stanisław Łempicki* [w:] *Uczni polscy XIX–XX stulecia*, t. II, Warszawa 1995, s. 544–546; J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939*

Wspomniani historycy bardzo rzadko jednak podejmowali tematykę kościelną w swoich wykładach. Jeżeli już, to była ona podporządkowana rozważaniom z zakresu historii politycznej Polski (C. Nanke *Nuncjatura papieska w Polsce*; 1 godz. w r. akad. 1929/30; T. E. Modelski *Sobór w Konstancji a Polska, 1414–1418*; 1 godz. tygodniowo w r. akad. 1934/35; K. Tyszkowski *Polityka Watykanu wobec Polski i Moskwy na przełomie XVI i XVII wieku*; 1 godz. tygodniowo w r. akad. 1937/38)⁴⁵ lub naukom pomocniczym historii (*Dyplomatyka papieska* wykładana w różnych latach przez J. Ptaśnika, T.E. Modelskiego i K. Maleczyńskiego)⁴⁶.

Podobnie jak poprzednio, historię Kościoła uprawiano także na Wydziale Prawa. Problematyką tą zajmował się historyk prawa kościelnego Tadeusz Silnicki. Doktoryzował się na Uniwersytecie Lwowskim w 1914 r. Uczęszczał na seminarium prawa kościelnego u W. Abrahama i był jego asystentem. W 1923 r. jako stypendysta rządu francuskiego prowadził badania nad rękopisami Iwona z Chartres w Bibliotece Narodowej w Paryżu. Habilitował się w zakresie prawa kościelnego na Wydziale Prawa UJK w 1927 r. na podstawie rozprawy *Organizacja archidiaconatu w Polsce* (Lwów 1927). Od r. akad. 1927/28 wykładał źródła prawa kościelnego oraz problematykę prawa małżeńskiego. Na UJK pracował do 1929 r. Opublikował m.in. następujące prace: *Ordo visitationis z początku XV w.* (*Księga Pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, Lwów 1925), *Wpływy francuskie na polski kościół w XI–XIII w.* („Przegląd Teologiczny” 1926). Pozostawił także dwie prace o francuskich kardynałach: *Kardynał legat Gwido, jego synod wrocławski w r. 1267 i statuty tego synodu* (*Księga Pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, Lwów 1931) i *Kardynał legat Hugo ST. Cher a Polska* („Roczniki Historyczne” 1933). W r. akad. 1928/29 objął katedrę prawa kościelnego na Uniwersytecie w Poznaniu⁴⁷.

Wymowa przytoczonych wyżej faktów historiograficznych jest jednoznaczna. Dziejami Kościoła na Uniwersytecie Lwowskim (później UJK) zajmowano się nie tylko na Wydziale Teologicznym, ale także Filozoficznym

[w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, s. 233–249; W. Szulakiewicz, *Stanisław Lempicki (1886–1947)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 555–568; Por. rozdziały *Historia nowożytna 1918–1939* i *Historia kultury*.

⁴⁵ Por. rozdział *Historia nowożytna 1918–1939*.

⁴⁶ Por. rozdział *Nauki pomocnicze historii 1918–1939*.

⁴⁷ K. Gołąb, *Tadeusz Silnicki*, „Prawo Kanoniczne” 1966, nr 3–4, s. 339–361; H. Korczyk, *Silnicki Tadeusz (1889–1968)* [w:] *PSB*, t. XXXVII, Warszawa–Kraków 1996, s. 498–499; M. Pyter, *Nurt historycznoprawny w kanonistyce*, s. 60, 63, 74–75, 94; M. Pyter, *Tadeusz Silnicki (1889–1968)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. II, s. 447–454. Por. rozdział *Historia prawa*.

(Humanistycznym) i Prawnym. Osiągnięto w tej dziedzinie znakomite niejednokrotnie wyniki, stawiające Lwów w czołówce polskich ośrodków naukowych zajmujących się historią Kościoła. Z seminariów J. Fijałka, W. Abrahama czy Józefa Umińskiego wyszło wielu znakomych badaczy zajmujących się interesującą nas tu problematyką. Z czasem zajęli oni eksponowane stanowiska naukowe na innych uniwersytetach polskich.

Tabela 1. Wykładowcy historii Kościoła na Wydziale Teologicznym ULw*

Lp.	Lata	Imię i nazwisko
1.	1784-1790	Ks. Jan Baptysta Finsinger
2.	1792-1799	Ks. Andrzej Bielecki
3.	1800-1815	Ks. Franciszek Ksawery Zachariasiewicz
4.	1817-1861	Ks. Onufry Krynicki
5.	1861-1890	Ks. Józef Delkiewicz
6.	1891-1895	Ks. Eustachy Skrochowski
7.	1896-1912	Ks. Jan Fijałek
8.	1913-1926	Ks. Mieczysław Tarnawski
9.	I-VII 1927	Ks. Mieczysław Sarajewski Ks. Michał Wyszyński
10.	1927-1928	Ks. Franciszek Konieczny Ks. Szczepan Szydelski
11.	1928-1930	Ks. Henryk Cichowski
12.	1930-1939	Ks. Józef Umiński
13.	1931-1939	Ks. Teofil Długosz

* Źródło: T. Długosz, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1933*, Lwów 1934, s. 19-21, 113-115, 129-131, 137; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu*, s. 337-378; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661-1939* [w:] *Universitati Leopoliensi. Trecentesimo quinquagesimo anniversarium sue fundationis celebranti. In memoriam*, Kraków 2011, s. 100-101.

Jolanta Kolbuszewska

(Uniwersytet Łódzki)

Historia kultury

Historia kultury to stosunkowo młoda subdyscyplina badawcza, której usamodzielnienie się było rozciągniętym w czasie procesem. „W wielkiej rodzinie nauk historycznych w Polsce zaliczała się do najmłodszych [jednak] wyrastała szybko, nabierała sił i krzepkości, wyodrębniając się coraz wyraźniej od nauk innych”¹. Dość późny rozwój badań w tej dziedzinie nie był polskim ewenementem, w całej Europie stanowiła ona stosunkowo nową gałąź studiów. Chociaż mówiono o niej od dawna, dopiero w drugiej połowie XIX stulecia podjęto próby zdefiniowania pojęcia „historia kultury”, określenia jego treści i zakresu, wytyczenia obszaru badań. Z perspektywy czasu Jan Rutkowski podkreślał, iż nie było drugiej takiej dyscypliny, której wyodrębnienie wywołałoby tyle zamieszania i nieporozumień². Jednym z powodów takiego stanu rzeczy był brak ogólnej koncepcji kultury jako dziedziny badań historycznych oraz wieloznaczność samego pojęcia „kultura”³. Jego szeroki zakres znaczeniowy powodował, iż historię kultury najczęściej uprawiano w powiązaniu z historią obyczajów, literatury, języka, sztuki, prawa, ustroju, wojskowości, nauki i oświaty, przy czym długo bra-

¹ K. Hartleb, K. Łempicki, *Historia kultury*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, s. 435.

² J. Rutkowski, *Historia kultury i próba systematyzacji jej zagadnień*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1959, nr 1, s. 6. (Artykuł pochodzi ze spuścizny rękopiśmiennej Jana Rutkowskiego, opracowany i przygotowany do druku przez J. Deresiewicza. Trudno ustalić datę powstania tego tekstu).

³ Pojęcie „kultura” ma starą genezę; w języku łacińskim łączono je zarówno z uprawą roli (kultura), jak i oddawaniem czci bóstwom (cultus). W czasach oświecenia kulturę odnoszono do moralnego i umysłowego doskonalenia się ludzkości. W XIX stuleciu przez kulturę zaczęto rozumieć całościowo duchowego i materialnego dorobku ludzkości i w tym znaczeniu używano go zamiennie z pojęciem „cywilizacja”. Z czasem z kulturą zaczyna być utożsamiany dorobek duchowy ludzkości w danym okresie historycznym, a z pojęciem cywilizacji poziom rozwoju osiągnięty przez społeczeństwo (dorobek materialny i duchowy). Współcześnie pojęcie to odnoszone jest do rozmaitych dziedzin życia. Kultura miewa znaczenie zarówno opisowe, jak i wartościujące, może mieć wąski i ściśle określony zakres, ale też może odnosić się do szerokich zagadnień życia na określonym obszarze. W niektórych tradycjach narodowych, np. francuskiej, oznacza treści przypisywane cywilizacji, co dodatkowo komplikuje próby stworzenia jednej definicji. Współcześnie doliczono się ponad 160 sposobów definiowania pojęcia „kultura”.

kowało świadomości pokrewieństwa tych badań. Każdy z wymienionych obszarów refleksji rządził się dodatkowo własnymi regułami, odwoływał się do różnych kategorii i języka opisu. Podsumowując, zarówno w polskiej, jak i europejskiej XIX-wiecznej historiografii nie wykształciło się całościowe spojrzenie na dzieje kultury.

Na ziemiach polskich w ostatnich dekadach XIX stulecia nowe obszary problemowe związane z kulturą, takie jak historia literatury czy dzieje szkolnictwa i oświaty, zyskiwały popularność wraz z powołaniem przez Akademię Umiejętności w roku 1876 komisji do badań w tym zakresie, na której czele stanął Stanisław Tarnowski. Jednakże dopiero na przełomie stuleci w środowiskach uniwersyteckich Lwowa i Krakowa zaczęły pojawiać się pierwsze poważniejsze opracowania poświęcone kulturze duchowej różnych epok. Warto tu jednak zaznaczyć, iż we wczesnej fazie rozwoju rodzimej refleksji historyczno-kulturowej niewielu przedstawicieli akademickiej historiografii parało się tą dziedziną badań⁴, o wiele chętniej zajmowali się nią etnografowie, socjologowie i najliczniej reprezentowani historycy literatury. Nie bez przyczyny Kazimierz Hartleb i Stanisław Łempicki podkreślali: „historycy i historycy literatury stali przy jednym warsztacie ramię w ramię; w starszym i młodszym pokoleniu [...] badacze kultury wychodzili zarówno spośród historyków par excellence, jak i spośród historyków literatury”⁵.

Do odzyskania niepodległości w skład wyodrębniającej się na ziemiach polskich nowej subdyscypliny badawczej wchodziły m.in. następujące obszary dociekań: historia szkolnictwa i oświaty⁶, ruchy religijne i idee polskiej reformacji oraz kontrreformacji⁷. Trzeci obszar zainteresowań stanowiły dzieje życia umysłowego w Polsce. Problematyka ta obejmowała również badania nad mecenatem kulturalnym oraz związkami umysłowymi Polski z zagranicą, studia nad dziejami teatru, książki, drukarstwa i wydawnictw⁸.

⁴ Od końca XIX stulecia rozmaicie rozumiana i uprawiana na różne sposoby historia kultury interesowała: Kazimierza Morawskiego, Teodora Wierzbowskiego, Antoniego Karbowiaka, Leonarda Lepszego, Aleksandra Brücknera, Jana Ptaśnika, Stanisława Kota, Stanisława Łempickiego, Zygmunta Kukulskiego; szerzej zob. J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku*, cz. I: *Lata 1900–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982, s. 142–165.

⁵ K. Hartleb, S. Łempicki, *Historia kultury*, s. 438.

⁶ Na tym polu szczególne zasługi mieli: A. Karbowiak, T. Wierzbowski, S. Kot, J. Bieliński czy S. Załęski; zob. J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005, s. 206–207.

⁷ O życiu religijno-umysłowym polskiej reformacji i kontrreformacji pisali m.in. A. Brückner i S. Kot.

⁸ Wspomniane zagadnienia podejmowali: W. Smoleński, J. Ptaśnik, S. Windakiewicz i inni.

Czwartą dziedziną, nieco zaniedbaną w stosunku do wcześniej wymienionych, były dzieje obyczajowości w Polsce⁹.

Cechą charakterystyczną ówczesnej refleksji było posługiwanie się przez naszych badaczy niedookreślonym bądź wręcz potocznym pojęciem kultury. Kultura uznawana była za fragment ludzkiego świata podległy idyograficznemu opisowi obejmującemu ciąg jednostkowych zdarzeń i ich skutków. Z rzeczywistości ludzkiego uniwersum, całokształtu substancji historycznej, jej swoistość słabo się wyodrębniała. Najczęściej pisano o materialnych warunkach bytu i kulturalnym życiu społeczeństwa; na tej podstawie próbowano udowodniać spójność i ciągłość cywilizacyjnego rozwoju narodu. Kulturze odmawiano jednak swoistości; uzależniano ją od sfery politycznej, ekonomicznej i społecznej¹⁰.

Niebagatelne znaczenie dla usamodzielnienia się historii kultury miał IV Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 r.¹¹ Podczas jego obrad ogłoszono kilkanaście referatów, w których gruntownej rewizji poddano stosunek historii kultury do innych dyscyplin. Starano się ustalić „relację zagadnień kulturalnych czy kulturoznawczych do socjologii, etnologii, pedagogiki i filozofii [...]. Nie wymagano już od historyka kultury, by był równocześnie historykiem sztuk plastycznych, literatury, muzyki czy poszczególnych nauk”¹². Dopiero na tym oficjalnym forum polskiej nauki historycznej podjęto w miarę owocne próby ustalenia przedmiotu badań historii kultury, określenia jej metod i języka opisu¹³. Zabierający podczas

⁹ Jeśli chodzi o dorobek w zakresie wyodrębnionych obszarów badawczych zob. J. Kolbuszewska, *Historia kultury jako samodzielna dyscyplina badawcza a lwowskie prace Jana Ptaśnika* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, s. 433 i nast.

¹⁰ S. Bednarek, *Pojmowanie kultury i jej historii we współczesnych syntezach dziejów kultury polskiej*, Wrocław 1995, s. 60.

¹¹ Na temat roli, jaką odegrał IV Powszechny Zjazd Historyków Polskich w zakresie usamodzielnienia się historii kultury, zob. J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna*, s. 211–212.

¹² K. Hartleb, S. Łempicki, *Historia kultury*, s. 436.

¹³ Problematykę metod i sposobów ujmowania zjawisk kultury podjął w swym referacie m.in. S. Łempicki. Jego zdaniem, będące dziedzictwem oświecenia, genetyczne ujmowanie zjawisk kultury stanowiło „nieodzowną podwalinę wszelkiej solidnej pracy naukowej”, nie wyczerpywało jednak złożoności przedmiotu. Podobnie rzecz się miała z opisowym ujmowaniem wspomnianych zjawisk: „nie wystarczy bowiem wyjaśnić jak coś powstało i opisać jakim jest co do swej istoty, ale trzeba też przedstawić, jak oddziaływa i jakie wywiera skutki”. Kulturę winno się rozpatrywać z punktu widzenia historyczno-dynamicznego uwzględniającego problem powstania, form funkcjonujących w różnych systemach kultury i sposobów reagowania na jej wytwory. Takie ujęcie, wedle Łempickiego, pozwalało na jednoczesne rozpatrywanie zjawisk kultury w kategoriach przyczyn i skutków; S. Łempicki, *Formy historycznego ujęcia zjawisk kultury* [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Lwów 1927, s. 3–8.

zjazdu głos zgadzali się, iż nowa subdyscyplina winna objąć badaniami całością życia materialnego i duchowego poszczególnych epok dziejowych. W okresie międzywojnia historia kultury nadal jednak ewoluowała, była dyscypliną rozmaicie rozumianą i uprawianą na wiele sposobów¹⁴.

Omówione wyżej przemiany dokonujące się w dziedzinie historii kultury znajdowały odzwierciedlenie w badaniach prowadzonych na Uniwersytecie Lwowskim. W latach 1869–1914, podobnie jak w innych polskich ośrodkach naukowych, historia kultury zaczęła zyskiwać tam popularność. Przeważała wprawdzie historia polityczna; uprawiano dzieje państwa, prawa, z czasem gospodarki i życia społecznego; jednak także szeroko rozumiana kultura ogniskowała coraz większą uwagę. Przed I wojną na Uniwersytecie badaniem dziejów kultury zajmowało się kilku historyków. Wspomnianą problematykę przy okazji zgłębiania tematów z zakresu historii politycznej, społecznej, dziejów kościoła etc., epoki średniowiecza i nowożytności podejmowali m.in. Ludwik Finkel, Bronisław Dembiński, Jan Fijałek, Michał Hruszewski, Izidor Szaraniewicz oraz Adam Szelągowski.

Specjalizujący się w dziejach polityki i dyplomacji B. Dembiński, skoncentrowany we Lwowie na badaniach schyłkowego okresu istnienia Rzeczypospolitej¹⁵, na gruncie dydaktyki chętnie powracał do problematyki wcześniej podejmowanej, tj. zagadnień z pogranicza historii Kościoła, dziejów politycznych i kultury¹⁶. W okresie jego pracy na Uniwersytecie Lwowskim ukazały się m.in. takie prace, jak: *Papiestwo wobec upadku Polski* (1893) oraz *Leon XIII wobec prądów współczesnych* (1893). Zainteresowaniom tym towarzyszyły wykłady z zakresu historii Kościoła, szczególnie dziejów reformacji (wykłady z lat 1892/93, 1897/98, 1904/05, 1909/10), w których uczony rozważał m.in., na ile propozycje Lutera i innych były próbą reformy

¹⁴ W okresie międzywojnia bodaj najszerzej postrzegał historię kultury Stefan Czarnowski, protestujący przeciwko sprowadzaniu jej jedynie do jednej z dziedzin („rozdziałów”) nauki historycznej. Zadanie, jakie stawiał przed badaczem dziejów kultury, wiązało się nie tyle z przyczynowym wyjaśnieniem zjawisk, co „odtworzeniem układu wartości, który jest poza zdarzeniem i który jest ich uzasadnieniem w psychologii i w logice społecznej”. Kultura stanowiła dlań typ życia kształtujący ludzi i zarazem przez nich kształtowany; zob. tenże, *Historia a historia kultury* [w:] *Historycy o historii*, t. II, red. M. H. Serejski, Warszawa 1966, s. 292 (pierwodruk S. Czarnowski, *Społeczeństwo – kultura*, Warszawa 1939, s. 50–55).

¹⁵ Szerzej zob. T. Pawelec, *Bronisław Dembiński (1858–1939)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. I, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 268–284.

¹⁶ W okresie krakowskim (do 1892 r.) Dembiński koncentrował się przede wszystkim na dziejach papiestwa, okresie reformacji i kontreformacji, którym poświęcił m.in. następujące publikacje: *Wybór Piusa IV* (1887) oraz *Rzym i Europa przed rozpoczęciem III okresu soboru trydenckiego* (1890).

Kościoła, na ile zaś miały charakter rewolucyjny. Dembiński wykladał również historię papieżstwa w epoce odrodzenia i reformacji (1900/01). Historii kultury nowożytnej poświęcił m.in. wykład dotyczący głównych prądów kultury europejskiej w wiekach XVI–XVIII (1910/11). Interesowała go także myśl polityczna odrodzenia, o której m.in. mówił w r. akad. 1915/16 (*Machiavelli i jego wiek*).

Ludwik Finkel, wybitny znawca epoki zygmunto-wskiej, specjalizujący się w polityce zagranicznej, dziejach dyplomacji i kwestiach dynastycznych, miał również spore osiągnięcia w badaniach nad historią oświaty. Opublikował m.in. monografię *Marcin Kromer historyk polski XVI wieku, rozbiór krytyczny* (1883), był także współautorem dwutomowej *Historii Uniwersytetu Lwowskiego* (1894).

Zagadnienia mieszczące się w szeroko rozumianej historii kultury podejmował również mający zasługi w procesie modernizacji polskiej nauki historycznej oraz rozwoju badań społeczno-gospodarczych Adam Szlągowski. Ujmując sprawy polskie w szerokim kontekście powszechno-dziejowym, dotykał zagadnień z dziejów kultury i cywilizacji. Owocem namysłu nad tymi zagadnieniami był tom szkiców *Wschód – Zachód. Zagadnienia z dziejów cywilizacji* (1912), opublikował też *Dzieje powszechne i cywilizacji* (t. 1–4, 1913–1918). W semestrze letnim r. akad. 1907/08 miał wykład *Cywilizacje Wschodu i ich związek z kulturą zachodnio-europejską*¹⁷.

Historią kultury zajmował się również wybitny badacz dziejów Kościoła, Jan Fijałek, związany z Uniwersytetem w latach 1896–1912. Historię Kościoła ukazywał on na tle wydarzeń politycznych i przemian kulturalnych. Najważniejsze swoje prace z tego zakresu *Studia do dziejów uniwersytetu krakowskiego i jego wydziału teologicznego w XV w.* (1899) oraz monografię *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylijskiego* (1900) ogłosił Fijałek właśnie we Lwowie. Ciekawą publikacją J. Fijałka z dziejów oświaty, umysłowości oraz kontaktów kulturalnych Polaków z innymi nacjami była rozprawa *Jan Argyropul i jego promocja doktorska w Padwie w lipcu 1444 roku* (1902). Warto też wspomnieć o jego pracy poświęconej *Modernistom katolickim Kościoła lwowskiego w wieku XVI* (1908).

Spośród historyków ukraińskich związanych z omawianym okresie z Uniwersytetem problematykę mieszczącą się w zakresie historii kultury podejmowali Izidor Szaraniewicz i Mychajło Hruszewski. I. Szaraniewicz, profesor historii austriackiej (w latach 1873–1899) prowadził badania nad dziejami Galicji, w szczególności Rusi Halicko-Włodzimierskiej. Intereso-

¹⁷ Zob. rozdział *Historia nowożytna w latach 1869–1918*.

wały go również dzieje Lwowa i Cerkwi ukraińskiej¹⁸. Na Uniwersytecie prowadził wykłady z historii religii i Kościoła, m.in. reformacji i kontrreformacji na terenie monarchii austro-węgierskiej (1887/88)¹⁹.

Związany od roku 1894 ze Lwowem Mychajło Hruszewski, badacz i wydawca źródeł do dziejów Ukrainy-Rusi, w swych studiach poza zagadnieniami z zakresu historii politycznej, literatury i gospodarki itp., podejmował m.in. problematykę kulturalną. W *Historii Ukrainy-Rusi* (1898–1936) pisał m.in. o jej tradycjach kulturalnych i religijnych²⁰. Na Uniwersytecie Lwowskim wykładał m.in. historię kultury ruskiej X–XIII w. Interesowały go też zmiany kulturowe w Europie Wschodniej XVI w. (1906/07). Wygłaszał również wykłady na temat życia duchowego i gospodarczego na ziemiach ukraińskich w XV–XVIII stuleciu (1907/08, 1910/11).

Jak już wspomniano, historia kultury rozwijała się na Uniwersytecie Lwowskim dzięki współpracy historyków sensu stricto z reprezentantami innych specjalności, m.in. historykami literatury. Wśród tych ostatnich ważne miejsce zajmował Wilhelm Bruchnalski, od roku 1900 docent historii literatury polskiej, od 1904 profesor nadzwyczajny, a od 1907 r. zwyczajny. Bruchnalski zajmował się literaturą polską późnego średniowiecza, renesansu, a także oświecenia i romantyzmu. Interesowała go też epistolografia oraz dzieje ruchu umysłowego w Galicji w pierwszej połowie XIX w. W pracach takich, jak: *Polskie listy miłosne* (1907) czy *Rozwój twórczości pisarskiej Mikołaja Reja* (1908) poszukiwał inspiracji i powiązań kultury polskiej z zachodnioeuropejską.

W tym kontekście warto wspomnieć również o Józefie Kallenbachu, profesorze historii literatury polskiej na Uniwersytecie Lwowskim (od 1904 r.) i Jagiellońskim (był związany również z uniwersytetami we Fryburgu, Warszawie i Wilnie). Kallenbach oprócz szeregu prac z historii rodzimej literatury ogłosił także kilka rozpraw, w których podejmował szerszą problematykę, dotyczącą humanizmu czy dziejów oświaty (np. *Polacy w Bazylei w XVI wieku* (1890); *Polacy w Kolonii* (1890), *Kuratoria Wileńska 1803–1823* (1904)). We Lwowie wykładał literaturę polską okresu przedrozbiorowego i doby romantyzmu. Badał twórczość Mickiewicza, Krasińskiego oraz Słowackiego.

Warto też wspomnieć o krótko związanym ze Lwowem (przełom lat 70./80. XIX w.) Aleksandrze Brücknerze, historyku literatury, podejmującym szerokie problemy kulturalne średniowiecza czy renesansu. Anali-

¹⁸ Szerzej zob. R. Ławrecki, *Isydor Szaraniewicz (1829–1901)* [w:] *Złota księga*, t. I, s. 131–138.

¹⁹ Zob. rozdział *Historia nowożytna w latach 1869–1918*.

²⁰ Zob. W. Telwak, *Mychajło Hruszewski (1866–1934)* [w:] *Złota księga*, t. I, s. 347–353.

zując dzieła literackie, Brückner pokazywał swoisty koloryt duchowy epoki, szukał w literaturze odzwierciedlenia obyczajowości i problemów życia społeczno-politycznego²¹. Gros jego osiągnięć przypada jednak na okres późniejszy, na pracę na Uniwersytecie Berlińskim.

Zamykając rozważania o dorobku polskiej historii kultury na Uniwersytecie Lwowskim w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej, podkreślić należy, iż swe pierwsze kroki na tym polu stawiali wówczas młodzi uczeni, którzy z czasem wyrosli na jej czołowych reprezentantów, m.in. Stanisław Łempicki i Kazimierz Hartleb.

Głównym kierunkiem studiów Łempickiego (rozpoczął je w 1904 r.) była polonistyka, zaś przedmiotami pobocznymi historia i filologia klasyczna. Największy wpływ na jego rozwój naukowy wywarli wspomniani już: Wilhelm Bruchnalski, Józef Kallenbach oraz Kazimierz Twardowski, Szymon Askenazy i Oswald Balzer²². W kształtowaniu poglądów i pasji młodego adepta Klio miał udział także Jan Fijałek. Łempicki ukończył Uniwersytet z dość sprecyzowanymi zainteresowaniami filologicznymi i historycznymi. Epoką, która go szczególnie pasjonowała, był renesans.

Tematyka pierwszych publikacji Łempickiego była dość różnorodna. W pracy z 1913 r. pt. *Jan Zamoyski, jezuici i Skarga* omówił stosunek kanclerza do reprezentowanej przez jezuitów kontrreformacji. Ukazał Zamoyskiego jako zwolennika stronnictwa katolickiego stawiającego interes państwa nad swobodami wyznaniowymi²³. W tym samym roku wyszło drukiem ciekawe studium Łempickiego prezentujące typowe dla życia intelektualnego renesansu spory i „turnieje literacko-naukowe”. W 1914 r. Łempicki uzyskał stopień doktora na podstawie pracy *Ze studiów nad Janem Zamoyskim jako humanistą* (promotorem rozprawy był Józef Kallenbach). Bohaterowi tego dzieła poświęcił też szereg innych publikacji; m.in. artykuł z 1917 r. *Hetman Jan Zamoyski współpracownikiem Heidensteina*²⁴. W tym samym czasie opublikowana została ważna rozprawa Łempickiego o Zamoyskim jako reformatorze polskiego szkolnictwa wyższego²⁵. Autor

²¹ Szerzej zob. J. Hulewicz, *Aleksander Brückner jako historyk kultury polskiej* [w:] *W trzydziestolecie śmierci Aleksandra Brücknera*, Kraków 1971, s. 16 i n.

²² Szerzej zob. E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki (1886–1946) – człowiek i historyk*, Toruń 2003, s. 19–22.

²³ H. Barycz, *Stanisław Łempicki jako badacz polskiego renesansu (W 20-lecie zgonu)* [w:] *W blaskach epoki odrodzenia*, Warszawa 1968, s. 394.

²⁴ S. Łempicki, *Hetman Jan Zamoyski współpracownikiem Heidensteina*, „Pamiętnik Literacki” 1917, R. 15, s. 278–304.

²⁵ S. Łempicki, *Jan Zamoyski jako reformator wyższego szkolnictwa w Polsce*, „Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 1917.

dokonał w niej analizy planów bohatera zmierzających do zreformowania Akademii Krakowskiej za Henryka Walezego (projekt zapisu w pactach conventach), omówił także promowany przez Zamoyskiego plan założenia wzorowanego na College Royal – Collegium Regium. Łempicki pisał również o projektach sprowadzenia do Krakowa najwybitniejszych uczonych epoki renesansu. Dobrze uchwycił europejski wymiar postaci Zamoyskiego w kontekście podejmowanych przezeń wysiłków zmierzających do unowocześnienia polskiej kultury²⁶. Pokazał również ideał wychowawczy renesansu. Zaletą Łempickiego było omawianie zjawisk polskich na tle szerokiej panoramy dziejowej, umiejętne wiązanie pierwiastków polskich z zachodnioeuropejskimi. Wszystko to powodowało, że jeszcze przed 1918 r. Łempicki zajął znaczącą pozycję w polskiej historii kultury. Kolejne publikacje, ukazujące się już w niepodległej Polsce, pozycję tę tylko wzmocniły.

Kwestie kulturowe były też bliskie młodemu Kazimierzowi Hartlebowi. Studiował on na Uniwersytecie Lwowskim w latach 1904–1909, jego opiekunami naukowymi byli Ludwik Finkel, Tadeusz Wojciechowski, Stanisław Zakrzewski. Doktorat uzyskał w 1909 r., a w 1912 r. opublikował ważną pracę *Kalwin a Polska. Stosunek do króla i możnowładców w świetle wzajemnej korespondencji*. W rozprawce tej zajął się recepcją myśli Kalwina wśród polskiej szlachty, interesował go także stosunek sejmów w czasach zygmuntowskich do ruchu reformacyjnego i relacje katolików z innowiercami. Problemy te pokazał m.in. na podstawie korespondencji Kalwina z Zygmuntem Augustem i możnowładcami (m.in. Radziwiłłami). Wspomniana publikacja wyznaczyła jeden ze stałych nurtów badawczych uczonego: studia nad epoką humanizmu ze szczególnym uwzględnieniem genezy ruchów reformatorskich na ziemiach litewskich²⁷. Po doktoracie K. Hartleb rozpoczął pracę w bibliotekach: Uniwersyteckiej i Politechnicznej, która oddziaływała na dalsze jego zainteresowania naukowe (badania nad historią książki i dziejami drukarstwa w Polsce).

Rok 1918 istotnie zmienił warunki funkcjonowania polskiej nauki, przynosząc możliwość nieskrępowanego rozwoju badań we wszystkich dziedzinach. Łucja Charewiczowa nie bez racji podkreślała, iż „nowy układ spraw zwolnił historyków od roli głosu sumienia narodu, obowiązku szukania i wskazywania winy za utratę politycznego bytu. Zmniejszyło się nasilenie badań nad dziejami politycznymi [...]. Skierowana więc została uwaga na zagadnienia kulturalne, społeczne i gospodarcze, albowiem historia ob-

²⁶ H. Barycz, *Stanisław Łempicki*, s. 395.

²⁷ A. Śródka, *Uczni polscy XIX–XX stulecia*, t. II, Warszawa 1995, s. 23.

jąc musi całokształt życia, nie tylko jego polityczne przejawy, najczęściej zresztą związane z innymi dziedzinami i z nich wypływające”²⁸.

Okres międzywojenny był dla Uniwersytetu Lwowskiego czasem istotnych zmian. Uczelnia, która na przełomie XIX i XX w. była „Piemontem nauki polskiej” po 1914 r. stopniowo traciła swe największe gwiazdy²⁹. Po 1918 r. nowo powstałe uniwersytety powoływały na swe katedry wielu związanych dotąd ze Lwowem wybitnych uczonych³⁰. Mimo tych „strat” zaczynały jednak świecić gwiazdy nowe, do których zaliczyć można również historyków kultury.

W środowisku lwowskim, podobnie jak krakowskim i warszawskim, było wielu badaczy zajmujących się interesującą nas problematyką. Joanna Pisulińska słusznie jednak zauważyła, iż w grodzie nad Pełtwią historia kultury nie miała zbyt silnych tradycji³¹. Właściwy jej rozwój nastąpił za sprawą sprowadzonego w 1920 r. z Krakowa Jana Ptaśnika. Dzięki jego wysiłkowi i zaangażowaniu w życie naukowo-dydaktyczne Lwów stosunkowo szybko zyskał pozycję znaczącego ośrodka badań historyczno-kulturalnych.

Istotnym obszarem zainteresowań badaczy lwowskich były dzieje oświaty, szkolnictwa i wychowania. Badania w tym zakresie podejmował m.in. Stanisław Łempicki. Ruchy religijne i reformację badał m.in. Kazimierz Hartleb. Dzieje ruchu umysłowego zajmowały Jana Ptaśnika, Stanisława Łempickiego, Bronisława Nadolskiego. Zjawisko mecenatu badali Kazimierz Hartleb, Antoni Knot, Stanisław Łempicki, Łukasz Kurdybacha, Jan Ptaśnik, Łucja Charewiczowa. Kolejny obszar badań to związki kulturalne Polski z zagranicą, m.in. Włochami, Niemcami, zgłębiane przez Ptaśnika oraz Łempickiego. Obyczajowość, umysłowość określonych warstw społecznych badała m.in. Łucja Charewiczowa.

Podobnie jak w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej, historię kultury we Lwowie zajmowali się po 1918 r. także filologowie, historycy literatury i sztuki. O kulturze antyku pisali m.in.: Ryszard Ganszyniec, Bronisław Biliński, Franciszek Smolka. Pierwszy z wymienionych w 1925 r. stworzył na Uniwersytecie Lwowskim zakład kultury starożytnej, który jako jedyny w Polsce badał jej dzieje, uwzględniając zarówno jej wymiar duchowy, jak i materialny. Ganszyniec opublikował we Lwowie m.in. *Pas*

²⁸ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Lwów 1938, s. 134–135.

²⁹ S. MękarSKI, *Z dziejów Uniwersytetu Jana Kazimierza w okresie niepodległości 1919–1939* [w:] *Kongres Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej na Obczyźnie*, Londyn 1970, s. 184.

³⁰ T. Mańkowski, *Życie naukowe współczesnego Lwowa* [w:] *Kongres*, s. 170–171.

³¹ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 220.

magiczny (1922), *Aphrodite epitragia* (1923), *Pierścień w wierzeniach ludowych starożytnych i średniowiecznych* (1924) czy *Polskie listy miłosne dawnych czasów* (1925).

Zagadnieniami z zakresu historii kultury zajmowali się również lwowscy orientaliści. Marian Lewicki pisał m.in. o związkach kulturalnych ludów środkowo-wschodniej Azji, Tadeusz Lewicki o kulturze krajów arabskich, Stefan Stasiak o kulturze indyjskiej³². Istotny wkład w rozwój badań nad dziejami kultury wnieśli też lwowscy historycy sztuki – Mieczysław Gębarowicz³³ i Władysław Podlacha.

Historia kultury nie była obszarem budzącym szczególne zainteresowanie historyków ukraińskich i żydowskich. Problematykę tę podejmowano raczej poza Uniwersytetem³⁴. Wyjątkiem był związany z UJK do 1923 r. Mojżesz Schorr, który m.in. w latach 1919–1920 przygotował dla studentów filologii semickiej wykład poświęcony kulturze Izraela na tle dziejów Wschodu³⁵.

Podsumowując, jak wyliczyła Joanna Pisulińska, w okresie międzywojnia historia kultury i oświaty była główną dziedziną badań 42 historyków lwowskich (także tych spoza Uniwersytetu), co stanowiło 11,3% tamtejszego środowiska historycznego. Częściowo zajmowało się nią 23 historyków (6,2%)³⁶. We Lwowie dominowała historia polityczna (uprawiało ją aż 81 historyków; 21,8%), którą zajmowali się niemal wszyscy czołowi przedstawiciele środowiska. W Warszawie i Krakowie wspomniane proporcje wyglądały nieco inaczej³⁷.

Warto teraz zwrócić uwagę na zainteresowania oraz sposoby uprawiania historii kultury przez jej najwybitniejszych reprezentantów. Za wiodących polskich historyków kultury wspomnianego okresu uznać można: Jana Ptaśnika, Stanisława Łempickiego i Władysława Podlachę. Trzeba również uwzględnić dorobek Kazimierza Hartleba i najwybitniejszej uczennicy Ptaśnika, Łucji Charewiczowej. Osobno wypadło wspomnieć o zainteresowaniach badawczych i dorobku wychowanków wymienionych wyżej wykładowców.

³² Tamże, s. 223.

³³ Mieczysław Gębarowicz – historyk sztuki, studiował na ULw. Habilitacja na UJK w 1928 r., od 1936 r. prof. tytularny. Wykładał na Tajnym Wydziale Humanistycznym UJK (1941–1944).

³⁴ Zob. J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko*, s. 223.

³⁵ *Uniwersytet Jana Kazimierza, Program Wykładów w półroczu letnim roku akademickiego 1919–1920*, Lwów 1919, s. 15.

³⁶ Tamże, s. 216.

³⁷ Zob. W. Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995, s. 128–1309; J. Maternicki, *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999, s. 114.

Pierwszym docentem historii kultury na UJK był Kazimierz Hartleb. Habilitację uzyskał w 1920 r. na podstawie pracy *Stosunki artystyczne na dworze ostatniego Jagiellona*. Profesorem nadzwyczajnym został w 1929 r. Jego wykłady obejmowały historię kultury materialnej i umysłowej w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem epoki jagiellońskiej. I tak kulturze polskiej w epoce odrodzenia poświęcił wykład w r. akad. 1925/26, życiu kulturalnemu i stosunkom artystycznych na dworze Zygmunta Augusta w 1926/27, reformacji na ziemiach polskich w latach 1921/22 i 1924/25, Jagiellonom i ich znaczeniu w dziejach kultury polskiej, w roku 1933/34³⁸.

Głównym przedmiotem badań K. Hartleba była kultura okresu renesansu i reformacji w Polsce. Najistotniejsze prace w jego lwowskim dorobku to: *Polskie dzienniki podróży w w. XVI jako źródła do współczesnej kultury* (1920), *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury dworu królewskiego* (1928), *Działalność kulturalna biskupa dyplomaty Erazma Ciołka* (1929), *Zagadnienie reformacji na ziemiach litewskich* (1935), *Kultura polska...* (1938, 1945). Uczony był także redaktorem wydawnictwa „Kultura Polska i Obca”, w ramach którego publikowano prace popularnonaukowe. W latach 1935–1939 pełnił funkcję redaktora „Ziemi Czerwieńskiej”.

K. Hartleb koncentrował się na badaniu „kultury narodowej”, którą ujmował jako „wytwór położenia politycznego narodu, gospodarczych i społecznych stosunków, wpływu specjalnej psychiki społeczeństwa, jego dążeń i pojęć”³⁹. Podstawą źródłową jego badań były najczęściej dzienniki podróży, wspomnienia, relacje dyplomatów, posłów, nuncjuszy. Pisząc o narodowej kulturze, prezentował kraj i jego mieszkańców, stosunki społeczne i narodowe. Kulturę materialną sprowadzał najczęściej do opisu pałaców królewskich i magnackich, dworów szlacheckich, domostw mieszczańskich i chłopskich, ich wnętrz oraz urzędzeń. Kolejnym istotnym zagadnieniem były zwyczaje, obrzędy, ceremonie, sposoby spędzania wolnego czasu, zabawy i rozrywki. Odwoływał się też do kultury duchowej, wykształcenia i umysłowego „wyposażenia” Polaków w przeszłości. Omawiał również proces powstawania rodzimych zbiorów bibliotecznych.

Ważnym problemem badawczym dla K. Hartleba było zagadnienie mecenatu kulturalnego. Lwowski uczony dowodził, iż nowoczesny mecenat

³⁸ Zob. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów na rok akademicki 1925–1926*, Lwów 1925; *Program wykładów na rok akademicki 1926–1927*, Lwów 1926; *Program wykładów na rok akademicki 1921–1922*, Lwów 1921; *Program wykładów na rok akademicki 1924–1925*, Lwów 1924; *Program wykładów na rok akademicki 1933–1934*, Lwów 1933.

³⁹ K. Hartleb, *Przedmowa* [w:] *Kultura Polski (wypisy źródłowe)*, oprac. K. Hartleb, M. Gawlik, Lwów–Warszawa–Kraków 1925, s. V.

zrodził się na ziemiach polskich w epoce renesansu. Uznał, że spore zasługi w tej dziedzinie mieli duchowni: Zygmunt Oleśnicki, Grzegorz z Sanoka czy Erazm Ciołek. Działalność kulturalna biskupa płockiego stanowiła zresztą obszar rozważań, któremu badacz poświęcił większą pracę. Ciołek, wedle K. Hartleba, reprezentował odrodzeniowy typ osobowości. Był człowiekiem wszechstronnie wykształconym, otwartym na wiedzę z rozpiętą skalą uzdolnień i dużą ambicją. Miał doskonałe relacje ze światem nauki, literatury, uczonymi cudzoziemcami. Cieszył się również zaufaniem papieży: Aleksandra VI, Juliusza II i Leona X. Biskup wyrastał z ducha epoki i dzięki wsparciu, jakiego udzielał artystom i uczonym, wpływał na dalszy rozwój kultury.

K. Hartleb podejmował również wiele działań zmierzających do popularyzacji wiedzy z zakresu historii kultury. Wraz z Mieczysławem Gawlikiem pisał o *Konieczności wprowadzenia historii kultury polskiej jako przedmiotu obowiązkowego w planach i nauczaniu w szkołach średnich* (1925). Opublikował również wybór tekstów źródłowych do historii kultury zaklasyfikowany przez ministerstwo jako materiał pomocniczy i zalecany do bibliotek szkolnych. Wspomniany zbiór w 1938 r. został uzupełniony w partiach poświęconych kulturze umysłowej⁴⁰. K. Hartleb wprowadził doń teksty obrazujące stosunki kulturalne w zaborach pruskim, rosyjskim i austriackim oraz fragmenty poświęcone ruchowi niepodległościowemu i Józefowi Piłsudskiemu. Ważnym osiągnięciem uczonego było opracowanie programu badań nad kulturą polską w epoce humanizmu. Tę ostatnią kwestię K. Hartleb poruszył m.in. w referacie wygłoszonym na V Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w 1930 r. w Warszawie – *Postulaty badań nad humanizmem i reformacją w Polsce w zakresie zagadnień kulturalnych*. Ważne też było jego wystąpienie *Zagadnienia reformacji na ziemiach litewskich. Problemy – postulaty* na VI Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie w 1935 r.

Najwybitniejszym reprezentantem lwowskiej historii kultury był jednak Jan Ptaśnik, kierujący na UJK katedrą historii powszechnej średniowiecznej

⁴⁰ K. Hartleb tak uzasadniał konieczność ponownego wydania tekstów źródłowych: „Historia kultury jako samoistna gałąź dziejopisarstwa zdobyła coraz szersze uprawnienia i uznanie, odpowiadające zresztą pozycji naukowej tego działu. Zdążyła do takiego samego traktowania, jakim dotąd cieszyły się dzieje polityczne [...]. W ostatnim czasie zasadnicza i podstawowa zmiana ustroju szkolnictwa pociągnęła za sobą zupełne odmiany w sposobie i programie nauczania. Moment kultury występuje bardzo wydatnie w programie nauki historii i języka polskiego. Taki stan rzeczy uzasadnia konieczność nowego wydania”; tenże, *Kultura Polski od zarania dziejów po dni ostatnie. Wypisy źródłowe opatrzone rycinami*, Lwów 1938, s. 9.

i nauk pomocniczych historii. Zanim zasilił szeregi lwowskiej Alma Mater, działając w Krakowie, posiadał już bogaty dorobek naukowy, na który składały się publikacje z zakresu dziejów miast i mieszczaństwa, życia obyczajowego i religijnego. Badał również stosunki gospodarcze i narodowościowe oraz wpływ obcych wzorców kulturowych na polskie życie duchowe. We Lwowie pogłębił te badania. Jego uniwersyteckie wykłady dotyczyły przede wszystkim średniowiecza: czasów wypraw krzyżowych (wykład w r. akad. 1920/21), historii rycerstwa w wiekach średnich (1925/26 i 1926/27). Wykładał również dyplomatykę papieską i paleografię, ukazywał studentom życie miast średniowiecznych i mieszczaństwa (1924/25, 1929/30) i czasy wczesnego odrodzenia (1928/29)⁴¹.

Badania J. Ptaśnika cechowało podejście analityczno-opisowe⁴². Historię kultury definiował jako badania nad rezultatem rozwoju duchowego i materialnego życia narodu. „Pierwszym, zasadniczym i najważniejszym pojęciem historii jest pojęcie rozwoju. [...] Rezultat tego rozwoju zwykliśmy kulturą nazywać, jest to więc stan danego narodu w jego duchowym i materialnym życiu i stosownie do tego kultura jest materialną lub duchową”⁴³. Wedle Ptaśnika należało pokazywać przemiany zachodzące pod wpływem różnego rodzaju czynników, w sposób „równomierny” prezentować wszystkie aspekty minionego życia: obyczaje, stosunki religijne, polityczne, narodowe i prawne, sztukę, literaturę, przemysł i handel. W refleksji J. Ptaśnika dostrzec

⁴¹ Zob. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów na rok akademicki 1920–1921*, Lwów 1920; *Program wykładów na rok akademicki 1924–1925*, Lwów 1924; *Program wykładów na rok akademicki 1925–1926*, Lwów 1925; *Program wykładów na rok akademicki 1926–1927*, Lwów 1926; *Program wykładów na rok akademicki 1928–1929*, Lwów 1928; *Program wykładów na rok akademicki 1929–1930*, Lwów 1929.

⁴² O życiu i naukowej działalności J. Ptaśnika pisali m.in. F. Bujak, *Życiorys Jana Ptaśnika*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, t. 1, s. X–XLV; Ł. Charewiczowa, *Jan Ptaśnik (1876–1930)*, „Przegląd Humanistyczny” 1930, s. 242–250. Informacje o dokonaniach naukowych naszego bohatera odnajdziemy również w: *PSB*, t. XXIX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 303–308 oraz *Biogramach uczonych polskich*, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 3, opr. A. Środka, P. Szczawiński, Wrocław 1985, s. 149–152; J. Kolbuszewska, *Historia kultury jako samodzielna dziedzina badawcza a lwowskie prace Jana Ptaśnika* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, s. 430–440; też, *Jan Ptaśnik (1876–1930)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 467–482; też, *Historia kultury jako alternatywa wobec dziejów politycznych w polskiej historiografii dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Świat z historią*, red. P. Witek, M. Woźniak, Lublin 2010, s. 59–63.

⁴³ J. Ptaśnik, *Wstęp do wykładu uniwersyteckiego z historii średniowiecznej kultury*, Oddział Rękopisów Ossolineum Lwów, Ptas. 69, n. 3, k. 2, cyt za: S. Bielański, *Materiały do dziejów lwowskiego środowiska historycznego w archiwach i bibliotekach lwowskich (Spuścizny Jana Ptaśnika i Kazimierza Tyszkowskiego w Ossolineum)* [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. III, red. J. Maternicki, Warszawa 1989, s. 169–170.

można próbę wyjścia poza ograniczenia wyczerpującego się już wówczas scjentystycznego wzorca badań historycznych, ale także silne jej zakorzenie w tym modelu. W odróżnieniu od swych rówieśników, m.in. Wacława Sobieskiego i Franciszka Bujaka, podchodził on dość krytycznie do nowoczesnych idei historiograficznych.

Posiadający ogromną wiedzę w zakresie paleografii i dyplomatyki, interesujący się historią sztuki i archeologią⁴⁴, J. Ptaśnik był dobrze przygotowany do studiów nad kulturą. Pod względem chronologicznym objął badaniami okres od wieku X do końca epoki staropolskiej. Poruszał zagadnienia związane z obyczajowością, stosunkami społeczno-gospodarczymi, życiem religijnym i artystycznym oraz problematykę obcych wpływów kulturowych. Łącznikiem wiążącym te badania było miasto, na którego tle rozważał wymienione wyżej zjawiska⁴⁵. Miejskiej kulturze przypisywał J. Ptaśnik bardzo ważną rolę w kształtowaniu przeszłości narodu polskiego. Wyświetlenie jej poczytywał za najważniejszy cel swojej działalności naukowej. „Kultura miejska z różnych powodów zasługuje na poświęcenie jej głębszych studiów, urządzenia w miastach, zarówno polityczne, jak bezpieczeństwa publicznego, opieki społecznej i fiskalne, wyprzedzały zwykłe urządzenia ogólnopństwowe i były dla nich wzorem” – przekonywał podczas IV Powsechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu⁴⁶. Jego zdaniem kultura miast wkraczała „w ogólną kulturę państwową i narodową, ta ostatnia bez pierwszej nie dawała się nawet pomyśleć”⁴⁷. Zwieńczeniem wieloletnich badań J. Ptaśnika nad kulturą miejską była wydana pośmiertnie praca *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce* (Kraków 1934)⁴⁸.

Na jej kartach ukazał polskie miasta i ich mieszkańców z uwzględnieniem szerokiego tła. Szczegółowe problemy, takie jak życie prywatne ludności, budownictwo i architektura, urządzenie wnętrza, sprzęty i nowinki tech-

⁴⁴ W 1904 r. J. Ptaśnik podjął studia uzupełniające z historii sztuki i archeologii w niemieckim Instytucie Archeologicznym pod kierunkiem Christiana Hülsena.

⁴⁵ K. Dobrowolski, *Badania J. Ptaśnika z zakresu historii kultury*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, R. XLIV, s. LXVI.

⁴⁶ J. Ptaśnik, *W sprawie kilku postulatów w polskiej historii kultury*, *Pamiętnik IV Powsechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. I: *Referaty*, Lwów 1927, s. 2.

⁴⁷ Tamże, s. 3.

⁴⁸ Jak podkreślił Franciszek Bujak, publikacja ta była „pierwszym wszechstronnym obrazem rozwoju miast polskich od w. XIII do końca dawnej Rzeczypospolitej, skreślonym piórem najlepszego znawcy, stanowiącym syntezę jego 30-letniej pracy naukowej i najdojrzały owoc jego myśli badawczej”; zob. F. Bujak, *Przedmowa* [w:] J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Kraków 1934, s. I. O badaniach J. Ptaśnika nad dziejami miast polskich pisał także K. Kaczmarczyk, *Studia nad dziejami miast polskich*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, R. XLIV, s. LXVI–LXXIII.

niczne, prezentował w porównaniu do rozwiązań znanych w Europie Zachodniej. Poruszając kwestię polityki ekonomicznej i roli miast, nie pomijał problematyki związanej z handlem, administracją czy rozwojem gospodarki pieniężnej. Od zagadnień dotyczących trosk materialnych społeczeństwa stopniowo przechodził do obszarów duchowości, zgodnie ze sformułowaną przez siebie zasadą, iż „rzeczy muszą się odnosić do spraw religijnych i narodowościowych”, ale nie można pominąć zagadnień gospodarczych⁴⁹. Podobnie w *Kulturze włoskiej wieków średnich w Polsce* (Warszawa 1922) napływ cudzoziemców rozpatrywany był w kategoriach przenoszenia obcych wartości kulturowych nie tylko w obszarze sztuki czy nauki, ale również gospodarki, prawodawstwa i życia społecznego⁵⁰.

Kolejnym ważnym obszarem badań lwowskiego historyka była wiara, religijność polskiego społeczeństwa oraz przesady ludowe. Problematyka ta znalazła odzwierciedlenie w pracy *Kultura wieków średnich. Życie religijne i społeczne* (Lwów 1925). Autora interesował tam stosunek oficjalnych instytucji kościelnych do pogańskich wierzeń, alchemii, astrologii. J. Ptaśnik badał też społeczną funkcję kultu świętych, pisał o cudach i relikwiach. Poruszał kwestie związane ze wzorcami osobowymi. W oparciu o zaprezentowane zagadnienia pragnął w przyszłości pokazać tzw. system średniowieczny i jego upadek. W badaniach nad tą problematyką dążył do syntezy, do jej całościowego ujęcia. Trudno przesądzać, w jakim kierunku poszłyby jego rozważania w kolejnych z planowanych tomów, których niestety nie zdążył napisać. Prezentowane dzieło, interesujące w warstwie informacyjnej, pozostało jednak dość tradycyjne w ujęciu. Krytycy akcentowali pominięcie istotnych źródeł i nadmierne wyeksponowanie kultury materialnej kosztem umysłowej⁵¹.

Dorobek J. Ptaśnika w zakresie historii kultury wyróżniał się szerokością podejmowanej problematyki i zdolnością do ujęć porównawczych. Powszecznie doceniano nieprzemijającą wartość jego prac, które „dzięki swej źródłowości, niezwyklej rzeczowości i prostemu, jasnemu wykładowi i nabierały charakteru ponadczasowego”⁵². Ważne było również wiązanie kwe-

⁴⁹ J. Ptaśnik, *Wstęp do wykładu uniwersyteckiego*, s. 170.

⁵⁰ Odwoływał się przy tym do bardzo bogatej literatury przedmiotu, cytował m.in. prace W. Abrahama, K. Tymienieckiego, F. Piekosińskiego, A. Z. Helcla, S. Kutrzeby, A. Czołowskiego i inne. Spośród autorów europejskich powoływał się na E. Lavissee’a, H. Zeissberga, A. Schaubego, H. Silbermanna i innych.

⁵¹ Zob. H. Barycz, *Kilka dokumentów z dziejów przyjaźni dwóch historyków. W pięćdziesiątą rocznicę zgonu Jana Ptaśnika*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1981, s. 136.

⁵² S. Łempicki, K. Hartleb, *Historia kultury*, s. 442. O aktualności ustaleń J. Ptaśnika świadczyły również powojenne wznowienia najważniejszych jego prac. W 1949 r. Stanisław Arnold we wstępie do drugiego wydania *Miast i mieszczaństwa w dawnej Polsce* pisał, iż „książka Pta-

stii polskich z uniwersalnymi. Uznanie wzbudzało wykazanie przez J. Ptaśnika trwałej łączności kultury polskiej z zachodnioeuropejską. Komentatorzy jego twórczości akcentowali, iż: „Odkrywając liczne gościńce i dróżki tych kontaktów – wprowadził silniej Polskę na szeroki świat europejski”⁵³. Podkreślano, iż „Ptaśnik dowiódł, że kultura polska stała nie tylko pod wpływem germańskim, ale i romańskim, iż był to nie tylko twór pałaców, dworów i klasztorów, warstwy możnowładczej, szlacheckiej i duchownej, lecz, że stanowiła ona także produkt pracy rzemieślniczej i zabiegów handlowych mieszczan, którzy z dalekich wędrówek i rozległych dróg światowego handlu przeszczepiali również na teren rodzimy zdobycze cywilizacji i prądy duchowe”⁵⁴. Pod tym względem dzieła lwowskiego uczonego stanowiły uzupełnienie prac Kazimierza M. Morawskiego czy Aleksandra Brücknera.

Dorobek J. Ptaśnika nie był jednak „równy”. Odnajdziemy w nim powierzchowności, nietrafność i niepełność ujęć, dłużyzny i powtórki oraz brak szerszych uogólnień⁵⁵. Głównym orężem J. Ptaśnika była analiza, słabym punktem zaś ujęcia syntetyczne. Większość jego prac charakteryzuje się obfitym cytowaniem źródeł; odautorski komentarz jest w nich dość ograniczony. Wzorem tradycyjnej, pozytywistycznej historiografii uczonego przede wszystkim „pozwaliał źródłom mówić”. Dość duży nacisk kładł na ustalenie chronologii i genezy opisywanych zjawisk. Większość jego publikacji nosiła charakter wykładu erudycyjnego. Stałe obcowanie z ogromem źródeł, konieczne ze względu na działalność edytorską (ogromne zasługi w opracowaniu „Monumenta Poloniae Vaticana”), niekorzystnie wpłynęło na konstrukcję prac J. Ptaśnika. Przyniosło niepożądane efekty w postaci pewnej jednostronności, braku pogłębienia tematu i należytego dystansu. Odbijało się również na narracji; mnóstwo szczegółów, drobiazgowo opisy i przeładowanie informacjami czyniło lekturę jego prac dość nużącą.

Rozpoczęte przez Ptaśnika badania kontynuowali jego uczniowie, wśród których wymienić możemy m.in. Józefa Skoczka, koncentrującego się na kulturze miejskiej okresu średniowiecza i renesansu oraz dziejach wychowania i szkolnictwa⁵⁶, oraz najwybitniejszą wychowanek, Łucję Chare-

śnika [...] zawiera olbrzymi materiał informacyjny, zestawia – w sposób jasny i wyczerpujący – szereg najistotniejszych zagadnień występujących w toku rozwoju miast polskich”; zob. S. Arnold, *Wstęp* [w:] J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949, s. V. Po wojnie wznowiono także *Kulturę włoską wieków średnich w Polsce* (Warszawa 1959) oraz *Kulturę wieków średnich* ze wstępem i posłowiem B. Kúrbisówny (Warszawa 1959).

⁵³ K. Hartleb, S. Łempicki, *Historia kultury*, s. 443.

⁵⁴ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, s. 135.

⁵⁵ Zob. H. Barycz, *Kilka dokumentów z dziejów*, s. 147–148.

⁵⁶ Do najbardziej reprezentatywnych prac J. Skoczka należały: *Wychowanie Jagiellonów* (1932), *Wychowanie Wazów* (1937), *Wychowanie i szkolnictwo w średniowiecznej Polsce*

wiczową⁵⁷. Uczestniczka prowadzonego przez J. Ptaśnika seminarium w latach 1921–1931 była asystentką w zakładzie nauk pomocniczych historii. Pod kierunkiem J. Ptaśnika napisała pracę doktorską poświęconą handlowi Lwowa w XV w., która po uzupełnieniach ukazała się drukiem w 1925 r. Od 1924 r. Ł. Charewiczowa prowadziła na Uniwersytecie ćwiczenia z nauk pomocniczych historii (m.in. repetytorium paleograficzne), a następnie wykład z wiadomości wstępnych do nauk historycznych. W zastępstwie szefa wygłaszała również wykłady dotyczące dziejów miast i mieszczaństwa w wiekach średnich⁵⁸. Po śmierci mistrza przerwała wykłady na UJK i podjęła pracę w Muzeum miasta Lwowa (rok 1931). Habilitowała się na Uniwersytecie Lwowskim w 1937 r. z zakresu historii miast i ich kultury i podjęła wykłady zlecone dotyczące m.in. dziejów i zabytków Lwowa oraz miast starożytności i średniowiecza (r. akad. 1937/38).

W problematyce badawczej Charewiczowej, można wyodrębnić trzy wiążące się z sobą obszary tematyczne: stosunki handlowe Lwowa ze Wschodem, cechy i rzemiosło polskie oraz miasta i ich ludność⁵⁹. Ważnymi

(1939). Badał również dzieje Lwowa, stosunki narodowościowe i religijne oraz genealogie rodów mieszczańskich (*Ze studiów nad średniowiecznym Lwowem*, 1928).

⁵⁷ W zespole J. Ptaśnika pracowały również dwie inne kobiety: Maria Świeżawska-Wojciechowska i Zofia Dymnicka. Profesor znany był z życzliwości wobec kobiet i zachęcania ich do badań naukowych, co we Lwowie nie było tak powszechne. Kariera naukowa kobiet zatrzymywała się tam najczęściej na poziomie „stanowisk pomocniczych” – asystenckich. W okresie międzywojnia tylko trzy z nich dopuszczone zostały na Wydziale Humanistycznym UJK do habilitacji: Karolina Lanckorońska, Łucja Charewiczowa i Stefania Strzelbicka-Skwarczyńska. W innych ośrodkach sytuacja niestety wyglądała podobnie; zob. J. Pisulińska, *Historia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza [w:] Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, red. J. Pisulińska, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2008, s. 435–436.

⁵⁸ Na temat pracy dydaktycznej na UJK oraz osiągnięć naukowych Ł. Charewiczowej z tego okresu szeroko pisała J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa 1897–1943. Życie i dzieło*, Częstochowa 2001, s. 19–70.

⁵⁹ Ł. Charewiczowa badała dzieje bliskiego jej sercu Lwowa; por. H. Madurowicz-Urbańska, *Łucja Charewiczowa i jej Lwów [w:] Kraków i Małopolska w Europie Środka. Studia ku czci profesora Jana M. Małeckiego w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Broński, J. Purchła, J. Szpak, Kraków 1996, s. 189–193. Poza studiami nad historią Lwowa podejmowała badania nad przeszłością innych miast regionu; napisała m.in. *Dzieje miasta Złoczowa* (Złoczów 1929). W publikacji tej Ł. Charewiczowa podjęła zagadnienia: przemiany osady rolniczej w miasto, herb i terytoria, ludność i jej zajęcia (handel, przemysł), religia. Pisała również o świątyniach, instytucjach miłosierdzia i czynnikach rozwoju miasta. W konkluzji doszła do wniosku, iż „w przeszłości nie było pełnej świadomości, czym ma być miasto ani u władców kraju pozbawionych zainteresowania sprawami miejskimi ani u właścicieli miast”, na przeszkodzie rozwoju wspomnianych jednostek terytorialnych stał również brak niezawisłości poczynąń administracyjnych i gospodarczych, taż, *Dzieje miasta Złoczowa*, s. 9.

zagadnieniami dla uczoney były również obyczajowość i dzieje kobiet⁶⁰. Szczególnie interesowała ją rola kobiety lwowskiej w rodzinie, handlu, rzemiośle, fundatorstwie i kulturze⁶¹. Ł. Charewiczowa wniosła również wkład w rozwój rodzącej się wówczas nowej subdyscypliny badawczej – historii historiografii⁶².

Jeśli chodzi o historię kultury, wzorem swego mistrza łączyła rozważania nad sferą duchową i materialną. Interesowały ją zarówno instytucje, sposoby zarobkowania i organizacji pracy, jak i mentalność, stosunki rodzinne oraz role społeczne. Podczas IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich wskazywała, że historia pracy, technika jej wykonywania i przemiany w tej dziedzinie stanowią ważny probierz kulturalnego rozwoju narodu. Była zdania, iż badając kulturę, należy uwzględnić również zagadnienia z zakresu ekonomii⁶³.

Jak przystało na uczennicę J. Ptaśnika, Ł. Charewiczowa rozpatrywała wspomniane kwestie na gruncie miejskim. Podstawą jej habilitacji były dwie prace z tego zakresu: *Czarna kamienica i jej mieszkańcy* (1935) oraz *Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej* (1929).

Pierwsza z wymienionych publikacji to interesujące opracowanie poświęcone w całości dziejom jednego lokalnego obiektu – kamienicy przy ulicy Rynek 4. W oparciu o źródła archiwalne (m.in. księgi miejskie) autorka ukazała historię budynku, jego właścicieli, przemiany architektoniczne, ja-

⁶⁰ O wkładzie Ł. Charewiczowej w rozwój badań nad dziejami kobiet pisała m.in. A. Kuśniak, *Łucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich* [w:] *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 1996, s. 99–103; też, *O historii kobiet* [w:] *Humanistyka i płeć. Kobiety w poznaniu naukowym wczoraj i dziś*, red. E. Pakszysz, D. Sobczyńska, Poznań 1997, s. 173–191.

⁶¹ Zob. Ł. Charewiczowa, *Z przeszłości lwowianek*, Warszawa 1935; też, *Mieszczka lwowska XVI w. Zofia Hanłowa* (1935).

⁶² Nie wypowiedziała się wprawdzie na tematy teoretyczne i metodologiczne, ale jej publikację z 1938 r. *Historiografia i miłośnictwo Lwowa* można zaliczyć do historii historiografii uprawianej podmiotowo. Zarysowała w niej bowiem sylwetki zapomnianych nieco historyków i miłośników dziejów miasta. Ważny był również opublikowany na łamach „Kwartalnika Historycznego” artykuł *Dziesięciolecie badań nad dziejami miasta Lwowa*, stanowiący próbę podsumowania inicjatyw naukowych i wydawniczych z lat 1919–1929, wpisujących się w tę problematykę. Na temat zasług Ł. Charewiczowej w dziedzinie historii historiografii pisała niedawno D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa (1897–1943)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, s. 526–527.

⁶³ Na zjeździe poznańskim Ł. Charewiczowa wygłosiła referat zatytułowany „Praca w Polsce średniowiecznej”. Zainteresowanie gospodarką, poza J. Ptaśnikiem, zawdzięczała również F. Bujakowi, na którego seminarium uczęszczała w latach 1923–1924.

kim podlegał na przestrzeni czasów⁶⁴. Dostrzegała związek pomiędzy dziejami budynku a ludźmi w nim zamieszkującymi. Ich działania, adaptacja przestrzeni mieszkalnej, stosunki rodzinne, pożycie małżeńskie, spory spadkowe – to wszystko, stanowiąc jedność, wpływać miało na losy i kształt kamienicy. Ł. Charewiczowa umiejętnie łączyła informacje z zakresu historii sztuki i architektury z kwestiami prawnymi oraz tym, co wchodzi dziś w zakres historii codzienności⁶⁵. Omawianą pracę cechowała przejrzystość konstrukcji i barwny język.

Drugim, po Janie Ptaśniku, wybitnym przedstawicielem historii kultury we Lwowie był Stanisław Łempicki, kierujący powołaną w 1924 r. na UJK katedrą historii oświaty i szkolnictwa⁶⁶. Wraz z uczniami realizował we Lwowie ambitny program badań nad historią literatury, kultury i oświaty. S. Łempicki był wykładowcą bardzo sumiennym. W ciągu roku akademickiego proponował studentom kilka tematów zarówno o charakterze syntetycznym, jak i analitycznym, pokazujących zagadnienia polskie na tle europejskim. Sporo miejsca zajmowały w nich kwestie oświaty i wychowania, kultury, reform szkolnych, mecenatu, a także historii towarzystw naukowych i uniwersytetów. Dla ilustracji warto wspomnieć, iż w r. akad. 1924/25 S. Łempicki przygotował dla przyszłych historyków cztery wykłady poświęcone: oświacie w Polsce w drugiej połowie XV w., oświacie polskiej za ostatnich Jagiellonów, stosunkom oświatowym polsko-czeskim w średniowieczu i towarzystwom naukowym w Polsce⁶⁷. Omawiał znaczenie w dziejach kultury i wychowania Erazma z Rotterdamu (r. akad. 1926/27), interesowała go też młodzież studująca na uniwersytetach zagranicznych (1930/31)⁶⁸. Jego wykłady miały najczęściej charakter problemowy, ich tematy formułowane były niekiedy w postaci pytań, np.: Co Polska wniosła do kultury europejskiej?, Jakie jest znaczenie ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej? W wykładach zarysowywał stan badań, kwestie sporne, wysuwał zagadnienia, które winny być opracowane, zachęcał słuchaczy do samo-

⁶⁴ Ł. Charewiczowa, *Czarna kamienica i jej mieszkańcy*, Lwów 1935, s. 3.

⁶⁵ Na treść publikacji składały się m.in. następujące kwestie: Rynek Lwowski dawniej i dziś; zabudowa i jej cechy, pierwotna losy parceli. Losy właścicieli: Lorencowiczów, Szymonowiczów, Nikorowiczów, przemiany architektoniczne, jakim podlegał budynek od XVI w. po czasy współczesne (przebudowa oficyn, zmiany wyglądu fasady, wnętrz, adaptacja gmachu).

⁶⁶ Początkowo pracował w niej na stanowisku profesora nadzwyczajnego, od 1933 r. profesora zwyczajnego. W r. akad. 1936/37 pełnił funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego.

⁶⁷ Zob. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów na rok akademicki 1924–1925*, Lwów 1924.

⁶⁸ Zob. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów na rok akademicki 1926–1927*, Lwów 1926; *Program wykładów na rok akademicki 1930–1931*, Lwów 1930.

dzielnych badań. Wykłady stanowiły zazwyczaj wstęp do zajęć proseminaryjnych i seminaryjnych⁶⁹.

Łempicki był świetnym znawcą epoki odrodzenia⁷⁰. W 1921 r. opublikował rozprawę o *Janie Zamoyskim jako protektorze medycyny i medyków*⁷¹. Podstawą habilitacji uzyskanej na UJK w 1922 r. była monografia *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa (1573–1605)* wydana w 1921 r.⁷² Książka składała się z trzech części. Pierwsza dotyczyła projektów reformy szkolnictwa autorstwa Zamoyskiego⁷³, druga koncentrowała się na próbach stworzenia szkoły w Zamościu⁷⁴, trzecia pokazywała jej funkcjonowanie od powstania do śmierci fundatora⁷⁵. Autor przedstawił również prądy umysłowe charakterystyczne dla schyłku polskiego odrodzenia. Jego monografia budziła uznanie umiejętnym powiązaniem spraw polskich i zachodnioeuropejskich. Ukazywała też ideał wychowawczy oparty na kulturze humanistycznej, życie młodzieży w murach szkolnych, ówczesną metodykę nauczania. Zamoyski S. Łempickiego był pozytywnym wzorcem, odgrywał istotną rolę w kształtowaniu polskiej kultury, człowiekiem aktywnym posiadającym wizję oraz chęć dokonania przemian⁷⁶.

Dorobek S. Łempickiego z okresu międzywojnia był imponujący, obejmował 234 publikacje. Sporo miejsca zajmowała w nim biografistyka (liczne hasła w *Polskim słowniku biograficznym*). S. Łempicki był autorem analiz i ujęć syntetycznych, pisał również teksty programowe. Był mistrzem krótkich form pisarskich. Pisząc o rozwoju kultury i przejawach życia umysłowego, wskazywał zarówno na świeckie, jak i religijne pierwiastki, ro-

⁶⁹ O specyfice tych zajęć pisała W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947). Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, Toruń 2012, s. 31–42.

⁷⁰ O wkładzie Łempickiego do historii literatury i historii wychowania zob. E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki*, s. 88–148.

⁷¹ Jan Zamoyski został przedstawiony jako zwolennik nowoczesnej medycyny, krzewiciel wiedzy z tego zakresu na gruncie polskim. Miał mieć liczne zasługi, jeśli chodzi o gromadzenie wydawnictw medycznych, kształcenie postępowych lekarzy i utrzymywanie kontaktów ze znanymi medykami europejskimi.

⁷² S. Łempicki, *Przedmowa* [w:] tegoż, *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa 1573–1605*, Kraków 1921.

⁷³ Łempicki pisał również o innych pomysłach firmowanych przez Zamoyskiego; m.in. o planach odnowienia Akademii Krakowskiej za Walezego, projekcie stworzenia College Royal w Krakowie, próbach zaproszenia wybitnych uczonych do Polski.

⁷⁴ Część II obejmowała lata 1580–1592, trzecia zaś okres od 1593 do 1605 r.

⁷⁵ Pierwsze dziesięciolecie istnienia Akademii Zamoyskiej przedstawiało „obraz w swoim rodzaju niezwykły, bardzo charakterystyczny dla tworzenia się i bytowania naszych szkół w XVI i XVII wieku, znamienny dla późnej epoki naszego humanizmu”; S. Łempicki, *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa*, s. 7.

⁷⁶ Zob. tenże, *Medyceusz polski XVI wieku (Rzecz o mecenacie Jana Zamoyskiego)* (1929).

dzime i europejskie. W praktyce badawczej stosował „krzyżowanie się różnych metod”, typowych dla historii i historii literatury. Literatura była dla Łempickiego ciekawym źródłem dostarczającym wiedzy o epokach, panujących w nich zwyczajach, oddawała ich ducha. Cechowała go wnikliwość, intuicja i zmysł krytyczny. Analizował typ i charakter człowieka danej epoki, pokazywał szereg charakterystycznych dla niej postaw i wartości, akcentował elementy typowe. Łempicki stosował socjologiczną interpretację zjawiska literackiego. Zdecydowanie wyżej cenił analizę społecznego oddziaływania literatury niż jej funkcję ideową⁷⁷. Jego prace często miały charakter popularnonaukowy. Lwowski historyk uważał, iż badacze powinni pisać w taki sposób, aby ich teksty trafiały do jak najszerszego grona odbiorców. Na uczonego nakładał obowiązek utrzymywania „karmicielskiego związku, jaki winien istnieć między nauką, solą i chlebem narodu, a tym narodem samym”⁷⁸.

W jego dorobku wyróżnia się następujące kierunki zainteresowań: dzieje szkolnictwa wyższego, polskie tradycje wychowawcze, dzieje kultury umysłowej i mecenatu kulturalnego, związki kultury polskiej z europejską oraz znaczenie kulturowe ziem wschodniej Rzeczypospolitej⁷⁹.

Stanisław Grzybowski dostrzegał związek pomiędzy studiami S. Łempickiego, J. Szujskiego i K. Morawskiego⁸⁰. Wymienionych historyków miało łączyć zamiłowanie do renesansu i próba poszukiwania w tej epoce wzorców dla współczesności oraz dążenie do syntetycznego ujmowania zjawisk przeszłości. Zarówno S. Łempicki, jak i K. Morawski interesowali się zjawiskiem mecenatu, kontaktami kulturalnymi Polski z zagranicą. K. Morawski i J. Szujski sławili Kraków i rolę, jaką odegrać on miał w kształtowaniu rodzimej kultury, S. Łempicki popularyzował zaś osiągnięcia Lwowa. Bogactwo kulturalne miasta nad Pełtwią pokazywał poprzez sylwetki wybitnych jednostek, m.in. Ludwika Finkla czy Kazimierza Twardowskiego. Sporo pisał również o udziale ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w rozwoju piśmiennictwa, nauki, sztuki. Interesował się ciągłością i trwałością zjawisk kultury. Dążył do wskazania dróg jej rozwoju z uwzględ-

⁷⁷ S. Grzybowski, *Stanisław Łempicki. Historyk – wychowawca* [w:] S. Łempicki, *Mecenas wielkiego kanclerza*, Warszawa 1980, s. 20.

⁷⁸ Cyt. za W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 566.

⁷⁹ S. Łempicki był autorem wnikliwych syntetycznych odczytów na temat roli kulturowej, artystycznej i literackiej Lwowa. Pisał również szkice biograficzne wybitnych postaci związanych z regionem: *Piotr Skarga na Ziemi Czerwińskiej* (1937), *Szymon Szymonowicz i jego czasy* (1929).

⁸⁰ S. Grzybowski, *Wstęp* [w:] S. Łempicki, *Mecenas wielkiego kanclerza: studia o Janie Zamoyskim*, s. 30.

nieniem zmian, jakie zachodziły w poszczególnych epokach historycznych. Porównując go z Jakobem Burckhardtem, podkreślono, iż podobnie jak on, odczuwał więź z przeszłością, świadomie do niej nawiązywał i poszukiwał wzorców dla kultury czasów, w których żył. Jego stosunek do przeszłości i jej przedstawiania rzutował na rozumienie współczesności, a nawet wizję silnego, bogatego w zasoby kultury materialnej i duchowej państwa polskiego⁸¹.

Podobieństwo do Burckhardta polegało również na ujmowaniu historii kultury przez pryzmat osiągnięć jej wybitnych reprezentantów. Dla S. Łempickiego istotny był aktywny podmiot pozostawiający swój ślad w sferze zjawisk kulturowych. Badał on kulturowe fenomeny charakterystyczne dla określonego czasu, wydobywał ich zasadnicze rysy, elementy stałe.

Poszukując podstawowych kategorii badawczych w myśli naukowej S. Łempickiego, należałoby wskazać na „człowieka, „czas” i „zmianę”. Uczony twierdził, iż „człowieka trzeba zawsze oceniać na tle tego wycinka epoki, w którym żyje, którego wypadki, koniunktury, okoliczności, ludzie i interesy warunkują”⁸². Bohaterowie jego prac byli mocno osadzeni w realiach historycznych. Zawsze interesowało go to, z czego żyli, jak zarabiali na chleb. Historię kultury ujmował jako „historię prądów, z których wyrastało życie duchowe i materialne pewnej epoki i historię tego właśnie życia wewnętrznego w różnych jego dziedzinach, historię jego ruchu i atmosfery”⁸³.

Okresem największego rozkwitu rodzimej kultury polskiej był dla S. Łempickiego renesans, szczególnie zaś wiek XVI. W tym okresie miało dojść do zasadniczych przemian w obszarze umysłowości. W odrodzeniu uczony szukał wzorców dla Polski niepodległej⁸⁴. Wieloletnie badania nad renesansem podsumował w artykule z 1932 r. *Renesans i humanizm w Polsce*, w którym podniósł wpływ humanizmu na różne dziedziny życia⁸⁵. W sferze nauki dostrzegał zbliżenie się umysłowości polskiej do zagadnień o charakterze ogólnościowym, podniesienie poziomu edukacji, wzmocnienie i kultywowanie poczucia narodowego. W sferze literatury i sztuki dostrzegał ugruntowanie instytucji mecenatu, rozwój piśmiennictwa oraz organizację życia artystycznego. W sferze życia potocznego obserwował sekularyzację oraz zmodernizowanie obyczaju. W sferze stosunków publiczno-państwowych – unowocześnienie teorii prawno-politycznych, obu-

⁸¹ E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki*, s. 79.

⁸² S. Łempicki, *Wspomnienie ossolińskie*, Wrocław 1948, s. 173.

⁸³ K. Hartleb, S. Łempicki, *Historia kultury*, s. 4.

⁸⁴ Tamże, s. 82.

⁸⁵ S. Łempicki wypowiadał się również w kwestiach związanych z periodyzacją epoki; przesuwał jej początek na rok 1470, zamykał zaś rokiem 1620.

dzenie demokratyzmu i indywidualizmu⁸⁶. Podsumowując badania nad renesansem, pokusił się również o opracowanie syntetyczne; w 1938 r. ukazała się jego ważna praca *Rola złotego wieku w dziejowym procesie formowania się polskiej kultury duchowej*.

Istotnym zagadnieniem zgłębianym przez S. Łempickiego były również dzieje mecenatu, któremu poświęcił m.in. publikację *Mecenat kulturalny w Polsce. Problemy i postulaty* (1928). Wyszedł w niej od przedstawienia pojęcia mecenatu, wzajemnych relacji między mecenasem a osobą (instytucją) korzystającą z jego opieki i wsparcia, by przejść do prezentacji głównych kierunków rozwoju wspomnianego zjawiska. Problematyki tej dotyczyła również praca *Medyceusz polski XVI wieku (Rzecz o mecenacie kulturalnym Zamoyskiego)*⁸⁷. S. Łempicki interesował się też mecenatem kościelnym, wskazując na tym polu zasługi papieży i wyższych hierarchów. Koncentrował się na mecenacie kulturalnym Kościoła w Polsce, któremu to zagadnieniu poświęcił rozważania: *Biskupi polskiego renesansu jako opiekunowie kultury* (1933) i *Biskupi polskiego renesansu* (1938). Istotnym wkładem S. Łempickiego było dostrzeżenie osiągnięć duchowieństwa na gruncie oświaty. Duchowni, wedle niego, mieli być pierwszymi wychowawcami narodu nie tylko w zakresie religii, ale i moralności; dostrzegał w nich także głosiceli prawdziwych idei renesansowych⁸⁸. Podsumowaniem wspomnianych badań była publikacja *Opiekunowie kultury w Polsce* (1938).

Ważnym problemem, przykuwającym uwagę S. Łempickiego przez cały okres aktywności naukowej, były związki kulturalne Polski z Zachodem. Problematyce tej poświęcił publikacje: *Manucjusze weneccy a Polska. Karta z dziejów humanizmu w Polsce* (1926), *Dante a Polska* (1929), *Dante i kultura włoska w Polsce* (1930). Szczególnie interesowała go recepcja dzieł klasyków włoskiego humanizmu nad Wisłą oraz koneksje rodzinne Manucjuszów. Ustalił kontakty renesansowych drukarzy, wydawców i filologów weneckich ze swymi polskimi kolegami. Oddziaływaniu kulturalnemu Włoch na Polskę poświęcił odczyt *Węzły kulturalne włosko-polskie* (1929), wydzielając w nim etapy recepcji kultury włoskiej od XI w. po kres I Rzeczypospolitej. S. Łempicki był przekonany o trwałości więzi duchowej łączącej dwa narody⁸⁹. W zakresie wpływów zachodnich S. Łempicki roz-

⁸⁶ Szerzej zob. E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki*, s. 57–63.

⁸⁷ Artykuł ten poświęcił S. Łempicki mecenatowi kulturalnemu Zamoyskiego, polegającemu na patronowaniu pisarzom i uczonym, pobudzaniu twórczości artystycznej, sprowadzaniu artystów i wspomaganie studium za granicą polskiej młodzieży. Genezy opiekuństwa doszukiwał się Łempicki w okresie przebywania Zamoyskiego w Padwie.

⁸⁸ S. Łempicki, *Opiekunowie kultury w Polsce*, Lwów 1938.

⁸⁹ S. Łempicki, *Węzły kulturalne włosko-polskie* [w:] *Wiek złoty*, s. 203.

począł również badania nad *Erazmem z Rotterdamu i jego stosunkami z Polską* (1936); zgromadził ponadto materiał źródłowy dotyczący relacji kulturalnych ze Strasburgiem.

Jeśli chodzi o historię oświaty, to obok opracowań poświęconych Zamoyskiemu S. Łempicki opublikował także takie prace, jak: *O ideale wychowania* (1929), *Polskie tradycje wychowawcze* (1936), *Polski ideał wychowawczy* (1937), *Polska pieśń narodowa jako czynnik wychowawczy* (1939)⁹⁰.

Pod kierunkiem S. Łempickiego kariery naukowe rozpoczęli m.in.: Antoni Knot badający działalność kulturalną Stefana Batorego, Bronisław Nardolski zgłębiający kierunki rozwojowe dziejopisarstwa staropolskiego, Łukasz Kurdybacha zajmujący się dziejami mecenatu kulturalnego w czasach nowożytnych (*Działalność kulturalna biskupa Piotra Myszkowskiego*, 1935), Karol Lewicki badający szkolnictwo wyższe, Urszula Szumska studiująca związki kulturalne Polski i Anglii w XVI w., a także Adolfina Mannówna koncentrująca się na dziejach szkolnictwa galicyjskiego.

Wychowankowie S. Łempickiego przygotowywali rozprawy z zakresu historii oświaty, wychowania, kultury i nauki. Tematy były formułowane w taki sposób, aby ich opracowanie wymagało uwzględnienia kontekstu kulturowego danej epoki i ukazywało linię ewolucyjną badanego zjawiska. Łempicki dbał o rozwój naukowy swych uczniów, zabiegał o druk najlepszych rozpraw magisterskich i doktorskich. Zainicjował serię wydawniczą „Prace Historyczno-Kulturalne”, w ramach której opublikowano rozprawy Łukasza Kurdybachy *Działalność kulturalna Piotra Myszkowskiego, biskupa krakowskiego* oraz *Staropolski ideał wychowawczy*, studium Karola Lewickiego *Uniwersytet Lwowski a Powstanie Listopadowe*, pracę Urszuli Szumskiej, *Polska–Anglia. Stosunki kulturalne do połowy XVII w.* Ogółem pod kierunkiem S. Łempickiego powstało 19 prac doktorskich, w tym 8 z zakresu historii oświaty i wychowania, 3 z zakresu historii literatury, 8 – z historii kultury. Przed 1939 r. zdążyli habilitować się Ł. Kurdybacha i J. Hulewicz. Wybuch wojny przeszkodził w pomyślnym przeprowadzeniu przewodu habilitacyjnego A. Knotowi i J. Skoczкови⁹¹. Po wojnie uczniowie S. Łempickiego zasilili liczące się polskie placówki naukowe. Łukasz Kurdybacha współtworzył warszawski ośrodek badań historyczno-oświatowych. Jan Dobrzański wykładał na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, potem pracował na Uniwersytecie Marii Curie Skłodowskiej, zaś Antoni Knot związał się

⁹⁰ S. Łempicki wypowiadał się też na temat stanu badań i potrzeb w zakresie historii oświaty i wychowania (*Potrzeby historii oświaty, szkolnictwa i wychowania w Polsce*, 1929). Nakreślił główne linie rozwoju i zasadnicze kierunki przeobrażeń rodzimych tradycji wychowawczych do XX stulecia.

⁹¹ Szerzej zob. W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki*, Toruń 2012, s. 167–171.

z środowiskiem akademickim Wrocławia. Bronisław Nadolski objął katedrę literatury polskiej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Prezentując osiągnięcia najwybitniejszych lwowskich uczonych w zakresie historii kultury, nie można zapomnieć o jednej z ciekawszych propozycji podejścia do wspomnianych badań, jaką zgłosił historyk sztuki Władysław Podlacha. Absolwent Uniwersytetu Lwowskiego (studiował w latach 1895–1899), historię zgłębiał pod kierunkiem L. Finkla, historię sztuki u Jana Bożoz Antoniewicza. Stopień doktora uzyskał w 1909 r. na podstawie rozprawy *Malowidła ścienne w cerkwiach Bukowiny*⁹². Habilitował się w 1916 r. w zakresie sztuki średniowiecznej (ze specjalnym uwzględnieniem krajów wschodnioeuropejskich). W latach 1916–1919 był docentem sztuki nowożytnej, profesorem nadzwyczajnym został w 1919 r., zwyczajnym w 1922 r. Od 1924 r. kierował zakładem historii sztuki polskiej i wschodnioeuropejskiej, przekształconym w 1925 r. w instytut, a w roku 1933 w zakład historii sztuki nowożytnej polskiej i wschodnioeuropejskiej. W okresie wojny Podlacha wykładał na Tajnym UJK, po jej zakończeniu zaś związał się z Wrocławiem⁹³.

W dwudziestoleciu międzywojennym W. Podlacha wygłosił na Uniwersytecie Lwowskim cykl wykładów poświęconych sztuce romańskiej i gotyckiej, ze specjalnym uwzględnieniem architektury. Przykładowo w r. akad. 1920/21 zaproponował studentom wykład dotyczący architektury późnogotyckiej⁹⁴. W roku następnym mówił o sztuce romańskiej w Polsce, w latach 1925–1926 o sztuce gotyckiej⁹⁵. Starał się wyjaśnić historyczne i psychologiczne podstawy rodzimej twórczości w okresie średniowiecza. Zajmował się również zagadnieniem związków artystycznych pomiędzy sztuką Bliskiego Wschodu a średniowieczną sztuką europejską. Wykładał genezę i rozwój sztuki starochrześcijańskiej (1927/28, 1933/34)⁹⁶. Kładł również nacisk na funkcje sztuki (poznawcze, społeczne, moralne).

Zainteresowania badawcze W. Podlacha skupiały się na malarstwie średniowiecznym oraz teorii i metodologii historii sztuki. W 1909 r. z inicja-

⁹² Wyniki badań z tego zakresu publikował również w fachowych wydawnictwach niemieckich i austriackich.

⁹³ Na temat osób wykładających na Uniwersytecie Jana Kazimierza w konspiracji zob. J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 226–259.

⁹⁴ Zob. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów na rok akademicki 1920–1921*, Lwów 1920.

⁹⁵ Zob. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów na rok akademicki 1921–1922*, Lwów 1921; *Programy wykładów na rok akademicki 1925–1926*, Lwów 1925.

⁹⁶ Zob. *Programy wykładów na rok akademicki 1927–1928*, Lwów 1927; *Programy wykładów na rok akademicki 1933–1934*, Lwów 1933.

tywy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich podjął się opracowania *Historii malarstwa polskiego*, wybuch I wojny przerwał jednak druk wydawnictwa. Z 11 planowanych rozdziałów ukazały się tylko cztery⁹⁷.

Od 1916 r. Podlacha podejmował zagadnienia teoretyczne i metodologiczne. Napisał podręcznik *Historia sztuki i jej założenia badawcze*⁹⁸. Pracował też nad organizacją studiów uniwersyteckich w zakresie historii sztuki. U progu niepodległości sprzeciwiał się charakterystycznemu dla szkoły wiedeńskiej postrzeganiu dzieła sztuki jedynie jako ogniwa w łańcuchu rozwojowym zjawisk artystycznych. Wskazywał na konieczność szerszego spojrzenia: każde dzieło sztuki winno być zbadane na tle tej kultury duchowej, która spowodowała jego powstanie⁹⁹. Rozważał również społeczny aspekt twórczości artystycznej w okresie średniowiecza. Traktował ją jako wytwór kultury mieszczańskiej i licznych jej powiązań z życiem duchowym epoki.

Postulując szersze uwzględnienie w historii sztuki kontekstu kulturowego, nie zgadzał się jednak z działaniem odwrotnym; tj. przypisywaniem tej dziedzinie funkcji usługowej wobec refleksji historyczno-kulturowej. Na IV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 r., protestował przeciwko twierdzeniu, iż historia sztuki jest tylko częścią historii kultury. Bronił samodzielności reprezentowanego przez siebie obszaru wiedzy, twierdząc, iż różnice między dyscyplinami leżą nie tyle w przedmiocie, co metodach badania zjawisk artystycznych.

Protestując przeciwko odmawianiu historii sztuki swoistości, twierdził: „sztuka jako jeden z przejawów życia duchowego, jako czynnik tworzący kulturę, należy oczywiście do historii kultury, jednakowoż bywa ona tam rozpatrywana głównie ze względu na swoją treść i traktowana jako źródło historyczne. Problem plastyczny, który tkwi u podstawy każdego dzieła sztuki, nie stanowi dla historii kultury celu badania – pragnie ona wydobyć z utworu sztuki podobnie jak z innych źródeł treść życia człowieka danej epoki w całym jego zachowaniu się na arenie życia publicznego i w komnacie domowej, nie wdając się w dociekania co za motywy skłoniły artystę do wypowiedzenia się właśnie w takich formach, jakie narzucają się oczom obserwatora”¹⁰⁰. Zdaniem W. Podlacha historia sztuki powinna zmierzać do ujęcia dzieła sztuki w odniesieniu do historycznych i psychologicznych

⁹⁷ Odwołuję się do publikacji: *Historia malarstwa polskiego, cz. I: Malarstwo średniowieczne*, red. T. Pini, Lwów 1913–1914.

⁹⁸ Maszynopis znajduje się w Ossolineum we Wrocławiu.

⁹⁹ W. Podlacha, *O przyszłości historii sztuki*, „Nauka Polska” 1919, t. II, s. 404.

¹⁰⁰ W. Podlacha, *Historia sztuki a historia kultury* [w:] *Historycy o historii*, t. II, red. M.H. Serejski, Warszawa 1966, s. 318–319 (pierwodruk, *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. I, Lwów 1927, s. 1–13).

uwarunkowań. Główna linia badania „idzie w kierunku formułowania problemów artystycznych i ustalenia założeń duchowych sztuki, a nie w kierunku ustalania wpływu warunków kulturalnych na sztukę”¹⁰¹. Historyk sztuki bada te strony dzieła, które biorą początek w zdolności kształtowania formy¹⁰², koncentruje uwagę na wartości plastycznej. W. Podlacha podkreślał, iż „należy przy każdej sposobności akcentować, że cele historii sztuki są różne od celów historii kultury, że historyk sztuki, jakkolwiek musi być obeznany z całością życia duchowego badanej przez siebie epoki, winien skierować swe usiłowania ku wytworzeniu takiego systemu pracy, który by uwzględniał istotne znamiona i duchowe źródła sztuki, i wyszedłszy poza heurystykę, opartą o źródła archiwalne i zabytkowe, zmierzał do pojęciowego przetrawienia tych znamion”¹⁰³. Oczywiście, historia kultury daje badającemu sztukę szerokie tło, ułatwia klasyfikację. Ujmowana jako synteza przejawów życia duchowego danego czasu, ułatwiać może wgląd w „duzę” artysty. Ukazuje bowiem obszar sądów, wierzeń, wartości, tematów wpływających na wyobraźnię; prądy, które mogły przyspieszyć rozwiązanie konkretnych problemów artystycznych itp. Dalej jednak historyk sztuki podąża drogą odrębną, koncentrując się na problemach plastycznych, strukturze i formie dzieła sztuki.

W. Podlacha twierdził, iż historia sztuki nie uchyla się od jej rozpatrywania w kategoriach społecznych, religijnych czy etnicznych. Jej związek z historią kultury jest jak najbardziej naturalny; obie dyscypliny oddają sobie niekwestionowane przysługi. Inaczej sytuował je jednak względem siebie, skłaniając się raczej ku równoprawnemu traktowaniu obu dziedzin z akcentem na specyfikę ich badań. Mimo iż bliższa była mu historia sztuki, z perspektywy czasu można go również uznać za historyka kultury.

Podlacha wykształcił wielu wybitnych historyków sztuki, m.in.: Mieczysława Tretera, Mieczysława Gębarowicza, Ksawerego Piwockiego, Władysława Terleckiego, Zbigniewa Hornunga. Ostatni z przywołanych tak podsumowywał osiągnięcia mistrza: „Umysł na miarę europejską, przeorał różnorodne regiony twórczości plastycznej i opanował myślowo cały teoretyczny dorobek nowoczesnej nauki o sztuce”¹⁰⁴.

Wymienieni wyżej badacze, mimo różnic w zakresie preferowanej problematyki i podejścia badawczego, wnieśli niebagatelny wkład w rozwój polskiej historii kultury. J. Ptaśnik akcentował wagę opisu i analizy zjawisk

¹⁰¹ Tamże, s. 320.

¹⁰² Tamże, s. 323.

¹⁰³ Tamże, s. 325.

¹⁰⁴ Z. Hornung, *Władysław Podlacha (1875–1951) [w:] Księga ku czci Władysława Podlacha*, Wrocław 1957, s. 20.

kultury. Poszukiwał ich genezy, kładł nacisk na ewolucję i przemiany. Koncentrował się na urządzeniach, instytucjach, kulturze materialnej. S. Łempicki, posiłkując się metodami z zakresu historii literatury, badał prądy umysłowe, starał się pokazywać ciągłość, trwałość i typowość zjawisk obecnych w polskiej kulturze. Istotne dla niego były również związki między rodzimą i europejską kulturą. Natomiast Władysław Podlacha, koncentrując się na sztuce, odchodził od XIX-wiecznych wzorców jej badań. Sztuka była dlań czynnikiem tworzącym kulturę. Szukał inspiracji w psychologii, posiłkował się ustaleniami historii w celu oddania „duchowych założeń sztuki”.

Cytowane wyżej deklaracje teoretyczne i praktyka badawcza lwowskich historyków kultury doskonale ilustrują zróżnicowanie lwowskich badań w tej dziedzinie. Pokazują, iż była to dyscyplina rozwijająca się bardzo dynamicznie, wciąż poszukująca dla siebie inspiracji i wzorców. Lwowskie propozycje i osiągnięcia w tym zakresie miały istotne znaczenie dla całej historiografii polskiej.

Stefan Ciara

(Uniwersytet Warszawski)

Edytorstwo źródeł historycznych

Lwowskie środowisko akademickie wykazywało duże zainteresowanie stanem zbiorów historycznych i ich edycją. Sprzyjały temu liczne i bogate zbiory archiwalne i biblioteczne oraz dobre przygotowanie warsztatowe lwowskich badaczy przeszłości. Dzięki temu prawie każdy wybitniejszy historyk mógł się poszczycić opublikowaniem, choćby w małym fragmencie, tekstu źródłowego. Poważniejsze inicjatywy wydawnicze w postaci wielotomowych serii angażowały grono znanych badaczy. Czasy autonomii Galicji sprzyjały rozwojowi edycji źródłowych. Lwów zyskał nawet w tej dziedzinie dużą przewagę nad Krakowem (zwłaszcza w zakresie teorii edycji źródłowych). Trzecim znaczącym ośrodkiem edytorskim był Poznań wraz z pobliskim Kórnikiem i tamtejszą Biblioteką Działyńskich¹.

Od początku drugiej połowy XIX w. na Uniwersytecie Lwowskim, noszącym wtedy imię Franciszka I, rozwijał się ruch edytorski. Wydawaniem źródeł zajmowali się nie tylko historycy sensu stricto, ale także przedstawiciele innych dyscyplin badawczych. Antoni Małecki (1821–1913), profesor języka polskiego i historii literatury, przygotowywał do druku historyczne teksty średniowieczne, jak też literaturę XIX w. (poezje Słowackiego, Mickiewicza). Na Wydziale Filozoficznym znakomici luminarze filologii łacińskiej i greckiej Zygmunt Węclewski (1824–1887) i Ludwik Ćwikliński (1853–1943)² wydawali utwory literatury starożytnej i źródła średniowieczne do historii Polski w serii *Monumenta Poloniae Historica* prowadzonej przez lwowski Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Ks. Eugeniusz Janota,

¹ W. Semkowicz, *Rozwój nauk pomocniczych historii w Polsce*, Kraków 1948, s. 9, 13. Na mniejszą skalę edycje źródeł publikowano też w stolicy Królestwa Polskiego (m.in. seria *Źródła dziejowe*, zapoczątkowana przez Adolfa Pawińskiego, dyrektora Archiwum Głównego Akt Dawnych, a pod zaborem pruskim – także w Toruniu (*Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu*).

² K. Królczyk, *Ludwik Ćwikliński (1853–1942) lwowski uczyony, działacz społeczny i polityk drugiej połowy XIX wieku* [w:] *Історія – ментальність – ідентичність. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття* (Historia – mentalność – tożsamość. Pamięć historyczna Ukraińców i Polaków w okresie kształtowania się ich świadomości narodowej (wiek XIX i pierwsza połowa XX)), t. IV, red. L. Zaskilniak, J. Pisulińska, P. Sierżęga, Lwów 2011, s. 102.

od 1871 r. profesor języka i literatury niemieckiej na Uniwersytecie Lwowskim, wydał wraz z Franciszkiem Piekosińskim w 1865 r. *Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*.

Impulsem do rozwoju edytorstwa we Lwowie w drugiej połowie XIX w. było utworzenie, zgodnie z zapisem z 1855 r., fundacji im. Aleksandra Stadnickiego (1806–1864), Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich, popularnie zwanego Archiwum Bernardyńskim. Zapis A. Stadnickiego stał się podstawą do edycji źródeł zebranych w tym Archiwum. Jego zasób składał się z akt przejętych przez austriacką administrację na terenach objętych zaborem od 1772 r. Testament na zorganizowanie wydania zastrzegął krótki czas czterech lat. Aby zapis testamentowy nie przepadł, Wydział Krajowy nie tylko wspomagał inicjatywę finansowo, ale 11 marca 1865 r., najszybciej jak to było możliwe, powołał Komisję pod przewodnictwem Oktawa Pietruskiego. W jej skład weszli Kazimierz Stadnicki, brat Aleksandra, August Bielowski (1806–1874), Antoni Małecki, Zygmunt Sawczyński, Anton Petruszewicz (1821–1813), Izidor Szaraniewicz (1829–1901), Karol Wilhelm Rasp (1805–1874), Jan (Iwan) Wagilewicz (1811–1866) i Lucjan Tatomir (1836–1901)³.

Tom I wydany w 1868 r. przez Lucjana Tatomira nie zyskał przychylnych recenzji. Zawierał wiele błędów, nadmiernie zmodernizowaną pisownię odbiegającą od charakteru źródła. Dobór materiałów historycznych był przypadkowy. Wynikał z dużego chaosu panującego w archiwalnych indeksach i z braku odpowiedniego przygotowania kopistów, którzy byli zwykłymi urzędnikami sądowymi nieobeznanymi z historyczną wartością tekstu. W tej sytuacji wspomniany już Antoni Małecki podjął starania o wprowadzenie do Lwowa Ksawerego Liskego (1838–1891) wykształconego w środowisku niemieckich historyków i wydawców *Monumenta Germaniae Historica* (m.in. Georg Waitz). K. Liske odbył też gruntowne studia we Wrocławiu pod kierunkiem Wilhelma Junkmanna, Wojciecha Cybulskiego, Colmara Grünhagena, jak też w Berlinie u paleografa Philipa Jaffé, Johanna Gustava Droysena oraz Leopolda Rankego. Doktorat napisany pod kierunkiem Georga Voigta obronił w Lipsku; nawiązał też trwałą współpracę z „Historische Zeitschrift” Heinricha von Sybla. K. Liske przeniósł do Lwowa doświadczenia szkoły niemieckiej w zakresie zastosowania krytycznej metody badawczej. Zgromadzeni wokół K. Liskego studenci uzyskiwali solidne przygotowanie warsztatowe dzięki prowadzonej na seminariach analizie źródeł historycznych oraz ich krytycznej interpretacji.

³ O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Ćwikliński, H. Sawczyński, Z. Hordyński, *Ksawery Liske. Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1891, s. 476 i nn.

Liske podjął pracę nad edycją wybranych akt z zasobu Archiwum Bernardyńskiego od 1 stycznia 1869 r. Przybycie do Lwowa wiązało się z perspektywą pracy dydaktycznej na tutejszym Uniwersytecie; wykłady rozpoczął – na razie jako docent prywatny – w letnim semestrze 1869 r. Plany edycji przedstawiane komisji były przez niego szczegółowo i dokładnie uzasadniane. Rozszerzył też zakres wydawnictwa: oprócz typowych dokumentów szczególną wagę przykładał do edycji zapisek sądowych pochodzących ze staropolskich akt ziemskich. Zdobył sobie samodzielność w wydawaniu kolejnych tomów. Od II tomu *Aktów grodzkich i ziemskich*, opublikowanego w roku 1870, do tomu XV wydanego w 1891 r. prace zostały całkowicie mu powierzone.

Pracę nad tą edycją ułatwił K. Liskemu fakt objęcia w 1878 r. stanowiska dyrektora Archiwum Bernardyńskiego. Dzięki temu mógł bez trudu zestawiać oryginały dokumentów z ich oblatami zawartymi w księgach sądowych. Tak skrupulatnie prowadzone prace uczyniły z *Aktów grodzkich i ziemskich* rodzaj *Kodeksu dyplomatycznego Rusi Halickiej*. W edycjach źródłowych dbał K. Liske o jak najwierniejsze, o ile to możliwe, oddanie charakteru tekstu, o zachowanie oryginalnej pisowni, bez korygowania błędów skryptora. Każdy tom opatrzony był indeksem nazw własnych i rzeczowym, ułatwiającym korzystanie z tekstu. Pomnikowa edycja *Aktów grodzkich i ziemskich* stanowiła jego życiową pasję na równi z pracą dydaktyczną na Uniwersytecie.

Oprócz pomnikowej serii *Aktów grodzkich i ziemskich* do edytorskiego dorobku tego uczonego należały inne interesujące publikacje, m.in. *Dwa diariusze Kongresu wiedeńskiego 1515 roku* oraz pionierskie *Cudzoziemcy w Polsce*, obejmujące relacje z podróży po terytorium dawnej Rzeczypospolitej L. Nakerka, U. Werduma, J. Bernoulliego, J.E. Biestera oraz J.J. Kauscha. Podobny charakter miała ogłoszona w stolicy Hiszpanii edycja relacji z peregrynacji po Hiszpanii kilku znanych podróżników, a także relacji z podróży po Hiszpanii Mikołaja z Popielowa, Jana Dantyszka, Eryka Lasoty i Jakuba Sobieskiego: *Viajes de extranjeros por Espana y Portugal: en los siglos XV, XVI y XVII: coleccion de Javier Liske* (Madrid 1879). Przygotowana przez Liskego edycja polskich źródeł do dziejów Szwecji została uhonorowana przez króla szwedzkiego Oskara II Orderem Gwiazdy Północnej⁴. Dzięki takim przedsięwzięciom edytorskim zostały nawiązane kontakty historiografii polskiej z nauką europejską.

Dopóki pozwalał mu stan zdrowia, K. Liske z powodzeniem łączył stanowisko dyrektora Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich i profesurę uniwersytecką; angażował studentów do prac archiwalnych i korekt

⁴ V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838–1891)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 192.

edytorskich. Nie zabrakło go też w zespole przygotowującym drugą, obok *Aktów grodzkich i ziemskich*, pomnikową serię wydawnictw źródłowych – *Monumenta Poloniae Historica*, której inicjatywa narodziła się „pod kopułą” lwowskiego Ossolineum, przy walnym udziale i zaangażowaniu Augusta Bielowskiego. Tom pierwszy tej serii ukazał się w roku 1864.

W 1874 r. powstało Lwowskie Grono Komisji Historycznej Akademii Umiejętności. Tworzyli je, oprócz A. Bielowskiego i K. Liskego, m.in. także inni profesorowie Uniwersytetu: Aleksander Hirschberg, Antoni Małecki, Zygmunt Węclewski oraz Izidor Szaraniewicz⁵, a także Bernard Kalicki, Ludwik Kubala, Henryk Link, Karol Reifenkugel. Jednym z celów nawiązanej współpracy z Akademią Umiejętności było uzyskanie dofinansowania i pomocy w edycjach źródłowych, tym bardziej że AU w tym czasie planowała i opracowywała liczne serie wydawnicze źródeł historycznych polskich⁶.

Dwa pierwsze tomy *Pomników dziejowych Polski* to przede wszystkim zasługa A. Bielowskiego i jego współpracowników. W korektach do II tomu, z roku 1872, uczestniczyli m.in. wspomniani Antoni Małecki i Ksawery Liske. W następnych latach współpraca Ossolineum z Uniwersytetem jeszcze bardziej się rozwinęła: Ksawery Liske wraz z wieloletnim kustoszem, a potem dyrektorem Ossolineum – Wojciechem Kętrzyńskim (1838–1918) i Antonim Małeckim utworzyli Komitet edycji III i kolejnych tomów tej serii.

Do prac wydawniczych do III tomu K. Liske zaangażował wielu swych uczniów. Źródła wydawali m.in. Roman Maurer (1852–1884) (*Rocznika świętokrzyskiego dopełnienie drugie z kodeksu IX 1492–1556 oraz Indeks do całości tomu*), Antoni Lorkiewicz (1849–1899) (*Zdarzenia godne pamięci 966–1516*), Stanisław Lukas (1855–1882) (*Spominki bocheńskie 1423–1447 i Kronickę rymowaną*), Emil Kalitowski (*Rocznik Jana z Ludziska*), Mieczysław Błażowski (*Annales Silesiaci compilati 965–1279*). Aleksander Hirschberg miał powierzoną do edycji *Kronikę klasztoru trzemeszeńskiego 1501–1522* oraz *Spominki o Łaskich 1392–1515*, Aleksander Semkowicz (1850–1923) zaś *Kronikę o Piotrze Właście* oraz *De expulsionem Judaeorum*.

Spośród wychowanków K. Liskego wyróżniał się Stanisław Lukas, który wykazywał szczególny talent do prac krytycznych ze źródłami historycznymi. Dzięki staraniom K. Liskego uzyskał on stypendia na studia w Berlinie u G. Waitza, wydawcy *Monumenta Germaniae Historica* i J.G. Droysena, a tak-

⁵ Nie wspomina o tym R. Ławrecki w krótkim biogramie *Isidor Szaranewicz (1829–1901)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 133–138

⁶ W. Telwak, *Organizacja i działalność Lwowskiego Grona Komisji Historycznej Akademii Umiejętności*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN” 2005, R. L, s. 13–25 oraz D. Rederowa, *Materiały do działalności Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie w latach 1873–1918, wybór źródeł*, Wrocław 1974, s. 9–11.

że w Collégé de France. Jednak dalsza jego kariera została przerwana przez niespodziewaną chorobę i nagłą śmierć. Aleksander Hirschberg wydał *Dyaryusz legacji Jerzego Ossolińskiego* (1878), *Zbiór pamiętników do historii powstania polskiego 1830–1831* (1882), *Pamiętnik 1606–1608 S. Niemojewskiego* (1899), *Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII. Zbiór materiałów do historii stosunków polsko-rosyjskich za Zygmunta III* (1901).

W wydanie źródeł śląskich w III tomie *Monumenta Poloniae Historica* zaangażowani byli nie tylko historycy sensu stricto, ale także reprezentanci innych dyscyplin. Zygmunt Węclewski, prof. filologii klasycznej na Uniwersytecie we Lwowie od 1872 r., wydał *Kronikę księząt polskich*, zaś Ludwik Ćwikliński, od 1879 r. profesor filologii klasycznej, zajął się edycją *Kroniki polskiej*⁷.

Tom IV MPH (1884) zawierał traktaty wydane przez Oswalda Balzera: *Henrici Sbignei do Gora tractatulus contra cruciferos, regni Poloniae invasores* oraz *Oratio contra cruciferos (Thorunii coram arbitris a. d. 1464 habita)*. Aleksander Semkowicz w tym samym tomie przygotował do druku *Vita sanctae Hedwigis ducissae Silesiae (Vita maior, vita minor, genealogia)*, a także *Vita Annae ducissae Silesiae*. Ludwik Ćwikliński krytycznie opracował *De vita et miraculis sancti Iacchonis (Hyacinthi) ordinis fratrum predicatorum. Auctore Stanislao lectore Cracoviensi eiusdem ordinis*. Większość prac nad wydawnictwem przejął Wojciech Kętrzyński z Ossolineum, nadal angażowały one lwowskie środowisko uniwersyteckie.

Przy wydaniu tomu V MPH w roku 1888 zaangażowani byli Ksawery Liske i Antoni Lorkiewicz (1849–1899) – *Memoriale Ordinis Fratrum Minorum a fr. Ioanne de Komorowo compilatum* oraz Fryderyk Papée (1856–1940) – *Liber fraternitatis Lubinensis*. Ostatni z wymienionych był od r. akad. 1892/93 kustoszem biblioteki uniwersyteckiej. W 1927 r. wydał on *Akta Aleksandra króla polskiego wielkiego księcia litewskiego itd. 1501–1506* w tomie XIX *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia* pod patronatem krakowskiej Akademii Umiejętności. Saturnin Kwiatkowski (1856–1902) do V tomu MPH przygotował edycję *Vita fratris Nicolai de Magna Kosmin*.

W tomie VI (z roku 1898) Saturnin Kwiatkowski wydał *Philippi Callimachi Experientis Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem*, zaś Ludwik Finkel (1858–1930) – *Vita et mores Gregorii Sanocensi Leopoliensis archiepiscopi. Auctore Philippo Buonacorsi Callimacho*. Finkel był później kustoszem archiwum uniwersyteckiego, autorem znanej *Bibliografii historii polskiej*. Wilhelm Bruchnalski (1859–1938, od 1905 r. na katedrze filologii polskiej) opracował *Calendarii Cra-*

⁷ A. Małecki, W. Kętrzyński, X. Liske, *Przedmowa* [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. III, Lwów 1878, s. V–VIII.

coviensis Notae historicae ad annorum dierumque ordinem redactae oraz indeks nazw własnych. Pomimo różnych opinii na temat udziału uczniów Ksawerego Liskego w *Monumenta Poloniae Historica* należy z perspektywy czasu podkreślić znaczne zaangażowanie w to przedsięwzięcie edytorskie środowiska uniwersyteckiego, tym szczególnie, że wielu autorów podejmowało dalsze prace wydawnicze. MPH wydawano według zasad metody krytycznej, którą stosował w dużej mierze, mimo pewnych uchybień, już A. Bielowski. Podawał we wstępach wiadomości o autorze i dziele, szukał sposobu dotarcia do wszystkich rękopisów i porównania tekstu w różnych jego wersjach. Każdy tom zaopatrywano w indeks nazw własnych, osób oraz nazw geograficznych. Tomy MPH powstałe pod kierunkiem W. Kętrzyńskiego i przy współpracy A. Małeckiego oraz K. Liskego cieszyły się pod względem metody wydawniczej dobrą opinią, znacznie lepszą niż te, które wydał A. Bielowski.

Było to zasługą m.in. Oswalda Balzera, od 1887 r. profesora nadzwyczajnego, a od 1890 r. profesora zwyczajnego prawa polskiego na Uniwersytecie Lwowskim. Do tomu III *Monumenta Poloniae Historica* Balzer opracował edycję pt. *Privilegia, statuta, constitutiones, edicta, decreta, mandata regnum Poloniae spectantia comprehendedis, Annos 1506–1522*, zaś do tomu IV *Privilegia, statuta...* z lat kolejnych: *Annos 1523–1534*. O. Balzer na II Zjeździe Historyków Polskich przedstawił postulaty *W sprawie wydawania zbioru ustaw polskich średniowiecznych*. Podnosił m.in. potrzebę kontynuowania wysiłków w dziedzinie edycji ustawodawstwa ze względu na dużą ilość jeszcze nieopublikowanych źródeł prawnych. Odkrywano kolejne świadectwa prawa średniowiecznego, co zmieniało stan badań. O. Balzer przedstawił inwentarz 400 aktów prawnych, z których wydano wówczas tylko 150. Skrupulatnie i krytycznie oceniał jakość poprzednich edycji dokumentów prawnych. Najmniej uwag miał do Antoniego Z. Helcla *Starodawnych prawa polskiego pomników*. Natomiast wcześniejsze Statuty Łaskiego wydane w *Volumina legum, Jus polonicum* Jerzego S. Bandtkiego zawierający dokumenty średniowieczne i *Statuta ducatus Mazoviae* oraz Tytusa Działyńskiego *Zbiór praw litewskich*, jego zdaniem nie spełniały wymogów naukowych. O. Balzer zarzucał dawnym wydawcom słabą znajomość paleografii, brak naukowej krytyki tekstu, a także wiadomości o autorze, powstaniu źródła i jego autentyczności. Dawne edycje były obarczone błędami chronologicznymi. W 1891 r., na potrzeby Akademii Umiejętności, O. Balzer opracował program wydania zbioru dokumentów z historii prawa *Corpus iuris polonici medii aevi*, stanowiący rozwinięcie postulatów wcześniejszego referatu⁸.

⁸ O Balzer, *W sprawie wydania ustaw polskich średniowiecznych* [w:] *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie*, Lwów 1890; tenże, *Corpus iuris polonici, medii aevi*, program wydania zbioru ustaw polskich średniowiecznych oraz *regesta tychże ustaw*, Lwów

Szerokie pole do dyskusji nad dokumentami, a także edycji pomniejszych źródeł historycznych dawał „Kwartalnik Historyczny”, utworzony przez K. Liskego i jego uczniów. Na łamach „Kwartalnika” często przedstawiano aktualny stan wiedzy historycznej, prowadzono polemiki, uwzględniano dorobek historiografii zagranicznej. Dział „Miscellanea” był szczególnie nastawiony na wiadomości z dziedziny źródłoznawstwa i edytorstwa. Czasopismo powstałe w 1887 r. było pismem stojącym pod względem rzetelności na wysokim poziomie naukowym, porównywalnym z „Historische Zeitschrift”, którego współpracownikiem dłuższy czas był K. Liske (przeglądy literatury historycznej).

Duże osiągnięcia w zakresie edycji źródeł sprawiły, że środowisko historyków lwowskich miało wpływ także na uregulowanie ogólnych zasad edytorstwa naukowego. Kwestie te były poruszane w referatach na zjazdach historyków polskich. Na I Zjeździe w Krakowie w 1880 r. Ksawery Liske wygłosił referat na temat: *O zakresie i niektórych potrzebach Wydawnictwa „Monumenta Poloniae Historica”*. Wywołał on duże zainteresowanie. K. Liske podkreślał konieczność wydawania „źródeł ruskich”, ze względu na ich znaczenie i powiązania z historią Polski. Przeprowadzono burzliwą dyskusję, rozważając, czy źródła do historii Rusi mają być włączone do *Monumentów*, czy też powinny stanowić oddzielną serię wydawniczą⁹.

K. Liske toczył spór z Michałem Bobrzyńskim na temat potrzeby ustalenia wspólnych zasad edytorstwa, opartych na doświadczeniach historyków¹⁰. Uczestnicy II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie w 1890 r. położyli nacisk na potrzeby, zakres i perspektywy rozwoju edytorstwa. O. Balzer wygłosił referat: *W sprawie wydania zbioru ustaw polskich średniowiecznych*, Aleksander Semkowicz mówił *O potrzebie i sposobie wydania ważniejszych źródeł znajdujących się w miejskim archiwum we Lwowie*, zaś Antoni Prochaska *O wydawnictwie pomników dziejopisarstwa litewsko-ruskiego*. Wystąpienia te stanowiły kontynuację tematyki podejmowanej wcześniej przez K. Liskego.

A. Semkowicz postulował, aby zgodnie z wysuniętymi na I Zjeździe Historyków Polskich przez M. Bobrzyńskiego założeniami edycją obejmować ar-

1891. Balzer podejmował się też z dobrym skutkiem edycji źródeł nowożytnych, czego przykładem może być *Regestr złoczyńców grodu sanockiego 1554–1638* (Lwów 1891).

⁹ *Pamiętnik pierwszego zjazdu historycznego im. Jana Długosza*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881, s. 28 i n.

¹⁰ X. Liske, *Przegląd krytyczny, Codex diplomaticus universitatis studii generalis cracoviensis continent privilegia et documenta...*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1874, t. 1, s. 471–480 oraz M. Bobrzyński, *Kilka uwag w sprawie wydawnictwa kodexów dyplomatycznych*, tamże 1874, t. II, s. 75–82; tenże, *Dalsze uwagi w sprawie wydawnictwa kodexów dyplomatycznych*, tamże 1874, t. II, s. 172–179.

chiwa miejskie. Podkreślał, że oprócz materiałów Archiwum Bernardyńskiego należy upowszechniać w formie druku także zasób Archiwum Akt Dawnych we Lwowie. Materiały archiwalne tam zgromadzone stwarzały możliwość rozwoju nowych dziedzin wiedzy. Oprócz historii politycznej, uwzględniającej najistotniejsze wydarzenia i postaci, dostrzegano potrzebę badań dziejów społeczeństwa. Zaczęto rozwijać badania interdyscyplinarne, uwzględniać perspektywy nauk społecznych, prawnych, ekonomicznych. Archiwum miejskie dostarczyć mogło wiele materiałów dotyczących życia codziennego miasta Lwowa z jego różnorodną strukturą narodową i wyznaniową. A. Semkowicz określił plan edycji „Leopolitanów”; podkreślił, że szczególnie pilną sprawą jest wydanie *Kodeksu dyplomatycznego miasta Lwowa z lat 1353–1772*, jako istotnego uzupełnienia *Aktów grodzkich i ziemskich*. Rozważając praktyczne i teoretyczne aspekty edycji źródeł, A. Semkowicz zwrócił też uwagę na fakt, że brak jest ścisłych zasad edycji źródeł, ujednolicejających sposób ich wydawania. Należy też ustalić, które teksty należy drukować w pierwszej kolejności. Powołał się na zasadę wydawania wszystkich zachowanych źródeł historycznych do roku 1506 w całym brzmieniu ich tekstu. Postulował też pozostawienie archiwistom możliwości decydowania o sposobie ich wydawania, pod warunkiem, że będą mieli odpowiednie przygotowanie historyczne i potrafią ocenić znaczenie historyczne źródeł. Trzeba je wydawać, inaczej „musiałyby dalej butwieć w archiwum miejskim”¹¹.

Także księgi rachunkowe miasta uznał za istotne źródła historyczne; z jednej strony zagrożone zniszczeniem wynikającym z upływu czasu, z drugiej strony budzące zainteresowanie historyków; one także czekały na upowszechnienie w druku.

Postulaty A. Semkowicza związane z edycją źródeł z archiwum miejskiego realizował Aleksander Czołowski (1865–1944), który studia historyczne kończył pod kierunkiem K. Liskego. Wydał on *Pomniki dziejowe miasta Lwowa* w latach 1892–1921. Tom I zawierał *Najstarszą księgę miejską, 1382–1389*. Tom II obejmował *Księgę przychodów i rozchodów miasta, 1404–1414*, tom III – *Księgę przychodów i rozchodów miasta, 1414–1426*, tom IV – *Księgę ławniczą miejską, 1441–1448*.

Dosyć wcześnie pojawiło się we Lwowie dążenie do wydawania źródeł do historii nowożytnej, a nawet najnowszej, praktycznie niemożliwe do realizacji w zaborze pruskim czy rosyjskim. Jednym z pionierów tego nurtu edytorskiego był wieloletni wykładowca Uniwersytetu Lwowskiego Alek-

¹¹ A. Semkowicz, *O potrzebie i sposobie wydawania ważniejszych źródeł znajdujących się w miejskim Archiwum we Lwowie* [w:] *Pamiętnik Drugiego Zjazdu historyków polskich we Lwowie, Lwów 1890*.

sander Hirschberg. Półwiecze powstania listopadowego uczcił on edycją *Zbioru pamiątek do historii powstania polskiego w 1830–1831* (Lwów 1882). Więcej wydał źródeł z epoki staropolskiej, bliższej jego podstawowym zainteresowaniom naukowym; wymieńmy tu *Diariusz legacji Jerzego Ossolińskiego na Sejm Rzeszy w 1636 r.* (Lwów 1877), tom *Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII. Zbiór materiałów do historii stosunków polsko-rosyjskich za Zygmunta III* (Lwów 1901). Dla jego działalności edytorskiej bardzo istotne znaczenie miało zatrudnienie w Bibliotece Ossolineum (na Uniwersytecie nie uzyskał katedry, choć prowadził tam wykłady)¹².

Eugeniusz Barwiński nie był wprawdzie wykładowcą uniwersyteckim, ale jako długoletni pracownik Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego był ściśle związany z miejscowym środowiskiem akademickim. Codzienne obcowanie ze źródłami w pracy bibliotecznej, a od r. 1913 archiwalnej (na stanowisku dyrektora Archiwum Państwowego, czyli dawnego Archiwum Namiestnictwa, w 1933 r. połączonego z Archiwum Ziemią zwanym popularnie Bernardyńskim), ugruntowało w nim przekonanie o konieczności intensyfikacji pracy wydawniczej, zwłaszcza w zakresie źródeł do dziejów nowożytnych. Sam E. Barwiński opublikował jeszcze przed I wojną światową kronikę Mirona Costina oraz *Diariusze sejmowe r. 1597: w dodatkach: akta sejmikowe i inne odnoszące się do tego sejmu* (Kraków 1907), a cztery lata później *Diariusze sejmowe z lat 1591–1592*. Zebrał też materiał w postaci odpisów do czterech innych sejmów za panowania Zygmunta III¹³.

Doświadczenia uzyskane w trakcie przygotowywania tych edycji zdyskontował, publikując w 1919 r. w ramach cyklu *Potrzeby naukowe w zakresie wydawnictw źródłowych do dziejów Polski. Okres 1572–1648*. Krytycznie ocenił dotychczasowe edycje nowożytnych źródeł historycznych (m.in. publikowane w Krakowie tomy korespondencji kanclerza i hetmana koronnego Jana Zamoyskiego) jako nieuwzględniające specyfiki źródeł XVI i XVII w., zbyt niewolniczo naśladowujące metody wydawnicze stosowane przez mediewistów. Wręcz za marnotrawstwo wysiłku edytorskiego uznał wydawanie in extenso źródeł, które można bez szkody dla ich wartości naukowej wydać w streszczeniu. Poważne zadania postawił przed swymi kolegami – archiwistami i bibliotekarzami: gromadzenie, a zwłaszcza intensywniejsze

¹² A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 345; A. Kawalec, *Aleksander Hirschberg (1847–1907)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2014, s. 158–165.

¹³ P. Sierżęga, *Eugeniusz Barwiński (1847–1947)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 250–263; *Mironis Costini Chronicon terrae Moldaviae ab Aarone principe*, Bucarestiis 1912.

niż dotąd porządkowanie i katalogowanie zbiorów w celu ich udostępnienia badaczom, także wydawcom. Każdy z nich „winien postarać się o dokładną kopię każdego źródła, bez względu na to czy zamyśla w publikacji umieścić je w pełnym brzmieniu, czy też w streszczeniu”¹⁴. Program edytorski zarysowany został przez E. Barwińskiego bardzo szeroko, ale obejmował przede wszystkim pisma publiczne, a szczególnie diariusze sejmowe i sumariusze Metryki Koronnej oraz Litewskiej. Za konieczne uznał też przygotowanie edycji wybranej korespondencji przedstawicieli czołowych rodów magnackich dawnej Rzeczypospolitej (np. Radziwiłłów), relacji zagranicznych dyplomatów, tak wybitnych dzieł, jak diariusz *Memoriale rerum gestarum* Albrychta Stanisława Radziwiłła, kanclerza w. litewskiego w dobie panowania Wazów, wreszcie zaniedbanej przez polskich wydawców publicystyki politycznej. Oczywiście, E. Barwiński zdawał sobie sprawę z tego, że zarysowany przezeń program jest niezmiernie ambitny i musi być rozłożony na lata, a jego czasochłonna i kosztowna realizacja winna być poprzedzona gruntownymi pracami dokumentacyjnymi¹⁵.

Z kolei Władysław Abraham, uznany historyk średniowiecznego Kościoła, wydał m.in. w roku 1888 *Statuta synodu prowincjonalnego w Kaliszu z 1420 r.*, a w roku następnym *Exhortatio visitationis synodalis z dyecezyi wrocławskiej z w. XIV*. Opatrywał też obszernymi aneksami źródłowymi swe prace konstrukcyjne, czego najlepszym przykładem jest jego fundamentalna monografia: *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi* (wydana we Lwowie 1904), zawierająca 19 tekstów źródłowych pochodzących zwłaszcza z zasobów Archiwum Watykańskiego¹⁶.

W pracach nad edycją *Monumenta Poloniae Vaticana* bardzo aktywnie uczestniczył także ks. Jan Fijałek (1864–1936), który latach 1896–1912 na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego wykładał historię Kościoła. Znakomite przygotowanie do prac wydawniczych uzyskał on dzięki studiom w erygowanej przez Leona XIII Scuola di Archivistica, Paleografia e Diplomatica, zakończonym otrzymaniem dyplomu paleografa-archiwisty¹⁷.

Niejednokrotnie publikacja źródłowa lub odnalezienie dokumentu wywoływały burzliwą naukową dyskusję. W roku 1877 K. Liske opublikował rozprawę *O autentyczności dokumentu zawierającego najdawniejszą wzmiankę o pieśni „Bogarodzica”* („Biblioteka Warszawska” 1868, t. 4). Dalsze prace

¹⁴ E. Barwiński, *Okres 1572–1648*, „Nauka Polska” 1919, t. II, s. 206–208.

¹⁵ Tamże, s. 208.

¹⁶ J. Pisulińska, *Władysław Abraham (1860–1941)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 319.

¹⁷ L. Michalska-Bracha, *Jan Fijałek (1864–1936)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 182.

nad odczytaniem, zrozumieniem tekstu prowadził profesor Roman Pilat (1846–1906), publikując dwa lata później cenną i nowatorską w owym czasie rozprawę „Pieśń Bogurodzica”. *Restytucja tekstu*. Tezy autora nie ostały się w nauce, ale, wedle opinii Ksawerego Liskego, była to praca tak odkrywczą, że „jeszcze w rękopisie przyniosła ona autorowi katedrę nadzwyczajną a wydrukowana zwyczajną”¹⁸.

Na osobną wzmiankę zasługuje znacząca rola w zakresie edycji źródeł najwybitniejszego historyka ukraińskiego Mychajły Hruszewskiego, w latach 1894–1914 wykładającego na Uniwersytecie historię Europy Wschodniej i Ukrainy. Jednocześnie działał aktywnie w Naukowym Towarzystwie im. Tarasa Szewczenki, najpierw jako przewodniczący Sekcji Historyczno-Filozoficznej, a następnie prezes Towarzystwa. Z jego inicjatywy i pod jego redakcją NTSz podjęło intensywne prace wydawnicze, publikując *Źródła do dziejów Ukrainy-Rusi* (22 tomy w latach 1895–1913, obejmujące nie tylko klasyczne dokumenty, ale także np. lustracje królewszczyzn na Rusi) oraz *Pamiętki ukraińskiego języka i literatury*¹⁹.

W dobie II Rzeczypospolitej znaczenie Lwowa i tamtejszego Uniwersytetu jako ośrodka edycji źródeł zmniejszyło się. Wynikało to z kilku powodów: część kadry naukowej Uniwersytetu im. Jana Kazimierza zasiłała nowe ośrodki akademickie²⁰, niektórzy uczeni aktywni jako wydawcy źródeł mieli już za sobą apogeum działalności naukowej (np. Oswald Balzer), kosztownym a niskonakładowym z natury edycjom nie sprzyjała też trudna sytuacja budżetowa młodego państwa polskiego. Także w innych ośrodkach naukowych Polski nastąpił zauważalny wówczas spadek zainteresowania tą sferą aktywności badawczej²¹.

Spośród profesorów Wydziału Filozoficznego na wyróżnienie zasługuje m.in. Jan Ptaśnik. Ten wybitny edytor źródeł watykańskich wniósł cenny wkład do historii kultury jako wydawca opublikowanych w 1922 r. *Monumenta Poloniae typographica Cracoviae impressorium XV et XVI saeculorum*

¹⁸ Cyt. za A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne*, s. 345.

¹⁹ В.П. Педич, *Основні напрямки наукової діяльності історичної школи Михайла Грушевського у Львові* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. IV, red. L. Zaskilniak, J. Maternicki, Lwów 2006, s. 249 i n.

²⁰ J. Maternicki, *Polskie badania nad lwowskim środowiskiem historycznym w XIX i XX w.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, s. 60 konstatuje: „Blisko jedna trzecia osób zajmujących katedry historyczne na uniwersytetach polskich w okresie międzywojennym korzeniami naukowymi związana była ze Lwowem”.

²¹ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 239.

(za dzieło to otrzymał prestiżową nagrodą Probusa Barczewskiego)²². *Monumenta* to owoc żmudnej kwerendy archiwalnej i zawierały ponad 800 zapisek dotyczących dziejów krakowskiego drukarstwa.

Od wydawnictw źródłowych nie stroniło też młodsze pokolenie wykładowców Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza; przykładem może być Olgierd Górka, znany pogromca historycznych mitów. Jeszcze podczas I wojny światowej, służąc w II Brygadzie Legionów, nie tylko przygotował krytyczną edycję XIV-wiecznego opisu wschodniej Europy (zwłaszcza krajów bałkańskich) pt. *Anonymus descriptio Europae Orientalis* (Kraków 1916), ale na tej podstawie uzyskał (podczas urlopu z wojska) veniam legendi na Uniwersytecie Lwowskim. Piętnaście lat później wprowadził on do naukowego obiegu najstarsze źródło narracyjne do dziejów księstw naddunajskich wchodzących w skład Rumunii: *Kronikę czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego (1457–1499)* (Kraków 1931). O dużym zaangażowaniu O. Górki w kwestie edytorstwa źródeł historycznych świadczy fakt, że w 1933 r., podczas obradującego w Krakowie Zjazdu Orientalistów, wierny swym zainteresowaniom naukowym, wystąpił z inicjatywą wydania *Monumenta Islamistica res gestas Poloniae illustrantia*, obejmujących źródła arabskie i tureckie do dziejów Polski. Pomysł ten nie zyskał jednak uznania w kręgu polskich orientalistów²³. Za szczególny rodzaj wydawnictw źródłowych powstających w dobie II Rzeczypospolitej w kręgu Uniwersytetu Lwowskiego można, moim zdaniem, uznać niektóre publikacje ogłaszane przez uczennice i uczniów Franciszka Bujaka, wieloletniego kierownika zakładu historii społeczno-gospodarczej UJK, drukowane w serii *Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych*²⁴.

Edycję źródeł podejmowali też naukowcy z innych wydziałów lwowskiej Alma Mater. Wspomnę w tym miejscu przede wszystkim ucznia O. Balzera, Przemysława Dąbkowskiego, profesora Wydziału Prawa. Nawiązując do swej wydanej w 1903 r. monografii *Rys urzędzeń pocztowych w dawnej Polsce w ćwierć wieku później* opublikował w „Przewodniku Historyczno-Prawnym” *Zbiór dokumentów do historii urzędzeń pocztowych w Polsce*, zawierający kilkadziesiąt tekstów źródłowych doby staropolskiej. Ponadto w 1930 r. opublikował liczne teksty z dziedziny historii dawnego polskiego prawa prywatnego, którego był wybitnym znawcą. Tom zatytułowany *Miscellanea archiwalne 1431–1816* był owocem kwerend prowadzonych w archi-

²² Tamże.

²³ Z. Romek, *Olgierd Górka (1887–1955)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 417–421.

²⁴ Z. Budzyński, *Franciszek Bujak (1875–1953)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 432–435.

wach i bibliotecznych zbiorach rękopiśmiennych Lwowa, Krakowa, Wilna, Warszawy i Lublina²⁵.

Warto też odnotować ciekawą inicjatywę jednego z lwowskich polonistów, Karola Badeckiego (zarazem wieloletniego archiwisty w Archiwum Akt Dawnych m. Lwowa), który w 1928 r. ogłosił drukiem *Program pierwszego, zbiorowego wydania literatury mieszczańskiej XVII w.*, w bardzo niewielkim jednak stopniu realizowany w okresie międzywojennym.

W dobie II Rzeczypospolitej Lwów i jego Uniwersytet nie brał tak żywego udziału w akcji edycji źródeł, jak w dobie autonomii Galicji. Jednak spadek ilości publikowanych źródeł był kompensowany w znacznej mierze pod względem jakościowym. Obok klasycznych dokumentów i zapisek sądowych, dominujących przed rokiem 1918, pojawiły się edycje źródeł narracyjnych, parlamentariów, materiałów do dziejów kultury, gospodarki etc. Reasumując, lwowski ośrodek edycji źródeł reprezentowany m.in. przez Uniwersytet (ale także Ossolineum i Archiwum Bernardyńskie) nie tylko wzbogacił zestaw ogłoszonych drukiem źródeł, ułatwiając do nich dostęp, ale też wniósł nie do przecenienia wkład w rozwój teorii i praktyki edytorskiej. Jest rzeczą godną uwagi, że przygotowana lege artis edycja źródła mogła być podstawą habilitacji, jak świadczy przytoczony wyżej przykład Olgierda Górki. Dowodzi on, że do działalności edytorskiej przywiązywano wówczas dużą wagę, znacznie większą niż obecnie.

²⁵ S. Ciara, *Przemysław Dąbkowski (1877–1950)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 493. Jeszcze w pracach wydawanych przed I wojną światową zamieszczał w swych pracach konstrukcyjnych aneksy źródłowe oraz publikował osobno przyczynki źródłowe, zwłaszcza dotyczące staropolskich ksiąg grodzkich i ziemskich (których był wytrwałym badaczem, jednym z pierwszych w nauce polskiej, np. *Dwie taksy kancelaryjne*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1900).

Mariola Hoszowska

(Uniwersytet Rzeszowski)

Historia historiografii, metodologia historii i dydaktyka historii

Żadna z tych trzech pełnoprawnych dziś subdyscyplin historycznych nie mogła w XIX i pierwszej połowie XX w. aspirować do samodzielności. Wszystkie stały się odrębnymi dziedzinami badań dopiero po II wojnie światowej. Nie znaczy to wszakże, aby wcześniej nie interesowano się podejmowaną przez nie problematyką. Tak było m.in. na Uniwersytecie Lwowskim po 1869 r.

Jeśli chodzi o historię historiografii¹, to zainteresowanie nią we Lwowie początkowo nie było duże. Tym bardziej należy więc odnotować, ceniony przez późniejszych historyków historiografii, szkic Henryka Schmitta (1817–1883) pt. *Pogląd na rozwój, ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w wieku XIX*². Lwowski lelewelista badał rozwój historiografii od czasów stanisławowskich, trafnie wyróżniając jej główne kierunki.

Wyraźne wzmożenie zainteresowań dziejopisarstwem nastąpiło w okresie pozytywizmu, co wiązało się z takimi czynnikami, jak zmiany generacyjne, profesjonalizacja warsztatu badań historycznych i inspiracje płynące z zagranicy, reorientacja poglądów na narodową przeszłość (rozrachunek z historiografią romantyczną), wreszcie większe zainteresowanie historią wewnętrzną, w tym nauką, jako ważnym elementem życia umysłowego³.

W ofercie dydaktycznej Uniwersytetu Lwowskiego w pierwszej dekadzie po jego polonizacji studenci nie znajdowali wykładów traktujących

¹ Andrzej Feliks Grabski określił pojawiające się w XIX i pierwszej połowie XX w. wypowiedzi historyków o dziejopisarstwie jako „refleksje”, a nie „badania” historiograficzne. Zob. tegoż, *Orientacje polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1972, s. 9–32.

² H. Schmitt, *Pogląd na rozwój, ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w wieku XIX*, „Dziennik Literacki” 1859, nr 44–56, 58–66. Wysoko ocenił je A.F. Grabski. Zob. tegoż, *Orientacje polskiej myśli historycznej*, s. 11–15.

³ Por. J. Maternicki, *Początki i rozwój polskich badań w dziedzinie historii historiografii (do 1939 r.)* [w:] *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, Rzeszów 2015, s. 105–137; A.F. Grabski, *Reorientacje historiografii polskiej a refleksja historiograficzna* [w:] tegoż, *Orientacje polskiej myśli historycznej*, s. 15–22.

o dziejach historiografii czy problemach teoretycznych historii. Przekazywano im natomiast wiedzę o najstarszych zabytkach dziejopisarstwa⁴.

Początek poważnym studiom nad historiografią średniowieczną dał we Lwowie wykładający od r. akad. 1863/64 Heinrich Zeissberg (1839–1899)⁵. Szczególne znaczenie miało tu jego dzieło *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters* (Leipzig 1873), które wyszło cztery lata później w przekładzie polskim pod redakcją Adolfa Pawińskiego⁶. W tym samym nurcie mieściły się opracowania poświęcone średniowiecznym rocznikom, kronikom, żywotom świętych wykładającego od 1883 r. historię Polski Tadeusza Wojciechowskiego (1838–1919)⁷, a także prace profesora historii Austrii Izydora Szaraniewicza (1829–1901)⁸, poświęcone XV–XVI-wiecznym latopisom i kronikom ruskim⁹. Źródłoznawczy charakter miała powstała na seminarium Ksawerego Liskego (1838–1891) dysertacja doktorska Aleksandra Semkowicza (1850–1923) pt. *Krytyczny rozbiór dziewziętej księgi Jana Długosza „Historii polskiej”* (Kraków 1874)¹⁰. Dwie inne

⁴ W semestrze letnim r. akad. 1870/71 profesor tytularny języka i literatury ruskiej, Omelan Ogonowski, analizował XII-wieczną kronikę Nestora. Wcześniej, w okresie „niemieckiego” ULw., Heinrich Zeissberg omawiał na ćwiczeniach z zakresu źródłoznawstwa polskiego (w semestrze letnim r. akad. 1867/68) kronikę Wincentego Kadłubka. Niemiecki historyk przybliżył to dzieło studentom już w połowie lat sześćdziesiątych XIX w.

⁵ B. Wöller, *Heinrich Zeissberg (1839–1899)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierzęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014. Zob. także rozdział *Historia średniowiecza*.

⁶ H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. 1–2, Warszawa 1877. Autor omawiał kroniki polskich dziejopisów z X–XV w. Analizując poszczególne dzieła, wyjaśniał ich powstanie, autorstwo, omawiał treść. Uważał, że na polskie dziejopisarstwo największy wpływ miało przyjęcie chrześcijaństwa i humanizm. Opracowanie Zeissberga otrzymało nagrodę Lipskiego Towarzystwa Naukowego Jabłonowskich, a Akademia Umiejętności uczyniła go swym członkiem korespondentem (zakrajowym) w 1874 r.

⁷ K. Olejnik, *Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 201–214; A. Gieysztor, *Wstęp* [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, oprac. A. Gieysztor, Warszawa 1970, s. 5–36; H. Barycz, *Tadeusz Wojciechowski, odnowiciel polskiej mediewistyki* [w:] tegoż, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, t. II, Kraków 1963, s. 147–176, 324–329. Zob. także rozdział *Historia średniowiecza*.

⁸ R. Ławrecki, *Isydor Szaraniewicz (1829–1901)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 131–138. Zob. także rozdział *Historia Ukrainy*.

⁹ I. Szaraniewicz, *O źródłach służących do głębszego poznania kraju ojczyznoego*, Lwów 1870; tenże, *Die Hypatios Chronik als Quellen Beitrag zur Österreichischen Geschichte*, Lemberg 1872; tenże, *O latopisach i kronikach ruskich XV i XVI wieku, a zwłaszcza o latopisie „Wetykoho kniazistwa litowskoho i zamojskoho”*, Kraków 1882.

¹⁰ Podstawą przewodu habilitacyjnego A. Semkowicza była praca: *Krytyczny rozbiór Dziejów polskich Jana Długosza (do roku 1384)* (Kraków 1887). Zob. J. Kolbuszewska, *Aleksander Semkowicz (1850–1923)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 167–178.

rozprawy napisane pod kierunkiem Liskego, tj. *Rozbiór podługoszowej części kroniki Bernarda Wapowskiego* (1880) pióra Stanisława Lukasa (1855–1882)¹¹ i *Kronika Miechowity. Rozbiór krytyczny* (Kraków 1890) Antoniego Borzemskiego, były kolejnym krokiem w stronę kształtowania się osobnego nurtu refleksji nad polskim dziejopisarstwem.

Wśród uczniów Liskego historiograficzny punkt widzenia, zbliżony do dzisiejszego, zarysował się w dysertacji doktorskiej Ludwika Finkla (1858–1930)¹² pt. *Marcin Kromer. Historyk polski XVI wieku. Rozbiór krytyczny* (Kraków 1883). Znajdowało to wyraz nie tylko w gruntownej analizie porównawczej źródeł, ale i sytuowaniu kronikarza oraz jego dzieła na szerszym tle prądów umysłowych epoki, rzutujących na kształt europejskiego XVI-wiecznego dziejopisarstwa¹³. W swej pracy młody autor sformułował ponadto postulat opracowania dziejów historiografii powszechnej, dostarczającej wiedzy o „głównej idei dziejopisarzy [...] o metodzie ich, o całym aparacie [...] dziejopisarskim, o sposobie używania źródeł itp.”¹⁴

Wkrótce po uzyskaniu *veniam legendi* z historii średniowiecznej i nowożytnej L. Finkel zaproponował wykład pt. *Krótki rys dziejów historiografii* (w semestrze letnim r. akad. 1888/89), w wymiarze 3 godzin tygodniowo. Zapisano się nań 15 studentów¹⁵. Zainicjował w ten sposób w murach wszechnicy lwowskiej wykłady przeglądowe poświęcone historii historiografii. Marząc o objęciu w przyszłości katedry po Liskem, w kolejnych latach skupiał się w wykładach na historii politycznej – głównie nowożytnej (powszechnej i polskiej), w mniejszym stopniu starożytnej i średniowiecznej. Nie tracił jednak z pola widzenia dziejów historiografii i potrafił zachęcić uzdolnionych studentów do podjęcia prac naukowych z tego zakresu. Świadczy o tym rozprawa doktorska Adama Szelągowskiego (1873–1961)¹⁶ pt. *Paweł Piasecki,*

¹¹ M. Chyliński, *Stanisław Lukas*, Kraków 1882.

¹² K. Błachowska, *Ludwik Finkel (1858–1930)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 287–308; J. Maternicki, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 230–231, 233–234, 247, 259–267, 269–270, 315, 364, 367, 371, 405–406, 408, 423–424, 437; T.E. Modelski, *Ludwik Finkel (20 III 1858 – 24 X 1930). Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, z. 1–2, s. 98–147; tenże, *Bibliografia prac Ludwika Finkla*, tamże, s. 260–275. Zob. także rozdział *Historia nowożytna w latach 1869–1918*.

¹³ Szerzej zob. M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy Lwowa i Krakowa na przełomie XIX i XX wieku*, Rzeszów 2011, s. 25–39.

¹⁴ Tamże, s. 27.

¹⁵ Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 254, оп. 1, спр. 151, Spuścizna Ludwika Finkla. Katalog podręczny uczniów wpisanych na wykład „Krótki rys dziejów historiografii” w półroczu letnim 1888/9, k. 16–18.

¹⁶ J. Maternicki, *Adam Szelągowski (1873–1961)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 359–376; tenże, *Adam Szelągowski – ostatni polski polihistor* [w:] tegoż, *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 70–161.

historyk Polski XVII wieku (Lwów 1899). Autor składał w niej podziękowania promotorowi: „za pierwszą zachętę do niej i liczne wskazówki”, zaś Finkel kończył recenzję dysertacji Szelałowskiego stwierdzeniem: „Monografia o Piaseckim należy bezsprzecznie do bardzo dobrych rozbiórów pomników dziejopisarskich polskich, a jako praca doktorska, napisana z talentem literackim, zasługuje na stopień celujący”¹⁷. Z seminarium Finkla do 1906 r. wyszło też kilka referatów i prac traktujących o dawnych kronikach¹⁸.

Rozszerzenie oferty programowej ULw. z zakresu dziejów historiografii nastąpiło w epoce modernizmu i neoromantyzmu, co pozostawało w związku z tzw. reakcją antypozytywistyczną, określaną czasami mianem mutacji modernistycznej¹⁹. Na początku XX w. przedstawiciele młodszego pokolenia badaczy, zafascynowani otwieraniem się historii na osiągnięcia innych nauk społecznych, zmierzali do uprawiania historii obejmującej wszystkie dziedziny przeszłości. III Zjazd Historyków Polskich (1900) był widownią sporów o sprawy dotyczące przedmiotu i rozumienia procesu dziejowego oraz kształtu pisarstwa historycznego (spierano się m.in. o obiektywizm i subiektywizm w historii, wartościowanie faktów, społeczną funkcję historii, relacje między różnymi dziedzinami życia społecznego, nowe metody). Wypowiadane sądy, najczęściej eklektyczne, były przejawem łączenia starego z nowym²⁰. Lwowscy historycy: L. Finkel, ale przede wszystkim związany z ULw. od 1892 r. Bronisław Dembiński (1858–1939)²¹, w sporze o koncep-

¹⁷ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 726, Księga rygorozów 1899–1909, Ocena rozprawy doktorskiej p. Adama Szelałowskiego „Paweł Piasecki, historyk polski XVII wieku”, k. 6.

¹⁸ Tytułem przykładu można tu wymienić: Wiktora Osieckiego: „Krytyczny rozbiór 4-eh lat (1466–69) powszechnodziejowych, zapisanych w Długosza „Historia Poloniae”. ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1336, Spis prac seminaryjnych sprzed r. 1871 i od r. 1872–1906. Spis dysertacji doktorskich od r. 1877 do r. 1917 sporządzony przez Tadeusza Kruczkiewicza asystenta Archiwum w r. 1926, k. 6–7, 10, 13.

¹⁹ J. Maternicki, *Polska refleksja teoretyczna i metodologiczna w dziedzinie historii w okresie modernizmu i neoromantyzmu. Metamorfozy myśli pozytywistycznej* [w:] tegoż, *Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice*, Warszawa 1990, s. 220–274; tenże, *Historiografia polska XX wieku*, cz. I: *Lata 1900–1918*; Wrocław 1982, s. 37–58; tenże, *O nowy kształt historii. Z badań nad recepcją zachodnioeuropejskiej myśli metodologicznej w historiografii polskiej w dobie modernizmu i neoromantyzmu*, „Dzieje Najnowsze” 1980, nr 1, s. 119–171; J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005.

²⁰ J. Maternicki, *Między tradycją a nowoczesnością. Spory metodologiczne na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie w 1900 r.* [w:] *Historiografia i kultura historyczna*, s. 348–404.

²¹ T. Pawelec, *Bronisław Dembiński 1858–1939* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 271–284; *Bronisław Dembiński (1858–1939). Wybitny historyk, polityk i działacz społeczny*, red. W. Jastrzębski, Toruń 2004; M. Serwański, *Bronisław Dembiński* [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, Poznań 1989, s. 172–181. Zob. także rozdział *Historia nowożytna 1869–1918*.

cje lipskiego historyka Karla Lamprechta, znaleźli się w grupie obrońców metod wypracowanych przez pozytywistyczną historiografię. Nie oponowali jednak przeciwko rozszerzaniu pola badawczego historii. Opowiadali się raczej za rozważnym przystosowywaniem obcych wzorów do rodzimych potrzeb²². Finkel już kilka lat wcześniej wypowiedział się na temat koncepcji Lamprechta. Podkreślał wówczas zasługi niemieckiego badacza, który „poprawił w historii niemieckiej niejedną fałszywy pogląd na rozwój życia ekonomicznego”²³, ale i uważał, że przecenia on możliwości wykorzystywania w badaniach historycznych osiągnięć psychologii społecznej²⁴. W 1901 r. ukazał się w *Encyklopedii wychowawczej* artykuł L. Finkla, w którym lwowski uczony określał dominujące cechy dziejopisarstwa w poszczególnych epokach oraz najważniejsze czynniki mające wpływ na jego ewolucję. Artykuł ten uświadamiał czytelnikom historyczną zmienność nauki o przeszłości, warunkowaną kulturowo²⁵.

Przed wybuchem pierwszej wojny L. Finkel powrócił do wykładów z historii historiografii. Omawiał rozwój dziejopisarstwa od starożytności do czasów współczesnych²⁶. W r. akad. 1908/09 w ramach dwusemestralnego wykładu *Wstęp do nauki historii* – traktował o „Rozwoju historiografii”. Wykład ten powtórzył w kolejnym roku. Po raz ostatni dał syntezę dziejów historiografii w latach 1915/16 i 1916/17: wykład ten miał już w pełni samodzielny charakter. Analizę dziejopisarstwa w kolejnych epokach rozpoczynał zwykle od uwarunkowań politycznych, społeczno-ekonomicznych, kulturalnych, rzutujących na ewolucję pisarstwa historycznego. Później wskazywał na cechy wyróżniające poszczególnych dziejopisów, ale poszukiwał też cech wspólnych dla piszących w danym okresie. Prace najwybitniejszych pisarzy oceniał nie tylko pod względem warsztatowym (sposobu wykorzystywania źródeł), ale też społecznym (zasięgu oddziaływania na współczesnych).

²² J. Maternicki, *Między tradycją a nowoczesnością*, s. 353–364, 375–376.

²³ L. Finkel, *Wiadomości wstępne. Przegląd literatury historii powszechnej*, „Kwartalnik Historyczny” 1897, s. 207.

²⁴ J. Maternicki, *Recepcja zachodnioeuropejskiej myśli metodologicznej w historiografii polskiej doby modernizmu i neoromantyzmu* [w:] tegoż, *Historiografia i kultura historyczna*, cz. 2, Warszawa 1990, s. 408–409.

²⁵ L. Finkel, *Historia* [w:] *Encyklopedia wychowawcza*, t. 5, red. R. Pleniewicz, Warszawa 1901, s. 284–285.

²⁶ Do prac badawczych w tej dziedzinie L. Finkel powrócił jednak dopiero w połowie lat 20. XX w. Lwowski historyk zajął się wówczas twórczością Karola Szajnochy, a ogłoszone wyniki poszukiwań miały nowatorski charakter, wynikający z zastosowania porównawczej perspektywy. Wykazał, że pisarstwo Szajnochy było polską odmianą narracyjnego nurtu historiografii francuskiej. V. Julkowska, *Historia dla wyobraźni. Recepcja i interpretacja pisarstwa historycznego Karola Szajnochy*, Poznań 2010, s. 151–158.

W nowszej historiografii więcej uwagi poświęcał charakterystyce nowych metod badawczych. Z myślą o studentach sformułował wskazówki dla zainteresowanych badaniami historiograficznymi, w których wskazywał na potrzebę zapoznania się z biografią autora dzieła oraz wszystkimi jego pracami, tak by wyłowić z nich istotne informacje, pozwalające poznać pogląd historyka na różne kwestie (m.in. na rozwój dziejowy) oraz jego warsztat²⁷. L. Finkel w badaniach historiograficznych widział możliwość poszerzenia pola obserwacji historyka o związki pomiędzy myślą historyczną, poglądami na przeszłość a epoką, w jakiej się one krystalizowały i rozwijały.

Na początku XX w., obok L. Finkla, najwięcej uwagi dziejom historiografii poświęcał profesor historii powszechnej, Bronisław Dembiński. Jeśli pierwszy prowadził wykłady z tego zakresu przez lat pięć, to drugi przez lat dziewięć (14 półroczy). Z wykładami poświęconymi historiografii XIX w. B. Dembiński wystąpił po raz pierwszy w półroczu zimowym r. akad. 1897/98 (*Literatura historyczna XIX w. w zarysie* – 2 godz. tygodniowo) i najprawdopodobniej kontynuował tę tematykę w kolejnym (*Zarys rozwoju dziejowego. II kurs* – 2 godz.). W r. akad. 1899/1900 powtórzył ten wykład (*Literatura historyczna XIX w. w zarysie* – 1 godz.). Po kilkuletniej przerwie, w półroczu zimowym i letnim r. akad. 1903/04 omawiał *Rozwój literatury i krytyki historycznej w XIX w. aż do najnowszych czasów* (1 godz.). W kolejnym roku, w półroczu zimowym poświęcił 1 godz. na *Przegląd najnowszej literatury historycznej*. W półroczu letnim r. akad. 1906/07 mówił o *Literaturze historycznej w pierwszej połowie XIX w.* (1 godz.). Po trzyletniej przerwie, w r. akad. 1911/12, zaproponował w pierwszym półroczu wykład *Rozwój nauki historycznej od epoki oświecenia aż do najnowszych czasów* (4 godz.), zaś w drugim *Rozwój nauki historycznej w XIX w. (ciąg dalszy)* – 4 godz. Po raz ostatni B. Dembiński podjął na ULw. problematykę nowszej historiografii w półroczu letnim r. akad. 1915/16 (*Literatura historyczna od rewolucji francuskiej do obecnej chwili* – 3 godz.). Dochodziło do tego zainteresowanie historiografią późnośredniowieczną i wczesnonowożytną. Omawiał ją przez trzy półrocza, jeśli uwzględnić także rozbiory krytyczne wybranych źródeł historiograficznych²⁸. W semestrze letnim r. akad. 1906/07

²⁷ Szerzej M. Hoszowska, *Historia historiografii w twórczości naukowej i działalności dydaktycznej Ludwika Finkla* [w:] *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, s. 173–186.

²⁸ W półroczu zimowym r. akad. 1901/02 Dembiński przeprowadził rozbiór krytyczny jednego z ważniejszych francuskich źródeł historiograficznych, tj. kroniki Jeana Froissarta (1337–1405). Rok później w centrum jego uwagi stanął Jean de Joinville (1225–1317) i napisany przez niego pierwszy żywot króla Francji Ludwika Świętego (*Histoire de Saint Louis*, Paris 1874). Wykłady poświęcone analizie źródeł dziejopisarskich realizował w wymiarze 1 godz. tygodniowo.

B. Dembiński prowadził jednogodzinny wykład *Historiografia florencka od XIII do XV w.*. Przedstawiał też przeglądowo źródła i literaturę historyczną wieku XVIII (w semestrze zimowym r. akad. 1906/07). Ponadto wiadomo, że na jego seminarium studenci przygotowywali sprawozdania, referaty i prace poświęcone ukazującym się opracowaniom współczesnych historyków, w mniejszym stopniu dawnemu dziejopisarstwu i zapleczu instytucjonalnemu nauki historycznej²⁹.

W 1900 r. w referacie pt. *Stan nauki historycznej pod względem metody*, wygłoszonym na III Zjeździe Historyków Polskich, B. Dembiński zaprezentował się jako zwolennik historiografii zdarzeniowej, którą sam uprawiał. Atakując K. Lamprechta, bronił tezy, że wszelka teoria i historiozofia – niezależnie od jej wartości filozoficznej – z góry „przesądza o historycznej rzeczywistości” i tym samym prowadzi do ignorowania szczegółowych ustaleń faktograficznych. Drobiazgowo badania źródłowe uważał za niezbędne w pracy historyka. Jego wystąpienie zjazdowe świadczyło przy tym o dobrej orientacji w ówczesnej refleksji teoretyczno-metodologicznej³⁰. B. Dembiński pisał też o teoretycznych poglądach polskich i zachodnioeuropejskich historyków: Ksawerego Liskego (1891), Giambattisty Vico (1893), Alberta Sorela (1906) i Józefa Szuskiego (1908). W 1913 r. ogłosił szkic *Stan nauki historycznej w XIX wieku*. Śledził także rozwój historiografii w XX w., wypowiadając się szerzej na jej temat w latach 30. XX w.³¹ Cechą refleksji metodologicznej B. Dembińskiego była próba godzenia osiągnięć indywidualistycznego historyzmu z niektórymi postulatami modernistów³².

Młodsza generacja historyków lwowskich, reprezentowana m.in. przez mediewistów Stanisława Zakrzewskiego (1873–1936) i Władysława Sem-

²⁹ Zachowały się informacje m.in. o pracach i referatach: Jana Pietruszewicza, *Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie przez M. Bobrzyńskiego i St. Smolkę* (1895), Stepana Tomaszewskiego, *M. Gumplowicz Bishop Balduin Gallus von Kruszwica* (referat 1896), Jana Friedberga, „O znaczeniu archiwum watykańskiego w historii polskiej, Józefa Krupy, *Zapatriwania Helmolda* [autora „Kroniki Słowian] na sposób przedstawienia rzeczywistej historii powszechnej (1900). Mniej liczne były prace seminaryjne z zakresu metodologii historii: H. Bryk, *Czy historia ma być historią kultury czy historią polityczną?* (referat), Tadeusz Raciborski, *O metodzie historycznej Karola Lamprechta*, Wiktor Strusiński, *Fichte i jego metoda badań zjawisk społecznych*. ДАЛО, ф. 26, оп. 15, снр. 1336, к. 5а, 6–7, 9–10, 13, 15–17.

³⁰ J. Maternicki, *Między tradycją a nowoczesnością. Spory metodologiczne na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie*, s. 352–366; J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna*, s. 92–95.

³¹ Już jako profesor Uniwersytetu Poznańskiego, na potrzeby Międzynarodowego Kongresu Historyków w Warszawie (1933), przygotował we współpracy z Marcelim Handelsmanem i Oskarem Haleckim zarys poświęcony dziejom polskiej historiografii w XIX–XX w. Zob. B. Dembiński, O. Halecki, M. Handelsman, *L'histoire polonaise du XIXme et du XXme siècle*, Varsovie 1933.

³² Szerzej zob. J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, Rzeszów 2015.

kowicza (1878–1949), interesowała się dawnym średniowiecznym dziejopisarstwem w mniejszym stopniu niż jej poprzednicy³³. Warto tu wszakże odnotować, że uczeń L. Finkla, Stanisław Kętrzyński (1876–1950)³⁴, opublikował wydaną nakładem AU rozprawę poświęconą kronice Galla Anonima, dyskutowaną wcześniej na ćwiczeniach L. Finkla³⁵, a ponadto przygotował z mistrzem jej krytyczne wydanie. Wspólny tom miał inicjować serię wychodzącą naprzeciw potrzebom dydaktyki uniwersyteckiej³⁶.

Znacznie bardziej problematyka historiograficzna interesowała Mychajła Hruszewskiego. Jego badania dotyczyły nie tylko latopisów, ale obejmowały także ukraińską historiografię XVIII w. oraz czołowe postaci ukraińskiego dziejopisarstwa wieku XIX³⁷. Ale osobnych wykładów poświęconych dziejom nowożytnej historiografii ukraińskiej badacz ten w ULw. nie podejmował, sporadycznie – jako źródłoznawca – zajmował się dawnym dziejopisarstwem ruskim³⁸. Z kolei uczeń M. Hruszewskiego i L. Finkla, Ste-

³³ J. Maternicki, *Początki i rozwój polskich badań w dziedzinie historii historiografii (do 1939 r.)* [w:] *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*, s. 105–137.

³⁴ A. Gieysztor, *Stanisław Kętrzyński (1876–1950)* [w:] *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, Warszawa 2005, s. 70–76.

³⁵ S. Kętrzyński, *Gall-Anonim i jego kronika*, Kraków 1898. Autor pisał: „Drugi rozdział (o rękopisach) niniejszej rozprawy czytałem na ćwiczeniach historycznych JW. Pana prof. L. Finkla, któremu za gorące zajmowanie się mą pracą, rady i uwagi serdeczne składam podziękowanie”. Tamże, s. 1. S. Kętrzyński napisał też wydaną przez AU rozprawę poświęconą Gerwazemu z Tilbury, autorowi *Otia imperialia* (ok. 1211 r.), w której analizował pozostawiony opis ziem polskich i snuł przypuszczenia na temat związków kronikarza angielskiego i polskiego (Wincentego Kadłubka). Zob. S. Kętrzyński, *Ze studiów nad Gerwazym z Tilbury (Mistrz Wincenty i Gerwazy. Prowinciale Gervasianum)*, Kraków 1903.

³⁶ Lwowski tom wzorowany był na innych tego typu wydawnictwach niemieckich i francuskich, m.in. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi* (Hanover 1840). We wstępie L. Finkel pisał, że jego pomysł zrodził się w latach studenckich (na seminarium historycznym). Por. *Galli Anonymi Chronicorum recenserunt Ludovicus Finkel et Stanislaus Kętrzyński*, t. I, Leopoli 1899, s. V.

³⁷ Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011; R. Nowacki, В. Тельвак, *Михайло Грушевський на тлі доби*, Дрогобич-Орле 2008; В. Тельвак, В. Тельвак, *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*, Київ-Дрогобич 2005; В. Telwak, *Mychajło Hruszewski (1866–1934)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 343–358; tenże, *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*, Київ-Дрогобич 2008; Zob. także rozdział *Historia Ukrainy*.

³⁸ J. Maternicki, *Złote lata lwowskiego studium historycznego. Oferta programowa w zakresie nauk pomocniczych historii, metodologii i historii historiografii (1892/93–1913/14)* [w:] *Człowiek – Społeczeństwo – Źródło*, red. S. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek, S. Wieczorek, W. Zawitkowska, Rzeszów 2014, s. 752–763. W r. akad. 1894/95 M. Hruszewski prowadził wykład *Historiografia ruska dawnych czasów (ogólny pogląd i krytyczna analiza ważniejszych źródeł)*. Zob. rozdział *Historia Ukrainy*.

pan Tomaszewski (1875–1930)³⁹, zaproponował w r. akad. 1913/14 wykład pt. *Historiografia ukraińska XIX w.*, a ponadto był autorem studium pt. *W. Antonowicz. Jego działalność na niwie nauki historycznej (Z powodu jubileuszu)* (1906).

Jeśli chodzi o metodologię historii⁴⁰, to na Uniwersytecie Lwowskim wykłady z tego zakresu zapoczątkował w semestrze letnim r. akad. 1882/83 Tadeusz Wojciechowski. W sprawach warsztatowych był on w zasadzie samoukiem. Opublikowana przez niego w 1872 r. *Chrobacja* dowodziła niepośledniego talentu badawczego autora. S. Zakrzewski, oceniając to studium, twierdził, że właściwie jest ono „książką z zakresu metodologii historycznej, jej działu o badaniu źródeł”⁴¹. W twórczości T. Wojciechowskiego warsztatowa precyzja łączyła się z odwagą dedukcji i skłonnością do formułowania daleko idących hipotez. Jeśli chodzi o poglądy metodologiczne lwowianina, były one swoistą syntezą pierwiastków pozytywistycznych i neoromantycznych. Obejmując katedrę historii polskiej w 1883 r., Wojciechowski poprowadził trwający blisko dwa miesiące wykład wstępny na temat *Co to jest historia i po co jej uczymy*⁴². Skupił w nim uwagę na naturze dziejów i ich czynnikach sprawczych oraz funkcji społecznej historii. Uważał, że historia jest „poglądem i sposobem patrzenia na świat, aby zrozumieć genezę”⁴³. T. Wojciechowski podnosił trafność cyceronowskiej definicji *Klio: lux veritatis magistra vitae*, i twierdził, że historia najlepiej wyjaśnia istotę „każdego przedmiotu, a wszystko jest wytworem dziejów”. Przy czym widział w niej mistrzynię nie tyle życia politycznego, co społecznego⁴⁴. Zaprzyjaźniony z socjologiem Ludwikiem Gumplowiczem, podzielał wiele z jego

³⁹ O. Suchyj, *Stepan Tomaszewski (1875–1930)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 443–452; В. Педич, *Історична школа Михайла Грушевського у Львові*, Івано-Франківськ 1997. Zob. także rozdział *Historia Ukrainy*.

⁴⁰ Na potrzebę rozwinięcia badań nad jej dziejami zwracał już uwagę Jan Pomorski, który zaproponował przeanalizowanie: metodologii stosowanej (wyrażanej w praktyce badawczej historyków), doświadczenia metodologicznego badaczy i ich samoświadomości metodologicznej (obejmującej „mniej lub bardziej usystematyzowaną refleksję metodologiczną nad własnym i (lub) środowiskowym warszatem historycznym”), oraz standardowych zasad metodologicznych. Tenże, *Koncepcja i zakres badań nad polską metodologią historii dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. 3, red. J. Maternicki, Warszawa 1989, s. 267–280.

⁴¹ S. Zakrzewski, *Charakterystyka naukowej działalności Tadeusza Wojciechowskiego* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. I, Lwów 1936, s. 292.

⁴² T. Wojciechowski, *Co to jest historia i po co jej uczymy* [w:] *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775–1918*, t. I, wstępem i komentarzem opatrzył M.H. Serejski, Warszawa 1963, s. 241–270.

⁴³ Tamże, s. 245.

⁴⁴ Tamże, s. 270.

poglądów dotyczących procesów i zjawisk masowych, sprzeciwiał się jednak deprecjonowaniu twórczej roli jednostki w dziejach. Późniejsze wykłady Wojciechowskiego koncentrowały się na źródłach historycznych oraz wskazówkach dotyczących ich analizy.

Wydaje się, że większą rolę w rozbudzaniu zainteresowań studentów ULw. refleksją teoretyczną odegrał jednak L. Finkel, który w podaniu o dopuszczenie go do habilitacji podkreślił znaczenie tej problematyki w kształceniu studentów⁴⁵. J. Maternicki zwrócił uwagę, że na przełomie XIX i XX w. wyróżniał się on wysoką kulturą metodologiczną⁴⁶. Od r. akad. 1886/87 Finkel prowadził wykład *Historyki czyli wstępu do studium historycznego*⁴⁷. Zapisano się nań wówczas 15 studentów⁴⁸. Rok później ich liczba zmalała niemal o połowę⁴⁹. W takiej sytuacji L. Finkel zawiesił wykłady *Historyki* i wznowił je dopiero z końcem lat 90. XIX w. (frekwencja oscylowała wtedy wokół kilkunastu osób)⁵⁰. W to miejsce, od r. akad. 1889/90, prowadził wykład zatytułowany *Wstęp do dziejów powszechnych*, który powtarzał mniej więcej w odstępach dwuletnich⁵¹. Jego tematyka wzbudzała już większe zainteresowanie słuchaczy (30–90 studentów⁵²).

Jeśli chodzi o zakres wykładu z *Historyki*, utożsamianej przez L. Finkla z wstępem do dziejów powszechnych, to wyodrębnił on cztery części obejmujące: 1) przedmiot historii, 2) zakres dziejów 3) metodę historii oraz

⁴⁵ Finkel deklarował: „zwracać będę szczególną uwagę na teorię i metodykę historii, na pierwiastki dziejowego rozwoju, sposobu i zakresu jego badania, słowem na kwestie, które uważam za pierwszorzędne w uniwersyteckim traktowaniu dziejów. W tym kierunku zwłaszcza chciałbym poważnie pracować”. ДАЛО, ф. 26, оп. 5, с. 218.

⁴⁶ J. Maternicki, *Polska refleksja teoretyczna i metodologiczna w dziedzinie historii w okresie modernizmu i neoromantyzmu. Metamorfozy myśli pozytywistycznej* [w:] tegoż, *Historiografia i kultura historyczna*, s. 247.

⁴⁷ Wykład ten, prowadzony w jednym z półroczy, Finkel powtarzał w latach 1887/88, 1899/1900, 1903/04 i 1906/07.

⁴⁸ Byli wśród nich m.in. Wiktor Czermak, Kazimierz Józef Gorzycki, Karol Nittman. Zob. ДАЛО, ф. 254, оп. 1, spr. 151, Katalog podręczny uczniów wpisanych na wykład dra Finkla „Historyka czyli wstęp do studium historycznego” w półroczu letnim r. 1886/7, k. 1–3.

⁴⁹ Z uczestników wykładów z poprzedniego roku pozostali W. Czermak i K. Gorzycki. Wśród nowych znalazł się uczeń K. Liskego, Antoni Borzemski, przygotowujący rozbiór krytyczny kroniki Miechowity. Tamże, Katalog podręczny uczniów wpisanych na wykład dra Finkla „Historyka” w półroczu letnim 1887/8, k. 10–11.

⁵⁰ Po raz ostatni *Wstęp do nauki historii* L. Finkel realizował w półroczu zimowym r. akad. 1917/18, w wymiarze 2 godz. tygodniowo.

⁵¹ L. Finkel powracał do tej tematyki w latach 1890/91, 1892/93, 1893/94 i 1896/97.

⁵² W półroczu letnim r. akad. 1893/94 na wykład *Wstęp do dziejów powszechnych* zapisało się 91 słuchaczy. W półroczu zimowym r. akad. 1896/97 było ich 29. ДАЛО, ф. 254, оп. 1, с. 157, k. 4–14; tamże, с. 158, k. 19–22.

4) historiografię. Pierwszą rozpoczynał od ogólnej refleksji o nauce, następnie przechodził do przedmiotu historii, dalej mówił o człowieku (określanym jako „jednostka dziejów”), jego woli i charakterze, potem analizował wpływ czynników przyrodniczych na dzieje, charakteryzował „związki ludzi” (wydzielając rodzinę, ród i naród oraz społeczeństwo i państwo), pojęcie ludzkości, jej postępek („walka z przyrodą, moralność, prawa”), zamykając te rozważania uwagami na temat celu dziejów i historiografii. Na drugą część wykładu składało się pięć kwestii: początki dziejów („ustalenie wieku ludzkości, geologia”), człowiek pierwotny i początek cywilizacji, następnie „zakres historii” (zróżnicowanie etniczne i różne sfery życia), jej podział, wreszcie przebieg dziejów („jego centra i rozszerzanie się”). Część trzecia obejmowała sześć kwestii. Najpierw podawał ogólną charakterystykę metody naukowej (w szczególności stosowanej na gruncie historii), mówił o źródłach i ich względnej wartości, dawał podział źródeł, charakteryzował sposób ich używania, prezentował nauki pomocnicze historii oraz jej związki z innymi naukami. Na czwartą część składały się m.in. dzieje historiografii. Ponadto lwowski badacz poruszał takie kwestie, jak: „sztuka historyczna, sąd historyczny, postulaty historyki, rezultaty” badań historycznych⁵³. L. Finkel korzystał w tym względzie z wykładów z metodologii historii Johanna Gustava Droysena, których słuchał w r. akad. 1882/83 na Uniwersytecie w Berlinie⁵⁴. Zachowane w spuściźnie notatki wskazują, że streszczał *Grundriss der Historik* Droysena (wyd. 1 – 1858, wyd. 2 – 1862, wyd. 3 – 1882)⁵⁵. Ale słuchał też wówczas wykładu z zakresu metodologii nauk o państwie Gustava von Schmollera⁵⁶.

⁵³ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1953, к. 82.

⁵⁴ Był to wykład trwający od 6 listopada 1882 r. do 3 marca 1883 r. pt. *Methodologie und Encyklopädie der Geschichte*. Oprócz tego L. Finkel uczestniczył w wykładzie J.G. Droysena zatytułowanym *Neuere Geschichte vom Westphalischen Frieden bis 1763*. Wykład ten zachęcił lwowskiego studenta do udziału w seminarium niemieckiego historyka, na którym napisał kilka recenzji oraz rozprawę *Elekcja Leszczyńskiego w roku 1704*, opublikowaną na łamach „Przewodnika Naukowego i Literackiego” w 1884 r. Por. ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1952, к. 97.

⁵⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 12, Fragmenty różnych rękopisów, k. 171; Zob. także J.G. Droysen, *Zarys historyki*, przekład i opracowanie M. Bonecki i J. Duraj, Bydgoszcz 2012, s. 19–21. Wiele wskazuje, że kontakt z Droysenem w zasadniczy sposób wpłynął na zainteresowanie L. Finkla metodologią historii.

⁵⁶ G. Schmoller wykładał *Methodologie der Staatswissenschaften*. ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1952, Teczka osobowa Finkla Ludwika, k. 98. Badacz ten uważany jest za czołowego przedstawiciela szkoły historycznej w ekonomii. Podkreślał ścisły związek gospodarki z innymi sferami życia społecznego narodu, kluczowe znaczenie przypisując działaniom podejmowanym nie przez jednostki, ale państwo, wywierające zasadniczy wpływ na różne formy organizacji społecznej. Uważał, że nie istnieją powszechne prawa ekonomiczne, a jedynie

L. Finkel potrafił zainteresować tą problematyką studentów. Wpłynął m.in. na A. Szelałowskiego, o czym świadczyła ogłoszona rok przed wydaniem doktoratu jego praca pt. *O socjologicznym traktowaniu dziejów* (1898). Dowodziła ona nie tylko znajomości europejskich dyskusji metodologicznych na temat związków historii i socjologii, ale i pewnej oryginalności przemyśleń autora. Stanowiła też przejaw dążeń modernizacyjnych młodego pokolenia badaczy. A. Szelałowski unikał radykalizmu metodologicznego. Podkreślając odmienną orientację metodologiczną obu dyscyplin („historia bada rzecz in concreto, socjologia zaś in abstracto”), opowiadał się za ostrożnym korzystaniem z osiągnięć socjologii. Był zwolennikiem szerszego uwzględniania w badaniach historycznych procesów społecznych i kultury. W historii, obok prawidłowości życia społeczno-gospodarczego, widział miejsce dla zjawisk żywiołowych, a także działalności wybitnych jednostek⁵⁷.

Od r. akad. 1908/09 przez kolejne cztery lata studenci ULw. mogli słuchać A. Szelałowskiego *Wstępu do dziejów cywilizacji*⁵⁸. Efektem jego przemyśleń z pogranicza historii i historiozofii, była opublikowana książka *Wschód i Zachód. Zagadnienia z dziejów cywilizacji* (1912). Poglądy metodologiczne A. Szelałowskiego nie były wolne od pewnych sprzeczności. Nie brakowało w nich pierwiastków neoromantycznych (m.in. silne przekonanie o roli wybitnych jednostek w dziejach). Jednocześnie lwowski badacz dążył do zespolenia historii z innymi naukami społecznymi, rozwijał program badań porównawczych. W pracy z 1912 r. wyraził pogląd, że choć pozytywizm nie wniósł niczego istotnego do „traktowania rozwoju cywilizacji”, trzeba go jednak cenić z uwagi na udoskonalenie m.in. metody badań⁵⁹. Czasami w jego refleksji do głosu dochodził relatywizm, gdy dowodził: „w jednym i w drugim przypadku, tak przy faktach, jak przy teoriach, zawsze błądzimy”⁶⁰.

pewne prawidłowości życia gospodarczego w poszczególnych epokach. Szerzej zob. A.F. Grabski, *Dzieje historiografii*, wprowadzenie R. Stobiecki, Poznań 2003, s. 575–579.

⁵⁷ Szerzej zob. J. Maternicki, *Adam Szelałowski wobec idei historii socjologicznej* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. IV, red. L. Zaskilniak, J. Maternicki, Lwów 2006, s. 178–198.

⁵⁸ Szelałowski prowadził wykład z dziejów cywilizacji w półroczu zimowym bądź letnim lat 1908/09–1911/12. Natomiast wcześniej, w r. akad. 1904/05 wystąpił z wykładem *Statystyka w badaniach historycznych na podstawie „Źródeł dziejowych” Pawińskiego i Jabłonowskiego*. O wykładach tych brak jednak bliższych informacji.

⁵⁹ A. Szelałowski, *Wschód i Zachód*, s. 27.

⁶⁰ Tamże, s. 525. Szerzej na temat poglądów metodologicznych A. Szelałowskiego zob. J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 65–75.

Zainteresowanie metodologią historii przejawiał także S. Zakrzewski, który pod koniec XIX w. opowiadał się za rewizją dotychczasowego modelu badań historycznych. Na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie (1900) bronił poglądów K. Lamprechta. Później jednak stał się zdecydowanym rzecznikiem historii politycznej, uważając, że odgrywa ona wyjątkowo ważną rolę w badaniach i edukacji historycznej społeczeństwa polskiego. Uważał za błędne uleganie przez historyków fascynacji osiągnięciami nauk społecznych, gdyż grozi to sprowadzaniem historii do „rzędu stosowanej socjologii”⁶¹. Właściwym przedmiotem badań historii powinna być, zdaniem S. Zakrzewskiego, działalność człowieka, wybitnej jednostki, która „przełamuje przeciętną skalę i monotonię stosunków ludzkich”⁶². S. Zakrzewski nie negował potrzeby badań w zakresie historii gospodarczej, społecznej, prawa, kultury, oświaty i in., ale uważał, że mają one charakter pomocniczy wobec historii politycznej. Stał na gruncie indywidualistycznego historyzmu i podkreślał, że właściwym przedmiotem zainteresowania historii jest konkretna jednostka jako czynnik sprawczy dziejów. S. Zakrzewski ulegał przy tym intuicjonizmowi, podkreślając za francuskim filozofem H. Bergsonem znaczenie intuicji, a za niemieckim filozofem Wilhelmem Diltheyem – przeżycia, jako narzędzi poznania. Sprzeciwiał się izolowaniu dziejów narodowych od powszechnych. Historia, jego zdaniem, powinna służyć dobru publicznemu.

J. Maternicki policzył, że wykłady z historii historiografii i metodologii historii zajmowały w ofercie dydaktycznej Uniwersytetu Lwowskiego od 2% (w latach 1892/93–1895/96) do ponad 4% (w latach 1902/03–1913/14). Nie był to wskaźnik wysoki, zważywszy, że w tym samym czasie nauki pomocnicze historii i źródłoznawstwo były reprezentowane w 12–21%⁶³. W kształceniu studentów największą wagę przywiązywano do spraw warsztatowych, niemniej podejmowano także wysiłki, aby pobudzić młodzież do szerszej refleksji historiograficznej i teoretyczno-metodologicznej.

Po odzyskaniu niepodległości zainteresowanie dziejopisarstwem w UJK zmalało, zwłaszcza w latach 20. Lwów ustępował wówczas ilością proponowanych wykładów z historii historiografii i metodologii historii młodemu ośrodkowi wileńskiemu (22 na Wydziale Humanistycznym USB⁶⁴ wobec 17 na Wydziale Filozoficznym/Humanistycznym UJK). Stosunkowo najwięcej uwagi problematyce tej poświęcał S. Zakrzewski, ale nie zwięździł swych

⁶¹ S. Zakrzewski, *Kultura historyczna* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, Lwów 1908, s. 65.

⁶² Tamże, s. 80.

⁶³ J. Maternicki, *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, s. 247.

⁶⁴ J. Garniewicz, *Wileński ośrodek historyczny (od początku XX w. do końca 1939)*. Praca przygotowana w Katedrze Historii Narodów ZSRR pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Ochmańskiego jako rozprawa doktorska, Poznań 1977, maszynopis, s. 538–557.

wysiłków dydaktycznych żadnym poważniejszym opracowaniem naukowym. W latach 1922/23–1926/27 proponował on studentom następującą tematykę wykładów: *Historiografia polska od czasów najdawniejszych; Historiografia polska w dobie porozbiorowej; Historiografia polska; Zarys historiografii polskiej*⁶⁵. Po kilkuletniej przerwie, w latach 1931/32–1934/35, oferował słuchaczom wykłady: *Historiografia polska w XVI w.; Historiografia polska i Historiografia Polski*.

Dziejami dawnego dziejopisarstwa interesował się także w latach 30. uczeń L. Finkla, mediewista i nowożytnik Teofil Emil Modelski (1881–1967)⁶⁶, który prowadził wykłady zatytułowane: *Historiografia IX i X w., Historiografia X w., Dziejopisarstwo wieków średnich, Historiografia za Karolingów, Zarys historiografii średniowiecznej*. Zapowiedziany na r. akad. 1935/36 wykład ucznia S. Zakrzewskiego, badacza okresu rozbięcia dzielnicowego i zwłaszcza stosunków polsko-czeskich i polsko-ruskich, docenta Bronisława Włodarskiego (1895–1974)⁶⁷ pt. *Zarys historiografii średniowiecznej*, został ostatecznie zmieniony na *Średniowieczne pomniki dziejowe Czech i krajów sąsiednich*⁶⁸. Podobną tematykę (historiografia średniowiecza) B. Włodarski zamierzał omawiać w r. akad. 1939/40⁶⁹. Również Ludwik Kolankowski (1882–1956)⁷⁰, który od r. akad. 1936/37 kierował ka-

⁶⁵ S. Zakrzewski prowadził w r. akad. 1924/25 dodatkowo *Ćwiczenia historiograficzne, rozbiór najdawniejszych źródeł łacińskich i staroruskich*. Uczęszczający na wykłady S. Zakrzewskiego w pierwszej połowie lat 20. Marian Tyrowicz (zainteresowany historią porozbiorową) pisał: „godziny poświęcone omówieniu dziejopisarstwa od czasów najdawniejszych do doby porozbiorowej dały mi niezwykle dużo, aczkolwiek nie obejmowały interesującego mnie okresu”. M. Tyrowicz, *Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939*, z przedmową J. Maślanki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1991, s. 120.

⁶⁶ J. Tyszkiewicz, *Teofil Emil Modelski (1881–1967)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. I, s. 495–506; Zob. także rozdział *Historia średniowiecza*.

⁶⁷ K. Błachowska, *Bronisław Włodarski (1895–1974)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 497–516; K. Jasiński, *Bronisław Włodarski (1895–1974): historyk, profesor UMK* [w:] *Toruńscy twórcy nauki i kultury (1945–1985)*, red. M. Biskup i A. Giziński, Warszawa–Poznań–Toruń 1989.

⁶⁸ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 274, Teczka osobowa dra Bronisława Włodarskiego, List B. Włodarskiego do Kancelarii Wydziału Humanistycznego. Lwów 11 września 1935, k. 35.

⁶⁹ W latach 20. XX w. średniowiecznym polskim dziejopisarstwem interesował się wykładający na Wydziale Prawa Oswald Balzer, który częściowe wyniki ustaleń dotyczących Wincentego Kadłubka przedstawiał na posiedzeniu Towarzystwa Naukowego we Lwowie (pracę o Kadłubku wydano po śmierci historyka). O. Balzer, *Studium o Kadłubku* [w:] *Pisma pośmiertne Oswalda Balzera*, t. 1–2, oprac. H. Polackówna, Lwów 1934. Zob. R. Nowacki, *Oswald Balzer (1858–1933)*, Opole 1998, s. 178–179.

⁷⁰ R. Stobiecki, *Ludwik Kolankowski* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 507–524; J. Pisulińska, *Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 r.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rze-

tedrą historii Polski (po S. Zakrzewskim), omawiał przed wybuchem drugiej wojny rozwój historiografii polskiej, a na r. akad. 1939/40 zapowiedział wykład *Dziejopisarstwo polskie w XV i XVI w.* Zestawienie to uświadamia, że T.E. Modelski i L. Kolankowski w jakiejś mierze przejęli po L. Finklu i B. Dembińskim zainteresowanie problematyką historiograficzną. Uczeń S. Zakrzewskiego Bronisław Kocowski (uzyskał *veniam legendi* w 1936 r.), zajął się niemieckim humanistą Reinholdem Heidensteinem i jego miejscem w historiografii⁷¹, zaś Bronisława Maria Palmi (Glodtowa) prawnikiem i historykiem Samuelem Kazimierzem Kuszewiczem (1607–1666)⁷². Warto też odnotować zajęcia prowadzone w roku akad. 1936/37 przez filologa klasycznego, historyka kultury i literatury Ryszarda Ganszyńca (Gansińca)⁷³: *Rękopisy Galla i Wincentego wraz z ćwiczeniami w krytyce tekstu*⁷⁴.

Jeśli chodzi o dorobek twórczy, to największe znaczenie miało trzytomowe dzieło filologa klasycznego Stanisława Witkowskiego (1866–1950)⁷⁵ pt. *Historiografia grecka i nauki pokrewne (chronologia – biografia – etnografia – geografia)*, które ukazało się w latach 1925–1927. O założeniach przyświecających opracowywanej przez dziewięć lat pierwszej europejskiej syntezie greckiego dziejopisarstwa autor pisał: „Dzieło nasze ma na oku głównie rozwój wewnętrzny [wyróżn. S.W.] historiografii, powstanie i losy jej różnych gatunków, uwydatnienie idei dominujących w histo-

szów 2005, s. 441–454; Z. H. Nowak, *Rola Ludwika Kolankowskiego w historiografii polskiej* [w:] *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin*, Toruń 1983, s. 15–31; A. Grabski, *Historiografia i polityka. Dzieje konkursu historycznego im. Juliana Ursyna Niemcewicza 1867–1922*, Warszawa 1979, s. 305–307; Zob. także rozdział *Historia nowożytna 1918–1939*.

⁷¹ B. Kocowski, *Trzej Padewczycy. Wpływ Batorego i Zamoyskiego na działalność Reinholda Heidensteina*, Lwów 1939. W książce autor zaznaczył, że pomysłodawcą rozprawy był S. Zakrzewski, zaś po jego śmierci opieką naukową otoczyli go F. Bujak i S. Łempicki. Tamże, s. 1.

⁷² B. Glodtowa, *Bronisław Samuel Kuszewicz – życie i działalność kulturalna* [w:] *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929, s. 281–294. W 1932 r. uzyskała doktorat w UJK na podstawie pracy pt. *Samuel Kuszewicz, życie i działalność piśmiennicza*. Za J. Pisulińską, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Lwów 2007, s. 246.

⁷³ J. Starnawski, *Ryszard Gansiniec (6 III 1888 – 8 III 1958)* [w:] tegoż, *Sylwetki lwowskich historyków literatury*, Łódź 1997; Prof. dr Ryszard Gansiniec. *Z życia i twórczości. Materiały posesyjne*, do druku przyg. J. Śliwiok, Katowice 1997.

⁷⁴ Był on także autorem pracy *In Galli „Chronicorum” animadversiones criticae* (1924).

⁷⁵ Szerzej zob. *Sylwetki filologów klasycznych w Polsce. Stanisław Witkowski 1866–1950*, oprac. J. Żuławska, „Meander. Miesięcznik poświęcony kulturze świata starożytnego” 1955, z. 5, s. 273–276; I. Lewandowski, *Historiografia rzymska*, Poznań 2007, s. 11–13; J. Kolendo, *Historycy świata antycznego 1918–1939* [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, cz. 4, Warszawa 1990, s. 210–211. Zob. także rozdział *Historia starożytna*.

riografii”⁷⁶. S. Witkowski przez jeden rok kierował utworzoną wiosną 1920 r. na UJK zwyczajną katedrą historii starożytnej, do momentu przybycia do Lwowa Konstantego Chylińskiego (w r. akad. 1921/22)⁷⁷.

Na uwagę zasługują też prace Olgierda Górki (1887–1955)⁷⁸. Już tematyka proponowanych przez niego wykładów habilitacyjnych (*Historiografia polska a orientalistyka* oraz *Historiografia wschodnia czasów Sulejmana Wspaniałego*) zdradzała zainteresowania dawną historiografią: powszechną i polską⁷⁹. Uzyskawszy w 1917 r. *veniam legendi* z historii południowego Wschodu Europy, skupiał w późniejszych latach uwagę głównie na historiografii rumuńskiej. Na IV Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich wygłosił referat, w którym krytycznie ocenił dotychczasowy dorobek historiografii polskiej i rumuńskiej⁸⁰. Warto wspomnieć też o wydanej przez O. Górkę, nakładem PAU, *Kronice czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego*⁸¹ oraz przyczynku: *Najstarsza historiografia rumuńska* (1930)⁸².

W drugiej połowie lat 30. wyszedł jubileuszowy rocznik „Kwartalnika Historycznego” (1937), w którym wartościowe rozprawy, bilansujące dorobek historiografii polskiej po 1886 r., opublikowali m.in. lwowianie: Stefan Ingłot,

⁷⁶ S. Witkowski, *Historiografia grecka i nauki pokrewne (chronologia – biografia – etnografia – geografia)*, t. I, Kraków 1925, s. 11. W Przedmowie autor składał podziękowania zainteresowanym jego badaniami Tadeuszowi Since oraz Stanisławowi Zakrzewskiemu. Ludwik Piotrowicz ocenił syntezę S. Witkowskiego jako dzieło dające: „niezmiernie gruntowne i wyczerpujące wprowadzenie we wszelkie kwestie związane z krytyką greckich źródeł literackich do historii starożytnej”. Tenże, *Badania nad historią starożytną w Polsce*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, s. 217.

⁷⁷ W latach 1920/21 oraz 1921/22 S. Witkowski wystąpił z wykładami: *Historiografia grecka* oraz *Historiografia grecka epoki hellenistycznej i cesarstwa*. Por. rozdział *Historia starożytna*.

⁷⁸ Z. Romek, *Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej (1908–1955)*, Warszawa 1997, s. 37–49; tenże, *Olgierd Górka (1877–1955)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 411–434. Zob. także rozdział *Historia średniowiecza*.

⁷⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, с. 525, Teczka osobowa O. Górki, Protokół posiedzenia Kolegium profesorów wydziału z powodu kolokwium Dra Olgierda Górki, k. 23.

⁸⁰ O. Górka, *Stan badań i zadania historiografii stosunków polsko-rumuńskich* [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Poznań 1925, s. 1–27.

⁸¹ Górka omawiał charakter kroniki, czas i miejsce jej powstania, cechy anonimowego autora (język, zawód, poglądy), wysuwał też przypuszczenia co do autorstwa dzieła, omawiał źródła, na jakich została oparta (zaginione roczniki dworskie), wskazywał wreszcie na wartość i znaczenie odnalezione w Monachium źródła. Por. O. Górka, *Kronika czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego (1457–1499)*, Kraków 1931.

⁸² W latach 1930/31 i 1931/32 Górka zaproponował wykłady: „Przegląd historiografii średniowiecznej Czech, Węgier i Rumunii” (1 godz.) oraz „Historiografia średniowieczna Czech, Węgier i Rumunii” (2 godz.). Zajęcia tego historyka cieszyły się ogromnym zainteresowaniem słuchaczy.

Mieczysław Gębarowicz, Stanisław Łempicki i Kazimierz Hartleb⁸³. Rok później, nakładem Towarzystwa Miłośników Historii Lwowa, ukazała się cenna od strony materiałowej i nowatorska koncepcyjnie książka Łucji Charewiczowej (1897–1943)⁸⁴ pt. *Historiografia i miłośnictwo Lwowa* (1938). Autorka omawiała obok historiografii polskiej także ukraińską, niemiecką, ormiańską i żydowską⁸⁵.

Zainteresowanie metodologią historii w okresie Polski odrodzonej było nieco mniejsze niż przed 1914 r. Wykłady z metodologii historii prowadziły na UJK w zasadzie dwie osoby: Olgierd Górka i Karol Maleczyński (1897–1968)⁸⁶. Wprawdzie uczennica Jana Ptaśnika i Franciszka Bujaka, Łucja Charewiczowa, także miała całoroczne wykłady: *Wiadomości wstępne do nauk historycznych* (1925/26) oraz *Wstęp do nauk historycznych* (1929/30, 1931/32, 1938/39), ale były one podporządkowane potrzebom nauk pomocniczych historii⁸⁷. Z kolei Górka prowadził: *Wstęp do badań historycznych średniowiecza* (1925/26), *Metodologiczne ćwiczenia historyczne* (1926/27), *Kurs metodologii historycznej (z ćwiczeniami)* (1928/29), i po dłuższej przerwie *Metodologię badań historycznych południowego Wschodu Europy (średniowiecze i czasy nowożytne)* (1937/38)⁸⁸. Natomiast K. Maleczyński podejmował na wykładach z lat 30. zagadnienia z zakresu filozofii

⁸³ Stefan Ingot, *Rozwój historiografii społecznej i gospodarczej*, Mieczysław Gębarowicz, *Archeologia historyczna*, K. Hartleb i S. Łempicki, *Historia kultury*. Zob. „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. 51, z. 1–2, s. 377–424, 435–453.

⁸⁴ D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa (1897–1943)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 517–534; J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa 1897–1943. Życie i dzieło*, Częstochowa 2001. Zob. także rozdział *Historia kultury*.

⁸⁵ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa. Z 52 ilustracjami w tekście*, Lwów 1938; też, *Dziesięciolecie badań nad dziejami miasta Lwowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. 43, t. II, s. 115–136. W artykule lwowska historyczka krytycznie oceniała dorobek historiografii lokalnej w latach 1919–1929 i wskazywała na deficyt naukowych opracowań z tego zakresu.

⁸⁶ K. Błachowska, *Karol Maleczyński (1897–1968)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 535–550. Zob. także rozdziały *Historia średniowiecza, Nauki pomocnicze historii 1918–1939*.

⁸⁷ Zob. *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza za rok szkolny 1924/25*, Lwów 1925, s. 129. Wiadomo też, że w lipcu 1931 r. Ł. Charewiczowa znalazła się wśród wykładowców kursu wakacyjnego dla nauczycieli historii, na którym – obok wykładu dotyczącego rozwoju miast w średniowieczu i epoce nowożytnej – miała trzygodzinną prelekcję pt. *Pojęcie nauki historycznej, jego rozwój na podstawie literatury lat ostatnich*. ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, спр. 715, Teczka osobowa Stanisława Zakrzewskiego, Program wykładów na kursie wakacyjnym historycznym we Lwowie w lipcu 1931 r. dla nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących oraz zakładów kształcenia nauczycieli, k. 163.

⁸⁸ Zajęcia wstępne do wyspecjalizowanych subdyscyplin historycznych prowadzili także inni specjaliści, m.in. F. Bujak ze swymi uczniami.

historii (*Współczesne zagadnienia filozofii historii*⁸⁹, *Współczesne kierunki filozofii historii*, *Ogólne zasady filozofii historii*).

Autorami rozpraw z metodologii historii byli: Franciszek Bujak (*Zagadnienie syntezy w historii*, 1924), uczeń S. Zakrzewskiego – Roman Lutman (*Zagadnienie prawdy w historii i Zagadnienia filozoficzne historii*, 1925), i Ludwik Finkel (*Pojęcie, zakres i zadania dziejów powszechnych*, 1935⁹⁰). Autor pierwszej pracy, wyrażając poglądy zbliżone do historyków szkoły Annales, opowiadał się za historią jako nauką wykrywającą prawidłowości, otwartą na osiągnięcia socjologii i geografii. Domagał się uściślenia używanych przez historyków pojęć, systematyzowania i klasyfikowania badanych zjawisk oraz wzmocnienia logicznych podstaw poznania⁹¹. R. Lutman wyróżniał się dobrą znajomością współczesnych koncepcji historiozoficznych, sceptycyzmem wobec historii wydarzeniowej – w czym podążał za Benedetto Croce, Heinrichem Rickertem, Wilhelmem Diltheyem, Maxem Weberem, Theodorem Lessingiem oraz Georgiem Simmlem – a także oryginalnością przemyśleń zmierzających do wywołania dyskusji nad fundamentalnymi zagadnieniami prawdy historycznej, źródła, czasu, doświadczenia (intuicji) i historycznego przedstawienia⁹².

⁸⁹ W spisie wykładów na r. akad. 1930/31 podano wprawdzie *Współczesne zagadnienia historii filozofii*, ale chodziło zapewne o filozofię historii, którą K. Maleczyński zajmował się i w późniejszych latach.

⁹⁰ Rozprawa została wydana kilka lat po śmierci (1930) L. Finkla. Zob. tenże, *Pojęcie, przedmiot i zakres dziejów powszechnych* [w:] *Wielka historia powszechna: wydawnictwo zbiorowe ilustrowane*, red. J. Dąbrowski, O. Halecki, M. Kukiel, S. Lam, t. I. *Pradzieje ludzkości i historia państw wschodu*, wstęp L. Finkel, Warszawa 1935. Przedruk: *Historycy o historii*, t. II: 1918–1939, wstępem i komentarzem opatrzył M.H. Serejski, Warszawa 1966, s. 229–257.

⁹¹ Por. A.F. Grabski, *Franciszek Bujak i historia gospodarcza* [w:] tegoż, *Kształty historii*, Łódź 1985, s. 342; tenże, *Franciszek Bujak i historia gospodarcza (Uwagi o metodologicznych poglądach uczonego)*, „Historyka” 1979, t. 9, s. 101–124; Por. Z. Budzyński, *Franciszek Bujak (1875–1953)* [w:] *Złota księga historiografii*, t. I, s. 423–440; H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak. O nowy kształt historii* [w:] *Franciszek Bujak. Wybór pism*, t. I: *Nauka, społeczeństwo, historia*, Warszawa 1976, s. 1–167. Madurowicz-Urbańska w rozdziale zatytułowanym *Ogólna metodologia historii* podkreśliła związek nie zawsze jasnego stanowiska metodologicznego Bujaka z jego ogólną refleksją naukowawczą. F. Bujak, krytykując historię wydarzeniową – pisała – „wysoko cenił jednak walory erudycyjno-analitycznego warsztatu. Co ważniejsze – dodawała – miały one stanowić o właściwej podstawie dla dalszych procesów poznawczych”. Procesy te składały się na jego ideę „historii ogólnej”, historii wyższego stopnia, zmierzającej do ukazywania ewolucji zjawisk nauki historycznej, gwarantującej uzyskiwanie wiedzy zobiektywizowanej. Tamże, s. 131–167. Wiadomo, że w latach 30. F. Bujak nie przyjmował na swoje seminarium studentów, którzy nie mieli zdanego egzaminu z metodologii historii.

⁹² P. Kowalewski, *Roman Lutman jako metodolog historii*, cz. 1, „Sensus Historiae” v. VII (2012/2), s. 77–100; cz. 2, „Sensus Historiae” v. IX (2012/4), s. 143–166; K. Błachowska, *Romana Lutmana spojrzenie na metodę*, „Klio Polska” 2006, t. II, s. 33–44.

Nieco więcej uwagi wypadnie poświęcić rozprawie L. Finkla, skoro rozważania swe lwowski historyk nazwał „teorią historii”. M.H. Serejski zauważył, że opracowanie Finkla dowodziło dużej erudycji⁹³. Lwowianin przywoływał liczne nazwiska filozofów i historyków: od antyku po współczesność. Sięgał też chętnie do wypowiedzi pisarzy i poetów, próbując zmierzyć się z odpowiedzią na pytania: w jakim celu zajmujemy się historią i czym jest historia powszechna. Historię ludzkości traktował jako dalszy ciąg dziejów ziemi. Wymieniał rozmaite czynniki tworzące podłoże dla działalności człowieka jako istoty społecznej⁹⁴. Podkreślał ścisłe związki różnych sfer życia człowieka, a próby oświetlenia przeszłości z jednej tylko perspektywy dyskredytował jako z gruntu fałszywe⁹⁵. Zgadzał się z Janem Baptystą Vico, który traktował dzieje jako zbiór ewoluujących i pomnażających się idei. Odcinał się jednak od ich idealistycznego rozumienia, widząc w nich wyraz potrzeb i ludzkich aspiracji, tendencji i woli rządzących społecznych elit. L. Finkel był świadomy subiektywizmu poznania historycznego, a nawet uważał, że odgrywa on w pracy historyka znaczną rolę. „Historyk musi być poniekąd subiektywny, wszakże nie może – podkreślał – być samowolny”⁹⁶. Historia była dla niego wytworem umysłu badacza, powstałym w oparciu o źródła z pomocą wyobraźni. Wymieniał trzy elementy składające się na pracę dziejopisarską: metodyczne badanie, filozoficzne pojmowanie i artystyczne odtwarzanie. Bronił kategorii prawdy w badaniach historycznych jako myślowej realności tego, co minione. Wymieniając długi szereg zwolenników szukania dziejowych praw, na czele z H.T. Bucklem, oceniał: „we wszystkich tych usiłowaniach i pomysłach widać, jak dotychczas, naginanie zdarzeń, nałamywanie poglądów do z góry powziętych zamierzeń”⁹⁷.

Zainteresowanie historią pojmował jako przejaw ludzkich aspiracji. Ten rodzaj duchowych potrzeb człowieka charakteryzował następująco: „Badamy, analizujemy i syntetyzujemy przeszłość, aby zorientować się w «świe-

⁹³ M.H. Serejski, *Wstęp* [w:] *Historycy o historii*, t. II, s. 37.

⁹⁴ Powołując się na twierdzenie Ernsta Bernheima, iż „Człowiek społeczny jest właściwym przedmiotem historii”, dodawał, że czynnik kolektywistyczny i indywidualny są ze sobą splecione. Przyznawał rację niemieckiemu logikowi Rudolfowi H. Lotze piszącemu, że realizacja pomysłów geniuszów, na które czekały wieki, zależy od „posłuchu w masie i od zastosowania”. L. Finkel, *Pojęcie, zakres i zadania dziejów powszechnych*, s. 238.

⁹⁵ Tamże, s. 236. Finkel był zwolennikiem historii integralnej, która zyskała w tym okresie sporo zwolenników.

⁹⁶ Tamże, s. 242.

⁹⁷ Tamże, s. 247. Uważał, że zasadniczo obroniło się stanowisko J.G. Droysena, sformułowane w jego *Historyce*, iż „Badanie natury szuka w zmiennym jednakowego, historia w jednakowym – zmiennego”.

cie historycznym», w którym żyjemy, który jest wynikiem przeszłości, a zadatkiem przyszłości, aby poznać, co znaczą nasze formy życiowe, jak powstały, jak się rozwijały, aby zrozumieć teraźniejszość i, jak się trafnie wyrażono, aby «robić historię»⁹⁸. Zajął też stanowisko w sprawie ciceronowskiej maksymy „historia magistra vitae”⁹⁹. Podkreślał, że perspektywa narodowa (państwowa) i uniwersalistyczna, w badaniach historycznych dopełniają się i wzbogacają¹⁰⁰. W swych zapytaniach zachowywał umiar i ostrożność. Przy otwartości na nowe poglądy, bronił zdobyczy warsztatowych tradycyjnej historiografii.

Badaczka lwowskiego środowiska historycznego w okresie międzywojennym, Joanna Pisulińska, doszła do wniosku, że dominowało w nim przywiązanie do tradycyjnych wzorców metodologicznych¹⁰¹. W refleksji metodologicznej Uniwersytet Jana Kazimierza ustępował Uniwersytetowi Warszawskiemu, a w zakresie oferty dydaktycznej także Uniwersytetowi Wileńskiemu.

Podsumowując, wypada powiedzieć, że lwowianie nie byli kreatorami nowych idei i koncepcji metodologicznych, ale dobrze orientowali się w europejskich dyskusjach i piśmiennictwie z tego zakresu. Studenci zainteresowani bliżej problematyką metodologiczną korzystali na przełomie XIX i XX w. z trudnego w percepcji dzieła Ernsta Bernheima¹⁰², później francuskiego kompendium Charlesa Victora Langloisa i Charlesa Seignobosa¹⁰³. W okresie dwudziestolecia międzywojennego korzystano głównie z *Historyki* Marcellego Handelsmana (pierwsze wyd. w 1921 r.). Proponowane stu-

⁹⁸ Tamże, s. 248.

⁹⁹ Tamże, s. 249.

¹⁰⁰ Tamże, s. 256.

¹⁰¹ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 233–234, 250, 290.

¹⁰² E. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Leipzig 1908 (inne edycje 1889, 1903, 1912). Szerzej zob. A. Kuligowska, *Auffassung w koncepcji historii Ernsta Bernheima*, Poznań 2013. Dzieło Bernheima S. Zakrzewski uważał za najważniejsze opracowanie poświęcone metodologii historii. J. Maternicki, *Historiografia i kultura historyczna*, t. II, s. 478. Recenzując *Historykę* M. Handelsmana, S. Zakrzewski pisał, że podczas studiów, wobec braku polskich prac z dziedziny metodologii historii, zmuszony był do „wykuwania nieprzystępnego dla początkujących” dzieła Bernheima. S. Zakrzewski, *Na marginesie „Wiedzy powszechnej” z powodu „Historyki” Marcellego Handelsmana* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. I, Warszawa 1936, s. 106.

¹⁰³ Ch.V.Langlois i Ch. Seignobos, *Wstęp do badań historycznych*, przekład W. Górkowa, z przedmową S. Zakrzewskiego, Lwów 1912. S. Zakrzewski wskazywał w latach 20. na przemożny wpływ myśli i historiografii niemieckiej na polską. Tenże, *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa* [w:] tegoż, *Zagadnienia historyczne*, t. I, s. 219–224.

dentom ULw./UJK wykłady metodologiczne miały różnorodny charakter. W związku z tym F. Bujak zwracał uwagę na potrzebę ujednoczenia wymagań z zakresu metodologii na egzaminie magisterskim, przedkładając własne propozycje w tej mierze¹⁰⁴.

Jeśli chodzi o refleksję dydaktyczno-historyczną¹⁰⁵, to jej prekursorów wśród lwowian można szukać dopiero na przełomie XIX i XX w. Na II Zjeździe Historyków Polskich w 1890 r. we Lwowie L. Finkel wystąpił z referatem „dydaktycznym”, upominając się o nowy – opracowany wspólnymi siłami uczonych – podręcznik dziejów polskich, adresowany do szerokiego odbiorcy, wyważony w ocenach i sądach¹⁰⁶. Sprawę tę przypomniał na kolejnym zjeździe w Krakowie (1900)¹⁰⁷. W 1894 r. na łamach „Muzeum” ukazała się rozprawa L. Finkla poświęcona tzw. metodzie regresywnej (retrospektywnej) w nauczaniu historii. Lwowski historyk krytykował ją tak ze względów naukowych (pozbawienie przedmiotu charakteru naukowego), jak i ideowo-wychowawczych (obrona młodzieży przed prusko-hohenzollernowską propagandą)¹⁰⁸.

W 1901 r. omówił w *Encyklopedii wychowawczej* problemy związane z edukacją historyczną, która – uważał – winna być podporządkowana przede

¹⁰⁴ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Korespondencja Stanisława Zakrzewskiego z lat 1896–1935, rps Ossol. 7343/II, t. I, List F. Bujaka. Lwów 22 czerwca 1929, k. 335.

¹⁰⁵ Jerzy Maternicki wyodrębnił w dziejach dydaktyki historii trzy okresy: 1) doraźnych i fragmentarycznych przemyśleń dotyczących edukacji historycznej; 2) rozwoju wiedzy fachowej, tworzonej głównie przez nauczycieli (czasem prowadzących też zajęcia na uniwersytecie); 3) kształtowania się dydaktyki historii jako dyscypliny uniwersyteckiej. Tenże, *Problemy metodologiczne badań nad dziejami dydaktyki historii* [w:] tegoż, *Pogranicza historii. Studia i szkice*, Rzeszów 2011, s. 183.

¹⁰⁶ L. Finkel, *Jakiego podręcznika historii polskiej koniecznie nam potrzeba i jaką drogą dojść do niego* [w:] *Pamiętnik II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie*, t. I: *Referaty*, Lwów 1890, s. 1–9. Wytykał dotychczasowym opracowaniom zawężenie perspektywy głównie do dziejów politycznych. Za konieczne uznał rozszerzenie jej o historię społeczno-gospodarczą, kultury i oświaty. Jednocześnie akcentował potrzebę stworzenia dzieła nieprzeładowanego faktografią, napisanego zrozumiałym i żywym językiem. Zob. także *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie*, t. II: *Obrady i uchwały*, Lwów 1891, s. 166–170.

¹⁰⁷ Tenże, *Składane dzieje Polski* [w:] *Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie urządzanego przez Towarzystwo Historyczne Lwowskie w dniach 4, 5 i 6 czerwca 1900*, t. I. *Referaty*, Kraków 1900, s. 1–3; t. II. *Protokoły obrad*, Kraków 1901, s. 32–37.

¹⁰⁸ Tenże, *O tak zwanej metodzie regresywnej w nauczaniu historii*, „Muzeum” 1894, s. 1–11, 71–82. Szerzej o zainteresowaniach L. Finkla edukacją historyczną zob. J. Maternicki, *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, Warszawa 1974, s. 105–107, 321–341; J. Centkowski, *Ludwik Finkel jako dydaktyk historii* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. II, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2004, s. 201–208.

wszystkim celom poznawczym i w ten sposób służyć skutecznej realizacji potrzeb wychowawczych¹⁰⁹. Dużą uwagę przywiązywał też do rozwijania u uczniów „zmysłu historycznego”, czyli specyficznego dla historii sposobu myślenia.

Wypowiedzi L. Finkla o nauczaniu historii w szkole były w znacznym stopniu pochodną jego poglądów metodologicznych i historiograficznych. Nie brakowało w nich pierwiastków oryginalnych, odbiegających od dominujących wówczas zapatrywań dydaktycznych¹¹⁰. W doborze treści kształcenia na plan pierwszy wysuwał on „dorobek duchowy” ludzkości. Pisał o potrzebie zrozumienia przez ucznia, „jak narastała, kształtowała się kultura – wynik twórczej działalności pokoleń”¹¹¹. Krytykował tradycyjny model nauczyciela: „bezpłodnego sprawozdawcy obcych wyników”. Domagał się, by uczący nadawał wykładowi „piętno przerobienia samoistnego materiału naukowego, które działa na słuchających, a zarazem – podkreślał – ustrzeże się od niedozwolonych wniosków i przyjmować będzie krytycznie hipotezy, które nie mogą wejść do nauki szkolnej”¹¹². Dostrzegał potrzebę stopniowania pojęć na lekcjach historii. Podnosił znaczenie historii najnowszej w edukacji szkolnej, zastrzegając, że „nie polityka ma wejść do szkoły, ale historia, która by samym obiektywnym przedstawieniem dziejów dała jasne i pewne wiadomości o politycznych, społecznych i kulturalnych przemianach naszego wieku”¹¹³. Podkreślał też ścisłe związki historii z geografiami, której nauczanie miało wyprzedzać lekcje historii. Był zwolennikiem stosowania różnych środków dydaktycznych, ale najszerzej wypowiedział się na temat podręcznika, który wysuwał na plan pierwszy. Upominał się o szersze uwzględnianie w narracjach podręcznikowych – obok wypadków politycznych – historii społeczno-gospodarczej, dziejów kultury i oświaty¹¹⁴.

¹⁰⁹ Podnosił, że „umiejętna historia” nie powinna „czynić żadnych ustępstw ani dla etyki, ani dla polityki, mimo to (a może właśnie dlatego) jest nadal «magistra vitae», kształci umysły i uczucia, wpływa na poglądy i na porywy ludzkie”. Przestrzegał: „Historia nie może być «sędzią winnych», wykazywać błędów lub dawać rad dawno zmarłym ludziom, aby z niej poznać tzw. wartości polityczne i wartości etyczne; one same, w skutkach swych, najlepiej, najwyraźniej się okazują, sądzą się same – i przez to najpedagogiczniej działają na młodzież”. Tenże, *Historia* [w:] *Encyklopedia wychowawcza*, t. 5, red. R. Pleniewicz, Warszawa 1901, s. 288–289.

¹¹⁰ K. Augustynek, *Ludwik Finkel o nauczaniu historii*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1965, z. 20. Prace historyczne II, s. 175–187.

¹¹¹ L. Finkel, *Historia*, s. 292.

¹¹² Tamże, s. 286–287.

¹¹³ Tenże, *O tak zwanej metodzie regresywnej*, s. 21.

¹¹⁴ L. Finkel był też współautorem (ze Stanisławem Głębińskim) podręcznika historii i statystyki monarchii austro-węgierskiej i próbował w nim zrealizować propagowany przez siebie model książki szkolnej. L. Finkel, S. Głębiński, *Historia i statystyka monarchii austro-*

Na przełomie XIX i XX w. nie prowadzono we Lwowie (podobnie jak w Krakowie) osobnych wykładów z dydaktyki historii. Proponowano natomiast studentom wykłady z dydaktyki ogólnej traktowanej jako część pedagogiki. Ćwiczenia o takim charakterze, prowadzone przez prof. Euzebiusza Czerkawskiego (1822–1896), pojawiły się już pod koniec lat 70. XIX w. W r. akad. 1886/87 studenci mogli wysłuchać jego wykładu *Z dydaktyki gimnazjalnej*, a rok później *Dydaktyka gimnazjalna według nowych instrukcji ministerialnych dla nauki gimnazjalnej wydanych*. W latach 90. również docent prywatny Antoni Danysz (1853–1925) łączył wykłady pedagogiki z dydaktyką ogólną, zaś na początku XX w. także docent Bolesław Mańkowski (1852–1921) omawiał *Metody nauczania*.

Spośród historyków lwowskich związanych z Uniwersytetem Jana Kazimierza, którzy wnieśli największy wkład w budowanie fachowej dydaktyki historii, trzeba na pierwszym miejscu wymienić Ewę Maleczyńską (1900–1972)¹¹⁵. W latach 1921/22 oraz 1922/23 była ona młodszą asystentką przy seminarium historii Polski, którym kierował S. Zakrzewski. Po ukończeniu studiów w 1923 r. uczyła w różnych szkołach lwowskich. W r. akad. 1934/35 rozpoczęła na UJK zajęcia zlecone z dydaktyki historii¹¹⁶. Od połowy lat 30. do wybuchu wojny prowadziła całoroczny wykład najczęściej zatytułowany *Nauczanie historii w szkole średniej* (1934/35, 1935/36, 1936/37) lub *Nauczanie historii w liceum* (1937/38). Podobną problematyką zajmowała się w r. akad. 1938/39¹¹⁷. Od roku 1937/38 robiła to w ramach Studium Pedagogicznego UJK (wniosła spory wkład w jego organizację, współdziałała z F. Bujakiem)¹¹⁸.

węgierskiej, Lwów 1897. Zob. C. Majorek, *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990, s. 316–318. W 1923 r. L. Finkel opublikował we współpracy z Władysławem Pocięchą wybór tekstów źródłowych do dziejów odrodzenia i reformacji. Zob. *Odrodzenie i Reformacja. W świetle źródeł* przedstawił L. Finkel i W. Pocięcha. *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej*, z. 28, Kraków 1923.

¹¹⁵ J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii 1918–1939. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978, s. 246–259, 283–302.

¹¹⁶ ДАЛЮ, ф. 26, оп. 5, спр. 1179, Teczka osobowa Ewy Maleczyńskiej, Umowa o pracę z dnia 3 listopada 1937 r., k. 1. Maleczyńska mocno angażowała się w uruchomienie w 1931 r. sekcji dydaktycznej lwowskiego oddziału PTH (najpierw jako wice-, a następnie jej przewodnicząca). Od 1934 r. Maleczyńska kierowała też Ogniskiem Metodycznym przy Kuratorium Okręgu Szkolnego we Lwowie, które dwa lata później przeniesiono do VII Gimnazjum, jej stałego miejsca pracy.

¹¹⁷ W trymestrze pierwszym było to *Nauczanie historii w gimnazjum czteroletnim. Wybrane zagadnienia*, w drugim *Nauczanie historii w liceum*, w trzecim *Zagadnienia życia współczesnego a nauczanie historii*. Wszystkie w wymiarze po 2 godz. tygodniowo.

¹¹⁸ P. Sierżęga, *Studium Pedagogiczne dla kandydatów na nauczycieli historii szkół średnich na Wydziale Humanistycznym UJK [w:] Історія та історіку у Львівському університеті: традиції та сучасність*, ред. Л. Зашкільняк, П. Серженга, Львів 2015, s. 373–381.

Łączyła wówczas dwugodzinne prelekcje z dydaktyki historii z hospitacjami i lekcjami próbnymi w II Państwowym Gimnazjum we Lwowie. Zajęcia te były obowiązkowe dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Od studentów wymagała dużej aktywności i dobrego przygotowania do zajęć praktycznych¹¹⁹.

Od połowy lat 20. do wybuchu drugiej wojny światowej E. Maleczyńska opublikowała kilkanaście rozpraw z dydaktyki historii, w tym najważniejszą *Nauczanie historii w szkole średniej* (1937)¹²⁰. Lwowska badaczka należy do niewielu dydaktyków historii, których prace oparły się próbie czasu i są cytowane współcześnie.

W nauczaniu historii wyróżniała cele poznawcze i użyteczne („pogłębianie wychowania moralnego, obywatelskiego i estetycznego”¹²¹). Wśród pierwszych wyodrębniła rzeczowo-poznawcze, związane ze znajomością faktów i związków między nimi, oraz formalno-poznawcze, ukierunkowane na rozwijanie pamięci, wyobraźni, spostrzegawczości i historycznego myślenia. E. Maleczyńska uważała, że zasadniczą sprawą w szkole jest zaznajomienie uczniów z „prawdą naukową i tym poglądem na wypadki, jaki obiektywna nauka w danym momencie przyjmuje”¹²².

Lwowska dydaktyczka przestrzegała przed wszelką jednostronnością w nauczaniu historii. Pisała, że „sąd o przeszłości, jeśli ma naprawdę twórczo budować przyszłość, musi się oprzeć na prawdzie i być sam w sobie prawdziwy”¹²³. Uważała też, że szkoła nie jest miejscem, w którym powinna być prezentowana „każda nowa, subiektywna hipoteza, a jedynie te bezsporne i przez naukę ogólnie przyjęte”. Nie była natomiast przeciwniczką informowania młodzieży o hipotetyczności pewnych poglądów naukowych czy słabym zaawansowaniu badań nad wybranymi kwestiami. Opowiadała się za

¹¹⁹ H. Wójcik-Łagan, *Uniwersytet Jana Kazimierza a nauczycielska edukacja historyczna w latach 1918–1939* [w:] *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, t. II, red. L. Michalska-Bracha i M. Przeniosło, Kielce 2009, s. 151–153.

¹²⁰ Recenzent pracy, Józef Dutkiewicz, wysoko ocenił opracowanie E. Maleczyńskiej, pisząc m.in.: „Autorka postawiła sobie za cel «zestawić krótko rzeczy najbardziej zasadnicze, dotyczące teorii i praktyki nauczania historii w szkole średniej». Można powiedzieć, że jej to się w całości udało. Jeśli autorka zastrzega się, że nie ma zamiaru «pchnąć na nowe tory nauczania historii», to jednak znajdziemy w tej książce sporo myśli nowych, sugestii oryginalnych i użytecznych”. Rec. J. Dutkiewicz, *Maleczyńska Ewa: Nauczanie historii w szkole średniej. Lwów 1937*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” 1938, z. 1, s. 18.

¹²¹ E. Maleczyńska, *Nauczanie historii w szkole średniej*, Lwów 1937, s. 6.

¹²² Tamże.

¹²³ E. Maleczyńska zauważała: „Fakt, że prawda w nauczaniu historii jest podstawowym elementem wychowawczym, sprawia zarazem, że rzetelność naukowa w nauczaniu naszego przedmiotu jest w pełni do pogodzenia z realizacją celów wychowawczych”. Tamże, s. 14–15.

równomiernym uwzględnianiem historii politycznej oraz społeczno-gospodarczej i kultury. Wskazywała na wartość tradycyjnych metod nauczania, m.in. wykładu, który w żadnym razie – podkreślała – nie jest „antytezą samodzielnej pracy myślowej ucznia”¹²⁴.

W latach 30. E. Maleczyńska podjęła w jednym z lwowskich gimnazjów żeńskich (w klasach V–VII) eksperyment w zakresie samodzielnej pracy uczniów, którego celem był rozwój zainteresowań historycznych i umiejętności poznawczych młodzieży¹²⁵. Nie utożsamiała jednak wysiłku uczniów z pracą badaczy. W swych artykułach podnosiła walory historii lokalnej i regionalnej w szkole¹²⁶ oraz korzyści płynące z umiejętnego wykorzystywania literatury popularnonaukowej¹²⁷. Doceniała pozalekcyjne i pozaszkolne formy nauczania historii (m.in. wycieczki)¹²⁸. Krytykując niedomagania praktyki nauczania, zwracała uwagę na potrzebę stałego podnoszenia kultury historycznej społeczeństwa i z dużym wyczuciem formułowała niezbędne w tej mierze postulaty pod adresem władz oświatowych i samych nauczycieli.

Znaczący wkład w rozwój refleksji dydaktyczno-historycznej wnieśli także F. Bujak¹²⁹ i A. Szelański. Pierwszy w największym stopniu intere-

¹²⁴ Tamże, s. 96.

¹²⁵ Taż, *Z doświadczeń nad samodzielną pracą uczniów w obrębie nauczania historii w szkole średniej*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” 1934, R. 2, z. 2, s. 75–90. Tadeusz Słowikowski, który jako młody nauczyciel uczestniczył w w lekcji pokazowej Maleczyńskiej prowadzonej w żeńskim gimnazjum metodą rozmowy nauczającej, po latach pisał: „Byłem wprost oczarowany kunsztem metodycznym prowadzącej lekcję oraz swobodą i «rozgadaniem» uczennic, z jakimi operowały trudnym materiałem historycznym, wyciągały wnioski, oceniały trudną sytuację towarzyszącą wypadkom historycznym”. T. Słowikowski, *Problem samodzielności ucznia w uczeniu się historii w ujęciu Ewy Maleczyńskiej* [w:] „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” VIII, z. 59, Kraków 1977, s. 257–263.

¹²⁶ Taż, *Regionalizm w nauczaniu historii*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” 1933, R. 1 (1933), z. 1, s. 27–36; taż, *Materiały i wskazówki do nauczania historii Ziemi Czerwińskiej do roku 1772*, Lwów 1933. Szerzej o poglądach E. Maleczyńskiej na regionalizm zob. D. Koniczka-Słowińska, *Edukacyjny nurt regionalizmu historycznego w Polsce po 1918 roku. Konteksty – koncepcje programowe – realia*, Poznań 2011, s. 211–220.

¹²⁷ E. Maleczyńska, *O roli książki historycznej w pracy szkoły średniej* [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*, t. I: *Referaty*, Lwów 1930, s. 651–665; taż, *W sprawie lektury w wyższych klasach szkoły średniej*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” 1933, z. 2, s. 72–87; taż, *Lektura historyczna w I klasie licealnej a dotychczasowa polska produkcja wydawnicza*, tamże, 1937, z. 3, s. 113–123.

¹²⁸ Taż, *Nauczanie historii w szkole średniej*, s. 125–129, 136–141; taż, *Parę doświadczeń z szkolnej pracowni historycznej*, „Gimnazjum” 1935, R. 2, nr 8. Maleczyńska, dystansując się od nauczania według planu daltońskiego, proponowała tworzenie w szkołach pracowni dla wszystkich przedmiotów humanistycznych, w których uczniowie w toku cichej pracy pod kierunkiem nauczyciela zdobywaliby umiejętności pracy z książką.

¹²⁹ J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii*, s. 80–88; Z. Michalik, *Na drodze ku integralnej wizji dziejów Polski. Podręczniki szkolne przełomu XIX i XX w.*, „Przegląd Humanistyczny”

sował się reformą studiów historycznych, z punktu widzenia lepszego przygotowania słuchaczy do zawodu nauczyciela¹³⁰. Wypowiedział także szereg istotnych uwag zmierzających do podniesienia poziomu dydaktyki uniwersyteckiej¹³¹. F. Bujak należy też do pionierów dydaktyki historii w szkołach zawodowych. Na V Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (1930) upomniał się m.in. o szersze uwzględnianie w przygotowaniu do zawodu nauczyciela historii społeczno-gospodarczej, która powinna stać się na studiach przedmiotem obowiązkowym¹³².

A. Szelański, autor podręczników historii powszechnej dla szkoły średniej, najpełniej wypowiedział się w sprawach dydaktyki historii w połowie lat 20.¹³³ Podobnie jak L. Finkel, bronił prymatu celów poznawczych w nauczaniu historii. Domagał się też pozostawiania nauczycielom maksimum swobody w zakresie doboru treści, form, metod i środków kształcenia. Stanowczo opowiadał przeciwko przenoszeniu na grunt szkoły średniej metod właściwych dla pracy uniwersyteckiej i krytykował uleganie złudzeniom, że uczeń jest w stanie naśladować badacza. Jednocześnie jednak w swoich podręcznikach – oceniała Jadwiga Lechicka – przybliżał uczniom warsztat pracy historyka¹³⁴.

1981, nr 1–2, s. 233–234; H. Wójcik-Łagan, *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych w latach 1918–1939. Kształcenie, doksztalcanie, doskonalenie*, Kielce 1999, s. 106–114; też, *Franciszek Bujak jako dydaktyk historii* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. V, red. J. Maternicki, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2007, s. 500–510.

¹³⁰ F. Bujak, *W sprawie organizacji studiów historycznych w Towarzystwie Przyjaciół Nauk na Śląsku*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1930, s. 63–67; tenże, *Reforma studiów historycznych na uniwersytecie z punktu widzenia przygotowania do zawodu nauczyciela*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” 1933, z. 1, s. 1–21; tenże, *Przygotowanie naukowe nauczycieli historii w szkole średniej* (referat wygłoszony na VI Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie), „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” 1935, z. 3–4, s. 82–94.

¹³¹ H. Wójcik-Łagan, *Franciszek Bujak jako dydaktyk historii*, s. 505–506.

¹³² F. Bujak, *O nauczaniu historii zwłaszcza w szkołach zawodowych* [w:] *Pamiętnik V Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie*, t. I, s. 12–17; J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii*, s. 80–88. Z postulatami dydaktycznymi występował także uczeń F. Bujaka, Stanisław Hoszowski. Zob. tenże, *Historia społeczno-gospodarcza w polskiej szkole średniej*, „Historia”, R. II, nr 2, Lwów 1932, s. 15–36. S. Hoszowski zdecydował się przyjąć w latach 30. propozycję MWRiOP przygotowania wspólnie z dr. Walerianem Kramarzem podręcznika historii dla gimnazjów kupieckich, który to pomysł nie został ostatecznie zrealizowany. Szerzej zob. J. Wadas, *Stanisław Hoszowski uczony i nauczyciel*, Kraków 2012, s. 126–135.

¹³³ A. Szelański, *Z zagadnień dydaktyki historii. Nauka historii w programach gimnazjalnych*, Warszawa 1925. Zob. J. Lechicka, *Adam Szelański jako dydaktyk historii*, „Wiadomości Historyczne” 1962, nr 1, s. 282–286; J. Maternicki, *Adam Szelański i jego poglądy na historię*, „Przegląd Humanistyczny” 1989, nr 11, s. 123–159; nr 12, s. 105–137; tenże, *Adam Szelański – ostatni polski polihistor* [w:] tegoż, *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 70–137.

¹³⁴ J. Lechicka, *Adam Szelański jako dydaktyk historii*, s. 282–286.

Nie można też nie wspomnieć o inicjatywie historyka kultury Kazimierza Hartleba (1886–1951)¹³⁵, który wystąpił z Mieczysławem Gawlikiem na IV Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu (1925) z postulatem wprowadzenia historii kultury polskiej jako odrębnego przedmiotu w szkołach średnich¹³⁶.

W pierwszej połowie lat 30. ważną inicjatywą, służącą profesjonalizacji dydaktyki historii i podnoszeniu jakości szkolnej edukacji historycznej, było uruchomienie we Lwowie kwartalnika „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” (1933). Jego redaktorem został świeżo habilitowany Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)¹³⁷. Do 1939 r. współpracę z czasopismem podjęło blisko 120 autorów, a na jego łamach ogłoszono ponad 50 rozpraw¹³⁸. Ze środowiska lwowskiego do stałych współpracowników WH-D należeli m.in.: F. Bujak, E. Maleczyńska, K. Hartleb, M. Tyrowicz, S. Inglot. Publikowali tu też: Stanisław Hoszowski, Łukasz Kurdybacha, Kazimierz Majewski, Henryk Wereszycki. Było to jedyne w kraju czasopismo poświęcone w całości nauczaniu historii. Propagowało aktywny model nauczania i realizację celów wychowania państwowego. Najwięcej uwagi poświęcano w nim edukacji historycznej w gimnazjum i liceum¹³⁹.

E. Maleczyńska i inni lwowscy dydaktycy historii brali aktywny udział w obradach sekcji dydaktycznych IV (1925), V (1930) i VI (1935) Powszechnych Zjazdów Historyków Polskich, a poprzez swoją aktywność twórczą i organizacyjno-naukową przyczynili się do profesjonalizacji polskiej dydaktyki historii. W okresie II Rzeczypospolitej ośrodek lwowski –

¹³⁵ M. Hoszowska, *Kazimierz Hartleb (1886–1951)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. II, s. 389–410.

¹³⁶ Owocem współpracy K. Hartleba i M. Gawlika były także książki przygotowane z myślą o młodzieży szkolnej: wypisy źródłowe *Kultura Polski* (1925), przeznaczone dla nauczycieli historii i języka polskiego, które po szybkim wyczerpaniu nakładu ukazały się pod zmodyfikowanym tytułem *Kultura polska od zarania dziejów po dni ostatnie. Wypisy źródłowe opatrzone rycinami* (1938).

¹³⁷ P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011. Zob. także rozdział *Historia nowożytna 1918–1939*.

¹³⁸ Biorąc pod uwagę całość publikacji, Lwów reprezentowało 31 osób, które były autorami prawie 300 opracowań, Warszawę – 22 osoby i odpowiednio 52 prace, Kraków 12 osób i 20 prac. Pozostałe ośrodki: Katowice (5 osób – 41 prac), Lublin (4 osoby – 23 prace), Wilno (2 osoby – 4 prace), Łódź (2 osoby – 3 prace), Poznań (2 osoby – 3 prace). P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski*, s. 227.

¹³⁹ Tenże, „*Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*” 1933–1939 [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. V, s. 476–499. Zob. także J. Rulka, „*Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne*”. *Próba analizy i oceny* [w:] *Historia. Poznanie i przekaz*, red. B. Jakubowska, Rzeszów 2000, s. 307–316.

razem z warszawskim – odgrywał ważną, wręcz pierwszoplanową rolę w tej dziedzinie.

Rozwój refleksji dydaktyczno-historycznej we Lwowie wpisywał się w narastające na przełomie XIX i XX w. w Europie zainteresowanie problematyką edukacji historycznej. Nie tylko w nauce niemieckiej, ale także w wielu innych krajach rosło zrozumienie dla potrzeby naukowej refleksji nad nauczaniem historii. Poglądy wykładowców ULw./UJK wywierały istotny wpływ na świadomość nauczycieli i stan edukacji historycznej. Następowало zacieśnianie związków między badaniami naukowymi a upowszechnianiem ich wyników¹⁴⁰, co było już przygotowaniem gruntu pod powojenny (po 1945 r.) rozwój dydaktyki historii, jako subdyscypliny akademickiej¹⁴¹.

¹⁴⁰ Myśl tę wyraził na otwarciu IV Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu F. Bujak, który o przyczynach uruchomienia po raz pierwszy sekcji metodologii i nauczania historii (pod przewodnictwem M. Handelsmana) mówił: „Wprowadziliśmy ją, ponieważ uważamy utrzymanie łączności między badaniem naukowym a nauczaniem za sprawę bardzo ważną”. Zob. *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. II: *Protokoły*, wydał K. Tyszkowski, Lwów 1927, s. 5.

¹⁴¹ J. Maternicki, *Instytucjonalizacja i profesjonalizacja polskiej dydaktyki historii w XX w.* [w:] *W służbie szkoły i nauki. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorowi*, red. Z. Ruta i R. Ślęczka, Kraków 2003, s. 72–79.

Iryna Hłuszyk

(Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki)

Studenckie koła historyków

W latach 60. XIX wieku na fali zmian społeczno-politycznych w monarchii Habsburgów we Lwowie rozpoczął się nowy okres rozwoju życia społecznego. Zgodnie z przyjętą 15 listopada 1867 r. „Ustawą o stowarzyszeniach”, obywatele monarchii otrzymali możliwość tworzenia legalnych stowarzyszeń zawodowych, oświatowo-kulturalnych i politycznych. Żywo zainteresowana tym była młodzież akademicka, szczególnie Uniwersytetu Lwowskiego. Konstanty Wojciechowski pisał: „Siódma dziesiątka naszego stulecia, to w ogóle czas powstawania Towarzystw. Ów prąd dążący do wznoszenia mnóstwa instytucyj, stowarzyszeń, zakładów, musiał – rzecz jasna – oddziaływać i na młodzież zawsze wrażliwą i zawsze pochopną do czynu. To też z całym zapalem rzuciła się ona do myśli zbudowania i dla siebie wspólnych ognisk, przy którychby mogła zaczerpnąć światła i ciepła, przy którychby wolno było i jej ustawić czczone wspólnie przez wszystkich penaty”¹.

Już w 1867 r. na Uniwersytecie Lwowskim powstało towarzystwo Czytelnia Akademicka, które miało stać się głównym ośrodkiem rozwoju intelektualnego i życia duchowego młodzieży akademickiej Lwowa. Towarzystwo było otwarte na młodzież bez względu na jej narodowość i wyznanie, jednak inicjatywa jego powstania należała do polskich studentów i właśnie polska młodzież odgrywała w nim największą rolę. W 1870 r. na wzór Czytelni Akademickiej powstało towarzystwo pod nazwą Akademicka Besida, które miało stać się centrum życia naukowo-kulturalnego rusko-ukraińskich studentów. Jak słusznie zauważył Iwan Franko: „Reforma konstytucyj, wprowadzenie nowej ustawy o stowarzyszeniach miało swój wpływ także na Rusinów. Powstają ukraińsko-ruskie organizacje [...] i ruch ludowy stopniowo przechodzi z teoretycznego rozumowania oraz z sentymentalnego entuzjazmu na pole konkretnej, wyraźnie organicznej, mniej więcej metodycznej pracy”².

Cechą charakterystyczną wspomnianych towarzystw stało się odwołanie do przeszłości, zainteresowanie dziejami swoich narodów. Wiedza hi-

¹ K. Wojciechowski, *W dwudziestą piątą rocznicę założenia „Czytelni Akademickiej” we Lwowie 1867-1892*, Lwów 1892, s. 3.

² I. Франко, *З історії української молодіжи в Галичині, 1871-1884*, „Записки Наукового товариства ім. Шевченка” 1903, t. 55, s. 2.

storyczna odgrywała istotną rolę w okresie kształtowania się świadomości narodowej Polaków i Rusinów (Ukraińców), pozwalała utożsamiać się z tą czy inną wspólnotą. Istotnym czynnikiem była tutaj również profesjonalizacja nauki historycznej; studenci otrzymywali teraz możliwość kształtowania swej wiedzy o przeszłości narodowej na mocnych podstawach naukowych. Od 1869 r. w ramach Czytelni Akademickiej organizowano specjalne „wieczorki czwartkowe”, na których wygłaszano wykłady publiczne z zakresu różnorodnej problematyki³. Znaczna część odczytów była poświęcona zagadnieniom historycznym. Prelegentami byli przeważnie członkowie seminariów historycznych – studium historyę pod kierunkiem profesorów Uniwersytetu Lwowskiego, najpierw H. Zeissberga, a później – K. Liskego i I. Szaraniewicza. W 1872 r. „wieczorki czwartkowe” zmieniły nazwę na „wieczorki naukowo-literackie”⁴. Przeglądając coroczne sprawozdania Czytelni Akademickiej za lata akademickie 1868/69–1876/77, można znaleźć wśród uczestników tych spotkań nazwiska młodych ludzi, którzy wkrótce stali się znanymi polskimi uczonymi lub działaczami społecznymi, takich jak: Michał Chyliński, Kazimierz Górski, Roman Maurer, Antoni Prochaska, Karol Rawer, Fryderyk Papée, Stanisław Lukas, Marceli Turkawski, Bronisław Czarnik, Franciszek Zych, Bronisław Gorczak, Henryk Biegeleisen i inni⁵. Ich referaty wygłaszane w Czytelni Akademickiej nabierały często szerokiego rozgłosu i zwracały uwagę policji. Tak stało się, w szczególności, po prelekcji Fryderyka Papée 23 stycznia 1875 r., który mówił wówczas o *Znaczeniu powstania z r. 1863 w porzbiorowych dziejach Polski*⁶.

Podobne wystąpienia były organizowane w ruskim towarzystwie Akademickiej Krużok (Koło Akademickie), utworzonym po podziale wspomnianej wyżej Akademickiej Besidy⁷. Według protokołów z posiedzeń to-

³ *Sprawozdanie Wydziału Czytelni Akademickiej we Lwowie z czynności w roku 1869*, Lwów 1869, s. 11.

⁴ *Sprawozdanie Wydziału Czytelni Akademickiej we Lwowie z czynności w roku 1871*, Lwów 1872, s. 10.

⁵ *Sprawozdanie Wydziału Czytelni Akademickiej we Lwowie z czynności w roku 1869–1877*, Lwów 1869–1877.

⁶ Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 26, оп. 12, спр. 519. Ректорат 1850–1899.

⁷ W 1871 r. na skutek konfliktu ideowego w Akademickiej Besidzie odłączyła się od niej grupa moskofilska, zakładając Akademickiej Krużok, grupa narodników stworzyła towarzystwo pomocowe Družnij Łychwar. Później Akademicka Besida zawiesiła swoją działalność. Zob.: М.М. Трегуб, *Українські студентські товариства у Львові другої пол. XIX – поч. XX ст. Огляд архівних документів, «Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника»*, Київ 1993, wyd. 1 (1992), s. 23.

warzystwa już w 1871 r. wygłoszono tam kilka prelekcji. Większość z nich była poświęcona historii, w szczególności historii narodu ruskiego. Wśród referentów były nazwiska znanych z czasem ukraińskich badaczy i działaczy społecznych: Wołodymyra Hankewicza, Dmytra Wenckowskiego, Wołodymyra Paśławskiego, Petra Linynskiego, Antoniego Dolińskiego, Mychajła Wahylewicza⁸. W latach 1874–1875 kolejne studenckie towarzystwo Družnij Łychwar (Wzajemna Pomoc) po zmianie kierunku działalności na pracę naukowo-kulturalną i po rozłamie wśród członków Akademickiego Koła również prowadziło działalność odczytową⁹.

W tym czasie podziały narodowe i polityczne nie były na tyle głębokie, aby wykluczały współpracę studentów ukraińskich z polskimi. Na przykład Mychajło Wahylewicz był aktywnym członkiem Akademickiego Koła; publikował swoje referaty w czasopiśmie „Druh”, a jednocześnie działał w Czytelni Akademickiej, biorąc udział w jej „wieczorkach naukowo-literackich”¹⁰. Stosunki pomiędzy studentami polskimi i ruskimi miały wówczas z reguły charakter „pokojowy, a nawet przyjacielski”¹¹.

Również w seminariach historycznych pracowali wspólnie Polacy, Ukraińcy, a także młodzież pochodzenia żydowskiego, ormiańskiego, niemieckiego i czeskiego. Szczególną rolę odgrywało seminarium historyczne K. Liskego, który był swoistym *spiritus movens* naukowego ruchu historycznego we Lwowie i w kraju w ogóle¹². Sam uczony, będąc „duszą organizacji studenckich”, przeniósł znane sobie wzory niemieckie na życie towarzyskie i naukowe młodzieży na Uniwersytecie Lwowskim. Potrafił obudzić w niej zainteresowanie dziejami i badaniami historycznymi. „Wieczorki naukowo-literackie” w Czytelni Akademickiej stały się jak gdyby kontynuacją pracy seminaryjnej studentów. Od 1875 r. ilość referatów historycznych systematycznie wzrastała. W tej sytuacji K. Liske wystąpił z inicjatywą utworzenia przy Czytelni Akademickiej oddzielnego Kółka Historycznego¹³. Próby takie

⁸ ДАЛО, ф. 1056, оп. 1, спр. 9, Akademickie kółka.

⁹ Н. Кунанець, *Бібліотека студентських товариств «Дружний лихвар» (1871–1882), «Академічне братство» (1882–1896) та «Академічна громада» (1896–1921)*, „Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка” 2004, s. 200; К. Левицький, *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914*, Львів 1926, s. 134.

¹⁰ ДАЛО, ф. 1056, оп. 1, спр. 9.

¹¹ О. Назарук, О. Охримович, *Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові* [w:] *Історичний огляд життя в студентських українських організаціях*, Львів 1908, s. 32.

¹² J.K. Kochanowski, (*Franciszek*) *Ksawery Liske* [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, Warszawa 1902, t. II, s. 278.

¹³ Н. Sawczyński, *Діяльність професорська і стосunek до uczniów* [w:] *Xawery Liske: zarys biograficzny*, red. O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel i in., Lwów 1891, s. 65.

podejmowano już wcześniej, jednak samodzielne stowarzyszenie pod nazwą Koło Historyczne¹⁴ zostało powołane do życia na walnym zgromadzeniu studentów 8 lutego 1878 r. Było to pierwsze studenckie koło historyczne na ziemiach polskich. Kolejne, na Uniwersytecie Jagiellońskim, powołano dopiero czternaście lat później.

Inicjatywa założenia kółka lwowskiego należała do studentów Franciszka Zycha i Stanisława Majerskiego¹⁵. Jednakże, według ustaleń Zygmunta Zboruckiego, bezsprzecznym jego organizatorem, duszą wszystkich jego przedsięwzięć, był uczeń Ksawerego Liskego, przyszły historyk i profesor Uniwersytetu Lwowskiego Ludwik Finkel¹⁶. Jego zdaniem Koło Historyczne „zrodziło się [...] z tego samego posiewu, co cały ruch historyczny w naszym mieście, poniekąd nawet w historiografii polskiej w ogólności. Nasz niezapomniany profesor Ksawery Liske tchnął ożywcze go ducha w naukę dziejopisarską, w pierwszym rządzie w najbliższe otoczenie swoje, w oddanych sobie uczniów”¹⁷. Warto zaznaczyć, że wśród członków-założycieli Koła był również uczestnik seminarium historycznego Ksawerego Liskego, Ukrainiec Włodzimierz Kocowski¹⁸.

15 marca 1879 r. oddzielne Koło Historyczno-Literackie zostało założone również przy Drużnim Łychwarze, który stał się centrum życia naukowego ukraińskiej młodzieży akademickiej. Według współczesnych był to „najważniejszy przejaw życia naukowego”¹⁹ w Towarzystwie. Duszą Drużniego Łychwara byli wtedy studenci filozofii Leonid Zakłyński i jego młodszy brat Kornuły²⁰. To właśnie Kornuły Zakłyński zapoczątkował „wzorowe prowadzenie letniego” Kółka Historycznego. Także i tu zauważalny był wpływ K. Liskego. K. Zakłyński w latach akademickich 1877/78–1880/81 brał udział w seminarium przez niego prowadzonym²¹. Powszechnie był uważany za jego ucznia²².

¹⁴ W marcu 1879 r. Koło przekształcono na Akademickie Koło Historyczne Uczniów Uniwersytetu Lwowskiego.

¹⁵ *Sprawozdanie Koła historyków* [w:] *Sprawozdanie Wydziału Czytelni Akademickiej we Lwowie z czynności w roku 1877/1878*, Lwów 1878, s. 36.

¹⁶ Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929, s. 7–8.

¹⁷ Tamże, s. XVII.

¹⁸ *Sprawozdanie Koła historyków*, s. 39.

¹⁹ Є. Калитовський, *Історичний очерк розвитку товариства: Дружний лихвар, описля Академічне братство, 1871–1884*, „Записки Наукового товариства ім. Шевченка” 1903, t. 55, s. 20.

²⁰ К. Левицький, *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914*, s. 134.

²¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 12, спр. 466.

²² І. Франко, *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.*, Львів 1910, s. 318, 324.

Założone przez L. Finkla Akademickie Koło Historyków miało być swoistym uzupełnieniem uniwersyteckiego kształcenia w dziedzinie historii. Miało służyć wymianie „wiedzy, przekonań i poglądów”. Na pierwszym miejscu stawiano konieczność zapoznania się z najnowszymi prądami w historiografii²³. Co tydzień organizowano spotkania, na których wygłaszano referaty na określone tematy lub odczyty sprawozdawcze dotyczące opracowań i publikacji źródłowych. Odbywały się dysputy prowadzone w kręgu samych studentów albo z udziałem profesorów i docentów. Średnio odbywało się około 20 spotkań każdego roku.

Udział w pracach Koła sprzyjał rozwojowi intelektualnemu studentów. Było ono swoistym poligonem dla ich pracy twórczej. Z perspektywy czasu L. Finkel oceniał to w sposób następujący: „Twierdzimy, że te związki koleżeńskie, to wzajemne pouczanie się, ta jakby «zabawa» w profesorów i uczonych, w której zresztą prawdziwi profesorowie chętnie biorą udział, – słowem, posiedzenia «Koła Historyków» nie mijają bez wyraźnego, nawet głębokiego wpływu na umysły, na ich dojrzewanie i usamodzielnienie”²⁴.

Czasami w Kole odbywały się „korepetycje”, na których studenci przygotowywali się do egzaminów nauczycielskich z historii. Okresowo też w Czytelni Akademickiej organizowano wykłady o charakterze popularnym dla szerszego kręgu słuchaczy. Koło współpracowało z Czytelnią, ale było od niej niezależne. Miało własne finanse. W marcu 1878 r. podjęto decyzję o wpłacaniu na korzyść Koła składek członkowskich (najpierw dobrowolnie, a pod koniec 1879 r. – obowiązkowo w wysokości 10 centów rocznie)²⁵. Na oddzielenie się Koła Historyków od Czytelni Akademickiej wskazuje również tworzenie własnej biblioteki²⁶.

W pierwszym dziesięcioleciu istnienia Koła widoczne są dwa najważniejsze kierunki w jego pracy. Po pierwsze, działalność informacyjno-krytyczna. Członkowie Koła śledzili nowości literatury historycznej i informowali o nich swoich kolegów. Zwracali szczególną uwagę na publikacje poświęcone dziejom Polski i aktualnym problemom historycznym o „charakterze ogólnym”. Na zebraniach wygłaszano krótkie referaty recenzyjne dotyczące przeczytanych prac. Drugi kierunek polegał na gromadzeniu notatek bibliograficznych. Zamierzano ułożyć informator o polskiej historiografii na wzór pracy

²³ *Sprawozdanie Koła historyków*, s. 39.

²⁴ Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, s. XVIII.

²⁵ Tamże, s. 10, 12.

²⁶ K. Góra-Szkaradek, A. Zajceva, *Rola Akademickiego Koła Historyków UJK w życiu umysłowym uczelni i miasta (1878–1939)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1994, R. XXXVII, z. 1–2, s. 94.

Quellenkunde der Deutschen Geschichte autorstwa niemieckiego historyka Friedricha Christoha Dahlmanna. W tym celu postanowiono zebrać wszystkie materiały dotyczące polskiej historiografii²⁷. Do zbierania notatek bibliograficznych zaangażowano większość członków Koła; pierwszoplanową rolę odegrali tu jednak L. Finkel i H. Sawczyński. Pod ich redakcją z czasem, poczynając od 1891 r., zaczęto wydawać fundamentalną *Bibliografię historii polskiej*. Pierwszym sukcesem wydawniczym Koła była publikacja *Albumu uczącej się młodzieży polskiej*, poświęcona Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu z okazji pięćdziesięciolecia jego działalności literackiej (1879).

Niewiele jest konkretnych informacji o działalności ukraińskiego Historyczno-Literackiego Kółka. Według Jeremija Kałytowskiego, Kółko to było bardzo aktywne, cechowała je systematyczna i solidna praca naukowa²⁸. Prawdopodobnie największą wagę przykładano do przygotowania i wygłaszania referatów („odczytów”)²⁹.

Ze strony polskiego Koła Historyków niejednokrotnie wychodziły inicjatywy połączenia obu kół studenckich. Podczas rozmów w lutym 1880 r. Rusinom gwarantowano swobodne używanie języka ukraińskiego podczas odczytów i dyskusji naukowych, jednak do połączenia obu kół nie doszło³⁰. Według Z. Zboruckiego Rusini nie chcieli należeć do Czytelni Akademickiej i stawiali przed Kołem Historyków warunek zerwania z nią wszystkich kontaktów³¹. Niechęć Rusinów do polskiej Czytelni była spowodowana motywami ideologicznymi, chęcią podkreślenia własnej odrębności. Wiadomo, że założyciel kółka ukraińskiego Kornelio Zakłyński na początku 1880 r. stał na czele kampanii domagającej się utworzenia na Uniwersytecie Lwowskim osobnej katedry historii ruskiej (ukraińskiej). Odpowiednią petycję podpisało 76 osób; skierowano ją do senatu Uniwersytetu³².

W latach 80. XIX w. ruch studencki przeżywał pewien kryzys. Zmniejszyła się liczba członków i odczytów. W 1888 r. Akademickie Koło Historyków połączono z Kołem Filozoficzno-Estetycznym, a w 1895 r. w ogóle zaniechano jego dotychczasowej działalności. Najważniejszym czynnikiem

²⁷ *Sprawozdanie Koła Historyków*, s. 36.

²⁸ Є. Калитовський, *Історичний очерк розвою товариства «Дружний ляхвар», опісля «Академічне братство», 1871–1884*, s. 20.

²⁹ W 1883 r. w „Akademickim Bractwie” (dawny „Družnij Łychwar”) stworzono kółko etnograficzno-statystyczne, które również zajmowało się problematyką historyczną, a mianowicie – zbiorem materiału etnograficznego (wędrownkami po kraju) i organizacją odczytów.

³⁰ *Sprawozdanie Wydziału Czytelni Akademickiej we Lwowie z czynności w roku 1879/1880*, Lwów 1880, s. 24.

³¹ Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, s. 29.

³² П. Арсенич, *Родина Заклинських, Івано-Франківськ* 1995, s. 10.

kryzysu wydaje się stopniowe odchodzenie K. Liskego od dotychczasowej aktywności na Uniwersytecie w związku z chorobą. Kiedy K. Liske zmuszony był wyjechać na leczenie za granicę, prace Koła wyraźnie osłabły, L. Finkel i M. Lityński zaznaczali, że: „Nie było komu zaprawić i wciągnąć do pracy młodszych zwłaszcza kolegów, którzy dopiero wstąpili w szeregi pracowników na niwie dziejów”. Po powrocie K. Liskego do Lwowa pisali: „Z niewymowną też radością powitaliśmy wszyscy wieść o znacznym polepszeniu Jego zdrowia i rozpoczęciu wykładów, co też niebawem znaczne dla rozwoju Kółka przyniosło korzyści”³³.

K. Liske od czasu założenia Koła był jego „honorowym protektorem”, wyznaczał główne kierunki pracy, wspierał i zachęcał studentów do aktywności, regularnie uczestniczył w obradach, troszczył się o bibliotekę, wypożyczał własne książki. Z powodu jego choroby, a potem śmierci (1891) Koło utraciło swego opiekuna. O stosunku K. Liskego do Koła najlepiej może świadczy fakt, iż w związku ze swoją chorobą zaproponował, aby przenieść obrady Akademickiego Koła Historyków do własnego domu³⁴.

W jednym ze sprawozdań Koła przyczyny jego „słabego rozwoju” upatrywano w spadku liczby słuchaczy dyscyplin historycznych, a także w odejściu starszych członków stowarzyszenia, którzy podjęli pracę naukową lub nauczycielską. Według Z. Zboruckiego wraz z odejściem „najbardziej zdolnych do działania sił” oraz przeniesieniem aktywności na teren działalności Czytelni Akademickiej Koło osłabiło się, a po śmierci K. Liskego – straciło „prawdziwego ojca”³⁵. Kryzys Koła związany był też z krytyczną oceną odczytów. Niejednokrotnie miały one wąski zakres tematyczny. Nie wywoływały większego zainteresowania u osób, które nie specjalizowały się w historii, a jak wiadomo, do Koła należeli również studenci, którzy studiowali prawo, geografę, polonistykę oraz inne dyscypliny³⁶.

Akademickie Koło Historyków udało się reaktywować w 1896 r. dzięki staraniom Władysława Kucharskiego, Juliana Mazurka i Władysława Podlachy. Od tej pory aż do początku I wojny światowej w Kole prowadzono systematyczną pracę. To był okres rozwoju organizacji, realizacji nowych projektów i inicjatyw. Kuratorami stowarzyszenia byli wówczas profesorowie: Ludwik Finkel, Bronisław Dembiński, Oswald Balzer, a także Alojzy Winiarz. Z czasem dołączyli do nich Szymon Askenazy, Stanisław Zakrzewski i Adam Szelągowski. Powrócono do programu uchwalonego w 1878 r., do odczytów połą-

³³ *Sprawozdanie Wydziału Czytelni Akademickiej we Lwowie z czynności w roku 1881/1882*, Lwów 1882, s. 25.

³⁴ H. Sawczyński, *Działalność profesorska i stosunek do uczniów*, s. 65.

³⁵ Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków*, s. 19–20.

³⁶ Tamże, s. 19.

zonych z przeglądem publikacji historycznych. Nawiązano też współpracę z Towarzystwem Historycznym, do którego wielu członków Koła należało.

Członkowie Koła uczestniczyli w obradach Towarzystwa Historycznego, w latach 1895–1897 zostali też włączeni w przygotowanie *Przeglądu literatury historii powszechnej*, który pod redakcją L. Finkla publikowano w „Kwartalniku Historycznym”. W 1902 r. stworzono specjalną komisję informacyjną dla osób, które zamierzały zapisać się na studia historyczne. W 1903 r., z okazji dwudziestej piątej rocznicy istnienia Koła, rozpoczęto druk zbioru prac naukowych pod nazwą *Księga pamiątkowa Akademickiego Kółka Historyków*. Ponadto przedstawiciele Koła wzięli udział w konkursie Czytelni Akademickiej na najlepszą pracę naukową dotyczącą historii Polski³⁷.

W Akademickim Kole Historyków zachowywano tradycję otwartości na inne narodowości: gwarantował to regulamin Koła uchwalony w 1905 r. Ukraińcy rzadko do niego należeli, jednakże młodzież żydowska była reprezentowana w Kole dosyć licznie. Z historyków ukraińskich w jego pracach brali udział m.in. Eugeniusz Barwiński, Myron Korduba i Stepan Rudnicki³⁸. Znacząca część studentów ukraińskich była w tym czasie skupiona w sekcji historycznej Naukowo-Literackiego Kółka, działającego przy towarzystwie Akademicka Hromada³⁹. Żydowska młodzież akademicka pod koniec 1890 r. stopniowo przechodziła z Czytelni Akademickiej do swego towarzystwa Zjednoczenie⁴⁰. Cechą życia studenckiego pod koniec XIX w. była organizacyjna odrębność różnych grup narodowych, która była uwarunkowana w głównej mierze czynnikami natury politycznej.

Wzrost aktywności politycznej studentów stał się poważnym wyzwaniem dla Akademickiego Koła Historyków. Przedmiotem sporów była m.in. zależność Koła od Czytelni Akademickiej, która od 1900 r. pozostawała pod wpływem endeków⁴¹. Dlatego też polska młodzież socjalistyczna i „postępowa” pragnęła oddzielić Koło od Czytelni Akademickiej. Ludowo-demokratyczne skrzydło Koła przeciwstawiało się tej idei⁴². Według Z. Zboruckiego źródłem rozdzwienku stała się również „sprawa ukraińska”⁴³. Konflikt,

³⁷ Tamże, s. 23–30.

³⁸ Tamże, s. 28.

³⁹ ДАЛО, ф. 296, оп. 1, спр. 33: Академічна громада.

⁴⁰ М. Крикун, *Студентські організації Львівського університету на початку XX ст. (1900–1914)* [w:] *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura*, Lwów 1998, t. II, s. 206.

⁴¹ М. Крикун, *Студентські організації Львівського університету на початку XX ст. (1900–1914)*, s. 208.

⁴² K. Góra-Szkaradek, A. Zajceva, *Rola Akademickiego Koła Historyków UJK w życiu umysłowym uczelni i miasta (1878–1939)*, s. 91.

⁴³ Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, s. 30.

szczególnie silny w latach 1905–1907, skończył się tym, że „postępowi” studenci na czele z Kazimierzem Hartlebem odeszli z Akademickiego Koła Historyków i założyli autonomiczne Koło Historyków Uczniów Uniwersytetu Lwowskiego. Było ono niezależne od Czytelni Akademickiej. Akademickim Kołem Historyków kierował wówczas Antoni Derkacz.

Nowo powstałe Koło Historyków Uczniów Uniwersytetu Lwowskiego nie miało jednak wystarczających środków finansowych na swoją działalność. Odczuwalną przeszkodą stał się również brak własnej biblioteki. Natomiast Akademickie Koło Historyków funkcjonowało nadal, pomimo zmniejszania się liczby członków. Oprócz tradycyjnych referatów, dotyczących określonych wydarzeń i zjawisk historycznych, wprowadzono odczyty z metodologii historii, co było spowodowane narastającymi tendencjami modernistycznymi. Zajęto się również przepisywaniem inwentarzy lwowskich archiwów, muzeów i bibliotek⁴⁴. W 1912 r. ówczesny przewodniczący Koła Stanisław Zajączkowski, uczeń prof. Zakrzewskiego, „wprowadził przy nadzwyczaj czynnym poparciu tegoż profesora, stałe repetitorja w Seminarjum historii Polski”, które zdaniem Z. Zboruckiego, znacznie przyczyniły się do „gruntownego poznania źródłowego dziejów naszej przeszłości w czasach średniowiecznych”⁴⁵.

Wybuch I wojny światowej wstrzymał działalność studenckiego ruchu naukowego. W 1916 r. swoją pracę wznowiło tylko Akademickie Koło Historyków. Kalejdoskop wydarzeń spowodował, że wielu członków Koła brało aktywny udział w ówczesnym życiu politycznym. W tym okresie najaktywniejszymi członkami Koła byli uczniowie S. Zakrzewskiego. Przewodniczącymi Koła, przy poparciu tegoż profesora, byli m.in. K. Tyszkowski, M. Gębarowicz, Michał Mendys. Za „rządów” ostatniego z nich doprowadzono w 1921 r. do „oderwania się” Koła od Czytelni Akademickiej. W tym też roku przyjęto nowy statut, a w 1922 r. oficjalnie przyjęto już nazwę Akademickie Koło Historyków.

W następnych latach obserwowano znaczny wzrost aktywności studentów – członków wspomnianego wyżej stowarzyszenia⁴⁶. Do pracy w Kole zachęcali swoich studentów profesorowie Stanisław Zakrzewski i Jan Ptaśnik. Na wniosek S. Zakrzewskiego reaktywowano „komisję informacyjną”, prowadzącą specjalne wykłady, których celem było m.in. zapoznanie najmłodszych członków z literaturą naukową i źródłami. Był to swoisty wstęp do historii. Jan Ptaśnik z kolei kierował badaniami studentów dotyczącymi historii Lwowa. Pod kierunkiem tych profesorów członkowie Koła odbyli

⁴⁴ Tamże, s. 37.

⁴⁵ Tamże, s. 41–42.

⁴⁶ Tamże, s. 45.

wiele podróży naukowych, a także nawiązali kontakty z innymi towarzystwami historycznymi w Polsce.

Warto dodać, że według statutu z 1921 r., Akademickie Koło Historyków było „wspólnotą polskiej młodzieży akademickiej” – dostęp do niego studentów innych narodowości był możliwy tylko po uzyskaniu specjalnego pozwolenia zarządu stowarzyszenia. Ożywiło ono swoją działalność wraz z powołaniem w r. akad. 1924/25 oficjalnego kuratora Koła w osobie profesora Franciszka Bujaka.

Późniejszą (po 1928 r.) działalność Akademickiego Koła Historyków znamy jedynie fragmentarycznie⁴⁷. Wiadomo jednak, że Zarząd Koła borykał się z trudnościami finansowymi oraz konfliktami narodowościowymi wśród studentów. Odnotowano również spadek liczby spotkań naukowych i wygłoszonych referatów. Skupiono się natomiast na organizowaniu kursów przygotowujących studentów do egzaminów magisterskich. „Ta pomoc studentom – jak podkreślano w sprawozdaniu Koła za okres 1928–1930 – była nadzwyczaj chętnie przez nich przyjęta, co uwydatniło się w tak masowych zgłoszeniach, że Zarząd Koła zmuszony został do ograniczenia ilości miejsc, by wartość kursów nie poniosła przez to uszczerbku”⁴⁸. W latach 30. dbano również o wyposażenie istniejącej przy Kole biblioteki (liczącej pod koniec tego okresu ponad 2 tys. tomów). Największe jednak środki finansowe Koło przeznaczało na wydawanie podręczników. W ostatnim dziesięcioleciu swojej działalności opublikowało m.in. skrypt S. Zakrzewskiego *Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza W.* (cz. I i II)⁴⁹.

F. Bujak w 1929 roku powołał osobne stowarzyszenie – Kółko Historyków Społecznych i Gospodarczych Studentów UJK⁵⁰. Uważał bowiem, że z wraz ze wzrostem liczby studentów zainteresowanych tą subdyscypliną istniejące Akademickie Koło Historyków nie jest w stanie zaspokoić ich potrzeb naukowych. Kółko zrzeszało przede wszystkim seminarzystów F. Bujaka; w r. akad. 1930/31 liczyło 57 członków. Pierwszym prezesem stowarzyszenia został Tadeusz Furtak⁵¹. Kółko zajmowało się głównie orga-

⁴⁷ Zob. K. Góra-Szkaradek, A. Zajceva, *Rola Akademickiego Koła Historyków UJK w życiu umysłowym uczelni i miasta (1878–1939)*, s. 94.

⁴⁸ *Sprawozdanie Akad. Koła Historyków we Lwowie za czas 1928–1930*, „Biuletyn nr 1 Związku Kół Historyków Studentów Uniwersytetów Rzeczypospolitej Polskiej”, Warszawa 1930, s. 25.

⁴⁹ *Sprawozdanie z działalności Akad. Koła Historyków UJK we Lwowie za rok 1936/37*, „Historia” 1937, nr 4, s. 51.

⁵⁰ Legalizacja Kółka przez władze UJK nastąpiła we wrześniu 1930 r.; *Sprawozdanie z działalności Kółka Historyków Społ.-Gosp. za rok Akad. 1930/31*, „Historia” 1932, nr 2, s. 49.

⁵¹ W następnych latach prezesami Kółka byli Edward Tomaszewski i Franciszek Juniewicz; *Sprawozdanie z działalności Kółka Historyków społeczno-gospodarczych UJK we*

nizowaniem odczytów z dziedziny historii społecznej i gospodarczej, kursów, repetytoriów oraz wycieczek do instytucji i przedsiębiorstw gospodarczych, a także bibliotek i archiwów lwowskich⁵². W ramach Kółka powołano sekcję dydaktyczną, jednakże już w 1933 r. została ona rozwiązana. Powodem było wprowadzenie w życie nowej ustawy o stowarzyszeniach zabraniającej przyjmowania do stowarzyszeń studenckich absolwentów szkół wyższych (członkami sekcji dydaktycznej były wyłącznie osoby posiadające już tytuł magistra, ponieważ jak sądzono, „młodszymi niepodobna było obsadzać tego stanowiska”)⁵³.

W r. akad. 1931/32 do istniejących dwóch studenckich stowarzyszeń *stricto* historycznych dołączyło „Akademickie Kółko Historii Politycznej, ze szczególnym uwzględnieniem historii polskiej”. Zachował się jego statut z 1931 r. Wyznaczał on następujące cele Kółka: „a) praca naukowa nad historią polityczną, ze szczególnym uwzględnieniem historii politycznej Polski; b) szerzenie wśród szerokich mas akademickich i społeczeństwa zrozumienia wartości historii politycznej”⁵⁴. Oficjalnym kuratorem tego Kółka do 1936 r. był profesor Stanisław Zakrzewski, a później – Teofil Emil Modelski.

W 1936 r. kierownictwo Akademickiego Kółka Historii Politycznej informowało profesora T. Modelskiego o „tragicznym stanie” stowarzyszenia. Wraz bowiem ze śmiercią inicjatora jego powołania – S. Zakrzewskiego – nastąpiło zmniejszenie liczby członków do 8 osób, a wraz z tym zmniejszenie ilości odczytów; pojawiły się także problemy finansowe i nastąpił rozpad kierownictwa⁵⁵. W tym też roku Akademickie Koło Historyków wystąpiło z inicjatywą połączenia wszystkich trzech stowarzyszeń historycznych⁵⁶. W lutym 1938 r. doszło jednak tylko do połączenia Akademickiego Koła Historyków z Akademickim Kółkiem Historii Politycznej. W związku z tym w 1938 r. Akademickie Koło Historyków uchwaliło nowy statut⁵⁷.

Innymi stowarzyszeniami studenckimi UJK, przyczyniającymi się do rozwoju badań historycznych, były również: Koło Historyczno-Prawne Stu-

Lwowie za rok akademicki 1932–33 i od 10 VI 1933 do 28 II 1935 r., „Historia” 1937, nr 4, s. 48–50.

⁵² Sprawozdanie z działalności Kółka Historyków społeczno-gospodarczych UJK we Lwowie za rok akademicki 1932–33 i od 10 VI 1933 do 28 II 1935 r., „Historia” 1937, nr 4, s. 48–50.

⁵³ Sprawozdanie z działalności Kółka Historyków społeczno-gospodarczych UJK we Lwowie za rok akademicki od 10 VI 1933 do 28 II 1935 r., „Historia” 1937, nr 4, s. 49.

⁵⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 816, Ustawy Akademickiego Kółka Historii Politycznej.

⁵⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 1482, Sprawozdania z działalności Akademickiego Kółka Historii Politycznej za lata 1933–1937.

⁵⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, с. 1290, Zarząd Akademickiego Kółka Historii Politycznej.

⁵⁷ K. Góra-Szkaradek, A. Zajceva, *Rola Akademickiego Koła Historyków*, s. 94.

dentów UJK, Koło Historyków Sztuki Studentów UJK oraz Koło Filologiczne Studentów UJK. Kolejno ich kuratorami w okresie międzywojennym byli: Przemysław Dąbkowski, Władysław Podlacha i Stanisław Witkowski. Studenci historii utrzymywali najbliższy kontakt z Kołem Historyczno-Prawnym, organizując wspólne spotkania i uczestnicząc w tych samych przedsięwzięciach. Koła historyczne działające na ULw. w latach 30. XX w. współpracowały także z innymi tego typu stowarzyszeniami istniejącymi m.in. na Uniwersytecie Jagiellońskim i innych uniwersytetach.

W okresie międzywojennym we wspomnianych wyżej stowarzyszeniach zdecydowanie przeważali słuchacze narodowości polskiej. Studenci ukraińscy i żydowscy zainteresowani historią powołali swoje koła w 1926 r. Pierwsi z nich utworzyli Sekcję ukraińskich studentów historyków przy towarzystwie Studencka Hromada, żydowscy natomiast skupiali się w Sekcji historycznej przy Towarzystwie Żydowskich Studentów Filozofii⁵⁸.

Studenckie koła historyczne działające na Uniwersytecie Lwowskim nie ograniczały się, rzecz jasna, jedynie do działalności naukowej i edukacyjnej, prowadziły też ożywione życie towarzyskie. Ale ta naukowa i edukacyjna działalność miała szczególne znaczenie. Przyczyniała się do rozwoju naukowego wielu młodych adeptów Klio. Pobudzała ambicje naukowe członków, ułatwiała podejmowanie w przyszłości wielu poważnych wyzwań badawczych i dydaktycznych.

⁵⁸ F. Błoński, *Studjum historii na uniwersytetach w Polsce. Studenckie organizacje naukowe*, Kraków 1931, s. 29.

Aneksy

1. Wykładowcy historii, historii prawa i historii Kościoła w Uniwersytecie Lwowskim (profesorowie i docenci)¹

WŁADYSŁAW ABRAHAM (10 X 1860 Sambor – 15 X 1941 Lwów).

1. WP UJ (1878–1882), studia uzupełniające na Uniwersytecie w Berlinie (1884–1885).
2. Doktorat na WP UJ 1883. Promotor: Michał Bobrzyński.
3. Habilitacja na WP UJ 1886 na podstawie rozprawy *Proces inkwizycyjny w ustawach Innocentego III i we współczesnej nauce* (Kraków 1887). Zakres: historia prawa kościelnego.
4. WP ULw. 1888 profesor nadzwyczajny prawa kanonicznego.
5. W 1890 został profesorem zwyczajnym prawa kościelnego.
6. Od 1888 do 1935 (emerytura), kierował katedrą prawa kanonicznego.
7. Do 1918 wykładał m.in. prawo kościelne katolickie, majątkowe, małżeńskie katolickie/kościelne/kanoniczne w porównaniu z prawem austriackim; po 1918 wyłącznie prawo kościelne (głównie jego historię) w wymiarze 5 godz. tyg. Prowadził seminarium prawa kościelnego i jego historii w wymiarze 2 godz. tyg.
8. Rektor ULw. (1899/1900), dziekan Wydziału Prawa ULw. (1894/95, 1914/15, 1915/16).
9. – (J.P.)

SZYMON ASKENAZY (23 XII Zawichost 1865 – 22 VI 1935 Warszawa).

1. Studia: WP UW (1883–1887), Uniwersytet w Getyndze (1893–1894).
2. Doktorat w Getyndze w 1894 na podstawie rozprawy *Die letze polnische Königswahl* (druk: Göttingen 1894). Promotor: Max Lehmann.
3. Habilitacja na ULw. w 1897 na podstawie dotychczasowego dorobku (zwolniony z kolokwium). Zakres: historia nowożytna i nowoczesna.
4. Tytuł profesora

¹ Poszczególne punkty dotyczą: 1 – studiów, 2 – doktoratu, 3 – habilitacji, 4 – ew. tytułu profesora nadzwyczajnego, 5 – profesury rzeczywistej, 6 – okresu działalności dydaktycznej na ULw., 7 – zajęć dydaktycznych (m.in. wykładanych przedmiotów), 8 – pełnionych funkcji akademickich na ULw., 9 – działalności dydaktycznej po odejściu z ULw.

Zastosowano następujące skróty: UJ – Uniwersytet Jagielloński; UJK – Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, ULw. – Uniwersytet Lwowski, UMK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, UP – Uniwersytet Poznański, UW – Uniwersytet Warszawski, WF – Wydział Filozoficzny, WH – Wydział Humanistyczny, WP – Wydział Prawa, WT – Wydział Teologiczny.

Autorami poszczególnych not biograficznych są: Mariola Hoszowska (M.H.), Agnieszka Kawalec (A.K.), Jerzy Maternicki (J.M.), Joanna Pisulińska (J.P.), Paweł Sierzęga (P.S.). Redakcja: Joanna Pisulińska.

nadzwyczajnego historii nowożytnej otrzymał w 1902. 5. Katedrę historii nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski uzyskał w 1907. 6. Związany formalnie z ULw. do 1919, zajęcia dydaktyczne prowadził od 1898 do 1914. 7. Prowadził wykłady i ćwiczenia, a także nieformalne seminarium. Wykładał historię polityczną Polski XVIII i XIX w. Prowadził też zajęcia źródłoznawcze z tego zakresu. Korzystał z urlopów w semestrach zimowych 1910/11–1913/14. 8. Był kierownikiem katedry, innych funkcji akademickich nie pełnił. 9. Po 1914 przebywał w Szwajcarii, później (po 1918) krótko pełnił służbę w dyplomacji, następnie przygotowywał do druku nowe wydania swych prac. (M.H.)

MARJAN AUERBACH (19 IX 1882 Zbaraż – zamordowany w lipcu 1941 Lwów). 1. Studiował na WP i WF ULw. 2. Doktorat na WF ULw. w 1911 z filologii klasycznej i archeologii na podstawie pracy *De vicibus peregrinis in Strabonis Geographicis obviis*. 3. WF UJK w 1931 na podstawie rozprawy *De vocibus peregrinis in Vetere et Novo Testamento Graeco obviis*. 4. Nie posiadał. 5. Nie posiadał. 6. 1932–1939; od 1932 docent filologii klasycznej WH UJK, od 1 X 1933 asystent młodszy przy katedrze filologii klasycznej na UJK. 7 W 1934/35 prowadził wykład dla historyków „Sądownictwo rzymskie w epoce republiki” (1. godz.). 8. Nie pełnił. 9. – (J.P.)

BALZER OSWALD (23 I 1858 Chodorów – 11 I 1933 Lwów). 1. Studiował w 1878/79–1880/81 na WP Ulw, WF ULw. (1882/83) i WP UJ (1882/83). 2. WP UJ, 1883 doktorat praw, promotor Michał Bobrzyński. Studia uzupełniające w Berlinie w 1883/84 (na seminarium H. Brunnera w 1884 przygotował pracę *Das oberste Gerichtswesen in Polen vor der Entstehung des Krontribunals*). 3. W 1885 habilitował się z zakresu prawa prywatnego polskiego na ULw., na podstawie pracy *Geneza trybunału koronnego* (druk: Warszawa 1886). 4. W 1887 uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego prawa polskiego. 5. W 1890 profesor zwyczajny prawa polskiego. 6. Wykładał w 1884/85–1932. 7. Wykładał Historię prawa polskiego, Polskie prawo prywatne, Historię ustroju Polski, Historię ustroju Austrii, Przewód sądowy polski, Historię procesu polskiego; prowadził seminarium z prawa polskiego w 1886–1932. Wyjątkowo ogłaszał wykłady monograficzne: Reforma najwyższego sądownictwa polskiego w XVI w. czy Konstytucja Trzeciego Maja 1791. 8. Rektor ULw. 1895/96; dziekan WP 1892/93, 1913/14. (A.K.)

ANDRZEJ BIELECKI (1769–1820). 1. Studiował filozofię i teologię w grekokatolickim Seminarium Generalnym we Lwowie. 2. W 1789 uzyskał doktorat teologii na podstawie pracy *Positiones selectae ex universis disciplinis*

theologicis (druk: Lwów 1789) 3–4.–5. Od 1799 profesor zwyczajny ULw. Został kierownikiem katedry historii Kościoła 6. Wykładał na ULw. w 1792–1799 po łacinie i po rusku. 7. Historia Kościoła. 8. – 9. Ze względu na zły stan zdrowia zrezygnował z pracy na Uniwersytecie. W 1799 przeniósł się na probostwo w Byliczu, w powiecie samborskim. (A.K.)

FERDYNAND BISCHOFF (24 IV 1826 Ołomuniec – 16 VIII 1915 Graz). 1. Studia na Uniwersytecie w Ołomuńcu. 2. Uniwersytet w Ołomuńcu – doktor prawa. 3. Na Uniwersytecie w Ołomuńcu habilitował się z historii prawa niemieckiego; na Uniwersytecie Wiedeńskim w 1854 z historii cywilnego prawa austriackiego. 4. Od 23 IX 1855 profesor nadzwyczajny prawa niemieckiego na ULw., objął nowo erygowaną katedrę prawa niemieckiego. 5. Od 1858 profesor zwyczajny prawa niemieckiego ULw. 6. Wykładał w 1855–1864. 7. Wykłady z historii prawa niemieckiego, niemieckiego prawa prywatnego, prawa górniczego; prowadził też repetytorium z prawa niemieckiego. Po ustąpieniu G. Muysa w sem. zimowych 1861/62 i 1862/63 wykładał historię austriacką na Wydziale Filozoficznym. Naukowo zajmował się też prawem niemieckim w Polsce i prawem Ormian. 8. Dziekan WP ULw. 1862/63. 9. W 1864/65 przeniesiony na Uniwersytet w Grazu, gdzie był profesorem prawa niemieckiego i austriackiego. (A.K.)

HEINRICH BRUNNER (21 VI 1840 Wels, Austria Górna – 11 VIII 1915 Berlin). 1. Uniwersytet Wiedeński, WP 1858–1862. 2. Uniwersytet Wiedeński, doktor prawa 1864. 3. Uniwersytet Wiedeński, 1865 veniam legendi z historii prawa niemieckiego na podstawie pracy: *Zeugen – und Inquisitionsbeweis im deutschen Gerichtsverfahren karolingischer Zeit*. 4. Zaraz po uzyskaniu docentury, z początkiem 1865/66, został powołany na Uniwersytet Lwowski, na suplenta prawa niemieckiego. 4. Od 1866 profesor nadzwyczajny ULw. 5. Prof. zw. ULw. od 1869, kierował katedrą prawa niemieckiego. 6. 1865/66–1869/70. 7. Wykładał Historię państwa i prawa niemieckiego, Historię konstytucji niemieckiej, System niemieckiego prawa prywatnego, Encyklopedię prawa, Genezę sądów przysięgłych. 8. Dziekan WP ULw. 1869/70. 9. W 1870/71 podjął zajęcia na Uniwersytecie w Pradze, a w 1872 w Strasburgu, skąd wiosną 1873 przeniósł się na Uniwersytet w Berlinie, gdzie pracował do śmierci. (A.K.)

EDWARD BUHL (1825 Czechy – 12 IV 1883 Iglawa, Morawy). 1. Uniwersytet w Pradze. 2. Uniwersytet w Pradze, doktor prawa, doktor filozofii. 3. Uniwersytet w Pradze, habilitacja w zakresie filozofii prawa. 4. Od 1856 profesor nadzwyczajny filozofii prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim.

5. Od 1859 profesor zwyczajny UJ (wykładał tu filozofię prawa, historię prawa i państwa niemieckiego, ustawodawstwo skarbowe austriackie). Na Uniwersytecie Lwowskim od 1870/71 jako profesor zwyczajny historii państwa i prawa niemieckiego, prawa niemieckiego powszechnego prywatnego i ustaw skarbowych państwa austriackiego. 6. Na ULw. wykładał do sem. zim. 1882/83. 7. Wykłady: Historia prawa niemieckiego, Prawo zwyczajowe, Encyklopedia prawa, Austriackie prawo państwowe, Prawo międzynarodowe, Filozofia prawa. 8. Dziekan WP ULw. 1871/72, 1872/73.

(A.K.)

FRANCISZEK BUJAK (6 VIII 1875 Maszkienice – 21 III 1953 Kraków). 1. WF UJ (1894–1898), WP UJ (1896/97, 1898/99–1899/1900); studia uzupełniające w Lipsku (1901–1902) 2. Doktorat WF UJ w 1899 na podstawie rozprawy z zakresu historii geografii. 3. Habilitacja WF UJ w 1905 na podstawie rozprawy *Studia nad osadnictwem Małopolski*. Zakres: historia gospodarcza. 4. Na WF UJ w 1909 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego. 5. Od 1921 profesor zwyczajny UJK, kierownik katedry historii społecznej i gospodarczej. 6. 1921–1939. 7. Prowadził wykłady, ćwiczenia i seminarium z zakresu historii społecznej i gospodarczej 8. – 9. Od 1946 związany z UJ, gdzie objął katedrę ekonomiki spółdzielczej na Wydziale Rolniczym.

(J.P.)

MARCELI CHLAMTACZ (26 IV 1865 Szarpańce, Galicja – 7 I 1947 Lwów). 1. Uniwersytet Lwowski. 2. Stopień doktora praw uzyskał na ULw. W 1891/92 studiował austriackie prawo prywatne na Uniwersytecie Wiedeńskim, zaś w 1892/93–1893/94 prawo rzymskie na Uniwersytecie w Berlinie. 3. W 1898 habilitacja na WP ULw. w zakresie prawa rzymskiego. 4. W czerwcu 1900 został profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego. 5. W 1904 otrzymał profesurę zwyczajną 6. Wykładał na ULw. w 1898/99–1933 (emerytura) 7. Wykłady: Historia prawa rzymskiego, repetytorium z prawa rzymskiego, Historia i instytucje prawa rzymskiego, Pandekta (część ogólna i zobowiązania), Historia i instytucje prawa rzymskiego wraz z procesem cywilnym, prowadził też seminarium prawa rzymskiego. 8. Dziekan WP ULw. 1905/06, w 1915 podczas inwazji rosyjskiej pełnił obowiązki dziekana WP. 9. –

(A.K.)

KONSTANTY CHYLIŃSKI (14 X 1881 Żmerynka (Zmierzynka) na Podolu – 5 II 1939 Lwów). 1. Wydział Historyczno-Filologiczny Uniwersytetu w Petersburgu (1899–1903). 2. Doktoratu nie miał. 3. Na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu w Petersburgu otrzymał dyplom I stop-

nia z nauk historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem historii starożytnej (co było równoznaczne z habilitacją). 4. Tytułu profesora nadzwyczajnego nie posiadał. 5. W 1921 został mianowany prof. zw. historii starożytnej na UJK. 6. 1921–1939. 7. Prowadził wykłady, proseminaria i seminaria z zakresu historii starożytnej. 8. W 1929/30 pełnił funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego. 9. – (J.P.)

HENRYK CICHOWSKI (20 VII 1892 Skórnice, woj. kieleckie – 4 V 1936 Kraków). 1. Studiował prawo na Uniwersytecie w Dorpacie (1912/13), następnie rolnictwo we Wrocławiu, filozofię w Innsbrucku (1913/14), studiował też na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego (1917/18); Papieski Instytut Orientalny w Rzymie (1922–1925). 2. Doktorat w 1925 w Papieskim Instytucie Orientalnym w Rzymie z zakresu teologii na podstawie pracy *De Stanisłai Socolovii theologi Cracoviensis s. XVI relationibus cum Oriente Christiano*, drugi doktorat na WT UJ w 1928 na podstawie pracy *Księdza Stanisława Sokołowskiego, teologa króla Stefana Batorego, dzieło o znamionach Kościoła*. 3. Habilitacji nie posiadał. 4. Na WT UJK w 1928–1930 był zastępcą profesora historii Kościoła powszechnego. 5. – 6. Na ULw. przebywał w 1928–1930. 7. Wykładał dzieje Kościoła katolickiego i prowadził seminarium historii kościelnej. 8. Nie pełnił. 9. – (J.P.)

PRZEMYSŁAW DĄBKOWSKI (23 II 1877 Lwów – 18 XII 1950 Lwów). 1. WP ULw. (1894–1898), studia uzupełniające w Berlinie (1903/04) i Paryżu (1907/08). 2. WP ULw. 1900. Promotor: Oswald Balzer. 3. WP ULw. w 1906 na podstawie pracy *Rękojemstwo w prawie polskiem średniowiecznem*. Zakres: prywatne prawo polskie. 4. W 1910 został profesorem tytularnym WP ULw., od 1916 profesorem nadzwyczajnym prawa niemieckiego. 5. Od 1919 profesor zwyczajny dawnego prawa sądowego polskiego. Zajmował dwie katedry – dawnego prawa polskiego oraz prawa niemieckiego (nazwę tej drugiej zmieniono później na historii prawa zachodnioeuropejskiego). 6. W 1906 rozpoczął wykłady z historii prawa polskiego prywatnego jako docent prywatny; w 1919/20 wziął urlop i wykładał na UW; w 1926 powierzono mu na UJK (po śmierci Alfreda Halbana) zastępstwo kierownika katedry prawa zachodnioeuropejskiego, 7. Jako docent wykładał historię polskiego prawa prywatnego, od 1913 też prawo niemieckie, prowadził ponadto ćwiczenia i seminarium z historii prawa polskiego; w 1933 (po śmierci O. Balzera) powierzono mu wykłady z historii ustroju Polski. 8. W 1919/20 i 1925/26 był dziekanem Wydziału Prawa. 9. Po II wojnie światowej został we Lwowie, od 1944 wykładał na Uniwersytecie Państwowym im. Iwana Franki jako profesor historii państwa i prawa. (J.P.)

JÓZEF DELKIEWICZ (1822 Leżajsk – 14 II 1912 Lwów), duchowny greckokatolicki. 1. Studia teologiczne odbył w Wyższym Instytucie Naukowym dla Księża Diecezjalnych u św. Augustyna w Wiedniu (Das k. und k. höhere Bildungsanstalt für Weltpriester zum hl. Augustin in Wien). 2. Doktorat teologii na Uniwersytecie Wiedeńskim w 1864. 3. – 4. – 5. Od 1864 profesor zwyczajny historii kościelnej ULw. 6. Wykładał na ULw. w 1861–1890. 7. Swoje wykłady dotyczące historii Kościoła opublikował w książce: *Praelectiones ex Historia Ecclesiastica in c. r. Franciscea Universitate Leopoliensi habitae per Adm. Reverendum ac Clarissimum Dominum...* etc., Pars I–V, Leopoli 1868; w sem. letnim 1883/84, powierzono mu dodatkowo wykłady z nauki o wychowaniu; od sem. zim. 1885/86 prowadził wykład z pedagogiki w języku ruskim. 8. Rektor ULw. (1867/68–1868/69); dziekan Wydziału Teologicznego (1865/66–1866/67, 1869/70, 1874/75, 1880/81 i 1889/90). W 1890 przeniesiony w stan spoczynku.

(A.K.)

BRONISŁAW DEMBIŃSKI (14 VIII 1858 Komorza Mała k. Tucholi – 23 XI 1939 Poznań). 1. Uniwersytet w Berlinie (1878/79) i Wrocławiu (1879–1882). Uczęszczał także na niektóre wykłady na UJ. 2. Doktorat w Uniw. Wrocławskim w 1883 na podstawie rozprawy *Die Beschickung Tridentinum durch Polen und die Frage von Nationalconcil, I Theil Inauguraldissertation*, Breslau 1883. Promotor Jacob Caro. 3. Habilitował się na UJ w 1886 na podstawie rozprawy *Studia nad Pontyfikatem Piusa IV. Wybór Piusa IV*, Kraków 1886. Zakres: historia powszechna. 4. – 5. Katedrę historii powszechniej na ULw. otrzymał w 1892. W 1897 uzyskał profesurę zwyczajną. 6. Wykładał od 1892 do 1916. W 1916/17 korespondencyjnie kierował swoim seminarium. Formalnie z ULw. rozstał się w 1919. 7. Prowadził w ULw. wykłady, ćwiczenia i seminarium z zakresu historii powszechniej i polskiej, głównie nowożytnej. Miał także wykłady z historii historiografii. 8. Dziekan Wydziału Filozoficznego (1898/99), rektor (1907/08). 9. Po opuszczeniu Lwowa (w czerwcu 1916) prowadził aktywną działalność polityczną w Warszawie, będąc jednocześnie wykładowcą historii Polski nowożytnej w UW (1916–1919). Profesor zwyczajny historii Polski nowożytnej UW od 1920. W 1923 przeniósł się do Poznania, gdzie objął katedrę historii nowożytnej. Po przejściu na emeryturę w 1927 prowadził nadal zajęcia, aż do 1939 (w ostatnich latach w charakterze profesora honorowego).

(J.M.)

TEOFIL DŁUGOSZ (2 XII 1887 Świdówka k. Wieliczki – 22 VII 1971 Kraków). 1. Studiował teologię na ULw. w 1908–1912 i w Wiedniu

w 1915. 2. Doktorat uzyskał na WT UJ w 1919. Promotor J. Fijałek. 3. Habilitował się na WT UJK w 1937 na podstawie pracy *Biskupie visitatio liminum* (Lwów 1933). 4. Od 1931 zastępca profesora historii Kościoła powszechnego. 5. – 6. Wykładał na UJK w 1931–1939. 7. Historia Kościoła powszechnego, prowadził też ćwiczenia seminaryjne. 8 Nie pełnił. 9. Od 1949 na UJ, od 1954 prof. nadzwyczajny Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. (J.P.)

JAN DE DOBRA DOBRZAŃSKI (1780 – 2 VIII 1836). 1. Studiował na Uniwersytecie Lwowskim. 2 Doktorat praw na ULw. w 1805. 3. Nie miał habilitacji. 4. – 5. Był pierwszym profesorem prawa kościelnego na ULw. 6. Kierował katedrą prawa kościelnego w Liceum Lwowskim i ULw. w 1806–1836. 7. Wykładał prawo kościelne oraz prawo wekslowe i handlowe, prowadził również wykłady z zakresu prawa kościelnego i prawa rzymskiego. 8. 1834/35 rektor ULw., 1820 dziekan Wydziału Prawa. 9. – (J.P.)

ANDRZEJ FANGOR (1814 Twierdza w Galicji – 24 XI 1884 Lwów). 1. Uniwersytet Lwowski. 2. Doktorat prawa na ULw. w 1841. W 1841–1845 adiunkt WP ULw., następnie suplent ULw. W 1847–1849 suplent na UJ. 3. – 4. – 5. Od 1849 profesor zwyczajny austriackiego prawa prywatnego na ULw. 6. Wykłady 1849–1884. 7. W 1855 powierzono mu wykłady z historii prawa polskiego, ale wykładał też historię prawa rzymskiego, powszechne prawo cywilne austriackie, austriackie prawo prywatne, prawo górnicze i inne przedmioty; prowadził również seminarium z zakresu prawa cywilnego austriackiego. 8. Rektor ULw. 1859/60; dziekan WP 1852/53, 1856/57, 1857/58, 1866/67, 1873/74, 1874/75, 1881/82, sem. zim. 1884/85. (A.K.)

JAN NEPOMUCEN FIJAŁEK (8 V 1864 Pogwizdów pod Bochnią – 19 X 1936 Kraków). 1. Od 1883 Seminarium Duchowne w Tarnowie i Krakowie; w 1884–1887 studiował teologię na UJ; w 1887–1888 w Rzymie studiował prawo i historię na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim, w Liceum Papieskim św. Apolinarego oraz w Szkole Paleografii i Dyplomatyki przy Archiwum Watykańskim. Po powrocie do Krakowa w 1889 studiował na UJ (m.in. seminarium historyczne Stanisława Smolki oraz seminarium historii Kościoła Władysława Chotkowskiego). 2. W 1889 uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego w Liceum Papieskim w Rzymie, w 1891 doktorat teologii na WT UJ na podstawie dysertacji o średniowiecznych statutach synodalnych biskupów wrocławskich. 3. Habilitacja na UJ z historii Kościoła (1893) na podstawie rozprawy: *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej. Na tle ustawodawstwa synodalnego* (Kraków 1893). 4. W 1896

został profesorem nadzwyczajnym historii kościelnej ULw. 5. W 1899 mianowany profesorem zwyczajnym ULw. 6. Wykładał od sem. let. 1896/97 do sem. zim. 1912/13. 7. Wykłady z historii Kościoła (Krytyczna historia instytucji kościelnych, Kościół greckokatolicki w Austrii i na Wschodzie, Dzieje metropolii halickiej), a od 1898/99 prowadził również ćwiczenia z historii Kościoła, które przekształcone zostały w seminarium. 8. Dziekan WT 1901/02; rektor ULw. 1903/04. (A.K.)

LUDWIK FINKEL (20 III 1858 Bursztyn – 24 X 1930 Lwów). 1. Studia: WF ULw. (1877–1882), Uniwersytet w Berlinie (1882–1883), Uniwersytet w Paryżu (1883–1884). 2. Doktorat na ULw. w 1882 na podstawie rozprawy *Marcin Kromer historyk polski XVI wieku. Rozbiór krytyczny* (druk: Kraków 1883). Promotor: K. Liske. 3. Habilitacja na ULw. w 1886 na podstawie pracy *Mikołaj von Schönberg poseł papieski w latach 1517–19*. Zakres: historia średniowieczna i nowożytna. 4. Tytuł profesora nadzwyczajnego historii austriackiej otrzymał w 1892. 5. Katedrę historii austriackiej na ULw. uzyskał w 1899. 6. Zajęcia dydaktyczne na ULw. prowadził od 1886 do 1918. 7. Jako docent prywatny początkowo miał wykłady, później także ćwiczenia, a od 1899 już jako profesor prowadził również seminarium. Wykładał historię austriacką powszechną i polską czasów średniowiecza i epoki nowożytnej oraz XIX w., a także metodologię historii i dzieje historiografii. Prowadzone przez niego seminarium poświęcone było historii nowożytnej oraz XIX w. Korzystał z urlopów w semestrze zimowym 1907/08 oraz półroczu letnim 1917/18. 8. Był dyrektorem Archiwum ULw. (1894–1930), dziekanem WF (1901/02), rektorem ULw. (1911/12). (M.H.)

RYSZARD GANSZYNIEC (GANSINIEC) (6 III 1888 Siemianowice Śląskie – 8 III 1958 Kraków). 1. Studiował teologię w Seminarium Duchownym w Wiedniu (1908–1910), następnie germanistykę i filologię klasyczną w Münster i Berlinie (1911–1915). 2. Doktorat uzyskał w 1917 w Berlinie na podstawie pracy *De Agathodaemone* (druk: Warszawa 1919). 3. Nie miał habilitacji. 4. W 1919 prof. nadzw. Uniwersytetu Poznańskiego, objął tam katedrę filologii klasycznej. 5. Od 1920 prof. zw. UJK i kierownik I katedry filologii klasycznej. 6. Wykładał w ULw. w 1920–1939. 7. W 1936/37 na studium historycznym oferował wykład połączony z ćwiczeniami „Rękopisy Galla i Wincentego” 8. – 9. Od 1946 kierownik III katedry filologii klasycznej w Uniwersytecie we Wrocławiu, od 1948 kierownik zakładu kultury antycznej w UJ, a następnie katedry filologii klasycznej (1952–1955) i zakładu filologii greckiej (1955–1958). (J.P.)

JAN BAPTYSTA FINSINGER (I poł. XVIII w. – ?). 5. Nominację na profesora i kierownictwo katedry historii Kościoła na WT ULw. otrzymał w 1784. 6. Na WT ULw. wykładał w 1784–1790/91. 7. Wykładał historię Kościoła i encyklopedię kościelną. 8. Dziekan WT i dyrektor studium teologicznego w 1784/85–1790/91. 9. W 1891 wyjechał ze Lwowa. (A.K.)

MIECZYŚLAW JAN GĘBAROWICZ (17 XII 1893 Jarosław – 2 IX 1984 Lwów). 1. Studia: WF ULw. 1912–1914 i po przerwie wojennej 1919–1921. 2. Doktorat na UJK w 1921 na podstawie rozprawy *Aleksander, biskup płocki 1129–1152*. Promotor: Stanisław Zakrzewski. 3. Habilitacja na UJK w 1928 na podstawie pracy *Początki kultu św. Stanisława i jego średniowieczny zażytek w Szwecji* (Lwów 1927). Zakres: historia sztuki nowożytnej (tj. średniowiecznej i nowożytnej w ściślejszym znaczeniu). 4. Profesura tytułarna na WH UJK w 1936. 5. – 6. W 1920/21 asystent w zakładzie historii Polski Stanisława Zakrzewskiego, od 1929 do 1939 prowadził wykłady na WH UJK. 7. Jako docent prywatny i profesor prowadził wykłady i ćwiczenia. Wykładał historię sztuki średniowiecznej powszechnej, zasady źródłoznawstwa i krytyki historycznej w historii sztuki, a na Studium dla kandydatów na nauczycieli historii – dzieje sztuki nowożytnej jako przedmiot szkolny (zasady dydaktyki). 8. Nie pełnił. 9. Od 1922 związany z ZNiO. Po wojnie w 1947–1950 pracował w Lwowskiej Bibliotece AN USRR, następnie od 1951 do 1955 w Instytucie Nauk Społecznych Akademii Nauk USRR, a później (od 1955 do 1963) w Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie. Emerytowany w 1963. (P.S.)

OLGIERD GÓRKA (12 XII 1887 Rawa Ruska – 26 XI 1955 Warszawa). 1. Uniwersytet Lwowski (1905–1906), Uniwersytet Wiedeński (1906/07) i ponownie ULw. (1907–1909). Później, już po doktoracie, studiował w École Nationale des Chartes w Paryżu (1910–1912). 2. Doktorat w ULw. w 1909 na podstawie pracy *Studia nad początkami klasztoru w Lubiążu* (druk pt. *Studia nad dziejami Śląska. Najstarsza tradycja opactwa cystersów w Lubiążu*, Lwów 1911). Promotor: S. Zakrzewski. 3. Habilitacja w ULw. w 1917 na podstawie pracy *Anonymus descriptio Europae Orientalis*, Cracoviae 1916. Zakres: historia południowego wschodu Europy. 4. Profesor tytułarny ULw. od 1934. 5. – 6. Po habilitacji ogłosił wykłady, ale faktycznie ich nie prowadził (służba w wojsku). Podjął je – jako docent prywatny – w 1924/25 i prowadził do 1938/39. 7. Wykładał historię ziem południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, jej stosunków z Mołdawią, Rumunią, Turcją, Węgrami, Rosją i Czechami w XIV–XVII w., a także metodologię historii. 8. Żadnych oficjalnych funkcji na ULw. nie pełnił. 9. W okresie II wojny światowej

przejęciowo wykładał na działającym krótko w Paryżu Uniwersytecie Polskim Zagranicą. Później prowadził ożywioną działalność polityczną i dyplomatyczną. Od grudnia 1952 był samodzielnym pracownikiem naukowym w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, a w czerwcu 1954 uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego. (J.P.)

ALFRED HALBAN (22 IX 1865 Kraków – 26 IX 1926 Lwów). 1. WP UJ, studiował w Berlinie (1887). 2. Doktorat WP UJ 1887. 3. WP UJ w 1889 z prawa kościelnego na podstawie rozprawy *O opiece papieskiej w średnio-wieczu* (Kraków 1889), wydanej rok później w języku niemieckim; w lutym 1892 na podstawie pracy *Studia nad historią własności nieruchomości u ludów germańskich* (Kraków 1891) uzyskał rozszerzenie habilitacji na prawo niemieckie (właśc. historię prawa niemieckiego). 4. W 1894 profesor nadzwyczajny prawa niemieckiego i historii ustroju Austrii w Czerniowcach. 5. Od 1905 na ULw. profesor prawoznawstwa porównawczego, a następnie historii prawa niemieckiego, w 1919 katedra ta zmieniła nazwę na prawoznawstwa porównawczego i historii prawa zachodnioeuropejskiego. 6. Wykładał na ULw. od 1905 do 1926. 7. Wykładał Zarys prawa pierwotnego, Germańskie Leges barbarorum, Prawo prywatne niemieckie w stosunku do prawa rzymskiego, Znaczenie czynnika sakralnego w rozwoju prawa; Wpływ prawa rzymskiego na prawo europejskie i in. 8. W 1908/09 dziekan Wydziału Prawa na UJK, 1919/20 rektor UJK. 9. – (A.K. i J.P.)

KAZIMIERZ HARTLEB (6 VII 1886 Zimna Woda – 21 XI 1950 Wrocław). 1. Studia: ULw. (1904–1908). 2. Doktorat na ULw. w 1909 na podstawie rozprawy *Jan z Ocieszyna Ocieski, do monografii historycznej przyczynki, cz. 1: 1500–1548*. Promotor: L. Finkel. 3. Habilitacja na UJK w 1920 na podstawie rozprawy *Polskie dzienniki podróży w XVI w., jako źródła do współczesnej kultury. Uwagi i przyczynki* (druk: Lwów 1920). Zakres: historia kultury polskiej. 4. Profesor tytularny UJK od 1929. 5. – 6. Zajęcia dydaktyczne na ULw. prowadził od 1920 do 1939. 7. Jako docent prywatny prowadził początkowo wykłady, zaś od 1927 także ćwiczenia. Wykładał dzieje kultury (polskiej i obcej), głównie okresu humanizmu i reformacji. W 1931/32 nie wykładał. 8. Nie pełnił żadnych funkcji akademickich. 9. Po II wojnie światowej pracował jako profesor zwyczajny i kierownik katedry historii kultury w UMK w Toruniu. (M.H.)

WOJCIECH HEJNOSZ (13 IV 1895 Budy Łańcuckie – 22 VI 1976 Toruń). 1. WP UJK (1920–1924), Uniwersytet Wiedeński (1936). 2. Doktorat WP UJK w 1924. Promotor: Oswald Balzer. 3. Habilitacja na WP UJK 1936 z za-

kresu prawa polskiego na podstawie pracy *Zagadnienie niewoli na Rusi Czerwonej pod koniec średniowiecza w świetle stosunków prawnych Polski i krajów sąsiedzkich*. 4. – 5. – 6. W 1937–1939 był asystentem starszym wolonariuszem przy katedrze historii ustroju Polski i prawa polskiego. 7. W 1937–1939 wykładał historię prawa polskiego. 8. Nie pełnił. 9. Od 1945 związany był z UMK w Toruniu jako profesor zwyczajny na Wydziale Prawa, a po jego likwidacji w 1951 na Wydziale Humanistycznym. (J.P.)

ALEKSANDER HIRSCHBERG (15 XII 1848 Lwów – 26 VII 1907 Lwów).

1. WF ULw. (1865/66–1867/68), WP ULw. (1868/69–1869/70). 2. Stopień doktora filozofii uzyskał w 1871 na ULw. 3. Habilitacja w 1875 na ULw. na podstawie rozprawy: *O życiu i pismach Justa Ludwika Decyusza (1485–1545)*. 4. Od 1875/76 do 1902/03 był docentem prywatnym historii polskiej na ULw; w 1903 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego. Katedry nigdy nie otrzymał. 5. – 6. W spisach wykładowców ULw. figurował od sem. letniego 1875/76–1906/07; od 1893/94 przez 7 lat nie prowadził żadnych zajęć. Ostatni wykład przeprowadził w 1901/02. 7. Miał wykłady przeglądowe z historii Polski nowożytnej (chronologicznie obejmowały okres od panowania Jana Olbrachta i Aleksandra po czasy Stanisława Augusta Poniatowskiego), a także o węższym zakresie, np.: Początki wojen kozackich, Rozbiór podługoszowej części kroniki Miechowity, Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII. 8. – 9. – (A.K.)

STANISŁAW HOSZOWSKI (19 X 1904 w Kozłowie pow. Kamionka Strumiłowa – 21 I 1987 Kraków).

1. WF UJK (1924–1928), London School of Economics (1936/37). 2. Doktorat na WH UJK 1929 na podstawie pracy *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*. Promotor: F. Bujak. 3. Habilitował się na WH UJK w 1935 na podstawie pracy *Ceny we Lwowie w l. 1701–1914*. Zakres: historia społeczna i gospodarcza. 4. Na UJK nie uzyskał. 5. Na UJK katedry nie posiadał. 6. Od 1926 jako student pełnił obowiązki demonstratora przy katedrze historii społecznej i gospodarczej, później asystent, od 1935 do 1939 adiunkt UJK przy katedrze historii społecznej i gospodarczej. 7. Prowadził wykłady zleczone z zakresu ekonomii społecznej, historii doktryn ekonomicznych i elementów statystyki (1929–1935), początkowo pod kierunkiem F. Bujaka, później już samodzielnie. W 1937 został adiunktem „na stałe”, obciążonym pełnym wymiarem godzin. 8. Nie pełnił. 9. W 1945 prowadził wykłady zleczone na UJ i w tym samym roku przeniósł się do Torunia, gdzie na UMK został kierownikiem katedry historii społecznej i gospodarczej. W 1957 otrzymał tytuł prof. zwyczajnego. W 1958–1975 był kierownikiem katedry historii gospodarczej w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Krakowie. (J.P.)

MYCHAJŁO HRUSZEWSKI (17 (29) IX 1866 Chełm – 24 XI 1934 Kisłowodzk ZSRR). 1. WH-F Uniwersytetu w Kijowie (1886–1890). 2. W 1894 na Uniwersytecie w Kijowie otrzymał tytuł „magistra rosyjskiej historii”. 3. – 4. – 5. W 1894 został nominowany profesorem zwyczajnym i kierownikiem katedry historii powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem historii Europy Wschodniej. Katedrą kierował faktycznie do 1914, oficjalnie zaś do kwietnia 1916. 6. We Lwowie wykładał w 1894/95–1913/14. 7. Wykładał historię Ukrainy-Rusi od średniowiecza po czasy nowożytne; przegląd źródeł do historii Rusi, historiografię ruską, historię wschodniej Europy oraz prowadził ćwiczenia historyczne (faktyczne seminarium). Wykładał w języku ruskim/ukraińskim. 8. Nie pełnił. 9. W 1914 aresztowany w Kijowie, następnie przesiedlony do Symbirska, Kazania, Moskwy. W marcu 1917 wrócił na Ukrainę. W 1919 przebywał w Pradze, Genewie, Wiedniu, gdzie pracował w Ukraińskim Instytucie Socjologicznym. W 1924–1931 pracował we Wschodnioukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie. W 1931 aresztowany w Moskwie za działalność antysowiecką, po zwolnieniu z więzienia wkrótce zmarł. (A.K. i J.P.)

STEFAN INGLOT (10 III 1902 Albigowa, pow. łańcucki – 10 I 1994 Wrocław). 1. WF UJK (1921–1925); studiował także w Paryżu (1927–1929), Brukseli i Strasburgu (1928/29). 2. Doktorat na WH UJK w 1926 na podstawie pracy *Stosunki społeczno-gospodarcze ludności w dobrach biskupstwa wrocławskiego w pierwszej połowie XVI w. (na podstawie inwentarza z 1534 r.)*. Promotor: F. Bujak. 3. Habilitacja na WH UJK w 1932 na podstawie pracy *Koloni w średniowiecznej Alzacji* (druk w Krakowie 1931). Zakres: historia społeczna i gospodarcza. 4. Od 1939 prof. tytularny. 5. Na UJK katedry nie posiadał. 6. W 1922–1924 jako student był asystentem prof. F. Bujaka w katedrze historii społecznej i gospodarczej UJK, w 1932–1939 docentem historii społeczno-gospodarczej. 7. Od 1933/34 wykładał historię gospodarczą. 8. – 9. W 1945 był profesorem i kierownikiem zakładu historii rolnictwa i wsi na Wydziale Rolniczym UJ; od 1946 wykładowca Uniwersytetu Wrocławskiego, w 1950 prof. nadzw., w 1956 prof. zw.; w 1972 przeszedł na emeryturę. (J.P.)

ALEKSANDER RADWAN JANOWICZ (16 VIII 1843 Lwów – 11 III 1919 Rudołowice, pow. Jarosław). 1. WP ULw. 2. W 1867 na ULw. uzyskał stopień doktora praw. 3. Habilitacja na ULw. w 1881, w zakresie procedury cywilnej na podstawie pracy: *O interwencji tzw. ubocznej w procesie cywilnym*; w 1882 druga habilitacja z historii państwa i prawa niemieckiego na podstawie pracy *O świadkach. Studium z historii prawa niemieckiego*. 4. W 1883/84

profesor nadzwyczajny prawa niemieckiego. 5. Od 1887 profesor zwyczajny prawa niemieckiego. 6. Wykłady we Lwowie w 1881/82–1912/13. 7. Wykładał: Historię państwa i prawa niemieckiego, Historię źródeł i publicznego prawa niemieckiego, Historię i system prywatnego prawa niemieckiego, Historię niemieckiego prawa karnego i postępowania sądowego, Niemieckie prawo prywatne i inne przedmioty; prowadził także seminarium z prawa niemieckiego. 8. Dziekan WP 1888/89, 1891/92, 1902/03. 9. W 1913 przeniesiony w stan spoczynku. (A.K.)

WITOLD KAMIENIECKI (9 III 1883 Warszawa – 9 III 1964 Łódź).

1. WF UJ; Uniwersytet Wiedeński. 2. Doktorat na WF UJ w 1906 na podstawie pracy *Od elekcji do koronacji Stefana Batorego*. Promotor: W. Zakrzewski. 3. Habilitacja w WH UJK w 1926. Zakres: historia Europy Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem historii Litwy. 4. Na UJK nie uzyskał. 5. – 6. W 1927/28 docent WH UJK, w 1932–1937 w Studium Dyplomatycznym UJK. 7. W 1927/28 w studium historycznym UJK wygłosił wykład *Litwa jako teren skrzyżowania wpływów Wschodu i Zachodu w wiekach XIV–XVI*. W Studium Dyplomatycznym UJK wykładowca historii politycznej Polski i Litwy. 8. Nie pełnił. 9. Od 1946 docent historii średniowiecznej Europy Wschodniej UW. (J.P.)

LUDWIK KOLANKOWSKI (21 VI 1882 Nadwórna k. Stanisławowa – 19 III 1956 Toruń).

1. WF ULw. (1902–1905); studia uzupełniające w Berlinie (1906). 2. Doktorat na WF ULw. w 1906 na podstawie pracy *Hadrian VI a Polska*. Promotorzy: Bronisław Dembiński i Ludwik Finkel. 3. Habilitacja na WF UJ w 1913 na podstawie rozprawy *Zygmunt August Wielki Książę Litwy do roku 1548* (druk: Lwów 1913). Zakres: historia Europy Wschodniej. 4. W 1930 profesor tytularny USB w Wilnie. 5. Od 1937 profesor zwyczajny UJK, otrzymał katedrę historii Polski. 6. Na UJK wykładał w 1937–1939. 7. Prowadził wykłady, ćwiczenia i seminarium z zakresu historii Polski okresu średniowiecza i nowożytnego. 8. Nie pełnił. 9. W 1945 stał się współorganizatorem Uniwersytetu w Łodzi, następie w tym samym roku powołano go na organizatora i rektora Uniwersytetu w Toruniu; objął tam katedrę historii Polski nowożytnej (1945–1951), a w 1951–1956 był kierownikiem katedry historii Polski. (J.P.)

KAROL KORANYI (18 lutego 1897 Lwów – 23 IX 1964 Warszawa).

1. Uniwersytet w Wiedniu (1915), WP ULw. (1915/16 i ponownie (UJK) od 1920). W 1922–1926 WF UJK. 2. Doktorat na WP UJK w 1922. Promotor: Kamil Stefko. 3. Habilitacja na WP UJK w 1931 na podstawie rozprawy *Pod-*

stawy średniowiecznego prawa spadkowego; zakres: historia prawa zachodnioeuropejskiego. 4. Na UJK nie uzyskał. 5. Na UJK nie posiadał. 6. Na UJK pracował w 1923–1939. 7. Od 1923 był asystentem wolontariuszem w katedrze prawa polskiego, a od 1924 asystentem wolontariuszem katedry prawa zachodnioeuropejskiego; w 1925–1939 w tejże katedrze był starszym asystentem, od 1933 prowadził 2 godz. wykładów z historii ustroju państw romańskich. 8. Nie pełnił. 9. Pracował na UMK w Toruniu (1945–1951); od 1949 był profesorem zwyczajnym powszechnej historii państwa i prawa na UW. (J.P.)

IGNACY KOSCHEMBEHR-ŁYSKOWSKI (3 II 1864 Gdańsk – 10 I 1945 Milanówek). 1. Studiował prawo na Uniwersytecie w Berlinie. 2. Tamże w 1888 uzyskał stopień doktora praw na podstawie pracy *Die Collegia Tenuiorum der Römer* (druk: Berlin 1888). 3. W 1894 habilitował się we Fryburgu z prawa rzymskiego na podstawie pracy *Die Theorie der Exceptionen nach klassische römischen Recht* (1893). 4. W 1900 mianowany został profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego na WP ULw. 5. W 1906 został profesorem zwyczajnym. 6. Na ULw. wykładał w 1900–1915. 7. Wykładał m.in. Historię i instytucje prawa rzymskiego wraz z procedurą cywilną i Pandekta: część ogólna i prawo rzeczowe, Pandekta: prawo rodzinne i spadkowe oraz prowadził seminarium z prawa rzymskiego. 8. Był dziekanem WP ULw. (1908/09). 9. Od 1915 wykładał na WP UW. (J.P.)

WŁADYSŁAW KOTWICZ (20 III 1872 Ossowo (Wileńszczyzna) – 3 X 1944 Czarny Bór k. Wilna). 1. Studiował na Wydziale Języków Wschodnich w Petersburgu. 2. – 3. Habilitację przeprowadził w 1900 na Uniwersytecie w Petersburgu; zakres: mongolistyka. 4. Na Uniwersytecie Petersburskim w 1900–1923 był docentem filologii mongolskiej, a następnie profesorem. 5. W 1923 na WF UJK był profesorem zwyczajnym nauk orientalistycznych; objął katedrę filologii Dalekiego Wschodu UJK, później przekształconą na katedrę nauk orientalistycznych. 6. Na UJK wykładał w 1923–1939. 7. Na studium historycznym wykładał w 1934/35–1936/37: Dzieje Turków i Mongołów do XIII w. (2 godz.), Ludy koczownicze Azji Środkowej i ich ekspansja na zachód (1 godz.) oraz prowadził seminarium historyczne. 8. Nie pełnił. 9. – (J.P.)

ONUFRY KRYNICKI (12 VI 1791 Krzywa w obwodzie jasielskim – 8 IV 1867 Żółtańce, pow. żółkiewski), ksiądz grekokatolicki. 1. Uczeń Liceum Lwowskiego i seminarium generalnego we Lwowie. 2. W 1815 uzyskał stopień doktora teologii w Wiedniu. 3. – 4. Wykładał na ULw. od 1817 jako

suplent. 5. Profesorem historii Kościoła na Uniwersytecie został w 1819. 6. Na ULw. pracował w 1817–1861. 7. Przez cały okres pracy wykładał historię Kościoła, ponadto w 1821–1826 uczył języków biblijnych. 8. Dziekan WT (1820/21–1821/22, 1824/25, 1829/30, 1831/32–1832/33, 1839/40, 1843/44, 1848/49–1854/55, 1857/58); rektor ULw. (1833/34, 1855/56, 1858/59). 9. – (A.K.)

JERZY KURYŁOWICZ (26 VIII 1895 Stanisławów – 28 I 1978 Kraków).

1. W 1913–1914 i 1918–1920 studiował ekonomię w Hochschule für Welthandel w Wiedniu; na WF UJK studiował germanistykę i romanistykę (1920–1923); studia uzupełniające odbył w École Pratique des Hautes Études w Paryżu (1923–1925). 2. Doktorat na WF UJK w 1923 z zakresu filologii romańskiej i germańskiej. 3. Habilitacja na WF UJK w 1927 na podstawie rozprawy *O śladach szwa w indoirańskim*. Zakres: językoznawstwo europejskie. 4. W 1928 na UJK został profesorem nadzwyczajnym. 5. Od 1934 profesor zwyczajny. 6. Na UJK wykładał w 1925–1939; najpierw był asystentem w katedrze językoznawstwa (1925–1927), po habilitacji kierował katedrą językoznawstwa UJK (1927–1939), kierował też katedrą filologii romańskiej UJK. 7. Prowadził wykłady, ćwiczenia i seminaria zakresu językoznawstwa, w 1936/37 zgłosił wykłady dla historyków „Ludy indoeuropejskie i ich wędrówki” (1 godz.). 8. W czerwcu 1939 został wybrany dziekanem WH UJK. 9. W 1946 objął katedrę językoznawstwa ogólnego na Uniwersytecie Wrocławskim, w 1948 przeniósł się na UJ.

(J.P.)

WACŁAW LIPIŃSKI (28 IX 1896 Łódź – 4 IV 1949 w więzieniu we Wronkach).

1. WP UJ 1921–1922; Szkoła Nauk Politycznych (1921–1923), WF UJ (1922–1924). 2. Doktorat na WP UJ w 1922. Promotor: S. Kutrzeba. 3. Habilitacja na WH UJK w 1937 na podstawie pracy *Walka zbrojna o niepodległość Polski*. Zakres: historia nowożytna i najnowsza. 4. – 5. – 6. – 7. W 1938/39 miał wykład (1 godz. tyg.) *Walka zbrojna o Niepodległość Polski*. 8. Nie pełnił. 9. – (J.P.)

KSAWERY LISKE (18 X 1838 Śląsków k. Krobi – 27 II 1891 Lwów).

1. Uniwersytet Wrocławski (1859/60, przerwa w 1860/61, ponownie w 1861–1864), Uniwersytet w Berlinie (1864–1866) i Uniwersytet w Lipsku (1867). 2. Doktorat w Uniwersytecie w Lipsku w 1867 na podstawie rozprawy *Polnische Diplomatie in Jahre 1526*, Leipzig 1867. Promotor: Georg Voigt. 3. Uniwersytet Lwowski w 1869 na podstawie 8 wydanych dotychczas prac: 7 w jęz. niemieckim i 1 w jęz. polskim. Zakres: historia powszech-

na. 4. – 5. Profesor nadzwyczajny ULw. – 1871, zwyczajny – 1872. Kierował katedrą i seminarium historii powszechnej. 6. Od 1869 jako docent prywatny, później – profesor, do 1891. 7. Wykłady z historii powszechnej (starożytnej, średniowiecznej, nowożytnej i XIX w.); wykłady i ćwiczenia z nauk pomocniczych historii, seminarium z zakresu historii średniowiecznej i nowożytnej (Polski i powszechnej). 8. Dziekan Wydziału Filozoficznego 1876/77, rektor ULw. 1879/80. 9. – (J.M.)

STANISŁAW ŁEMPICKI (25 V 1886 Kamionka Strumiłowa k. Lwowa – 2 XII 1947 Kraków). 1. WF ULw. (1904–1911). 2. Doktorat na WF ULw. w 1914 na podstawie rozprawy *Ze studiów nad Janem Zamoyskim jako humanistą*. Promotor: Józef Kallenbach. 3. Habilitacja na WF UJK w 1922. Rozprawa: *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa 1573–1605* (druk: Kraków 1921). 4. Od 1924 na UJK był profesorem nadzwyczajnym historii oświaty i szkolnictwa. 5. Od 1933 profesor zwyczajny. 6. Wykładał na UJK w 1924–1939. 7. Oprócz wykładów prowadził ćwiczenia, proseminarium i seminarium z zakresu historii oświaty i szkolnictwa. 8. W 1936/37 dziekan WH UJK. 9. W 1945 został profesorem kontraktowym UJ, w 1946 profesorem zwyczajnym historii literatury polskiej na WH UJ. (J.P.)

KAROL MALECZYŃSKI (28 X 1897 Grębów, pow. tarnobrzegi – 20 VII 1968 Wrocław). 1. WH UJK (1920–1924), Ecole de Chartes w Paryżu (1932/33). 2. Doktorat na WH UJK w 1924 na podstawie rozprawy *Polska a Ruś w czasie zabiegów Ks. Halickiego o ziemię 1245–1254*. Promotor: S. Zakrzewski. 3. Habilitacja na WH UJK w 1929 – *Studia nad dyplomami i Kancelarią Odonica i Laskonogiego* (druk: Lwów 1928); zakres habilitacji: nauki pomocnicze historii. 4. W 1939 otrzymał nominację na profesora tytularnego UJK. 5. Na UJK nie posiadał. 6. Na UJK był zatrudniony w 1924–1939. 7. Od 1924 pracował jako asystent w zakładzie historii Polski; od 1930/31 do 1938/39 jako docent, wykładał nauki pomocnicze historii, prowadził m.in. ćwiczenia paleograficzne i paleograficzno-dyplomatyczne. 8. Nie pełnił. 9. W 1945 otrzymał nominację na profesora zwyczajnego Uniwersytetu Wrocławskiego; kierował kolejno katedrą historii Śląska i Słowiańszczyzny Zachodniej, katedrą historii Polski i powszechnej do XV w. oraz katedrą nauk pomocniczych historii i archiwistyki. (J.P.)

JOSEPH MAUSS (12 II 1778 w Tengen w Hegau – 11 IX 1856 Lwów). 1. Studiował na WF Uniwersytetu Wiedeńskiego. 2. Tamże otrzymał doktorat w 1805. 3. – 4. W 1811 mianowany profesorem historii powszechnej w Liceum Lwowskim. 5. W 1821 został profesorem zwyczajnym ULw.,

kierownikiem katedry historii powszechnej. 6. Wykładał w 1811–1848 (emerytura). 7. Oprócz historii powszechnej od 1813 nauczał dodatkowo historii państwa austriackiego. W 1817 po przekształceniu Liceum w Uniwersytet wykładał także nauki pomocnicze historii. 8. W 1824/25 pełnił funkcję rektora ULw., a w 1825/26 i 1830/31 był dziekanem WF ULw. 9. – (J.P.)

TEOFIL EMIL MODELSKI (16 XI 1881 Lwów – 5 III 1967 Kraków).

1. Studia: WF ULw. (1904–1909). 2. Doktorat na ULw. 1909 na podstawie rozprawy *Król Gebalim w liście Chasdaja* (druk: Lwów 1910). Promotor: Ludwik Finkel. 3. Habilitacja na ULw. w 1917. Zakres: historia austriacka i historia średniowieczna powszechna; w 1922 Rada WF UJK uchwaliła rozszerzenie habilitacji o historię krajów naddunajskich. 4. Profesura nadzwyczajna na USB w 1924 (historia powszechna średniowieczna i nauki pomocnicze historii). 5. Profesura zwyczajna na UJK w 1930. Otrzymał katedrę historii średniowiecznej powszechnej i zakład nauk pomocniczych historii. 6. Wkładał na ULw. od 1917; przerwa 1924–1930, ponownie od 1930 do 1939. 7. Jako docent prywatny i profesor prowadził wykłady i ćwiczenia z historii średniowiecznej powszechnej i Polski, historii XIX w., źródłoznawstwa, nauk pomocniczych historii, a także seminarium poświęcone historii średniowiecznej powszechnej. 8. W 1933–1934 dziekan WH UJK. 9. Do 1941 związany z Uniwersytetem Iwana Franki. Po zakończeniu wojny zgłosił się na UJ, a następnie w 1946 objął katedrę historii powszechnej średniowiecznej na Uniwersytecie Wrocławskim. (P.S.)

GOTTFRIED MUYS (26 XII 1828 Krefeld (Rheinpreußen) – 4 XI 1898).

1. Studiował historię, filologię i orientalistykę na Uniwersytecie w Bonn (1848–1851). 2. Doktorat na Uniwersytecie w Münster w 1853. 3. – 4. – 5. Od 1859 profesor zwyczajny na ULw., był kierownikiem katedry historii, pełnił tę funkcję do 1861. 6. – 7. – 8. – 9. W 1861 opuścił Lwów. (J.P.)

CZESŁAW NANKE (13 IX 1883 Krosno – 26 VI 1950 Kraków).

1. WP ULw. (1902), WF ULw. (1902/03–1905/06). 2. Doktorat na WF ULw. w 1907 na podstawie rozprawy *Szlachta wołyńska wobec konstytucji 3 maja* (druk: Lwów 1907). Promotor: B. Dembiński. 3. Habilitacja na WF UJK w 1926 na podstawie rozprawy *Z dziejów polityki Kurii rzymskiej wobec Polski (1587–1589)* (druk: Lwów 1923). Zakres: historia nowożytna Polski. 4. W 1938 na UJK został profesorem tytularnym. 5. – 6. – 7. Wykładał na UJK w 1926–1939 historię nowożytną Polski oraz prowadził ćwiczenia historyczne; w 1930/01–1938/39 prowadził także zajęcia w Studium Dyploma-

tycznym przy Wydziale Prawa z zakresu historii powszechnej od poł. XVIII w. i historii dyplomacji. 8 Nie pełnił. 9. W 1949 objął stanowisko kontraktowego docenta etatowego nowożytnej historii Polski w UJ i wykładowcy w Szkole Nauk Politycznych przy UJ. (J.P.)

ZDZISŁAW OBERTYŃSKI (1 XII 1894 Lwów – 12 V 1978 Otwock). 1. WP Uniwersytetu w Wiedniu (1913/14); WT UJ (1919/20); studia teologiczne w jezuickim *Canisianum* w Innsbrucku (1920–1922); WT UJK (1922–1926). 2. Doktorat na WT UJK w 1926 na podstawie pracy *Kardynał Zbigniew Oleśnicki. Bischof v. Krakau*. Promotor: W. Abraham. 3. Habilitacja na WT UJK w 1930 na podstawie rozprawy *Pontyficale Abpa Lwowskiego Jana Rzeszowskiego w bibliotece kapitulnej w Gnieźnie* (druk: Lwów 1930). Zakres: archeologia chrześcijańska i liturgia historyczna. 4. W 1936 na WT UJK otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego historii Kościoła. 5. Nie posiadał. 6. W 1926–1932 był asystentem w katedrze historii sztuki, w 1930/31–1931/32 zlecono mu także wykłady. 7. Prowadził je z zakresu historii paramentyki kościelnej i niemieckiego malarstwa miniaturowego we wczesnym średniowieczu. 8. Nie pełnił. 9. W październiku 1932 został zastępcą profesora historii kościelnej na UW. Po II wojnie pracował na UW (1947–1954). (J.P.)

WACŁAW OSUCHOWSKI (26 I 1906 Tarnopol – 23 XI 1988 Zamość), 1. Studiował na WP UJK (1924–1928) WH UJK (1928–1931). Studia uzupełniające w 1931/32 odbył w Rzymie. 2. Doktorat praw uzyskał na WP UJK w 1931 na podstawie rozprawy *Media sententia – studium nad zagadnieniem specyfikacji w klasycznym prawie rzymskim*. Promotor: L. Piniński. 3. Habilitacja w 1933 na WP UJK – *Problem przerobienia rzeczy w kodyfikacjach współczesnych*. 4. W 1937 mianowano go profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego na WP UJK. 5 Nie posiadał. 6. W 1928–1937 był starszym asystentem w katedrze prawa rzymskiego. 7. Od 1934 wykładał prawo rzymskie. 8. Nie pełnił. 9. Od 1945 był profesorem UJ. (J.P.)

LEONARD PIĘTAK (24 II 1841 Przemyśl – 26 II 1909 Lwów). 1. Studiował prawo w 1860–1864 na WP ULw. 2. Doktorat praw uzyskał w 1867 na ULw. 3. Habilitował się na ULw. z prawa handlowego i wekslowego w 1869 na podstawie rozprawy *Über die rechtliche Natur der Aktiengesellschaften, Börsen und Börsengeschäfte*. W 1871 otrzymał veniam legendi z prawa rzymskiego na podstawie rozprawy *Über die rechtliche Natur der Correalobligationen*. 4. W czerwcu 1870 mianowany został profesorem

sorem nadzwyczajnym prawa handlowego i wekslowego, a w grudniu 1872 profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego. 5. W 1876 został profesorem zwyczajnym prawa rzymskiego, handlowego i wekslowego. 6. Wykładał we Lwowie w 1868/69–1899/1900. 7. Tematyka wykładów: Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego, Pandekta (część ogólna), Instytucje i historia prawa rzymskiego, Austriackie prawo handlowe, Repetytorium z prawa handlowego i wekslowego w połączeniu z praktycznymi ćwiczeniami, O czynnościach handlowych; prowadził też seminarium z prawa rzymskiego i in. 8. Dziekan WP ULw. (1878/79, 1883/84, 1890/91); rektor (1881/82, 1888/89). 9. Po nominacji na ministra dla Galicji w 1900 zrezygnował z godności profesora Uniwersytetu i poświęcił się polityce. (A.K.)

LEON JAN PINIŃSKI (8 III 1857 Lwów – 4 IV 1938 Lwów). 1. Studiował prawo na ULw. od 1874/75. 2. W 1880 uzyskał stopień doktora praw na ULw., następnie wyjechał na dalsze studia na Uniwersytety w Lipsku, Berlinie i Wiedniu. 3. W 1886 habilitował się z prawa rzymskiego na ULw. na podstawie pierwszego tomu monografii *Der Thatbestand des Sachbesitzerwerbs nach gemeinem Rechte* (t. I–II, Leipzig 1885–1888). W 1886/87–1889/90 był docentem prywatnym prawa rzymskiego na ULw. 4. – 5. W 1892/93 został profesorem zwyczajnym prawa rzymskiego. Po nominacji na namiestnika Galicji w 1898 ustąpił z katedry. W 1904 otrzymał godność profesora honorowego prawa rzymskiego i karnego. W 1918 powrócił do dydaktyki. W 1923 został oficjalnie reaktywowany na katedrze prawa rzymskiego, którą kierował do końca września 1937. 6. Zajęcia prowadził w 1886/87–1887/88; 1892/93–1897/98; 1918–1937/38. 7. Wykłady: *Egzegeza digestów*, *De acquirenda et amittenda possessione* i *De usurpationibus et usucapionibus*; od 1892/93: Pandekta: nauka o posiadaniu i własności, Pandekta: Prawo rzeczowe z wyłączeniem prawa zastawu, Ćwiczenia w źródłach dotyczących nabycia prawa własności. Po 1918 wykładał m.in. Historię i system rzymskiego prawa prywatnego: Prawo rzeczowe; Prawo rodzinne, prowadził też seminarium prawa rzymskiego. 8. W 1928/29 był rektorem UJK. 9. – (A.K.)

WŁADYSŁAW PODLACHA (4 XII 1875 Kraków – 20 XII 1951 Wrocław). 1. WF ULw. (1895–1898), WF UJ (1898–1899), studiował także w Berlinie (1912–1913). 2. Doktorat na WF ULw. w 1909 na podstawie pracy *Malowidła ściennie w cerkwiach Bukowiny*. Promotor: Jan Bołoz Antoniewicz. 3. Habilitacja na WF ULw. w 1916 z historii sztuki średniowiecznej ze specjalnym uwzględnieniem krajów wschodnioeuropejskich, którą roz-

szerzył w 1919 na historię sztuki nowożytnej. 4. Od 1919 profesor nadzwyczajny historii sztuki nowożytnej UJK. 5. Od 1923 profesor zwyczajny historii sztuki nowożytnej (kierował seminarium i zakładem historii sztuki polskiej i wschodnioeuropejskiej, przekształconym w 1933 w zakład historii sztuki nowożytnej polskiej i wschodnioeuropejskiej). 6. Wykładał na UJK w 1919–1939. 7. Na studium historycznym UJK wykładał w 1936/37 i 1938/39 historię sztuki nowożytnej. 8. W 1930/31 i 1931/32 był dziekanem WH UJK. 9. Od 1946 kierownik katedry historii sztuki na Uniwersytecie Wrocławskim. (J.P.)

JAN PTAŚNIK (15 II 1876 Mikłuszowice (pow. bocheński) – 22 II 1930 Lwów). 1. Studia: WF UJ (1897/98–1900/01). 2. Doktorat na WF UJ w 1903 na podstawie rozprawy *Pierwszy Bonar, czyli początek magnackiej rodziny w Polsce w wieku XVI*. Promotor: Wincenty Zakrzewski. 3. Habilitacja na WF UJ w 1907 na podstawie pracy *Z dziejów kultury włoskiego Krakowa* (Kraków 1906). Zakres: historia kultury polskiej i zachodnioeuropejskiej. 4. Na WF UJ w lipcu 1919 uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego historii kultury. 5. 1 XII 1919 otrzymał na UJK profesurę zwyczajną i kierownictwo katedry historii średniowiecznej powszechnej i nauk pomocniczych historii (do Lwowa przeniósł się w 1920). 6. Wykładał w 1920–1930. 7. Prowadził wykłady z historii średniowiecza i z nauk pomocniczych historii, połączone z ćwiczeniami paleograficznymi i dyplomatyczno-paleograficznymi; prowadził również seminarium z historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii. 8. W 1924/25 dziekan WF UJK. 9. –

(J.P.)

EDWARD RITTNER (26 XII 1845 Bursztyn, pow. rohatyński, Galicja – 27 IX 1899 Hietzing pod Wiedniem). 1. Uniwersytet Lwowski. 2. W 1872 mianowany został na ULw. suplentem prawa kanonicznego. 3. W 1873 uzyskał veniam legendi z prawa kanonicznego na podstawie pracy *Czy jest patron obowiązany utrzymywać budynki kościelne?* 4. Od 1874 profesor nadzwyczajny prawa kanonicznego ULw. 5. Od 1877 profesor zwyczajny prawa kanonicznego. 6. – 7. Wykładał na ULw. w 1872/73–1885/86 Prawo kościelne, Austriackie prawo prywatne, Prawo małżeńskie. 8. Rektor ULw. (1883/84), dziekan WP (1879/80, 1885/86). 9. Opuścił Uniwersytet w 1885/86, mianowany radcą Namiestnictwa i referentem do spraw administracyjnych i ekonomicznych w Radzie Szkolnej Krajowej. W 1894 Wydział Filozoficzny UL przyznał mu stopień doktora filozofii honoris causa.

(A.K.)

ROBERT RÖSSLER (1836 Ołomuniec – 1874). 1. WF Uniwersytetu w Wiedniu (1853–1857). 2. Doktorat na Uniwersytecie w Wiedniu w 1860. 3. Docenturę otrzymał w 1868 z historii Austrii. 4. W ULw. kierował katedrą historii Austrii w 1869–1871. 9. Opuścił Lwów w 1871 i został przeniesiony na katedrę geografii Uniwersytetu w Grazu. (J.P.)

JAN RUTKOWSKI (8 IV 1886 Warszawa – 22 V 1949 Poznań). 1. Studia: WF ULw. (1905–1909). Studia uzupełniające odbył w Paryżu (1910–1912). 2. Stopień doktora filozofii uzyskał na ULw. w 1909 na podstawie pracy *Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka*, promotorzy: Ludwik Finkel i Stanisław Zakrzewski 3. Habilitację otrzymał w 1917 na WP ULw., na podstawie rozprawy o własności ziemskiej w Bretanii w XVII w. 4. Na UJK nie uzyskał. 5. – 6. Od 1917 był docentem prywatnym ekonomii politycznej na ULw. 7. W 1917/18 zgłosił wykład „Ustrój rolny w Polsce w czasach nowożytnych”. 8. – 9. W sem. zim. 1918/19 Rutkowski podjął wykłady i ćwiczenia na UW z zakresu dziejów gospodarczych Polski w czasach nowożytnych. Równocześnie prowadził wykłady w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie. Od 1919 pracował na Uniwersytecie Poznańskim. (A.K.)

ALEKSANDER SEMKOWICZ (7 II 1850 Lwów – 2 IV 1923 Lwów). 1. WF ULw. (1869–1872), Uniwersytet w Getyndze (1872–1875). 2. ULw. w 1875 na podstawie dysertacji *Krytyczny rozbiór dziewiątej księgi Jana Długosza „Historii polskiej”*, Kraków 1874. Promotor: Ksawery Liske. 3. Habilitacja w ULw. w 1884 na podstawie dotychczasowego dorobku oraz rękopiśmiennego studium źródłowego poświęconego *Dziejom Polski* J. Długosza (druk: *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polski” Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887). Zakres: historia powszechna. 4. Tytuł profesora nadzw. historii powszechnej otrzymał na ULw. w 1889. 5. – 6. Od 1885/86 do 1891/92. 7. Jako docent prywatny prowadził wykłady z zakresu historii powszechnej (starożytnej, średniowiecznej, nowożytnej i XIX w.). Preferował historię polityczną. 8. Po 1892 pozostawał nadal w składzie osobowym WF ULw., choć wykładów już nie prowadził. W 1890 został kustoszem, a w 1892–1912 był dyrektorem Biblioteki Uniwersyteckiej ULw. 9. – (J.M.)

WŁADYSŁAW SEMKOWICZ (8 V 1878 Lwów – 19 II 1949 Kraków). 1. WP ULw. (1896–1900). W 1890/91–1892/93 odbył studia historyczne na WF ULw. 2. Doktorat na Wydziale Prawa ULw. w 1902 na podstawie rozprawy *Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce XV i XV wieku* (Lwów 1889). Promotor: Oswald Balzer. 3. Habilitacja na WF ULw. w 1909 na podstawie rozprawy *Ród Pałuków. Monografie historyczne rodów rycerskich*

w Polsce, Kraków 1907. Zakres: nauki pomocnicze historii. W 1914 rozszerzył habilitację na historię średniowieczną. 4. – 5. W 1916 został w UJ profesorem nadzwyczajnym nauk pomocniczych historii i historii średniowiecznej. 6. Na ULw. wykładał w 1909–1916. 7. Jako docent prywatny prowadził na ULw. jedynie wykłady i ćwiczenia z zakresu nauk pomocniczych historii. 8. Nie sprawował na ULw. żadnych funkcji. 9. Po przeniesieniu się do Krakowa objął katedrę po Stanisławie Krzyżanowskim. (J.M.)

ADAM MIECZYŚLAW SKAŁKOWSKI (3 IX 1877 Lwów – 7 IV 1951 Poznań). 1. WP ULw. (1896–1898), WF ULw. (1898–1902, z przerwą na studia w Getyndze w sem. letnim 1899/1900). 2. Doktorat na WF ULw. w 1906 na podstawie rozprawy *Jan Henryk Dąbrowski, cz. I: Na schyłku Rzeczypospolitej 1755–1795*, Kraków 1904. Promotor: Szymon Askenazy. 3. Habilitacja w 1913 na ULw. na podstawie książki *O kokardę Legionów*, Lwów 1912. Zakres: nowsza historia. 4. – 5. Profesurę nadzwyczajną historii nowożytnej otrzymał dopiero na Uniwersytecie Poznańskim w 1920. Na ULw. był tylko docentem prywatnym. 6. Wykładał na tej uczelni w 1913–1918. 7. Prowadził tu wykłady i ćwiczenia z zakresu historii powszechnej i Polski XVIII i XIX w. Preferował historię polityczną. 8. Funkcji akademickich we Lwowie nie pełnił. 9. Po opuszczeniu Lwowa w 1919 przeniósł się na Uniwersytet Poznański, na którym otrzymał katedrę historii nowożytnej. Profesor zwyczajny UP w latach 1921–1939 i 1945–1948. (J.M.)

EUSTACHY SKROCHOWSKI (18/20 IX 1843 Kotowa Wola, pow. tarnobrzski – 16 IX 1895 Czerniowce). 1. Studiował nauki techniczne w Akademii Technicznej we Lwowie oraz w Instytucie Politechnicznym w Wiedniu, w 1863 kontynuował naukę w Paryżu, po roku wstąpił do Szkoły Dróg i Mostów. Od 1870/71 studiował filozofię na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, następnie przez cztery lata – teologię. Od 1885 studiował historię sztuki chrześcijańskiej w seminarium diecezjalnym w Krakowie. 2. Uniwersytet Gregoriański w Rzymie: 1874 – doktor filozofii, 1878 – magister teologii. 3. W 1889 na Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskał *veniam legendi* z historii sztuki na podstawie pracy *O sarkofagu chrześcijańskim z IV wieku*. 4. Jako docent prywatny wykładał na UJ przez 3 semestry (1889/90–1890/91). 5. W 1891 mianowany został profesorem zwyczajnym historii kościelnej na ULw. 6. – 7. Wykładał w 1891–1895 Historię Kościoła. 8. Dziekan WT 1894/95. 9. – (A.K.)

STANISŁAW STARZYŃSKI (18 IV 1853 Snowicz, pow. złoczowski – 7 XI 1935 Lwów). 1. Od 1872 studiował prawo na ULw., w Wiedniu i Mona-

chium. 2. Doktorat na WP ULw. w 1879. 3. Habilitacja na WP ULw. w 1883 na podstawie rozprawy *O tzw. Ustawodawstwie tymczasowym. Studium porównawcze z dziedziny prawa politycznego* (Lwów 1883). 4. Od 1889 profesor nadzwyczajny prawa politycznego ogólnego i austriackiego. 5. Od 1892 profesor zwyczajny. 6. Wykładał w 1883–1925 (emerytura). 7. Tematyka wykładów: Prawno-polityczna historia monarchii austro-węgierskiej od założenia Marchii wschodniej do r. 1848, Ogólna nauka o państwie, Rozwój konstytucjonalizmu w Austrii od r. 1848 do 1867, Austriackie prawo polityczne i in. Prowadził również seminarium z austriackiego prawa politycznego. 8. Rektor ULw. w 1913/14. 9. - (A.K. i J.P.)

STANISŁAW KRZYSZTOF SZACHOWSKI (8 V 1838 Błonie k. Warszawy – 18 VIII 1906 Lwów). 1. W 1857/58–1861/62 studiował w Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie, następnie (1864–1865) prawo na Uniwersytecie w Heidelbergu. Po roku przeniósł się na Wydział Prawa Uniwersytetu w Paryżu. Tamże w 1868 uzyskał stopień licencjata prawa. 2. Stopień doktora praw otrzymał w 1872 na WP w Paryżu na podstawie pracy *Des l'effet de la condition en droit romain et en droit français*. 3. W 1877 uzyskał na ULw. docenturę prawa rzymskiego. W 1880 rozszerzył habilitację na prawo cywilne francuskie (na podstawie pracy *Des Effets de la Caution* oraz artykułów opublikowanych w *Répertoire de la législation, de la doctrine et de la juris prudence française*). 4. W 1888 został profesorem tytularnym, bez katedry, w 1894 otrzymał katedrę nadzwyczajną prawa rzymskiego. 5. Od 1902/03 był profesorem zwyczajnym prawa rzymskiego. 6. Wykładał we Lwowie w 1877/78–1905/06. 7. Wykłady: O poręce według prawa rzymskiego, Proces cywilny rzymski, Prawo spadkowe rzymskie, Pandekta: prawo rzeczowe i familijne, Prawo familijne rzymskie, Źródła prawa rzymskiego, Instytucje prawa rzymskiego. 8. Dziekan WP w 1903/04. (A.K.)

ADAM WIKTOR SZELAĞOWSKI (23 XII 1873 Lublin – 3 VIII 1961 Warszawa). 1. Studia na WF UJ (1893–1895), WF ULw. (1895–1898) oraz w Uniwersytecie w Berlinie (1898–1899). 2. Doktorat w ULw. w 1900 na podstawie rozprawy *Paweł Piasecki, historyk polski XVII wieku* (druk: Lwów 1899). Promotor: L. Finkel. 3. Habilitacja w ULw. w 1902 na podstawie rozprawy *Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce* (Lwów 1902). Zakres: historia średniowieczna i nowożytna. 4. Tytuł profesora historii średniowiecznej i nowożytnej otrzymał na ULw. w 1909. 5. W 1919 uzyskał tam katedrę historii społecznej i gospodarczej, w 1920 katedrę historii powszechnej nowożytnej (od 1925 historii nowożytnej). 6. Działalność dydaktyczną na ULw. prowadził formalnie do emerytury w 1939, faktycznie do

1936/37. 7. Jako docent prywatny początkowo miał tylko wykłady, później także ćwiczenia, a od 1920 prowadził również seminarium. Wykładał głównie historię polityczną (powszechną i polską) czasów nowożytnych oraz XIX w., rzadziej społeczno-gospodarczą i kultury, czasami także średniowieczną i metodologię historii (przed 1914). 8. W ULw. nie pełnił funkcji akademickich. 9. Po wyjeździe do Warszawy (ok. 1937) nie prowadził już systematycznych wykładów, kontynuował natomiast wcześniej rozpoczęte prace naukowe i popularnonaukowe. (J.M.)

TADEUSZ SILNICKI (5 X 1889 Wierzchosławice (Małopolska) – 18 XII 1968 Warszawa). 1. WF ULw. (1908–1913), WP UJK (1919–1921); w 1923 Sorbona i École des Hautes Études 2. Doktorat na WF ULw. w 1914 na podstawie pracy *Prawo elekcji królów w dobie jagiellońskiej* (Lwów 1913). 3. Habilitacja na WF UJK w 1927 na podstawie rozprawy *Organizacja archidiaconatu w Polsce* (Lwów 1927). Zakres: prawo kościelne. 4. – 5. – 6. – 7. Wykładał w 1927–1929 prawo kościelne w wymiarze 2 godz. tyg. 8. – 9. Od 1929 był profesorem nadzwyczajnym prawa kościelnego na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego. W 1948 po zlikwidowaniu katedry prawa kościelnego na UP został przeniesiony na UJ i mianowany prof. zw. W 1952 odsunięto go od zajęć, w 1957 przywrócono mu prawo wykładania, i tego roku powrócił na UP (w 1960 przeszedł na emeryturę, w 1963 przeniósł się do Warszawy). (J.P.)

FRANCISZEK SMOLKA (11 V 1882 Dąbrowa k. Tarnowa – 29 XI 1942). 1. WF ULw. 1900–1904; w Paryżu w École des Hautes Études w 1919 studiował paleografię, w 1920 na Uniwersytecie Wiedeńskim studiował epigrafikę i papirologię. 2. Doktorat na WF ULw. w 1908 na podstawie rozprawy *Quid de Ovidi tragaediae, quae inscripte erat „Medea” argumento atque compositione statuere liceat* (Lwów 1906). 3. Habilitacja na WF UJK w 1925 na podstawie pracy *Zarys polityki handlowej Ptolomeuszów* (Lwów 1924). Zakres: papirologia. 4. Od 1934 był profesorem tytularnym UJK. 5. – 6. Wykładał w 1926–1939. 7. W 1934/35 i 1936/37 prowadził na studium historycznym UJK wykłady z zakresu dziejów starożytnych. 8. Nie pełnił. 9. – (J.P.)

IZYDOR SZARANIEWICZ (16 II 1829 Cerkowna, pow. rohatyński – 4 XII 1901 Lwów). 1. W 1847/48–1850/51 studiował teologię na Uniwersytecie Wiedeńskim, następnie kontynuował studia w lwowskim seminarium duchownym. W 1851/52–1854/55 studiował na WF ULw. 2. Stopień doktora filozofii uzyskał w 1864 na ULw. 3. W 1871 habilitował się na ULw.

w zakresie historii Galicji i Lodomerii na podstawie pracy: *Kritische Blicke in die Geschichte der Karpathenvölker in Alterthume und im Mittelalter*. 4. W 1871–1873 był zrazu docentem prywatnym historii Galicji i Lodomerii, następnie zastępcą profesora historii austriackiej. 5. Od 1873/74 był profesorem zwyczajnym historii austriackiej. 6. – 7. Na ULw. wykładał w 1871/72–1898/99 historię Austrii i rzadziej historię Rusi, prowadził też seminarium z tego zakresu. 8. Dziekan w 1881/82. 9. 20 XI 1899 przeszedł na emeryturę. (A.K.)

MIECZYŚLAW TARNAWSKI (24 XI 1886 r. Tartaków (Małopolska Wschodnia) – 21 I 1928 Lwów), ksiądz rzymskokatolicki. 1. Studiował na WT ULw. (1906–1909), później w Innsbrucku (1909–1912) i w Rzymie. 2. Na Uniwersytecie w Innsbrucku w 1912 uzyskał doktorat z teologii na podstawie pracy *Der Menschensohn*. 3. Habilitacja na WT ULw. w 1913 na podstawie rozprawy *Kuria rzymska a Kodeks Zamoyskiego* (druk: Lwów 1913). Zakres: historia Kościoła. 4. Od sem. letniego 1913/14 docent prywatny, od 1916/17 zastępca profesora historii Kościoła. 5. W 1919 prof. zw. historii Kościoła powszechnego. 6. Na ULw. zatrudniony był w 1913–1928; 7. Wykładał historię Kościoła i prowadził seminarium z tego zakresu. 8. W 1922/23 dziekan WT. 9. – (J.P.)

STEFAN TOMASZEWSKI [STEPAN TOMASZIWSKI] (9 I 1875 r. Kupnowice, pow. lwowski – 21 XII 1930 Kraków). 1. WF ULw. w 1895/96–1898/99. 2. Doktorat na ULw. w 1904 na podstawie rozprawy *Narodni ruchy w Halickij Rusy 1648 r.* Promotor M. Hruszewski. 3. Habilitacja na ULw. w 1911 z zakresu historii austriackiej na podstawie pracy *Węgry i Polska na początku XVIII wieku* (cz. 1, Lwów 1909). 6. – 7. We Lwowie wykładał jako docent prywatny od sem. letniego 1911/12 Historię Austro-Węgier, Historię Galicji, Ukraińską historiografię w XIX w. 8. – 9. Podczas I wojny światowej mieszkał głównie w Wiedniu. Od 1918 pracował jako dyplomata Ukraińskiej Republiki Ludowej i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej w Paryżu i Berlinie. W 1925 wrócił do Lwowa. W 1927 habilitował się na UJ z historii Ukrainy i wykładał tam jako docent prywatny. (A.K.)

KAZIMIERZ TYSZKOWSKI (30 VII 1894 Kozówka k. Brzeżan – 25 IV 1940 Lwów). 1. Studia: WF ULw. (1913–1918). 2. Doktorat na ULw. w 1918 na podstawie rozprawy *Poselstwo Lwa Sapiehy do Moskwy w 1600 r.* (druk: Lwów 1927). Promotor: Ludwik Finkel. 3. Habilitacja na ULw. w 1932 na podstawie rozprawy *Wojna o Smoleńsk 1613–1615* (druk: Lwów 1932). Zakres: historia nowożytna Polski ze szczególnym uwzględnieniem euro-

pejskiego Wschodu. 4. Nie otrzymał. 5. Nie otrzymał. 6. Od 1932 do 1939 wykładał na WH UJK, dodatkowo od 1936 do 1939 na Studium Dyplomatycznym przy Wydziale Prawa. 7. Jako docent prywatny wykładał dzieje nowożytne Polski XV–XVIII w. oraz historię Galicji. Koncentrował się na historii politycznej i źródłoznawstwie. 8. Nie pełnił. 9. W okresie okupacji radzieckiej wszedł do grona Komitetu Zarządzającego ZNiO. (P.S.)

JÓZEF UMIŃSKI (10 XI 1888 Pieńki, woj. warszawskie – 1 V 1954 Wrocław). 1. Studiował w Collegium Angelicum i Schola di Paleografie Diplomatica w Rzymie (1913–1914), następnie historię kościelną na Uniwersytecie w Monachium (1916–1918). 2. Doktorat w Monachium w 1918 na podstawie pracy *Die tatarengefahr um die Mitte des 13. Jahrhunderts und Papst Innocenz IV*. 3. Habilitacja na WT UJK w 1925 na podstawie rozprawy *Arcybiskup gnieźnieński Henryk zwany Kietliczem*. Zakres: historia Kościoła powszechnego. 4. Od 1930 był na UJK prof. nadzw. historii Kościoła w Polsce i na Rusi. 5. Od 1937 profesor zwyczajny historii Kościoła w Polsce i na Rusi. 6. – 7. Wykładał w 1930–1939 historię Kościoła w Polsce i na Rusi, prowadził również Wstęp do studiów historyczno-kościelnych (1931/32–1938/39), a także seminarium z zakresu historii Kościoła. 8. W 1935/36 dziekan WT UJK. 9. W 1945–1947 wykładał zastępczo historię Kościoła na UW.

(J.P.)

ANTONI WACHOLZ (6 II 1814 Biała w Galicji – 18 VII 1873 Kraków). 1. WF ULw. 1833/34–1836/37. 2. WP ULw. w 1840. 3. – 4. W 1837–1841 był adiunktem WF ULw.; w 1850 został profesorem historii powszechnej i nauk pomocniczych tamże. Pełnił tę funkcję do 1860, kierował katedrą historii ULw. 5. – 6. – 7. – 8. W 1852/53 był dziekanem WF ULw., w 1858/58 rektorem. 9. W 1860–1873 pełnił funkcję profesora historii powszechnej i austriackiej na UJ.

(J.P.)

ALOJZY WINIARZ (22 III 1868 Lwów – 20 VIII 1912 Lwów). 1. Uniwersytet Lwowski, Wydział Prawa i Administracji w 1885/86–1888/89 (uczestniczył w seminariach Oswalda Balzera, Leonarda Piętaka i Władysława Abrahama). W 1892/93 uzupełniał studia z historii prawa niemieckiego w Berlinie i w Wiedniu. 2. W 1890 uzyskał stopień doktora prawa na ULw., promotor: O. Balzer. 3. Habilitację, w zakresie prawa polskiego, uzyskał w 1897 na ULw., na podstawie trzech prac: *Sądy boże w Polsce*, *O zwodzie zwyczajów prawnych mazowieckich układu Wawrzyńca z Prażmowa*, *Prejudykaty w Statutach Kazimierza Wielkiego*. W 1907 rozszerzył habilitację na prawo niemieckie prywatne na podstawie pracy *Erbleihe und Renten-*

kauf in Österreich ob und unter der Enns im Mittelalter, Breslau 1906. 6. Wykładał na Wydziale Prawa ULw., jako docent prywatny w 1897/98–1911/12. 7. Wykłady: Polskie prawo majątkowe małżeńskie w wiekach średnich, Historia reform ustawodawstwa w Polsce; Polskie prawo prywatne w wiekach średnich, cz. 1: Wielkopolska; Ustawodawstwo Kazimierza Wielkiego; Historia i system prawa prywatnego niemieckiego. 8. – 9. – (A.K.)

STANISŁAW WITKOWSKI (2 III 1866 Andrychów, pow. wadowicki – 2 X 1950 Warszawa). 1. WF UJ (1887–1891), Berlin (1892–1893) i Getynga (1893–1894). 2. WF UJ w 1893, rozprawa *De vocibus hybridis apud antiquos poetas Romanos*. 3. WF ULw. w 1898 na podstawie pracy *Prodromus grammaticae papyrorum Graecarum aetatis Lagidarum*. Zakres: papirologia. 4. Od 1902 prof. nadzw.; kierownik II katedry filologii klasycznej. 5. W 1905 został prof. zw. 6. Wykładał na ULw. w 1899–1935 (emerytura). 7. W studium historycznym ULw. wykładał historię starożytną w 1920/21, 1934/35 i 1938/39. 8. W 1908/09 dziekan WF ULw. 9. – (J.P.)

BRONISŁAW WŁODARSKI (2 IX 1895 Tarnopol – 9 IV 1974 Gdynia) 1. WF ULw/UJK (1917–1922); Uniwersytet w Pradze (1926/27) 2. Doktorat na WF UJK w 1923 na podstawie pracy *Polityka ruska Leszka Białego* (Lwów 1925). Promotor: S. Zakrzewski. 3. Habilitacja w WH UJK w 1934 na podstawie rozprawy *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i pocz. XIV w.* Zakres: historia średniowieczna powszechna. 4. – 5. – 6. – 7. Od 1935/36 do 1938/39 prowadził wykłady zlecone w wymiarze 1–2 godz. tyg. 8. – 9. Od 1946 prof. nadzwyczajny, a od 1957 prof. zw. UMK w Toruniu (kierował tu katedrą historii średniowiecznej Polski). (J.P.)

TADEUSZ WOJCIECHOWSKI (13 VI 1838 Kraków – 21 XI 1919 Lwów). 1. Wydział Prawa UJ (1854–1856), WF UJ (1856–1858), Uniwersytet Wiedeński (do 1860). 2. Doktorat uzyskał w 1865 na WF UJ na podstawie niewydanej drukiem rozprawy *O stosunkach Kazimierza IV, króla polskiego, z Maciejem Korwinem, królem węgierskim*. 3. Habilitacji nie miał (próba jej uzyskania na UJ w 1872 zakończyła się niepowodzeniem). W 1875 przeniósł się do Lwowa, gdzie podjął pracę w charakterze skryptora Biblioteki Uniwersyteckiej. 4. – 5. W 1883 uzyskał na ULw. katedrę historii Polski (najpierw jako profesor nadzw., później, od 1887 – zwyczajny). 6. Formalnie wykładał w 1883–1907, faktycznie do 1905/06. 7. Oprócz wykładów prowadził ćwiczenia; po śmierci K. Liskego przez rok kierował seminarium historii powszechnej. Wykładał głównie historię średniowieczną (Polski, Rusi i Litwy oraz „narodów słowiańskich do roku 1000”), a także nauki po-

mocnicze historii i historię nowożytną Polski; miał też jeden wykład z zakresu metodologii historii (1883). 8. W 1888/89 był dziekanem WF, a w 1894/95 rektorem ULw. 9. Po przejściu na emeryturę (1907) działalności dydaktycznej nie prowadził, kontynuował jedynie swoje prace badawcze.

(J.M.)

FRANCISZEK KSAWERY ZACHARIASIEWICZ (1 XII 1770 Stanisławów – 12 VI 1845 Przemyśl). 1. Studiował teologię na ULw. 2. W 1797 uzyskał tytuł doktora teologii. 3. – 4. W 1800 został profesorem nadzwyczajnym historii Kościoła. 5. Zwyczajny profesor tego przedmiotu w 1802. 6. Wykładał w 1800–1815. 7. Przedmiot: Historia Kościoła. 8. Dziekan WT 1801/02, 1831–1835; rektor ULw. 1825/26. 9. W 1815 złożył profesurę i objął nadzór nad gimnazjami galicyjskimi. W 1831 został dyrektorem Wydziału Teologicznego ULw., w 1836–1840 był biskupem tarnowskim, a następnie (w 1840–1845) przemyskim.

(A.K.)

STANISŁAW ZAJĄCZKOWSKI (29 I 1890 Lwów – 10 X 1977 Łódź). 1. WF ULw. (1908–1913) i studia uzupełniające; Paryż (1927/28). 2. Doktorat na UJK w 1921 na podstawie pracy *Studia nad dziejami Żmudzi w wieku XIII i XIV*. (druk: Lwów 1925). Promotor: S. Zakrzewski. 3. Habilitacja tamże w 1930 na podstawie rozprawy *Polska a Zakon krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka* (druk: Lwów 1929). Zakres: historia średniowieczna. 4. Na UJK nie otrzymał. 5. – 6. Pełnił obowiązki starszego asystenta w seminarium historii średniowiecznej od 1 II do 30 VI 1926; później po śmierci J. Ptaśnika w 1930 prowadził wykłady zlecone z Wiadomości wstępnych do nauk historycznych, a przez jeden trymestr ćwiczenia historyczne dla początkujących. 7. – 8. Nie pełnił. 9. Od 1932 prof. nadzw. historii średniowiecznej i nauk pomocniczych historii na Wydziale Humanistycznym USB w Wilnie. Po II wojnie światowej związaany z Uniwersytetem Łódzkim, kierował tu katedrą historii średniowiecznej do przejścia na emeryturę w 1960.

(J.P.)

KAZIMIERZ ZAKRZEWSKI (4 XI 1900 Kraków – 11 III 1941 Palmiry k. Warszawy). 1. WF UJ w 1918, 1921–1922, WF UJK 1922; École des Hautes Pratique w Paryżu (1924–1926). 2. Doktorat na WF UJK w 1923 na podstawie rozprawy *Samorząd miast Achai rzymskiej. Arkadia – Messenia – Lakonia* (Lwów 1925) 3. Habilitacja na WH UJK w 1927 na podstawie pracy *Rządy i opozycja za cesarza Arkadiusza* (Kraków 1927). Zakres: historia starożytna z uwzględnieniem dziejów wczesnego Bizancjum. 4. Nie posiadał. 5. Nie posiadał. 6. Działalność dydaktyczną na UJK prowadził

w 1926–1935. 7. Od 1926 do 1927 asystent młodszy w katedrze historii starożytnej, od 1927 do 1928 – asystent starszy, od 1 II 1929 do 30 IX 1935 asystent starszy w katedrze archeologii klasycznej. Od 1928/29 do 1935/36 wykładał historię starożytną. 8. Nie pełnił. 9. Od 1935 profesor bizantynistyki na UW. (J.P.)

STANISŁAW ZAKRZEWSKI (13 XII 1873 Warszawa – 15 III 1936 Lwów). 1. WF UJ (1893–1897 i 1899/1890), Uniwersytet Wiedeński (sem. zim. 1897/98), Uniwersytet w Berlinie (sem. letni 1897/98). Studia uzupełniające w Rzymie w Scuola Pontificia di Paleografia, Diplomatica e Archivistyka (1900–1902). 2. Doktorat na WF UJ w 1900 na podstawie dysertacji *Najdawniejsze dzieje klasztoru cystersów w Szczyrzycu (1238–1382). Z dziejów osadnictwa na Podhalu* (Kraków 1901). Promotorzy: Stanisław Smolka i Stanisław Krzyżanowski. 3. Habilitacja w 1903 na podstawie rozprawy *Opactwo benedyktyńskie św. Bonifacego i św. Aleksego na Awentynie w latach 977–1085*, Kraków 1903. Zakres: historia Polski oraz średniowieczna powszechna. Habilitacja przeniesiona na ULw. w 1905 z prawem prowadzenia wykładów z nauk pomocniczych historii. 4. – 5. W 1907 profesor nadzwyczajny historii polskiej na WF ULw.; od 1913 profesor zwyczajny. 6. Wykładał na ULw. w 1905–1936 (z przerwą 1914/15 i 1918/19, kiedy zajęcia dydaktyczne nie były prowadzone). 7. Wykłady i ćwiczenia dotyczyły w głównej mierze historii średniowiecznej Polski oraz nauk pomocniczych historii. Wykładał również historię nowożytną Polski oraz (po 1918) historię historiografii. Prowadzone od 1910 seminarium obejmowało dzieje Polski (średniowieczne i nowożytne) oraz nauki pomocnicze historii. 8. Dziekan WF ULw. w 1919/20. 9. – (J.M.)

WINCENTY ZAKRZEWSKI (11 VII 1844 Dobrzykowa k. Gostynina – 12 IV 1918 Kraków). 1. Uniwersytety w Petersburgu i Wrocławiu (1860–1862), następnie w Heidelbergu, Jenie i Berlinie (1863–1867), w końcu w Lipsku (1867). 2. Doktorat w Uniwersytecie Lipskim w 1867 na podstawie pracy *Wladislaus III. Königs von Polen Erhebung auf den ungarischen Thron*, Leipzig 1867. Promotor: Georg Voigt (?). 3. Habilitacja na WF ULw. w 1872 w zakresie historii powszechnej. 4. – 5. Profesor nadzwyczajny historii powszechnej na WF UJ w 1872. 6. Wykładał na ULw. tylko w sem. letnim 1871/72. 7. Prelekcje dotyczyły historii starożytnej i nowożytnej. 8. Funkcji akademickich na ULw. nie pełnił. 9. Na jesieni 1872 przeniósł się do Krakowa. Kierował katedrą historii powszechnej UJ, najpierw jako profesor nadzwyczajny, a później (od 1879) zwyczajny. W 1908 przeszedł na emeryturę. (J.M.)

STANISŁAW ZBOROWSKI (10 IV 1842 Sokal – 4 VIII 1870 Lwów).

1. Studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim (1859–1863). 2. Doktorat z zakresu prawa polskiego uzyskał na WP UJ w 1865 na podstawie dwóch prac: *Jus Gołotarum* oraz *Listy żelazne w prawodawstwie polskim*. 3. Habilitacja na WP ULw. w 1869 na podstawie pracy: *Das Familientrecht im s.g. Wisli-cer Statut*. 6. Wykładał zaledwie przez rok 1869/70. 7. Temat wykładu: System prawa prywatnego polskiego. 8. – 9. – (A.K.)

LUDWIK ZEHNMARK (1851 Ołomuniec – 1814 Lwów).

1. Studiował w Ołomuńcu i w Wiedniu 2. Na Uniwersytecie w Wiedniu. 3. – 4. – 5. – 6. W 1784 na ULw. otrzymał katedrę historii powszechnej. 7. Wykładał historię powszechną, od 1794 prowadził także wykłady z nauk pomocniczych historii. 8. W 1788 i 1792 był dziekanem WF ULw. 9. – (J.P.)

HEINRICH ZEISSBERG (8 VII 1839 Wiedeń – 27 V 1899 Wiedeń).

1. Studia na WF Uniwersytetu w Wiedniu (1857–1862). 2. Doktorat na WF Uniwersytetu w Wiedniu w 1862. 3. Rok później tamże otrzymał habilitację na podstawie pracy *Arno, ester Erzbischof von Salzburg (785–821)*. Zakres: historia austriacka. 4. Od 1864 prof. nadzw. historii ULw. 5. W 1869 prof. zw. historii powszechnej ULw. 6. – 7. Wykładał w 1863–1871 historię powszechną i austriacką, sporadycznie także polską. Prowadził też ćwiczenia historyczne 8. W 1867/68 dziekan WF ULw. 9. W 1871 przyjął nominację na profesora Uniwersytetu w Innsbrucku, od 1872 w Wiedniu, pracował w Instytucie Badania Historii Austriackiej. (J.P.)

JOZAFAT ZIELONACKI (18 XI 1818 Goniczki, Poznańskie – 28 IV 1884

Goniczki). 1. Studiował prawo na Uniwersytecie w Berlinie w 1838–1844. 2. Tam obronił doktorat praw na podstawie rozprawy *Controversiae iuris Romani de successionibus contra testamenta et bonorum possessione secundum tabulas* (Berlin 1845). 3. W 1849 uzyskał habilitację na Uniwersytecie Wrocławskim na podstawie pracy *Controversiae iuris Romani de natura atque indole servitutum, nec non de nonnullis quaestionibus, quae ex ipsarum natura explicandae videntur*. Pracował tu w katedrze prawa rzymskiego jako docent prywatny. 4. – 5. W 1850–1852 wykładał na Uniwersytecie Jagiellońskim jako profesor zwyczajny, skąd na początku 1853 został usunięty za poglądy polityczne. W 1853–1855 był profesorem i kierownikiem katedry prawa rzymskiego na Uniwersytecie w Innsbrucku, a następnie w 1855–1857 na Uniwersytecie w Pradze. W 1857/58 objął katedrę prawa rzymskiego (jako profesor zwyczajny) na ULw. 6. Wykładał we Lwowie w 1857/58–1869/70. 7. Wykłady: Instytucje i historia prawa rzymskiego,

Prawo spadkowe rzymskie; Pandekta, czyli dzisiejsze prawo rzymskie. 8. Dziekan WP w 1861/62. 9. Po odejściu z ULw. na własną prośbę w 1870 osiadł w rodzinnym majątku w Goniczkach w Poznańskim. (A.K.)

FERDYNAND ŹRÓDŁOWSKI (13 I 1843 Mołodia, Bukowina – 21 XII 1894 Lwów). 1. Studiował prawo na ULw. 2. Stopień doktora praw otrzymał na UJ. 3. W 1866 uzyskał veniam legendi z austriackiego prawa prywatnego na podstawie pracy *Systematische Darstellung der Verjährungslehre nach österreichischem Rechte mit vorzüglicher Berücksichtigung des römischen und gemeinen Rechtes*. Wykładów nie rozpoczął, gdyż od razu wyjechał na dalsze studia na Uniwersytet Wiedeński. W 1867 systematyzowano nadzwyczajną polską katedrę prawa cywilnego na ULw., a wykłady z tego przedmiotu powierzono docentowi F. Źródłowskiemu, jako suplentowi. 4. W 1868 został powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego austriackiego prawa cywilnego z wykładem polskim. 5. W 1870 zmieniono katedrę austriackiego prawa cywilnego na zwyczajną, pozostawiając Źródłowskiego na stanowisku profesora nadzwyczajnego. Dopiero od grudnia 1872 mianowany został profesorem zwyczajnym prawa rzymskiego. 6. Wykładał w 1867/68–1888/89. Wykłady: System powszechnego prawa prywatnego austriackiego, Powszechne prawo prywatne austriackie, Austriackie prawo rodzinne i spadkowe; Pandekta, część ogólna i o stosunkach rzeczowych; Prawo spadkowe rzymskie. 8. Dziekan WP ULw. 1877/78. 9. W październiku 1889 przeniesiony w stan spoczynku. (A.K.)

**2. Wykaz rozpraw doktorskich z zakresu historii wykonanych
na Wydziale Filozoficznym/Humanistycznym Uniwersytetu
Lwowskiego w latach 1871–1939¹**

Data recenzji	Imię i nazwisko	Tytuł rozprawy doktorskiej	Opiekunowie naukowci	Recenzenci	Data uzyskania dyplomu, oficjalny promotor
1	2	3	4	5	6
1871	Aleksander Hirschberg	Nieznany	Heinrich Zeissberg Ksawery Liske		
1871	August Sokołowski	Ostatni obrońca husytyzmu w Polsce. Spytek z Melsztyna	H. Zeissberg K. Liske Antoni Małecki		
1872	Bazyli Bielecki	Nieznany	K. Liske	K. Liske	
1872	Stanisław Kubisztal	Nieznany	A. Małecki K. Liske	K. Liske	
1874	Aleksander Semkowicz	Krytyczny rozbiór IX księgi dzieła Jana Długosza: Historia Polonica	H. Zeissberg K. Liske	K. Liske Izydor Szaraniewicz	
1875	Anatol Lewicki	Mieszko II	H. Zeissberg K. Liske	K. Liske I. Szaraniewicz	
1875	Antoni Prochaska	Polska a Czechy w czasach husyckich aż do odwołania Korybuta z Czech	K. Liske	K. Liske I. Szaraniewicz	
1876	Roman Maurer	Personał kancelaryjny Władysława Jagiełły	K. Liske	K. Liske I. Szaraniewicz	
1877	Tadeusz Gromnicki	Święci Cyryl i Metody	K. Liske	K. Liske I. Szaraniewicz	
1877	Stanisław Lukas	Rozbiór podługoszewej części Kroniki Bernarda Wapowskiego	K. Liske	K. Liske I. Szaraniewicz	
1878	Julian Celewicz (Cełewycz)	Walka Karolingów z Normanami	H. Zeissberg Joseph Aschbach K. Liske	K. Liske I. Szaraniewicz	
1881	Emil Kalitowski	Rozbiór krytyczny historii węgierskiej J. M. Brutusa	K. Liske	K. Liske I. Szaraniewicz	
1882	Ludwik Finkel	Marcin Kromer historyk polski XVI wieku. Rozbiór krytyczny	K. Liske I. Szaraniewicz	K. Liske I. Szaraniewicz	

¹ Opracowała Joanna Pisulińska.

1	2	3	4	5	6
1890	Ferdynand Bostel	Zakaz Miechowity	K. Liske	K. Liske Tadeusz Wojciechowski	
1891	Aleksander Czołowski	Powstanie Mołdawii i wyprawa Kazimierza Wielkiego z 1359 r.	K. Liske T. Wojciechowski	K. Liske (pod recenzją podpisał się T. Wojciechowski) Ludwik Ćwikliński	
1893	Tadeusz Troskoleński	Młodość i karyera Andrzeja Zebrydowskiego	T. Wojciechowski I. Szaraniewicz	T. Wojciechowski I. Szaraniewicz	
1895	Kazimierz Gorzycki	Złożył 3 prace: Połączenie Ziemi czerwonej z Polską; Wpływy Stolicy Apostolskiej na rokowania Kazimierza W. z Czechami i Zakonem Niemieckim; Kwestia lennego zwierzchnictwa Polski nad Pomorzem za rządów Kazimierza W.	T. Wojciechowski K. Liske, O. Balzer	T. Wojciechowski I. Szaraniewicz	
1898	Eugeniusz Barwiński	Złożył 3 prace: Przyczynki do historii stosunków cesarza Rudolfa II i Klemensa VIII z Kozakami w latach 1593 i 1594; Przymierze polsko-austriackie z roku 1613; Plany wojny tureckiej za Zygmunta III	I. Szaraniewicz L. Finkel Bronisław Dembiński	I. Szaraniewicz T. Wojciechowski	
1898	Mojżesz Schorr	Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do 1772 r.	B. Dembiński L. Finkel	B. Dembiński T. Wojciechowski	
1900	Adam Szelągowski	Paweł Piasecki historyk polski XVII wieku	L. Finkel O. Balzer	L. Finkel T. Wojciechowski	
1902	Edward Kuntze	Żywoć Andrzeja Dudycza cesarskiego posła na dworze Zygmunta Augusta 1565-1572	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	
1902	Loret Maciej	Między Jeną a Tylżą 1806-1807	Szymon Askenazy L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1904 Antoni Kalina

1	2	3	4	5	6
1902	Terlecki Omelan (Omelan Terleckij)	Kozaki na Białej Rusi w r. 1654–6 (Kozacy na Rusi Białej w latach 1654–1656)	Mychajło Hruszewski	M. Hruszewski l. Finkel	
1904	Gizela Dubieńska	Geneza sejmów stanowych i pierwszy sejm stanowy w Galicji 1817 r.	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1904
1904	Aleksander Smolka	Brak tytułu. Praca dotyczyła powołania i działalności jezuitów w Polsce przed unią brzeską	M. Hruszewski	L. Finkel	
1904	Stepan (Stefan) Tomaszewski	Narodni ruchy w Halickiej Rusy 1648	M. Hruszewski	M. Hruszewski L. Finkel	1904 Ryszard Werner
1905	Jan Milan	Uгода hadziacka z 1658	L. Finkel	L. Finkel T. Wojciechowski	1905, Jan Bołoz- Antoniewicz
1905	Władysław Olszewski	Panowanie Wielkiego Księcia Litewskiego Giedymina	B. Dembiński	L. Finkel	
1905	Włodzimierz Senkiewicz	Nieznany	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	
1905	Artur Załęcki	Rządy Fryderyka II w Pruszech Polskich 1772–1786 (Przyczynek do dziejów Polski porozbiorowej)	B. Dembiński	B. Dembiński L. Finkel	
1906	Majer Bałaban	Żydzi lwowscy na przełomie XV i XVI wieku	L. Finkel S. Askenazy O. Balzer	L. Finkel B. Dembiński	1907
1906	Bohdan Barwiński	Zygmunt Kiejstutowycz, książę litewsko-ruskij 1432–1440, historyczna monografia	M. Hruszewski O. Balzer L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1907 Stanisław Witkowski
1906	Ludwik Kolankowski	Hadrian VI a Polska	L. Finkel B. Dembiński	B. Dembiński T. Wojciechowski	1906 Teofil Ciesielski
1906	Adrian Kopystiański	Michał Zygmuntowicz książę litewski. Monografia historyczna	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1906 Aleksander Kolesa
1906	Stanisław Lewicki	Drogi handlowe w Polsce w wiekach średnich	L. Finkel	L. Finkel	1906 Karol Hadaczek

1	2	3	4	5	6
1906	Czesław Nanke	Szlachta wołyńska wobec Konstytucji 3 maja	B. Dembiński L. Finkel	B. Dembiński L. Finkel	1907 L. Finkel
1906	Józef Siemieński	Organizacja sejmiku ziemi dobrzyńskiej 1658–1792	Oswald Balzer L. Finkel	L. Finkel T. Wojciechowski	1906, Józef Puzyna
1906	Adam Skałkowski	Jan Henryk Dąbrowski, cz. I: Na sчыłku Rzeczypospolitej 1755–1795	S. Askenazy		1906 Ryszard Werner
1907	Teofil Dragan	Rozprawa dotyczyła okresu średniowiecza	L. Finkel	L. Finkel S. Zakrzewski	1908
1907	Stanisław Filar	Przyczynę upadku Savonaroli	B. Dembiński	B. Dembiński S. Zakrzewski	
1907	Bronisław Pawłowski	Rozprawa poświęcona była wyprawie gen. Józefa Dwernickiego na Wołyń w 1831 r. (dokładny tytuł nieznan)	L. Finkel S. Askenazy	L. Finkel B. Dembiński	1907
1908	Władysław Konopczyński	Polska w czasie wojny siedmioletniej, cz. I: 1756–1758	S. Askenazy	L. Finkel	1908 Bronisław Kruczkiewicz
1908	Maria Polackówna	Michał Wiszniewski (1830–1848)	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1909 B. Kruczkiewicz
1908	Leontyna Tereszkieicz	Polityka B. Chmielnickiego, artykuły układu Kozaków z carem	B. Dembiński	B. Dembiński L. Finkel	1910, B. Dembiński
1909	Mieczysław Gawlik	Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej połowie XVII wieku	L. Finkel B. Dembiński	L. Finkel B. Dembiński	1911 L. Finkel
1909	Olgiert Górka	Studia nad początkami klasztoru w Lubiążu	S. Zakrzewski L. Finkel	S. Zakrzewski L. Finkel	1909 L. Finkel
1909	Kazimierz Hartleb	Jan z Ocieszyna Ocieski do monografii historycznej przyczynek, cz. I: 1500–1548	L. Finkel B. Dembiński	L. Finkel S. Zakrzewski	1909 L. Finkel
1909	Piotr Hrabek	Spytko z Jarosławia. Monografia	L. Finkel	L. Finkel S. Zakrzewski	1909 L. Finkel

1	2	3	4	5	6
1909	Emil Kipa	Fryderyk Gentz a Polska 1794–1813	S. Askenazy	S. Askenazy L. Finkel	1915 L. Finkel
1909	Józef Krajewski	Stosunki Władysława IV z Habsburgami w latach 1632–1636	L. Finkel B. Dembiński	L. Finkel S. Zakrzewski	1912 L. Finkel
1909	Marian Kukiel	Wyprawa Deniski w roku 1797	S. Askenazy	S. Askenazy L. Finkel	1909 L. Finkel
1909	Cecylia Łubieńska Zofia	Sprawa dysydencka 1764–1766	S. Askenazy L. Finkel	S. Askenazy L. Finkel	1910 L. Finkel
1909	Teofil Emil Modelski	Król Gebalim w liście Chasdaja	L. Finkel B. Dembiński	L. Finkel B. Dembiński	1909 B. Dembiński
1909	Helena Polaczkówna	De Lumbres, ambasador francuski i jego misja dyplomatyczna w Polsce w latach 1656–1600	L. Finkel O. Balzer	L. Finkel B. Dembiński	1909 Edward Porębowicz
1909	Jan Rutkowski	Skarbowość polska za Aleksandra Jagiellończyka	L. Finkel S. Zakrzewski	S. Zakrzewski L. Finkel	1909 B. Dembiński
1910	Józef Ekkert	Tytuł nieznany	B. Dembiński	L. Finkel	
1910	Wacław Mejbaum	Galicja a sprawa polska 1810–1822	B. Dembiński L. Finkel S. Askenazy	S. Askenazy L. Finkel	1911 S. Askenazy
1910	Wiktor Osiecki	Sprawa księdza Baryczki na tle epoki. Przyczynek do dziejów panowania Kazimierza Wielkiego	B. Dembiński	B. Dembiński S. Zakrzewski	1911 B. Dembiński
1910	Eugeniusz Wawrzukowicz	Anglia a sprawa polska 1813–1815	S. Askenazy	S. Askenazy B. Dembinski	1911 S. Askenazy
1911	Regina Badenówna	Pani Stael a rewolucja francuska	B. Dembiński	B. Dembiński L. Finkel	1911 B. Dembiński
1911	Stanisław Bużath	Michał Kazimierz Ogiński w. hetman litewski	B. Dembiński	B. Dembiński S. Zakrzewski	1911 B. Dembiński
1911	Helena Dolnicka	Po odzyskaniu Galicji przez Austrię w 1809–1812	L. Finkel	L. Finkel B. Dembinski	1912 B. Dembiński
1911	Hermina Fischówna	Józef Zaliwski i jego partyzantka 1833 r.	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1912 B. Dembiński
1911	Natalia Gąsiorowska-Grabowska	Wolność druku w Królestwie Polskim 1815–1830	S. Askenazy	S. Askenazy L. Finkel	1912 L. Finkel
1911	Zofia Kolischer-Feuerstein	Sprawa polska w rękach Napoleona, Aleksandra i Metternicha 1812/1813	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1912 B. Dembiński

1	2	3	4	5	6
1911	Iwan Krypiakiewicz	Kozaczczyzna i Batorowi wolnocy	M. Hruszewski	M. Hruszewski L. Finkel	1911 B. Dembiński
1911	Klara Mehrer	Galicja w czasie powstania listopadowego 1830/31	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1912 B. Dembiński
1911	Maria Micewiczówna	Literatura polityczna w Królestwie Polskim	S. Askenazy	S. Askenazy L. Finkel	
1911	August Paszkudzki	Ks. August Longin Lobkowicz – gubernator Galicji (1826–1832), cz. I	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1912 B. Dembiński
1911	Zygmunt Salinger	Tytuł nieznan	B. Dembiński	B. Dembiński L. Finkel	1912 B. Dembiński
1912	Iwan Dzydzora	Ekonomiczna polityka rosyjsko-prawytelstwa suproty Ukrainy w 1710–1730 gg.	M. Hruszewski L. Finkel	M. Hruszewski L. Finkel	1912 L. Finkel
1912	Czesław Frankiewicz	Idea soboru narodowego w Polsce...	B. Dembiński	B. Dembiński L. Finkel	1912 B. Dembiński
1912	Wasyl / Bazyl Herasymczuk	Jurij Chmielnicki	L. Finkel M. Hruszewski	L. Finkel M. Hruszewski	1917 L. Finkel
1912	Władysław Skarbiński	Przedstawienie i pojęcie historii starożytnej w wiekach średnich	B. Dembiński	B. Dembiński L. Finkel	1912 B. Dembiński
1912	Teodor Sribny	Tytuł nieznan	M. Hruszewski	M. Hruszewski L. Finkel	1921 S. Zakrzewski
1912	Stefania Szepietowska	Rząd centralny galicyjski w r. 1809	L. Finkel	L. Finkel S. Askenazy	
1913	Wanda Lilien-Górka	Przekazy bamberskich żywotów św. Ottona	S. Zakrzewski L. Finkel	L. Finkel S. Zakrzewski	1913 L. Finkel
1913	Iwan Krewecki	Ruska samoobrona na łańcoko-uharskim pohranyczu 1848–49	M. Hruszewski	M. Hruszewski L. Finkel	
1913	Gusta Landesberg	Katarzyna austriacka, trzecia żona Zygmunta Augusta	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1916 L. Finkel
1913	Tadeusz Silnicki	Prawo elekcyi królów w dobie jagiellońskiej	O. Balzer L. Finkel	Finkel B. Dembiński	1914 L. Finkel
1913	Stefan Sochaniewicz	Wójtostwa i sołtysostwa pod względem prawnym i ekonomicznym na tle osadnictwa ziemi lwowskiej 1340–1772	O. Balzer L. Finkel S. Zakrzewski	L. Finkel S. Zakrzewski	1914

1	2	3	4	5	6
1913	Józef Widajewicz	Powołowe-poradnie, danina ludności włościańskiej w dobie Piastowskiej	O. Balzer S. Zakrzewski	S. Zakrzewski L. Finkel	1914
1914	Iwan Szpytkowski	Tytuł nieznan	M. Hruszewski	M. Hruszewski L. Finkel	
1914	Stanisław Zajączkowski	Studia nad dziejami Żmudzi w XIII i XIV wieku z mapą	S. Zakrzewski	L. Finkel	1921 S. Zakrzewski
1915	Julia Thumanówna	Studia nad Stanisławem Orzechowskim	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski B. Dembiński	1915
1916	Mieczysław Jabczyński	Statystyka miasta Poznania w r. 1780	L. Finkel S. Askenazy B. Dembiński	L. Finkel S. Zakrzewski	1916 L. Finkel
1916	Jan Kamiński	Otto z Chodcza, wojewoda krakowski, próba monografii historycznej	L. Finkel		
1916	Felicja Mellerówna	Głosy współczesne w Niemczech o rewolucji francuskiej	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1916 L. Finkel
1916	Józef Stojanowski	Kurya papieska a Polska za Kazimierza Wielkiego	B. Dembiński	B. Dembiński S. Zakrzewski	1916 B. Dembiński
1916	Adela Stadlerówna Grossowa	Rada Narodowa Lwowska w r. 1848	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	
1917	Salomea Aronówna	Stosunek generała Willisena do powstania poznańskiego r. 1848	L. Finkel	L. Finkel S. Zakrzewski	1919 L. Finkel
1917	Mykoła Czuby	Zmaganijsi religijnoji Unii z Rymoni na Hałyckij Rusy w perszij czwarti XIII w.	M. Hruszewski C. Studziński L. Finkel	C. Studziński B. Dembiński	1917 C. Studziński
1917	Feliks Gątkiewicz	Śląsk ofiara polityki Luksemburgów. Szkic	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski L. Finkel	
1917	Adam Próchnik	General Stanisław Fiszer	L. Finkel S. Askenazy S. Zakrzewski	L. Finkel S. Zakrzewski	1917 L. Finkel
1917	Irena Porębska (z Ostaszewskich)	Spółcześnieństwo polskie w Galicji przed 1846 r. ze szczególnym uwzględnieniem Lwowa	L. Finkel	L. Finkel S. Zakrzewski	1922 L. Finkel

1	2	3	4	5	6
1917	Kazimierz Roman Sochaniewicz	Regesta dokumentów Witolda W. Ks. Litewskiego 1386 r.	O. Balzer L. Finkel S. Zakrzewski	L. Finkel	1917 S. Zakrzewski
1917	Maria Wotke	Cecylia Renata	L. Finkel	L. Finkel B. Dembiński	1917 L. Finkel
1918/ 1920	Stanisław Loewenstein	Działalność emigracji polskiej w Paryżu w dobie rewolucji 1848 r. (luty-czerwiec)	L. Finkel S. Askenazy B. Dembiński	L. Finkel S. Zakrzewski	1926 S. Zakrzewski
1918	Aleksandra Robakowska	Stanisław Barzykowski, członek Rządu Narodowego 1831 r.	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski L. Finkel	
1918	Kazimierz Tyszkowski	Poselstwo Lwa Sapiehy do Moskwy r. 1600	L. Finkel S. Zakrzewski	L. Finkel S. Zakrzewski	1918 L. Finkel
1919	Stefan Chmielewski	Elekcja Jana Olbrachta	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski A. Szelągowski	
1919	Janina Fränklówna	Anna Austriaczka, żona Zygmunta III 1573-1598	L. Finkel	L. Finkel S. Zakrzewski	1921 L. Finkel
1920	Józef Kasian	Czynności ustawodawcze sejmów egzekucyjnych w latach 1562-1565	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski A. Szelągowski	1925 S. Zakrzewski
1920	Jan Kornaus	Stosunki prawne i ekonomiczne ludności włościańskiej w ziemi lwowskiej od końca XIV do XVIII w.	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski A. Szelągowski	
1921	Mieczysław Gębarowicz	Aleksander, biskup płocki (od roku 1129 do roku 1156)	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski J. Ptaśnik	1921 S. Zakrzewski
1921	Roman Ludwik Lutman	Instrukcje sejmikowe w okresie rządów króla Michała Wiśniowieckiego	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski A. Szelągowski	1921 S. Zakrzewski
1923	Maria Jarosiewicz	Galicja a sprawa polska 1806-1809	A. Szelągowski	A. Szelągowski S. Zakrzewski	1924 A. Szelągowski
1923	Anna Jędrzejowska	Drukarstwo polskie we Lwowie do końca XVI wieku	J. Ptaśnik	J. Ptaśnik S. Zakrzewski	1924 J. Ptaśnik
1923	Jadwiga Lechicka	Przedostatnie polskie bezkrólewie	A. Szelągowski	A. Szelągowski	1924 A. Szelągowski
1923	Józef Lewicki	Geneza Komisji Edukacji Narodowej. Studium historyczne	A. Szelągowski	F. Bujak S. Zakrzewski	1925 A. Szelągowski

1	2	3	4	5	6
1923	Michał Mendys	Władysław II na wygnaniu (1146–1159)	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski J. Ptaśnik	1924 S. Zakrzewski
1923	Ewa Szweigerówna (Maleczyńska)	Uposażenie węgierskich grodów (materiały porównawcze dla polskiej organizacji grodowej)	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski F. Bujak	1924 S. Zakrzewski
1923	Bronisław Włodarski	Polityka ruska Leszka Białego (1195–1227)	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski J. Ptaśnik	1923 S. Zakrzewski
1923	Kazimierz Zakrzewski	Samorząd miast Achai rzymskiej (Arkaya, Messenia, Lakonia)	K. Chyliński	K. Chyliński	1923 K. Chyliński
1924	Łucja Charewiczowa	Handel Lwowa XV w.	J. Ptaśnik	J. Ptaśnik F. Bujak	1924 J. Ptaśnik
1924	Franciszek Konieczny	Brak tytułu	A. Szelągowski	A. Szelągowski S. Zakrzewski	1925 A. Szelągowski
1924	Karol Maleczyński	Polska a Ruś w czasie zabiegów ks. halickiego o ziemię 1245–1254	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski J. Ptaśnik	1924 S. Zakrzewski
1924/ 1925	Henryk Wereszycki	Polityka rządu austriackiego w Galicji w czasie powstania styczniowego	A. Szelągowski	A. Szelągowski S. Zakrzewski	1925 A. Szelągowski
1924	Zygmunt Wojciechowski	Podział Małopolski na kasztelanie do końca XIII w.	J. Ptaśnik O. Balzer	J. Ptaśnik S. Zakrzewski	1924 J. Ptaśnik
1925	Julia Brüstigerowa	Mikołaj Lasowski	J. Ptaśnik	J. Ptaśnik S. Zakrzewski	1926 J. Ptaśnik
1925	Adolf Hirschberg	Stosunki osadnicze w dobrach klasztoru tynieckiego w początkach jego istnienia	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1925 F. Bujak
1925	Stefan Ingot	Stosunki społeczno-gospodarcze ludności w dobrach biskupstwa wrocławskiego w pierwszej połowie XVI w. (na podstawie inwentarza z 1534 r.)	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1926 F. Bujak
1925	Franciszek Persowski	Kształty osad na prawie ruskim, polskim, niemieckim i wołoskim w ziemi lwowskiej	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1925 F. Bujak

1	2	3	4	5	6
1925	Marian Tyrowicz	Jan Tyssowski. Działalność polityczna i społeczna dyktatora krakowskiego (1811–1857)	A. Szelągowski	A. Szelągowski S. Zakrzewski	1926 A. Szelągowski
1925/26	Marian Ungeheuer	Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1926 F. Bujak
1925	Maria Świeżawska-Wojciechowska	Z dziejów książki w Poznaniu w XV i XVI wieku	J. Ptaśnik	J. Ptaśnik S. Zakrzewski	1926 J. Ptaśnik
1926	Ludwik Haushnecht	Lidowie i plemiona pokrewne w świetle napisów lidyjskich	K. Chyliński	K. Chyliński S. Witkowski	1926 K. Chyliński
1926	Jerzy Kulczycki	Systematyka i analiza form mebli na terenie kultury greckiej do V-go wieku przed Chrys.	K. Chyliński	K. Chyliński E. Bulanda	1927 K. Chyliński
1926	Stefan Przeworski	Studia nad pochodzeniem przedgreckiej ludności Krety	K. Chyliński	K. Chyliński Edmund Bulanda	1926 K. Chyliński
1926	Józef Skoczek	Historia rodziny Stecherów – z dziejów patrycjatu krakowskiego w XIII i XIV wieku	J. Ptaśnik	J. Ptaśnik F. Bujak	1926 K. Chyliński
1926	Bolesław Stachon	Stanowisko Polski i jej udział w akcji antytureckiej 1453–1484	S. Zakrzewski	J. Ptaśnik S. Zakrzewski	1926 S. Zakrzewski
1926	Jan Warężak	Wzrost i zmiany w uposażeniu arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu ze szczególnym uwzględnieniem pracy gospodarczej arcybiskupów Janisława i Jarosława	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1928 F. Bujak
1927	Salon Barij	Elefantyna, żydowska kolonia wojskowa Persów w Egipcie w VI i V a Ch	K. Chyliński	K. Chyliński A. Klawek	1927 K. Chyliński
1927/ 1928	Elza Brandmark	Dzieje Eginy do utraty niepodległości (457 p.n.e.)	K. Chyliński	K. Chyliński E. Bulanda	1928 K. Chyliński
1927	Stefan Chmielewski	Elekcja Jana Olbrachta w r. 1492	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski	1927 S. Zakrzewski
1927	Oswald Diener	Solaris, przyczynek do dziejów Lidii Starożytnej	K. Chyliński	K. Chyliński E. Bulanda	1927 K. Chyliński

1	2	3	4	5	6
1927/ 1928	Ryfka Laufer	Dzieje Halikarnasu i dynastii w nim panujących	K. Chyliński	K. Chyliński E. Bulanda	1928 K. Chyliński
1927	Tadeusz Lutman	Studia nad dziejami handlu Brodów 1773-1855	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1930 F. Bujak
1927	Zygmunt Zborucki	Brak tytułu (autor omówił proces odrodzenia narodowości ruskiej w latach 1772-1866)	A. Szelągowski	A. Szelągowski S. Zakrzewski	1929 S. Zakrzewski
1928/ 1929	Samuel Amarant	Położenie prawno-polityczne ludności żydowskiej państwa rzymskiego aż do końca IV w.	K. Chyliński	K. Chyliński A. Szelągowski	1929 K. Chyliński
1928	Michał Antonów	Stanisław Koniecpolski hetman w. koronny 1617-1646	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski F. Bujak	1931 S. Zakrzewski
1928	Józef Grabowski	Piattoli w Polsce	A. Szelągowski	S. Szelągowski	1929 A. Szelągowski
1928	Stanisław Hoszowski	Ceny we Lwowie w XVI-XVII w.	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1929 F. Bujak
1928	Walerian Kramarz	Ludność Przemyśla w latach 1521 do 1921	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1929 F. Bujak
1928	Tadeusz Ladenberger	Zaludnienie ziem polskich w pierwszych latach panowania Kazimierza Wielkiego	F. Bujak	F. Bujak J. Ptaśnik	1929 F. Bujak
1928	Bronisław Nadolski	Nauczanie grecczyzny w Polsce w XVI wieku	S. Łempicki	S. Łempicki W. Bruchnalski	1928 S. Łempicki
1928	Maria Rosenrauch-Aremowa	Stosunki polityczne w epoce homerskiej	K. Chyliński	K. Chyliński	1928 K. Chyliński
1928	Maria Jadwiga Turska	Przemysł solny województwa ruskiego w wieku XVI	F. Bujak	F. Bujak J. Ptaśnik	1930 F. Bujak
1929	Wiktor Kaczky	Fragmenty helleników z Oksyrynchos	K. Chyliński	K. Chyliński	1929 K. Chyliński
1929	Oskar Kanfer	Nauczanie matematyki w szkołach polskich od czasów najdawniejszych do poł. XIV w.	S. Łempicki	S. Łempicki J. Ptaśnik	1931 S. Łempicki

1	2	3	4	5	6
1929	Antoni Knot	Studia nad kulturalną działalnością króla Stefana Batorego	S. Łempicki	S. Łempicki J. Ptaśnik	1929 S. Łempicki
1929	Jadwiga Pawlikowska	Starania ks. Leona Sapiehy o budowę kolei żelaznej w Galicji	A. Szelągowski	A. Szelągowski S. Zakrzewski	1931 S. Zakrzewski
1929	Taube Schönfeld	Początki literatury dla dzieci i młodzieży w Polsce	S. Łempicki	S. Łempicki	1929 S. Łempicki
1929	Eljasz Baran Wytanowycz	Polityka agrarna Sejmu galicyjskiego od 1861 do 1890	F. Bujak	F. Bujak A. Szelągowski	
1929	Roman Zubyk	Gospodarka finansowa miasta Lwowa w l. 1624–1635	F. Bujak	F. Bujak J. Ptaśnik	1930 F. Bujak
1930	Mikołaj Andrusiak	Józef Szumlański (1667–1708) – pierwszy biskup unicki lwowski. Jego życie i działalność	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski F. Bujak	1931 S. Zakrzewski
1930	Kazimierz Karol Arłamowski	Przemyskie ceny żywnościowe i odzieżowe do r. 1772	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1932 F. Bujak
1930	Janina Aleksandra Grodek	Dzieje pierwszego sejmiku r. 1818	A. Szelągowski	A. Szelągowski S. Zakrzewski	1932 A. Szelągowski
1930	Tadeusz Hahn	Anonima Diarjusz Peregrynacji włoskiej, hiszpańskiej i portugalskiej z r. 1595	S. Łempicki	S. Łempicki	1930 S. Łempicki
1930	Maria Prydatkiewicz	Leon Sapieha i jego rola w odrodzeniu ekonomicznym Galicji przed r. 1860	A. Szelągowski	A. Szelągowski F. Bujak	1932 A. Szelągowski
1930	Antoni Walawender	Kłęski elementarne w Polsce w latach 1450–1686	F. Bujak	F. Bujak S. Zakrzewski	1932 F. Bujak
1930/ 1931	Mojżesz Papiermann	Pojawienie się Gotów i ich walka z Rzymem w III wieku po Chr.	K. Chyliński	K. Chyliński E. Bulanda	1932 K. Chyliński
1931	Janina Bergerówna	Z dziejów książki gospodarczej w Polsce XVI w.	F. Bujak	F. Bujak T.E. Modelski	1932 F. Bujak
1931	Izydor Czaczkes	Plan naprawy Rzeczypospolitej „Cycyrona”	K. Chyliński	K. Chyliński	1931 K. Chyliński

1	2	3	4	5	6
1931	Marian Delawski	Andrzej W. Zamojski prezes Towarzystwa Rolnego w Królestwie w latach 1858-1861 (na podstawie nowych źródeł)	A. Szelański	A. Szelański S. Łempicki	1931 A. Szelański
1931	Nicetan Dumka	Klaudiosa Ptolemaiosa Sarmacja Europejska	K. Chyliński	K. Chyliński F. Bujak	1931 K. Chyliński
1931	Ewa Grodecka	Ruch oświatowy w Wielkim Księstwie Poznańskim w świetle czasopism polskich	S. Łempicki	S. Łempicki Juliusz Kleiner	1931 S. Łempicki
1931	Konstanty Onufry Hładyłowycz	Zmiany w rozprze- strzenianiu obszarów uprawnych oraz lasów i bagien w Wielkopolsce środkowej i zachodniej od końca XIV do XIX w.	F. Bujak	F. Bujak	1931 F. Bujak
1931	Jan Karpiniec	Kwestie miast byłej Galicji (od 1772 do poł. XIX w.)	A. Szelański	A. Szelański F. Bujak	1932 A. Szelański
1931	Kazimierz Józef Lewicki	Książę Konstanty Ostrogski i unia brzeska 1596	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski F. Bujak	1932 S. Zakrzewski
1931	Aleksander Mildwurm	Tytuł nieczytelny	K. Chyliński	K. Chyliński	1931 K. Chyliński
1931	Marian Mrozek	Stosunek Stanisława Augusta do konfederacji barskiej	A. Szelański	A. Szelański S. Zakrzewski	1932 A. Szelański
1931	Franciszek Osuchowski	Rozwój rzymskiego prawa obywatelstwa w epoce cesarstwa do edyktu Karakalli	K. Chyliński	K. Chyliński E. Bulanda	1931 K. Chyliński
1931	Anna Strzelecka	O królowej Jadwidze. Studia i przyczynki	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1931	Walenty Wagner	Dzieje dawnego Jarostawia do poł. w. XVII	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski	1931 T. E. Modelski
1932	Maria Anna Chmielowska	Komisarze - wysłańcy Legislatywy i Konwentu od 31 VII do 15 XII 1792	A. Szelański	A. Szelański J. Ptaśnik	1931 A. Szelański
1932	Izydor Edward Chrzyszcz	Stosunki Chmielnickiego z Turcją i Tatarami w latach 1848 aż do poddania się tegoż Turcji w II poł. 1650 r.	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski	1932 S. Zakrzewski

1	2	3	4	5	6
1932	Stefan Cioroch	Szkolnictwo ss. Bazylianek na ziemiach polskich	S. Łempicki	S. Łempicki	1932 S. Łempicki
1932	Włodzimierz Czerewko	Przebieg działań wojennych Chmielnickiego w l. 1654–1655	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1932	Amelia Dician	Działalność kulturalna kardynała Bernarda Maciejowskiego na tle jego życia	S. Łempicki	S. Łempicki T.E. Modelski	1932 S. Łempicki
1932	Maria Dobrowolska	Udział szlachty w powstaniu B. Chmielnickiego 1648–1657	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1932	Jan Dobrzański	Szkolnictwo średnie w b. Galicji 1772–1848	S. Łempicki	S. Łempicki T.E. Modelski	1932 S. Łempicki
1932	Gheorghe Duzinchevici	Przyczynki do stosunków polsko-rumuńskich w okresie powstania styczniowego	A. Szelągowski	A. Szelągowski S. Zakrzewski	1932 A. Szelągowski
1932	Józef Ekkert	Piotr Gamrat	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski	1932 S. Zakrzewski
1932	Izaak Beer Faas	Horyzont geograficzny Arystotelesa	K. Chyliński	K. Chyliński E. Bulanda	1934 K. Chyliński
1932	Bella Fuhrerówna	Królowa Elżbieta, żona Kazimierza Jagiellończyka	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski	1932 S. Zakrzewski
1932	Aleksy Gilewicz	Studia z dziejów miar i wag w Polsce	F. Bujak	F. Bujak	1932 F. Bujak
1932	Maria Felicja Gruszkiewicz	Rola J. Andrzeja Morstina w polityce francuskiej Jana III-go (1674–1683)	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1934 S. Zakrzewski
1932	Joanna Jacniacka	Konrd ks. Mazowiecki w walkach o tron krakowski w l. 1227–1247	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1932	L. Karlówna	Hebrajszczyzna w Polsce w dobie humanizmu i reformacji. Przyczynek do historii kultury XVI w.	S. Łempicki	S. Łempicki	1932 S. Łempicki

1	2	3	4	5	6
1932	Łukasz Kurdybacha	Biskup Piotr Myszkowski (ze szczególnym uwzględnieniem działalności kulturalnej)	S. Łempicki	S. Łempicki	1932 S. Łempicki
1932	Kazimierz Wincenty Lic	Książę Jeremi Wiśniowiecki, wojewoda ziem ruskich (ze szczególnym uwzględnieniem lat 1648-1651)	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1932	Maria Helena Myćkówna-Krill	Stosunki osadnicze w ziemi krakowskiej na podstawie najstarszych ksiąg sądowych z lat 1374-1400	F. Bujak	F. Bujak T.E. Modelski	1932 F. Bujak
1932	Stanisława Namaczyńska	Klęski elementarne w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648-1656	F. Bujak	F. Bujak A. Szelągowski	1933 F. Bujak
1932	Adolfina Oblerówna	Polska w oświeceniu i sprawozdaniu „Monitora” francuskiego w czasie Sejmu Czteroletniego	A. Szelągowski	A. Szelągowski	1932 A. Szelągowski
1932	Maria Antonina Olchawianka	Fröbel w Polsce	S. Łempicki	S. Łempicki	1932, S. Łempicki
1932	Bronisława Maria Palmi (Glodtowa)	Samuel Kuszewicz, życie i działalność piśmiennicza	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski	1932 S. Zakrzewski
1932	Maria Stanisława Płoszajówna	Uniwersytet praski a krakowski w latach 1410-1434 ze szczególnym uwzględnieniem nauki husyckiej	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1932	Maria Pohoriles	Tytuł nieczytelny	K. Chyliński	K. Chyliński L. Kozłowski	1934 K. Chyliński
1932	Zygmunt Ryżewski	Samorząd municypalny na wyspie Rodos w okresie Cesarstwa	K. Chyliński	K. Chyliński E. Bulanda	1934 K. Chyliński
1932	Jadwiga Helena Samborska	Dziersław Rytwiański	T.E. Modelski	T.E. Modelski S. Zakrzewski	1932 S. Zakrzewski
1932	Emma Schreiberówna	Wojciech Nowopolski	S. Łempicki	S. Łempicki	1932 S. Łempicki

1	2	3	4	5	6
1932	Michał Seredyński	Udział miast polskich i pruskich w wojnie trzynastoletniej (1454–1466)	T. E. Modelski	T.E. Modelski S. Zakrzewski	1932 T.E. Modelski
1932	Józef Skrzypek	Zygmunt Luksemburczyk i jego polityka wobec Mołdawii, Wołoszczyzny i Turków na tle stosunków polsko-litewskich z uwzględnieniem spraw tatarskich, Rusi Czerwonej i Podola w latach 1386–1399	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1932	Maria Józefa Strutyńska	Klasztor benedyktyński w Sieciechowie od założenia do czasów Łokietka włącznie	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1932	Abraham Stupp	Josephus Flavius jako apologeta własnych czynów	K. Chyliński	K. Chyliński	1932 K. Chyliński
1932	Józefa Suchoniówna	Jadwiga księżna śląska (1180–1243)	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski, T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
	Stanisław Szachno	Okres historyczny Asyrii do podboju przez Hammurabiego	K. Chyliński	K. Chyliński Aleksy Klawek	1932 K. Chyliński
1932	Michał Wąsacz	Kontrakty lwowskie w latach 1676–1682	F. Bujak	F. Bujak	1932 F. Bujak
1932	Henryk Wrażej	Brak tytułu	K. Chyliński	K. Chyliński	1932 K. Chyliński
1932	Rachela Zwiebel	Ród Nałęczów w latach 1250–1365 oraz jego stosunki z Ostenami i Wedelami	S. Zakrzewski	S. Zakrzewski T.E. Modelski	1932 S. Zakrzewski
1933	Maria Wanda Kohn-Kultus	Z dziejów opiekuństwa kulturalnego w Posce w XVI wieku. I. Rozrażewscy	S. Łempicki	S. Łempicki	1933 S. Łempicki
1933	Apolonia Lityńska	Dyktatura rządu rewolucyjnego we Francji 1793 r	A. Szelągowski	A. Szelągowski K. Chyliński	1933 A. Szelągowski
1933	Stanisław Pazyra	Studia z dziejów miast mazowieckich	F. Bujak	F. Bujak	1933 F. Bujak
1933	Helena Zofia Struc-Filasiewicz	Emigracja polska w okresie wojny krymskiej	A. Szelągowski	A. Szelągowski K. Chyliński	1934 A. Szelągowski
1933	Mojżesz Weisman	Polityka żydowska cesarza Hadriana	K. Chyliński	K. Chyliński	1933 K. Chyliński

1	2	3	4	5	6
1933	Ryszard Werchracki	Kronika klęsk elementarnych w Polsce w latach 1586–1648	F. Bujak	F. Bujak A. Szelański	1933 F. Bujak
1934	Edmund Nowak	Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968–1831	T. E. Modelski	T.E. Modelski S. Zakrzewski	1934 S. Zakrzewski
1934	Reder Rappaport	Walka o jezuitów	S. Łempicki	S. Łempicki	1934 S. Łempicki
1934	Edward Józef Tomaszewski	Ceny w Krakowie w latach 1601–1795	F. Bujak	F. Bujak T.E. Modelski	1934 F. Bujak
1935	Władysław Adamczyk	Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku	F. Bujak	F. Bujak T.E. Modelski	1935 F. Bujak
1935	Julian Pelc	Ceny w Krakowie w l. 1369–1600	F. Bujak	F. Bujak S. Łempicki	1935 F. Bujak
1935	Aleksander Tarnawski	Działalność gospodarza Jana Zamojskiego kanclerza i hetmana w Koronie (1572–1605)	F. Bujak	F. Bujak S. Łempicki	1935 F. Bujak
1936	Tadeusz Michał Furtak	Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815	F. Bujak	F. Bujak S. Łempicki	1936 F. Bujak
1936	Marian Stanisław Haisig	Bolesław Podczaszyński (1822–1876) i jego zbiory sfragistyczne	T.E. Modelski	S. Łempicki F. Bujak	1936 T. E. Modelski
1936	Bronisław Kocowski	Trzej Padewszczycy. Zainteresowania historyczne S. Bato-rego i J. Zamojskiego w świetle działalności R. Heidensteina	S. Łempicki	S. Łempicki F. Bujak	1936 S. Łempicki
1936	Jan Poplatek	Błogosławiony Andrzej Bobola Towarzystwa Jezusowego	T.E. Modelski	T.E. Modelski S. Łempicki	1936 T.E. Modelski
1936	Stanisław Adam Siegel	Ceny w Warszawie w l. 1701–1815	F. Bujak	F. Bujak S. Łempicki	1936 F. Bujak
1937	Hersch Buchman	Rzekomy politeizm Żydów elefantyńskich	K. Chyliński	K. Chyliński	1937 K. Chyliński
1937	Erazm Kostołowski	Włościanie w literaturze politycznej w l. 1846–1864	F. Bujak	F. Bujak T.E. Modelski	
1937	Henryk Lepucki	Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II	F. Bujak	F. Bujak	

1	2	3	4	5	6
1937	Józef Karol Paradowski	Osadnictwo w ziemi chełmińskiej w wiekach średnich	F. Bujak	F. Bujak S. Łempicki	1937 F. Bujak
1937	Urszula Szumska	Polska a Anglia w epoce humanizmu i reformacji (stosunki kulturalne)	S. Łempicki	S. Łempicki	1937 S. Łempicki
1938	Irena Bizańska	Polskie misje dyplomatyczne w Londynie i Brukseli w okresie powstania listopadowego	A. Szelągowski	A. Szelągowski L. Kolankowski	
1938	Adolfina Mannówna	Szkoła galicyjska 1772–1867 w świetle pamiętników	S. Łempicki	S. Łempicki L. Kolankowski	
1938	Irma Józefa Nalepowa	Fizjokratyzm a Rewolucja	A. Szelągowski	A. Szelągowski K. Chyliński	
1939	Ludwik Bazylow	Starania Stefana Batorego o koronę Polską	S. Zakrzewski L. Kolankowski	L. Kolankowski T.E. Modelski	

Źródła: Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 15, спр. 1345–1356 Album doktorskich dyplomów; ф. 26, оп. 15, спр. 725–727, 797–800, Protokoły zdanych egzaminów doktorskich (rygorozów) 1864–1899, 1909–1916, 1916–1924; 1925–1929; 1929–1932; 1932–1933; 1933–1939; ф. 26, оп. 4, Doktorskie dysertacje. Por. J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, s. 241–249.

Bibliografia¹

I. Historiografia powszechna, polska i ukraińska

1. Abramowicz A., *Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek*, Warszawa–Łódź 1991.
2. Adamus J., *Monarchizm i republikanizm w syntezie dziejów Polski*, Łódź 1961.
3. *Badacze przeszłości wobec wyzwań XIX i XXI wieku*, red. K. Błachowska, Z. Romek, M. Wolniewicz, Warszawa 2013.
4. Bardach J., *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
5. Bartkiewicz K., *Obraz dziejów ojczystych w świadomości historycznej w Polsce doby oświecenia*, Poznań 1979.
6. Barycz H., *Historyk gniewny i niepokorny. Rzecz o Wacławie Sobieskim*, Kraków 1978.
7. Barycz H., *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Kraków 1949.
8. Barycz H., *Stanisław Smolka w życiu i nauce*, Kraków 1975.
9. Bentley M., *Modern Historiography: An Introduction*, London, New York 1999.
10. Biliński P., *Stanisław Kutrzeba (1876–1946). Biografia naukowa i polityczna*, Kraków 2011.
11. Biliński P., *Władysław Konopczyński. Historyk i polityk II Rzeczypospolitej (1880–1952)*, Warszawa 1999.
12. Błachowska K., *Narodziny imperium. Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2001.
13. Błachowska K., *Wiele historii jednego państwa. Obraz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1569 roku w ujęciu historyków polskich, rosyjskich, litewskich i białoruskich w XIX wieku*, Warszawa 2009.
14. Breisach E., *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern*, Chicago 2007.
15. *British and German Historiography, 1750–1950. Traditions, Perceptions, and Transfers*, ed. by Benedikt Stuchtey and Peter Wende, London 2000.
16. Cesarz E., *Chłopi w polskiej myśli historycznej doby porozbiorowej 1795–1864. Syntezy, parasyntezy i podręczniki dziejów ojczystych*, Rzeszów 1999.
17. Chodynicki K., *Poglądy na zadania historii w epoce Stanisława Augusta*, Warszawa 1915.
18. Дорошенко Д.І., *Огляд української історіографії. Упорядкування та вступна стаття* Ю. Пінчука, Київ 1996.

¹ Opracował Paweł Sierżęga przy współpracy Jerzego Maternickiego, Oлександра Sedlара i Leonida Zaszkilniaka.

19. Filipowicz M., *Wobec Rosji. Studia z dziejów historiografii polskiej od końca XIX wieku po II wojnę światową*, Lublin 2000.
20. Fueter E., *Geschichte der neueren Historiographie*, München 1911 (Reprint: Zürich 1985).
21. Gawor L., *Polska myśl historiozoficzna I połowy XX wieku. Analiza wybranych poglądów*, Rzeszów 2005.
22. Gooch G.P., *History and Historians in the Nineteenth Century*. New ed. with new historical survey and Preface, Boston 1959.
23. Гирич І., *Між наукою і політикою: історіографічні студії про вчених-концептуалістів*, Тернопіль 2012.
24. Головко В., *Історіографія кризи історичної науки: український контекст*, Київ 2003.
25. Grabski A.F., *Dzieje historiografii*, Poznań 2003.
26. Grabski A.F., *Historiografia i polityka. Dzieje konkursu historycznego im. Juliana Ursyna Niemcewicza 1867–1922*, Warszawa 1979.
27. Grabski A.F., *Kształty historii*, Łódź 1985.
28. Grabski A.F., *Myśl historyczna polskiego oświecenia*, Warszawa 1976.
29. Grabski A.F., *Orientacje polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1972.
30. Grabski A.F., *Perspektywy przeszłości. Studia i szkice historiograficzne*, Lublin 1983.
31. Grabski A.F., *Spór o prawa dziejowe. Kontrowersje wokół Henry'ego Thomasa Buckle'a w Polsce w dobie pozytywizmu*, Lublin 2002.
32. Grabski A.F., *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000.
33. Grabski A.F., Serejski M.H., *Historiografia polska w latach 1863–1899* [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. IV: 1863–1918, cz. III, red. tomu Z. Skubała-Tokarska, Wrocław 1987, s. 578–613.
34. *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie (Історія історіографії і методологія історії в Польщі та в Україні)*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska i L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2015.
35. *Historiografia polska w dobie pozytywizmu (1865–1900): kompendium dokumentacyjne*, red. R. Przelaskowski, Warszawa 1968.
36. *Historycy o historii*, t. 1: *Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775–1918*, zebrał, wstępem i komentarzem opatrzył M.H. Serejski, Warszawa 1963; t. 2: *1918–1939*, Warszawa 1966.
37. *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. naukowa A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986.
38. Hoffman K.B., *Studia nad historiografią Polski*, cz. I, Łódź 1953.
39. Hoszowska M., *Siła tradycji, presja życia. Kobiety w dawnych podręcznikach dziejów Polski (1795–1918)*, Rzeszów 2005.
40. Iggers G.G., *Historiografia XX wieku. Przegląd kierunków badawczych*, tłum. A. Gadzała, Warszawa 2010.
41. Калакура Я., *Українська історіографія. Курс лекцій*, Київ 2004.
42. Kelley D.R., *Oblicza historii. Badanie przeszłości od Herodota do Herdera*, tłum. M. Tomaszewski, Warszawa 2010.

43. Kelley D.R., *Losy historii. Badanie przeszłości od Herdera do Huizingi*, tłum. J. Dobrowolski, Warszawa 2010.
44. Kelley D.R., *Granice historii. Badanie przeszłości w XX wieku*, tłumaczył B. Chlebowicz, Warszawa 2009.
45. Kolbuszewska J., *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005.
46. Kolbuszewska J., *Tadeusz Korzon (1939–1918). Między codziennością, nauką a służbą narodowi*, Łódź 2011.
47. Колесник І., *Українська історіографія XVIII – початок XX ст.*, Київ 2000.
48. Колесник І., *Українська історіографія: концептуальна історія*, Київ 2013.
49. Кондратюк К.К., *Українська історіографія XIX – початку XX століть: основні напрями і концепції*, Львів 2002.
50. Кравченко В.В., *Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.)*, Харків 1996.
51. Królikowska M., *Szkoła naruszewiczowska i jej miejsce w historiografii polskiej XIX wieku*, Warszawa 1989.
52. Крупницький Б., *Українська історична наука під Советами (1920–1930)*. На правах рукопису, вступна стаття Н. Полонської-Василенко, Мюнхен 1957.
53. Куций І., *Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): реценція національної історії*, Тернопіль 2006.
54. Łazuga W., *Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna*, Warszawa 1982.
55. Majorek C., *Historia użyteczna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990.
56. Марченко М.І., *Українська історіографія з давніх часів до середини XIX ст.*, Київ 1959.
57. Marmon W., *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995.
58. Maternicki J., *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, Warszawa 1974.
59. Maternicki J., *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009.
60. Maternicki J., *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996.
61. Maternicki J., *Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 2005.
62. Maternicki J., *Historiografia polska w latach 1900–1918 [w:] Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. IV: 1863–1918, cz. III, red. tomu Z. Skubała-Tokarska, Wrocław 1987, s. 613–658.
63. Maternicki J., *Historiografia polska XX wieku*, cz. I: *Lata 1900–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
64. Maternicki J., *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918*, Warszawa 1975.
65. Maternicki J., *Kultura historyczna dawna i współczesna*, Warszawa 1979.
66. Maternicki J., *Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej*, Rzeszów 1999.
67. Maternicki J., *Warszawskie środowisko historyczne 1932–1869*, Warszawa 1970.

68. *Metodologiczne problemy syntezy historiografii polskiej*, red. J. Maternicki, Rzeszów 1998.
69. Michalak H.S., *Józef Szujski 1835–1883. Światopogląd i działanie*, Łódź 1987.
70. Michalski J., *Zabór austriacki w latach 1831–1862* [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. III: 1795–1862, red. tomu J. Michalski, Wrocław 1977, s. 267–298.
71. Miśkiewicz B., *Polska historiografia wojskowa*, Poznań 1996.
72. *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*, red. A. Czyżewski, R. Stobiecki, T. Toborek, L. Zaszkiłniak, Warszawa–Łódź 2012.
73. *Nation and History. Polish Historians from the Enlightenment to the Second World War*, ed. P. Brock et al., Toronto 2006.
74. *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008.
75. Nicieja S.S., *Adam Próchnik – historyk, polityk, publicysta*, Warszawa 1986.
76. *Opowiadanie historii w niemieckiej refleksji teoretyczno historycznej i literaturoznawczej od oświecenia do współczesności*, wybór, przekład i opracowanie J. Kałużny, Poznań 2003.
77. Pawelec T., *Myśl metodologiczna Marcelego Handelsmana*, Lublin 1994.
78. Piotrowicz L., *Badania nad historią starożytną w Polsce w okresie 50-lecia 1887–1937*, Lwów 1937.
79. Pisulińska J., *Żydzi w polskiej myśli historycznej doby porozbiorowej (1795–1914)*, Rzeszów 2004.
80. Полонська-Василенко Н., *Українська історіографія*. На правах рукопису, вступ наст. В. Янева, Мюнхен 1971.
81. *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*, red. S.K. Kuczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
82. Потульницький В.А., *Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX ст.*, Київ 2002.
83. Puchowski K., *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1999.
84. Pyter M., *Nurt historycznoprawny w kanonistyce polskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, Lublin 2006.
85. Semkowicz W., *Rozwój nauk pomocniczych historii w Polsce*, Kraków 1948.
86. Serczyk J., *25 wieków historii. Historycy i ich dzieła*, Toruń 1994.
87. Serejski M.H., *Europa a rozbiory Polski. Studium historiograficzne*, Warszawa 1970.
88. Serejski M.H., *Historiografia* [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. III: 1795–1862, red. tomu J. Michalski, Wrocław 1977, s. 645–676.
89. Serejski M.H., *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, Warszawa 1958.
90. Serejski M.H., *Naród a państwo w polskiej myśli historycznej*, Warszawa 1977.
91. Serejski M.H., *Przeszłość a teraźniejszość. Szkice i studia historiograficzne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
92. Serejski M.H., *Studia nad historiografią Polski*, cz. I, K.B. Hoffman, Łódź 1953.
93. Słoczyński H.M., *Światło w dziejarskiej ciemnicy. Koncepcja dziejów i interpretacja przeszłości Joachima Lelewela*, Kraków 2010.

94. *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii polskiej UJ 1869–1969*, red. C. Bobińska i J. Wyrozumski, Kraków 1972.
95. *Stanisław Kot – uczonek i polityk. Pokłosie sesji naukowej*, red. naukowy A. Fito-wa, Kraków 2001.
96. Стельмах С., *Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початок XX ст.)*, Київ 2005.
97. Stępnik A., *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918*, Lublin 1998.
98. Stobiecki R., *Historycy polscy wobec wyzwań XX wieku*, Poznań 2014.
99. Szulakiewicz W., *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939: studium historiograficzne*, Toruń 2000.
100. *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji naukowych w Krakowie i Lublinie 1984 i 1985*, red. J. Maternicki, Warszawa 1986; *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej, cz. II: Materiały konferencji naukowych w Cedzynie i Białymstoku w 1986 i 1987*, red. J. Maternicki, Warszawa 1987; *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej, cz. III: Materiały konferencji naukowych w Krakowie w 1988*, red. J. Maternicki, Warszawa 1989; *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej, cz. IV: Materiały konferencji naukowych w Krynicy w 1989 r.*, red. J. Maternicki, Warszawa 1990; *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej, cz. V*, red. J. Maternicki, Warszawa 1990.
101. Thompson J.W., Holm B.J., *A History of Historical Writing*, 2 t., London – New York 1942.
102. Topolski J., *O nowy model historii. Jan Rutkowski (1886–1949)*, Warszawa 1986.
103. Topolski J., *Od Achillesa do Béatrice de Planissolles. Zarys historii historiografii*, Warszawa 1998.
104. Tymieniecki K., *Zarys dziejów historiografii polskiej*, Kraków 1948.
105. *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000.
106. Völkel M., *Geschichts schreibung: Eine Einführung in globaler Perspektive*, Köln 2006.
107. Ващенко В., *Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського*, Дніпропетровськ 2007.
108. Wehler H.U., *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. 5 Bände, München 1987–2008.
109. Wierzbicka M., *Dawne syntezy dziejów Polski. Rozwój i przemiany koncepcji metodologicznych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
110. Wierzbicki A., *Europa w polskiej myśli historycznej i politycznej XIX i XX wieku*, Warszawa 2009.
111. Wierzbicki A., *Groźni i wielcy. Polska myśl historyczna XIX i XX wieku wobec rosyjskiej despotii*, Warszawa 2001.
112. Wierzbicki A., *Historiografia polska doby romantyzmu*, Wrocław 1999.
113. Wierzbicki A., *Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej w historiografii polskiej XIX i XX wieku*, Warszawa 2010.

114. Wierzbicki A., *Wschód – Zachód w koncepcjach dziejów Polski: z dziejów polskiej myśli historycznej w dobie porozbiorowej*, Warszawa 1984.
115. *Władysław Konopczyński jako badacz dziejów XVIII wieku*, red. naukowa Z. Zielińska i W. Kriegerseisen, Warszawa 2014.
116. Wnęk J., *Krakowskie środowisko historyczne 1815–1860*, Kraków 2008.
117. *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1989.
118. Яремчук В., *Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби*, Острогоз 2009.
119. Ясь О., *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.)*. У 2-х ч., Київ 2014.

II. Lwów, Uniwersytet Lwowski i lwowskie środowisko historyczne

1. Artymiak A., *Lwowianin Henryk Schmitt*, Jędrzejów 1939.
2. Атаманенко А., *Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність*, Острогоз 2010.
3. Білас Н., *Археологічна наука у Львівському університеті (XIX – 30-ті роки XX ст.)* [в:] *Археологічні дослідження Львівського університету*, 2005, вип. 8, с. 46–114.
4. Bonusiak A., *Lwów w latach 1918–1939. Ludność – przestrzeń – samorząd*, Rzeszów 2000.
5. Brzozowski S., *Warunki organizacyjne życia naukowego w trzech zaborach. 2. Zabór austriacki*, d. *Uniwersytet Lwowski* [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. IV: 1863–1918, cz. I i II, red. tomu Z. Skubała-Tokarska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 240–295.
6. Булик Н., *Львівська археологія XIX – початку XX століття: дослідники, наукові установи, музеї*, Львів 2013.
7. Charewiczowa Ł., *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Lwów 1938, wyd. II, Warszawa 1990.
8. Ciara S., *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002.
9. Długosz T., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1933*, Lwów 1934.
10. Долинська М., *Історична топографія Львова XIV–XIX ст.*, Львів 2006.
11. Draus J., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007.
12. *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*: в 2 томах. Видавнича рада: І.О. Вакарчук (голова), М.В. Лозинський (заст. голови), Р.М. Шуст (заст. голови), В.М. Качмар (відп. секретар) та ін., т. I: А–К, Львів 2011; *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*: в 2 томах. Видавнича рада: І.О. Вакарчук (голова), М.В. Лозинський (заст. голови), Р.М. Шуст (заст. голови), В.М. Качмар (відп. секретар) та ін., т. II: Л–Я, Львів 2014.
13. Finkel L., Starzyński S., *Historia Uniwersytetu Lwowskiego napisali...*, cz. I–II, Lwów 1894, cz. 1: Ludwik Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869*, cz. 2: Stanisław Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869–1894*.

14. Голубець М., *Історія Львова від найдавніших часів. Історичні пам'ятники старовини*, Львів 1925.
15. *Historia, mentalność, tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, red. J. Pisulińska, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, wstępem opatrzył J. Maternicki, Rzeszów 2008 (treść m.in.: J. Maternicki, „Historyk służą narodu”. Poglądy Adama Naruszewicza, Joachima Lelewela, Tadeusza Korzona i Szymona Askenazego; O. Журба, Образи „української історіографії” другої половини XVIII – першої половини XIX ст. в історичній літературі; V. Julkowska, Kreacja bohaterów historycznych w pracach Karola Szajnochy; I. Райківський, Ідея соборності України в працях наддніпрянських істориків першої половини XIX століття; A. Toczek, Historycy lwowscy narodowości polskiej na forach społeczno-politycznych kraju i państwa (1860–1918), S. Ciara, Rola archiwów i archiwistów lwowskich w polskim życiu narodowym Galicji do 1918 roku; A. Wałęga, Narodotwórcza rola polskiej historiografii oświatowej w ujęciu Antoniego Karbowiaka; I. Куций, Цивілізаційний дискурс в українській історичній думці Галичини XIX століття; В. Тельвак, Погляди Михайла Грушевського в історичному дискурсі зламу XIX–XX століття; Л. Зашкільняк, Неоромантичні тенденції в українській історіографії початку XX століття; В. Масненко, Українська історична наука в період національного відродження і революції 1917–1920 рр.; J. Pisulińska, Historia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza; J. Tyszkiewicz, Uwagi o działalności politycznej Stanisława Zakrzewskiego; R. Wiaderna-Kuśnierz, Leon Piniński – profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie Lwowskim; A. Kołodziejczyk, Lwów w badaniach naukowych, wspomnieniach i publicystyce Stanisława Wasylewskiego (1885–1953)).
16. *Historia, mentalność, tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii*, red. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzosek i L. Zaszkiłniak, Poznań 2010 (treść m.in.: Л. Зашкільняк, Українська історіографія початку XX століття і міфологізація національної свідомості українців; J. Maternicki, Instytucjonalizacja i profesjonalizacja historiografii polskiej XIX w.; В. Тельвак, Методологічні проблеми сучасного грушевськознавства; A. Kawalec, Zakład Narodowy im. Ossolińskich a historiografia lwowska w dobie przedautonomicznej; G. Skrukwa, Mentalność halickiej ukraińskiej inteligencji – do 1918 r. oraz przemiany na skutek wojny i rewolucji).
17. *Historia – mentalność – tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku*, red. E. Koko, M. Nowak i L. Zaszkiłniak, Gdańsk 2013.
18. Hoszowski S., *Kronika Seminarium Historii Społecznej i Gospodarczej Uniw. J.K. we Lwowie za pierwsze dziesięć lat jego istnienia 1921–1931, Lwów 1931.*
19. Ісаєвич Я., *Львів: сторінки історії*, Львів 2005.
20. *Історія – ментальність – ідентичність. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття (Historia – mentalność – tożsamość. Pamięć historyczna Ukraińców i Polaków w okresie kształtowania się ich świadomości narodowej (wiek XIX i pierwsza połowa XX))*, t. IV, red. L. Zaszkiłniak, J. Pisulińska, P. Sierżęga, Lwów

- 2011 (treść m.in. K. Królczyk, *Ludwik Ćwikliński (1853–1942): lwowski uczony, działacz społeczny i polityk drugiej połowy XIX w.*; E. Koko, *Przeszłość Ukrainy i stosunków polsko-ukraińskich w publicystyce Franciszka Rawity-Gawrońskiego poświęconej kwestii ukraińskiej po 1918 roku*; J. Pisulińska, *Powojenne losy historyków lwowskich*; В. Педич, *Культурницько-просвітницька діяльність Наукового товариства імені Шевченка початку XX ст. як чинник конструювання історичної пам'яті*; Л. Лазурко, „*Kwartalnik Historyczny*” міжвоєнного періоду: на сторожі виховних інтересів нації; S. Ciara, *Rola archiwistów lwowskich w edukacji historycznej do 1939 roku*).
21. *Історія Львова*. Редколегія: В.В. Секретарюктаін., Київ 1984.
 22. *Історія Львова: короткий нарис*, Львів 1956.
 23. *Історія Львова*, у 3-х т. Редколегія: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій, Львів 2006, т. 1: 1256–1772; т. 2: 1772 – жовтень 1918; Львів 2007, т. 3: Листопад 1918 – початок XXI ст.
 24. Jaworski F., *Uniwersytet Lwowski. Wspomnienie jubileuszowe*, Lwów 1912.
 25. Julkowska V., *Historia dla wyobraźni. Recepja i interpretacja pisarstwa historycznego Karola Szajnoch*, Poznań 2010.
 26. Качмар В., Тарнавський Р., *Філософський факультет Львівського університету в австрійський період (від відновлення до утраквізації навчального закладу)*, „Краєзнавство”, Київ 2013, № 1, с. 81–90.
 27. Kamińska-Kwak J., *Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym*, Rzeszów 2005.
 28. Капраль М., *Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини)*, Львів 2003.
 29. Karovec' M., *Ukrainci-rektory l'vivs'kogo uniwersytetu (Ukraini-rectores Universitatis Leopoliensis)*, Žovkva 1936.
 30. Kawalec A., *Ksiądz Franciszek Siarczyński. Życie i działalność*, Wrocław 2007.
 31. Koko E., *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. Studium archaizmu*, Gdańsk 2006.
 32. Kondracki T., *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939*, Toruń 2006.
 33. Korzon K., *Wojciech Kętrzyński 1838–1918. Zarys biograficzny*, Wrocław 1993.
 34. Крип'якевич І., *Історичні проходи по Львові*, Львів, 1932 (нове видання – Львів, 1991).
 35. Крип'якевич І., *Львів. Його минувшина і теперішність*, Львів 1910.
 36. Крип'якевич І., *Львівська Русь в першій половині XVI віку*, „Записки НТШ”, Львів, 1907, т. 77, с. 77–106; т. 78, с. 26–50; т. 79, с. 5–51.
 37. Крип'якевич І., *Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 рр.*, „Записки НТШ”, Львів 1991, т. 222: Праці Історико-філософської секції, с. 392–411.
 38. *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, I (1894/95–1897/98), Lwów 1899.
 39. *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, II (1898/99–1909/10), zestawił W. Hahn, Lwów 1912.
 40. *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1920/21–1929–30)*, Lwów 1922, ..., 1931.

41. Куций І., *Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): реценція національної історії*, Тернопіль 2006.
42. Laszak E., *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944)*, Łódź 2004.
43. Лазаренко Є.К., *300 років Львівського університету*, Львів 1961.
44. Lewicki K., *Uniwersytet Lwowski w 1809 roku*, Lwów 1936.
45. Лильо І., *Нариси історії грецької громади Львова XVI–XVII ст.*, Львів 2002.
46. *Львів: Історичні нариси*, ред. Я. Ісаєвичтайн., Львів 1996.
47. *Lwów – miasto, społeczeństwo, kultura: studia z dziejów Lwowa*, t. 1, red. H.W. Żaliński i K. Karolczak, Kraków 1995; t. 2, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998; t. 4, red. K. Karolczak, Kraków 2002; t. 5, red. K. Karolczak, Kraków 2005; t. 7, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Kraków 2010; t. 9, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Kraków 2014.
48. *Lwowscy uczeni XIX i XX wieku: prawnicy*, red. R. Nowacki, cz. 1, Opole 2000, cz. 2, Opole 2001.
49. *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, przygot. do druku D. Kozłowska, P. Komorowski, J. Kurkowski, wyd. 4 popr. i poszerzone, Warszawa 1993 (treść m.in.: A. Podraza, *Uniwersytet Lwowski w latach II wojny światowej*; B. Suchodolski, *O humanistyce lwowskiej – refleksje*; T. Kielanowski, *Słów kilka o wojennych losach niektórych profesorów lwowskich*).
50. Лазурко Л., *Часопис „Кwartalnik Historyczny” і розвиток польської історіографії останньої чверті XIX – першої половини XX століття*, Дрогобич 2010.
51. Łuszczak G., *Nauczyciele i wychowawcy szkół jezuickich we Lwowie 1608–1773*, („Studia i Materiały do Dziejów Jezuitów Polskich”, t. 17), Kraków 2010.
52. Małkiewicz A., *Historia sztuki na Uniwersytecie Lwowskim 1893–1939* [w:] *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*, red. A.S. Labuda, Poznań 1996, t. 25, s. 58–73.
53. Maternicki J., *Walerian Kalinka i jego badania nad epoką porozbiorową* (Galicja i jej dziedzictwo, t. 21), Rzeszów 2013.
54. MękarSKI S., *Z dziejów Uniwersytetu Jana Kazimierza w okresie niepodległości 1919–1939*, Londyn 1970.
55. Pisulińska J., *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012.
56. *Polski Lwów. Wykłady wygłoszone w r. 1979/80*, Londyn 1981 (treść m.in.: Z. Stahl, *Rola Lwowa w perspektywie historii*; J.A.B. Gawonda, *Uniwersytet Króla Jana Kazimierza we Lwowie*; W. Strzałkowski, *Rozkwit filozofii we Lwowie*).
57. Redzik A., *Prawo prywatne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, Warszawa 2009.
58. Redzik A., *Stanisław Starzyński (1853–1935) a rozwój polskiej nauki prawa konstytucyjnego*, Warszawa–Kraków 2012.
59. Redzik A., *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946*, Lublin 2006.
60. Руда О., *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*, Львів 2010.
61. Ситник О., *Археологічна наука у Львові: перша половина XX століття*, Львів–Жешів 2012.

62. *Сторінки історії Львівського університету за матеріалами німецькомовних документів: навчально-методичний посібник*. Упорядники В.М. Качмар, М.С. Смолій, Львів 2014.
63. Skoczek J., *Dzieje Lwowskiej szkoły katedralnej*, Lwów 1929.
64. *Słownik historyków polskich*, koncepcja i opracowanie M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994.
65. Starnawski J., *Humanistyka lwowska w okresie międzywojennym*, Toruń 2010.
66. Starnawski J., *Sylwetki lwowskich historyków literatury*, Łódź 1997.
67. Suchmiel J., *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000.
68. Szmyd K., *Uniwersytet Lwowski w dobie samookreślenia swojej tożsamości narodowej i wieloetnicznej (1868–1918)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2006, R. 49, nr 3/4, s. 27–39.
69. *The Division of Diplomatic Studies the Faculty of Law John Casimir University*, Lwów 1932.
70. Toczek A., *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013.
71. *Universitati Leopoliensi. Trecentesimo quinquagesimo anniversarium suae foundationis celebranti. In memoriam*, red. tomu W. Lohman, Kraków 2011 (treść m.in.: A.K. Banach, *Szkoły akademickie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII i XVIII wieku*; G. Łuszczak, *Kierunki nauczania i kadra dydaktyczna lwowskich szkół jezuickich 1661–1773*; J. Dybiec, *Uniwersytet Lwowski pod zaborem austriackim*; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661–1939*; A. Redzik, *Nauki prawne na Uniwersytecie Lwowskim*; J. Woleński, *Lwowska Szkoła Filozoficzna*; L. Bednarczuk, *Językoznawstwo na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*; K. Stopka, *Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim*; J. Maślanka, *Lwowskie literaturoznawstwo*; W. Wrzesiński, *Ostatnie lata z dziejów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1939–1945)*; S. Cieślak, *Fundacja Uniwersytetu Lwowskiego i jego dokumenty erekcyjne*).
72. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004 (treść m.in.: J. Maternicki, *Polskie badania nad lwowskim środowiskiem historycznym w XIX i XX w.*; L. Zaszkiłniak, *Ukraińskie badania lwowskiego środowiska historiograficznego XIX–XX w.*; P. Lundgreen, *Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914): perspektywy porównawcze niemieckiego i austriackiego rozwoju*; K. Olejnik, *Badania nad polską historią wojskową we Lwowie (II połowa XIX i początek XX stulecia)*; M. Hoszowska, *Ignacego Lubicz-Czerwińskiego traktat o stosunkach polsko-niemieckich*; D. Malczewska-Pawelec: *Śląsk w pracach historyków lwowskich Ignacego Lubicz-Czerwińskiego i Henryka Schmitta*; E. Koko, *Franciszek Rawita-Gawroński o problemach metodologicznych historii i swoim piśmarstwie historycznym*; P. Sierżęga, *Józefa Białyni Chołodeckiego portret własny*; W. Szulakiewicz, *Zainteresowania badawcze lwowskich historyków oświaty i wychowania lat międzywojennych*; J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939*; E. Guściora-Szeloch, *Żydzi i ich rola w dziejach Polski w pracach Szymona Askenazego*).

73. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. II, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2004 (treść m.in.: Г. Громова, *Матеріали до вивчення львівського історичного середовища у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові*; A. Kawalec, *Lwowski okres w życiu i działalności naukowej Franciszka Siarczyńskiego. Prace wydawnicze i dzieła historyczne*; M. Hoszowska, *Ignacy Lubicz-Czerwiński i jego „Dodatek wieku XVIII”*; W. Górczyński, *Podręcznikowe zarysy dziejów Polski Henryka Schmita*; В. Тельвак, *Теоретико-методологічна проблематика на сторінках „Kwartalnika Historycznego” (до вибуху Першої світової війни)*; S. Ciara, *Archiwa lwowskie w dobie autonomii Galicji*; J. Motylewicz, *Środowisko historyczne archiwów lwowskich w latach 1870–1939*; A. Toczek, *Historycy Kościoła w środowisku lwowskim (1867–1918)*; A. Meissner, *Nauczycielski nurt badań nad historią wychowania we Lwowie w XIX i na początku wieku XX (do I wojny światowej)*; K. Błachowska, *Dzieje średniowiecznej Rusi w pracach historyków lwowskich przełomu XIX i XX w.*; J. Pisulińska, *Problematyka żydowska w pracach historyków tzw. lwowskiej szkoły historycznej*; J. Centkowski, *Ludwik Finkel jako dydaktyk historii*; O. Руда, *Людвік Кубала як дослідник історії польсько-українських відносин XVII ст.*; J. Chonigsmann, W. Wierzbieniec, *Z badań nad lwowskim okresem działalności naukowej, dydaktycznej i społecznej Mojżesza Schorra*; В. Педич, *Львівська історична школа Михайла Грушевського (джерела та історіографія)*; Л. Зашкільняк, *Стосунки між українськими і польськими істориками на зламі XX i XXI століть*; P. Лаврецький, *Організація навчального процесу в галузі історичних дисциплін у Львівському університеті в 1918–1939 рр.*; Z. Budzyński, *Szkoła historii społeczno-gospodarczej Franciszka Bujaka na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*; W. Szulakiewicz, *Instytucjonalizacja lwowskiej historii oświaty i kultury*; O. Сухий, *С. Томашівський як представник „державницького” напрямку в українській історіографії*; K. Кондратюк, *Іван Крип'якевич – дослідник історії України*; P. Sierzęga, *„Ziemia Czerwieńska” (1935–1938)*; W. Bonusiak, *Losy historyków lwowskich – Polaków podczas II wojny światowej*).
74. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005 (treść m.in.: W.A. Serczyk, *W rezydencji Klio. Lwów historyków XIX i XX wieku*; J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w.*; T. Pawelec, *Szkoła czy środowisko? (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczne)*; Г. Громова, *Джерела до вивчення львівського історичного середовища у фондах особового походження в Центральному державному історичному архіві України у Львові*; W. Szulakiewicz, *Źródła archiwalne i drukowane do badań lwowskiej historii oświaty i wychowania*; M. Криль, *Історична наука у Львові (кінець XVIII – початок XIX ст.)*; A. Toczek, *Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918)*; S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.*; Л. Зашкільняк, *Польська історія та історіографія кінця XIX – початку XX ст. в оцінці галицьких українських істориків*; E. Koko, *Franciszek Rawita-Gawroński wobec historiografii ukraińskiej na przełomie XIX/XX wieku*; S. Nabywaniec, *Biskup Ju-*

- lian Peleş – historyk Kościoła greckokatolickiego; A. Meissner, Antoni Danysz (1853–1925) i jego miejsce w kształtowaniu się historii wychowania; W. Wierzbieniec, Z badań nad lwowskim okresem życia i działalności Majera Bałabana; O. Сухий, І.С. Свенціцький: еволюція суспільно-політичних засад наукової діяльності на початку ХХ століття; В. Педич, Мирон Кордуба – дослідник історії України; J. Kolbuszewska, Historia kultury jako samodzielna dziedzina badawcza a lwowskie prace Jana Ptaśnika; J. Pisulińska, Sprawa obsadzenia katedry historii Polski na UJK w 1936 r.; O. Павлишин, Дослідження історії Церкви східного обряду львівськими вченими у 1919–1939 рр.).
75. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. IV, red. L. Zaszkiłniak, J. Maternicki, Lwów 2006. (Багатокультурне історичне середовище Львова в ХІХ і ХХ століттях, за ред. Л. Зашкільняка і Є. Матерницького, Львів; Жешув 2006, т. IV) (treść m.in.: D. Malczewska-Pawelec, T. Pawelec, *Życie codzienne lwowskich historyków w XIX stuleciu. Karol Szajnocha i Henryk Schmitt*; S. Ciara, *Życie codzienne i niecodzienne archiwistów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie w dobie autonomii Galicji*; A. Krawczyk, *Dzieje historiografii polskiej Bernarda Ziffera (1878–1978)*; W. Szulakiewicz, *Dzieje Uniwersytetu Lwowskiego w twórczości Karola Lewickiego*; M. Krіль, *Педагогічна і наукова діяльність Йозефа Маусса*; A. Kawalec, *Poglądy historiozoficzne i metodologiczne Franciszka Siarczyńskiego*; W. Górczyński, *Prace monograficzne Henryka Schmitta*; Л. Зашкільняк, *Іван Вагилевич на тлі свого часу та історіографії*; V. Julkowska, *Historia opowiadająca Karola Szajnochy i Ludwika Kubali*; J. Maternicki, *Adam Szelaḡowski wobec idei historii socjologicznej*; К. Кондратюк, *Науково-педагогічна діяльність Михайла Грушевського у Львові (1894–1914 рр.)*; M. Hozowska, *Bernard Kalicki (1840–1884) – życie i prace historyczne*; Л. Тимошенко, *Антон Петрушевич – дослідник історії церкви*; E. Koko, *Twórczość Franciszka Rawity-Gawrońskiego dotycząca dziejów Ukrainy we współczesnej mu polskiej i ukraińskiej opinii*; K. Olejnik, *Mediewistyka lwowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*; A. Toczek, *Habilitacje historyków lwowskich (1865–1918)*; J. Kolbuszewska, *Historyczno-kulturowa refleksja Jana Ptaśnika na tle polskiej historiografii dwudziestolecia międzywojennego*; І. Чорновол, *Син „руського станьчика”: Богдан Барвінський*; Р. Лаврецький, *Історична медієвістика на гуманитарному факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках*; J. Pisulińska, *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*; J. Tyszkiewicz, *Stanisław Zakrzewski o nazwach plemiennych z Europy Wschodniej w IX stuleciu*; J. Centkowski, *Ewa Maleczyńska jako dydaktyk historii*).
76. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. V, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2007 (treść m.in.: Л. Зашкільняк, *Формування новочасної української історіографії в Галичині у ХІХ столітті*; A. Znajomski, *Wpływ lwowskiego środowiska historycznego na rozwój metodyki bibliografii osobowej do 1939 roku*; D. Malczewska-Pawelec, T. Pawelec, *Miasto Lwów jako środowisko życia lwowskich historyków w XIX stuleciu. Karol Szajnocha i Henryk Schmitt*; Н. Лешкович, *Ян Мілліковський як книгар і видавець*; І. Чорновол,

- Робітня Францішка Ксаверія Ліске у спогадах Омеляна Калитовського (матеріали зі „Словника Івана Левицького”); A. Toczek, Lwów – historycy w działalności towarzystw naukowych miasta (1867–1918); A. Meissner, „Ateny Wołyńskie” Michała Rollego (1855–1932); O. Павлишин, Українське історичне середовище Львова у роки Першої світової війни; Б. Гудь, Початки „державницького” напрямку у львівській українській історіографії міжвоєнного періоду; М. Криль, Василь Романович Ваврик як історик; J. Pisulińska, Historycy i historia w lwowskich towarzystwach naukowych okresu międzywojennego; S. Ciara, Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w dobie II Rzeczypospolitej; J. Maternicki, Adama Szczęśliwego parasynteza dziejów Polski; P. Sierżęga, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” 1933–1939; H. Wójcik-Łagan, Franciszek Bujak jako dydaktyk historii).*
77. Wolf G., *Geschichte der Lemberger Universität von ihrer Grundung bis 1848*, Wien 1902.
78. Wołczański J., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002.
79. Zakrzewski K., *Polskie prace w dziedzinie historii starożytnej*, „Przegląd Historyczny” 1926–1927, 26, s. 258–264.
80. Зашкільняк Л., *Історична наука в Галичині на початку XX ст. та українсько-польські взаємини* [в:] *Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету*, Львів 2013, спеціальний випуск 49, с. 93–113.
81. Zborucki Z., *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929.
82. Zima I., *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011.
83. *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. I, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007 (treść: Wstęp, J. Maternicki; Franciszek Siarczyński (1758–1829), Agnieszka Kawalec; Denys Zubrycki (1777–1862), Mychajło Kril; August Bielowski (1806–1876), Andrzej Wierzbicki; Iwan Wahyłewicz (1811–1866), Leonid Zaskilniak; Henryk Schmitt (1817–1883), Wit Górczyński; Karol Szajnocha (1818–1868), Dorota Malczewska-Pawelec; Anton Petruszewicz (1821–1913), Leonid Tymoszenko; Isydor Szaranewicz (1829–1901), Roman Ławrecki; Wojciech Kętrzyński (1838–1918), Alfred Toczek; Ludwik Kubala (1838–1918), Zbigniew Romek; Ksawery Liske (1838–1891), Violetta Julkowska; Tadeusz Wojciechowski (1838–1919), Karol Olejnik; Ołeksandr Barwynski (1847–1926), Ihor Czornowoł; Antoni Prochaska (1852–1930), Stefan Ciara; Iwan Franko (1856–1916), Leonid Tymoszenko; Oswald Balzer (1858–1933), Andrzej Wierzbicki; Bronisław Dembiński (1858–1939), Tomasz Pawelec; Ludwik Finkel (1858–1930), Katarzyna Błachowska; Władysław Abraham (1860–1941), Joanna Pisulińska; Szymon Askenazy (1865–1935), Jerzy Maternicki; Mychajło Hruszewski (1866–1934), Witalij Telwak; Adam Szczęśliwego (1873–1961), Jerzy Maternicki; Stanisław Zakrzewski (1873–1936), Katarzyna Błachowska; Mojżesz Schorr (1874–1941), Wacław Wierzbieniec; Franciszek Bu-

- jak (1875–1953)*, Zdzisław Budzyński; *Stepan Tomaszewski (1875–1930)*, Oleksij Suchyj; *Myron Korduba (1876–1947)*, Wasyl Pedycz; *Jan Ptaśnik (1876–1930)*, Jolanta Kolbuszewska; *Przemysław Dąbkowski (1877–1950)*, Stefan Ciara; *Teofil Emil Modelski (1881–1967)*, Jan Tyszkiewicz; *Ludwik Kolankowski (1882–1956)*, Rafał Stobiecki; *Czesław Nanke (1883–1950)*, Joanna Pisulińska; *Iwan Krypiakewicz (1886–1967)*, Konstancy Kondratiuk; *Stanisław Łempicki (1886–1947)*, Władysława Szulakiewicz; *Mykoła Czuby (1889–1975)*, Oleh Pawłyszyn; *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)*, Paweł Sierżęga).
84. *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. II, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014 (Wstęp, J. Maternicki; *Ludwig Zehnmark (1751–1814)*, Burkhard Wöller; *Joseph Mauss (1778–1856)*, Burkhard Wöller; *Sadok Barącz (1814–1892)*, Damian G. Knutel; *Antoni Małecki (1821–1913)*, Andrzej Wierzbicki; *Wasyl Ilnyćkyj (1823–1895)*, Iryna Orłewycz; *Walerian Kalinka (1826–1886)*, Jerzy Maternicki; *Heinrich Zeissberg (1839–1899)*, Burkhard Wöller; *Mykoła Antonewycz (1840–1919)*, Mychajło Kril; *Julian Cełewycz (1843–1892)*, Leonid Zaskilniak; *Władysław Łoziński (1843–1913)*, Violetta Julkowska; *Aleksander Hirschberg (1847–1907)*, Agnieszka Kawalec; *Aleksander Semkowicz (1850–1923)*, Jolanta Kolbuszewska; *Jan Fijałek (1864–1936)*, Lidia Michalska-Bracha, Krzysztof Bracha; *Aleksander Czołowski (1865–1944)*, Maria Dutkowska, Stefan Ciara; *Alfred Halban (1865–1926)*, Adam Redzik; *Kyryło Studynskyj (1868–1941)*, Stanisław Stępień; *Omelan Terlećkyj (1873–1958)*, Oleksij Suchyj; *Eugeniusz Barwiński (1874–1947)*, Paweł Sierżęga; *Majer Bałaban (1877–1942)*, Waclaw Wierzbieniec; *Adam Mieczysław Skatkowski (1877–1951)*, Barbara Klasa; *Bohdan Barwiński (1880–1958)*, Ihor Czornowoł; *Iwan Dzydżora (1880–1919)*, Witalij Telwak; *Wasyl Herasymczuk (1880–1944)*, Wasyl Pedycz; *Konstanty Chyliński (1881–1939)*, Krzysztof Królczyk; *Helena Polackówna (1881–1942)*, Stefan Ciara; *Iwan Krewećkyj (1883–1940)*, Feodosij Steblij; *Kazimierz Hartleb (1886–1951)*, Mariola Hoszowska; *Olgierd Górka (1887–1955)*, Zbigniew Romek; *Józef Umiński (1888–1954)*, Andrzej Stępnik; *Tadeusz Silnicki (1889–1968)*, Magdalena Pyter; *Leon Halban (1893–1960)*, Magdalena Pyter; *Zdzisław Obertyński (1894–1978)*, Joanna Pisulińska; *Wojciech Hejnosz (1895–1976)*, Adam Redzik; *Bronisław Włodarski (1895–1974)*, Katarzyna Błachowska; *Łucja Charewiczowa (1897–1943)*, Dorota Malczewska-Pawelec; *Karol Maleczyński (1897–1968)*, Katarzyna Błachowska; *Kazimierz Zakrzewski (1900–1941)*, Krzysztof Królczyk; *Mykoła Andrusiak (1902–1985)*, Maryna Czeban; *Teofil Kostruba (1907–1943)*, Wołodymyr Kaczmar).

III. Nauki historyczne w Uniwersytecie Lwowskim

1. Adamski Ł., *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011.
2. Барвінський О., *Заснування катедри історії України в Львівському університеті [в:] Ювілейний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття заснування 1873–1923*, Львів 1925, с. 1–8.

3. Barycz H., *Bronisław Dembiński i jego stanowisko w historiografii polskiej* [w:] *Przegląd Zachodni*, 1946, nr 7–8, s. 642–662.
4. Barycz H., „*Fragmety pamiętnikarskie*” Czesława Nankego, „*Roczniki Biblioteki PAN w Krakowie*” 1982, R. XXVII, s. 223–250.
5. Barycz H., *Stanisław Łempicki jako badacz polskiego renesansu (w 20-lecie zgonu)* [w:] H. Barycz, *W blaskach epoki Odrodzenia*, Warszawa 1968, s. 389–404.
6. Barycz H., *Szymon Askenazy wśród przeciwięństw i niepowodzeń życiowych i naukowych* [w:] H. Barycz, *Na przelomie dwóch stuleci. Z dziejów polskiej humanistyki w dobie Młodej Polski*, Wrocław 1977, s. 237–318.
7. Barycz H., *Tadeusz Wojciechowski, odnowiciel polskiej mediewistyki* [w:] H. Barycz, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX wieku*, t. II, Kraków 1963, s. 147–176.
8. Білас Н., *Археологічна наука у Львівському університеті (XIX – 30-ті роки XX ст.)* [в:] *Археологічні дослідження Львівського університету*, 2005, вип. 8, с. 46–114.
9. Борчук С.М., *Громадсько-культурна та наукова діяльність Ісидора Івановича Шараневича (1829–1901)*. Автореферат дис. [...] канд. іст. наук, Чернівці 1999.
10. Бортняк Н., *С. Томашівський: початки наукової та громадської праці до 1914 року* [в:] *Україна в минулому*, Київ–Львів 1992, вип. 2, с. 93–115.
11. Бортняк Н., *Степан Томашівський: до відносин з Михайлом Грушевським*, „*Український історик*” 1996, чис. 1/4, с. 291–296.
12. Brodacka-Adamowicz E., *Stanisław Łempicki (1886–1947) – człowiek i historyk*, Toruń 2003.
13. *Bronisław Dembiński (1858–1939), wybitny historyk, polityk i działacz społeczny. Zbiór studiów*, red. W. Jastrzębski, Toruń 2004.
14. Czapliński W., Wereszycki H., *Dorobek naukowy Adama Szelaęowskiego*, „*Kwartalnik Historyczny*” 1962, nr 3, s. 615–636.
15. Dutkiewicz J., *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958.
16. Evert-Kappesowa H., *Przedmowa* [w:] K. Zakrzewski, *U schyłku świata antycznego*, Warszawa 1964, s. 5–21.
17. Finkel L., *Wykłady „dawnego prawa polskiego” w połowie XIX wieku. Przyczynek do dziejów Uniwersytetu Lwowskiego* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, Lwów 1925, t. 1, s. 349–359.
18. Fita S., *Wiktor Hahn – bibliograf i historyk literatury*, „*Rocznik Humanistyczny*” 1975, nr 23, s. 5–15.
19. Gieysztor A., *Wstęp* [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, Warszawa 1970, s. 5–36.
20. Гелей С., *Наукова та громадська діяльність Ісидора Шараневича* [в:] *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Львів 2001, вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля, с. 320–331.
21. Glemma T., *Prace naukowe śp. Ks. Jana Fijałka*, „*Kwartalnik Historyczny*” 1936, R. 50, s. 416–426.
22. Goldberg J., *Mojżesz Schorr – historyk polskich Żydów* [w:] *Śladami Polin. Studia z dziejów Żydów w Polsce*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 2002, s. 78–93.

23. Górski K., *Ludwik Kolankowski jako historyk* [w:] *Z dziejów nauki polskiej*, red. A. Hutnikiewicz, L. Janiszewski, Warszawa 1975, s. 149–155.
24. Grabski A.F., *Franciszek Bujak i historia gospodarcza (Uwagi o metodologicznych poglądach uczonego)*, „Historyka” 1979, t. IX, s. 101–124.
25. Gałęzowski M., „Wzór Piłsudczyka”. *Wacław Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Warszawa 2001.
26. Grzybowski S., *Stanisław Łempicki, historyk – wychowawca* [w:] S. Łempicki, *Mecenat wielkiego kanclerza. Studia o Janie Zamojskim*, Warszawa 1980, s. 5–36.
27. Gubrynowicz B., *Antoni Małeckie (1821–1913)*, Lwów 1920.
28. Halecki O., *Antoni Małeckie jako badacz dziejów piastowskich*, „Kwartalnik Historyczny” 1914, R. 28, z. 1, s. 1–26.
29. Halecki O., *Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów*, „Kwartalnik Historyczny” 1931, R. 45, s. 235–253.
30. Hoszowska M., *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przełomie XIX i XX wieku*, Rzeszów 2011.
31. Hoszowska M., *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013.
32. Халак Н.В., *Наукова спадщина і громадсько-політична діяльність Степана Томашивського*. Автореферат дис. [...] канд. іст. наук, Київ 1999.
33. Janeczek A., *Franciszek Bujak: historyk w nurcie życia* [w:] F. Bujak, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Poznań 2001, s. 207–233.
34. Jasiński K., *Bronisław Włodarski (1895–1974)*, „Zapiski Historyczne” 1975, z. 1, s. 181–184.
35. *Історія та історіки у Львівському університеті: традиції та сучасність*, ред. Л. Зашкільняк, П. Серженга, Львів 2015.
36. Юрейко П.С., *Медієвістичні студії у Львівському університеті в міжвоєнний період (1919–1939)*. Автореферат дис. [...] канд. іст. наук, Львів 2012.
37. Kempieński Ł., *Szymon Askenazy. Historyk, dydaktyk, optymistą mimo przeciwności*, „Studia Pelplińskie” 2008, t. 39, s. 167–183.
38. Kiryk F., *Ksawery Liske. U źródeł naukowej regionalistyki polskiej* [w:] *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura: studia z dziejów Lwowa*, red. K. Karolczak, Kraków 2005, t. 5: *Ludzie Lwowa*, s. 66–78.
39. Kodrębski J., *Oswald Balzer i jego szkoła w historii prawa polskiego* [w:] *Z dziejów humanistycznych i matematycznych szkół naukowych*, red. M. Zgórzak, Warszawa 1993, s. 51–65.
40. Koredczuk B., *Jan Ptaśnik (1876–1930) – krakowski i lwowski historyk książki*, [w:] *Kraków – Lwów: książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku*, Kraków 2006, t. 8, red. H. Kosętką, s. 18–29.
41. Kosicka-Pajewska A., *Szymon Askenazy i jego miejsce w historii*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 2002, t. 8, nr 2, s. 145–153.
42. Kowalski G.M., *O miejsce historii prawa w programie studiów uniwersyteckich. Polemika między Oswaldem Balzerem a Juliuszem Makarewiczem (1919–1923)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 2004, t. 56, z. 2, s. 345–362.

43. Козловський С.О., *Медієвістика у Львівському університеті (1784–1914)*. Автореферат дис. [...] канд. іст. наук, Львів 2012.
44. Królczyk K., *Polscy badacze starożytności na Uniwersytecie Lwowskim (1873–1939) – szkic do portretu* [w:] *Haec mihi in animis vestrīs templā. Studia Classica in Memory of Professor Lesław Morawiecki*, red. P. Berdowski, B. Blahaczek, Rzeszów 2007, s. 23–46.
45. Krzoska M., *Ein Wissenschaftler zwischen Elfenbeinturm und Öffentlichkeit. Der Lemberger Rechtshistoriker Oswald Balzer (1858–1933)* [w:] *Beruf und Berufung. Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. M. Krzoska. Münster 2005 (Studien zur Geschichte, Kultur und Gesellschaft Südosteuropas; 4), s. 217–238.
46. Labuda G., *W 75 rocznicę ukazania się „Szkiców historycznych” Tadeusza Wojciechowskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1981, R. 88, nr 2, s. 325–351.
47. Lepszy K., *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940)*, „Kwartalnik Historyczny” 1939–1945, R. 53, s. 611–619.
48. Ленцик В., *М. Грушевський в оцінці своїх студентів*, „Український історик” 1984, чис. 1–4, с. 123–130.
49. *Ludwik Kolankowski 1882–1982. Materiały sesji w stulecie urodzin*, red. A. Tomczak, Toruń 1983.
50. *Ludwik Kolankowski (1882–1956). W pięćdziesiątą rocznicę śmierci*, red. W. Sie radzan, Toruń 2006.
51. *Ludwik Kolankowski (1882–1956). Zapiski pamiętnikarskie*, do druku przygotowała, wstępem i przypisami opatrzyła S. Grochowina, Toruń 2012.
52. Криль М., *Історичні дисципліни у Львівському університеті (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)* [w:] *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. 1995–1997 рр.*, Львів 1999, вип. 2, с. 223–233.
53. Лаврецький Р.В., *Історична освіта та наука у ніверситеті в 1918–1939 роках*. Автореферат дис. [...] канд. іст. наук, Львів 2000.
54. Madurowicz-Urbańska H., *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, Kraków 2001.
55. Madurowicz-Urbańska H., *Franciszek Bujak – socjolog i socjograf wsi (refleksja historiograficzna)* [w:] *Historyk i historia. Studia dedykowane pamięci prof. Mirosława Frančicia*, red. A. Walaszek, K. Zamorski, Kraków 2005, s. 143–147.
56. Madurowicz-Urbańska H., *Wkład Franciszka Bujaka do prac nad „Atlasem historycznym Polski”*, „Studia Historyczne” 1974, nr 3, s. 447–463.
57. Mannówna A., *Józef Mauss, profesor Uniwersytetu Lwowskiego*, „Ziemia Czerwieńska”, Lwów 1936, z. 2, s. 281–301, odb. Lwów 1937.
58. Maternicki J., *Adam Szczęgowski i jego poglądy na historię*, „Przegląd Humanistyczny” 1989, nr 11, s. 123–153; nr 12, s. 105–137.
59. Maternicki J., *Adam Szczęgowski – ostatni polski polihistor* [w:] J. Maternicki, *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 70–137.
60. Maternicki J., *Mistrzowie dydaktyki uniwersyteckiej* [K. Liske, L. Finkel, S. Askenazy] [w:] *Współczesna edukacja historyczna. Doświadczenia. Oczekiwania*, red. nauk. J. Budzińska i J. Strykowska, Poznań 2015, s. 19–38.

61. Maternicki J., *Szkoła Szymona Askenazego* [w:] *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*, Kraków 2005, t. 29 (I: *Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia*, red. J. Krukowski), s. 96–109.
62. Maternicki J., *Złote lata historiografii polskiej we Lwowie*, Rzeszów 2015.
63. Maternicki J., *Złote lata lwowskiego studium historycznego. Oferta programowa w zakresie nauk pomocniczych, metodologii i historii historiografii (1892/93–1913/14)* [w:] *Człowiek – społeczeństwo – źródło. Studia dedykowane Profesor Jadwidze Hoff*, red. S. Kozak i in., Rzeszów 2014, s. 752–763.
64. Matwijowski K., *Jeszcze o ks. prof. dr. hab. Józefie Umińskim* [w:] *Studia politologiczne i historyczne. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bronisławowi Pasierbowi*, red. C. Osękowski, J. Macała, Zielona Góra 2005, s. 285–291.
65. Матвієнко Г., *Церковна історія у Львівському університеті: загальний огляд проблеми* [w:] *Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету*, Львів 2013, спеціальний випуск 49, s. 181–189.
66. Matwijowski K., *Ks. prof. dr. hab. Józef Umiński, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1997*, t. 52, z. 3, s. 305–312.
67. Matwijów M., *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Uczony i opiekun narodowych dóbr kultury*, Warszawa 2013.
68. Михайло Грушевський і Західна Україна: доповідії повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.), Львів 1995.
69. Михайло Грушевський і Львівська історична школа: матеріали конференції, Львів, 24–25 жовтня 1994 р., Нью-Йорк–Львів 1995.
70. Михайло Грушевський і українська історична наука: матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському, Львів 1999.
71. Modelski T.E., *Ludwik Finkel. 20 III 1858 – 24 X 1930. Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, R. 46, s. 98–147.
72. *Nekrolog Śp. Jana Ptaśnika*, „Kwartalnik Historyczny” 1930, R. 44, z. 2, s. I–LXXXVII.
73. Nicieja S., *Spory wokół dziejowej roli Słowian. Oswald Balzer kontra Theodor Mommsen* [w:] *Studia z najnowszej historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich*, red. S. Sierpowski, Poznań 1986, s. 111–123.
74. Nowacki R., *Oswald Balzer (1858–1933)*. Opole 1998.
75. Nowacki R., *Oswald Balzer – historyk ustroju i prawa polskiego*, „Przegląd Wschodni” 2001, t. 7, z. 2, s. 549–573.
76. Nowacki R., *Przemysław Dąbkowski (1877–1950). Profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza*, Opole 2002.
77. Nowacki R., *Syntetyczne ujęcie ustroju Polski nowożytnej Oswalda Balzera*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2000, t. 2, s. 327–349.
78. Nowacki R., *Wybitni przedstawiciele kultury europejskiej. Przemysław Dąbkowski – uczony, pisarz, podróżnik*, wyd. 2, uzup. i rozsz., Opole 2006.
79. Nowak A., *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa 2007.
80. Oleśkiewicz A., *Początki działalności naukowej Władysława Abrahama* [w:] *Lwowscy uczeni XIX i XX w. Prawnicy*, red. R. Nowacki, Opole 2000, cz. I, s. 99–110.

81. Pauli L., *W setną rocznicę urodzin Przemysława Dąbkowskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1978, t. 30, nr 2, s. 187–201.
82. Павлик О., *Ізидор Шараневич і його історичне діло (знагоди 100-ліття народження)* [в:] Україна, Київ 1929, кн. 7–8, с. 114–120.
83. Педич В., *Історична школа Михайла Грушевського у Львові*, Івано-Франківськ 1997.
84. Pietruch-Reizes D., *Oswald M. Balzer w kulturze naukowej Lwowa. Z działalności w Towarzystwie dla Popierania Nauki Polskiej i Towarzystwie Naukowym we Lwowie w latach 1901–1932* [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, red. M. Kocójowa, Kraków 2004, s. 382–387.
85. Pisulińska J., *Konstanty Chyliński – profesor historii starożytnej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (1921–1939)* [w:] *Znani i nieznani międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, red. M. Przeniosło, L. Michalska-Bracha, Kielce 2007, s. 25–34.
86. Плохий С., *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*, авт. переклад з англ. М. Климчука, Київ 2011.
87. *Prof. Mojżesz Schorr. Materiały z sesji naukowej. Kraków 16 XI 1993*, red. K. Pilarczyk, Kraków 1995.
88. Puszka A., *Zarys dziejów nauczania historii Kościoła na Uniwersytecie Lwowskim w XIX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 2006, R. 54, Historia, z. 2. s. 37–53.
89. Pyter M., *Działalność dydaktyczna profesora Oswalda Balzera*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2008, t. 18, nr 1, s. 95–110.
90. Pyter M., *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010.
91. Pyter M., *Wkład prof. Oswalda Balzera w powstanie i funkcjonowanie Katedry historii prawa polskiego na Uniwersytecie we Lwowie*, „Nasza Przeszość” 2008, t. 110, s. 313–327.
92. Pyter M., *Władysław Abraham – historyk prawa kościelnego (1860–1941)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2006, t. 58, z. 2, s. 305–319.
93. Redzik A., *O naukach historyczno-prawnych w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008, s. 131–185.
94. Romek Z., *Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej (1908–1955)*, Warszawa 1997.
95. Руда О., *Освальд Бальцер (1858–1933): наукова та громадська діяльність*, Львів 2012.
96. Schletz A., *Ks. Józef Umiński (1888–1954)*, „Nasza Przeszość” 1958, t. 8, s. 281–326.
97. Serwański M., *Bronisław Dembiński 1858–1939* [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1989, s. 171–181.
98. Shelton A., *The Democratic Idea in Polish History and Historiography: Franciszek Bujak (1875–1953)*, Boulder 1989 (East European Monographs, No 267).
99. Sierżęga P., *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011.

100. Silnicki T., *Władysław Abraham (1860–1941)* [w:] W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 9–87.
101. Smereka J., *Śp. Profesor Konstanty Chyliński*, „Eos” 1939, z. 2, s. 1–12.
102. Suchmiel J., *Łucja Charewiczowa (1897–1943). Życie i dzieło*, Częstochowa 2001.
103. Ситник О., *Постаті археології Львівського університету у фокусі столітньо іїсторії* [в:] *Археологічні дослідження Львівського університету*, Львів 2005, вип. 8, с. 11–45.
104. Сухий О., *Львівський університет на рубежі XIX–XX ст.: організація, школи, громадське життя* [в:] *Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету*, Львів 2013, спеціальний випуск 49, с. 42–51.
105. Szafranec B., *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*, Toruń 2009.
106. Szmyd K., *Stanisław Łempicki (1886–1947). Lwowska szkoła historii kultury umysłowej, dziejów oświaty i myśli pedagogicznej* „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2003, t. 46, z. 1/2, s. 91–101.
107. Szulakiewicz W., *Dzieje nauczania historii oświaty i wychowania w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, Toruń 2004, z. 365: Historia wychowania, s. 9–30.
108. Szulakiewicz W., *Stanisław Łempicki (1886–1947). Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, Toruń 2012.
109. Szulakiewicz W., *Udział Stanisława Łempickiego w kształtowaniu oblicza naukowego historii wychowania* [w:] *Historia wychowania w XX w. Dorobek i perspektywy*, red. T. Gumuła, J. Krasuski, S. Majewski, Kielce 1998, s. 77–84.
110. Szymański J., *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich* [w:] *Personae, colligationes, facta. Profesorowi Kazimierzowi Jasińskiemu w 70. rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy, uczniowie*, [kom. red. J. Bieniak i in.], Toruń 1991, s. 318–326.
111. Śreniowska K., *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936*, Łódź 1956.
112. Шуст Р., Тарнавський Р., *Історична наука у Львівському університеті: 350 років розвитку* [в:] *Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету*, Львів 2013, спеціальний випуск 49, с. 11–41.
113. Шуст Р., *Нумізматична наука у Львівському університеті (кінець XVIII – середина XIX ст.)* [в:] *Львів: місто – суспільство – культура*, т. 3, Львів 1999, с. 249–256.
114. Тельвак В., *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття)*, Нью Йорк – Дрогобич 2002.
115. Tęgowski J., *Genealogia Piastów w historiografii* [w:] O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 2005, s. 5–28.
116. Vetulani A., *Ks. Jan Fijałek, historyk Kościoła Polskiego*, „Analecta Cracoviensia” 1970, t. II, s. 427–446.

117. Wadas J., *Stanisław Hoszowski uczony i nauczyciel*, Kraków 2012.
118. Вежбенец В., *Мойсей Шорр і Майєр Балабан у львівському університетському середовищі кінця ХІХ – початку ХХст.* [в:] *Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання знагоди 350-річчя Львівського університету*, Львів 2013, спеціальний випуск 49, с. 273–286.
119. Винар Л., *Галицька доба життя Михайла Грушевського 1894–1914* [в:] *Український історик*, 1967, чис. 1–2, с. 5–23.
120. Винар Л., *Михайло Грушевський. Історик і будівничий нації: статті і матеріали*, Нью-Йорк – Київ 1995.
121. Zackiewicz G., *Kazimierz Zakrzewski (1900–1941). Historyk, ideolog, działacz społeczny i polityczny*, „Studia Podlaskie” 2007/2008, t. 17, s. 101–129.
122. Zahorski A., *Szymon Askenazy i jego dzieło* [w:] S. Askenazy, *Książę Józef Poniatowski 1763–1813*, Warszawa 1974, s. 5–34.
123. Зашкільняк Л., *Методологічні погляди Михайла Грушевського, „Україна модерна”* Львів 1999, чис. 2–3, с. 233.

Spis ilustracji

1. Kościół Jezuitów i kolegium jezuickie, widokówka z okresu międzywojennego
2. Joseph Mauss (1778–1856) [w:] A. Mannówna, *Józef Mauss, profesor Uniwersytetu Lwowskiego*, „Ziemia Czerwieńska” 1936, 2 (2)
3. Antoni Małecki (1821–1913), zasoby internetowe
4. Heinrich Zeissberg (1839–1899), Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv und Grafiksammlung
5. Karta tytułowa dzieła Heinricha Zeissberga *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich* w przekładzie polskim pod redakcją Adolfa Pawińskiego, 1877
6. Program wykładów na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego w semestrze letnim r. akad. 1868/69 (przedmioty filozoficzno-historyczne) [w:] *Akademische Behörden an dre k.k. Universität zu Lemberg sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1868/9*, Lemberg 1869
7. Stara siedziba Uniwersytetu Lwowskiego z kościołem św. Mikołaja, http://pl.wikipedia.org/wiki/Biblioteka_Uniwersytetu_Lwowskiego#/media/File:Lwow-StaryUniwersytet-kosciolSwMikolaja.jpg
8. Biblioteka Uniwersytetu Lwowskiego, <http://www.lvivcenter.org/pl/uid/picture/?pictureid=3533>
9. Ksawery Liske (1838–1891) [w:] Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929
10. Seminarium Ksawerego Liskego w 1880 r. [w:] Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929
11. Izidor Szaraniewicz (1829–1901) [w:] *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів*, Львів 1926
12. Mychajło Hruszewski (1866–1934) [w:] *До 135-річчя М.С. Грушевського. Картка*. Друк ПП „Фаріон”, Львів 2006
13. Karta tytułowa pracy Izidora Szaraniewicza *Historia Rusi Halicko-Włodzimierskiej*, 1863
14. Karta tytułowa pierwszego tomu syntezy Mychajły Hruszewskiego *Historia Ukrainy-Rusi*, 1898
15. Tadeusz Wojciechowski (1838–1919) [w:] T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, przygotował do druku i wstępem opatrzył A. Gieysztor, Warszawa 1970
16. Karta tytułowa dzieła Tadeusza Wojciechowskiego *Szkice historyczne jedenastego wieku*, 1904
17. Karta tytułowa *Akt grodzkich i ziemskich z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z tzw. Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie*, wydawanych przez Ksawerego Liskego, 1875

18. Strona tytułowa „Kwartalnika Historycznego” z 1900 r.
19. Aleksander Semkowicz (1850–1923), „Kwartalnik Historyczny” 1923, R. XXXVII
20. Aleksander Hirschberg (1847–1907), fotografia ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, sygn. 16268 II, Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa..., oprac. K. Badecki, tablica XIV, k. 96
21. Fryderyk Papée (1856–1940), zasoby internetowe
22. Oswald Balzer (1858–1933), „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI
23. Przemysław Dąbkowski (1877–1950), Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. I-N-116
24. Karta tytułowa rozprawy Oswalda Balzera *Geneza Trybunału Koronnego*, 1886
25. Karta tytułowa pierwszego tomu syntezy Przemysława Dąbkowskiego *Prawo prywatne polskie*, 1910
26. Program wykładów z historii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego w semestrze zimowym r. akad. 1879/80 [w:] *Program wykładów w C.K. Uniwersytecie imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie w zimowym półroczu 1879/80*, Lwów 1979
27. Władysław Abraham (1860–1941), „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI
28. Jan N. Fijałek (1864–1936), ze zbiorów BN PAN i PAU w Krakowie, sygn. 4715, t. 1, k. 1
29. Karta tytułowa pracy Władysława Abrahama *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, 1890
30. Karta tytułowa rozprawy Jana Fijałka *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, t. 1–2, 1900
31. Ludwik Finkel (1858–1930), „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI
32. Bronisław Dembiński (1858–1939), fot. ze zbiorów Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu
33. Karta tytułowa *Bibliografii historii polskiej* opracowanej przez Ludwika Finkla, cz. 1, 1891
34. Karta tytułowa dzieła Bronisława Dembińskiego *Polska na przełomie*, 1913
35. Szymon Askenazy (1865–1935) [w:] S. Askenazy, *Szkice i portrety (wydanie pośmiertne)*, Warszawa 1937
36. Karta tytułowa monografii Szymona Askenazego *Przymierze polsko-pruskie*, 1901
37. Szymon Askenazy z grupą pierwszych swoich uczniów na Uniwersytecie Lwowskim, 1903 [w:] S. Askenazy, *Szkice i portrety*, Warszawa 1937
38. Adam Mieczysław Skałkowski (1877–1951), http://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Ska%C5%82kowski
39. Stepan Tomaszewski (1875–1930), „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, Львів 1930, т. 151
40. Mojżesz Schorr (1874–1941) [w:] R. Żebrowski, *Mojżesz Schorr i jego listy do Ludwika Gumplowicza*, Warszawa 1994
41. Jan Rutkowski (1886–1949), Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-N-501
42. Władysław Semkowicz (1878–1949), Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-N-522
43. Strona tytułowa monografii Władysława Semkowicza *Ród Pałuków*, 1907
44. Studenckie Koło Historyków w Uniwersytecie Lwowskim w 1906 r. [w:] Z. Zborucki, *Dzieje Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929, po s. 32

45. Ocena pracy doktorskiej Ludwika Kolankowskiego, 1906, Державний архів Львівської області, Фонд 26, оп. 15, сп. 726
46. Program wykładów z historii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego w semestrze zimowym 1895/1896 [w:] *Skład Uniwersytetu i program wykładów w zimowym półroczu 1895/6*, Lwów 1895
47. Program wykładów z historii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego w semestrze zimowym r. akad. 1911/12 [w:] *Program wykładów w półroczu zimowym 1911/1912*, Lwów 1911
48. Nowa siedziba Uniwersytetu Lwowskiego (gmach posejmowy), widokówka z okresu międzywojennego
49. Stanisław Zakrzewski (1873–1936), ze zbiorów NAC, sygn. 1-A-1055
50. Adam Szelański (1873–1961), Державний архів Львівської області, Фонд 26, оп. 5, сп. 2109
51. Karta tytułowa zbioru szkiców Stanisława Zakrzewskiego *Zagadnienia historyczne*, 1908
52. Karta tytułowa monografii Adama Szelańskiego *O ujście Wisły*, 1905
53. Franciszek Bujak (1875–1953), „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI
54. Jan Ptański (1876–1930), zasoby internetowe
55. Karta tytułowa pracy F. Bujaka *Rozwój gospodarczy Polski w krótkim zarysie*, 1925
56. Karta tytułowa książki Jana Ptańskiego *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*, 1922
57. Konstanty Chyliński (1881–1938), „Eos” 1939, 40, z. I. 2
58. Kazimierz Zakrzewski (1900–1941), zbiory Katedry Historii Bizancjum UŁ
59. Ludwik Kolankowski (1882–1956), zasoby internetowe
60. Teofil Emil Modelski (1881–1967), ze zbiorów Zakładu Polskiego Słownika Biograficznego Instytutu im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
61. Kazimierz Hartleb (1886–1951), Archiwum UMK, sygn. 309-121-II-93-495
62. Uczestnicy seminarium Stanisława Łempickiego [w:] W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886–1947). Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, Toruń 2012
63. Łucja Charewiczowa (1897–1943) [w:] J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa (1897–1943). Życie i dzieło*, Częstochowa 2001
64. Karol Maleczyński (1897–1968), Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa
65. Karta tytułowa książki Łucji Charewiczowej *Kobieta w dawnej Polsce*, 1938
66. Karta tytułowa pracy Karola Maleczyńskiego *Urzednicy grodzcy i ziemscy lwowscy w latach 1352–1783*, 1939
67. Bronisław Włodarski (1895–1974), zasoby internetowe
68. Olgierd Górka (1887–1955), NAC, sygn. 1-N-189
69. Kazimierz Tyszkowski (1894–1940), ze zbiorów Muzeum Ksiąząt Lubomirskich w ZNiO we Wrocławiu, sygn. If 19916
70. Stefan Inglot (1902–1994), zasoby internetowe
71. Stanisław Hoszowski (1904–1987), Державний архів Львівської області, Фонд 26, оп. 5, сп. 483
72. Józef Umiński (1888–1954) „Nasza Przeszłość” 1948, t. IV

73. Leon Halban (1893–1960), NAC, sygn. 1-N-204
74. Karta tytułowa monografii Stanisława Zakrzewskiego *Bolesław Chrobry Wielki*, 1925
75. Karta tytułowa pracy Stanisława Łempickiego *Renesans i humanizm w Polsce*, 1938
76. Karta tytułowa pierwszego tomu dzieła Stanisława Witkowskiego *Historiografia grecka i nauki pokrewne*, 1925
77. Karta tytułowa podręcznika Józefa Umińskiego *Historia Kościoła*, 1933
78. Karta tytułowa książki Stanisława Hoszowskiego *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, 1934
79. Karta tytułowa kompendium Ewy Maleczyńskiej z dydaktyki historii *Nauczanie historii w szkole średniej*, 1937
80. Karta tytułowa pierwszego zeszytu czasopisma „Insurekcje. Materiały i badania do dziejów powstań oraz ruchów społecznych i narodowych w Polsce”, 1929
81. Karta tytułowa pierwszego tomu „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 1931
82. Karta tytułowa pierwszego zeszytu „Minerwy Polskiej”, 1927
83. Karta tytułowa pierwszego rocznika „Wiadomości Historyczno-Dydaktycznych”, 1933
84. Protokół z egzaminu magisterskiego z zasad metody badań historycznych, 1933, Державний архів Львівської області, Фонд 26, оп. 15, сп. 791
85. Świadczenia uczestnictwa Ewy Maleczyńskiej Szweigerówny w seminarium Jana Ptaśnika i w ćwiczeniach Stanisława Zakrzewskiego, ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów, Papiery Ewy i Karola Maleczyńskich z lat 1900–1972. Papiery osobiste Ewy Maleczyńskiej, t. 1–2, Rks Ossol. 14966/III/1-2, k. 56
86. Program wykładów z historii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza w r. akad. 1925/26 [w:] *Program wykładów na rok akademicki 1925–1926*, Lwów 1925
87. Program wykładów z historii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza w r. akad. 1925/26, ciąg dalszy [w:] *Program wykładów na rok akademicki 1925–1926*, Lwów 1925
88. Program wykładów z historii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza w r. akad. 1932/33 [w:] *Program wykładów oraz skład Uniwersytetu w roku akad. 1932/33*, Lwów 1932
89. Program wykładów z historii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza w r. akad. 1932/33, ciąg dalszy [w:] *Program wykładów oraz skład Uniwersytetu w roku akad. 1932/33*, Lwów 1932

Indeks osobowy

- Abraham Władysław 19, 21, 101, 145, 175, 206, 221–224, 234, 242, 253, 372, 377, 391, 411, 416–418, 428, 430, 465–467, 470, 473, 477, 478, 493, 516, 561, 578, 586, 608, 623, 628–630
- Abramowicz Andrzej 611
- Ackermann F. 79, 84
- Adadurów Wadim (Ададуров В.) 65
- Adamczyk Joanna 8
- Adamczyk Władysław 450, 609
- Adamski Łukasz 19, 225, 227, 272, 362, 442, 528, 624
- Adamus Jan 411, 414, 467, 611
- Ajdukiewicz Kazimierz 170
- Ajschylos 180
- Aleksander I 75
- Aleksander VI 490
- Aleksander Jagiellończyk 284, 440, 581
- Aleksander Wielki 49, 190
- Algierski Kacper 130
- Allatius Leo 71
- Allerhand Maurycy 403, 426
- Amarant Samuel 603
- Anderson Benedict (Андерсон Б.) 348
- Androchowycz Ambrozij (Андрохович А.) 53, 61, 68, 69
- Andrusiak Mykoła (Mikołaj) 326, 604, 624
- Ankwicz Andrzej Alojzy 76
- Anthony Ashley Cooper hrabia Shaftesbury 57
- Antonewycz Mykoła 624, 646
- Antoniewicz Bołoz Jan 101, 327, 345, 346, 503, 579, 595
- Antoniewicz Włodzimierz 187
- Antonowicz Wołodymyr 111, 116, 225, 357, 361, 529
- Antonów Michał 149, 317, 603
- Appel Włodzimierz 195
- Appiusz Klaudiusz Ślepy 183
- Arcudius Peter 71
- Arłamowski Kazimierz Karol 604
- Arnold Stanisław 430, 441, 493, 494
- Aronówna Salomea 331, 599
- Arsenyucz Petro (Арсенич П.) 554
- Artymiak Antoni 616
- Arystoteles 37, 39, 181, 606
- Askenazy Szymon 12, 13, 15, 16, 19, 20, 24, 25, 101, 104, 108, 109, 115–117, 119, 123, 128, 129, 135, 144, 150, 151, 171, 255, 272–276, 278, 279, 281, 282, 288–291, 294–296, 302, 326, 329–339, 346, 363, 379, 430, 439, 440, 485, 555, 561, 582, 594–600, 617, 620, 623, 625–628, 631
- Assemani Giuseppe Simone 71
- Atamanenko Ała (Атаманенко А.) 616
- Auerbach Marian 155, 160, 172, 196, 562
- August II 261
- August III 261, 288
- Augustynek Kazimierz 542
- Badecki Karol 155, 158, 160, 161, 327
- Badeni Kazimierz 106
- Badenówna Regina 597
- Balbuza Katarzyna 181
- Balzer Oswald 12, 14, 16, 19, 21, 25, 101, 116, 133–136, 140, 145, 162, 168, 169, 175, 206, 219–221, 223, 230, 234–237, 239, 242, 253, 256, 263, 264, 266, 269, 271, 277, 295,

- 297, 298, 323, 360, 375–377, 381, 387, 399, 401, 402, 404, 407–414, 417, 426–428, 430, 431, 440, 470, 477, 485, 508, 511–513, 517, 518, 534, 551, 555, 562, 581, 565, 570, 581, 586, 594–598, 599, 600, 601, 623, 625–630
- Bałaban Majer 185, 280, 284, 442, 595, 622, 624, 631
- Banach Andrzej Kazimierz 152, 241, 620
- Bandtkie Jerzy Samuel 9, 512
- Baranowski Ignacy 442
- Barącz Sadok Wincenty 80, 82, 624
- Barczewski Probus 518
- Bardach Juliusz 611
- Barij Salon 602
- Baron Bernard 73, 85
- Barthelémy Jean-Jacques 61
- Bartkiewicz Kazimierz 611
- Bartnicka Kalina 305
- Bartys Jan 198
- Barwinski Bohdan (Барвінський Б.) 82, 87, 360, 361, 369, 595
- Barwinski Ołeksandr (Барвінський О.) 91, 112, 138, 351, 352, 362, 624
- Barwiński Eugeniusz 130, 133, 134, 142, 279, 280, 286, 515, 516, 556, 594, 624
- Barycz Henryk 8, 9, 24, 100, 105, 106, 108, 109, 206, 215, 257, 265, 272, 288, 304, 324, 475, 485, 486, 493, 494, 522, 611, 625
- Barzykowski Stanisław 343, 600
- Bauer Otto (Бауэр О.) 348
- Bazyłow Ludwik 317, 610
- Beck Adolf 101, 102, 187, 469
- Beck-Mannagetta Leo 401
- Beda Czcigodny 41
- Bednarczuk Leszek 620
- Bèmont Charles 441
- Bender Ryszard 9
- Bentley Michael 611
- Berdowski Piotr 20, 179, 200, 627
- Bergerówna Janina 604
- Bernacki Ludwik 327
- Bernheim Ernest 539, 540
- Bernoulli J. 509, 526
- Bertoni Karol 403, 408
- Bertrand Joseph 44, 48
- Biba Józef 182, 188
- Biderman Israel 284
- Biegeleisen Henryk 129, 130, 132, 264, 330, 550
- Bieleński Stefan 491
- Bielecki Andrzej 62, 349, 478, 562
- Bielecki Bazyle 593
- Bieliński Józef 480
- Bielowski August 95, 508, 510, 512, 623
- Bieniak Janusz 17, 373
- Bieńkowski Piotr 182, 186
- Bieńkowski Tadeusz 40
- Bieńkowski Wiesław 67, 258, 465, 475
- Biernacki Andrzej 461
- Biester J.E. 509
- Biežuńska-Małowist Iza 193
- Bilas Natalia (Білас Н.) 198, 616, 625,
- Bilczewski Józef 188
- Biliński Bronisław 195, 487
- Biliński Leon 399
- Biliński Piotr 289, 611
- Biliński W. 462
- Bischoff Ferdynand 90, 94, 398, 407, 563
- Biskup Marian 534
- Bismarck Otto 336
- Bizańska Irena 610
- Błahaczek Beata 20, 179, 627
- Blanchard Jean-Vincent 37
- Blombergowa Maria Magdalena 198
- Błachowska Katarzyna 111, 203, 207, 233, 237, 238, 258, 322, 330, 371, 376, 464, 474, 523, 534, 537, 538, 611, 621, 623, 624
- Błaszczyk Leon Tadeusz 179
- Błażowski Mieczysław 510
- Błoński Franciszek 560
- Bobińska Celina 10, 289, 615
- Bobola Andrzej 249, 471, 609

- Bobrzyński Michał 10, 105–107, 109, 110, 306, 219–221, 225, 264, 270, 321, 328, 394, 405, 408, 416, 513, 513, 527, 561, 562, 613
- Bojasiński Józef 337
- Bolesław II 213, 214
- Bolesław III Krzywousty 229, 241
- Bolesław Chrobry 29, 204, 237
- Bolesław Szczodry (Śmiały) 229, 230
- Bonecki Mateusz 531
- Bonfini Antonio 41
- Bonusiak Andrzej 616
- Bonusiak Włodzimierz 339, 621
- Boratyński Ludwik 258, 324
- Borczyk Stepan (Борчук С.М.) 625
- Bortniak Nadia (Бортняк Н.) 625
- Borzemski Antoni 523
- Bostel Ferdynand 127, 131–133, 264, 268, 269, 594
- Bovier Antoine 48
- Bracha Krzysztof 624
- Brand Jakob 78
- Brandmark Elza 602
- Breisach Ernst 611
- Bresslau Harry 374, 394
- Brodacka-Adamowicz Ewa 148, 303, 318, 325, 485, 498, 500, 501, 625
- Brodnicki Mariusz 24
- Bronikowski Ksawery 79
- Broński Krzysztof 495
- Bruchnalski Wilhelm 327, 345, 484, 485, 511, 603
- Brückner Aleksander 206, 220, 230, 480, 485, 494
- Brunner Heinrich 220, 398, 399, 403, 405, 408, 562, 563
- Brüstigerowa Julia 245, 601
- Bryk H. 527
- Bryk Jan 198
- Brzeziński Szymon 11
- Brzozowski Stanisław 88, 616
- Brzuska Barbara 179
- Brzuszek Bogdan 469
- Buchman Hersch 609
- Buckle Henry Thomas 539
- Budzińska Justyna 25, 264, 627
- Budzyński Zdzisław 151, 264, 344, 446, 448, 452, 518, 538, 621, 624
- Buhl Eduard (Edward) 404, 563
- Bujak Franciszek 13, 16, 19, 21, 25, 148, 151–153, 156–161, 163, 164, 169–174, 242, 243, 246, 247, 249, 252, 301–303, 305, 309, 310, 312, 315, 316, 318, 325, 344, 372, 385, 395, 396, 429, 430, 434, 441–444, 448, 449, 451–458, 491, 492, 518, 535, 537, 538, 541, 543, 545–548, 558, 564, 571, 572, 600–610, 621, 623, 624, 626, 627, 629, 630,
- Bulanda Edmund 154, 158, 187, 191, 196, 197, 473, 602–604, 606, 607
- Bułyk Natalia (Булик Н.) 186, 368, 616
- Buonaccorsi Filippo 41
- Burckhard Jakob 500
- Bury Alicja 10
- Buzek Józef 426
- Bużath Stanisław 597
- Bystroń Jan 251
- Caligari Jan Andrzej 320
- Caro Jakob 116
- Caro Leopold 428
- Cecylia Renata 600
- Celewicz Julian (Cełewycz J.) 352, 593, 624
- Centkowski Jerzy 621, 622
- Cesarz-Maternicka Elżbieta 611
- Cetnarowicz Antoni 315, 342
- Cezar Gajusz Juliusz 38–40
- Chachulski Tomasz 41
- Chałak Nadia (Халак Н.В.) 626
- Charewiczowa Łucja 16, 152, 153, 155, 157, 158, 160, 161, 168, 174, 243, 244, 246, 301, 302, 304, 305, 313, 386, 387, 389, 393, 396, 451, 452, 486–488, 491, 494–497, 537, 601, 616, 624, 630
- Chlamtacz Marcelli 176, 422, 564

- Chlebowicz Bartosz 613
 Chmielewski Stefan 600, 602
 Chmielnicki Bohdan 351, 366, 369, 372, 596, 606
 Chmielnicki Jurij 598
 Chmielowska Maria Anna 605
 Chochorowski Jan 198
 Chodakowska Janina 164
 Chodyncki Kazimierz 611
 Chonigsman Jakub 185, 186, 621
 Chorowiczowa Anna 321
 Chrzanowski Ignacy 93
 Chrzanowski Józef 48
 Chrząszcz Edward 605
 Chybiński Adolf 101, 164, 327
 Chyczewski Stanisław 48
 Chyliński Konstanty 19, 20, 154, 157–160, 169, 170, 172–175, 189–192, 197, 199, 395, 396, 536, 601–610, 629
 Chyliński Michał 264, 269, 271, 523, 550
 Ciara Stefan 14, 22, 61, 72, 103, 112, 373, 379, 382, 385, 413, 507, 519, 616–618, 621–624
 Cichowski Henryk 175, 327, 469, 478, 565
 Cieślak Stanisław 35, 620
 Ciołek Erazm 325, 476, 489, 490
 Cioroch Stefan 606
 Clauss Manfred 177
 Costin Miron 515
 Croce Benedetto 538
 Cybulski Wojciech 508
 Cyceron 37, 39, 40, 55, 604
 Czacki Tadeusz 413, 432
 Czaczkes Izydor 604
 Czaplński Władysław 276, 319, 339, 340, 434–436, 625
 Czarnik Bronisław 269, 550
 Czeban Maryna 326, 624
 Czerewko Włodzimierz 606
 Czerkawski Euzebiusz 107, 543
 Czermak Wiktor 131–133, 127, 132, 138, 264, 267–269, 275, 530
 Czerniakiewicz Jan 176
 Czerny-Schwarzenberg Franciszek 241, 436
 Czerwiński Bolesław 130
 Czipser Paweł 387
 Czołowski Aleksander 141, 264, 269, 326, 493, 514, 594, 619, 623, 624
 Czop Matthias 78
 Czornowół Ihor (Чорновол І.) 256, 359, 361–363, 622–624, 644, 645
 Czubaty Mykoła 360, 361, 599, 624
 Czyżewski Andrzej 614,
 Ćwikliński Ludwik 105, 133, 140, 178, 180–184, 186, 200, 266, 375, 507, 508, 511, 594, 618
 Dacka Iwona Monika 46
 Dainville François de 37, 38
 Dannenmayer Matthias 63, 69, 83, 349
 Danysz Antoni 38, 543, 622
 Dargun Lotar 405
 Daszyk Krzysztof Karol 336
 Datames 192
 Dąbkowski Przemysław 12, 14, 19, 21, 101, 175, 176, 298, 320, 324, 381, 382, 399, 404, 406, 409–414, 428, 518, 519, 560, 565, 624, 628, 629
 Dąbrowski Jan 152, 231, 384, 538
 Dąbrowski Jan Henryk 290, 582, 596
 Decjusz Just Ludwik 267
 Delawski Marian 342, 439, 605
 Delkiewicz Józef 93, 352, 460, 478, 566
 Dembiński Bronisław 15, 19, 20, 101, 102, 105, 106, 108, 109, 113, 115–119, 123, 129, 130, 133–136, 139, 141, 142, 150, 159, 185, 255, 258, 259, 261, 271–284, 286–288, 293, 295–297, 304, 326, 331, 343, 367, 377, 379, 384, 430, 463, 465, 482, 483, 524, 526, 527, 535, 555, 566, 573, 577, 594–600, 623, 625, 629
 Demostenes 40
 Derkacz Antoni 557
 Dernburg Heinrich 421

- Des Loges Zofia 150, 316
Dębicki Zdzisław 221
Dębiński Antoni 418, 426,
Dician Amelia 606
Didycki Bohdan 350
Diener Oswald 602
Dilthey Wilhelm 533, 538
Diodor Sycylijski 57
Diogenes Laertios 38,
Długosz Teofil 175, 460, 462, 469–472,
478, 566, 616
Dnistriński Stanisław 366
Dobrowolska Maria 606
Dobrowolski Jacek 613
Dobrowolski Kazimierz 492
Dobrzański de Dobra Jan 72, 85, 344,
354, 397, 398, 502, 567, 606
Doliński Aleksander 426
Doliński Antoni 551
Dolnicka Helena 330, 597
Doroszenko Dmytro (Дорошенко Д.І.)
611
Dragan Teofil 596
Draus Jan 28, 301, 462, 464, 469, 471, 503
Droysen Johann Gustav 177, 181, 220,
257, 374, 508, 510, 531, 539
Drzewicki Józef 130, 141
Dubanowicz Edward 427
Dubieńska Gizela 330, 595
Dufèvre Maksymilian 46
Dułębowski Adam 395
Dumka Nicetan 605
Dupin Ludovic 71
Duraj Jakub 531
Dutkiewicz Józef 9, 12, 13, 19, 25, 272,
289, 291, 329, 544, 625
Dutkowska Maria 624
Duzinchevici Gheorge 342, 606
Dworacki Sylwester 182
Dybiec Julian 8, 9, 52, 66, 75, 151, 164,
241, 258, 615, 620
Dygdała Adam 150, 158, 316
Dymitr Samozwaniec 285
Dymnicka Zofia 153, 395, 495
Działyński Tytus 512
Dzieduszycki Tytus 80
Dziedzic Małgorzata 188
Dziedzic Stanisław 188
Dzwonkowski Włodzimierz 279, 282
Dzydzora Iwan 292, 361, 363, 598, 624
Eberhardt Piotr 176
Eckhard Christian Heinrich 53
Eckhel Joseph Hilarius 60, 61, 71, 78
Egel Johann Christian von (Енгель Й.Х.)
348
Ehrlich Ludwik 175, 403, 411, 427
Ekkert Józef 597, 606
Engel Johann Christian 348
Ennius 183
Eratostenes 57
Erazm z Rotterdamu 310, 312, 325, 497
Ernesti Johann August 57
Ernst Marcin 147
Estreicher Karol 265
Eufemia 219
Eurypides 180, 194
Eutropiusz 41
Evert-Kappesowa Halina 625
Faas Izaak Beer 606
Fangor Andrzej 94, 407, 567
Fastnacht Adam 152, 158
Fedorowicz Iwan 71
Feldman Józef 343
Fessler Ignacy (Innocenty) Aureliusz 62
Fichte Johann 527
Ficker Juliusz 374
Fijałek Jan 19–21, 101, 133, 145, 206,
222–224, 460–462, 470, 478, 482,
483, 485, 516, 567, 624, 625, 630
Filar Stanisław 596
Filarska Barbara 188
Filipowicz Mirosław 25, 272, 285, 289, 612
Finkel Ludwik 11, 13, 15–17, 19, 20,
23–25, 28, 35, 55, 71, 75, 83, 88–
90, 94, 100–102, 105–109, 113–
116, 118, 119, 123, 126, 127, 129,

- 130, 132–139, 142, 143, 150, 151, 153, 159, 171, 178, 181, 182, 188, 203, 204, 206, 207, 221, 247, 249, 250, 255, 256, 258–261, 263–268, 271–276, 278–286, 289, 293, 295–297, 302–304, 326, 330, 332, 344, 361, 367, 375, 377, 379, 381, 384, 387, 397–399, 404, 407, 415, 419, 420, 427, 428, 430, 431, 437, 440, 442, 443, 460, 463–465, 467, 482, 483, 486, 499, 503, 508, 511, 523–526, 528, 530–532, 534, 535, 538, 539, 541, 542, 546, 551–556, 568, 570, 573, 581, 583, 585, 593–600, 616, 621, 623, 625–628
- Finsinger Jan Baptysta 61, 62, 478, 569
- Firlej Henryk 467
- Fischer Adam 133, 134, 406,
- Fischówna Hermina 143, 330, 597
- Fiszler Stanisław 297, 331, 599
- Fita Stanisław 625
- Fitowa Alina 615
- Flaga Jerzy 21
- Fleming Henryk 466
- Fleury Claude 66, 70, 71
- Frančić Mirosław 150, 627
- Franciszek I 65, 75, 76, 178, 252, 330, 332, 333, 354, 356, 363, 398
- Franciszek Józef I 67, 205, 405, 408
- Frankiewicz Czesław 598
- Fränklówna Janina 600
- Franko Iwan (Франко І.) 83, 180, 182, 549, 552, 623
- Fredro Aleksander 345
- Freylichówna J. 38
- Frint Jakub 68
- Froissart Jean 526
- Fryderyk II 288
- Fudalej Krzysztof 11
- Fueter Eduard 612
- Fuger Maksymilian Alojzy 73
- Fuhrerówna Bella 606
- Fundowicz Sławomir 426
- Furtak Tadeusz Michał 450, 558, 609
- Gall Anonim 528
- Gałęzowski Marek 626
- Gamrat Piotr 325, 476, 606
- Gansiniec (Ganszyniec) Ryszard 160, 172, 195, 196, 200, 487, 535, 568
- Garelli Pius Mikołaj 52
- Garniewicz Janusz 533
- Gatterer Johann Christoph 53, 54, 57, 59, 60, 72
- Gawlik Mieczysław 280, 286, 489, 490, 547, 596
- Gawonda Jerzy A.B. 619
- Gawor Leszek 612
- Gąsiorowska Natalia 337, 338, 597
- Gątkiewicz Feliks 599, 615
- Gengell Georg 44
- Gentz Fryderyk 338, 597
- Gerlach Jan 327
- Gerstmann Adam 102
- Gębarowicz Mieczysław 22, 149, 155–157, 158, 160, 161, 168, 176, 238, 301, 302, 305, 313, 315, 317, 327, 346, 488, 505, 537, 557, 569, 600, 628
- Giedymin 233
- Gierowski Józef Andrzej 289
- Gieysztor Aleksander 8, 10, 212, 251, 258, 322, 465, 522, 528, 612, 625
- Gilewicz Aleksy 606
- Gintowt-Dziewiałtowski Edward 424
- Giza Stanisław 169, 170, 314, 317
- Giziński Andrzej 534
- Glemma Tadeusz 461, 625
- Glower Józef 47, 48
- Głębiński Stanisław 168, 330, 361, 399, 428, 431, 542
- Głowiński Samuel 47
- Głuchowska Maria 154, 158
- Gnaeus Naevius 183
- Godek Sławomir 428
- Godłowski Kazimierz 198
- Goethe Johann Wolfgang 63
- Goldberg Jakub 284, 625
- Gołuchowski Agenor 100

- Gooch George Peabody 612
Gorczak Bronisław 264, 269, 550
Gorzycki Kazimierz 141, 530, 594
Gotzen-Dold Maria 185
Gómez Rodeles C. 38
Góra-Szkaradek Krystyna 553, 556, 558, 559
Górczyński Wit 623, 645
Górka Olgierd 13, 112, 119, 129, 144, 148, 155, 157–161, 168, 172, 174, 233, 241, 251, 301–304, 309, 311, 324, 325, 328, 518, 519, 536, 537, 569, 596, 624, 629
Górkowa Wanda 540
Górnicki Łukasz 269
Górski Kazimierz 322
Górski Kazimierz 264, 550
Górski Stefan 278, 279
Grabowski Józef 603
Grabski Andrzej Feliks 23, 270, 276, 521, 532, 535, 538, 612, 626
Grabski Stanisław 168, 428, 431, 440, 453
Grabski Władysław 444
Gréb Henryk 415
Grek Maksym 469
Grochowina Sylwia 305, 627
Grodecka Ewa 344, 605
Grodecki Roman 430
Grodek E. Gotfryd 180
Grodek Janina Aleksandra 342, 604
Gromnicki Tadeusz 593
Grotfend Hermann 219
Grottger Artur 346
Gruber Gregor Maximilian 54
Grudziński Stefan 42
Grundmann S. 398
Grünhagen Colmar 374, 508
Gruszkiewicz Maria Felicja 606
Grygiel Marek 473
Gryziecki Feliks Szcześny 399
Grzebień Ludwik 44, 469, 472
Grzegorz z Sanoka 490
Grześkowiak Alicja 425
Grzybowski Romuald 24
Grzybowski Stanisław 626
Gubrynowicz Bronisław 345, 626
Gumplowicz Ludwik 14, 529
Gumplowicz Maksymilian 264
Gumuła Teresa 630
Günther Christian August 83
Gurba Jan 198
Gustaw Adolf 323
Habielki Rafał 338
Hacquet Baltazar 64
Hadaczek Karol 101, 182, 186, 187, 196, 367, 368, 595
Hahn Wiktor 25, 140, 143, 180, 183, 265, 266, 268, 345, 405, 421, 422, 604, 618, 625
Haimberger Antoni 86
Haisig Marian 153, 156, 158, 249, 302, 388–390, 393, 395, 396, 476, 609
Halban Alfred 147, 401, 404–406, 565, 570, 624
Halban Leon 411, 417, 418, 624
Halecki Oskar 219, 231, 258, 283, 322, 527, 538, 626
Haller Jan 386
Hammer Seweryn 180, 184
Hampel Józef 343
Handelsman Marceli 8, 9, 171, 331, 332, 334, 337, 343, 346, 527, 540, 548, 614
Hankewicz Wołodymyr 551
Hannibal 195
Hanuš (Hanusch) Ignacy Jan 81
Harasiewicz Michał 69, 83, 84, 349
Hartleb Kazimierz 22, 143, 148, 155, 157–159, 161, 172–174, 176, 280, 284, 301–304, 308, 310, 312, 313, 315, 325, 327, 372, 476, 479–481, 485–489, 490, 493, 494, 500, 537, 547, 557, 570, 596, 624
Hasner von Artha Leopold 100
Haushnecht Ludwik 602
Hawrylienکو Witalij (Гавриленко В.) 60
Hączel-Mokrski Andrzej 42

- Hegel Georg 81
 Heidenstein Reinhold 41, 485, 535, 609
 Heinecke Johann Gottlieb 85
 Hejnosz Wojciech 403, 409, 411, 414, 570, 624
 Helcel Antoni Z. 8, 493, 512
 Hełej Stepan (Гелей С.) 625
 Henniges Hieronym 57
 Henryk II 204
 Henryk IV 213
 Henryk VIII 260
 Henryk biskup kijowski 467
 Henryk Kietlicz 92, 466, 472, 586
 Henryk z Breny 467
 Herasymczuk Wasyl/Bazyli 293, 363, 598, 624
 Herder Johann Gottfried 63, 276, 612, 613
 Hermogenes z Tarsu 195
 Herodot 42, 57, 62, 181, 612
 Heyzmann Udalryk 405, 416
 Hibel Katarzyna 371
 Hieronim biskup wrocławski 467
 Hinschius Paul 221, 405, 416, 466
 Hirschberg Adolf 152, 445, 453
 Hirschberg Aleksander 19, 20, 107, 108, 113–116, 126, 132, 138, 141, 246, 258, 259, 261, 264–268, 271–274, 284, 318, 360, 447, 464, 510, 511, 515, 571, 593, 601, 624
 Hładyłowycz Konstanty 452
 Hłuszyk Iryna 549
 Hłystiuk Jarosław (Глистюк Я.) 63, 64, 70
 Hoff Jadwiga 22, 628
 Holm Bernard J. 615
 Hołowacki Jakiw (Головацькій Я.) 83, 87, 92, 93, 350, 351, 354
 Hołowko Wołodumyr (Головка В.) 612
 Hołubiec Mykoła (Голубець М.) 617
 Horacy 41, 42
 Horányi Alexius 58, 59
 Hordyński Zdzisław 256, 263, 264, 266, 508
 Hornung Zbigniew 327, 505
 Hoszowska Mariola 15, 16, 19, 22–25, 109, 258, 268, 272, 279, 284, 289, 303, 332, 336, 337, 420, 464, 476, 521, 523, 526, 547, 561, 620, 621, 622, 624
 Hoszowski Stanisław 16, 21, 152, 155–158, 160, 161, 168, 172, 176, 301–305, 315, 317, 318, 325–327, 445–448, 450, 452, 453, 457, 458, 546, 547, 571, 603, 617, 631
 Hozjusz 469, 471
 Hrabyk Piotr 280, 596
 Hrebniak Wołodumyr 187, 368
 Hroch Miroslav 348
 Hromowa Hałyna (Громова Г.) 621
 Hruszewski Mychajło (Грушевский М.) 19, 26, 30, 83, 101, 111, 115–119, 133, 134, 144, 206, 217, 218, 225–228, 255, 271–278, 281, 282, 292, 293, 295, 360–367, 369, 371, 380, 442, 465, 482–484, 517, 528, 572, 585, 595, 598, 599, 623, 624
 Hryciuk Grzegorz 176
 Hryniewiecki Modest (Гриневецкий М.) 63, 69–71, 83, 349
 Hubert Stanisław 346
 Hübner Johann 57
 Hucalenko Tatiana 196
 Huch F. A. 53
 Hud' Bohdan (Гудь Б.) 623
 Huizinga Johan 276, 613
 Hulewicz Jan 10, 485, 502
 Humboldt Wilhelm 203
 Huszałowycz Iwan 350
 Hutnikiewicz Artur 322
 Hüttner Karol 80, 85
 Hydzik Edmund 341
 Hurycz Ihor (Гирич І.) 612
 Iggers Georg 612
 Ihering Rudolf 421, 428
 Ilkiw-Swzydnycki Mykoła (Ільків -Свидницький М.) 51, 60, 65, 75
 Ilnyckij Wasyl 624
 Ingarden Roman 170
 Inglot Stefan 19, 21, 152, 155, 158, 175, 176, 160, 161, 172, 246, 301, 302,

- 304, 305, 313, 429, 430, 444, 445,
447, 453, 457, 458, 536, 537, 547,
572, 601
Isajewycz Jarosław (Ісаєвич Я.) 46, 56,
71, 617, 618, 639
Iselin Isaak 57
Iwan Groźny 250, 312
Iwański Sebastian 84
Iwasiewicz Andrzej 305, 326
Iwaszkiewicz Janusz 8, 9, 337
- Jabczyński Mieczysław 297, 443, 599
Jabłonowski Jan Stanisław 44
Jabłonowski Józef Aleksander 49
Jabłonowski Marek 338
Jabłoński Kajetan 394
Jacniacka Joanna 606
Jadwiga Śląska 465
Jaffé Philipp 374, 508
Jaglarz Jerzy 417
Jakowenko Natalia (Яковенко Н.) 53
Jakub Sobieski 509
Jakubiak Krzysztof 24
Jakubowska Barbara 547
Jałmużna Tadeusz 305
Jan II Kazimierz 312
Jan III Sobieski 44, 261, 268, 313, 332
Jan Albrecht Hohenzollern 283
Jan Dantyszek 268, 509
Jan Długosz 44, 215, 471, 513, 522, 581,
593
Jan Luksemburczyk 240
Jan Olbracht 571, 600, 602
Jan z Ludziska 449, 510
Jan Złotousty 35
Janeczek Andrzej 303, 444, 449
Janisław, arcybiskup gnieźnieński 247,
602
Janiszewski Leszek 322
Janota Eugeniusz 507
Janowicz Aleksander Radwan 404, 572
Janusz Bohdan 368
Januszowski Łazarz 387
Jaremczuk Witalij (Яремчук В.) 616
Jarosiewicz Maria 342, 600
Jas' Oleksij (Ясь О.) 616
Jasiński Kazimierz 17, 524, 626
Jastrzębiec Piotr 224
Jastrzębski Włodzimierz 15, 106, 258,
463, 524
Jaworkówna A.158
Jaworkówna Maria 154
Jaworski Franciszek 65, 76, 87, 101, 618
Jerzy I Lwowicz 219
Jeżeniecki Michał 180
Jędrzejowska Anna 600
Jońca Maciej 421, 422
Józef I 354
Józef II 51, 373, 609
Józefowicz Jan Tomasz 360
Juliusz II 490
Julkowska Violetta 256, 264, 270, 330,
509, 525, 617, 618, 622–624
Junkiewicz Franciszek 152, 156, 158,
448, 450, 467, 558
Junkmann Wilhelm 374, 508
Jurejko Pawło (Юрейко П.С.) 626
Jurkowski Michał 44
Justyn 38, 39
Juzwenko Adolf 304
- Kabatow Maurycy 399
Kaczky Wiktor 603
Kaczmar Wołodumyr (Качмар В.) 51,
54, 66, 75, 76, 89, 353, 616, 618,
620, 624
Kalicki Bernard 510, 622
Kalina Antoni 594
Kalinka Walerian 270, 275, 287, 288,
619, 624
Kalitowski Emil (Калитовський Є.)
141, 510, 552, 554, 593
Kallenbach Józef 159, 345, 484, 485,
576
Kalwin Jan 486
Kałakura Jarosław (Калакура Я.) 612
Kałążny Jerzy 614
Kałwa Piotr 417

- Kałytowski Jeremij 554, 359
 Kałytowski Omelan 359
 Kamieniecki Witold 155, 159–161, 301–304, 309, 573
 Kamińska-Kwak Jolanta 618
 Kamiński Adam 286
 Kamiński Jan 599
 Kanfer Oskar 603
 Kapeliś Magdalena 193
 Kapral Myron (Капраль М.) 618
 Karbowski Antoni 480, 617
 Karlówna L. 606
 Karol Sudermański 323
 Karol Wielki 49, 80, 224
 Karolczak Kazimierz 329, 619, 626
 Karolewicz Grażyna 472
 Karowiec Makarij (Каровець М.) 69, 75, 618
 Karpiniec Iwan (Jan) 342, 344, 605
 Karpiński Marian 403, 428
 Kasian Józef 600
 Kasprowicz Jan 147
 Kasznica Józef 415
 Katarzyna II 257, 287, 290
 Kausch Johann Joseph 509
 Kawalec Agnieszka 25, 99, 108, 258, 360, 420, 464, 515, 561, 617, 618, 621–624
 Kawski Tomasz 106, 117, 118, 142
 Kazimierski Józef 10
 Kazimierz I Odnowiciel 219
 Kazimierz Jagiellończyk 144, 210, 233, 606
 Kazimierz Sprawiedliwy 240
 Kazimierz Wielki 94, 126, 229, 236, 237, 241, 246, 247, 310, 313, 371, 407, 412, 446, 452, 454, 457, 463, 470, 586, 594, 597, 599, 603
 Kącki Franciszek 152, 158, 318, 344
 Kelle Karl 401
 Kelley Donald R. 276, 612, 613
 Kempiański Łukasz 626, 650
 Keppen Piotr 69
 Kersten Adam 268
 Kętrzyński Stanisław 129, 133, 264, 394, 465, 528, 529, 612
 Kętrzyński Wojciech 212, 510, 511, 618, 623
 Kicki Ferdynand 62
 Kiejstut Giedyminowicz 224
 Kielanowski Tadeusz 619
 Kilian Jakub 36, 48
 Kiliński Jan 79
 Kipa Emil 337, 338, 397
 Kiryk Feliks 626
 Kis' Jarosław (Кісь Я.) 53, 60
 Klasa Barbara 117, 290, 338, 624
 Klawek Aleksy 199, 467, 602
 Klein Antoni 83, 93
 Kleiner Juliusz 164, 345, 605
 Klemens XIV 51
 Kleopatra 194
 Klinger W. 181
 Kloepfer M. 398
 Klupfel Engelbert 70
 Kłobukowski Aleksander 336
 Kmiet' Wasyl (Кметь В.) 35, 36, 41–46, 52, 348
 Knot Antoni 154, 156, 157, 256, 264, 269, 318, 327, 463, 487, 502, 604
 Knutel Damian G. 624
 Kochanowski Jan Karol 551
 Kocowski Bronisław 535, 609
 Kocowski Włodzimierz 360, 552
 Kocójowa Maria 629
 Koczerska Maria 8
 Kodrębski Jan 14, 25, 626
 Kohn-Kultus Maria Wanda 608
 Koko Eugeniusz 15, 260, 617, 618, 620–622
 Kokowski Andrzej 198
 Kolankowski Ludwik 13, 19, 142, 150, 158–161, 170–172, 249–252, 280, 283, 301, 302, 304, 305, 307, 312, 313, 317, 318, 322, 326, 372, 476, 534, 535, 573, 595, 610, 624, 626, 627
 Kolbuszewska Jolanta 22, 23, 114, 152, 205, 241, 258, 295, 305, 333, 337,

- 377, 384, 465, 475, 479–481, 491,
522, 524, 527, 613, 622, 624
Kolendo Jerzy 177, 185, 197, 535
Kolesa Ołeksandr 366, 595
Kolischer-Feuerstein Zofia 330, 597
Kołosnyk Iryna (Колесник І.) 613
Kołtataj Hugo 79, 269, 290
Kołodziejczyk Arkadiusz 617
Komeński Jan Amos 309, 312
Komorowski Paweł 619
Konarski Stanisław 310
Kondracki Tadeusz 256, 618
Kondratiuk Konstanty (Кондратюк К.)
26, 613, 621, 622
Konieczka-Śliwińska Danuta 545
Konieczny Franciszek 342, 469, 478, 601
Konopczyński Władysław 10, 171, 281,
282, 289, 306, 322, 327, 464, 596,
611, 616
Konrad II Mazowiecki 239, 240
Konstanty Wasyl Ostrogski 323
Kopernik Mikołaj 315, 407, 449, 503, 561
Kopystiański Adrian 595
Koranyi Karol Wilhelm 176, 403, 406,
407, 418, 573
Korczyk Henryk 290, 477
Korduba Myron 138, 176, 228, 352,
363, 369, 370, 556, 624
Koredczuk Bożena 628
Kornaus Jan 600
Korwin Maciej 210, 587
Korytko Andrzej 277
Korzon Krystyna 618
Korzon Tadeusz 270, 294, 409, 613, 617
Koschembahr-Łyskowski Ignacy 422,
423, 574
Kosicka-Pajewska Aleksandra 626
Kostek Franciszek 352
Kostołowski Erazm 344, 609
Kostomarow Mykoła 357
Kostruba Teofil 624
Kościałkowski Stanisław 214
Kościuszko Tadeusz 79
Kot Stanisław 48, 480, 615
Kotarbiński Tadeusz 184
Kotter Franciszek 94
Kotwicz Władysław 160, 161, 172, 174,
252, 574
Kowalczyk Edyta 453
Kowalewski Piotr 538
Kowalski Grzegorz Maria 626
Kowalski Jerzy 195, 200
Kowalski Kamil 429
Kozak Szczepan 22, 528, 628
Kozicki Władysław 346
Kozłowska Dorota 619
Kozłowska-Budkowa Zofia 394, 449
Kozłowski Eligiusz 291
Kozłowski Janusz K. 198
Kozłowski Leon 197, 198
Kozłowski Stefan Karol 197
Kozłowski Sierhij Orlanowycz (Козло -
вський С.О.) 91, 627
Koziński Andrij (Козицький А.) 36
Kracik Jan 471
Kraft Jens 57
Krajewski Józef 143, 280, 597
Kramarz Walerian 452, 603
Krański Zygmunt 345
Krassowski Mikołaj 464
Krasuski Józef 630
Kraszewski Józef Ignacy 554
Kratzer Franz 55, 58
Krawczenko Wołodumyr Кравченко
В.В.) 613
Krawczyk Antoni 622
Krawczyk Zbigniew 421
Krewecki Iwan 361, 363, 598, 624
Kriegseisen Wojciech 289, 616
Kril Mychajło (Кріль М.) 55, 61, 63, 64,
67, 72, 77–79, 621–624, 627, 645
Kroll Wilhelm 195
Kropp Jan Adolf 150, 153, 156, 158
Król Michał 84
Królczuk Krzysztof 154, 177, 179, 181,
183, 184, 185, 189–191, 507, 618,
624, 627
Królikowska Maria 613

- Kruczkiewicz Bronisław Ignacy 133, 183, 185, 524
 Krupa Józef 527
 Krupnyckyj Worys (Крупицький Б.) 613
 Krykun Mykoła (Крикун М.) 66, 88, 556
 Krynicki Onufry 82, 83, 93, 478, 574
 Krypiakiewicz Iwan 176, 228, 293, 368–370, 598, 624
 Krzoska Marcus 627
 Krzysztof Kolumb 49
 Krzyżanowski Stanisław 111, 112, 116, 138, 228, 241, 374, 378, 379, 382, 385, 392, 582, 589
 Ksenofont 40, 42
 Kubala Ludwik 105, 106, 108, 510, 621, 623
 Kubisztal Stanisław 141, 593
 Kucharski Eugeniusz 345
 Kucharski Jan 84, 93
 Kucharski Władysław 555
 Kucyj Iwan (Куций І.) 613, 619
 Kuczkiwicz Tadeusz 353
 Kuczyński Alojzy Jan 153
 Kuczyński Stefan Krzysztof 614
 Kukiel Marian 282, 323, 331, 332, 337, 338, 538, 597
 Kukolnik Wasilij 71
 Kukulski Zygmunt 480
 Kula Witold 429, 434, 450, 451
 Kulczycki Jerzy 154, 157, 191, 602
 Kuligowska Aleksandra 540
 Kumor Bolesław 470
 Kunanec' Natalia (Кунанець Н.) 551
 Kuntze Edward 324, 594
 Kurczynskij Oleh (Курчинський О.) 197
 Kúrbis Brygida 494
 Kurcusz Rufus 39, 41
 Kurdybacha Łukasz 154, 156, 158, 301, 302, 304, 305, 313, 318, 327, 487, 502, 547, 607
 Kurkowski Jarosław 619
 Kuryłowicz Jerzy 160, 172, 575
 Kusiak Alicja 496
 Kuszewicz Bronisław Samuel 535, 607
 Kutrzeba Stanisław 8, 235, 239, 242, 323, 493, 575
 Kwiatkowski Saturnin 264, 511
 Kwintylian 37
 Kysłyj Wasyl (Кислий В. М.) 182
 Labuda Adam S. 345, 619
 Labuda Gerard 627
 Lacouture Jean 38
 Ladenberger Tadeusz 247, 452, 603
 Lafayette Marie Joseph 257
 Lam Stanisław 316, 340, 538
 Lamprecht Karl 432, 525, 527, 533
 Lanckorońska Karolina 327, 495
 Landesberg Gusta 598
 Landry Adolphe 441
 Langlois Charles Victor 540
 Lapis Bohdan 11
 Lasota Anna 187
 Lasota Eryk 509
 Lasowski Mikołaj 601
 Laszak Ewa 326, 619
 Laufer Ryfka 603
 Lavisser Ernest 493
 Lechicka Jadwiga 167, 315, 439, 546
 Lechicki Czesław 290
 Lehmann Max 116, 288
 LeitschWalter 182
 Lelewel Joachim 9, 177, 216, 219, 614, 617
 Lencik Wasyl (Ленцик В.) 627
 Lenkiewicz Włodzimierz 280, 286
 Leon X 490
 Lepszy Kazimierz 627
 Lepszy Leonard 480
 Lepucki Henryk 344, 609
 Lessing Gotthold Ephraim 57
 Lessing Theodor 538
 Leszczak Teodor (Лещак Т.) 81
 Leszczyński Jan 337
 Leszczyński Stanisław 270
 Leszek Biały 238, 240, 587, 601

- Leszkowycz Natalia (Лешкович Н.) 622
 Lewandowska A. 475
 Lewandowska-Tarasiuk Ewa 421
 Lewandowski Ignacy 185, 535
 Lewandowski Władysław 291
 Lewicki Anatol 92, 113, 138, 593
 Lewicki Józef 327, 600, 605
 Lewicki Karol 344, 502
 Lewicki Kazimierz 150, 240
 Lewicki Michał 349
 Lewicki Stanisław 443, 595
 Lewicki Tadeusz 154, 158, 191, 192, 488
 Lewicki Tadeusz Marian 192
 Lewickij Kost' (Левицький К.) 551, 552
 Lic Kazimierz Wincenty 607
 Lichański Jakub Zdzisław 37
 Lichtenfels Johann 81
 Liebrecht Johannes 398
 Linde Samuel 69
 Link Henryk 510
 Linker Gustaw 90
 Linynski Petro 551
 Lipiński Wacław 155, 158, 160, 575, 626
 Liske Ksawery 19, 20, 24, 25, 90, 100–102, 104–106, 107, 108, 112–116, 123, 125–127, 131–133, 138–143, 185, 205, 215, 220, 255–260, 263–271, 275, 278, 280–283, 287, 326, 330, 359–361, 374, 375, 408, 463, 508–514, 516, 517, 522, 523, 527, 530, 550–552, 555, 568, 575, 581, 587, 593, 594, 623, 626, 627
 Liskowa Jadwiga z Starorypińskich 102
 Lisowski Aleksander 323
 Lityńska Apolonia 608
 Lityński Adam 425
 Lityński Michał 264, 555
 Lobkowicz August Longin 330, 598
 Loewenstein Stanisław 330, 331, 344, 600
 Lohman Wanda 620
 Loho-Sobolewski Jan 414
 Longchamps de Bérier Roman 421, 426
 Lorencowicz Aleksander 43, 44
 Loret Maciej 282, 290, 330, 337, 594
 Lorkiewicz Antoni 141, 269, 510, 511
 Lorkiewiczówna Zofia 135, 136
 Lothar Graf zu Dohna 53
 Lotze Rudolf H. 539
 Löwenfeld Samuel 405
 Loyola Ignacy 37
 Lubawski Matwiej 322
 Lubecki Franciszek Ksawery 334
 Ludwik XIV 260
 Ludwik Andegaweński 41
 Lukas Stanisław 129–132, 141, 264, 268, 269, 510, 523, 550, 593
 Lukian z Samosat 182
 Lundgreen Peter 18, 65, 76, 80, 620
 Lutman Roman Ludwik 600
 Lutman Tadeusz 344, 447, 451, 603
 Łabęcki Hieronim 432
 Łanowski Jerzy 182, 194
 Łappo Iwan 322
 Łaski Hieronim 267
 Łaskawska Maria 12
 Łaski Jan 267, 464, 469
 Ławrecki Roman (Лаврецький Р.) 20, 106, 189, 191, 205, 257, 380, 383, 464, 484, 510, 522, 621–623, 627, 651
 Ławrowski Jan 68, 349
 Łazarenko Ewhen (Лазаренко Є.К.) 619
 Łazuga Waldemar 353, 613
 Łazurko Lidia (Лазурко Л.) 619
 Łempicki Stanisław 15, 16, 19, 22, 25, 148, 149, 154, 156–159, 161, 170, 172–174, 249, 301–304, 306, 309, 310, 312, 313, 316, 318, 321, 325, 327, 344, 411, 461, 476, 477, 479–481, 485–488, 493, 497–502, 506, 535, 537, 576, 603–610, 624–626, 630
 Łojek Feliks 432
 Łoziński Władysław 138, 624
 Łubieńska Cecylia 282, 290, 597

- Łuczyński Stanisław 45
 Łukasiewicz Dariusz 290, 338
 Łukasiński Walerian 335, 336
 Łuszczak Grzegorz 17, 619, 620
 Łyczkowski K. 360
 Łylo Ihor (Лильо І.) 619
 Łytwyn Mykoła (Литвин М.) 618
- Mabillon Jean 78
 Macała Jarosław 628
 Machiavelli Niccolo 294, 483
 Maciejowski Bernard 606
 Maciejowski Wacław Aleksander 178, 611
 Madurowicz-Urbańska Helena 13, 151, 303, 318, 430, 442, 444, 447, 448, 453, 495, 538, 627
 Mahan Alfred 435
 Maimburg Ludwik 44
 Majerski Stanisław 552
 Majewski Kazimierz 154, 176, 187, 193, 197, 547
 Majewski Wiesław 10
 Majorek Czesław 260, 543, 548, 613
 Makarewicz Juliusz 327, 401, 402, 424, 425, 626
 Makilla Dariusz 428
 Malczewska-Pawelec Dorota 153, 305, 451, 496, 537, 620, 622–624
 Malczewski Jacek 345
 Malczewski Piotr 48
 Maleczyńska (Szeigerówna) Ewa 149, 156, 158, 160–163, 240, 238, 317, 543–545, 547, 601, 622
 Maleczyński Karol 20, 22, 149, 155, 158, 160, 161, 163, 169, 176, 238–240, 249, 390–392, 394, 396, 411, 477, 537, 538, 576, 601, 624
 Maliszewski Tomasz 24
 Małachowska Zofia 243
 Małecka Alicja 192
 Małecki Antoni 92, 105, 207, 345, 507, 508, 510–512, 593, 624, 626
 Małecki Jan M. 305, 326, 495
- Małkiewicz Adam 345, 619
 Mandziuk Józef 469, 470
 Mannówna Adolfina 12, 17, 77, 344, 502, 610
 Manteuffel Jerzy 172, 194, 196, 395
 Mańkowski Alfons 179
 Mańkowski Bolesław 136, 543
 Mańkowski Tadeusz 487
 Mańkowski Zygmunt 198
 Marcin Kromer 41, 44, 268, 463, 483, 523, 568, 593
 Marcin Luter 310
 Marczenko Mychajło (Марченко М.І.) 613
 Marek Aureliusz 188
 Maria Stuart 257
 Maria Teresa 261, 354, 609
 Markowski Florian 36, 48
 Marmon Wacław 326, 339, 488, 613
 Martini Karl Anton 73
 Maślanka Julian 620, 314, 534
 Matera Rafał 429
 Maternicki Jerzy 8–10, 12, 14, 15, 18, 20, 22–25, 32, 61, 65, 67, 77, 112, 114, 116–118, 138, 142, 143, 145, 148, 150, 167, 173, 177, 255, 256, 260, 264, 269–272, 274, 276, 280, 284, 289, 293–295, 298–300, 302, 303, 316, 319, 320, 322, 326, 327, 329, 331, 335–337, 339, 340–342, 372, 431, 432, 437, 438, 465, 474, 480, 488, 491, 517, 521, 523–525, 527–530, 532, 533, 540, 541, 543, 545, 546, 548, 561, 610–615, 617, 619–624, 627, 628
 Matwijenko Hałyna (Матвієнко Г.) 83, 628
 Matwijowski Krystyn 628
 Matwijów Maciej 22, 305, 315, 317, 346, 628
 Maurer Roman 264, 510, 550, 593
 Mauss Joseph 12, 17, 63, 67, 68, 77–80, 82, 85, 89, 348, 576, 624, 627
 Maychrowicz Szymon 49

- Mazepa Iwan 326
Mazurek Julian 555
Mazurkiewicz Józef 418
Mehrer Klara 598
Meissner Andrzej 171, 305, 621, 622, 623
Mejbaum Waław 291, 597
Melanchtonow Filip 310
Mellerówna Felicja 297, 599
Melnyk Andrij (Мельник М.) 72
Melwiewówna Klara 331
Mendys Michał 238, 557, 601
Meusel Georg 58
Meyer Eduard 177
Mękarski Stefan 487, 619
Micewiczówna Maria 598
Micewski Bolesław 460
Michalik Zbigniew 545
Michalska-Bracha Lidia 20, 154, 206,
329, 340, 461, 516, 544, 624, 629
Michalski Jan 340, 614
Michał Korybut Wiśniowiecki 43, 45,
261, 600
Michałowski Kazimierz 196
Mickiewicz Adam 11, 177, 345, 385,
419, 444, 464, 484, 507
Miechowita Maciej 41, 42
Mieczynski S. 179, 180
Mieszko I 92, 204, 230, 237
Mieszko II 593
Mikołaj I 216, 332, 334
Mikołaj z Popielowa 509
Mikołajczyk Mirosław 469
Mikucki Sylwiusz 8, 615
Milan Jan 595
Mildwurm Aleksander 605
Milewski Stanisław 410, 412
Millot Claude-Francois-Xavier 66
Miławicki Marek 80
Miśkiewicz Benon 338, 614
Modelska Teofil Emil 19, 22, 109, 110,
118, 119, 143, 148, 153, 154, 156–
161, 170, 172–174, 176, 278, 244,
247–249, 258, 278, 297, 301–304,
308, 314, 316, 319, 321, 372, 384,
388–390, 392, 393, 396, 464, 476,
477, 523, 534, 535, 559, 577, 597,
604–610, 624, 628
Modrzewski Frycz Andrzej 92, 308
Mojak Ryszard 427
Mokrzecki Lech 24
MommsenTheodor 177, 181, 409, 628
Montfaucon Bernard 78
Morawiecki Lesław 20, 179, 200, 627
Morawski (Dzierżykraj-Morawski) Kazi-
mierz Marian 282, 290, 480, 494, 499
Morawski Wojciech 429
Morsztyn Jan Andrzej 92
Mosing Kazimierz 199, 424, 425
Mościcki Henryk Stanisław 282, 291,
330, 343
Mościcki Ignacy 250
Motylewicz Jerzy 621
Mrozewicz Leszek 181
Mrozek Marian 605
Mściśławowicz Roman 208, 240
Mudryj Marian (Мудрий М.) 59, 65, 72,
75, 77
Murmeliusz Stanisław 387
Muys Gottfried 89, 90, 563, 577
Myćkówna-Krill Maria H. 453, 607
Myszkowski Piotr 607
Myśliński Jerzy 24
Nadal Hieronim 38
Nadolski Bronisław 487, 502, 503, 603
Naker L. 509
Nalepowa Irma Józefa 439, 610
Namaczyńska Stanisława 450, 607
Nanke Czesław 19, 20, 142, 155, 157–
159, 161, 173–176, 280, 288, 301–
304, 309, 311, 315, 324, 343, 403,
475, 477, 577, 596, 622, 624, 625
Napoleon I Bonaparte 288, 330, 332, 334,
335, 597
Napoleon III 257
Narajewski Stanisław 468
Naruszewicz Adam 216, 264, 529, 612,
617
Natalli Wanda 150, 153

- Nazaruk Osyp (Назарук О.) 551
 Nestor 69, 356, 522
 Nicieja Stanisław S., 278, 297, 614, 628
 Nidecki Andrzej 41
 Niebuhr Barthold G. 177
 Niemcewicz Julian Ursyn 535, 612
 Niemojewski Stanisław 511
 Niesiecki Kasper 45, 46, 48
 Nittman Karol 530
 Norwid Kamil Cyprian 345
 Nowacki Józef 462
 Nowacki Roman 13, 14, 26, 206, 272, 402, 408, 412, 528, 534, 362, 619, 628
 Nowak Adam 15, 258, 268, 464, 628
 Nowak August 85
 Nowak Edmund 249, 609
 Nowak Magdalena 15, 260, 617
 Nowak Zenon Hubert 283, 322, 535
 Nowakowski Tadeusz 453
 Nowicki Eustachy 233
 Nowikowski Ireneusz 402
 Nowosad Witold 150, 188, 316

 Obertyński Zdzisław 176, 473, 578, 624
 Obirek Stanisław 44
 Oblerówna Adolfinia 607
 Obuch Jan 415
 Ochmański Jerzy 533
 Ochrymowycz Olena (Охримович О.) 551
 Ogonowski Ołeksandr (Aleksander) 354
 Ogonowski Omelan (Emilian) 133, 356–358, 522
 Ohanowicz Alfred 426
 Oko Jan 182–184
 Okolski Szymon 44
 Olchawianka Maria Antonina 607
 Olejnik Karol 20, 205, 258, 465, 522, 620, 622, 623
 Oleśkiewicz Anna 628
 Oleśnicki Zygmunt 490
 Olszewski Henryk 442
 Olszewski Władysław 595
 Opaliński Dariusz 22, 528
 Orłewycz Iryna 624

 Orman Elżbieta 315, 342
 Orzechowski Stanisław 297, 599
 Osadczy Olga 188
 Osadczy Włodzimierz 188
 Oseredczuk Olha 87
 Osękowski Czesław 628
 Osiecki Jan z Ocieszyna 284
 Osiecki Wiktor 597
 Osławski Wiktor 440
 Ossoliński Jerzy 511, 515
 Ossoliński Józef 79
 Ostrowski Adam 149, 156, 165
 Ostrowski Teodor 72, 85, 397
 Ostrożyński Władysław 424
 Osuchowski Adam 150
 Osuchowski Franciszek 605
 Osuchowski Waclaw 192, 421, 423, 424, 578
 Otton III 92, 204
 Owidiusz 42
 Owsinśkyj Jurij (Овсінський Ю.) 82

 Pakszysz Elżbieta 496
 Palmi (Glodtowa) Bronisława Maria 535, 607
 Papée Fryderyk 138, 207, 231, 233, 264, 511, 550
 Papierkowski Zdzisław 425
 Papiermann Mojżesz 604
 Paradowski Karol Józef 610
 Parandowski Jan 184
 Partycki Omelian 352
 Paślowski Wołodymyr 551
 Pasternak Jarosław 187, 368
 Paszkudzki August 330, 598
 Pauli Lesław 175, 415, 629
 Paulus C. G. 398
 Pausanias 42
 Pawelec Tomasz 258, 463, 482, 524, 614, 621–623
 Pawiński Adolf 107, 205, 507, 522
 Pawlikowska Jadwiga 343
 Pawłowski Bronisław August 281, 282, 291, 332, 333, 335–338, 596

- Pawłowski Stanisław 234
Pawłyk O. (Павлик О.) 629
Pawłyszyn Oleh (Павлишин О.) 622 – 624, 644, 645
Pazdiera Jan 85
Pazdro Zbigniew 411, 426
Pazyra Stanisław 153, 156, 445, 452, 608
Pebal Leopold 89
Pedro de Rivandeneira 38
Pedycz Wasyl (Педич В.) 26, 364, 517, 529, 621, 622, 624, 629
Pelc Julian 40, 152, 156, 448, 450, 609
Perkowicz Tomasz 44
Perkowska Urszula 11, 380
Persowski Franciszek 247, 445, 453, 601
Perykles 194
Petrani Aleksy 467
Petruszewicz Anton 70, 350, 508, 623
Piasecki Paweł 285, 523, 524, 583, 594
Piątkowski Wiesław 444
Pidkow Ihor (Підкова І.) 36
Piechnik Ludwik 11, 46
Pieczewski Andrzej 429, 453
Piekosiński Franciszek 382, 394, 493, 508
Pietrowa A. 394
Pietruch-Reizes Diana 629
Pietruski Oktaw 508
Pietruszewicz Jan 527
Piętaś Leonard 399, 419, 420, 578, 586
Pilat Roman 105, 107, 132, 138, 345, 517
Pilat Tadeusz 399, 426
Piłsudski Józef 327, 328
Pini Tadeusz 504
Piniński Leon 188, 421–423, 578, 579, 617
Piotrowicz Ludwik 177, 178, 536, 614
Pisulińska Joanna 14, 15, 18, 20, 24, 25, 141–144, 147, 149, 150, 154, 176, 189, 190, 192, 195, 206, 232, 238, 245, 247, 249, 288, 297, 304, 305, 315–319, 321, 324, 326, 328, 331, 339, 342–345, 416, 439, 467, 473, 475, 476, 487, 488, 495, 516, 517, 521, 534, 535, 540, 561, 610, 612, 614, 617–624, 629
Piwocki Jerzy 103, 137
Piwocki Ksawery 346, 505
Platon 37, 180, 189
Plebański Józef Kazimierz 10
Plenkiewicz Roman 542
Plezia Marian 183
Pliniusz Młodszy 62
Plutarch 42, 62
Plutyński Antoni 337
Płoszajówna Stanisława Maria 607
Pociecha Władysław 543
Podczaszyński Bolesław 249, 393, 609
Podgórska Eugenia 305
Podlacha Władysław 156, 158, 160, 161, 168, 346, 488, 503–506, 555, 560, 579
Podraza Antoni 175, 619,
Pogodin Michał 216
Pohoriles Maria 607
Pojnar Mieczysław 424
Pol Krzysztof 416, 425
Pol Wincenty 80
Polaczek Janusz 22, 528
Polackówna Helena 131, 135, 136, 143, 221, 280, 377, 387, 388, 534, 411, 597, 597, 624
Polackówna Maria 143
Polański Tomasz 84
Polasik-Wrzosek Karolina 15, 617
Pollak Ignacy 76, 81
Połońska-Wasylienka Natalia (Поло-
ньська-Василенко Н.) 613, 614
Pomorski Jan 529
Poniatowski Józef 272, 335, 336, 631
Popiel Tomasz 48
Popko Maciej 192
Poplatek Jan 249, 609
Poplich Józef 199
Porębska Irena 330, 331, 344, 443, 599
Possevino Antonio 40–42
Potkański Karol 171
Potocki Andrzej 109

- Potocki Ignacy 290
 Potocki Mikołaj 48
 Potoczyński Józef 48
 Pott Andrzej 67
 Potulnyćkyj W. *Потулницький*
 В.А.) 614
 Press Ludwika 197
 Prochaska Antoni 129–131, 221, 264,
 513, 550, 593, 623
 Prosińska-Jackl Maria 620, 641
 Próchnik Adam 278, 279, 281, 297, 331,
 599, 614
 Prydatkiewicz Maria 342, 439, 604
 Prytuła J. (*Притула Я.*) 43, 44
 Przelaskowski Ryszard 136, 463, 612
 Przeniosło Marek 20, 154, 544, 629
 Przeworski Stefan 192, 602
 Przybyłowski Kazimierz 421, 426
 Ptaśnik Jan 19, 20, 22, 148, 152, 153,
 157, 159, 161, 163, 169, 172–174,
 241–247, 252, 305, 314, 319, 384–
 388, 451, 475, 480, 481, 487, 488,
 490–494, 496, 497, 505, 517, 537,
 557, 580, 600–605, 622, 624, 626,
 628
 Puchowski Kazimierz 11, 17, 36–39, 41,
 42, 44–47, 614
 Puczyński Bohdan 452
 Purchla Jacek 495
 Puszka Alicja 94, 132, 141, 459, 629
 Pypin Oleksandr 358
 Pyter Magdalena 11, 16, 25, 239, 346,
 404, 408, 411, 416, 417, 419, 466,
 470, 477, 614, 624, 629

 Raciborski Tadeusz 527
 Radkiewicz Arseniusz 84, 349
 Radwański Zbigniew 426
 Radziwiłł Stanisław 516
 Rajkiwśkyj Ihor (*Райківський І.*) 348,
 353, 617
 Ranke Leopold 257, 374, 508
 Rappaport Reder 609
 Rappé Wilhelm Edmund 427

 Rasp Karol Wilhelm
 Rawer Karol 264
 Rawita-Gawroński Franciszek 618, 620–
 622
 Rechowicz Marian 470, 472
 Rederowa Danuta 510
 Redzik Adam 21, 72, 85, 94, 175, 346,
 397, 399, 402–405, 407, 408, 410,
 412, 414, 420, 422–428, 619, 620,
 624, 629
 Reifenkugel Karol 138, 510
 Rej Mikołaj 283, 484
 Remer Julius August 56, 66
 Rene Prosper Tassin 53
 Rickert Heinrich 538
 Rittner Edward 105–107, 415, 580
 Robakowska Aleksandra 343, 600
 Rodkiewicz Aleksander Jan 337
 Roepell Richard 256
 Rohrer Józef 85
 Rojek Wojciech 198
 Rolny Wilhelm 264, 394
 Romanowicz Daniel 218
 Romek Zbigniew 13, 241, 304, 325, 328,
 518, 536, 611, 623, 624, 629
 Romer Eugeniusz 234
 Rosbierski Antoni 73
 Rosenblumówna Frida 395
 Rosenrauch-Aremowa Maria 603
 Rossi Giovanni Battista de 188
 Rössler Robert (Eduard) 91, 100, 101,
 104–106, 112, 125, 126, 131, 138,
 203–205, 256, 581
 Rostropowicz Joanna 195
 Rostworowski Emanuel 289
 Ruda Oksana (*Руда О.*) 12, 16, 372, 619,
 621, 629
 Rudnicki Kazimierz 282, 290
 Rudnicki Stepan 366, 556
 Ruebenbauer Albin 398
 Rumiancew Nikołaj 69, 71
 Ruta Zygmunt 548
 Rutka Teofil 45
 Rutkowski Jan 13, 21, 118, 143, 144,
 233, 280, 281, 284, 286, 291, 293,

- 296, 411, 428–430, 440–442, 451,
454, 479, 440, 441, 479, 581, 597,
615
- Rykaczewski E. 394
Ryżewski Zygmunt 607
Rzemieniecki Konrad 427
Rzewuski Józef 49, 50, 60
- Sadurska Anna 196
Sajdak Jan 181, 183, 185, 200
Salinger Zygmunt 598
Salmonowicz Stanisław 407
Salustiusz 38–40, 42
Samborska Jadwiga Helena 244, 248
Samsonowicz Henryk 8, 612
Sanguszko Samuel Szymon 42
Sapieha Leon 342, 439, 604
Sapieha Lew 322, 323, 585, 600
Sarnecki Paweł 427
Sarnicki Klemens 93
Sawczyński Henryk 256, 263, 264, 266,
268, 269, 508, 551, 554, 555
Sawczyński Zygmunt 508
Sawicki Jakub 416, 419, 467
Sawicki Witold 418
Schaller Josef František 58
Schaube Adolf 493
Schelling Friedrich 63, 81
Schidling Fryderyk 387
Schiller Friedrich 63
Schlegel Friedrich 63
Schletz Alfons 629
Schmitt Henryk 95, 521, 616, 620–623
Schmoller Gustav Friedrich 285, 432,
531
Schnür-Peplowski Stanisław 264
Schönemann Karl Gottlob 54
Schönfeld Taube 604
Schorr Mojżesz 14, 101, 130, 133, 142,
185, 186, 193, 279, 488, 594, 621,
623, 625, 629, 631
Schreiberówna Emma 607
Schröder R. 398
Schuller Wolfgang 177
- Schuster Maria Heinrich 405
Sedlar Ołeksandr 611
Sèe Henryk 441
Seidler E. V. 182
Seignobos Charles 540
Sembratowicz Sylwester 352
Semkowicz Aleksander 19, 20, 92, 103,
105–107, 112–117, 119, 127–131,
133, 141, 205, 215, 258–260, 264,
266, 377, 465, 510–514, 522, 581,
593, 624
Semkowicz Władysław 19, 22, 102, 103,
115, 116, 118, 128, 130, 171, 185,
207, 225, 233, 373, 374, 376–381,
383, 385, 392, 393, 411, 461, 507,
528, 581, 614
Seneka 183
Senkiewicz Włodzimierz 595
Serczyk Jerzy 291, 317, 318, 614
Seredyński Michał 244, 248, 608
Serejski Marian Henryk 9, 23, 264, 379,
482, 504, 529, 538, 539, 612, 614
Seruga Józef 394
Serwański Maciej 258, 463, 524, 624,
629
Shelton Anita Krystyna 629
Siarczyński Franciszek 618, 621–623
Sickel Theodor von 374
Siegel Stanisław Adam 450, 609
Siemieński Józef 411, 596
Sienkiewicz Henryk 109, 325
Sienkiewicz Jan Wiktor 421
Siennik Stanisław 387
Sieradzan Wiesław 19, 305, 627
Sierpowski Stanisław 628
Sierzęga Paweł 12, 14–16, 18, 24, 54,
67, 151, 176, 286, 301, 304, 341,
343, 515, 543, 547, 561, 611, 617,
620, 621, 623, 624, 626, 629
Sikorska-Dzięgielewska Krystyna 442
Silnicki Tadeusz 176, 222, 411, 417–
419, 477, 584, 598, 624, 630
Simmel Georg 538
Sinka Tadeusz 185, 200

- Siuta Tadeusz 154, 158, 192
 Skalkowski Adam Mieczysław 19, 20,
 102, 115–119, 128–131, 135, 151,
 272, 282, 290, 295–297, 299, 338,
 339, 346, 411, 582, 596, 624
 Skarbiński Władysław 598
 Skarga Piotr 44, 476, 485, 499
 Skibiński Mieczysław 282, 290
 Skobera Józef 36, 48
 Skoczek Józef 244, 494, 502, 602, 620
 Skodlarski Janusz 444
 Skotnicki Jarosław Bogoria 247
 Skowrońska J. 183
 Skrochowski Eustachy 460, 478, 582
 Skrukwa Grzegorz 617
 Skrzypek Józef 149, 152, 157, 232, 317,
 318, 384, 608
 Skubała-Tokarska Zofia 612, 613, 616
 Słoczyński Henryk M. 614
 Słowacki Juliusz 92, 345, 484, 507
 Smereka Jan 178, 179, 180, 184, 194, 630
 Smogorzewski Zygmunt 192
 Smoleński Władysław 264, 270, 480
 Smolij Mychajło (Смолий М.С.) 620
 Smolka Aleksander 595
 Smolka Franciszek Ksawery 155, 160,
 172, 174, 183, 184, 194–196, 200,
 395, 487, 584
 Smolka Stanisław 10, 100, 108, 114,
 116, 219, 221, 222, 228, 231, 416,
 567, 589, 611
 Smotrycki Melecjusz 71
 Sobczyńska Danuta 496
 Sobieski Waclaw 171, 327, 492
 Socha Zbigniew 414
 Sochaniewicz Kazimierz Roman 171,
 233, 327, 600
 Sochaniewicz Stefan 298, 443, 598
 Sofokles 178, 180
 Sokolnicki Michał 282, 294, 337
 Sokołowski August 138, 593
 Sokołowski Stanisław 469
 Solecki Łukasz 93
 Sołtyk Kajetan 290
 Sorel Albert 527
 Sójka-Zielińska Katarzyna 407
 Spasowicz Włodzimierz 294
 Sribny Teodor 598
 Sroka Łukasz T., 619
 Stach Piotr 199
 Stachoń Bolesław 153, 602
 Stadlerówna Grossowa Adela 331, 599
 Stadnicki Aleksander 508
 Stadnicki Kazimierz 95, 508
 Stanisław August Poniatowski 261, 270,
 287–291, 409, 424, 462, 571, 605,
 611
 Stanisław ze Skarbimierza 427
 Starczuk Jan (Iwan) 197
 Starnawski Jerzy 22, 345, 474, 535, 620
 Starzyński Stanisław 11, 25, 35, 55, 71,
 75, 76, 83, 88–90, 94, 100, 105,
 108, 137–139, 168, 178, 181, 182,
 188, 203, 204, 206, 207, 256, 267,
 330, 346, 398, 399, 401, 404, 407,
 409, 410, 415, 419, 420, 427, 460,
 463–465, 467, 582, 616, 619
 Stasiak Stefan 488
 Stasiewicz-Jasiukowa Irena 175, 619
 Staszewski Wojciech Sz. 426
 Stebelski Piotr 425
 Steblij Feodosij (Стеблій Ф.) 75, 78, 81,
 618, 624
 Stefan Batory 11, 41, 153, 178, 182,
 239, 242, 247, 303, 304, 308, 309,
 311, 317, 324, 385, 389, 475, 502,
 535, 565, 573, 604, 609, 610
 Steffenhagen Emil Julius Hugo 53
 Stelmach Serhij (Стельмах С.) 615
 Sternbach Leon 182
 Stępień Stanisław 68, 95, 257, 366, 464,
 624
 Stępnik Andrzej 360, 472, 615, 624
 Stobiecki Rafał 15, 150, 249, 276, 305,
 322, 338, 476, 532, 534, 614, 615,
 624
 Stöger Michał 85
 Stojanowski Józef 599
 Stojanowski Karol 198
 Stopka Krzysztof 17, 95, 145, 186, 620

- Strepa Jakób 467
Strittberg Henryk 466
Stroński Franciszek 81
Stroński Zdzisław 157, 395
Struc-Filasiewicz Helena Zofia 342, 608
Strusiński Wiktor 527
Strutyńska Józefa Maria 608
Strykowski Maciej 42
Strykowska Justyna 25, 264, 627
Strzałkowski Wiesław 619
Strzelczyk Jerzy 463, 629
Strzelec Paweł 402
Strzelecka Anna 605
Stubenrauch Maurycy 85
Studynski Kyryło 117, 366, 624
Sturm Johannes 310
Styś Wincenty 403, 426, 428, 453
Suchmiel Jadwiga 16, 28, 153, 305, 495, 537, 620, 630
Suchodolski Bohdan 88, 612–614, 616, 619
Suchoniówna B. 290
Suchoniówna Józefa 608
Suchyj Oleksij (Сухий О.) 117, 529, 621, 624, 630, 643
Sulimirski Tadeusz 198
Surowiecki Wawrzyniec 432
Suszko Aleksander 280
Swetoniusz 38, 42
Swystun Filip 352
Synucia Andrij (Синиця А.) 81
Sytnyk Ołeksandr (Сітник О.) 182, 196–198, 368, 619, 630
Szachno-Romanowicz Stanisław 193, 608
Szachowski Stanisław Krzysztof 420, 421, 583
Szafranec Bogna 16, 151, 303, 315, 318, 630
Szajnocha Karol 80, 525, 617, 618, 622
Szaraniewicz Izidor (Шараневич И.) 19, 95, 96, 105–107, 113–115, 123, 126–128, 131–134, 138–140, 142, 205, 207–210, 212, 215, 216, 219, 257, 259–262, 264, 265, 270, 272, 273, 275, 286, 350, 353–356, 380, 463, 464, 482–484, 508, 510, 522, 584, 593, 594, 510, 522, 550, 593, 623
Szastyńska-Siemion Alicja 182
Szaskiewicz Markijan 350, 358
Szczawiński Paweł 461, 491
Szczur Stanisław 258
Szczygielski Krzysztof 420
Szelański Adam 19–21, 23–25, 112, 115–118, 129, 133, 134, 148, 150, 151, 157, 159, 161, 167, 170–175, 185, 273–277, 279, 280, 285, 286, 293–295, 302, 304, 305, 307, 309, 314–316, 319, 320, 322, 326–329, 339, 340–343, 367, 372, 384, 389, 429, 431–439, 442, 444, 523, 524, 532, 545, 546, 583, 600–610, 623, 625
Szepietowska Stefania 331, 598
Szewczenko Taras (Шевченко Т.) 35, 40
Szewczuk Jan 152, 450
Szklarska-Lohmanowa Alicja 290
Szmyd Kazimierz 620, 630
Szmyt Andrzej 427
Szpak Jan 305, 495
Szperl J. 77
Szpytkowski Iwan 599
Szujski Józef 10, 178, 211, 270, 275, 294, 499, 527
Szulakiewicz Władysława 15, 16, 22, 148, 154, 303, 305, 318, 325, 344, 477, 498, 499, 502, 615, 620–622, 624, 630
Szulkin Michał 334
Szumlański Józef 326, 604
Szumowski Władysław 280
Szumska Urszula 502, 610
Szust Roman (Шуст Р.) 59, 68, 72, 77, 348, 383, 630
Szuszko Ołeksandr 361
Szwajnic Jan 178
Szwajpolta Fiola 386
Szwarc Andrzej 153, 496
Szwec Natalia (Швец Н.) 46, 58, 61
Szydelski Szczepan 193, 468, 469, 478

- Szymański Józef 17, 54, 59, 60, 72, 75, 77, 373, 630
 Szymonowicz Szymon 499
- Ślaski Jan 195
 Ślęczka Ryszard 548
 Śliwa Joachim 182
 Śliwiok Józef 535
 Śmiszko Marcyan 198
 Śnigurski Jan 71
 Śreniowska Krystyna 12, 19, 315, 316, 321, 474, 630
 Śreniowski Stanisław 414
 Śródka Andrzej 461, 463–465, 467, 475, 476, 486
 Świderkówna Anna 194
 Świeżawska Maria 153, 244, 395, 495, 602
 Świącicki Harion 366
- Tacyt 39, 41, 62, 183
 Talleyrand Charles-Maurice de 343
 Tarnawski Aleksander 152, 318, 609
 Tarnawski Mieczysław 175, 462, 468, 469, 478, 585
 Tarnawskij Roman (Тарнавський Р.) 618, 630
 Tarnowski Stanisław 476, 480
 Tatomir Lucjan 508
 Telwak Wiktoria (Тельвак В.) 26, 271, 362, 538
 Telwak Witalij (Тельвак В.) 26, 118, 206, 271, 278, 292, 362, 484, 510, 528, 621, 623, 624, 630
 Tereskiewicz Leontyna 596
 Terlecki Omelan (Terleckij Omelan) 83, 363, 595, 624
 Terlecki Władysław 505
 Tęgowski Jan 220, 630
 Thompson James Westfall 615
 Thumanówna Julia 297, 599
 Thun und Hohenstein Leo von 203
 Thun Leopold 52
- Till Ernest 425, 426
 Toborek Tomasz 15, 614
 Toczek Adolf 18, 23, 90, 95, 179, 180, 183, 184, 203, 329, 440, 461, 515, 517, 617, 620–623
 Tokarz Waclaw 171
 Tomaszek Edward 85
 Tomaszewski Edward 450, 609
 Tomaszewski Stefan (Stepan) 115–117, 119, 133, 134, 228, 272, 273, 279, 293, 296, 360, 363, 366, 367, 527–529, 585, 595, 624, 625
 Tomczak Andrzej 13, 150, 305, 315, 318, 322 627
 Tomicki Piotr 476
 Topolski Jerzy 13, 118, 143, 284, 296, 430, 441, 454, 615
 Toustain Charles-François 53
 Trawkowski Stanisław 182
 Trąba Mikołaj 461
 Treter Mieczysław 505
 Troskolański Tadeusz 141, 594
 Truchim Stefan 301, 302, 304–306, 313
 Trzaska Władysław 194, 340
 Tukidydes 38, 181
 Turkawski Marcelli 550
 Tursellini Horacy 41
 Turska Jadwiga 152, 318, 445, 603
 Twardowski Kazimierz 66, 88, 135, 440, 499
 Tymieniecki Kazimierz 171, 430, 493, 615
 Tymoszenko Leonid (Тимошенко Л.) 622, 623
 Tyrowicz Marian 149, 167, 176, 240, 291, 314–317, 341–343, 439, 448, 534, 547, 602
 Tyssowski Jan 342, 343, 602
 Tyszkiewicz Jan 8, 153, 247, 249, 302, 320, 328, 384, 388, 436, 476, 534, 617, 622, 624
 Tyszkowski Kazimierz 16, 131, 135, 136, 143, 151, 155, 158, 160, 161, 171, 173, 297, 301, 302, 304, 311,

- 312, 322, 323, 326, 328, 341, 403,
477, 491, 547, 548, 557, 600, 624,
627, 629
Tytus Liwiusz 38, 40
- Uhlich Gottfried 57–61, 78, 373, 374
Ulanowski Bolesław 461, 467
Ulčínaité Eugenija 35
Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff 195
Umiński Józef 19, 21, 175, 176, 467, 471,
472, 478, 586, 624, 628, 629
Ungeheuer Marian 445, 451, 602
Ungler Florian 387
Urban Stanisław 453
Urbański Tadeusz 280, 286
Űrményi Józef 65
Ursel Adam 344
- Vetulani Adam 461, 630
Vico Giambattista 527, 539
Voigt Georg 257, 508
Völkel Markus 615
Voltaire (François-Marie Arouet) 257
Vossii Gerardi Joannis 57
Vrecha Wit 55
- Wachler Ludwig 54
Wachlowski Zenon 427
Wacholz Antoni 80, 89, 114, 142, 210,
211, 352, 586
Wacław II 220
Wadas Jolanta 16, 160, 305, 315, 326,
448, 450, 452, 546, 631
Wagilewicz Jan (Wahylewicz Iwan, Ваги-
левич Иван) 350, 508, 622, 623, 644
Wagner Walenty Artur 153, 156, 157,
388, 389, 395, 605
Wahylewicz Mychajło 551
Waitz Georg 508, 510
Wajduta Jan 224
Walaszek Adam 150, 627
Walawender Antoni 152, 57, 318, 445,
450, 458, 604
Waleriusz Maksymus 38, 41
Walicki Bartosz 469
- Walkusz Jan 461
Wapowski Bernard 268, 523, 593
Wareżak Jan 152, 318, 445, 453, 602
Wartenberg Mścisław 170
Wasylewski Stanisław 118
Waszczenko Wołodymyr (Вашченко В.)
615
Waszyński Stefan 178
Wattenbach Wilhelm 394
Wawrzkowicz Eugeniusz 337, 597
Wąsacz Michał 451, 608
Wąsowicz Józef 156, 158, 160, 161, 168,
395
Weber Max 538
Wehler Hans-Ulrich 615
Weisman Mojżesz 608
Weiss Anzelm 472
Wenckowski Dmytro 551
Werchracki Ryszard 450, 609
Werdum Ulryk 267, 509
Wereszczak Dominik 47
Wereszczyński Antoni 427
Wereszycki Henryk 176, 276, 315, 319,
339, 340, 342, 434–436, 439, 547,
601, 625
Wergiliusz 40
Werle G. 398
Werner Ryszard Maria 135, 595, 596
Węclewski Zygmunt 107, 178–180, 183,
507, 510, 511
Wiaderna-Kuśnierz Renata 421, 423, 617
Widajewicz Józef 411, 443, 599
Wieczorek Szymon 22, 528
Wielewicz Maciej 36, 42, 43
Wierzbicka Maria 615
Wierzbicki Andrzej 206, 295, 298, 408,
409, 411, 615, 616, 623, 624
Wierzbieniec Wacław 96, 185, 186, 284,
339, 621–624, 631
Wierzbowski Teodor 480
Wilczek-Karczewska Magdalena 428
Wilczewski Józef 462
Wilemska E. 470
Willaume Juliusz 338
Wincenty Kadłubek 91, 204, 522, 528, 534

- Winckelmann Johann Joachim 57
 Windscheid Bernard 420
 Winiarz Alojzy 403, 411, 412, 555, 586
 Winowski Leszek 417
 Wiszniewski Michał 9, 596
 Wiśniowiecki Jeremi 607
 Witek Piotr 491
 Witkowski Stanisław 154, 160, 164, 183, 184, 189, 193–196, 200, 421, 535, 536, 560, 587, 599, 602
 Witkowski Wojciech 418
 Witwicki Władysław 189
 Władysław II 238, 601
 Władysław IV 261, 285, 308, 312, 597
 Władysław Herman 213, 214
 Władysław Jagiełło 41, 224, 241, 250, 593
 Władysław Łokietek 219, 236, 237, 240, 470, 558, 588
 Włodarski Bronisław 155, 158, 160, 161, 176, 238–240, 249, 372, 476, 534, 587, 624, 626
 Włodkowic Paweł 427
 Wnęk Jan 616
 Wojciechowski Tadeusz 12, 19, 20, 22, 101–103, 105–109, 113–115, 117, 123, 126, 127, 132, 134, 141, 153, 171, 205, 207, 210–220, 244, 252, 257–259, 261, 265, 270–272, 274, 360, 361, 367, 375–377, 387, 411, 430, 440, 464, 465, 486, 522, 529, 530, 549, 587, 594–596, 601, 623, 625, 627
 Wojciechowski Zygmunt 386, 395, 414
 Wojtowicz Jerzy 315
 Wojtunik Adam 424
 Woleński Jan 620
 Wolf Gerson 623
 Wöller Burkhard 12, 54, 67, 90–92, 100, 101, 138, 255, 374, 463, 522, 624
 Wolniewicz Marcin 611
 Wolski Józef 200
 Wołczański Józef 21, 62, 69, 82, 188, 199, 459, 461, 462, 468–473, 478, 620, 623
 Wołodkiewicz Witold 422
 Wołyneć Stepan 370
 Wondaś Andrzej 279
 Wostokow Aleksander 69
 Wotke Maria 600
 Woźniak Marek 491
 Wójcik Monika 426
 Wójcik-Łagan Hanna 162, 168, 544, 546, 623
 Wratisław II 213
 Wrażej Henryk 608
 Wrześniński Wojciech 620
 Wrzosek Adam 463
 Wrzosek Wojciech 15, 617
 Wuchich Tomasz 61, 71, 72, 77, 374
 Wurst Zygmunt 280
 Wurzbach Constantin von 58
 Wyczawski Hieronim Eugeniusz 471
 Wynar Lubomir (Винар Л.) 26, 631
 Wyrozumska Bożena 373, 382
 Wyrozumski Jerzy 289, 615
 Wyszyński Michał 411, 417, 468–470, 478
 Wytanowycz Eljasz Baran 604
 Zachariasiewicz Teodor (Захаріясевіч Теодор) 62, 63, 69, 82, 349, 478, 588
 Zachorowski Stanisław 231
 Zackiewicz Grzegorz 631
 Zahorowski Mikołaj 387
 Zahorski Andrzej 272, 336, 631
 Zajączkowski Stanisław 144, 155, 160, 161, 233, 239, 389, 396, 557, 588, 599
 Zajceva Aleksandra 553, 556, 558, 559
 Zakliński Kornel 359, 360, 552, 554
 Zakłyński Leonid 552
 Zakrzewski Kazimierz 100, 105, 113, 126, 140, 155, 160, 161, 173, 174, 177, 178, 190–192, 256, 259, 263, 266, 275, 508, 551, 573, 588, 624, 631
 Zakrzewski Stanisław 12, 19, 22, 101–103, 108–112, 115–119, 123, 135, 143, 144, 147–154, 157, 159–163, 168–173, 175, 207, 211–213, 228–234, 236–239, 241, 242, 249, 252,

- 257, 272, 274, 276, 281, 284, 296–298, 301–304, 307–309, 311, 312, 314, 316, 317, 320–322, 326, 328, 343, 371, 372, 374–377, 379, 384, 385, 387, 388, 430, 440, 443, 474, 476, 486, 527, 529, 533–536, 537, 538, 540, 541, 543, 555, 557–559, 569, 576, 581, 587–589, 596–610, 617, 622, 623, 630
- Zakrzewski Wincenty 100, 113, 126, 159, 185, 228, 241, 258, 416, 580, 589
- Zaliwski Józef 330, 597
- Załęcki Artur 595
- Załęski Stanisław 480
- Zambocki Jan 325
- Zamorski Krzysztof 150, 627
- Zamoyski Jan 325, 462, 476, 485, 486, 498, 499, 501, 502, 515, 535, 576, 585
- Zapasko Jakym (Запаско Я.) 56, 71
- Zaszkilniak Leonid (Зашкільняк Л.) 12, 14, 15, 18, 20, 24, 54, 61, 67, 77, 176, 256, 260, 284, 347, 420, 543, 611, 612, 614, 617, 620, 621–624, 626
- Zawadzki Franciszek 47
- Zawadzki Tadeusz 177
- Zawadzki Władysław 76, 79, 80
- Zawitkowska Wioletta 22, 528
- Zborowski Stanisław 89, 94, 107, 407, 413, 590, 604
- Zborucki Zygmunt 150, 157, 316, 341, 343, 407, 552–557, 603
- Zdrada Jerzy 315, 342
- Zebrzydowski Andrzej 594
- Zehnmack Ludwig 52, 54–58, 61, 66, 67, 71, 348, 374, 590, 624
- Zeissberg Heinrich 29, 90–92, 95, 100, 101, 104, 105, 112, 126, 131, 137, 138, 203–205, 255, 256, 258, 352, 359, 463, 493, 522, 550, 590, 593, 624
- Zeumer Karl 405
- Zgórzak Michał 14
- Zhismann Josef 405
- Zielińska Zofia 289, 290, 616
- Zieliński Józef 153, 157, 244, 246
- Zieliński Zygmunt 9
- Zielonacki Jozafat 399, 419, 420, 590
- Ziemowit 414, 421
- Zima Iwona 623
- Zimmermann Marian 155, 156, 158, 160, 168
- Zimny Robert 199
- Zimorowicz Józef Bartłomiej 349
- Ziomecki Juliusz 187
- Zmigryder-Konopka Zdzisław 193
- Znajomski Artur 622
- Zuber Rudolf 108
- Zubrzycki Dionizy 95, 349, 357
- Zubyk Roman 451, 604
- Zuchowicz Jan 36, 43
- Zwiebel Rachel 608
- Zych Franciszek 550, 552
- Zygmunt I 261, 266, 268, 283, 311, 312, 325
- Zygmunt II August 126, 250, 274, 283, 310–312, 325, 486, 489, 573, 594, 598
- Zygmunt III 40, 261, 285, 286, 309, 312, 323, 434, 511, 594, 600
- Zygmunt Kiejstutowycz 595
- Źródłowski Ferdynand 399, 419, 591
- Żabska Zofia 152, 318, 445
- Żaliński Henryk 619
- Żarnowska Anna 153, 496
- Żebrowski Rafał 14
- Żegota Onacewicz Ignacy 9
- Żeleńska-Chełkowska Anna 10
- Żuławska Janina 184, 535
- Żurowski Józef 48
- Żyła Władysław 472, 473

